

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
HACI BEKTAŞ VELİ ARAŞTIRMA VE
UYGULAMA MERKEZİ

I. ULUSLARARASI **HACI BEKTAŞ VELİ** SEMPOZYUMU

07-09 MAYIS 2010 ÇORUM

Cilt I

“T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çorum Valiliği ve Çorum Belediyesi’nin Katkılarıyla”

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
HACI BEKTAŞ VELİ ARAŞTIRMA ve UYGULAMA MERKEZİ

I. Uluslararası
Hacı Bektaş Veli
Sempozyumu

YAYIN EDITÖRLERİ

Prof. Dr. Osman EĞRİ
Doç. Dr. Mehmet EVKURAN
Yrd. Doç. Dr. Muammer CENGİL
Yrd. Doç. Dr. Adem KORUKCU

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. Osman EĞRİ
Doç. Dr. Mehmet EVKURAN
Yrd. Doç. Dr. Muammer CENGİL
Yrd. Doç. Dr. Habib AKDOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Adem KORUKCU
Yrd. Doç. Dr. Metin UÇAR
Öğr. Gör. Veysel DİNLER
Haydar GÖZÜYILMAZ
Mustafa YÖNDEMLİ
Ceyhun Ulaş SOLMAZ
Ramazan GÜL
Fatih AKMAN
İshak DEMİR
Hatice KIR

TASARIM & BASKI

SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.
Cevizlidere Cad. 1237. Sok. No: 1/17 Balgat/ANKARA
Tel: 0312 472 37 73
www.sfn.com.tr

DAĞITIM

Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi
Mimar Sinan Mahallesi 3. Cadde İlahiyat Fakültesi B Blok 3. Kat PK19100 ÇORUM
Tel: 0364 234 63 58 /1144-1145 web: <http://hbektas.hitit.edu.tr>

I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu –Sempozyum Bildirileri-

Baskı Yeri ve Yılı: Ankara 2011

ISBN: 978-605-872-93-08

Eserde yer alan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin ilmi ve hukuki sorumluluğu sahiplerine aittir.

Amasya Müzesi'nden Bir Sancak Fotoğrafı

İTHAF

Aziz hatıralarına ithaf olunur.

Hacı Dede Reshat Bardhi
Dedebaba, Arnavutluk
(1935 – 2011)

Cemal Şener
Araştırmacı Yazar
(1951 – 2010)

I. Uluslararası
Hac Bektaş Veli
Sempozyumu

07-09 MAYIS 2010 | ÇORUM

ORGANİZASYON KOMİTESİ

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Mustafa TOPRAK

Çorum Valisi

Muzaffer KÜLCÜ

Çorum Belediye Başkanı

Prof. Dr. Osman EĞRİ

HÜHAM Müdürü

Doç. Dr. Mehmet EVKURAN

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK

Yrd. Doç. Dr. Habib AKDOĞAN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÜMİT

Yrd. Doç. Dr. Metin UÇAR

SEMPOZYUM SEKRETERYASI

Yrd. Doç. Dr. Muammer CENGİL

Yrd. Doç. Dr. Adem KORUKCU

Yrd. Doç. Dr. Metin UÇAR

Öğr. Gör. Veyssel DİNLER

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Prof. Dr. Reha Metin ALKAN.....XI

TAKDİM

Prof. Dr. Osman EĞRİ.....XIII

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Muzaffer KÜLCÜ.....XV

Mustafa TOPRAK.....XVII

Agah KAFKAS.....XIX

Mahmut EVKURAN.....XXI

Faruk ÇELİK.....XXV

Hacı Dede Reshat BARDHI.....XXVII

AÇILIŞ OTURUMU

HACI BEKTAŞ VELİ'NİN TÜRK KÜLTÜRÜ İÇİN ÖNEMİ

Prof. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALİ.....1

BİR ANADOLU AYDINI HACI BEKTAŞ VELİ

Prof. Dr. Durmuş BOZTUĞ.....11

HACI BEKTAŞ VELİ, BEKTAŞİLİK ve GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Dursun GÜMÜŞOĞLU.....17

BİRİNCİ OTURUM

VİLAYET-NAME'NİN XIII. YÜZYIL SOSYAL TARİHİ İÇİN KAYNAK DEĞERİ

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA.....25

TÜRKLERİN MÜSLÜMAN OLMALARINDA VE EHL-İ BEYT'E DUYDUKLARI SEVGİDE EHL-İ BEYT MENSUPLARININ ROLÜ ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÜMİT.....31

ARNAVUT TOPRAKLARINDA BEKTAŞİLİK DOĞUŞU ve GELİŞİMİ

Baba Edmond BRAHİMAJ.....53

İKİNCİ OTURUM

HACI BEKTAŞ VELİ'DE İMAN-AHLÂK İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Hulusi ARSLAN.....63

HACI BEKTAŞ-I VELİ'NİN ULÜHİYET ANLAYIŞI

Doç. Dr. Selim ÖZARSLAN.....81

HACI BEKTAŞ VELİ ÖĞRETİSİNDE İTİKADİ UNSURLARIN YERİ VE ÖNEMİ

Doç. Dr. Sıddık KORKMAZ.....91

HACI BEKTAŞ VELİ'NİN KUR'ÂN'DAN İKTİBASLARI VE YORUMLARININ TEFSİR PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Burhan BAL TACI.....109

ÜÇÜNCÜ OTURUM

ANNAVUTLUK BEKTAŞİLİĞİNDE SARI SALTİK KÜLTÜRÜ

<i>Yrd. Doç. Dr. Haşim ŞAHİN</i>	129
HACI BEKTAŞ VELİ DÜŞÜNCESİNİN KÖKLER VE KAZAK DÜŞÜNÜRLERİNDEKİ YANKILARI	
<i>Dr. Muratbek MIRZABEKOV ♦ Didar SHAUYENOV ♦ Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN</i>	155
HACİBEKTAŞ VELİ'NİN ÖĞRENCİLERİ, ETKİLERİ, KURUMLARI	
<i>Haydar KAYA</i>	169
BÖRKLÜCE MUSTAFA VE TASVİRÜ'L-KULÜB ÖRNEĞİ	
<i>Dursun GÜMÜŞOĞLU</i>	187

DÖRDÜNCÜ OTURUM

HALLAC-I MANSUR'UN DÜŞÜNCE DÜNYASINA GÜNÜMÜZ AÇISINDAN BİR BAKIŞ

<i>Prof. Dr. Pakize AYTAÇ</i>	205
VÎRÂNÎ'NİN FAKR-NÂME'SİNDE MEZHEBİ UNSURLAR	
<i>Doç. Dr. Mehmet ATALAN</i>	223
HACI BEKTAŞ VELİ'NİN KIZILBAŞ KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ	
<i>Doç. Dr. İlyas ÜZÜM</i>	241
BEKTAŞİ BABASI MAHMUD CEVAT VE MAARİF-İ UMUMİYE NEZARETİ TARİHÇE-İ TEŞKİLAT VE İCRAATI ADLI ESERİ	
<i>Yrd. Doç. Dr. Ali Ata YİĞİT</i>	253

BEŞİNCİ OTURUM

ALEVÎ/BEKTAŞİ KÜLTÜRÜNDE İNANÇ MERKEZLERİ: AMASYA YÖRESİ ÖRNEĞİ

<i>Doç. Dr. Harun YILDIZ</i>	267
GEÇ DÖNEM BEKTAŞİ KAYNAKLARINDA HURUFİLİĞE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER VE BUNLARIN BİR DEĞERLENDİRMESİ	
<i>Doç. Dr. Hür Mahmut YÜCER</i>	287
YÜZYILLARDAN GÜNÜMÜZE GELEBİLEN YUNANİSTAN'DAKİ BAYEZİD BABA ASİTANESİ	
<i>Öğr. Gör. Neval KONUK</i>	309

ALTINCI OTURUM

ALEVİLİK BEKTAŞİLİKTE İNSAN VE TOPLUM ANLAYIŞI

<i>Doç. Dr. Taner TATAR</i>	327
USÛLÎ DİVAN'INDA EHLİBEYT SEVGİSİ	
<i>Yrd. Doç. Dr. Beyhan KESİK</i>	345
ÇORUM VE SİVAS'TAN DERLENMİŞ HALK ŞİİRİ METİNLERİNDE “KONU” VEYA “AMAÇ” OLARAK HACI BEKTAŞ VELİ	
<i>Yrd. Doç. Dr. M. Mete TAŞLIOVA</i>	357
BEKTAŞİ DERGÂHI İLE DİVÂN-I HÜMAYUN ARASINDAKİ YAZIŞMALAR ÜZERİNE	
<i>Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ŞEN</i>	373

YEDİNCİ OTURUM

GÜNÜMÜZ MAKEDONYA BEKTAŞİLERİ'NİN DİNİ İNANÇLARI VE YAŞAYIŞLARI

Prof. Dr. Metin İZETİ 389

İDAMLA YARGILANAN HAMDULLAH ÇELEBİ'NİN SAVUNMASI

Cemal ŞENER 419

SEKİZİNCİ OTURUM

MENKİBE-İ HAZRET-İ TEVFİK BABA

Yrd. Doç. Dr. Ömer SAVRAN • Dr. Muhammet İNCE 431

BİR BEKTAŞİ YAZMASINA (*MECMÛA-I FEVÂİD*) GÖRE BEKTAŞİLİK (BİLGİ SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN BİR DENEME)

Dr. Adem EFE 441

YENİ BİR ŞAH İSMÂİL HATAYÎ DİVANI TAŞKENT/ÖZBEKİSTAN NÜSHASI

Dr. Emek ÜŞENMEZ 473

DOKUZUNCU OTURUM

HACI BEKTAŞ VELİ'DE DERVİŞİN NİTELİKLERİ

Doç. Dr. Hüseyin ÖZCAN 487

VİLÂYET-NÂME'NİN DÜNYASI, HACI BEKTAŞ'IN MİRASI

Dr. Mark SOILEAU 501

KOLU AÇIK HACIM SULTAN VE HACIM SULTAN MENÂKİBNÂMESİNDEKİ TASAVVUFİ UNSURLAR

Öğr. Gör. Salih GÜLERER 511

ONUNCU OTURUM

HARİRİZADE, TİBYANÜ VESAILİ'L-HAKAİK Fİ BEYANİ SELASİLİ'T-TARAIK'A GÖRE BEKTAŞİLİK

Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK 527

“SEKALEYN” HADİSİ VE “EHL-İ BEYT” KAVRAMI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Kadir GÜRLER 553

SEMPOZYUM RESİMLERİ 581

SUNUŞ

Prof. Dr. Reha Metin ALKAN

Hitit Üniversitesi Rektörü

Her toplumun millî ve dinî kimliğinin oluşmasında katkısı olan etkili, karizmatik tarihî şahsiyetler, manevî liderler vardır. Topluma mal olmuş bu büyük insanlar içerisinde yaşadıkları çağda kitleleri çevrelerinde toplamışlar, yazdıkları eserlerle de asırlar ötesini bir kandil gibi aydınlatmışlar; fikir ve görüşleriyle geniş kitleleri etkilemişlerdir. Anadolu coğrafyasında yaşayan bizler “entelektüel sermaye” olarak da nitelendirebileceğimiz bu değerli insanlara sahip olma açısından oldukça şanslı sayılırız.

Türkistan’dan Anadolu’ya obalar, oymaklar, ocaklar halinde gelen atalarımız, Horasan pîrlerini, erenlerini de birer manevî eğitimci olarak hemen yanlarında bulmuşlardır. O zamanlar için Diyâr-ı Rûm (Bizans toprakları) olarak isimlendirilen Anadolu coğrafyasına yoğun göç sırasında, Rûm Gazîleri, Rûm Ahîleri, Rûm Abdalları ve Rûm Bacıları güleç yüzleri, tatlı dilleri ve engin gönülleriyle herkesi etkilemeyi başarmış, bu topraklarda dirlik ve düzenliği sağlamışlardır. Belh’ten koşup gelerek Konya’yı aydınlatan Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Nişabur’dan Sulucakarahöyüğe postunu sererek, hakikat چراغını yakan Hacı Bektaş Veli, ilâhî aşkın, edeb ve irfânın, vicdan ve ahlâkın sembolü olmuşlardır.

Âşık Paşa-yı Veli ve Ahî Evran Veli gibi ârif, âşık tipi şahsiyetlerin de himmetleriyle Kapadokya merkez olmak üzere Anadolu, coğrafyadan vatana dönüşmüştür. Hakk âşığı Yunus Emre, dergâh eğitimi görmüş bir dervişin nasıl asırlar ötesini etkileyen bir gönül fatihi olacağının ispatıdır. Arslanla ceylanı aynı anda kucığında taşıyan Hünkâr Hacı Bektaş Veli, zıtları bir araya getirmiş, “yetmiş iki millete bir gözle bakmayan, halka müderris olsa da Hakk’a asîdir” sözüyle de dargın gönülleri barıştırmıştır. O asırlar ötesinden bugüne yansıyan fikirleriyle farklı din ve dil mensuplarının bir araya getirilebileceğini öğreten bir sosyal bilgedir. Kine ve nefrete düşman, sevgi ve hoşgörüye dost olan Hacı Bektaş Veli; “sevgi esasım, saygı arkadaşımıdır” sözünün de sahibidir. Onun dergâhına edeb ile girip, irfân ile çıkan dervişler, dört kapı kırk makâmı geçerek Abdal Mûsâ, Hacım Sultan, Seyyid Ali Sultan benzeri pîr ve mürşidler olmuşlardır.

Hacı Bektaş Veli’ye nispet edilen Bektâşîlik, onu pîr olarak kabul eden Alevîlik, tıpkı Mevlevîlik, Halvetîlik gibi Anadolu’da alçakgönüllülük, cömertlik, dürüstlük, kanaat, sabır gibi duygu ve değerlerin yaşatılmasında etkili olan yollardır. Kültür, sanat, mimari ve devlet tarihimizde oldukça etkili olan ve Hakk’a giden bu yollar, bugün de varlıklarını devam ettirmektedirler. Hacı Bektaş Veli’nin, Mevlâna Celâleddin Rûmî’nin, Niyâzî Mısırî’nin kutlu nefeslerine olan ihtiyacımız artarak devam etmektedir.

Üniversitemizin Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından düzenlenen “*I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*” dünyanın farklı ülkelerinden gelen akademisyen, araştırmacı ve inanç önderlerinin sunduğu bildirilerle, Hünkâr’ın nefesinin günümüze taşınmasına katkı sağlayacaktır inancımla, bütün katılımcılara teşekkür ve saygılarımı sunarım. Ayrıca sempozyumun düzenlenmesinde desteklerini esirgemeyen başta Kültür ve Turizm Bakanlığı olmak üzere, Çorum Valiliği’ne, Çorum Belediyesi’ne ve emeği geçen herkese içtenlikle teşekkür ederim.

TAKDİM

Prof. Dr. Osman EĞRİ

HÜHAM Müdürü

Hakk'ı bilenlerin tâcı (Tâcü'l-Ârifin), Allah'a ulaşanların başı (Gavsü'l-Vâsılın) olan Hünkâr Hacı Bektaş Veli, insanı sırf insan olduğundan dolayı sevmeyi ve saymayı kendisine ilke edinen bir insan-ı kâmilidir. Hünkâr, Hoca Ahmet Yesevi'nin Türkistan'da sürdürdüğü irfânî geleneği Anadolu'ya taşımıştır. Zihnindeki toplum modeli, yetmiş iki milleti, her ırk ve cinsiyeti içinde barındırmaktadır. Bu toplum modelini, Anadolu coğrafyasında gerçekleştirmek için etkili ve kalıcı bir eğitim projesi uygulamıştır. Seyyid Ahmet Rıf'at Efendi, Hacı Bektaş Veli'yi şöyle anlatmaktadır: "Hacı Bektaş Veli Hazretleri, ilahî sevgi varlığının âşığı, manevi yolla elde edilen bilginin gerçek bağılısı, vecd bahçesinin baş âşığı, aşk fidanının en güzel sevgilisi, bir köşeye çekilmeyi terk edenlerin de dedesidir."

Hacı Bektaş Veli, hakikat چراğını Anadolu'da yakmış, etrafına topladığı insanlara tasavvufun inceliklerini anlatmıştır. "İnsan-ı kâmil" olmanın, Hakk'a ulaşmanın, dört kapı kırk makamdan geçerek hakikata kavuşmanın yollarını yetiştirdiği talebelerine öğretmiştir. Sahip olduğu marifet (Allah'ı tanıma) bilgisini dervişlerine anlatarak Allah'ı onlara sevdirmiş, öğrettiği tarikat âdâb ve erkânına uymalarını talep ederek de onları Allah'a sevdirmek istemiştir. Bir taraftan İlahî aşkı kalplerinde duymaya başlayan, diğer taraftan da nefislerinin arzularına tutsak olmamayı öğrenen dervişler, hakikat ehlinin davranışlarını göstermişlerdir.

Sulucakarahöyük'e (Nevşehir Hacıbektaş) kurduğu dergâhında yüzlerce halife yetiştirmiş; daha sonra onları da farklı mekânlara irşad için görevlendirmiştir. Azerbaycan'dan İtalya Napoli'ye, Macaristan Budapeşte'den Mısır Kahire'ye kadar Bektâşî babaları, abdalları, dervişleri, İslam'ın sevgi ve hoşgörü mesajlarını kimseyi ayırt etmeden herkese ulaştırmışlardır. Hacı Bektaş Veli ve onun öğrencileri, devlet-millet bütünleşmesini temin etmişler, Osmanlı Devleti'nin himayesinde fütûhât hareketinin aktif teşvikçileri olmuşlardır. Gittikleri yerleri ve gönülleri imar etmişler, ellerinden gelen iyiliği kimseden esirgememişlerdir. Toplumun birlik ve beraberliğini temin ederek millî güce katkıda bulunmuşlardır. Bu yüzden de herkes tarafından sevilmiş ve itibar görmüşlerdir. Onlar ise, bu sevgi ve saygıyı, her zaman toplumun menfaati ve Allah'ın rızası için kullanmışlardır. Tarih kitapları, Bektâşî tekke ve dergâhlarında yetişen âşık, derviş ve muhiplerin, İslam'ın güzelliğini yansıtan inancılı ve güzel ahlâklı insanlar olduklarını yazmaktadır.

Hacı Bektaş Veli, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye* adlı eserinde mürşid/velînin toplum içerisindeki konumunu şöyle dile getirmektedir: "Allah'ın velîsi, kendi zamanının Nuh'udur. Onun yardımı, Allah'ın kullarını tûfan belâsından koruyan gemidir.

Su tûfanında her ne kadar su bela ise de, vücutlara yönelik olduğu için ondan kurtulmak kolaydır. Ancak, cehâlet tûfanı ondan daha zordur, daha kötüdür. Çünkü onda boğulan kimse ilelebet kurtulamaz.” Hacı Bektaş Veli, kendi zamanının Nûh’u olmuş; yetmiş iki milletten insanlar cehâlet tûfanından kurtulabilmek için “ilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır” diyen Hünkâr’ın ilim, irfân ve îman gemisine binmişlerdir.

Onun nutkuna, nefesine, himmet ve bereketine bugün daha fazla ihtiyacımız bulunmaktadır. Hacı Bektaş Veli ile birlikte, onun yetiştirdiği öğrencilerinin eserlerini, fikir ve görüşlerini bilmek, anlamak ülkemizde yaşayan sosyo-kültürel gruplar arasındaki iletişim ve diyalogu şüphesiz artıracaktır. O, aslanla ceylanı bir kucakta taşıyan, “ayırmaya değil, birleştirmeye gelen” bir “velî”dir. Hacı Bektaş Veli’yi pîr olarak kabul eden Alevî-Bektâşî vatandaşlarımızın değerlerini, geleneklerini, ihtiyaç ve problemlerini bilmek, çözüm için fikir ve projeler üretmek milletimizin birlik ve dirliğine katkı sağlayacaktır. Bugün “birlikte yaşama kültürü, çoğulculuk, karşılıklı insan haklara saygı” gibi ilkeler üzerine kurmaya çalıştığımız toplum modelinin, Hacı Bektaş Veli, Mevlâna Celâleddin Rûmî, Yunus Emre gibi bilgelerin ilhamına ihtiyacı bulunmaktadır. 6 ülkeden Çorum’a gelerek sempozyumumuza katılan 64 katılımcımız, 19 oturumda sunacakları bildirilerle, Hacı Bektaş Veli’den aldıkları ilhamı bizlerle paylaşacaklardır.

Bu değerli organizasyonda bizleri yalnız bırakmayan, maddi ve manevî desteklerini esirgemeyen T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’na, Çorum Valilerimiz Mustafa TOPRAK ve Nurullah ÇAKIR’a, Çorum Belediye Başkanımız Muzaffer KÜLCÜ’ye, Hitit Üniversitesi Rektörümüz Prof. Dr. Reha Metin ALKAN’a ve tüm katılımcılara teşekkür ederim. Sadece Türkiye’de yaşayan bizler için değil, bütün insanlık için çok anlamlı olan bu bilgi panayırı hepimiz için hayırlar getire, hayırlar feth ola, şerler def ola, müminler âbâd ola, münkir ve münafıklar berbâd ola, gerçeğe hü, mü’mine yâ Ali!

Muzaffer KÜLCÜ
Çorum Belediye Başkanı

Sayın Bakanım, Sayın Valim, Sayın değerli Milletvekillerimiz, Değerli Bilim Adamları, Değerli Rektörümüz, Değerli konuklar, ben de sizleri sevgiyle, saygıyla selamlıyorum.

Türkiye'miz özellikle son on yılında çok büyük bir değişim, çok büyük bir dönüşüm yaşıyor. Tartışılmaz zannedilen, tabu gibi görülen, tartışılması gerekli görülmeyen aslında üzerinde düşünüldüğünde tartışmaya, konuşmaya ihtiyacımız olan birçok meseleyi Türkiye'miz artık konuşur konuşabilir bir hâle geldi. Türkiye fotoğrafını Türkiye'nin sosyolojik yapısını en iyi temsil eden illerden birisi olarak Çorum'umuz da bu değişimden kendine düşeni aldı ve biz de gerek Belediye olarak gerek Üniversite olarak gerekse değişik sivil toplum kuruluşları olarak bu tartışmaları, bu müzakereleri yapıyoruz ve inanıyorum ki aydınlık Türkiye'mize biz de yaptığımız bu çalışmalarla ciddi katkılar sağlıyoruz. Bugün de yine burada Türkiye'nin en iyi anlaması gereken değerlerinden birisi olan Hacı Bektaş Veli'yi konuşacağız, onu anlayacağız ve yarınlara onun düşüncelerini, onun yaşam anlayışını ışık tutması adına buradan edinimler kazanımlar sağlayacağız. Burada sevgi, barış ve kardeşlik felsefesiyle Anadolu'nun manevi önderlerinden birisi olan Hacı Bektaş Veli'yi konuşacağız.

Hacı Bektaş Veli'nin insan sevgisi, yardımlaşma, dayanışma ve barışı öğütleyen felsefesiyle millî birliğimizin sağlanmasında elbette çok büyük katkıları olmuştur. Hacı Bektaş Veli, toplum hayatına karşı kıymetli öğütleri, cehaletle karşı ilmin ışığını savunan felsefesiyle bugün de bilgeliliğinin parıltısıyla bizim için yol gösterici olmaya devam etmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin anlayışı bütün farklılıkları bünyesinde yok ederek Anadolu'yu barış ve huzur içinde yaşanan bir coğrafya hâline getirmiştir. O, Hacı Bektaş Veli ki, bu topraklardan tüm dünyaya ses verdi, bu topraklardan barışa, dostluğa, kardeşliğe, çağrı yaptı. Bin yıl ötesinden verdiği mesajlarıyla bugün bile insanlığın gönül dünyasında hâlâ yankı bulan bir önderlik ortaya koydu.

İşte bu topraklar, bu gönül insanları sayesinde "aslanla ceylanın dostluğuna" şahit oldu. Bu gönül dostlarının kitabında horlamak, dışlamak, küçük görmek, ayrımcılık hiç olmadı. Bu gönül dostlarının kitabında düşmanlık ve husumet asla olmadı. Onların hamurunda zalimi yüceltmek, mazlumu hor görmek hiç olmadı. Bu büyük mimarların dünyasında kardeşlik var, dostluk var, kucaklamak var. Çünkü onlar sevgi medeniyetinin, hoşgörü medeniyetinin, birlikte yaşama kültürünün doğduğu, yeşerdiği ve dünyaya önderlik teşkil ettiği Anadolu coğrafyasının manevi liderleridir.

Bizler acıyı bal ile yemesini bilmiş, birbirine kenetlenmiş, bir milletiz. Kalplerimizi soğumaya, senlik benlik davasıyla gönüllerimizi ayrıştırmaya çalışanlara asla izin vermedik, bundan sonra da buna izin vermeyeceğiz. Bizler aynı inanç ikliminin, aynı gönül ikliminin damlalarıyız. Çünkü bizler aynı yağmurun damlalarıyla ıslanmış, aynı yağmurun hamuruyla mayalanmış bir milletiz. İnancım o ki daha uzun yıllar boyunca da Hacı Bektaş Veli gibi büyük erenlerin gönüllerimizde ve zihinlerimizde yaydıkları ışık milletimizle birlikte bütün insanlığı aydınlatmaya devam edecektir.

Düzenlediğimiz bu Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu'nun sevgi, barış, hoşgörü ve kardeşliğe önemli katkılar saylayacağına olan inancımızı bir kez daha ifade etmek istiyorum. Emeği geçen bütün arkadaşlarımıza yürekten teşekkür ediyorum ve bütün Anadolu erenlerini rahmet ve şükranla anıyorum. Sizleri tekrar saygı ve sevgi ile selamlıyorum.

Sayın Bakanım ve değerli hâzirûn!

Öncelikle hepinizi saygıyla selamlıyorum ve hepinize hoş geldiniz diyorum.

Türk düşünce ve kültür hayatında büyük etkiye sahip olan Hacı Bektaş Veli'yi tanıtmak ve onun düşüncelerini geçmişte ve günümüzdeki etkilerini çok yönlü ortaya koymak amacıyla, Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu'nun ilimizde düzenlenmesini sağlayan Hitit Üniversitesi rektörümüzün şahsında, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne ve her türlü desteği veren Kültür ve Turizm Bakanlığı'ımıza, Belediye Başkanımıza ve emeği geçen herkese teşekkür etmek istiyorum.

Sayın Bakanım, değerli katılımcılar!

Yüzyıllar boyu çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Anadolu, her medeniyetten aldığını öncekilerle harmanlayarak bir sonraki medeniyete sunmuştur. Uzun yıllar bu kültür harmanına hizmet eden milletimiz, yetiştirdiği ilim, irfan ve gönül adamları vasıtasıyla sosyal yaşamı şekillendiren kültürel ve moral değerleri insanlığın hizmetine sunmuştur. İşte bu gönül adamlarından birisi hiç kuşkusuz Hacı Bektaş Veli'dir. Bu büyük insan, yüzyıllar önce “incinsen de incitme, her ne ararsan kendinde ara” diyerek bugün dünya üzerindeki savaş, kavga ve çatışmaların altında yatan sebeplere hoşgörüzlük, kibir, gurur, hırs, haset vb. olumsuzluklara karşı, insanlığa öz bir çözüm sunmuştur. Tüm insanlığa penceresini açmış, bütün insanlığı kucaklamış ve en temel düşüncesi insan sevgisi, hoşgörü ve barış olan Hacı Bektâş-ı Veli'nin, asırlar önce yaptığı bu çağrıya herkesin ihtiyacı olduğuna inanıyorum. Çünkü tüm insanlığı kucaklayan düşüncelerinin temelinde yer alan insan sevgisi, sorunlarımızı aşmanın anahtarıdır. Bu hoşgörüyü yakaladığımız gün inanıyorum ki dünyamızda savaşlar sona erecek, sevgi, kardeşlik ve barış çiçekleri açacaktır. Yaklaşık sekizyüz yıldır aramızda yaşayan, menkıbeleriyle, sözleriyle sıkıntıya girdiğimiz yerde imdadımıza koşan, yolumuza ışık tutan, Hacı Bektâş-ı Veli şu veciz sözüyle insanlar arasındaki bireysel ilişkinin nasıl olması gerektiğini özetlemiştir. “Ayağı kalkarsan hizmet etmek amacıyla kalk. Konuşacaksan hikmet ile konuş. Oturacağın zaman da saygıyla otur.” Bu konudaki şu sözü de dikkat çekicidir: “Karşısındaki insanın iyi olmasını isteyen önce kendisi iyi olmalıdır.” Bu sözleriyle toplumda birlik ve dirliğin sağlanması, gönüllere sevgi yumağının örülmesi, insanların kardeşçe yaşamasını dile getiren Hacı Bektâş-ı Veli, gönülle, hem insana hem de Hakk'a ulaşılacağını; kadın-erkek, ırk-din ve mezhep ayrımı yapılmaması gerektiğini sözlerinde vurgulamıştır.

Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli birçok tasavvufçuda olduğu gibi, Allah'ı bizzat insanın gönlünde ve onu özündeki sevgide aramış ve bulmuştur.

Değerli katılımcılar!

13. yüzyılda yaşayan ama felsefesi ve düşünceleri dünya var oldukça yaşayacak olan büyük düşünür, gönül adamı Hacı Bektâş-ı Veli'yi, bizi bir araya getiren bu etkinlik vesilesiyle bir kez daha rahmetle ve minnetle anıyorum. Çünkü kendisi sevgi, barış, hoşgörü ve kardeşlik gibi Anadolu'da kök salan değerlerimizin öncülerinden biridir. Anadolu'nun mimarlarından olan Ahmet Yesevi, Mevlâna, Yunus Emre ve elbette ki Hacı Bektâş-ı Veli gibi büyük düşünce insanları ve inanç önderleri, Anadolu aydınlanmasını başlatmışlardır. Elbetteki kültür ve medeniyetimizin temellerinde de bu değerler yatmaktadır. Tabii ki sözün özü bir arada yaşamanın ortak paydasını yediden yetmiş insanlarla paylaşmamız lazım geldiğidir. Aslında ortak payda, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin şerefli bir üyesi, bir vatandaşı olmaktır. Biz de diyoruz ki: Bu al bayrağın altında birbirini anlayan, hoşgören ve sayan vatandaşlarımız bizim geleceğimizdir. Aradığımız iksir, esasen yetiştirdiğimiz değerlerin sözlerinde gizlidir. Atalarımız Hacı Bektâş-ı Veli, Yunus Emre ve Mevlâna bizlere yaşamlarıyla ve sözleriyle ne güzel örnekler bırakmışlardır. Gelin bu güzel insanların barış ve sevgi seslenişlerine kulak verelim. “bir olalım, diri olalım, iri olalım.”

Değerli Katılımcılar!

Tarih boyunca Kürdüyle-Türküyle, Alevisiyle ve Sünnisiyle herkesle birlikte yaşayan milletimiz, Kurtuluş Savaşında ve Cumhuriyetimizin kuruluşunda, nasıl omuz omuza ve gönül gönüle mücadele vermişse, bundan sonra da birlik ve dirlik içerisinde hayatiyetini devam ettirmeye devam edecektir. Bu bilgi ve düşüncelerle ilimizde düzenlenen Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu'nun insanlarımız arasında barış, kardeşlik ve dostlukların pekiştirildiği, coşkunun ve yaşama sevincinin egemen olduğu bir dünyaya vesile olmasını temenni ediyorum.

Değerli misafirler sözlerime başlarken, hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum. Kültürümüzün manevi mimarlarından Hacı Bektaş Veli, çağları aşan, sevgi, barış ve kardeşlik felsefesiyle Anadolu'nun manevi önderlerinden olmuştur. Hacı Bektaş Veli, Mevlâna ve Yunus Emre gibi kültürümüzün yapı taşlarından. Hünkârın varlık anlayışı, insan sevgisi, yardımlaşma, dayanışma ve barışı öğütleyen felsefesiyle, millî birliğimizin sağlanmasında büyük katkıları olmuştur. Hacı Bektaş Veli, toplum hayatına dair kıymetli öğütleri, cehalete karşı ilmin ışığını savunan felsefesiyle, bugün de bilgeliğinin parıltısıyla bizim için yol göstericidir.

Büyük medeniyetimizin ve zengin kültürümüzün temellerinde, millî birlik ve beraberliğimizin de mayası olan bu değerler vardır. Hacı Bektaş Veli gibi büyük erenlerin gönüllerimizde ve zihinlerimizde yaktıkları ışık, milletimizle birlikte, bütün insanlığı aydınlatmaya devam edecektir. İşte bu gönül adamlarımızın başında Hacı Bektaş Veli geliyor. Tüm insanlığa penceresini açmış ve tüm insanlığı kucaklamış hünkârın asırlar önce yaptığı bu çağrıya herkesin kulak vermesi lazım. Eğer onun düşüncelerini benimseyebilirsek dünyadaki savaşlar ve tartışmalar sona erecek, barış ortamı gelecektir.

Bu sempozyumun Hitit Üniversitesi'nin ev sahipliğinde ve Çorum'da gerçekleşmesinden dolayı büyük mutluluk içindeyim. Ayrıca, TBMM Başkanlığı'na verdiğimiz önerge ile Çorum, Kahramanmaraş, Sivas, 1 Mayıs 1977 gibi olayların aydınlatılması için ezber bozan çalışmalar başlattık.

Üçüncü bin yıla girerken Türkiye'nin önünde artık kara noktaların bulunmaması gerekir. Çorum 1980 olaylarında maddi ve manevi açıdan büyük kayıplar vermiştir. Ancak bugün Çorum önemli bir kültür ve kardeşlik merkezidir.

Geçmişte Çorum Olayları gibi acı tecrübeler yaşadık, ancak önümüzdeki yıllarda karanlık noktalar istemiyoruz. Alevi, Sünni ayrımı yapmadan, acıları tartışma arenasına çevirmeden, Devletle milletin barışması konusunda ciddi adımlar atıyoruz. Çorum'da olduğu gibi Anadolu'da da yıllardır Alevi ve Sünnilerin bir arada yaşarken, bir sabah kalktık Çorum'da arıza çıkmış ve kan dökülmüş. Bu olaylarla çok şey kaybetti Çorum. Bizim ekmeğimizi bu olaylara sebep olanlar küçültmüştür. Bunun hesabını sorumluları vermelidir. Yarayı neden kaşıyorsunuz diyorlar. Bunlar neden böyle oldu sorulmalı. Neden bir sabah kalktığımızda birbirimize düşmüştük. O

günlerin karanlık noktasını çıkaralım. İnşallah 1 Mayıs'ın, Başbağların, Çorum ve Maraş olaylarının aydınlanmasına Anayasa çalışmalarından sonra başlayacağız.

Birçok sorunumuzun çözümü Hacı Bektaş gibi halk erenlerinin manevi öğretilerinde gizlidir. Hacı Bektaş Veli gibi halk erenlerinin felsefesini daha iyi öğrendikçe, birbirimizi daha çok sevecek, birbirimizi daha iyi anlayabilecek, sevgi ve kardeşliğimizi birbirimizden esirgemeyeceğimize inanıyorum.

Düzenlenen Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu'nda emeği geçenleri kutluyor sevgi, kardeşlik, barış ve hoşgörü ideallerine önemli katkıları olacağına inanıyor, bütün Anadolu erenlerini rahmet ve şükranla anıyorum.

Mahmut EVKURAN

*Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürü*

Içerisinde büyük Türk düşünürü Hacı Bektaş Veli'nin de bulunduğu Horasan erenleri, Anadolu'da yaşayan Hristiyan gruplarla, göçle gelmiş Türkmen grupları, eğitim ve imar faaliyetleriyle aynı kültür potasında yoğurmuşlar, Anadolu'nun kültürel bütünlüğünün oluşmasında, Balkanların İslam'la ve tasavvuf öğretileriyle tanışmasında hayati bir rol oynamışlardır. Denilebilir ki, Türklerin askeri fetihlerinden ve siyasi zaferlerinden çok önce, kalplerin ve zihinlerin kazanılması bu inanç önderlerinin büyük çabalarıyla gerçekleşmiştir.

Göç yoluyla Anadolu'ya gelen dervişler dağ başlarına, kimsenin olmadığı yol kavşaklarına yerleşmiş, burada zaviyeler açmış, boş topraklar üzerine kurdukları bu kurumlar zamanla kültür, imar, dini ve sosyal merkezler haline gelmiştir. Böylece ahlak, edep, davranış, inanış ve meslek kuralları standartlaşmış; bilgi ve kültür bu merkezlerde üretilmiş ve yayılmıştır. Bu amaçla Anadolu'ya gelmiş olan Horasan erenlerinden birisi de Hacı Bektaş Velidir.

Doğumunun 800'üncü yıldönümünü kutladığımız Hacı Bektaş Veli, 1209'da Horasan'ın Nişabur kentinde doğmuş, çocukluğu ve gençliği Horasan'da geçmiştir. Hoca Ahmet Yesevi Ocağı'nda; felsefe, sosyal ve fen bilimleri alanlarında eğitim aldıktan sonra İran, Irak ve Arabistan'ı gezerek bilgi ve tecrübesini artırmıştır. 1248 tarihinde Anadolu'ya gelerek eski ismi Sulucakarahöyük olan bugünkü Hacıbektaş'a yerleşmiştir.

Hacı Bektaş Veli, çok geniş kitleleri etkilemiş ve peşinden koşturmuştur. O'na göre savaşların altında yatan en önemli sebepler bencillik, hoşgörüsüzlük, kibir, gurur, haset ve fesattır. Hacı Bektaş Veli'nin *"İncinsen de incitme!"* *"Her ne ararsan kendinde ar!"* sözleriyle insanlık için gereken hoşgörünün felsefi-inanç temellerini atmaya çalışmıştır. . Bütün insanlığı sevgi, barış ve kardeşliğe çağırmış *"Düşmanın bile insan olduğunu unutma!"* sözü ile de insana verdiği değeri ortaya koymuştur.

Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı dönem olan XIII. yüzyıl dünyasının düşünce iklimi göz önüne alındığında *"İlimden güdülmeyen yolun sonu kamalıktır."* sözlerinin yaşadığı çağın ne kadar ilerisinde olduğunu göstermektedir.

Toplumsal birliği ve barış için büyük önem taşıyan *"Eline, diline, beline sahip ol!"* ilkesi hem toplumsal davranış ilkesi hem de dini-ahlaki bir değer olarak Hacı Bektaş Veli'nin öğretisinin özünü oluşturmaktadır. Hacı Bektaş Veli'de Tanrı aşkı ve sevgisi ile insan sevgisi hatta hayvan sevgisi en yüksek noktaya ulaşmış; etrafında toplanan insanlar gönül erliğine ulaşmanın hazzını yaşamıştır. İnsanlığın ancak XX. Yüzyılda, üstelik de çoğu kez politik amaçlarla kullandığı insan sevgisi ve insan

haklarını, Hacı Bektaş Veli de XIII. Yüzyılda, üstelik insanların birbirinin kanını akıttığı bir dönemde en içten duygularla dile getirmiştir. Ehl-i Beyt sevgisi, sarsılmaz inancı ve engin hoşgörüsüyle Hacı Bektaş Veli, yüzyıllar boyu kitleleri derinden etkilemiş; günümüzde de etkilemeye devam etmektedir. *“Otunduğun yeri pak et, kazandığın lokmayı hak et!”* diyerek temizlik, dürüstlük, çalışmak ve helal kazanç konusunda tavsiyede bulunurken yıkıcılığa, zulme, sömürüye ve tembelliğe karşı da tavrını ortaya koymuştur.

“Ayağa kalkarsan hizmet amacıyla kalk,

Eğer konuşacaksan, hikmet ile konuş,

Ve oturacağın zaman, saygı ile otur!” sözleri ile Hacı Bektaş Veli, toplumda birlik ve dirliğin sağlanması, insanların hakkaniyeti ve hoşgörüyü temel alan *“Gelin canlar bir olalım!”* mesajını vermektedir. *“Bir olalım, diri olalım, diri olalım”* diyerek gönüllere taht kuran Hacı Bektaş Veli birleştirici, yapıcı, hoşgörü sahibi, sevgi dolu bir gönül eridir.

Hacı Bektaş Veli yaptıklarıyla ve eserleriyle kalplerde ve zihinlerde öyle izler bırakmıştır ki, Hoca Ahmet Yesevi’nin Horasan erenlerinin piri sayılmasına karşılık Hacı Bektaş Veli Rum erenlerinin piri olarak kabul edilmiştir. Farklı kültür ve inanç kesimlerinin baş tacı ettiği büyük bir inanç önderi olarak ortak değerimizdir.

O, temelini o kadar sağlam atmıştır ki, Anadolu insanı bu ışığın kaynağının hiçbir zaman unutmamış, her zaman baş tacı etmiştir. Hacı Bektaş Veli’nin bugün bile devam eden saygınlığına ulaşabilen çok az kişi vardır.

Aradan geçen bunca zamana karşın düşünceleri hala gücünü korumakta ve insanlığın yolunu aydınlatmaya devam etmektedir. Hünkâr’ın yaktığı ışığın tüm dünyaya yayılması ve insanlığın gündemine taşınması hepimizin sorumluluğudur.

Bu amaçla bakanlık olarak 2009 yılında kapsamlı bir program hazırladık. Yurt içinde ve yurtdışında çeşitli etkinliklere katılım ve destek sağlayarak yıl boyunca “Hacı Bektaş Veli”yi adına yakışır şekilde tanıtmaya çalıştık.

Bugün Bakanlığımız ile Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı işbirliğinde düzenlenen “Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu” nedeniyle beraberiz. Bu etkinlik Başbakanlık tanıtma fonu ve bakanlığımız tarafından mali yönden desteklenmektedir.

Bakanlığımızın yurt içi ve yurt dışı teşkilatlarıyla yıl boyunca düzenlenen diğer etkinlikler ise şunlardır;

- Bakanlığımız Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü uzmanları tarafından bu yıl boyunca yurt içinde ve yurt dışında Balkanlarda Bulgaristan, Makedonya ve Arnavutluk’ta alan araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarla Alevi-Bektaşî kültür ve inanç önderleri ve önemli mekanlarla ilgili belgeler arşivimize kazandırılmıştır.

- Bakanlığımız ile Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı işbirliğinde 23-25 Ekim 2009 tarihleri arasında Ankara’da “Uluslar arası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu” yapılmıştır. Ve program katılımcıları uzun yıllardan sonra ilk kez Hacıbektaş’ta meydana evinde “Semah” dönmüşlerdir.

- Bakanlığımız ile Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi işbirliğinde bu ayın sonunda Makedonya-Üsküp’te “Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu” ve Hacı Bektaş Veli’nin eserlerinin basımı ve dağıtımı gerçekleştirilmiştir.

- Bakanlığımız ile Avrasya Yazarlar Birliği işbirliğinde yıl içerisinde “Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Konulu Ozanlar Yarışması” düzenlenmiştir.

- Ankara’da bir başka uluslararası sempozyuma Bakanlığımız tarafından destek ve katılım sağlanmıştır.

- Bakanlığımızca Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü tarafından “Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü” konulu prestij kitap yayımlanmıştır.

- Hacı Bektaş Veli’nin hayatını ve öğretisini konu alan drama-belgesel film yaptırılmıştır.

- Alevi sivil toplum kuruluşlarının katılımlarıyla insanlığın somut olmayan mirası listesine kaydettirmek üzere “Semah” konulu bir dosya hazırlanarak, UNESCO’nun Paris’teki merkezine gönderilmiştir. Dosya değerlendirme süreci 2010 yılı içinde sonuçlanacaktır.

Bu sempozyumun Hacı Bektaş Veli’nin öğretisindeki derinliği kavramak ve bize bıraktığı mirası geleceğe aktarmak için önemli bir fırsat olduğuna inanıyorum. Emegi geçen arkadaşlarıma ve siz değerli katılımcılara teşekkür ederim.

Dualar, Alevi-Bektaşî kültürünün en güzel örneklerini sergilerler, hoşgörü ve insan sevgisini yansıtır. Sizleri böyle bir dua ile selamlayarak konuşmama tamamliyorum:

Meclisiniz Kırklar Meydanı gibi pak ve temiz olsun.

Hizmeti geçenlerin muradları kabul, maksatları hasıl olsun.

ÖĞRETİSİNİN TEMELİ VE HÜNKÂR HACI BEKTAŞ VELİ’DEN SÖZLER

Anadolu’nun manevi aydınlanmasını sağlayan ve yurtlaşmasına öncülük eden erenlerin ilki ve en büyüğü Hacı Bektaş Veli’dir. O horasan erenlerinin büyüklerinden ve Rum/Anadolu erenlerinin de piridir. İnsanın eşrefi mahlûkat olduğunu söyleyen Yüce Allah’ın bu sözünü sahiplenen en çok Anadolu erenleri ve en başta Hünkâr Hacı Bektaş Veli olmuştur. Öğretisinin merkezine ahlakı ve insanı yerleştiren ve toplumu da bu yönde aydınlatan Hünkâr, sadece İslam düşüncesinde değil insanlık tarihinde de önemli bir yere sahiptir.

“Gökle yer arasında birçok nesne vardır, fakat insandan ulusu yoktur.”

“Allah’ın yeri kendini bilen gönüldür, gönül mihrapların en ulusudur.”

“Marifet nefsi silmek değil, bilmektir.”

“En büyük keramet çalışmaktır.”

“Bizim yolumuz irfan yoludur; ilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır.”

“Dirliği ve birliği akıldan ırak tutmayacaksın.”

“Kendini bilmeyen dinini de dünyasını da bilemez.”

Hacı Bektaş Veli sözleriyle, eserleriyle, deyişleriyle Türkçe’nin itibar kazanmasını da sağlamıştır.

Hacı Bektaş Veli bugün insanlığın aradığı hoşgörü, sevgi ve toplumsal barışın temellerini asırlar önce bu topraklarda atmış bir inanç önderidir.

1. HER NE ARARSAN KENDİNDE ARA!
2. HİÇBİR MİLLETİ VE İNSANI AYIPLAMAYIN.
3. İNCİSEN DE İNCİTME!
4. ELİNE, DİLİNE, BELİNE SAHİP OL!
5. KADINLARI OKUTUN!
6. İNSANIN DEĞERİ, YÜREĞİNİN AĞIRLIĞI KADARDIR.
7. EN BÜYÜK KERÂMET ÇALIŞMAKTIR.
8. İLİM BEŞİKTE BAŞLAR, MEZARDA BİTER.
9. EN YÜCE SERVET İLİMDİR.
10. OKUNACAK EN BÜYÜK KİTAP İNSANDIR
11. İLİMDEN GİDİLMEYEN YOLUN SONU KARANLIKTIR.
12. BENİM KÂBEM İNSANDIR.
13. KENDİNE AĞIR GELENİ BAŞKASINA YAPMA !
14. ASIL KÖR, NANKÖRDÜR.
15. ÇALIŞMADAN GEÇİNERLER BİZDEN DEĞİLDİR.
16. ÖZÜNÜ BİLİRSEN ÖZÜRDEN KURTULURSUN.
17. İNSANIN CEMÂLİ SÖZÜNÜN GÜZELLİĞİDİR.
18. PEYGAMBERLER VE ERENLER, İNSANLIĞA TANRI’NIN HEDİYESİDİRLER.
19. DOĞRULUK DOST KAPISIDIR.
20. MÂRİFET, NEFSİ SİLMEK DEĞİL, BİLMEKTİR.
21. YOLUMUZ İLİM, İRFAN VE İNSANLIK SEVGİSİ ÜZERİNE KURULMUŞTUR.
22. BİZİM SEMÂHİMİZ, TANRISAL BİR AŞKTIR.
23. İLİMDEN GİDİLMEYEN YOLUN SONU KARANLIKTIR.

Bir Olalım, İri Olalım, Diri Olalım

Faruk ÇELİK
Devlet Bakanı

Değerli konuklar!

Binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan ve birçok medeniyete beşiklik etmiş Anadolu coğrafyası çeşitli ırklara, dillere ve inançlara mensup insanların yüzyıllar boyunca barış ve huzur içerisinde yaşamasına şahitlik etmiştir. Bugün dünyanın ulaşmak istediği insani değerler yüzyıllar öncesinde bu topraklarda hayat bulmuş, hoşgörüyü dayalı birlikte yaşama modelinin en güzel örnekleri yine bu topraklarda ortaya konulmuştur. Onun içindir ki ayrışmanın ve parçalanmanın hâkim olduğu bir coğrafyada Türkiye her türlü istismara rağmen birliğini ve beraberliğini korumayı başarmış, bu topraklardaki tüm unsurlar kader birliği etrafında kenetlenmişlerdir. Hiç kuşkusuz bu birlikteliğin oluşmasında ve Anadolu'nun hoşgörü ve sevgi havzasına dönüşmesinde manevi dünyamızı besleyen gönül dünyamızı onaran ve yolumuzu aydınlatan Hacı Bektaş Veli gibi abide şahsiyetlerin payı çok büyüktür. Onların insanın derinliklerini keşfeden öğretileri farklılıklar manzumesi olan toplumumuzun barış ve kardeşliğini temsil eden her önemli yapı taşlarından biridir. Milletimizin huzuru ve kardeşçe yaşama arzusu defalarca kanla, gözyaşıyla ve acılarla sınanmasına rağmen bugün yetmiş iki milyon işte o gönül fatihlerinin kardığı harç sayesinde tek vücut ve tek yürektir. Bunun için bizi biz yapan değerleri, kardeşlik bağlarını ören gönül insanlarının çok daha iyi anlaşılması ve gelecek nesillere öğretilmesi son derece önemlidir. Bu aynı zamanda savaşlardan, terörden ve diğer dünyevi sorunlardan bunalan ve bir çıkış yolu arayan insanlığa karşıda sorumluluğumuz gereğidir. Tarihimiz ve kültürümüz hayatlarını insan denen varlığın kendi özünü bulmasına adanmış insanların bedenlerini değil gönüllerini fetheden şahsiyetlerle doludur. Hayatlarıyla söylemleriyle ve eserleriyle ebedileşen bu şahsiyetler sadece yaşadıkları toplumları değil bütün insanlığı aydınlatmanın mutluluğuna ve huzura ulaştırmanın gayreti içerisinde olmuşlardır. Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar çok geniş bir coğrafyada yaşayan insanların gönülleri, bu hoşgörü ve sevgi çınarının yaprakları altında yüzyıllar boyunca serinleme imkânına kavuşmuşlardır. Dünyayı hikmetleriyle aydınlatan Hoca Ahmet Yesevi, "Kim olursan ol yine gel" çağrısıyla insanları kucaklayan Mevlana, yaratılanı yaratandan dolayı sevmeyi tavsiye eden Yunus Emre, "incinsende incitme" diyerek hoşgörüyü öğütleyen Hacı Bektaş Veli, insanları ilim sahibi olmaya, helal kazanç için çalışmaya, toplumla iç içe yaşamaya, şefkatli olmaya, temiz olmaya, ruhi temizlik için çaba göstermeye, öz eleştiri yapmaya, toprak gibi alçak gönüllü olmaya, herkese aynı gözle bakmaya, yaratılmış olan her şeyi sevmeye, sabırlı ve cömert olmaya davet ederek bu coğrafyada köklü bir dönüşümün temellerini atmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin bu çağrısı o gün olduğu gibi bu günde geçerliliğini korumaktadır. Bu mesajlar aslında tüm insanlığadır. Çünkü tüm bu hasletler zaman ve mekan dışı her insanın kendine pay çıkaracağı evrensel prensiplerdir. O bu prensipleri belirlerken insanı temel

almış ve ömrünü insanların kâmil bir yaşam sürdürmelerine adanmıştır. “Okunacak en büyük kitap insandır.” “Düşmanımızın dahi insan olduğunu unutmayın” diyerek halkımızın gönüllerinde Anadolu’nun sütunlarından biri olarak yer almıştır. İnanıyorum ki dünyamız Hacı Bektaş Veli’nin öngördüğü bu temeller üzerinde üzerine oturtulursa her yönüyle daha çok yaşanılır hale gelecektir. Hiç kuşkusuz büyük mutasavvıf ve düşünür Hacı Bektaş Veli’nin bu yaklaşımına toplum olarak en başta bizim hayata geçirmemiz gereklidir. Ne yazık ki gerçekleştirememişiz. Aradan sekiz yüz yıl geçti. Onların bizlere bırakmış olduğu kültürel ve toplumsal miras aynı duruluğunu ve tazeliğini korumaktadır. Artık ülke ve millet olarak ne kaybedilecek zamanımız ne de feda edilecek canımız vardır. Bir olmak için iri olmak için diri olmak için Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli ve diğer gönül dostlarımız bize yol göstermektedirler.

Türkiye önemli bir ülke ve önemli bir coğrafyadadır. Türkiye’nin bazı sorunları mevcuttu. İlki komşularıyla iyi bir ilişki içerisinde olması gerekiyordu. İkincisi Türkiye ekonomik alanda ve dünyayla birleşme anlamında da mesafe almalıydı. Türkiye o sıkıntılı günleri geride bıraktı. Üçüncüsü Türkiye’nin kronik sorunları bahsedilen bu ana sorunlar çözülmeden çözülemeyecek sorunlardı. Türkiye’nin aslında sadece cumhuriyet döneminde değil yüzyılları aşan alevi-sünni aslında halk arasında olmayan fakat belli dönemlerde bir çatışma vesilesi olarak kullanılan ve çok acı sahnelerin yaşandığı süreçleri çözüme kavuşturmak demokrasi çitasını yükseltmeden gerçekleştirilmesi zor bir durumdur. Bu kronik sorunlardan birisi de Türkler meselesi idi. Bu problemi yurtdışı Türkler ve akraba toplulukları başkanlığı isminde bir birim kurularak çözülmeye çalışıldı. İkincisi çağdaş dünyayla bütünleşen Türkiye’nin kendi bünyesinde dezavantajlı gruplar var. Bu dezavantajlı grupların dezavantajlarının giderilmesi hususunda çalışmalar yapıldı. Kadınlarla, çocuklarla, gençlerle, özürlülerle ve yaşlılarla ilgili önemli düzenlemeler yapıldı. Ayrıca Türkiye’deki Roman vatandaşların da dezavantajları giderilmeye çalışıldı. Ayrıca en önemli çalışmalarımızdan bir tanesi de alevi vatandaşlarımız öteden beri var olan taleplerine cevap aramak olmuştur. Bunun için yedi adet Çalıştay gerçekleştirdik. Bu süreçler içerisinde talepler ortaya konuldu. Çalıştayların sonucunda dört tane konunun tarafımızdan çözülmesi istendi. Bunlardan bir tanesi Maraş, Sivas ve Çorum olayları ile ilgili araştırma komisyonunun kurulmasıydı. Bu komisyonu söz verdik ve şu an kuruluyor. İkincisi ise Madımak otelinin yaşanan o vahşetin izlerini silecek ve toplum vicdanını rahatlatacak bir şekle dönüşmesidir. Madımak otelinin istimlak edilmesi ortak kararı alındı ve şu an istimlak ediliyor. Madımak otelinin ne yapılacağını ise Sivaslılar tarafından oturarak ortak bir karara bağlanacaktır. Üçüncüsü ise Din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin statüsüdür. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin öğretimi ile ilgili yeni bir müfredat hazırlanmaktadır. Yeni müfredatta aleviler ile ilgili bölümler yine aleviler tarafından hazırlanacaktır. Burada amacımız bir kültür öğretiminin sağlanmasıdır. Dördüncüsü ise cem evlerinin statüsüdür. Bu konuda kurulan hukuk komisyonları çalışma yapmaktadırlar.

Son olarak önyargılardan toplum olarak sıyrılmamız gerekmektedir. Bütün insanlarınıza sahip çıkmalıyız. Bütün konularda bilgilendirmeyi doğru yapmalıyız. Yan yana gelelim, dertlerimizi ve gönüllerimizi birbirimize açalım. İnsanlar göreceklerdir ki Türkiye vatandaşları arasında hiçbir problem yoktur.

Hacı Dede Reshat BARDHI
Arnavutluk Bektaşî Lideri

Bismillahirrahmanirrahim
Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Sayın Bakan Çelik ve diğer araştırmacılar,
dost ve konuklar.

Hacı Bektaş Veli'yi anmak için organize edilen bu sempozyumda bulunmak ve sizlere hitap etmek benim için büyük bir onur ve güzel bir mutluluktur. Dünya Bektaşî Dedesi olarak sizlere başarılar diliyor ve bu Sempozyumun Hacı Bektaş Veli'yi anlamak ve tanıtmak adına güzel bir netice hazırlatacağına inanıyorum. Allah bu sempozyumu organize eden ve katkıda bulunan herkesten razı olsun.

800 yıl önce Hacı Bektaş Veli'nin dünyaya gelişi ve yaktığı meşale bugün bütün dünyayı aydınlatıyor. Bu harika inanç dünyanın bir çok yerinde kök saldı ve olduğu her yerde barışın, iyiliğin ve kardeşliğin halklar ve milletler arasında birleşmesine yardımcı oldu. Bektaşîlik hiçbir zaman zayıflamadı ve sarsılmadı. Çünkü O, Allah'a ve kullara karşı samimi sevgiyi öğütledi. Biz Bektaşîler olarak günümüz Hacı Bektaş Veli'nin rehberliğine ihtiyacımız var.

Alimlere tefekkür gerek.
Dervişlere zikir gerek.
Düşünmeyen Alim tasavvur edilmiş hayal gibidir.
Zikretmeyen derviş harab olmuş beden gibidir.
Düşünmeyen alim kanatsız kuşa benzer
Zikretmeyen derviş meyvsesiz ağaca benzer.
Düşünmeyen alim gemisiz Nuh'a benzer.
Zikretmeyen derviş ruhsuz bedene benzer.
Düşünmeyen alim Tur-i Sina'sız Musa gibidir.
Zikretmeyen derviş ışık vermeyen kandil gibidir.
Alimlere ilim gerek.
Dervişlere sohbet gerek.

Pirimiz Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin bu öğütlerine katılmamak mümkün değil. Ben de diyorum ki bize yakınlık gerek. Birbirimizi tanıma ve anlama gerek. Biz insanları sevmedikçe Cenab-ı Allah'ı da sevmiş olamayız. Din, mezhep ve milletimiz ne olursa olsun bir Allah'a inananlar olarak birbirimize yaklaşmamız gereklidir. Bütün dünya Bektaşîleri gibi biz Arnavut Bektaşîleri dahi her yerde ve herkesle birlik ve beraberliğin ve kardeşliğin güzel örneği olmaya devam edeceğiz. Allah herkesten razı olsun.

Hepimiz Müslümanız ve Müslüman olarak hepimiz birbirimizin elinden tutmalıyız. Peygamberimiz birdir. O'da Hz. Muhammed (s.a.v)'dir. Hz. Muhammed (s.a.v) tüm insanların Şeriatıdır. Hz. Ali (k.v) O'nun tarikatıdır. İkiside kemikle et gibi beraber ayrılmaz bir parçadır. Bizler Bektaşî, Alevî, Halvetî ne olursak olalım hepimiz Müslümanız ve bizi birbirimizden hiç kimse ayıramaz. Hiç kimse kardeşini öldüremez çünkü o zaman Peygamber Muhammed (s.a.v)'in güzel öğütlerine inanmış olmayız. Kitabımız Kuran-ı Kerim'dir ve onun öğütlerine kulak verelim ve hayrımıza çalışalım. Burada çok güzel bir örnek olup birlik ve beraberlik ve dostlukla hep beraber örnek olalım inşallah. Birbirimizi sevmedikçe Cenab-ı Allah'ı da sevmiş olamayız. Bir gün bu dünyadan göçeceğiz ama oraya giderken güzel amellerle gidelim inşallah. Bu hayatta güzel işler yapan diğer dünyada da yüzü ak olarak çıkar. Hep beraber olalım. Herkese başarılar diliyorum.

CİLT I

AÇILIŞ OTURUMU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Serdar KILIÇKAPLAN

Prof. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALİ

Hacı Bektaş Veli'nin Türk Kültürü İçin Önemi

Prof. Dr. Durmuş BOZTUĞ

Bir Anadolu Aydını Hacı Bektaş Veli

Dursun GÜMÜŞOĞLU

Hacı Bektaş Veli, Bektaşilik ve Günümüze Yansımaları

HACI BEKTAŞ VELİ'NİN TÜRK KÜLTÜRÜ İÇİN ÖNEMİ

Prof. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALİ
Muğla Üniversitesi Kurucu Rektörü
(1992-2002)

Hacı Bektaş Veli'yi kavramak, yüceliğini anlayabilmek ve onun neden kültürümüzün kilit taşlarının önde geleni olduğunu görebilmek için, Türk tarihinin 13. asrını çok iyi okumak gerekir.

Türk tarihinde 13. yüzyıl, Selçuklu Devleti'nin siyasî, ictimai ve iktisadî buhranların sonu gelmez tazyiki altında can çekiştiği, istikrarsız ve huzursuz bir devirdir. Yine bu devirde vuku bulan Moğol istilâsı, mutasavvıfların yorumuyla, dizlerinin dermanı kesilmiş, gözlerinin ferî sönmüş İslâm dünyasında Allah'ın "yeni bir doğuş" için insanların başına musallat ettiği bir kahır ve celâl tecellisi olmuştur. Gerçekten Moğol istilâsı ile Orta Asya, Irak-Suriye ve Anadolu üçgeni arasında yaşayan çok değişik inanç ve kültürlerle mensup kitleler şaşkınlık ve kararsızlık içinde bunalmışlardır.

İşte Hünkâr Hacı Bektaş Veli, bu çaresiz ve mustarip kitleleri engin sevgi ve şefkat, birlik ve bütünlük, eşitlik ve kardeşlik anlayışıyla kucaklayıp "yeniden doğuş/halk-ı cedid" mucizesini gerçekleştiren uluların ön saflarında yer alır.

Hacı Bektaş Veli, tıpkı Ahmed Yesevî gibi, Mevlânâ gibi, Yunus Emre gibi, Müslümanlığı bir sünger hassasiyetiyle emip bünyesinde erittikten sonra onu saf ve temiz "Türk Müslümanlığı kalıbı" içinde tekrar kitleye sunmuş, onlara yepyeni bir dünya görüşü kazandırmıştır.

Hünkâr'ın dünya görüşünde;

- *İslâmın temeli ahlâk, ahlâkın özü bilgi, bilginin özü de akıldır.*
- *İmanın kemali ahlâk güzelliğidir.*
- *Erkân, ahlâk-ı Muhammedi ve edeb-i Ali'dir.*
- *Her insan okunması gereken en büyük kitaptır. Esasen insan konuşan Kitâb'dır/Kur'an'dır.*
- *İnsana saygı Tanrı'ya saygıdır; çünkü insan Allah'ın yeryüzündeki halîfesidir ve onu, akıl, bilgi ve gönül ile donatmıştır.*
- *Üstelik din kültüründeki ifadesiyle Allah, "insan" denen varlığın "fitrî" hak ve hürriyetlerle donatıldığını ve özgür iradeye sahip olduğunu söylemektedir. Bu sebeptendir ki, mü'minin gönlü Hakk'ın Kâbesi'dir; gönül ile Hak Teâlâ arasında hicab/perde yoktur.*

Hünkâr, devam ediyor ve diyor ki;

- *Hak insana dört göz verdi: İki baş, ikisi de gönül gözüdür. Baş gözüyle yaratılmışları; gönül gözüyle de Yaradan'ı görür.*
- *Allah'ı özümüzde, özümüzü de Allah'da bildik.*
- *Hiç bir milleti ve insanı ayıplamayınız.*

- *İncinsen de incitme.*
- *En yüce servet ilimdir.*
- *Kadınları okutun.*
- *İşini aydınlıkta gör, karanlığa bırakma.*
- *Aklı olmayanın imanı, imanı olmayanın aklı yoktur.*
- *İlim hâkimiyete giden yolları aydınlatan bir ışıktır.*
- *Yolumuz ilim, irfan ve insanlık sevgisi üzerine kurulmuştur.*
- *İslâm'ın temeli ahlâk, ahlâkın özü bilgi, bilginin özü akıldır.*
- *İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır.*

Bu sözler bu bakış açısı, Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin, *Kur'an*'ın insanı daima öğrenmeye, bilmeye, araştırmaya, sormaya ve sorgulamaya sevk eden ve böylece körü körüne inanan ve taklîde saplanan topluluklar yerine bir "aydın mü'minler" topluluğunun oluşmasını hedef alan temel amacını nasıl derinden ve kökten yakalamış olduğunun çok açık örneğidir. Ve aynı zamanda kültürümüzün vazgeçilemez varlık kodlarıdır.

Dedik ki, Hünkâr Hacı Bektaş Veli, derin, ama son derece saf ve sade görüşleriyle On üçüncü yüzyılın huzursuz, mustarip ve zâlimlerin zulmünden bunalmış insanlarını etrafında toplamıştır. Onları, bugün bile her zamankinden daha çok muhtaç olduğumuz engin sevgi, şefkat, birlik ve dirlik aşkı ile donatmıştır. Türk Müslümanlığının Ahmed Yesevî ocağında tutuşturulan ateşini sadece Anadolu'nun dört bucağına değil Balkanlara ve dünyaya ulaştırmış ve kitlelere ümit ışığı olmuştur.

Neden mi?

Çünkü Hünkâr, Türklerin çok büyük çoğunluğunun inandığı ve yaşadığı dini, yani "İslâm"ı doğru okumuş, doğru anlamış ve doğru yaşamıştır.

Bu vesile ile tekrar ifade etmeliyim ki "İslâm", Hz. Muhammed tarafından insanlığa tebliğ edilen ve *Kur'an-ı Kerîm'den* ibaret olan mesajın adıdır. Çünkü bizzat Yüce Allah, *Kur'an-ı Kerîm'* ile insanlığa gönderilen mesajın, yani dînin adının "İslâm" olduğunu bildirmiştir (3. Âl-i İmrân, 19; 5. Maide, 3).

Bu anlamda İslâm, *Kur'an-ı Kerîm* demektir ve iki kapak arasındaki altı bin küsur ayetten oluşan bir *Kitâb*'dir. Bu *Kitâb*, elbette tektir, ona inananlar için evrensel ve değişmezdir. Amacı da aklını kullanan, soran, sorgulayan ve kendini doğru bilgi ile donatarak Bir olan Allah'a inanmış; bilgi, adâlet ve ahlâk ile donanmış; zulümden, eşitsizlikten ve her türlü kötülükten arınmış ve bütün gücü ve iradesiyle iyilik ve güzellikte yarışan örnek bir toplum oluşturma yolunu

göstermektedir. Bu, *Kitâb*'a inanan ve kendilerine "müslüman", yani "İslâm olan" adı verilen herkes için de mutlak anlamda böyledir. Ne var ki bu "*Kitâb*", yani *Kur'ân-ı Kerîm*, yani "İslâm", insanlar aracılığı ile konuşur. Ona eğilen ve anlayan insana göre şekil kazanır. Onu konuşturan insandır, müslümandır. Bırakınız "müteşabih" ayetlerini, "muhkem" ayetlerini anlama, yorumlama ve uygulama hususunda bile sayısız denebilecek kadar çok ayrılık ve farklılık yaşanmıştır. Meşrû halife Hz. Ali'ye karşı ayaklanan Hariciler de, Muâviye de, ortaya çıkan onlarca fırka da hep İslâm'a, yani *Kur'ân-ı Kerîm*'e dayandıklarını ileri sürerek vücut buldular.

O halde önemli olan bu *Kitâb*'ın, ona inananlar, yani müslümanlar tarafından hayata geçirilmesi ve varlığımızın ve kültürümüzün ayrılmaz parçası haline sokulmasıdır.

Bu faaliyet, yaşanan zaman, bulunulan coğrafya, siyâsî, tarihî ve iktisadî şartların ve daha eski kültürlerin etkisiyle son derece değişik, renkli ve hattâ zengin yorumlar, anlayışlar ve biçimler yaratır, yaratmıştır. İşte *Kitâb*'ın müslümanlar tarafından yaşanan biçimine "Müslümanlık" denir ve onun için de bir tek Müslümanlık değil, birçok Müslümanlık vardır. İslâm yani *Kur'ân-ı Kerîm*, tek ve evrensel olmasına rağmen, onun müslümanlar tarafından yorumlanan ve yaşanan biçimi, "etnik" anlamda değil, ama coğrafi ve kültürel anlamda milletlere yahut anlayışlara göre değişir, değişmiştir. Bu açıdan daha İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren, hem Arap, hem Acem, hem Kuzey Afrika, hem Hint, hem de Türk Müslümanlığından söz edilmiştir ve edilmektedir. Çünkü İslâm, bu kavimler ya da coğrafyaların kültürlerine dayalı olarak yeni zenginlikler ve câzibe kazanmış ve kazanmakta ya da hedeflediği mesaja aykırı tutum ve davranışlar nedeniyle yüzü kararmış ve kararmaktadır. Burada söz konusu olan örf ve âdetler değil, bir "zihniyet" meselesidir. Doğrudan doğruya *Kur'ân* mesajını, yatay ve dikey boyutlarıyla özünden kavrayıp ortaya koyma tezidir.

Benim, bir meslektaşımın 1 Eylül 1998 tarihli Sabah Gazetesinde yazdığı gibi, en az kırk yıldan beri yazıp-söylediğim "Türk Müslümanlığı" kavramı, "İslâm"ın değil, "Müslümanlığın" çokluğuna ve değişkenliğine işaret için kullanılmıştır. Burada kullanılan "Türk" kelimesi de "etnik" bir anlayışı değil, bir milleti, bir coğrafya ve bir zihniyeti ifade etmektedir.

Esasen Mustafa Kemal Atatürk de Türk Müslümanlığının ilâhî mesaja, yani *Kur'ân-ı Kerîm*'in mantığına en yakın zihniyeti temsil ettiğini fark ettiği, gördüğü ve kavradığı için, Müslümanlığımızın, Arap ve Acem Müslümanlığının karanlığında kaybolup gitmesine müsaade etmemiş ve demiştir ki:

"Mukaddes ve lahûtî olan itikadat ve vicdaniyatımızı muğlâk ve mütelevvin olan ve her türlü menfaat ve ihtirasata sahne-i tecelliyât olan siyâsiyattan ve siyâsetin bütün uzviyatından bir an evvel ve kat'iyen tahlis etmek milletin,

dünyevî ve uhrevî saadetin emrettiği bir zarurettir. Ancak bu suretle diyanet-i İslâmiyenin maaliyatı (yüceliği) tecellî eder. ” Bu sözlerin taçlandığı durak da siyaset tarihimizde *İnkılâp Kanunları*’nın kabulü ve arkasından laikliğin Anayasa teminatı altına alınması olmuştur.

Sanırım şimdi burada kısa da olsa neden “Türk Müslümanlığı” sözünü tercih ettiğimi açıklamam, özellikle üzerinde konuşmakta olduğum konu açısından da çok gerekli olacaktır. Bunun için geriye gidip, benim *Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik, İmamiyye Şîası, Günümüz İslâm Mezhepleri* gibi kitaplarımda uzunca ele aldığım İslâm’ın doğuş ve teşekkül yıllarını ve hemen arkasından Türklerin İslâmlaşma hâdisesini hatırlayalım.

Bildiğimiz gibi İslâm macerası, 610 yılında şirkin/puta tapıcılığın, sosyo-ekonomik sömürünün, ahlâksızlığın ve akla gelebilecek her türlü kötülüğün kol gezdiği Mekke’de Yüce Tanrı’nın sevgili kulu ve elçisi Hz Muhammed’e indirilen ilk vahiyyle başlamış, 632 yılında artık İslâm’ın başkenti konumuna gelen Medine’de son bulmuştur.

Kur’ân’ın temel amacı, toplumda var olan sosyo-ekonomik eşitsizliğe, bilgisizliğe ve ahlâksızlığa çözüm bulmak; insanların yaratılış açısından bir ve eşit olduğu inancını gerçek kılmak ve en önemlisi de her türlü sömürüye karşı çıkarak akla, özgür iradeye ve hukukun üstünlüğüne dayanan ve ahlakî tutum ve davranışların egemen olduğu model / örnek bir bilgi ve ahlâk toplumu / medeniyeti oluşturmak idi.

Artık sorup sorgulamadan ataların yolunu izleme anlayışına, kısaca taklit alışkanlığına son vermek; araştırma, sorma, sorgulama ve öğrenme yoluna girmek şarttır; çünkü inanmanın ilk adımı ilimdir / bilgidir. Akılcı İslâm düşünürlerinin de apaçık bir biçimde ortaya koydukları gibi, îman için / inanmak için önce bilmek / ma’rifet gerekir. Bu bakımdan İslâm inancının “bilgi+îman= amel / iş” formülüne dayandığını söylemek, kesinlikle abartı değildir.

Sevgili Peygamberimizin tarifsiz bir özveri ve çaba sonucu büyük ölçüde hayata geçirdiği bu gerçek bir örnek bilgi ve ahlâk toplumu, maalesef, çok erken dönemde dünyevî çıkarlara ve *Kur’ân*’ın şiddetle karşı çıktığı kabileci anlayışa alet edilmiştir.

Şöyle ki, İslâm’ın gelişinden önceki yıllardan itibaren Kureyş kabilesinin Hâşim oğulları ile Ümeyye oğulları arasında, Kâbe hizmetleri ve diğer bazı hususlarda “üstünlük” açısından çok ciddî bazı çekişmeler ve rekabet yaşanmıştı. Hz. Peygamber’in “nübüvvet” makamına gelişi ile üstünlük Hâşim oğullarına geçmişti. Ancak Emevî soyunun, Hz. Peygamber’in Yüce Rabbine yürümesinden sonra, Üçüncü Halife Osman ibn Affan döneminde başlatılan, ama özellikle Muâviye’den itibaren artan bir biçimde eski siyasî hırs ve kıskançlık duygusuyla hareket ettiklerini; hele Muâviye’nin bu hırs ve kıskançlığın etkisiyle meş-

rû halife Hz. Ali'nin hakkını çirkin bir şekilde nasıl elinden aldığını ve onun bu hareketinin bazı Sünnî çevrelerin kabul ettikleri gibi, "ictihad" farkı şeklindeki bir izahla mazur gösterilmeye çalışılmasının mümkün olmadığını ve olamayacağını da biliyoruz.

İşte bundan dolayıdır ki Türkler, Sünnisi ve Alevisi ile Hz. Peygamber ve Ehl-i Beytini ta baştan beri baş tâcı etmiş; acılarıyla kıvranmış; sevinçleriyle coşmuşlardır. Ama Arapları, dolayısıyla İslâmiyeti oldukça erken sayılabilecek bir dönemden itibaren tanımaya başlamış olmalarına rağmen, Emevîlerin ceberut ve adâletsiz yönetimi, Hz. Peygamber'in soyuna yaptıkları iğrenç zulümler, mevâliyi ikinci sınıf insan olarak görmeleri gibi, *Kur'an*'ın hak, adâlet ve insaf ölçülerine sığmayan tutum ve davranışları, Türklerin hem İslâmiyet'e kolayca yanaşmamalarının hem de baştan itibaren Emevîlere karşı olumsuz duygu beslemelerinin en mühim sebeplerindendir.

Maamafih Abbasiler döneminde başlayan yoğun İslâmlaşma hâdisesine ve hele Onuncu yüzyıldaki kitleler halinde İslâmiyet'e girme ve onu Türklerin millî dini haline getirme çabaları yanında su, taş, ağaç, ölümler, defin, mâtem kültleri, toylar, törenler ve benzeri gelenek ve göreneklerin Şamanîliğin izlerini taşıdığı bilinmektedir. Ancak bu defa bu kültür unsurları, *Kur'an*'dan ve Hz. Peygamber'den ve hattâ çoğunlukla Hz. Ali gibi sevilen ve sayılan müslüman önderlerden alındığı ileri sürülen hadisler ve zengin rivayetlerle süslenerek İslâmî bir renge büründürülmeye çalışılmıştır.

Aslında Türklerin Tanrı / Gök Tengri inancı ile İslâm inancı arasında ciddi yakınlık ve benzerlikler vardı. Gerçekten Şamanîlik İslâmiyet'e yakın ana akidelere sahipti. Türklerin inandığı tek Tanrının sıfatları, O'nun kâinatın ve mahlûkatın yaratıcısı olması, bütün olaylara ve insanın fiillerine hâkim bulunması, İslâm'ın Allah telâkkisine çok yakındı. Esasen Türklerin İslâm dinine girdikten sonra "Allah" adı kadar "Tanrı" adını kullanmaları da, şüphesiz, ona atfettikleri sıfatların İslâmiyetin kabullerine yakın bulunmasından kaynaklanmaktadır. İslâm'ın cihad anlayışı, Türklerin savaşçı ruhuna uygun geliyor; şehâdet yoluyla âhiret mükâfatı kazanmayı, az-çok kendi inanışlarında buluyorlardı. Şamanîlikteki ruhun bekâsı, âhiret hayatı, cennet ve cehennem akideleri, Tanrı'ya ve ecdâda kurban inançları da İslâmiyet'te daha gelişmiş olarak vardı. Türklerin kerâmet sahibi, her derde devâ bulan, gâibden haber veren kamları, müslüman şeyhler ve evliyaya tekabül ediyordu. Esasen tasavvuf erbabı, yani şeyhler ve dervişler, Türklere İslâmiyeti dar şeriat kalıpları içinde değil, geniş ve yumuşak bir ruh ve mâna ile, çoğu zaman da hurafe ve efsane dolu menkıbeler halinde gizemli bir biçimde takdim ediyorlardı. Bu müşterek esaslar dolayısıyla Türkler, İslâm dinine ait birçok kavram ve terimi kendi din ve dillerindeki şekliyle bilhassa halk edebiyatında kullanmaya devam etmişlerdir. Meselâ, *Tanrı*; *Uluğ-Tanrı*, *uçmak* (cennet), *tanrı tamuğ* (cehennem), *yükünç* (secde, namaz),

uluğ-gün (kıyamet), *yek* (şeytan), *yazuk* (günah). . . gibi terimler, İslâm döneminde de korunmuştur.

Bu da göstermektedir ki, İslâm öncesi maddî-manevî pek çok inanç ve kültür unsuru, tâbir câiz ise, âdeta İslâmlaştırılmış ve aynı samimiyetle yaşatılmıştır. Bu husus o kadar açık-tır ki, Türkler, İslâm kültür çevresine girişlerinden itibaren tamamen resmî İslâm anlayışını benimsemiş olmalarına rağmen, esas itibarıyla Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyti'nin sevgisini daima önde tutan ve zaman zaman menkıbelerle örülü rivayetlere dayalı sûfluk cereyanının kuvvetle etkisi altında kalmışlar; bunları Şamanilik ve eski kültürlerinin kalıntıları ile de birleştirmek ve hattâ aynileştirme yolunu tutmuşlardır. Bunun böyle olması da ilmî bir gerçekliktir; çünkü toptan din değiştiren bir topluluk, hattâ ihtidâ eden bir kişi, hiç bir zaman bütünüyle kendi harsından sıyrılmaz. Böyle bir topluluk, nasıl ve ne derece üstün bir medeniyet seviyesine girmiş olursa olsun, yüzyıllardan beri devam eden ve "gens" (jen)lerine işlemiş yaşayış, düşünüş ve inanışlarını, istese de istemese de, birden bire fedâ edip onlardan kopamaz. Bu, Türklerin İslâm medeniyeti dairesine girişlerinde de böyle olmuştur. Özellikle İslâmiyet'e giren göçebe Türkmen unsurunda bunun izlerini, asırlarca aynı canlılık içinde bulmak mümkün olmuştur ve olmaktadır.

Şehirlerde yaşayan ve daha yüksek tabaka olarak mütâlea edilebilecek kütlenin, İslâm'ın kitabî olduğu kadar Arap ve İran kültürlerinin tesirine daha fazla açık olmaları şartlar açısından makuldür. Aynı şekilde İslâmiyeti babalar ve dedeler eliyle daha sathî şekilde anlayan ve özellikle İslâm kültür merkezlerinden uzak sahalarda göçebe olarak yaşayan Türkmenlerin de uzun zaman ve hattâ şimdi bile Şamanî inanış ve yaşayışlarını İslâmiyet'le bir biçimde de olsa uzlaştırmak suretiyle korumuş oldukları hususları da doğrudur ve makuldür.

Nitekim ilk edebî mahsullerimizde, göçebe Türkmenlerin saf ve samimi olmakla beraber sadece *Kelime-i Tevhid*'den ibaret sathî bir İslâm bilgisi ve anlayışına sahip eski Türk hayat ve telâkkilerini yaşatan, İslâm için kâfirlerle savaşan, ama kadınlı meclisler kurup arağı (rakı), bal şarabı, kırmızı içmeye devam eden kimseler oldukları görülmektedir. Onların bu durumu ile şehirli müslümanın yaşayışı arasında elbette bir farklılık doğmuş ve bu durum inanç alanına da yansımıştı. Öyle ki şehirli Türkmen, köylerde yaşayan bu Türkmenleri, yaşayışlarından ötürü tenkit etmiş; *Kitâb*'in dışına çıkanlar olarak görmeye başlamıştı. Ancak, bu tenkitlere ve karşı çıkışlara rağmen göçebe Türkmenler, kendilerinin bu yaşayış ve inanışları dolayısıyla hiçbir zaman İslâmiyet'e aykırı davrandıkları kanaatine sahip olmamışlardır.

Esasen toplum yaşayışında varlığını sürdüren maddî ve manevî kültür ve inanış tezahürleri, bu insanlar tarafından İslâmiyet'e aykırı olarak düşünülmediği için, yadırganacak bir nitelikte görülmemekte; ama toplum yaşayışının esnek mantığında az-çok anlam değişmesine uğrayarak yerlerini korumuş ve korumaktadır.

Şurası muhakkak ki, sık sık işaret edildiği üzere yerleşik hayata geçmiş şehirli Türkmenler ile göçebeler ve köylüler arasındaki dinî hayat ve anlayış arasında, kayda değer farklılıklar vardı ve bana göre, iyi ki var olmuştur. Özellikle köylerde ve ücra mıntikalarda yaşayan Türkmen dedelerin, babaların, şeyhlerin kadın-erkek bir arada sohbet meclislerinde bulunmaları, kadınları da zikir ve samah halkalarına almaları, belli dönemlerde yine belli çevreler tarafından, çok haksız bir biçimde, *saptıklık* olarak nitelendirilmiştir.

O kadar ki, *Ahi Evren'in* şeyhi meşhur sûfi Evhadüddin-i Kirmânî bile bu yüzden tenkitlere uğramıştı. Sünnî tarihçi ve âlimlerin bu hassasiyetlerinde geleneksel kitâbî İslâm'ın ağır bastığı anlaşılmaktadır. Ancak bir mesele var ki, onu günümüzde dahi Sünnî yazarlar adına çelişkisiz bir şekilde izah pek kolay görünmüyor. Bu çevreler Ahmed Yesevî'den, Yusuf Hemedânî'den, Evhadüddin-i Kirmânî'den, Ahî Evren'den, Hacı Bayram Velî'den, Yûnus Emre'den, Hacı Bektaş Velî'den, Mevlânâ'dan ve daha nicelerinden söz açarak, her birinin gönüllerde İslâm nûrunu uyandırmış, insanlığı aydınlatacak fikir ve görüşlere sahip âlim, fazıl, muttakî ve kültürümüzün olmazsa olmaz temel direkleri olduklarını bildirirler; ama nedense, yine onların,

"eğer, erkek-kadın bir ehl-i hak meclisinde birleşerek beraber zikir ve ibadete devam etseler bile, Hak Ta'âlâ, onların kalblerindeki her türlü kin ve düşmanlığı yok etmeğe muktedirdir"

şeklindeki anlayışlarını bir türlü kabule yanaşamamaktadırlar. Galiba onlar, hayatlarının her safhasında kadının da erkek kadar faal rol oynadığı, savaşa dahî birlikte katıldığı Türkmenlerin İslâmlaşma maceralarına pek aldırmmamaktadırlar. Maamafih aynı durumun, Hz. Peygamber'den birkaç on yıl sonrası Arap toplumunun da başına geldiği; Hz. Peygamber zamanında, günlük hayatta da dinî hayatta da son derece faal olan kadının adının yok sayılmaya başlandığı da mâlumdur.

Unutmayalım ki Ahmed Yesevî'nin nurunu Anadolu'da daha da köklü ve kalıcı kılan Hacı Bektaş Velî ve onun yolunda olanlar, Türkün zengin tarihi içinde yaşadığı aşk ve şevk dolu, insanın kutluluğuna inanmış, ahlâk ve sorumluluk bilinci demek olan takvânın egemen olduğu dinî tecrübenin en canlı örneklerini sergilemişlerdir. İslâm'ı ulemanın takdim ettiği kuru ve korku ahlâkının sarıp sarmaladığı ürkütücü kılıfından çıkararak munis ve yumuşak kılmışlardır. Çok önemlisi olarak da onlar, hem insanın akli ve özgür iradesi ile inancının ve iyi işler yapıp üretmesinin yüceliğini sergilemişler, hem de gönlümüze taht kurmuş bir Hak ile, Yüce Tanrı ile birlikte yaşamının yollarını bizzat göstermişlerdir.

Ayrıca Hünkâr Hacı Bektaş Velî'nin ve yolunda olanların Türk ailesini, Türk dilini, Türk kültürünü ve folklorunu en titiz şekilde korumuş ve yaşatmış

olduklarını bildiğimiz ve öyle inandığımız içindir ki, Türk Müslümanlığının selâmeti ve hattâ bekası için, Alevî/Bektaşî düşünüş ve yaşayışı, dinî ve edebî ürünleri kendi aslı yapısı içinde mutlaka ayakta kalmalı, yayılmalı, yaşamalı ve yaşatılmalıdır.

Dün Anadolu müslümanı yüzyıllar boyu saf ve temiz inancıyla dış görünüşe, şekle, tesbihinin boyuna, sakalının şekline ve şalvarının biçimine çakılıp kalmaksızın toprak gibi mütevacî olmuş; yetmiş iki milleti ayıplamamış ve bütün yaratılmışları Yaratan'dan ötürü sevmesini bilmiş ve en önemlisi herkesle ve Allah ile barışık olduğu için yüce dînimizi istismar etmeye hiç mi hiç yeltenmemiştir.

Oysa bugün, maalesef, vicdanlarımıza el uzatanlar ve saf inancımızın, Türk Müslümanlığının berrak sularını bulandırmaya çalışanlar vardır. Bunlar "İslâm"ı referans olarak aldıklarını söyleyerek karşımızda Acem-Arap karışımı bir zihniyetin mümessilliğini sergilemektedirler.

"Ancak bizden olanlar müslümandır" şeklindeki sahte propaganda ile bölücülük yapmakta; İslâm'ın ateşten kötüdür dediği fitne kazanını ateşlemiş olmaktadırlar.

Oysa İslâm, esenliktir, teslimiyettir. Yani halkın kendisinden emîn olması demektir. Hünkâr Hacı Bektaş'ın diliyle, "*incinsen de incitme*" demektir. "*Gönül ekip gönül biçme*" demektir. Engin sevgi, barış, huzur, dirlik, düzenlik ve adâlet demektir.

Kur'an'ın özüne dayalı bu anlayışı rehber edinen atalarımız, Ahmed Yesevî gibi, Hacı Bayram gibi, Mevlâna gibi, Yunus gibi uluların rehberliğinde yüzyıllar boyu insanlığa ışık olmuş, rehberlik etmiş ve huzurlu bir dinî hayatın örneğini sunmuşlardır.

İşte Hünkâr Hacı Bektaş Veli de, ruh dünyamızın diğer fâtipleri gibi sadece bu sebepten bile kültürümüz için emsalsiz önemi haiz ve vazgeçilmesi düşünülemeyecek isimlerdendir. Üstelik küreselleşmenin milletimizi ve dolayısıyla kültürümüzü boğmaya çalıştığı bu dönemde, tarihî Türk Müslümanlığının saf ve berrak yüzünü yeniden aydınlatmak ve güldürmek zorundayız. Aksi halde sonumuz hüsrandır. Onun için ulu Hünkâr'ın,

*Sevgi, muhabbet kaynar, yanan ocağımızda
Bülbüller şevke gelir, gül açar bağımızda
Hırslar, kinler yok olur aşk meydanımızda
Arslanla, ceylan dosttur kucağımızda*

dizelerine kulak verelim ve gelin, *elimize, belimize ve dilimize* sahip çıkabilmek için "*Bir olalım, iri olalım, diri olalım!*" vesselâm...

BİR ANADOLU AYDINI HACI BEKTAŞ VELİ

Prof. Dr. Durmuş BOZTUĞ
Tunceli Üniversitesi
Rektörü

Sayın milletvekilimiz! Muhterem Beyefendiler! Sayın Dedelerimiz! Basınımızın değerli mensupları!

Sözlerime başlamadan önce, bu nezih uluslar arası sempozyumu düzenleyen düzenleme kuruluna tebriklerimi ve teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Efendim ben Tunceli Üniversitesi Rektörü ve aynı zamanda üniversitemizde gururla bahsedeceğimiz Alevilik Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü olarak, sizleri tekrar saygılarımla selamlıyorum.

Sözlerime başlarken, Hitit Üniversitesinden Rektörümüzü ve Hacı Bektâş-ı Veli Kültür ve Araştırma Müdürü Osman Eğri hocamı bir kez daha tebrik etmek istiyorum. Nedeni de, şu anda bu salonda bulunmaktan dolayı çok büyük bir mutluluk duymamdır. Artı ülkemizde üniversitelerimiz sırça saraylara çekilmiş kristal avizeli salonlarda kelebek kravatlı garsonların servis yaptığı, çok üst düzey ve halktan kopuk bilimsel toplantılar değil; halkını aydınlatan şu salonda gördüğüm gibi köyden ilçeden şhirden mahallelerden gelen insanlara bilim veren, onlarda entegre olmuş onlarla bütünleşmiş bir üniversite yaratmış olmanızdan dolayı da bu her iki değerli yöneticimizi de tebrik etmek istiyorum.

Çok sevgili canlar biliyorsunuz Alevi yurttaşlarımızın yaşantısında Aleviliğin önemli iki boyutundan bahsedebiliriz. (Hünkâr Hacı Bektâş'a geçmeden önce) bunlardan birinci boyut inanç boyutu: Hepimizin bildiği gibi Alevilik, elhamdülillah Müslümanlar içerisinde Sünni yorumun dışında kendine has bir yorumu olan, Hak Muhammet Ali yolunda piri rehber olarak Hünkâr Hacı Bektâş Veli'yi kabul eden, Sünnî yorum dışı bir İslâmî yorumdur. Bu Aleviliğin inanç boyutudur. İkinci boyutu ise yaşam biçimidir. Aynı zamanda bir sosyal yapı tarzıdır. Bu sosyal yapı tarzında da en önemli bileşim ve aktör dedelerimizdir. Alevi toplumunda dede öğretmendir, doktordur, savcıdır, hâkimdir, veterinerdir, hekimdir, psikolojik rehberdir. Ben uzun yıllar Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde görev yaptım. Divriği'n köylerinde arazi çalışması yaparken duymuşumdur. Çok eski yaşlı Alevi yurttaşlarımızın bir biriyle sorunu olduğunda, "bak sen gününü görürsün falanca dedemiz geldiğind, e bir cem kurdurup seni darağacına çektireyim" dediğini çok iyi hatırlıyorum. O nedenle tekrar ülkemizin çeşitli yörelerinden gelen dedelerimize, bir kez daha saygılarımı sunmak istiyorum. Konuşmalarında Sayın Osman Eğri hocam da buyurdular, Hünkâra Hacı Bektâş'a hünkârimıza bir aydın diyebiliriz. Çok rahat bir şekilde Anadolu aydını diyebiliriz. Çünkü hünkârimızın yaşadığı dönem kısmen öncesinde kısmen sonrasında, batıda bilimle uğraşan bazı insanları örneğin Galileo, *Bruno*, *Kepler*, *Kopernik* gibi insanlar engizisyon mahkemelerinde yargılanırken, Hünkâr o dönemlerde "bilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" demiştir, insanlara en önemli rehber olarak ilimi önermiştir. Kız çocuklarınızı okutunuz demiştir.

Yetmiş iki milleti bir görün demiştir. Hiç kimseyi bir diğerinden ayırt etmeyin demiştir. Bunlar evrensel hukuk, evrensel insan hakları, evrensel demokrasi kuralları değil de nedir? O nedenle çok sevdiğimiz hünkârımızı aynı zamanda bir Anadolu aydını olarak da görmemiz gerekir.

Bugünkü konuşmamda sevgili hünkârımızın sevgi felsefesinin temel kaynağını teşkil eden dört kapı kırk makamı arz edeceğim sizlere. Ne yazık ki sevgili canlar! biz yıllar yılı dört kapı kırk makam sevgi felsefesinden yoksun yaşamışız. Bununda en önemli nedeni, dünyamızın özellikle bizim içerisinde bulduğumuz coğrafyayı en acımasızca kasıp kavuran soğuk savaş döneminin ülkemizde insanları birbirinden ayıran, bölen, insanları kümelerle ayıran, insanları birbirine düşman gösteren, insanları birbirine nefret ettiren soğuk savaş döneminin o kötü kalıntılarını görebiliriz. Ama büyük bir mutlulukla ifade edebilirim ki soğuk savaş döneminin bitmesinden sora başta Avrupa da olmak üzere iki Almanya'nın birleşmesi, doğu Avrupa'nın ve Sovyet rejiminin çökmesi ve ülkemizde de son birkaç yıldır rüzgârlarını hissetmeye başladığımız hukukun, demokrasinin, insan haklarının evrenselleşmesi mücadelesinde, sevinerek görüyoruz ki artık Alevi yurttaşlarımızın sorunları masaya yatırılmakta, açık yüreklilikle tartışılmakta, üniversitelerimize uygulama ve araştırma merkezleri kurulmakta, paneller, kongreler, konferanslar düzenlenmekte, kitaplar, CD'ler dağıtılmakta ve basılmakta ve bu konu iyi niyetle hoşgörüyle tartışılmaktadır. Bundan büyük bir mutluluk duyduğumu belirtmek isterim.

Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'nin dört kapı kırk makam felsefesinin günümüz Türkçesine çevirirsek, "adam gibi adam olmak" demektir. İşte sevgili canlar! Sadece Alevi yurttaşlarımız için değil tüm insanlık için adam gibi adam olmanın yolu bence dört kapı kırk makamdır. Dört kapı kırk makamın kapıları şunlardır: 1. kapı: şeriat, 2. kapı: tarikat, 3. kapı: marifet, 4. kapı: hakikat. Bunları Türkçeye çevirirsek, şeriat: kurallar, tarikat: yol, marifet: eğitim, hakikat ise gerçeği ifade eder. Yani şu kaidelerle, kurallarla şu yolda ilerleyeceksin, kendini eğiteceksin ki gerçeğe ulaşasın. Nedir o gerçek? Allah'a ulaşma gerçeğidir. Ama ne hazindir ki günümüz de bu kapıların isimlerinin bazılarını (şeriat, tarikat) söylemek, sanki bir suçla eş değermiş gibi görülmektedir. İsterseniz şimdide bu kapıların makamlarına kısaca bir göz atalım.

1. kapı şeriat kapısının makamları: 1. makamı iman etmek, 2. makam ilim öğrenmek, 3. makam namaz kılmak oruç tutmak, zekat vermek ve gücü yetenin hacca gitmesi, seferberlik olunca kaçmamak ve cenabetten temizlenmek, 4. makam hela kazanmak, 5. makam nikah kıymak, Sevgili canlar hünkâr günümüzden 800 yıl önce adam gibi adam olmanın koşullarını bize böyle öğretiyor. Nikahsız yaşamayacaksın diyor. Helal kazanacaksın diyor. 6. makam hayız ve loğusalık hallerine riayet etmek. 7. makam cemaat sünnetine riayet etmek. (içinde yaşadığın toplumun kurallarına uyacaksın kendini toplumdan dışlama-

yacaksın) 8. makam şefkatli olmak, 9. makam temiz yemek ve temiz giymek, 10. makam iyiliği emredip kötülüğü men etmek.

Tarikat kapısının 10 makamına göz atalım

Tövbe etmek, mürit olmak, saç kesmek, nefsi olgunlaştırmak gibi bazı ritüeller. Hizmet etmek, Allahtan korkmak, Allahtan ümidi hiçbir zaman kesmemek, hidayete ermek, nasihat ve muhabbet sahibi olmak, aşk ve şevk sahibi olmak, Allahın zenginliği karşısında kendini fakir hissetmektir.

Marifet kapısının 10 makamına göz atalım: Edep- hayâ sahibi olmak, Allah korkusuna sahip olmak, perhizkâr olmak (aşırı isteklerden kendini sakındırmak), sabırlı olmak, utanmak, ar sahibi olmak, cömert olmak, bilgi sahibi olmak, benlik duygusunu terk edip, Allaha teslim olmak, Allah'ı ve kendini bilmektir.

Hakikat kapısına bakalım:

Toprak gibi mütevazı ve verimli olmak, bütün herkesi bir görmek, kimseyi ayıplamamak, elinden gelen her iyiliği yapmak, dünyadaki her şeye ve herkese güven vermek, mülkün mutlak sahibinin Allah olduğunu bilmek, sohbet etmek ve hakikat sırlarını söylemek, sır saklamak, Allaha yakarıp yalvarmak, Allahın varlığını müşahade etmek ve ona ulaşmak.

Sevgili canlar! Sevgili hünkârımızın bize günümüz Türkçesiyle adam gibi adam olmanın yollarını gösterdiği dört kapı kırk makamdan sonra Makalat'ının 113 ve 118. sayfalarında geçen bir bölümü sizlerle paylaşmak istiyorum.

Aynen aktarıyorum:

Allah Adem'i atmış farklı topraktan yarattı. Şayet bir topraktan yaratmış olsaydı, insanların suretleri bir olurdu. Ve biri diğerini tanıyamazdı. Sonra kudret nuruyla can verdi, gözlerini ibret nuruyla süsledi, dişlerini Muhammed'in nuruyla süsledi, dudağını kendisini tespih etmenin nuruyla süsledi, örtüsünü emanet nuruyla süsledi, buyruklarını emir ve nehiy nuruyla süsledi, dizlerini rükû nuruyla süsledi, sırtını hoşnutluk nuruyla süsledi, gönlünü tevhit nuruyla süsledi, sıfatları saygı nuruyla düzeltti, vuslat nuruyla getirdi. Düşüne biliyor musunuz sevgili canlar hünkârımız Adem'in yaratılmasından sonra hangi özelliğini hangi nurla süslediğini vurguluyor. Daha sonra Âdeme Cenâb-ı Hak'tan bir nida geliyor. Dön sağına bak diyor. Ve sonra adam sağ yanına baktı üç güzel kimse gördü. Dedi ki adınız nedir yeriniz nerededir? Birisi cevap verdi. Adım akıldır, yerim baş ve beyin arasındadır. Bir diğeri cevap verdi. Adım: Edep ve hayâdır. Yerim yüz üstündedir. Bir diğeri daha cevap verdi: Adım ilimdir. Yerim insanın göğüs kafesi içindedir. Adem dedi ki: o zaman gelin yerlerinize girin. Böylece akıl âdemin başına, edep haya insanın yüzüne, sevgi ilim irfanda âdemin göğüs kafesine yerleşti. Böylece hem onlar rahatladı hem de âdem rahatladı. Sonra âdeme bir nida daha geldi. Dön bir de sol tarafın bak. Âdem baktı ve üç

kötü kimse gördü. Ve onları gördükten sonra üzüldü irkildi. Dedi ki sizin adınız nedir? Makamınız nerededir ve siz ne uğursuz topluluklusunuz? Birisi cevap verdi: Benim adım öfkedir. Yerim insanın başıdır dedi. Âdem dedi ki hayır. İnsanın başında akıl vardır. Öfke dedi: İyi ya ben gelirsem akıl gider. İkincisi cevap verir: Benim adım aç gözlülüktür. Yerim insanın yüzüdür. Âdem dedi ki insanın yüzünde edep hayâ vardır. O da dedi ki iyi ya ben gelirsem edep hayâ gider. Bir değeri cevap verir: Benim adım kıskançlıktır fesatlıktır. Yerimde insanın göğüs kafesidir. Âdem cevap verdi hayır insanın göğüs kafesinde ilim irfan vardır. O da dedi ki iyi ya ben gelince onlar gider. Böylece sevgili canlar ben herkesin başına öfke yerine akıl, cemaline açgözlülük tamahkârlılık yerine edep hayâ, kalbine fesatlık hasetlik yerine, sevgi ilim ve irfan girmesi dileklerimle...

Sözlerimi bitirmeden önce bir temennimi sizlerle paylaşmak istiyorum. Gördüğünüz gibi hünkârımız bundan 800 yıl önce dört kapı kırk makamla ve Makâlât eseriyle bize gerçeği göstermekte. Bugün biz bunlardan uzaklaştık. Soğuk savaş döneminde bizi yanlış yere götüren, bizi ayırmaya götüren kültüründen etkilenecek yanlışlar yaptık. Bugün gelin farklılıkların, bir arda yaşama kültürünün daha da artması için, ülkemiz ve tüm insanlığın bu değerleri yeniden tanınması için hep birlikte çalışalım. Herkese saygılarımı sunuyorum.

HACI BEKTAŞ VELİ, BEKTAŞİLİK ve GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Dursun GÜMÜŐÖĞLU

Araştırmacı-Yazar
(Bektaőı Babası)

Sayın Valim, değerli hocalarım ve tüm katılımcılar sözlerime başlamadan önce en içten saygılarımı sunar, sempozyumun ülkemize hayırlara vesile olmasını Cenaba-ı Hak'tan niyaz ederim.

İnsanın bir maddî tarafı, bir de manevî tarafı vardır. Manevî tarafı, yani ruh dünyası maddeyi ayakta tutan şeydir. İnsan umudunu, eski tabiriyle imanını yitirdiği zaman gerçek anlamda tükenmiş olur. Yani ayakta kalabilmemiz ruhsal tarafımızın gücüyle mümkündür. Yemek içmek gibi bedensel ihtiyaçlarımızın önemli olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Ama ruh dünyamız, hepsinden daha değerlidir. Bilindiği gibi dünyada ne kadar insan varsa o kadar dini bakış açısı vardır. Bu da yaratılışın doğal sonucudur. Yaratılanı yaratandan dolayı sevmek İslam inancının gereğidir. Din dediğimiz şey genel anlamıyla inançlarımızdaki asgari müştereklerimizdir. Alevilik ve Bektaşiliğin doğru algılanabilmesi için geçirdiği tarihsel evreleri kısaca hatırlatmakta yarar olduğu kanaatindeyiz.

Bütün dinler peygamberler tarafından insanlığa tebliğinden sonra çeşitli dönemler geçirmiştir. İslâmiyet de Hazret-i Muhammed'in tebliğiyle artan bir hızda taraftar bulmuş ve insanlar kitleler halinde Müslüman olmuşlardır. Yüce Peygamberimiz hayatta olduğu dönemde günlük yaşam, inanç, ibadet ve muamelat ile ilgili sorulara cevap vermiş, bulunduğu toplum içinde dengeli yaşamıyla tevhit inancını yerleştirmeyi amaçlamıştır. Tebliğ ettiği dini hükümler ise Cebail aracılığı ile Allah'tan kendisine bildirilenlerden başka bir şey değildi.

Hz. Muhammed'in ardından yöntemine itirazlar olmakla beraber dört halife seçimle iktidara gelmişler ancak bu süreçte pek çok sorun yaşanmıştır. Hazret-i Muhammed, ileride uyuşmazlığın çıkacağını görmüş olmalı ki, Gadir-i Hum'da Hz. Ali'yi Müslümanların mevlâsı ilân etmiştir.

Hz. Ali kendisinden önceki üç halifenin iktidarda olduğu dönemlerde çevrenin telkinlerine rağmen siyasetle ilgilenmemiş, hilâfetle ilgili talebi olmamıştır. O, özellikle Alevilik ve Bektaşilik inancına göre bâtın padişahı, yani şâh-ı Merdan olduğu için tefekkür ve ibadetle bu süreyi geçirmiş, kendisine bir şey danışılması halinde sorunların çözülmesi için devlete katkısını esirgememiştir. Diğer taraftan Ehl-i beyt karışıklığı, Hazret-i Ali'ye düşmanlık ve lanetleme geleneği hem Emeviler hem de Abbasiler döneminde devam etmişti. Abbasi halifeleri, İmam Mâlik ve İmam Azam Ebu Hanife'den, Ali taraftarlığı anlamına gelen Şia'ya karşı yeni bir mezhep oluşturmalarını, Farslar ve Türkler arasında ise milliyet hislerini sokarak aralarının bozulması konusunda desteklerini istiyorlardı. Bunun karşılığında İmam Malik'e ayrıca Kûfe kadılığını teklif edilmiş, kabul etmemesi üzerine zindana atılmış, yüz kırbaç vurularak cezalandırılmıştır. İmam Mâlik'e yapılan bu teklif, İmam Azam'a da yapılmış, kabul etmeyince zindana atılıp, kırbaçlanmış ve maalesef orada yediği kırbaçların tesiriyle hayatını kaybetmiştir.

Aynı zamanda, Peygamber efendimiz zamanında uyuşturulan Cahiliye Dönemi âdetleri ve İslâm dışı değerler, İslâm adına topluma dayatılıyordu. Buna karşı çıkan Ehl-i beyt ve taraftarları akıl almaz zulümlerle karşılaşılıyor, her fırsatta katlediliyorlardı. Arabistan coğrafyasında yaşama imkânı bulamayan bu insanlar, İslâm'ın yüce değerlerini canları pahasına sonraki nesillere ulaştırabilmek için özellikle Türklerin yoğunlukta bulunduğu Horasan'ın dağlık bölgelerine göç ediyorlardı. Hazret-i Muhammed'in, Hazret-i Ali'ye aktardığı İslâm anlayışını, bu gönül erleri çevrelerine yaymaya çalışıyorlardı. Araplar, kendileri dışındaki toplulukları mevâlî olarak görmekte ve aşağılamaktaydı. Ehl-i beyt'in zulme uğraması, Kerbelâ olayı, Arapların dışındaki toplulukların birbirlerine daha çok yaklaşmasına sebep oluyordu. Bu nedenle Türkler, zulme uğramış olan bu gönül erlerini bağrına basmış, onları koruyup kollamıştır. Arap hâkimiyetinin çöktüğü X. Yüzyıldan itibaren, Türkistan'ın birçok bölgesinde yoğun olarak bulunan sûfi dervişler, İslâm'ı tebliğ etmeye devam ediyorlardı. Bu sufilerin inançları üç yüz yıla yakın bir süre, Türkistan ve çevresini tahrip eden Emevi ve Abbasi Arap yönetiminin İslâm anlayışından farklı, fakat Kur'an ruhuna uygun, İslâm'ın mistik bir yorumuydu.

Türkler, Ehl-i beyt'e büyük sevgi beslemiş, yüzyıllarca onların isimlerini çocuklarına vermiştir. Zamanla ortaya çıkan siyasi olaylar, Selçuklu ve Osmanlı yöneticilerinin Türkmen halka önyargılı, aşağılayıcı bakışları, özellikle Çaldıran Savaşından sonra kendi öz halkına âdeta düşmanca bir tavır takınmasına neden olmuştur. Osmanlı yönetimi, kendisini o seviyeye getiren Türkmenleri ihmal etmişlerdi. Daha sonraki tarihlerde bu aşağılamalar iğrenç iftiraların da muhatabı anlamında kullanılan "Kızılbaş" sözü ile halkın Şah İsmail'e yakınlık duymasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti bütün yazışmalarında oldukça ağırlı ağır bir dil kullanırken, Şah İsmail, halk tarafından bilinen adıyla "Hatâî" şiirlerinde öz Türkçeyi kullanmıştır. Ehl-i beyt'in hakkı, Ehl-i beyt davası gibi konuları işlediği gibi günümüzde bile son derece önemli tasavvufi derinlikler içeren nefesleriyle Anadolu Alevîsini derinden etkilemiş, gönülerinde taht kurmuştur.

Selçuklu ve Osmanlı Devleti kuruluşlarında bütün desteklerini Türkmen topluluklardan almış olmasına karşın, daha sonra Selçukluların, Farsların etkisinde, Osmanlıların ise Arapların tesirinde kaldığı ve devletin asli yapısını oluşturan Türkmenlerin ihmal edildiği görülmüştür. Bu ihmallerin sonucu olarak Selçuklular döneminde Babaî isyanları, Osmanlılar devrinde ise Celâlî isyanlarının çıktığı tarihi bir gerçektir. Bu da binlerce Türkmen'in kanının dökülmesine neden olmuştur. Kuruluş döneminde adalet ön planda iken, imparatorluk haline geldikçe çeşitli nedenlerle adaletsiz uygulamalar başlamış, dolayısıyla yüzyıllarca süren isyanları da beraberinde getirmiştir.

Özellikle Çaldıran Savaşı'ndan itibaren günümüze kadar değişen yoğunlukta olsa bile bugünkü tabiriyle Alevi - Bektaşî denilen bu topluluklara aşağılayıcı, itham edici bir tavırla yaklaşıldığı önyargılı bakıldığı bilinmektedir. Son zamanlarda bu konuların gündeme gelmesi, tartışılması toplum içindeki önyargıları kırma yönünde olumlu bir seyir takip ettiği sevindirici gelişmelerdir.

Alevilik ve Bektaşîlik inancını oluşturan konu başlıkları aynı olmasına rağmen, üretilmiş olan eserlerdeki tasavvufi anlam derinliklerinde hiyerarşik yapının, coğrafi ve kültürel konumun etkileri görülmektedir.

Aleviliğin ve Bektaşîliğin İmamiye anlayışıyla Şiiliğin İmamiye anlayışı arasında da farklar bulunmaktadır. Şiilik inancına göre Ehl-i beyt neslinden gelen imamlar günahsızdır, ayrıca hem dini, hem de siyasi lider olması gerekir. Alevîliğin imamet anlayışında ise dini liderlik mutlaka Ehl-i beyt neslinden bir dedeye aittir, fakat siyasi liderlik konusunda asla böyle bir şartları söz konusu değildir. Bektaşîlikte ise aynü'l-cem sırasında imamet görevi yapan babanın yedi-i sahih olup olmadığı, yani tuttuğu elin Hazret-i Muhammed'e çıkıp çıkmadığına dikkat edilir. Eğer eli, yani nûr zinciri Hazret-i Ali'ye dolayısıyla Hazret-i Muhammed'e çıkmıyorsa onun meydanına girilmez, baba olarak kabul edilmez. Toplu ibadet olan aynü'l-cemde kılınan halka namazına dâhil olunmaz. Bektaşî ârifleri halifelik kavramından da manevî halifelîği, yani bâtın padişahlığı anlarlar, dünya padişahlığında, malında asla gözleri olmaz. Gözü olana da nasip verilmez. Bektaşî erenleri ve gönül erleri meseleye tarih boyunca bu şekilde bakmışlardır. Yirminci yüzyıl Bektaşî babalarından olan Kâzım Baba'nın şu şiiri pek çok şeyi özetlemeye yeterli olduğu düşüncesindeyiz.

Harâbât ehliyiz yahu bu gün biz ibn-i vakt olduk
Yetiştik vahdet-i sırfa kamu envâr ile dolduk

Tecelli eyledi didâr ne mâzi var ne istikbâl
Fenâ fillâh olup Hakk'ın cemâl-i pâkini bulduk

Gece gündüz niyâzım var Hüdâ'dan gâfilim sanma
Gönül Kâbe imâmım hak salât-ı dâ'ime uyduk

Alevi toplumu köyden kente hızlı göçün yaşandığı 1960 ile 1980 yılları arasında büyük değişimler yaşadı. Alevi dedelerinin inançlarını son derece sınırlı imkânlarla yaşatmaya çalışması, ulaşım, iletişim sorunlarının olması, daha önemlisi ibadet pratiklerinin yerine getirilememesi yeni neslin bir kısmı tarafından ibadet tarzı sanki hiç yokmuş gibi algılanmasına ve Aleviliği yanlış anlamalarına, alakası olmayan inançlara bağlanmasına sebep oldu. Bektaşîliğin hiyerarşik yapısının özelliği nedeniyle bundan daha az etkilendiğini, bilimsel eserler yazıldığını, dini konulara vâkıf babaların olması nedeniyle, Bektaşîliğin inanç yapısını daha fazla koruduğunu ve toplumunu siyasal etkilerden uzak tutabildiğini tespit ediyoruz.

Konuları günümüzle ilişkilendirmek gerekirse toplumları birlikte huzur içinde yaşaması sevgi ve hoşgörü ile mümkündür. Kur'ân'ın belirlemiş olduğu çerçevede Allah'a, Peygamber'e ve Âhiret'e (Tevhîd -Nübüvvet - Me'âd) inanan herkes, İslâm dâiresi içindedir.

İslâm âlimlerinin büyük bir çoğunluğu, dîne ait olduğu zarurî olarak bilinen şeylerin dışında, dînîn Müslümanlar tarafından farklı anlaşılması ve yaşanması yüzünden insanların tekfîr olunamayacağı hususunda ittifak halindedirler. Sözlerimi Turgut Koca Baba erenlerin şu sözleriyle tamamlamak istiyorum.

Söz tesir eder mi kuru cesede
Talkını almalı burada insan
Münkir, nekir sana sual sormadan
Cevabı vermeli burada insan

Sırat köprüsünü dünyada geçip
Kevser şarabını Ali'den içip
Ölmeden evvelî, ahrete göçüp
Cennete girmeli burada insan

Bugün kör olanlar yarın da kördür
Hak Muhammed Ali manada birdir
Ukba'da görürüm demek küfürdür
Allah'ı görmeli, burada insan

Atamın belinden indim cihana
Giderken de lâzım bir baba ana
Kardeş tutmak lazım mümin olana
Musahip bulmalı burada insan

(Kazım oğlu Turgut) olur mu baha
Oku kendi rûhun için Fâtiha
Nedir Yâsin Nedir Sûre-yi Tâhâ
Bu sırra ermeli burada insan

BİRİNCİ OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALİ

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

Vilayet-name'nin XIII. Yüzyıl Sosyal Tarihi İçin Kaynak Değeri

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÜMİT

Türklerin Müslüman Olmalarında ve Ehl-i Beyt'e Duydukları Sevgide
Ehl-i Beyt Mensuplarının Rolü Üzerine

Baba Edmond BRAHİMAJ

Hacı Bektaş Veli ve Arnavutluk Bektâşiliği

VİLAYET-NAME'NİN XIII. YÜZYIL SOSYAL TARİHİ İÇİN KAYNAK DEĞERİ

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

Uşak Üniversitesi

ÖZET

Vilâyetnâme adlı eser Hacı Bektaş Veli'nin menakıbını ele almaktadır. Bu eser genel kabule göre, XVI. yüzyılda kaleme alınmıştır. Ancak bu eserin XIV. Yüzyıl başlarında oluşturulmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Hacı Bektaş Veli'nin hayatını ve çevresinde olup bitenlerle ilgili bilgileri içeren Vilâyetnâme her şeyden önce bir menkıbedir. Dolayısıyla bir menkıbede olağanüstü motif ve bilgiler çokça yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Vilâyetnâme, XIII. Yüzyıl, Hacı Bektaş Veli, menkıbe, tarih felsefesi*

GİRİŞ

Vilâyetnâme, XIII. yüzyıl içinde yaşadığı, adeta kesinlikle bilinen Hacı Bektaş Veli'nin menakıbını ele alır. Eseri kısmen sadeleştirerek yayınlayan Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre eser, XVI yüzyılda kaleme alınmıştır. Bize kalırsa, bu menakıbın esasları XIV yüzyıl başlarında oluşturulmuş, fakat Türkçe metnin kaleme alınması biraz daha geç, XVI. yüzyıl başları olmalıdır.

Hacı Bektaş Veli'nin ve çevresinin bilgilerini içeren Vilâyetnâme, öncelikle bir menkıbedir ve dolayısıyla menkıbelerde olağanüstü motifler ve bilgiler bir hayli çoktur. Oysa yaygın bilinen şekliyle “Tarih”, olağan insanî ve beşerî olayları konu alır ve onları inceler. Bu sebeple muhtevalarındaki olağan-üstü unsurlar sebebiyle, bir kısım Türk tarihçileri 1970'lere kadar menkıbeleri tarihin incelenmesinde kaynak olarak ele almama ve kullanmama eğiliminde idiler.

Pozitivizmin, yani sonradan materyalizm adıyla anılacak açık fiziki olayları esas alan anlayışın etkisinde kaldığı anlaşılan bir kısım Türk tarihçileri, böyle bilgileri kullanmamışlar, adeta yok saymışlardır. Gerçi Ortaçağların menkıbelerinin bir kısmı destan olarak da kabul edilmektedir. Dranişmentnâme Saltuknâme gibi. Bu türden kaynaklardaki bilgileri kabul edilebilir bulmayan tarihçiler çoktur. Bunların başında, çağının en ciddi araştırmacılarından Mükrimin Halil Yinanç gelmektedir. O, bir menkıbeden çok destan olarak da nitelenen Danişmentnâme'yi içindeki olağan üstü unsurlar ve metnindeki tutarsızlıklar sebebiyle bu önemli kaynağı Danişment Gazi incelemesinde yok saymıştır.

Oysa Avrupalı araştırmacılar daha XX. yüzyıl başlarında, yukarıda sayılan türden destan ve menkıbelerde yer almış olan bilgilerin farkına vararak onları özgün kaynaklar olarak ele almış, hatta dillerine çevirmişlerdi. 1919-1920'lerde Mevlana ve çevresinin menakıbını anlatan Eflakî'nin *Menakıb ül, Arifin* adlı eserinin CI. Huart tarafından Fransızcaya çevrilmesi, bir kısım Türk tarihçileri etkilemiştir. Bu yayının hemen sonrasında, devrin büyük bilgilerinden Fuat Köprülü, bu eserdeki bilgileri ele alıp tahlil eden bir inceleme yayınlamıştır.

Menkıbe ve menkıbe demek gibi olan destanlarla Avrupalı müsteşriklerin ilgilenmeleri, sonraki senelerde de devam etmiştir. Önce bir tarihi kaynağı, Düsturnâme-i Enverî yayınlayıp Fransızcaya çeviren Fransız müsteşrik ve türkoloğu İ. Melikof Hanımefendi, daha sonra Danişmentnâme'ye el atarak onu 1960'larda Fransızcaya çevirmiştir. Böylece destan ve menkıbe kitaplarının, özellikle sosyal konularda tarihî kaynak olarak önemi bir kere daha Avrupalı Türkolog ve müsteşrikler tarafından belirtilmiş ve vurgulanmış olmaktadır.

Daha çok Türkistan sahasıyla ilgilenen hocam Zeki Velidi Togan, menkıbelerin tarihî olayların aydınlatılmasında kaynak olabileceğini bizzat araştırmalarında kullanarak göstermiştir. Ancak onun Hoca Bahaeddin Nakşibendî'nin menakıbını Temür'ün zuhuru yıllarını aydınlatmak için tarihi kaynak olarak kullanması dikkati çeker. Bizzat Zeki Velidi Togan, Tarihte Usul adlı eserinde, menkıbelerin tarihî kaynak değerini anlatırken bu olaydan söz etmektedir.

"1931-32 kışında Temür tarihine ait derslerimde Temür'ün zuhurunu hazırlayan fikir cereyanları meselesini izah ederken, Abdurrahman Cami'nin tasavvuf şeyhleri hal tercümelerine ait *Nefahat al uns* nam kitabını, ona Hüseyin al-Kasifî ve Alişir Nevayî gibiler tarafından yapılan zeyilleri ve kütüphanelerimizde Hoca Nakşibend ve halifelerine ait menkıbe kitaplarını mehaз sıfatıyla göstermiş ve onlardan malumat nakletmiş olmam dolayısıyla mebuslardan birisi beni "mûzar kitapları mehaз sıfatıyla kullanıyor" diye merhum Atatürk'e jurnal etmişti"(1969, 2. baskı, s. 49).

Bu bilgiyi, eseri tahlil eden Dr. Abdülhak Adnan Adıvar, bu gibi bilgilerin, kuru bilgiler yığınaına hoş bir serinlik ve güzellik kattığını belirtmiştir.

Zeki Velidi Togan, Batı Türklüğü ile ilgili menkıbe ve destanlarda bağımsız fikir beyan etmeyip Danişmentnâme konusunda M. H. Yinanç'ın fikrini kabul etmiştir. Bununla birlikte günümüz tarih metodu kitaplarının içinde, menkıbelerle ilgili olarak en geniş bilgi veren yine kendisidir. Hristiyan azizlerinin menkıbevi hayat hikayeleriyle ilgili Batı yayınlarını ve öteki bilgileri hulasa ederek, doğu aleminin menkıbelerine temas etmektedir. Yukarda naklettiğimiz gibi, bizzat kendisinin menkıbeleri kaynak olarak kullandığını belirtmiştir. Çünkü bunlarda, keramet ve olağanüstülüklerle birlikte doğrudan hayattan bazı olaylar da yansımıştır. Keza ekonomik hayatla ilgili olarak para kıymetlerine temas edilebildiğini nakletmiştir. Netice olarak diyor ki "biz de kendi şeyhlerimizin müridleri ve halifelerinin üstatları hakkında verdikleri malumatın ne gibi noktalarda zayıflık göstermekte olduklarını tetkik ederek aydınlatmalıyız. Biz bunu yaparsak, bu menkıbelerden istifadenin usulünü tespit edersek, onlar da bizim tarihimiz için kıymetli memba olurlar".

Evet, Hacı Bektaş Veli menakıbı, Vilayetname, Diyar-ı Rum, yani Anadolu coğrafyasının XIII. Yüzyılını içine alan sosyal tarihi için gerçekten kıymetli bir tarihi kaynaktır.

Bütün bu bilgilerin ışığında, Anadolu'nun ilk Türk devirlerinin bir araştırmacı olarak Tuncer Baykara da menkıbeleri tarihi kaynak olarak kullanmış ve kullanmaktadır. Dolayısıyla Hacı Bektaş Veli'nin menkıbelerini anlatan Vilayetname de doğrudan bir tarih kaynağı olarak ele alınmıştır. Nitekim vaktiyle Prof. Dr. Adnan S. Erzi de vaktiyle Vilayet-name'deki bazı bilgilerin tarih kaynağı olarak kullanılabileceğini göstermiş, hatta bazı kısımlarını Türk Tarih Kurumu'nun Belleten'inde yayınlamış idi.

Vilâyet-name'nin Türkiye kütüphanelerinde birçok yazma nüshaları vardır. Genellikle en eskileri XVII. yüzyılda istinsah edilen bu nüshalar arasında vaktiyle iki ana küme fark etmiş idik. Sanıyoruz ki Vilayetname'nin yeni bir bilimsel yayınında bunlar gün ışığına çıkarılır. Bize kalırsa Vilayetname, XIII. yüzyıl sonlarında teşekküle başlamış, fakat kaleme alınışı XV yüzyıl sonlarına rastlamıştır. Fakat nüshalarda, kolaylıkla anlaşılması için eski imla ile yazılan isimler, istinsah edenler tarafından devrin, XVII yüzyılın telaffuzuna uydurulmuştur. Bunu şundan biliyoruz ki Vilayetname'nin bilinen nüshalarındaki Denizli diye yazılan ismin imlâsı, XV yüzyıl sonlarına kadar kesinlikle Tonuzlu şeklinde idi. Ancak Vilayetname'deki olayların akışı zaman bakımından XV ve hatta XIV yüzyılları göstermektedir.

II. Sonradan, özellikle XV. yüzyıldan sonra, yaygın olarak Anadolu adıyla anılacak Diyar-ı Rum'da Türk iskânının (yerleşmenin) başlaması konusunu incelerken Vilayetnâme'yi kaynak olarak kullanmış idik. Vilayetnâme'de üç ana kümede bilgiler vardır.

- a. XIII. yüzyıl insanı olarak kabul ettiğimiz Hacı Bektaş Veli'nin daha eski atalarına ve hatta Türkistan sahasındaki hayatına dair bilgiler. Mesela Ahmed Yesevi'nin huzurunda darı çeçi üzerinde namaz kılmasını biz, bir keramet veya menkıbe olarak ele almadık. Ahmed Yesevi'nin yaşadığı coğrafyada daha çok “darı” ekilip biçildiğinin ve üretildiğinin delili olarak ele aldık (Türk Kültürüne Bakışlar, Ankara 2001, s. 123). Oğuzların Sır-derya boylarındaki yurtlarında, bataklık alanda daha çok darı (mısır değil) yetiştirildiği başka kaynaklar ve özellikle arkeolojik kazılarda ortaya çıkmış idi.
- b. Hacı Bektaş'ın, ayrıntılarını vermediği maceralarından sonra geldiği Suluca Karaöyük ile ilgili bilgiler. Hacı Bektaş'ın oradaki hayatı ve özellikle ilk zamanları, Anadolu'da Türk iskânının başlaması konusunda tamamen özgün bilgiler içermektedir. Çepni boyunun ulularından birisinin Kayı adlı yerde evini kurması, bu gibi

coğrafi isimler yer adları açısından doğrudan tarihî gerçekleri yansıtmaması gereken bilgilerdir. Bunların doğru olmaması için bir sebep ve gereklilik de yoktur.

Hacı Bektaş'ın yeni geldi bu yerleşme yerindeki hayatı, XIII. yüzyıldaki bir köy hayatını göstermesi açısından çok ayrı bir kıymeti haizdir ve tamamen özgündür. Bu bilgiler tarafımdan birçok araştırmamda, tam bir tarihi kaynak eseri olarak kullanılmıştır. (örnek için bk. Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, İstanbul 2004, IQ yayını, s. 158 ve dev.)

Hacı Bektaş'ın Suluca Karaöyük'deki hayatı da, içindeki olağan/-üstü unsurlar çıkarılırsa XIII. yüzyıla ait tam bir köy hayatını yansıtır. Burada köye "mescid" yapılması Vilayetnâmenin bazı nüshalarında yoktur. Bu türden farklı bilgilerin, yukarda da dediğimiz gibi ayrıca tamamının incelenip, ayrıca yorumlanması gerekir ki biz, bunu şimdilik yapmayacağız.

Vilayetname'nin bir nüshasında bulunup Gölpınarlı'nın naklettiği kesimden, Konya şehrinin XIII. yüzyıldaki yapısına dair kesin bilgilere ulaşmış idik(1958 baskısı, s. 95). Bugün dahi bazı araştırmacıların kabul etmedikleri bu bilgilere göre Konya kalesi, gayrimüslimlere meskündür. Mevlana'nın çarşıdan gezip oraya ulaşması ve oradan şarap oylup dömesi ile ilgili bilgiler, bazılarını rahatsız etmiş olmalı ki, bu bilgiler Vilayetnamenin bütün nüshalarında yer almamıştır. Oysa bu bilgi, bizim Selçuklu şehirlerindeki gayri-müslim mahallelerinin durumuna ait bilgilerimizi pekleştirmiş, adeta kesinleştirmiştir.

- c. Vilayetnamedeki üçüncü küme bilgiler, halifeleriyle ilgilidirler. Burada coğrafya çok genişlemekte, Anadolu sahasının başka yerlerini de ilgilen-dirmektedir. Şu anda görevli olduğum Uşak dolaylarına giden Hacım Sultanla ilgili bilgiler bu kesimde yer alır. Buradaki bilgiler de mahallî coğrafya ile tam olarak örtüştüğünden o bilgileri de gerçek kabul edebiliriz.

SONUÇ

Hacı Bektaş Veli'nin menkıbelerinin anlatıldığı Vilâyetnâme, XIII. yüzyıl Anadolu'nu öğrenmek için en önemli ve etkili kaynakların başında gelir. Gerçi öteki menkıbelerde olduğu gibi, daha eski veya daha çok daha sonraki zamanlara ait bazı bilgiler de bu menkıbelere girmiş olabilir. Araştırmacıya düşen menkıbelerde yer alan bilgileri çok sıkı bir tenkide-eleştiriye tabi tutmasıdır.

Menkıbelerdeki bilgiler, sıkı bir tenkide(eleştiriye) tabi tutulmak şartıyla tarihi kaynak olarak kullanılabilir. Vilayet-namedeki bilgiler de bu esasa bağlı olarak kaynak olmaktadır.

**TÜRKLERİN MÜSLÜMAN OLMALARINDA ve
EHL-İ BEYT'E DUYDUKLARI SEVGİDE
EHL-İ BEYT MENSUPLARININ
ROLÜ ÜZERİNE**

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÜMİT
Hitit Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi

ÖZET

Bu makalede Türklerin Müslüman olmalarında ve Ehl-i Beyt'e duydukları sevgide Ehl-i Beyt mensuplarının rolü ele alınmakta. Bu da onların Türklerle karşılaşmaları çerçevesinde üç başlık altında incelenmektedir: Türklerle birlikte yaşayan Ehl-i Beyt mensupları, Ehl-i Beyt mensuplarından bazılarının Türklerle temasının coğrafi bakımdan imkanı ve Ehl-i Beyt mensuplarının Türklerle bir arada yaşamasının Türkler arasındaki yansımaları. Bu husus bize, Türklerin din anlayışının şekillenmesinde Ehl-i Beyt'in yeri hususunda fikir verecektir.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Beyt, Türkler, Zeydiler, Taberistan, Buha-ra, Nişabur.

GİRİŞ

Türkler, Sünnîsiyle Alevîsiyle Ehl-i Beyt'e büyük saygı duyar ve onları hayırla anarlar. Bunun örneklerine gerek konuya ilişkin yazılı edebiyatta gerekse şifahî kültürde çokça rastlamak mümkündür. Ehl-i Beyt mensupları, 8. yüzyılın (Hic. 2. yy) ilk çeyreğinden itibaren Türklerin yaşadığı coğrafyaya yakın bölgelere yönelmişler, 9. yüzyılın (Hic. 3. yy) ikinci yarısından itibaren de Türklerin yaşadığı bölgelere yakın bir yerde ve Anadolu'ya göç güzergâhlarından biri üzerinde yani Taberistan-Deyleman ve Gîlân'ın içinde yer aldığı coğrafyada devlet kurmuşlardır. Ben bildirimde gerek Türklerin Müslüman olmasında gerekse Türkler arasında Ehl-i Beyt sevgisinin yayılmasında etkili olan sebepler arasında, Türklerin Ehl-i Beyt mensuplarıyla karşılaşmış olmalarının yer alabileceği hususuna dikkat çekmek istiyorum. Bu husus bize, Türklerin din anlayışının şekillenmesinde Ehl-i Beyt'in yeri hususunda fikir verecektir. Bunu da üç başlık altında inceleyeceğim: Türklerle birlikte yaşayan Ehl-i Beyt mensupları, Ehl-i Beyt mensuplarından bazılarının Türklerle temasının coğrafi bakımdan imkanı ve Ehl-i Beyt mensuplarının Türklerle bir arada yaşamasının Türkler arasındaki yansımaları. Bu çerçevede tebliğime öncelikle Ehl-i Beyt kavramına kısaca değinerek başlayacağım.

Ehl-i Beyt Kavramı

Ehl kelimesi, kişinin hanımı ve insana yakınlığı bulunan kimse, kişinin aşireti ve yakın akrabaları, nesebinin kendisinde toplandığı, aynı dini, aynı sanatı icra eden, aynı evi ve beldeyi paylaşan kimse¹ anlamlarına gelir.

¹ Ebû Abdîrrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (170/786), *Kitâbu'l-Ayn*, I-VIII, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Samerrâî, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, Beyrut 1988, c. IV, ss. 89-90; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya (395/1005), *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, I-VI, Dâru'l-Cil, Beyrut 1991, c. I ss. 150-1; er-Râğîb el-İsfahânî (502/1108), *Müfredât fî garibi'l-Kur'an*, İstanbul 1986, s. 36; Cemâlu'd-Dîn Mükerrrem b. Manzûr (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1990, c. XI, ss. 28-29; Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Firuzabâdî (817/1414), *Kâmûsu'l-muhîr*, thk. Mektebetu Tahkîkîki't-Turâs fî Müesseseti'r-Risâle, Beyrut 1993, s. 1245.

Ehl-i Beyt ise, bir evin sakinleri, ev, hane halkı anlamına kullanılır.² Bu kavram, Kur'an'da üç yerde geçmekte ve bu yerlerde ev halkı, aile, eş manasında kullanılmaktadır.³

Ayrıca Ehl-i Beyt kavramı, Arap topluluklarında kabilenin liderliğini elinde bulunduran aileye atfedilmiş ve kabile reislerinin ailelerini ifade etmek için “el-Buyûtâr”⁴ şeklinde çoğul olarak kullanılarak daha sonraki asırlara da intikal etmiştir.⁵ Kavrama süreç içerisinde Hz. Peygamber'in ailesi için özel bir anlam yüklenmesi sonucu da farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle bu kavram kapsamına Peygamberimizin hangi akrabalarının dahil olduğuna ilişkin tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir.

Kelime olarak ev, hane halkı anlamına gelen *Ehl-i Beyt* kavramının ıstılahî olarak yapılan farklı tanımlarından bazıları şunlardır:⁶ Ehl-i Beyt;

1. *Sadece Rasûlullah'ın hanımlarıdır.*
2. *Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir.*
3. *Hz. Peygamber'in çocukları, hanımları ve Ehl-i Kisâ'dır. Yani Hz. Peygamber'in örtünün altına aldıkları: Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.*

² Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, c. IV, s. 89; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, c. I, ss. 150-1; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XI, s. 29.

³ Hud 11/73'te Hz. İbrahim'in ailesi (eşi), ev halkı anlamında, Kasas 28/12'de aile (Hz. Musa'nın annesi) anlamında, Tathir ayeti olarak bilinen Ahzab 33/33'te ise Hz. Peygamber'in ailesi (hanımları), ev halkı anlamında kullanılır.

⁴ Buyûtât, çoğul olan Buyût'un cem'u'l-cem'idir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/15. Beyt ve “Buyût” kavramları, ibadet mekânları için de kullanılır. Şehristânî, cahiliyye dönemindeki ibadethaneleri açıklarken, putperestlerin ibadethaneleri için “Buyûtu'l-Esnâm” ve ateşperestlerin ibadethaneleri için de “Buyûtu'n-Nîrân” kavramlarını kullanır. Bkz. Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî (548/1152), *el-Milel ve'n-nihal*, I-III, tahk. Ahmed Fehmi Muhammed, Dâru's-Surûr, Beyrut 1948, c. III, ss. 247-256. Ehl-i Beyt kavramının, Câhiliyye kökleri, Kur'an'daki anlamı ve İslam tarihinde değişen kullanışlarıyla ilgili olarak bk. Moshe Sharon, “Ehl-i Beyt –Ev Halkı–”, çev.: Cem Zorlu, *Marife*, yıl: 4, sayı: 3 (Kış 2004), ss. 341-353.

⁵ Ignaz Goldziher-C.van Arendonk- A.S. Tritton, “Ahl Al-Bayt”, *EI(2)*, New Edition, Leiden 1960, c. I, ss. 17-18. Meselâ; Ali b. Ebî Tâlib'ten sonra oğlu Hasan b. Ali'ye biat edildiğinde Abdullah b. el-Abbâs, ona çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Bunlardan birisi, “ehl-i buyûtât ve's-şeref” olan Arap aşiretleri ile iyi geçinmesidir. Bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (276/889), *Uyûnu'l-Ahbâr*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., c. I, ss. 67-68.

⁶ Ehl-i Beyt kavramına ilişkin yapılan tanımlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, Yediveren yay., Konya 2004, ss. 15-20; Namık Kemal Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvurunun Erken Dönem Dinî, Sosyal ve Politik Hayattaki Yansımaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2007, ss. 8-11; Galip Türcan, İmâmî Ehl-i Beyt Tanımının Dinî Temelleri”, *Ma'rife*, Yıl:4, Sayı:3 Kış 2004, ss. 55-72, 56 vd. ; Mustafa Öz, “Ehl-i beyt”, *DİA*, İstanbul 1997, c. X, ss. 498-9.

4. *Ehl-i Kisâ, Vâsile b. Eska', Ümmü Seleme ve Selmân-ı Fârist'dir.*
5. *Hız. Peygamber, hanımları ve çocuklarının da dahil olduğu tüm akrabalarıdır.*
6. *Sadakanın kendilerine haram olduğu kimselerdir.*
7. *Hız. Peygamber'in ümmeti veya tüm müttakî mü'minlerdir.*
8. *Şîa'ya göre ise Ehl-i Beyt, Hız. Muhammed, Hız. Ali, Hız. Fâtıma, Hız. Hasan, Hız. Hüseyin ile onun soyundan gelen imamlardır.*⁷

Bildirimde Ehl-i Beyt mensuplarını, bu son tanım çerçevesinde Hız. Hasan ve Hüseyin evladı anlamında kullanıyorum. Ehl-i Beyt kavramına ilişkin bu kısa açıklamadan sonra Türklerle birlikte yaşayan Ehl-i Beyt mensuplarına geçebiliriz.

Türklerle Birlikte Yaşayan Ehl-i Beyt Mensupları

Bu başlık altında Ehl-i Beyt mensuplarından Türklerin yaşadığı bölgelere veya onlara yakın bölgelere gidenleri inceleyip, bunların Türklerle temas imkanı hususuna değineceğiz.

Ehl-i Beyt mensupları arasında Türklerin yaşadıkları coğrafyaya yakın bölgelere ilk gelen, Zeyd b. Ali'nin 740 yılındaki (Hic. 122) ayaklanmasında öldürülmesinden sonra Horasan taraflarına geçen oğlu Yahya b. Zeyd'dir (743 yılı/Hic. 125). O, Emevî iktidarının takibi nedeniyle sık sık yer değiştirdi. Önce Rey'e, sonra Kûmis'e geçti. Buralarda fazla kalmadı. Sonra Serahs'a geçti ve orada altı ay kaldı. Buradan Ebr Şehr (Nisâbü'r)'e geçti ve orada birkaç ay kaldı. Oradan Belh'e geçti. Yahya, burada Horasan valisi Nasr b. Seyyar tarafından bir süre tutuklandıysa da, Velid b. Yezid'in emri üzerine faaliyetlerine son vermesi şartıyla taraftarlarıyla birlikte serbest bırakıldı.⁸ Ancak serbest kaldıktan sonra, Beyhak'a giderek faaliyetlerine burada devam eden Yahya, ilk planda Nasr b. Seyyar tarafından üzerine gönderilen orduyu bertaraf ederek buradan önce Herat'a ardından da Cûzcân'a gitti. Sonuçta Nasr b. Seyyar'ın gönderdiği ikinci

⁷ Muhammed Hüseyin et-Tabatabâi, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'an*, I-XX, Menşûrâtı Cemâatu'l-Müderrişin min Havzati'l-İlmiyye, Kum trz. , c. XVI, ss. 310-312. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, ss. 15-20.

⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922), *Târihu'r-Taberî: Târihu'r-rusul ve'l-mulûk*, tahk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire: Dâru'l-Meârif, t.s. , c. VII, s. 228; Ali b. Bilâl el-Âmulî ez-Zeydî (IV./X. yüzyıl), *Tetimmetu mesâbihi Ebi'l-Abbâs el-Hasenî*, (Ebû'l-Abbâs el-Hasenî'nin *el-Mesâbihi*'i ile birlikte), tahk.: Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Havsi, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Mektebetü'l-İmâm Zeyd b. Ali, Amman-San'a 2002, ss. 414-417; Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfahânî (356/967), *Mekâtîlu'l-Tâlibiyyîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1987, ss. 145-148; Ebû Tâlib Nâtık bi'l-Hak Yahya b. Hüseyin Hârûn el-Hârûnî (424/1033), *el-İfâde fî Târihi'l-Eimmeti'z-Zeydiyye*, thk. Muhammed Yahya Salim Azzân, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, San'a 1996, s. 71.

orduya karşı koyamayarak, yapılan savaşta taraftarlarıyla birlikte öldürüldü.⁹ Bedeninin, Ebû Müslim el-Horasânî gelip, defnedene kadar Cûzcân'da asılı kaldığı, Ebû Müslim ile Emevi iktidarının zulmünden kurtulan Horasan halkının, Yahya için yedi gün yas tuttuğu ve o yıl doğan erkek çocuklarına Yahya ve Zeyd isimlerini verdiği kaydedilir.¹⁰

Yahya b. Zeyd'in faaliyetlerine Horasan bölgesinde devam etmesi ve ölümünden sonra bu bölgede doğan çocuklara Zeyd ve Yahya isimlerinin verilmesi, Horasan bölgesinde Ali oğullarının tanındığı ve sevildiği ve himaye edildiğini îmâ etmektedir. Bununla birlikte onun Türklerle temasına dair elimizde herhangi bir veri yoktur.

Yahya b. Zeyd'ten sonra Türklerin yaşadığı bölgelere Hz. Hasan evladından Yahya b. Abdullah b. Hasan (798-800 yılları, Hic. 182-184) gitmiştir. Onun gidişi Zeydî kaynaklarda şöyle anlatılır: Abbasi halifelerinden Hârûn Reşîd halife olduğunda Alioğullarından Hüseyin el-Fahî'nin 169/785 yılındaki ayaklanmasına katılan Yahya b. Abdullah'ı arattı. Bunun üzerine Yahya b. Abdullah, Rey'e geçti. Orada bir aydan biraz fazla kaldıktan sonra Horasan bölgesine, Cûzcân, Belh taraflarına gitti. Hârûn Reşîd'in onu araması şiddetlendi. Bunun üzerine Yahya Mâverâünnehir'e geçti. Hârûn Reşîd'in Yahya'yı talep emri Horasan valisi Herseme b. A'yun'a ulaşınca Yahya, Medine, Kûfe, Basra ve Horasan halkından 170 kişiden oluşan dâileri, dostları ve taraftarlarıyla birlikte Türk Hakan'ına sığındı. Türk Hakan'ı ona ikramda bulundu. Meskenlerinin en güzeline yerleştirdi ve ona: "Memleketimin hepsi senindir. Ben senin emrindeyim" dedi. Hakan, Yahya ve taraftarlarına ihtiyaç duydukları her şeyi bol bol verdi. Yahya'nın Hakan yanındaki konumu Harun Reşîd'e ulaştığında o Türk Hakan'ına en-Nevfelî denilen şahsı elçi gönderdi. O, Hakan'dan Yahya b. Abdullah'ı kendisine teslim etmesini istedi. Türk Sultanı bundan kaçındı ve ona, "Ben bu istediğinizi yapmam. Dinimde hile ve hıyanete yer yoktur. O sizin Peygamberinizin soyundan, yaşlı, alim biri olup, sizden kaçarak bana sığındı. O benim indimde aziz ve saygın biridir" dedi. Yahya b. Abdullah, Türk Sultanı'nın yanında iki buçuk yıl kaldı. Sonra gitmek isteyince Türk Hakan'ı ona, "Bir yere gitme benim yanımda istediğin her şey var" dedi. Yahya b. Abdullah Türk Sultanının yanında kaldığı sürece ona İslam ve Tevhidi sürekli tebliğ etti. Allah'ın varlığı ve birliğine inanmaya gizli ve açıktan teşvik etti. Bunun üzerine Türk Hakan'ı gizlice Müslüman oldu ve Yahya'ya "Ashabımın, komutanlarımın ve memleket halkımın bana zarar vermesinden korktuğum için Müslüman oldu-

⁹ *Abbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, tahk.: A. ed-Duri-A. Muttalibi, Beyrut 1971, s. 243; Taberî, *Târîh*, c. VII, ss. 229-230; Ali b. Bilâl el-Âmulî *ez-Zeydî, Tetimmetu mesâbihi Ebi'l-Abbâs el-Hasenî*, ss. 417-422; Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîl*, ss. 148-150; Nâtk bi'l-Hak, *İfâde*, s. 70.

¹⁰ Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî (346/957), *Murûcu'z-zeheb ve meâdinu'l-cevher*, I-VII, thk. Charles Pellat, Beyrut: Publications de l'Université Libanaise, 1973, c. IV, s. 50.

ğumu açıklamaya cesaret edemiyorum. Şayet açıklarsam onlar ya beni öldürürler ya da bu sultanlık benden gider” dedi. Sonra Yahya b. Abdullah onun yanından çıkıp, Kûmis’e yöneldi ve Şervîn b. Sorhâb’ın hakimiyetinde olan Taberistan dağlarına gitti. Sonra Deylem melikine gitti.¹¹

Yahya b. Abdullah’ın burada sığındığı Türk Hakanı’nın ismi belirtilmemektedir. Ancak Yahya b. Abdullah’ın yüz yetmiş taraftarıyla birlikte Türk Hakanı’nın yanında iki buçuk yıl kaldığı ve bu süre zarfında ona İslam’ı anlattığı onun da Müslüman olduğu anlatılmaktadır. Bu süre zarfında Yahya’nın taraftarlarının da beraber oldukları Türklere İslam’ı anlatmaları, onları Müslüman olmaya davet etmeleri ve Türklerin de açıklamaları da İslam’ı kabul etmeleri muhtemeldir. Zira İslam dininde tebliğ önemli bir görevdir. Ayrıca Türkler, Ehl-i Beyt mensuplarından şahısları doğrudan tanıma imkanı içindedirler. İki buçuk yıllık süre de az bir süre değildir.

Yahya b. Abdullah’tan sonra Hz. Hüseyin evladından Muhammed b. Kasım et-Talekânî (834 yılı, Hic. 219), Zeydiyye’nin ileri gelenleri ile birlikte¹² önce Horasan’ın Merv şehrine buradan da Talekan’a giderek bir hareket başlatmış, ancak Abdullah b. Tahir’in askerleri tarafından yakalanarak hapse atılmıştır.¹³ Muhammed b. Kasım’ın taraftarları ise Kufe, Taberistan ve Horasan taraflarında yaşamaya devam etmişlerdir.

Muhammed b. Kâsım’ın Türklerin yaşadığı bölgelere gitmesi ve ölümünden sonra taraftarlarının burada kalmaları onun Türkler tarafından tanınmasını muhtemel kıldığı gibi onlar tarafından desteklendiğini de gösterir. Ancak bu hususa ilişkin herhangi bir veri tespit edemedik.

Ehl-i Beyt mensuplarından Taberistan Zeydî Devleti’nin ikinci lideri Muhammed b. Zeyd’in oğlu Zeyd b. Muhammed b. Zeyd’in de Türklerin arasına gittiği kaydedilir. Onun hakkındaki bilgi şu şekildedir:

Abbâsî Devleti’nin Sâ mânî valisi İsmâil b. Ahmed, 900 yılında (Hic. 287) Muhammed b. Hârûn es-Serahsî komutasında bir orduyu Cür can’a Hasan evladından Muhammed b. Zeyd’in üzerine gönderdi. Muhammed b. Zeyd’in ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Kendisi de aldığı yara sonucu vefat etti. Cür-

¹¹ Ahmed b. Sehl er-Râzî (IV./X. asrın ilk çeyreği), *Abbâru Fah ve Haberu Yahya b. Abdillâh ve Ehbîbi İdris b. Abdillâh*, tahk. Mahir Cerrâr, Daru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1995, ss. 304-306; Ali b. Bilâl el-Âmulî ez-Zeydî, *Tetimmetu mesâbih*, ss. 492-3. Biraz farklı bir versiyonu için bkz. Humeyd b. Ahmed el-Muhallî (652/1254), *min Kitâbi’l-Hadâiki’l-verdiyye fî menâkibi eimmeti’z-Zeydiyye*, (*Abbâru eimmeti’z-Zeydiyye*, içinde ss. 171-349), der. ve tahk.: Wilferd Madelung, Orient Institut der Deutschen Morgenlandschen Gesellschaft, Beyrut 1987, s. 174.

¹² Ebu’l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîl*, ss. 465-466.

¹³ Taberî, *Târih*, c. IX, s. 7; Ebu’l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîl*, ss. 466-471; Mes’ûdî, *Murûcu’z-zeheb*, c. IV, s. 350.

can'da, daha sonra Gur-i Dâî diye bilinecek mevkie defnedildi.¹⁴ Muhammed'in oğlu ve halefi Zeyd, savaştan sonra esir edilerek Sâmânîlerin merkezi Buhara'ya götürüldü. Orada bir müddet hapsedildi. Hapisteyken Taberistan'daki arkadaşlarına yazdığı acıklı şiirler Sâmânî lideri Emir İsmâîl'e gösterilince çok duyulandı ve onu serbest bıraktı. İsterse Taberistan'a dönebileceği veya Buhara'da kalabileceğini söyledi. Zeyd, Taberistan'daki karışıklıklar sebebiyle oraya dönmek istemediğini, Buhara'da kalmak istediğini ifade etti. O, hayatının sonuna kadar orada yaşadı ve oraya defnedildi. Ayrıca oğullarından Ebû Ali İsmâîl b. Zeyd b. Muhammed ve çocukları Buhara'ya yerleşip orada yaşadılar.¹⁵ Ebû İshâk es-Sâbî'nin (994 yılı, Hic. 384) yaşadığı dönemde Zeyd'in nesli hala Buhara'da yaşamaktaydı.¹⁶

Muhammed b. Zeyd'in öldürüldüğü 900 yılında (Hic. 287) oğlu Zeyd b. Muhammed Buhara'ya götürülmüş ve hayatının sonuna kadar orada yaşamıştır. Onun çocuklarından Ebû Ali İsmâîl b. Zeyd ve çocukları da Buhara'ya yerleşmişlerdir. Sonra buradan ayrıldıklarına dair bir bilgi de verilmemektedir. Ebû İshâk es-Sâbî'nin (994 yılı, Hic. 384) dönemine kadar yaklaşık yüz yıllık bir süre geçmiş, onun oğlu Zeyd ve çocukları hala Buhara'da yaşamaktadırlar. Burası Türklerin yaşadığı bir yer olduğuna ve serbest bırakıldığı halde Taberistan'a geri dönmediğine göre Zeyd b. Muhammed, oğlu İsmail ve çocukları Buhara'daki yaşamından ve Türklerle ilişkilerinden memnun olmalıdırlar. Dolayısıyla onların, Buhara'da bulundukları bu uzun süre zarfında Türklerin İslam'ı benimsemesi ve Ehl-i Beyt'e muhabbet beslemelerinde pay sahibi olmaları oldukça muhtemeldir.

Alioğulları, 9. yüzyılın (Hic. 3. yy) sonlarına doğru İslam dünyasının Doğu bölgelerinde yerel seçkinlerden biri olarak ortaya çıktı. Onlar, Nişabur, Hemedan, Kum, Rey, Kazvin, Beyhak, Buhara ve Semerkant gibi şehirlerde yerleştiler. Ehl-i Beyt mensuplarının söz konusu şehirlerdeki varlığını buralarda nakib-

¹⁴ Taberî, *Târîh*, c. X, ss. 81-2; Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, c. V, s. 167; Hamza b. el-Hasan el-İsfahânî, *Kitâbu târihi müluki'l-ard*, Matbau Mazhari'l-Acâyib (Kebîru'd-Dîn Ahmed'in katkısıyla) 1899, ss. 209-210; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, s. 100.

¹⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl el-Kâtib es-Sâbî, *Kitâbu'l-Müntezâ' min cüz'î'l-evvel min kitâbi'l-ma'rûf bi't-Tâci fî abbâri'd-devleti'd-Deylemiyye* (*Abbâru eimmeti'z-Zeydiyye*, içinde ss. 7-51), der. ve tahk.: Wilferd Madelung, Orient Institut der Deutschen Morgenlandschen Gesellschaft, Beyrut 1987, ss. 22-3; Muhammed b. el-Hasan b. İsfendiyâr, *History of Tabaristan*, İngilizce'ye özet olarak çev.: Edward G. Browne-M.A.-M.B., E.J. Brill, Leyden 1905, ss. 193-194; Muhammed b. el-Hasan b. İsfendiyâr, *Târîhu Taberistân*, I-II, tash.: Abbâs İkbâl, Taberistân 1386/2007, c. I, ss. 278-279; Hâkim b. Ebî Sa'd el-Muhassin b. Muhammed el-Cüşemî, *Nuhâb min kitâbi Celâi'l-ebâr*, (*Abbâru eimmeti'z-Zeydiyye*, içinde ss. ss. 119-133), der. ve tahk.: Wilferd Madelung, Orient Institut der Deutschen Morgenlandschen Gesellschaft, Beyrut 1987, s. 122.

¹⁶ Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, s. 100.

lerin¹⁷ bulunması da destekler.¹⁸ Ancak söz konusu şahıslar hakkında bilgiler, genel tabakât kitaplarında pek bulunmaz. Onlarla ilgili bilgiler daha ziyade yerel tarih kitaplarında yer alır.¹⁹ Bunlara birkaç örnek verecek olursak;

Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (1014 yılı, Hic. 405) orijinali daha geniş olan çalışmasının Farsça'ya çevrilmiş kısa bir özeti olan *Târih-i Nisâbü'rî*'de Nişabur'a uğrayan veya orada yaşayan yetmişten fazla Alioğlu listelenir.²⁰ Bu şehre ilk olarak kimin yerleştiği bilinmemekle birlikte onların 9. yüzyılın (Hic. 3. yy) ortalarından itibaren bu şehre yerleştiği bilinmektedir. Taberî, 250/864 yılı olaylarını anlatırken Tâhirî sarayında Hâşimîlerin ve Tâlibîlerin Muhammed b. Tâhir'in meclisinde bulunduklarından bahseder.²¹ Nişabur, 10. yüzyılın (Hic. 4. yy) başlarında pek çok Alioğlu nüfusuna sahip gibi gözükür. Buhârî'ye göre, Hz. Hüseyin'in torunlarının çoğunluğu Bağdat, Dinever, Âbâ, Cürçân ve Nişabur'da idi.²² Ubeydullâh b. Abdullâh b. Hasan b. Cafer b. Hasan b. Hasan b. Ali torunları ise Kâşân ve Nişabur'da yaşadılar.²³ Alioğullarından bazıları da Taberistan ve Cürçân yoluyla Nişabur'a geldiler. Nişabur'daki iki önemli aile, Hüseyinî Zubâre ve Hasanî Buthânî aileleridir.²⁴

IX. yüzyıl (Hic. 3. yy) Nişabur'unda önemi artan Hüseyinî Zubâre ailesinin sosyal statülerinin temeli, kuşkusuz Peygamber soyundan olmalarıydı.²⁵ Mu-

¹⁷ Nakib veya Nakîbüleşraf, Hz.Fâtıma ile Hz.Ali'nin neslinden gelen seyyid-şeriflerin meseleleriyle ilgilenmek üzere devlet tarafından tayin edilen yetkili kişi. Görevleri arasında, Hz. Peygamber soyuna mensup kişilerin kayıtlarını tutmak, evliliklerinde denklik kurallarına uymalarını sağlamak, haklarını korumak ve onların başkalarının haklarına riayet etmelerini sağlamak, fey ve ganimetlerden kendilerine düşen payları dağıtmak ve suç işleyenlerin cezalarını belirlemek yer alır. Bk. Gülgün Uyar, "Nakib", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 321-322; Şit Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 322-324.

¹⁸ İslam coğrafyasındaki şehirlerde, özellikle yukarıdaki şehirlerde Alioğulları ve nakiblerin varlığı ile ilgili olarak bk. İbn Funduk el-Beyhakî (565/1169), *Lubâbu'l-ensâb*, tahk.: Mehdi Recâi, yy., ts.

¹⁹ Teresa Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât: The Âl Zubâra and Other 'Alids in Ninth- to Eleventh-Century Nishapur", *Studia Islamica*, No: 100/101 (Maisonneuve & Larose 2005), ss. 43-69, ss. 44, 47.

²⁰ el-Hâkim Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed b. Hamdeveyh b. en-Nu'mân ed-Dabbî et-Tahmânî en-Nisâbü'rî, *Târihu Nisâbur telbisu Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Ahmed el-Ma'rûf "bi'l-Halifeti'n-Nisâbü'rî*, Tahran ts. ; Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 48.

²¹ Taberî, *Târih* c. IX, s. 270. Söz konusu Ali oğulları Tâhirîlerle iyi ilişkiler içindeyken Taberistan'da Hasan b. Zeyd'in liderliğindeki Zeydî ayaklanmaya iştiraklerinden dolayı bazıları da hapsedilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bk. Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", ss. 50-51. Nişabur ve Beyhak'ta yaşayan Alioğulları için bk. Richard Bulliet, *The Patricians of Nishapur*, Cambridge, Mass., 1972, ss. 234-245.

²² Ebû Nasr el-Buhârî, *Sırru siksileti'l-Aleviyye*, tahk.: Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm, Necf 1962, s. 80.

²³ Buhârî, *Sırru's-siksileti'l-Aleviyye*, s. 20.

²⁴ Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 51.

²⁵ Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 44.

hammed b. Zubâre'nin iki oğlu Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed ve Ebû Ali b. Muhammed, Dâî Hasan b. Zeyd'in henüz idaresini tesis ettiği (864 yılı, Hic. 250) Taberistan'a bölge halkı tarafından davet edildi. Bunun üzerine onlar Taberistan'a gittiler, ancak Hasan b. Zeyd'ten idareyi alamadıkları için orayı terk edip, Ebû Ali b. Muhammed Cürcan'a, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed Nişabur'a gitti. ²⁶ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed'in Nişabur'a gitmesinde muhtemelen annesinin Abdullah b. Tâhir'in kız kardeşi olması etkili oldu. ²⁷ Ebû Cafer Ahmed'in dört oğlundan biri *reis* ve *nakîb*, ²⁸ diğeri kâdî ve şair olarak anılır. Üçüncüsü halifelliğini ilan etti. ²⁹ Nakiblik bu ailede Seyyid el-Ecel Ebu'l-Hüseyn Muhammed Yahya ile son bulur. Bu görev 1004 (Hic. 395) yılında ondan Hasan oğullarından Seyyid Ebû Abdullâh el-Hüseyn b. Dâvûd el-Buthânî oğullarına geçti ³⁰ ve bu ailede devam etti. Selçuklulardan İbrâhim Yinal şehri Gaznelilerden aldığında şehirde Seyyid Zeyd nakîb olarak bulunmaktadır. Hatta o ve ailenin diğer fertleri, Gazneliler şehri geri alır diye ilk aşamada Selçuklulara mesafeli durmuşlardır. ³¹ Bununla birlikte mevcut durum, Alioğullarının yaklaşık 864 (Hic. 250) yılından itibaren şehirde yaşadıklarını ve her iki Türk devleti hakimiyetinde de yaşamaya devam ettiklerini gösterir. Bu da Ehl-i Beyt mensuplarının Türklerle temasını, Türklerin onları yakından tanıyıp onları sevmelerini mümkün kılmaktadır. Nitekim Makdisî'nin (990 yılı, Hic. 380), şehirde Alioğullarına Ehl-i Beyt mensupları olarak saygı gösterildiğini ³² ifade etmesi de bu hususu destekler.

²⁶ İbn Funduk, *Lubâb*, s. 492; İbn Funduk, *Târîhu Beyhak*, s. 254.

²⁷ Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 53.

²⁸ Nişabur'da ilk nakîb Ebû Ali Muhammed b. Ahmed (360/970) muhaddis ve alim biri olup, Nişabur hatta Horasan'daki Taliboğullarının şeyhi olduğu ve yüz yıl yaşadığı nakledilir. Bk. Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî es-Sem'ânî (562/1166), *Ensâb*, I-XII, tahk.: Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire 1400/1980, c. VI, ss. 233-34. Nişabur'da Zübare ailesiyle ilgili olarak ayrıca bk. Sem'ânî, *Ensâb*, c. VI, ss. 233-237.

²⁹ İbn Funduk el-Beyhakî (565/1169), *Târîhu Beyhak*, tahk.: Ahmed Behmenyâr, Tahran 1361 (İbn Funduk, bu eserini 563/1167'de tamamladı) ss. 55, 254; Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 54.

³⁰ İbn Funduk, *Târîhu Beyhak*, s. 55; Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 58.

³¹ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî (Gazneli Sultanı Mes'ûd döneminde Divân-ı Resâil reis vekili, ö. 470/1077), *Târîhu'l-Beyhakî*, Arapça'ya çev.: Yahyâ el-Hasâb-Sâdık Neş'et, Mektebetü'l-Encilo el-Misriyye-Dâru't-Tibâ'ati'l-Hadîse, Kâhire ts. , ss. 602-604; R. W. Bulliet, "The Political-Religious History of Nishapur in the Eleventh Century", D. S. Richards (Editör), *Islamic Civilisations 950-1150*, London 1973 içinde ss. 71-91, s. 79.

³² Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Beşârî el-Makdisî (380/990), *Ahsenü't-tekkâsim fî ma'rifeti ekâlim*, Notlar: Muhammed Mahzûm, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1408/1987, s. 252. Horasan ve özellikle Nisabur'daki Ali oğullarıyla ilgili olarak bk. Clifford Edmund Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994:1040*, Librarie du Liban, Beyrut 1973, ss. 194-200.

Nişabur'daki Alioğulları'nın dikkat çeken bir yönü de onların, mezhebî eğilim yönünden büyük bir farklılık içermesidir. Bu çerçevede, Cafer Sâdık'ın soyundan Ebû Ca'fer Muhammed b. Hârûn b. Mûsa b. Cafer el-Sâdık,³³ şecere ve tarih konusunda alim olup, Mâlik b. Enes'in taraftarlarından ve bu çerçevede hukukî fikirler sunar. Diğer bir Hüseyinî, Zeydî olarak nitelenen Ebû Abdullâh el-Hüseyin b. Ali, 373/983 yılında Kûfe'den Nişabur'a gelmiş ve orada 1006 (Hic. 397) yılında vefat etmiştir.³⁴ Bir Hasanî olan Ebû Abdullâh Hüseyin b. Dâvud et-Taberî bir Sünnî idi ve onun Osman zikredildiğinde *Emîrü'l-Mü'minîni'-ş-şehîd* diyerek ağladığı Aişe'yi de ümmü'l-mü'minîni's-sâdika binti's-sâdık diye andığı aktarılır. O, Zubâre ailesinden sonra Nişabur'da nakiblik görevini üstlendi.³⁵ Alioğulları muhtemelen yukarıda zikredilen diğer şehirlerde de tamamen yekpare bir görüntü arz etmiyordu. Nitekim onların hocalarına bakıldığında Sünnî âlimlerden de ders aldıkları görülmektedir.³⁶ Alioğulları'nın bu durumunun, Sünnîsiyle Alevîsiyle Türkler arasında sevilip-sayılmalarında da etkili olmuş olması muhtemeldir.

Ehl-i Beyt mensuplarının Türklerle temasının mümkün olduğu yerlerden biri de Beyhak'tır. Ebu'l-Hasan Muhammed b. Zafer b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Zubâre'nin (1012 yılı, Hic. 403) Beyhak'taki ilk Alioğlu olduğu söylenir.³⁷ İbn Funduk 12. Yüzyılda (1169 yılı, Hic. 565) bu ailenin dört nesliyle karşılaşmış olup, onların şeceresini 1163-64 (Hic. 559) yılına kadar listeler.³⁸ Dolayısıyla bu aile Beyhak'a yerleşmiş ve İbn Funduk'un döneminde hala burada yaşamaktadır. Ayrıca Beyhak'ın Zeydî ilim merkezlerinden olması da³⁹ Ehl-i Beyt mensuplarının burada aktif olduğunu teyit eder. Bu da onların bölgeye hâkim olan Türklerle buluşma imkânını güçlendirmektedir.

Ehl-i Beyt mensuplarının Türklerle temasının mümkün olduğu bir başka yer de Buhara'dır. Nerşahî (943 yılı, Hic. 332), Emir İsmail Samani'nin Alioğulları'na Buhara'nın eski ve büyük beldelerinden biri olan Berked'in gelirinin yarısını vakfettiğini ve yine Alioğulları'nın Buhara'da bazı vergileri de aldıklarını

³³ Bk. İbn Funduk, *Lubâb*, s. 715.

³⁴ Onun tam ismi, Ebû Abdullâh el-Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. Zeyd b. Ahmed b. İsmâ b. Yahyâ b. el-Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin'dir. Bk. İbn Funduk, *Lubâb*, s. 716.

³⁵ İbn Funduk, *Lubâb*, s. 713; Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", ss. 49-50. Bu aile ile ilgili olarak ayrıca bk. Bulliet, *Patricians*, ss. 234-245.

³⁶ Bu konuda geniş bilgi için bk. Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", ss. 59-63.

³⁷ İbn Funduk, *Lubâb*, s. 511; İbn Funduk, *Târîhu Beyhâk*, ss. 54-55. Sealibi onu sufiilerin elbisesini giyen zahid bir alim olarak niteler. bk. Ebu Mansur Abdülmelik es-Seâlibî (429/1038), *Yetîmetü'd-debr fi mehasini ehli'l-asr*, I-V, tahk.: Müfid Muhammed Kamiha, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983, c. IV, ss. 486.

³⁸ İbn Funduk, *Lubâb*, ss. 697-703; Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 52.

³⁹ Wilferd Madelung, *Religious Trends in Early Islamic Iran*, The Persian Heritage Foundation, New York 1988, s. 91.

kaydeder.⁴⁰ Ayrıca Samanoğulları'nın iktidarının sonuna kadar Alevilerle onların ilişkilerinin iyi olduğu da anlaşılmaktadır.⁴¹ Buhara'da Türkler yoğun olarak yaşadıklarına ve Alioğulları'ndan bazıları da orada yaşadığına göre Türklerin onlarla karşılaşmaları oldukça muhtemeldir.

Ehl-i Beyt mensupları, Türklerin yaşadıkları bölgelere veya yakınlarına gitmeleri dışında onların yaşadıkları bölgelerin yakınında Taberistan Zeydî Devleti adında bir devlet de kurdular.

Taberistân Zeydî Devleti

Taberistan Zeydî Devleti'ne geçmeden önce Zeydiyye hakkında kısaca bilgi vermek istiyorum. Zeydiyye, siyasi olarak Zeyd b. Ali'nin 740 (Hic. 122) yılındaki ayaklanmasıyla ortaya çıkan, öğretileri ilk defa Kâsım Ressî (860 yılı, Hic. 246) tarafından sistematize edilen grup olup⁴², imâmetin Hasan ve Hüseyin evladında olduğu anlayışını benimserler. Temel mezhep esasları, tevhid, adalet, el-va'd ve'l-va'id, iyiliği emredip, kötülükten sakındırmak ve imâmet'tir. Zeydiyye'nin ayırt edici niteliği imamet öğretileridir. İsnâ Aşeriyye Şiası imâmetin Hz. Hüseyin'den sonra onun evladında olduğunu, imamın isminin nasta açıkça belirtildiğini ve imamlarının sayısının on iki olduğunu ileri sürerken Zeydîler Hz. Hüseyin'den sonra imâmetin Hz. Hasan ve Hüseyin evladında olduğu ve imamların sayısında bir sınırlama olmadığı anlayışındadırlar. Zeydîler ilk olarak 864 (Hic. 250) yılında Taberistan bölgesinde⁴³ devlet kurdular.

Hız. Hasan evladından Hasan b. Zeyd (270/884), 250/862 yılında Taberistan'a gelip, burada Tahiroğulları'nın hakimiyetine son vermiş ve Taberistan Zeydî Devleti'ni kurmuştur. Ondan sonra Muhammed b. Zeyd (900 yılı, Hic. 287) ve Hasan el-Utrûş'un önemli liderlerinden olduğu Taberistan Zeydî Devleti, sürekli bağımsızlığını muhafaza edemese, etkinlik alanları daralsa ve nüfus-

⁴⁰ Ebu Bekir Muhammed b. Cafer en-Nerşahî (348/959), *Târîhu Buhâra* (332/943'te yazıldı), tash.: Müderris Rıdâvî, İntişârâtı Kitabfurûşî Şinâî, Tahran 1317, ss. 18-19, 40; Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 55.

⁴¹ Bk. Nerşahî, *Târîhu Buhâra*, ss. 18-19, 35, 40.

⁴² Zeydiyye'nin doğuşu ve görüşleriyle ilgili olarak bk. Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar*, İsam yay., İstanbul 2010, ss. 37-79, 161-62, 202-215; amlf, "Usûlü'd-Dîne İlişkin İlk Zeydî Metinler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, sayı: 11, Çorum 2007, ss. 81-102.

⁴³ Taberistan Zeydîleri hakkında bkz. Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sos. Bil. Ens., İstanbul 1998, ss. 66 vd.; Yusuf Gökalp, *Zeydîlik ve Taberistan'da Yayılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara 1999, ss. 50-113. Zeydîler, 284/897 yılında da Yemen'de devlet kurdular. Bu bölgedeki Zeydîler, toplum olarak günümüze kadar varlıklarını devam ettirdiler. Günümüzde Zeydîler, Yemen'de özellikle Kuzey kısmındaki Sa'de bölgesi ve çevresinde varlıklarını sürdürmektedirler. Yemen Zeydîliği hakkında bkz. Yusuf Gökalp, *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2006, ss. 91-177.

ları azalsa da Zeydiler, Ruyan, Deylemân ve Gilân'da 16. (Hic. 10) yüzyılın ilk çeyreğine yani Şah Tahmasb-ı Safevî dönemine kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu dönemde bölgede kalan Zeydilerin çoğunluğu Oniki İmam Şiiliği'ne geçmiştir.⁴⁴

Ehl-i Beyt mensuplarının kurduğu Taberistan Zeydî Devleti, Hazar Denizi'nin güneyinde Taberistan,⁴⁵ Deylem,⁴⁶ Gilân,⁴⁷ Cürçan, zaman zaman Horasan beldelerini de kapsayan bir coğrafya üzerinde bulunmaktadır. Bu bölge Türklere hem komşu hem de Türklerin Batı'ya göçü esnasında kullandıkları en önemli güzergâhlardan biridir. Daha önce Kısra Enuşirvan, Taberistan-Cürçan sınırında stratejik öneme sahip, Taberistan'ın giriş kapısı mahiyetinde olan Temîşe şehrine başta Türk akınları olmak üzere, Taberistan'a yönelik saldırıları önlemek amacıyla dağlık bölgeden başlayıp, Hazar Denizi'ne kadar uzanan bir set yaptırmıştı.⁴⁸ Dolayısıyla burası Türklerin önceden aşına oldukları bir yerdir. Ayrıca Hazar Denizi'nin güney doğusunda Cürçan ve Dihistân bölgesinde yaşayan Türklerin, Hz. Ömer döneminden itibaren Müslümanların bölgeye gelmeleriyle birlikte onlarla karşılaştıkları ve zaman zaman aralarında çok ciddi çarpışmaların olduğu kaydedilir.⁴⁹ Diğer taraftan Belâzürî (892 yılı, Hic.

⁴⁴ Wilferd Madelung, *Religious Trends in Early Islamic Iran*, The Persian Heritage Foundation, New York 1988, s. 92; Abdu'r-Refi', *Cunbiş-i Zeydiyye der İran*, İntişârât-ı Âzâd-ı Endişân, Tahran 1359, ss. 140-141.

⁴⁵ Taberistân, Elburz dağlarının kuzeyindeki İran'ın Mâzenderân eyaletine verilen isimdir. Bu bölge kuzeyde Hazar Denizi, güneyde Elburz, doğuda Cürçân ve batıda Gilân ile sınırlanmıştır. Geniş bilgi için bk. Cl. Huart, "Taberistân", *İA*, c. XI, İstanbul 1993, ss. 598-599.

⁴⁶ Deylem, İran'ın kuzeyinde Gilân eyaletinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar deniziyle Kazvin arasındaki dağlık bölgenin yani Elburz dağlarının Hazar denizine bakan yamaçları üzerindeki dağlık bölgenin ve bu bölgede yaşayan halkın adıdır. Ülke adı, burada yaşayan halkın adıyla aynı olduğu için sınırları hiçbir zaman açıkça tespit edilememiştir. Bölge halkı, burada kurulan Zeydî Devleti'nin liderlerinden Hasan el-Utrûş'un çabalarıyla Müslüman olmuştur. Geniş bilgi için bk. Ahmed Ateş, "Deylem", *İA*, c. III, İstanbul 1993, ss. 567-573; Tahsin Yazıcı, "Deylem", *DİA*, IX, İstanbul 1994, ss. 263-265.

⁴⁷ Gilân, Hazar denizinin güneyinde bir İran vilayeti olup, Elburz dağ silsilesinin (Kazvin'in) kuzeyinde, doğudan Taberistan veya Mâzenderân batıda Azerbaycan eyaletiyle sınırlıdır. Geniş bilgi için bk. Cl. Huart, "Gilân", *İA*, c. IV, İstanbul 1993, s. 782.

⁴⁸ Ebû Ali Ahmed b. Ömer b. Rüste, *Kitâbu A'lâkı'n-nefise*, tahk.: M.J. de Goeje, Leiden: E.J.Brill, 1892, 150; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, 88.

⁴⁹ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, c. IV, s. 152, c. VI, ss. 532-538; Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yusuf b. İbrâhim es-Sehmî (427/1036), *Târihu Cürçân*, Haydarâbâd 1369/1950, ss. 4-6, 194. Sûl ailesi, Hazar Denizi'nin güney doğu ve güney batısında ikamet eden ve Hz. Ömer devrinden itibaren Müslümanlarla karşılaşmış, ilk Müslüman olan Türklerdendir. Dolayısıyla onların yaşadıkları yerlerde Türkler yaşamaya devam etmişlerdir. Onlar Oğuz Türklerinin atası olarak kabul edilir. Sûl Türkleriyle ilgili olarak bk. Emel Esin, "SÛL'ler İslâm ile Karşılaşan İlk Türkler 'Sûl' (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dair", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. II, Cüz (Sayı): 3-4, İstanbul 1979, ss. 31-86.

279) ve Kudâme b. Cafer de (932 yılı, Hic. 320) Cürcan sınırında Türklerin yaşadıklarını, Cürcan halkının onların akınlarından korunmak için şehre sur inşa ettiklerini ifade ederler.⁵⁰ Söz konusu yazarların yaşadığı dönem, Zeydîlerin bölgede devlet kurdukları ve zaman zaman buraya hakim oldukları dönemdir. Dolayısıyla bu durum da, Zeydîlerin liderleri olan Ehl-i Beyt mensuplarının Türklerle temas kurma ve Türklerin onları tanıma imkanını güçlendirmektedir. Nitekim Oğuzlar arasında Ehl-i Beyt sevgisi ve Alevîliğin yayılmaya başladığı merkezlerden birinin Cürcan olduğu ve onun komşusu Dihistan'ın da orada yaşamaya devam eden Oğuz neslinden Türkmenlerin olduğu kadar, Türkiye'de on birinci yüzyılda yurt kuran Oğuzların kültür tarihinde önemli bir yer teşkil ettiği kaydedilir.⁵¹

Ayrıca Türklerin kurduğu devletlerden Gazneliler (963-1186 yılları, Hic. 352-582)⁵² ve Hârizmşahlar (1097-1231 yılları, Hic. 490-628)⁵³ bu bölgeye kadar gelmişler ve zaman zaman Zeydîlerin yaşadığı yerleri de hakimiyetleri altına almışlardır. Büyük Selçuklu Devleti (1040-11157 yılları, Hic. 431-552)'nin⁵⁴ kurulduğu coğrafyaya baktığımızda da onların genel olarak İran coğrafyası üzerine kurulduğunu görürüz. Nitekim onlar da Zeydîlerin yaşadıkları bölgelere komşu olmuşlar ve daha sonra hakimiyetleri altına almışlardır.⁵⁵

Gazneli Sultanı Mesud tarafından hizmete alınarak Irak bölgesine gönderilen Irak Oğuzları, onlara isyan etti ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Beye tabi oldu. Tuğrul Bey 1042-43 (Hic. 434) yılında Rey'e geldiğinde Irak Oğuzları, Rey-Hemedan ve Kazvin arasındaki bölgede yaşıyordu.⁵⁶ Göçebe Türkler, İran coğrafyasında kendi hayat tarzlarına en uygun alanlar olan Horasan'ın doğu ve kuzeyi, Elburz dağlarının güney etekleri, Irak-ı Acem'in kuzey batısı ve Azer-

⁵⁰ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî (279/892), *Fütûhu'l-buldân*, tahk.: Abdullâh Enîs et-Tabbâ'a-Ömer Enîs et-Tabbâ'a, Mûessesetü'l-Meârif, Beyrut 1407/1987, ss. 469-470; Ebu'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer (320/932), *Nübezün min kitâbi'l-harâc*, (İbn Hurdâzbe'nin *Kitâbu'l-mesâlik ve memâlik*'i ile birlikte), tahk.: M.J. de Goeje, E.J. Brill, Leiden 1889, ss. 261-62; Esin, "İslam ile Karşılaşan İlk Türkler", ss. 44-45. Yine bu çerçevede İbn Havkal, Cürcan'a komşu olan Dihistan'ın Oğuz Türklerinin sınırı olduğunu ifade eder. Bk. Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Havkalî'n-Nasîbî (367/977'den sonra), *Kitâbu sûreti'l-ard*, Menşûrâtü Dâri Mektebeti'l-Hayât, Beyrut ts. , s. 325.

⁵¹ Esin, " 'SÜLÎ'ler İslam ile Karşılaşan İlk Türkler", s. 62.

⁵² Bk. Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA*, c. XIII, İstanbul 1996, ss. 480-484.

⁵³ Bk. Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997, ss. 228-231.

⁵⁴ Bk. Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, c. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 365-371. Ayrıca bk. Esin, "SÜLÎ'ler İslam ile Karşılaşan İlk Türkler", ss. 57-59.

⁵⁵ Tahsin Yazıcı, "Gılân", *DİA*, c. XIV, İstanbul 1996, ss. 68-69, s. 69.

⁵⁶ Sümer, "Selçuklular", s. 367.

baycan'da toplanmıştı.⁵⁷ Bu bölgeler, Taberistan Zeydîlerinin yaşadığı bölge ile sınır olduğu gibi, özellikle Rey şehri, Zeydîlerin ilmî faaliyetlerinin en önemli merkezi idi.⁵⁸ Oğuzların Elburz dağlarının güney eteklerine yerleştirilmelerinde muhtemelen Deylem-Gilan bölgesinden gelebilecek tehlikeler de etkili olmuştur. Bununla birlikte söz konusu dağların kuzey eteklerinden itibaren olan coğrafyada genellikle Zeydîlerin ikamet etmeleri, onlarla düşmanca tavırların yanı sıra imamları olan Ali evladı hakkında olumlu kanaatlerin gelişmesinde de etkili olmuş olabilir. Zira Selçuklular döneminde Zeydîler, 9-10. (Hic. 3-4) yüzyıllarda kaleleri olan bölgelerde yani Deylem, Gîlân, Taberistân ve Cürcan'da nispeten hala güçlü idiler. Kendi imamları adına hutbe okuyup, sikke darb ettiriyorlardı.⁵⁹ Ayrıca daha sonraki dönemlerde Alamut İsmâîlîleri ile mücadelede Selçuklularla paralel bir tutum sergilemişlerdir. Deylem bölgesinde yaşayan Zeydîler Ehl-i Beyt mensubu imamları el-Hâdî el-Hukaynî (1097 yılı, Hic. 490) ve Ebu Talib Yahya b. Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Müeyyed Billâh el-Hârunî (1226 yılı, Hic. 520) liderliğinde Alamut İsmâîlîlerine karşı mücadele etmişlerdir.⁶⁰

Bölgenin söz konusu siyasi ve coğrafi niteliği, Türklerin Ehl-i Beyt mensuplarıyla karşılaşmaları ihtimalini güçlendirmektedir. Diğer taraftan Taberistan Zeydîleri, daha önceki dönemlerde Abbasî Devletinin Türk komutanlarıyla mücadele etmişlerdir. Kaynaklarda Taberistan Zeydî imamlarının, savaş da dahil⁶¹ Türklerle temasları çerçevesinde konumuzla ilgili olarak bazı bilgiler aktarılır. Biz bunlardan özellikle Türklerle Ehl-i Beyt mensuplarının karşılıklı savaş dışındaki temaslarına dair olan bilgilerden tespit edebildiklerimizi şöyle sıralayabiliriz.

⁵⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "Selçuklular-Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", *DİA*, c. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 371-375, s. 372.

⁵⁸ Madelung, *Religious Trends in Early Islamic Iran*, s. 90.

⁵⁹ Alessandro Bausani, "Selçuklular Döneminde Din", trc.: Ali Ertuğrul, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X/2, Sivas 2007, ss. 441-465, s. 451.

⁶⁰ Humeyd el-Muhallî, *min Kitâbi'l-Hadâiki'l-verdiyye*, ss. 325-29, 333-35.

⁶¹ Türklerle Ehl-i Beyt mensupları her zaman olumlu anlamda temas ahlinde olmamışlardır. Bazen de savaşlarda karşı karşıya gelmişlerdir. Bunlardan bir kaçını şöyle sıralayabiliriz: Taberistan Zeydî Devleti'nin kurucusu Hasan b. Zeyd (270/862), Abbasi Devleti'nin Rey valisini idam ettirince Abbasi Halifesi Mu'tez, Türk komutanı Musa b. Boğa ve Müflih es-Saymerî liderliğinde bir ordu gönderdi ve Zeydîleri ağır bir yenilgiye uğrattı. Bk. Taberî, *Târîh*, c. IX, s. 378; İbn İsfendiyâr, *Târîhu Taberistân* (Âştîyânî), c. I, ss. 264-5. Hasan b. Zeyd, Zeydîlerin hakimiyet sahasını batıda Rey ve Kazvin'e kadar genişletmişti. O ölmeden birkaç yıl önce Abbasilerin Türk asıllı komutanı Asâtekin ile oğlu Özgütekin Rey ve Kazvin'i geri aldılar.⁶¹ Daha sonra Muhammed b. Zeyd iktidara gelişinin ikinci yılında (272/864) Özgütekin yeniden savaşa tutuştu. Ancak meydana gelen savaşta ağır bir yenilgiye uğradı. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, c. VI, s. 345; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, s. 96.

Hasan b. Zeyd, 858 (Hic. 266) yılında Tâhirîlerin Nişabur valisi Ahmed b. Abdullah el-Hucistânî karşısında zor duruma düşünce fırsattan istifade etmek isteyen ve onun Sârî valiliğini yürüten Hasan b. Muhammed el-Akîkî kendi adına biat almaya başladı. Bunun üzerine Muhammed b. Zeyd tarafından yakalanarak Dâî Hasan b. Zeyd'in huzuruna getirildi. Hasan b. Zeyd, Türkî Rûmî adlı adamına onun boynunu vurmasını emretti.⁶²

Taberistân Zeydîlerinin imamlarından Nâsır li'l-Hakk'ın gayretleriyle büyük bir çoğunluğu Müslüman olan Deylemîlerin⁶³ Abbasi Devleti içinde kurduğu Büveyhî hanedanı⁶⁴ ordusundaki başlıca gruplar arasında Türkler de yer alır. Hatta Büveyhî hanedanının kurucuları arasında sayılan Muizzü'd-Devle'nin ordusunun önemli bir kısmını Türkler oluşturmaktaydı.⁶⁵ Söz konusu Türklerin komutanı Sebüktekin et-Türkî idi. Bu şahsın Şîî eğilimli olduğu kaydedilir.⁶⁶ Şu bilgileri verdikten sonra onun Şîî eğiliminin mahiyeti hususunda bir değerlendirmede bulunmak istiyoruz: Sebüktekin'in lideri olan Muizzü'd-Devle Taberistan Zeydî imamlarından Mehdî li Dinillâh'a büyük saygı duyardı. O, el-Hamûlî el-Kummi'nin de içlerinde yer aldığı İmâmiyye Şîası mensuplarının gâib imam anlayışlarını eleştirir, Hasan evladından ve Zeydî imamlarından Mehdî li Dînillâh'ı göstererek "işte benim imamım, sizin imamınız nerede?" derdi.⁶⁷ Muizzü'd-Devle'nin bu ifadesi Mehdî li-Dinillâh ile çok iyi olan ilişkileriyle birlikte değerlendirildiğinde onun daha çok Zeydîliğine işaret eder. Dolayısıyla Muizzü'd-Devle'nin en önemli komutanlarında olan Sebüktekin'in, onun eleştirdiği İmâmiyye Şîiliği eğiliminde olması zayıf gözükmemektedir. Bunu şu hususlar da destekler.

Bunlardan biri, Büveyhîlerin bir Şîî hilafet kurmalarının önündeki engellerden birinin, ordularındaki Türk unsuru olabileceği yani Türk unsurunun ağırlıklı olarak Şîî olmadığıdır.⁶⁸ Bir diğer husus da 966 (Hic. 356) yılında vefat eden Muizzü'd-Devle'nin yerine geçen oğlu İzzü'd-Devle ile Sebüktekin'in araları açıldığında İzzü'd-Devle'yi Deylemîler ve Şîa desteklerken Sebüktekin ve

⁶² Taberî, *Târih*, c. IX, s. 552; İbn İsfendiyâr, *Târihu Taberistân* (Browne), s. 186; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, s. 91.

⁶³ Nâtık Bi'l-Hakk, *el-İfâde*, s. 152.

⁶⁴ Abbâsî İmparatorluğu'nda Büveyhî Hanedanı'nın hakimiyeti dönemi, onların Şîiler ve Sünnîlerle ilişkileri konularında bk. Ahmet Güner, *Büveyhîlerin Şîî-Sünnî Siyaseti*, İzmir 1999.

⁶⁵ Büveyhî ordusundaki Türk unsuru hususunda bk. Güner, *Büveyhîlerin Şîî-Sünnî Siyaseti*, ss. 41-44.

⁶⁶ Ebû Ali Ahmed b. Muhammed el-Ma'rûf bi Miskeveyh (421/1030), *Min kısmı'l-abîr min kitâbi tecâribü'l-ümem*, Mısır 1333/1915, c. II, s. 247; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, c. VII, s. 305.

⁶⁷ Nâtık Bi'l-Hakk, *el-İfâde*, ss. 182-83.

⁶⁸ Mafizullah Kabir, "The Relation of Buwayhid Amirs with the Abbasid Caliphate", *Journal of the Pakistan Historical Society*, 2 (1954), ss. 228-243, s. 229; Güner, *Büveyhîlerin Şîî-Sünnî Siyaseti*, ss. 41-44.

Türklerin Sünnilere dayanmıştır.⁶⁹ Nitekim aynı ordu içinde Türkler ile Deylemilerin geçmişten beri rekabet içinde oldukları⁷⁰ bilinmektedir.

Bu üç noktayı birlikte değerlendirdiğimizde yukarıda geçen Sebüktekin et-Türki'nin Şii olduğu ifadesinin, onun Ali evladına (Ehl-i Beyte) diğerlerine göre biraz daha fazla sevgi ve saygı duyması veya İmâmiyye Şiasından ziyade Zeydî eğilimli olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Bunda da Zeydî imamlarından Mehdî li Dînillâh'ın etkisinin olması muhtemeldir. Zira yukarıda ifade ettiğimiz üzere Sebüktekin'in lideri olan Muizzü'd-Devle'nin Mehdî li Dinillâh ile ilişkileri çok iyi olup, ona büyük değer verir ve kendisinin imamı olarak gösterir. Ayrıca Sebüktekin et-Türki'nin bu tutumunun askerleri içinde de yansımaları olabilir.

Türklerle Ehl-i Beyt mensuplarının ilişkileri hususunda şu bilgileri de aktarmak istiyorum. Büveyhîlerin meşhur veziri Sâhib b. Abbâd (979 yılı, Hic. 369), Taberistan Zeydî imamlarından Müeyyed Billah'ı sağına Kâdî Abdülcebbâr'ı soluna oturturdu. Horasan'dan Alioğlu (Alevî) bir elçi gelene kadar konum/meکان olarak Müeyyed Billah'ın üstünde biri yoktu. Bu Alevî elçi Türk Sultanı Hakan'ın yanında çok saygın olduğu için Sâhib b. Abbâd onu karşıladı. Sâhib, huzuruna giren bu elçiyi sağına oturttu. Müeyyed Billah girdiğinde kendi yerinde Alevî elçiyi görünce şaşırıldı. Sâhib b. Abbâd Müeyyed'e dayandığı koltuğun üstüne çıkmasını işaret etti. Bunun üzerine o da üstüne çıktı ve meclise katıldı.⁷¹

Bu bilgi de Büveyhî veziri Sâhib b. Abbâd zamanında adı belirtilmeyen Türk Hakanı'nın elçisinin bir Ali evladı olması onun Türk Hakanı ve Türklerle ilişkilerinin iyi olduğunu îma eder.

Taberistan (Deylem-Gîlân) Zeydî imamlarından Nâsır el-Utruş'un soyundan Hüseyin en-Nâsır'a (1080 yılı, Hic. 472) 1040 (Hic. 432) yılında Hevsem'de biat edildiğine yanında Hevsem müçtehit ulemasından on sekiz kişi, fukahâ, müderris ve filozoflardan iki yüz küsur kişi, ileri gelen, zengin, işçi, soylu her gruptan durumunun iyi olmasını isteyen yetmiş bin kişi, *Türklerden güçlü bir ordu* ve Deylem ve Gîlan ileri gelenlerinin çocuklarından taraftarları

⁶⁹ Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, c. II, s. 328; Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Cevzi (597/1201), *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, I-IXX, tahk.: Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992, c. XIV, ss. 226-27; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî'l-târih*, c. VII, s. 342-43. Nitekim İbnü'l-Esir muhtemelen siyasi ortamın değişmesi sonucu meydana gelen bu durumu yorumlayarak Sebüktekin'in Sünnî olduğu sonucuna varmış gibi gözükür.

⁷⁰ Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, c. II, s. 163; Hilâl es-Sâbi, Ebu'l-Hüseyin Hilâl b. Muhassin b. İbrahim es-Sâbi (448/1056), *Rûsûmu dâri'l-hilâfe*, tahk.: Mihail Avvâd, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1406/1986, s. 81.

⁷¹ Humeyd el-Muhallî, *min Kitâbi'l-Hadâiki'l-verdiyye*, s. 272.

vardı. ⁷² Zeydî liderlerinden ve Ehl-i Beyt'ten olan Hüseyin en-Nâsır'ın askerleri içinde Türklerin önemli bir unsur olması, Türklerin onu ve Ehl-i Beyt mensuplarından insanları yakından tanımalarına fırsat oluşturmuş olmalıdır. Dolayısıyla bu da, Türklerin Ehl-i Beyt'e duydukları saygı ve sevgide etkili olmuş olabilir.

Konuya ilişkin bir başka bilgi de şudur: Harizmşah sultanı Muhammed Harizmşah (1220 yılı, Hic. 617), Abbasî Halifesi Nâsır li Dînillâh Ebu'l-Abbas'la aralarının açılmasından sonra hilafette Hz. Hüseyin soyundan gelen seyyidlerin hakkı olduğu, Abbasogullarının o makamı gasp yoluyla ele geçirdikleri, gücü yetecek birisinin bu adaletsizliği düzeltmesi gerektiğine dair bir fetva almıştır. Sonra da Halife'nin adını ülkesinde okunan hutbeden çıkartmıştır. ⁷³ Bu tutum, her ne kadar siyasî gerekçelere dayanıyorsa da Muhammed Harizmşah'ın Hüseyin oğullarıyla ilişkisinin iyi olduğunu gösterir. ⁷⁴ İktidarın bu tutumu da Türklerin ve iktidar sahiplerinin Ehl-i Beyt mensuplarını daha yakından tanınmasına imkan vermiş olabilir.

Bütün bu bilgiler, Ehl-i Beyt mensuplarının –bir kısmı olumlu anlamda olmasa da- Türklerle temas halinde olduğunu göstermektedir. Peki, bunun Türkler arasında yansımaları var mıdır?

Ehl-i Beyt Mensuplarının Türklerle Bir Arada Yaşamalarının Türkler Arasındaki Yansımaları

Alevîsiyle Sünnîsiyle Türkler arasında gerek yazılı gerekse şifahî kültürde Ehl-i Beyt sevgisine dair pek çok tezahüre rastlarız. Ancak biz burada Türklerle Ehl-i Beyt mensuplarının bir arada yaşadıklarını îmâ eden bir kayda işaretle iktifa edeceğiz.

Bu kayıt, Yusuf Has Hacib'in 462/1070 yılında tamamlayıp, Doğu Karahanlı Devleti hükümdarı Tabgaç Buğra Karahan'a sunduğu *Kutadgu Bilig* adlı eserinde Ali evlâdı ile ilişki hususunda söylediği şu ifadelerdir:

Hizmetkârlardan başka ve beyin adamları dışında, münasebette bulunacak kimseler şunlardır:

Bunlardan biri Peygamberin neslidir; bunlara hürmet edersen, devlet ve saadete kavuşursun.

Bunları pek çok ve gönülden sev; onlara iyi bak ve yardımında bulun.

Bunlar Ehl-i Beyttir, Peygamberin uruğudur; ey kardeş, sen de onları, sevgili Peygamber hakkı için, sev.

⁷² Humeyd el-Muhallî, *min Kitâbi'l-Hadâiki'l-verdiyye*, s. 322.

⁷³ Alaaddin Ata Melik Cüveynî (681/1283), *Tarih-i Cihan Güşa*, çev.: Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, ss. 311, 330-31.

⁷⁴ Söz konusu siyasî gerekçelerle ilgili olarak bk. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, ss. 329-331.

*Ağzlarından yakışıksız bir söz çıkmadıkça, onların içini-dışını ve aslını-esasını araştırma.*⁷⁵

Yusuf Has Hacib'in bu ifadeleri, Türklerle Ehl-i Beyt mensuplarının bir arada yaşadığını ihsas ettirmekte, Ehl-i Beyt'e duyulan sevgiyi ve onlara gösterilen saygının derecesini açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre devlet ve saadetin, onlara saygı göstermekle olacağı ifade edilmektedir. Ayrıca burada Ehl-i Beyt mensuplarıyla ilişkinin nasıl olması gerektiği de açıklanmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak Ehl-i Beyt mensuplarından bazıları, Türklerin arasında yaşamışlardır. Türklerin Batı'ya göçlerinde önemli güzergahlardan biri olan Hazar Denizi'nin güneyinde bir Zeydî Devleti kurmuşlardır. Söz konusu Zeydî Devletin imamları olan Ehl-i Beyt mensuplarının askerleri arasında Türkler yer almışlar ve Zeydiler bu coğrafyada toplum olarak 16. (Hic. 10) yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Gazneliler, Harizmşahlar ve Selçuklular Zeydilerin yaşadığı bu bölgeleri hakimiyetleri altına almışlardır. Böylece Türkler, Ehl-i Beyt mensuplarıyla karşılaşmış, bir arada yaşamış ve onları yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Bütün bu hususlar, Türklerin Müslüman olmasında ve aralarında Ehl-i Beyt sevgisinin bu denli yaygın olmasında Ehl-i Beyt mensuplarının etkili olduğunu düşündürmektedir. Bunu, Türkler arasında gerek yazılı gerekse şifahî kültürdeki Ehl-i Beyt sevgisine dair pek çok tezahür desteklediği gibi özellikle Yusuf Has Hâcib'in Ehl-i Beyt mensuplarıyla ilişkinin nasıl olması gerektiğine dair açıklamaları da desteklemektedir. Ayrıca Türklerin yaşadığı coğrafyada veya ona yakın yerlerde yaşayan Ehl-i Beyt mensuplarının mezhebî anlayış olarak yekpare bir durumda yani sadece Şii eğilimli olmamalarının Alevisiyle Sünnîsiyle Türkler tarafından saygı gösterilmesi ve sevimlerinde etkili olmuş olması muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- Ahbârü'd-Devleti'l-Abbasiyye*, tahk. : A. ed-Duri-A. Muttalibi, Beyrut 1971.
- Ahmed b. Sehl er-Râzî (IV. /IX. asrın ilk çeyreği), *Ahbârü Fah ve haberu Yahya b. Abdillâh ve ehîhi İdris b. Abdillâh*, tahk. Mahir Cerrâr, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1995.
- Âmulî ez-Zeydî, Ali b. Bilâl (IV. /IX. yüzyıl), *Tetimmetu mesâbihi Ebi'l-Abbâs el-Hasenî*, (Ebû'l-Abbâs el-Hasenî'nin *el-Mesâbih*'i ile birlikte), tahk. : Abdullâh b. Abdullâh b. Ahmed el-Havsî, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Mektebetü'l-İmâm Zeyd b. Ali, Amman-San'a 2002.

⁷⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 313.

- Ateş, Ahmed, "Deylem", *İA*, c. III, İstanbul 1993, ss. 567-573.
- Bausani, Alessandro, "Selçuklular Döneminde Din", trc. : Ali Ertuğrul, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XI/2, Sivas 2007, ss. 441-465.
- Belâzürî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Fütûhu'l-buldân*, tahk. : Abdullâh Enîs et-Tabbâ'a-Ömer Enîs et-Tabbâ'a, Müessesetü'l-Meârif, Beyrut 1407/1987.
- Bernheimer, Teresa, "The Rise of sayyids and sādāt: The Āl Zubāra and Other 'Alids in Ninth- to Eleventh-Century Nishapur", *Studia Islamica*, No: 100/101 (Maisonneuve & Larose 2005), ss. 43-69.
- Beyhakî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Hüseyin (Gazneli Sultanı Mes'ûd döneminde Divân-ı Resâil başkan vekili, ö. 470/1077), *Târîhu Beyhakî*, Arapça'ya çev. : Yahyâ el-Haşâb-Sâdık Neş'et, Mektebetü'l-Encilo el-Misriyye-Dâru't-Tibâ'atî'l-Hadîse, Kâhire ts.
- Bosworth, Clifford Edmund, *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994: 1040*, Librarie du Liban, Beyrut 1973.
- Bulliet, Richard W. , *The Patricians of Nishapur*, Cambridge, Mass. , 1972.
- , "The Political-Religious History of Nishapur in the Eleventh Century", D. S. Richards (Editör), *Islamic Civilisations 950-1150*, London 1973 içinde ss. 71-91.
- Buzpınar, Şit Tufan, "Nakîbüleşraf", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 322-324.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik (681/1283), *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. : Mürsel Öztürk, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Ebü Nasr el-Buhârî, *Sırru silsileti'l-Aleviyye*, tahk. : Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm, Necef 1962.
- Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, Ali b. Hüseyin el-İsfehânî (356/967), *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1987.
- Esin, Emel, " 'SÜLÎ'ler İslam ile Karşılaşan İlk Türkler 'Sûl' (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dair", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. II, Cüz (Sayı): 3-4, İstanbul 1979, ss. 31-86.
- Fîruzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Firuzâbâdî (817/1414), *Kâmûsu'l-muhîr*, thk. Mektebetu Tahkîkîki't-Turâs fî Müesseseti'r-Risâle, Beyrut 1993.
- Goldziher, Ignaz – Arendonk, C. van – Tritton, A. S. , "Ahl Al-Bayt", *EI(2)*, New Edition, Leiden 1960.
- Gökalp, Yusuf, *Zeydîlik ve Taberistan'da Yayılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara 1999.

- Gökalp, Yusuf, *Zeydîlik ve Yemen’de Yayılışı*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜS-
BE, Ankara 2006.
- Güner, Ahmet, *Büveyhîlerin Şii-Sünnî Siyaseti*, İzmir 1999.
- Hakikat, Abdu’r-Refi’, *Cunbiş-i Zeydiyye der İran*, İntişârât-ı Âzâd-ı Endişân,
Tahran 1359.
- Hâkim el-Cüşemî, Hâkim b. Ebî Sa’d el-Muhassin b. Muhammed el-Cüşemî
(494/1101), *Nuhab min kitâbi Celai’l-ebşâr*, (*Ahbâru eimmeti’z-Zeydiyye*,
içinde ss. ss. 119-133), der. ve tahk. : Wilferd Madelung, Orient Institut
der Deutschen Morgenlandschen Gesellschaft, Beyrut 1987.
- Hâkim en-Nisâbüri, el-Hâkim Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Mu-
hammed b. Hamdeveyh b. en-Nu’mân ed-Dabbî et-Tahmânî en-
Nisâbüri, *Târihu Nisâbur telhîsu Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Ah-
med el-Ma’rûf “bi’l-Halîfeti’n-Nisâbüri*, Tahran ts.
- _____, el-Hâkim Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed b.
Hamdeveyh b. en-Nu’mân ed-Dabbî et-Tahmânî en-Nisâbüri, *Târihu
Nisâbur telhîsu Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Ahmed el-Ma’rûf “bi’l-
Halîfeti’n-Nisâbüri*, Tahran ts.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (170/786),
Kitâbu’l-Ayn, I-VIII, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Samerrâî, Mü-
essesetü’l-A’lemî li’l-Matbuât, Beyrut 1988.
- Hamza el-İsfahânî, Hamza b. el-Hasan el-İsfahânî, *Kitâbu târihi müluki’l-ard*,
Matbau Mazhari’l-Acâyib (Kebîru’d-Dîn Ahmed’in katkısıyla) 1899.
- Hilâl es-Sâbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl el-Kâtib es-Sâbî (384/994), *Kitâbu’l-
Münteza’ min cüz’i’l-evvel min kitâbi’l-ma’rûf bi’t-Tâci fî abbâri’d-deleti’d-
Deylemiyye* (*Ahbâru eimmeti’z-Zeydiyye*, içinde ss. 7-51), der. ve tahk. :
Wilferd Madelung, Orient Institut der Deutschen Morgenlandschen Ge-
sellschaft, Beyrut 1987.
- _____, Ebu’l-Hüseyin Hilâl b. Muhassin b. İbrahim es-Sâbî (448/1056),
Rûsûmu dâri’l-hilâfe, tahk. : Mihail Avvâd, Dâru’r-Râidi’l-Arabî, Beyrut
1406/1986.
- Huart, Cl. , “Gilân”, *İA*, c. IV, İstanbul 1993, s. 782.
- _____, “Taberistân”, *İA*, c. XI, İstanbul 1993, ss. 598-599.
- Humeyd el-Muhallî, Humeyd b. Ahmed el-Muhallî (652/1254), *min Kitâbi’l-
Hadâiki’l-verdiyye fî menâkıbı eimmeti’z-Zeydiyye*, (*Ahbâru eimmeti’z-
Zeydiyye*, içinde ss. 171-349), der. Ve tahk. : Wilferd Madelung, Orient
Institut der Deutschen Morgenlandschen Gesellschaft, Beyrut 1987.
- İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerriyya (395/1005), *Mu’cemu
mekâyisi’l-luga*, I-VI, Dâru’l-Cil, Beyrut 1991.

- İbn Funduk el-Beyhakî (565/1169), *Lubâbu'l-ensâb*, tahk. : Mehdi Recâi, ts. , yy.
_____, *Târîhu Beyhak*, tahk. : Ahmed Behmenyâr, Tahran 1361 (İbn Funduk, bu eserini 563/1167'de tamamladı).
- İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım Muhammed en-Nasîbî (367/977'den sonra), *Kitâbu sûreti'l-ard*, Menşûrâtü Dâri Mektebeti'l-Hayât, Beyrut ts.
- İbn İsfendiyâr, Muhammed b. el-Hasan (613/1216), *History of Tabaristan*, İngilizce'ye özet olarak çev. : Edward G. Browne-M. A. -M. B. , E. J. Brill, Leyden 1905.
_____, *Târîhu Taberistân*, I-II, tash. : Abbâs İkbâl, Taberistân 1386/2007.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (276/889), *Uyûnu'l-Ahbâr*, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- İbn Manzûr, Cemâlu'd-Dîn Mükerrrem b. Manzûr (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdir, Beyrut 1990.
- İbn Ruste, Ebû Ali Ahmed b. Ömer, *Kitâbu A'lâkı'n-nefise*, tahk. : M. J. de Goeje, Leiden: E. J. Brill, 1892.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed (597/1201), *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, I-IXX, tahk. : Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992.
- Kabir, Mafizullah, "The Relation of Buwayhid Amirs with the Abbasid Caliphate", *Journal of the Pakistan Historical Society*, 2 (1954), ss. 228-243.
- Karabiber, Namık Kemal, *Ehl-i Beyt Tasavvurunun Erken Dönem Dînî, Sosyal ve Politik Hayattaki Yansımaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2007.
- Kudâme b. Ca'fer, Ebu'l-Ferec (320/932), *Nübezü'n min kitâbi'l-harâc*, (İbn Hurdâzbe'nin *Kitâbu'l-mesâlik ve memâlik*'i ile birlikte), tahk. : M. J. de Goeje, E. J. Brill, Leiden 1889.
- Madelung, Wilferd, *Religious Trends in Early Islamic Iran*, The Persian Heritage Foundation, New York 1988.
- Makdisî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Beşârî (380/990), *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti ekâlim*, Notlar: Muhammed Mahzûm, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1408/1987.
- Merçil, Erdoğan, "Gazneliler", *DİA*, c. XIII, İstanbul 1996, ss. 480-484.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Murûcu'z-zeheb ve meâdinu'l-cevher*, I-VII, thk. Charles Pellat, Beyrut: Publications de l'Université Libanaise, 1973.
- Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed (421/1030), *Min kısmı'l-ahîr min kitâbi tecâribü'l-ümem*, Mısır 1333/1915.

- Nâtık bi'l-Hakk, Ebû Tâlib Nâtık bi'l-Hak Yahya b. Hüseyin Hârûn el-Hârûnî (424/1033), *el-İfâde fî Târîhi'l-Eimmeti'z-Zeydiyye*, thk. Muhammed Yahya Salim Azzân, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, San'a 1996.
- Nerşahî, Ebu Bekir Muhammed b. Cafer (348/), *Târîhu Buhâra* (332/943'te yazıldı), tash. : Müderris Rıdâvî, İntişaratı Kitabfurûşî Şinaî, Tahran 1317.
- Öz, Mustafa, "Ehl-i beyt", *DİA*, İstanbul 1997, X, 498-9.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Selçuklular-Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", *DİA*, c. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 371-375.
- Râgıb el-İsfahânî (502/1108), *Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986.
- Sehmî, Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yusuf b. İbrâhim (427/1036), *Târîhu Cürcân*, Haydarâbâd 1369/1950.
- Sharon, Moshe, "Ehl-i Beyt –Ev Halkı–", çev. : Cem Zorlu, *Marife*, yıl: 4, sayı: 3 (Kış 2004), ss. 341-353.
- Sümer, Faruk, "Selçuklular", *DİA*, c. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 365-371.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî (548/1152), *el-Milel ve'n-nihal*, I-III, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, Dâru's-Surûr, Beyrut 1948.
- Tabâtâbâî, Muhammed Hüseyin et-Tabâtâbâî, *el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'ân*, I-XX, Menşûrâtı Cemâatu'l-Müderrisin min Havzati'l-İlmiyye, Kum ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Taberî: Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, tahk. : Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire: Dâru'l-Meârif, t.s.
- Taneri, Aydın, "Hârizmşahlar", *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997, ss. 228-231.
- Türcan, Galip, İmâmî Ehl-i Beyt Tanımının Dinî Temelleri", *Ma'rife*, Yıl: 4, Sayı: 3 Kış 2004, ss. 55-72.
- Uyar, Gülgün, "Nakîb", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 321-322.
- Ümit, Mehmet, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar*, İsam yay. , İstanbul 2010.
- _____, "Usûlü'd-Dîne İlişkin İlk Zeydî Metinler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, sayı: 11, Çorum 2007, ss. 81-102.
- Varol, M. Bahaüddin, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, Yediveren yay. , Konya 2004.
- Yaşaroğlu, Hasan, *Taberistan Zeydileri (250-316/864-929)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- Yazıcı, Tahsin, "Deylem", *DİA*, IX, İstanbul 1994, ss. 263-265.
- _____, "Gılân", *DİA*, c. XIV, İstanbul 1996, ss. 68-69.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

ARNAVUT TOPRAKLARINDA BEKTAŞİLİK DOĞUŞU ve GELİŞİMİ

Baba Edmond BRAHİMAJ
Baba, Arnavutluk

Kıymetli din yetkilileri!

Değerli Bektaşî araştırmacıları!

Dost ve misafirler!

Arnavut topraklarındaki Bektaşî inancının doğuşu, gelişmesi ve yayılması ile ilgili bir tebliğ sunmak ve aynı zamanda böyle büyük bir dinleyici karşısında konuşmak beni onurlandırıyor. 800 yıl önce doğan, bu düzenin kurucusu, Hacı Bektaşî Veli kendi yetenekleri ve çalışmaları sayesinde büyük Müslüman ailesinde silinmeyen izler bırakmıştır. Bu büyük sofi gelecek Bektaşî nesillere iyiliği, Allah sevgisini, büyük İslam ailesine karşı sevgiyi aktarabilmiştir. Yeni bir felsefeye dayanarak, zamanın gelişmelerini takip ederek ve her zaman Kuran-ı Kerim'i bir yol göstericisi olarak kabullenip Peygamberimizin (s.a.s) yoluna uyarak, Bektaşî inancı ilk olarak 15. yüzyılda Arnavut topraklarının kapılarını çalmıştır. Arnavutluk Bektaşiliğinin doğuş yeri olduğuna dair iki yada üç yabancı yazar tarafından önemli bilgiler sunulmuştur ve Bektaşiliğinin ikinci Piri, Sarı Saltığın Balkan topraklarına gelişi ise bunu ispatlayan bir delil olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda Bektaşiliğinin bu topraklarda herhangi bir baskı altında kalmadan yayıldığını onaylayan güvenli tarihi kaynaklar vardır.

Aslında bu gelişmenin kendi sebepleri vardır. İlk olarak Hacı Bektaşî Veli tarafından kurulan doktrinin temelinde iyiliğin, küresel barışın, ahlaki temizliğin, vatan sevgisinin, 'beşikten mezara kadar' aranan ilmin ilkeleri bulunmaktadır. Buradan anlıyoruz ki Bektaşiliğinin ahlaki prensipleri insanları Allah'a yakınlaştıırıp onların basit ama dürüst bir hayat sürmelerini ve kendi hayatlarında dayanışma, hoşgörü ve kardeşliğe yer vermelerini tavsiye ediyor. Şüphesiz ki 15. ve 16. yüzyılda yayılan bu eğilimler sadece Arnavut topraklarda kalmayıp değişik etnik, din ve ırklardan oluşan bütün Balkan topraklarında, dini ve kişisel gelişme doğrudan büyük bir katkı sağlamıştır.

Ünlü Türk gezgin Evliya Çelebinin notları meşhurdur, bunların arasında 16. yüzyılda Krujë, Elbasan, Berat, Vlorë, Kaninë, Gjirokastër, Përmet, Kavaje ve Peqin gibi Arnavutluğun değişik şehirlerinde tekkelerin kuruluşundan bahsetmektedir. Bu tekkeler çoğu zaman Türkiye'den, Dünya Bektaşî Merkezinin temel attığı Hacı Bektaşî Velinin bölgesinden gelen dervişler ve dedeler tarafından yapılan etkili propaganda eşliğinde kurulmuştur. Böylece Arnavutların Türkiye ile olan ilişkileri farklı bir bakış açısının ışığı altında gelişti, sanki Hristiyanların Bektaşî inancına olan tutumlarına karşı bir meydan okuma vardı. Gerçeği söylemek gerekirse Türkiye'den gelen Bektaşî yetkilileri Bektaşî doktrinin getirdiği barışsal ve ilerici ruhun yanı sıra Arnavut topraklarında küresel bir merhamet, kardeşlik, Kuranı Kerim ve Peygamber efendimize(s.a.s) olan sevgiyi yansıttılar. Bu şekilde 13. ve 14. yüzyılda Arnavutların bir kısmı ticari yollar

nedeniyle İslami kabul etmişlerdi, şimdi ise onlara kendi kurucuları Pir Hacı Bektaşî Velinin mesajlarını iletebilen yüzlerce, binlerce Bektaşî de katılıyordu.

Makedonya Tetovada ve Kosova Peyada kurulan tekkeler aynı döneme denk gelir. Özellikle Tetovadaki tekke, 19 yıl boyunca Hacı Bektaşî tekkesinde postacılık yapan Sersem Ali Dedenin himayesi altında kuruldu. Gösterdiği ilgi sayesinde bu günlerde de Sofya'dan Manastıra kadar Bektaşî inancının yayılmasında önemli bir merkeze dönüşen bu muhteşem tekke kuruldu. Aynı zamanda İşkodra'daki Kasım Ali Sultan Bektaşî tekkesi 16. yüzyılın başlarında Bektaşî müminler ve Hristiyanlar tarafından da ziyaret edilirdi. Ünlü Fransız araştırmacı Natali Kler tekkelerin çoğalmasıyla ilgili Qesarakada Hacı Baba tekkesinin yanına, Kruyada Gül Baba dergâhının yanına, Delvinada Bekir efendi dergâhının yanına, Tepelenada Demir Han dergâhının yanına, Elbasanda Baba Ali Harasan tekkesinin yanına v.s Bektaşiliğin yayılmasından da söz ediyor. Kler belgelerindeki bilgileri Degrand, Birge, Babinger gibi araştırmacılardan faydalananak yazmıştır. Burada Arnavutluğun güneyinde Tomor dağında bulunan Abbas Ali dergâhının da göz ardı edilemez olduğunu düşünüyorum. Mitolojik tarihiyle bu dağın başı 17.yüzyılın başlarında Türkiye'den gelen, Hacı Bektaşî Veliden geldiği bilinen Hacı Babadan dolayı Bektaşî rengiyle boyanmıştır. Kendi kerametleri ile tanınan bu meşhur derviş başka dervişlere kaya içine oyulmuş at izlerini takip ettiğini söylemiştir. Bundan sonra bu dergâh Bektaşî geleneksel kardeşliği, kuvvetiyle, inancıyla tanınan Kerbela'nın bayraktarı Abbas Ali'nin dergâhı olarak ziyaret edileceğini emretmiştir. Özellikle Ağustos ayında binlerce Bektaşiyi bir araya getiren bu Bektaşî mekânı hakkında ünlü İtalyan araştırmacı Baldacı (Societa Geografica – Roma 1915 sayfa 978) de söz etmektedir. O zamanın Arnavut topraklarını ziyaret eden birçok yabancı yolcu ve araştırmacıların da vurguladıkları gibi Bektaşî inancı büyük bir gelişme yaşamaktaydı. Bu gelişmenin nedeni yayılan doktrinden ötürü yeni fiziksel ve ruhsal mekânlar arayan İslam'la alakalıydı. Türkiye'den gelen dervişlerin başardıkları konu ise bu tarikatın her zaman büyük İslam ailesinin yanına gelişebilir, yayılabilir fikri olmuştur. Arnavut topraklarında İslamiyet'in yayılmasında Bektaşiliğin büyük bir rol oynadığına itiraz edilemez. Bu inancın İslam âleminde muhteşem bir mozaikğin doğmasına büyük katkıda bulunacağı birçok araştırmacı tarafından tespit edilmiştir. Bazı araştırmacılara göre yeniçerilerin misyonunun bitmesi Türkiye'deki dini çevreleri Arnavut topraklardaki Bektaşî inancına karşı ilgisizliğe itmiştir. İç çatışmalar nedeniyle Arnavut topraklarında bulunan tekkeler neredeyse Dünya Bektaşî Merkeziyle ilişkilerini koparmıştı. Bu sırada o zamanın vezirlerinden bir tanesi olan Ali Pash Tepelena Bektaşî inancının gelişmesinin önemini anlamıştı. Anlayışlı bir siyasetçi olarak, Janınının veziri yüzyıllık çatışma ve anlaşmazlıkların Bektaşî inancının getirdiği barış, iyilik ve Allah sevgisi olmadan çözülmeyeceğini düşünüyordu. Ayrıca bu inanç eskiden de olduğu gibi Hristiyan, Ortodoks ve Müslümanların aralarını bağlayan bir köprü rolünü oynayacaktı.

Gerçek şu ki Ali Pash Tepelena Janinadan Kosova'ya Bektaşiliğin büyük bir misyoneri olarak tanınan Shememi Kemaluddin Baba ile işbirliği yapmıştır. Bazı bilgilere göre Janinanın veziri Shememi Babanın yanına geldiği zaman çok heyecanlanmıştır ve kendisinden bu yolun yolcusu olmayı yanı mühim olmayı talep etmiştir. O zamandan beri Janinanın veziri Bektaşiliğe yön veren bazı tekkelerin kurulmasında maddi ihtiyaçlarını karşılamıştır. Shememi Babanın Fushe Krujada yüzlerce mühibi ve aşığı vardı. Daha sonra Kruja ve ilçelerinde Bektaşi doktrinini tebliğ ederek bazı dergâhlar kurmuştur. Shememi Babanın önemli katkılarından ünlü Türk Profesör Sadeddin Nüzhet Ergun kendi kitabında ' Bektaşi Şairleri' bahsetmiştir. O sadece bu dervişin katkılarından bahsetmiyor, aynı zamanda onu öldürme vakasından da söz ediyor.

Amerika Birleşik Devletlerinde ilk tekkeyi kuran ve yöneten büyük Arnavut aziz Baba Rexhebin (1901-1995) Shememi Baba ile ilgili yazmış olduğu satırları ve satırlardaki bilgileri aktarmak büyük bir önem taşımaktadır. Ali Pash Tepelenayı bir mühib olarak kabul ettikten sonra Bektaşi derviş Janina vezirinin yaptığı bazı zalimliklerden haberdar olmuştu. Bundan dolayı derviş vezire bu şekilde nasihat verir: " Kötü amellerden vazgeç. İnsanlara yardım et ve halka hizmet et. Diğerlerine zulmetme ve sadece iyilikle davran. Eğer böyle iyilikle amel edecek sen Allah geçmişte yapmış olduğun bütün günahlarını affeder. Bunun yerine bugüne kadar davrandığın gibi davranacaksan sadece elindeki değil başını da kaybedeceksin.' (İslami Bektaşi şiirleri ' Miçigan –ABD-1970 s. 306)

19.yüzyılın başlarına doğru Arnavut topraklarındaki tekkeler güç kazanmışlardı. Janınada bulunan Bektaşi meclisleri Ergjeriadan Preveze ve Arta kadar mühib ve âşik topluyorlardı. Kosturi tekkesinde Kolonja, Korçe ve Follorineden gelen binlerce Bektaşi dindarları bulunuyorlardı. Yunan Ortodoksların çabalarına rağmen bu tekkeler uzun zamandır Hacı Bektaşi Velinin değerli derslerini, nasihatlerini ve emirlerini aktarmıştır. Bu Bektaşi merkezlerine Permetteki Frasher tekkesi de eklendi. Türkiye'deki Hacı Bektaşi Tekkesini ve bazı kutsal mekânlarını ziyaret ettikten sonra bu tekkenin dini lideri Nasibi Tahir Baba, Permet Frashera gelip orada bulunan Bektaşi dergâhın işlerini yürüttü. Senelerin geçmesiyle mühiblerin yaklaşması açısından tekke daha geniş oldu böylece Güney Arnavutlukta bulunan Arnavutların güçlü bir kardeşlik merkezine dönüştü.

Arnavutluğun bağımsızlığı ilan edildikten sonra 1912 yılında komşuların kızıgınlıkları da tekrar harekete geçti. Sırp- Yunan istilalarına karşı güçsüz düşen Arnavut devleti bu tekkeleri, bu kardeşlik, vatan ve Allah sevgisinin merkezlerinin yıkılışından kurtaramadı. 1913-1914 yılları arasında bütün Arnavut topraklarında yaklaşık 280 dergâh yıkılmıştır. Allahın evlerine ve Hacı Bektaşi Velinin Arnavutlarına karşı gerçekleşen bu eşi görülmemiş vahşet sadece taşlara ve duvarlara yönelik değildi. Aslında daha önce İslam yolunu açan Bektaşi inancına yönelikti. 'Bektaşilerin genel tarihi' isimli kitabında din adamı Ali Turabi Bek-

taşılığa karşı yapılan zulmü şok edici gerçekler ışığında yansıtmıştır. 17 Ocak 1921 yılında Arnavut Bektaşiler Priştina’da ilk Bektaşî kongresini organize ettiler, bundan başka kongreler de organize edilmiştir. İkincisi 9 Temmuz 1924 yılında Haydariye tekkesinde, üçüncüsü ise Eylül 1929 yılında Turan(korçe) tekkesinde organize edilmiştir. Kongrelerin ruhu müminlerin ahlaki eğitime ve milliyetçiliğine katkı sağlayan Arnavut Bektaşî toplumunun güçlendirilmesine yol açtı. Yardımlaşma, hoşgörü ve vatan sevgisi Bektaşî felsefesinin ve bütün doktrinin yenilenmesini sağladı. Bektaşî toplumu Arnavutluk ve Bektaşilik arasında güçlü bir bağlantı kurarak, kendi küresel yapısını incitmeden İkinci Dünya Savaşı sırasında önemli katkılarda bulunmuştur. Onun sloganı ‘Vatan olmadan din olmaz’ Bektaşî müminler için bir ilham kaynağı olup her zaman onlara yol göstermiştir.

1913 yılında Türkiye Hacıbektaş’ta Dünya Baş dedesi Fejzi Dede vefat etti. Onun yerine Bektaşilerin Dünya başdedesi Sali Niazî Dede geldi. Bu kendi kişiliğiyle uygun bir din adamı, organizatör ve lider olduğunu ispatlamıştı. Dünyanın değişik yerlerinden gelen dini yetkililerin güvenini ve takdirini kazanmıştı. Sali Niazî Dede 1925 yılına kadar dünyanın bütün yerlerinde bulunan tekkelere, konseylere ve dedelik Konseyine dayanarak güzel bir şekilde Merkezin işlerini yürütmüştür. 1926-1928 yılları arasında Sali Niazî Dedenin Arnavut babalarıyla ve Zog Hükümetiyle yapılan konuşmalardan olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Korçada yapılan Üçüncü Bektaşî Kongresi Dünya Bektaşî Merkezinin Arnavutluğa yerleşmesinin temellerini atmıştı.

Bu dedelik merkezi ikinci Dünya savaşı sırasında da kendi işlerinde devam etti ve kurtuluş savaşından sonra 1945 yılında dördüncü, 1950 yılında beşinci Bektaşî Kongresi organize edildi. Bazı Barış konferanslarına katılan Başdede Ahmeti dünyanın diğer yerlerinde bulunan Bektaşî toplumlarıyla işbirliği yaparak Bektaşiliğe farklı ve yeni boyutlar kazandırmıştır. Dede Ahmetin sadıkları ve öğrencileri vardı. Onların arasında Kukesten gelen Reşat Bardhiyi Bektaşiliğin geleceği için eğitti. Bu yüksek tesisat komünist devletin dini faaliyetleri kanunla yasaklandığı 1967 yılına kadar çalıştı.

Burada 1966-1967 yılları arasında Arnavutlukta olan dini tesislerin korkutucu yıkılışından da söz etmek istiyorum. Marksist ve doğu ideolojilerine eğilimli olan o zamanın devlet-partisi ilk olarak iki ana dinin dindarlarının inançlarını solmaya ve dini liderlerini ortadan kaldırma amacıyla dört geleneksel Arnavut dini liderlerine kadar uzlaşmaya çalıştı. O zamanki komünist devletin bu başarısız girişimini Bektaşî Kutsal Merkezinde de görüyoruz. Komünist devleti bu inancın geleneksel uygulamalarına ve Bektaşiliğin örfi kurallarına, doktrinine karşı olan yeni kurallar koymaya çalıştı.

Dede Ahmet Myftari ve onlarca Bektaşî din adamlarından oluşturulan engel komünist ve ateist rejimin insan dışı olan saldırılarını durdurabilmişti. Böylece

Dede Ahmet Myftari aralarında bugün Dünya Bektaşî Merkezinin lideri Dede Reşat Bardhinin bulunduğu bir grup Bektaşî dervişleriyle beraber Arnavutluğun Güneyine Drizar köyüne sürgün edilir. Oradaki hayat dini, siyasi, sosyal ve ekonomik engellerle doluydu ancak onlar kendi hayatlarını Bektaşîliğe hizmet etme yoluna adanmışlardı.

Bu iki meşhur din adamının sürgünlüğünden de bahsettim çünkü bu sadece kişisel bir dram değildi. Komünist devletin prensiplerine karşı olan bu kural ve uygulamalara rağmen Hacı Bektaşî Velinin derslerine ve Bektaşî geleneksel koduna dayanarak yaşayan ve düşünen onlarca Bektaşîlerin dramı idi. 1957-1967 yılları arasında Arnavutluğun güneyinde bulunan Drizar köyü Arnavut topraklarda yaşayan Arnavut halkının tekkesi oldu. Orası yasadışı yollarla Arnavutluk, Kosova, Makedonya, Karadağ, Çameria ve Avrupa'nın diğer yerlerinden gelen genç dindarlarca ziyaret edilirdi. Amerikan basınının hazırlamış olduğu röportajda ABD-de olan ilk tekkenin kurucusu, büyük Bektaşî azizi Baba Rexhep ' Bizim Kutsal Mekânımız vahşi komünist devlet tarafından yönetilen Tiranda değildir, o Drizar köyünde bulunmaktadır ' diyerek bütün Hacı Bektaşî Velinin takipçileri için konuşmuştur.

Ama en kötüsü ve en acı gerçek şu ki 1967 yılında birçok din adamı cezalandırıldı ve sonra sürgün edildi, dini kurumlar yıkıldı ve Arnavutluk Cumhuriyetinin Anayasasına göre Allaha inanan ve bu inancı tebliğ eden kişi 8 yıl hapis yatardı. Böyle paradoksal ve saçma kararlar sadece ateist ve dinsiz olan bir devlet tarafından alınabilirdi. Dini kurumların yıkılmasıyla Arnavut dindarlarının kalplerinden imanı da sökeceğini düşünerek Arnavut diktatörlüğü bu hareketle Çin düşünce ve eylem modelini tercih etmişti. Ancak her zaman olduğu gibi bu noktada yanılmıştı.

1967 yılından sonra ağır bir darbe almalarına rağmen Arnavutluğun dini kurumları her zaman ateist düşüncelere karşı yerini almıştır. Aksine geleneksel dinlerin dindarları sadece kendi örfi kodların ve doktrinlerinin korumasıyla kalmayıp kendi aralarında olan birliği ve sevgiyi de güçlendirmişti. Bu bağlamda hiçbir zaman başlamış oldukları hizmetlerden vazgeçmeyen, bu inancın dirilişinden ümitlerini kesmeyen komünist devlet tarafından takip edilen Arnavut Bektaşî din adamlarının rolünü de unutmamamız gerektiğini düşünüyorum. Yasadışı yollarla, psikolojik ve fiziksel baskıların altında olmalarına rağmen 800 yıl önce kendi Pirlerinden meşhur aziz, âlim ve felsefecinin Hacı Bektaşî Velinin derslerini hayatta tutmayı başardılar.

90 yılların başlarında komünist dogmanın çöllerinde yeni bir rüzgâr esintisi hissediliyordu. Uluslararası yetkililerin baskısı altında Ocak 1991 yılında Arnavut Hükümeti özel bir kararla dini inançların uygulanmasına izin vermişti. Herhangi bir dini topluluğa olduğu gibi Bektaşîler için de 40 yıllık süren gecenin ardından gün doğmuştu. Eski Bektaşî din adamları kendi mühibleri ve sevenlerinin evle-

rinde toplanıp 40 yıllık bir yıkılıştan sonra bu inancın diriliş ve yeniden kalkınma yükünü omuzlarına alarak kendi aralarında yapılacak olan görevlerini paylaştılar. Sürgünlük çeken ve bu doktrinlerini canlı tutan Arnavut dedeleri artık Bektaşî dindarlarının geniş kitlelerinden yardım istemişti çünkü insanlık dışı ve din karşıtı trajedinin tek sorumlusu olan Arnavut devleti sadece dini pratiklerin uygulanmasına izin vermişti, başka konularda yardımcı olmamıştı.

Bundan sonra Arnavut babaları: Baba Reşat Bardhi, Baba Selim Kaliçani, Baba Şerif Canaj v.s ABD –de olan ilk tekkenin komisyonuna başvurdular. Oradan Batının her yerinde tanılan o tekkenin kurucusundan Baba Rexhepten en sıcak ve kardeşçe tebrikleri ve selamlarını aldılar.

Gösterilen fedakârlık ve çabalardan sonra 1991 yılında Salı Nıazı Dedenin tarafından 1929 yılında belirtmiş olduğu mekânda Dünya Bektaşî Kutsal Merkezi açıldı. Nevruz Sultan Bayramına denk gelen açılış törenine ABD, Kanada, Makedonya, Kosova, Karadağ ve Arnavutluğun değişik bölgelerinden gelen binlerce Bektaşî dindarları katıldı. Bektaşî din adamları halka hitap ederek kendi inancının ilkelerini aktardılar: barış, kardeşlik, vatan sevgisi, aile sevgisi. Her zaman olduğu gibi diğer inanç ve fikirlere rağmen kendi büyüklüklerini, cömertliklerini korudular.

1991 den bugüne kadar yapılan çalışmalar Tirandaki Kutsal Merkezinin ciddiyetini ve yüksek derecede olan sorumluluğunu gösteriyor. İlk olarak komünist rejiminden korkan ve sürgün edilen dindarları yeniden toplama ve bir araya getirme işlemi yapıldı. Sonra ateist rejiminden dolayı dini kurumlarına korkuyla yaklaşan yeni nesil, gençlerle bir takım çalışmalar oldu. Bu dönemde Dünya Bektaşî Merkezine inancımız hakkında bilgi sahibi olan birçok Arnavut akademisyen ve aydın kişiler de başvurdu. Bu aydınların sayesinde Bektaşî din adamları Arnavut devletinin organlarının yanına kendi haklarını kazandılar.

Dini ritüellerinin uygulanmasının yanına bölgede yıkılmış olan tekkelerin ve türbelerin yeniden kurulmasının gerekliliği hissedildi. Yıkılmış türbe ve tekkele- rin sayısı yaklaşık 170 idi ve onların yeniden kurulabilmesi için maddi kaynak- ları eksikti. Dünyada bulunan milyonlarca Bektaşî dindarlarını aydınlatan ve hiç sönmeyen Hacı Bektaşî Velinin yıldızı Arnavut Bektaşî din adamlarına da her zaman yol göstermiştir. İncancımızın getirdiği iyimserlik sayesinde ve yüzlerce mühiban ve sevenlerin yardımlarıyla bu dönemde 114 yeni türbe ve tekke ku- ruldu. Işığı, ilmi, sevgiyi ve barışı yansıtan bu Bektaşî kutsal mekânları aynı zamanda dini duyguları eğiten merkezlere ve dindarlar tarafından en çok ziyaret edilen kutsal mekânlara dönüştü. Tomorr dağındaki Abaz Ali'nin mezarının bulunduğu türbe her sene geleneksel Bektaşî ritüellerini yapan yüzlerce, binlerce ziyaretçi(hacı) tarafından ziyaret edildiğini söylemek istiyorum. Buradan anlaşı- lıyor ki Dünya Bektaşî Merkezinin misyonu bu inancı kucaklayan toplumlarıyla ilgilenmekti. Bu da bağlarını koparmış olan din kardeşlerimizi, bu yolun takip-

çilerini bulup onlarla yeni bir işbirliği yapma anlamına geliyordu. Bu konuda da bizim Kutsal Merkezimiz büyük bir rol oynamıştır. Ankara’da bulunan ‘Hacı Bektaşî Veli’ araştırma Enstitüsü, Hacıbektaş ilçesinin önde gelen yetkilileri ve ülkenin, dinin tanılan akademisyen ve yüksek yetkilileriyle görüşmelerimiz olmuştur. Dünya başdedesi Dede Reşat Bardhi Türkiye’nin iki başbakanıyla görüşmüştür(Ecevit -2002 ve Erdoğan 2008) o aynı zamanda Türkiye diyanetin Başkanı Prof. Ali Bardakoğlu ve İstanbul’un Baş müftüsü tarafından ağırlandırılmıştır. Dede Reşat Bardhi İkinci Papa Gjon Palı den ve Hindistan, Amerika, Kanada, Almanya, İran, İtalya, Makedonya’da v.s bulunan dini yetkililerce de ağırlandırılmıştır.

Dünya Bektaşî Kutsal Mekânı kendi inancımızın değerli vizyonunu aktarıp kendi çalışanlarıyla organize edilen onlarca sempozyum, uluslararası konferans ve görüşmelere katılmıştır. Ağustos 2006 yılında Japonya’da yapmış olduğu konuşmasında Dede Reşat Bardhi Japonların ilgisini çekerek onlara Hacı Bektaşî Velinin değerli derslerinden bahsetmiştir. Tirandaki Merkez Hacı Bektaşî Velinin mesajlarını iletebilmek ve kendi çalışmalarının bir değerlendirilmesini yapmak için Arnavut hükümetin bakanlarıyla, ülkenin ileri gelen yetkilileriyle de görüşmeler yapmıştır. Yoğun ve sorumluluk taşan bir çalışmadan sonra Dünya Bektaşî Kutsal Mekânı bu senenin ocak ayında Arnavutluk Cumhuriyetin Bakanlar Kurulu ile olan anlaşmayı başarıyla tamamladı.

Değerli dostlar!

Yaptığımız çalışmalar, aşmış olduğumuz engellere rağmen birbirimizi daha iyi tanımaya, işbirliği yapmaya ve aziz Pirimizin önerdiği gibi kardeşçe yaşamaya devam etmeliyiz. Bu sempozyumun, bu tarihsel dini bagajın gelecek olan nesillerin eğitimine katkısı olsun. Yüzyıllar boyunca yapılan zulümlere karşı Bektaşî doktrinin ayakta kalabilme gerçeği hepimize bu inancın daha canlı ve güçlü gelişeceğini gösteriyor. Bektaşîliğin ve onun parlak geleceğinin vizyonu bizim kardeşlik bağımızdan ve işbirliğimizden kaynaklanmaktadır.

Hepinize teşekkürler!

İKİNCİ OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Durmuş BOZTUĞ

Doç. Dr. Hulusi ARSLAN

Hacı Bektaş Veli'de İman-Ahlâk İlişkisi

Doç. Dr. Selim ÖZARSLAN

Hacı Bektâş-ı Veli'nin Uluhiyet Anlayışı

Doç. Dr. Siddık KORKMAZ

Hacı Bektaş Veli Öğretisinde İtikâdî Unsurların Yeri ve Önemi

Dr. Burhan BALTACI

Hacı Bektaş Veli'nin Kur'ân'dan İktibasları Ve Yorumlarının Tefsir Perspektifinden Değerlendirilmesi

HACI BEKTAŞ VELİ'DE İMAN-AHLÂK İLİŐKİŐİ

Doç. Dr. Hulusi ARSLAN
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Şüphesiz Hacı Bektaş Veli, İslam düşünce ve kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir. Onun düşünce ve gönül dünyasına hâkim olan ana unsurun tasavvufî öğeler olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte onu özgün kılan hususlardan biri de iman ile ahlak arasında kurduğu ilişkiye özel bir önem vermiş olmasıdır. Onun bu alana yönelik yaklaşımları, modern insanın çıkmazlarına çözüm oluşturabilecek niteliğe sahiptir. Bu çalışmada Hacı Bektaş Veli'nin iman ve ahlak anlayışı ile bu ikisi arasında kurduğu ilişki incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İman, ahlak, akıl, bilgi, ahlaki tutarlılık

GİRİŞ

Hacı Bektaş Veli'nin, Horasan'dan Anadolu'ya gelmeden önce hacca niyet ettiği; Necef, Mekke, Medine, Kudüs ve Halep üzerinden Elbistan'a, oradan da Sivas, Kayseri ve Kırşehir'den Sulucakarahöyük'e geldiği, her birinde erbaîn çıkardığı hatta Mekke'de üç yıl civarında kaldığı belirtilir.¹ Bu yolculuğun güzergâhı üzerinde farklı açıklamaların bulunduğu bilinmektedir.² Fakat diğer veliler gibi onun da Anadolu'nun manevi fatihlerinden hatta en önemlilerinden biri olduğu üzerinde bir ihtilaf yoktur. Bütün insanlığı sevgi ile kucaklayan ve birleştiren bu velilerin Anadolu'da Türk İslam medeniyetinin kurulmasındaki payı büyüktür.³ Türkler şiddet ve zorbalık yerine sevgi ve hoşgörü ilkelerini benimsemişlerdir. Bu sevgi ve hoşgörü Hoca Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre ve Mevlâna gibi bütün insanlığın malı olmuş yüce kişileri yetiştirmiştir.⁴

Bektâşilik özellikle Balım Sultan'dan sonra büyük bir itibar kazanmış, devlet nezdinde himaye ve ilgi görmüş;⁵ Yeniçeri Ocağı manen Bektâşiliğe bağlanmış; böylece Bektâşilik, Anadolu'da ve bilhassa Rumeli'de yayılmıştır.⁶ Ne var ki bu aşamadan sonra birtakım değişimler yaşamış, bazı Batıni yorumlara maruz kalmış-

¹ Abdalbaki Gölpınarlı, *Menakıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1958, s. 17; Ethem Ruhi Fırlı, "Hünkâr Hacı Bektaş Veli", *Millî Bütünlüğümüz ve Hacı Bektaş Veli*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay. Anakar 1997, s.8.

² Ethem Ruhi Fırlı, *Türkiye'de Alevilik-Bektâşilik*, Selçuk yay., Anakar 1990, s.144.

³ *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli*, Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Vakfı Yay., Anakar 1988, s.14 vd.

⁴ Orhan Türkdoğan, *Alevî Bektâşî Kimliği*, Timaş yay., İstanbul 1995, s.42.

⁵ Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Vadi Yay., Anakar 2002, s.147.

⁶ Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s.75.

tır.⁷ Bektâşiliğin XIII. yüzyıldan itibaren son derece geniş kitlelere açıldığı, bu arada devletin takibine uğrayan Kalenderîler, Haydarîler, Işıklar, Torlaklar vs. gibi bazı aşırı görüşlere sahip zümrelerin de bu Ocağa sığınarak onu “Bâtınî, Hurûfî ve Şîî” vasıflı bir edebiyat ve fikirler karışımına âlet etmiş bulundukları göz önüne alınacak olursa, Hacı Bektaş sonrası dönemin karışık ve karmaşık manzarası kısmen aydınlanabilir.⁸ Öztürk, bu bozulmada etken olan Hurufilik, İranilik ve Hıristiyanlık gibi üç temel unsurun bulunduğunu belirtir.⁹

Bu noktada Hacı Bektaş Velî'nin bizzat kendi öğretileriyle kendisinden sonra teşekkül eden, kurumsallaşan ve süreç içerisinde birtakım değişimlere uğrayan Bektâşilik arasında nasıl bir farkın bulunduğunu tespit etmek önemlidir. Özelikle son on yıllarda, giderek artan bir biçimde gerek Hacı Bektaş Velî'nin şahsı, eserleri ve görüşleri ve gerekse de Bektâşilik ve Alevilik üzerinde yapılan araştırmalarda birbirinden farklı görüş ve yaklaşımlara rastlanabilmektedir.

Bu çalışmalardan bazılarının Hacı Bektaş Velî'yi veya Bektâşiliği İslam dışı kökenlere dayandırdıkları görülmektedir. Türklerin eski inanç ve kültürlerinin, Anadolu'ya yerleşen Türklere yansıdığı tespit edilmektedir.¹⁰ Bu çerçevede Hacı Bektaş Velî'nin de, Horasan'dan birtakım İslami ve tasavvufî fikirlerle karışık eski Türk inanç ve kültürünü yanında getirmiş olduğu kabul edilir.¹¹ Bektâşiliği meydana getiren Türkmen zümreleri üzerinde, eski Türk inançları ile Budist ve Maniheizm tesirlere kadar pek çok dinî unsurun etkileri olduğu belirtilir. Bu açıdan Bektâşiliğin eski Türk inanç, örf ve adetlerinden etkilenmiş olması gayet doğaldır.¹²

⁷ Baha Said, Hacı Bektaş ocağının Türklüğe ettiği çok büyük iyiliğin Balım Sultan tarafından Hurufilik ilkeleriyle bozulduğunu belirterek Hurûfiliğin kurucusu Fazlullah Esterâbâdî'nin düşüncesi ve yorumlarını şöyle özetler: “İnsan büyük bir öğedir. Baş Tanrı, baş insandır. Ya da Tanrının başı insanın başıdır. Tüm evrelerin toplandığı bu bilinmezi bilmek için insan bedenini anlamak gerekir. Çünkü bu beden sırr-ı Allah'tır. Bu sırrı Ali yarım açtı. Ben tamamını açıyorum. Ali Allah'ın insanda görülen kişiliği ve evreleri idi. Mehdi adıyla Hıristiyan, Yahudi, Zerdüş, Brahman, Budha, sonunda da Müslümanların beklediği insanlığı kurtarıcı, koruyucu varlık benim. Muhammed benim sırlarımla giyinmiştir. Artık ben size gerçeği açıyorum. Üzerinizden dinsel örtüleri kaldırıyoruz. Namaz, Oruç, Hac, Zekât insan çizgilerini bilmekten oluşur. Dediklerimi biliniz ki bağışlanasınız.” Bkz. Nejat Birdoğan, *İttihat-Terakki'nin Alevilik-Bektâşilik Araştırması*, (Baha Sait Bey), Berfin yay. İstanbul 1995, s. 144-145; Baha Said Bey, *Türkiye'de Alevî-Bektâşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, Haz: İsmail Gökem, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2000, s. 242.

⁸ Fırlı, *Türkiye'de Alevilik-Bektâşilik*, s.180.

⁹ Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşilik*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1990, s.159.

¹⁰ Ahmet Ocak, *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim yay., İstanbul 2003; Bkz. Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini ve Alevilik Bektâşilik*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay. İstanbul 1992; Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, Ötüken Yay. İstanbul 2003, II. Bölüm

¹¹ Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, s.58.

¹² Türkoğlu, *Alevî Bektâşî Kimliği*, s.144.

Buna karşılık, Bektaşiliği yalnızca bu kaynaklara dayandırmak veya İslam'ın ağırlıklı etkisini görmezlikten gelmek ilmi dayanaktan mahrum bir yaklaşım olur. Çünkü hem Hacı Bektaş Veli'nin hayatı ve eserleri, hem de Bektaşilik incelendiğinde, İslam'ın inanç ibadet ve ahlak öğretisinin hâkim rolünü açıkça gözlemek mümkündür. Bununla birlikte İslam'ın çok değişik etkilerin altında farklı biçimlerde, bazen bu öğretinin sınırlarını zorlayan yorumlara tabi tutulduğu söylenebilir.

Bunlardan hangisinin gerçek Bektaşilik olduğu zaman zaman tartışılmakta, farklı fikir ve yaklaşımlar ortaya atılmaktadır. Bu konudaki karışıklıkları önlemek ve doğruya en yakın olanı tespit etmek için kanaatimizce öncelikli olarak bir usul ve yöntem tayin etmemiz gerekiyor.

İslam düşünce geleneğinde bilhassa itikâdî konularda bir hüküm ve değerlendirmeye ortaya konması için üç temel bilgi kaynağına yer verilmiştir. Bunlardan birincisi sahih nakil; ikincisi selim akıl ve üçüncüsü sağlam duyulardır. Daha açık bir ifade ile bu bilgi kaynaklarını: 1-Kur'an-ı Kerim ve sahih sünnet 2-Aklın değişmez külli kaideleri 3- Tecrübenin ortak verileri olarak sıralayabiliriz. Öyle ise İslam dininin itikadî hükümlerini belirlerken, bu üç bilgi kaynağını temel almak gerekir. En azından görüş ve düşüncelerin, bu temel kaynaklarla uyumlu olması lazımdır.

Şüphesiz din bilgileri, önderleri ve velilerinin anlayış, yorum ve yaşayış tarzları da, dinin anlaşılması ve yaşanmasında bize örneklik teşkil edebilir. Bu farklı yorum, anlayış ve yaşayış tarzları, bir nevi dinin farklı algılara, sosyal hayatlara ve kültürel formlara girmiş şekilleridir ve İslam'ın kültürel zenginliğini oluşturur. Ancak bunlar da daima İslam'ın ana kaynakları olarak belirttiğimiz Kur'an ve sünnet yanında akıl ve tecrübenin kesin verileriyle uyumlu olmalıdır. Hepimizin ortak ve sağlam kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de bu hususta şöyle denilmektedir:

*“İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü dinde anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenlere, üzerinde ihtilafa düştükleri gerçeği izniyle gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir.”*¹³

*“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulülemre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Resûl'e götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.”*¹⁴

¹³ Bakara, 2/213.

¹⁴ Nisâ, 4/ 59.

Şu halde dinî hususlarda müracaat edeceğimiz öncelikli kaynak Kur'an ve sahih sünnettir. Hacı Bektaş Velî'nin de aynı yöntemi benimsemiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira bakıldığında onun en önemli referansının ayet ve hadisler olduğu görülür. O, Makâlât'ta "ilim üçtür; birincisi beyan olunan ayetler, ikincisi sağlam farzlar, üçüncüsü sabit sünnettir. Şimdi kim bu üç ilmi bilirse o kişi gayet ulu kişidir"¹⁵ demek suretiyle Kur'an ve sahih sünneti dinî bilgilerin temel kaynakları olarak görmüştür.

Öte yandan bir şahsın ve öğretinin görüşlerini anlamak için öncelikle o şahıs ve öğretiye ait temel kaynaklar esas alınmalıdır. Bu açıdan Bektaşîliğin iman, ahlak ve ibadet öğretisini belirlemek ve değerlendirmek için öncelikle Hacı Bektaş Velî'nin kendi eserlerine ve görüşlerine müracaat edilmesi gerekir. Bu eser ve görüşlerin ona aidiyetleri veya onun eser ve görüşleri üzerine yapılan farklı yorumların İslam'a uygunlukları üzerinde bir tartışma ve anlaşmazlık vuku bulmuş ise, bu durumda yine Kuran-ı Kerime ve Hz. Peygamber'in sahih sünneti ile aklın ve tecrübenin ortak verilerine müracaatla meseleyi çözüme kavuşturmak lazımdır. Bununla birlikte ana esaslarda birleştikten sonra farklı görüş ve yorumları, anlayış ve hoşgörüyü karşılamak gerekir.

Bu yönteme mümkün olduğunca uyarak çalışmamızda Hacı Bektaş Velî'nin iman anlayışını, ahlak anlayışını, sonra da bu ikisi arasında kurmuş olduğu ilişkiyi izah etmeye çalışacağız. Amacımız manevi ve kültürel değerlerimize giderek yabancılaşan insanımıza ve bütün insanlığa model olabilecek bu ulu kişilerin görüş ve düşüncelerinin tanınması ve daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

1. Hacı Bektaş Velî'nin İman Anlayışı

Bektaşîlik-Alevîlik inançlarıyla ilgili olarak, mevcut durum hakkında iki görüş bulunduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, Bektaşî-Alevî inançlarının İslam inanç sistemi içerisine dâhil olduğunu hatta Sünnîlikle aynı olduğunu ileri sürerken; diğeri, Sünnîlikten tamamen farklı olduğunu hatta İslam dışı kaynaklara dayandığını söylemektedir.

Mehmet Eröz, "Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik" adlı eserinde şöyle demektedir:

"Gezip gördüğümüz pek çok Kızılbaş Türkmen köyünde, cami bulunmadığı halde, İslam düşüncesinin vicdanlarda yer etmiş olduğunu gördük. Namaz ve oruç ibadeti dışında, inanç bakımından diğer Sünnî köyler halkından hemen hemen farkları yoktur. Allah'ın varlığına birliğine inanırlar. Gerçi ileride özünü ve içyüzünü açıklayacağımız bir üçleme görüle de, bir yaratıcı düşüncesi gönüllerde saklıdır. Hz. Muhammed'i Allah'ın son peygamberi olarak görmektedirler. Kur'an'ın Hz. Muhammed'e indirilen Allah kelamı olduğuna iman getirmişler-

¹⁵ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, Tahkik: Esat Coşan, Sad. Hüseyin Özbay, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 38. (Sonraki dipnotlarda *Makâlât*'ın bu tahkikli neşri kullanılacaktır.)

dir. Cebrail, Azrail, Mikail, İsrail ve diğer meleklerle, kadere, ahiret gününe, mahşerde hesap sorulmasına inanırlar. “Sırat köprüsü inancı” aynen Sünnîlerdeki gibidir... Kısacası İslam’ın amentüsüne gönülden bağlıdırlar.”¹⁶ “İnanç ve itikat bakımından, hayret edilecek bir yakınlık olduğu ortadadır. Hele bazı köyler, birkaç adım daha atmış, köylerine cami yaptırmışlardır. Bir kısmı ise, kasabalardaki, ilçe merkezlerindeki camilere, Cuma namazlarına gitmektedirler...”¹⁷

Günümüz Alevî Bektaşî topluluklarıyla ilgili yapılan araştırmalarda, onların çoğunluğunun İslam inançlarına bağlı olduğu fakat bazılarının farklı inançlara sahip olduğu, hatta azınlık bir gurubun ahireti, cennet ve cehennemi inkar ederek ruhun devrini ileri sürdüğü belirtilmektedir.¹⁸ Yine bazı yazarlar, Bektaşî-Alevî inançlarını Türklerin eski dinlerine, Şiiliğe, Tasavvufa, Hurûfiliğe, Hristiyanlık ve Yahudiliğe dayandırmaktadırlar. Bazen Bektaşîliğin bütün bu inançlarla İslam’ın bir karışımından meydana geldiğini söyleyenler olduğu gibi; bazen de asıl kaynağın İslam dışı inançlar olduğunu ileri sürenler bulunmaktadır.¹⁹ Yabancı araştırmacılardan İrene Melikoff “Alevî-Bektaşîlerin başlıca inançlarını, yeniden bedenleşme, beden değiştirme (metempsychosis) ya da biçimlenmelerin çokluğu ile Tanrı’nın insan suretinde tecellisi (manifestation) ve Ali’nin tanrısallığı” olarak belirtmektedir.²⁰ O başka bir yerde, Alevîlerin inanç felsefelerini “evrimin sürekliliği düşüncesi” olarak belirtmektedir.²¹ Yine bazılarına göre, Alevî-Bektaşîlerin çoğunluğu ruhun kalıptan kalıba geçeceğine inanır. Onlarca Allah yaptığını bozmaz, kurduğunu yıkmaz. Soru melekleri, kabir azabı, Sırat, Mizan, halkı kötülükten çekmek için söylenmiş korkutucu şeylerdir.²² Görüldüğü gibi devir ve tenasüh²³ veya Ali’nin tanrısallaştırılması inancı Alevî-Bektaşîlerin temel inançları olarak aktarılmaktadır.

Doğrusu özellikle “Bektaşî nefesleri” ve “son dönem eserleri” incelendiğinde, birinci görüşü olduğu kadar, bu son görüşü destekleyecek verileri bulup çıkarmak ya da mevcut verileri o yönde yorumlamak mümkün görünmektedir. Böylesine karmaşık bir durumda öncelikle Hacı Bektaş’ın eserlerine müracaatla onun iman anlayışını tespit etmek en sağlıklı yol olacaktır.

¹⁶ Eröz, *Türkiye’de Alevilik Bektaşîlik*, s.147-48

¹⁷ Eröz, *Türkiye’de Alevilik Bektaşîlik*, s.153. Ayrıca bkz. Cemal Sofuoğlu ve Diğerleri, *Alevilik Bektaşîlik Tartışmaları*, TDV yay. Ankara 1997, s.105; Fiğlalı, *Türkiye’de Alevilik-Bektaşîlik*, s.278.

¹⁸ İlyas Üzümlü, *Günümüz Aleviliği*, İSAM yay., İstanbul 2000, s.82-84; İsa Doğan, *Türklük ve Alevilik*, Samsun 1997, s.182-183.

¹⁹ Bkz. Faik Bulut, *Ali’siz Alevilik*, Berfin yay. İstanbul 1998, s.431-491.

²⁰ İrene Melikoff, *Hacı Bektaş*, Çev. Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2004, s.236, 334; İrene Melikoff, “Anadolu’da Heterodoks İslam”, *Yabancı Araştırmacılar Gözüyle Alevilik*, (Çev. İlhan Cem Erseven, Ant Yay. İstanbul 1997, s. 48, 52

²¹ İrene Melikoff, *Hacı Bektaş*, s.341.

²² Abdülkâki Gölpinarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1992, s. 203.

²³ Birdoğan, *İttihat-Terakki’nin Alevilik-Bektaşîlik Araştırması*, s. 149.

İmanın Tanımı

Hacı Bektaş Velî, yüce Allah’a şeriat, tarikat, marifet ve hakikat olmak üzere dört kapı ve bunlara ait kırk makamla erişilebileceğini söyler. Ona göre şeriatın ilk makamı iman getirmektir. Hacı Bektaş Velî’nin açık bir iman tanımına rastlamadık. Fakat açıklamalarından hareketle onun imanı “iman esaslarını gönülden tasdik etmek ve dil ile ikrar etmek” olarak tanımladığını söylemek yanlış olmaz. Bu hususta o, şöyle demektedir:

“Ama hangi insan ki imanın ten üzere olduğunu söylerse, hata eder. İmanın can üzere olduğunu söylerse de hatadır. Şöyle bilmek gerekir ki ârifler katında iman akıl üzeredir. Fakat herkesçe bilinen, imanın dil ve gönül üzere olduğudur. Kim Çalap Tanrı’ya gönülden tanıklık yapmazsa, mutlak kafirdir. ‘...ve onlar deve iğnenin deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir.’²⁴ Öte yandan diliyle tanıklık yapıp da gönlü ile inanmazsa münafıktır. Cehennem en alt tabakasında olur: *Şüphesiz ki münafıklar cehennem en alt tabakasında olacaklar.*”²⁵

Şu halde Hacı Bektaş Velî, beden dış görünümünü yani amelleri veya kalptekileri dışarıya farklı bir biçimde yansıtmaları mümkün olan sözlü şahitliği, imanın asıl unsuru olarak değerlendirmemiştir. Metinde yer alan “gönülden tanıklık etmek” ifadesi bize göre, gönülden yapılan tasdik dil ile doğru bir şekilde ifade edilmesidir. Öyleyse Hacı Bektaş, imanın asıl unsurunu “gönülden tasdik” olarak görmekte fakat inancın dil ile ikrar edilmesini gerekli görmektedir. Bu veriler ışığında Hacı Bektaş Velî’nin imanı “kalp ile tasdik dil ile ikrar” olarak açıklayan Hanefî veya asıl unsurun tasdik olduğunu söyleyen Mâturîdî geleneğine yakın olduğunu söylemek mümkündür.

1. 2. İmanın Akıl Desteği ve Kontrolünde Olması

Hacı Bektaş Velî iman ile akıl arasında sıkı bir ilişki kurmuş, imanın oluşumu ve tehlikelerden muhafaza edilmesi için aklın lüzumu üzerinde durmuştur. Bu hususta şöyle denektedir:

“...Şimdi şu da bilinmelidir ki Rahman’ın aslı iman, Şeytan’ın aslı ise şüphe-dir. Fakat imana şüphe katmak güçtür. Çünkü iman akıl üzeredir; akıl sultandır ve ten içinde imanın naibidir. Sultan giderse naib nasıl durabilir? İman bir hazinedir; Allah’ın lanetlediği İblis bir hırsızdır. Akıl hazinedardır. O halde hazinedar giderse, hırsız hazineyi ne eder? Bir söze göre de iman, koyun; akıl çoban ve iblis kurttur. Çoban giderse kurt koyunu ne yapar? Bir söze göre de iman süt, akıl

²⁴ Araf, 7/40.

²⁵ Nisâ, 4/145.

bekçi, İblis ittir. Üçü de bir evdedir. Bekçi evden gider süt beksiz kalırsa, it sütü ne yapar? Şimdi ey biçare miskin! İman senin içinde başıboştur”²⁶

Bu ifadelerden anlaşılan o ki, Hacı Bektaş Veli imanın akıl, düşünce ve bilgi üzerine kurulmasını salık veriyor. Akla dayanmayan veya onun kontrolünde olmayan imanın her zaman birtakım sapmalara maruz kalabileceğini ifade ediyor ki bu görüş kanaatimizce Kur'an ve sahih hadislerden de destek alan bir görüştür.

1. 3. İmanın Şatları

Araştırmacılardan bir kısmı, İslâmî telâkkilere uygun olarak, Hacı Bektaş Veli'nin “âmentü esasları” veya “iman esasları” olarak ifade edilen altı iman esasını kabul ettiğini belirtir. ²⁷ Bazı yazarlar ise, iman esaslarında Alevi-Bektaşilerin Sünni-Hanefi kesimle aynı yorumları paylaştıklarını fakat sadece kaza-kader konusunda farklı bir anlayışı, Mutezilenin tesirinde kalmış Şii-İmâmiyye'nin adalet görüşünü benimsediklerini belirtir. ²⁸

Hacı Bektaş Veli, Makâlât adlı eserlerinde imanın şartlarını açıklamıştır. Fakat farklı kişilerce yapılan tahkiklerde bir ayrıntı göze çarpmaktadır. Esat Coşan'ın yaptığı tahkikli neşirde imanın şartları “Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlere ve ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmaktır” şeklinde altı iman esasına yer verilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı nüshada ise “kadere iman” yer almamıştır. ²⁹

Bu husus tahkik edilmeye ve aydınlatılmaya muhtaçtır. ³⁰ Fakat en azından, farklı neşirlerdeki ortak noktayı esas alarak, Hacı Bektaş Veli'nin “Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe” iman etmeyi, imanın şartları olarak kabul ettiğini söylenebilir. Kur'an-ı Kerim de bu beş iman esasına inanılması emredilmektedir. ³¹ Kur'an ve Cibril hadisinde yer almış olsa da kader kavramı ve dolayısıyla kadere imanın mahiyeti hakkında bir takım farklı fikirler mevcuttur.

²⁶ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, s. 11.

²⁷ Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektaş-ı Veli*, Aktif Yay., Ankara 2007, s.168

²⁸ Fiğlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, s.284.

²⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, s.10; Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007, s.68

³⁰ Şayet Hacı Bektaş-ı Veli'nin Hanefi-Maturîdî geleneğine sahip olduğu yönündeki tespitler doğru ise, onun kadere imanı benimsemiş olduğu muhtemeldir. Zira Horasan bölgesinde Hanefi-Maturîdî geleneğinin yaygın olması ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin yaşadığı dönemde Anadolu üzerinde henüz Şiilik etkisinin sınırlı oluşu da bu ihtimali güçlendirir.

³¹ 4.Nisa, 136: “Ey iman edenler ! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaba iman (da sebat) ediniz . Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapmıştır.”

2. Hacı Bektâş'ın Ahlâk Anlayışı

İman konusunda gördüğümüz farklı iki manzarayı, ahlak konusunda da görmek mümkündür. Bektaşilerin yahut Alevilerin ahlaki kayıtsızlıkla itham edildikleri³² ve bu zümreler üzerine atılan birtakım iftiraların bulunduğu bilinmektedir. Bunların tamamen asılsız olduğu artık gün yüzüne çıkmıştır. Zira bu hususta araştırma yapanların hemen tamamı, Bektâşî-Alevî topluluğun yüksek bir ahlaki duyarlılığa sahip olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir.

Bununla birlikte bu kesimde İslam'ın bazı helal ve haramları ile ibadetlere karşı bir kayıtsızlık veya duyarsızlığın bulunduğu yönünde birtakım değerlendirmeler de vardır.³³ Kimi yazarlar, Alevî-Bektaşîlerde rakı ve şarap gibi alkollü içkilerin yasaklanmadığını, bazı bölgelerde haşhaş kullanıldığını söylemektedirler.³⁴ Alevîleri, Bektaşîlik içinde gören Mélikoff'a göre Alevîler, hiçbir mezhep biçimine bağlı değildir. Ne abdest alıp beş vakit namaz kılarlar, ne Ramazan orucu tutarlar, ne de Mekke'yi ziyaret ederler.³⁵ Bir başka yazar Alevî-Bektaşîlerin, bâtinî inançları benimsedikleri için namaz, oruç, hac gibi dinî kayıtlardan kurtulduklarını söyler.³⁶ Yine onların, haramlığı sağlam ayetlerle saptanmış olan bütün yasakları da helal saydıkları söylenir.³⁷

Bu farklı değerlendirmeleri belirlediğimiz usul gereğince öncelikle Hacı Bektâş'ın kendi eserlerine müracaat ederek bir sonuca bağlayabiliriz. Hacı Bektâş Velî'nin Makalat'ta "dört kapı kırk makam" olarak ortaya koyduğu sistem incelendiğinde, İslam'ın ahlak ve ibadet nizamının, bu sistemin tümüne hâkim olduğu rahatlıkla görülebilir.

Hacı Bektâş'ın, ahlak sistemi hakkında genel bir tespit yapmamız gerekirse, o öncelikle iyi ve kötünün belirlenmesinde akıl ve nakli iki temel kaynak olarak almaktadır. O "Akıl, yeryüzünde Tanrı Teâlâ'nın terazisidir. Yeryüzünde akıl ölçüsünden iyi bir şey yoktur. Çünkü her iyi şeyi bilen ve buyuran akıldır."³⁸ demek suretiyle ahlak felsefesi açısından çok önemi haiz bir fikir beyan etmiştir. Anlaşılan o ki bu hususta Hacı Bektâş, akli ahlakta ölçü olarak alan Maturidi geleneğini takip etmiştir. Bununla birlikte o akli şaşmaz bir kaynak olarak değil, Maturidi gibi, beşeri zaafı maruz kalabildiği için yanılabilen bir kaynak olarak değerlendirmiştir. Şöyle der:

³² Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, s.48 vd.

³³ Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, s.179.

³⁴ Mélikoff, "Anadolu'da Heterodoks İslam", s. 48.

³⁵ Mélikoff, "Anadolu'da Heterodoks İslam", s. 48.

³⁶ Gölpınarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, s. 203.

³⁷ Baki Öz, *Alevilikle İlgili Osmanlı Belgeleri*, Can yay., İstanbul 1997., s.118.

³⁸ Hacı Bektâş Velî, *Makâlât*, 59.

“Vücutta bir akıl ve bir de heva vardır. Aklın da hevanın da elli beş askeri var. Fakat akıl askeri; düzen ve temkinde (emri bi'lma'rûf ve nehy ale'l-münker)dir. Aklın subaşı ilhamdır; hevanın subaşı ise vesvesedir. Bu ikisi her gün savaşır. Her ne zaman ki akıl askeri heva askerini yenerse; o ten ve can yaradan katında aziz olur. Ne zaman ki-Allah göstermesin- heva askeri akıl askerini yenerse; o ten ve o can yaradan katında hor olur.”³⁹

Şu halde Hacı Bektaş Veli, aklın iyi ve kötüyü bilmede önemli bir role sahip olduğunu belirtmekle birlikte, aklın kötü arzuların etkisinde kalabileceğini ve dolayısıyla yanılabilceğini de söylemiş olmaktadır.

Öte yandan Kur'an ve sünnet, Hacı Bektaş Veli'nin ahlaki sisteminin en önemli diğer iki kaynağıdır. Makâlât'ı bu açıdan değerlendirdiğimizde, neredeyse orada yer alan her hüküm ve görüşün Kur'an ve sünnetle temellendirilmiş olduğunu görürüz.

Netice olarak Hacı Bektaş, akıl ile Allah'ın emir ve yasaklarını iyi ve kötüyü belirleyen; başka bir ifade ile tutum ve davranışları belirlemede otorite kabul eden bir anlayışa sahiptir. Onun ahlaki sisteminde yer alan faziletleri, bireysel ve toplumsal açılardan ele alabiliriz.

2. 1. Bireysel Faziletler

Hacı Bektaş Veli'nin “dört kapı, kırk makam” şeklinde ortaya koyduğu dinî-tasavvufî ahlakî sistem, en genel manası ile insanı dünya ve âhirette mutlu kılmayı amaçlayan ve bu amaca ulaşması için ona birtakım ferdi ve sosyal erdemleri kazandırmak isteyen bir sisteme sahiptir. “Kâmil insan-fâzıl toplum” idealine yönelik bu davranış ve öneriler paketi, dinî-tasavvufî ve ahlaki bir muhteva taşımakta olup her dönem ve çağda örnek alınabilecek bir niteliğe sahiptir.⁴⁰

Diğer tarikatların çoğunda olduğu gibi Bektaşîliğin hedefi de öncelikle “insan-ı kâmil”i yani olgun insanı ortaya çıkarmaktır. Tasavvufî literatürle ifade edilecek olursa, Bektaşîlik avamdan insan-ı kamile doğru bir seyir takip eder. O aşamada artık “insan-ı kâmilin ruhunu, gönlünü temizlemiş olması, sevgiliden gayri her şeyi (mâsivâ) gönlünden çıkarması, benlikten kurtulması, nefesine ege-men olması gerekir. Bu ise aşk, tarikat ve mürşid ile olacaktır.”⁴¹

Hacı Bektaş Veli'nin ahlak anlayışının en önemli özelliklerinden biri de, ahlaki bakımdan zahirle batının; iç ile dışın veya yapılan iyi eylemlerle onlara ait niyetin uyumlu olması ilkesidir. Buna göre insan önce, ahlaki erdemleri kendi özünde içselleştirmelidir. Bu olmadığı sürece zahiren yapılan işlerin bir değeri yoktur. Kişi önce kendi içini temizlemeli ki, dış temizliği bir anlama gelebilsin.

³⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, s. 42.

⁴⁰ Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektaş-ı Veli*, s.161.

⁴¹ Bedri Noyan Dedebeba, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*, Ardaç Yay., İstanbul 1999, II,146.

O, bu düşüncesini ifade etmek için, içkiyle dolu kap örneğini verir. Ona göre, içkiyle dolu olan bir kabın ağzı kapatılıp denize atılsa ve dışı bu suretle on yıl süreyle yıkansa bile, yine de içi pis olarak kalacaktır.⁴² Hacı Bektaş Velî bu örnekle, insanın öncelikle içindeki kötü ahlaktan arınması gerektiğini; aksi halde zahiri temizliğin yahut öze ulaşmayıp kabukta kalan güzelliğin makbul olmadığını söyler. Bu hususta şöyle der:

“Vay sana ki, içinde kibir ve hased (kıskançlık), cimrilik, düşmanlık, tamah, öfke, gıybet, kahrkaha (şamata) ve maskaralık ile bunlar gibi nice şeytan fiili varsa, suyla yıkanıp nasıl arınacaksın? Şayet böyleyse hakikaten bil ki arınamazsın.”⁴³

Öyle anlaşıyor ki Hacı Bektaşî Velî, İslam'ın özü ile şeklinin bütünleşmesini görmek istemektedir. Sadece şekle bağlı olup, özü ihmal etmek ona göre doğru değildir.⁴⁴ Buna mukabil, Hacı Bektaş'ın bu düşünceleri asla, zahiri temizliğin veya ibadetlerin önemsiz olduğu manasına gelmez. Zira o, cenabetlik halinde yıkanıp temizlenmeyi, temiz yemeyi ve temiz giyinmeyi; ayrıca namaz, zekat, hac, oruç gibi ibadetleri şeriatın mutlaka yerine getirilmesi gereken makamları arasında saymaktadır.⁴⁵ Fakat o bu temizlik ve ibadetleri yaparken, özellikle iç ile dışın, zahirle batının ahlaki uyumluluğa sahip olmasını istemektedir.

Hacı Betaş-ı Velî, öncelikle niyetin düzeltilmesini ve yapılan kötülüklerden uzaklaşmayı sistemin başına koymuştur. Bunun için o kurduğu sistemin devamı olan tarikat makamının hemen başlarında kulun kötü hallerinden vazgeçip Allah'a samimi bir şekilde tövbe etmesi gerektiğini söylemektedir. Kötü arzularına karşı nefis mücadelesinde olgunlaşıp pişmek, hizmet etmek, kötülüklerden uzak kalmak, Allah'tan korkmak ve yapılan hataları telafi edebilmek için Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek gibi tarikat makamları insanı-ı kamil olma yönünde kişiyi olgunlaştıran aşamalar olarak görünmektedir.⁴⁶

Yine marifet ve hakikat makamlarında da ahlaki olgunlaşmanın sürdüğü görülür. “Edep, korku, perhizkârlık, sabır ve kanaat, utanma ve cömertlik, ilim, miskinlik, marifet ve kendini bilmek” şeklinde sıralanan marifet makamlarının çoğunluğu da yine insan-ı kamil olma yolunda kişiyi olgunlaştıran ve Hakka yaklaştıran ahlaki erdemlerden oluşmaktadır.⁴⁷ Yine hakikat makamlarından, alçak gönüllülüğü ifade eden toprak olmak, güvenilir olmayı içeren “dünyada

⁴² Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s. 7.

⁴³ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s. 6.

⁴⁴ Mehmet Aydın, “Hacı Bektaş Velî'de Dinî Boyut”, *Millî Bütünlüğümüz ve Hacı Bektaş Velî*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay Ankara 1997, s.30.

⁴⁵ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s. 13-14.

⁴⁶ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s. 15-18.

⁴⁷ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s. 19.

yaratılmış bütün nesnelerin kendisinden emin olması, ⁴⁸ biçiminde belirtilen hususlar da yine bu yolda ferdi olgunlaştıran ahlaki faziletlerdir.

Hacı Bektaş Veli'den sonra onun adına kurulan Bektaşilik tarikatında da bu ahlaki ilklere son derece önem verildiği görülmektedir. Örneğin bu tarikata girmek isteyen kişi, ikrar vermeden önce gusledip traş olur. Daha sonra rehberi kendisine tarikat abdesti aldırır. Abdest esnasında her bir azanın geçmişte işledikleri günahlardan tövbe edilir. Bundan sonra günahlardan uzak durması için dua edilir. Sonunda tarikata giren Talibe Mürşidi şu duayı okur:

“Ey talip! Yalan söyleme. Gıybet etme. Şehvetperest olma. Kibir ve kin tutma. Buğz, inat ve haset eyleme. Gördüğünü ört. Görmediğini söyleme. Elinle koymadığın şeye el sunma. Elinin ermediği yere el uzatma. Sözüünün geçmediği yerde söz söyleme. İbret ile bak, hilm ile söyle. Küçüğe izzet, büyüğe hizmet eyle. İkrarını saf kıl, Hakk'ı üzerinde mevcut bil. Erenlerin her sırrına agâh ol. Nefsine ârif ol ki hakkı bilesin. Özünü tarikatta saf ve sabitkadem eyle. Hakikat ve marifeti üzerinde toplayıp kâmil insan ol. Mürşidin Muhammed, Rehberin Ali, güruhun Nâcî, Pirin Hacı Bektaş Veli'dir. Huu!. Dost!. . . ⁴⁹

Bektaşîlere göre, varlık, benlik, gösteriş, büyülenmek, herkesi hor görmek, tamahkârlık, iyiliği başa kakmak, haddini bilmemek gibi şeyler tamamıyla kötüdür ve tarikat ehline yaraşmaz. Tarikat ehli eli açık, gözü toktur; kötülüğü iyilikle karşılar, kendisini herkesten aşağı görür, kardeşlerinin hayrına koşar, aç doyurur, susuzu kandırır onlara can-baş verir. Bir üzüm tanesi bile ezilir de kırk kişiye sunulur. Bir lokma bile bin kişiye bölünür. Tarikat yolunda benlik-senlik yoktur, dirlik birlik vardır. ⁵⁰ Tek kelimeyle “Bektaşî olmak, övülmeye değer yüksek ahlak sahibi olmaya dayanır. ⁵¹

Bu ahlaki erdemlerle olgunlaşan insan, bu faziletleri aynı zamanda çevresine ve yaşadığı topluma da yansıtır.

2. 2. Sosyal Faziletler

İnsanın en belirgin özelliklerinden biri de toplum içinde yaşamasıdır. Sosyal hayat insan için bir çeşit mecburiyettir. Çünkü insanlar, yalnız başına yaşayacak güçte değildirler. Bu sebeple toplum hayatını devam ettirebilmek için birbirleriyle olan münasebetlerini iyi bir şekilde düzenlemek zorundadırlar. ⁵² Toplum hayatını düzenleyen hukuk, sosyal ahlak kuralları, örf ve adetler gibi yazılı veya sözlü kurallar mevcuttur. Hacı Bektaş Veli'nin dört kapı kırk makam içerisinde

⁴⁸ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, s. 20.

⁴⁹ Abdulkadir Sezgin, *Hacı Bektaş-ı Velî ve Bektaşîlik*, Sezgin Neşriyat, İstanbul 1990, s. 178-179.

⁵⁰ Gölpinarlı, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, s. 127.

⁵¹ Muhammed Süreyya, *Tarikat-ı Alîyye-i Bektaşîyye*, Sadeleştiren: Ahmet Gürtaş, TDV yay. Ankara 1995, s. 21

⁵² Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yay. İstanbul 2000, s.99

belirtmiş olduğu dinî tasavvufî ahlaki sistem aynı zamanda toplumsal boyutu olan kurallar bütünüdür. Ancak onların içerisinde bazıları özellikle toplumsal hayatı daha yakından ilgilendirmektedir.

Hacı Bektaş Velî, şeriatın üçüncü makamında “seferberlik olunca kaçmayıp düşmana karşı gelmek” şeklinde belirttiği bir önemli ilkeyle, toplumun hayatı-yetini devam ettirmede çok önemli olan vatan savunmasına değinmiştir. Hacı Bektaş yine “sünnet ve cemaat ehlinen olmak” şeklinde belirlediği makamı “*Cemaatle kılınan namaz, yalnız başına kılınan namazdan yirmi yedi defa daha faziletli olur.*” hadisiyle delillendirmekle ibadetin toplumsal boyutuna dikkat çekmiştir. Keza o, “*İçinizden insanları hayra çağırarak, iyiliği emredecek, kötülük-ten alıkoyacak bir topluluk bulunsun.*”⁵³ ayetini hatırlatarak “iyiliği emredip, yaramaz işlerden sakındırmak” ilkesini şeriat makamlarından biri olarak saymış-tır.⁵⁴ Hacı Bektaş Velî, “Topluluk ancak haklı beraberlikle ayakta durabilir.”⁵⁵ Demek suretiyle, topluma birlik ve dirlik kazandıracak önemli sosyal erdemlerin kazandırılmasını amaçlamıştır.

İnsanlar arası ilişkilerde Hacı Bektaş Velî'nin önemseddiği ilklerden biri de, öncelikle başkalarına zarar vermemek, yapılan kötülöklere dahi iyilikle karşılık vermektir. O, şöyle demiştir:

“Bilge kişi (hakîm) odur ki, din ve dünya işlerinde kardeşlerine sıkıntı vermez. Uygunşu şeylerden sakınarak kendi nefsine sıkıntı verir”.⁵⁶ “İyiliğe karşı kötölük, hayvanlıktır; kötölöğe karşı iyilik insanlıktır.”⁵⁷

Tarikat makamları arasında sayılan “hizmet etmek”, “makam sahibi, cemaat sahibi, nasihat sahibi ve muhabbet sahibi” olmak gibi hususlar da, yine toplum-sal hayatı destekleyen unsurlardandır.⁵⁸ Hakikat kapısının makamları arasında saydığı “toprak olmak, yetmiş iki milleti ayıplamamak, elinden geleni esirge-memek, dünyada yaratılmış bütün nesnelerin kendisinden emin olması”⁵⁹ gibi ahlaki ilkeler toplumsal hayatı sevgi ve güven esasına dayandıran çok önemli sosyal faziletlerdir. Böylece o, insanlara karşı alçak gönüllü davranmayı, her türlü ayırimcılığı ve ötelemeyi terk etmeyi, insanlara elinden geldiğince yardım etmeyi, hiçbir varlığa haksız yere zarar vermemeyi öğütlemiştir.

Hacı Bektaş'tan sonra da bu erdemlerin yaşatıldığı görölmektedir. Bütün bu ilkeler Bektaşîler arasında öncelikle başkasına; hatta hiçbir canlıya zarar verme-

⁵³ Al-i İmran, 3/104.

⁵⁴ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s. 13-14.

⁵⁵ Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât-ı Gaybiyye*, vr. 5a , s.9 Aktaran: Gündoğdu, *Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 231

⁵⁶ Hacı Bektaş Velî, *Fevâid (Yararlı Öğütler)*, Haz:Baki Öz., Can Yay., İstanbul 1996, s.51

⁵⁷ Hacı Bektaş Velî, *Fevâid (Yararlı Öğütler)*, s.81

⁵⁸ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s. 17-18

⁵⁹ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s. 20

mek esasına dayandırılmış⁶⁰ ve “eline, diline, beline sahip ol” şeklinde formüle edilmiştir.⁶¹

Netice olarak Hacı Bektaş Veli’nin dinî tasavvufi ahlaki sistemi, insanı hem ferdi hem de sosyal bakımdan olgunlaştıran erdemlerden oluşmaktadır. Bir bütün olarak düşünüldüğünde o, dikey ve yatay ilişkiler ağının tamamını göz önüne alan bir sistematige sahiptir. Aşağıdaki sözleri adeta bu düşüncesini özetler gibidir:

“Tanrıya karşı doğruluk, halka karşı insaf, büyüklere hizmet, el altındakilere sevecenlik, düşmanlara yumuşaklık, dostlara sevgi (vefa), nefesine düzen, dervişlere cömertlik, bilginlere alçak gönüllülük, cahillere suskunlukla görün.”⁶²

3. Hacı Bektaş Veli’de İman-Ahlak İlişkisi

Hacı Bektaş Veli’yi özgün kılan şeylerden biri de, iman ile ahlak arasında kurduğu ilişkiye özel bir önem vermiş olmasıdır. Önemle belirtilmelidir ki Hacı Bektaş Veli, genelde her bakımdan tutarlı ve çelişkisiz bir hayatın inşasına önem vermektedir. O, dört kapı ve kırk makam şeklinde belirttiği dinî-ahlaki-tasavvufi sisteminin birbirini tamamladığını, bunların tamamının yapılması halinde ancak çizilen “Çalap Tanrı’ya ulaşma” hedefinin gerçekleşebileceğini söylemektedir. Bu hususta şöyle demektedir:

“Kırk makam budur ve biz onu ifade ettik. Eğer sen de hemen bilersen (öğrenirsen) iyidir. Eğer bu kırk makamın birisi eksik olursa, hakikat tamam olmaz; çünkü şartı eksik olur. Meselâ, bir kişi diliyle iman etse ve gönlüyle etmese, zekâtı tam vermese, hacca giderken yoldan geri dönse, Tanrı Teâlâ’nın hükümlerinden birini batıl saysa ve Muhammed Mustafa’yı inkâr etse, Hz. Muhammed’in sahabelerinden birini haksız bilse, işlediği bütün ameller heba olur... İşte aziz kardeşim bu kırk makamın hiçbirisi eksik olmamalı. Çünkü kırk makamdaki hiçbir nesne eksik değildir.”⁶³

Şu halde Hacı Bektaş Veli, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat arasında tam bir uyumun olması gerektiğini söylemektedir. Bu aynı zamanda imanla, ahlak ve emelin de uyumunu gerektirir. O, konuyu daha yakından ele alarak bütün iman esaslarıyla onların gereği olan ahlaki davranışlar arasında sıkı bir ilişki kurar. Mesela o, Tanrı’ya inanmanın ama aynı zamanda onun emir ve yasaklarına kayıtsız kalmanın çelişik olduğunu söyleyerek şöyle demektedir: “Şimdi Çalap Tanrı’ya inanmak, buyruğunu tutmak, sakının dediğinden sakınmak, imandır.

⁶⁰ Gölpınarlı, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, s. 126.

⁶¹ Sofuoğlu ve Diğ., *Alevîlik Bektâşîlik Tartışmaları*, s.112.

⁶² Hacı Bektaş Veli, *Fevâid (Yararlı Öğütler)*, s.60.

⁶³ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, s. 20-21

Tanrı Tebâreke ve Teâlâ'nın buyruğunu tutmayıp sakın dediğinden sakınmamak Tanrı'ya inanmamaktır.”⁶⁴

Böylece Hacı Bektaş Velî, Allah'a inanıyorum diyen bir kişinin, bu inancın gereği olarak onun emir ve yasaklarını amellerine ve ahlaki davranışlarına yansıtması gerektiğini söylemektedir.

Yine o, meleklerle imanın da ahlaki davranışlara yansması gerektiğini belirtmiştir: Şöyle der: “Tanrının meleklerine inanmak imandır. Şimdi azizim, her bir kişiyi üç yüz altmış melek korur. Bunca melekler arasında edepsizlik edersin de, senin gibi kişi arasında edepsizlik etmezsin. Hani nerde kaldı meleklerle inanmış olduğun?”⁶⁵

Hacı Bektaş Velî, kitaplara imanla-ahlaki davranışlar arasındaki ilişkiyi de şöyle izah etmektedir: “Tanrının Kur'an'ına ve diğer kitaplarına inanmak da imandır. Şimdi için; kibir, haset, cimrilik, tamah, öfke, gıybet, kahrkaha, şamata ve maskaralıklarla doludur. Şimdi azizim! Hangi kitapta bunlardan birisinin iman ehlinin içinde olacağı buyrulur? Nerde kaldı; (Tanrı'nın) kitaplarına ve tebliğlerine inandığın?”⁶⁶

Peygamberlerinin yapmış olduğu küçük hataların bile Tanrı tarafından yüzlerine vurduğunu belirten Hacı Bektaş Velî, adeta hesaba çekilmeyecekmiş gibi fuzuli işler peşinde koşmanın, peygamberlere iman esasıyla aykırılık teşkil ettiğini vurgulamıştır.⁶⁷

Hacı Bektaş Velî, ahlaklı olmanın ahirete imanla ilişkisini de şu şekilde izah etmektedir: “Ey Müminler! Kıyamete inanmak, böyle sizin gibi inanmak değildir. Zira siz haram ve helal ne bulursanız giyinir; donanır, haksız yere nimetler yiyip beslenirsiniz. İşte bu inanmak mıdır ki siz inanmış olacaksınız?”⁶⁸

Gönlü büyük bir şehre benzeten Hacı Bektaş Velî, bu şehirde biri rahmani diğeri şeytani olan iki sultan bulunduğunu söyler. Onun izahına göre, Rahmani sultan akıl, naibi iman ve subaşı miskinliktir.⁶⁹ Şeytânî sultan İblis olup, naibi nefis, subaşıları kibir, hased, cimrilik, açgözlülük, öfke, gıybet, kahrkaha ve maskaralıktır.⁷⁰ Anlatımını sembolle süsleyen Hacı Bektaş, korku, nefsi aşırı isteklerden muhafaza (perhizkârlık), sabır, hayâ, cömertlik, dinginlik (miskinlik), ilim, can ve akıl gibi erdem ve faziletlerin iman askerlerinin komutanları oldu-

⁶⁴ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s.11

⁶⁵ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s.11.

⁶⁶ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s.11.

⁶⁷ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s.12

⁶⁸ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s.12

⁶⁹ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s.23.

⁷⁰ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s. 31.

ğunu, bunlar eksik olduğu zaman imanın da dürüst olamayacağını belirtir.⁷¹ Keza o, maskaralık, kahkaha, gıybet, öfke, açgözlülük, cimrilik, hased, kibir, ten, heva, nefis ve İblis gibi kötülük unsurlarının, marifet ve imanın düşmanları olduğunu ve kişiyi Allah sevgisinden uzaklaştırabileceğini belirtir.⁷²

Bu veriler dikkate alındığında Hacı Bektaş Veli'nin düşüce sisteminde imanla ahlak arasında; başka bir açıdan imanla-amel arasında sıkı bir ilişki bulunduğunu söylemek mümkündür. O, imanla birlikte iyilikleri terk edip kötülükler peşinde koşmanın ahlaki açıdan büyük bir çelişki doğurduğunu vurgulamaktadır. Buna rağmen o, günahkârları iman dairesinin dışına iten Harici veya Mutezili bir anlayışa da sahip değildir. Zira O “*Muhakkak ki Allah kendisine ortak koşulmasını affetmez; bunun dışındaki günahları dilediği kimseye bağışlar.*” ayetini hatırlatarak, amelin imandan ayrı olduğunu ve günahın insanın küfrüne hükmetmek için yeterli bir neden olmadığını açıkça belirtmiştir. Fakat o yine de imanla amel arasında, başka bir deyişle mümin olmakla ahlaklı olmak arasında sıkı bir ilişki kurmuştur.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'i, sahih sünneti ve aklı selimi din ve ahlak alanında doğruya ulaşmanın kaynakları olarak gören Hacı Bektaş Veli, iman ve ahlak anlayışını da bu kaynaklara dayandırmıştır. İmanı inanç esaslarını “tasdik ve ikrar” olarak anlayan Hacı Bektaş Veli, imanın oluşumunda ve sürdürülmesinde aklın rolüne dikkat çekmiştir. O, akıl tarafından kontrol edilmeyen imanın daima birtakım tehlikelere maruz kalacağını belirtmiştir. Önerdiği sistem içindeki ahlaki erdemler, insanı ahlaki bakımdan aşama aşama olgunlaştıran bir örgüye sahiptir. Bu erdemler kişinin önce kendisine, sonra Tanrısına, başka insanlara hatta canlı ve cansız bütün varlıklara karşı sorumlu, yaratıklara karşı adaletli, merhametli ve iyiliksever bir insan olmasını hedeflemektedir.

Hacı Bektaş Veli'nin fonksiyonel bir iman anlayışına sahip olduğu anlaşılmaktadır. O, günahkâr kimseleri inançsız kişiler olarak görmemiştir. Buna karşılık o, imanla ahlak veya iman ile ibadet arasında sıkı bir ilişki kurmuştur. Hacı Bektaş, iman eden bir kimsenin bunun gereği olan ahlaki erdemleri davranışlarına yansıtması gerektiğini söylemiştir. O, inanıyorum dediği halde, bu iman gereklilerini yerine getirmeyen kimsenin ahlaki açıdan büyük bir çelişki içinde olduğunu belirtmiştir. Bu husustaki düşüncelerini özetle “iç ile dışın”, “zahir ile batının”, “iman ile amelin” uyumu, olarak ifade edebiliriz.

Günümüzün en büyük sorunlarından birinin ahlaki yozlaşma olduğu bilinen bir husustur. Modern ahlak anlayışı maalesef, ahlaki ve dinî kayıtlardan arınmış,

⁷¹ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s. 32

⁷² Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, s. 32.

yalnızca kendini düşünen; çıkar ve hazza odaklanmış bir insan modeli doğurmuştur. Hacı Bektaş Velî'nin iman ve ahlak anlayışı, bu modelin yarattığı sorunların çözümünde yeni bir ışık, yeni bir nefes olabilecek ve hayatımıza yeniden taşınması gereken bir anlayış olarak görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Mehmet, "Hacı Bektaş Velî'de Dinî Boyut", *Millî Bütünlüğümüz ve Hacı Bektaş Velî*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay. Ankara 1997, s. 30.
- Baha Said Bey, *Türkiye'de Elevî-Bektâşî*, Ahi ve Nusayrı Zümreler, Haz: İsmail Gökem, Kültür Bakanlığı yay. , Ankara 2000.
- Birdoğan, Nejat, *İttihat-Terakki'nin Alevîlik-Bektaşîlik Araştırması*, (Baha Sait Bey), Berfin yay. İstanbul 1995.
- Doğan, İsa, *Türklük ve Alevîlik*, Samsun 1997.
- Eröz, Mehmet, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.
- _____, *Eski Türk Dinî ve Alevîlik Bektaşîlik*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay. İstanbul 1992.
- Bulut, Faik, *Ali'siz Alevîlik*, Berfin yay. İstanbul 1998
- Fırlıklı, Ethem Ruhi, "Hünkâr Hacı Bektaş Velî", *Millî Bütünlüğümüz ve Hacı Bektaş Velî*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay. Anakar 1997.
- _____, *Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik*, Selçuk yay. , Anakara 1990.
- Gölpınarlı, Abdalbâkî, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1992.
- _____, *Menakıb-ı Hacı Bektaş Velî*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1958.
- Gündoğdu, Cengiz, *Hacı Bektaş Velî*, Aktif Yay. , Ankara 2007.
- Güngör, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yay. İstanbul 2000.
- Hacı Bektaş Velî, *Fevâid (Yararlı Öğütler)*, Haz: Baki Öz. , Can Yay. , İstanbul 1996
- _____, *Makâlât*, Tahkik: Esat Coşan, Sad. Hüseyin Özbay, Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara 1990
- _____, *Makâlât*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. , Ankara 2007.
- _____, *Makâlât-ı Gaybiyye*, vr. 5a, s. 9 Aktaran: Gündoğdu, *Hacı Bektaş Velî*, s. 231
- Mélikoff, Irène, "Anadolu'da Heterodoks İslam", *Yabancı Araştırmacılar Gözüyle Alevîlik*, (Çev. İlhan Cem Erseven, Ant Yay. İstanbul 1997.
- _____, *Hacı Bektaş*, Çev. Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2004.
- Muhammed Süreyya, *Tarikat-ı Aliyye-i Bektâşîyye*, Sadeleştiren: Ahmet Gürtaş, TDV yay. Ankara 1995
- Noyan Dede Baba, Bedri, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*, Ardic Yay. , İstanbul 1999, II, 146.

- Ocak, Ahmet, *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim yay. , İstanbul 2003
- Öz, Baki, *Alevilikle İlgili Osmanlı Belgeleri*, Can yay. , İstanbul 1997. , s. 118.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Tarihi Boyunca Bektâşilik*, Yeni Boyut Yay. , İstanbul 1990
- Sarıkaya, Saffet, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, Ötüken Yay. İstanbul 2003
- Savaş, Saim, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Vadi Yay. , Ankara 2002.
- Sezgin, Abdulkadir, *Hacı Bektaş Veli ve Bektâşilik*, Sezgin Neşriyat, İstanbul 1990.
- Sofuoğlu, Cemal – İlhan, Avni, *Alevilik Bektâşilik Tartışmaları*, TDV yay. Ankara 1997.
- Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı Yay. , Ankara 1988.
- Türkdoğan, Orhan, *Alevî Bektâşî Kimliği*, Timaş yay. , İstanbul 1995.
- Üzüm, İlyas, *Günümüz Aleviliği*, İSAM yay. , İstanbul 2000.

HACI BEKTAŐ VELİ'NİN ULŰHIYET ANLAYIŐI

Doç. Dr. Selim ŖZARSLAN

Fırat Ŗniversitesi İlahiyat FakŖltesi
Kelâm Anabilim Dalı Ŗğretim Ŗyesi

ÖZET

Allah'ı bilmek, tanımak ve tanıtmak, ancak onun isim, sıfat ve fiillerini incelemekle mümkün olabilir. Allah'a ait niteliklere ilahi sıfatlar denilmektedir.

Ehl-i Sünnet kelimcileri gibi Hacı Bektaş Veli de kendisinin ulûhiyet anlayışını ortaya koyarken Allah'ın bilinmesi gereken yönlerine temas eder. Bunlar Allah'ın zatı ya da varlığı, isimleri, sıfatları ve fiilleridir. Ona göre de bu yönlerin iyi bilinmesi Allah'ın tanınıp, bilinmesini kolaylaştıracaktır.

Hacı Bektaş Veli, insanın Allah'ı bilişini, insanın kendi nefsini bilmesiyle de ilişkilendirmektedir. Bu yaklaşıma göre Allah'ı bilmek, insanın kendini bilmesiyle başlamaktadır. Allah'ın bilinmesinde hareket noktası insandır. İnsanın benlik bilgisi Tanrı bilgisinin başlangıcı olmaktadır. Onun Tanrı'nın isim ve sıfatlardan olan Rahmân ve Rahîm'e yüklediği mana kendinden önce yaşamış İslam bilginlerinin anlayış şekliyle örtüşmektedir. İslam kelimcilerinin Allah anlayışlarıyla ilişkin olarak tartıştıkları konulardan birisi de Allah'ın inananlar tarafından görülüp görülemeyeceğidir. Hacı Bektaş Veli Allah'ın rızasını kazanmış bireylerin Allah'ın cemalini görebileceği inancındadır. Bu anlayışla onun Ehl-i Sünnet'in görüşünü paylaştığı ortaya çıkmaktadır.

Hacı Bektaş Veli, insanların Allah'ı bilip tanımalarından sonra onun rıza ve hoşnutluğuna ermek için dünyadan yüz çevirmeleri ve ahirete yönelmeleri gerektiğini belirtir. Ancak bu suretle yani Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirdikleri zaman Yüce Allah'ın dostluğuna ulaşabilirler. İnsanları Allah'tan ve dolayısıyla onun rızasından uzaklaştıran kötü işler ya da davranışlar nefsin kendini beğenmişliği yani kibirlilik, tevazusuzluk, hırs, cimrilik, kin, düşmanlık, öfke, gıybet, hainlik, haset ve kıskançlıktır. Bu kötü eylemleri terk edip pişman olarak ona teslim olanlar ise Allah'ın hoşnutluğunu kazanır ve cennet nimetlerine kavuşur. Hacı Bektaş Veli Allah'ı tanıyıp samimi bir şekilde emirlerini yerine getirip, yasaklarından kaçınanların mükâfatının cennet olacağını Kur'an ayetlerine dayandırır.

Hacı Bektaş Veli'nin Ulûhiyet anlayışı, aslı vahyi temellere dayanan İslam'ın Tanrı anlayışıyla örtüşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Ulûhiyet anlayışı, Allah'ın isimlerine yaklaşımı.

1- Hacı Bektaş Veli'nin Hayatı ve Genel Din Anlayışı

Kültür tarihimizde tarihi ve menkıbevi kişiliğiyle önemli bir etki ve iz bırakan düşünürlerimizden birisi de hiç şüphesiz Hacı Bektaş Veli'dir. 12. yüzyılda Orta Asya'da İslam'ın yayılması için faaliyet gösteren Ahmet Yesevî (ö. 1166)'nin tesiri göçlerle Anadolu'yu da etkilemiştir.¹ Büyük Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevî'nin etkisinde kalan Hacı Bektaş Veli de Orta Asya'dan Anadolu'ya göç ederek ilk olarak Sivas'a daha sonra da Kırşehir'in Sulucakarahöyük/Hacıbektaş ilçesine yerleşen, orada yaşayıp orada vefat eden² Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında önemli roller üslenen bir maneviyat önderidir. Kesin olarak bilinmemekle beraber 1271 (669h.) yılında öldüğü kabul edilmektedir.

Selçuklular zamanında Putperest/ Şamanist Moğol istilasının etkisiyle baş gösteren olumsuz dini cereyanlarına karşı durarak, Moğolların tahribatını azalttı. Türk töresinin devamı için elinden gelen gayreti gösteren Hacı Beştaş-i Veli, sohbet toplantıları düzenleyerek müminlerin eline, diline, beline ve iradesine sahip olmaları gerektiğini öğütledi. Hanımların da aşına, eşine ve işine dikkat etmesi gerektiğini özellikle vurguladı. Kur'an-ı Kerim'in de vurguladığı gibi³ insan psikolojisine uygun yumuşak bir üslup kullanarak mümin olmayanları (Ürgüp yöresindeki Hristiyanları) İslamiyet'e kazanmaya çalıştı. Dini anlatma ve yayma faaliyetlerinde Ehl-i Beyt sevgisi üzerinde durdu. Şeref ve namusa önem verdi. İnsan sevgisini yaymaya çalışan Hacı Bektaş Veli din ve vatan sevgisine ayrı bir önem verdi. Allah ve vatan savunması için mal ve candan fedakârlık yapılmasını istedi. Şehitliğin manevi derecesini hadislerden istifade ederek övdü. Küçüklerin büyüklere saygılı davranmasını telkin etti. Hz. Peygamber'in "*insanlara durumlarına göre konuşun, davranın*"⁴ hadisi gereğince dayanışmayı ve vefalı olmayı öğütledi. Konukseverlik üzerinde de duran düşünürümüz, insan gönlünü incitmenin sakıncalarını belirtti. Sohbet sırasında haksızlık yapanları uyarak toplumsal dayanışmanın gelişmesine çalıştı. Komşu hakkının dince önemine değindi. Küskünlerin barışmasını ve helalleşmesini öğütleyerek toplumda yaygınlaşmasını sağladı. Kardeşlik bağlarının kuvvetlenmesi için bazı düzenlemelerde bulundu. Hz. Peygamber'in "*iki günü birbirine eşit olan aldanmış-*

¹ Fuat, Köprülü *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİBY. Ankara, 1991, 49.

² Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1332, 204-205.

³ اذْغِ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْذِبِينَ (Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir." Nahl, 16/125.

⁴ "Kellimu'n-Nâse ala Kadri Ukûlihîm la ala Kadri ukûlikum" 'İ İnsanlarla onların akılları miktarınca konuşun, kendi aklınız miktarınca değil." Farklı rivayetler için bkz. el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, Mısır, 1356, c. III, s. 378/ c. IV, 299; Ebu Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Beyrut, 1405, c. II, s. 300; İbn Hacer Ebu'l-Fazl el-Askalânî eş-Şafîî, *Lisanü'l-Mizân*, Beyrut, 1406/1986, c. VI, s. 274.

tır”⁵ hadisi gerince sosyal hayatta tembellik ve miskinliğe yer olmadığını vurguladı. Bilmeyenlerin bilenlerden öğrenmesi gereği üzerinde durdu.⁶ Bu düşüncelerinin ana kaynağı şüphesiz ki Allah’ın kelamı Kur’an’dır⁷. Çünkü Kur’an’da ilim öğrenmenin önemi ve bilginin kimlerden alınacağına ilişkin birçok ayet vardı.⁸ Kısaca Kur’an kültürüne sahip olan Hacı Bektaş Veli, İslâmiyeti eski Türk töreleriyle bağdaştırarak sunmaya çalıştı. Kur’an-ı Kerim’in ışığında insanlara yol göstermeye önem verdi. Tasavvufun inceliklerine temas etti. İslâmiyeti, davranış biçimini, gerçeği ve marifeti açıkladı. Kötü ve haram şeylerden sakınmaya, kalp ve niyet temizliğine vurgu yaptı. Alçakgönüllü ve mütevazî olmanın dindeki önemine sıklıkla temas etti. Onun dini ve tasavvufî görüşleri etrafında toplanan bağluları zamanla “Bektaşilik” diye kendi adına izafe edilen bir tarikatın doğmasına vesile olmuşlardır. Her büyük düşünürün zamanla farklı yorumu yapıldığı gibi, Hacı Bektaş Veli hakkında da çok farklı nitelikte makaleler yazılmıştır. Öyle ki zaman zaman kendisine ait olmayan görüşler ona mal edilmiştir. Buna rağmen onun görüşleri zaman içerisinde Tuna kıyıları, Arnavutluk ve Balkan ülkelerinde yaşayan kitleleri etkilemiştir.⁹

Hacı Bektaş Veli bıraktığı eserleriyle de halkı etkilemeye devam etmektedir. Söz konusu bu eserler kendisinin ilmi düzeyi hakkında bilgi verir mahiyettedir. Elimizde bulunan eserlerin içerisinde en kapsamlısı ve önemli olanı şüphesiz *Makâlât*’tır. Görüş ve anlayış biçimini en iyi şekilde ifade eden bu eserdir. Bireyin Tanrıya varış yollarını ya da insanın Allah’ın kendisinden hoşnut olacağı şekilde yaşamasının prensiplerini anlattığı bu eserini “dört kapı kırk makam” şeklinde formüle etmiş ve “eğer bu kırk makamdan biri eksik olursa, hakikat tamam olmaz” diyerek söz konusu prensiplerin önemine vurgu yapmıştır. Kendisine atfedilen diğer eserleri ise şunlardır: 1- Kitabü'l-Fevâid (İÜ. Ktp. , Türkçe yazmalar Bölümü, Nr: 55) 2- Hacı Bektaş Veli’nin Nasihatları/ *Nasayih-i Hacı Bektaş Veli* (Hacıbektaş İlçe Halk Ktp. Nr. 29’daki mecmua içinde) 3- Besmele Şerhi, çalışmamızda bu eserden yararlandık. 4- Fatiha Sûresi Tefsiri 5- Şathiyye ve Hadis-i Erbaîn Şerhi.¹⁰

2- Ulûhiyet Anlayışı

Kelamda Allah anlayışı, bütün diğer dini tasavvurları ve varlıklar arasındaki ilişki biçimlerini şekillendirdiği için önem taşımaktadır. Bir inanç ve düşünce sistemine bütün rengini veren Varlık durumundaki Allah’ın ispatının mümkün

⁵ “Men Estevâ yevmâhu fehuve ma’bûnun.” Deylemî, Firdevs, 3/611; Beyhaki,

⁶ “...Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun” Nahl, 16/43.

⁷ “(Resulüm) Dekî: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakıyla düşünür.” Zümer, 39/9.

⁸ Nahl, 16/43; Taha, 20/114; Kasas, 28/80; Mücadele, 58/11; Alak, 96/1-5.

⁹ İbrahim Ağâh, Çubukçu. *Türk-İslam Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 215-216.

¹⁰ Hünkar Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, (Hazırlayanlar: Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), Ankara, 2007, Giriş kısmı, s. 18-19.

olup olmadığı ise düşünürler arasında tartışma konusu olmuştur. Allah'ı delillendirmeye götüren sebep, mümin için, bir varlığa körü körüne bağlanma anlamındaki taklitten kurtulup, bu bağlılığı hayatını anlamlandıracağı bir tahkik durumuna yükseltmektir. Söz konusu ispat delilleriyle, sürekli iman alanı çevresinde varlık zemini bulan şekk, şüphe ve reyb gibi zihin hallerinin ortadan kalkması ve bilgi seviyesine çıkan bir imanın gerçekleşmesi hedeflenir.

Allah'ın varlığı, birliği ve buna ilişkin inanç esaslarında aklî delil ve burhanlarla ispatların yapılıp yapılamayacağı hususu İslâm düşünür ve bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur.

Bilindiği üzere Allah'ı bilmek, tanımak ve tanıtmak, ancak onun isim, sıfat ve fiillerini incelemekle mümkün olabilir. Allah'a ait niteliklere ilahi sıfatlar denilmektedir. Bunlar kendi arasında zati, selbi, fiili ve subûti şeklinde kategorilere ayrılır. Zati sıfatlar, Allah'ın zatından ayrılması mümkün olmayan ve zatının gereği olan niteliklerdir. Fiili sıfatlar, Allah'ın yaratma, şekil verme, yaşatma, gözetme, rızıklandırma, nimetlendirme, öldürme gibi nitelikleridir. Zati sıfatlar olarak da adlandırılan selbi sıfatlar ise Allah'ın birliği, O'nun başlangıcının ve sonunun olmaması, kendi başına var olması, yaratılanlara benzemeyişi gibi niteliklerdir. Subuti sıfatlardan kasıt ise Allah'ın hayat, bilgi/ilim, irade, kudret, görme, işitme, kelam ve tekvin sahibi oluşunu gösteren niteliklerdir. Allah'ın varlığı ve birliği konularında Kur'an'ın takındığı üslûp ve ileri sürdüğü deliller, bu hususların, selim fitrat ve yaratılışını korumuş bireyler tarafından doğal olarak kendiliğinden bilinip kabul edileceği esasına dayanır. Kur'an'da geçen konu ile ilişkili ayetlerin daha çok soru biçiminde veya hayret uyandıran kınama ve uyarı¹¹ niteliğinde ifadeler taşıması, bu konular üzerinde bireylerin düşünüp tefekkür etmelerini, aklî muhakemeler yapmalarını teşvik eder bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. İslâm filozof ve düşünürlerini özellikle de kelâm âlimlerini Allah'ın varlığı ve birliğini de içerisine alan inanç esaslarını kanıtlamak için aklî açıklamalara yönelten ve yönlendiren saiklerin belki de en önemlisi Kur'an'ın bu teşviki olmuştur.

Bununla birlikte Allah'ın varlığı ve birliğini kanıtlamak çok da kolay bir şey değildir. Çünkü O, insan duyularıyla algılanıp, tecrübeleriyle kanıtlanabilecek türden bir varlık olmadığından, O'nun varlığını istisnasız her bireyin kabulünü gerektirecek bir şekilde ispatlamanın zorluğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte yani âlemi yaratan ve idare eden yüce Allah'ın varlığını ispatlamanın zorluğu yanında, O'nu inkâr ederek yok saymanın içerdiği güçlükler daha çoktur.¹²

¹¹ Bkz. el-Mü'minûn, 23/84 -89; en-Neml, 27/59 -64; el-Ankebût, 29/61, 63; ez-Zümer, 39/6.

¹² Bkz. Bekir, Topaloğlu. *Allah'ın Varlığı (İsbat-ı Vacib)*, Ankara, 1981, 21; Topaloğlu, Bekir, "Allah", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 475.

Hacı Bektaş Veli (ö. 669/1271) de kendisinin ulûhiyet anlayışını ortaya koyarken Allah'ın bilinmesi gereken yönlerine temas eder. Bunlar Allah'ın zatı ya da varlığı, isimleri, sıfatları ve fiilleridir. Bu yönlerin iyi bilinmesi Allah'ın tanınması, bilinmesini kolaylaştıracaktır.

Ehl-i sünnet kelimcilerine göre Allah'ın zatını bilmek, O'nun varlığını, ezeli/ öncesiz ve ebedî/ sonsuz olduğunu, cevher, cisim ve araz olmayıp belli bir yönde bulunmadığını, herhangi bir mekânda kalmadığını, O'nun ahirette gözlerle görülebileceğini ve Allah'ın bir tek olup eşi ve benzerinin olmadığını kabul etmek anlamına gelmektedir.¹³

İslâm âlimleri aynı manayı ifade eden kelime farklarıyla birlikte Allah'ın tanımını şu şekilde yapmışlardır: "Allah, varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere layık bulunan zâtın adıdır.¹⁴ Cürcânî ise *Ta'rifât*'ında Allah kelimesini "gerçek ilâha ve bütün güzel isimlerin (*el-Esmâü'l-Hüsnâ*) manalarına delâlet eden bir işaret"¹⁵ olarak tanımlar.

Allah'ın varlığının bilinmesi, Kur'an'da takdim edilen aklî delillerle mümkün olabilir. Mâtürîdî kelimcilerinden İbn Hümâm, insanın Allah'ın varlığına ulaşması için el-Bakara sûresi 2/164, el-Vâkıa sûresi 56/ 58-72 ayetlerini delil olarak ileri sürer. Bu Kur'anî pasajlar ise yeryüzü ve gökyüzünün yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlının yayılmasında, bitki ve hayvanların var edilmesinde, akıtılan spermin/menin yaratılmasında, yeryüzüne ekilen tohumun bitirilip yeşertilmesinde, içtikleri suyun gökyüzünden indirilmesinde, yaktıkları ağaçların yaratılmasında düşünen ve bunların meydana gelişinden ibret alan kimseler için Allah'ın varlığı ve birliğini ispatlayan birçok deliller olduğunu vurgular. İbn Hümâm da anılan bu hikmetli işlerin, insanı hayrette bırakan bir düzen içerisinde vuku bulan bu hadiselerin kendi başına olamayacağı ve bir yaratıcıdan müstağni bulunamayacağını belirtir. Ona göre ileri sürülen bu deliller çeşitli akıl düzeyinde bulunan insanların Allah'ın varlığına kani olmaları için yeterlidir.¹⁶

İnsanların Allah'ı bilmemeleri ve tanımamaları kibir, gurur ve büyüklemleri dolayısıyladır. Bu pozisyonadaki insanlar Allah'a göstermeleri gereken itaat ve boyun eğmeyi başkalarına özgü kılmaktadırlar.¹⁷

¹³ İbn Hümâm, Kemal, *Kitab el-Müsâyere*, (Kemaleddin İbn Ebû Şerif'in el-Müsâmere'si ve İbn Kutluboğa'nın Hâşiyesi ile birlikte) Bulak, 1317/ 1899, 9.

¹⁴ Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, Ulûhiyye mad., *Keşşâfü Istılâhâtü'l-Fünûn*, c. I, İstanbul, 1984; Topaloğlu, *Allah*, 471.

¹⁵ Cürcânî, Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabü't-Ta'rifât*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995, 34.

¹⁶ İbn Hümâm, *Müsâyere*, 16.

¹⁷ İbn Hümâm, *Müsâyere*, 17.

Hacı Bektaş Veli de Allah'ın isim, sıfat ve filleriyle bilinebileceği kanaatindedir. O *Besmele Tefsiri*'nde Allah'ın isim ve sıfatlarından söz eder. Ona göre Tanrı Teâlâ'nın en büyük ismi (ism-i azamı) Allah'tır. Tanrı'nın Allah'tan başka ne kadar ismi varsa bunların hepsi sıfattır. O Allah'ın bu tür isimlerinin fiil ve eylemlerine delalet ettiğine inanır. Müminler içinde Hâlık sıfatının yaratıcılığına, Rahman sıfatının rahmetinin çokluğuna, Rahîm sıfatının müminler için şefkatinin çokluğuna delalet ettiğini düşünür. Allah isminin ise Tanrılığa delalet ettiğini belirtir.¹⁸ Hacı Bektaş Veli Allah'ı bu isim ve sıfatlarının yanında lütuf, inayet ve kerem sahibi olarak da nitelendirir.¹⁹ O Raûf ve Gafûr'dur da.²⁰ Ona göre bu sıfatlar da Tanrının fiillerini çağrıştırır.²¹ Hacı Bektaş Veli günahkâr insanların da Allah'ı onun rahman ve rahim sıfatlarıyla başka bir ifadeyle bu sıfatların tecellisiyle tanıyabileceğini öngörür. Bu anlayışını insanların anlayabileceği tarzda sosyal yaşamdan örnekler vererek aktarmaya çalışır.²²

Tanrı'nın isim ve sıfatlardan olan Rahmân ve Rahîm'e yüklediği mana kendinden önce yaşamış İslam bilginlerinin anlayış biçimiyle örtüşmektedir. O bu sıfatlardan söz ederken "Ey dünyada Rahman ve ey ahirette (müminler için) Rahîm olan Tanrı, hem mümin hem kâfir hem canlı canavara her türlü iyilik ve bağışların erişir. Kâfir, gece gündüz küfredir. Tanrı ona rızık, sağlık, uyku verir. Onu uyutur, kendi uyumaz bekler. Ama kıyamet günü olduğunda sonsuz rahmet denizlerini müminlere has/ özgü kılar, kâfirlere haram kılar"²³ diyerek Allah'ın Rahman sıfatının bütün canlıları kapsadığını ancak Rahîm sıfatının kıyamet günü yalnız müminlere özgü olduğunu, merhametinin sadece inananlara olacağını belirtir.

İslam kelimcilerinin Allah anlayışlarıyla ilişkin olarak tartıştıkları konulardan birisi de Allah'ın inananlar tarafından görülüp görülemeyeceğidir. Tanrı tasavvurlarında aşırı tenzih ve ta'til görüşünü benimseyenler Allah'ın görülemeyeceğini ifade ederken bu görüşün aksini düşünen yani Allah'a sıfat nispet eden kelimciler ise Allah'ın görülebileceğini belirtmişlerdir. Hacı Bektaş Veli Allah'ın rızasını kazanmış bireylerin Allah'ın cemalini görebileceği inancındadır.²⁴ Bu anlayışıyla Ehl-i Sünnet'in tanrı tasavvurunu paylaştığı ortaya çıkmaktadır.

Hacı Bektaş Veli, insanların Allah'ı bilip tanımlarından sonra onun rıza ve hoşnutluğuna ermek için dünyadan yüz çevirmeleri ve ahirete yönelmeleri ge-

¹⁸ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele Ma'a Makâlât-ı Hacı Bektaş Veli*, Manisa Kütüphanesi, No: 3536, v. 3a-3b; Hacı Bektaş Veli, *Besmele Tefsiri (Şerhi Besmele)*, Hazırlayan, Hamiyet Duran, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, Orijinal metin, 3a-3b.

¹⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, v. 7a.

²⁰ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v. 14b.

²¹ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v.2b.

²² Bkz. Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v. 6b.

²³ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v. 8b-9a

²⁴ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v. 10a; Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, v. 6b.

rektiğini belirtir. Ancak bu suretle yani Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirdikleri zaman Yüce Allah'ın dostluğuna ulaşabilirler.²⁵ İnsanları Allah'tan ve dolayısıyla onun rızasından uzaklaştıran kötü işler ya da davranışlar nefsin kendini beğenmişliği yani kibirlilik, tevazusuzluk, hırs, cimrilik, kin, düşmanlık, öfke, gıybet, hainlik, haset ve kıskançlıktır.²⁶ Bu kötü eylemleri terk edip pişman olarak ona teslim olanlar ise Allah'ın hoşnutluğunu kazanır ve cennet nimetlerine kavuşur.²⁷ Hacı Bektaş Veli Allah'ı tanıyıp samimi bir şekilde emirlerini yerine getirip, yasaklarından kaçınanların mükâfatının cennet olacağını Kur'an ayetlerinden örnekler²⁸ vererek açıklar.²⁹

Hacı Bektaş Veli, Allah'ın beden ve can ile değil akıl ile bilinebileceği kanaatinde. O, bireyin Tanrı'ya gönülden samimi bir şekilde inanmazsa münafık olacağını belirtir. Münafıkların ise cehennemin en alt katında olacağını Kur'an ayetiyle delillendirir.³⁰ İmanın neliğini yahut felsefi bir tabirle mahiyetini açıklarken, İslam düşünce tarihinde kelamcılarının birbirleriyle tartıştığı, kelam okullarını birbirinden ayıran iman- amel ilişkisine de değinmekte ve imanın amelden ayrı olamayacağını vurgulamaktadır. O bu düşüncesini açmak için Allah'ın emirlerini yerine getirmenin ve yasaklarından kaçınmanın da iman olduğunu söylemektedir.³¹ Bu görüşünü de şu ayete dayandırmaktadır: “Onlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten menederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışırırlar. İşte onlar salihlerdendir.”³² Ancak o amellerin imanın bir parçası olduğunu söyleyen Hariciler ve Mu'tezililerin konumuna düşmemek için olacak, her amelin imana ve her masiyetin de küfre götürmeyeceğini vurgular.³³ Bu yaklaşımı da onun özelde Ehl-i Hadis ve Selefîyye'nin genelde ise Ehl-i Sünnet'in iman anlayışını benimsediğini düşündürmektedir.

Hacı Bektaş Veli *Makâlât*'ının Ariflerin Tevhidi konusunu işlediği kısımda ise Allah'ın bilinip tanınması hususunda Yüce Allah'ın insanlara kendi varlığını, birliğini, isim ve sıfatlarını bildirdiğini belirtir. Buna göre Allah gökleri ve yeri yaratan, mülk sahibi, yegâne kudret ve tasarruf sahibi/ kâhîr, yüce ve büyük,

²⁵ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v. 9b.

²⁶ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v. 24a-24b; Hünkâr Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, (Hazırlayanlar: Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), Ankara, 2007, Orijinal metin, v. 2a, 2b, 4a.

²⁷ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v.24b- 25a.

²⁸ Gaşîye, 88/15- 16; Vakı'a, 56/15-16, 89; İnsan, 76/21.

²⁹ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v.25a.

³⁰ Nisa, 4/145.

³¹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, v. 8b.

³² Al-i İmrân, 3/114.

³³ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, v. 8a.

büyüklik ve ikram sahibi/ zü'l-Celâli ve'l-İkrâm, mutlak güç sahibi/ zuntikâm, kerem ve lütuf sahibi/ latîf, Hayy ve Kayyûmdur.³⁴

Hacı Bektaş Veli'nin ulûhiyet anlayışı Ehl-i sünnet kelmacılarının tanrı tasavvurlarıyla örtüşmektedir. Allah'ın varlığını bilmek mümkün olmakla birlikte, O'nun nitelikleri bilinemez. Ona göre de insanlar Allah'ın mahiyetini/neliğini ve niteliğini bilmekten acizdirler. Yalnızca onun isimlerini bilirler ve ona göre de onu tanımış olurlar.³⁵ Onun Allah'ın isimleriyle bilenebileceği yaklaşımı Kur'an'ın yaklaşımıyla uyumludur. Çünkü Kur'an'da Allah'ın sıfatlarından değil, isimlerinden söz edilmektedir.³⁶ “*En güzel isimler (el-Esmâü'l-hüsna) Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimleriyle dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola sapanlara uymayın...*”³⁷ Allah'ın zatını nitelendiren kavramlar kelmacılar tarafından isim veya sıfat terimleriyle ifade edilmiştir. Zati isimlerin bir kısmı Allah'ın ulûhiyetine yakışmayan kavramları ondan uzaklaştırmakta, sonra da yetkinliğini gösterecek isimleri O'na vermekte (Evvel, Âhir, Bâki, Zâhir, Bâtın, Hay, Kâdir, Muktedir, Kâvî, Metîn gibi) bir kısmı, Allah'ın kâinatla ilişkisini tesis etmekte (Bâri, Bedî', Mübdi', Mu'id, Melik, Kayyûm, Vâli, Mühemin gibi) diğer bir kısmı doğrudan insanla ilişkisini göstermektedir. (Adl, Muksit, Hakem, Rafi', Muiz, Rakîb, Gaffâr, Mücib, Hâsib, Vehhâb, Mü'min gibi.)

Yine Hacı Bektaş Veli insanın Allah'ı bilişini, insanın kendi nefsini bilmesiyle ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda o “Çalap Tanrı'yı nasıl bildin?” şeklindeki soruya “Çalap Tanrı'yı kendi özümüzden, kendimizi de Çalap Tanrı'dan bildik.” diyerek cevap vermekte, bu görüşünü de Hz. Peygamber'in “Nefsini bilen, rabbini bilir”³⁸ şeklindeki hadisiyle kanıtlamaya çalışmaktadır.³⁹ O zaman ona göre Allah'ı bilmek, insanın kendini bilmesiyle başlamaktadır. Allah'ın bilinmesinde hareket noktası insandır. İnsanın benlik bilgisi Tanrı bilgisinin başlangıcı olmaktadır. Ancak yine de Tanrı, mahiyeti ve nitelikleri yönünden bilinmezliğini korumaktadır.

³⁴ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, v. 14b.

³⁵ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, v. 17a.

³⁶ Bkz. Haşr, 59, 23-24. “O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka tanrı yoktur. Görülme ve görüleni bilendir. O, esirgeyendir, bağışlayandır. O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehdir, selâmet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır. Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehdir. O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar O'nun şânını yüceltmektedirler. O, galiptir, hikmet sahibidir.”

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (22) هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيَّمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ (23) هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

³⁷ Araf, 7/180. وَكَانَ الْأَوَّلَ فَتَعْلَمُ الْقُدْرَةَ بِهَا وَتَرَى أَنَّ الْخَلْقَ فِي اللَّهِ يَتَوَلَّى مَا تَعْلَمُ بِخَلْقِهِ

³⁸ Aclunî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Kahire, trs. II, 262.

³⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, v. 4b.

SONUÇ

Allah'ı isimleriyle birlikte niteleme geleneği Kur'an'la başlamıştır. Hacı Bektaş Veli'nin de Allah'ın isimleriyle bilinebileceğini söylemesi Kur'an-ı iyi bilip kavradığını ve onu rehber edindiğini göstermektedir. Kelamcılarda yaygın olan Allah'ı sıfatlarıyla bilme meselesi ya da Allah'ın sıfatları meselesi Kur'an kaynaklı bir tartışmanın ürünü olmayıp, farklı din ve geleneklerle karşılaşmanın ve bunlara karşı İslam inancının savunulması nedeniyle ortaya çıkan bir tanımlama biçimidir.

Neticede Hacı Bektaş Veli'nin Ulûhiyet anlayışı, aslı vahyi temellere dayanan İslam'ın Tanrı anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir.

KAYNAKÇA

- Aclunî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Kahire, trs.
Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1332.
Cürcânî, Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabü't-Ta'rifât*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/ 1995.
Çubukçu, İbrahim Agâh, *Türk-İslam Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.
Ebu Nuaym, el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Beyrut, 1405.
el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, Mısır, 1356.
Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele Ma'a Makâlât-ı Hacı Bektâş Velî*, Manisa Kütüphanesi, No: 3536.
_____, *Besmele Tefsiri (Şerhi Besmele)*, Hazırlayan, Hamiye Duran, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009.
Hünkar Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, Hazırlayanlar: Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.
İbn Hacer, Ebu'l-Fazl el-Askalânî eş-Şafî, *Lisanü'l-Mizân*, Beyrut, 1406/1986.
İbn Hümâm, Kemal, *Kitab el-Müsâyere, (Kemaleddin İbn Ebû Şerifin el-Müsâmere'si ve İbn Kutluboğa'nın Hâşiyesi ile birlikte)* Bulak, 1317/ 1899.
Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİBY. Ankara, 1991.
Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfü Istılahâtî'l-Fünûn*, İstanbul, 1984.
_____, *Allah'ın Varlığı (İsbat-ı Vacib)*, Ankara, 1981.
Topaloğlu, Bekir, "Allah", *DİA*, İstanbul, 1989.

HACI BEKTAŞ VELİ ÖĞRETİSİNDE İTİKADÎ UNSURLARIN YERİ VE ÖNEMİ

Doç. Dr. Sıddık KORKMAZ
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Mezhepleri Tarihi
ABD Öğretim Üyesi

ÖZET

Hacı Bektaş Veli, Türk ve İslam kültüründen beslenen, Şeyh Ahmet Yesevî geleneğini, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya gelirken taşıdıkları Hanefî-Mâturîdî anlayış çerçevesinde temsil eden önemli mutasavvıflardan birisidir. Ona izafe edilen eserlerde yer alan, Tevhid-Nübüvvet ve Meâd konusundaki itikadî unsurlar incelendiğinde, ele alınan konuların bir kelimacı ya da filozof gözü ile değil, daha çok sûfî bakış açısıyla işlendiği görülür. Bu hususların en önemlilerini, Allah sevgisi, Peygamber'e itaat, cennete ulaşma ve cehennemden sakınma/sakındırmaya yönelik tavsiyeler oluşturur. Bu konuların işlenmesi sırasında yapılan yorumlar, imanın günlük hayata yansımaları ve tesirlerinin açıkça görülmesine yöneliktir. İmanın temel ilkeleri ile ilgili hususlarda her hangi bir tartışmaya girilmemekte ve bu ilkelerin benimsenmesinin önemi üzerinde durulmaktadır.

Hacı Bektaş Veli'nin hayatını anlatan menakıp türü eserlerdeki tasvirler, medrese dilinden daha ziyade, Türk halkını hedef alan bir sadeliğe sahiptir. Tasavvufî geleneğe uygun olarak çoğunlukla sembolik dil kullanılır ve hakikat, mecaz yoluyla anlatılır. Bu özellikler kendi eserlerinde nadiren kullanılmakta ya da pek göze çarpmamaktadır.

Tebliğimizin hazırlanmasına bazı yazarlar tarafından, Alevîlik-Bektaşîliğin İslam Dini ile herhangi bir ilişkisinin bulunmadığı şeklinde ileri sürdükleri iddialar sebep olmuştur. Bu iddiaların geçersizliği, özellikle Hacı Bektaş Veli'nin eserlerine müracaat edilerek ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler Yesevîlik, Mâturîdîlik, Hacı Bektaş Veli, Tevhid, Nübüvvet, Meâd

GİRİŞ

Hacı Bektaş Veli, Türk ve İslam kültüründen beslenen, Şeyh Ahmet Yesevî geleneğini, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya gelirken taşıdıkları Hanefî-Mâturîdî anlayış çerçevesinde temsil eden önemli mutasavvıflardan birisidir. Ona izafe edilen eserlerde yer alan, Tevhid-Nübüvvet ve Meâd konusundaki itikadî unsurlar incelendiğinde, ele alınan konuların bir kelimacı ya da filozof gözü ile değil, daha çok sûfî bakış açısıyla işlendiği görülür. Bu hususların en önemlilerini, Allah sevgisi, Peygamber'e itaat, cennete ulaşma ve cehennemden sakınma/sakındırmaya yönelik tavsiyeler oluşturur.

Hacı Bektaş Veli'nin hayatını anlatan menakıp türü eserlerdeki tasvirler, medrese dilinden daha ziyade, Türk halkına yönelik sade bir üslupla işlenmektedir. Tasavvufî geleneğe uygun olarak çoğunlukla sembolik bir dil kullanılmak-

ta, keşif, keramet gibi unsurlara yer verilmekte ve hakikat, mecaz yoluyla anlatılmaktadır. Hacı Bektaş'ın bizzat kendi eserlerinde imâ yollu ifadelere fazla yer verilmemekte, çoğunlukla açık seçik bir dil kullanılmakta ve İslam inancı en sade şekliyle takdim edilmektedir.

Hacı Bektaş Velî'nin öğretisinde yer alan ve İslam'ın temel inanç esasları olan "Usûl-ü Selâse" hakkında getirilen yorumlar, imanın günlük hayata yansımaları ve tesirlerinin açık bir biçimde görülmesine yöneliktir. Bu bakış açısı ile hedeflenen şey, iman-amel bütünlüğü içinde, ahlaklı, faziletli ve olgun bir insanın yetiştirilmesidir. İmanın temel ilkeleri ile ilgili hususlarda her hangi bir tartışmaya girilmemekte ve bu ilkelerin benimsenmesinin önemi üzerinde durulmaktadır.

Hacı Bektaş Velî öğretisinde yer alan itikadî unsurlar üzerinde yoğunlaşmamızın sebebi, bazı yazarlar tarafından Alevilik ve Bektaşîliğin İslam Dini ile herhangi bir ilişkisinin bulunmadığı şeklinde ileri sürdükleri iddialardır.¹ Bu görüşlerin yanlışlığı özellikle Hacı Bektaş Velî'nin eserleri merkeze alınarak, çalışmamız boyunca temellendirilmeye çalışılacaktır.

Hacı Bektaş Velî öğretisinin temeli olan Şeyh Ahmet Yesevî ve Yesevîlik ile olan ilişkisi bilinen bir husustur. Bu konuyu ele alan bazı araştırmalar bulunmakla birlikte² daha çok Bektaşîlik kültürünün yazılı temel kaynaklarına müracaat edilecektir.³ Aksi takdirde Hacı Bektaş'a imâ yollu izafe edilen sözde "heterodox" metinler ortaya konulmadığı sürece onun ve tarikatının sapkın olduğu iddiası hep havada kalacaktır.

Hacı Bektaş'ın din anlayışının Şeyh Ahmet Yesevî ile olan ilişkisi eserlerde bulunan fikirlerden takip edilebilir.⁴ Her ikisinin anlattığı Allah inancı arasında paralellikler bulunmaktadır.⁵ Konumuzun özellikle Hacı Bektaş öğretisi olması

¹ Mesela bkz. F. R. Haslok, *Bektaşîlik Tetkikleri*, MEB, Ankara, 2000, s. 64; Kısa bir değerlendirmeye için bkz. Faruk Bilici, "Alevi Bektaşî İlahiyatının Günümüz Türkiye'sindeki İşlevi", *Alevî Kimliği*, TVY Yay. İstanbul, 2003, s. 68 vd.

² Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB, Ankara, 1991, s. 48-54, 110-112; "Hacı Bektaş Velî", *İA*, c. 2, s. 461-464; Bedri Noyan, *Bektaşîlik Alevîlik Nedir?*, Ankara, 1987, s. 21 vd; Seyfullah Korkmaz, "Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Velî", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, Kayseri, 2001, c. 11 s. 325-355. Krş. Haslok, *Tetkikler*, s. 70-71; Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, Yeni Boyut, İstanbul, 1992, s. 54 vd.

³ Açık ifadeler için bkz. *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*, Haz. Komisyon, Ankara, 2004, s. 14.

⁴ *Makâlât*'in "Marifet'in Aslına Beyan" bölümünde anlatıldığına göre, kul Çalap Tanrı'ya, kırk makamda erişir ve dost olur. O kırk makamın onu şeriat, onu tarikat, onu marifet ve onu da hakikat içindedir. Şeriatın ilk makamı iman getirmektir: İmanın şartı altıdır: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmaktır... Kim Çalap Tanrı'ya gönülden tanıklık yapmazsa, mutlak kâfirdir. Bkz. s. 8.

⁵ Krş. Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, TDV Yayınları, Ankara, 1993, s. 3, 5, 20, 21, vd.

sebebiyle onun tevhid, nübüvvet ve Meâd konularından ne anladığına yönelmemiz meseleyi daha açık hale getirecektir.

1. Tevhid

Hacı Bektaş Veli'ye izafe edilen eserlerle birlikte tasavvufî kültürün büyük bir kısmında Allah'a iman konusundaki bahislere fazlaca rastlanmaz. Bunun sebebi Allah'a iman değil, edinilen iman işlevselliği üzerinde durulmasıdır. Sufî, iman konusunda herhangi bir tereddütü olan birisi değil, sahip olduğu imanın eserlerini kendi üzerinde göstermeye gayret eden bir mümin ya da bir velîdir.

Hacı Bektaş'ta Allah'a iman konusu o kadar nettir ki, *Vilâyetnâme*'de yer alan bir rivayete göre kendisi daha beşikte iken imanını ikrar etmiştir. Rivayete göre dünyaya geldiğinde annesi Hatem Hâtun altı ay çocuğunu emzirememiş, altı ayın sonunda çocuk şehadet parmağını kaldırmış ve “*Eşhedü en lâ ilâhe illallâhu vahdehü lâ şerike leh ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasûlüh*” demiştir. Ağzından çıkan ilk söz bu olmuş, bundan sonra abdestsiz yere basmamış ve bir an bile ibadetten ayrılmamıştır.⁶

Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât*'ında, “marifet makamının tevhid anlayışına” dair müstakil bir bölüm ayırdığını görürüz. Bu bölümde Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetleri sıralayarak hem tevhid anlayışını hem de Allah sevgisini işler.⁷ Burada Allah'ın öncelikle birliğini, heybetini, kahrını, izzetini, muhabbetini, yardımcılığını, rızık dağıtıcılığını, dostluğunu, rahmetini, ilmin önemini, hikmetini ve sayısız şeyleri kullarına öğrettiğini anlatır. Devamında O'nun bildirdiği her şeye inanmak ve şükretmek gerektiği vurgulanır.⁸

Hacı Bektaş Veli'nin Tevhid ve Allah sevgisi konusundaki görüşlerinden ortaya çıkan manzara, gazabından daha çok rahmeti ile bilinen bir Allah inancıdır. Bu çerçevede Allah Teala'nın zatı ile ilgili olarak birliğine, rahmetine, merhametine⁹ ve yaratıcılığına¹⁰ işaret eder. Allah'ın nasıl tanınması gerektiği konusunda,

⁶ *Vilâyet-nâme*, s. 1-4. Bu şahadet ibaresinin sonunda yer alan “ve eşhedü enne Aliyyen Veliyullah” yani “Ali Allah'ın velîsidir” kısmının Hacı Bektaş'ın diğer eserlerinde geçen şahadet ifadelerinde yer almadığını belirtmek gerekmektedir. Mesela bkz. *Şerhi Besmele, Her Yönü İle Hacı Bektaş-ı Veli* İçerisinde, Rüştü Şardağ, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1985, s. 93, 114; *Makâlât-ı Gaybiyye*, s. 15-16.

⁷ Bkz. Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, haz. Esad Coşan, sadeleştiren: Hüseyin Özbay, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996, s. 32-43. Bununla birlikte daha ilk sayfalarda Kelime-i Şahadet'in önemine vurgu yapılarak “İbâdet etmek ve şehâdet getirmek sizden, cennet içinde köşklerinizi yükseltmek Tanrı'dan” denilerek, iman ve amelin önemi vurgulanmaktadır. Bkz. s. 13. Aynı şekilde bkz. *Makâlât-ı Gaybiyye*, s. 2, 3, 4, 10, 11-12,

⁸ Aziz Yalçın, *Yorum ve Açıklamalarla Makalat-ı Hacı Bektaş Velî*, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 281-287.

⁹ “Tanrınız tek bir Tanrıdır, ondan başka Tanrı yoktur, çok rahmetli, çok merhametlidir”, Bakara, 2/163; “Allah insanlara karşı çok merhametlidir”, Ahzâb, 33/43.

O'na kulluk etmenin önemine,¹¹ O'nun mülkünün genişliğine,¹² kulları üzerindeki tasarruf, tedbir ve heybetine,¹³ izzet ve yüceliğine,¹⁴ celal ve ikram sahibi oluşuna,¹⁵ yardım ediciliğine,¹⁶ güçlü ve zalimlerden intikam alıcılığına,¹⁷ lütfükârlığına,¹⁸ Peygamber'inin yolundan gitmek sebebiyle doğacak muhabbetine,¹⁹ yardım ve nusretine,²⁰ rızık dağıtıcılığına,²¹ kifayet ve yeterliliğine,²² hikmeti içinde hayrının çokluğuna²³ ve ilmin kaynağı olduğuna²⁴ işaret eden ayetleri esas alır.²⁵ Yapmış olduğu yorumlar teknik anlamda kelâmî olmaktan daha ziyade, Kur'an'ın bütünlüğü içinde ve sûfî açıklamalardır.

Kur'an-ı Kerim'e engin bir vukûfiyetinin bulunduğu ve *Vilayetâme*'de anlatılan tasavvufî kişiliğine uygun yorumlar yaptığı açıktır. Tasavvufî kültürde yaygın olan bazı nakilleri kullanarak, Allah'ı tanıma konusunda kişinin kendisine yönelmesini tavsiye eder.²⁶ Bununla birlikte Tevhid konusu içinde ilimden söz etmesi ve ilime göndermede bulunması,²⁷ onun Ahmet Yesevî üzerinden, akla büyük değer veren Mâtürîdî geleneğinden etkilendiğini düşündürmektedir.²⁸

Hacı Bektaş Velî, Esmâ-i Hüsnâ hakkında açıklamalarda bulunurken Cenâb-ı Allah'ın rahmet ve rahimliğinin ön planda olduğuna değinir. Buna göre Yüce Tanrı'nın en yüce ismi "Allah"tır. Bunun dışındakiler ise sıfattır. "Hâlık" sıfatı yaratıcılığını, "Rahman" rahmetinin çokluğunu ve "Rahîm" şefkatinin çokluğunu bildirmektedir. Müminler için Allah'ın Rahman sıfatından yardım dilemek cehennemden kurtuluş, Rahim sıfatına sığınmak cennete ka-

¹⁰ "Allah ki o gökleri ve yeri yaratmıştır", İbrahim, 14/32; Secde, 32/4.

¹¹ "Allah'ın verdiği renge boyanın; boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kim var; ve biz ona kulluk edeceğiz, deyin", Bakara, 2/138.

¹² "Göklerin ve yerin hükümranlığı onundur", Bakara, 2/138.

¹³ "O kullarının üstünde yegane mutasarrıftır, hâkimdir, haberdârdır", En'am, 6/18.

¹⁴ "O, eşsiz derecede yüksek ve büyüktür", Bakara, 2/225 ve Şûrâ, 42/4; "...İzzet bütünüyle Allah'ındır", Fâtır, 35/10.

¹⁵ "Celal ve ikram sahibi Rabbinin ismi ne kutludur", Rahmân, 55/78.

¹⁶ "Ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır", Hac, 22/78.

¹⁷ "Ve Allah çok üstün ve zalimlerden intikam alıcıdır", Âl-i İmran, 3/4 ve Mâide 5/95.

¹⁸ "Allah kullarına çok lütfkârdır; dilediğini hesapsız nimetlere boğar", Şûrâ, 42/19.

¹⁹ "...Bana uyun ki Allah da sizi sevsin", Âl-i İmran, 3/31.

²⁰ "İnsanlara yardım etmek bizim üzerimize bir vecibedir", Rûm, 30/47.

²¹ "Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık", Zuhuruf, 43/32.

²² "Kim Allah'a dayanırsa O ona kâfidir", Talâk, 65/3.

²³ "...ve kime hikmet bahşedilmişse gerçekten ona pek çok iyilik verilmiş demektir", Bakara, 2/269.

²⁴ "Allah size evvelce bilmediğiniz şeyleri öğretir", Bakara, 2/151.

²⁵ Bkz. *Makâlât*, s. 32-33. Ayrıca bkz. Yalçın, *Makalat-ı Hacı Bektaş*, s. 281 vd.

²⁶ *Makâlât*, s. 34; *Fevaid*, s. 153.

²⁷ *Makâlât*, s. 34.

²⁸ Bilhassa "her şey bir şeydir, fakat cahil hiç bir şeydir" hadisinin zikri için bkz. *Makâlât*, s. 37. Ayrıca bkz. Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, Ankara Okulu, Ankara, 2006, s. 35 vd.

vuşmak ve Allah ismine iltica etmek de aradaki perdelerin kaldırılıp Cemâlullah'a kavuşmak demektir²⁹

Hacı Bektaş Veli'nin Tanrı anlayışındaki, Allah'ın rahmetine yapılan vurgu Ulu Tanrı'nın günahkâr bir kuluna hitabıyla ifade edilir. Buna göre kullarının kovduğu kimseleri kendisi davet etmekte, onların yüz çevirdiği kimselere kendisi rahmetle muamele etmekte ve onları kabul etmektedir.³⁰ Özellikle iman amel ayırımını esas alan Mâturîdî ve mezhebinin etkisini bu anlayışta görmek mümkündür. Bu anlayış Harun Reşit zamanına izafe edilen bir hikâye ile de zenginleştirilir. Hikâyeye göre bir bedevî çölde bulunmayan nadir bir sebzenin tohumunu bulmuş, yetiştirmiş, pek beğenmiş ve bunu padişaha layık görmüştür. Bir gün hediye olarak yetiştirdiği sebzeyi alıp padişaha götürür. Aslında götürdüğü sebzenin tadı oldukça acıdır ve padişaha sunulmayacak türdedir. Fakat çöl ortamı için makbul sayılabilecek bir hediyedir. Padişah ise bedevînin iyi niyetine karşılık onun hediyesini kabul eder ve onu ihsanla uğurlar. Hacı Bektaş bu durumu, asî bir kulun Allah tarafından "Lâ ilahe illallah" dediği için bağışlanacağını örneği olarak nakleder.³¹

Hacı Bektaş'ın Tevhid konusunu anlattığı örneklerden bir başkası Hasan-ı Basrî'den naklettiği hikâyedir. Rivayete göre bir gün Hasan-ı Basrî'ye dünyada gönlünün hoş olduğu bir günün hangisi olduğu sorulmuş, o da bir kadın ile eşi arasında geçen konuşmayı işitince hissettiklerinin, olduğunu söylemiştir. Hikâyeye göre kadın eşinin kendi üzerine bir başka kadını eş olarak almasına tahammül edemeyeceğini ifade etmiştir. Hasan bu sözlerin benzerini Kur'an'da aramış ve Allah'ın bütün günahları bağışlayabileceği ancak kendisine ortak koşulmasını asla affetmeyeceği ayeti olduğunu görmüştür.³²

Enes b. Mâlik kanalıyla nakledildiğini ifade ettiği bir hikâye ile hem Fatiha Suresi'nin oluşumu hem de Tevhid konusu anlatılırken, sadece Allah'a kulluk etmenin gerekliliğine değinir. Hikâyeye göre Levh, Kalem'e neyi nasıl yazdığını sorarken, bir nida gelir ve yazmasını ister. Kalem neyi yazacağını sorduğunda, "İyyâke na'bûdü ve İyyâke nestâîn"i (yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz) yazması cevabını alır. Kalem yazar ve bundan bir nur sıçrar, Arş'a dokunur ve ondan Tevhid denizi yaratılır.³³ Bunun anlamı sadece Allah'a kulluk etmek ve sadece ondan yardım dilemektedir. Yani, şirkten ve nifaktan uzak olmaktır.

²⁹ *Şerhi Besmele*, s. 94.

³⁰ *Şerhi Besmele*, s. 96.

³¹ *Şerhi Besmele*, s. 96-97, 98-99.

³² Nisâ, 4/47 ve 115. Bkz. *Şerhi Besmele*, s. 101.

³³ *Fatiha Tefsiri*, Haz. Hüseyin Özcan, Horasan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 71-72.

Esmâ-i Hüsnâ'ya göndermenin de yapıldığı Fatiha Suresi'nin son ayetlerine getirilen yorumda, “*Sırâtallezîne enamte aleyhim*” (kendilerine nimet verdiklerinin yoluna) cümlesinin on dokuz harften oluştuğu, Hak Teâlâ'nın doksan dokuz adının bulunduğu ve her kimin bu on dokuz harfi okursa Hak Teâlâ'nın doksan dokuz ismini zikretmiş gibi sevap alacağı anlatılır.³⁴

Tasavvufî makamlar ve hallerin anlatıldığı *Fevâid* adlı eserinde ise “Fakr-ı Hakikî Hal”inden söz ederken Hacı Bektaş Velî, bu halin, Allah'tan başka varlıklara bağlanmamak anlamına geldiğini dile getirir. Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadis metnini zikrederek “İnsanlara ihtiyaç duyup, boyun eğmenin, kâfirliğe yakın olduğunu bu konu ile ilişkilendirir.”³⁵ Ona göre Hakk'ın varlığını idrak mertebesine eren kişi, Beyazid-i Bistâmi, Seyyid Nesîmî ya da Hallâc-ı Mansûr gibi büyük sûfîlerin ulaştığı mertebeye ulaşır.³⁶

Hacı Bektaş'a göre Allahü Teâlâ'nın kullarına hidayet etmesi kendi elindedir. Allah kuluna muhtaç değil, kul Allah'a muhtaçtır. Her ne zaman Yüce Yaratıcı kendisini bir kimseden saklarsa ve ona hiçbir delil ve haber göndermezse, ona kimse ne hidayet edebilir ne de haber gönderebilir.³⁷ Böyle olmasına karşın O güneşten daha aşikârdır. Nasıl ki her şahıs kendi sanatı ile daha iyi tanınır ve bilinirse, bütün âlem de Allah'ın sanatı olduğundan O aşikârdır.³⁸

Hacı Bektaş Velî'ye göre “*Kendi nefsinin bilen, Rabbini bilir*” sözünün açıklaması kul ile Allah arasındaki ilişkinin açılımı şeklindedir. Buna göre Rabbinin rubûbuyetini bilen kendi nefsinin ubûdiyetle, kendini fakr ile bilen Rabbini gınâsı (zenginliği) ile, kendini taksîr (kusurlu olma) ile bilen Rabbini tevkîr (yüceltme, saygı duyma) ile kendini teclîl (yüceltme) ile bilen Rabbini tafdîl (Rabbinin ikramı) ile ve Kendini fenâ (yok olma) ile bilen, Rabbini bekâ (sonu olmama) ile bilir.³⁹

Özetle Hacı Bektaş Velî öğretisinde Tanrı inancı son derece nettir. Bu Tanrı ile kast edilen Kur'an'ın haber verdiği, Hz. Âdem'den sonra bütün Peygamberlere vahiy gönderen ve en son İslam Dini'ni bütün insanlığa tebliğ etme görevi-

³⁴ *Fatiha Tefsiri*, s. 76. Gerek orijinal metinde (bkz. s. 112) gerekse sadeleştirilmiş metinde “her kim bu doksan dokuz harfi okursa Hak Teâlâ'nın doksan dokuz isimlerini zikretmiş gibi sevap bulur” ifadesi yer almaktadır. Ancak metnin siyak ve sibakı burada “on dokuz harfi okursa” şeklinde olmaya daha uygundur. Kanaatimizce burada müstensih bir hata sonucu “doksan dokuz” ibaresini kullanmıştır. Eserin sonraki baskılarında bu müstensih hatasının düzeltileceğini ümit etmekteyiz.

³⁵ *Fevaid, Hazreti Ali'nin Din İle İlgili Sözleri ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin Makalat, Besmele Tefsiri ve Fevaid'i* İçerisinde, Haz. Hayati Uyar, Devran Matbaacılık, Ankara, 2005, s. 121-123.

³⁶ *Fevaid*, s. 123-124.

³⁷ *Fevaid*, s. 150, 162.

³⁸ *Fevâid*, s. 165.

³⁹ *Fevâid*, s. 153; *Makâlât*, s. 281-287.

ni Hz. Muhammed'e veren Allah Tealâ'dır. Ona inanıp, onun af ve rahmetine güvenme düşüncesinin açılımı şeklindedir. Bu inancı insanlığa tebliğ eden Peygamber'in ve peygamberlik anlayışının ne olduğu konusu ise ikinci önemli bir husustur.

2. Nübüvvet

Hacı Bektaş Veli'nin eserlerinde yer alan Peygamberlik anlayışı, Tevhid inancı ile ilişkili ve son derece açıktır. *Makâlât*'ta yer alan ifadelerde Hz. Muhammed'in nübüvvetinin kalp ile tasdik edilmesi gerektiği vurgulanır. Bir kişinin diliyle iman ettiğini söylediği halde bu inanç kalbinde olmasa veya Tanrı Tealâ'nın hükümlerinden birini batıl saysa ya da Muhammed Mustafâ'yı inkâr etse yahut sahabilerinden birisini haksız bilse, işlediği bütün amellerin hebâ olacağı belirtilir.⁴⁰

Nübüvvet konusu *Vilâyetnâme*'de anlatılan bir hikâye ile şöyle ele alınır: Tatarlar Müslüman olup, Rum ülkesine yerleşir ve Hünkâr'a muhip olurlar. Bununla birlikte eski inançlarından tamamen kurtulamaz, putlarını gizleyip, ara ara ekmeğin içine saklayarak birbirlerine ulaştırır ve böylece ona ibadet etmekten vazgeçmezler. Hacı Bektaş ve bazı halifeleri bu durumdan haberdar olur. Hünkâr bir gün halifeleri arasında Hoy Ata diye bilinen, erenlik mertebesine erişmiş azizi çağırır ve onu Tatarların bu yanlış tutumundan kurtulmasını sağlamak üzere görevlendirir. Hoy Ata da Tatarların ülkesine varır ve aralarında bir yıl ikamet eder. Bu arada onların putlarını nereye sakladıklarını öğrenir. Zaman içinde Hoy Ata her gün bir arka yükü odun getirerek bir yerde yığar. Padişahın ava gittiği bir günde yığıldığı odunları ateşe verir, koşarak gider ve onların putlarını sakladıkları yerden alır, koşa koşa ateşin içine kendisi de girerek putlarını ateşe atar, kendisi de ateşin üzerine bağdaş kurup oturur. Padişah gelip niye böyle yaptığını sorunca, Hoy Ata; onların Müslüman olduklarını, Allah'a ve Peygamber'ini tanıdıkları ve erenlere muti olduklarını, artık putlardan uzaklaşmaları gerektiğini belirterek onları uyarır. Sonra kendisini Hacı Bektaş Veli'nin gönderdiğini, onlara gerçek dini öğretmeyi emrettiğini, dinin Muhammed yolu olduğunu, mahşer gününde Muhammed-Ali bayrağı altında birleşebilmek için putlardan uzak durmaları gerektiğini hatırlatır. Yaşanan bu olay üzerine Tatarlar eski yaptıklarına tövbe ederler ve inançlarını düzeltirler.⁴¹

Hacı Bektaş Veli'nin, Hz. Peygamber'e olan sevgi ve saygısı hakkında *Vilâyet-nâme*'de anlatılan kerametle bezenmiş hikâyenin içeriğini doğrulayan ifadelerini öteki eserlerinde de bulmak mümkündür.⁴² Filhakika, eserlerinin girişinde yer alan hamdele ve salvele kısımları tevhid ve nübüvvet anlayışının

⁴⁰ *Makâlât*, s. 18.

⁴¹ *Vilâyet-nâme*, s. 44-45.

⁴² *Fatiha Tefsiri*, s. 65; *Şerh-i Besmele*, s. 92.

örnekleri olmakla birlikte, *Fatiha Tefsiri*'ndeki cümleler bilhassa zikre değer niteliktedir. Besmele ile başlayıp, hamd-ü senâ ile devam eden ifadeler son derece hoştur:

“Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah’adır. Salât ve selam onun en hayırlı yarattığı Muhammed aleyhi’s-selâmın ve onun bütün ehlinin üzerine olsun. Bundan sonra, âlemin, ayın on dördü gibi aydınlık ve en yüksek mevkide olanı, insanlığın efendisi, bütün varlıklara mucize olarak gönderilen, bütün kainatın en büyüğü, en yücesi ve ümmetinin bağışlanmasına aracı olan ve kıyamet gününde ümmetine baş olan ve temiz olanların en yücesi ve vefâ kubbesinin ay yüzlüsü, temiz ve sâflığın evveli ve başlangıcının en iyisi, başı, reisi, mevcûdâtın, bütün varlıkların en şerefli-si, Âlemlerin sevinci, insanlığın en iyisi ve zamanın tamamlayıcısı son peygamber, bütün varlık âlemi içinde en seçkin olan, kendisine tesbih edilen ve yüce hikmetlerinin ululuk sıfatına mahsus olan yüceltilmiş, arınmış, olan Muhammed Mustafa aleyhisselam, Allah’ın selamı onun, ehlinin, dostlarının, eşlerinin, Ehl-i Beyt’in soyundan gelenlerin, hidayet veren mürşitlerin ve doğru yolu bulan halifelerin üzerine olsun. Bundan sonra O (Hz. Muhammed) inci gibi değerli sözleriyle, şeker ağzından buyurur ki...”⁴³

İfadelerin buradan sonrası Miraç gecesinde Hz. Peygamber’in sorup da Ceb-rail’in verdiği cevaplarla devam etmektedir. Bu derece içten, samimi ve coşku dolu ifadeleri ismiyle tarihte iz bırakmış, aralarında Hacı Bektaş’ın da bulunduğu, Mâtûrîdî, Mevlana, Yunus veya Fuzûlî gibi abide şahsiyetlerin eserlerinde bulmak mümkündür.

Hacı Bektaş Velî, Peygamber inancını İblis’in durumunu anlattığı bir rivayetle şöyle tasvir eder: Hz. Peygamber’e, âşıktan maşûka bir mektup olan Kur’an’dan⁴⁴ Fatiha Suresi nazil olduğunda, lanetli İblis yas tutmuş ve çok ağlamıştır. Bunu gören şeytanın askerleri başına toplanıp, niçin ağladığını sormuş-

⁴³ *Fatiha Tefsiri*, s. 65. Hz. Peygamber’e sevgi ve saygı içeren *Şerh-i Besmele*’deki ifadeler ise şu şekildedir: “Dua ve selamlar, beğeni, saygıların en büyüğü, gönderilenlerin en yücesi, peygamberlerin ulusu, vefalı ve büyük Muhammed Mustafa aleyhisselama olsun ki, o yazuklular (günahkârlar) şefaatçısıdır.” s. 92. *Fevaid*’in girişi ise Hz. Peygamber’in sözleri ile başlamaktadır: “Şeriat sözlerimdir, tarikat işlerimdir, marifet sermayemdir, hakikat hallerimdir, fazilet dinimdir, muhabbet esasımdır, şevk hareket vasıtamdır, saygı arkadaşımıdır, ilim silahımdır, tevekkül örtümdür, kanaat hazinemdir, doğruluk karargâhımdır, yakın yerimdir, fakrım övüncümdür.” Bu ifadelerden sonra bir rubâî ekleyen Hacı Bektaş, Peygamber’e olan sevgisini bir şiirle dile getirir:

Fakr âleminde her türlü varlığın belirtilerinden soyutlanmak en iyisidir
İlâhî aşkın kıssasında dilsiz olmak en iyisidir

.....

Fânîlik yolunda beni ne muhtâr kıl ne mecbur kıl
Yalnız Ahmed-i Muhtâr’ın ayağına başımı koy

Bkz. *Fevaid*, s. 122.

⁴⁴ *Makâlât-ı Gaybiyye*, s. 25-27.

lar, o da Hz. Muhammed'e Fatiha Suresi'nin indiğini, Muhammed ümmetinin bu sureyi okuyunca cennete gireceğini ve artık onlara güç yetirip, azdıramayacağını söylemiş ve yasa bürünmüştür. Hacı Bektaş'a göre bir kimse doğruluk ve samimiyetle iman edip, peygamberi hak bilir ve namazını kılarsa, Hak Teâlâ cehennem ile onun arasına yetmiş bir rahmet perdesi koyacak, her perdenin aralığını yetmiş bin yıllık yol mesafesinde yapacaktır.⁴⁵ Allah Teâlâ Hz. Muhammed'e, hiçbir peygambere vermediği iki nur vermiştir. Bunlardan birincisi Fatiha Suresi, ikincisi de Bakara Suresidir.⁴⁶

Hacı Bektaş Veli'nin peygamber anlayışını özetleyen güzel örneklerden bir başkası da *Şerh-i Besmele*'de zikrettiği Allah Teâlâ ile şeytan arasında geçen konuşmadır. İnsanın yaratılışına duyduğu çekememezlik ve onu saptırma isteğinden dolayı şeytan, günahkâr ve asîlerin durumuna sevinir ve onlarla cehennemde buluşmayı ümit eder. Bunun üzerine Cenab-ı Allah o günahkârların peygamberi olan Hz. Muhammed Mustafa'nın yüzü suyu hürmetine onlara azap etmekten utanacağını söyler ve böylece şeytanın sevincini kursağında bırakır.⁴⁷

Hacı Bektaş'ın tanımladığı nübüvvet ve velâyet hallerine göre, Hz. Muhammed, bir dizi tasavvufî mertebeden geçerek "hâtim" makamına erişmiştir. Bu süreçte göre kendisinden önce gelen peygamberleri tasdik etmekle "iman" makamına ermiş, bundan dolayı adı "âbid" olmuştur. Yüzünü dünyadan ve tüm varlıklardan tamamıyla çevirmiş, böylece "zühd" makamına ermiş ve adı "zâhit" olmuştur. Arkasından varlıkların hikmetini anlayarak "mârifet" makamına erişmiş ve "ârif" olmuş, arkasından Hak Teâlâ'nın "muhabbet ve ilham" nime-tine nail olmuş, "velâyet" makamına erişmiş ve adı "veli" olmuştur. Velâyet varlığı ile Hak Teâlâ onu vahyine mazhar etmiş, böylece "nübüvvet" makamına ermiş ve adı "nebî" olmuştur. "Ulû'l-Azm'lık" mertebesine de eriştikten sonra, önceki şeriatı kaldırıp yeni bir şeriat getirdiği için "makâm-ı hatm"e erişmiş ve adı "hâtim" olmuştur.⁴⁸

Hz. Peygamber'in eriştiği bu mertebenin, âriflere göre Allah vergisi, hakîmlere göre de çalışmakla elde edilen bir makam olduğu⁴⁹ ifade edilir. Hacı Bektaş Veli'ye izafe edilen diğer eserlerde bulunmayan bu ifadelerin tartışılması gerektiğini düşünüyoruz. Burada anlatılanlar Hz. Peygamber'in peygamberliği ile ilgili olmayıp tasavvuf felsefesinin Hz. Peygamber üzerinden örneklendirilmesi durumundadır ve imana ilişkin bir konu olarak telakki edilmemelidir.

⁴⁵ *Fatiha Tefsiri*, s. 69.

⁴⁶ *Fatiha Tefsiri*, s. 75.

⁴⁷ *Şerh-i Besmele*, s. 118-120.

⁴⁸ *Fevaid*, s. 127.

⁴⁹ *Fevaid*, s. 128.

Fevaid'in ilerleyen satırlarında, peygamberlik derecesinin çalışmakla elde edilemeyeceğini gösteren başka ifadeler bulunmaktadır. Esere göre, Hacı Bektaş Velî, Hz. Peygamber'i rüyasında görmüş ve ondan, arınma elbisesinin, biri diğerini ortadan kaldırmamak üzere, "*İslam, İman, Tevhid, Marifet ve Muhabbet*" olduğunu öğrenmiştir.⁵⁰ "Faideler" arasında, rıza ve teslimiyet hali anlatılırken Hz. Peygamber'e itaatın önemini belirten ayete yer verilir.⁵¹ Böylece bu makamın tevekkül mertebesi olduğu,⁵² en yüce makamın ise Hz. Muhammed'e özgü olan "makâm-ı mahmûd" olduğu vurgulanmış olur.⁵³

Hacı Bektaş Velî'nin öğretisinde Ulûhiyet, Nübüvvet ve Velâyet çizgileri birbirine karıştırılmamalıdır. Ona göre nebîler ve velîler mucize ve kerâmet gösterebilse de sıfatları farklıdır. Bu şahıslar Cenâb-ı Hakk'ın âletleridir ve âletin yaptığı şeyi, gerçekte asıl yaratıcıya havale etmek gerekir. Bir yazarın elindeki kalemin idaresinin, yazarının elinde olduğu gibi, velîlerin gösterdiği olağan üstü haller de Allah'ın kudretinin tecellisidir.⁵⁴

Hacı Bektaş'a göre velîler peygamberlerin mirasçılarıdır; ancak bedeni hasta olan kimseleri iyileştiren doktor değildirler. Sudan ve çamurdan yaratılmış olan bu bedenin hekimleri olduğu gibi, can ve gönlün de tabipleri vardır ve onlar da peygamberler ve velîlerdir. Tabipler cismin rahat olması için neyin yenilip neyin yenilmeyeceğini, Peygamberler ve evliyalar ise canın safâ bulması için neyin yapılıp neyin yapılmayacağını belirtirler.⁵⁵ Başka bir ifade ile peygamberler "tabîbu'l-ebdân değil, tabîbu'l-kulûb'durlar."⁵⁶

Özetle Hacı Bektaş Velî'nin öğretisinde Hz. Muhammed'in peygamberliği açık seçik ve nettir. İyi bir Müslüman olmak için ona inanmak ve yoluna tabî olmak gerekir. Ona karşı sevgi ve saygı içinde olmak ve onun yolundan gitmek gerekmektedir. Bu imanın meyveleri ise, bu dünya hayatıyla birlikte daha çok âhiret hayatında kendini gösterecektir.

3. Meâd

Hacı Bektaş Velî'nin âhirete iman konusu ile ilgili görüşleri Tevhid ve nübüvvet anlayışının bir devamı niteliğindedir. Âhiret inancı ile ilgili ifadelerini öteki iki konuyla birlikte hamdele ve salve cümlelerinde açıkça görmek mümkündür. Bununla birlikte eserlerindeki bazı bölümlerde dikkate değer benzetme ve nasihatler bulunmaktadır.

⁵⁰ *Fevaid*, s. 137.

⁵¹ Nisâ, 4/65.

⁵² *Fevaid*, s. 139.

⁵³ *Fevaid*, s. 147.

⁵⁴ *Fevaid*, s. 145.

⁵⁵ *Fevaid*, s. 167.

⁵⁶ Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye vasiyet hakkında bkz. *Fevaid*, s. 180.

Bu dünyanın, âhiretin bir tarlası olduğu, her kimin bu dünyada işi tamam olmadı ise öteki dünyada, eksiklerini tamamlama imkânı bulamayacağı ve bu dünyada kör kalanın, âhirette de kör kalacağı⁵⁷ âhiret inancının temel kurallarından birisi olarak ifade edilir.⁵⁸

Fâtîha Sûresi'nin fazileti ile birlikte, Kıyâmet günü hakkında bazı yorumların yapıldığı *Şerh-i Besmele*'de, sayılardan yola çıkılarak âhiret hayatına dair bazı hurufî tasvirler yapılır. Buna göre bazı kelimelerin harf sayıları birtakım dinî emir ve sembollere tekabül etmektedir. Böylece dinin temel rükünleri çarpıcı bir metotla anlatılmış olur. Buna göre, “el-Hamdü” beş harftir ve bu namazın beş vaktine işaret eder. Allah kelimesi üç harftir, üçü beşe ekleyince, sekiz harf olur. Bu sekiz harfi okuyana, Yüce Tanrı sekiz cennet kapısını açacaktır. “Rabbi'l-âlemîn” on harftir, on harf, sekize eklenince, on sekiz olur. Hak Teâlâ, on sekiz bin âlemi yaratmıştır, bu on sekiz bin harfi okuyana, on sekiz bin âlem halkı kadar sevap verilecektir. “er-Rahmânirrahîm” on iki harftir, on sekiz ilave edilince, otuz harf olur. Sırat köprüsü otuz bin yıllık bir yoldur. Bu otuz harfi okuyan, Sırat'tan yıldırım gibi geçecektir. “Mâlikî yevmi'd-dîn” on iki harftir, otuza on iki ilave edilince, kırk iki harf olur. Bu kırk iki harfi okuyan, kırk iki yıl Hak Teâlâ'ya ibadet etmişçesine sevap bulacaktır. “İyyâke na'büdü” sekiz harftir. Kırk ikiye eklenince, elli harf olur. Kıyâmet günü elli bin yıllık bir yoldur. Hak Teâlâ bu elli harfi okuyana, Kıyâmet işlerinden koruyacaktır.⁵⁹

Hacı Bektaş Veli'nin *Fâtîha Tefsiri*'inde anlattığı cehennem tasvirlerinden birisi, miraç hadisesi ile ilişkilidir. Hz. Peygamber'in ağzından anlatılan rivayetlere göre, Hz. Peygamber dördüncü kat göğe yükseldiğinde gür bir ses işitir. Sesin heybetinden bütün melekler yüzün koyun secdeye varırlar. O da Cebrail'e bu sesin kaynağını sorar. Cebrail Yüce Allah'ın cehennemde bir kuyu yarattığını ve o kuyuya “Gayya” adını verdiğini söyler. O kuyunun bir yıldır ısıtıldığını ve kuyunun kapkara olduğunu, sonra bin yıl daha ısıtıldığını, kuyunun kıpkızıl olduğunu, sonra bin yıl daha ısıtıldığını bundan dolayı da bembeyaz olduğunu ekler. Sonra Allah'ın o kuyuda bir yılan yarattığını, şayet o yılanın ağzından bir damla zehrin dünya denizlerine düşse, bütün denizleri zehirleyeceğini söyler. İşte bu kuyudan bir taşın koptuğunu, o vakit Hz. Adem'in dahi yaratılmadığını ve şimdi o taşın düştüğünü, bu sesin de onun sesi olduğunu söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber orasının kimin yeri olduğunu sorar. Cebrâil de; Hak

⁵⁷ Tâhâ, 20/124.

⁵⁸ *Şerh-i Besmele*, s. 93; *Fevaid*, s. 164.

⁵⁹ Daha sonra bu sıralama önce Esmâ-i Hüsnâ olan doksan dokuza, sonra Kur'an- Kerim'deki surelerin sayısı olan yüz on dörde ve sonunda peygamberlerin sayısı olan yüz yirmi dörde ulaştırılarak, Fâtîha Suresi'nin fazileti ile önceki peygamberlerin faziletlerinin elde edileceği ümidi ile ilişkilendirilir. Bkz. *Şerh-i Besmele*, s. 75-76.

Teâlâ'nın nimetlerinden yararlanıp bu dünyaya dalan ve beş vakit namazı kılmayanların yeri olduğunu söyler.⁶⁰

Cehennem'in yaratılışı ile ilgili Levh ile Kalem arasında geçen bir konuşmada, oraya kimlerin gideceği anlatılmaktadır. Bu diyalogun ilerleyen bölümünde, Hak Teâlâ kaleme yazmasını emreder. Kalem neyi yazacağını sorar. Bunun üzerine Hak katından, "*Veleddâllîn*"ı (sapkınlardan eyleme) yazması emri gelir. Kalem yazınca, bundan bir parça ateş sıçrar, bin yıl havada asılı durur, sonra tekrar iner ve cehennem bu ateş parçasından yaratılmış olur.⁶¹

Cehennemden kurtuluş için ise Fatiha Suresi'nin faziletine dair Rum Kayzeri, Muaviye ve Hz. Ali arasında geçtiği nakledilen bir hikâye anlatılır. Buna göre Yüce Yaratıcı Fatiha Sûresi'nin yedi âyet olduğu bildirilmiş, kim bu yedi âyeti okursa, yedi cehennemden âzâd edileceğini haber vermiştir. Hikâyeye göre Rum Kayzeri, Muâviye'ye bir mektup göndererek, Kur'an'da hangi sûrede yedi harfin olmadığını sorar. Muâviye bunu bilemez ve Ali'nin yanına gelip ve ona sorar. Hz. Ali de, "Elhamdülillah Sûresi" olduğunu belirterek dikkat çekici bir açıklamada bulunur. Buna göre Fatiha'da bulunmayan harflerden birisi "se"dir. Cehennem'in bir adı Sübûr'dur. Bu Sûre'yi okuyan, Sübûr'dan âzâd olacaktır. İkincisi "cim"dir. Cehennem adına işaret eder. Bu Sûre'yi okuyan cehennemden kurtulacaktır. Üçüncüsü "hı"dır. Cehennem'in bir adı Hâviye'dir. Aynı şekilde bu Sûre'yi okuyan Hâviye'den de kurtulacaktır. Dördüncü "zı"dır. Cehennem'in bir adı Zakkûm'dur, Fatiha'yı okuyan Zakkûm'dan da kurtulacaktır. Beşincisi "şın"dır, cehennem'in bir adı Şirk'tir, bu Sûre'yi okuyan Şirk'e de girmeyecektir. Altıncısı "zı"dir, cehennem'in bir adı Lezâ'dır, bu Sûre'yi okuyan Lezâ'ya girmekten de kurtulacaktır. Yedincisi "fe"dir, cehennem'in bir adı Firâk'tır, bu Sûre'yi okuyan Firâk'a da girmeyecektir.⁶²

Aynı şekilde Hacı Bektaş Velî'nin âhiret anlayışında cennet ümidi ve cehennem korkusundan öte, sadece Allah'ın rızasını kazanmak esastır. O dünyayı isteyenleri hayvanlardan daha aşağı, âhireti isteyenler, havf-u recâ, yani korku ve ümit taifesi, ancak Mevlâ'yı isteyenleri ise "müşahade" taifesi olarak tanımlanır. Bu arada müminlerin günahlarından dolayı tövbe etmesi ve bundan dolayı gözyaşı dökmesi, gökyüzünden yağın yağmurlar sebebiyle yeryüzünden biten bitkilere yani bolluk ve berekete benzetilerek güzel bir teşbih de yapılmış olur.⁶³

Hacı Bektaş'a göre cehennemin kapısında yedi dağ vardır, tövbe ile birlikte gelen iman, o dağları doğrar, parçalar; sekiz cennet kapısına yol eyler.⁶⁴ Cenne-

⁶⁰ *Fatiha Tefsiri*, s. 65-66.

⁶¹ *Fatiha Tefsiri*, s. 73.

⁶² *Fatiha Tefsiri*, s. 69-70.

⁶³ *Makâlât*, s. 24.

⁶⁴ *Makâlât*, s. 25.

tin içinde ırmaklar vardır, yemek içmek vardır; ama küçük ve büyük abdest yoktur. Anne rahminde çocuğun yiyip içmesine karşın idrar etmemesi gibidir.⁶⁵ Yatıp uyumak ölüme, uyanmak ise ölüp de tekrar dirilmeye benzer. Vücut âlemi sonunda harap olacaktır. Çünkü, her can ölümü tadacaktır.⁶⁶ Mezar ya cennet bahçelerinden bir bahçeye ya da cehennem çukurlarından bir çukura açılan kapıdır.⁶⁷

Âhirete hazırlık konusuyla ilişkili olarak Hünkâr'ın üzerinde durduğu hususlardan birisi de şehit ve peygamberlik makamını kıyasladığı bölümdür. Buna göre şehitlik mertebesi peygamberlik mertebesinden dahi yüksektir. Allah yolunda cihad edenler bu dereceye öldürsün veya öldürülsün nail olacaklardır.⁶⁸

Allah Teâlâ'nın bağışlayıcılığı ve merhametine vurgu olmak üzere, kıyamet gününde Yüce Tanrı, zebaniler ve günahkâr kullar arasında geçen bir konuşma zikre değerdir. Rivayete göre cehennem zebanileri asilerin başlarına üşüşürler ve onları cehenneme sürüklerler. Sonlarının kötü olduğunu gören zavallı asiler de feryat edip ağlaşırlar. Yüce Allah asilerin bu halini merak eder ve sebebini sorar. Onlar da Allah'ın kitabında Rahman ve Rahîm sıfatını gördüklerini, şimdiki gibi öfkeli ve ceza verici olduğunu bilmeleri durumunda başka türlü davranmış olacaklarını ve O'nun bağışlayıcı ve lütufkârlığına aldandıklarını söylerler. Bunun üzerine Allah Teala, azap meleklerinden uzaklaşmalarını, rahmet meleklerinin gelip bu kullarına hulle giydirmelerini, bu halleri ile mahşer yerinde gezdirmelerini ve onların bağışlanmış olduğunu ilan etmelerini emreder.⁶⁹

Yüce Allah'ın Rahman ve Rahîm sıfatlarının Muhammed ümmetine nimet olması ve onları bu isimler hürmetiyle bağışlaması konusunu başka bir tabloda anlatır. Buna göre ümmetinden asî olanların haline üzülen Hz. Peygamber'i,

⁶⁵ *Makâlât*, s. 38, 39.

⁶⁶ *Ankebût*, 29/57; *Makâlât*, s. 41.

⁶⁷ *Makâlât*, s. 36.

⁶⁸ Hacı Bektaş'ın bu konudaki görüşleri şöyledir: Eğer bir kafir mümini şehit etse veya bir mümin kafiri öldürse her iki durumda da cennet mümine vacip olur. Öldürse gazi, ölürsen şehit olur ve şehitlerin mertebeleri peygamberlerinkinden beş derece daha fazladır. Bu mertebelerden birincisi; peygamber ölünce yıkanır, şehitler ölünce yıkanmaz. İkincisi öldükleri zaman peygamberlerin elbiseleri çıkarılır, şehitlerinki çıkarılmaz. Üçüncüsü peygamberleri kefene sararlar, şehitleri sarmazlar. Dördüncüsü peygamberler âhirette seçerek şefaât ederler, şehitler ise mahşer gününde, kendi kavim, kabile, hısım, akraba, kardeş ve yanlarına her kim gelirse hepsine şefaât ederler. Hak Teâlâ birinin yüzü suyu hürmetine, diğerlerini affeder, hepsini cennetine yollar. Beşincisi peygamberleri yılda bir defa, şehitleri her gün ziyaret ederler. Şeytanın hilelerinden emin olmak ve Allah'ın bu nimetlerine nail olabilmek için nefislerin arzularını terk etmek gerekmektedir. Çünkü hiçbir istisnası olmaksızın herkes mutlaka cehenneme varacaktır ve o cehennem azınlara vaad edilen yerdir. Rabbinin huzurunda hesap vermekten korkup da nefisini kötü isteklerden alıkoyanın varacağı yer ise muhakkak cennettir. Bkz. *Makâlât*, s. 55-57.

⁶⁹ *Şerh-i Besmele*, s. 98-100.

Allah Teâlâ teselli eder. Ona hitaben besmeleyi ümmeti ile birlikte kendisine hediye ettiğini, Allah adını söylediklerinden dolayı Sûr'un sesinden korkmayacaklarını, Rahman sıfatını zikrettikleri için ikinci Sûr'un üfürülüşünde onları Arş'ın gölgesinde gölgelendireceğini ve onlara kendi nurunu göstereceğini, Rahim adını söylediklerinden dolayı da bütün canlılar diriltildiğinde onları cennete sevk edeceğini haber verir.⁷⁰

Bir başka tasvirde Besmele'nin âhîret hayatının korkusunun gidereceği anlatılır. Buna göre Yüce Tanrı, Peygamberine insanların kıyamet gününde üç korkusu olduğunu, birincisinin mezardan kalktıklarında köpek, domuz gibi sıfatlarla dirilmek olduğunu, ikincisinin büyük bir korku içinde olacakları ve kitaplarının nereden verileceğini bilmemeleri, üçüncüsünün de sırat köprüsünden aşağıya düşme endişesi olduğunu bildirir. Bu korkulara karşılık Allah diyen müminlerin mezardan kalktıklarında yüzlerinin aydınlık olacağını, Rahman diyenlerin kitaplarının sağından verileceğini ve Rahim diyenlerin de Sırat köprüsünden rahatça geçeceklerini müjdeler. Özetle besmeleyi dilinden düşürmeyen müminleri korkulardan emin kılacağını haber verir.⁷¹

Hacı Bektaş'ın cennet ve cehennem tasvirlerinden bir başkası da Hz. Peygamber'in miraç yolculuğu ile ilişkilidir. Anlatıldığına göre Tanrı Elçisi, miraç gecesi cennete bakmayıp geri döndüğünde Ulu Tanrı Peygamberinden cenneti kendi güzelliğinden mahrum etmemesini ve oraya da uğramasını ister. Bunun üzerine Peygamber cennetlere varır ve orada yürürken Yeşil Kubbe'ye uğrar. O yeşil kubbe içinden dört ırmak çıkmaktadır. Biri baldan, biri süttten, biri sudan, biri de şarâb-ı tahûrdandır. Nitekim kubbeye doğru yürür ancak içine giremez. Allah Tealâ'dan içeriye nasıl girebileceğini sorar. Oraya girmenin yolunun besmele olduğunu öğrenir ve "*Bismillahirrahmanirrahîm*" dediği vakit kubbenin kapısı açılır. Peygamber kubbeden içeri girer ve orada nurdan yazılmış bir besmele olduğunu görür. Bu bismelenin "ba"sından, Allah'taki "he"den, er-Rahman'daki "mim"den ve er-Rahîm'deki "mim"den olmak üzere, toplam dört ırmak akmaktadır. Cenab-ı Allah, Peygamberine ümmetinin besmeleye devam etmeleri durumunda bu dört ırmağın onlara hediye edeceğini bildirerek onu taltif eder.⁷²

Âhîret hayatının Besmele'nin fazileti üzerinden anlatıldığını başka bir hikâyeye göre, meşhur sufilerden olan Sırrı Sakatî'yi ölümünden sonra rüyada görüp ve onunla sohbet ederler. Sakatî, yetmiş kat cennet elbisesi giymiş, başında tacı ve Burak'a binmiştir. Ona bu ikrama nasıl nail olduğunu sorarlar. O da dünyada iken işlerine sürekli besmele ile başladığını, gönlünden Allah sevgisini hiç eksik etmediğini ve güzel huyluluğu terk etmediğini söyler. Buna karşılık

⁷⁰ *Şerh-i Besmele*, s. 98-104.

⁷¹ *Şerh-i Besmele*, s. 105-106.

⁷² *Şerh-i Besmele*, s. 109-110. Benzer tasvirler için bkz. *Makâlât-ı Gaybiyye*, s. 53, 55, 59.

Allah Tealâ'nın da ona hûri, cennetler ve kendi cemâlini ikram ettiğini haber vererek cevaplandırır.⁷³

Firdevs cennetinin nasıl elde edileceği ile ilişkili olarak nakledilen hadis-i kutsî metnine göre Yüce Allah, elçisine bazı tavsiyelerde bulunur. Buna göre iman edenler Allah'ı evlerinde ağırlarsa Allah da onları ağırlayacak, Allah'a karşı derin bir sevgi beslerlerse Allah da aradaki perdeyi kaldıracak ve cemâlini onlara gösterecektir. Hz. Peygamber, Allah Tealâ'ya bu işin nasıl olacağını sorduğunda Allah Teala; kullarının gönül evlerini alçak gönüllülük ve âşıklık süpürgesiyle süpürmelerini, hırsı, nasılı, niçini, münafıklığı, hainliği, çekememezliği ve dedikoduyu gönüllerinden atmalarını, yaptıkları kötü işlere pişmanlık duymalarını gizli işlerden vazgeçip sevgi sofrasını döşemelerini, tevekkül, derûnî bilgi ve sabır bahçesinden nasip alarak Besmele ve Kelime-i Tevhid'i kendi katına sunanları kabul edeceğini bildirir. Ayrıca böylesi kullarının bir günlük ibadetlerine üç yüz altmış beş katıyla mukabelede bulunacağını ve o kulunun kalbine gireceğini, sonuçta ödül olarak da Firdevs cennetini onlara saray olarak vereceğini, yetmiş bin kat döşekle de döşeyeceğini vaad ederek cevap vermiştir.⁷⁴ Kur'an-ı Kerim'deki âhiret hayatını tasvir eden ve özellikle cenneti anlatan ayetler de yukarıdaki sözleri teyit etmektedir.⁷⁵

Âhirette, Allah Tealâ'nın iman eden kullarına edeceği ikramların âyet metinleri üzerinden anlatıldığı pasajlarda günahkâr müminlere karşı olan bağışlaması yine Allah ile Şeytan arasında geçen başka bir konuşma ile tasvir edilir. Allah Tealâ, kovulmuş şeytana; asî kullarının peygamberleri Muhammed Mustafa olduğu ve onun yüzü suyu hürmetine onlara azap etmeye utandığını söyler. Bundan dolayı

⁷³ *Şerh-i Besmele*, s. 114.

⁷⁴ *Şerh-i Besmele*, s. 118–120.

⁷⁵ “(Cennetliklere) sıra sıra yastıklar serilmiş, yumuşak tüylü halılar vardır.” *Ğâşiye*, 88/15–16; “Görkemli tahtlara karşılıklı olarak yasanırlar.” *Vâkıa*, 56/15–16; “Üzerlerinde ince, yeşil, ipekli ve parlak atlastan giysiler vardır.” *İnsan*, 76/21; “Çadırlar içinde ceylan gözlülere vardır.” *Rahmân*, 55/72; “Onlar için altın kadeh ve tepsiler dolaştırılır, canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı oradadır.” *Zuhuruf*, 43/71; “Rableri, onlara temiz, arı duru içecekler içirir.” *İnsan*, 76/21; “Orada kadehleri tokuştururlar. Fakat bu (içkiden ötürü) ne bir saçmalama, ne de günah işleme vardır.” *Tûr*, 52/23; “Onları melekler (size söz verilen gün bu gündür) diyerek karşılarlar.” *Enbiyâ*, 21/102; “O gün Rabbiniz karşı gelmekten sakınanları, Esirgeyen Allah'ın huzurunda, binetler üzerinde ağırlarız.” *Meryem*, 19/85; “O gün iman eden erkek ve kadınların nurlarının (kendilerine yol göstermek üzere) önlerinden ve sağlarından gittiğini görürsün.” *Hadid*, 57/12; “Bölük bölük cennete götürülürler. Oraya varıp da kapıları açıldığında, bekçileri onlara, selam sizlere, güzelce yaşamınızdan dolayı burada ebedi olarak kalın derler.” *Zümer*, 39/75; “Rableri onlara tertemiz içkiler içirir.” *İnsan*, 76/21; “Ve işte bu âhiret yurdunu, yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu sevmeyenlere veririz.” *Kasas*, 28/83.

da bütün âsîlere rahmet kılacağını, onları rahatta olsunlar diye cennete, şeytanı da zahmette kalsın diye cehenneme koyacağını ilan eder.⁷⁶

Özetle Hacı Bektaş Velî'nin tasvir ettiği Âhîret inancı, Tevhîd ve Nübüvvet inancının devamı olarak Kur'an'da anlatılan, öldükten sonra insanın yeniden dirileceği, sorgusunun yapılacağı, müminlerin cennetle ödüllendirileceği ve kafirlerin de cehennemle cezalandırılacağı tasvirlerin aynısıdır. Bu tasvirler içinde cennet vurgusu cehennem vurgusuna kıyasla daha ön plana çıkmakta ve Allah'ın günahkâr kullarına olan rahmetinin daha fazla olduğu vurgulanmaktadır.

SONUÇ

Hacı Bektaş Velî öğretisinde inanç unsurlarının yeri ve önemini, kendisine izafe edilen eserlerden takip ettiğimizde, İslam Dini'nin en temel esasları olan Tevhîd, Nübüvvet ve Meâd konularındaki görüşlerin, Kur'an'ı Kerîm'den kaynaklanan, belli bir bütünlük, tutarlılık ve tatlı bir ahenk içinde olduğunu görürüz. Karşımıza çıkan bu resim, her ne gerekçe ile olursa olsun Hacı Bektaş Velî ya da onun izinden gidenlerin, İslam'dan başka bir dine mensup ya da dinsiz olduklarını söylemeye müsaade edecek türde değildir.

Hacı Bektaş Velî'nin, Şeyh Ahmet Yesevî kolundan gelen bir derviş olduğu ve Anadolu'ya gelen İlk Müslüman Türk'leri irşad eden sûfilerden birisi olduğu yeterince açık ve nettir. Bu netlik tarihi hakikatler ve efsanevî rivayetlerle birlikte, ikisi arasındaki fikrî benzerlikler bakımından da görülebilir. Onun hayatını anlatan eserlerdeki efsanevî rivayetlerin sebebinin içinde yaşadığı, Hristiyan kültüründe yaygın olan akıl dışılığa cevap niteliğinde olduğu söylenebilir. Ayrıca onun, kendi döneminde yaşayan emsali âlimler gibi şehir Müslümanlığını değil de, Hristiyanlık açısından kültürel bir merkez kabul edilecek olan Kapadokya bölgesini yerleşim merkezi olarak seçmesi, onun kimi emsalleri gibi tatlı su ulemâsı olmak yerine, kahraman bir cephe âlimi olduğunu göstermektedir.

Hacı Bektaş'ın Tevhîd inancı, Allah'ın varlığı, birliği, kuluna yakınlığı ve bağışlayıcı özellikleriyle öne çıkmaktadır. Ona izafe edilen sıfatların tamamı Kur'an'dan alınmakta ya da desteklenmektedir. Aynı şekilde Nübüvvet inancı doğrudan doğruya Hz. Muhammed'i işaret etmekte ve ona karşı yoğun bir sevgi ve muhabbeti barındırmaktadır. Meâd konusundaki fikirleri de çoğunlukla Kur'an âyetleri ile desteklenmekte veya hadislerle başvurulmaktadır. Cennet ve cehennem hayatını anlatırken, bu konuların özümseenebilmesi için yer yer zayıf rivayetlere başvurulabilmiştir. Hitap edilen kesim ve konuşulan zaman dilimi göz önünde bulundurulduğunda, onun bu türden malzemeleri kullanması doğal ve yerinde olarak kabul edilmelidir. Eserlerinin tamamı değerlendirildiğinde, günahkâr Müslümanları tövbeye çağırma, Allah'ın af ve merhametinden haberdar etmenin önemli bir yekûn tuttuğu, böylece azap ediciliğinden

⁷⁶ *Şerh-i Besmele*, s. 118–120.

daha ziyade affedici bir Allah inancı, asî ve günahkar ümmetine karşı daha şefkatli bir Peygamber inancı ve cehenneme kıyasla cennete kavuşma umudunun daha çok ele alındığı bir âhiret inancının işlendiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Bilici, Faruk, “Alevi Bektaşî İlahiyatının Günümüz Türkiye’sindeki İşlevi”, *Alevi Kimliği*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, Esad Coşan, sadeleştiren, Hüseyin Özbay, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996.
- _____, *Şerhi Besmele*, Haz. Rüştü Şardağ, *Her Yönü İle Hacı Bektaş-ı Veli İçerisinde*, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1985.
- _____, *Fatiha Tefsiri*, Haz. Hüseyin Özcan, Horasan Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____, *Fevaid*, Haz. Hayati Uyar, *Hazreti Ali’nin Din İle İlgili Sözleri ve Hacı Bektaş Veli’nin Makâlât, Besmele Tefsiri ve Fevaid’i İçerisinde*, Devran Matbaacılık, Ankara, 2005.
- _____, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniye*, Haz. Komisyon, Ankara, 2004.
- Sertoğlu, Murat, *Evliyalar Evliyası Hünkâr Hacı Bektaş Veli*, Şadırvan Yayınları, İstanbul, 1966.
- Haslok, F. R. *Bektaşîlik Tetkikleri*, MEB, Ankara, 2000.
- Korkmaz, Seyfullah, “Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Veli”, *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, Kayseri, 2001.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB, Ankara, 1991.
- _____, “Hacı Bektaş Veli”, *İA*, c. 2 s. 461-464.
- Kutlu, Sönmez, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, Ankara Okulu, Ankara, 2006.
- Noyan, Bedri, *Bektaşîlik Alevîlik Nedir*, Ankara, 1987.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, Yeni Boyut, İstanbul, 1992.
- Vilâyet-nâme, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli*, Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1958.
- Yalçın, Aziz, *Yorum ve Açıklamalarla Makalat-ı Hacı Bektaş Veli*, Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- Yesevi, Hoca Ahmed, *Divan-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, TDV Yayınları, Ankara, 1993.

HACI BEKTAŞ VELİ'NİN KUR'ÂN'DAN İKTİBASLARI VE YORUMLARININ TEFSİR PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Burhan BALTACI

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tefsir Anabilim Dalı

ÖZET

Bu çalışmada, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında çok önemli bir yere sahip olan manevî büyüklerimizden Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin düşünce dünyasının ve gönül âleminin şekillenmesinde en büyük etkenin Kur'an olduğu bizzat onun kendi eserlerinden hareketle ortaya konulmaktadır. Fatiha Suresi Tefsiri ve Besmele Tefsiri ile Hünkâr'ın en bilinen eseri olan Makâlât incelenerek bu sonuca ulaşılmıştır.

İleri seviyede bir Kur'an kültürüne sahip olan Hünkâr Hacı Bektaş Veli, görüşlerini bizzat ayetlerle delillendiren, gerektiğinde ayetlerin anlam içeriğine veya lafızlarına da telmih yapan, Kur'anî kavramları yerli yerinde kullanan, İslam geleneğini teorik ve içerik itibarıyla hazmetmiş, Kur'an'ın bilgi kaynağı olduğu kadar onun içeriğinin pratiğe yansımalarına da önem veren âlim, mütefekkir, Allah dostu ve Allah aşığı bir erendir. Onu yakından tanımak için bizzat eserlerine başvurmakta ve kendi eserleri vasıtasıyla onu anlamaya çalışmakta fayda vardır. Doğru bir Hacı Bektaş Veli tasavvuruna ulaşabilmemiz için kendi dilinden onu anlamak ve onun kaynaklarını iyi değerlendirmek kaçınılmazdır.

Anahtar Sözcükler: Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Kur'an, ayet, Fatiha Suresi Tefsiri, Besmele Tefsiri, Makâlât.

GİRİŞ

Hünkâr Hacı Bektaş Veli (606-669/1209-1270) Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında çok önemli bir yere sahip manevî büyüklerimizdendir. Etkisi günümüze kadar devam etmiş olan bu gönüller sultanının düşünce dünyasını daha iyi kavrayabilmemiz için öncelikli olarak kendisine nispet edilen eserlere başvurmamız yerinde olacaktır.¹

Her bir ulu veli ve gönül sultanında olduğu gibi Hünkâr'ın da bu manevî mertebeye yükselmesini ve gönül safiyetine ermesini, İslam'ın temel prensiplerini doğru anlaması ile bu esasları samimiyetle yaşamasında aramak yerinde olacaktır. Hünkâr'ın yaşantısının inceliklerini ve samimiyetinin esaslarını yine onun kendi gösterdiği çizgide aramak en doğru hareket tarzıdır. Bu hususlardaki temel nirengi noktalarını da onun eserlerinden hareketle kavrayabileceğimiz kanaatindeyiz.

¹ Bu çalışma Hünkâr Hacı Bektaş Veli özelinde bir araştırma olması hasebiyle sadece onun görüşleri ve eserleri temel alınmıştır. Alevî-Bektaşî geleneğin Kur'an anlayışı ile ilgili olarak ise bkz. Osman Eğri, "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Kur'an Tasavvuru," *İslâmî İlimler Dergisi*, Bahar 2007, C. 2, S. 1, ss. 161-186.

Hünkâr'ın eserlerini incelediğimizde onun düşünce dünyasının ve gönül âleminin şekillenmesinde en büyük etkenin temel kaynağı olan Kur'an olduğunu tespit ediyoruz. *Fatiha Suresi Tefsiri* ve *Besmele Tefsiri* bunun en güzel mütakalim örnekleridir. Bu eserlerde temel kaynak olan Kur'an'ın ilk cümlesi olan "Besmele" ve ilk suresi olan "Fatiha" tefsir edilmiş, dolayısıyla dinin asıl kaynağının yorumu sunulmaya başlanmıştır.

Ayrıca Hacı Bektaş Veli'nin eserlerinde sıklıkla başvurduğu en temel unsur Kur'an ayetleridir. Onun ifadelerinde "*Tanrı Teâlâ Kelâm'ı Mecîd içinde buyurur*"² gibi saygın lafızlarla ayetlerden iktibaslar/alıntılar yapıldığı gibi, pek çok yerde de ayetlere telmihler bulunmaktadır.³ Ayetlerden yapılan bu alıntılar ile eserleri içerisine serpiştirilmiş olarak bulunan telmihlerin tespit edilmesi, Hacı Bektaş Veli'nin Kur'an kültürünün ortaya çıkmasına ve düşünce sistemini ne ölçüde Kur'an'a dayandırdığının tespitine önemli bir katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Yukarıda da ifade edildiği gibi bu çalışmada Hacı Bektaş Veli'nin Kur'an'dan iktibasları, bizzat ayetlere lâfzî olarak veya telmih yoluyla yaptığı atıflar değerlendirileceği için araştırmayı onun eserleri ile sınırlandırmanın uygun olacağı kanaatine varılmıştır. Hünkâr'a nispet edilen *Makâlât*⁴ ve *Besmele Tefsiri*⁵ adlı eserlerin yazma nüshaları tıpkıbasımları ile beraber günümüz Türkçesine çevrilerek yayımlanmıştır. *Fatiha Tefsiri*⁶ adlı eserin önceleri varlığı bilinmekle beraber araştırmacılar tarafından kütüphanelerde bulunamamış idi.⁷ Fakat günümüzde bu eserin de yazma nüshalardan hareketle bir baskısı yapılmıştır. Çalışmamızda Hacı Bektaş Veli'ye aidiyeti hakkında olumlu sonuçlara ulaşılan⁸ bu eser de değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Bu araştırmamızda Hacı Bektaş Veli'ye ait olan eserlerin müellif adı kullanılmayarak sadece eser adı ile kaynak gösterilecektir.

Değerlendirdiğimiz Eserlerinin Özellikleri

Besmele Tefsiri: Hünkâr'a nispet edilen *Besmele Tefsiri* de geleneğimizde olduğu gibi Besmele, Allah'a (c) hamd, Muhammed Mustafa'ya (s) salât ve selam

² Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, *Besmele Tefsiri*, haz. Hamiye Duran, TDV Yay., Ankara 2007, s. 46.

³ Örnek olarak bkz. *Besmele Tefsiri*, s. 53, 61.

⁴ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, TDV Yay., Ankara 2007.

⁵ Kaynak olarak kullandığımız baskı için bkz. dipnot nu. 2.

⁶ Hacı Bektaş Veli, *Fatiha Tefsiri*, haz. Hüseyin Özcan, Horasan Yay., İstanbul 2008.

⁷ Hüseyin Özcan, "Hacı Bektaş Veli'nin Fatiha Tefsiri", *Fatiha Tefsiri*, s. 42.

⁸ Hacı Bektaş Veli'nin eserleri ile Fatiha Tefsir arasındaki benzerlikler hakkında bkz. Hüseyin Özcan, "Hacı Bektaş Veli'nin Fatiha Tefsiri", *Fatiha Tefsiri*, s. 44 vd; Bu konu ile ilgili müstakil bir çalışma da yapılmış ve eserin Hacı Bektaş Veli'ye ait olduğu kanaatine varılmıştır. Özcan, "Hacı Bektaş Veli'nin Fatiha Tefsiri İle Besmele Tefsiri'nin Karşılaştırılması," *Hacı Bektaş Veli Bilgi Şöleni*, Nevşehir-Türkiye, Basılmamış Tebliğ, Ağustos 2009, ss. 1-9.

ile başlamaktadır. Ardından eserin yazma nedeni açıklanmaktadır ki bu da müellif tarafından, dinî hükümlerin sırlarını açıklamak, olarak beyan edilmiştir.⁹ Hacı Bektaş Veli eserini özellikle Türkçe olarak yazdığını belirtmektedir. Bunun sebebi eserinden daha iyi faydalanılmasını istemesidir.¹⁰ Hünkâr Veli, eserin sonunda ise *Besmele Tefsiri*'nin daha da uzun olabileceğini belirterek yazdığı kadarının yeterli olduğu kanaatini dile getirmektedir.¹¹

Bu eser de *Fatiha Tefsiri*'nde olduğu gibi Miraç hadisesinde Allah ile Hz. Peygamber'in diyalogu ile başlamaktadır. Bu diyalog **Besmele'nin faziletine** dairdir. Tanrı Teâlâ Miraç'ta şu şekilde buyurur: "Eğer her işte yardımımın seninle olmasını istiyorsan, keremimi, lütfumu ve ism-i azamımı bildiren adım her an dilinde olsun." Bunun üzerine Hz. Peygamber bu ismin ne olduğunu sorar. Tanrı Teâlâ: "Ey Muhammed, ism-i azamım Allah'tır. Keremimi bildiren adım Rahmân'dır. Lütfumu bildiren adım Rahîm'dir. Eğer her durumda '*Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm*' dersen ben keremim ve lütfum ile senin bekçin olurum." der. Hz. Peygamber'in, bu lütfun sadece kendisine mi verildiğini, sorması üzerine Hakk Teâlâ bu lütfun ümmetine de şamil olacağını ifade buyurur.¹²

Eserin ilerleyen bölümlerinde de pek çok defa Besmele'nin söylenmesine teşvik vardır ki Besmele'de bulunan Tanrı'nın üç ismi üç olumsuz şeyi defeden veya üç olumlu şeyi celbeden konumundadır.¹³

Yine bu konuşmada Besmele'nin faziletine dair olmak üzere Allah, kim kendi rızası için Besmele'yi söylerse o kimseye kendisinden bile daha yakın olacağını bildirir ve "Allahlığım ile onların dünyada ayıplarını örteyim. Rahmanlığım ile ahirette diğer insanlar arasında rezil etmeyeyim. Rahîmliğim ile işledikleri günahları, sevaplara değiştireyim." ifadelerine yer verilir.¹⁴

Besmele Tefsiri'nin **ana teması** "Allah'ın bağışlayıcılığı ve affediciliği ile bu bağışlamanın hiçbir sebebe bağlı olmadan da gerçekleşebileceğidir." *Besmele Tefsiri*, Nisâ, 4/48 ve 116. ayetlerde ifadesini bulan "إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ

⁹ *Besmele Tefsiri*, s. 41.

¹⁰ *Besmele Tefsiri*, s. 42.

¹¹ *Besmele Tefsiri*, s. 153.

¹² *Besmele Tefsiri*, s. 42-45. Burada Hz. Peygamber'in şefaatine de değinilmektedir. Aynı yer. İsm-i azamın Allah olduğu diğer isimlerin Allah'ın sıfatlarını ifade eden kavramlar olduğu bildirilir ve bunların anlamlarına dair örnekler verilir. *Besmele Tefsiri*, s. 46-49.

¹³ Örnek olarak bkz. *Besmele Tefsiri*, s. 93. Yine kıyamet günü yaşanacak korkulardan (ki üç çeşit korkudan bahsedilir), emin olmak için Besmele'nin söylenmesi gerektiği ifade edilir. Besmele'de yer alan her bir isim bu üç korkudan emin olmayı sağlayacaktır. (*age.*, s. 94.) Hz. Peygamber'e Miraç gecesi gösterilen ve ilahî ikramları temsil eden üç deniz de böyledir. (*age.*, s. 101-106.)

¹⁴ "Tövbe eden, iman eden ve salih amel işleyenler" için gerçekleşecek olan günahların sevaplara dönüştürülmesi hadisesini ifade eden Furkan, 25/70. ayete telmih vardır ki bu ayet cümleinin hemen ardından ilgili hususu delillendirmek için lâfzen zikredilir. *Besmele Tefsiri*, s. 46.

”مَا دُونَ ذَلِكَ” Allah’ın şirk hariç her türlü günahı affedebileceği olgusundan hareketle Allah’ın bağışlaması, kulun da bağışlanmasına odaklanmaktadır. Bunun sebebi ise Besmele’de Allah’ın rahmeti, merhameti ve bağışlayıcılığını ifade eden iki ismi/sıfatı olan “Rahmân ve Rahîm” ifadelerinin yer almasıdır.

Fatiha Tefsiri. Hünkâr’ın *Fatiha Tefsiri* besmele, hamdele ve salveleden sonra **miraç** hadisesi ile başlar. Çünkü Fatiha, namazın her rekâtında okunması hasebiyle kulun Allah ile diyalogudur.¹⁵ Fatiha bu şekilde Tanrı ile bir diyalog olarak tefsir edilir. Namaz ise miraçta farz kılınmıştır. Namazın önemi ayet ve hadislerle vurgulandıktan sonra kişinin “Allahu ekber” tekbiri ile namaza başlaması Allah ile diyaloga girmesi olarak değerlendirilir ve namazda okunan “istiaze,” “besmele” ve “Fatiha” bu diyaloga uygun olarak tefsir edilir. Bu konuşma şu şekilde başlar:

Kişi namaza girse “*Allahuekber*” dese yani ey Yüce Tanrı, ilâhî en büyüksün, “ben günah denizine düştümse sen çıkar” ayrıca namaza başlayıp “*Eûzübillâhi*” dese yani ben Tanrı’ya sığındım dese, Yüce Hak der: -Ey kulum kimden korkarsın? Kul söyler: -“*Mine’ş-şeytânî r-racîm*” yani ol sürülen şeytandan ve devlerden. Yine “*Bismillâ*”ı söylese yani Allah’ın adıyla başladım. “*Errahmânirrahîm*” onun gibi, Allah ki şefkatli ayrıca esirgeyici ve bağışlayıcıdır. Yine “*Elhamdülillâh*” deyip başlayınca yani kul, “şükür Tanrı’ya şükür olsun” deyince Hak sorar: -Nasıl bir Tanrı’ya şükredersin? Kul: *Rabbil-Âlemin*; Âlemlerin Rabbi olan âlemleri yaratan diye cevap verir ve devam eder: -“*Errahmânirrahîm*” yani ey Rabbim bana rahmet et beni bağışla. Bunun üzerine yaratıcı sorar: Nerede rahmet edeyim ve neyi bağışlayayım? ...¹⁶

Günümüz tefsir anlayışı içerisinde Kur’an’dan bir sure tefsir edilmeye başlanırken surenin ismi veya isimleri,¹⁷ ayet sayısı,¹⁸ surenin fazileti¹⁹ ile ilgili olarak ortaya konan çeşitli bilgiler Hacı Bektaş Veli tarafından da tefsirinde yer verilmektedir. Fatiha’nın isimlerinden “seb’a’l-mesâni” için “*وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي*” ve “*وَالْفُرْآنَ الْعَظِيمَ*” Hicr, 15/87 ayete atıfta bulunur.²⁰

Bu bilgiler yanında aşırılığa kaçmayan tarzda “huruf”u²¹ kullanma da söz konusudur. Kur’an’ın temel ilkeleri ve bütünlüğüne ters düşmeyen tarzda Fatiha suresinin ayetlerinin harf sayıları verilmekte ve bu sayılar (beş vakit namaz,

¹⁵ Fatiha’nın Allah ile bir konuşma olduğu eserde açıkça da ifade edilmektedir. *Fatiha Tefsiri*, vr. 6 b, s. 69.

¹⁶ *Fatiha Tefsiri*, vr. 5 a-5 b, s. 67-68.

¹⁷ *Fatiha Tefsiri*, vr. 11 b, s. 73. Fatiha’nın isimleri sayıldıktan sonra bu isimlerin verilmesinin hikmetlerine de yer verilmektedir. *Age.*, vr. 12 a-13 a, s. 73-75.

¹⁸ *Fatiha Tefsiri*, vr. 7 a, s. 69.

¹⁹ *Fatiha Tefsiri*, vr. 7 a-b, s. 69.

²⁰ *Fatiha Tefsiri*, vr. 12 b, s. 74.

²¹ Hurûfîlik (Hüsametdin Aksu, “Hurûfîlik”, *DİA*, XVIII, 408-412.) bir akımın özel adı olması hasebiyle Hurûf tabiri kullanılmıştır. Harflerin tasavvuf tarihimizde erken dönem mutasavvıflarca kullanılması ve huruf geleneği hakkında bkz. Mehmet Emin Bozhüyük, “Huruf”, *DİA*, XVIII, 397-401, özellikle 399.

cennetin sekiz kapısı, on sekiz bin âlem gibi) çeşitli dini motiflerle özdeşleştirilmektedir.²² Ayrıca Fatiha suresinde hiç yer almayan yedi harfin anlamlarına ve cehennem isimlerine işaret etmeleri sebebiyle bu surede yer almadıklarına dair²³ Hz. Ali'ye dayandırılan bir rivayete de yer verilmiştir.²⁴

Fatiha Tefsirinde bir tanesi yukarıda işaret ettiğimiz harfleri içeren Hz. Ali kaynaklı, diğeri de surenin faziletine/sevabının fazlalığına dair Enes b. Mâlik vasıtasıyla Hz. Peygamber'e dayandırılan iki rivayete yer verilmiştir.²⁵ Tefsir geleneğimizde olduğu gibi ayetlerin anlaşılmasında hadislerden de delil getirme yolu da bu eserlerde kullanılmaktadır.²⁶

Makâlât: Diğer eserlerinde olduğu gibi Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât*'ı da Besmele, Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e ve Ehl-i Beyt'e salâvat ile başlamaktadır. *Makâlât* tasavvufta bir gelenek olan dört kapı kırk makamı beyan etmek üzere yazılmıştır. Dört kapı "şeriat, tarikat, marifet ve hakikat"tır. Kırk makam ise tasavvufta manevî olarak Allah'a ulaşmak için kat edilecek aşamaları ifade eder.²⁷

1. Hacı Bektaş Veli'nin Kur'ân Anlayışı

Hacı Bektaş Veli düşünce sistemi içerisinde Kur'ân'a "Bütün kitapların esası Kur'ân'dır." ifadeleri ile yer vermektedir. Kur'ân'ın esası da Fatiha'dır. "Dört kitaba da iman" dinî ilkesi hak erenlerinin düsturudur. Ona göre bu dört kitapta anlatılanların tamamı Kur'ân'da mevcuttur. Fatiha'yı okuyan dört kitabı da okumuşçasına sevaba nail olur.²⁸ Dört kitabın içerik olarak aynı hakikatleri barındırdığı vurgusu her fırsatta yapılır.²⁹ Bunun sebepleri arasında, Hacı Bektaş Veli'nin de önemli bir katkısının bulunduğu Anadolu'nun Türkleşmesi ve İsl-

²² *Fatiha Tefsiri*, vr. 13 a-15 b, s. 75-76.

²³ Çünkü bu surenin okunması cehennemden uzaklaşmaya sebeptir. Bu okuma Fatiha'nın namazda okunmasıdır. Çünkü eserde şu şekilde yer almaktadır. "Ey mü'minler size müjde olsun ki bir kimse doğruluk ve samimiyetle **iman** etse, **peygamberi** hak bilse, **namaz** kılsa, Hak Teâlâ cehennem ile onun arasında yetmiş bin rahmet peygamberi koyar. Her perdenin aralığı yetmiş bin yıllık yol olmuştur." *Fatiha Tefsiri*, vr. 7 b, s. 69.

²⁴ Bunlar "ث ج ز س ظ ف" harfleridir. Her birinin -genelde ilk harfinden olmak üzere- bir harfinden hareketle cehenneme işaret ettiği ve bunların bulunmayışının surenin cehennemden kurtuluşa veya uzaklaşmaya sebep olacağına işaret edilmektedir. (Anlam olarak problem olmakla beraber bu harflerden "ح" harfinin işaret ettiği kelimenin yazılışı ile ilgili bir sıkıntı söz konusudur.) *Fatiha Tefsiri*, vr. 8 a-9 a, s. 70.

²⁵ *Fatiha Tefsiri*, vr. 9 a-11 b, s. 70-73.

²⁶ *Fatiha Tefsiri*, vr. 3 b, s. 66.

²⁷ *Makâlât*'ın içerdiği konular hakkında geniş bilgi için bkz. "Giriş", *Makâlât*, s. 27 ve devamı.

²⁸ *Fatiha Tefsiri*, vr. 13 a, s. 74-75.

²⁹ Örnek olarak bkz. *Makâlât*, s. 47. Alevî-Bektaşî gelenekte vahiy geleneğine vurgu yapılırken "dört kitap" kavramı kullanılır. Ahmet Yıldırım, "Alevî-Bektaşîlerin Dinin Temel Kaynaklarından Kur'ân ve Sünnete Bakışı," *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I*, SDÜİF Yay., Isparta 2005, s. 288.

lamlaşması sürecinde bu coğrafyanın, Hristiyan halk başta olmak üzere farklı inanç mensuplarını barındırması ve muhatap kitlenin daha çok bu topluluklardan meydana geliyor olması gösterilebilir. Ayrıca diğer kutsal kitaplara inanmak İslam iman esaslarındandır ki bu hususa da temas edilmektedir.³⁰

Geleneğimiz içerisinde yer alan Kur'an'ın dört kitabın özeti olduğu, Fatiha'nın da Kur'an'ın özeti olduğu anlayışı *Besmele Tefsiri*'nde de yer alır. Besmele de Fâtihâ'nın özetidir. Dolayısıyla Besmele'yi telaffuz eden dört kitabı okumuşçasına sevaba nail olur.³¹

Hünkâr Velî, *Makâlât*'ın birinci bölümünde helal haram her ne var ise şeriatla mevcut olduğunu ifade eder iken "Nitekim Allah (c. c) bütün nesnelerin varlığını Kur'an'da zikretmiştir." ifadesi ile Kur'an'ı bilgi kaynağı olarak kabul etmektedir. Bunu da En'am, 6/59. ayete dayandırmaktadır. "وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ" "*Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir Kitap'tadır.*" ayetindeki "Kitâb" kelimesini "Kur'an" olarak tefsir etmektedir.³²

Hacı Bektaş Velî'nin anlayışında yükümlülük (teklif) merkezli bir anlama vardır. Kur'anî bir emrin anlaşıldığının göstergesi onun lâfzen anlaşılmış olması değil, gereğinin yerine getirilmesidir. Bu yüzden o; "Öyle ise azizim! Yüce Allah'ın buyurduklarını bilgisizlik edip bırakmamalı ve bunlardan çok sakınmak gerekir. O'nun 'sakının' dediğinden sakınmak gerekir."³³ beyanları ile Kur'an'da ifadesini bulan bir hususun anlaşılmasının yanında gereğinin de yerine getirilmesinin lüzumuna işaret etmektedir. Bu sözleri ile Hacı Bektaş Velî, Kur'an'ın içerdiği her bir hususun pratiğe yönelik olan bir yönünün var olduğunu öngörmektedir.³⁴

2. Kur'an'dan İktibasları

Hacı Bektaş Velî, Hz. Peygamber ile Cebrail arasında cehennemde yer alan "Gayya" kuyusu hakkında miraçta geçen diyalogdan bahsederken Meryem, 19/59 "فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا" ve Bakara, 2/256. "فَقَدْ نَبَّيْنَا الرُّسُلَ مِنْ الْغَيِّ" ayetlerden ikti-

³⁰ *Makâlât*, s. 71.

³¹ *Besmele Tefsiri*, s. 97.

³² *Makâlât*, s. 44. Ayette yer alan "Kitâb" kelimesinin "Levh-i Mahfûz" veya "İlm-i İlâhî" olarak tefsir edildiği de bilinmektedir.

³³ *Makâlât*, s. 44. Krş. Emrah Dindi, *Hacı Bektaş-ı Velî'de Kur'an Anlayışı*, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Hüseyin Yaşar, DEÜ Sos. Bil. Enst., İzmir 2006, s. 43. Hacı Bektaş Velî bu hususu belirttiikten sonra yapılması gereken vecibeleri sayar, bunlar "namaz, oruç, zekât, askere gitmek, gusül abdesti almak, dünyayı terk edip ahreti sevmektir.

³⁴ Bu, modern dilbilimdeki kullanımbilimsel yaklaşımın; "düz söz", "edimsöz" ve "etkisöz" ayrımı içerisinde, dilin işlevsel boyutuna işaret eden etkisöz boyutu ile benzeşmektedir. Örnek olarak bkz. Searle, J.R., "Söz Eylem Nedir", trc. Oya Gödekli, *Dilbilim Seçkisi*, Ed. Doğan Aksan, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1982, s.187 vd; Koç, Turan, "Kur'an Dili Açısından Söz Anlam İlişkisi," *Kur'an ve Dil Sempozyumu*, Van 2001, s.26-29.

baslarda bulunur.³⁵ “Gayy” kelimesinin yer aldığı Meryem, 19/59. ayetteki tehdit namaz kılmayanlar içindir. Dolayısıyla Hünkâr Veli de adı geçen Gayya kuyusunun namaz kılmayanlar için hazırlandığını belirtmektedir.³⁶ Namazın dinin direği olduğundan bahisle Allah’ın verdiği nimetlere “şükürün” namaz ile gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Bu anlamı desteklemek için ise “لَنْ” “سَكَرْتُمْ لَا زَيْدَنْكُمْ وَلَنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ” İbrahim, 14/7. ayeti delil getirmektedir. Ayrıca Hünkâr’a göre namazı kılmayanın dini de yoktur.³⁷

İbdine’s-sırâta’l-müstekim’in tefsirinde, Allah bu ayetin nurundan “şerâben tahûr”u yarattı derken “وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا” İnsan, 76/21. ayetten iktibasta bulunur.³⁸ *Fatiha Suresi Tefsiri* Süleymaniye Nüshasında yer alan bölümde “Hak Teâlâ altı nesneyi dost tuttu.” ile başlayan bölümde bu altı nesneyi sayarken de yeri geldikçe ayetlere atıfta bulunmaktadır. Sabır kılmayı dost tuttu, derken “وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ” Al-i İmrân, 3/146. ayeti³⁹; tevekkül için Talak, 65/3. ayeti; şükür için İbrahim, 14/7. ayeti referans olarak kullanır.⁴⁰

Hünkâr Veli, neredeyse her bir konu veya kavramı Kur’ân veya hadis ya da gelenek içerisinde kabul görmüş bir anlayış ile destekler. Bu noktada Kur’ân ayetlerine atıflar oldukça fazladır. Mesela “sura üflenmesi” meselsini ele alındığında hemen sur ile alakalı ayetleri delil olarak kullanır.⁴¹ Surun ilk olarak çalışına “nefha-i saika” denildiğini beyan eder ki bu ifade Zümer, 39/68. ayette yer alan “sa’ika” kelimesinden alınmıştır. İkinci çalışına “nefha-i feza” denildiği kanaatine Neml, 27/87. ayette bu konu ifade edilirken kullanılan “fe fezi’a” kelimesinden hareketle ulaşır. Surun üçüncü kez çalışı “kıyam (diriliş/ayağa kalkış) çalışıdır.” Bu adlandırma da Zümer, 39/68. ayette ifade edilen “kıyâmun” kelimesinden mülhemdir.⁴² Bu ve benzeri kavramları ayetlerden iktibasla kullanması Hünkâr’ın Kur’ân’ı, bilgi düzeyinden ziyade özümseme boyutunda anladığının bir göstergesidir. Eserlerindeki kıyamet tasvirleri de - ayetler bizzat zikredilmese de- ayetlerden mülhem olarak oluşturulmuştur.⁴³

“Rahîm” kelimesinin tefsirinde, “Tövbe eden, iman eden ve salih amel işleyenler” için gerçekleşecek olan “günahların sevaplara dönüştürülmesi” hadisesini ifade

³⁵ *Fatiha Tefsiri*, vr. 3 b, s. 66.

³⁶ *Fatiha Tefsiri*, vr. 3 b, s. 66.

³⁷ *Fatiha Tefsiri*, vr. 4 a, s. 67.

³⁸ *Fatiha Tefsiri*, vr. 10 b, s. 72.

³⁹ Ayet “وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ” lafızıdır. Eserde “إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ” şeklinde yer almaktadır. *Fatiha Tefsiri*, s. 73.

⁴⁰ *Fatiha Tefsiri*, s. 73.

⁴¹ Zümer, 39/68 ve Neml, 27/87 gibi ayetler. *Besmele Tefsiri*, s. 82-85.

⁴² *Besmele Tefsiri*, s. 82-85. Bu üç surun çalınması esnasında yaşanan zorluklarda yine kulun imdadına Besmele’nin ihtiva ettiği “Allah, Rahmân ve Rahîm” isimleri yetişir. s. 89.

⁴³ *Besmele Tefsiri*, s. 86.

eden Furkan, 25/70. ayete –yukarıda belirtildiği üzere- telmih vardır ki bu ayet cümleinin hemen ardından ilgili hususu delillendirmek için lâfzen de zikredilir.⁴⁴

Allah'ın bağışlayıcılığı Nisâ, 4/48 ve 116. ayetlerde yer alan “إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ” Allah'ın şirk hariç her türlü günahı affedebileceği noktasında ele alınır ve bu ayet de delil olarak yer bulur.⁴⁵ Allah'ın karşılıksız olarak affedeceği hususu delillendirilirken O'nun “Samed”⁴⁶ olma özelliğine yer verilir.⁴⁷

Kur'ânî kavramların tanımını yaparken veya kavramları bizzat kullanırken de ayetlerden deliller getirir. Örnek olarak “*innî messeniyeddurru ve ente erhamurrahimîn*” Enbiya, 21/83. ayetini kişinin müflisliğini kabul etmesi olarak yorumlar.⁴⁸

Firdevs Cennetinin tasviri yapılırken de Gâşiye 88/15-16, Vâkıa 56/15-16 ve 89, İnsan 76/21, Rahman 55/22, Zuhruf 43/71, Tur 52/23, Enbiyâ 21/103, Meryem 19/85, Hadid 57/12, Zümer 39/73, Kasas 28/83, Furkan 25/75 gibi ayetlere bizzat yer verilir. Artık Besmele'nin faziletine dair yorumlar sona ermiş ve bu yorumlara itibar eden kulun günahları Allah'ın lütfu ile bağışlanarak Cennete girmeye nail olmuştur. Bu sebeple Cennet ve içerisindeki nimetleri tasvir eden ayetlere geniş bir şekilde yer verilir.⁴⁹

Makâlât ta zahitlerin durumunu beyan ederken; “her kim bu dünyada kendi nefisini yakarsa, yarın ahirette türlü türlü azaplardan kurtulur. Hâsılı şöyle bilin ki bir kez yanan artık bir daha yanmaz. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “... yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem, kafirler için hazırlanmıştır.”⁵⁰ ifadeleri ile tasavvufta cehennemde yanmamak için dünyada yanma olarak ifade edilen dünyada çile çekmeden bahsederken, cehennem şartlarını ve orada yanma hadisesinin varlığına işaret eden ayet delil olarak kullanılır.⁵¹

Hünkâr, insanın pis olmasının sebebi olarak içinde şeytan fiili bulundurmasını gösterir. Bunu izah sadedinde ise içine içki konulmuş ve ağzı sımsıkı kapatılmış bir kabın dış kısmının günde on defa dahi yıkansa temizlenmeyeceğini, çünkü içindekinin içki olduğunu onun da pis olduğunu belirtir. Buna delil olarak da içkinin pis (rics) olduğuna dair “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ”

⁴⁴ Besmele Tefsiri, s. 46.

⁴⁵ Besmele Tefsiri, s. 77.

⁴⁶ İhlas, 112/2.

⁴⁷ Eserde “Samed”den de derman bulmasa, sanem (put) ile Samed arasında ne fark olur.” şeklinde bir yorumda da bulunulmuştur. Besmele Tefsiri, s. 126.

⁴⁸ Besmele Tefsiri, s. 53.

⁴⁹ Besmele Tefsiri, s. 133-142.

⁵⁰ “وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْجَارَةُ أَعَدَّتْ لِلْكَافِرِينَ” Bakara, 2/24.

⁵¹ Makâlât, s. 47.

”وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ“ Maide, 5/90. ayeti delil olarak kullanır.⁵²

Hünkâr Veli, insanların dört grup olduklarını beyanla “abidlerin aslı rüzgâr, zahitlerin aslı ateş, ariflerin aslı su, muhiblerin aslı toprak”tır der. Allah Teâlâ Kur’ân’da “مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى” Tâhâ, 20/55. ayette herkesin yaratıldığı şekliyle aslına döndürüleceğini bildirdiğini, kişinin bu guruplardan hangisine dâhil olduğunu eserindeki “muhip”in diliyle sorar ve bir anlamda herkesin kendine somasını ister.⁵³

Hünkâr’ın *Makâlât*’ında **vahdet-i vücud**a dair unsurlar da göze çarpmaktadır. Bu meyanda “*men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehu*” sözüne de oldukça sık yer verir.⁵⁴ O’na göre insanın, Tanrı’yı kendi içinde araması gerekir. Zaten başka bir yerde bulma imkânı da yoktur. Bunu kanıtlamak için de yine ayetlere başvurur. Allah’ın insana herkesten (Vakıa, 56/85 “وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ”) hatta şah damarından daha yakın olduğunu (Kâf, 50/16 “وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ”) ifade eden ayetleri delil olarak getirir.⁵⁵ Kişinin gönlünde daima Allah ile olması, O’ndan gafil olmaması gerektiğine dair “...*Nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onlarla beraberdir.*” anlamındaki Mücadele, 58/7. ayeti delil olarak gösterir.⁵⁶ Bu şartı gerçekleştirmeyen insanı gerçek insan olarak kabul etmez. Onlar için “*Her ne kadar görünüş olarak insan olsalar da onlar hayvanlardan daha aşağıdır.*” ifadeleri ile A’raf, 7/179. ayete işaret etmektedir. Bu ayet ilahi hitabı kabul etmeyip gereğini yerine getirmeyenlerden bahsetmesine rağmen Hünkâr Veli, gerçek anlamda gönülden Allah’a kul olmayanlara bu ayetin ifade ettiği tehdidi layık görmektedir.⁵⁷

Benlik davası güden üç kişinin helakinden bahsederken yine ayetlerden delil getirir. Hünkâr’a göre şeytan ateşi dost edindi,⁵⁸ Allah da dostu dosttan ayırmaz, onu ateşte yaktı. Firavun Kıptilere “dostum” dedi, onların gözü önünde boğuldu.⁵⁹ Kârûn malına dayandı.⁶⁰ Malıyla birlikte helak oldu. Ardından Hz. Muhammed’in (s. a. v) Tanrı dostluğuna dayanması ve bu dostluğu kazanması konu edilir.⁶¹ Bu dostluğun delili olarak da, iman edenlerin Allah’a olan sevgilerinin

⁵² *Makâlât*, s. 51-52.

⁵³ *Makâlât*, s. 55.

⁵⁴ *Makâlât*, s. 55, 64, 67, 78 gibi.

⁵⁵ *Makâlât*, s. 56.

⁵⁶ *Makâlât*, s. 67.

⁵⁷ *Makâlât*, s. 67.

⁵⁸ Bu dostluğu, “*Beni ateşten onu çamurdan yarattım.*” Maide, 5/12. ayet ile delillendirir.

⁵⁹ “... *gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk.*” Bakara, 2/50.

⁶⁰ Kasas, 28/76 ve benzeri ayetlere telmih vardır.

⁶¹ Bu husus “üçüncü” olarak sayılsa da metinde ikinci unsur olan Firavun’un adının atlanması fakat ayetin yer alması sebebiyle şeytan, Firavun ve Kârûn ile benlik davası güden üç kişi sayılmış olmaktadır. Hz. Peygamber’e ise bunlara karşın benliğe dayanmayan, Allah’ın dostluğuna dayanan birisi olarak ayrı bir konumda yer verilmektedir. Bkz. *Makâlât*, s. 64.

aşırılığını;⁶² şükre karşılık nimetlerin artırılacağını;⁶³ güzel davrananları (ihsan derecesinde hareket edenleri) Allah'ın en güzel şekilde mükâfatlandıracağını;⁶⁴ iman, salih amel ve şirksiz bir ibadeti⁶⁵ konu edinen ayetleri bizzat zikreder.⁶⁶

Kırk makamdan şeriatın birinci makamı **imandır**.⁶⁷ Hünkâr'a göre iman binlinçli (akıl) bir inanmadır ve gönülden olmalıdır. İslam iman esaslarını da saydıktan sonra iman ile alakalı ayetleri zikrederek konunun önemine dikkat çekmektedir. Münafıkların cehennemden en alt tabakasında olduğunu bildiren⁶⁸ ve şirkin asla bağışlanmayacağını ifade eden ayetler⁶⁹ ile Allah'ın Âdemoğlunun zürriyetine “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” diyerek hitap ettiği, onların da “*Evet*” cevabını verdikleri, kültürümüzde “bezm-i elest” olarak ifade edilen zamanı hatırlatan ayetleri⁷⁰ bizatihi zikreder.⁷¹

Hünkâr'a göre “Tanrı dostlarına inanmak (varlıklarını kabul etmek)” da imana dâhildir. “Zira Tanrı dostları miskinliği⁷² kabul ettiler. İkiliği bırakıp bir kolay yola gittiler. ” diyerek bu hususu “*إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا Mutlaka zorlukla beraber bir kolaylık vardır.* ” İnşirah, 94/6. ayet ile delillendirir.⁷³ Kanaatimizce, bu ayet ile zor gibi görünen bu (miskinlik) yolun, insanı ebedi kolaylık sağlayacak bir sonuca (Allah ile dostluğa) götüreceği veya Allah dostlarının varlığının, dinî hayatı yaşamada örnek olmaları hasebiyle insanlara bir kolaylık sağladıkları şeklinde bir anlam kastedilmiştir.

İman bahsi “O halde ne varsa ihlâsla iman getirmekte vardır. ” denilerek, pek çok ayette yer alan “*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا* Ey iman edenler...” ibaresi ile makam sonlandırılmıştır. Kanaatimizce bu, Nisâ, 4/136. ayetteki “*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا* Ey iman edenler (...) iman edin. ” ayetinin baş tarafıdır. Ayette yer alan “*آمِنُوا* âmenû” lafzı yanında yazılışı aynı olan “*آمِنُوا* âminû” kelimesi da vardır ki bu

⁶² Bakara, 2/165.

⁶³ İbrahim, 14/7.

⁶⁴ Necm, 53/31.

⁶⁵ Kehf, 18/110.

⁶⁶ Makâlât, s. 64.

⁶⁷ *Buyruk*'ta iman “İman şudur ki, Cebrâil (s) Hak celle ve alâ Hazretleri indinden Sultân-ı Enbiyâ Efendimiz'e getirdiği Hazret-i Kur'an içinde her ne emir olundu ise ona iman etmek (...) işte iman budur.” şeklinde tarif edilmektedir. (*İmam Caferi Sadık Buyruğu*, İstanbul 1993, s. 12.) Yıldırım, “Alevî-Bektaşîlerin Dinin Temel Kaynaklarından Kur'an ve Sünnete Bakışı,” s. 288'den naklen.

⁶⁸ “*إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ*” Nisâ, 4/145.

⁶⁹ “*إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ*” Nisâ, 4/48.

⁷⁰ “*وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى*” A'raf, 7/172.

⁷¹ Makâlât, s. 68.

⁷² “Miskinlik” ve Allah dostları ile ilgili olarak kullanılması ile müspet olarak anlaşılan anlam alanı için bkz. Musa Özdağ, *Feyizler*, Hamle Yay., İstanbul 1992, I, 170 vd.

⁷³ Makâlât, s. 71.

lafız, yazılışı aynı olması hasebiyle (yüksek bir ihtimalle) tekrar sanılarak istin-sahta düşmüştür. Bu şekilde kabul edildiğinde cümlelerin sonu ile de uyum sağ-lamaktadır. Hünkâr iman makamının sonunda “Her ne kim var ise, ihlâs ile iman getürmektür.” dedikten sonra “Kavluhu Teâlâ: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا امْئُوا Ey iman edenler, iman edin. ” ifadesi ile inananları tavsif ettiği şekilde bir iman ile iman etmeye, ayetin lafzını kullanarak davet etmektedir.⁷⁴

Hacı Bektaş Veli İslam tasavvuf geleneğinde olduğu gibi **her bir makamı bir veya birkaç ayetle açıklamakta veya ilintilendirmektedir.** Örnek olarak şeriat, tarikat, marifet ve hakikat olarak sayılan dört kapıdan biri olan şeriatın makam-ları ve ilintilendirildiği ayetler şunlardır. İlk makam olan iman makamında - yukarıda da yer verildiği üzere- Münafıkların cehennem en alt tabakasında olduğunu bildiren⁷⁵ ve şirkin asla bağışlanmayacağını ifade eden ayetler⁷⁶ ile Allah'ın Âdemoğlunun zürriyetine “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” diyerek hitap ettiği, onların da “Evet” cevabını verdikleri bezm-i elest olarak ifade edilen zamanı hatırlatan ayetleri⁷⁷ bizatihi zikreder.⁷⁸ Diğer makamlar ve ilgili ayetler şu şekilde tatad edilir. İkinci makam ilim (Âl-i İmrân, 3/79), üçüncü makam zekât (Bakara, 2/110), oruç, hac (Al-i İmrân, 3/97), cihad ve gusüldür.⁷⁹ Dör-düncü makam helal kazanmak ve faizi haram bilmektir (Bakara, 2/275). Beşinci makam nikâh yapmaktır (Bakara, 2/20). Altıncı makam hayız ve nifas halinde cinsel ilişkiyi haram bilmektir (Bakara, 2/222).⁸⁰ Yedinci makam sünnet-i ce-maattir (Fetih, 48/23). Sekizinci makam şefkattir (Bakara, 2/27). Dokuzuncu makam temiz giymek ve temiz yemektir (Bakara, 2/172, Müddessir, 74/4). Onuncu makam iyiliği emretmek ve yaramaz işlerden sakınmaktır (Al-i İmrân, 3/114).⁸¹ Tarikatın makamlarını da ayetlerle delillendirerek sayılır.⁸² Marifet ve hakikat makamları ise ayet veya hadisten referans gösterilmeksizin sayılmakta-dır.⁸³ Bunun sebebi aynı eserde “arif” kimsenin dilinden sorulan bir soru üzeri-ne tartışılır. Cevap tasavvufî bir bakış açısıyla verilir: “Tanık (delil/referans), kâl

⁷⁴ *Makâlât*, s. 72.

⁷⁵ “إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ” Nisâ, 4/145.

⁷⁶ “إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ” Nisâ, 4/48.

⁷⁷ “وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ” A’raf, 7/172.

⁷⁸ *Makâlât*, s. 68.

⁷⁹ Bu esasların ve terimlerin kaynağı Kur’ân’dır ve ilgili konularla alakalı Kur’ân’da ayet bulunma-sına rağmen eserde yer verilen cümleler ayet değildir.

⁸⁰ İlgili nüshada haram olan evliliklerin sayıldığı Nisâ, 4/23. ayet yer almasına rağmen başka nüshalarda Bakara 2/222. ayet yer almaktadır. (*Makâlât*, s. 72, dpn. 177.) Bu ayet makam ile doğrudan alakalıdır.

⁸¹ *Makâlât*, s. 68-75.

⁸² *Makâlât*, s. 75-78.

⁸³ *Makâlât*, s. 78-79.

(lâf) yurdunda olur; hâl yurdunda olmaz. Yine tanık, inkâr evinde olur; evet (belî) evinde olmaz. Yine tanık, dışarıda olur; içerde olmaz.”⁸⁴

Hünkâr'a göre bu kırk makamın herhangi birisi eksik olsa hakikate erişme gerçekleşmez, maksat hâsıl olmaz ve işlediği bütün amelleri boşa gider. Bu sebeple her bir makamın gereği yerine getirilmelidir. Hünkâr bu görüşünü ayetlerle delillendirmek suretiyle pekiştirir. Burada yer verdiği ayetler, dağılma ve parçalanma lafzı taşıyan ayetlerden (Furkan, 25/23, Haşr, 59/21) Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeye (Zümer, 39/53) ve münafıklar ile ilgili ayetlere (Tevbe, 9/68) kadar pek çok konu ile ilgilidir.⁸⁵

“Marifetli can erenler canıdır. Marifetsiz can hayvanlar canıdır. (...) Âşık olanların tenleri ölür ama canları ölmez. ” ifadelerini delillendirmek için Hünkâr'ın referansı olan ayet “وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا” *Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın...*” lafzı ile başlayan Âl-i İmrân, 3/169. ayettir. Zahirî, Allah yolunda savaşta öldürülenleri konu edinen ayeti işârî bir tarzda yorumlayarak (kendilerini Allah yolunda yok etmiş, hiçe saymış, bir anlamda öldürmüş kabul edilen) Allah âşıkları için kullanmaktadır.⁸⁶

Bunlarla beraber Hacı Bektaş Veli'nin din ve tevhit anlayışını da ifade eden cümleleri de yine Kur'ân ayetleri ile delillendirilmektedir. Hünkâr'a göre Allah katında din İslâm'dır (Al-i İmrân, 3/19). Ve onu iç dünyamızda, kalplerimizde bize sevdirmiştir (Hucurât, 49/7). Allah kendi varlığını (En'âm, 6/1 gibi), sıfatını (Hadîd, 57/2, 5), heybetini (En'âm, 6/18), ululuğunu (Şûrâ, 42/4), üstünlüğünü (Fâtır, 35/10), büyüklüğünü (Rahman, 55/78), nimetini (Hacc, 22/78) ve benzeri pek çok özelliğini bize bildirmiştir. Burada sayılan pek çok hususun her biri ayetlerden iktibasla beyan olunmaktadır.⁸⁷

3. Kur'ân Ayetlerine Telmihler

Besmele'nin faziletinin konu edildiği bölümde, Besmele'yi telaffuz edene Allah'ın yakınlığı anlatılırken “وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ” Kâf, 50/16. ayete telmih vardır.⁸⁸ Ayrıca eserde Fâtır, 35/32. ayette yer alan “ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ إِذْنُ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ” “kendine zulmedenler, orta derecede olanlar ve ileri gidenler” olarak müminlerin tasnifine telmih vardır. Bu kategorideki müminlerden sabikûn'a (ileri gidenlere) “Allah”, muktesitlere (orta yolu tutanlara) “Rahmân” ve zalim-

⁸⁴ Makâlât, s. 81.

⁸⁵ Makâlât, s. 81-85.

⁸⁶ Makâlât, s. 86.

⁸⁷ Makâlât, s. 93 vd.

⁸⁸ Besmele Tefsiri, s. 45.

lere (kendine yazık edenlere) de “Rahîm” ismini söylemeleri tavsiye edilmektedir ki bu isim onların bağışlanmalarına vesile olsun.⁸⁹

Hünkâr, *Besmele Tefsiri*’nde Allah’ın kullarına iyi davranılmasını öğütlerken, Allah tarafından peygamberlere hitaben düşmanlarına bile “*yumuşak konuşmayı emretmesini*” delil olarak sunar. Bu husus “*قُولُوا لَهُ قَوْلًا لِّئَنَّا*” ifadesinin yer aldığı Tâhâ, 20/44. ayete telmihtir.⁹⁰ Allah’ın merhameti ve her türlü günahı affedebileceği tezi işlenirken “*قَالُوا لَكَ يَبْنَؤُا اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ*” Furkan, 25/70. ayeti sebebiyle gerekirse bütün günahların Allah tarafından ibadete dönüştürülebileceği vurgulanır.⁹¹ İbadete devamı öğütlerken Hud, 11/114. ayetteki “*zulefen mine’l-leyl*” ibaresinden mülhem olmak üzere, bütün gece ibadetle meşgul olamayanlar için “gecenin bir bölümünü ibadetle geçirmeleri” tavsiye olunmaktadır.⁹² Cennet ırmaklarından bahsederken ise İnsan, 76/21. ayete telmihtir.⁹³

Yine Hünkâr’a göre Besmele’de yer alan Tanrı’nın üç ismi Al-i İmrân, 3/191. ayette ifadesini bulan kulun “ayakta, otururken ve (secdede) yatarken” yaptığı ibadetlerin eksiklerinin tamamlanmasına vesiledir.⁹⁴ İbrahim, 14/7. ayetteki “*le ezîdenneküm*” ibaresinden mülhem olmak üzere cennet nimetlerinin Allah tarafından artırılacağından bahsedilmektedir.⁹⁵

Şeytan, Bakara, 2/168, 208 gibi ayetlerde ifade edildiği gibi Hacı Bektâş Veli tarafından da “düşman” olarak nitelendirilmektedir.⁹⁶ A’raf, 7/200 ve Fussilet, 41/36. ayetlerde ifade edilen “Şeytan’dan Allah’a sığınma” emrine riayet etmek (Euzü-Besmele), insanın dünya sözleri ile meşguliyyete daldığı zaman sığınacağı bir söz olarak tavsiye edilmektedir.⁹⁷ Hz. Yusuf kıssası da örnek olarak beyan edilir. Yusuf, 12/24. ayete telmihtir yapılarak “*وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا اَنْ رَّا بُرْهَانَ*” Allah’ın inayeti sayesinde zinadan kurtulduğu ifade edilir. Allah’ın Yusuf’u, atasının/dedesinin yüzü suyu hürmetine kurtardığını beyanla⁹⁸ asileri de Hz. Muhammed Mustafa hürmetine cehennemden kurtaracağı ifade edilir.⁹⁹

⁸⁹ *Besmele Tefsiri*, s. 49.

⁹⁰ *Besmele Tefsiri*, s. 66.

⁹¹ *Besmele Tefsiri*, s. 77.

⁹² *Besmele Tefsiri*, s. 90.

⁹³ *Besmele Tefsiri*, s. 110.

⁹⁴ *Besmele Tefsiri*, s. 113.

⁹⁵ *Besmele Tefsiri*, s. 122.

⁹⁶ *Besmele Tefsiri*, s. 114.

⁹⁷ *Besmele Tefsiri*, s. 146.

⁹⁸ *Besmele Tefsiri*, s. 149-150.

⁹⁹ *Besmele Tefsiri*, s. 153.

Geleneksel bazı **tefsir ifadelerine de atıflar** vardır. Mesela, Rahman kelimesinin dünyada Rahîm kelimesinin ahirette Allah'ın merhametine işaret ettiğine dair anlayış bu eserlerde yer bulur.¹⁰⁰

Hünkâr Veli, her daim Allah ile olan velinin canının aşk ile alınacağını, onun bu anda canını teslim ettiğini bile hissetmeyeceğinden dem vurur iken Yusuf'u görünce şaşkınlıktan ellerini doğrayan Mısır'lı kadınların bahsi geçen ayetlere¹⁰¹ telmih yapar.¹⁰²

İlk insan Hz. Âdem'in ve insan neslinin yaratılışını teferruatlı bir şekilde anlatılan bölümler ile insanın dünyada yaşayışı ve de ahirette cennet veya cehennemde yaptıklarının karşılığını göreceği ile ilgili kısımlar bizzat ayetlerden iktibaslarla ve ayetlere telmihlerle doludur.¹⁰³

Makâlât sona ererken de “mübarek ve hayırlı sözler Kur'ân tefsirinde ve Hz. Peygamber hadislerinde nakledilir. ” ifadeleri ile yine Kur'ân'a ve hadislere bir göndermede bulunmaktadır.¹⁰⁴ Ayrıca bu ifade Hünkâr'ın kendi görüşlerinin kaynağının bu iki asla dayandığını da göstermektedir.

Kur'ânî Kavramlar: Hünkâr, tefsirinde Kur'ân kökenli kavramları da sıkça kullanır ki bu onun Kur'ân kültürüne ne kadar fazla aşına olduğunu göstermektedir. Hatta “Hünkâr Veli, Kur'ânî kavramlar ile konuşup yazmaktadır” dahi denilebilir. Örnek olarak şu kavramlar verilebilir: Hâlik,¹⁰⁵ ism-i azam,¹⁰⁶ muktesit,¹⁰⁷ zalim,¹⁰⁸ elest âlemi,¹⁰⁹ (şirkten uzak bir) iman,¹¹⁰ ahiret,¹¹¹ ru'yetullâh,¹¹² peygambere iman,¹¹³ tevhit,¹¹⁴ Hz. Musa,¹¹⁵ gusül,¹¹⁶ Hz. Yusuf¹¹⁷ ve benzeri yüzlerce kavram sayılabilir.

¹⁰⁰ *Besmele Tefsiri*, s. 69.

¹⁰¹ Yusuf, 12/31.

¹⁰² *Makâlât*, s. 59.

¹⁰³ Bkz. *Makâlât*, s. 110-137.

¹⁰⁴ *Makâlât*, s. 137.

¹⁰⁵ *Besmele Tefsiri*, s. 46.

¹⁰⁶ *Besmele Tefsiri*, s. 46.

¹⁰⁷ *Besmele Tefsiri*, s. 53.

¹⁰⁸ *Besmele Tefsiri*, s. 61.

¹⁰⁹ *Besmele Tefsiri*, s. 73.

¹¹⁰ *Besmele Tefsiri*, s. 73.

¹¹¹ *Besmele Tefsiri*, s. 73.

¹¹² *Besmele Tefsiri*, s. 74.

¹¹³ *Besmele Tefsiri*, s. 77.

¹¹⁴ *Besmele Tefsiri*, s. 77.

¹¹⁵ *Besmele Tefsiri*, s. 77.

¹¹⁶ *Besmele Tefsiri*, s. 78.

¹¹⁷ *Besmele Tefsiri*, s. 81.

Kıssalar ve Tarihî Şahıslar: Hünkâr'ın tefsirlerinde Kur'ân'da adı ve kıssaları zikredilen Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. Yusuf (ve Züleyha) gibi Peygamber kıssalarına atıflarda bulunmaktadır.¹¹⁸ Sabırda Eyüp Peygamber kıssasına gönderme yapılmaktadır.¹¹⁹ Kur'ânî kıssalar yanında İslam tarihinden hikâyelere de yer verir.¹²⁰ Hz. Ali,¹²¹ Cafer-i Sâdık,¹²² Hasan-ı Basrî,¹²³ Cüneyd ve Serriyy-i Sekatî¹²⁴ gibi İslam tarihindeki meşhur mutasavvıfların yorumlarından ve hayatlarından da örnekler yer alır. Ayrıca tefsirinde anlamın anlaşılması ve yerleşmesi için, konuyla birebir örtüşen muhayyel hikâyelere de yer vermekten kaçınmaz.¹²⁵

4. Değerlendirme

Hacı Bektaş Veli'nin düşünce dünyasını daha iyi kavrayabilmemiz için onun fikirlerine kaynaklık eden unsurları bilmemiz gerekmektedir. İslam tasavvuf geleceğindeki her bir gönül ereni ulu velide olduğu gibi Hünkâr'ın fikirlerinin kaynakları arasında en önde gelen birincil kaynak Kur'ân'dır. O her fikrini bir Kur'ân ayetine veya hadise dayandırmaya özen gösterir. Bu sebeple eserlerinde pek çok ayete bizzat ayetin metnini de zikrederek atıf yapar. Bunun dışında ayetleri bizzat belirtmese de kaynağı ayet olan kendine ait cümleleri oldukça fazladır. Ayetlere yaptığı bu telmihler onun Kur'ân kültürü ile yoğrulduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca eserlerinde Kur'ânî kavramları sıkça kullanması da dikkat çekmektedir. Kur'ân'da yer alan başta peygamber kıssaları olmak üzere, kıssalara ve bu kıssalardaki ayrıntılara yaptığı atıf ve telmihler de dikkat çekmektedir.

Hünkâr'ın kutsal kitap anlayışı “dört kitaba” da iman noktasındadır. Onun anlayışında dört kitap içerik olarak Kur'ân'da mündemiçtir. Öyle ise Kur'ân okuyan veya Kur'ân'da ifade edilen esasları yerine getiren bir kimse dört kitabın içeriğini de yerine getirmiş demektir. Bu anlayışta yukarıda da ifade edildiği üzere, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecindeki muhatapların başta Hristiyan halk olmak üzere farklı inanç mensuplarından oluşmasının etkisi yadsınamaz. Zaten İslam inancına göre de diğer kutsal kitaplar inanılması dinen gerekli olan hususlardandır.

Hacı Bektaş Veli'nin anlayışında Kur'ân'a inanılması ve okunması birer gerekliliktir, kurtuluş vesilesidir. Onun anlayışına göre Kur'ân içeriği itibarıyla sadece bilgi kaynağı olan bir kitap değil aynı zamanda gereği ile insanların yükümlü tutulduğu bir ilahi kelimedir. Bu sebeple dört kapı kırk makamı saydığı ve ayetlerle bunları

¹¹⁸ *Besmele Tefsiri*, s. 118 ve devamı.

¹¹⁹ *Besmele Tefsiri*, s. 50.

¹²⁰ *Besmele Tefsiri*, s. 54-58, 62-65.

¹²¹ *Makâlât*, s. 102 gibi.

¹²² *Makâlât*, s. 110 gibi.

¹²³ *Besmele Tefsiri*, s. 74.

¹²⁴ *Besmele Tefsiri*, s. 129.

¹²⁵ *Besmele Tefsiri*, s. 114-118 gibi.

desteklediği *Makâlât*'ta bu makamlarda sayılan hususların bir tanesi dahi eksik bırakılmaksızın, her birinin yerine getirilmesi gerektiğini, aksi takdirde Tanrı'ya ulaşma, ona yakın olma hadisesinin gerçekleşmeyeceğini açıkça ifade eder. Bu makamlar arasında İslam'ın ibadet esasları olan namaz, oruç gibi şartlarından tutunuz ahlaki esaslar ile insanın tam ve mükemmel bir insan (insan-ı kâmil) olmasını sağlayacak olan, nefis terbiyesine yönelik hususlara kadar pek çok esas sayılır.

Eserlerinden anladığımız kadarıyla Hünkâr Veli, iman ve ibadet esasları ile hemhal olmuş, bunun yanında da ilgili esaslar üzerine Allah'ın sevgili bir kulu olma noktasında nefsinin arındırarak hususlara da dikkat etmiş bir gönül erenidir. Kur'an'ın çizdiği çerçeveden hiçbir zaman çıkmadığı gibi onun gereklerini yerine getirmede de gayet titiz ve dikkatlidir. Dinî ve Kur'anî esaslardan herhangi birisinin dahi ihmal edilmesine tahammülü yoktur.

Hacı Bektaş Veli'nin Kur'an kültürü dikkat çekici boyuttadır. Onu Hoca Ahmed Yesevî'den gelen geleneğin bir uzantısı olarak düşünersek, manevi bir otorite olması yanında temel dini bilgilere de aşina olduğunu anlamış oluruz. Eserlerindeki dil sadeliği, onun bilgi seviyesinin temel dini bilgilerle sınırlı olduğu yönünde bazı iddiaların serdedilmesine sebep olmuştur. Oysaki kendisi bu dil sadeliğinin halkın konuları daha iyi anlaması için bilinçli olarak tercih edildiğini açıkça belirtmektedir. Kur'an çerçevesinde değerlendirebileceğimiz bilgi seviyesi de oldukça yüksektir. Asırları aşan değeri ise bilgi birikiminden ziyade inandığı değerleri hayatın içinde, pratikte uygulamasında aranmalıdır.

Tefsir usulü açısından değerlendirdiğimizde Hünkâr'ın bazı ayetlere getirdiği yorumlar "işârî tefsir" olarak geleneğimizde adlandırılan tefsir türü ile birebir örtüşmektedir. Tasavvufi tefsir olarak da adlandırılan bu tefsir çeşidinde ayetlerin ilk anlamı/manası reddedilmeksizin işaret ettiği diğer anlamlara da yer verilmektedir. Burada bizi ikincil anlama götüren bir işaretin bulunması gerekmektedir. Bu anlamlandırma asıl manayı da reddetmemek şartıyla, tefsir tarihi içerisinde yer verilmiş yadsınmayan bir tür olagelmıştır. Bu tasnif onun tasavvufi gelenek içerisinde yetişmiş ve o kültürden gelen bir kimse olması ile de bağdaşmaktadır.

SONUÇ

İleri seviyede bir Kur'an kültürüne sahip olan Hünkâr Veli, bizzat ayetlerle müdellel, gerektiğinde ayetlerin anlam içeriğine veya lafızlarına da telmih yapan, Kur'anî kavramları yerli yerinde kullanan, İslam geleneğini teorik ve içerik itibarıyla hazmetmiş, Kur'an'ın bilgi kaynağı olduğu kadar gereğinin yerine getirilmesi gereken ilahî bir kitap olduğunun bilinci ile içeriğinin pratiğe yansımaya önem veren âlim, mütefekkir, dinî konuda hassasiyeti sebebiyle asırlardır örnek alınarak gündemde kalan, Allah dostu ve Allah aşığı bir erendir. Onu yakından tanımak için bizzat eserlerine başvurmakta ve kendi eserleri vasıtasıyla onu anlamaya çalışmakta fayda vardır. Doğru bir Hacı Bektaş Veli tasavvuruna ulaşabilmemiz için kendi

dilinden onu anlamak ve onun kaynaklarını, özellikle de birincil kaynağı olan Kur'an'ı anlamaya çalışmak kaçınılmazdır. Bu şekilde hareket edildiği takdirde Hünkâr'ın daha iyi anlaşılacağı ve onun gönül dünyasının ve düşünce sisteminin temellerinin ve kaynaklarının doğru olarak bilineceği, kendisinin de ısrarla tavsiye ettiği gibi, bu kaynaklara yönelmenin kaçınılmaz olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- Abdulkâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yay. , İstanbul 1990.
- Aksu, Hüsamettin, "Hurûfîlik", *DİA*, XVIII, 408-412.
- Bozhüyük, Mehmet Emin, "Huruf", *DİA*, XVIII, 397-401.
- Dindi, Emrah, *Hacı Bektaş Veli'de Kur'an Anlayışı*, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Hüseyin Yaşar, DEÜ Sos. Bil. Enst. , İzmir 2006.
- Eğri, Osman, "Alevî-Bektâşî Geleneğinde Kur'an Tasavvuru, " *İslâmî İlimler Dergisi*, Bahar 2007, C. 2, S. 1, ss. 161-186.
- Hacı Bektaş Veli, *Fatiha Tefsiri*, haz. Hüseyin Özcan, Horasan Yay. , İstanbul 2008.
- _____, *Besmele Tefsiri*, haz. Hamiye Duran, TDV Yay. , Ankara 2007.
- _____, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, TDV Yay. , Ankara 2007.
- Koç, Turan, "Kur'an Dili Açısından Söz Anlam İlişkisi, " *Kur'an ve Dil Sempozyumu*, Van 2001.
- Özcan, Hüseyin, "Hacı Bektaş Veli'nin Fatiha Tefsiri İle Besmele Tefsiri'nin Karşılaştırılması, " *Hacı Bektaş Veli Bilgi Şöleni*, Nevşehir-Türkiye, Basılmamış Tebliğ, Ağustos 2009.
- Özdağ, Musa, *Feyizler*, Hamle Yay. , İstanbul 1992.
- Searle, J. R. , "Söz Eylem Nedir", trc. Oya Gödekli, *Dilbilim Seçkisi*, Ed. Doğan Aksan, Türk Dil Kurumu Yay. , Ankara 1982.
- Yıldırım, Ahmet, "Alevî-Bektâşîlerin Dinin Temel Kaynaklarından Kur'an ve Sünnete Bakışı, " *Uluslar Arası Bektâşilik ve Alevilik Sempozyumu I*, SDÜİF Yay. , Isparta 2005.

ÜÇÜNCÜ OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ferhat KOCA

Yrd. Doç. Dr. Haşim ŞAHİN

Arnavutluk Bektaşiliğinde Sarı Saltık Kültürü

Dr. Muratbek MIRZABEKOV

Hacı Bektaş Veli Düşüncesinin Kökleri ve Kazak Düşünürlerindeki Yankıları

Haydar KAYA

Hacı Bektaş Veli'nin Öğrencileri, Etkileri, Kurumları

Dursun GÜMÜŞOĞLU

Börklüce Mustafa ve Tasvirü'l-Kulüb Örneği

ARNAVUTLUK BEKTAŐILIĐİNDE SARI SALTİK KÜLTÜRÜ

Yrd. Doç. Dr. Haşim şAHİN

Sakarya Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakóltesi
Tarih Bölümü

ÖZET

Sarı Saltık, Osmanlı öncesi dönemde Balkan coğrafyasının Türkleşmesi ve İslamlaşmasında en büyük pay sahibi olan şahsiyetlerden birisidir. Sarı Saltık, Türkiye Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Keykavus'un saltanat mücadelesini kaybedip Bizans Devleti'ne sığınarak, Dobruca'ya yerleştirildiği sırada, Sultan'ın talebi üzerine tarafından Rumeli'ye geçmiştir. Sultan'ın yanında Kırım'a da giden şeyh, sultanın ölümünden sonra emrindeki Türkmenler'le birlikte Balkanlar'daki pek çok bölgeye fetihler düzenlemiştir. Onun etkisi günümüzde Romanya, Kosova, Sırbistan ve Arnavutluk olmak üzere bir çok Balkan ülkesinde açık bir şekilde hissedilmektedir. Arnavutluk sınırları içerisinde yer alan Kruja Sarı Saltık ile özdeşleşen şehirlerden birisi olmuştur. Sarı Saltık'ın Arnavutluk Bektaşiliği içerisinde önemli bir mevki vardır. Bölge halkı Kruja'da yaşayan bir ejderden halkı kurtardığına inanılan Sarı Saltık'ı bölge Bektaşiliğinin en büyük ulusu olarak kabul etmektedirler. Arnavutluk'ta Sarı Saltık'a ait bir makam ve ayak izi olduğuna inanılan bir de ziyaretgâh bulunmaktadır. Kendisine ait yedi adet türbenin bulunması Balkan coğrafyasında Sarı Saltık kültürünün güçlü etkisini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Sarı Saltık, Balkanlar, İslamlaşma, Arnavutluk, Kruja

GİRİŞ

Sarı Saltık, Osmanlı öncesi dönemde Balkan coğrafyasının hatırı sayılır bir bölümünün Türkleşmesi ve İslamlaşmasında adından söz edilebilecek önemli şahsiyetler arasında yer alır. Dolayısıyla, hayatından bahseden kaynakların birkaç yüzyıl sonra yazılmış olmaları, şeyhin kimliği ve etkileri konusunda somut görüşler ileri sürmeyi zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, kaynaklardaki bilgiler efsanelerden arındırıldığı takdirde bu gazî-dervişin hayatının en azından belirgin bazı yönlerini ortaya koymak mümkün olabilmektedir. Sarı Saltık'ın hayatından bahseden başlıca kaynaklar, kronolojik olarak, es-Serrâc'ın kaleme aldığı *Tuffe-hu'l-Ervah*, İbn Battuta'nın *Seyahatnâme'si*, Ebu'l-Hayr Rumi'nin *Saltuk-nâme'si*, Otman Baba *Vilayetnâmesi*, Hacı Bektaş Veli *Vilayetnâmesi* ve Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme'si*'dir. Sarı Saltık ile ilgili olarak günümüzde de F. W. Hasluck, Franz Babinger, Tayyip Ökiç, Machiel Kiel, Hasan Kaleshi ve Ahmet Yaşar Ocak tarafından da önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada, bu meşhur sufinin hayatı hakkında teferruatlı bir araştırmaya girilmekten ziyade, kısa bir biyografisi ve sahip olduğu misyona dair bilgiler verilecek, daha sonra Arnavutluk'taki Sarı Saltık kültürünün tarihi temelleri ve günümüzdeki yansımaları üzerine değerlendirmeler yapılacaktır.

Sarı Saltık'ın Tarihi Şahsiyeti

Soyuna Dair Bilgiler

Sarı Saltık, kaynakların hemen hepsinde gazî-derviş, alp-eren, mübarek zat ve ermiş gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir¹. Bu husus bilhassa, Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Cem Sultan'ın emriyle, şeyhin hayatını anlatmak amacıyla Ebu'l-Hayr Rûmî tarafından yazılan *Saltuk-nâme*'de sıklıkla dile getirilir. Burada Sarı Saltık'ın, rüyasında Hz. Peygamber tarafından kuşandırılan kılıcın yanı sıra, İran mitolojisindeki Dahhâk'ın ve Hz. Peygamber'in gösterdiği kahramanlıklar sayesinde "Allah'ın arslanı" lâkabını kazanmış olan amcası Hz. Hamza'nın kılıcına sahip olduğuna da inanılır².

Şeyhin asıl adına ve soyuna dair verilen bilgilerde bir bütünlük söz konusu değildir. *Saltuknâme* yazarına göre, şeyhin asıl adı Şerif Hızır olup, köken olarak Hz. Hüseyin'in soyuna dayanmaktadır. Babası Seyyid Hasan b. Seyyid Hüseyin b. Muhammed b. Ali; annesi ise, Hz. Hasan'ın soyuna mensup Rebia isimli bir kadındır. Şerif Hızır küçük yaşta iken, gazâ faaliyetleriyle meşgul olduğu bilinen babasının ölümü üzerine, dönemin âlimlerinden Abdülaziz isminde yaşlı bir şahıs tarafından yetiştirilmiştir³. Şeyhin adı ile ilgili bir diğer rivayet, *Vilayet-nâme-i Hacı Bektaş Veli*'de bulunmaktadır. Sarı Saltık, bu eserde Sulucakarahöyük civarında koyun otlatan bir çoban olarak kaydedilmiştir. Zemzem Pınarı denilen bir bölgede karşılaştığı Hacı Bektaş Veli'ye mürid olan bu çoban, şeyhinin emriyle, yanında Ulu Abdal ve Kiçi Abdal isimlerini taşıyan iki yoldaşı daha olduğu halde hizmet amaçlı olarak Rum iline gönderilmiştir⁴. *Vilayet-nâme* yazarına göre, Hacı Bektaş Veli, Sarı Saltık'ı Rumeli'ye gönderirken "Seni Rum ülkesine saldık" demiş, Saltık ismi kendisine bu şekilde verilmiştir⁵. Bu konuya dair bilgi veren bir diğer kaynak olan Evliya Çelebi ise onu, Ahmed Yesevi'nin emriyle, yine Hacı Bektaş Veli tarafından yetmiş müridiyle birlikte Rumeli'ye gönderilen Mehmed/Muhammed Buhârî olarak zikreder⁶.

¹ Machiel Kiel, "Sarı Saltık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36, İstanbul 2009, s. 147.

² Ebu'l-Hayr Rumi, *Saltuk-nâme*, haz.: H. Şükrü Akalın, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, I, 5; Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destani Öncüsü*, Ankara 2002, s. 43-44. Bu eserde, Sarı Saltık merkeze alınarak tahta kılıçlı derviş tipolojisi hakkında değerlendirmeler de yapılmıştır.

³ *Saltuk-nâme I*, 1-10. Onun Sarı Saltık adını alışı ve sahip olduğu diğer isimler ile ilgili detaylı bilgi için bk.: Ocak, *Sarı Saltık*, s. 38-41.

⁴ Firdevsi-i Rûmî, *Manâkıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli [Vilayet-nâme]*, haz.: Abdülbaki Gölpinarlı, İstanbul 1953, 44-45.

⁵ *Vilayetnâme-I HBV*, 45.

⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, haz.: Y. Dağlı-S.A. Kahraman-İ. Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, 117; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 8. Baskı, Ankara 1993, s. 54-55.

Kaynaklardaki bilgilerin çeşitliliği gerçek kimliği konusunda sağlıklı bir karar vermeyi zorlaştırmakla birlikte, şeyhin hayatına dair bilgi veren en eski kaynaklardan birisi olan Yazıcızâde'deki bilgiler dikkate alındığında, bu kaynakların tümünde verilen bilgilerin ihtiyatla karşılanması gerektiği fikri daha belirgin bir biçimde ön plana çıkar. Zira, bu eserde Sarı Saltık'ın Hz. Hüseyin'in soyuna mensubiyetinden söz edilmemekte, şeyhin Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un talebi üzerine Dobruca bölgesine göçeden bir Türkmen babası olduğu bariz bir biçimde ortaya konulmaktadır⁷.

Sarı Saltık'ın hayatı ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer husus Hacı Bektaş Veli ile ilişkisi meselesidir. O, her ne kadar Hacı Bektaş Veli ile çağdaş ve sonraki dönemde Bektâşî tarikatı içerisinde çok saygı ile anılan bir kişi, yahut adı Balkanlar'da Bektâşîliğin yayılması ile doğrudan ilişkilendirilen bir şahsiyet olsa da, yaşadığı dönemde çok da popüler olmadığı bilinen Hacı Bektaş Veli ile karşılaşmış olma ihtimali de hayli zayıftır. Muhtemelen, Evliya Çelebi'nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, ölümünden kısa süre sonrasında Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerinde adına ciltler dolusu kitaplar yazılacak kadar meşhur olan Sarı Saltık, sonraki dönemde içerisine dahil edileceği Bektâşîliğin en önemli kaynaklarından birisi olarak kabul edilecek *Vilâyetnâme*'ye dahil edilmiş olmalıdır.

Sarı Saltık'ın Gazi-Derviş Kişiliği

Sarı Saltık'ın adına ilk olarak Moğol hakimiyeti sırasında, Türkiye Selçuklu şehzadeleri arasında başgösteren saltanat mücadeleleri sırasında rastlanır. Bu dönemde kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'la yaptığı mücadeleyi kaybeden II. İzzeddin Keykâvus, 1261 yılında Moğol baskısının da etkisiyle Bizans'a sığınmıştı⁸. Dönemin Bizans İmparatoru VIII. Manuel Paleologos, Selçuklu hükümdarını Dobruca bölgesine yerleştirmiş, misafirinın bölgede yalnız kalmamak için Anadolu'dan bazı Türkmen aşiretlerinin getirilmesi talebini de olumlu karşılamıştı⁹.

Bu aşiretlerden birisinin reisi önemli bir Türkmen babası olduğu anlaşılan Sarı Saltık'tan başkası değildi. Nitekim, Yazıcızâde, şeyhin II. İzzeddin Keykâvus'un isteği üzerine, idaresi altındaki Türkmenlerle Balıkesir'den Dobruca'ya

⁷ Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Al-i Selçuk [Selçuklu Tarihi]*, haz.: Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009, 772.

⁸ Paul Wittek, "Yazıcıoghlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja", *BSOAS*, XIV/3 (1952), p. 648; Bertold Spuler, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, terc.: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 64-65; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 18.

⁹ Bu siyasi gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bk.: İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'îye fi'l-Umûri'l-Ala'îye (Selçuk name)*, II, haz.: Mürsel Öztürk, Ankara 1996, 160-161; Yazıcızade, 772; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 6. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998, s. 493-504; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 28-38.

geldiğini yazmıştır¹⁰. Sarı Saltık'ın başında bulunduğu, sayıları yaklaşık on iki bin kişiyi bulduğu ifade edilen bu aşiretin Çepni Türkmenlerinden olduğu anlaşılmaktadır.

Sarı Saltık, İlhanlı hükümdarı Hülâgü Han'ın baskısıyla, İmparator VIII. Michael Paleologos tarafından Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un Ainos (Enez) kalesinde hapsedildiği dönemde Dobruca bölgesinde yaşamaya devam etmiş olmalıdır. Sultan, Altın Orda hükümdarı Berke Han tarafından hapisten kurtarılıp beraberce Kırım'a gittiği sırada Sarı Saltık da onunla birlikte gitmiş ve sultanın 1278/79 yılında meydana gelen ölümüne kadar, yaklaşık on beş yıl orada yaşamış, daha sonra Möngke Temür'ün izniyle Dobruca'ya geri dönmüştür¹¹.

Hayatından bahseden kaynakların hemen hemen tamamı, Sarı Saltık'ın kâfirlere karşı cihad eden bir gazi derviş olduğu konusunda hemfikirler. O, bu gazi derviş karakterini değişik şekillerde ortaya koysa da, gerek onun ve gerekse hayatından bahseden yazarların yaşadığı dönem dikkate alındığında toplum ve iktidar nezdinde yaygın olan gaza ve cihad düşüncesinin tezahürü açıkça hissedilir. O bazen bizzat sefere çıkarak, bazen de keramet ve keşif yoluyla gazilere yardımcı olmaktadır. Hatta, *Saltuk-nâme*'ye göre ölümü de yine bu amaçla yaptığı bir savaş sırasında aldığı yaralardan dolayı olmuştur.

Sarı Saltık'ın tarihî şahsiyeti göz önüne alındığında, savaşçı derviş-gazi niteliği belirgin şekilde ortaya çıkar. XIV. yüzyılın başlarında Kemâleddin Muhammed es-Serrac'ın yazdığı ve şeyhin hayatından bahseden en eski kaynak olma özelliğini taşıyan *Tuffehu'l-Ervâh*'ta onun bu savaşçı-derviş yapısına sıklıkla vurgu yapılır. *Saltuk-nâme*'de ise baştan sona bu tarz motiflere yer verilir ve Sarı Saltık, İslâm tarihi içerisinde kahramanlıkları ve cengaverlikleriyle ün salan Hz. Ali, Hz. Hamza ve Seyyid Battal Gazi ile özdeşleştirilir¹². Sarı Saltık, meşhur tahta kılıçlı dervişlerin en belirgin isimlerinden birisi olarak karakterize edilip, İslâm dinini yaymak için bizzat müridleriyle birlikte savaştığı, savaşçı bir derviş olduğu üzerinde durulur¹³.

Sarı Saltık, İslâm dinini yayarken gazâ ideolojisinin yanı sıra istimalet politikası da benimsemiştir. Dönemin pek çok dervişinin de uyguladığı üzere bu politikanın temelinde, dini kılıç zoruyla değil de hoşgörü siyaseti izleyerek

¹⁰ Yazıcızade, 772. A. Yaşar Ocak, Sarı Saltık ve emrindeki Türkmenlerin Balkanlar'a gitmesinin nedeni olarak, Sultan'ın Moğol karşıtı tutumunun Türkmenler arasında bir sempati unsuru olmasından kaynaklandığı kanaatindedir (bk.: Ocak, *Sarı Saltık*, s. 67-68)

¹¹ Wittek, s. 649, 658; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 37. Yazıcızade, Sarı Saltık'ın Berke Han'ın izniyle Dobruca'ya döndüğünü yazmaktadır (*Selçuk-nâme*, 853). Ancak, kronoloji dikkate alındığında bu dönemde Altınordu tahtında Möngke Timur'un oturduğu ortaya çıkar.

¹² *Saltuk-nâme*, I, 5 vd.

¹³ Rivayete göre, ona bu tahta kılıcı bizzat Hacı Bektaş Veli kuşandırmıştır. Bu arada yedi ok ve bir seccade vermesi de dikkat çekicidir (*Vilayetnâme-i HBV*, 45).

özendirme yahut bölgedeki halkın kutsal kabul ettiği şahsiyetlerin menkıbelerini sahiplenmek suretiyle onun yerini alma düşüncesi yatmaktadır. Bu sayede, ele geçirilen bölgedeki Hristiyan azizleri ile özdeşleşecek olan derviş kısa süre sonra yerli halkın benimsediği bir şahsiyet haline gelecek, İslâm'a sempati duymalarını sağlayacaktır¹⁴. Sarı Saltık'ın da sık sık rahip kıyafetine bürünerek bir manastır yahut kiliseye gidip rahiplerin dilinden konuşmasının, İncil veya Tevrat'tan ayetler okumasının, teolojik tartışmalara girip onları kendisine hayran bırakmasının temelinde bu düşünce yatmaktadır. Zira o daha sonra gerçek kimliğini açıklayıp vaaz verdiği Hristiyanların Müslüman olmalarını sağlamaktadır¹⁵. Benzer şekilde, Sarı Saltık'ın bir defasında Şem'un b. Harkil¹⁶, bir keresinde de Konstantinopolis'te Aya Dimitri suretine girdiğinden söz edilir¹⁷. Gayet tabii olarak, bu kadar farklı suretlere girebilen bir dervişin, farklı milletlerin dillerini de bilmesi gerekir ki, *Saltuk-nâme*'de bu konuya da değinilerek şeyhin on iki dili okuyup yazabildiğine vurgu yapılır¹⁸.

Sarı Saltık'ın hayatından bahseden kaynakların hemen hepsinde, üzerinde en fazla durulan hususlardan birisi şeyhin, halka rahatsızlık veren bir ejderhayı öldürmek suretiyle bir bey yahut kralın kızını kurtarmasıdır. Sarı Saltık'a ait türbelerin bulunduğu hemen her bölgede yaygın olarak bilinen hatta makamlarından birisine adını veren bu ejderha menkıbesine göre, Sarı Saltık'ın bu başarısından oldukça etkilenen halk toplu halde İslâm dinini benimsemiştir¹⁹. Bu menkıbeler bir tarafa bırakıldığı takdirde ise, Sarı Saltık'ın Balkan coğrafyasında kolayca kabul görmesinde, Dobruca bölgesinde eskiden yaygın olan Bogomizm akımının etkisinin daha ön plana çıktığı açıkça görülür²⁰.

Sarı Saltık, bir gazî-derviş Türkmen reisi olarak günümüzde tekke ve türbelerinin bulunduğu coğrafyayı kapsayan Babadağ ve Dobruca bölgesi başta olmak üzere Balkanlar ve Altınorda hâkimiyet sahasında yer alan Deşt-i Kıpçak bölgesinde faaliyet göstermiştir²¹. Kemalpaşazade, şeyhin Diyar-ı Bulgar, Eflak,

¹⁴ Mesela, Evliya Çelebi, asıl adının Seyyid Muhammed Buhârî olduğunu söylediği şeyhin, Sarı Saltık ismini taşıyan bir papazı öldürüp onun kılığına girerek Leh bölgesinde yaşayan Tatarların Müslümanlaşmasını sağladığını yazmaktadır (bk.: Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 2. Baskı, 353).

¹⁵ *Saltuk-nâme*, I, 30-32; F.W. Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, terc.: Ragıp Hulusi, İstanbul 1928, s. 114-115; Wittek, s. 650-652; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 44-45.

¹⁶ *Saltuk-nâme*, I, 143-146.

¹⁷ *Saltuk-nâme*, I, 37.

¹⁸ *Saltuk-nâme*, I, 31.

¹⁹ Sarı Saltık ve ejderha motifi ve ayrıca ejderha motifinin değerlendirmesi için bk.: F.W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929, s. 429-437; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 46-60.

²⁰ Bu konuda detaylı bilgi için bk.: Ocak, *Sarı Saltık*, s. 92-95.

²¹ Istvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar: Osmanlı Çncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, terc.: Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 90.

Kara Boğdan (Moldavya), Akkerman ve Kili havalisine akınlar yaptığını yazar-ken²² *Saltuk-nâme* yazarı ise bu sahayı Balkanlarla sınırlı tutmayıp dünyanın pekçok bölgesine yayar²³.

Kalenderî Dervîşi Sarı Saltık

Başta Balkanlar olmak üzere değişik coğrafyalarda faaliyet gösterdiği, savaşlarıyla bir gazi, kurduğu tekkeleriyle bir dervîş olduğu anlaşılan Sarı Saltık'ın düşünce yapısı hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Şeyhin düşünce yapısına dair bilgi veren en eski kaynaklardan birisi Fas'lı seyyah İbn Battuta'nın *Seyahatnâme*'sidir. İbn Battuta, Kıpçak coğrafyasına yaptığı seyahati sırasında adını duyduğu Sarı Saltık'ın keşif ve keramet sahibi bir şahsiyet olmakla birlikte hakkında anlatılan bazı şeylerin dinin temel prensipleriyle bağdaşmadığını söylemiştir²⁴.

Sarı Saltık, Hıristiyan halk tarafından da çok sevilen bir dervîş olması dolayı-sıyla, sonraki dönemlerde bir Hıristiyan keşişi yahut rahibi gibi algılanmıştır. Ölümünden hemen sonra bilhassa Saint Georges ile özdeşleştirilmesinden dola-yı olsa gerek şeyhin hayatını konu alan eserlerde bu imajı ortadan kaldırmak için onun Sünnî yönüne vurgu yapıldığı görülür. Mesela, Ebu'l-Hayr Rûmî, Sarı Saltık'ın ölmek üzere iken müridlerine namaz kılmaları, oruç tutmalarını ve salih amel işlemelerini tavsiye ettiğini yazmıştır²⁵. Benzer şekilde Evliya Çelebi de, şeyhin rahip değil, mücahid bir gazi-dervîş olduğunu ve onun hakkında şüpheye düşenin günahkâr olacağını vurgulamamıştır²⁶.

Saltuknâme'de yer alan bazı ifadeler Sarı Saltık'ın Kırım'a geldiği dönemde üç yüz abdalıyla birlikte kendisi için yapılan tekkeye yerleştiklerini ve daha sonra dilenmek amacıyla şehre çıktıklarını haber vermektedir. Sözü edilen dönemde bu tür bir dilenme şeklinin sadece Kalenderîyye ve onun türevi olan Haydarîyye tarikatı mensuplarınca benimsenmesinden hareketle A. Y. Ocak, Sarı Saltık'ın ve müridlerinin de kuvvetle muhtemel bu akıma mensup oldukları kanaatinde-dir²⁷. Yine, şeyhin benimsediği cemelperestlik anlayışı, müridlerinin def ve ku-düm gibi enstrümanlar çalmaları, mücerretliği/bekar kalma benimsemeleri, mensubu olduğu Çepni boyunun İsmâîlî etkiler taşıması gibi faktörler de şeyhin Kalenderî olabileceği görüşünü güçlendirmektedir²⁸.

²² Kemalpaşazade, *Mohaç-nâme (Kanuni'nin Mohaç Seferi)*, Süleymaniye (Esad Ef.) Ktp., nr. 2087, vr. 44b; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 84.

²³ *Saltuk-nâme, I-III*, muh.yer.

²⁴ İbn Battuta, *Seyahatnâme*, I, çev., inc. ve not.: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004, s. 498.

²⁵ *Saltuknâme, III*, 299.

²⁶ *Seyahatnâme*, I, 353; IV, 54-55. Bu konuda geniş izahat için bk.: Ocak, *Sarı Saltık*, s. 74.

²⁷ Ocak, *Sarı Saltık*, s. 76-77.

²⁸ *Aynı eser*, s. 77, 92, 98. Nitekim Osman Turan da, Sarı Saltık ve müridi Barak Baba'nın Şamanî ve İslâmî tesirleri meczeden birer Kalenderî dervîşi oldukları kanaatinde-dir (Turan, *Türkiye*, s. 581, n.47).

Sarı Saltık'ın mensubu olduğu tarikata dair bir diğer görüş bu konudaki en eski kaynaklardan birisi olan *Tuffehu'l-Ervâh*'ta yer alır. Bu eserde belirtildiğine göre, Sarı Saltık, Şeyh Mahmud isminde bir şeyhin müridi olup, adı geçen bu zat Ümmü Ubeyde'deki Seyyid Ahmed er-Rifâî tekkesinden feyz almıştır²⁹. Bu bilgi dikkate alınacak olursa, Sarı Saltık'ın dinî kimliği üzerindeki Rifâî etkisi ayrıca üzerinde durulması gereken bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Sarı Saltık'ın Kalenderî dervişi olduğu fikri güçlü bir biçimde benimsenebilir. Ancak, üzerinde belki de en fazla durulması gereken husus, onun daha sonraki dönemde doğrudan Bektâşilik ile ilişkilendirildiği ve Bektâşiliğin Balkan coğrafyasındaki ilk temsilcileri arasında görüldüğüdür. Bu bilgi *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş Veli*'de nakledilen menkıbe ile başlamış, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerle desteklenmiştir³⁰. Koronolojik olarak, gerçekten de Sarı Saltık ile Hacı Bektaş Veli'nin birbirleriyle görüşmeleri, hatta Ocak'ın yerinde tespitiyle, Haydarîlik merkezinde her ikisinin de aynı tarikata mensup olmaları da pekâlâ mümkündür³¹. Hatta Sarı Saltık'ın Hacı Bektaş Veli'nin müridi olduğu kabul edilse bile, yine de bu veriler Sarı Saltık'ın, kuruluşu çok daha sonraki bir döneme tekabül eden Bektâşîyye tarikatına mensubiyetini ispatlamak için kâfi değildir³². Bu sebeple, hem Sarı Saltık'ı hem de çağdaşı Hacı Bektaş Veli'yi birer Hayderî-Kalenderî şeyhi olarak kabul etmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

İmar ve İskâna Katkısına Dair Bilgiler

Sarı Saltık'ın öne çıkan hususiyetlerinden birisi de, tıpkı Seydişehir'in kurucusu Seyyid Harun gibi, savaştı, gazî-derviş karakterinin yanı sıra, şehir kuran yahut imar eden bir şahsiyet olmasıdır. O bu yönüyle, Ö. L. Barkan'ın Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda mevcudiyetlerinden söz ettiği, ele geçirdikleri bölgelerde şehirler kurarak fethedilen yeni yerlerin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına katkıda bulunan kolonizatör Türk dervişi tiplemesinin önemli bir örneğini teşkil eder. Sarı Saltık, kurduğu yahut fethedip imar ettiği şehirlerde İslâm dininin yayılması için gayret etmiştir.

²⁹ Kiel, "Sarı Saltık", s. 149.

³⁰ Bk.: *Vilâyetnâme-i HBV*, 44-45; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 353.

³¹ Ocak, Sarı Saltık, s. 120-121.

³² Bugün tarihi bilgiler ışığında, Hacı Bektaş Veli'nin sağlığında bir tarikat kurmadığı, Bektâşiliğin Hacı Bektaş Veli'nin ölümünden yaklaşık iki yüz yıldan daha fazla bir zaman sonrasında Balım Sultan tarafından kurulduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, Hacı Bektaş Veli ile çağdaş olan Sarı Saltık'ın mevcut olmayan bir tarikata mensubiyeti de söz konusu olamaz. Ancak, şu hususu da belirtmek gerekir ki, Sarı Saltık, ilerleyen dönemde Bektâşî tarikatının en önde gelen temsilcileri arasında kabul edilmiş, Balkanlar'da Bektâşiliği organize eden şahsiyet olarak anılmıştır. Nitekim, Sarı Saltık'a ait bütün türbe ve makamların daha sonraki dönemlerde Bektâşilerce benimsenmesi, şeyhin adını günümüze kadar bu geleneğin canlı bir şekilde yaşatması, onun Bektâşilik içerisindeki konumunun ne denli güçlü olduğunun anlaşılması bakımından önemlidir.

Gerek arşiv kayıtlarında gerekse hayatından bahseden kaynaklarda şeyhin adıyla anılan şehirlerin mevcudiyeti onun bu yönünü açık bir biçimde gözler önüne sermektedir. Mesela, günümüzde Romanya sınırları içerisinde yer alan Babadağı, Kefe yakınlarındaki Baba Saltuk ve Edirne'deki Babaeski Sarı Saltık'ın adına izafe edilen şehirlerdir³³.

Şeyh, İbn Battuta'nın eserinde bizzat Sarı Saltık adıyla anılan Babadağı'nda faaliyet göstermiş, hayatının büyük bölümünü burada kurduğu tekkesinde geçirmiştir³⁴. Sarı Saltık'ın Babadağı'ndaki tekkenin haricinde Kaligra'da ve Kırım'da da iki tekke daha kurduğu bilinmektedir³⁵. Ayrıca, daha sonraki dönemlerde kuruldukları halde Sarı Saltık'a izafe edilmiş bazı tekkeler de mevcuttur.

Sarı Saltık'ın Türbe ve Makamları

Sarı Saltık'ın hayatı gibi, ölümünden sonraki süreçle ilgili olarak verilen bilgiler de efsanelerle örülü ve son derece karışıktır. Bu karışıklığın temel sebebi, şeyhe ait olduğu ileri sürülen çok sayıda türbenin mevcudiyetinden ileri gelmektedir. Bektaşî geleneği bu hususta, Sarı Saltık'ın ölmeden önce bizzat söylediğine inanılan bir vasiyeti ön plana çıkarır. Bu inanışa göre, Sarı Saltık ölümüne yakın müridlerini toplamış, onlara salih amel işlemelerini ve namazlarını terk etmemelerini tavsiye ettikten sonra “vaktiyle Müslüman ettiğim krallar gelip beni kendi ülkelerine götürmek isterler, bu yüzden beni on iki yerde isterler” demiş ve ölümünden sonra yedi tabut hazırlamaların tembih ederek, bu tabutların hepsinde de kendisinin olacağını ilan etmiştir³⁶.

Sarı Saltık'a ait çok sayıda türbe arasında en yaygın bilineni ve muteber olanı Babadağ'daki tekkede yer alan türbesidir. M. Kiel'in, Sarı Saltık'ın gerçekte medfun bulunduğu yer olarak kabul ettiği bu türbe II. Bayezid tarafından yapıtı-

³³ Babadağı, Sarı Saltık idaresinde Dobruca bölgesine gelen Türkmenlerin kurduğu ilk şehirdir. Sarı Saltık, *Saltuknâme*'de Tuna Baba Tekkesi adıyla anılan ilk zaviyesini bu şehirde kurmuş, bu şehir onun ana üssü olmuştur (Ocak, *Sarı Saltık*, s. 69-70; 105-107).

³⁴ İbn Battuta, I, 498.

³⁵ Bu tekkeler hakkında bk.: Ocak, *Sarı Saltık*, s. 105-107. Sarı Saltık'ın hayatında önemli dönüm noktalarından birisini teşkil eden Kırım şehri, müridi Barak Baba tarafından da ziyaret edilmiş, Barak Baba müridleriyle birlikte Anadolu, Suriye ve İran ülkelerini dolaştıktan sonra bu bölgede cihad faaliyetlerine girişmiştir (Turan, *Türkiye*, s. 581).

³⁶ *Vilayetnâme-i HBV*, 47. Türbeler hakkında değerlendirmeler için bk.: Hasluck, *Bektaşîlik Tedkikleri*, s. 115-117; a.mlf., *Christianity and Islam*, s. 429-439; Franz Babinger, “Sarı Saltık Dede”, *İA*, X, İstanbul 1979, s. 220-221; Grace M. Smith, “Some Türbes/Maqams of Sarı Saltuq an Early Anatolian Turkish Gâzî-Saint”, *Turcica*, sayı: 19 (1987), p. 216-225; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 60-61.

rılmıştır³⁷. Bu türbenin Kanuni Sultan Süleyman tarafından da ziyaret edildiği bilinmektedir³⁸. Şeyhe nisbet edilen diğer bir türbe, Varna'nın kuzeyinde yer alan ve *Saltıknâme*'de "Yılan Tekkesi" adıyla zikredilen Kaligra/Kaliagra'da bulunmaktadır³⁹. Bu iki tekkenin haricinde Edirne/Babaeski'de⁴⁰, Arnavutluk'ta Kruya'da, Kosova/Metochia'da, Ohri'de, Korfu'da, Mısır'da, Anadolu'daki İznik, Kütahya/Şeyhlü, Niğde/Bor, Diyarbakır ve Tunceli/Hozat gibi bölgelerde ona atfedilen türbe, mezar veya ziyaretgâhlar bulunmaktadır⁴¹.

Sarı Saltık'ın gerek sağlığında gerekse ölümünden sonra sahip olduğu misyonu ve şöhreti daha sonraki dönemlerde müridleri tarafından devam ettirilmiştir. Müridleri arasında en fazla tanınanı, hareketli bir yaşama sahip olan Barak Baba'dır⁴². Meşhur halk şairi Yunus Emre'nin şeyhi Tapduk Emre'nin şeyhi olduğu bilinen Barak Baba, tıpkı Sarı Saltık gibi Kalenderî-Hayderî bir hayat tarzını benimsemiştir⁴³. Yine, XV. asrın önemli Kalenderî şeyhlerinden Otman Baba da, bilhassa Balkan coğrafyasındaki faaliyetleri sırasında kendisini Sarı Saltık ile özdeşleştirmiş, müridlerine onun sıfatında geldiğini bildirmiştir⁴⁴. Bu menkıbe, şeyhin etkisinin ölümünden yaklaşık iki yüz yıl sonra Balkan coğrafyasında hâlâ canlı olduğunu göstermesi bakımından oldukça dikkate değerdir.

³⁷ II. Bayezid'in cami, imaret, medrese, hamam, han ve türbeden müteşekkil tesisi hakkında bk.: Hasluck, *Christianity and Islam*, s. 432-434; M. Kiel, "The Türbe of Sarı Saltuk at Babadag-Dobrudja", s. 216; a.mlf., "Sarı Saltık", s. 148.

³⁸ *Mohaç-nâme*, vr. 44b; Babinger, s. 221.

³⁹ Günümüzde hiç izi kalmayan bu türbe Karadeniz kenarında denize doğru uzanan Kaligra Burnu'nun aynı adı taşıyan sarp kayalıkları üzerinde, ejderin yaşadığı iddia edilen mağaranın içinde yer almaktadır. Bölgedeki Hristiyanlar bu mezarı Saint Nicolas'ın mezarı olarak ziyaret etmektedirler (Sarı Saltık'ın bu türbedeki ejderhayı öldürmesi ile ilgili menkıbe için bk.: *Vilâyetnâme-i HBV*, 46; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 106, 113-114; türbe hakkında bk.: Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, s. 115-116).

⁴⁰ Bu tekkenin Saint Nicholas kültü ile ilişkisine dair bk.: Ocak, *Sarı Saltık*, s. 107-109. Ayrıca türbe ile ilgili değerlendirme için bk.: s. 114.

⁴¹ Bu türbeler hakkında bk.: Smith, s. 220-222; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 116-120; Kiel, "Sarı Saltık", s. 149; Kosova'da bulunan türbeleri ve bu türbeler etrafında gelişen inançlar hakkında bk.: Raif Vırnıç, *Kosova Tekkeleri, Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları*, İstanbul: Sufi Kitap, 2010, s. 360-362.

⁴² Barak Baba ve Sarı Saltık ilişkisi hakkında bk.: Wittek, s. 648-660; Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936, s. 253-274.

⁴³ Barak Baba hakkında bk.: Yazıcızade, 855; Turan, *Türkiye*, s. 581; Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kural Tanımaz Kulları: İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, çev.: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007, s. 77-78.

⁴⁴ Küçük Abdal, *Vilâyetnâme-i Otman Baba*, Ankara Adnan Ötügen Halk Kütüphanesi, nr. 495, vr. 56b. Otman Baba için ayrıca bk.: Halil İncalcık, "Derwish and Sultan: An Analysis of the Otman Baba Vilâyetnâmesi", *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire*, Bloomington 1987, p. 19-36; A. Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderîler*, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 96-101; Karamustafa, s. 60-63; Haşim Şahin, "Otman Baba", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37, İstanbul 2007, s. 6-8.

Arnavutluk Bektâşiliğinde Sarı Saltık Kültü

Sarı Saltık'ın, yaşadığı dönemde her ne kadar Kalenderî-Hayderî düşüncesini benimseyen bir şahsiyet olduğu bilinse de, zamanla Bektâşilik içerisinde çok saygın bir konuma yerleştirilmesinin en bariz şekilde görüldüğü yerlerden birisi Arnavutluk'tur. Arnavutluk'ta Bektâşî düşüncesinin oluşmasında ve yerleşmesinde en büyük paya sahip şahsiyet olarak kabul edilmesi dolayısıyla, Sarı Saltık'ın, bölgedeki güçlü etkisi ve üstün konumu XIV. asırdan bu yana devam etmektedir⁴⁵. Bektâşî tarikatının tarihinde önemli bir yer teşkil eden Arnavutluk, -bilhassa Tepedelenli Ali Paşa'nın da gayretleriyle⁴⁶- Osmanlı döneminde çok sayıda Bektâşî tekkесinin faaliyet gösterdiği bir saha olmuş, bu tekkelerin hemen hepsinde Sarı Saltık en fazla itibar gören şahsiyetlerin başında gelmiştir.

Sarı Saltık kültürünün Arnavutluk'ta bu kadar sıkı bir şekilde benimsenmesi diğer pek çok bölgede olduğu gibi burada da ejderha motifi ile ilişkilendirilmektedir. Bu etki her ne kadar Bektâşî tarikatı içerisinde gelişen ve Hristiyanların kutsal azizi Saint George ile doğrudan ilişkili olan bu tip bir menkıbeye dayansa da, şeyhi sadece Bektâşî tarikatı mensupları nezdinde değil, aynı zamanda Arnavut halkı arasında da bir kahraman haline getirdiği muhakkaktır. Sarı Saltık, etkisi sonradan bütün Arnavutluk coğrafyasına yayılsa da, Osmanlı döneminde Akçahisar adıyla bilinen Kruya şehrinde bilhassa önemli bir kült konusu, bu şehir ise Arnavutluk genelindeki Sarı Saltık kültürünün odak noktası olmuştur.

Kruya'da Sarı Saltık'a Dair İnanışlar

Arnavutluk'un başkenti Tiran'a yaklaşık 40-50 km. uzaklıktaki Kruya bölgesinde yaygın olarak anlatılan rivayete göre, vaktiyle Kruya'da bir ejderha ortaya çıkmış. Ejderha geceleri şehrin yukarısında yer alan bir mağarada uyuyup, gündüzleri yakınlardaki bir kilisede güneşlenir, her gün şehir halkından kendisi için sunulan bir insanı yiyerek beslenirmiş. Eğer bu isteği yerine getirilmez ise, şehri altüst etmekle tehdit edermiş. Birçok genç bu ejderhayı öldürmek istemişse de sonuçta başarılı olamamış. Nihayet bir gün sıra Kruya kralının kızına gelmiş. Tam da o gün, şehre aksakallı, Sarı Saltık adında yaşlı bir derviş gelmiş.

Kız ağlayarak, ejderhanın kendisini teslim alacağı dağa doğru çıkarken, yaşlı derviş onu görmüş, peşinden giderek niçin ağladığını sormuş. Durumu öğrenince de, korkmamasını, kendisinin de onunla birlikte geleceğini söylemiş. Birlikte, gün henüz batmadan ejderhanın yaşadığı mağaranın yanına varmışlar. Her yer ejderhanın nefesinden dolayı cehennem gibi sıcakmış. İhtiyar derviş, doğruca ejderhanın yanına giderek elinde tahta kılıcı olduğu halde ona meydan okumuş. Ejderha üç defa Sarı Saltık'ın üzerine saldırdıysa da bir sonuç elde edememiş. Derviş, tahta kılıcıyla

⁴⁵ Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslâm*, terc.: Komisyon, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 17-18.

⁴⁶ Tepedelenli Ali Paşa'nın Arnavutluk'ta Bektâşiliğin gelişmesine katkıları hakkında bk.: Hasluck, *Chiristianity and Islam*, II, s. 536-541, bilhassa Kruya için bk.: 549-550.

ejderhanın üzerine saldırınca, daha önce bu tarz bir hareketle karşılaşmayan ejderha korkup mağaraya kaçmış. Ejderhanın peşinden mağaraya giden derviş, kılıcıyla ejderhanın yedi başını da kestikten sonra dilini de keserek çantasına koymuş.

Böylece, ihtiyar derviş sayesinde ejderhanın elinden kurtulan kralın kızı doğruca babasının yanına giderek olup biteni anlatmış. Kızının kurtuluşuna çok sevinen kral, her kim kurtardıysa, kızını onunla evlendireceğini ilân etmiş. Pek çok kişi bu işi kendilerinin yaptığını iddia etmişlerse de ispat edememişler. Kız ise, sabırla gerçekte kendisini kurtaran dervişin ortaya çıkmasını beklemiş, nihayet yaşlı derviş getirmişler. Ancak hiç kimse onun bu yaşlı haliyle ejderhayı öldürebileceğine inanmak istememiş. Fakat kralın kızı kendisini kurtaranın bu ihtiyar derviş olduğuna şahitlik etmiş, bu arada Sarı Saltık da çantasındaki ejderha dilini ortaya çıkarmış. Gerçeği anlayan kral sözünü tutup, kızını dervişle evlendirmek istemişse de, Sarı Saltık kendisinin evlenemeyeceğini, ancak kendisinin ejderhanın mağarasında yaşamasına izin verilmesini ve her gün kendisine yemek gönderilmesini rica etmiş. Kral bu istediği memnuniyetle kabul etmiş ve Sarı Saltık o günden sonra mağarada yaşamaya başlamış⁴⁷.

Bu şekilde ejderin mağarasında yaşamaya başlayan Sarı Saltık, belli bir süre sonra bölgeden ayrılmak zorunda kalmış. Bunun sebebi de, kralın adamlarının, bir tahta kılıçla kocaman, yedi başlı bir ejderhayı öldüren, dağı ikiye bölen bir dervişin kendilerine de kötülük yapabileceği endişesiyle kralı ikna ederek, şeyhten kurtulmaya karar vermeleri ve bu konuda bir plan yapmalarımış. Sarı Saltık, her gün kendisine yemek getiren ve müridi olan bir şahıs sayesinde aleyhinde düzenlenmesi planlanan komployu haber almış ve derhal Kruya'dan uzaklaşmaya karar verip, üç adımda Korfu'ya geçmiş. Adım attığı her yerde ayak izi kalmış, bu izler kutsal kabul edilerek üzerlerine birer tekke yapılmış⁴⁸.

⁴⁷ Hasluck, *Christianity and Islam*, II, s. 435; Hasan Kaleshi, *Albanische Legenden um Sarı Saltuk*, s. 821-824'den naklen Ocak, *Sarı Saltık*, s. 51-52. Bu menkıbe, günümüzde de Kruya'da yaşayan Bektâşiler arasında güçlü bir şekilde varlığını sürdürmekte olup, Kruya'ya yaptığım bir gezi sırasında muhtasar versiyonunu bizzat dinleştirdim. Aynı menkıbe BBC'den Nick Thorpe tarafından da anlatılmıştır (Bk.: "In the Footsteps of Turkish Dervish Sarı Saltuk", http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/from_our_own_correspondent/8682669)

⁴⁸ Ocak, *Sarı Saltık*, s. 52. Hasluck, menkıbede, şeyhin Arnavutluk'tan ayrıldıktan sonra Türklerin yaşamadığı Korfu'ya gitme nedenini, aslında bu menkıbenin Hristiyan bir aziz olan Saint Georges ile ilişkilendirmektedir (*Christianity and Islam*, II, s. 436). Osmanlı tarihinde tahta Saint Georges'ten etkilenen tahta kılıçlı derviş motifi sadece Sarı Saltık ile sınırlı değildir. Aynı durum, Orhan Gazi döneminin meşhur Vefâî derviş Geyikli Baba için de geçerlidir. Geyikli Baba için bk.: Haşim Şahin, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Adı Geçen Önemli Bir Şahsiyet: Geyikli Baba", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi (23-28 Ekim 2001, Ankara)*, Ankara 2002, s. 787-800.

Sarı Saltık'a izafe edilen bu menkıbe sayesinde Kruya bölgesi merkezli olarak yaygın hale gelen Sarı Saltık kültürü daha sonradan bölgede yaşayan Bektâşîler tarafından benimsenmiş ve şeyh bölgeye Bektâşîliği getiren pir olarak kabul edilmiştir. Nitekim Hasluck bu kanaatte olup, ejderha motifinin Sarı Saltık ile ilişkilendirilmesinde sonraki dönemde Arnavutluk'a hayli güçlü bir tarikat haline gelen Bektâşîliğin etkili olduğunu yazmaktadır.⁴⁹ Buna karşın, A. Yaşar Ocak, Bektâşîliğin henüz ortaya çıkmadığı dönemde, Osmanlı fetihleriyle bu bölgeye gelmiş Kalenderî dervişlerinin faaliyetleriyle ilişkilendirmektedir⁵⁰ ki, bu son derece kuvvetli bir ihtimaldir. Şeyh, Arnavutluk'ta Bektâşîliğin yaygınlaşmasından ve hakim tasavvufî unsur haline gelmesinden sonra bu tarikat içerisine dahil edilmiş olmalıdır. Zira bu şehrin Bektâşîliğin en önemli merkezlerinden birisi olduğu, gerek merkezdeki Bali Sultan, Mustafa Baba ve Hamza Baba gibi Bektâşî tekkelerinin mevcudiyetinden gerekse Bektâşîlere ait 400 civarında mezar bulunmasından anlaşılmaktadır⁵¹. Bu yoğun Bektâşî varlığı Sarı Saltık'ı tarikatla özdeşleştirmiştir.

Gerek Osmanlı döneminde ve gerekse daha sonraki dönemlerde bölgede faaliyet gösteren Bektâşî şeyhleri Sarı Saltık'a büyük saygı ve hürmet beslemişlerdir. Bu durum, farklı dönemlerde bölgeye giden ve araştırmalar yapan bilim adamları tarafından da tespit edilmiştir. Mesela, Hasluck'un eserinde bu etkiden açık bir şekilde söz edilir⁵². Yine, 1960'lı yılların başında Arnavutluk'a giderek dönemin Bektâşî şeyhi Niyazi Dede ile görüşen John K. Birge, tarikatın tarihi ile ilgili eserinde, gittiği dönemde Arnavutluk Bektâşîliği üzerindeki güçlü Sarı Saltık etkisine değinmeden geçememiştir⁵³.

Kruya'da Sarı Saltık'a İzafe Edilen Makam

Arnavutluk genelinde Sarı Saltık'a izafe edilen üç adet makamın mevcudiyeti, şeyhin bölgedeki etkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu makamlar arasında en yaygın olarak bilineni ve halk tarafından ziyaret edileni Kruya'da bulunan makamdır. Sözü edilen makam türbesi, Kruya şehrinin eteğinde yer aldığı, şeyhin adına izafeten Sarı Saltık Dağı adı verilen yüksekçe bir dağın tepesindeki bir mağarada yer almaktadır. Bu makam türbe de pek çok Bektâşî tekkesi gibi şehir merkezinden epeyce uzakta bulunmaktadır. İçine merdivenlerle

⁴⁹ Hasluck, *Christianity and Islam*, II, s. 436.

⁵⁰ Ocak, *Sarı Saltık*, s. 51.

⁵¹ Machiel Kiel, "A Note on the Date of the Establishment of the Bektashi Order in Albania: The Cult of Sarı Saltuk Dede in Kruja arrested in 1567-1568", *Bektachiyya*, RP: A. Popovic-G. Veinstein, ISIS Press, İstanbul 1995, p. 269-273; Mehmet Z. İbrahimgil, "Arnavutluk'taki Kruya (Akçahisar) Sarı Saltık Külliyesi", *Balkanlarda İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri (Sofya, Nisan 21-23, 2000)*, IRCICA Yayınları, İstanbul 2002, s. 91.

⁵² Hasluck, *Christianity and Islam*, II, s. 429-439.

⁵³ John K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, London 1965, s. 52.

inilen makamın 975/1567-68 tarihinde yapıldığı tahmin edilmektedir⁵⁴. Dağın zirvesinde tekke kompleksinin önemli bir parçasını oluşturan meydan evi ve tekkenin bakımı ile görevli dervişin yaşadığı kırma çatı ile örtülü iki odalı bir derviş evi bulunmaktadır. Meydan evinde Bektâşî ayinlerinin yapıldığı ifade edilmektedir⁵⁵.

Sarı Saltık'a izafe edilen bu makam, yüksekçe bir kaya kütesinin aşağısında, kayaların arasında mağarayı andıran bir çukurda yer almakta olup, sanduka yahut kitabe bulunmamaktadır. Makamın bulunduğu yerin girişi küçük bir kubbeli yapı ile örtülmüştür. Makamın girişinde yer alan kapının oldukça geç tarihli olup, 1967 yılında onarılan bu yapının tarihi eser statüsünde kabul edildiği belirtilmektedir⁵⁶.

1583 tarihli bir sicil kaydından anlaşıldığına göre, Bektâşî tarikatının bölgede hakim güç haline gelmesinden sonra, tarikat için son derece büyük öneme sahip olan bu mağaranın, ulaşılması son derece zahmetli olan ve bu sebeple etraftan gelen ziyaretçilerinin hayli sıkıntı çektikleri yollarının bakımı ve onarımı için tekâlif-i örfiyye ve avârız-ı divâniyye'den muaf tutulmak kaydıyla on aileden müteşekkil bir Müslüman cemaat görevlendirilmiştir⁵⁷. Bu belge, sadece Osmanlı yönetiminin bölgeye karşı göstermiş olduğu duyarlılığın değil aynı zamanda daha o yıllarda Sarı Saltık'ın makamının ne kadar rağbet edilen ve çevre illerden gelenler de dahil olmak üzere sıklıkla ziyaret edilen bir yer olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Oldukça geniş olduğu anlaşılan tekke arazisinde XVII. Asırda 360 dervişin çalıştığı ve geçimlerini sağladıkları belirtilmektedir⁵⁸.

Sonraki yıllarda yapılan araştırmalardan ve seyahat notlarından Kruya'daki Sarı Saltık'ın makamının bu popülaritesinin hemen her dönemde aktif bir şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu mağara Osmanlı döneminde bilhassa Tepedelenli Ali Paşa'nın desteği ve Şeyh Mimi'nin gayretleriyle XVIII. Yüzyılın başlarından itibaren Kruya'nın önemli Bektâşî merkezlerinden birisi haline gelmesinden itibaren 1967 yılına kadar değişik bölgelerden gelen Bektâşî toplulukları için önemli bir ziyaret merkezi olmuştu ve her yıl 22 Ağustos tarihinde geleneksel hac merasimi burada düzenlenmekteydi⁵⁹.

Ziyaret amacıyla Sarı Saltık tepesine gelen insanların, makama karşı son derece saygılı davrandıkları, mum yakmak suretiyle bazı dileklerde bulundukları anlaşılmaktadır. Burada, sonraki dönemlerde tekke hizmet etmiş olan dervişlerin mezar-

⁵⁴ Kiel, "Sarı Saltık", s. 149.

⁵⁵ Meydan evinin ve derviş evinin mimari özellikleri hakkında daha detaylı bilgi için bk.: İbrahimgil, s. 95.

⁵⁶ İbrahimgil, s. 94.

⁵⁷ Bu belge hakkında bk.: Kiel, "The Cult of Sarı Saltuk Dede in Kruja", p. 273.

⁵⁸ İbrahimgil, s. 91.

⁵⁹ Kiel, "The Cult of Sarı Saltuk Dede in Kruja", s. 269-270.

ları yer almaktadır. Sol taraftan aşağıya doğru devam edildiğinde, yaklaşık 10-15 m. kadar aşağıda kayaların kovuğunda bir de çeşme bulunmaktadır.

Sarı Saltık makamının bulunduğu tekke 1940 yılına kadar faal halde iken, 1940-1992 yılları arasında Arnavutluk'ta yönetime hakim olan komünist idaresi döneminde faaliyetleri durdurulmuş, 1992 yılında Arnavutluk Bektâşi Merkezi tarafından bazı onarımlar yapılarak aslı statüsüne tekrar kavuşturulmuştur⁶⁰.

Sarı Saltık'ın Ayak İzi

Kruya şehrinde yukarıda bahsedilen mağaranın haricinde, Sarı Saltık'a izafe edilen, şehrin girişindeki yolun kenarında, ağaçlık bölgenin içerisinde bir ziyaretgâh daha bulunmakta ve halk tarafından buraya da oldukça saygı gösterilmektedir. Gurmaşende adı verilen mevkide bulunan bu ikinci ziyaretgâh, bir makam yahut mezar olmayıp, bir kaya içerisinde yer alan ayak izi şeklindeki bir oyuktur. Bölgede yer alan Bektâşiler ayak izi şeklindeki bu oyugu Sarı Saltık'ın ayak izi olduğu kanaatindedirler ve korunmasına büyük özen gösterirler. Yaygın inanışa göre, bu ayak izi Sarı Saltık'ın kendisine karşı bir komplo düzenlendiğini haber alıp üç adımda Korfu'ya geçerken attığı adımlardan ilkinin izidir.

Ayak izi tek katlı ve iki bölümden oluşan bir yapı içerisinde yer almaktadır. Bu yapı 1992 yılında restore edilmiş, Sarı Saltık'a atfedilen ayak izinin bulunduğu bölüm kurşun bir kubbe ile türbedarın yaşadığı kısım ise düz bir beton damla örtülmüştür⁶¹. Yapının her iki bölümünün de ayrı ayrı girişleri vardır. Giriş yönüne göre sol tarafta kalan kısımda türbedarın kaldığı kısım yer almakta, sağ tarafta ise kapıdan iki basamak inildikten sonra düz zeminin ortasında bir kaya parçası üzerinde Sarı Saltık'ın ayak izi olduğu ileri sürülen, normal insan ayağından hayli büyük, ayak şeklinde iz bulunmaktadır. Bu bölümde ayrıca bir mum yeri de bulunmaktadır.

Sarı Saltık'ın ayak izleri günümüzde gerek Müslüman gerekse Hristiyan hemen herkes tarafından ziyaret edilmekte, mum yakılmakta, ziyaretçiler tarafından getirilen hediyeler bırakılmakta ve bela ve sıkıntılardan kurtulmak amacıyla Sarı Saltık'ın ruhuna dualar edilmektedir. Bektâşiler, tıpkı makama olduğu gibi ayak izine de büyük saygı göstermekte, ayak izine niyaz etmektedirler⁶².

⁶⁰ İbrahimgil, s. 94.

⁶¹ İbrahimgil, s. 91.

⁶² 2010 yılında bölgeye Prof. Dr. Osman Eğri ile birlikte yaptığımız gezi sırasında söz konusu ayak izinin bulunduğu yeri de inceleme fırsatı buldum. Biz geldiğimiz sırada ayak izini ziyaret etmek üzere hayli kalabalık bir grup yer almaktaydı. Türbedar sırasıyla ziyaretçileri sırasıyla içeri aldı. İçeri giren ziyaretçiler, ayak izinin karşısında kıyamda durup bazı sıkıntılarına deva bulmak için dua ediyorlar, ardından ayak izine niyaz edip öperek, arkalarını dönmeksizin dışarı çıkıyorlardı. Sıra bize geldiği zaman, bizi gezdiren Kalkandelen Bektâşi Tekkesi Babası Edmund Brahima da aynı uygulamaları tekrarladi ve bunun uzun yıllardan beri uygulanagelen bir gelenek olduğunu anlattı.

Günümüz Arnavutluk Bektâşîleri Arasında Sarı Saltık'a Dair İnanışlar ve Uygulamalar

2010 yılının Ocak ayı sonunda, bu satırların yazarının Bektâşîlik ve Sarı Saltık ilişkisi üzerine bir konuşma yapmak üzere Arnavutluk'ta bulunduğu sırada bölgede hâlihazırda mevcut olan Sarı Saltık kültü üzerine de araştırma yapılmış; bu süreçte gerek Arnavutluk genelinde, gerekse Kruya'daki Bektâşîler arasında Sarı Saltık kültürünün güçlü bir şekilde devam ettiği, şahsi gözlemler, sohbetler ve röportajlar sonucunda tespit edilmiştir⁶³. Yapılan görüşmeler sırasında, Arnavutluk'un başkenti Tiran'da bulunan Dünya Bektâşî Komitesi'nin lideri Baba Reshad Bardhi, Sarı Saltık'ın Bektâşî tarikatı ile olan yakın ilgisini ve *Vilâyetnâme*'de yer aldığı üzere, şeyhin Hacı Bektaş Veli'nin halifelerinden birisi olduğunu bir kez daha vurgulamıştır. Aynı görüş diğer Bektâşî ileri gelenleri Baba Mondî, Baba İskender ve Bektâşîlik Merkezi'nde hizmet gören Derviş Salih tarafından da tekrarlanmıştır. Arnavutluk'taki Bektâşîler arasında Sarı Saltık'a olan saygı ve itibar Osmanlı döneminde olduğu gibi günümüzde de yoğun bir şekilde devam etmekte, Kruya'daki türbede her yıl törenler düzenlenmektedir.

Reshad Bardhi Baba, Sarı Saltık'a olan saygısını her fırsatta dile getirmenin ve tekkedeki faaliyetleri bizzat kontrol etmenin yanı sıra, Kruya'daki tekkenin ve Gurmaşende mevkiindeki ayak izinin bakımı ve hizmeti için bazı dervişlerini görevlendirmektedir. Mesela, Tiran'daki büyük tekkeyi ziyaret ettiğimiz sırada tanıştığım Salih Derviş, Tiran'a gelmeden önce Kruya'daki Sarı Saltık türbesinde tam sekiz yıl hizmet ettiğini ifade etmiştir.

Tiran'daki Bektâşî merkezinden ayrıldıktan sonra araştırmalarımızı sürdürmek üzere Baba Mondî'nin kılavuzluğunda Kruya'ya geldiğimiz zaman ise, şehirde Sarı Saltık kültürünün manevi havasını sezmek pek fazla vakit almadı. Anadolu'daki Osmanlı döneminden kalma çarşılardan hiç bir farkı olmayan çarşısıyla bir Osmanlı şehri olduğunu hemen belli eden Kruya'da yaşayan hemen herkesin Sarı Saltık'a ait söyleyebilecekleri bir şeyler vardı. Sarı Saltık'ın, bu şehir ile özdeşleştiği her açıdan ortadaydı. Şehir halkının önemli bir bölümü Bektâşî tarikatına mensuptu.

Son derece misafîrperver olan bu insanlar birer birer Sarı Saltık ile ilgili yaşayan menkıbelerinden söz etmeye başladılar. Anlatılanların pek çoğu türbeyi ziyaret şekli ve sebepleri ile ilgiliydi. Bektâşîler türbeyi sürekli ziyaret etmekte ayrıca her yıl geleneksel tören düzenlenmekteydi. Yine, çocuğu olmayan kadınlar, hastalık yahut değişik dertlerden muzdarip insanlar da sık sık türbeyi ziyaret

⁶³ Bu araştırmalarım sırasında sürekli yanımda olan ve bana tavsiyeleriyle yol gösteren Prof. Dr. Osman Eğri'ye ve tercümanlığımı yapan Nuh Tokdemir'e teşekkür etmek benim için son derece zevkli bir borçtur.

edip Sarı Saltık'tan yardım istemekte, gerek türbeye gerekse ayak izinin bulunduğu yere değişik hediyeler götürmekte ve mum yakmaktadırlar.

Halkın bahsettiği en önemli hususlardan birisi de, bir zamanlar Kruya kralının kızını ejderhanın elinden kurtaran Sarı Saltık'ın zaman zaman onların rüyalarına girmesi idi. Bölgenin önde gelen ailelerinden birisine mensup ve aynı zamanda bir Bektâşi olan İskender Bey, yeğeninin her gece rüyasında Sarı Saltık'ı görmeye başlaması üzerine, dağın zirvesindeki makamın bulunduğu mağara inen merdivenlerin hemen kenarında sağ tarafta bulunan Sarı Saltık büstünü yaptırdığını ifade etmiştir. Buna göre, rüyasında Sarı Saltık ile görüşen bu şahsiyet, kısa zaman içerisinde Sarı Saltık'ın suretini rüyasında gördüğü şekliyle bu mermeri işletmiş ve onun gerçek suretini ortaya çıkarmıştır. İskender Bey, sadece yeğeninin ve kendisinin değil bütün ailenin, büstteki şahsiyetin Sarı Saltık'ın gerçek sureti olduğuna yürekten inandıklarını belirtmiştir. Sarı Saltık'a izafe edilen büstün üzerine şeyhin hayatı hakkında muhtasar bilgi veren bir de mermer kitabe konulmuştur.

Bölgede Sarı Saltık ile ilgili olarak yapılan bir diğer uygulama da, bölge halkının birbirlerine dua ederken yahut herhangi bir ahit sırasında Sarı Saltık'ın adını geçirmeleridir.

Gerek İskender Bey'in anlattığı ve orada bulunan pek çok şahsiyetin de tasdik ettiği bu rivayet ve gerekse diğer uygulamalar, belki de bölgeye hiç gitmemiş olan Sarı Saltık'ın Kruya merkezindeki Bektâşîler arasında ne kadar güçlü bir kült unsuru olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

SONUÇ

Osmanlı öncesi dönemde Balkanlar'ın İslâmlaşması konusunda adından en fazla söz edilebilecek şahsiyetlerden birisi olan Sarı Saltık'ın hayatına dair verilen bilgilerin pek çoğu birer menkıbe olmaktan öteye gitmemektedir. Hayatına dair Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Cem Sultan'ın emriyle oldukça hacimli bir eser kaleme alınmış olan bu önemli şahsiyet Kalenderî özellikler taşımakla birlikte, bölgede adeta Bektâşîlik ile özdeşleştirilmiş, Balkan coğrafyasında bu tarikatın öncüleri arasında kabul edilmiştir.

Sarı Saltık, günümüzde Dünya Bektâşîler Merkezi'nin bulunduğu ülke olan Arnavutluk'ta da Bektâşîliğin bu ülkeye girişinden itibaren Osmanlı tarihi boyunca en fazla itibar gören şahsiyetlerden birisi olmuştur. O bu bölgeye Bektâşîliği getiren kişi olarak kabul edilmekte olup, muhtemelen İslâmiyetin bölgeye girişinden önce de önemli bir ziyaret yeri olduğu anlaşılan Kruya'daki kendisine izafe edilen makamın Bektâşîler tarafından tarih boyunca en fazla ziyaret edilen yerlerden birisi olmuştur.

Sarı Saltık'ın Kruya'daki hayatı tahta kılıçlı bir dervişin şehir halkının başına musallat olan bir ejderhayı öldürmesine dair geliştirilen bir menkıbe etrafında şekillenir. Osmanlı döneminde bölgenin önemli Bektâşî merkezlerinden birisi haline gelmesiyle birlikte, Sarı Saltık da bu tarikat içerisine dahil edilmiş, bölgede Bektâşiliğin kurucusu olarak kabul görmüştür. Kendisine atfedilen makam türbe ile ayak izinin bulunduğu inanılan Gurmaşende makamı gerek Osmanlı döneminde gerekse günümüzde Bektâşîler tarafından itibar görmüş ve görmektedir. Sarı Saltık'ın bu görüntüsüyle Arnavutluk bölgesindeki Bektâşî geleneği içerisinde çok önemli bir mevkiye sahip olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte, Sarı Saltık'ın makamının bulunduğu mağaranın daha önceki dönemlerde de bir ibadet yeri olarak kullanılıyor olması ve değişik bölgelerdeki Sarı Saltık'a ait inanışların Hristiyan azizleri ile ilişkilendirildiğinin, dolayısıyla bu bölgede de böylesi bir etkinin mevcudiyetinin de göz ardı edilmemesi gerektiği de ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Babinger, Franz; "Sarı Saltuk Dede", *İslâm Ansiklopedisi*, X, İstanbul 1979, s. 220-221.
- Birge, John K. ; *The Bektashi Order of Dervishes*, 2nd. Ed. , London 1962.
- Ebu'l-Hayr Rûmî, *Saltuk-nâme*, I-III, haz. : Şükrü H. Akalın, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, I-IV. , haz. : Y. Dağlı-S. A. Kahraman-İ. Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- Firdevsî-i Rûmî, *Manakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş Veli [Vilayet-nâme]*, haz. : Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1953.
- Gölpınarlı, Abdülbaki; *Yunus Emre*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.
- Hasluck, F. W. ; *Bektâşîlik Tedkikleri*, terc. : Ragıp Hulusi, İstanbul 1928.
- _____, *Chiristianity and Islam Under The Sultans*, II, At the Clarendon Press, Oxford 1929.
- İbn Battûta [Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta et-Tanci], *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, I, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay. , İstanbul 2004.
- İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye fi'l-Umûri'l-Ala'îye (Selçuk name)*, II, haz. : Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara 1996.
- İbrahimgil, Mehmet Z. ; "Arnavutluk'taki Kruya (Akçahisar) Sarı Saltık Külliyesi", *Balkanlarda İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri (Sofya, Nisan 21-23, 2000)*, IRCICA Yayınları, İstanbul 2002, s. 87-96.
- İnalcık, Halil; "Derwish and Sultan: An Analysis of the Otman Baba Vilâyetnâmesi", *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire*, Bloomington 1987, p. 19-36.

- Karamustafa, Ahmet T. ; *Tanrının Kural Tanımaz Kulları: İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, çev. : Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay. , İstanbul 2007.
- Kemalpaşazade, *Mohaç-nâme (Kanuni'nin Mohaç Seferi)*, Süleymaniye (Esad Ef.) Ktp. , nr. 2087.
- Kiel, Machiel; "A Note on the Date of the Establishment of the Bektashi Order in Albania: The Cult of Sarı Saltuk Dede in Kruja arrested in 1567-1568", *Bektachiyya*, RP: A. Popovic-G. Veinstein, ISIS Press, İstanbul 1995, p. 269-276.
- _____, "Ottoman Urban Development and the Cult of a Heterodox Sufi Saint: Sarı Saltuk Dede and Towns of İsakçe and Babadağ in the Northern Dobrudja", *Syncretismes et Heresies Dans L'Orient Seldjoukide et Ottoman (XIV-XVIII Siecle)*, ed. : Gilles Veinstein, Paris 2005, p. 283-298.
- _____, "Sarı Saltuk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36, İstanbul 2009, s. 147-150.
- Köprülü, M. Fuad; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 8. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 1993.
- Küçük Abdal, *Vilâyetnâme-i Otman Baba*, Ankara Adnan Ötügen Halk Ktp. , nr. 495.
- Ocak, Ahmet Yaşar; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marijinal Sufilik: Kalenderiler*, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1999.
- _____, *Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destani Öncüsü*, TTK Basımevi, Ankara 2002.
- Popoviç, Aleksandre; *Balkanlarda İslâm*, terc. : Komisyon, İnsan Yay. , İstanbul 1995.
- Smith, Grace M. ; "Some Türbes/Maqams of Sarı Saltuq an Early Anatolian Turkish Gâzî-Saint", *Turcica*, sayı: 19 (1987), p. 216-225.
- Spuler, Bertold; *İran Moğolları, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, terc. : Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1987.
- Şahin, Haşim; "Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Adı Geçen Önemli Bir Şahsiyet: Geyikli Baba", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi (23-28 Ekim 2001)*, Ankara 2002, ss. 787-800.
- _____, "Otman Baba", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37, İstanbul 2007, s. 6-8.
- Thorpe, Nick; "In the Footsteps of Turkish Dervish Sari Saltuq", http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/from_our_own_correspondent/8682669
- Turan, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 6. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
- Vasary, Istvan, *Kumanlar ve Tatarlar: Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, terc. : Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Vırmiça, Raif; *Kosova Tekkeleri, Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları*, Sufi Kitap, İstanbul 2010.

Witteck, Paul; “Yazıcıoğlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja”, *BSOAS*, XIV/3 (1952), p. 639-668.

Yazıcızâde Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, krş. : Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk [Selçuklu Tarihi]*, haz. : Abdullah Bakar, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.

RESİMLER

Sarı Saltık'ın makamının bulunduğu Kruya şehrinin genel görüntüsü

Sarı Saltık Makamı'na İnen Merdivenler

Sarı Saltık Makamının Giriş Kapısı

Sarı Saltık Makamı

Sarı Saltık'a atfedilen büst

Baba Reshad Bardhi

Sarı Saltık Tekkesi'ne sekiz yıl boyunca hizmet etmiş olan Derviş Salih Peti

Gurmaşende mevkiinde Sarı Saltık'a etfedilen ayak izinin bulunduğu yapı

Sarı Saltık'a atfedilen ayak izi

HACI BEKTAŞ VELİ DÜŞÜNCEİNİN KÖKLER VE KAZAK DÜŞÜNÜRLERİNDEKİ YANKILARI

Dr. Muratbek MIRZABEKOV

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası
Türk-Kazak Ü. Dintanı Bölümü

(Türkçeye çeviren)

Didar SHAUYENOV

(Tashihi yapan)

Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN

ÖZET

Hacı Bektaş Veli mirası ve felsefesinin Kazak felsefesine yabancı olduğunu iddia etmek doğru değildir. Kazakistan ilim sahasında Hacı Bektaş Veli felsefesinin araştırılmamasına rağmen, onun fikirlerinin benzerleri Ahmet Yesevi döneminde hissedilmiştir. Bu iddiada bulunmamızın nedeni de Hacı Bektaş Veli'nin kaynağı, Kazak topraklarında ortaya çıkan Ahmet Yesevi felsefesidir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş Veli, Kazak Kültürü, Kazak kültüründe Bektaşilik, Kazak Türkleri

Türk halklarının ve onun içinde Kazak Türklerinin manevi sütunu, Hoca Ahmet Yesevi'nin temelini attığı manevi yolu ve ahlaki kemalete çağıran ilimiyle bağlantılıdır. Kazak Türkleri asırlar boyunca Ahmet Yesevi Hazretleri'nin öğütlediği yolla yaşayarak, manevi esaslarını korumuşlardır.

Büyük düşünürün insanları iyiliğe doğru davet eden “*ar ilmi*”, fertlerden başlayarak aile, “*ru*” (uruğ, aşiret, klan), taife ve devlet sisteminde düzenleyici, terbiye edici araç olarak kendi itibarını kaybetmemiştir. Dolayısıyla onun izinden gelen halefleri ve öğrencileri tarafından nesilden nesile aktarılmıştır. Kazaklardaki her aşiretin başında olan *hoca* ve *işanlar*, *imam* ve *molla (mollda)*lar Ahmet Yesevi'nin ilmini öğrendikleri ve bu ilmi tüm halka yaydıkları herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Abay Kunanbayev (ö. 1904) ve Şahkarım Kudayberdioglu gibi Kazak düşünürlerindeki ahlak felsefesinin kaynağını, Ahmet Yesevi'nin miras bıraktığı ilmin oluşturduğu bilinmektedir.

Ahmet Yesevi'nin iyiliğe ve imana çağıran ilmi, sadece Kazak Türkleri arasında değil, tüm Müslüman Türk halkları arasında yaygındır. Ulu atamızın manevi sofrasından faydalanan, onun okulunda tahsil gören halifeleri ile talebeleri, büyük düşünürün insanlığa davet eden ilmini sonraki nesillere aktarmışlardır. Orta Asya'da Yesevi'nin öğrencileri arasında Süleyman Bakırgani, Sopi Muhammed Danişmend Zarnuki (*Sufi Muhammed Danişmend Zernuki*) yer aldığı gibi, Anadolu'da da Hacı Bektaş Veli büyük öneme sahiptir.

Hacı Bektaş Veli'nin ilmi bugünkü Türkiye ve Balkanlarda yaşayan Türk halkları arasında çok yaygındır. Hatta Türk dünya görüşünün, dilinin, millî karakter yapısı ve kültürünün korunmasında Hacı Bektaş Veli'nin sağladığı katkı çok büyüktür. Hacı Bektaş Veli'nin temelini attığı Bektaşilik kültürü günümüzdeki Türk halkları arasında Yesevilğin bir uzantısıdır.

Hacı Bektaş Veli'nin Türk kültürü ve dünya görüşündeki yeri, onun insan, âlem, tasavvuf felsefesi ve Bektaşilik konuları, yabancı bilim araştırmacıların dikkatlerini çekmiştir. Ayrıca Türkiye'de Gazi Üniversitesi'nin bünyesinde ku-

ruhan “*Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi*”, 1987’den bu yana Hacı Bektaş Veli hakkındaki araştırmalara devam etmektedir.

Genel olarak Türk araştırmacıları arasında Hacı Bektaş Veli pek çok açıdan değerlendirilmektedir. Bu meşhur Anadolu düşünürü hakkında geleneksel Müslümanlığın üyesi, din âlimi, Yesevi tasavvufi öğretisini yayan düşünür, eski Gök Tanrı inancındaki kam-şaman ve materyalist düşüncüyü destekleyen hür düşünür, ezoterik ilmi destekleyen Şii denilmiştir. Çünkü Hacı Bektaş Veli’nin *Makalat* adlı eserinin içeriği, geleneksel Sünni-Türk tasavvufuna uygundur. Buna rağmen, Hacı Bektaş Veli’yi kendilerinin piri olarak kabul eden şu anki Aleviye-Bektaşîyye tarikatlarının düşünce sisteminde İslami ve İslam’dan önceki devirlerdeki Tanrıçılık-Şamanist ve Fars kültüründen kaynaklanan Şii dünya görüşünün unsurlarına rastlanmaktadır.

Hacı Bektaş Veli’nin temelini attığı Bektaşîyye tarikatı, onun Türk kültürü ve düşünce sistemindeki yeri, XIX yüzyıldan itibaren Rus araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bunun nedenini şöyle açıklayabiliriz: Osmanlı İmparatorluğu döneminde Yeniçerilerin Bektaşîyye kültürüyle derin manevi ilişkisinin olduğu bilinmektedir. Rus bilim adamları, Türk-Rus ilişkilerinin gerilmesinden sonra, Osmanlı İmparatorluğunun zayıf taraflarını araştırmaya çok büyük bir ilgi duymuştur. Bunun neticesinde de Yeniçeriler ve Bektaşîyye tarikatı onların gündemine gelmiştir. Fakat bizim araştırmamızın amacı Hacı Bektaş Veli’nin kendisi, onun ahlak öğretisi ve Hacı Bektaş Veli ilminin Kazak düşünürleri arasındaki etkisi olduğundan, başka konulara girmeyi gerekli görmüyoruz.

Eski Sovyetler döneminde Hacı Bektaş Veli’nin mirası geniş çapta araştırılmamış konular arasında yer almaktadır. Günümüzde Rusya’da bu konu üzerine araştırma yapan bir tek bilim adamı olarak Y. A. Averyanov’u gösterebiliriz.

Orta Asya’da ise Hacı Bektaş Veli’nin *Makalat*’ı az da olsa araştırmalara konu edilmektedir. Onun bu eseri ilk defa “*Maqolat*” adıyla İbrahim Hakkul tarafından Özbekçeye tercüme edilerek, Taşkent’te 2000 yılında yayınlanmıştır. Fakat bu eserde tercüme bakımından bazı hatalar yapılmıştır ve metinlerin bir kısmı da yayında yer almamaktadır. *Makalat*’ın Kazakça çevirisine gelince, ben “*Yesevi’nin Talebesi Hacı Bektaş Veli’nin Makalat’ı*” adıyla Kazakça’ya çevirip 2008 yılında Türkistan’da yayınladım.

Her şeyden önce, Hacı Bektaş Veli mirası ve felsefesinin Kazak felsefesine yabancı olduğunu iddia etmek doğru değildir. Kazakistan ilim sahasında Hacı Bektaş Veli felsefesinin araştırılmamasına rağmen, onun fikirlerinin benzerleri Ahmet Yesevi döneminde hissedilmiştir. Bu iddiada bulunmamızın nedeni de Hacı Bektaş Veli’nin kaynağı, Kazak topraklarında ortaya çıkan Ahmet Yesevi felsefesidir.

Farabi, İmam Maturidi, İbni Sina, Yusuf Balasagun, Ahmet Yesevi vb. tarafından geliştirilen ahlaki fikirler, Batı'da Hacı Bektaş Veli ve Mevlana, Türk halklarının ata yurdu Kazak topraklarında ise Abay ve Şahkarim gibi düşünürler sayesinde sonraki dönemlere kadar devam ede gelmiştir. Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş Veli izini takip eden büyük Kazak düşünürü Abay, “*Beşinci Kara Söz*”ünde, “*İnsanlığın en üstünü- aşk ve adalet duygusudur. Bunları gerektirmeyen hiç bir yer yoktur. Onların karışmadığı hiç bir yer bulunmamaktadır.*” demiştir. Sonra da “*Bu adalet ve aşk duygusu kimde fazla ise, o âlimdir, o akıllıdır ('akil')*”

¹ diyerek insanın manevi açıdan gelişmesinin ölçüsünü belirtmektedir. Çünkü manevi gelişme, insanın insan olabilmesinin en büyük garantisidir. İnsan olma özelliği veya manevi değerler, ideler, aşk, merhamet ve şefkat duygusu, namusluluk ve altruizm, sanat ve eğitime olan sevgi, başkalarına acımanın, sadece insanları değil, tüm mahlûkat ve çevreyi sevmenin merkez kaynağıdır. Bunun gibi insan olma özelliği insanı iyiliğe, tüm insanlara karşı merhametli davranmaya, çalışmaya davet etmektedir. İnsana ait özelliklerden yoksun kalınca adaletsizlik ve hırs, kötü niyet ve yalan, aldatıcılık ve egoizm yaygınlaşır. Hacı Bektaş Veli deyimleriyle bunların hepsi ‘Şeytani sıfatlardır. Şeytan ise iyiliğin kaynağı olan Allah’ın düşmanıdır. Bunlar, insana saadet ve huzur değil, tam tersine bahtsızlık, büyük günahlar ve felaket getirmektedir. Dolayısıyla her insanın kendi iç dünyasında ve başkalarında, iyi özelliklerin oluşmasına neden olması, insani özelliklerin en birinci anahtarı olduğu kesindir. Şahkarim atamız şöyle der:

Tanrı yolu - temiz kalptir,
Şeytan ise - hıyanettir.
Temiz kalbi - çok erken,
Hatırla ve adet edin. . .
(Tanır colı – ak cürek
Saytan degen – qıyanat
Ak cürekti – erterek
Esker-dagıtı, qıl adet. . .)²

Kazaklardaki geleneksel dünya görüşünde insan felsefesi içerisinde özellikle çocuk terbiyesi ve onun olgunlaşması için elverişli ortamı sağlamak, onun manevi eksikliklerden ve hatalardan uzak olmasına gayret etmek, en başta gelen görevlerden biridir. Kazakların geleneksel dünya görüşünde insan, yaşadığı bu ortamdan ayrı bir varlık değil, tersine çevre ve tabiatla bütünleşerek terbiye edilmelidir. İnsan tabiata bakarak olgunlaşır, insana ait terbiyeyi alır. Bu görüşlerin kaynağını ta eski göçebe Türklerin inançları ile dünya görüşlerinde aramamız lazım. Eski göçebe hayat yaşayanlar, hayatın başlaması olarak gök ve yere

¹ Abay, Kunanbayev, *Külliyatı*, c. 2, Almatı, 1986, s. 164.

² Kudayberdiyev, Şakarim, *Eserleri*, Almatı, 1988, s. 264.

saygı duymuşlardır. Baba rolündeki Gök'e ve ana rolündeki Yer'e tapma ise, insanla tabiatın özdeş olduğunu göstermektedir. Yere ve suya saygı duymak, su kaynakları ile ormanları korumak, hayvanlarla kuşların "kiye" sine (sahip, totem) tapmak, "tört tülük" (koyun-keçi, at, deve, inek) pirlerinden (*Şopan ata*-koyun, *Kambar ata*-at, *Oysıl Kara ata*-deve, *Seksek ata*-keçi, *Zengi baba*-inek) medet ummak ise insanın tabiat ve ondaki canlı-cansız mahlûkatla bir bütünlük içerisinde yaşadığını göstermektedir.³ Dolayısıyla bozkırların genişliği ve tabiat güzellikleriyle uyum sağlamaya çalışan Türklerin karakter yapısında merhametlik, cömertlik, adaletlilik ve misafirperverlik yer almaktadır. Geniş bozkırlarda yetişen bir insanın hür, hoşgörülü, merhametli, cesur, misafirperver ve başkalarına çabuk güvenen özelliklere sahip olması, tabiatın alınmış karakterler olarak niteleyebiliriz. Stepte, güzel tabiat ikliminde yetişen adamın iç dünyasındaki güzelliğin tabiat güzelliğiyle uyum sağlaması doğal bir olgudur. Dolayısıyla tabiatındaki güzellikleri iç dünyasıyla kabul eden Abay Kunanbayev, güzellik sayesinde âlemi tanımanın mümkün olduğunu belirtmiştir. Küçük yaşta bu terbiyeyi gören Abay doğadaki, canlı-cansız mahlûkatlardaki, kadınlardaki güzelliklerle ilgili olarak insan hayatına ışık veren, ona mana ve içerik veren uyum özelliklerini şiire dökmüştür. Bu, insan ile çevrenin sınıksız ilişkide bulunduğunu göstermektedir. Bu âlemin güzelliğini Tanrının görüntüsü olarak gören, insan ile doğanın bir bütün oluşturduğuna inanan Abay felsefesinin Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş Velî'nin görüşlerinin bir devamı olduğu kesindir. Ahmet Yesevi doğadaki varlıkları en mükemmel ideal – Tanrının bir görüntüsü olarak kabul ettiği gibi, aynı şekilde insanın tabiatla bir bütünlük arz ettiği fikri Hacı Bektaş Velî'nin *Makalatı*'nda da yer almaktadır. O, kendi eserinde tabiatındaki olayları insanın iç dünyasındaki olaylarla özdeşleştirmektedir.⁴ O, ". . . Gökyüzünden yer altına kadarki tüm varlık ve olguları insan kendi yapısında ve yaratılışında aramalıdır"⁵ diyor. *Makalatı*'nın başka bir yerinde Hacı Bektaş Velî şöyle der: "Şimdi aziz kardeşim! Biliniz ki, Çalap Teâlâ, dünyada her ne yaratmış ise, bunların hepsi insanoglunda da vardır. Hatta belki de daha fazlası da vardır."⁶

Abay ve Hacı Bektaş Velî'ye göre gerçek güzelliğin insanın dış güzelliğiyle hiçbir ilgisi yoktur. O insanın iç dünyasıyla, ortama ilişki bakımından uyum ve temizlikle ilgilidir. İnsan düşünebilmektedir ve deruni rahatsızlık ve kıvanç, sevgi ve kin saklayan özel bir âlemdir. Bu nedenle insanlığa ait cevher ve özellikler, onun şuurunda, iç dünyasında, temiz kalbinde yer almaktadır. Hacı Bektaş Velî'nin *Makalatı*'nda ve Abay'ın şiirleri ile ünlü *Kara Sözler*'inde insanın kalp temizliğine çok önem verilmiştir. İşte o zaman insan, Hacı Bektaş Velî'nin de-

³ Orınbekov, M., *Predfilosofya protokazahov*, Almatı, 1994, s. 190-192.

⁴ Hacı Bektaş Ualı, *Yasauidin İzbasarı Hacı Bektaş Ualidin Makalatı*, Kazakçaya çev. M. Mırzabekov, Türkistan, 2008, s. 63-78

⁵ A.g.e., s. 63.

⁶ A.g.e., s. 74.

yimiyle ‘Allah’ın sevdiği kul’, Abay’ın deyimiyle ‘manevi açıdan olgunlaşmış tam mümin, Müslüman’ olabilmektedir. Demek ki, âlemin demir kazığı olan insanın temel merkezi de onun iç dünyası, şuuru ve kalbi duygusudur.

Dış görünüşü itibarıyla insanların hepsi, aynı görünmesine rağmen, iç dünyasının temizliği, karakter ve ahlak açısından birbirinden farklıdır. Hatta onları insan olma özelliklerine göre farklı gruplara ayırmak mümkündür. Hacı Bektaş Veli *Makalat*’ında kalp temizliği ve kabiliyetlerine göre insanları *abid*, *zahid*, *arif* ve *muhipler* diye dört kısma ayırmıştır. Maddi lezzetlere ve şehvetlere düşkün olan insanları iki ayaklı hayvana benzetmiştir. Şu halde Hacı Bektaş Veli’ye göre, insanları “*iyi*” veya “*kötü*” diye ayırmak onun ilmi, zenginliği, gücü veya çalışkanlığıyla hiçbir ilgisi yoktur. Bu onun kalp temizliği ve munisliği ile ilişkilidir. Abay’ın deyimiyle, güzelliğin başı kalp temizliğidir. Bu konuyla ilgili olarak Abay’ın 18. *Kara Söz*’ünden misal vermek istiyoruz: “Aslında insan başka insanlardan akıl, ilim, vicdan ve ahlak gibi şeyler sayesinde üstün olur. Bunlardan başka şeyler sayesinde üstün olmak demek, ahmaklıktır.”⁷

Ahmet Yesevi olsun, Hacı Bektaş Veli olsun ve diğer Kazak düşünürleri olsun hepsi de şehvi lezzetlerle uğraşmayı, cehalet ve hayvanlık olarak nitelendirmektedirler. Çünkü insan bedeni, doğaya aittir. O sadece fizyolojik ihtiyaçları karşılamaktadır. Çünkü bedensel istekler hayvanlara ait kabiliyetlerdir. Abay şiirlerinde bedeni ve bedensel istekleri “benimki”, yani fani dünya olarak belirtmiştir. Abay insandaki “ben” ve “benimki”nin arasını ayırarak, iki olgunun önemine değinmiştir. Tasavvuf geleneğine dayanarak bu iki kavramın kaynağını ele almıştır; ruh, “ben”dir. Ruh, bizim için gizli bir âlemdir. Bugüne kadar hiç kimse onu açıklayamamıştır. Bunun cevabını Hacı Bektaş Veli *Makalat*’ında, “onlar senden ruh hakkında soru sorarlar. De ki, ruh dünyasını sadece Allah bilir.”⁸ diye Kur’an ayetiyle (17 İsrâ 85) verir. Ruh (can) hakkında bizim tek bildiğimiz şey ise, insanın bu dünyadan göçtüğü anda cansız kaldığıdır. Eğer insan canını teslim ettiyse, onun ruhunun bedenden ayrıldığı görüşü kabul edilmektedir. Dolayısıyla bugüne dek düşünürler, insani özelliklerin ruha ait olduğunu kabul etmişlerdir. Demek ki “ben”in sıfatları, yani insani, ahlaki özellikler “ben”in manevi gelişmesinin ölçüsüdür. Hacı Bektaş Veli’nin *Makalat*’ında geçen “Kim kendini tanırsa, Hakkı tanır” hadisi, belki buna işaret etmektedir.

Abay ahlaki değerleri işte bu “ben”in içerisinde toplamıştır ve ta baştan itibaren “ben”in ölmezliğini, ruh ve manevi özelliklerin ebediliğini savunmuştur. Fakat “ben” özelliğine sahip olan ruh, yaşayan bir insan olamaz. Çünkü ona “benimki” lazım. “Benimki” de bedendir. Hacı Bektaş Veli’nin “can-bedenle

⁷ Abay, Kunanbayev, *Külliyatı*, c. 2, Almatı, 1986, s.114.

⁸ Hacı Bektaş Veli, *Yasauidin İzbasarı*, s. 78

candır, Allah kulları için Tanrıdır”⁹ sözü bu fikri desteklemektedir. Onun hayatı ve yaşaması için gerekli olan arzular geçici ve yalandır. Bunları Abay şu şekilde açıklamaktadır:

Ölse ölürlü tabiat, insan ölmez,
Fakat o geri dönerek, oynayıp gülmez.
“Ben” ile “benimki”nin ayrıldığına,
“Öldü” diyerek at koymuşlar tüm cahiller.¹⁰

“Ben”in “benimki”nden ayrılması, kalbi veya kalbindeki imanıdır. Burada kalp göğüsteki et parçası değil, onun derinliğindeki duygusudur. Hacı Bektaş Veli gönül şehrinin sıdk, ikrar, ispat, ilim, irade, riyazet, şevk, aşk, havf, reca, yakın ve tevekkülle¹¹ doldurmuştur. Buna benzer fikirlere Abay’ın şiirlerinde de rastlamaktayız.

Kalbin gözü açılsa,
Hakkın iner nuru,
İçerideki kiri getirse,
İnsanın hikmet göğsü.¹²

Hacı Bektaş Veli’nin iyiliğe götüren yukarıda adı geçen kategorileri ile Abay’ın şiire döktüğü kiri temizleme, kalp gözünü açma fikirleri, sadece iman sayesinde gerçekleşir. Demek ki iman, tüm insanlığa ait değerlerin kalpteki kaynağıdır. İnsanın iman sahibi olmasında kalbin öneminin büyük olduğuna yukarıda değinmiştik. Kalbin ikinci bir ismi de *gönüldür*. Şu halde iç dünyasıyla Tanrının varlığını kabul etmek ve ona boyun eğmek ve samimiyetle ona itaat etmek, imandandır. Kalp tüm niteliklerin merkezidir. Bunları Abay;

Kalp-denizdir, ilginç olan her şey, cevherdir,
İlginç olmayan hayatta kalp kalmaz.
Kalpten sıcaklık giderse,
Başka bedenden yapacak hiçbir iş bulunmaz.
Dostluk, düşmanlık, tüm ilginç şeyler, kalbin işidir,
Bir akıl vicdanın bekçisidir.
Ar ve vicdan hareket etmezse, diğer işler,
Ne kadar çaba harcarsan da bugünün mertebesidir.¹³

Diyerek açıklamaktadır. Onun kalbin kabiliyeti hakkındaki fikrini talebesi Şahkarim geliştirmiştir.

⁹ A.g.e., s. 78.

¹⁰ Abay, Kunanbayev, *Külliyatı*, s. 178.

¹¹ Hacı Bektaş Uralı, *Yasauidin İzbasarı...*, s. 71.

¹² Abay, Kunanbayev, *Külliyatı*, s. 130.

¹³ A.g.e., s. 249.

Gerçek zenginlik kalpte hâsıl olan sanattır,
Eğitim görenlerin hepsi ona döner.
Haramdan toplanarak övülen zenginlik değildir,
Önümüzde hesap vereceğimiz bir gün vardır. ¹⁴

İmanın özü inançtır, yani insanın Tanrıya inanmasıdır. İnsanın doğru yolda yürümesi onun Tanrıya inanmasına bağlıdır. Demek ki sadece Tanrıdan korkan insan kötülüğe, terbiyesizliğe ve şeytani yollara girmez. Hatta Tanrıya olan inanç insanın ahlaki kusurlarla mücadelesi sırasında onun güçlü siperine dönüşür. “13. *Kara Söz*”ünde Abay, imanın özü hakkında şöyle bahsetmektedir: “İman, Allah Tebareke ve Teala’nın şirksiz, ebedi birliğine, varlığına ve Peygamberimiz (s. a. v.) vasıtasıyla bize gönderen hükmünü kabul etmek, inanmaktır.”¹⁵ İmanı açıklamının önemi üzerinde durarak, imana iki şeyin lazım olduğunu belirtir: Birincisi, imanın hak olduğuna akıl ile akli delil getirilerek; ikincisi ise, kitaplardan okuyarak ve âlimlerden (mollalardan) işiterek elde edilir. ¹⁶

Kendisinin yaşadığı dönemdeki mollalara karşı çıkarak cehaletle kabul edilen imanın tehlikeli olduğunu belirtir. Çünkü hak ve batılın ayırımı yapılmadan iman edilmesi de mümkündür. Gerçek iman için o dönemdeki mollalarda bulunmayan bilgi gerekmektedir. Abay mollaların cahilliklerini ve dinin dış formuyla yetindiklerini dile getirmiştir.

Kitabı molla ters okur,
Sarığı da çok büyük.
Dünyaya aldatılmış gönlü, kördür,
Kartal gibi yemek yer. ¹⁷

Dolayısıyla Abay gerçek iman için cesur kalp, değişmez gönül ve yorulmaz karakter gerektiğini¹⁸ vurgular.

Kazak düşünürü manevi terbiye konusunda Tanrının gayesine fazla yer verir. Çünkü hayatın gayesiyle ilgili kapsamlı cevabın kaynağını ilahi gayeden bulmak mümkündür. Bu doğrultuda Allaha olan imanı sağlam olan insanın, vicdanı da her zaman temiz olduğu bir gerçektir. İşte burada tüm iyilikler, manevi özellikler ile ahlaki gelişmenin kaynağı ilahi gayeden kaynaklandığı görüşünün ortaya çıkması doğal bir olgudur.

Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Abay, Şahkarım vb. Kazak düşünürleri ve şair-ozanları Tanrıyı insanın güncel hayatında büyük tesiri olan gaye olarak

¹⁴ Şakarim, Kudayberdiuli, *Eserleri*, Almatı, 2006, s. 82.

¹⁵ Abay, Kunanbayev, *Külliyatı*, s. 109.

¹⁶ A.g.e.

¹⁷ A.g.e., s. 130.

¹⁸ A.g.e., s. 109.

nitelendirmektedirler. Tüm iyiliklerin başı Tanrının kendisidir. Demek ki insan, Tanrıyla sınırsız ilişki içerisinde yaşayan varlıktır. Bu, Türk tasavvufunda dini duygu ve Yaratıcı'yı tanıma yolundaki imanın ne olduğunu anlamaya imkân sağlamaktadır. Dolayısıyla ta Ahmet Yesevi'den başlayarak Kazak steplerinde ateist terbiye ve eğitim yaygın hale gelinceye kadarki Kazak düşünürlerinin dünya görüşü, onların insanlığa öğüt veren fikirleri dini konu çerçevesinde oluştu ve tüm iyilikler Tanrının ulûhiyetiyle bağdaştırıldı. Düşünürlerin görüşlerindeki din ile Tanrı, onların felsefi görüşlerinin esasını teşkil etti.

Allah'ın kendisi de haktır, sözü de haktır,
Gerçek söz hiçbir zaman yalan olmaz.
Çok kitap geldi Allah'tan, onun dördü,
Allah'ı tanıtmada sözü birdir.¹⁹

Diyan Abay'dan bugüne dek yaşayan Kazak düşünürlerini ele alırsak Allah'a iman getirme onların dünya görüşlerinin temeli olduğunu görürüz. Eğer insan Allah'ın isim sıfatlarını kendi gönlüne yerleştirebildiyse, işte o zaman Allah'ı tanımış olur. Abay'ın "38. Kara Söz"ünde yer alan Allah'ın Rahman, Rahim, Gafur, Vedud, Hafız, Sattar, Rezzak, Nafi', Vekil ve Latif²⁰ gibi sıfatları insanın ahlaki gelişmesinde yol göstererek, ona önderlik eder. Bu arada Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Abay, Şahkarim gibi düşünürler, tüm insanları Allah'ın güzel isim ve sıfatlarına uygun olmaya, rahim, rahman yani insanları ve tüm yaratılmışları sevmeye, başka insanlara yardım etmeye, onlar için faydalı bir iş yapmaya, hakka vekil, alçakgönüllü olmaya davet etmişlerdir. Çünkü yukarıda adı geçen tüm ahlaki değerler Allah'tan başlamaktadır.

Tanrı her insana belli bir miktarda merhamet, güzellik ve hakikat parçasını bağışlamakta ve her insanın gelişmesine imkân sağlamaktadır. Diğer kalanı insanın şahsi iradesine bağlıdır. Abay'ın "10. Kara Söz"ünde bu hakikat şu şekilde dile getirilmiştir: "Dilersin. Allah onu da verdi. Ama verdiklerini almıyorsun. Allah-u Teâlâ sana çalışarak mal kazanabilecek kuvvet verdi. O kuvveti helal kazanç için harcıyor musun? Hayır! Harcamıyorsun. O kuvveti sarf edebilmen için sana ilim vermiştir. O ilmi öğrenmiyorsun. O ilmi öğrenebilecek sana akıl vermiştir. Fakat kim bilir onu nerelere harcıyorsun?"²¹

Allah'a olan aşk hayatın en büyük gayesidir. Ahlaki borç, manevi temizlenme olarak insanın terbiye edilmesini sağlayan bir duygudur. Ulu Yaratıcı'ya olan sevgi ise merhametlik ve güzellığe götüren yoldur. Dolayısıyla insana ait tüm güzel özelliklerin anahtarının iman ve sevgi olduğu defalarca düşünürler tarafından vurgulanmıştır. Günahlardan temizlenme, tövbe etme Abay'a göre

¹⁹ A.g.e., s. 247.

²⁰ A.g.e., s. 141.

²¹ A.g.e., s. 107.

Allah'a olan aşkın bir simgesidir. Çünkü insan günahkâr yüzüyle Hakk'a giden yola girmeye niyet edemez, tövbe etmek hakikat yolunun başlamasıdır.

Aşkla yaratan tüm insanları,
Sen de sev o Allah'ı candan beter. ²²

Bu yol hayati enerjiye, tükenmez manevi kuvvete, akıl ve ferasete, bilgeliğe erişme yoludur. Tanrı'ya olan aşk, kötülüklerin kelepçesinden azâd olma, insani özellikleri geliştirme, merhametlilik ve güzelliğe götüren yoldur. Abay bunu, "Akıl kalbin kaynağıdır, Aşk olsa Tanrı içindir" diye açıklamaktadır.

İnsanların birbirine olan sevgisi Tanrı'ya olan sevgiden kaynaklanmaktadır ve bu, Tanrı'ya doğru giden yolun ta kendisidir. Tüm insanları sevmek nasıl gerçekleşebilir? Bunun cevabını Kur'an'dan bulmak mümkündür: "Allah'tan başkasına tapmayın, ana-babaya iyilik edin, yakın insanlara, yetimlere, miskinlere yardımda bulunun". ²³ Demek ki Kur'an'a göre insanı sevmek faydalı bir iştir. Kur'an'ın sunduğu bu ahlaki ilkeyi XII. yüzyılda yaşayan ilk Türk mutasavvufu Ahmet Yesevi de altını çizerek belirtmiştir.

Garip, fakir, yetimlere yardım ederek,
Merhametsiz, inançsız (dini sert) insanlardan kaçtım işte. ²⁴

Bu söylenenleri iyi bir şekilde anlayan Abay, kendisinin bir şiirinde şunları söyler

Kardeşim diye tüm insanı sev,
Hem de hak yol diye adaleti. ²⁵

Hacı Bektaş Veli insanı sevmeyi, vicdan temizliğinin en büyük ölçüsü olarak görür. Ona göre insanı sevmek Tanrıya en yakın olan velilik ve muhibliğin simgesidir. Hacı Bektaş Veli'nin Arap kültürü ve Bizans-Grek kültürünün etkisi altında bulunan halkların yaşadığı ortamda yaşadığını göz önünde bulundurursak, o başka inançtaki insanları da kendine çekmiştir. Bektaşî kültürünü araştıran Yaşar Nuri Öztürk'e göre, Hacı Bektaş Veli insan ve insanlarla ilişki konusunda dar görüşlülükten ve bölücü fikirlerden kaçınarak tüm insanlığı sevmeyi ve insanlar arasında ayrımcılık yapmamayı gerçek insanlık şeklinde belirtmektedir. ²⁶ Hacı Bektaş, "hakikat derecesinin ikinci makamı, yetmiş iki halkı küçümsememek, ayrımcılık yapmamak; üçüncü makamı, elinden geleni yapmak. . .

²² A.g.e., s. 247.

²³ Kur'an-ı Kerim, 2/177.

²⁴ Hoca Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, Kazakçaya çev. M. Carmuhamedulı, S. Dauitılı, M. Şafığı, Almatı, 1993, s. 17.

²⁵ Abay, Kunanbayev, *Külliyatı*, s. 247.

²⁶ Yaşar Nuri Öztürk, *Tarih Boyunca Bektaşilik*, İstanbul 1995, s. 118.

Dördüncü makamı ise, dünyadaki yaratılmış varlıklara güvenmek²⁷ diye insanı sevme konusu üzerine önemle durmuştur.

Allah kusurlardan münezzehtir. Kusurlar insanların niyetlerinden kaynaklanmaktadır. ‘Mademki her şey Tanrının isteğiyle gerçekleşiyor, o halde niçin günah ve kusurlar oluyor?’ gibi soruların gündeme gelmesi doğal bir olgudur. Bunun nedeni de insanlarda kıskanç, hırs, tembellik, hayvani istek gibi özelliklerdir. Bunları da yaradan Tanrıdır. Fakat bunlar Tanrının zatından kaynaklanmıyor, onlar bu hayatın imtihanından kaynaklanmaktadır diye anlaşılması lazım. Kazak düşünürlerine göre insanın, Tanrıyı tanıma sırasında yukarıda adı geçen kötü karakterlerden arınması şarttır. O olmadan Tanrıya doğru giden kapı kapalıdır.

Kazak düşünürlerine göre Tanrı sadece âlemin sahibi değil, bunun yanı sıra O çok mahir Yaratıcıdır. O âlemi kendi merhametiyle yaratmıştır, ona hayat ve hareket vermiştir. O’nun yarattığı âlemden onun maharetini görmek mümkündür. İnsan ise bu hakikati düzenlemeye, ona biçim ve hareket vermeye kabiliyetli varlıktır. Dolayısıyla âlemden varlık ve olguların sırrı sadece Bir ve Tek Allah’a malumdur. İnsana malum olanı da sadece âlemin güzel görüntüsüdür. Bundan dolayı Hacı Bektaş Veli ve Abay Kunanbayev âleme bakarak ondan ibret almayı tavsiye eder. Çünkü ibretin de insanın gelişmesinde terbiye açısından büyük yararı vardır.

İnsanın da güzel bir şekilde yaratılan Tanrının eseri olduğuna yukarıda değinmiştik. İnsanda Tanrının kemaleti ve mahareti yer almıştır. Allah’ın mahareti, özel bir güzellik duygusuyla, ferasetle ve özel bir istekle yaratılmış bu âleme bakan her insana kendini gösterir. Allah, yaratıcıdır. O, kendi eserine sadece güzelliği ve kemaleti bağışlamamıştır. Bunun yanı sıra sanata, güzelliğe olan isteği de insana hediye etmiştir. Buna Allah’ın bize verdiği yetenek denilse de olur. Abay bunları şu şekilde açıklar:

Baş yukarıda, boyun aşağıda yaratılmıştır,
Baksana, beden düzenle yaratılmış.
İşin başı, düzenliliği tanımaktır,
İman bilmeyen taati kabul etmem.²⁸

Abay’a göre zulme sebep olan en büyük faktör, cehalet ve namussuzluktur. Cehaleti yok eden en büyük güç ilim ve eğitimidir. İnsanın ahlaki açıdan gelişmesinde eğitimin yeri büyük olduğunu hiçe saymak mümkün değildir. Tahsil görmüş, eğitilmiş insanın iç dünyasında bilgeliğe, ferasetli olmaya ve iyiliğe götüren manevi ve psikolojik özelliklerin bulunduğu kesindir. XIX yy’da Abay Kunanbayev, Ibray Altınarın ve Şahkarım gibi Kazak düşünürleri, kültür ve me-

²⁷ Kacı Bektaş Uali, *Yasauidin İzbasarı Kacı Bektaş...*, s. 39.

²⁸ Abay, Kunanbayev, *Külliyatı*, s. 248.

deniyeti, gelişmiş halklarda olduğu gibi, halkı eğitmek için veya Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş Veli'nin vurguladığı insan-ı kamile ulaşması için eğitim konusunu gündeme getirdiler. Bunun için çok okumak, çok çalışmak lazımdır. Bilim insana bu hayattaki hakikat yolunu gösterir. Eğitim almaya herkesin imkânı vardır. Fakat onun için Abay'ın deyimiyle "talep, çalışmak ve derin düşünüş" lazımdır. Hacı Bektaş'ın *Makalat*'ında yer alan deruni ve kalbi marifeti Abay da kabul etmektedir. Hatta marifet Allah'ı tanımada ilmin esası olarak belirtilmiştir. Allah'ı tanıma kelimciler ile mantıkçıların koydukları metotla değil kalp gözünün açılmasıyla gerçekleşmektedir.

Akıl ile heves hepsini,
Kalp bilmiyor, duyuyor.
Mütakellimler ve mantıkçılar,
Boşuna eziyorlar.²⁹

İnsanın manevi açıdan gelişmesinde eğitim-öğretim, yeterli olmayabilir. Eğitimle birlikte aklın, gayretin ve kalbin yapacağı iş çok büyüktür. Fakat onların arasında uyum olmadığı zaman, Abay kalbin kabiliyetinin yardımına koşmaktadır. "17. Kara Söz"ünde Abay, gayret ile aklın faydasının çok olduğunu vurguladıktan sonra onlardan ortaya çıkan kötülöklere de değinmiştir. Gayrette iyilikle birlikte kötölöğü elinden çıkarmak istemeyen zalimliğin de bulunduğunu; aklın ise yaratanı da yaratılan iki dünyayı da tanımaya kabiliyetli olmasına rağmen, amel ve hilenin akıldan çıktığını belirtmiştir. Eğer gayret ile akıl bir yerde birleşemezse, o zaman onlar kalbin emrine itaat etsinler. Kalp hepsine ortak insan hayatının padişahı olur. Bu üçü de bir insanda bulunursa, tabanındaki tozu gözlerimize sürecektir insan da odur. Üçü birleşmezse, kalbi desteklemek lazım. Çünkü ilahlık ordadır.³⁰

İnsanın manevi gelişmesinde kalbin önemli olduğuna dair Ortaçağ'daki büyük düşünür hemşerimiz Farabi de fikir belirtmiştir. O şöyle der: "Kalp insanın en önemli organıdır. O başka organlar tarafından idare edilmemektedir. Kalpten sonra gelen organ, beyindir. Beyin de insan vücudundaki esas organdır. Fakat o ilk idareci değil, ikincidir. Çünkü o diğer organların tümünü idare etmesine rağmen, kendisi kalp tarafından idare edilmektedir. Beyin sadece kalbe hizmet eder, başka organlar ise kalbin doğal gayesine uygun olarak beyine hizmet eder."³¹ Farabi'nin bu fikrini Şahkarim de desteklemektedir:

Bir hüküm kalpten çıkar,
Vücuda içlerinden tesir eder.³²

²⁹ Abay, Kunanbayev, *Külliyatı*, s. 215

³⁰ A.g.e., s. 112-114.

³¹ Farabi, *Aleumettik-etikalık Traktattar*, Almatı, 1975, s. 76.

³² Şakarim, *İmanım*, Almatı 2000, s. 221.

Farabi ve Şakarım'deki tüm iyiliklerin başı olan kalbin önemine Hacı Bektaş da değinmiştir. Allah tüm iyiliklerin kaynağı olduğuna ve iyiliklerin de insan kalbinde yerleştiğine dikkat edersek, tüm iyiliklerin kaynağı kalp ile bağlantılı demektir. Dolayısıyla Hacı Bektaş, kalbi (gönül) Allah'ın evi, ocağı olarak tasvir etmiştir.³³ *Makalat*'ın başka bir yerinde "gönüle, yaratanın kendisi yar" diye geçiyor. Bu nedenle insanın kalbini kırmak, Allah'ın kalbini kırmakla eşittir.

Eski Türkler döneminden bugüne dek toplanmış ahlaki mirası kendi süzgecinden geçiren Abay, Şahkarım'ı bu şekilde eğitmiştir. Şahkarım "*Üş Anık*" adlı eserinde insaf, adalet ve merhameti kapsayan değer olan vicdana büyük önem vermiştir. Neticede Şahkarım, sunan vicdanın kalbe has özellik olduğunu kimse tenkit edemez. "Vicdan, canın direğidir" diyor Şahkarım, "Çünkü can kaybolmayan, bozulmayan şeydir, gittikçe yücelmektedir. Mesela temiz beden, olgun karakter, düşünce çalışmayı gerektirir. Çok gerekenlerden biri de vicdandır. O bu hayat için gerekemeyebilir, fakat öbür dünya için gereklidir."³⁴ Sonuçta o, eğer insanda ar-namus olmazsa, o zaman eğitimin gereği kalmaz kanaatindedir.

Kırbacın kısa sapına benzeyen bu fani dünya Kazak felsefesinde geçici, yalancı, aldatıcı olarak tasvir edilmektedir. İnsan ise bir misafire benzemektedir. Bunu Kazaklardaki terbiye açısından büyük önemi bulunan şu sözlerle açıklayabiliriz: "Bu dünyaya baksak çok kısıdır, insanlar birbirine misafirdir". Dolayısıyla Kazak düşünürleri insanın bu hayatta kendi görevini yerine getirmeye acele etmesi gerektiği hususunda hemfikirler. Onun ertelenmemesi gerekir. Çünkü insanın görevini yerine getirmesi için vakit yetmeyebilir. Bu görev, insanın ahlaki gelişmesi, başkalara yardımda bulunması ve başkaları için örnek olabilmesidir. İnsan kafasındaki iki fikri gerçekleştirerek, görevini yerine getirir. Hacı Bektaş Velî'nin iyilik ve gelişme yolundaki dört bab ve kırk makam sayesinde kalp gözünü açma gayretini Abay, "insan ol" tavsiyesiyle açıklamaktadır. Kendindeki batını, manevi değerleri düzenleme ve insan olabilme çabası, insanı ferasetli ve iyi şahsiyet olmaya itmektedir.

Beş şeyden uzak ol,
Beş şeye doğru yönel,
İnsan olmak istiyorsanız.
İsteğin, hayatın önündedir,
Ona kaygı duyuyorsanız.
Dedikodu, yalan, gurur,
Tembel, boşu boşuna malı harcamak,
Beş düşmandır anlasınız.
Talep, çalışma, tefekkür,

³³ Kacı Bektaş Ualı, *Yasauidin İzbasarı Kacı Bektaş Ualidin Makalatı*, s. 82.

³⁴ Şakarım, Kudayberdiuli, *Üş Anık*, Almatı 1991, s. 30.

Kanaat, rahim bunları düşün,
Beş asıl iştir, kabul ederseniz.³⁵

Kur'an'ı Kerim inananlara dosdoğru yaşamayı, adaletli ve iyi niyetli olmayı emretmektedir. Kur'an ayetlerinde İslam ve iman sözüyle birlikte *ihsan* kavramına da rastlıyoruz. İhsan, işleri en güzel şekilde yapmaya çalışmaktır. Abay, insanları adalete ve hayırseverliğe davet etmektedir. 36. *Kara Söz*'ünde utanma duygusunu ele alarak, şöyle diyor: "Peygamberimiz (S. A. V.) hadis şerifinde şunları söylemiş: "Kim utanmıyorsa, o imansızdır". Kazaklardaki atasözüne göre, "Kimde utanç varsa, o zaman iman da ondadır". Şu halde Abay felsefesinde utanç, imanın unsurlarından biridir, aynı şekilde Hacı Bektaş'ın düşüncesinde de utanç açgözlülüğü yenmedeki en büyük araçtır.³⁶

KAYNAKLAR

- Kunanbayev, Abay, *Külliyatı*, c. 2, Almatı, 1986.
Kudayberdiyev, Şakarim, *Eserleri*, Almatı, 1988.
Orınbekov, M. , *Predfilosofya protokazahov*, Almatı, 1994.
Kacı Bektaş Uali, *Yasauidin İzbasarı Kacı Bektaş Ualidin Makalatı*, Kazakçaya çev. M. Mirzabekov, Türkistan, 2008.
Kudayberdiulı, Şakarim, *Eserleri*, Almatı, 2006.
Hoca Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, Kazakçaya çev. M. Carmuhamedulı, S. Dautılı, M. Şafığı, Almatı, 1993.
Öztürk, Yaşar Nuri, *Tarih Boyunca Bektaşilik*, İstanbul 1995.
Farabi, *Aleumettik-etikalık Traktattar*, Almatı, 1975.
Şakarim, *İmanım*, Almatı 2000.
Kudayberdiulı, Şakarim, *Üş Anık*, Almatı 1991.

³⁵ Abay, Kunanbayev, *Külliyatı*, s. 41.

³⁶ Kacı Bektaş Uali, *Yasauidin İzbasarı Kacı Bektaş*, s. 85.

HACİBEKTAŞ VELİ'NİN ÖĞRENCİLERİ, ETKİLERİ, KURUMLARI

Haydar KAYA
Araştırmacı ve Yazar

ÖZET

Muazzam bir gönül imparatorluğu kuran, gönül eri olan Hacı Bektaş Veli'nin amacı eğer büyük olmasa idi, unutulması kesindi. Onu yüce kılan uğruna hayatını adadığı amacı idi.

Hacı Bektaş Veli'yi özellikli kılan önemli faktörlerin başında insan hayatına ve İslam tasavvufunda bulunan terk-i dünya, terk-i ukba ve terk-i terk kuralı değiştirerek bunun yerine dünyayı sevmeye ahireti sevmeye ve hayatı sevmeye kuralını getirerek tasavvuftaki ağır riyazet, zikir, tefekkür kavramlarını yumuşatmış hayatı sevilir hale getirmiştir.

İkincisi İslam dinini ve tasavvuf metodunu kademelere ayırarak dört kapı kırk makam esasını getirmek suretiyle, İslam'da mükemmelle gitme yolunda yenilik getirmiştir.

Üçüncüsü ibadetini Türkçe yapmak suretiyle, evrad ve zikirleri daha da kısaltarak bunun yerine Türkçe duaları, ilahileri ve nefesleri koymak suretiyle ilk Türk İslam sentezinin temellerini atmıştır.

Dördüncüsü halkın ve yöneticilerin kendisine gelmesini beklemeden onların ayağına giderek veya elçi göndererek dinin etkisini sosyal ve siyasal hayatta en olumlu tarzda göstermiştir.

Böylece din ve dünya dengeli bir ağırlıkta insan hayatında yerini almıştır. Biri diğerini ret etmemiştir ve etkisi altına almamıştır.

Biz Hacı Bektaş Veli'nin etkilerini göz önüne getirirken özellikle bu dört farklılığa dikkat ettik.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Bektaşilik, erenler, tasavvuf, dört kapı kırk makam

GİRİŞ

Hacı Bektaş Veli'nin öğrencileri, etkileri ve kurumları hakkında gerekli bilgiye sağlıklı ulaşabilmek için, öncelikle O'nun hangi amaçla Anadolu'ya geldiğini bilmeliyiz. Gerçek amacını öğrenir isek, o zaman yetiştirdiği öğrencilerinin niteliğini ve amaçlarını çok daha iyi öğrenmiş oluruz. Buna ilintili olarak kurmuş olduğu kurumların çalışma tarzını ve hedefini daha doğru olarak saptamış oluruz. Tüm bunların sonucunda meydana getirmiş olduğu etkilerini ve etkilerinin sonuçlarını gerçekçi olarak gözlemlemiş oluruz.

Konuya genel olarak baktığımızda Hacı Bektaş Veli'nin üstlenmiş olduğu görevin, başlangıç noktasının kendisinden birkaç asır önceye gittiğini görmekteyiz.

Gerek dinler olsun ve gerekse yönetimler olsun, her zaman taraftar çoğunluğuna muhtaçtırlar. Taraftarı çok olan dinler ve yönetimler kendilerini daima

güvencede sayarlar. Çoğunluklarına dayanarak etki alanlarını daha da genişletirler. Bu gerçək İslam dini içinde geçerlidir.

İslam dini çoğunluğunu sağlamak için yayılmaya başlayınca, önce karşılarına çıkarları zarar gören Mekke müşrikleri çıktılar. Müşriklerle peygamber arasında süren çatışmalar sonucunda müşrikler başarı sağlayamayınca bu kez yanlarına Yahudileri aldılar.

Hendek (627) savaşından sonra 629 tarihinde Hayber'in alınması ile birlikte Yahudiler de yenilgiye uğradılar. Müşrikler bu kez Hristiyan Romalılardan yardım istediler. Romalılarla ilk çatışma 629 tarihinde Mûte savaşı ile başladı. Bundan sonra 631 Tebük savaşı yapılır. Üçüncü kez 634 tarihinde Müslümanlar Hristiyanlarla Yermük'te karşılaşırlar. Burada Herakliyüs'ün ordusu kesin yenilgiye uğratılır.

İslamlığı kılıç gücü ile durduramayacağını anlayan Hristiyanlar, inanç psikolojisini devreye sokarlar. İşgal edilen yerlerdeki Hristiyanların din değiştirerek Müslümanlığa geçmelerini engellemek ve din değiştirenleri de tekrar Hristiyanlığa kazandırmak için misyonerlik faaliyetlerine tüm güçleriyle hız verirler.

Onlar iyi biliyorlar ki, kılıçla yapılan fetihler lokal kalacaktır. Fethedilen ülkenin tamamına yayılamayacaktı. Kılıcın geride bıraktığı kin ve nefrettir. Bundan yararlanmak isteyeceklerdir. Esas kalıcı olan fethin gönüller yolu ile olduğunu çok iyi biliyorlardı.

Bu amaçla Harran'da bulunan Hristiyan okulunu güçlendirdiler. Fakat bu güçlendirme pek yararlı olamadı. 639 yılında ikinci Halife Ömer İbni Hattap, Diyarbakır ve Urfa'yı aldı, ardınca İslam dini Güneydoğu Anadolu'ya yavaş yavaş yayılmaya başladı. 730 yıllarına gelindiğinde Harran'ın tamamı İslamlar tarafından zapt edilmişti.

Harran okulunun İslamlar tarafından kapatılması üzerine, bu kez biraz daha geriye çekilerek, evvelkinden çok daha güçlü dini ve felsefi açıdan bir set oluşturdular.

Oluşturulan bu setin merkezinde Kayseri Kilisesi, kuzeyinde Trabzon Sümene manastırı, güneyinde ise Tarsus kilisesi yer alıyordu. Her üç kilisenin misyoner papaz kaynağı ise üç yüz altmış kiliselik Göreme okulları idi. Göreme okullarından mezun olan misyoner papazlar yurt sathına yayılarak her kilisede, manastırda, Hristiyan zaviyelerinde ve halk arasında Müslümanlık aleyhinde canla başla çalışıyorlardı. Onlar kutsal bir savaş başlatmışlardı.

Hristiyanlığın oluşturduğu bu kutsal cephe yaklaşık üç yüz kırk sene sonra 1071 Malazgirt Savaşı ile yarıldı.

Ancak bu kez geri çekilmediler. Kutsal savaşlarına devam etmek için ne pahasına olursa olsun, diyar-ı Rumu, diyar-ı Türke, diyar-ı İslama çevirmemek için var güçleriyle çalışıyorlardı. Bir taraftan Hristiyanların Müslüman olmama-

ları için faaliyetlerini yürütürken, diğer taraftan Müslüman olan dindaşlarını tekrar eski dinlerine çevirmek için gayret sarf ediyorlardı. Fırsat buldukça Müslüman Türklerinde Hristiyanlığa dönmeleri için her yola başvuruyorlardı.

Fetih kılıçla yapılmıştı, fakat mevzii kalmıştı, inanç ve etnik olarak Anadolu'nun tamamına henüz yayılamamıştı.

Diyar-ı Rumu, dini olarak İslamlaştırmak ve etnik olarak Türkleştirmek için güçlü bir çalışma başlatmak gerekiyordu. Böyle bir çalışma için Hristiyan felsefesinden çok daha güçlü bir felsefe gerekiyordu. Bin yılı geçmiş bir zamandan beridir felsefe geliştirmiş olan ve rüştünü ispat etmiş bulunan Hristiyanlığın karşısında İslam şeriatı yeterince varlık gösteremiyordu. Zira şeriatın kuralları esnek olmayıp kesin çizgilerle belirlenmişti. Bu çizgilerin dışına çıkma olasılığı olmadığından olgunluğa ermiş bulunan Hristiyanlık felsefesi karşısında yeterince varlık gösteremiyordu.

Bu kez Hristiyanlık felsefesinin karşısında İslam tasavvufu devreye girdi. Tasavvuf Kur'an'da belirtildiği gibi aydınlık ve geniş yol olduğundan (Maide 48. ayet) İslami açıdan felsefe üretmesi çok daha kolay oluyordu. İslam tasavvufunun en çok geliştiği Türkistan'da pek çok tasavvuf okulu kurulmuştu.

Bunların içinde en meşhurları Yesi şehrinde kurulmuş bulunan Hacı Ahmed Yesevi'nin kurmuş olduğu dergahtı. Fethedilen gayrimüslim dinlere mensup yerlerdeki insanları İslamlaştırmak ve Türkleştirmek görevini birinci derecede bu dergah üstlenmişti.

1071 yılından itibaren Horasanda daha önce kurulmuş bulunan okullardan mezun olmuş olan binlerce derviş Anadolu'ya akmıştı. Yaklaşık yüz sene sonra Ahmed Yesevi dervişleri de bu akına katılmaya başladılar.

Yüz yıl öncesinden başlayarak Anadolu'ya gelen Horasan erenleri, Anadolu'yu İslamlaştırmak ve Türkleştirmek için var güçleri ile çalışmaya başladılar. Tüm çalışmalarına rağmen Kayseri, Trabzon, Tarsus ve Göreme Kiliselerinin etkisini zayıflatamadılar. Çünkü strateji tam değildi. Dağınık çalışmalar istenilen sonucu tam veremiyordu.

Stratejiyi tamamlamak ve daha önce Anadolu'ya gelmiş bulunan Türkmen dervişlerini bir araya toplamak veya koordineli çalışmalarını sağlamak üzere Yesevi dergahından Ahmed Yesevi'nin halifesi Lokman Parende, Muhammed Bektaş Veli'yi Anadolu'ya gönderir.

Profesör Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri* adındaki araştırma kitabında aşağıdaki bilgiyi vermektedir.

“Şövalye ruhlu Türk Dervişleri Gazian-ı Rum, Alperenler (Horasandan gelen komünist veya farmason teşkilatına benzeyen) tarikatlar Rum ilinin İs-

laşmasında, bu misyoner derviş grubunun oynadığı rol her halükarda büyüktür.¹

“Türk dervişlerinin telkinatı ordularla birlikte ve hatta ordulardan evvel fütühat çıkış ve karşı tarafı daha evvel manen fethetmiş bulunmaktadır”²

Anadolu da dini bir gayretle Allah rızası için çalışan bu fedakar ve kamil dervişlerin koordinelelerini ve birliğini sağlamak üzere yaklaşık 1269 yılında Muhammed Bektaş Veli Nisabur’dan ayrılır. Önce İran’ın Meşhed de İmam Aliyül Rıza’nın türbesini ziyaret eder.

Meşhed’den ayrıldıktan sonra Bağdat şehrine geçer, orada İmam Musa-i Kazım ve İmam Muhammed Taki’nin türbelerin ziyaret eder. Kerbela’ya giderek burada İmam Hüseyin ve Kerbela şehitlerinin türbelerini ziyaret eder. Burada bir miktar kalarak Erbain çıkarır (kırk gün riyazetli oruç tutar).

Necf ve diğer ziyaret yerlerini tamamladıktan sonra Medine’ye gider, burada Hazreti Resuli Ekrem’in ravzasını ziyaret eder. Mekke şehrine vararak Hac farızasını yerine getirir. Samarra ve Şam üzerinden geçerek Anadolu’ya giriş yapar.

Tarih 1271 yılıdır, henüz yirmi dokuz yaşında hacı olmuş genç bir Mürşid olarak Anadolu’ya ulaşır. O tarihlerde Hacı olmak koşulları çok ağır olan bir dini görevdi. Ve incelendiğinde görülecektir ki kendi çağdaşları içinde Hacı unvanını taşıyan önderlere pek rastlanılmamaktadır. Gerek Mevlana ve gerekse Ahi Evren gibi pek çok tarikat şeyhinin adlarının başında Hacı unvanı bulunmamaktadır. Hacı olmanın halk üzerindeki etkisi, o dönemler düşünüldüğünde oldukça önemlidir.

Anadolu’nun o günkü durumuna gelince:

Anadolu Selçuklu Devleti’nin başında III. Gıyaseddin Keyhüsrev bulunmaktadır. Ancak merkezi hükümet tüm yetkilerini kaybetmiş, Moğolların elinde adeta emre muti bir vali haline gelmişti. Her tarafta kendi başına buyruk beylikler oluşmaya başlamıştı. Anadolu’daki siyasal birlik tümü ile dağılmıştı.³

Anadolu’daki birliği yeniden sağlamak için kimi beylikler olanca güçleri ile çalışıyordu. Bunların içinde gelecek vadeden beylik Osmanlı Beyliği idi. Hacı Bektaş Veli bu gerçeği gördüğünden ağırlığını Osmanlı Beyliğinden yana koymuştur.⁴

¹ Ömer Lütfi BARKAN: Kolonizatör Türk Dervişleri S:13

² Aynı eser S:15

³ Türkiye Tarihi Prf. Y. YÜCEL, Prf. Ali SEVİM Cilt:1 S: 133-145

⁴ Velayetname: Abdülbaki GÖLPINARLI S:73

Dağınık olan yalnız Anadolu'daki devlet idaresi değildi. İnanç bakımından da Anadolu'da tam bir birlik olduğu söylenemezdi. Onuncu yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelen ve gelmesi devam eden İslam sufileri kurmuş olduğu tekke, zaviye ve dergahlarında kendi çevrelerine yararlı olmak için çalışıyorlardı. Yurt genelinde kendileri gibi çalışan diğer dergahlarla yeterli iletişimi tam olarak sağlayamadıklarından istenilen amaca ulaşamıyorlardı.

Anadolu'nun siyasal, dini ve sosyal durumunu çok iyi gözlemleyen Hacı Muhammed Bektaş Veli, üç önemli görevi üstlenir. Öncelikle Anadolu'da inanç birliğini ve dağınık olan dergahlar arasındaki koordineyi sağlamak. Böylece yakın bir gelecekte Anadolu'da tasavvufi açıdan inanç birliğini sağlamış olacaktı. İkinci olarak dini etkiyi kullanarak Anadolu'da siyasal birliği sağlamak. Üçüncüsü ise sosyal açıdan halkı bilinçlendirerek göçebeleri yerleşik düzene alıştırıp güçlü bir toplum oluşturmaktır.

Dağınık toplumlar iktisadi bakımından, zayıf kalırlar. Buna bağlı olarak teknik ve sosyal açıdan istenen derece de ilerleme sağlayamazlar.

Hacı Muhammed Bektaş Veli, Anadolu'nun genel durumunu çok iyi bildiğinden etkili olabilmek için çok iyi bir yer seçmeli idi. Bunun için Anadolu'nun merkezi bir yerinde ve istenilen yere rahatlıkla ulaşabileceği, aynı zamanda Hıristiyan misyoner papaz yetiştiren okulları, kiliseleri gözetim altına alabileceği stratejik bir alan seçmeli idi.

Buna en uygun yer olarak Kırşehir Sulucakara höyük köyünü görmüştür. Köyün tamamı Rum Abdallarından oluşan beş on evden ibaretti.

Hacı Bektaş Veli bu köyde dergahını açar. Kayseri ve Göreme kiliselerine yakın olan bu yerin güneyinde Tarsus, kuzeyinde ise Trabzon kiliseleri yer alıyordu. Hıristiyanlar tarafından oluşturulan kutsal setin ortasına ve birazda batısına isabet eden bu yer rast gele seçilmemişti. Çok iyi düşünülmüş ve teşkilatlı insanların seçebileceği en iyi alanlardan birisini seçmişti.

Amacı ve ideali son derece açık olan Hacı Muhammed Bektaş Veli kendi gagesine canla başla hizmet edeceği öğrencileri kabul etmeye başlar.

Başlangıçta kendi akrabaları dergahta çalışmaya başlar. Bunları diğer Anadolu ve Horasan erenleri izlemeye başlar.

Öğrencileri

Hacı Muhammed Bektaş Veli'nin öğrencileri, O'nun amacını, kişiliğini, hedefini, çalışma tarzını ve idealini çok iyi bilen kimselerden oluşuyordu.

Bunların içinde önde gelen iki öğrencisi Abdal Musa ile Kızıldeli Seyyid Ali Sultan, Hacı Bektaş Veli'nin amcaoğulları idi. Diğer katılanlarda katkısız iman ve ideal sahibi kimselerdi. Tek amaçları vardı, o da diyarı Rum'u diyarı Türk'e

ve İslam'a çevirmek için canlarını feda edercesine çalışmaktı. Günümüzde dahi Hacı Muhammed Bektaş Veli'nin yetiştirdiği Anadolu ve Balkanlara gönderdiği öğrencileri hakkında yapılan alan araştırmalarında Hacı Bektaş Veli gerçeğini rahatlıkla görebilmekteyiz. Gerek Müslüman ve gerekse gayrimüslim araştırmacıların ittifakla birleştikleri nokta Anadolu ve Balkanların Türkleşmesinde, İslamlaşmasında Bektaşî Tarikatının öneminin büyük olduğudur. Bu konuda F. W. Hasluck'un Bektaşilik Tetkikleri adındaki araştırması dikkate değerdir.

Öğrencilerinin eğitim metodu içinde İslam Tasavvufu önemli bir yer tutuyordu. Çünkü Hristiyan inanç felsefesine karşılık İslam Tasavvufu üstünlük sağlayabiliyordu.

Bu gerçeği bilen kimi yabancı oryantalistler kendi inanç ve felsefelerine paye kazandırmak için İslam Tasavvufunun çıkış noktasını kendi inançlarına dayandırmaktadırlar. Ne yazık ki yurdumuzda bulunan kimi saygın ilim adamları da aynı hataya düşmektedirler.

Oysaki İslam Tasavvufunun çıkış noktası kaynağı Kur'an'ı Kerim'dir. Öğretmeni ise Hazreti Muhammed'in emri ile Hazreti Ali'dir. Başlangıç tarihi ise Hicretin üçüncü yılının sonu (625) Resulullah'ın mescididir.

Hacı Bektaş Veli okulunu kurduktan sonra dikkatlerini Göreme yer altı kiliseleri üzerinde yoğunlaştırdı. Tümü ile İslami bir felsefe ile yetişen öğrenciler, aynı zamanda diğer dinlere ait bilgilerle de donatılıyorlardı. Özellikle bunların içinde İncili okuyanlara da rastlanıyordu.

Düşmanını alt etmenin en iyi yollarından birisi; onun çalışma tarzını, amaçlarını, hedeflerini, gücünü, ideolojisini ve atacağı adımları önceden bilmektir. Bu bilgilere sahip olan kimse gafil avlanmaktan kurtulur ve düşmanından önce davranarak onun planlarını bozar ve onu etkisiz hale getirir. Bu amaçla Hacı Bektaş Veli, Göreme yer altı kiliselerinden yeterli bilgiyi sağlar. Bu bilgilerle, Anadolu ve Balkanlarda faaliyet gösteren misyoner papazların yoğunlaştığı kiliseleri tespit eder. (1)

NOT: (1) Hacı Bektaş Veli Müzesinde 28 yıl müdürlük yapan saygıdeğer dostum Ali Sümer Halifebaba, bana özel olarak şu bilgiyi aktardı:

“Hacı Bektaş Veli, öğrencilerini yetiştirmeye başlayınca, içlerinden İncili çok iyi bilen iki öğrencisini Papaz kıyafetine sokarak bilgi almak amacıyla Göreme'ye gönderir. Bu dervişler kendilerinin Kudüs'ten geldiklerini söyleyerek oradaki çalışmalara katılırlar. Zaman zaman ders de verirler. Yeterli bilgiyi aldıktan sonra Göreme'den ayrılarak Sulucakarahöyüğe dönerler. Aldıkları bilgileri Hacı Bektaş Veli'ye sunarlar.”

Hacı Bektaş Veli aldığı bu bilgiler ışığında dervişlerini Anadolu ve Balkanlara yayar. Bu dağıtmalar rastgele değildir. Tamamıyla önceden yapılan bir araştırma ve haber almanın sonucudur.

Ali Sümer Halifebaba'nın bana aktardığı bilginin doğruluğunu daha sonraları özellikle yapmış olduğum alan araştırmaları sonucunda öğrendim.

Ege bölgesinde Manisa ili ve çevrelerindeki alan araştırmalarında:

Akhisar'a yakın Cumhuriyet dönemine kadar adı Papazlı olarak bilinen yere öğrencilerinden Koca Bektaş Baba'yı gönderir. Soma bölgesindeki misyoner faaliyetleri durdurmak için öğrencilerinden Yatağan Baba'yı gönderir. Manisa merkezde bulunan Hristiyanları İslamlaştırmak ve Türkleştirmek için öğrencilerinden İbrahim Seydi Baba'yı gönderir. İzmir Kemalpaşa yöresinde, katılığı nedeniyle Müslüman halk tarafından Put kasabası adı verilen yerde bulunan kiliseyi etkisiz hale getirmek için öğrencilerinden Hamza Baba'yı gönderir. Uşak Banaz yöresine (Susuz köye) öğrencilerinden Koluçak Hacım Sultan Baba'yı gönderir. Eskişehir Seyit Gazi'deki misyoner faaliyetleri durdurmak için öğrencilerinden Sücaeddin Veli'yi gönderir. Afyon yöresine öğrencilerinden Karaca Ahmet Sultan'ı gönderir. Dede Garkın'ı Malatya'da görmekteyiz. Akçakoca'yı Kayseri Develi'de görmekteyiz.

Vefatından sonra, kendisi tarafından yetiştirilen üç yüz altmış Halifesi (vekil öğrencisi) planlı bir şekilde Anadolu ve Balkanlara yayılırlar.

Bunların içinde büyük amcaoğlu Abdal Musa Sultan, Hacı Bektaş Veli'nin sağlığında Osmanlı Beyliğine manevi destek vermek gayesiyle 1326 tarihinde Bursa fethine katılır. Fetihden sonra dergaha dönen Abdal Musa, Hacı Bektaş Veli'nin vefatından sonra bir süre dergahta kalarak O'nun yerine öğretmenlik görevini sürdürür.⁵

Bir süre sonra yerine kardeşi Seyyid Ali Sultan'ı bırakarak Antalya Elmalı'da dergahını açar.

1349 yılına kadar Hacı Bektaş Veli'nin yerine oturan ve O'nun öğretmenlik görevini sürdüren Kızıldeli Seyyid Ali Sultan, bu tarihte Orhan Gazi'den gelen bir çağrı üzerine yanına kırk dervişini alarak, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Şah'la beraber Gelibolu'nun fethine katılır. Fetihde gösterdiği yararlılıktan dolayı Dimetoka kendisine yurt olarak verilir ve burada dergahını açar.⁶

Bunların dışında, Karadonlu Can Baba, Huy Ata, Sarı Saltık, Ulu Abdal, Güvenç Abdal, Hacı Tuğrul, Gözü Kızıl, Kiçi Abdal, Postun Pus Baba, Cemal Seyyid, Sarı İsmail, Baba Resul, Pir Ebi Sultan, Recep Seydi, Sultan Bahaeddin,

⁵ Joseph Von Hammer Osmanlı Tarihi Cilt:1 S:18

⁶ Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi Osmanlıca Baskı Özel Kütüphanemde

Sultan Yahya, Barak Baba, Ali Baba (İzmir Tire'de medfun), Sarı Kadı, Atlas Puş Sultan, Dest-i Huda, Hızır Samud, Burhan Abdal, Seyyid Pıyrab, Seyyid Sabir, Abdal Murad, Dost Hüda Üryan Hızır, Hoca Sadettin, Yunus Emre, Süleyman Horasani, Kamber Ali Sultan, Hubyar Sultan gibi.⁷

Dergahlarda kurdukları kazanlarda pişen yiyecekleri din ve ırk ayırmaksızın önce yetimlere, yoksullara, ihtiyaç sahibi olanlara ve düşkünlere dağıtıyorlardı.

Onlar bu davranışları ile gönülleri kazanıyorlardı. Özellikle siyasi açıdan sahipsiz kalan gayri müslümler bu duruma çok seviniyorlardı. Kendi dinlerinin kendilerine göstermediği hoşgörüyü İslami bir tarikat olan Bektaşilik en iyi şekilde gösteriyor ve onlara sahip çıkıyordu. Buna karşılık onlarda isteyerek ve severek Müslüman oluyorlardı.

Böylece İslamlık Anadolu ve Balkanlarda hızla yayılıyordu.

Hacı Bektaş Veli'nin: "Yetmiş iki millete bir nazarla bakmayan, zahirde alim olsa da hakikatte asidir. " Sözü ve bunun gibi birleştirici sözleri öğrencileri arasında yasa haline getirilmiş ve eksiksiz uygulanıyordu.

Öğrenciler, diğer taraftan da göçebe olan Türkleri yerleşik düzene geçmeye alıştırmak üzere önderlik yapıyorlardı. Kurdukları dergahların etrafında yerleşim yerleri meydana geliyordu. Yerleşik düzene geçen toplumun lokomotif görevini dergahlar yürütüyordu. Çiftçilik, hayvancılık çağının imalat sanatlarını çoğunlukla bu dergahlar topluma öğretiyordu.

Yıllarca Hacı Bektaş Veli okulunda yetişen Mürşidler, halkın manevi değerleri ile ilgilenmekte kalmıyorlardı. Tarımda olduğu gibi halk sağlığında da önderlik yapıyorlardı. Halkın sağlıklı yaşaması için dinin önerdiği sağlıklı yaşama kuralları dışında halk tıbbı ile de ilgileniyorlardı.

Çeşitli otlardan yaptıkları ilaçlarla, hastaların dertlerine deva olmaya çalışıyorlardı. Bunların içlerinden bazıları kendi zamanlarında isim yapmış kimselerdir.

Bizzat Hacı Bektaş Veli'nin çobanlık yaptığı, tarımla uğraştığı çok iyi biliniyordu. Bu metot öğrencileri tarafından da uygulanmıştır.

Etkileri

Hacı Muhammed Bektaş Veli'nin amacı yüce olduğu için, etkisi de o denli geniş olmuştur. Bektaşî tarikatı dışında Anadolu ve Balkanlarda yurt sathına yayılmış bu denli büyüklükte başka bir tarikat yoktur.

Öyle ki 1400 yıllarına gelindiğinde Anadolu ve Balkanlarda yaşayan Müslüman Türklerin ve Müslüman olan Arnavutların yüzde altmışı Alevi-Bektaşî idi.

⁷ Abdülbaki GÖLPINARLI Velayetname S:81-89, Doç. Dr. Bedri NOYAN Bektaşilik Alevilik nedir? S: 431-540

Hacı Muhammed Bektaş Veli'nin etkilerini genel olarak üç başlık altında toplayabiliriz.

1. Dini açıdan etkisi
2. Sosyal açıdan etkisi
3. Siyasal açıdan etkisi

Dini açıdan etkisine baktığımızda; İslam dininde ana kurallara dokunmadan sevdirci, kolaylaştırıcı, amaca daha erken varıcı kurallar geliştirdiğini görmekteyiz.

Geliştirdiği bu kurallarla çok geniş halk kitlesini etkilediği gibi gayri müslümlerin İslam'ı keşfetmesine yardımcı olmuştur. Hristiyan ve diğer toplumlara gösterdiği engin hoşgörüsüyle, onlara İslam'ı sevdirmiş ve Anadolu'nun İslamlaşmasında, Türkleşmesinde büyük etki yaratmıştır.

İslam tasavvufunu daha anlaşılır ve uygulanır hale getirmek için dört kapı kırk makam esasını getirmiştir. Bu kurallarla her inanç ve düşüncedeki insanları kucaklamıştır.

Makalat isimli eserinde açıkladıkları kurallardan birinci kapı olarak şeriatı göstermiştir. Bu kuralla İslam şeriatı ile amel eden ve o döneme kadar tasavvufla çatışan Sünni düşüncenin sevgisini kazanmıştır. Sünni düşünce İslam tasavvufunu bu yolla tanımaya çalışmıştır. Aralarında bir yakınlaşma doğmuştur.

Makalatında açıkladığı tarikat kapısı ile de diğer tüm tarikatların sevgisini kazanmış ve onların üzerinde güzel bir etki bırakmıştır. Tarikatlar arasında ve dergahlar arasında birliktelik sağlamaya çalışmıştır. "Küllü tarikun noktātün vahid" tüm tarikatler ilahilik noktasında birliktir özdeyişini en güzel uygulamıştır.

Bu birleştirici düşüncesi ile pek çok dergah kendisine bağlanmış, kendisini Anadolu ve Balkanlardaki tarikatların ser çeşmesi (başpınarı) ilan etmişlerdir.

Başta Mevlana olmak üzere, Ahi Evren, Seyyid Mahmud Hayrani, Tapduk Emre ve diğer tarikat ulularına elçiler göndermiş bunlarla güzel birliktelikler sağlamış, içlerinden bazıları da kendisine bağlanmıştır.

Makalat'ında İslam inancını dört kapı kırk makam esaslarına göre düzenlemiştir. Şeriat kapısını on makam içinde açıklamıştır. Tarikat kapısını, Marifet kapısını ve Hakikat kapısını onar makam halinde açıklamıştır.

Böylece şeriatın dışında kalan İslam tasavvuf makamlarına mensup olan insanları da kucaklamıştır.

Makalat'ın her kapısını ve her makamını Kur'an ayetleri ile açıklamıştır. Böylece getirmiş olduğu düzenlemenin tamamıyla Kur'an esaslı olduğunu kanıtlamıştır.

Bizce bu düzenleme Kur'an-ı Kerim 'in Maide süresinin 48. ayetinin tefsiridir. Bilinmektedir ki bu ayette yüce Allah İslam dinine mensup olanlara iki yol önermektedir. Bunlardan birincisi, Şeriat yolu ikincisi ise Minhac (Teologların deyimi ile Tasavvuf) yoludur.

Hacı Bektaş Veli şeriat yolunu yanında, minhac yolunu üç kapı (Tarikat, Marifet ve Hakikat) olarak açıklamıştır. Bu kapıların detayını toplam otuz makam olarak bildirmiştir.

Bu denli geniş bir yelpaze ile tasavvuf inancının tüm katmanlarını kucaklamıştır.

Tabii ki Hacı Bektaş Veli'nin dini açıdan etkisini Anadolu ve Balkanların İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde gösterdiği lokomotif görevinde görmekteyiz.⁸

Bu gerçeği gerek İslam ve gerekse gayri müslüm tüm araştırmacı ilim adamlarının eserlerinde açıkça görmekteyiz.

Hacı Bektaş Veli'nin sosyal açıdan etkisine gelince:

Bu etkisiyle toplum hayatında önemli rol oynamıştır. İnsan ilişkilerinde büyük küçük aramaksızın herkesin ayağına giderek onların dertlerini dinlemiştir. Bu davranışı ile dergahında oturup insanların ayağına gelmesini bekleyen inanç önderlerini uyarmıştır. İnsanlar arasında kavgayı, sürtüşmeleri ve küslükleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu davranışı Bektaşî tarikatı içinde kural haline gelmiştir. Muhiblerini ziyarete giden Bektaşî önderi öncelikle ziyaret ettiği köyde veya yerleşim yerinde bulunan insanlar arasında kavga, küslük ve sürtüşme olduğunu sorar, böyle bir durum varsa önce sorunu çözer sonra misafir olduğu evin sofrasına oturarak, önüne getirilen yemeği yer. Aksi takdirde o evi ve yeri terk etmek zorunda kalır. Çünkü Bektaşilikte, Alevilikte nizalı ve rızasız lokma yemek haramdır. O lokma barışık bir ortam içinde ve gönül rızası ile gelmelidir. Zira Alevi ve Bektaşilikte şiddet ve cebir büyük günahlardandır. Bu gelenek Hacı Bektaş Veli'den kalmıştır. Hoşgörü sahibi olan insanların en büyük özelliği barışı sevmesi ve sağlamaya çalışmasıdır.

Hacı Bektaş Veli kendi zamanının en iyi çevrecisi ve çevre dostu idi. Dini etkisini kullanarak yakınlarında bulunan bir dağdaki ormanı korumak için hırkasını yakarak küllerini dağa serper ve buradan yaş ağaç kesilmesini yasaklar.

Hacı Bektaş Veli'nin sayesinde yok olmaktan kurtulan, ormanla kaplı hale getirilen bu dağa Hırka Dağı adı verilmiştir. Günümüzde dahi ziyaret haline getirilen bu orman korunmaya özen gösterilmektedir.

Hayvan severliği de bilinmektedir. Kendisini ziyarete gelenlerin, yapmış oldukları bir olay menakıp kitaplarına girmiştir. Gelen yolculardan birisi eğlence olsun diye önlerine çıkan domuz sürüsü içinde, bir domuz yavrusunu tutarak

⁸ F. W. HASLUCK Bektaşiliğin Coğrafi Dağılımı S:39-40

boynuna çan takar. Sürüye kavuşmak için koşan domuz yavrusunun boynunda-ki çanın çıkardığı sesler sürüyü ürkütür. Çoban çok eziyet çeker. Durumu gele-rek Hacı Bektaş Veli'ye bildirir. Şikayet üzerine Hacı Bektaş Veli kendisini ziya-rete gelenleri eleştirir. "Bizi ziyarete gelenler elsiz olmalıdır, dilsiz olmalıdır ve belsiz olmalıdır." Diyerek bunlara nasihat eder. Bundan sonra domuzda olsa hiçbir hayvana işkence yapmayacaklarına dair kendilerinden söz alır.⁹ Hacı Bektaş Veli yukarıdaki sözü ile dost ziyaretinin nasıl olması gerektiğini de bizle-re öğretmiş oluyor. Ziyarete gidenlerin elinden, dilinden ve belinden herkes güvencede olmalıdır. Hiç kimseye kötülük ve gönül kırıcılık yapılmamalıdır.

Bunun dışında toplumlara çalışmayı, helal kazanç sahibi olmalarını önermiş-tir. Bu önerisini bizzat yaşayarak insanlara ve insanlığa göstermiştir. Hayatını çalışarak ve insanlara bilgi vererek, hizmet ederek, onların sorunlarına çare bula-rak, dertlerine deva olarak devam ettirmiştir. Öneri ve davranışları ile sosyal açıdan topluma önderlik yaptığından ötürü bu konuda etkisi oldukça yayılmış-tır. Üçüncü sıraya aldığımız Hacı Bektaş Veli'nin siyasal etkisinin belirtileri günümüze gelebilmiştir.

Hacı Muhammed Bektaş Veli, Anadolu'ya geldiğinde Anadolu da yaşayan Türk toplumunu idare edenlerin durumu bilinmektedir. Hacı Bektaş Veli önce Moğollara karşı direnir. Halifelerinden Karadonlu Can Baba'yı, Anadolu'da bulunan Moğol Hanına gönderir. Moğolların Müslüman olmalarını ve Müslü-manlara işkence yapmamalarını bildirmekle görevli bulunan Can Baba, Moğol-ların papazı ile ilmi tartışmaya girer. Papazı yenilgiye uğratarak Moğolların Müslümanlığa girmesine yardımcı olur.¹⁰

Dağınık olan Anadolu'daki beylikler içinde gelecek vadeden beylik olarak Osmanlı beyliğini görür. Osman Gazi'ye Bektaşî geleneği uyarınca çerağ, sofraya ve hırka gönderir. Dualarını bildirir.

Osman Gazi'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Orhan Gazi zamanın-da, Orhan Gazi'nin çağrısı üzerine Amcazadesi Abdal Musa'yı birkaç savaşçı öğrencisi ile birlikte yardıma gönderir.

Orhan Gazi'nin ağabeyi Alaaddin Bey'in tavsiyesi üzerine isim vermek ve başlarına börtük giydirmek üzere Hacı Muhammed Bektaş Veli'ye gelen askerlere Yeniçeri adını verir ve giydirek geri gönderir. O tarihten itibaren Yeniçeri askerlerinin Piri ve manevi koruyucusu olarak kabul edilir.¹¹

Sayısı onu aşkın olan Anadolu Beylikleri içinde Hacı Bektaş Veli'nin Os-manlı Beyliğini seçmesi son derece anlamlıdır. Buna müthiş bir öngöründe deni-

⁹ Abdülbaki GÖLPINARLI Velayetname S:53

¹⁰ Abdülbaki GÖLPINARLI Velayetname S:38

¹¹ Mehmet NEŞRİ Tarih-i Cihan Nüma Cilt:1 S:155

lebilir, manevi bilgi de denilebilir. Her hangisi olursa olsun, değişmeyen gerçek şudur. Hacı Bektaş Veli maddi ve manevi açıdan siyasi etkisi son derece önemli olan Anadolu ve Balkanlarda yaşayan Müslüman Türk ve diğer milletlerin önde gelen piridir.

O'nun siyasi etkisi vefatından sonrada artarak devam etmiştir.

1349 yılında Gelibolu'ya geçme hazırlıkları yapılırken, Hacı Bektaş Veli'nin yerine Postta oturan Amcaoğlu Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli), Orhan Gazi tarafından çağrılır.¹²

Yanına aldığı kırk kişilik savaşçı dostları ile birlikte yardıma koşar. Gelibolu'ya geçen iki saldan birisinde Seyyid Ali Sultan bulunmaktadır.

Gelibolu ve Balkanlarda gösterdiği yararlılıklardan sonra 1352 yılında Dime-toka kendisine yurt olarak verilir. Seyyid Ali Sultan burada dergahını açarak kalır. İrşad ve öğretime yeni açtığı dergahta devam eder. Böylece Balkanların Müslümanlaşmasında ve Türkleşmesinde önemli rol üstlenir.

Birinci Murad zamanında Yeniçeri Ocağı yeniden teşkilatlandırılmak istenir. Bunun için Seyyid Ali Sultan'dan sonra Hacı Bektaş Veli'nin yerine postta oturan Hacı Bektaş Veli'nin oğlu Timurtaş Hızır Lale, Sultan Murad tarafından Bursa'ya çağrılır. 1363 tarihinde Padişahı temsilen Bektaş Paşa, Mevlana dergahından Emirşah Çelebi'nin katılımı ile Yeniçeri Ocağı yeniden teşkilatlandırılır.¹³

Ocağın piri olarak Hacı Bektaş Veli resmileştirilir. Gülbanklar buna göre düzenlenir. Ocağın başındaki Yeniçeri komutanı Hacı Bektaş Veli'nin manevi vekili kabul edilir. Pencik kanunu çıkartılarak elde edilen savaş ganimetlerinin beşte biri -Enfal suresinin 41. ayeti uyarınca Hazreti Peygamberin torunu sayılan- Hacı Bektaş Veli dergahına gönderilir.

Ayrıca savaşlarda esir edilen yabancı din ve milletlere mensup çocuklar ile yurt sathında kimsesiz kalan çocuklar Hacı Muhammed Bektaş Veli'nin dergahına gönderilir. Bu çocuklar dergah tarafından açılan zaviyelerde dini, sosyal, siyasi (askerlik ve savaş sanatı) etnik yönde İslam ve Türk olarak yetiştirilip Yeniçeri Ocağına gönderiliyordu.

Bu dergahlardan Osmanlı Devletine hizmet etmiş pek çok değerli insan yetiştirilmiştir. Örneğin Mimar Sinan ve daha pek çokları çeşitli dallarda yetiştirilerek devlet hizmetine gönderiliyordu.

Bu sistem asırlarca bitmeden devam etmiştir. Buradan çıkardığımız gerçek şudur. Hacı Muhammed Bektaş Veli'nin siyasi etkisi, diğer etkilerinin önüne geçmiştir.

¹² Seyid Ali Sultan Velayetnamesi Osmanlıca Metin

¹³ Ord. Prf. İ. Hakkı UZUNÇARŞILI Kapıkulu Ocakları S:149

Kurumları

Hacı Bektaş Veli'nin kurumları vefatından sonra, onun felsefesine uygun olarak kurulmuştur. Sağlığında ilk kurum olarak Sulucakarahöyük köyünde kurmuş olduğu dergahtır.

Tarikat terimlerinde dergah, tarikat kurucusunun felsefesini yaymak için açtığı okuldur. Buna bağlı olarak kurulan diğer birimlere tekke adı verilir. Tekkelerin temsilciliklerine de zaviye adı verilir.

Hacı Bektaş Veli dergahında pek çok hizmet bölümleri bulunmakta idi. Önemine göre sıralamak gerekirse:

- a) Hacı Bektaş Veli'nin bizzat oturduğu ve ihtiyaçlarını giderdiği bölüm. Buna Pirevi de deniliyordu.
- b) Kilerevi: Başta yiyecek ve giyeceklerin toplandığı yer.
- c) Aşevi: Mutfak ve yemek salonundan oluşuyordu.
- d) Meydanevi: Muhabbetin, konuşmaların ve ibadetin yapıldığı bölüm.
- e) Mihmanevi: Misafirlerin ve dervişlerin kaldığı bölüm.
- f) Atevi: Misafirlerin hayvanlarının barındığı, samanlık ve ahırdan oluşan bölüm.

Bunlardan başka kurbanların kesildiği, kışlık yiyeceklerin ve ısınma gereçlerinin toplandığı bölümler olmak üzere ihtiyaç duyulan başka bölümlerde bulunmakta idi. Dergaha bağlı kurulan tekkelerde de, dergah tarzı yapılanma bulunmakta idi.

Zaviyelere gelince; bunlar daha küçük birimlerdi. Tekkelerin başında bizzat Hacı Bektaş Veli tarafından yetiştirilen öğrencileri bulunmakta idi. Vefatından sonra Anadolu ve Balkanlarda kurulan tekkelerin sayısı yüzü geçiyordu. Bunlara bağlı olarak kurulan zaviyelerle beraber bu sayı üç yüze yaklaşıyordu.

Tekkelerin içinde isimleri günümüze kadar gelen, Antalya Elmalı Abdal Musa tekkesi, Dimetoka Kızıldeli Seyyid Ali Sultan tekkesi, Eskişehir Seyidgazi Sücaeddin Veli tekkesi, Afyon Karacaahmet Sultan tekkesi, Uşak Banaz Susuzköy Koluvaçık Hacim Sultan tekkesi gibi pek çok kurum bulunmaktadır.

Özellikle Velayetname'de adı geçen, Hacı Bektaş Veli'nin yetiştirdiği öğrencileri, vefatından sonra dergaha bağlı olarak ayrı ayrı illerde tekkeler açmışlardır. Bu tekkelerin bazıları zamanımıza kadar gelebilmiştir. 14 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile birlikte tüm Bektaşî tekke ve zaviyeleri kapatılmıştır. Dergah ise yönetimi Nakşibendi tarikatı şeyhlerine devredilmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin vefatından sonra, kendilerini ona bağlı olarak kabul eden Yeniçeri Ocağı, Hacı Bektaş Veli'nin manevi kurumudur.

Yeniçeriler, 1363 tarihinde yeniden teşkilatlandırıldıktan sonra kendilerine (Dudman-ı Bektaşîyan) Bektaşî Ocağı adını vermişlerdir. Başlarında bulunan Komutana da, Hacı Bektaş Veli'nin vekili anlamında Halife-i Hacı Bektaş denilirdi. Komutan 94. cemaatin ortasında otururdu.¹⁴

1551 tarihinde Bektaşilikte Babaganlık kolu kurulunca, bu kolun başına dergahta oturmak üzere Yeniçeri komutanı Sersem Ali Baba getirilmiştir. Bu tarihten sonra vefat eden veya herhangi bir nedenle yeri boşalan babanın yerini doldurmak üzere Yeniçeri ocağında yapılan bir merasimden sonra baba gönderilmiştir. Bu gelenek 1826 tarihine kadar kesintisiz devam etmiştir.

Yeniçeriler: Taife-i Bektaşîyan, Güruh-u Bektaşîye, Zümre-i Bektaşîyan, Sanadid-i Bektaşîyan, Rical-i Dudman-ı Bektaşîye ve ocaktaki terfi ve derece silsilesine de (Silsil-i Tarik-i Bektaşîyan) adları ile anılırdı.¹⁵

Bunlarla birlikte Yeniçeri Ocağına insan kaynağı sağlamak için kurulmuş bir kurum daha bulunmaktadır. Günümüzdeki yetiştirme yurtları benzeri olan bu kurumda; gerek esir edilen yabancı milletlere ait çocuklarla ve gerekse yurt içinde yetim kalan çocuklar buralarda yetiştiriliyordu. Giderleri pençik (beştebir) yasası uyarınca imparatorluk tarafından karşılanmakta idi.

Dergah, tekke ve zaviyelerde öğretilen İslam tasavvufu, sosyal bilgiler, sağlık bilgileri, ahlak ve kültür bilgileri yetim yurtlarında da öğretiliyordu. Bunlara ek olarak savaş sanatı ile gerekli olan diğer bilgiler veriliyordu.

Gelen çocukların sayıları yıllar sonra artınca, bu kez Yeniçeri Ocağına bağlı (Acemi Oğlanlar Ocağı) kuruldu. Bu ocaktaki genç çocuklar Türk İslam tasavvufu geleneklerine göre yetiştiriliyordu. Tamamı kendilerine inanç önderi olarak Hacı Muhammed Bektaş Veli'yi kabul ediyorlardı.

Özetlemek gerekirse Hacı Bektaş Veli'nin kurumlarını dini olarak Dergah, Tekke ve Zaviye; ve siyasi-askeri olarak da Yeniçeri Ocağı, Acemi Oğlanlar Ocağı şeklinde görmekteyiz. Bunlardan Yeniçeri Ocağı ve Acemi Oğlanlar Ocağı, Hacı Bektaş Veli'ye inanç olarak bağlı kurumlardır. Resmi yönde Osmanlı İmparatorluğu tarafından kurulmuş askeri kurumlardır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Hacı Bektaş Veli'nin etkisinin büyüklüğünü göstermektedir.

¹⁴ Ord. Prf. İ. Hakkı UZUNÇARŞILI Kapıkulu Ocakları S:150

¹⁵ Ord. Prf. İ. Hakkı UZUNÇARŞILI Kapıkulu Ocakları S:150

SONUÇ

Bektaşilik hakkında en güzel tespitlerden birisini F. W. HASLUCK, Bektaşiliğin Coğrafi Dağılımı kitabında yapmıştır. (S: 39-40)

“Bektaşî Tarikatı hiçbir ulusun sınırları ile sınırlanamaz, çünkü Irak’tan Arnavutluğa kadar bütün Osmanlı İmparatorluğunun toprakları içine yayılmıştır. Bektaşîlerin dinsel öğretileri bütün zihinlerle bağdaşabilecek ve her türlü düşünceye yanıt verebilecek biçimde düzenlenmiştir. Yolları, insanları kutsal gerçeğe götürecektir. aşamaları adım adım yücelten irşad yöneticilerini içerir.”

KAYNAKÇA

- Abdülhakî GÖLPINARLI, Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli “Vilayet-Name” İnkılap Kitapevi İstanbul 1958
- Alphonso de LAMARTİNE, Osmanlı Tarihi, Sabah Gazetesi Yayınları İstanbul 1991
- Aşıkpaşa Derviş Ahmet Aşıkî, Tevârihi Ali Osman, Bin Temel Eser M. E. B. Yayınları İstanbul 1970
- Aziz YALÇIN Yorum ve Açıklamalarla Makalat-ı Hacı Bektaş Veli Akademi Matbaası Ankara
- Doç. Dr. Bedri NOYAN, Bektaşilik Alevilik Nedir? Doğu Matbaacılık Ankara 1988
- _____, Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi (İlk Velayetname) Doğu Matbaacılık Ankara 1986
- Prof. Esad COŞAN, Hacı Bektaş Veli Makalat Seha Neşriyat Ankara 1971
- Prof. Fuad KÖPRÜLÜ, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Diyanet İşl. Başk. Yayınları Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1976
- F. W. HASLUCK (çeviren Prof. Ragıp Hulusi), Bektaşilik Tetkikleri İstanbul 1928
- _____, Bektaşiliğin Coğrafi dağılımı (Çeviren Turgut KOCA A. Nezihi ERGİNSOY Ufuk Matbaası İstanbul 1991)
- Haydar KAYA, Alevi Bektaşî Erkanı Evradı ve Edebiyatı Engin Matbaacılık İstanbul 1993
- Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, İslam Düşüncesi. Rıza Koşkun Matbaası İstanbul 1946
- Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı. Türk Tarih Kurumu basımevi Ankara 1988
- Joseph Von Hammer, Osmanlı Tarihi (Çeviren Prof. Dr. Abdülkadir KARAHAN) M. E. B. Öğretmen Kitapları Dizisi İstanbul 1990
- Mehmet NEŞRİ Kitab-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi Türk Tarih Kurumu Yayını İstanbul 1982

- Rüşti SARDAĞ, Her Yönü İle Hacı Bektaş Veli ve en yeni eseri Serh-i Besmele
Karınca Matbaacılık İzmir 1985
- Prof. Ömer Lütfi BARKAN, Kolonizatör Türk Dervişleri İstanbul İktisat Fa-
kültesi Doktora Tezi
- Prof. Dr. Yaşar YÜCEL – Prof. Dr. Ali SEVİM Türkiye Tarihi Cilt. 1. Türk
Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1990
- Prof. Dr. Sabri F. ÜLGENER Zihniyet ve Din. İslam Tasavvuf ve Çözülme
Devri İktisat Ahlakı Der Yayınları İstanbul 1981
- Prof. Mehmet Rami AYAS, Türkiye İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din
Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma Ankara Üniversitesi Basımevi 1991

BÖRKLÜCE MUSTAFA VE TASVİRÜ'L-KULÛB ÖRNEĞİ

Dursun GÜMÜŞOĞLU

Araştırmacı Yazar
(Bektaşî Babası)

ÖZET

Şeyh Bedreddin'in yaşamı ve yapıtları modern araştırmacıların öteden beri ilgisini çekmiş, ancak onun en yakın talebesi olan Börklüce Mustafa'nın aynı ilgiye mazhar olduğunu söylemek zordur. Şeyh Bedreddin hakkında olumlu veya olumsuz pek çok şey yazılmış olmasına karşın, Börklüce Mustafa ile ilgili tarih kitaplarında yalnızca birbirinin tekrarı olan bilgiler yer almaktadır. "Tasvîrü'l-Kulûb" ve yazarı "Burhan bin Mustafa" olarak kayıtlı olan bu eserin Börklüce Mustafa'ya ait ve mutasavvıf kimliğe sahip olduğu, Şeyh Bedreddin'in öğretisi Halvetilik olarak algılanmasının daha doğru olacağı günümüzde anlaşıldığı tarzda alevi olmadığı konusu irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa, Halvetîlik, Tasvîrü'l-Kulûb

GİRİŞ

Şeyh Bedreddin'in hayatı ve eserleri ile ilgili pek çok kitap okumuş olmama karşın 2005 yılında Bezmi Nusret Kaygusuz'un, "*Şeyh Bedreddin Simaveni*" adlı eserini okurken aşağıdaki sözler ilgimi çok çekmiş ve bu araştırmayı yapmaya başlamanıza sebep olmuştur:

"Börklüce Mustafa, Karaburun'da karar kıldı. Müşarünileyh, câhil bir adam değildi. Bazı tarihlerde ümmî olarak gösterilmesi, ez-cümle, Ahmet Mithat Efendi'nin alaylı bir tarzda 'Mustafa Ağa' diye onu anması, saray saltanatını memnun etmek içindir. Börklüce Mustafa'nın tasavvuftan 'Tasvîrü'l-Kulûb' adında Türkçe bir eseri yakın zamana kadar Aydın Kütüphanesi'nde mevcut idi. *Kıtabın mukaddimesinde medih ve sitayişle Şeyh Bedreddin'den bahseyletiği gibi, kendisinin de Burhaneddin'in oğlu olduğunu tasrib etmektedir.* Tasavvuftan bahis eser yazan bir zat ümmî olur mu? Karaburun'da Sofi kisra namile de yâdolanmakta idi. Burada ailesini gizliyor, soranlara Nuşirevan neslinden olduğunu söylüyordu. Bazılarının zannı vechile, doğutu Karaburun olsaydı, bittabi o şekilde hareket edemezdi. Çünkü halk arasında soyunu sopunu bilenler olacaktı"¹.

Börklüce Mustafa'nın bir mutasavvıf olduğunu ileri süren yalnızca Bezmi Nusret Kaygusuz değildir. **Bursalı Mehmed Tahir Bey, Osmanlı Müellifleri** adlı eserinde Şeyh Bedreddin'i anlatırken "...Hülefâsından olduğu manzum mukaddimesinden anlaşılan *Mustafa bin Burhan* adındaki zâtın *Tasvîrü'l-Kulûb* isminde tasavvuftan Türkçe eseri Aydın'da mütalaa güzârım oldu"² açıklamasını yaparak benzer bir tespiti vurgulamaktadır Bu iki veriye dayanarak yurti-

¹ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simaveni*, İhsan Gümüsyaka Matbaası, İzmir 1957 s. 83

² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Hicri 1333, Matbaa-i Amire s. 40

çi ve yurtdışı kütüphane kataloglarında yaptığımız araştırmalarda “*Tasvîrî'l-Kulüb*” ismiyle yazılmış başkasına ait bir esere de rastlanmamıştır.

Gerek Bezmi Nusret Kaygusuz’un ve gerekse Bursalı Mehmed Tahir’in, Börklüce Mustafa’nın mutasavvıf olduğuna ilişkin açıklamaları çok ilginçtir. Çünkü Türk okuyucusu, hatta bütün dünya Börklüce Mustafa’yı, tasavvuf adamı olarak değil de, bir ihtilalci, bazılarının göre sosyalizmin ve materyalizmin öncüsü olarak tanımaktadır. Bu eser ile Börklüce Mustafa’nın mutasavvıf olduğunun belgelenmesi, bir yandan Bedreddin’in tasavvufi düşüncelerinin olgun müridleri tarafından nasıl anlaşıldığı sorusuna cevap niteliğinde olup diğer yandan Türk düşün yaşamına ve tarihine ışık tutup, insanların bilgilerini tekrar gözden geçirmelerini sağlayacak, Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa’ya daha farklı bakmamızı da beraberinde gerektirecektir.

Eserin İsmi ve Yazarı

Eserin yazarı, kendisini eserinde şu sözlerle anlatmaktadır: “*Pes, eyle olsa bu duacı fakîr ve hakîr Burhan Hoca oğlu Mustafa’nın gönline geldi kim, bir risâle yaza; içinde beyân ide kim mü’min kaç dürlüdür ve hem gönül kaç dürlüdür ve dahi nefis ne sûretlüdür ve bunlar nice kişide olur. Tâ kim, talib eksîğini nereden arasa gerek.*” Eseri yazma nedenini ve kitabın adı ile ilgili olarak ise şunları söylemektedir: “*Yaz dahi tasvîr et, ben dahi Allah teâlâ’nın inâyetine ve erenlerin himmetine sığındım, derhâl ânın cevabı gönülden dilüme revân oldu. Ben dahi risâleyi yazdım, adını “Tasvîrî'l-Kulüb” kodım. Tâ ki, bunu okuyan taliblerin talebi ziyâde ola ve hem bizi duayla ana.*”³ Üzerinde çalıştığımız nüshaların ikisinde Burhan bin Mustafa, diğer ikisinde ise Burhan Hoca oğlu Mustafa olarak kayıtlıdır. Börklüce isminin nereden kaynaklandığını B. Nusret Kaygusuz şöyle açıklamaktadır: “*Bu sırada Börklüce Mustafa da aziz üstadın nezdine geldi. O da bu havâlide bulunmakta idi. Börk, yuvarlak ve postsuz kalpak demektir. Büyük sarık mânasında da kullanılmıştır. En evvel Orhan Gazi devrinde Yeniçerilere Ak börk giydirildi. Bilecik’te imâl olunurdu. Bektaşîlerin elifi tacına benzer. Mustafa’nın unvanı mutlaka başlığından kinâyedir. Börklüce, börke müşabih külâhlı adam anlamındadır. Türkçede böyle isimler çoktur; Saruca Paşa, Çamlıca gibi.*”⁴ Nihat Çetinkaya ise konuyla ilgili olarak: “*On birinci yüzyılda atasözüne dönüşmüş bulunduğunu, Mahmut Kaşgari’nin kaydettiği, “Tatsız Türk bolmas, Başsız börk olmaz” bugünkü söyleyişle “Tat Türksüz olmaz, baş borksüz olmaz” Türk atasözünden de anlıyoruz. Eskiden Türklerde, başı açık dolaşmak ayıp sayılırdı. Aşağılayıcı anlamda, bugün de kullandığımız “baş açık, baldırı çıplak” sözü aynı geleneğe dayanır.*”⁵ demiştir. A. Munis Armağan bir eserinde: “*Börklüce Mustafa, Türkmenlere köy tesis etmiş Selçuklu emirler ailesinden olup, aynı*

³ V. 11 a – 11 b

⁴ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simavni*, s. 62.

⁵ Nihat Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, Kum saati Yayınları, İstanbul 2000, s. 429

zamanda tasavvuf kültürü olan bir "Dede"dir. Kızıl Börklü Köyü'nün kurucusu olan bu Dede Sultan, kaynaklarda "Börklüceli Mustafa" olarak nitelendirilmektedir. Bunlara bağlı olarak da Börklüceli Mustafa, Bedreddin'e yabancı da değildir. Büyük olasılıkla onlar Selçuklu yönetim ailesinin üst düzey insanlardır. Gerek Bedreddin'in babası İsrail'in Eğridere, gerek Börklüceli Mustafa'nın Kızıl Börklü Köyü birbirine yakın köylendir. Bu nedenle Tire'de bir araya gelmeleri rastlantı değildir... Okuma yazma bilmeyen birinin binlerce Türkmeni harekete geçirebileceği olası mıdır?⁶ demektedir. Eserin devamında konuyla ilgili olarak: "Batı Anadolu'nun fethi sırasında birçok Selçuklu ve Karaman emirlerinin fetih ve yerleşim sürecine katıldıklarını biliyoruz. Özellikle Selçuklu Sarayı'ndan, üst düzey emirlerin Tire ve çevresinde yerleşimler tesis ettikleri buraları Türkmen guruplara açtıklarını görüyoruz. Bu emirlerden, Kara Seyfeddin Bey'in oğlu Bahadır Bey'in Çanakçı, Kadı Burhaneddin'in oğlu Mustafa Bey'in Kızıl Börklü ve İsrail Bey'in de Eğridere Köyü'nü yerleşime açtıklarını bir kez daha yineleyelim".⁷ "Bedreddin'in Tire'ye gelmesiyle kentte ve kırsal kesimde büyük bir canlılığın yaşandığını görüyoruz. Kentteki Hristiyan ve Yahudiler de şeyhe büyük ilgi göstermektedirler... Daha sonra Dede Sultan olarak ünlenecek olan Börklüceli Mustafa ile Bedreddin'in Tire'de başlayan birliktelikleri konusunda ne yazık ki geniş bilgi yoktur. Esasen Börklüceli Mustafa, Bedreddin'in babasının köyü Eğridere'ye yakın Kızıl Börklü Köyü'nün kurucusudur. Kimi tarihçilere göre de Bedreddin'in akrabasıdır."⁸ denilmiştir. Cevdet Türkay, eserinde⁹ Kızılca Börk, Kızılca Börklü, Kızılca yörük, Kızılca Yörüklü, adlı cemaatleri Vakıflar, Bozdoğan kazaları (Aydın Sancağı), Muğla kazası (Menteşe Sancağı) sınırları içinde, Doğan Koçer, 16. yüzyıl Tapu Tahrir Defterleri üzerinde yaptığı çalışmada Kızılca Börklü cemaatinin Menteşe Sancağı, Mazun kazasında yerleşik olduğunu tespit etmiştir.

Eserin Nüshaları

Bezmi Nusret Kaygusuz ve Bursalı Mehmed Tahir tarafından "*Tasvîrü'l-Kulûb*" adlı eserin dört nüshasına ulaşılmış ve künyeleri şu şekildedir:

Birinci nüsha, Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi 0001287 numarada kayıtlıdır. Toplam 87 varak ve eksiksizdir. Bu eser Mehmed Bin Ramazan adında bir müstensih tarafından H. 1002 (M. 1593) tarihinde istinsah edilmişti. İkinci nüsha Milli Kütüphane'de 0559966 numarada kayıtlıdır, son sayfaları eksiktir. Üçüncü nüsha, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzâde Koleksiyonu 45 Ak Ze 5707/3 numarada kayıtlı ve nesih yazıyla yazılmıştır. H.

⁶ A. Munis Armağan, *Tire'den Darağacına Şeyh Bedreddin*, İzmir 2004, s. 53-54

⁷ A. Munis Armağan, *Tire'den Darağacına Şeyh Bedreddin*, İzmir 2004, s. 119

⁸ A. Munis Armağan, *Tire'den Darağacına Şeyh Bedreddin*, İzmir 2004, s. 150

⁹ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi belgeleri'ne göre Osmanlı İmparatorluğu'nda oymak, aşiret ve cemaatlar*, İstanbul 1979, Tercüman Gazetesi, s. 524

1008 (M. 1598) tarihinde Hacı Yusuf bin Abdurrahim adındaki kişi tarafından yazılmıştır. Dördüncü nüsha, Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde Vat. Turco 322 numarasıyla kayıtlı, nesihle yazılmış nüshadır. Eser H. 983 (M. 1575) tarihinde istinsah edildiğine dair kayıt bulunmaktadır. Aynı zamanda üzerinde tarih bulunan en eski nüshadır.

Şeyh Bedreddin'in Hayatı ve Börklüce Mustafa ile İlişkisi

Doğum tarihi 1359 yılı olan Şeyh Bedreddin'in asıl adı, "*Bedreddin Mahmûd b. İsrâil b. Abdülazîz*"dir. Babasının, ikâmet ettiği yerde idarecilik dışında kadılık görevini de yürütmüş olması nedeniyle Şeyh Bedreddin, "*Simavna Kadısıoğlu*" olarak da bilinmektedir. Annesi ise, bu kalenin mağlup edilen Rum komutanının kızıdır ve Müslüman olduktan sonra Melek adını almıştır. Eğitimine Edirne'de babasının yanında başlayan Şeyh Bedreddin, Hocası Molla Yusuf sayesinde fıkıh ilmiyle tanışır. Hocası ölünce Bursa'ya gidip, astronomi ve matematik alanlarında büyük şöhret kazanan, Koca Efendi diye de bilinen Bursa Kadısı Şeyh Mahmud'dan ders alır. Daha sonra Konya'da Feyzullah'tan mantık ve astronomi eğitimi alıp, dönemin İslam dünyasının ilim merkezi olan Kahire'ye gider. Menakıbnâme'ye göre 8 Aralık 1382 tarihinde Kahire'ye varır. Burada Memluk Sultanı Berkuk'un dostu ve danışmanı olan dönemin ünlü alimlerinden Ekmeleddin el-Bayburti'nin öğrencisi olur. Sultan Berkuk, Bedreddin'i oğlu Ferec'in özel hocalığına tayin eder.

Sultan Berkuk'un sarayında geçirdiği üç yıl zarfında Hüseyin Ahlâtî ile tanışır ve düşüncelerinden etkilenir. Berkuk, Bedreddin ve Ahlâtî'ye birer Habeş cariyeye sunar. Menakıbnâme'nin yazarı Hafız Halil'in babası İsmail'i, bu cariyelerden biri olan Câzibe doğurur. Ahlâtî Bedreddin'in tasavvuf yolunda yol göstericisi olur.

Hüseyin Ahlâtî bir süre sonra Bedreddin'i Tebriz'e yollar. Burada 1402 – 1403 tarihinde Anadolu seferinden dönen Timur'la karşılaşan Bedreddin, ilmiyle Timur'u ve çevresini etkiler. Timur kendisiyle beraber gelmesini ister fakat Bedreddin bunu kabul etmez ve Kahire'ye döner.

Ahlâtî ölümünden hemen önce Bedreddin'i halifesi ilan eder. Ancak müritlerinin bazıları buna tepki gösterir. Bedreddin altı ay sonra Mısır'ı terk eder. Önce Halep'e sonra Karaman ve Germiyan Beyliklerinin topraklarına gider¹⁰. Konya'da Hamideddin Aksarayi (Somuncu Baba) ile tanışır, buradan Aydın'a gelir. Batı Anadolu'da bir müddet dolaştıktan sonra Börklüce Mustafa ile tanı-

¹⁰ Abdülbâki Gölpinarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Menakıbtı*, Milenyum Yayınları, İzmir 2008, s. 209

şır. Daha sonra, Tire üzerinden Hıristiyan nüfuslu Ceneviz hâkimiyetindeki Sakız Adası'na geçer, oradaki papazlarla görüşür ve onları oldukça etkiler¹¹.

Kütahya ve Domaniç üzerinden Bursa'ya yaptığı yolculuğu sırasında Sürme köyünde diğer önemli müridi Torlak Kemal ile tanışır. Gelibolu üzerinden Trakya'ya geçer ve Edirne'ye ulaşır. Kahire'den Edirne'ye kadar gittiği her yerde kendisine müritler toplayan Bedreddin birkaç ay sonra Bursa ve Aydın'a tekrar gider, sonrasında yedi yıl Edirne'de kalır. Bu sırada Osmanlı Devleti Fetret Devri'ndedir. Yıldırım Bâyezid'in oğullarından Musa Çelebi'nin, Süleyman Çelebi ile yaptığı savaş sonunda Edirne'yi ele geçirmesi üzerine Bedreddin Kazaskerliğe tayin edilir, Börklüce Mustafa da kethüdalık görevine getirilir. Daha sonra Musa Çelebi, kardeşi Mehmed Çelebi tarafından yenildikten sonra Bedreddin'e maaş bağlanmış ve birlikte İznik'e sürgün gönderilmiştir. Mehmed Çelebi, sarsılmış olan Osmanlı otoritesini tekrar kurmak için Amasya valisi Şehzâde Murad Bey'i ve Vezir-i âzam Bâyezid Paşa'yı, Şeyh Bedreddin'in müridlerinden Börklüce'nin ve onlara tabi olan herkesin üzerine gönderir. Musa Çelebi'nin ordusu İzmir'den Çeşme yakasına kadar erkek kadın kime rast geldiyse kılıçtan geçirir. Ancak Börklüce Mustafa'nın dervişlerinin tamamı olağanüstü kahramanlıklar göstermelerine karşın katledilirler. Tarihi kaynaklarda dört bin ile on bin arasında dervişin hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Bu savaşta yaralanan Börklüce Mustafa'dan intikam almak, hayatta kalan dervişlerinin gözünden düşürmek, onun tarikatının bâtıl olduğuna inandırmak ve izlerini silebilmek için daha sonra kolları bacaklarından çivilenmek suretiyle çarımha gerilip Aydın'da katledilmiş ve cenazesi bir deveye bindirilip köy köy dolaştırılmıştır. Bu kanlı baskında çok ağır işkenceler yapılmış, fakat müridleri son nefeslerinde dahi, “*Dede Sultan, yetiş imdadımıza*” demişlerdir. Olayın 1421-1422 tarihlerinde olduğunu tespit ediyoruz.¹²

Torlak Kemal de aynı dönemde Manisa'da yakalanır ve burada asılarak idam edilir. Mehmed Çelebi isyanların başındaki kişi olarak gördüğü Şeyh Bedreddin'i Edirne'ye varamadan ele geçirir. Kendi fetvasıyla idam edilir. Serez çarşısında asılır ve burada defnedilir. Kaynakların çoğu ölüm tarihini 1417 olarak gösterir. 1961'de kemikleri, İstanbul Divanyolu'ndaki II. Mahmud Türbesi haziresine defnedilmiştir.

Şeyh Bedreddin İsyana Katıldı mı?

Şeyh Bedreddin'in saltanat davasında bulunduğu, belgelenemeyen ve başka kaynaklarca doğrulanmayan sözlü rivayetlere dayanmaktadır. Tarihi kaynakların büyük kısmı da bu iddiaların sadece bazı kimselerin, Çelebi Mehmed'e Şeyh Bedreddin hakkındaki ihbarlarının sonucu olduğunu bildirmektedir. Bunları

¹¹ Baki Yaşa Altınok, *Şeyh Bedreddin ve Varidat*, Oba Kitabevi, Ankara 2004, s. 29

¹² Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simaveni*, İhsan Gümüşyaka Matbaası, İzmir 1957 s. 89-90

bizzat Şeyh Bedreddin'den duyarak ifade eden hiçbir kaynak yoktur. “Eş-Şekâik-i Numaniye” ve “Menâkıbnâme”de Çelebi Mehmed'in saltanat davasına kalkıştığı iftirası ile bazı fitne ve fesatçılarca Şeyh Bedreddin'e karşı kışkırtıldığı belirtilmektedir. Kaynaklarda yer alan diğer veriler de bu ihtimâli güçlendirmektedir. Nitekim, “Müneccimbaşı Tarihi” ve “Tâcü't-Tevarih” de, Şeyh'in böyle bir davaya kalkışmış olmasının ihtimâl dışı olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca Bedreddin gibi, tasavvuf ve dervişlik mesleğini seçmiş birisinin de böyle bir yola yönelmişken, saltanat davasında bulunmuş olması uzak bir ihtimaldir. Nitekim İbrahim bin Edhem, Evhadüddin Kirmâni, Kaygusuz Abdâl ve Karaca Ahmed gibi bazı, bey ve sultanların, tasavvuf yolunu seçince saltanat taç ve tahtlarını tamamen bıraktıklarına ilişkin tarihte birçok örnek söz konusudur. Şeyh Bedreddin'in eldeki mevcut yapıtları incelendiğinde, kendisine şifâhî rivâyet olarak atfedilen görüş ve düşüncelerin hiçbirine rastlanılmamaktadır.¹³ Ahmet Yaşar Ocak'ın eserindeki şu sözler tespitimizi doğrulamaktadır:

“İznik'teki sürgün hayatı sırasında yazılmış veya tamamlanmış eserlerinin hiçbirinde, ona ait olduğu ileri sürülen ihtilalci fikirlerin veya materyalist düşüncelerin en ufak bir izine rastlanmamıştır”¹⁴.

Tasavvuf geleneğinde şeyhin sözünden çıkmamak, ona saygısızlık yapmamak değişmez kuraldır. Börklüce'nin Şeyh Bedreddin'in gösterdiği yoldan ilerlemesi doğal bir şeydir. Onun hakkındaki iddiaların gerçeği yansıtmayacağı hakkında Müfit Yüksel eserinde:

“Yine aynı tarihi kaynaklar, Börklüce'nin kendisine peygamber, nebî dedirterek nübüvvet davasında bulunduğunu iddia ederlerken, Şeyh Bedreddin'e Deliorman'dayken, Börklüce için “Müridimdi, hizmetkârımdı, benim için hurûc etti” türünden ifadeler izâfe ederler. Görüldüğü üzere, eğer Börklüce'nin; Şeyh Bedreddin namına ayaklanmaya kalkıştığı söz konusuysa, bu durum, Şeyh Bedreddin'e (bir tarikat şeyhi olarak) karşı üstün bir konum ifade eden, nübüvvet, peygamberlik davası iddiası ile bağdaştırılmaz. Nübüvvet davasına kalkışan bir kimsenin, başka bir şeyh, müşîd namına ayaklanmaya girişmesi mümkün görünmemektedir”¹⁵ demektedir.

Şeyh Bedreddin'e ait olduğu ileri sürülen ve sadece Dukas tarihinde yer alan, başka hiçbir kaynaktan bahsedilmeyen “kadın hariç tüm malların ortaklığı”¹⁶ gibi fikirlere “Tasvîrü'l-Kulûb” adlı eserde rastlanmadığı gibi, tam bir sûfî yetiştirmeye yönelik bilgiler aktarıldığı bir gerçektir. Hakkındaki iddialar ne Bedreddin'in

¹³ Müfid Yüksel, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, Bakış Yayınları, İstanbul 2002 s. 49

¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler 15-17 Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 3. baskı, İstanbul 1998, s. 138

¹⁵ Müfid Yüksel, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, Bakış Yayınları, İstanbul 2002 s.73

¹⁶ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Şeyh Bedreddin ve Vadidat*, Der Yayınları, İstanbul 1980, s. 225

ne de onun samimi bir müridi olan Burhan bin Mustafa'nın eserinde görülmemektedir. Bedreddin ve Börklüce hakkındaki yazılanlar çeşitli nedenlerle iftira ve söylentiden ileri gitmemektedir. Benzer iddialar hemen hemen her yüzyılda toplumun belli kesimleri için söylenegeldiği bir gerçektir.

Tasvîrî'l-Kulûb ile Vâridât Arasındaki Düşünce Benzerlikleri

“*Vâridât*’ta “*Lâ ilâhe illallah*” kelâmı “*Kâinatta Allah’tan gayri bir şey yok. Her şey zevâl bulur, ancak Hakk’ın zâti sıfatları bâki kalır*”¹⁷ denilmektedir. “*Tasvîrî'l-Kulûb*”un 18 b varakında Hazret-i Peygamber’den bir hadis aktarıldıktan sonra,

“*Bir kimse Lâ ilâhe ilâllah ve Muhammeden Resûlullah dese cennete girer*” demektedir.

“*Vâridât*’ta “Allah bütün mazharlarda görünen aslî varlık ve bâtinî bir cevher olduğundan mazharlardan her biri görünüş itibariyle diğerine muhalif ise de hakikat bakımından hepsi birdir. İmdi mazharlardan herhangi birisi ‘Ben Allah’ım’ demiş olsa, bu söz yalan değildir. Çünkü her şey ondan çıkmıştır. Onunla beraber Allah’ın çoğalması lâzım gelmez. Evvelce söylediğimiz vechle çokluk görünücüde değil, görünen şeylerdedir. Asıl birdir, kesret sûretlerdedir. Görünücü asıl ve tek varlıktır. Bu varlık şartsız ve kayıtsız olarak Hakk’tan ibarettir.”¹⁸ Börklüce, eserinde:

“*Sûretdeki zamîr Allah’a râcidir ve hem insân mecmu’ âlemdir. Allah teâlâ’[yı] bilmek âlemi bilmek değildir, illâ kendü nefsini bilmektir. Zîrâ vücûd yoktur âlemde, illâ Hakk’ındır, zîrâ âlem evvel yogidi, Hakk vücûduyle var olub kâ’im olubdurur, Hakk vücûdun alsa, gerü yok olsa gerek. Pes hadd-i zâtında cemi’ âlem ma’dûm imiş. Vücûd ârızîdir, zîrâ gerü âlem yok olsa gerek. İmdi hakikatde vücûd Allah teâlâ’nındır. Âlem [anın] vücûduyla kâ’imdir. İmdi ol vücûd kim, âlem anınla var olubdur. Zâhir görünen terkîb-i unsurî değildir. Ve nukûş [vü] eşkâl değildir.” demektedir. Yine *Vâridât*’taki, “*Tarikat erbâbı, odun gibidir birkaç nevîdir: Bunlardan bir takımı çok kurudur. Cüzi bir ateş ile tutuşur ve bir daha sönmez. Yana yana kâmilan ateş haline girer. Softıyenin ‘saf ve hâlis bir kişi her yandan tamamlanınca Allah olur’ sözü bu manaya gelir. İkinci kısmı son derece nemlidir. Yaşlığı biraz zâil olmayınca bir türlü yanmaz. Üçüncüsü orta sınıftır bazı tarafları az bir zahmet ile yanar, tutuşunca da sonuna kadar sönmez.*”¹⁹ “*Tasvîrî'l-Kulûb*’ta ise insanların anlayış ve kavrayışları yönünden sınıflandırılan benzer sözler bulunmaktadır:*

¹⁷ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simaveni*, İhsan Gümüşyaka Matbaası, İzmir 1957 s. 132

¹⁸ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simaveni*, İhsan Gümüşyaka Matbaası, İzmir 1957 s. 133

¹⁹ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simaveni*, İhsan Gümüşyaka Matbaası, İzmir 1957 s. 134

“Ammâ ol insânın bir bölüğü kim, avâm-ı mü'min dirlerdi. Ol dahi iki bölükdür. Bir bölüğün didik, işitdiniz ve bir bölüğü dahi haslara yakındır. Zâhirde hemân anların gibidir. Ekseri kişi, anları haslardan sanur. Zîrâ anlar Allah'ı birlediler, peygambere inandılar ve Allah teâlâ buyurduğundan kaçdılar ve tâ'ate ve ibâdete meşgûl oldılar. Velâkin ihlâs mertebesine yetişmediler. Zîrâ anlar erenlere kendülerin teslim itmediler. Ve Allah dostlarına muhabbet idüb gönüllerini riyâdan kurtarmadılar.” Eserin başka bir bölümünde ise benzer şu sözler bulunmaktadır: “Kaçan kim fakrı tamâm olsa ol Allah'dır”. İmdi anın tamâm olması küdürat-ı beşeriyreden hâsıl olan benlik gitmekle olur. Vakta kim, ol benlik gitse Hakk'dan gayrî nesne kalmaz. Anın içündir kim, ba'zısını “Ene'l-Hak” ba'zısını ‘Sübhânî ma azâma şâni leyse fi cübbeti sivallah’ didiler”²⁰ “*Vâridât*”ta semâ’ hakkında ise şunlar söylenmiştir: “Tarikat ehlinin ‘semâ’ dedikleri âyin de bunun gibidir. Hâlis ve riyâsız olanlar hakkında semâ’ hak ile meşgûliyet miktarında helâldir. Çünkü güzel sesleri işittikleri vakit kalpleri Cenâb-ı Hakk’a doğru uçar. İçlerinde dünyaya ait âlâkalarından zerre bile kalmaz. Gönüllerine kâmilan Allah sevgisi kaplar. Şimdi insaf edelim; şu sûretle Hakk’a kavuşmağa vesile olan bir şeyi haram görmek ve haram olduğunu söylemek bir müslümana helâl olabilir mi?”²¹ Konuyla ilgili olarak “Menâkıbnâme”de de

Mâha hurşîd eyleyicek iktiran
Vecde geldi cümle pir ü civân

Eyle sayha itdilerol dem katı
Çok semâ’ olundı ol gün ol gice

sözleri bulunmaktadır. Bu sözlerin benzerlerine **Börklüce** eserinde geniş yer vermiştir:

“İmdi, ol elfâzdan ola, yahûd Hazret-i Resûl’ün fi’llerinden ola. İmdi, bir nesnede ki, nass olmaya anda kıyâs dahi düriüst değildir. Pes ‘Semâ’ harâm’ didikleri kavl bâtıl olur. Ol dahi helâl fi’ller gibi olur. Zîrâ semâ’ın harâmduğuna nass vârid olmamıştır. Belki nass, dahi kıyâs delâlet ider ki, semâ’ helâldir.”²² “Bilgil kim, âşıkların semâ’i ibâdetdir.”²³ “Pes lâzım olur kim hâslara ol hakâyık ve dekaik avâme işitdirmeyeler. Anları meclisi semâ’ ve raksa da’vet etmeyeler.”²⁴ Eserin devamında:

²⁰ V. 15a

²¹ Bezmi Nusret Kaygusuz, Şeyh Bedreddin Simaveni, İhsan Gümüşyaka Matbaası, İzmir 1957 s. 134

²² V. 64 b “Şeriat âyet, hadis ve Hazret-i Peygamberin davranışlarıyla bilinir. Bir konu hakkında âyet yoksa kıyas etmek doğru değildir. Semâ’ harâmdır dedikleri söz bâtıl bir sözdür. O da helâl fi’ller gibi olur. Zira semâ’ın harâm olduğunu gösteren nass bulunmamaktadır”. Hatta nass da kıyâs delâlet eder ki, semâ’ helâldir

²³ V. 66 b

²⁴ V. 69 b

“Pes ma'lûm oldu bir kimse kim, semâ'a defle ve savt-ı mevzûn ile ve şiir inkâr itse tahkik fi'l-i nebiye inkâr etmiş olur, fi'l-i nebiye inkâr hod küfürdür” denilmektedir. “*Vâridât*”ta zikir ve dualarla ilgili ise:

‘Dualar ve zikirler hep kalbin istenilen şeye yönelmesi içindir. Bunlar Hakk’a birer rabîta hükmündedir. Asıl müessir ise yönelim dediğimiz teveccühtür. Kalbin bu teveccühünden birçok şeyler fer’ilenir ve gaflet ehline olan keyfiyet o sebeple ayân olur. İşte kalp böyledir. Zikir kendisini kaplayınca, anan o olur ve bu şekil anmakla örgelendiği için hakiki zikir namını alır. Dildeki anmağa da onun sûreti denir’²⁵ denilmektedir. Şeyh Bedreddin’in torunu Hâfız Halil Menâkıbnâme’sinde

Zikr telkân eyleseydi ol Habîb
Cehriye isbât iderdi key mehîb

Saga nefy solına isbât itse ol
Üç kez eyleridi bil iy pür usûl

İtdürirdi tâibe üç kez dahı
Cehriye gâyet kavi bil iy ahı

Talibinden birisi zikr eylese
Nefy ü isbât tarıkânı bilmese

Ya’ni illallah dise ol sagına
Nefy-i lâ-ilâhe diseydi solına

Halvetün getürirdi ol anı
Didi uymaz görürem zikre seni

Yapuşurdu bâzusuna pek anun
Başını başına tutardı anun

Solına nefyi iderdi bir kezın
Sagına isbât iderdi key hazın

sözleriyle Şeyh Bedreddin’in zikrin nasıl yapılması gerektiğini bizzat gösterdiğini anlıyoruz. **Börklüce**’nin eserinde de,

“İmdi gerekdir kim, zikre meşgûl olduğu vakit başını hareket etdüre, “*Lâ ilâhe*” sağ omzuna çeke, gönlü ile Allah teâlâ’nın azametini fıkır idici olduğu halde ve nefsi tasgîr idici olduğu halde “*İllallah*” ile darb ide. Darb-ı şedîd ile kalb üzerine kim, ol şekli senuberî²⁶ üzerine müşekkeldir. Ana, Türk dilince yürek dirler kim, ol konulmuşdur, sol emceğin altı yanına, bir vechle darb ide kim, kalbde eser ide. . . İmdi tevhid budur vakta kim, tâlib talebinde sadık olsa şeyh ana zikir ta’lim ide,

²⁵ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simaveni*, İhsan Gümüşyaka Matbaası, İzmir 1957 s. 131

²⁶ Çam ağacı cinsi ağaçlarına Farsça’da Senuberi denir. Koni şeklinde olduğundan hayat ağacı anlamı verilmek istenmektedir. Kalbin bütün vücûdu idare etmesine benzetme yapılmaktadır.

dahi emr ide kim, zikre mülâzemet ide ve dahi zikri katı katı ide, tâ kim ol zikrin harâreti anın kalbine ve cemi' azasına yayıla, tarîke sülûk etmeğe yürüye ve zikrin ma'nasini mülâhaza eyleye, bir vechle kim, "Lâ ilâhe" ile nefiy eyleye cemi havâtır-ı hayırdan ve şerden ve dahi 'İllallah' ile isbat ide, muhabbetullahı kalbinde. Pes eyle olsa 'Lâ ilâhe' ile nefiy etmiş olur Allah olmağa yaramayanı, 'İllallah' ile isbat etmiş olur Allah'ı"²⁷ denilerek Şeyh Bedreddin'in zikir telkinleri âdetâ tekrar etmektedir.

Şeyh Bedreddin bir rivâyete göre Şeyh Hüseyin Ahlâtî ile tanışıp tasavvufa yönelince bütün kitaplarını Nil nehrine atmış, tam üç defa şeyhin talimatıyla halvete girmiş, hatta birinde ciddi bir şekilde hastalanmış ve yine şeyhi tarafından tedavi edilmiştir.²⁸ "*Tasvîrî'l-Kulûb*" da ise halvete girmenin şartlarının nasıl olması gerektiği ile ilgili uzun uzun açıklamalar yapılmıştır.²⁹

"*Vâridât*"ta şeyhlikle ilgili olarak;

"Şeyh Bedreddin bir gün "Kavmi arasında şeyh, ümmeti arasında peygamber gibidir" hadisini izah etmişti"³⁰ denilmektedir. Bu sözden yola çıkarak padişaha şikâyet ederler, muhtemelen asılmasına neden olan konulardan birinin bu olduğu düşüncesindeyiz. "*Tasvîrî'l-Kulûb*" da ise;

"Şeyh kavmi içinde peygamber gibidir, ümmeti içinde. " İmdi, anlar ki, Hazret-i Resûl'e ümmettir. Anlar meşâyîhe muhabbet ider ve hem iktidâ idüb anlardan ilm-i hakîkî öğrenmeğe tâlib olurlar. Ammâ şunlar ki, eclefdir münâfıklar ve münkirler gibi anlar iktidâ etmezler, belki inkâr dahi eydürler, hazelehumullahu. Ammâ kaçan tâlib bir şeyhe iktidâ itmek istese eyle gerekdir ol şeyhi teftîş eyleye şeyh olmağa kâbil midir ve ana uymak câiz midir? Ey nice tâlibler bu tarîkde imândan çıkub kendülerin helâk itdiler"³¹ yazılıdır.

²⁷ V. 37 b - Şimdi, tevhîd denilen şey şudur: ne zaman tâlip talebinde sadık olsa şeyh ona zikir talim eder, zikre meşgul olmasını emreder. Zikri sıklaştırmalı, tâ ki, o zikrin harâreti onun kalbine ve bütün azasına yayılsın, tarîke sülûk etmeğe yürüsün ve zikrin manasını düşünsün. Bunu şu şekilde yapısın; "Lâ ilâhe" ile hayır ve şer düşünceleri aklından çıkartsın, onun yerine "illallah" sözü ile Allah sevgisini gönlüne yerleştirsın. Böylelikle "Lâ ilâhe" ile Allah'a yakınlaştırmayan şeyleri kendinden uzaklaştırmış, "İllallah" ile Allah'ı kendine yakınlaştırmış olur.

²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler 15-17 Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 3. baskı, İstanbul 1998, s. 156

²⁹ V. 42 b-44 a-45 a-46 a

³⁰ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simaveni*, İhsan Gümüşyaka Matbaası, İzmir 1957 s. 97

³¹ V. 36 b - "Şeyh kendi talipleri içinde peygamber gibidir. Onlar Hazret-i Resûl'e ümmettir, meşâyîhe muhabbet ederler, onlardan hakikat ilmini öğrenmeye tâlip olurlar. Münkir ve münâfık olanlar edepsizliklerinden dolayı iktidâ etmezler, hatta inkâr ederler, Allah onları affetsin. Tâlip, eğer bir şeyhe bağlanmak isterse öncelikle o şeyhi uygun olup olmadığını araştırması gerekir. Pek çok tâlipler bu yolda imandan çıkıp kendilerin helâk ettiler"

Şeyh Bedreddin **Vâridât**'ta sofilere şöyle tanımlamaktadır:

“Sofî vakt oğludur, O gününü sızlanmakla, geçmişî düşünmekle geçirmeyeceği gibi geleceğe de önem vermez çünkü boyuna uzayıp giden sonsuz bir umuştur bu. O, günlerini Tanrının birliğini anmakla, özünü arıtmakla geçirir, bu süre içinde gördüğü ne varsa Tanrı’ya, onunla olanları düşünür. O tek yoruma, tek düşünceye bağlanmaz, bir tek geleneğe uymaz. O, her an Tanrıya, gönünden geldiği gibi yürür, yalnız Tanrıya bakar, onu görür. Gün olur Tanrıyla, gün olur halkla oyalanır. Bu iki durumda da gerçekle bağlaşımlıdır. Bu iki durum birbirine uysun uymasın önemi yok, bütün işler amaca bağlıdır. Bu durumda sofî de vaktin oğludur”³² demiştir. Bu konuda **Börklüce Mustafa da** eserinin 26 a varakında şunları yazmıştır:

“.... . Ve Ebü'l-Vakt derler. Yani, vakt atası³³ demek olur bunlar mukarribin didüğümüzdür. Amma yukarıdaki bölüğe de İbnü'l-Vakt derler. Yani, vakt oğlu demek olur. Zira vaktiden ne gelirse anı işlerler. Amma Ebü'l-Vakt dedikleri, anlar vakti kendüye uydururlar. Her ne ki, diler anı ederler evit (lâkin), anlar dahi ellerinde iken işlemezler. Takdirden geleni döndürmezler. Ana mutî' olurlar. Zirâ rıza-yı Hakk'ı gözedirler. Ve hem bunlar tâlibi, Seyri İlellahdan, Seyr-i Fillâha yetiştirirler. Yani, Allah'da seyr demek olur” denilmektedir. Tarihi kaynaklarda Börklüce'nin velilik iddiasında bulunarak halkı yoldan çıkartmaya çalıştığı belirtilmektedir.³⁴ Bu iddiaların “*Tasvîrü'l-Kulûb*”taki “Ebu'l-Vakt” ile ilgili söylediği sözlerle dayanılarak söylendiğini düşünmekteyiz halbuki bu sözler tasavvufta belli mertebeden sonra konuşulan şeylerdir.

Ahmet Yaşar Ocak bir eserinde, “Rivâyete göre, Şeyh Hüseyin Ahlâtî'nin vefatından sonra, sultanın başkâtibi malını tespit için evine geldiği zaman, içi şarap dolu kadehler, kıymetli kâseler, bir sandık dolusu kıymetli taş, rahiplerin kullandığı türden zunnarlar, bir adet İncil ve en önemlisi astrolojiye ve felsefeye ait kitaplar bulmuştu. Yine İnbâu'l-Gumr'da belirtildiğine göre, Şeyh Hüseyin Ahlâtî Cuma namazlarına dahi gelmedi ve kendisini Mehdi ilân ettiği için Râfızîlik'le suçlanmıştı ki, bu bilgi Şeyh Bedreddin açısından bizim için önemlidir”. “Vâridât'tın bir kısım ilmiye mensupları arasında afaroz edilmiş bir kitap olduğunu, 16. yüzyılda Taşköprülüzâde ilginç bir anekdotla belgelediği gibi, bu yüzyılda ve daha sonraki dönemlerde, şüphesiz Vâridât'taki düşüncüleri dolayısıyla Şeyh Bedreddin'in ve ona bağlananların zındık ve mühlid olduklarına dair fevvalar verilmekteydi”³⁵ demektedir. Abdülbaki Gölpınarlı İdris-i Bitlisî'nin “Heşt Behîşt” adlı eserinden alıntı yaparak “Vatka ki Mevlâna Bedreddin'in virmiş olduğu hilâfetle Mustafa'nın işi revâc-ı tam buldı ve kendinin ve kendi muktedâsının üstü örtülü ibâhat

³² İsmet Zeki Eyüboğlu, *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*, Der Yayınları, s. 328 İstanbul 1980

³³ B Nüshasında “Vakt ıssı” yazılıdır.

³⁴ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simaveni*, İhsan Gümüşyaka Matbaası, İzmir 1957 s. 84

³⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Zındıklar ve Mühlidler 15-17 Yüzyıllar*, s. 156 - 187

ve ilhâdı muktezâzınca insanlar arasında münteşir oldu”³⁶ demektir. Buradan ulema ve saray tarafından gerek Şeyh Bedreddin, gerekse sonrasında bu inançtan olan insanlar acımasız bir şekilde katledilmiş, bunun yapılabilmesi ve meşru zeminin oluşması için de yüzyıllarca bilinen iftiraları ileri sürmüşlerdir.

“*Tasvîrî'l-Kulûb*” adlı bu kitapta yazılanlar ile Şeyh Bedreddîn Simaveni’nin eserlerinde yazılı olanlar arasında çelişki bulunmamaktadır. Çelişki bir yana, Şeyh Bedreddîn’in en çok okunan kitabı “*Vâridât*”ta sunulan bilgiler bu kitap tarafından da desteklenmektedir.

Börklüce, rûhunun tarafından gönlüne gelen cevapla, eserinin adını “*Tasvîrî'l-Kulûb*” koymuş olduğunu belirtmiştir. Şeyh Bedreddîn’in eseri olan “*Vâridât*” ise yine gönle dolan ilâhî feyz anlamına gelmektedir. Çünkü mürid müşidini kendine örnek alır.

Börklüce Mustafa’nın eserinin adı “*Tasvîrî'l-Kulûb*” tur. Ne ilginçtir ki, Şeyh Bedreddîn’in de “*Nûrî'l-Kulûb*” adlı eseri bulunmaktadır. Kitabın yazarı, tasavvufa, Arapçaya, Farsçaya ve Kur’ân-ı Kerim’e ve hadislere oldukça hâkimdir. Her ne kadar eserin içinde “*Börklüce*” veya “*Dede Sultan*” sözü geçmiyorsa da bu sözün lâkap olduğu³⁷ ve halkın ona yakıştırması olarak düşünmenin doğru olacağı kanaatindeyiz. A. Munis Armağan bir eserinde Börklüce Mustafa’nın, *Börklü*, *Börklüceli*, *Gümlüzâde* gibi isimlerle de ayrıca anıldığını bildirmektedir.³⁸ Aynı şey Bedreddin için de geçerlidir. Şeyh Bedreddîn’in, asıl adı *Mahmud bin İsrail*’dir, fakat *Mevlâna Bedreddin*, *Bedreddîn-i Rumî*, *Bedr-i mâh*, *Bedr-i Münir*, *Semâviyü'l-asıl Mahmûd-ı dil*, *Bedr-i semâ*³⁹ isimleriyle de anılmaktadır. Ayrıca eserin mukaddimesinde⁴⁰ Bedreddîn’in asıl adı olan **Mahmud ile Hz. Peygamberin adı olan Mahmud özdeşleştirilip**, Allah’a hamd ve övgüde bulunduktan sonra, peygambere çok büyük saygı ifadeleri kullanılmıştır. “*Yedi iklimin şeyhi, kutbü'l-evliyâ*”, sözünün dışında “*Bedr-i tâbân*”, tabiriyle de Şeyh Bedreddîn’e atıf söz konusudur. Mukaddimedede geçen “*Mansûr*” sözüyle de, Bedreddîn’e müşidi Şeyh Hüseyin Ahlâtî’nin verdiği “*Rum’un Hallac-ı Mansûr’u*” unvanına gönderme vardır. Şeyh Bedreddîn’in Mekke’de kendisinden ders aldığı Şeyhü'l-İslâm Ebu Zeylâi kendisine Anadolu’nun ışığı anlamına gelen “*Rûm’un Pertevi*” tabirini kullanmıştır.⁴¹ Bu ifadenin benzeri mukaddimedede bulunmaktadır.

³⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Menâkıbı*, Milenyum Yayınları, İzmir 2008, s. 32

³⁷ A. Munis Armağan, *Tire’den Darağacına Şeyh Bedreddin*, İzmir 2004, s. 155

³⁸ A. Munis Armağan, *Tire’den Darağacına Şeyh Bedreddin*, İzmir 2004, s. 52-150

³⁹ Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, Döler Reklam Yayınları, İstanbul 1977, s.45

⁴⁰ Mukaddimeler Topkapı Sarayı’ndaki nüshada bulunmamakta, Manisa ve Vatikan nüshasında bulunmaktadır.

⁴¹ A. Munis Armağan, *Tire’den Darağacına Şeyh Bedreddin*, İzmir 2004, s. 87

SONUÇ

Yukarıda sunulan nedenler ve açıklamalardan dolayı, bu kitabın Börklüce Mustafa'ya ait olduğundan şüphe edilmemesi gerekir. Ayrıca gerek Şeyh Bedreddin, gerekse Börklüce Mustafa hakkında yazılanlar, bizim tespitlerimizle çelişmemektedir. Özellikle Börklüce Mustafa'nın "*mülhid, rafizî, mürted*" olduğu ve İslâm'la bağdaşmayan, hatta çelişen görüşleri bulunduğu, çeşitli yazarlar tarafından sıklıkla yinelenmiştir. Onlar hakkındaki olumsuz söylemlerin dönemin siyasal hesapları sonucunda meydana geldiği kesin gözükmemektedir. Şeyh Bedreddin Camiü'l-Fusuleyn gibi Sünnilik açısından çok önemli bir eser yazmış olmasına rağmen senelerce yasaklı kabul edilen insanlar arasında olması, ulemanın bu konuda onu destekleyen ve karşı çıkanlar olarak ikiye ayrılması çok düşündürücüdür. Börklüce'nin fikirlerine de bu nedenle önyargılı bakılması doğal bir sonuç olarak görülmelidir.

Ayrıca "*Sultan*" unvanı padişahlara veya manevî saltanata sahip olduğuna inanılan insanlar için kullanılan bir tabirdir. Pir Sultan, Abdal Musa Sultan, Kaygusuz Abdal Sultan gibi unvanlar erenlerin çoğu için kullanıldığı gibi Börklüce Mustafa'nın da "*Dede Sultan*" olarak anılması dikkat çekicidir. Bezmi Nusret Kaygusuz eserinde Kadı Burhaneddin'in de "*Kadı Sultan*" olarak anılmasını Börklüce babasından kalma bir sıfat olması ihtimalini düşündüğünü belirtmektedir.⁴² Eserinde babasının ismini "*Burhaneddin*" değil de "*Burhan*" olarak kullanması gerçek kimliğini gizlemek, takiplerden korunmak için olduğunu düşündürmektedir. Babasının "*kadılık*" sıfatını da "*Hoca*" olarak değiştirmesi ihtimal dahilinde gözükmemektedir.

Düka ve Hammer, Mustafa'yı "*Şiddetli mutaassıp*" sözleriyle anmış olmaları, onun tasavvufî yönünün ağırlığını ortaya koymak için kullanıldığını düşündürmekte, fakat ayrıntıya girmemektedir. Aynı zamanda bir kaç senede binlerce insanın onun için başını verebilecek bir seviyeye ulaşması, Bedreddin'in, yolunda lâıykıyla yürüyen, kendisini en iyi şekilde temsil eden biri olduğu sonucuna varmamıza neden olmaktadır. Ayrıca "*Tasvîrü'l-Kulûb*" adlı eserinde işlediği konular da bu tespitimizi doğrulamaktadır. Eser sadece tasavvufî konuları içermekte, dönemin siyasal olaylarıyla ilgili en küçük bir bilgi bulunmamaktadır.

Kaynakların Şeyh Bedreddin'in tarikatının ne olduğu ile ilgili kesin bir şey söyleyememelerine rağmen, müridi olan Börklüce'nin bu eserde Halvetiliğin kurallarına bu derece yer vermesi, bizi onların Halvetiliğin bir koluna mensup olduğu sonucuna götürmektedir. Kendilerini Şeyh Bedreddin'in yolundan gidenler olarak gören günümüz "*Bedreddinîler*"in, kendilerini "*gülşeni (gülşâni)*"⁴³ olarak kabul etmesi tespitlerimizi doğrular niteliktedir.

⁴² Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simaveni*, İhsan Gümüşyaka Matbaası, İzmir 1957 s. 84-312-313

⁴³ M. Şerafeddin Yaltkaya, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, Kitabevi Yayınları, İstanbul Nisan 1994s. 18

KAYNAKÇA

- Altınok, Baki Yaşa (2004); Şeyh Bedreddin ve Varidat, Oba Kitabevi, Ankara
- Kaygusuz, Bezmi Nusret (1957); Şeyh Bedreddin Simavenî, İhsan Gümüşyaka Matbaası, İzmir
- Çetinkaya, Nihat (2000); Kızılbaş Türkler, Kum saati Yayınları, İstanbul
- Bursalı Mehmed Tahir (H. 1333); Osmanlı Müellifleri, Matbaa-i Amire
- Armağan, A. Munis (2004); Tire'den Darağacına Şeyh Bedreddin, İzmir
- Yüksel, Müfid (2002); Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, Bakış Yayınları, İstanbul
- Ocak, Ahmet Yaşar (1998); Zındıklar ve Mülhidler 15-17 Yüzyıllar", Tarih Vakfı Yurt Yayınları 3. baskı, İstanbul
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (1980); Şeyh Bedreddin ve Vadidat, Der Yayınları, İstanbul
- Gölpınarlı, Abdülbâki (2008); Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Menâkıbı, Milenyum Yayınları, İzmir
- Kanar, Mehmet (1998), Büyük Sözlük Farsça Türkçe, Birim Yayıncılık
- Kurdakul, Necdet (1977); Bütün Yönleriyle Bedreddin, Döler Reklam Yayınları, İstanbul
- Yaltkaya, M. Şerafeddin (1994); Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, Kitabevi Yayınları, İstanbul
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- Türk Dil Kurumu Yayınları, Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi 1983
- Türkay, Cevdet 1979, *Başbakanlık Arşivi Belgeleri'ne Ggöre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul, Tercüman Yayınları
- Redhouse, Sir James(2000), Redhouse Türkçe Osmanlıca-İngilizce Sözlük, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık
- Sâmi, Şemseddin (1317), Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yayınları, Dersââdet
- Develioğlu, Ferit (1998), Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi 15. Baskı, Ankara
- Dilmen, Cem (1983) Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi

EL YAZMALAR

- Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi 0001287
- Milli Kütüphane'de 0559966
- Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzâde Koleksiyonu 45 Ak
Ze 5707/3
- Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde Vat. Turco 322

DÖRDÜNCÜ OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

Prof. Dr. Pakize AYTAÇ

Hallac-ı Mansur'un Düşünce Dünyasına Günümüz Açısından
Bir Bakış

Doç. Dr. Mehmet ATALAN

Virânî'nin Fakr-nâme'sinde Mezhebi Unsurlar

Doç Dr. İlyas ÜZÜM

Hacı Bektaş Veli'nin Kızılbaş Kültürüne Etkileri

Yrd. Doç. Dr. Ali Ata YİĞİT

Bektaşî Babası Mahmud Cevat Ve Maarif-i Umumiye Nezareti
Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı Adlı Eseri

HALLAC-I MANSUR'UN DÜŞÜNCE DÜNYASINA GÜNÜMÜZ AÇISINDAN BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Pakize AYTAÇ

Gazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi

Yaşadığımız dönemin bilinç kargaşasına, bu tablonun dışından, alternatif bir bilinçle bakabilmek, irdeleyici bir bakış içerisinde kendini ve olayları iki yönlü sorgulayabilmek, kalıpları kırıp öteleyebilmek, hayata şuurla bakabilen fikir hareketlerini geliştirebilmek adına çıktığımız yolda, Türk düşüncesinde yer alan kavramlara dikkat kesilmemiz tabiidir.

Millî kültürümüzün iç zenginliğini keşfetmek, bu yolda kendi iç imkânlarımızı seferber etmek sûretiyle Yaratan, yaratılış, insan, kâinat, rûh, hayat, ölüm ve sonrası hayata ait felsefî zeminlerimizi tartışmaya açmak elzemdir.

Rûh yapımızı oluşturan kavramlar üzerinde düşünmek bizi, ferdiyetten şahsiyete taşıyan önemli bir çıkış noktasıdır. Zira kavramları tarih yoğurur.

Batı koordinatlı sosyolojik zihinlerle geldiğimiz nokta ortadadır. Bu sebeple, düşünce hayatımızın içinde yer alan kavramlar üzerinde durmak, hayat görüşümüzü aydınlatmak adına önemlidir.

Bu düşünceden hareketle; Türk edebiyatında birçok şairin şiirinde yer almış olan Hallâc-ı Mansûr öğretisine ve *Ene'l- Hak* anlayışına, batını zâhir etme yolunda aykırı gibi görünen bir sözün sahibinin, vasat insanlar tarafından nasıl lağvedildiğine temâs etmek istiyoruz. Mistik vecd bilincinin en bireysel deneyimi olan bu sembolün, Türk düşüncesinde yer alışı, bir mite dönüşümü sebepsiz değildir.

Hallâc, miladi X. yüzyılda Bağdat'ta, Arami ve Yunan kültürlerinin kavşığında yerleşmiş Arap toplumunun dünyanın entelektüel merkezi olduğu bir dönemde yaşamıştır.

Düşmanlarından bazılarının iddiası aksine, İslâm düşünce ve kültür mirasını çok iyi hazmetmiş bir sûfi-düşündürdür. O, tasavvufî mirası bildiği kadar, yaşamış ve yaşamakta olan tüm mezhepleri, **Küllâbiye**'den **Mutezile**'ye, **Kerrâmiye**'den **Karmatîlik**'e ve nihayet **Helenistik felsefe**ye kadar tüm düşünce ekollerini harmanlamış; en sonunda ortaya bir "**Hallâcî Sentez**" koymuştur. **Massignon**, bu sentezin kültür ve bilgi bağlantılarını, dev eseri **Passion d'al-Hallaj**'da, aşılmamış bir ustalıkla göstermiş bulunmaktadır.¹

Massignon'dan sonra; Henri Laoust ve M. Louis Gardet'in başkanlığında kalabalık bir bilim ekibi eserin yeni bir edisyonunu hazırlamıştır. İlk iki ciltte, IX. ve X. yüzyıllardaki büyük Abbasi hümanizmi döneminde, halkın, devlet memurlarının ve sarayın somut yaşam koşulları; Hallâc'ın yaşamı, yargılanması ve ölümünün (922) bu ortamda yüklendiği anlam; mistik ermişliğin dost ve düşmanlarının olay karşısında aldıkları tavır ve tutumlarla birlikte Bağdat şehrinin ve Hallâc'ın çağlar boyunca kâh saldırılan kâh benimsenen nüfuz ve etkisi-

¹ Öztürk 1997: 129

nin kapsamlı ve etkileyici bir tablosu yer almaktadır. Üçüncü cilt, vaktiyle Müslüman-Arap düşüncesinin en ileri atılımlarına kılavuzluk etmiş olan ve Hallâc öğretisinin bütün derinliğiyle ortaya konabilmesi için de bilinmesi şart olan büyük “dogmatik” ve “mistik” temaların derlenip sentezlenmesini konu edinmektedir. Dördüncü cilt ise, bütünüyle tablolara, dizinlere, kaynakçalara ve bu anıtsal edisyon için zorunlu olan diğer tamamlayıcı verilere ayrılmıştır.

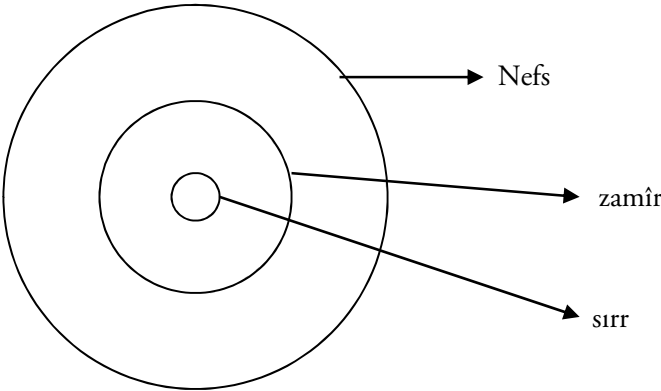
Louis Massignon, yaşamını adeta Hallâc’a adanmış ve bir ömür onun izlerini sürmüştür. Hallâc’la ilgili 2259 yapıtı inceleyerek bu kitabını yazan Massignon, Hallâc’ın adının yaşadığı ve Hallâcçı düşüncenin etkilediği bütün toplumları incelemiş, adının yaşadığı bütün bölgeleri dolaşmış, konuyla ilgili bilgisi olan herkesle konuşmuştur. Bu sebeple, eseri bir başyapıttır.

Sûfilîğin sistematik temelini oluşturan Hallâc, dünyayı vahdet-kesret diyalettiği içerisinde algılamıştır. Dili zor ve gizemlidir. Onun felsefesini nüfuz etmek ciddi inceleme gerektirir. Kullandığı imgelerin retorîği İslâm personalist felsefesine dayanır.

Massignon, Hallâc’ın düşünce dünyasını ele alırken **“Individualisme Anarchique” (Anarşik Bireycilik)** başlığına yer vermiştir.

Sûfilîğin standartlarını kaldırıp atan bu **“sui jeneris bireycilik”**, zirvedeki ifadesini **“Ene’l - Hakk”**ta bulur ve varlığın esasıyla insan beni arasındaki bağı kurarken, insanı, sadece yeni oluşların rüyasını gören bir **“temennî merkezi”** olarak algılamaz; hür ve güçlü bir ego olarak varlık bünyesinde aktiviteye mecbur bırakır.

Bu **aktif-hür ego**, iç dünyası bakımından iç içe üç merkeze sahiptir: **nefs, zamîr, sırr**.

Mistik bir başkaldırı, esâretten kurtulup özgürlüğe bir kanat açış, Allah’tan başkasına kul olmanın yorgunluğundan kaçış, Hallâc düşüncesinin temel görüşüdür. *“Kim hürriyeti murâd edinirse ubûdiyete, kulluğa sıkı bir şekilde devam*

etsin. Hakiki hürriyet Allah'tan başkasına kulluk yapmamaktır. ” diyen bir şahsiyette benlik olur mu?

Hallâc ve Benlik

Hallâc düşüncesinin temel nitelikleri: **Kimsenin taklitçisi-kölesi olmayan, atılğan, hep yürüyen ve yaratan bir benlik. Ölümü onur bilen bu yaratıcı-hür benlik hiç kimseden bir şey dilenmeyen, varoluşunda ödünç alınmış değerler bulunmayan bir kozmik egodur.**

Mevlânâ, zahiri itibariyle bir dâvâ, bir benlik iddiası gibi görünen “*Ene'l-Hakk*” sözünün, aslında kulluğun nihâî derecesinin ve büyük bir tevâzû halinin semeresi olduğunu vurgular. Ona göre Mansûr'un Hakk'a olan muhabbeti nihâî dereceye ulaşınca kendisini yok kılıp, “Ben fânî oldum, Hakk kaldı. ” mânâsına gelen “*Ene'l-Hakk*” ifadesini kullanmıştır ki bu da muhabbet, tevâzû ve kulluğun nihâî mertebesidir. Bu bakış açısından Mevlânâ, Hallâc'ın “*Ene'l-Hakk*” sözünü değil, “Sen Hüdâ'sın, ben ise kulum. ” demeyi tekebbür ve iddia sayar. Zira bu sözü söyleyen kişi kendine bir varlık isnâd etmiş olarak vücûdda ikiliği kabul etmiş olur. Hatta Mevlânâ'ya göre “*Ene'l-Hakk*” yerine “*Hüve'l-Hakk*: O Hakk'tır. ” Demek bile vücûdda ikiliği gerektirdiğinden bir iddiadır. Çünkü “*Hüve/O*” demek “ene/ben” demeyi gerektirir. ² Buradaki “ben”, yaratıcı, aktif, hür, aşk ve aksiyon heyecanı ile ıstırâbî bir varoluş zevkine çevirebilen ben'dir. Bu ben, bir tahakküm ve zevk irâdesini değil, bir rahmet ve hizmet irâdesini sergileyen ahlâkî ben'dir.

Mevlânâ'nın benzetmesiyle, böyle bir dâvâ ve iddiâ sahibi olup ateşe atılmak için nefis Nemrud'unu alt edip İbrahim olmak gereklidir. Engin deryâlara dalıp çok değerli inciler çıkartabilmek için usta bir yüzücü olmak gerekir. ³ Aksi takdirde Hz. İbrahim'e selâmet yurdu olan ateş, Firavun'u helâk ederken Hz. Musâ'ya güvenilir bir yol olan deniz, Hallâc'a yeni bir hayat olan ⁴ darağacı büyük bir ezâ ve cefâ kaynağı olur.

Mevlânâ'ya göre işte bu gerçek benlik akılla idrak edilemez; izâfî benlikten bütünüyle uzaklaşmadığı sürece, kısacası mevî irâdî ile ölüp tam bir fenâ hali yaşamadıkça, yokluğa ermedikçe bu ezeli benliğe ulaşamaz. Zira Nifferî'nin ifade ettiği gibi, kulun kendi nefsi, izâfî benliği de Hakk Teâlâ'nın sonsuz hicâplarından bir hicâptır. ⁵ Öyleyse Hallâc, gerçekliğe nispetle gölge mesabesinde olan izâfî benliğinden fenâ bularak, “*Nefahtü fihî min Rûhî*” fehvâsınca ezeli ve küllî benliği üzere “*Ene'l-Hakk*” demiştir. Bu sebeple de Hallâc'ın meşhur şathiyesi hususunda, “Söyleyen Nâsır idi Mansûr ona tercümân oldu. ” denilmiştir.

² Mevlânâ, Mesnevî, c. I: 372

³ Mesnevî: 119

⁴ Mevlânâ, Mesnevî, c. III: 295

⁵ Nifferî 1934: 31

İzâfî ben'in Mutlak Ben'e dönüştüğü açıktır.

Hallâc-Söz ve Ölüm

*Rumuz-ı Enbiyâ-yı vâkıf-ı esrâr olandan sor
Ene'l-Hakk sırrını candan geçüp berdâr olandan sor*

*Yürü var ehl-i tecridi alâik ehline sorma
Anı cân u cihânı terk edüp deyyâr olandan sor*

Niyâzi-i Mısri

*Bilmediler mollalar Ene'l-Hakk'ın mânâsın
Kaal ehline hal ilmin Hak görmedi münâsip*

Topraktan, sudan, rüzgârdan, ateşten; bütün bunların içinden geçenler bu sözün bir varlık iddiası olmadığını, Allah'ı algılama olayına yeni bir bakış açısı getiren seçkin bir söz olduğunu bilirler.

“Ene'l-Hakk” sözünü Mevlânâ, İslâm bilginleri gibi “kelâm” a dayanarak değil, “düşünce”ye dayanarak yorumlar.

Mevlânâ, Hallâc'ın “Ene'l-Hakk” sözünü mânevî sarhoşluğun ve aşk makamının bir semeresi kabul eder ve sözleri irticalen, irâdesiz bir şekilde ağızdan dökülen sûfinin değil, asıl Sözün Sahibi'nin⁶ olduğunu söyler.

Mansûr'un mazharından “Ene'l-Hakk” diyen Hakk'tır.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin, Hallâc-ı Mansûr hakkında, “Ben Hakk'ım [Ene'l-Hakk] sözü, Mansûr'un dudağında nurdu; ben Allah'ım [Enallâh] sözüysen, Firavun'un dudağında yalandı. ” sözü (şii) pek çok felsefî yorumlara yol açarak edebiyatın önemli bir malzemesi olmuştur. Mevlânâ, Hallâc-ı Mansûr'un “Ene'l-Hakk” sözünü, “Soğuk bir demiri ateşe atarsanız, o tıpkı ateşin korları gibi kızarmaya başlar; rengi ve şekli ile muhteşem bir ateş parçası haline gelir. O zaman o demirin hali dili ile: ‘ben ateşim, ben ateşim’ demesi boş değildir; evet ateştir, o. İnanmazsan elini sür, onu bir sına!” örneği ile açıklayarak yorumlamaktadır.⁷

*Çoğu faydasızdır, iyisi özdür;
Söz, asıl bilerek söylenen sözdür.
Dinlenir, akılda kalır kısa söz,
Binlerce düğümü bir tek sözle çözü!*

diyen Behçet Kemal Çağlar, kemâlin kelâmın altında gizli olduğunu bu mısralarıyla ne güzel ifade etmiştir.

⁶ Mevlânâ, D. Kebîr, c. VII, s. 69-b.939

⁷ Mevlânâ, Mesnevî, c. II, 1988: 24

Mânânın kılıfı olan söz, kelâma can veren rûh gibidir. Söz, hayat veren ve öldürendir.⁸

İşte, sahibini ölüme götüren “*Ene’l-Hakk*” sesi, rûhları mayalandıran diriltici bir güçle, varlığın mânâ ve mazmunu olmayı bu sebeple hak etmiştir.

Tevhîd vâdilerinde dolaşan bu yüce rûh, ölümden ebedî hayatı cânını fedâ ederek bulmuştur.

Yeni oluşların rüyalarını gören rûh, yeni ıstırapların kâbuslarına göğüs germe-ye hazır olmalıdır. Çünkü her büyük aydınlık, yaratıcı ruhta bazı fânîlikleri yakarak beslenir. İstırap, işte bu yanmanın getirdiği acıların genel adıdır. Hallâc, bu ıstırapı en derinden ama en soylu biçimde duyan ve yaşayan ölümsüzlerdendir.⁹

“*Ölümüm yaşamımdadır.*” düşüncesiyle ezeli ben’e ulaşabilen Hallâc, vahşetten zuhûr eden vahdetin sembolü olmuştur.

Ölümsüzlük (immortalite), sahih amellerle elde edilen bir olgudur. İstırap ve çile çekilmeden bu mertebeye erişilemez.

Allah, halktan esirgediği sırları büyük rûhlara açmakla, o rûhları ıstırapın kucağına kendi eliyle itmektedir.¹⁰

Hallâc ve Varlık Felsefesi

İnsan-Tanrı-Evren, varlığın birliğini savunan, gerçek olan, var olan “Bir”dir. “çokluk” bir görüştür. Bir’in değişik biçim ve nitelikte yansımalarıdır. Bu “Bir” de Tanrı’dır. Ancak, evren ve insan bu Bir’in dışında değil içindedir, onunla özdeşir.

Ünlü uzay araştırmacılarından Pribram şu soruyu soruyor: “Beyin maksimum ve minimum düzeylerdeki frekansların tümünü aynı anda bütün hücrelerde, dolayısıyla tek bir hücrede bulundurabiliyorsa, onları bu noktaya yönelten kim? Ve tek bir hücrenin dahi varlığı hayal hükmünde ise, birimlerin varlığından bahsetmek mümkün olabilir mi?” İşte Hallâc tarafından söylenen “**Ben yokum.**” düşüncesinin altında yatan gerçek, “**Ben Hakk’ım.**” sözü ile müspet ilmin kesiştiği nokta burasıdır. Yani, tek bir varlığın varoluşu Hallâc için “aşk”, İlâhî Güç’tür. Ona göre aşk, kudret sıfatının zuhûrudur. Sevdiğin için her şeyini feda etme, benliğinden geçme, **fenâ** halidir. **Ene’l-Hakk** sözü ise, Kadı Ebu Yusuf’un “**Sen kimsin?**” sorusuna cevap olarak verilmiştir. Bu yanıt “**Ben yokum.**”u yaşayanın veya zerre’de Küll’ü müşahâde edenin söylemesi gereken sözdür.

⁸ 3/156

⁹ Öztürk 1997: 71

¹⁰ Öztürk 1997: 275

Aslında zerre yoktur, Küll vardır. Zerre kelimesi, Küll'ü anlatım sadedinde ifade edilmiştir.¹¹

Zerre'de Küll'ü müşahâde etmek, Hallâc düşüncesinin temelidir. 'Her zerredeki bu sonsuz güç nedir?', 'Bir tohumdan ulu bir ağaç nasıl oluşuyor?' sorularının cevabını onun varlık felsefesinde buluyoruz. Bu kâinata her damlanın her katrenin içinde bir umman var, her zerresinde umman olan varlık İlâhî Varlık'tır. Hak kendisinde çokluk olan bir vahidir. İlâhî vahdet bütün varlıkları içine aldığı için Allah ile yarattıkları arasında esaslı hiçbir far veya ayrılık yoktur.¹²

Hallâc düşüncesinin sanata da ilham verdiğini görüyoruz. Ressam Erol Akyavaş da bunlardan birisidir. Akyavaş'ın resimleri önemli bir tasavvuf düşünürü olan Hallâc-ı Mansûr'un insan-evren-Tanrı birliği fikri doğrultusunda daha da soyutlaşmıştır. Bu soyut "Bir" fikri ve bunun savunucusu olan mutasavvıfı tuval üzerinde anlatmak için seçilmiş bilinçli bir harekettir. Ayrıntılardan arınan sade formlar seyirciye ressamın anlatmak istediklerini daha evrensel anlamlar taşıyarak aktarır. Akyavaş, bu dönem resimlerinde boşluğa daha fazla yer vererek daha soyut bir platforma geçer. İslâm Sanatı'nda ve düşüncesinde boşluk ayrı bir önem taşır. Akyavaş da bunun bilinciyle boşluğu kullanır. Boşluğun önemi iki şekilde açıklanabilir: Allah her şeyde, insanın çevresindeki her nesnede, her varlıkta görülebilir. Allah eğer her şeyde görülebiliyorsa, her şeyde Allah'ın bir parçası var ise, boşlukta tüm yaratılmış dünyanın doğasında olan bir şeydir. Bu boşluk Allah'ın her yerde olan varlığını sembolize eder. Diğer taraftan nesnelerin birer suret olduğu düşüncesine göre de aslanan şey Allah'tır. Nesnelerin olmadığı bir yerde, yani boşlukta Allah'ın yankısı hissedilir ve bu boşluk tüm şeylerin ötesinde olana işaret eder. Dolayısıyla boşluk, hem Allah'ın aşkınlığının hem de tüm şeylerdeki onun varlığının sembolüdür. İslâm Sanatı genel itibarıyla soyut bir sanattır. Maddî şeylerin geçiciliğini ve nesnelerin önemsizliğini anlatır. "Boşluk kozmik çevrenin insan üzerindeki sıkı etkisini kaldırır; çünkü ne zaman ve nerede maddenin örtüsü kaldırılırsa ilâhî ışık parlamaya başlar."

Akyavaş'ın 1987 tarihli *Hallâc-ı Mansûr* adlı eserinde, sanatçının sıklıkla kullandığı bazı semboller istiflenmiştir: İçerisine defalarca Allah yazılmış altın bir daire, onun etrafında bir spiral oluşturan bulutlar dizisi ve tuvalin boyutlarıyla sınırlanmış büyüklükte bir *vav* harfi. Spiral bir simge olarak Akyavaş'a, seyirciye yeni anahtarlar sunma olanağı tanır. Spiralde iki türlü hareket vardır; merkezden dışa doğru açılma ve dışarıdan merkeze doğru yönelme. Dışa doğru açılma, hem evrenin oluşumunu hem de evrenin devam etmekte olan genişleme hareketini sembolize eder; merkeze doğru gelişte ise, dairenin de merkezinde olduğu gibi bir olana, tek olana, yani Allah'a doğru bir hareket vardır. *Vav* harfi,

¹¹ A. Hulusi 2007:21

¹² Gündüz 1991: 33

Arap harflerinin sembolizminde önemli bir yer tutar. “Ve anlamına gelen de *vav* harfi, Allah ve yaratılış arasındaki bağı sembolize eder.” Tasavvufta Allah’ı temsil eden *hû* kelimesi *he* ve *vav* harflerinden oluşur. Bu kelimeye meydana gelen ses düşmesi ile *vav* harfinin Allah’ı temsilen kullanılması arasında bağlantı kurulmuştur. *Vav* harfi bu resimdeki semboller arasında boyut olarak en büyük yeri kaplar. “*Ene’l-Hakk*”, “Ben Tanrı’yım” diyen Hallâc-ı Mansûr’un fikirleri ile spiraldeki merkeze yönelme, merkezdeki daire ve dairenin içindeki çokluğun birlik olması arasında görsel bağlantı kuran Akyavaş, böylesine soyut kavramları izleyiciye aktarabilmenin başarılı bir yolunu bulmuştur.

Varlığın özünü harflerin ve seslerin oluşturduğunu söyleyen ve buna göre harflere dayalı bir anlamlar sistemi kuran, dini ona göre yorumlayan Akyavaş; bu sembollerden en çok *Allah* kelimesini, yine Allah’ı sembolize eden ve daha yüklü anlamlar taşıyan *vav* harfini ve *Hû* kelimesini ve kişiyi Allah’a yöneltecek olan, hayır manasına gelen, şekil yönünden Ali’nin kılıcı Zülfikâr’a benzetilen *lâm-elif* kombinasyonunu kullanır. Yine harflerin rakamsal değerlerine göre düzenlenen sihirli kareler, kelimelerin ve harflerin simgelediklerine göre düzenlenen bölmeli dörtgenlerden oluşan tılsımlar resminde kullandığı sembollerdendir.

Başladığı noktadan itibaren dönüp duran bu devran binlerce şekle bürünüp, görünmekte. Her noktadan bir dönüş başlamakta, yine o noktada bitmekte. Merkez de o, dönen de...

Daire geometrik olarak en mükemmel şekil olarak görülür. Ruhun hafifliğini ve tam hareketliliğini sembolize eder. Göğün katlarının dairesel hareketlerle döndüğü düşünülerek, daire ile gök arasında da paralellik kurulur. Dairenin başı ve sonu yoktur. İnsan hayatı ve daire arasında da paralellikler vardır. İnsan hayata bir küre olarak, yani döllenmiş bir yumurta halinde başlar; dünyayı gözlerini oluşturan küre vasıtasıyla görür ve ölümünde de hayat dairesini tamamlamış olur. Herhangi bir geometrik şeklin oluşturulabilmesi için bir başlangıç noktası gereklidir. Dairenin başlangıç noktası ise merkezindeki noktadır. Nokta bir olanı, daimi olanı, ebedi olanı, yaratıcıyı yani Tanrı’yı sembolize eder. Dairenin oluşturulması için belirlenen noktadan bir uzaklık belirlenir ve bu noktaya aynı uzaklıktaki tüm noktalar birleştirilerek, iki boyutta çember, üç boyutta da küre tamamlanır. Daire sonu ve başı olmadığından ebediyetin sembolü olarak görülmüştür.

Lâ-İllâ, evet-hayır ikilemi doğurgan mantığıyla “*Al-Hallâc II*” adlı resimde metafor olarak kullanılır. Hindistan kâğıdı üstüne yapılmış resimde üst üste iki kare yer alır. Koyu mürekkep mavisi zemin üstüne iki koyu ve orta tonda mavi kare yerleştirilmiştir. İki karenin ortasından gök mavisi kesin bir çizgi geçer. Bu resim “evet-hayır” ise, renk açısından da tam bir karşıtlık söz konusu değildir; tam tersine açık tondaki kare, koyu tondaki karenin izdüşümü gibidir. Ya evet hayır’dan çıkmıştır ya da hayır evet’ten çıkmıştır. Burada, ikilemlerin kaynağın-

daki “birlik” söz konusudur. Aynı düşünceyi bu diziden başka bir resimde de “*Al-Hallâc VI'da*” da izlemek olasıdır. Bu anlamda bir resimle bir kez daha karşılaşırız; resim mavi ve altın renkli iki dikey bölümden oluşur. Burada karşıtlık belirgindir. Koyu mavi rengin, bizi sürüklediği alan ilginçtir: Derinlik, sonsuz sessizlik, boşluk ve ölüm. Bu resimler seyredenleri yaşam ve ölüm, Cennet ve Cehennem arasındaki karşıtlık ve birlik üstünde düşünmeye yöneltmektedir.

“evet-hayır” arasında başın gövdeden kopması göze alınmaktadır Hallâc misâli.

Miraçname

Hallac-ı Mansur Serisi, 1989

Hallaç-ı Mansur Serisi, 1988

Hallaç-ı Mansur Serisi- Passion Of Hallac, IX, 1988

Hallâc Düşüncesinin Diğer Omurga Kavramları: Pamuk ve Yay

Menakıbnâmesinde de işaret edildiği gibi Mansûr-ı Bağdadî'nin “Hallâç” lakabını alışı, bir arkadaşının dükkânındaki pamukları kerametiyle lif lif atmasından sonradır. Şiirimizde bu hadiseye dayanan ve genellikle “Hallâç pamuğu gibi atılmak”, “Mansûr yayına dönmek” gibi deyimlerle zikredilen bir başka motif daha geliştirilmiştir. Bu deyimlerden “Hallâç pamuğu gibi atılmak”, daha ziyade vahdet sırrını ifşa etmek veya vahdet âleminde kesret âlemine düşmek söz konusu olduğunda geçmektedir.

Diğer deyim “Mansûr yayına dönmek”te ise, güçten ve takatten mahrum, zayıf, elden ayaktan kesilmiş bir vücut ile hallâç yayının şekli benzerliği esastır.

*Cercîs olup basıldum Mansûr oldum asıldum
Hallâç panbugı gibi bunda atılup geldüm¹³*

*Cevherî'm der yüzüüm sürsem hâk-pâyine
Kınımı döndürdü Mansûr yayına*

İnsanların gönüllerindeki sırları pamuk gibi atıp alt-üst ettiğinden “Hallâc-ı Esrâr” unvanını almıştır.¹⁴

Yay; mahviyeti, tevazuu, hiçliğe dörülü hakiki varlığı simgeler; belî bükük bilgiler sembolü olarak kullanılır.

Hırka

Hırka, aşkın ve mânevî mertebelerin remzidir.

¹³ Tatçı 2008: 203

¹⁴ Uludağ 1997: 377

Bir rivayete göre, Hallâc'ın kendi divanındaki tavsiyesi üzerine cesedi yakılarak külleri Dicle'ye savrulmuş, nehir bundan (vuslattan) dolayı sükûnete kavuşmuş ve Bağdat da sular altında kalmaktan kurtulmuş. Bir diğer rivayete göre, sağlığında kanlarının Dicle'ye ulaştıktan sonra nehrin kabaracağını ve Bağdat'ın sular altında kalacağını söylemiş. Çare olarak da bir dostuna hırkasının suyun üzerine konulmasıyla suların çekileceğini haber vermiş. Gece yatağından kalkan dostu, suların yükseldiğini görünce, hırkasını nehrin üzerine koymuş ve Hallâc'ın kokusunu alan nehir hiddetini yenerek sakinleşmiş ve yatağına geri çekilmiş.¹⁵

*Hak Ta'âlâ emriyle varasın
Hırkamıla anları kurtarasın*

*Halvetümden hırkamı al ey hümmâm
Dicle ırmağına irişdür tamâm*

*Hırkamun iki yenin bandur suya
Tâ ki anlar evliyâ sırrın tuya*

Pervâne

Hallâc, nazarın ötesine geçmenin sembolü olan pervâneyi neden kullandı? Pervâne hakikatin bizzat kendisi olabilmek için hakikatin (ateşin) içine dalmaktır. İşte Ene'l-Hakk, bu aşamada ortaya çıkıyor.¹⁶

Aşkı azap olarak gören Hallâc, âşığın sevgilisi uğruna en acı durumu göze alması gerektiğini düşünüyordu. Kitabın “fehm” (anlama, kavrayış) tâsîninde Hallâc, Tanrı'ya ulaşmaya çalışan âşığı, ışığa ulaşmaya çalışan pervâneye benzeterek, “Pervâne uçtu, döndü, eritti kendini ve yok oldu ortalardan. Resimsiz, cisimsiz, unvansız hale geldi. Artık ne için dönecekti şekillere? Vuslattan sonra hangi hâl vardı ki döne?” der.¹⁷

Kandilin ışığı hakikatin ilmi; sıcaklığı hakikatin hakikati. Alevin içine dalmaksa hakikatin hakkı.

Kendini ışığa atan pervâne mecâzî sanatın bütün dallarında, resimde de kullanılmıştır.

Ateş-Küll-Kül-Kan ve Gül

Ateş, tasavvuf yoludur. Kendi nefsinin ateşlerde yakarak eriten sâlik, seyr ü sülûkunu tamamlayarak insân-ı kâmil seviyesine yükselir.

¹⁵ Aktaş 2003: 100

¹⁶ Öztürk 1997: 312

¹⁷ Öztürk 1997: 306

*Eğer gerçek aşkısan key beklegil sır sözünü
Bir sözden oda atdılar miskin Hallâc-ı Mansûr'ı*

Yunus Emre¹⁸

Vahdet rengine boyanmış, demir ateş rengine bürünmüş, beden kül olmuş. Kül olmadan Küll'e ulaşmak mümkün müdür?

Klasik edebiyatta kan, Hallâc'la ilgili bir mazmundur. Kan, insana hayat veren bir sıvıdır. Güle kırmızı rengini veren de Mansûr ve onun gibi şehitlerin kanıdır. Bilindiği gibi şehitlerin kanı Allah tarafından kutsanmıştır. Bu yüzden ki gül, İlâhî güzelliğin bir sembolü olarak belirir.

“Aşkla kılınan iki rekât namazın abdesti ancak ve ancak kanla alınırsa sahih olur.” diyebilmek için Hallâc olmak gerekir.

Hallâc-ı Mansûr'un elleri ve ayakları kesildiğinde, “Sakin korkudan sarardığımı zannetmeyin. Kan kaybetmekten sararıyorum.” buyurdu. İdam edilmeden önce halk taş atmaya başladı. Atılan taşlara hiç ses çıkarmıyor, hatta tebessüm ediyordu. Bir dostu, taş yerine gül attı. O zaman Mansûr hazretleri inledi. Sebebi sorulduğunda, “Taş atanlar beni yakinen tanımayanlardır. Tabiidir ki halden anlamazlar. Halden anlayanların bir gülü bile beni incitti.” cevabını verdi (Tavırsız dost!).

*Mercan mercan uçuk dudağında kan
İnci inci soluk şakağında ter
Ne baş yedi, ne kan içti bu meydan!
Bu meydan, âşıktan canını ister!*

*Tatlı idi sana akrep kısıacı
Acıya, acıda buldun ilacı
Diyordun üst üste geldikçe acı
Bir azap isterim bundan da beter!*

*Sana taş attılar hep gülümsedin
Dervişin bir çiçek attı inledin
Bağrımı delmeye taş yetmez dedin
Halden anlayanın bir gülü yeter*

Dâr

*Dâra çıkmak bu fena darda Mansûr'a düşer
Ol Ene'l-Hakk diyenin sırrını dâvâ ne bilir*

S. Nesîmî

¹⁸ Tatçı 2008: 407

Dâr: Ağaç, sırık (darağacı: idam sehpası). Tasavvufta fenâ makamı, canı feda etme sözünün verildiği meydan. Bektaşilikte bu meydana gelen bir derviş için okunan şu ifadeye *tercemân-ı dâr* denir: “Allah, Allah! Elim erde, özüm dârda, yüzüm yerde, erenlerin Dâr-ı Mansûr’unda, Muhammed Ali divanında, Hakk’ın huzurunda canım kurban, tenim terceman, fakirin elimden dilimden incinmiş can karındaş var ise dile gelsin, Allah eyvallah hû dost!”

DÂR ÇEŞİTLERİ

1. Dâr-ı Mansûr (Dâra asılır gibi doğru pîr nazârına) durup elini sallandırıp berdâr olmaktadır. (fenâfillah makamı)	2. Dâr-ı Fazlı (Aşk ola, dedikte secdeye varmaktadır. Zira Hz. Fazlı’yı yüzü üstüne bıçağa bıraktılar. Fazlı gibi hançer yüreğimde, demektir.)	3. Dâr-ı Nesîmî (Doğrulup oturduğu vakit dâr-ı Nesîmî olur. Nesîmî gibi postum yüzdürdüm, demektir.)	4. Dâr-ı Fatıma (Ayağını birbirinin üstüne koymaktadır.)

Alevî-Bektâşî töresinde yer alan dâr ile ilgili dualar son derece anlamlıdır. Burada birkaçını zikretmeden geçemeyeceğiz.

Talip Fazlı dârına ine. Pîr diye ki: “Ey talip cesedine can verdi. Kalbine iman verdi. Söylenmeye dil verdi. Tutmağa el verdi. Ne gördün ne iştin? Aldığın var ise ver. Ağlattığın var ise güldür. Döktüğün var ise doldur. Yıkıtın var ise kaldır. ” diye. Eğer ol talipte kul hakkı yok ise Hakk’ın emrinden farzından, peygamberin sünnetinden, Hazreti Ali tarikatından sual ede. Ol talib saklamayıp günahını ele vere. Pîr dahi ol talibin günahını her ne ile temiz olursa meşayihin kavlince göre. Eğer talip günahını saklarsa tarikat-ı Ali’ye kizbetmiş olur. Yol haini, iman uğrusu olur. Tarikat ona helal olmaz...¹⁹

Dârda okunan bu tür dualara “*dâr gülbengi*” ya da “*dâr tercemanı*” denilmektedir. Bu duaların muhtevası tarikat mensuplarının tarikata bağlılığını teyit eden ve onlara yapılan nasihat ve telkinlerden oluşur.

Dâr Gülbengi:

“Allah, Allah, Allah... Geldiğiniz yoldan, durduğunuz dârdan, çağırdığınız pîrden şefaât gösteresiniz, göresiniz. Cenab-ı Hak, Hünkâr Hacı Bektâş Veli Sultan ikrarınızda ber karar eyle. Hünkâr Hacı Bektâş Veli Sultan, Allah’a kul, Muham-

¹⁹ Atalay 1996: 71-72

med'e ümmet, Ali'ye talip eyleye. Bu yoldan, bu dârdan, bu pîrden ayırmaya. Ceddi cemâlim yaramaza, uğursuza, pîrsiz duş getirmeye. Şeytanın şerrinden, gafil gadâdan, görünmez belâdan koruya. Cenab-ı Hak hayırlı evlad, hayırlı devlet, gökten hayırlı rahmet, yerden hayırlı bereket nasip eyleye. Dârınız, niyazınız kabul ola. Gerçeğin demine hü. ”

Bir başka Dâr Gülbengi de şu şekildedir:

“Bismi Şah. Hamdulillah kim men oldum bende-i has Huda. Can-ı dilden aşk ile dem çeker âl-i abâ. Râh-ı zulmetten çıkıp doğru yola bastım kadem. Hâb-ı gafletten uyandım can gözüm kıldım küşâ. On İki İmam bendesiyem, men gürûh-ı nâciyem. Yetmiş iki fırkadan oldum beri, dahi cüdâ. Mezhebim Hak Ca'ferîdir gayrilerden el yudum. Pîrim, üstadım Hacı Bektâş, Kutbu'l-Evliyâ. Hak deyip bel bağladım, ikrar verip erenlere. Mürşidim oldu Muhammed, rehberimdir Murtaza. Ber cemâli Muhammed, Kemâl-i İmam Hasan ve Hüseyin Ali (r. â.) bülende salâvat. Erenlerden haklı hayırlı hizmet, şey'en lillah, Allah, eyvallah. ”

Bektâşî tarikatına ait Adab, Erkân ve Ayinler Mecmuası'nda yer alan Ter-cüman-ı Dâr-ı Mansûr şu şekildedir:

“Ağrıtmış, acınmış kardeş var ise meydan-ı muhabbette yüzüm yerde, özüm dârda, erenlerin dâr-ı Mansûr'unda, er Hak divanında meydan erenlerde benim hakkı olan kardeş kandığı yerden hakkını talep etsün. Tarikata boyun germek hatadır. Erenler menzili teslim-i rızadır. Olduysa dilimden ya elimden her ne geldiyse dilim yahut elim kesmek revâdır, eyvallah. ”

Bektâşî şiiirlerinde “dâr” kavramı sıkça kullanılmıştır. Tasavvufta sûfînin ilerlemesine engel olan günahlarıdır. Bektâşî sûfisi dârda bir anlamda günahlarının muhasebesini yapar. Tarikata ve tarikat ulularına bağlılığını yeniler. Bektâşî tarikatının pîri olan Hacı Bektâş Veli'den de manevi ilerleme için yardım istenir.

Dâr, âşıkların mirâcıdır. Çünkü âşık, ölümle beden denen yükten kurtulup sınırsız bir hürriyete kavuşmuştur.

*İstivâyı gözler gözüm
Sebû'l-Mesânîdir yüzüm
Ene'l-Hakk'ı söyler sözüm
Mi'râcımız dârdır bizim²⁰
Âşıkın dâr olması mi'râcıdur
Başına nûr-ı sa'âdet tâcıdur*

N. Kadim

²⁰ Gölpınarlı 1969: 176

*Her kim, Allah'ın sırrını açığa vurursa
Kanun onu taşlanarak ölüme mahkûm eder!
Hakikat, Hallâc'ın gönlüne yol bulunca,
Darağacı ve ip mirac mertebesini buldu.
Hakikat, Vücut-ı Mutlak'tan ses verince
"Ene'l-Hakk" diyen, Hakikatten başka kim olur!*

Ölümle Dans

Hallâc-ı Mansûr, kendisini darağacında cellâtların kırbaçları ile seyreden halka şöyle hitap etti:

"Allah'im! Şu topluluk senin kullarıdır. Dinlerine olan bağlılıkları yüzünden sana aklanmak ümidi ile beni öldürmek için toplanmışlar. Onları affet! İyi biliyorum ki, bana açtığın sırları onlara açsan yahut onlardan gizlediğin şeyleri benden de gizleseydin, bu hal başımıza gelmezdi. Yaptığın şeyler için yine sana hamd, murad ettiğin şeyler için yine sana hamd olsun Allah'im! . "

Kendi cellâdına gülümseyen bir vizyon adamı olan Hallâc, rûhunun mirâcını başı pahasına gerçekleştirmiş bir aşk şehidi olarak, kendisini öldürenleri bile affeden bir yüce şahsiyet olarak tarihe boşuna geçmemiştir. Dostu Şibîli şöyle bir bilgi aktarıyor:

"Hallâc-ı (idamından sonra) rüyada gördüm ve ona sordum: 'Allah sana nasıl muamele etti?' Dedi: 'Beni bir misafır gibi karşıladı ve bana ikramda bulundu. 'Seninle ilgili olarak diğerlerine nasıl davranacak?' diye sordum. Dedi: 'Onları da affedecek. Bana merhametli davrananları, Allah için merhametli davranmaları yüzünden, bana düşmanlık edenleri de Allah için düşmanlık ettikleri için. '"²¹

*Rahmetünden kılma mahrûm anları
Toğrı dergâhuna varsın cânları*

*Kamusına lutf u ihsân eylegil
Cennet ü didârunıla toylagıl*

*Uş beni vaslun için öldürdiler
Hazret'ünde şâd idüp güldürdüler*

*Bunları sen dahı eyle şâd-mân
Lutfun öküşdür senün yâ Müste'ân*

*Ey Kerîmullâh u Rahmânî'r Rahîm
'İzzetün nûrî hakkiçün ey Hakîm*

*Hazret'ünden ayru kılma bunları
Dâyimâ 'aşkuna olsun yönleri*

²¹ Öztürk 1997: 122

Son sözleri “*hasb el-vâcid ifrâd el-vâhid lahu*” (Âşığa, Bir ve Tek olanı birlemek yeter!) yani “âşığın kendi varlığını, aşk yoluyla temizlemesi gerektiği” olmuştur.²²

SONUÇ

Günümüzde siyasetten sanata, toplumsal ve bireysel alanın her alanına egemen olan yüzeyselleşme, ilke ve öz yoksunluğu, krizler, yapıbozumcu tezler, toplumsal atomizasyonun derinleşmesi, insanlarımızı alternatifsiz, umutsuz ve geleceksiz bırakma, amorfleşme, değersizleşme bir bilinç bulanıklığı yaratmaktadır.

Bugünün medeniyetinde insan, “Hayat nedir?”, “İnsan nedir?” “Kâinat boş ve hedefsiz bir şey midir?” sorularına cevap bulmakta zorlanmaktadır. Bir yanda dogmalardan hareket eden düşünceler kendi içine kıvrılmış bir mantık çemberi içinde boğulmakta, öte yanda bütün değerlere yabancı bir yapılanma bizi sonuçsuz tartışmalar içinde bunalıtmaktadır. Tıpkı Hallâc’ta olduğu gibi.

Oysa, bütün beşeriyeti bağrına basabilecek bir üstün kültürün mensuplarıyız.

Rûh dünyamızı oluşturan kavramlar üzerinde yeniden düşünmeli, onları hayatımıza rehber kılmalıyız.

Mutlu bir gelecek için buna mahkûm ve hatta mecburuz.

KAYNAKÇA

- Hulusi, Ahmet. Evrensel Sırlar. İst, 2007
Aktaş, Hasan. Yeni Türk Şiirinde Hallac-ı Mansur Okulu ve Misyonu. İst. 2003
Aktay, Salih Zeki. Hallac-ı Mansur. İst. 1944
Atalay, Adil Ali. İmam Cafer Sadık Buyruğu. İst. 1996
Birkan, İsmet. Hallac-ı Mansurun Çilesi. İslam’ın Mistik Şehidi. Ardıç yay. İst. 2006
Çelik, Ahmet. Dileden Yükseln Feryad. 2009
Gündüz, Doğan. Hallac-ı Mansur. Göl Yay. Ank. 1991
Gölpınarlı, Abdülbaki. 100 Soruda Tasavvuf. İst. 1985
Günenç, Yaşar. Hallac-ı Mansur-Tavasın. Ank. 1995
İzutsu. İslam’da Metafizik Düşüncenin Temel Yapısı. İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler. Çev. Ramazan Ertürk. Anka Yay. İst. 2001
Kara, Mustafa. Tasavvuf ve Tarikatler Tarikatler Tarihi. İst. 1985
Koryürek, Enis Behiç. Varidat-ı Süleyman. İst. 1956
Okay, Haşim Nezihi. Everekli Seyrani. İst. 1953. s. 68

²² Schimmel 2001: 80

- Öktem, Niyazi. Hallac-ı Mansur, Anadolu Aleviliğinin Felsefi Kökleri. İst. 1994
- Pala, İskender. Ansiklopedik Divan Şiirin Sözlüğü Ank. 1995
- Schimmel, Annemarla. İslam'ın Mistik Boyutları. Çev. Ergun Kocabıyık. İst. 2001
- Sönmez, Demet. Evrenin Açılan Kapıları. İst. 2000
- Şebüsteri Gülşen-i Raz, Çev. Gölpınarlı. İst. 1944
- Tarlan, Ali Nihat. Şeyhi Divanın Tetkik. İst. 2004
- Tatçı, Mustafa. Niyaz-ı Kadim, Hallac-ı Mansur'un Menakıpnamesi. Ank. 2008
- _____, Mustafa. Yunus Emre Divanı 2. c. 2009
- Uludağ, Süleyman. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İst. 1995
- _____, Süleyman. Hallac-ı Mansur. Türk Diyanet Vakfı. İslam Ans. c, 15 İst. 1997
- Lerch, Wolfgang Günter. Bağdat'ta Ölüm. Hallac-ı Mansur. Çev. Atilla Dirim. Yurt Yay. 2000

VÎRÂNÎ'NİN FAKR-NÂME'SİNDE MEZHEBÎ UNSURLAR

Doç. Dr. Mehmet ATALAN

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Mezhepleri Tarihi
Anabilim Dalı

ÖZET

Bektaşilik hareketi, XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu'da şekillenmeye başlamış, XVI. yüzyılda sistemleşerek günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Bu etkinin bir sonucu olarak Bektaşilik öğretilerini işleyen birçok şair ve yazar ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyılda yaşayan Vîrânî de dönemin Bektaşî şairlerinden biridir. Vîrânî'nin Fakr-Nâme adlı eseri, tasavvufî akımlar ile beslenip dinî ve ahlaki konular üzerine yoğunlaşmıştır. Burada, mezheplere göre değişmeyen ve hepsinin üzerinde birleştiği, Kur'an'ın emrine ve Peygamber'in sünnetine dayanan asgari müştereklerden oluşan özgün bir Müslümanlık vardır. Ön planda tutulan dinî motifler, bütün Müslümanların üzerinde ittifak ettiği inanç ve ibadet esaslarıdır.

Anahtar Kelimeler: Vîrânî, Fakr-nâme, tasavvuf, Bektâsîlik, Allah-Muhammed-Ali

GİRİŞ

Bektaşilik, XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu'da şekillenmeye başlamış ve XVI. yüzyılda sistemleşerek günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Bu tesirin bir sonucu olarak Bektaşilik öğretilerini işleyen birçok şair ve yazar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda XVI. yüzyılda yaşayan Vîrânî de dönemin Bektaşî şairlerinden biridir.

Vîrânî, Alevi-Bektaşî geleneğinde yedi ozandan biri olarak kabul edilmektedir. Kaynaklarda, onun nerede ve hangi tarihte doğduğu ve vefat ettiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber eldeki verilere göre Vîrânî, Hacı Bektaş evladı olan Balım Sultan'a intisab etmiş ve bir süre Ncef'te Hz. Ali Türbesi'nde türbedarlık yapmıştır. 1587-1618 yılları arasında İran'da saltanat süren Şah Abbas'la da görüşmüştür. Anadolu'nun birçok yerini gezmiş olan Vîrânî, Bulgaristan'da da bulunmuştur.¹ Ardında, günümüze kadar ulaşan *Fakr-Nâme* isimli bir eser bırakmıştır.

Bizim tespit ettiğimiz Vîrânî'nin *Fakr-Nâme* adlı eserin iki nüshası vardır. Biri, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü 3921 numara da bulunmaktadır. 51 varak (1b-51b), karışık satırlı, samani kâğıt ve ciltsiz olan eserin istinsah tarihi şu şekilde yazılmıştır: “İş bu kitapta icra olunan tashihât-ı evâil cemaziye'l-evvel 1045 tarihi ile müverrih bir nüsha ile mukabele olunduğunda yapılmışdır. 28 Şa'ban 1222 Cum'a sabahı”.

¹ Vîrânî'nin hayatı ile ilgili geniş bilgi için bkz., Vîrânî Baba, *İlmi Cavidân*, Haz., Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., “Hazırlayanın Girişi”, Ankara 2008, s. 16-20.

Eserin ilk varakı, /1b/ Fakirname “Hazâ risâletü Virânî Dede kaddesellahu sırrahu'l-azîz” tanıtıcı ifadesiyle başlamaktadır. Eserde istinsah edenin ismi bulunmamaktadır.

Virânî'nin Fakr-Nâme'sinin bir başka nüshası da Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 42 Kon 5393/3 numarada bulunmaktadır. Cetveller, keşideler, duraklar mor, ciltsizdir. Eserin ilk varakında şu başlık vardır: /63b/ “Hazâ Kitâbi Fakirnâmei Virânî Dede Rahimahullahi aleyh. ” Bu eserde kitap ismi Fakrnâme olarak verilmiştir. Yk. 63b-105b- varakları arasındadır. 220x175-mm harekeli nesih yazı ile yazılmıştır. Müstensihî Dervîş Muhammed Gulam Şah'dır. İstinsah tarihi h. 1300'dür.

Virânî'nin *Fakr-Nâme'sinin*² Anadolu'da değişik isimlerde birçok nüshası bulunmaktadır. Nüshalardan biri Osman Eğri'nin transkribe edip Türkçe'ye çevirdiği *İlmi Cavidân*³ adlı eseridir.

İlmi Cavidân, Virânî'nin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü 3921 ve Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 42 Konya 5393/3 numarada bulunan *Fakr-Nâme* ile benzerdir. Yine Virânî'nin Milli kütüphane, Süleymaniye, Konya Yazmalar, Ankara Üniversitesi Yazma Eserler Katalogu ve Türkiye'nin değişik il halk kütüphanelerinde birçok Risalesi'nin de Osman

² Virânî'nin eseri için bkz., Virânî, *Fakr-nâme*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, No; 3921, 51 vr.; Fakr-nâme; Dini ve Tasavvufî Türk Edebiyatı'nda Fakr-nâmeler'deki fakr kelimesinin lügat manalarının şu şekilde olduğunu görmekteyiz: Fakr, kendinde bir varlık görmemek, her şeyi Hakk'a ırca etmek, insanın şahsı, ameli ve halinin Cenab-ı Hakk'ın bir lütfu olduğunu kabul etmek, dünya malına bağlanmamak, nefse karşı olan alakayı kesmek ve her şeyin tasarrufunun mutlak varlığa ait olduğunu bilmektir. (Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 182) Yoksulluk anlamında olup, gınâ kelimesinin mukabili olan Fakr, mastar-ı metruk olup isim olarak kullanılmaktadır. Tasavvuf istilâhında fakr, mefhum olan varlıktan kurtulmak, fena-fillâh'a mazhar olmak yerinde kullanılan bir tabirdir. Fakr, tasavvufta tarikata yeni giren sâlikten istenen, dünya nimetlerini hiçe sayarak azla yetinmek, alçak gönüllü olmak, nefse düşkünlük göstermek, dünya ile ilgiyi kesmek, Tanrı'dan gayriyi düşünmemek ve kendini Tanrı'ya vermektir. Salık tarikattaki dereceleri birer birer geçerek seyr-i sülûkî tamamlarken bu vasıfları da kazanmış olur. Nihayet son bir mertebe kalır ki o da fenafillâh mertebesidir. Bu kendi varlığını Tanrı'nın varlığında yok etmektir. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1946, s. I/585; Kemal Eraslan, “Yesevî'nin Fakr-nâmesi”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXII., İstanbul 1977, 45-120, 46, 48. Görüldüğü gibi fakr'lık zahiri olarak yoksul bir hayat sürmek olduğu kadar, kişinin fenafillâh'a ulaşmak için yapacağı bir takım mücadeleleri ve geçeceği makamları ifade eden tasavvufî bir istilâhtır. Bu makamları anlatan eserlere Fakr-nâme denir. Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 182.

³ Virânî Baba, *İlmi Cavidân*, Haz., Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2008.

Eğri'nin transkribe edip Türkçeye çevirdiği *İlmi Câvidân*'la benzer olduğu görülmektedir.⁴

- ⁴ (1) **Bilmek Risalesi:** Milli Kütüphanede Yz A 2616/2 numarada bulunmaktadır. Yaprak sayısı 110b-129a arası, 217x168-173x115 boyutlarında, her sayfada 21 satır, talik yazılı, samani kâğıt, şirazesi dağınık, sırtı tamir görmüş, kapakları ebru kâğıt kaplı, mukavva bir cilt içerisinde. Eser, Bektaşilikle ilgilidir. Sözbaşları ve sözüstleri kırmızı, yaprakları rutubet lekeli.
- (2) **Divanı:** Milli Kütüphanede Yz A 2616/1 numarada bulunmaktadır. Yaprak sayısı 1b-108b arası, 217x168-170x95 boyutlarında, her sayfada 21 satır, rik'a yazılı, samani kâğıt, şirazesi dağınık, sırtı tamir görmüş, kapakları ebru kâğıt kaplı, mukavva bir cilt içerisinde, söz üstleri kırmızı, yaprakları rutubet lekeli. Ayrıca bu eserin İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında nüshaları bulunduğu gibi başka yerlerde de nüshalarının bulunabileceği muhtemeldir.
- (3) **Eş'ar:** Milli Kütüphanede Yz A 8151/2 numarada bulunmaktadır. Yaprak sayısı 27b-35b arası, 250x184-220x125 boyutlarında, her sayfada 22 satır, rik'a yazılı, suylu filigranlı kâğıt, yapraklar rutubet lekeli.
- (4) **İrşad name:** Milli Kütüphane 647/2 numarada bulunmaktadır. 165x105-110x65 boyutlarında, yaprak sayısı 37b-110a arasında, her sayfada 15 satır, talik yazılı, abadi kâğıt türünde, miklebli, vişne rengi, meşin ciltli, söz başları kırmızıdır.
- (5) **Kitab-ı Ahval-ı Sufiye:** Milli Kütüphanede Yz A 7604 numarada bulunmaktadır. 220x150-145x85 boyutlarında, 77 varak, her sayfada 13 satır, harekeli nesih yazılı, tac filigranlı, sırtı kahverengi pandizot, kapakları siyah kâğıt kaplı mukavva cilttir. Eser, sufilerin halleri hakkındadır. Rutubet lekeli. Kurt yeniklidir. Sözbaşları ve çizgiler kırmızıdır.
- (6) **Leyla-u Mecnun:** Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde 3142/1 numaradadır. 210x150-175x105 boyutlarında, yaprak sayısı 1b-28a arasında, her sayfada 23 satır, talik yazılı, abadi kâğıt türünde, sırtı bez, üstü ebru kâğıt kaplı mukavva ciltli, söz başları kırmızıdır.
- (7) **Manzume-i Ra'îye:** Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde 3088/10 numarada bulunmaktadır. 210x155-190x130 boyutlarında, yaprak sayısı 52b-53a arasında, her sayfada 16 satır, talik yazılı, abadi kâğıt türündedir. Sırtı meşin, üstü ebru kâğıt kaplı mukavva ciltlidir ve sonunda kasideler vardır.
- (8) **Nazm Nesr-i Virani Baba:** İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında 656/3 numaradadır. 205x135-145x95 boyutlarında, yaprak sayısı 93b-120b arasında, her sayfada 23 satır, nesih kırmızı yazı türündedir.
- (9) **Risale-i Tasavvuf:** Milli Kütüphanede Yz. A 4648/1 numarada bulunmaktadır. 167x104-115x65 boyutlarında, yaprak sayısı 2b-90b arasında, her sayfada 12 satır, nesih yazılı, samanlı kâğıt, yıpranmış kahverengi meşin bir cilt içerisinde. Eser, Bektaşilikle ilgilidir. Yaprakları rutubet lekeli.
- (10) **Risale-i Virani Baba:** Milli Kütüphanede Yz. A 3890/3 numarada bulunmaktadır. 230x170 - 170x90 boyutlarında, yaprak sayısı 63b-84b arasındadır. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Nesih kırmızı yazılı, kartal filigranlı kâğıt türünde, şemseli, zencirekli, köşebentli, miklebli, kahverengi yıpranmış meşin bir cilt içerisinde. Eser, tasavvufla ilgili. Cetveller, çizgiler, duracaklar kırmızıdır. Şirazesı dağınıktır. Bu eserin İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde ve Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde de nüshaları bulunmaktadır.
- (11) **Sifah-name:** Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesinde 646/2 numaradadır. 195x130-155x80 boyutlarında, yaprak sayısı 29b-32a arasındadır. Karışık satırlı, rik'a yazılı, abadi kâğıt türünde, gri renkli ince karton sırtı bez, kısmen kırmızı yazılıdır.

Herhangi bir felsefi ekolü, mezhebi, tarikatı veya dini bir oluşumu doğru anlayabilmenin ve tanımlayabilmenin yolu, onların tutum, davranış ve fikirlerini bizzat kendi liderleri veya mensuplarının yazdığı birinci el kaynaklara dayalı olarak, olduğu gibi ortaya koymaktan geçer. Bu açıdan Kızılbaş Aleviliğine veya Bektaşiliğe ait metinlerin de gün yüzüne çıkarılması, mutlaka bilimsel tahkik yöntemiyle yapılmalıdır. Çünkü tarihsel süreçte bu metinler üzerinde oynandığını, eserlerin çevirisi veya istinsahı sırasında fikirlere müdahale edilerek eser sahibinin fikirleri, dini kimliği ve düşünce sistemi, çeviriyi yapanın mezhep ve meşrebine uydurulmaya çalışıldığını görmekteyiz. Bu yüzden yazılı kaynaklarla ilgili yapılacak neşirler, tek bir nüshadan defalarca yayımlanan eserlerin tekrar neşri veya bir başka nüshadan hareketle yeniden neşredilmesi demek değildir. Ancak bugün Aleviliğin yazılı kaynakları üzerinde yapılan çalışmalarda, bu husus tek bir nüsha üzerinden Arap harflerinden Latin harflerine aktarılarak yayımlanması olarak da algılanmaktadır. İlmî tenkit ölçülerine uygun olarak bir eserin birden fazla yazmasının tespit edilerek tahkikli neşirlerinin yapılması yoluna gidilmemektedir. Tek bir yazmadan hareketle bir eseri yayınlamanın bazı önemli sakıncaları vardır.⁵ Metinlerin süreç takibi yapılmaksızın incelenmesi, o metinleri tarih üstü bir çerçeveye taşımakta ve bu da onları anlaşılabilir olmaktan çıkarmaktadır. Metinler göz ardı edilerek sadece tarihsel malzemeyle yetinmek ise söz konusu oluşumları anlamaya engel olmaktadır.⁶

Vîrânî'nin *Fakr-Nâme*'si incelendiğinde, İslâm inancının bütün karakterlerini yansıtan bir âşık veli tiplmesi ile karşılaşılmaktadır. Vîrânî, *Fakr-nâme* adlı eserde Bektaşilikle ilgili olarak Allah'ın, Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin ve Oniki İmamın isimlerini çokça kullanmış; dört kapı, kırk makam, tâlip, pir gibi konulara da yer vermiştir. Bununla beraber peygamberlerden, tarihi ve menka-bevî şahsiyetlerden, Hz. Ali ve oğullarından, mutasavvıflardan ve bazı Bektaşî büyüklerinden bahsetmiştir.

Vîrânî'nin *Fakr-Nâme* adlı eseri, tasavvufi akımlar ile beslenip dinî ve ahlaki konular üzerine yoğunlaşmıştır. Burada, mezheplere göre değişmeyen ve hepsinin üzerinde birleştiği, Kur'an'ın emrine ve Peygamber'in sünnetine dayanan asgari müştereklerden oluşan özgün bir Müslümanlık vardır. Ön planda tutulan dinî motifler, bütün Müslümanların üzerinde ittifak ettiği inanç ve ibadet esaslarıdır.

İslâm'ın asgari müştereklerinin dışında farklı din anlayışlarının yer aldığı bilgilere bu eserde rastlamak mümkündür. İçerisinde itikadî, fikhî, tasavvufî öğeye rastlanacağı gibi, sosyal işleyiş ve tarihsel arka planla ilgili bilgilere de tesadüf edilebilir. Bu anlamda *Fakr-nâme*'de farklı fikri, siyasi, ilmi, edebi açıdan bir

⁵ Geniş bilgi için bkz., Şeyh Safiyeeddin Erdebilî İshak İbni Cebraîl (735/1334), *Makâlât Şeyh Safî Buyruğu*, Haz., Sönmez Kutlu, Nizamettin Parlak, Horasan Yay., "Hazırlayanların Önsözü", Ankara 2008, s. 9-13.

⁶ Ömer Faruk Teber, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar*, Aktif yay., Ankara 2008, s. 120.

renk tonlamasının mevcut olduğunu görebiliriz. Bu da o dönemde Vîrânî'nin etkilendiği grupları, zümreleri, kişileri, fikirleri ve görüşleri tespit etmeyi kolaylaştırmakla kalmayıp, bunun ötesinde *Fakr-nâme*'deki değişimleri gözler önüne sermektedir. İşte *Fakr-nâme* bu anlamda özellikle üzerinde durulması gereken, dahası içerdiği bilgiler itibarıyla güncel durumda oluşan bazı sorunlara cevapların bulunabileceği türde zengin bir metindir.

Fakr-Nâme, Anadolu'da yazılan *Makâlâtlar*, *Buyruklar*, *Nefesler*, *Erkannâmeler*, *Güllbanklar*, *Cenknâmeler* ve *Tercümanlar* da olduğu gibi,⁷ insicamlı bir teolojiyi sürdüren mezhebi bir eser olmaktan ziyade tasavvufi/mistik nitelikli bir yapı içerir. Bu konuda ve iman edilecek unsurlar hususunda da aynı etkilenme açıkça görülmektedir. Burada; Allah'ın birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere inanmak vardır. Ele alınan imanın şartları, İslam'ın temel esasları ile paralellik arz etmektedir. Ancak iman edileceklerden bahsedilirken kesinlikle Şîa'nın iman esaslarından olan "imamlara imandan" bahsedilmemektedir. Keramet ve velayetten bahsederken, Şîa'nın anladığı anlamda Hz. Peygamber'in dini ve siyasî halefi olmaktan ziyade, sufi düşüncedeki anlamıyla keramet ve velayetin kabul edildiği anlaşılmaktadır.⁸

Fakr-nâme'de Hz. Muhammed'den sonra halifenin kimin olacağı meselesinde, Müslümanların içine düştüğü ihtilaflardan ve Hz. Ebû Bekir'in ilk halife seçilmesiyle sonuçlanan süreçten bahsedilmez. Bunun yanında *Fakr-nâme*'nin içeriğine baktığımızda imametın Ali ve oğullarına ait olduğu ile ilgili ne bir ayete ne de Hz. Muhammed'den gelen bir rivayete yer verilmektedir.

Vîrânî'nin *Fakr-Nâme*'sinde ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret inancını kapsayan temel İslâm inançlarının oldukça merkezi ve yerleşik bir konumda olduğunu gözlemlemek mümkündür. Ulûhiyet-Rububiyet inancı, peygamberlik inancı ve Hz. Peygamber'in nübüvvet ve velayet nurunu birlikte taşıması yönüyle, nübüvvet kurumu içerisinde önemli bir yere sahip olan Hz. Ali sevgisi, Bektaşî düşüncesi ve geleneği ile beraber temel renklerini büyük ölçüde İslâm'dan almıştır.⁹

İlk dönem Şîî kaynaklarda, Kur'an'ın ancak Ali ve oğulları tarafından cem edildiği, Resûlullah'a nazil olduğu şekliyle onlar tarafından bir araya getirildiği, Kur'an'ın aslı itibarıyla on yedi bin ayet olduğu, Fatıma Mushafı'nın elimizdeki Kur'an'dan üç misli büyüklükte olduğu, Beyyine Süresi'nde adı geçen Kureyş'ten yetmiş kişinin isminin çıkartıldığı ve yine Ehl-i Bey'in fazileti ile ilgili

⁷ Bkz., Sönmez Kutlu, *Alevilik Bektaşılık Yazıları*, Ankara Okulu yay., Ankara 2008, s. 31.

⁸ Benzer tespitleri Kutlu, Alevi Bektaşî yazılı kaynaklarında farklı mezhebi unsurları yazarken yapmaktadır. Kutlu, *Alevilik Bektaşılık Yazıları*, s. 39-40.

⁹ Krş., Temel Yeşilyurt, "Alevi Bektaşîliğin İnanç Boyutu", *İslâmîyat*, VI/3 (2003), s. 29-30.

sûre ve ayetlerin de çıkartılmış olduğu rivayet edilmektedir.¹⁰ Ancak Vîrânî'nin *Fakr-nâmesi*'ne baktığımızda Kur'an'ın eksik olmadığı, onun yüz on dört sûre, altı bin altı yüz altmış altı ayet olduğu ifade edilmektedir.¹¹

Günümüzde "Allah-Muhammed-Ali" söylemi ile Hristiyanlıktaki "Baba-oğul-kutsal ruh" tarzında belirlenen teslis inancı arasında bir bağ kurma gayreti sarf edilmektedir. Hâlbuki Vîrânî'nin *Fakr-nâme'sinde* Allah-Muhammed-Ali şeklindeki söylem, Hristiyanlıktaki teslis inancı ile kesinlikle aynı değildir. Allah-Muhammed-Ali üçlemesi Vîrânî'nin *Fakr-Nâme'sinde* şu şekilde geçmektedir: "Doğru yolu göstermeyen kimse, Hakkı bilmemiş demektir. Hakk'ı bilmeyen, Muhammed-Ali'yi bilmemiştir. Muhammed-Ali'yi bilmeyen kimse inançsızdır. Şimdi, ey Hakk'a kavuşmak isteyen kimse! Hak dedikleri Muhammed-Ali'dir. Çünkü hak bütünüyle bunlar vasıtasıyla bilindi."¹²

Fakr-nâme'de, Ali ve oğullarını sevmenin gerekliliği çeşitli vesilelerle şu şekilde anlatılmaktadır: "Ey içini mal mülk sevgisinden boşaltmak ve maddi varlıktan sıyrılarak Hakk'a kavuşmak isteyen kimse! Erenler ölmez ve erenlere ölüm olmaz. Çünkü onların ruhu Muhammed-Ali'dir. Erenler Muhammed-Ali'dir. Sonuç olarak Muhammed-Ali ölmez. Zira peygamberlik ve velilik nuru bir olmuştur. O hak yoldur ki; sonsuzdur, ölmez."¹³ "Âdem'den kastedilen Muhammed, Ali ve onların Ehl-i Beyti'nin niteliklerini bilmektir. Allah şöyle buyurmaktadır: "And olsun ki, biz insanoğullarını şerefli kıldık..."¹⁴ Vîrânî'ye göre bu ayet Ehl-i Beyt'in niteliklerini anlatmaktadır. Bu yüzden Hz. Muhammed, Hz. Ali için şöyle buyurmaktadır; *Ben ilmin şebriyim, Ali de onun kapısıdır*. O halde bir kimse Ali'yi bilmezse Muhammed'i de bilmez. Muhammed'i bilmezse ilmiyle de amel etmiş olmaz. İlmi ile amel etmeyen ve kendisini bilmeyen, Ali'nin evlatlarını kabul etmemiş demektir. Bu nedenle Ali hanedanını kabul etmeyen Ali'yi de sevmemiş olur."¹⁵

Vîrânî'ye göre, İmam Ca'fer Sâdık Tarikatnamesinde şöyle buyurmaktadır: Gönlnü Fakrun canı, Muhammed-Ali'dir. İmdi ey âşıkı sâdık Muhammed Ali

¹⁰ Bkz., Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-Kuleynî(329/940), *Usûl mine'l-Kâfî*, I-II, Tahran 1389, s. I/228, 239; I/414; II/631, 634; İbn Ebi Zeyneb Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm en-Nu'mânî(360/971), *Kitâbu'l-Gaybe*, thk. Ali Ekber el-Ğıffârî, Tahran trz., 318-319; Ebû Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed b. en-Numân el-Ukberî el-Bâğdâdî Şeyh Müfid(413/1022), *İrşâd*, Beyrut 1975, s. 356. Ayrıca bkz., W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, Çev., Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay., Ankara 1998, s. 65.

¹¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü No; 3921, vr. 27a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, No; 5393/3, vr. 85b.

¹² Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 2a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 63b.

¹³ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 5a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 66b.

¹⁴ 17. İsrâ, 70.

¹⁵ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 8a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 68b.

Hakdur, zirâ biri Allah'ın Peygamberi'dir. Diğer Allah'ın dostudur... Muhammed-Ali'ye inanmayan kimse hakkında Allah şöyle buyurmuştur: ¹⁶ “İnkâr edenler için hazırlanan ve yakıtı insanlarla taş olan ateşten sakının.” ¹⁷

Fakr-nâme'de tevellâ ve teberrâ kavramlarına da çeşitli vesilelerle değinildiği görülmekle birlikte, bu kullanımların kendine özgü bir karşılığının olduğu anlaşılmaktadır. ¹⁸ Ey Vîrânî kıl tevellâ daima/Hanedana çün sana desturdur, ¹⁹ Vîrânî kıl tevelli hândâna/Cemi'i âşıklar içinde mübîn ol. ²⁰ “Vîrânî kıl teberrâ kimde görsen/Bu üç fiili odur ehl-i hıyanet.” ²¹

Eserde, tevellâ ve teberrâ'nın, İmamiyye Şîasi'ndeki karşılığının bir uzantısı olan Ali dışındaki ilk üç halifeye lanet okuma ve sahabeleri tekfir etme gibi tutumlara hiçbir şekilde rastlanmamaktadır. Hatta bunun aksi yönde değerlendirmeler vardır. Mesela Hz. Hatice'ye metin içerisinde yer verilerek, hakkında olumsuz değerlendirmede bulunulmaz. ²²

Oniki imam ve bunların faziletlerine ilişkin uzunca bilgiler verilen ve onlar hakkında birçok rivayet anlatılan söz konusu eserde; “Gel ey Mümin beri, farz-ı Hüdâ'dır/Hakk'ı bilmek, çün kavl-i Mustafa'dur; Hakk'ı bilmek dilersen, bil Ali'yi/Oku ilmin kapısı Murtazâ'dur; Hasan'ım, hem Hüseyin'ım, Âbidin'ım/Benim gözüm nûru, İmam Bakır-ı Bekâdur; Beri gel, Ca'fer-i Kâzım, Rızâ'ya/Tâki'ye vir özün, lütfi sehâdur; Nâki, hem Askerî, Mehdî'yi Hâdî/Olubdur ey Vîrânî, ol Senâdur” ²³ denilmektedir.

Bir başka ifadede Vîrânî, Hz. Hatice, Hz. Fatıma, Hz. Ali ve on iki imamı şu şekilde övmektedir: “On iki nokta on iki imama maildür on iki imam Hadice ve Fatıma'ya maildür, Hadice ve Fatıma yigirmi sekiz hurufa maildür ve dahi yigirmi sekiz huruf lâm-elife maildür ve lâm-elif Muhammed-Ali'ye maildür ve Muhammed Ali yigirmi dokuz sure-i Kur'an'un evvelindeki mukattaâta maildür ve dahi mukattaât yüz on dört sure-i Kur'an'a maildür ve yüz on dört sure-i Kur'an altı bin altı yüz altmış altı ayete maildür ve altı bin altı yüz altmış altı âyet on sekiz bin âleme maildür ve on sekiz bin âlem Âdem'e maildür ve dahi Âdem Hakk'a maildür ve Hak evlâd-ı Muhammed-Ali'ye maildür ol sebebendur ki buyurmuşdur: *Sen olmasaydın, sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım*, imdi yeri ve göğü ve on

¹⁶ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 4a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 66a

¹⁷ 2. Bakara, 24.

¹⁸ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 14a, 22b, 26a, 41a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 74b, 81b, 85a, 95a.

¹⁹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 11a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 71b.

²⁰ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 6a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 67a.

²¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 3b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 64b.

²² Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 24b, 25a, 25b, 27a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 84a, 84b, 85b.

²³ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 2a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 64a.

sekiz bin âlemi ve cemi-i varlığı Hakk Teâlâ, evlad-ı Ali'nun dostluğuna icad eyledi öyle olacak sen ne kıyas eylesin. ²⁴

Eserde Nebi aleyhisselam, Hz. Ali ile ilgili şöyle buyurmaktadır: *Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır.* ²⁵ *Ali'den başka genç, Zülfikar'dan keskin kılıç yoktur.* ²⁶ *Ey Ali, etin etimdir, bedenim bedenimdir; kanın kanımdır, ruhun ruhumdur, elin elimdir, ben seninleyim, sen bendensin ben de sendenim; Ben ve Ali tek nurdan yaratılmışızdır.* ²⁷

Caferi mezhebinin en önemli görüşlerinden olan ve belli bir miktar karşılığında gerçekleşen mut'a nikâhı, abdestte çıplak ayağı mesh etmek, ezanda "Eşhedü enne aliyyen veliyullah" kısmın ilavesi, günlük namazlarda öğle ve ikindi, akşam ve yatsının birleştirilerek kılınması gibi ifadelere rastlanılmamaktadır. Mut'a nikâhının cevazı bir tarafa, ondan lafız olarak bile bahsedilmemektedir. Aynı şekilde namazların çeşitlerinden bahsedilmesine rağmen, namazların birleştirilmesine yönelik bilgi yer almamaktadır. Hanefilikte olduğu gibi abdestin farzlarından biri "ayakların topuklarla beraber yıkanması" ²⁸ olarak sayılırken Caferi fikhında olduğu gibi meshetmekten bahsedilmemiştir.

Şîa'da Mehdi olarak anılan ve gaybet-i kübra'da gizlenmiş olarak inanılan Muhammed b. Hasan el-Mehdi, *Fakr-nâme*'de yer almakta ve Mehdiyi sâhib-i zemânun ve Mehdi'yi hâdî olarak zikredilmektedir. ²⁹ Şîa'da olduğu gibi gizliliği, günün birinde yeryüzüne dönerek adaleti sağlayacağı hususlara ilgi gösterilmemiştir.

Oniki imam ve ondört masumun birlikte zikredilmesi Virânî'nin *Fakr-nâme*'sinde, bu anlayışın İsnâaşeriyye Şiîliğinden farklı olduğunu göstermektedir. Çünkü on dört masum, İsnâaşeriyye mezhebinde on iki imama Hz. Muhammed ve kızı Fatıma'nın ilave edilmesinden ibarettir. ³⁰

Bütün bu değerlendirmelerden hareketle, *Fakr-nâme* merkeze alınıp Hanefilikle kıyaslandığında, Caferiliğin etkilerinin daha yüzeysel ve şekli olduğu ifade edilebilir. Bu gibi nakillerde imamların bilinmesiyle, tarikatın silsilesinin bilinmesi arasında bir irtibat kurulduğu, imamları bilmenin ve onlardan haberdar olmanın tümüyle tarikatın silsilesini bilmek anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

²⁴ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 27a; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 85b.

²⁵ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 8a; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 68b.

²⁶ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 29b; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 87b.

²⁷ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 27b, 28a; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 86a-86b.

²⁸ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 35a-35b; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 93a-93b.

²⁹ Geniş bilgi için bkz., Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 2a, 20a, 25b; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 64a, 79b, 84b.

³⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı yay., 2. baskı, İzmir 2004, s. 351.

Fakr-nâme'nin tesiri altında kaldıkları Şîî akidelerin, siyasi Şîîlikten ayrı mistik, tasavvufi bir Şîîlik olduğu söylenebilir. Genel olarak İmamet, gaybet, rec'at, mehdilik gibi kavramlara yüklenilen siyasi Şîîlikteki anlamları *Fakr-nâme* metninde karşılıklarını bulmak mümkün değildir. Ancak bu metinlerde mezhepler üstü inanç ve ibadet esasları ile Kur'an'daki emir ve yasakların ön planda tutulduğu bilinmelidir. *Fakr-nâme*'ye baktığımızda, temel inanç ve ibadet esaslarının Şîîlikle dolaylı dolaysız irtibatlandırabilecek bir bilgiye veya kabule tesadüf edilmemektedir. Yine bu eserde ifade edilen iman esasları arasında, ne Şîîliğin temel dinamiklerinden biri olan imamet anlayışına, ne de ibadetlerin şekil ve özünü ilgili bir Caferî anlayışa rastlamak mümkündür. Çünkü *Fakr-nâme*'de Ali'nin tarikatından bahsedilmektedir. "Hâk Teâlâ buyurur ki; cem-i cihan Ali'ye muhib olsa, cehennemi kaldurdurdum, imdi narda yanmamak dilersen evlâd-ı Ali'ye ikrâr eyleye ve tarikatine irade getüre ve her kim ikrâr eylemez ve tarikati üzere olmaz ehl-i cennet değüldür."³¹

Fakr-nâme'de yer alan hadislerle gelince, bunlar her ne kadar Şîî rivayetlere uygun yer almış ise de olayları Şîîlerin iddia ettiği gibi bir delil olarak kabul etmemiştir. Nitekim ne sahabe tan edilip zulüm ve gasp ile suçlanmış, ne de efdal ve mefdul formülünden söz edilmiştir.

Fakr-nâme'de, Şîîliğin karakteristiklerinden olan "İmametın nass ve tayinle olduğu, Ali'nin soyuna tahsis edildiği, İmamların masum oldukları"³² şeklindeki anlayış biçimlerinin tezahürlerini görmek de pek mümkün değildir. Keza bu durum, Şîa'daki gibi bir inanç esası olarak belirlenmemiştir. Hz. Ali ve diğer imamlar siyasi ve hukuki değil, manevi rehberler olarak yüceltilirler ve onların tarihsel kişiliklerinden çok söylenceler şeklinde aktarılan menkabevi kişilikleri öne çıkmaktadır.

Dikkat çekici bir olay da şudur. Virânî bu eserinde Şîî inancın aksine, Hz. Hatice'nin de on iki imamın nesli ve anası olduğunu ifade etmektedir: "On iki imam, on dört temiz masuma yönelmiştir. On dört temiz masum Fatımatü'z-Zehra ve Hatice'tü'l-Kübra'ya yönelmiştir."³³

Eser incelendiğinde Virânî, *Fakr-nâme*'sinde İmamiyye'den farklı bir Ali ve Ehl-i Beyt kültü geliştirmiştir. Çünkü bilinen Şîa öğretisi, Muhammed ile Ali'nin dört kapı kırk makam birlikleri üzerine kurulmamıştır. Böylece aradaki farklılık, siyasi ve itikadi bir ayrılık olmaktan çok, sufi gelenekteki bir farklılaşma olarak görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi dört kapı kırk makam geleneği Şîî-İmami gelenekte hiç bir şekilde yer almaz.

³¹ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 51a, 51b; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 104b-105a.

³² Hasan Onat, *Emeviler Devri Şîî Hareketleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993.

³³ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 25b; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 84b.

Eserde çeşitli mezheplerin farklı görüşleri bazen içiçe bir görüntü arz edebilmekte ve bu anlamda senkretik bir yapı örneği ortaya çıkmaktadır. Vîrânî, farklı mezheplerin yaklaşımlarını temel almış, farklı bağlamlarda Ali ve soyu ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Durumun böyle olması çoğu araştırmacı için ilk etapta bir kafa karışıklığına sebebiyet vermektedir.³⁴ *Fakr-nâme*'nin belli bir süreç takibi merkeze alınarak incelenmesi bu bakımdan son derece önemlidir. Dikkatle incelendiğinde, eserde İslâm'ın bir çatı kavram olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu, İslâm'ın sadece bir din olarak kabulünü ifade etmemekte, aynı zamanda dinin temel inanç esaslarının ana hatlarıyla hazmedildiğini de ortaya koymaktadır. Dahası toplumsal olarak İslâm dinine mensubiyetin vurgulandığını çağrıştıracak türde formülasyonlar da *Fakr-nâme*'de yer almaktadır.

Fakr-nâme'de bu yaklaşım, örneklerle doludur. Özellikle Kur'an'dan bolca alıntılar yapılması ve kimi dualarda ayetlerin yer alması, Kur'an'a verilen önemin bir göstergesidir. *Fakr-Nâme*'de, Kur'an-ı Kerim ve onun hükümleri kesinlikle tartışılmaz. Bilindiği gibi söz konusu eserin kaynağı ve orada vaaz edilen Müslüman hayat tarzını belirleyen ana unsur öncelikle Kur'an-ı Kerim'dir. Bu sebeple olsa gerek Kur'an-ı Kerim, eser içinde teferruatlı olarak anlatılmaz. Ancak Kur'an'ın yüz on dört sûre, altı bin altı yüz altmış altı ayet olduğu açık bir şekilde farklı varaklarda ifade edilmektedir.³⁵

Temel inançlar bakımından *Fakr-nâme*, Kur'an ve Sünnet'ten kaynaklanan İslâmî düşünce ile bu iki kaynağa ters düşmeyen mükemmel bir kompozisyon olduğu şeklindedir. Bunlar değerlendirildiğinde eserdeki genel görüşler farklı mezhebi anlayışların izlerini taşıdığını söyleyebiliriz.

Alevilik-Bektaşiliğin etkilendiği ilk kültür çevresi Hanefî-Mâturîdî kültür çevresidir. Özellikle Bektaşilerin iman tanımları, iman edilecek unsurlar gibi konularda Mâturîdîliğin fikirleriyle hemen hemen aynıdır. Ehl-i Sünnet'in iki büyük ekolünden biri olan Mâturîdîliğin kökleri Ebû Hanîfe'ye kadar uzanmaktadır. *Fakr-nâme*'deki iman tanımı, Mâturîdîlik etkileşiminin en önemli yansımalarından biri olarak kabul edilebilir.³⁶ İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'ye göre, "İman dil ile ikrar kalb ile tasdiktir, ameller imana dâhil değildir, büyük günah, şirk olmadıkça imana zarar vermez. Taat de, iman olmadıkça kişiye fayda vermez."³⁷ Mâturîdî de bu hoşgörüyü dayalı iman anlayışını aynen benim-

³⁴ Bkz., Teber, *Bektâşî Erkân-nâmelerinde Mezhebi Unsurlar*, s. 122.

³⁵ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 8a, 27a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 68b, 85b.

³⁶ Kutlu, *Alevilik Bektaşilik Yazıları*, s. 37.

³⁷ İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, Çev., Mustafa Öz., İFAV., Yay., 2. Basım, İstanbul 1992, 57. Ayrıca bkz., Kutlu, *Alevilik Bektaşilik Yazıları*, s. 37.

semiştir.³⁸ Vîrânî, iman konusunda şöyle demektedir: *Kişinin inancına şüpheli karışmışsa, onun imanı dürüst, yani tam (tahkiki) değildir.*³⁹ *Şimdi ey Hakka kavuşmak isteyen kimse, Hamd Allah'a mahsustur demekten kastedilen Allah'ı anmaktır. Allah'ı anmaktan kastedilen Allah'a hamd ile birlikte demektir. Eğer Allah'a kavuşmak istersen, özüne bak. Çünkü özünü bilen Hakk'ı bilir. Özünü bilmeyen Hakkı bilmez. Hakkı bilmeyen Allah'ı göremez.*⁴⁰

Fakr-nâme'de Mâturîdî mezhebinin etkisinin bulunduğu dair bir diğer somut veri de, "tekvin" konusudur.⁴¹ Bu konu; Mâturîdîliğin özelliği olan ve Eş'arilikle arasında derin ihtilaflara yol açan hususların başında gelmektedir. Eserde Allah'ın sıfatları arasında tekvin sıfatına da yer verilmiş olması,⁴² Mâturîdîlik mezhebinin etkisini göstermesi bakımından önemli bir husustur. Çünkü Vîrânî, şu ayetleri yaratma ile ilgili örnek göstermektedir;⁴³ "Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık."⁴⁴ "Biz insanı en güzel biçimde yarattık."⁴⁵ "Andolsun biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık."⁴⁶

Hanefilik⁴⁷ ve Mâturîdîlik'de olduğu gibi,⁴⁸ Allah'ın veli kullarının keramet gösterebileceği Vîrânî'nin *Fakr-nâme*'sinde de ifade edilmiştir. *Ali'dür her dü âlem zât-ı mutlâk/Âli'dür kudret hikmet-i kerâmet.*⁴⁹ Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye "Hazret-i şâh-ı velâyet ve nûr-i hidâyet ve sâhib-i kerâmet"⁵⁰ ifadelerini kullanmaktadır.

Vîrânî, *Fakr-nâme*'sinde yine Mâturîdîlik'te olduğu gibi,⁵¹ akletmeyi tavsiye etmektedir: "Ey Allah'a ortak koşan kimse, rahmeti, şefaati ve ermiş kimsenin tesirini kimden umarsın, aklet. Hakk'ın yol göstermesi, Muhammed'in şefaati

³⁸ Mâturîdî'nin hoşgörüyü dayalı iman anlayışı için bkz., Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Kitâbu'r-Tevhid*, nşr., Bekir Topaloğlu-M. Aruçi, Ankara 2003, s. 487 vd. Ayrıca bkz., Kutlu, *Alevilik Bektaşilik Yazıları*, s. 37.

³⁹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 2b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 64a.

⁴⁰ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 1b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 63b.

⁴¹ el-Mâturîdî, *Kitâbu'r-Tevhid*, s. 60-61.

⁴² Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 19b, 24b, 25a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 79a, 83b, 84a.

⁴³ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 8a, 10a, 13b, 19b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 68b, 70b, 73b-74a, 79a.

⁴⁴ İsrâ, 17/70.

⁴⁵ Tin, 95/4.

⁴⁶ Mü'minûn, 23/12.

⁴⁷ *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, s. 57.

⁴⁸ el-Mâturîdî, *Kitâbu'r-Tevhid*, s. 296.

⁴⁹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 21b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 80b.

⁵⁰ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 27b, 28a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 86a-86b.

⁵¹ el-Mâturîdî, *Kitâbu'r-Tevhid*, s. 4-5.

ve İmam Ali'nin velayetidir ki Kur'an fehmedilmiştir. ⁵² "Cemi'i mevcudâtun zâtı ve sıfatı âyinesi Âdem'dur Âdem'i fehmeyle. ⁵³ "İşte âyet, işte hadis, fehm ve idrak eyleme şeytan olayım dersen. ⁵⁴ "Men arefle nefsunı fehm eyle var/Ol ki bildi vâkıf-ı Mevla durur. ⁵⁵

Mâturîdîlik'te ⁵⁶ var olan ve genel İslâmî telakkilere uygun olarak, amentü veya iman esasları şeklinde ifade edilen altı unsuru Vîrânî de kabul etmekte ve bunları şeriatın ilk makamı olarak değerlendirmektedir. Vîrânî'ye göre, "Şeriat'ın ilk makamı iman getirmektir: İmanın da altı şartı vardır. Onlar da; Allah'ın birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaza ve kaderin, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmaktır. ⁵⁷

Allah inancı, *Fakr-nâme*'de Vîrânî'nin en fazla üzerinde durduğu konulardan biridir. Örneğin eserin farklı varaklarında Allah'ın varlığı ve birliği tek tek yazılmıştır. Keza Allah, eserin çeşitli yerlerinde, Celal, Hak, Tenri, Rab, Rahman, Ma'bud, Huda, Mevla, Yezdan gibi isimlerle anılmaktadır. Allah'ı bilmek için kişinin özüne bakması gerektiği söylenmektedir. ⁵⁸ Yine Allah'ın diğer isimlerine de ayrıca yer verilmektedir. ⁵⁹

Vîrânî, Kur'an'a paralel bir Allah tasavvuru ileri sürmektedir. Ona göre Allah nurdur, faildir, hidayettir, bakidir, herhangi bir şeye benzemekten uzak ve beridir, Allah dilediğini işleyendir. ⁶⁰

Meleklerle inanmak, İslâm akaidinde imanın şartları içerisinde yer almaktadır. Onlar, Kur'an-ı Kerîm ve Peygamber ile var olduğu bildirilen ve iman edilmesi gerekli olan varlıklardır. Melekler, kavram olarak *Fakr-Nâme* içinde oldukça sık kullanılmaktadır. Allah'ın emriyle hareket eden melekler, iyilere dosttur ve mümin kullara maddi ve manevî bakımdan her zaman yardım eder. İncelediğimiz bu eserde, dört büyük melek olarak zikredilen Cebrâil, Mikâil, Azrâil ve İsrâfil'in isimleri de geçmektedir. ⁶¹

⁵² Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 28a-29b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 86b-87b.

⁵³ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 13b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 73b.

⁵⁴ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 23a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 82a.

⁵⁵ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye vr. 19a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 78b

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz., el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, s. 21-475.

⁵⁷ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 1b, 2a, 3b, 4a, 5a, 5b, 8a, 8b, 11a, 11b, 12a, 15a, 16a, 16b, 17a, 17b, 19a, 19b, 23a, 23b, 25a, 25b, 26a, 26b, 27a, 27b, 28b, 29a, 29b, 31a, 31b, 32a, 34a, 35a, 36b, 37a, 37b, 38a, 39a, 39b, 40a, 40b, 42a, 43a, 47a, 50b, 51a, 51b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 63b, 64a, 64b, 65a vd.

⁵⁸ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 1b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 63b.

⁵⁹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 15a, 19a, 23b, 47a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 75a, 78b, 82b, 101a.

⁶⁰ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 5a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 66b.

⁶¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 25a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 84a.

Hanefilik⁶² ve Mâturîdîlik'te olduğu gibi,⁶³ Vîrânî'nin *Fakr-Nâme*'sinde peygamber sevgisinin yansımalarını yoğun bir şekilde görmekteyiz. *Fakr-Nâme*'de Hz. Muhammed'e olan sevgiden, onun sıfatlarından, mucizelerinden işleyerek gittikleri yolun onun yolu olduğunu vurgulayarak ondan şefaet beklentileri dile getirilmiştir. Hz. Muhammed'in günah işlemiş müminlere, hatta onlardan büyük günah işleyerek cezayı hak etmiş olanlara bile şefaatinin hak olduğu ifade edilmektedir.⁶⁴

İnanç esaslarından ahiret telakkisine gelince; Kur'an'da ifade edilen İslâmi anlayışa paralel olarak kıyametin hak olduğu, diriliş, mahşer, cennet ve cehennemin mutlak olduğu ifade edilir.⁶⁵ Yine Hanefilik⁶⁶ ve Mâturîdîlik'te olduğu gibi⁶⁷ Allah'ı Teâlâ, ahirette görülecektir, der. O, tasavvuftaki genel anlayışa uygun olarak, Hakk'ı bilmek, tanımak için "öz"e nazar eylemek gerektiğini ifade eder ve Hakk'ı bilmeyenin Allah'ı görme imkânına kavuşmayacağını söyler.⁶⁸

Eserin bir başka sayfasında Hz. Peygamberin miraçta Allah'ı görmesi ile ilgili bilgiler mevcuttur. Allah'ın elçisi Hz. Muhammed şöyle buyurmaktadır: "Miraç gecesi Rabbimi en güzel surette gördüm."⁶⁹

Fakr-Nâme'de, Mâturîdîlikteki gibi⁷⁰ kaza ve kader inancı da ön planda tutulur. Hayır ve şer olarak her şey Allah'tan gelir; kişinin başına gelen şeylere menfi bile olsa rıza göstermesi gerekir.⁷¹

Fakr-nâme itikadi perspektiften değerlendirildiğinde; İslâm'ın temel inanç esaslarının benimsendiği, dört kapı kırk makam gibi anlam kategorilerinin şemsiye kavram olarak kullanıldığı görülmektedir. Hatta söz konusu eserde İslam inanç esaslarının benimsenmesinin ötesinde, tatbik edilmesi gereken ilkeler bütünü olarak da gösterilmiştir. İtikadi konular, *Fakr-Nâme*'de liste halinde formüle edilerek verilmemiştir. Mâturîdîliğin kabul ettiği esaslara uygun olarak, Vîrânî'nin *Fakr-nâme*'sinde iman esasları altı esas olarak kabul edilmektedir.

⁶² *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, s. 57-58.

⁶³ el-Mâturîdî, *Kitâbu'r-Tevhid*, s. 475-484.

⁶⁴ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 28a-29b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 86a-87a.

⁶⁵ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 3b, 7a, 12a, 15b, 17a, 19a, 37a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 65a, 67b, 72a-72b, 75b, 77a, 78b.

⁶⁶ *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, s. 58.

⁶⁷ el-Mâturîdî, *Kitâbu'r-Tevhid*, s. 98-109.

⁶⁸ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 1b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 63b.

⁶⁹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 17a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 77a.

⁷⁰ Mâturîdî, *Kitâbu'r-Tevhid*, s. 343 vd.

⁷¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 11a, 31a, 43a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 71b, 89a, 97b.

Kur'an'da namaz, oruç, hac, zekât gibi ifa edilmesi gereken temel ibadetler sıkça emredilmektedir. Tasavvufi akımların, oluşturdukları yapıları sürdürmek, müntesipleri arasındaki bağı pekiştirmek için ibadetleri titizlikle yerine getirdikleri ve davranışların ıslah edilmesine büyük önem verdikleri görülür. İbadetler, Şeriat kapısının ilk makamlarından birini ifade eder. Vîrânî'nin din anlayışını şekillendiren ortam tasavvufi bir ortam ve din anlayışının temel karakteri de tasavvufi bir İslâm anlayışıdır. Zahiri anlamda bu anlayışın inanç ve ibadet boyutundaki belirleyici olan eğilim Hanefiliktir. Çünkü bu husus eserde net olarak görülmektedir.

Kızılbaş ve Bektaşî olarak adlandırılan zümrelerin Anadolu'ya geldikten sonra, en çok etkilendikleri çevrenin Hanefî kültür çevresi olduğu tarihsel veriler tarafından doğrulanmaktadır. Öyle ki; Horasan ve Maverâünnehir'de Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat şemsiyesi altında görülmeyen Zeydi, Mutezili, Kerrami ve Mürcii fırkalarının dahi pek çoğu bu Hanefî kültür havzasının fıkhıdaki tartışılmaz lideri Ebû Hanîfe'nin görüşlerine göre dini ve sosyal hayatını sürdürmekteydiler.⁷²

İslâm'ın beş şartı olarak bilinen ibadet boyutu, herhangi bir mezhebe ait olmayıp, Hz. Peygamber döneminde kurumlaşmıştır, yani mezhepler öncesi dönemde kurumlaşan, mezhep ve tarikatlar üstü müşterek bir husustur. Mutezili, Harici, Sünnî, Şii, Mevlevî, Nakşî ve Bektaşî Müslümanlarca, yerine getirmek konusunda dindarlık düzeyleri farklı olmakla birlikte kabul edilmiştir.⁷³

Vîrânî, bir şeyler anlatırken farz ve vacip gibi İslâm hukukunun temel kavramlarından yararlanmıştır. "İmdi ey tâlib, insan olana farz ve vaciptir ki, kendi meratibi ne ise bile, göre ve pîrlerin yoluna vara. Bed fiillerinden sakına. Zira bed fiil insanda olmaz. Küfür ehlinden olur."⁷⁴

"Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise ona kulluk edin. İşte bu doğru yoldur."⁷⁵ ayetine dikkat çeken Vîrânî, Allah'a kulluk etmek gerektiğini ifade etmektedir. Vîrânî, Allah'a kulluk yolundan ayrılanlara, yarın ahiret gününde azap olduğunu şu ayetle delillendirmiştir;⁷⁶ "Allah ve Resulünü incitenlere Allah, dünyada ve ahirette lânet etmiş ve onlar için horlayıcı bir azap hazırlamıştır."⁷⁷

Tedkik ettiğimiz eserde, insicamlı olmamakla beraber, yaygın olarak kullanan bir hadise dayandırılan İslâm'ın şartları, Kelime-i Şahadet, Zekât vermek, Namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek⁷⁸ şeklinde verilmektedir. Devamında

⁷² Kutlu, *Alevilik Bektaşilik Yazıları*, s. 48.

⁷³ Kutlu, *Alevilik Bektaşilik Yazıları*, s. 41.

⁷⁴ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 7a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 67b.

⁷⁵ Âl-i İmrân Suresi, 3/51.

⁷⁶ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 17a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 77a.

⁷⁷ Azhâb Sûresi, 33/57.

⁷⁸ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 26a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 84b-85a

ise şu ifadelere yer verilir; bir kimsenin Müslüman olması için Kelime-i Şahadet getirmesi gerekir. İslâm dininin ilk şartı olan Kelime-i Şahadet, Tanrı'nın birliğine ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna inanmaktır.⁷⁹

Fakr-Nâme'de dikkat çeken hususlardan diğer biri de, Hanefilikte olduğu gibi⁸⁰ Miraç haberinin hak olduğudur; "Tamam, elli huruf olur nokta adedince elli nokta elli vakit namaz adedince ki Miraç gicesi Hazret-i Resul aleyhisselâm hidâyetden farz olmuştur. Bilmek ve bulmak ve kılmak gerektir, Pes ol demde Hazret-i Resul aleyhisselâm hurufun ihtiyatından didi kim elli vaktin beş vakde karar eyledi."⁸¹ "Namaz dahi elli vakt farz olmuş idi anı dahi tahfif diledi beş vakte karar eyledi."⁸² Bu ifadelerle de Vîrânî, beş vakit namazın elli vakit namazın yerine geçeceğini ifade eden şu ayeti zikretmektedir;⁸³ "Kim ortaya bir iyilik koyarsa, ona on katı verilir..."⁸⁴

Bunlar arasında İslâmın şartları genel hatlarıyla işlenmiştir. Namaz vakitleri Hanefî mezhebi esasları doğrultusunda işlenmiştir.⁸⁵ *Fakr-nâme*'de namazın, Allah'ın emri çerçevesinde şartlarını taşıyan her Müslüman'a farz olduğu net bir şekilde açıklanmaktadır. Beş vakit olan *sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı* namazının haricinde, bütün bu uygulamalara paralel olarak namaz üç kısma ayrılmaktadır: Bunlardan birincisi belli bir yerde ikamet edenlerin kıldıkları namaz, yolculukta olanların kıldıkları namaz ve Cuma namazı.⁸⁶ Yine namaza hazırlık niteliği taşıyan abdestin farzlarından olan *ayağın yıkanmasından* bahsetmesi⁸⁷ Hanefiliğin etkisini göstermektedir.

Eserde İslâm dininin ameli yönü izah edilmiş, ibadetlerin kâmil insan olma yolunda önemli bir vasıta olduğu vurgulanmıştır. Orucun da Miraç gecesi Allah tarafından altmış gün olarak farz kılındığı, fakat daha sonra Hz. Peygamber'in bu sayıyı otuza indirdiği anlatılmıştır.⁸⁸ "Oruç dahi otuz gündür."⁸⁹ Bu ifadelerle Vîrânî, otuz gün oruç tutan kişinin yıl boyunca oruç tutmuş gibi sevap

⁷⁹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 29b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 87a.

⁸⁰ *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, s. 59.

⁸¹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 16b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 76b, 89b.

⁸² Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 32b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 89b.

⁸³ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 16b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 76b.

⁸⁴ En'am, 6/60.

⁸⁵ Abdullah b. Mahmud el-Mavsili, *el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtâr*, thk., Abdullatif Muhammed Abdurrahman, Beyrut 2005, s. I/110.

⁸⁶ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 32a, 34a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 89a, 91a.

⁸⁷ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 33a; 35a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 90a, 93a.

⁸⁸ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 32b; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 89b.

⁸⁹ Vîrânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 35a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 93a.

kazanacağını ifade eden şu ayeti zikretmektedir;⁹⁰ “Kim ortaya bir iyilik koyarsa, ona on katı verilir...”⁹¹

Fakr-Nâme'de İslam'ın beş şartı sayılırken; Kelime-i Şahadet, namaz ve oruçtan bahsedildiği gibi zekâtın ve hac'dan da bahsedilmektedir. “Her kim şekk getürse ve râh-u tarikatlerinde görülmese ehl-i imanum didüğü ve şehadet eylediği ve namaz kıldığı ve oruç tuttuğı ve hacca varduğı ve zekât virduğı ve cemi-i ameli faidesiz ola ve bu cihanun içinde her neye perestiş eylerse haram ola ve teberraya müstehak ola.”⁹² Haccın emredildiği, haccın farzlarının yerine getirildiği nakledilen başka ifadelerde mevcuttur.⁹³

Sonuç olarak, *Fakr-nâme*'de inanç konularında mezhebi taassup ön planda tutulmaksızın İslâm esasları içerisindeki Allah, peygamber ve ahiret inancından bahsedilmektedir. Bu eserde İslâm'ın Kur'an'daki evrensel değerleri öne çıkarmaktadır. Bu anlamda, *Fakr-nâme*'de var olan Sünnilik algısı büyük ölçüde Mâturîlikten beslenmiştir. Akla verilen önem, tekvin sıfatının Allah'ın subûtî sıfatlarından biri olarak kabul edilmesi, Allah'ın görülmesi, Kur'an'ın eksik olmadığı, mucize, şefaât gibi konularda Mâturîdî etkileşiminin izlerini bulmak mümkündür. Fıkhi ve ameli konularda da Hanefilikten izler taşımaktadır. Bu durum özellikle abdest, namaz, oruç, sadaka ve hacc gibi ibadetlerin tasnifi ve yerine getiriliş biçimlerinde kendisini göstermektedir.

Fakr-nâme'de mezhebi unsurlar fazla ön planda tutulmamasına rağmen, bazı mezhebi unsurların metne çeşitli şekillerde ve aynı olmayan tonlarda girdirildiği yalın bir okumayla bile anlaşılmaktadır. Ancak Şiîliğe ilişkin Muhammed-Âli, on iki imam inancı, tevellâ, teberrâ ve benzeri unsurların, Virânî'nin *Fakr-Nâme*'sinde esaslı karşılıklarının olmadığını belirtmek gerekir. Bunlar daha çok törenlerin ve bazı ritüellerin uygulamasında görülen ve duygusal yönü ağır basan yüzeysel yansımalar. Yani Şiî unsurlar bulunmakla beraber, bu gibi konuların da Şiîlikten farklı bir tonda işlendiği görülmektedir. Meselâ Virânî'nin *Fakr-nâme*'sinde Ca'feriliğin önemli göstergelerinden biri olan mut'a nikâhının cevazı, namazların birleştirilmesi, abdestte ayakların meshi gibi hususlar hiçbir şekilde yer almamaktadır. Ayrıca eserde verilen bazı ibadetler Hanefi fikhına göre şekillenmiş olup, Ca'feri fikhını çağrıştıracak herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla Hanefilikle kıyaslandığında, Ca'feriliğin etkilerinin daha yüzeysel olduğu ve bunların da değişik zümrelerin Virânî'nin *Fakr-*

⁹⁰ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 16b; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 76b.

⁹¹ En'am, 6/60.

⁹² Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 26a, 33b; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 84b-85a, 90a.

⁹³ Virânî, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, vr. 7a, 33b; Virânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, vr. 67b, 90a.

nâme'sinde taşıdığı harici unsurlar olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. *Fakr-nâme*'de Hz. Ali ve on iki İmam'la ilgili değerlendirmeler, Şîî unsurların bir yansıması olarak değil, genel İslam düşüncesinde yer alan anlayışın bir yansıması olarak düşünmek gerekir.

HACI BEKTAŞ VELİ'NİN KIZILBAŞ KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ

Doç. Dr. İlyas ÜZÜM

İslam Araştırmaları
Merkezi

ÖZET

Bugün daha çok Alevilik adıyla anılan sosyo-kültürel yapı biri Bektaşilik diğeri Kızılbaşlık olmak üzere iki yapıdan meydana gelmektedir. Bektaşilik XIII. Kalenderilik içinde teşekküle başlayıp XIV. yüzyılın sonlarına doğru Hacı Bektaş geleneği çevresinde Anadolu'da ortaya çıkıp belli ölçüde Balkanlar'a kadar uzanan tasavvufi bir yapı, bir çeşit tarikattır. Kızılbaşlık ise Safevî tarikâtı içinde gelişip XV. yüzyılın son çeyreğinde Şeyh Haydar'ın kendi müritlerine verdiği bir isimle başlayıp devam eden ve bugüne kadar ulaşan "sofiyân" süreğidir.

Her iki yapı temelde, konar-göçer kesimlerin kendilerine has İslam anlayışı olup aradaki fark XVI. yüzyıldan sonra bariz biçimde görülür olmuştur. Bu süreçte, doktriner olarak Kızılbaş ocaklarda Şiî unsurlar bünyeye adapte edilerek daha fazla alınırken Bektaşilik'te bu etki daha sınırlı olmuş, buna karşılık Hurûfî tesirler Kızılbaş ocaklarda yok denecek kadar sınırlı, Bektaşilik'te ise daha güçlü şekilde hissedilmiştir. Öte yandan devam eden dönemlerde Bektaşilik Osmanlı yönetimine daha olumlu yaklaşırken Kızılbaş ocaklar, ayaklanmalar sebebiyle, Osmanlı'ya daima mesafeli durmuştur.

Bektaşilik'te serçeşme diye anılan Hacı Bektaş Veli'nin, Bektaşilik-Kızılbaşlık farklılaşmasından sonra Kızılbaşlığa etkisinden söz edilip edilemeyeceği bir problem olarak ortada durmaktadır. Esasında Kızılbaş şairlerin şiirlerinde Hacı Bektaş Veli'ye azımsanamayacak ölçüde göndermeler yaptığı bilinmektedir. Buradan yola çıkıldığında bir etkiden söz etmenin mümkün olduğu rahatlıkla söylenebilir. Fakat kanaatimizce Hünkar'ın Kızılbaşlık üzerindeki etkiyi takipte en somut yol, onun otantikliği hakkında en az tartışma yapılan eseri Makâlât'daki "Dört kapı Kırk Makam" anlayışıyla, Kızılbaş Aleviliğin temel erkan kitabı olan Buyruk'taki "Dört Kapı Kırk Makam" anlayışının karşılaştırılması olacaktır.

Bu karşılaştırma bize Hünkar'ın Makâlât'ta işlediği "dört kapı-kırk makam" ile Buyruk'taki "dört kapı-kırk makam" arasında büyük benzerlik bulunduğunu göstermektedir. Esasen Buyruk'un çeşitli yerlerinde Hacı Bektaş Veli'ye "pir", üstad ve "kutbu'l-evliya" "kutbu'l-arifin" ve "gavsü'l-vâsilin" gibi göndermeler Buyruk'un Hacı Bektaş Veli'ye saygısını açık biçimde yansıtmaktadır.

Sonuç olarak çok büyük bir olasılıkla, Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'da işlediği "dört kapı-kırk makam" anlayışının, en azından makamların listelenmesi açısından Buyruk'a intikal etmiş olabileceğinden söz edilebilir. Bu da Hünkar'ın Kızılbaşlığa etkisi olarak alınabilir.

Anahtar Kelimeler: Bektaşilik, Kızılbaş, Hacı Bektaş Veli, Buyruk, Dört Kapı-Kırk Makam

GİRİŞ

Günümüzde Alevilik adıyla anılan sosyo-kültürel yapı gerçekte biri Bektaşilik diğeri Kızılbaşlık olmak üzere iki yapıdan meydana gelmektedir. Hacı Bektaş Veli ananesi etrafında gelişen Bektaşilik geçmişten bu yana bu ismi koruyarak günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir Kaynaklarda Rafizilik, Kızılbaşlık gibi adlarla anılan yapı ise XIX. yüzyılda Alevilik diye anılmaya başlanmış, bu kullanım giderek yaygınlaşmıştır.

Biraz daha açık ifade etmek gerekirse Bektaşilik XIII. Kalenderilik içinde teşekküle başlayıp XV. yüzyılın sonlarına doğru Hacı Bektaş geleneği çevresinde Anadolu'da ortaya çıkıp belli ölçüde Balkanlar'a kadar uzanan tasavvufi bir yapı, bir çeşit tarikattır. Kızılbaşlık ise Safevî tarikatı içinde gelişip XV. yüzyılın son çeyreğinde Şeyh Haydar'ın kendi müritlerine verdiği bir isimle başlayıp devam eden ve bugüne kadar ulaşan "sofiyân" sürecidir.

Tarihi arkaplanı bakımından her iki yapı 1240'daki Babai İsyanı sonrası gelişen Babailik Hareketine dayanmaktadır. Gerek Babailik gerekse öncesindeki Yesevîlik, Vefailik, Haydarilik gibi sûfi yapılar temelde, konar-göçer kesimlerin kendilerine has İslam anlayışıdır. Bektaşilik ve Kızılbaşlık, -kuşkusuz bu adlarla olmaksızın- ortak bir yapı iken birbirinden ayrılması başta Abdal Musa olmak üzere Hacı Bektaş Veli kültürünün Batı ve güneyde yayılmasıyla başlamış, bu geleneğin güçlenmesiyle belirginleşmiş, XV. yüzyılın sonları ve XVI. yüzyıldan sonra bu fark bariz biçimde görülür olmuştur. Bu süreçte, doktriner olarak Kızılbaş ocaklarda Şiî unsurlar bünyeye adapte edilerek daha fazla alınırken Bektaşilik'te bu etki daha sınırlı olmuş, buna karşılık Hurûfî tesirler Kızılbaş ocaklarda yok denecek kadar sınırlı, Bektaşilik'te ise daha güçlü şekilde hissedilmiştir. Öte yandan devam eden dönemlerde Bektaşilik Osmanlı yönetimine daha olumlu yaklaşırken Kızılbaş ocaklar, ayaklanmalar sebebiyle, Osmanlı'ya daima mesafeli durmuştur. Son olarak şuna da işaret edelim; Osmanlı Safevî çelişmesinin Çaldıran Savaşı ile (1524) büyük ölçüde düzene girmesiyle Kızılbaş ocaklara Savevî halife ve şeyhleri gelmez yahut gelememiş, bu ocakların merkezi Erdebil Tekkesi ile ilişkileri kesilmiştir. Bundan sonra bu ocakların bir bölümü bağımsız kalırken bir bölümü Bektaşiliğin iki kolundan biri olan Çelebiler ile temas halinde kurarak varlığını devam ettirmiştir.

Bu tebliğde Bektaşilik'te serçeşme diye anılan Hacı Bektaş Veli'nin, Bektaşilik-Kızılbaşlık farklılaşmasından sonra Kızılbaşlığa etkisinden söz edilip edilemeyeceğine işaret edilecektir. Esasında bütün boyutlarıyla Hünkar'ın Kızılbaşlığa etkisini araştırmak bir tebliğin haddi dışındadır. Bu tebliğde öncelikle konuya dikkat çekmek, Hünkar'ın Makalat'ta üzerinde durduğu "dört kapı-kırk makam" kavramının Kızılbaş kaynağı Buyruk'a yansiyip yansımadığına bak-

mak, eğer yansıdıysa buradan yola çıkarak bir etkiden ne kadar bahsedilebileceğine temas edilecektir.

Karşılaştırmaya geçmeden önce şunu ifade edelim ki, Kızılbaş şairlerin şiirlerinde Hacı Bektaş Veli'ye azımsanamayacak ölçüde göndermeler yapılmaktadır. Mesela, ünlü Kızılbaş şairi Pir Sultan Abdal, Hünkar'ı pir, mürşit, imdad edilecek kişi, arif, serçeşme, sır sahibi gibi ifadelerle anar¹. Ayrıca bazı şiirlerinde müstakil olarak Hünkar'ı ve niteliklerini konu edinir. Söz gelimi, altı kıtalık bir şiirinin ilk iki kıtasında şunları söyler:

Arzuladım size geldim
Hünkar Hacı Bektaş Veli
Eşiğine yüzler sürdüm
Hünkar Hacı Bektaş Veli

Pir elinden dolu içtim
Doğdum elinize düştüm
Ak cenneti gördüm geçtim
Hünkar Hacı Bektaş Veli²

Bir başka Kızılbaş şairi olan Kul Himmet de Hacı Bektaş Veli'yi birçok şiirinde över³. Söz gelimi, onun uzun bir şiirinin ilk dördlüğü şöyledir:

Gece gündüz hayalinle gezerim
Bir gece rüyama gir Hacı Bektaş
Günahkarım günahlardan bezerim
Özüm dara çektim sor Hacı Bektaş⁴

Tebliğin ana konusuna, yani karşılaştırmaya geçmeden önce, çok kısa olarak Makâlât ve Buyruk'tan da bahsetmek gerekir. Bilindiği gibi Makâlât Hacı Bektaş Veli'nin en önemli eserlerinden birisidir. Velayetnâmede de Hünkar'ın bu eseri isim olarak de zikredilmektedir. Otantikliği bakımından Hünkar'ın en az tartışılan eseri budur. Hünkar burada birtakım başka konulara da temas etmekle birlikte, esas olarak dört kapı ve bunların onar makamından bahsetmektedir⁵. Buyruk'a gelince, bu eser tartışmasız Kızılbaşlığın ana erkân kitabıdır. Farklı

¹ *Pir Sultan Abdal Divanı*, nşr. Esat Korkmaz, İstanbul 1994, s. 153, 167, 179, 223, 242, 244, 247, 297, 311, 397.

² A.g.e., s. 269.

³ *Kul Himmet*, nşr. İbrahim Aslanoğlu, İstanbul 1997, s. 52, 83, 95, 99, 110, 118, 154, 162.

⁴ A.g.e., s. 134.

⁵ Bk. Hacı Bektaş Veli, *Makâlât* (nşr. Ali Yılmaz vdğr.), Ankara 2007, nâşirlerin Giriş'i, s. 19 vd.

versiyonları bulunan eser, kesine yakın bir ihtimalle XVI. yüzyılda kaleme alınmış ve Kızılbaş ocakların mürşitlerine verilmiştir⁶.

Şimdiden ifade edilmelidir ki Hünkar'ın Makâlât'ta işlediği “dört kapı-kırk makam” ile Buyruk'taki “dört kapı-kırk makam” arasında büyük benzerlik bulunmaktadır. Aslında bu son derece normaldir. Zira Buyruk'un çeşitli yerlerinde Hacı Bektaş Veli'ye göndermeler içeren kayıtlar bulunmaktadır. Mesela, eserin “Mücerret” başlığında mücerretliğin yani evlenmemenin dört kişiden kaldığı, bunlardan birinin de Hacı Bektaş Veli olduğu belirtilir⁷. Yine eserin “Musahib” başlığında Hacı Bektaş Veli pir, üstad ve “kutbu'l-evliya” olarak anılır (a. g. e. , s. 69). Eserin “On İki Hizmet” başlığında ise Hünkar “kutbu'l-arifin” ve “gav-sü'l-vâsilin” diye zikredilir (a. g. e. , s. 152). Yine aynı başlıkta, “çerağcılık” anlatılırken alıntılanan bir deyişin son iki mısrasında şöyle denilir:

Pirimiz, üstadımız Bektaş Veli'nin aşkına
Haşre dek yanan, yakılan aşikân aşkına⁸

Şimdi kapıları ve makamları kıyaslamaya başlayabiliriz. Bilindiği gibi Alevi ve Bektaşî anlayışta kapılar A) Şeriat, B) Tarikat, C) Marifet, D) Hakikat olarak sıralanır. Hacı Bektaş Veli Makâlât'a şu dikkat çekici başlığı koyar: “Adem Tanrı'ya Kaç Makamda Erer?” Hünkar, listelemeye geçmeden önce, kulun Tanrı'ya kırk makamda ereceğini ifade eder, bahsin sonunda da bu makamlardan birisinin eksik olması halinde hakikatin tam olmayacağını belirtir.

A. Şeriat Kapısı

Hacı Bektaş Veli Makâlât'ta şeriat kapısının makamlarını şöyle sıralar:

- a) İman getirmek (Hünkar en uzun açıklamayı bu makam vesilesiyle yapar. İmanın Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmayı kapsadığını beyan eder. Münafıkların cehennemde olduğunu (Nisa 4/145), şirk içinde ölenlerin bağışlanmayacağını (Nisa 4/148) belirten ayetlerle, “elest bezm”ine işaret eden ayetin mealini verir. Ayrıca imanın önemini vurgulayan izahlar yapar. Melek inancıyla ahiret inancı vurgulayan ayetlere yer verir.
- b) İlim öğrenmek (Hünkar burada “Rabbe halis kullar olunuz” ayetine (Âl-i İmrân 3/179) yer vermekle iktifa eder.

⁶ Buyrukla ilgili geniş bilgi için bk. Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Ankara 2010, s. 89 vd.

⁷ *Buyruk* (nşr. Fuat Bozkurt), İstanbul 1982, s. 51.

⁸ A.g.e., s.159.

- c) Namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek, seferberlik olunca kaçmamak ve cenabetten temizlenmek (Hünkar burada namaz, oruç, zekat ve hacı emreden ayetlere atıf yapar).
- d) Helal kazanmak ve ribayı haram bilmek (Hünkar burada “Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır” (Bakara 2/275) ayetine yer verir.
- e) Nikah kıymak (Hünkar burada Bakara 2/20 ayetine atıf yapar).
- f) Hayız ve lohusalık hallerine riayet etmek (Hünkar konuyu bir ayetle de-lillendirir).
- g) Cemaat sünnetine riayet etmek (Hünkar Fetih suresinin 23. ayetine atıf yapar).
- h) Şefkatli olmak (Hünkar konuyu bir ayet ve bir hadisle temellendirir).
- i) Temiz yemek ve temiz giyinmek (Hünkar konuyu iki ayetle temellendirir).
- j) İyiliği emretmek, kötülüğü men etmek (Hünkar konuyu bir ayetle temellendirir⁹).

Buyruk'ta ise dört ulu kapı ve kırk makam bulunduğu, tarikat ehlinin bunları bilmesi gerektiği, üç kapıyı aşmadan Hakikat kapısına varılamayacağı, dört kapının da kaynağının bir olduğu belirtilir. Ayrıca “dört kapı dört alemdir”, kaydı düşülür. Ardından, “Ey sofı, ey derviş, ey inanıp iman getiren can bu dört kapıyı bilmek ve tanımak gerek” denilir. Ayrıca konu Hz. Ali'den şu söz nakledilerek vurgulanır: Talip olanların şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını bilmesi ve onların gereğini yapması gerekir”.

Eserde, şeriat kapısının makamları şöyle sıralanır:

- a) İnanıp iman getirmek (Burada açıklayıcı hiçbir bilgiye yer verilmez.)
- b) İlim öğrenmek (Burada Bakara suresinin 201. ayetine yer verilir).
- c) İbadet etmek; namaz kılmak, oruç tutmak ve zekat vermek (Burada Kehf suresinin 110. ayetine yer verilir).
- d) Helal yemek, faiz yememek (Açıklamaya yer verilmez).
- e) Haramdan sakınmak (Açıklamaya yer verilmez).
- f) Hayız ve nifas durumunda karısına yakın olmamak (Açıklamaya yer verilmez).
- g) Şeriat evine girmek (Açıklamaya yer verilmez).
- h) Pak yiyip pak giymek (Açıklamaya yer verilmez).

⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, s. 68-75.

- i) Şefkatli olmak (Açıklamaya yer verilmez).
- j) İyilik buyurmak (Açıklamaya yer verilmez)¹⁰.

Görüldüğü gibi Hünkar'ın sıraladığı makamlar ile Buruk'ta yer alan makamlar arasında çok büyük bir benzerlik bulunmaktadır. Ancak konuların açıklanması sırasında paralellik arz etmeyen bir durum söz konusudur. Hünkar makamları çoğunlukla bazı ayetlerle temellendirirken Buyruk'ta bu temellendirmenin az olduğu görülür.

B. Tarikat Kapısı

Hacı Bektaş Veli tarikat kapısının makamlarını şöyle sıralamaktadır:

- a) Tövbe etmek (Hünkar, burada tövbe ile ilgili on civarında ayetten iktibasta bulunur. Ayrıca Adem peygamber'in tövbesinin kabulüne atıf yaparak Allah'ın bağışlayıcılığına işaret eder).
- b) Mürit olmak (Hünkar burada bir ayete gönderme yapar, ayrıca müridi, mutlak, mecazi ve mürted olarak üç gruba ayırır).
- c) Saç kesmek (Hünkar konuyla ilgili iki ayete gönderme yapar).
- d) Nefsi olgunlaştırmak için mücahede etmek (Hünkar konuyla ilgili bir ayete yer verir).
- e) Hizmet etmek (Hünkar konuyu, "Hizmet edene hizmet edilir" şeklindeki bir hadisle temellendirir).
- f) Korkmak (Hünkar Zâriyât suresinin 50. ayetine gönderme yapar).
- g) Ümitvar olmak (Hünkar, "Allah'tan ümit kesmeyin" (Zümer 53) ayetine yer verir).
- h) Hırka, zembil, makas, seccade ve tesbih gibi emanetlere sahip olmak.
- i) Nasihat ve muhabbet sahibi olmak (Hünkar bir ayetle konuyu pekiştirir).
- j) Aşk, şevk ve Allah'ın zenginliği karşısında insanın kendini fakir hissetmesi (Hünkar konuyu bir ayet meali ile açıklar).
- k) Can makamı¹¹.

Buyruk'ta ise tarikat kapısının makamları şöyle sıralanır:

- a) Mürşitten el alıp tövbe kılmak (eserde Tövbe ile ilgili olarak Tahrim suresinin 8. ayetine yer verilir).

¹⁰ *Buyruk*, s. 125-126.

¹¹ *Makâlât*, s. 76-77.

- b) Talip olmak (Yusuf suresinin 20. ayeti ile konu temellendirilir).
- c) Saç ve giysilere önem vermeyip dünya malına bağlanmamak.
- d) Sabırlı olmak (Açıklamaya yer verilmez).
- e) Hürmet (Açıklama yoktur).
- f) Korku (Bir ayet ile konu temellendirilir).
- g) Tanrı'dan umut kesmemek (Tanrı'nın hazinesinin büyük olduğu ifade olunur).
- h) Hidayet (Konu bir ayetle temellendirilir).
- i) Aşk, şevk ve safa. İnsanları sevmek, toplumu sevmek ve bütün insanlar içinde yoksulluğu seçmektir (Açıklama yer almaz)¹²

Görüldüğü gibi, burada da makamların sıralanmasında benzerlik bulunmaktadır. Ancak makamların açıklanması yahut temellendirilmesiyle ilgili olarak aynı benzerlik azalmaktadır.

C. Marifet Kapısı

Hacı Bektaş Veli Makâlât'ta marifet kapısının makamlarını şöyle sıralar:

- a) Edep (Açıklama yoktur).
- b) Korku (Açıklama yoktur).
- c) Perhizkarlık, haram olanlardan sakınma, takva sahibi olmak (Açıklama yoktur).
- d) Sabır (Açıklama yoktur).
- e) Utanmak (Açıklama yoktur).
- f) Cömertlik (Açıklama yoktur).
- g) Bilgi sahibi olmak (Açıklama yoktur).
- h) Miskinlik, benlikten geçip kişinin kendini Allah'a vermesi (Açıklama yoktur).
- i) Marifet sahibi olmak (Açıklama yoktur).
- j) Kişinin kendini bilmesi (Hünkar burada, "Nefsini bilen Rabbini bilir" hadisine yer verir)¹³.

¹² *Buyruk*, s. 126-127.

¹³ *Makâlât*, s. 78.

Buyruk'ta ise marifet kapısının makamlarına geçmeden önce, bu kapının hakikat kapısının öncüsü olduğu belirtilir. Ayrıca marifetin bin bir köşesi-bucağı bulunduğu özünü bilen ariflerin bu makamları aşacağı ifade olunur.

- a) Edep (Açıklama yoktur).
- b) Heybet (Burada, Haşır suresinin 21. ayetine gönderme yapılır.
- c) Sabır (Burada Bakara suresinin 153. ayetine yer verilir.
- d) Kanaat (Burada “kanaat tükenmez bir hazinedir” sözüne yer verilir).
- e) Utanmak (Açıklama yoktur).
- f) Cömertlik (Açıklama yoktur).
- g) Teslim ve rızada olmak (Müslümanın eliyle, diliyle başkalarına iyi davranan kimse olduğu” hadisine yer verilir).
- h) İlim (Açıklama yoktur).
- i) Kendi özünü bilmektir¹⁴ (Açıklama yoktur).

Yine görüldüğü üzere birkaç küçük husus dışında listede büyük farklılık bulunmamaktadır. Açıklamalarda ise yine benzerliğin azaldığı gözlenmektedir.

D. Hakikat Kapısı

Hacı Bektaş Veli Makâlât'ta hakikat kapısının makamlarını şöyle sıralamaktadır:

- a) Toprak gibi mütevazı ve verimli olmak (Açıklama yoktur).
- b) Bütün herkese aynı gözle bakmak ve kimseyi ayıplamamak (Açıklama yoktur).
- c) Elinden gelen her iyiliği yapmak ve yerine getirmek (Açıklama yoktur).
- d) Dünyadaki her şeyin ve herkesin kendisinden güvende olması (Açıklama yoktur).
- e) Mülkün mutlak sahibi Allah'a karşı itaatli olmak (Açıklama yoktur).
- f) Sohbet etmek ve hakikat sırlarını söylemek (Açıklama yoktur).
- g) Seyr u sülûke girmek (Açıklama yoktur).
- h) Sır saklayabilmek (Açıklama yoktur).
- i) Allah'a yalvarıp yakarmak (Açıklama yoktur).

¹⁴ *Buyruk*, s. 127.

- j) Allah'ın varlığını müşahade etmek ve O'na ulaşmak (Hünkar konu ile ilgili bir beyite yer verir)¹⁵.

Buyruk'ta ise hakikat kapısının makamları şöyle sıralanır:

- a) Turab olmak (eserde tevazunun önemine atıf yapılır, kendini beğenen insanın hamlığına işaret edilir. Ayrıca yetmiş iki milleti hoş görmek gerektiğinden ve kimsenin arkasından konuşmamak icap ettiğinden söz edilir).
- b) İradet, Allah'ın birliğine, Muhammed-Ali'nin yoluna boyun eğmektir (eserde biattan söz eden Fetih suresinin onuncu ayetinden bahsedilir).
- c) Eline, diline, beline sahip olmaktır (Konuyla ilgili bir ayete yer verilir).
- d) Tevekkül, yani Tanrı'ya güvenip O'na sığınmak (Konuyla ilgili bir ayete atıf yapılır).
- e) Sohbet (Açıklama yoktur).
- f) Sır (Açıklama yoktur).
- g) Rıza (Maide suresinin 119. ayetine atıf yapılır).
- h) Tefekkür ("Bir saatlik tefekkürün yetmiş yıl ibadetten hayırlı olduğu" mealinde bir hadise yer verilir).
- i) Tanrı özlemini yüreğinden çıkarmamak¹⁶.

Görüldüğü gibi burada da makamların sıralanmasında her iki eser arasında paralellikler bulunmakla birlikte, diğer kapılara göre nispeten farklılıklar da söz konusu olmaktadır. Mesela, Makâlât'ta yer alan "mülkün sahibi olan Alah'a karşı itaatkar olmak" "seyr u sülûka girmek", "Allah'a yalvarıp yakarmak" Buyruk'ta yer almamaktadır. Buna karşılık Buyruk'ta yer alan "rıza", "tefekkür", "eline-beline-diline sahip olma" gibi makamlar da Makâlât'ta yer almamaktadır. Açıklamalar kısmında ise uyumsuzluk devam etmektedir. Makalat'ta makamlara ilişkin açıklama yokken Buyruk'ta en azından bazıları kimi ayet yahut hadsilerle temellendirilmeye çalışılmıştır.

Burada cevaplandırılması gereken soru şudur: Makâlât ile Buyruk'un "dört kapı-kırk makam" anlayışında liste bu kadar benzerlik arz ettiğine göre, Buyruk'u yazan ya da derleyen kimse Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ını görmüş müdür? Başka bir ifadeyle, Buyruk'taki ilgili bilgiler Hacı Bektaş'ın eserinden iktibas mıdır? Bu konuda çok net bir tablo ortaya koymak güçtür. Zira Buyruk'ta Hacı Bektaş Veli'ye olumlu göndermeler yapılmakla birlikte, onun Makâlât'ından söz eden bir kayda tesadüf olunmamaktadır. Esasında klasik

¹⁵ Makâlât, s. 78-79.

¹⁶ Buyruk, s. 128-129.

tasavvufta “kapı” ve “makam” anlayışı bulunmaktadır. Bunu ilk kez ortaya koyan Hacı Bektaş Veli değildir. Dolayısıyla Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ındaki bu bilgiler bazı tasarruflarla Makâlât'a intikal etmiş olabilir. Aynı şekilde Buyruk'u derleyen yahut yazan da bu eserlerden yararlanmış olabileceği gibi Makâlât'tan da yararlanmış olabilir. Ancak burada daha rahat söylenebilecek husus, geleneksel tasavvuftaki “kapı” ve “makam” anlayışının (tebliğde bu husus ele alınmadı) iktibasında Makâlât'taki tasarruflarla Buyruk'taki tasarrufların birbirine şaşırtıcı şekilde benzer olmasıdır. Bu tespit bize Hünkar'ın Kızılbaş telakkiye tesiri konusunda önemli ipuçları vermektedir. Diğer taraftan makamlarla ilgili ön açıklamalar yahut ayet ve hadislerle temellendirmeler her iki eserin müstakillliğini de düşündürmektedir.

Burada şu tarihi bilgileri de hatırlamak gerekir. Babai Hareketi içinde gelişen Bektaşilik ve Kızılbaşlık girişte, işaret edildiği üzere, vaktiyle ortak bir yapı iken ayrılmaya başlamıştır. Bu ayrılıkta Bektaşilik bu yapının tavanını, Kızılbaşlık ise tabanını oluşturmuştur. Bu bakımdan, bazı defa haklı olarak belirtildiği üzere, Bektaşilik şehirliliği, yerleşik hayatı simgelerken, Kızılbaşlık kırsallığı oluşturmuştur. Dolayısıyla tasavvuf geleneğinden etkilenecek “dört kapı-kırk makam” bu yapıya intikal etmiştir. Ancak intikal sırasında, ilkin muhtemelen Hacı Bektaş Veli'de, bünyeye adapte edilirken bazı tasarruflara uğramış, daha sonra da Buyruk bu tasarrufları da göz önünde bulundurarak bu anlayışı benimsemiştir. Devam eden süreçte küçük çaplı tasarruflar hep sürmüştür. Makamların açıklaması ise müstakil olarak oluşmuştur.

Diğer taraftan şunu da kaydetmek gerekir ki, Makâlât'ın ve bu eser içinde yer alan fikirlerin Hünkar'a aidiyeti kimi zaman tartışma konusu olmuştur. Oysa Makâlât tarih boyunca bu yapıya mensup tekke ve çevrelerde hep bilinmiş ve kütüphanelerde yer almıştır. Dolayısıyla bu eserin, en azından söz konusu çevreye aidiyetinin doğruluğunda hiçbir kuşkuyla yer yoktur. Aynı şekilde Buyruk'la ilgili olarak tartışmalar ne olursa olsun, yine bu eserin de Kızılbaş ocaklarının erkân kaynağı olduğunda şüphe yoktur.

Sonuç olarak, çok büyük bir olasılıkla, Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'da işlediği “dört kapı-kırk makam” anlayışının, en azından makamların listelenmesi açısından Buyruk'a intikalinden söz edilebilir. İhtiyatı elden bırakmaksızın belirtilmelidir ki böylece, Hünkar'ın Kızılbaş çevreleri başka bazı alanlarda olduğu gibi, “dört kapı-kırk makam” anlayışıyla da etkilemesi ihtimal dışı değildir, denebilir.

BEKTAŐI BABASI MAHMUD CEVAT VE MAARİF-İ UMUMİYE NEZARETİ TARİHÇE-İ TEŞKİLAT VE İCRAATI ADLI ESERİ

Yrd. Doç. Dr. Ali Ata YİĞİT

Giresun Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

ÖZET

İstanbul Rumelihisarı'nda bulunan, Şehitlik Bektaşî Tekkesinin son büyük şeyhi, Naftî Baba'nın oğlu Mahmud Cevat (1864/1865-1921)'dir. Mahmud Cevat sufi yönü kadar entelektüel yönüyle de ünlüdür. Zira Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce olmak üzere dört yabancı dil biliyordu. Maarif Nezaretinde ve Gümrük İdaresinde çeşitli kademelerde memuriyette bulundu ve Darülfünun Edebiyat Fakültesinde İngilizce Müderrisi olarak çalıştı. Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı adlı eseri ile Türk eğitim tarihi alanında yazılan ilk Türkçe eserin sahibi olmuş ve böylece Türkiye'nin ilk eğitim tarihçisi sıfatını kazanmıştır.

Mahmud Cevat'ın bu eseri, Türk eğitim sisteminin modernleşme sürecine girdiği ve bu bağlamda çok köklü değişmelerin yaşandığı 19. yüzyıla dair aydınlatıcı bilgilerle doludur. Verilen bilgiler belgelere dayalı olup, bu alanda yapılan araştırmalar için temel kaynak niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Bektaşî Babası, Mahmud Cevat, Türk Eğitim Tarihi.

GİRİŞ

Bektaşilik, Osmanlı öncesi Anadolu'da gelişen *abdal* ve *baba* kültürünün devamı niteliğinde ortaya çıktı ve 15. yüzyılın ortalarında Rumeli'ye kadar yaygınlaştı. Müntesipleri, şehirlilerden daha ziyade köylüler ve göçerlerden oluşmaktaydı. Bu yönüyle en büyük halk tarikatı olarak değerlendirilebileceği gibi, kırsal alandaki konumu ile ulemanın gözleminden uzak kalabildiği de düşünülmelidir. Kaldı ki, Bektaşî tekkelerinin varlığı kırsal alanla sınırlı değildir. Başta payitaht olmak üzere, zamanla birçok şehir merkezinde açıldığı bilinmektedir. Öte yandan Yeniçeri Ocağı ile olan manevi bağı dikkate alındığında, Bektaşiliğin nüfus ve nüfuz sahibi olduğu ve sadece dinî açıdan değil, aynı zamanda siyasi ve iktisadi açıdan da bir güç odağı haline geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı Devletinin yeniden yapılanma sürecine girdiği II. Mahmud döneminde, Yeniçeri Ocağı ile beraber Bektaşî tekkeleri de kapatılmıştır. Hatta çok sayıda Bektaşî babası sürgün edilmiş, tutuklanmış veya idam edilmiştir.

Bilindiği üzere, *baba* unvanı Bektaşî şeyhleri arasında daha ulu konumda olanlar için kullanılmaktaydı. Onlar, *Eyvallah Kapısında* başlayan ve merhale merhale devam eden bir eğitimin ve uzun yıllar süren bir çabanın neticesinde, bu makama erişmekteydiler. Böylece fazıl ve kâmil bir şahsiyet olarak, hürmete layık büyüklüğü ifade eden *baba* olmaktaydılar. Bektaşiliğin kırsal bölgelerden sonra büyük şehirlerde taban bulması ise, beraberinde babaların ilim ve irfanını

geliştiren bir süreci ortaya çıkarmış oldu. Nitekim tasavvufun yanı sıra dünyevi bilgi alanlarına vâkıf, yabancı dil bilen ve yalnız sufi yönü ile değil, aynı zamanda entelektüel yönüyle de dikkat çeken babalar yetiştirdi. Bunun için Mahmud Cevat ismi iyi bir örnektir. O kadar ki, yazmış olduğu Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı adlı eseri ile *baba* kimliğinden daha çok, *Türkiye'nin ilk eğitim tarihçisi* olarak tanınmaktadır.

1. Mahmud Cevat'ın Ailesi, Hayatı, Sufi ve Entelektüel Yönü

Sağlığında Mahmud Bey Baba olarak tanınan Mahmud Cevat, H. 1281 (1864/1865)'de İstanbul Rumelihisarı'nda bulunan Şehitlik Tekkesinde doğdu. Annesi Neşet Hanım, babası Nâfi Baba'dır. Silsilesi meşâyih olan köklü bir aileye mensuptur. Mahmud Cevat ve ailesine dair en kapsamlı araştırmayı yapan Birinci'nin tespitlerine göre; ailenin bilinen ilk ceddî, Hacı Bayram-ı Velî'nin halifeleri arasında bulunan ve Kızılca Bedreddin adıyla tanınan Bedreddin Mahmud'dur. Sonradan dikilen mezar taşı kitabesinde, 1451 (H. 855) yılında vefat ettiği ve Rumelihisarı'nda Şehitliğe defnolunduğu belirtilmektedir.¹ Ancak, hakkında tafsilatlı bilgi bulunmamaktadır. Sufi kimliğinin yanı sıra, Türkçeye çevirdiği İbrahim Fahreddin-i Irakî'nin Lemaât² adlı eseri ile tanınmaktadır.

Kızılca Bedreddin ile ilgili bilgilerin konumuz açısından önemli olan tarafı, kabrinin Rumelihisarı Şehitliğinde bulunmasıdır. Hisarın inşasına mani olmak isteyen Bizans askerleri ile çarpışırken şehit düşenlerin gömüldüğü yer olarak rivayet edilen bu tepe, Rumelihisarı'na hâkim iki tepeden biridir ve Mahmud Cevat'ın içinde doğduğu ve postnişini olduğu tekkenin de kurulduğu yerdir. Ancak Kızılca Bedreddin'in Bayramiye'ye mensup olmasına rağmen, Şehitlik Tekkesinin Bektaşî olması dikkat çekicidir. Herhalde Hacı Bayram-ı Velî'nin halifelerinden Bursalı Ömer Dede ile ortaya çıkan ve Ehl-i Beyt sevgisini öne geçiren Bayrami Melamiliğine benzer bir değişim yaşanmış olmalıdır. Kaldı ki, Bayramiliğin kaynakları arasında Şii nitelikli Halvetiliğin de olduğu bilinmektedir.³ Dolayısıyla, Kızılca Bedreddin'den sonra ailenin Bektaşîliğe geçmiş olması çok da şaşırtıcı değildir.

¹ Ali Birinci, "Bir Bektaşî Babası, Dârülfünûn İngiliz Edebiyatı Müderrisi ve Maarifin İlk Tarihçisi Mahmud Bey Baba", *Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nâfi, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001, s.xxxix-xl.

² *Terceme-i Lemaât*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel Kit. No: 646. (Saffet Yetkin tarafından *Parlıntılar* adıyla yapılan yeni çevirisi, 1948, 1963 ve 1985 yıllarında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlandı).

³ Bayramiye ve Melâmiye hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Aynî, *Hacı Bayram-ı Velî, Evkâf-ı İslamiye* Matbaası, İstanbul 1343; Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî, C.I-II*, TTK Yay., Ankara 1983; Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Pan Yay., İstanbul 1992; Ahmet Yaşar Ocak, "Tasavvuf, Sufiler ve Tarikatlar, Tekkeler", *Osmanlı Uygarlığı*, C. I, Haz.: H.İnalcık, G.Renda, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 2003, s. 267-287.

Ailenin Kızılca Bedreddin'den sonra ve 19. yüzyıldan evvel bilinen temsilcileri Ali Baba, Abdulkaki Baba ve Ahmet Baba'dır. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Mahmud Baba, Nâfi Baba, Mahmud Cevat Baba ve son olarak Abbas Nüzhet Baba bulunmaktadır. Tabii bu meyanda unutulmaması gereken bir husus, ailenin bu asırlar boyunca Şehitlikteki varlığını devam ettirdiğidir. ⁴ Şu var ki, *Yeniçerilere taife-i Bektaşîye denildiği ve o nam ortada durdukça Yeniçerilik kalkmamış gibi görüneceği* endişesiyle, İstanbul'daki Bektaşî Tekkeleri kapatılmış ve Babalardan bazıları *katl ü ifnâ ve bir takımı bilâd-ı baideye nefy ü iclâ kılındığından* bir inkıta dönemi yaşanmıştı. Sürgün edilenler arasında Mahmud Baba da bulunuyordu. ⁵ Sürgün yeri olarak önce Kayseri belirlenmiş, daha sonra değişiklik yapılarak yedi efradıyla beraber Kütahya'ya gönderilmiştir. Kütahya'da altı yıl ikamet eden Mahmud Baba, ancak Nakşibendiye'ye geçtiğini bildirerek, İstanbul'a dönebilmiştir. ⁶ Zaten sürgün edilen babaların yerine âlimlere yakın olan Nakşîler'den birer şeyh tayin edildiği için, Bektaşî Tekkeleri Nakşî Tarikatına mensup sayılmaktaydı. ⁷ Mahmud Baba'nın dönüşünden sonra da Şehitlik Bektaşî Tekkesi, muhtemelen Sultan Mahmud'un saltanatının sonuna kadar (1839) Nakşî Tekkeleri arasında sayılmış olmalıdır. ⁸ Hâlbuki Mahmud Baba dâhil, sürgün edilen babalar evvela *birer ikişer huzur-ı fetvâ-penâhiye çıkarılarak akideleri sual olunmuş ve ehl-i sünnet görünerek takiyye yaptıkları* kanaatiyle sürgün edilmişlerdi. ⁹ Aradan geçen altı yıl içinde bu kanaatin değişmesinden ziyade, devletin tehdit algılamasında bir değişimin olduğu açıktır.

Mahmud Baba'nın Hicrî 1277 (1860/1861) yılında vefat etmesi üzerine, yerine oğlu Nâfi Baba oturdu. ¹⁰ Yaşadığı devrin en büyük Bektaşî Şeyhi olarak anılan Nâfi Baba, Silivri Müftüsü Sadık, Adanalı İsmail ve Fatih dersiamlarından Musa Kâzım Efendi gibi âlimlerden tahsil görmüş, iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenmiş, ayrıca İngilizce ve Fransızcaya vâkıf olmuştu. Zamanla ilmî payesi yükseldi ve kendisine 1871 yılında Mûsıla-ı Süleymaniye Müderrisliği

⁴ Birinci, *a.g.m.*, s. xli-xxvii.

⁵ Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.I, Yeni Yazıya Aktaran: Ahmet Hezarfen, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s.110-111.

⁶ Birinci, *a.g.m.*, s. xlii. Bazı Bektaşîler daha işin başında Nakşibendiliğe geçtiklerini belirterek sürgünden kurtulmuşlardı. Bkz., Suraiya Faroqhi, "XVI. – XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, 8-10 Haziran 1973*, Ed.: Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara 1975, s. 198.

⁷ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 241.

⁸ Birinci, *a.g.m.*, s. xlii.

⁹ Ahmed Lûtfî Efendi, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁰ Bütün Bektaşî tekkelerinde mütevellî ve şeyh tayinleri Hacı Bektaş Şeyhinin arzıyla oluyordu. Bununla birlikte, Hacı Bektaş Tekkesinde olduğu gibi diğer tekkelerin mevkileri de çoğu zaman babadan oğula geçmekteydi. Bkz., Faroqhi, *a.g.m.*, s. 213 - 214.

verildi. ¹¹ Döneminde Şehitlik Tekkesinin devletle olan ilişkilerinin geliştiği ve tekkenin Bektaşî kimliği ile itibarının yeniden yükseldiği anlaşılmaktadır. II. Meşrutîyet'in ilanından sonra Erkân-ı Harbiye Reisi ile yüksek rütbeli subayların tekkeye gelerek Nâfi Baba'yı ziyaret etmeleri ve birlikte fotoğraf çektirmeleri bu anlamda önemlidir. Ergin bu olayı, Bektaşî Tekkelerinin ordu üzerindeki tesir ve nüfuzunun devam ettiğine bir delil olarak sunmaktadır. ¹²

Nâfi Baba'nın 1912 yılında vefatı üzerine, Şehitlik Tekkesinin postnişini oğlu Mahmud Cevat oldu. Babası gibi iyi bir eğitim aldığı, Doğu ve Batı kültürüne vâkıf olduğu, öğrendiği yabancı dillerden anlaşılmaktadır. Zira Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca bilmekteydi. Ayrıca yirmi yaşındayken mülâzım olarak girdiği Dâhiliye Nezareti Mektubî Kaleminde ve daha sonra devam ettiği Şûrâyı Devlet Dâhiliye Kaleminde beş yıla yakın memuriyetin ve devletin usûl ve kaidelerini öğrendi. Asıl memuriyet dönemi ise, Gümrük İdaresinde geçti. 19 Kasım 1892'den 28 Ağustos 1908 tarihine kadar kitap muayene memuru olarak çalıştı. ¹³ Yayıncılığın gelişmeye başladığı o yıllarda, müstehcen nitelikli yayınların yanı sıra, Hristiyanlık propagandası yapan ve etnik milliyetçiliği kışkırtan dış kaynaklı yayınlarda bir artış gözlenmişti. Bu sebeple sansür daha yaygın olarak uygulanmakta ve ülkeye girişi sakıncalı görülen yayınlara Dersaadet Em-tia-yı Ecnebiye Gümrüğünde ve Galata Postanesinde el konulmaktaydı. ¹⁴ Herhalde Mahmud Cevat, bildiği lisanlar ve sahip olduğu bilgi birikimi ile muayene-i kütüp memurluğu için tercih edilmiş olmalıdır. Söz konusu memuriyeti ile ilgili arşiv kayıtlarında, maaşının artırılması için verdiği dilekçe ve bu talebe binaen ilgili makamlar arasında yapılan yazışmalar, talebinin kabul edilmesi ve ayrıca terf-i rütbeyle taltif edilmesine dair belgeler bulunmaktadır. ¹⁵

Mahmud Cevat, Meşrutîyet'in ilanından sonra hem muallim olarak hem de yönetici olarak, Maarif Nezaretinin değişik kademelerinde görev yaptı. Dört yıla yakın Kütüphaneler Müfettişliği ile Ticaret Mektebinde İngilizce Muallimliğini birlikte sürdürdü. Bundan sonra beş sene kadar Tedrisat-ı Âliye Dairesinde

¹¹ Birinci, *a.g.m.*, s. xliii-xliv.

¹² Ergin, *a.g.e.*, s. 234.

¹³ Birinci, *a.g.m.*, s. xlvii-xlviii.

¹⁴ Örnek teşkil eden uygulamalar için bkz. *BOA*, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, D.No: 63, G.No: 149, 30 Zilkade 1309 (26 Haziran 1892); *BOA*, MF.MKT., D.No: 676, G.No:16, 17 Ramazan 1320 (18 Aralık 1902); *BOA*, MF.MKT, D.No: 963, G.No: 9, 26 Ramazan 1324 (13 Kasım 1906).

¹⁵ *BOA*, Bâb-ı Âli Evrak Odası, D.No:1097, G.No:82264, 3 Zilkade 1315 (26 Mart 1898); *BOA*, Bâb-ı Âli Evrak Odası, D.No: 1118, G.No: 83808, 8 Zilhicce 1315 (30 Nisan 1898); *BOA*, Bâb-ı Âli Evrak Odası, D.No: 1177, G.No: 88246, 28 Rebiyülevvel 1316 (14 Ağustos 1898); *BOA*, Bâb-ı Âli Evrak Odası, D.No: 1225, G.No: 91875, 30 Cemaziyelevvel 1316 (16 Ekim 1898); *BOA*, İrade Taltifat, D.No: 221, G.No: 1318/R-141, 5 Rebiyülahir 1318 (2 Ağustos 1900).

İkinci Şube Müdürlüğünde bulundu. 1915-1921 yılları arasında ise, Ticaret Mektebi İngilizce Muallimliği, Lisan Mektebi Müdürlüğü ve Darülfünun Edebiyat Fakültesi İngilizce Müderrisliği yaptı. Ayrıca 3 Aralık 1919'dan 25 Aralık 1920 tarihine kadar Edebiyat Fakültesinin Müdürü oldu.¹⁶

Mahmud Cevat ömrünün son yıllarında, kendisine Türkiye'nin ilk eğitim tarihçisi sıfatını kazandıran, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı adlı eseri¹⁷ yazdı. Böylece Şehitlik Tekkesinin Mahmud Bey Babası olarak gönülleri, muallim ve müderris olarak genç dimağları aydınlattığı gibi, ilim dünyasına bıraktığı bu eserle 19. yüzyıl Osmanlı eğitim tarihini aydınlatmış oldu. 22 Nisan 1921'de vefat ettiğinde, henüz 57 yaşındaydı. Yerine oğlu Abbas Nüzhet Baba postnişin oldu.

2. Mahmud Cevat'ın 19. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Tarihine Dair Eseri

Eğitim, eski çağ toplumlarından itibaren sürdürülen bir faaliyet olmakla birlikte, hissedilen ihtiyaçlar ölçüsünde sınırlıydı ve elit bir çevreye mahsus olarak yürütülmekteydi. Yaygın olarak çocuklar için dinî eğitim veren okullar veya ibadethaneler vardı. Ancak, çoğunlukla çocukların okur-yazar olmaları ve hayata dair temel bilgileri edinmeleri için bir program bulunmuyordu. Zira şehir hayatının fazlaca gelişmediği ve ülke nüfuslarının yüzde 80 nispetinde kırsalda yaşadığı ve göçebeliliğin yaygın olduğu zamanlarda, herkesin okur-yazar olmasını gerektiren bir durum söz konusu değildi. İnsanlar daha çocuk yaşlarında iken, sosyal ve kültürel ilişkileri kolayca kavrayabildikleri, son derece küçük ve yalın ortamlarda yaşamaktaydılar. Ancak nüfusun artması, şehirlerin büyümesi, sosyal ve iktisadi sebeplerle nüfus hareketliliğinin ortaya çıkması ile şartlar büsbütün değişti. Gidererek sosyal ve kültürel yapıların bir derinliği, hatta bir karmaşıklığı oluştu. Böylece eğitim herkes için gerekli hale geldiği gibi, devletin müdahil olduğu ve bu bağlamda bir kamu hizmetine dönüştüğü yeni bir süreç ortaya çıktı. Modern zamanları ifade eden bu sürecin nirengi noktası, hiç şüphesiz 19. yüzyıl olmaktadır.

19. yüzyıl, Batı dünyasında olduğu gibi Osmanlı Devletinde de köklü değişimlerin yaşandığı, hatta devletin yeniden yapılanma sürecine girdiği yenilik-

¹⁶ Birinci, *a.g.m.*, s. xlix. Mahmud Cevat, söz konusu kitabının kapağında ve önsözü niteliğinde olan 25 Ramazan 1338 (12 Haziran 1920) tarihli İfade-i Mahsusa'da, *Darülfünun Edebiyat Medresesi Reisi* sıfatını kullanmaktadır. Doğrusu *fakülte* adının ihdasından evvel *medrese* veya *şube* adları kullanılmaktaydı. Ancak 1912 yılında yapılan yeni düzenlemeden sonra daha çok *şube* veya *fakülte* adı kullanılmaya başlandı. *Reis* yerine de *müdür* adı tercih edildi. Nitekim Osmanlı Arşivinde bulunan birçok belgede bu yeni adları görmek mümkündür. Ayrıca bkz. Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, MEB Yay., Ankara 1964, s. 55-56.

¹⁷ Mahmud Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338. (Yeni yazıyla baskıları: Hazırlayan, Taceddin Kayaoglu, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001; Hazırlayanlar: Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H.Hüseyin Dila-ver, MEB Yay., Ankara 2002).

ler yüzyıldır. Muhakkak ki çağın özelliğini idrak eden Osmanlı aydınları, bilim ve teknikteki gelişmelerin nelere kadar olduğunun bilincindeydiler. Bunun için yeni bir ordu kadar, yeni bir eğitim sistemi üzerinde durdular. Bu meyanda eğitim kamu hizmetleri arasına dâhil edilerek, modern bir yapı kurulmaya çalışıldı. Eğitim kademeleri oluşturularak, süreleri belirlendi. Eğitim programları ve hedefleri tespit edildi. Eğitim araç ve gereçlerine yer verilerek deney ve gözlem teşvik edildi. En önemlisi cinsiyet ayrımına son verilerek, kız ve erkek her bireyin eğitim görmesi için çaba sarf edildi.

Osmanlı devlet adamları, öngörülen değişimi *ıslahat* olarak ifade ediyorlardı. Ancak, modern eğitim bireye belirli becerilerin yanı sıra, yeni bir zihin yapısı kazandırmaktaydı. Böylece araştıran, sorgulayan, tenkit eden ve geleceğine yön vermek isteyen, dolayısıyla geleneksel kalıpların dışına çıkabilen insanlar yetişti. Dahası kadınlar tahsil yoluyla kültür, meslek, mevki ve statü sahibi olmaya başladılar. Bu durum toplumsal ilişkileri derinden etkiledi ve geniş ölçüde tartışmalara yol açtı.

Mahmut Cevat'ın müellifi olduğu Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı adlı eser, 19. yüzyıl boyunca yaşanan bu değişimin arka planına ışık tutmaktadır. Mesela, kızların ortaokula devam edebilmeleri gibi bugün için küçük, sıradan ve basit görülen birçok hususun, o vakitler ne çok tartışıldığını veya yıllar süren gayretler neticesinde elde edildiğini anlamak mümkündür. Bununla birlikte, eserin kronolojiyi esas alan özelliğinin dışında, sistematik bir yönü bulunmamaktadır. Adına uygun biçimde teşkilat ve icraatı yansıtan vakalar toplanmış ve tasnif edilmeden sunulmuştur. Ancak bu durum eserin değerini azaltmamaktadır. Zira belgelere dayalı olarak ortaya konulan *tarihçe-i teşkilat*, Türk eğitim sisteminin modernleşme sürecini yansıtırken; yine belgelerle sunulan *icraat* ise, eğitimin yaygınlaşması için yürütülen çabaları gün ışığına çıkarmaktadır. Hiç şüphe yok ki, bu eser belgelere dayalı olarak verdiği son derece önemli bilgiler kadar, ilk Türk eğitim tarihi olması bakımından da eşsiz bir kıymete haizdir.

Matbaa-i Âmire'de basılan (İstanbul 1338, 524 s.) ve yazarını ölümsüzleştiren bu eser, önsöz niteliğinde olan *İfade-i Mahsusa*'dan sonra, Medhal ve üç kısımdan oluşmaktadır. **İfade-i Mahsusa**'da kitabın yazılması ve basılması ile ilgili gelişmeler açıklanmakta, kitabın tertibi ve muhtevasına dair bilgiler verilmekte ve yararlanılan kaynaklar zikredilmektedir. Mahmud Cevat burada, kütüphaneler müfettişi olduğu sırada İstanbul kütüphaneleriyle mekâtib-i âliye tarihçesini yazdığını, bunun için iki sene kadar çalıştığını, fakat karşılaştığı bazı engeller sebebiyle yayınlamadığını ifade ederek, Matbaa-i Âmire'de basılması için Maarif-i Umumiye Nazırı Şükrü Bey'e teklifte bulunduğunu belirtmektedir. Şükrü Bey ise, kendisinden maarif-i umumiye tarihini yazmasını ve bu eserin de ona zeyl olmasını istemiş ve bunun için mümkün olan kolaylığı sağla-

yacağını belirtmiştir. Bu isteği memnuniyetle karşılayan Mahmud Cevat, yazdığı eserde pek çok yardımını gördüğü ve muhibb-i azizim dediği Müze-i Hümayun Hafız-ı Kütübü Mehmed Ali Bey'in musahhih olarak görevlendirilmesini talep eder ve talebi kabul edilir.¹⁸ Kitabın yazılması böylece başlar ve

Adını da *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı* olsun diye, Şükrü Bey verir.

Mahmud Cevat'ın ifadesiyle; *lisanımızda şimdiye kadar böyle bir eser tedvîn edilmemiş olduğundan tedârik-i vesâik ve istihsal-i malumat hususunda bin türlü müşkülâtla* karşılaşmış ve eser tamamlandıktan sonra da yayınlanması kolay olmamıştır. Bir kısmı basıldıktan sonra kâğıt tükenmiş ve *Harb-i Umumî* dolayısıyla temin edilemeyip, iki sene beklenilmiştir. En önemlisi, ikinci cilt olarak tasarlanan ve maarif nazırlarının biyografileri ile mekâtib-i âliye ve kütüphaneler tarihçesini ihtiva edecek olan kitap yayınlanamamıştır. Herhalde böylesi bir olumsuzluğun ortaya çıkması, Şükrü Bey'in 8. 12. 1917 tarihinde Maarif Nazırlığından istifa etmesiyle¹⁹ ve kendisinden sonra gelen nazırların beş yıl içinde 15 defa değişmiş olmasıyla ilintili olmalıdır.²⁰

Eserin **Medhal'i** ise, 22 sayfadan oluşmakta ve II. Mahmud'un *tahsil-i iptidaiyi mecburi kılan ve esbâb-ı mucibeyi havi olan* 1824 tarihli fermanı, Meclis-i Umur-ı Nafia'nın eğitime dair hazırladığı lâyiha ve bu bağlamda yapılan yazışmalar ile uygun görüldüğüne dair hatt-ı hümayun sureti yer almaktadır. Böylece, eserin esasını teşkil eden Tanzimat sonrası gelişmelerden evvel tarihî süreç tespit edilmiştir.

Kısım-1 Evvel, Mekâtib-i Rüştîye Nezaretinin kurulmasından, Maarif-i Umumiye Nezaretinin teşekkülüne kadar olan 1838-1857 devresini kapsamaktadır. Mahmut Cevat, Mekâtib-i Rüştîye Nezaretinin kuruluşunu, Osmanlı Devletinde Maarif-i Umumiye Nezareti vazifesinin tahakkuku olarak nitelendirmektedir. Ancak bu *nezaret*, Mekteb-i Maarif-i Adliyenin kurulmasıyla başlayan ve yaygınlaşması öngörülen, rüştîyelerden sorumlu müdürlük statüsüne sahipti. Nitekim Unat, bu nezaretin şeyhülislamın murakabesi altında ve Evkaf Nezaretinin bünyesi içinde olduğuna dikkat çekmektedir.²¹ 1857 yılında kuru-

¹⁸ Kitabın kapağında *müellif* olarak Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nâfi, *musahhib* olarak Mehmed Âli İbn-i Kemal yazılıdır. Bununla birlikte Mahmud Cevat, kitabın sonunda yer alan Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin kronolojiye aykırı olarak neden sona bırakıldığına dair kısa izahında, Mehmed Âli Bey'in gösterdiği gayrete ve hizmete dikkat çekerek, kadîrşinas bir yaklaşımla *refik-i tahrirîm* ifadesini kullanmıştır. Osman Ergin de buna istinaden olsa gerek, bu eserle ilgili olarak verdiği kısa bilgide, *yazanlar Mahmud ve Âli Beyler* demektedir. (Ergin, *a.g.e.*, s.XI).

¹⁹ BOA, Dosya Usulü İrâdeler Tasnifi, D.No: 9, G.No: 17, 23 Safer 1336 (8 Aralık 1917).

²⁰ Maarif Nazırlarının dahil bulundukları hükûmetleri ve görev sürelerini gösteren çizelge için bkz., Unat, *a.g.e.*, s. 121-125.

²¹ Unat, *a.g.e.*, s. 18.

lan Maarif-i Umumiye Nezareti ise, Meclis-i Vükelâ'ya dâhil olup, bu makama tayin edilen Abdurrahman Sami Paşa ilk Maarif Nazırıdır.

Kısm-ı Sâni'de, eğitimin bir kamu hizmeti haline gelerek yaygınlaşması için büyük hamlelerin yapıldığı, 1857-1883 arası yılların safahatı yer almaktadır. Hiç şüphesiz bu dönemin dikkate değer en önemli özelliği, Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin neşredilmesi ile eğitim kademelerinin oluşturulması ve ortaöğretime kız öğrencilerin alınmasıdır. Böylece Osmanlı eğitim sisteminin modernleşmesi sürecinde çok büyük bir ivme sağlandı. Bilhassa nüfusun yarısını dışlayan eski usûlün sona ermeye başlamış olması önemliydi. Zira Tanzimat dönemine kadar kız çocuklarının ilkokuldan sonra eğitime devam etmeleri söz konusu değildi. Bu bağlamda Kız Rüştîyeleri, Kız Sanayi Mektepleri ve Darülmualimâtın açılmış olması, köklü bir değişimin belirtileri sayılmalıdır. Yine bu dönemde Mekteb-i Mülkiye açılmış, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Telif ve Tercüme Cemiyeti ve Müze-i Hümayun gibi müesseseler kurulmuştur.

Kısm-ı Sâlis eserin son bölümü olup, 1883-1893 devresine ait gelişmeleri ihtiva etmektedir. İlk olarak Darülmualimâtın mezuniyet törenine yer verilmekte ve bu törende Maarif-i Umumiye Nazırı Mustafa Paşa'nın hanımı ile okulun müdiresi Refia Hanım tarafından birer nutuk söylendiği belirtilmektedir. Müellif bu konu üzerinde durmamakla beraber, yaşanan sosyal ve kültürel değişimin bir işareti olarak önem arz ettiği açıktır. Yine 1883 yılının bir başka önemli vakası, Hariciye Nezaretine bağlı olarak Lisan Mektebinin açılmasıdır. Daha evvel belirtildiği üzere, Mahmud Cevat bu okulun müdürlüğünü yapmıştı. 1918-1919 eğitim-öğretim yılında yedi ay görev yaptığı bu okula dair tafsilatlı bilgiyi, ikinci ciltte verdiğini bildirmektedir. Bu cildin yayınlanamamış olması, bu açıdan da büyük bir kayıptır.

Kısm-ı Sâlis, Maarif-i Umumiye Nezaretinin bir tebliğ sureti ile sona ermektedir. Bu tebliğde eğitimi geliştirmeye yönelik tedbirler üzerinde durulmaktadır. Müellif, bu tebliğden sonra kısa bir izahta bulunarak, ikinci bölümde yer alması gerekirken unutulmuş 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesini ilave etmiştir. Saffet Paşa'nın nazırlığı döneminde hazırlanan ve 198 maddeden oluşan bu nizamname ile maarif idaresinin teşkilat yapısı ve vazifeleri ayrıntılı olarak tespit edilmektedir. Yine bu nizamnameyle ilk defa eğitim kademeleri, eğitim süreleri ile birlikte açıklığa kavuşturulmuş oldu.

Şüphesiz Mahmud Cevat'ın bu eseri, Türk eğitim tarihinin en önemli kaynağıdır. İlk olması hasebiyle model teşkil ettiği ve bir çıkış açığı bilinmelidir. Nitekim kendisinden sonra Nafi Atuf (Kansu), Hasan Ali Yücel ve Osman Ergin başta olmak üzere, bu alanda eser veren isimler çoğalmıştır. Her yeni isim ise, muhakkak ki Mahmut Cevat'a atıfta bulunmuştur.

SONUÇ

Türklerin İslamiyet'i benimsemelerinde tasavvufun önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu sebeple tarikatların nüfus ve nüfuz sahibi olmaları, Türk toplulukları arasında daha kolay ve daha yaygın olmuştur. Bu gerçeği dikkate alan Osmanlı Devleti ise, kuruluşundan itibaren tarikatların gücünden istifade etmiştir. Başka bir deyişle, devletin denetleyici ve yönlendirici özelliği, tarikatlar vasıtasıyla son derece faal hale gelmiştir. Bu yönüyle Mevlevilik, Nakşibendilik ve Bektaşilik, devlet katında daha itibarlı bir konumda bulunuyordu. Anadolu'dan Rumeli'ye kadar nerede bir Türkmen topluluğu varsa, orada bir Bektaşî tekkesinin olması ve Yeniçeri Ocağı ile Bektaşî Tarikatı arasında manevi bir bağın bulunması ise, Bektaşiliği daha farklı hale getirmekteydi. Bu bağlamda, İstanbul Rumelihisarı'nda bulunan Şehitlik Bektaşî Tekkesi, önemli tekkeler arasında yer alıyordu. Nitekim II. Mahmud döneminde, Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşî Tekkeleri kapatıldığında, Şehitlik Tekkesinin Şeyhi Mahmud Baba da bazı babalarla beraber sürgün edildi.

Şehitlik Tekkesinin dikkat çeken en önemli özelliği; iyi derecede tahsil görmüş, ilim ve kültür sahibi, yabancı dil bilen bir meşâyih silsilesine sahip olmasıdır. Son şeyhlerden Nâfi Baba ve oğlu Mahmud Cevat Baba, Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızca ve İngilizce bilmekteydiler. Bu ailenin bilinen ilk atası olan ve Hacı Bayram-ı Velî'nin halifeleri arasında yer alan Kızılca Bedreddin ise, Türkçeye çevirdiği İbrahim Fahreddin-i Irakî'nin Lemaât adlı eseri ile tanınmaktadır.

1864/1865-1921 yılları arasında yaşamış olan Mahmud Cevat Baba, Şehitlik Tekkesinin son büyük şeyhidir. Hemen belirtmek gerekir ki, ecdadı gibi hem sufi hem entelektüel yönüyle büyüktür. Zira yaşadığı dönemin özelliğine uygun olarak, Doğu ve Batı kültürüne vâkıf olmuştur. Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce biliyordu. Âlim ve fazıl kişiliği ile mütercim, müfettiş, müderris ve yönetici olarak, değişik kademelerde görev yaptı. Müellifi olduğu Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı adlı eser ile ilim dünyasına eşsiz bir kaynak kazandırdı ve böylece Türkiye'nin ilk eğitim tarihçisi oldu. Bıraktığı eserle âdeta bir çığır açtığını görmeye, ömrü kifayet etmedi. Ancak *baba* olarak Bektaşî gönüllerinde, Türk eğitim tarihçiliğinin *pirî* olarak ilim dünyasında ölümsüzleşti.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul:

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, D. No: 63, G. No: 149, 30 Zilkade 1309 (26 Haziran 1892).

_____, Bâb-ı Âlî Evrak Odası, D. No: 1097, G. No: 82264, 3 Zilkade 1315 (26 Mart 1898).

- _____, Bâb-ı Âlî Evrak Odası, D. No: 1118, G. No: 83808, 8 Zilhicce 1315 (30 Nisan 1898).
- _____, Bâb-ı Âlî Evrak Odası, D. No: 1177, G. No: 88246, 28 Rebiyülevvel 1316 (16 Ağustos 1898).
- _____, Bâb-ı Âlî Evrak Odası, D. No: 1225, G. No: 91875, 30 Cemaziyülevvel 1316 (16 Ekim 1898).
- _____, İrâde Taltifat, D. No: 221, G. No: 1318/R-141, 5 Rebiyülahır 1318 (2 Ağustos 1900).
- _____, Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi, D. No: 676, G. No: 16, 17 Ramazan 1320 (18 Aralık 1902).
- _____, Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi, D. No: 963, G. No: 9, 26 Ramazan 1324 (13 Kasım 1906).
- _____, Dosya Usulü İrâdeler Tasnifi, D. No: 9, G. No: 17, 23 Safer 1336 (8 Aralık 1917).
- Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. I, Yeni Yazıya Aktaran: Ahmet Hezarfen, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yay. , İstanbul 1999.
- Bayramoğlu, Fuat, *Hacı Bayram-ı Velî*, C. I-II, TTK Yay. , Ankara 1983.
- Birinci, Ali, “Bir Bektaşî Babası, Dârülfünûn İngiliz Edebiyatı Müderrisi ve Maarifin İlk Tarihçisi Mahmud Bey Baba”, *Mahmud Cevat İbnü’ş Şeyh Nâfi, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yay. , Ankara 2001, ss. xxxix-l.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Faroghî, Suraiya, “XVI. – XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu’da Şeyh Aileleri”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, 8-10 Haziran 1973*, Ed. : Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yay. , Ankara 1975, ss. 197-226.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Pan Yay. , İstanbul 1992.
- Mahmud Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338.
- Mehmet Ali Aynî, *Hacı Bayram-ı Velî*, Evkâf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul 1343.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Tasavvuf, Sufiler ve Tarikatlar, Tekkeler”, *Osmanlı Uygarlığı*, C. I,
- Haz. : H. İnalcık, G. Renda, Kültür Bakanlığı Yay. , İstanbul 2003, ss. 267-287.
- Terceme-i Lemaât*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel Kit. No: 646.
- Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, MEB Yay. , Ankara 1964.

BEŞİNCİ OTURUM

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Mehmet EVKURAN

Doç. Dr. Harun YILDIZ

Alevi/Bektaşî Kültüründe İnanç Merkezleri: Amasya Yöresi Örneği

Doç Dr. Hür Mahmut YÜCER

Geç Dönem Bektaşî Kaynaklarında Hurufiliğe Yöneltilen
Eleştiriler ve Bunların Bir Değerlendirmesi

Öğr. Gör. Neval KONUK

Yüzyıllardan Günümüze Gelebilen Yunanistan'daki
Bayezid Baba Asitanesi

ALEVÎ/BEKTAŞÎ KÜLTÜRÜNDE İNANÇ MERKEZLERİ: AMASYA YÖRESİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Harun YILDIZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri
Tarihi Anabilim Dalı

ÖZET

Üzerinde yaşadığımız Anadolu coğrafyası, birçok kültür ile din ve inanç sisteminin yüzyıllar boyunca bulunduğu önemli bir coğrafya olma özelliğine sahiptir. Bu coğrafya üzerinde geleneksel kültür ve inanç sistemlerinin, tarih boyunca nesilden nesile aktarılmasında, inanç merkezleri ve bu merkezlerin temsil ettiği inanç ve değer yargılarının ciddi anlamda rolü vardır. Bu bakımdan, ülkemizin değişik bölge ve yörelerinde pek çok kültür ve geleneğin, önemli ve kayda değer inanç merkezlerinin bulunduğu görülmektedir.

Bu bildirimizde biz, ülkemizde zengin bir geçmişe sahip olan Alevî/Bektaşî kültürünün halen canlı bir şekilde varlığını sürdürdüğü Amasya yöresindeki inanç merkezlerini değişik boyutlarıyla ele alarak tanıtmaya çalışacağız. Zira Amasya yöresi, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde ilk dönemlerden başlayarak hem Alevî/Bektaşî, hem de Sünnî toplulukların önemli yaşam alanlarından birisi olmuştur.

Bu yörede bulunan inanç merkezlerinde, Alevî/Bektaşîler arasında tarih boyunca kendi kültür, inanç ve geleneklerinin önderliğini yaparak onları çeşitli şekillerde yönlendirmiş olan inanç önderleri diyebileceğimiz manevî rehberlerin türbeleri bulunmaktadır. Bunların içinde ilk anda akla gelenleri ise, Merzifon Pîrî Baba türbesi, Amasya Baba İlyas türbesi ile Hamdullah Efendi türbesi, Gümüşhacıköy Pîr Ali Bircivan türbesi ile Amasya'nın Yassıçal (Yaylagöl) beldesinde bulunan Ergonaş Baba ile Fedai Baba türbeleridir.

Anahtar Kelimeler: *Alevî/Bektaşî kültürü, Ehl-i Beyt, inanç merkezi, manevî rehber, halk inanışları.*

GİRİŞ

Üzerinde yaşadığımız Anadolu coğrafyası, yüzyıllar boyunca birçok kültür ile din ve inanç sisteminin bulunduğu önemli bir coğrafyadır. Bu coğrafyada geleneksel kültür ve inanç sistemlerinin tarih boyunca nesillerden nesillere aktarılmasında, inanç merkezlerinin ve bu merkezlerin temsil ettiği inanç ve değer yargılarının ciddi bir rolü vardır. Bu çerçevede pek çok inanç, kültür ve geleneğin ülkemizin değişik bölge ve yörelerinde önemli ve kayda değer inanç merkezleri bulunmaktadır.

Ülkemizde değişik yörelerde görülen bu inanç merkezleri, morfolojik (yapısal) açıdan, türbe ve yatırlar, kutsal görülen ulu ağaçlar, taşlık arazi, kaya ve tepeler ile sular ve çeşmelerden meydana gelmektedir. Bu inanç merkezlerinin etrafında ise, daha çok türbe, yatır ve mezar ziyaretleri ile kurban ibadeti gibi

ritüeller ortaya çıkmaktadır. Bu ritüellerin içinde özellikle türbe ve yatırlara büyük önem verilir; bu yüzden yatırların etrafında adanılan kurbanlar, hayır dualar eşliğinde tığlanır. Bu tür ziyaretlerin temelinde, önemli ölçüde kutsal olanı arama, ona yönelme ve ondan bir şeyler bekleme psikolojisi bulunmaktadır. Bu yüzden türbe ve yatırlara gelenler, orada bulunan kişilerin Hakk'a yakın kimseler olduğuna inandıklarından, onların yüzü suyu hürmetine dua ederek Allah'tan şifa beklerler. Bu şekilde bu inanç merkezleri etrafında önemli bir *halk inanışları yelpazesi* ortaya çıkar.

İnanç merkezlerinde yatan insanlar, birer inanç önderi olarak kabul edilir ve inanç önderlerinin halk arasında çok etkili olduğu görülür. Bunda da, inanç önderlerinin hayattayken gösterdiklerine inanılan olağanüstü bazı güçlerinin/kerametlerinin rolü büyüktür. İnanç önderleri, bir din büyüğü, bir eren, toplumun ileri gelen bir kişisi, bir aşık, ozan, bilge bir kişi veya bir şehit olabildiği gibi, sıradan bir insan da olabilmektedir. ¹ Her şeyden önce bu inanç önderlerinden bir kısmı hakkında elde edilen bilgiler, efsanevi nitelikte olup kesin bilgiler değildir. Bu yüzden de yöre insanı, onlar hakkında önemli ölçüde bazı menkıbeler meydana getirmiştir. İnanç önderlerinin bir kısmı ise, tarihsel ve doğru bilgilerle ortaya konulabilmektedirler.

Alevî/Bektaşîler arasında Tanrı'ya yakın bir şahsiyet olarak düşünülen erenlerin bazı olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılır. Örnek olarak birer inanç önderi olan erenler, hastaları iyileştirir, aynı anda farklı yerlerde görülebilir, az olan yiyecği çoğaltarak çok kişiyi doyurabilir, kısa zamanda uzun yol alır, taşları yürütür, yılanı kamçı yapar, zaman zaman don değiştirir, ölüleri diriltir, ayrıca yoktan var edebilir. ² Bu yüzden Amasya yöresindeki Alevî/Bektaşî çevrelerin, bu inanç merkezlerini şu amaçlarla ziyaret ettikleri görülmektedir; Evlenemeyenlerin kismetlerinin açılması, çocuğu olmayanların çocuk sahibi olmaları, hem psikolojik hem de fiziksel her çeşit hastalıktan kurtulma, mali sıkıntısı olanların rahatlığa ulaşması ve malın mülkün çoğalması, tarladaki ürünlerin daha bol ve bereketli olması için yağmur duasına çıkmak, türbedeki inanç önderlerinin ruhlarına fatiha ve dua okuyarak sevap kazanmak, ayrıca şefaathlerine ulaşma beklentisi, maddi ve manevi sıkıntılarla bela ve değişik musibetlerden korunmak. Bu amaçlarla buralarda kurbanlar kesilip, çevredeki ağaçlara bez ve

¹ Bkz., İlhan Başgöz, "Türk Toplumunda Dervişin Sosyal Fonksiyonu", *1. Uluslar arası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*, Ank., 1998, s. 1-8; Yaşar Kalafat, "Anadolu Halk Sufizminde Erenlerin Yeri ve Roller", *1. Uluslar arası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*, Ank., 1998, s. 227-235; Caner Işık, "Alevî Bektaşî Geleneğinde Derviş", *2. Uluslar arası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ank., 2007, II, 774-779; Ahmet Gökbek, "Yıldızeli Yöresi Alevî Kültüründe İnanç Önderleri", *Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*, Tüksev Yay., Ank., 2002, s. 376.

² Piri Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, Detay Yay., İst., 2006, s. 30-32.

çaputlar bağlanır, bazı yerlere mumlar yakılır, ayrıca bazı türbelerin duvarlarına değişik dilekler tutularak taş yapıştırılır.³ Bu tür yerlerde tüm kalbiyle inanıp dua eden kimselerin dua ve dileklerinin kabul olacağı inanışı yaygındır. Ayrıca bu tür yerlerin hiçbir şeyi alınıp götürülmez, çünkü alanın bunun zararını bir gün göreceğine inanılır.

Ülkemizde Alevî/Bektaşî çevrelerde inanç merkezlerine yönelik böylesine bir ilginin gösterilmesi, öyle anlaşılmaktadır ki, diğer bazı inanç ve geleneklerde olduğu gibi, *eski Türk inançlarıyla* ilgilidir. Zira Orta Asya'daki ilk Türk devletlerini kuran Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar, dağları Tanrı makamı olarak gördüklerinden dolayı onlara saygı ve hürmet gösterip, ölülerini de tanrıya yakın olmaları amacıyla hep yüksek tepelere gömerlerdi. Onlara göre bu mekânlar, insanüstü varlıkların ve ilahların mekânı, hatta ilahlarla temas kurulan yerler olduklarından dolayı esrarlı ve gizem dolu yerlerdi; bu yüzden başları sıkıştığında, örnek olarak, tarlaları kuraklıktan kavrulduğundan dolayı dara düştüklerinde, buralara koşarlar, dualar yapar ve değişik dilekler de bulunurlardı.⁴ Amasya yöresindeki Alevî köylerine bakıldığında da birçok türbe ve yatacin genellikle dağ ve tepelerde bulunması, aynı inanış ve eğilimlerin günümüzdeki devamı gibi algılanabilir.

Bu bildirimizde biz, ülkemizde zengin bir geçmişe sahip olan Alevî/Bektaşî kültürünün halen canlı bir şekilde varlığını sürdürdüğü, önemli bir bölgemiz olan Amasya yöresindeki inanç merkezlerini değişik boyutlarıyla ele alarak tanıtmaya çalışacağız. Zira Amasya yöresi, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde ilk dönemlerden başlayarak, hem Alevî/Bektaşî, hem de Sünnî toplulukların önemli yaşam alanlarından birini oluşturmuştur. Bu süreçte Horasan Erenleri, Gazi Alperenler veya veliler dediğimiz inanç önderlerinin çok önemli rolleri bulunmaktadır.

Amasya yöresinde bulunan bu merkezlerde, bu çevrede yaşayan Alevî/Bektaşîlerin kültür, inanç ve geleneklerinin oluşmasında önemli rolleri olan inanç önderlerinin türbeleri bulunmaktadır. Yöreye şöyle kuşbakışı bir şekilde bakıldığında hem il merkezi ve ilçelerde, hem de Alevî/Bektaşî köylerinin neredeyse tamamında türbe ve yatacin bulunduğu görülür. Bu şekilde özellikle manevi yönden üstün olduklarına inanılan bu inanç önderlerine ait

³ Böyle yerlerde eğer taş yapırsa dileğin kabul olduğuna; yapımazsa kabul olmadığına inanılmaktadır. Ayrıca bu tür yerlerin genel özellik ve toplumsal fonksiyonları için bkz., Hüseyin Tuğcu, "Alevî-Bektaşî Türk Kültüründe Ölüm ve Mezar kavramları", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, İst., 1999, s. 236-238; Kalafat, 227-235.

⁴ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1995, s. 177-188; A. Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İst., 1983, s. 70-71; Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, Otağ Matbaası, İst., 1977, s. 350-368.

türbeler, Amasya ilinin dört bir yanına yayılmış durumdadır. Burada hemen şunu belirtelim ki Amasya, gerek Sünnî, gerekse Alevî/Bektaşî olsun, inanç merkezlerinin yaygınlığı açısından ülkemizin önde gelen illerinden birisidir. Bu inanç merkezleri içinde ilk anda akla gelenleri ise, Merzifon *Pîrî Baba türbesi*, Amasya *Baba İlyas türbesi* ile *Hamdullah Efendi türbesi*, Gümüşhacıköy *Pîr Ali Bircivan türbesi* ile Amasya'nın Yassıçal beldesinde bulunan *Ergonaş Baba (Seyyid Mustafa) türbesi* ile *Fedai Baba türbeleridir*.

1. Pîrî Baba Türbesi

XV. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Pîrî Baba'nın yaşamı ve tarihsel kişiliği ile ilgili ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Yalnız, Suraiya Faroqhi'nin de ifade ettiği gibi, Bektaşî geleneğinden geldiğini söyleyebileceğimiz Pîrî Baba ile ilgili az da olsa önemli olan bilgiler, bize iki farklı kanaldan gelmiştir. Bunların ilki, İstanbul Topkapı Sarayı kütüphanesinde bulunan ve 18 varaklık bir elyazması olan *Menâkıb-ı Pîrî Baba/Velâyetnâme* isimli eser; ikincisi ise, *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi*'nde yer alan bilgi ve rivayetlerdir.⁵

Menâkıb-ı Pîrî Baba, Pîrî Baba'nın müritlerinden biri olan Şamluoğlu Hoca İbrahim adında bir kişi tarafından, XVI. yüzyıl başlarında yazılmış olduğu tahmin edilen 18 varaklık el yazması bir eserdir. Orijinal nüshası, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine bölümünde 1313 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Eser, Pîrî Baba'nın veliliğini, menkıbevi hayatını ve bu çerçevede ilgi çekici menkıbelerini anlatmakta olup araştırmacı Muzaffer Doğanbaş tarafından günümüz Türkçesine çevrilerek yayınlanmıştır.⁶

Menâkıb-ı Pîrî Baba'ya göre Pîrî Baba, Merzifon'un Narince köyünden olup yedi-sekiz yaşlarında bir çocuk iken annesi onu Merzifon'a götürüp bir yaşmakçının yanına çırak olarak verir. Küçük yaşlarından itibaren ibadet ehli ve keramet sahibi bir erendir. Öyle ki, öğle namazlarını Kâbe'de kılar ve tekrar gelip sanatı ile meşgul olurdu.⁷ Yöredeki Alevî/Bektaşî topluluklarına göre ise o, on iki imamlardan biri olan Musa Kâzım evlatlarından olup Horasan erenlerindedir. Annesi, Gülbahar Sultandır. Önce Ahmed Yesevî'den, sonra Lokman Perende'den tasavvufî eğitim almıştır ki, benzer bilgileri bize hem Evliya Çelebi, hem de Fuat Köprülü verir.⁸ Yine geleneğe göre, Hacı Bektaş Veli'nin daveti

⁵ Bkz., Suraiya Faroqhi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir Kent Ereninin Hayat Hikayesi: Merzifonlu Pîrî Baba", (Çev. Harun Yıldız), *Hacı Bektaş Veli Araştırma Der.*, XVIII, Ank., 2001, s. 125-127.

⁶ Muzaffer Doğanbaş, "Pîrî Baba Velayetnamesi", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 41, Ank., 2007, s. 161-181.

⁷ Doğanbaş, "Pîrî Baba Velayetnamesi", s. 167-168.

⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Sad. Tefvîk Temel Kuran, Necati Aktaş), Üçdal Neşriyat, İst., 1975, II, 631; M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank., 1981, s. 46.

üzerine Anadolu'ya İslamiyet'i yaymak amacıyla dervişleriyle birlikte gelerek Hacı Bektaş Veli tarafından Merzifon civarına yerleştirilmiştir. Burada bir zaviye kurarak yalnızca İslamiyet'i yaymakla kalmamış, Merzifon halkına dokumacılığı da öğretmiştir. Merzifon halkına dokumacılığı öğretmesi, onun ahi olabileceğini akla getirmektedir. Bu yüzden sanatkâr ile esnafın pîri olarak kabul edilmiştir. Ömrünün büyük bir kısmını Merzifon'da Eski Hamam civarındaki bir mahallede geçirmiş olan Pîrî Baba, rivayete göre önceleri suyu çok az olup damla damla akan bu hamamı, olağanüstü bir şekilde tamir etmiştir. Pîrî Baba'nın okuma yazması olmamasına rağmen, hem istisnai bir dinî bilgisi, hem de önemli bir manevi gücü vardır. Bu anlamda o, kendi kendini yetiştirmiş olan sıra dışı bir insandır. Ayrıca yine Çorum Osmancık'ta türbesi bulunan Koyun Baba ile de musahiptir.⁹ O'nun yaşamı boyunca evlenmediği ve bu şekilde öldüğü anlaşılmaktadır. Söylentiye göre yapmış olduğu hizmetlerden dolayı devlet erkânı, kendisine büyük değer vermiştir.¹⁰ Tüm bunların yanında günümüzde Merzifon ilçesinin Oymaağaç köyünde yaşayanlar, Pîrî Baba'nın soyundan geldiklerini söylemektedirler.¹¹ Ayrıca Amasya yöresinde yetişmiş bir ozan olan Kul Fakir (1873-1938), Pîrî Baba evlatlarından bir dededir ve Aşık Kul Fakir mahlası ile pek çok şiir yazmış deyişler söylemiştir.¹² Menâkıb-ı Pîrî Baba'da anlatılanlar ışığında, Pîrî Baba'nın Fatih Sultan Mehmet ve Koyun Baba ile aynı dönemlerde yaşadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Menâkıbnâme'ye bakıldığında Pîrî Baba, olağanüstü güçleri olan önemli bir mutasavvıftır. Örnek olarak Pîrî Baba, daha çocukken bir kunduracı olan ustası için Kâbe'ye evde ustasının hanımının hazırlamış olduğu helvayı olağanüstü bir şekilde ulaştırır, yine ustasına Kerbelâ'daki İmam Hüseyin çeşmesinden su getirir, kendisini dövmeye çalışan ustasının bir gözünü şehâdet parmağıyla işaret edip kör eder. Yine çıplak elleriyle eski hamamda taşa bir çivi çakar, katıldığı piknikte olağanüstü bir şekilde kebab pişirir, ayrıca zaman zaman güvercin do-

⁹ Koyun Baba ile ilgili olarak bkz., Eraslan Doğanay, *Anadolu'da Yaşayan Dergâhlar*, Can Yay., İst., 2000, s. 88-97; Saim Savaş, "Efsanelerin Gölgesinde Tarihi Bir Sima: Koyun Baba", *Alevilik*, (Haz. İsmail Engin, Havva Engin), Kitap Yay., İst., 2004, s. 199-217; M. Şakir Çıplak, *Osmancık'ta Erenler Durağı Koyun Baba*, Çorum, 2000; Haşim Şahin, "Koyun Baba", *DİA*, XXVI, İst., 2002 s. 229-230; Franz Babinger, "Koyun Baba", *İA*, VI, İst., 1988, s. 881.

¹⁰ Bkz., Evliya Çelebi, II, 631; Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi*, İst., 1328-1330, I, 326-327; Doğanay, 49-53; Hüseyin Piroğlu, *Evliyalar Yatağı Anadolu*, Ank., 1992, s. 8-12; Faroqi, 122-123; İsmail Onarlı, "Piri Baba", *Cem*, 71 İst., 1987, s. 18; Sadi Bayram, "Hacı Bektaş-ı Veli, Merzifon'da Piri Baba, Budapeşte'de Gül Baba ve Bazı Bektaşî Vakıfları", *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ank., 1999, s. 60-61.

¹¹ Harun Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Araştırma Yay., Ank., 2004, s. 210.

¹² Ali İhsan Aktaş-Sabri Yücel, *Anadoluda Bir Duru Kaynak Aşık Kul Fakir*, Anadolu Matbaası, İst., 1991, s. 5-18; Işık, 785.

nunda görünür, önceleri suyu damla damla akan eski hamamı, olağanüstü güçleri ile tamir eder, tüm bunların yanında Fatih Sultan Mehmed'e İstanbul'un fethini önceden haber verir.¹³

Evliya Çelebi ise, Pîrî Baba ile ilgili olarak bize şu bilgileri vermektedir:

“Horasan’dan Türk Türkmen Hoca Ahmed Yesevî’nin izni ile Rum’a gelip Merzifon’un kuzeyinde şehre bakan yüksek bir yerde yerleşir. Bazen hamamlarda yatar, ilahî meczûb bir arif-i billâh idi. Adı geçen Pîr’in birçok menkıbeleri vardır. Hâlâ türbesi büyük kubbelerle örtülü, meydan, mutfak ve derviş odalarıyla donanmış olup, her gece iki yüz adam konup göçer. İki yüzün üzerinde başı açık dervîşi vardır. Aziz hazretlerinin nurlu kubbelerine girip bir Yasin-i şerîf okuyarak ruhanîyetlerinden yardım istedim. Kabrinde misk kokusundan adamın dimağı kokulandır. Kabrinin dört çevresi sanatlı şamdan ve kandillerle süslüdür. Hâlâ fakirlik hırkası, dolap içinde saklıdır.

*Ben Peygamber sülalesi aşığı olduğumdan “el-Fakru fabrî (Fakirlik, benim iftiharımdır)” hadisine uyarak küstahça ve fakirlerinin izni ile Aziz sultan’ın bozdoğanî keçe külah tacını tekbir ile tekke-nişin¹⁴ (Memî Dede can) başıma koydu. Bütün dervîşler, gülbank çekip hayır dua ettiler. Türbesi, kârgir binadır”.*¹⁵

Pîrî Baba’nın Merzifon ilçesinin Nusratiye mahallesinde ilçeye bakan yüksekçe bir mevkide yer alan türbesinin kesin yapım tarihi hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Fakat yöreyi tanıyan Sanat tarihçisi Muzaffer Doğanbaş’a göre mimari özelliklerinden hareketle, yapının XV. yüzyılda yapılmış olduğu tahmin edilebilir.¹⁶ Pîrî Baba Menâkıbnâmesi’ne bakıldığında türbeyi yaptıran, Şamluoğlu Hoca İbrahim’dir.¹⁷ Daha sonraki yüzyıllarda türbenin tarihi, kurucusunun ailesinin farklı üyeleri arasındaki uzun mücadelelerle karakterize edilmiştir. Bu süreçte tekkenin sahip olduğu mal ve servetlerin kontrolü, önemli bir değere ulaşmış görünmektedir.¹⁸

Pîrî Baba türbesi, iki katlı bir yapıya sahip olup Pîrî Baba’nın sandukası, üst katta bulunmaktadır. Alışılmışın dışında yüksek ve geniş bir şekilde yapılmış ve ayrıca yeşil renkli bir örtü ile de kapatılmış olan sandukanın üzerinde oldukça eski dönemlere ait olduğu anlaşılan geyik boynuzları vardır. Türbenin alt katın-

¹³ Faroqhi, 126, 133-134; Doğanbaş, “Pîrî Baba Velayetnamesi”, s. 168-172.

¹⁴ Farsça bir ifade olan *tekke-nişin* kavramı, tekkede oturan, tekkede ikamet eden dervîşlere denilmektedir. Bkz., Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ank., 1997, s. 708.

¹⁵ Evliya Çelebi, II, 631.

¹⁶ Doğanbaş, “Amasya Yöresi Alevî Ziyaretgâhları”, *Hacı Bektaş Velî Araştırma Der.*, XVII, Ank., 2001, s. 109.

¹⁷ Doğanbaş, “Pîrî Baba Velayetnamesi”, s. 169.

¹⁸ Faroqhi, 124.

da ise, bakımlı bir kurban pişirme yeri ile cenazelik kısmı bulunur. Türbe, ayrıca içerisinde çok sayıda ağaç bulunan geniş bir bahçeye sahiptir. Bahçenin içinde bir mescid ve mescidin yanında kuruluk ve mutfak gibi bölümler de vardır. Türbenin yakınında yakın dönemde yaptırılmış bir cem evi, güney kısmında da bir hazîre, yani mezarlık yer almaktadır.¹⁹

Ayrıca türbe, Doğanbaş'ın ifadesiyle, erken Osmanlı dönemi mimari üslubunu yansıtır. Kare mekânlı ve üzeri tek kubbeli olan türbenin içinde değişik süslemelerle bol renkli duvar resimleri bulunmakta olup bunlar, ziyaret edenlerin hemen ilgisini çekmektedir. Bunlar da, Türk resim sanatının seçkin örneklerini oluştururlar.²⁰ Duvar resimleri, Hz. Ali, on iki imam, Atatürk, Aleviliği simgeleyen sancak, keşkül, kılıç, boynuz, asa, teslim taşı ve 12 köşeli külâh gibi resimlerden meydana gelmektedir. Buradaki kılıçlar, sıradan birer kılıç olmayıp Hz. Ali'nin ağzı çatal olan Zülfikâr kılıcını andırmaktadır. Yine burada keşkül motifi üzerine yazılmış iki satırlık bir yazı da bulunmakta olup Osmanlıca olan yazı şöyle okunmaktadır:

“Zâir, gir bu makama ba-hulûs, ba-ihtirâm
Kıl ziyaret merkad-ı Pîrî Baba zır bu makam”.

Günümüz Türkçesi ile ifade edersek:

“Ziyaretçi, bu makama gönül temizliği ve hürmet ile gir
Ziyaret et bu makamın altında olan Pîrî Baba'nın mezarını”.

Türbe içindeki süslemeleri yapan kişi, imzasını türbenin giriş kapısının üzerinde bulunan kitâbeye atmış olan *Nakkâş İbrahim* isimli bir sanatkârdır. Bu kitâbedeki tarihten de anlaşılacağı gibi türbe, 1322/1906 yılında bir onarım geçirmiştir. Ayrıca türbe, 1977 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından olmak üzere bir onarım daha geçirmiştir.²¹

Pîrî Baba türbesi, tüm bu özelliklerinin yanı sıra, sadece Amasya içinden değil, başta Çorum ve Yozgat gibi komşu il ve ilçelerden, hem Alevî hem de Sünnî olmak üzere her kesimden insanın akın akın ziyaret ettiği önemli bir bölgesel inanç merkezi olma özelliğine sahiptir. Burayı ve diğer inanç merkezlerini ziyaret eden insanların geleneksel olarak yapmış oldukları bazı ritüeller vardır. Türbeye gelen insanlar, bu yüzden türbe kapısı önünde el ve dizleri üzerine çökerek yere eğilip içeri girerler, bu şekilde ellerini türbenin her yerine sürerek, yine mekânın her tarafını öptükten sonra, sonunda yüzleri türbeye dönük bir şekilde dışarı çıkarlar. Ayrıca türbeyi ziyaret eden insanlar, burada mumlar yakarak değişik dileklerde bulunur ve Allah için adadıkları kurbanlarını hayır duala-

¹⁹ İsmail Onarlı, “Pîrî Baba Tekkesi I”, *Cem*, s. 71, İst., 1997, s. 18-21; Doğanbaş, 108-109.

²⁰ Doğanbaş, 109-110.

²¹ Doğanbaş, 110.

rıyla tığlarlar. Halk arasında türbenin yürüyemeyen ya da geceleri çok ağlayan çocuklar ile akıl hastalığına tutulanlar için faydalı olduğu ve buraya getirildiklerinde iyileştikleri inancı yaygındır.²² Tüm bu özelliklerinden hareketle Pîrî Baba türbesi, genel olarak farklı dinî toplulukların aynı mekânda bir arada yaşamalarına imkân veren bir özelliğe sahip oluşundan dolayı, ülkemizde ciddi bir sosyal bütünleşme işlevi görmektedir.²³

2. Baba İlyas Türbesi

Baba İlyas, bilindiği gibi, Anadolu'ya XIII. yüzyılda Anadolu Selçukluları devrinde, Horasan'dan geniş bir Türkmen kitlesi ile birlikte gelmiş, bugün türbesinin bulunduğu İlyas/Çat köyü çevresine yerleşmiş ve burada kurduğu zaviyede bir Vefâî²⁴ şeyhi olarak faaliyetlerini sürdürmüş olan önemli bir Türkmen babasıdır. Baba İlyas'ın bu süreçte Türkmenler üzerinde önemli bir etkisi olup Türkmenler de, Baba İlyas'a sarsılmaz bir inançla bağlı idiler. Baba İlyas'ın şöhreti burada her geçen gün artmakta olup ünü Anadolu'da her yere yayılmış, adeta onu ve taraftarlarını bilmeyen kalmamıştı. Öyle ki torunlarından olup aynı zamanda önemli bir tarihçi olan *Elvan Çelebi* (760/1359)'nin bize verdiği bilgilere göre, başta o dönemin hükümdarı olan I. Alaattin Keykubat olmak üzere pek çok devlet adamının onunla görüşmeyi istedikleri, hatta I. Alaattin Keykubat ile Baba İlyas'ın görüştükleri ve böylece Selçuklu yönetimi ile Türkmenler arasında güzel ilişkiler ve iyi bir diyalog ortamının oluşturulduğu anlaşılmaktadır.²⁵

Yaşadığı dönemin tarihsel kaynaklarına bakıldığında Baba İlyas'ın şu özellikleri göze çarpmaktadır; O, genellikle zühd ve takva sahibi bir sûfî olarak üstün ahlaki özelliklere sahip, duaları makbul ve kerametleri açık, yüksek irşad ve ikna kabiliyeti olan bir mürşittir. Çevresindeki insanlara değişik iyilikleri olmakla beraber onlardan hiçbir şey beklemeyen ve kabul de etmeyen bir halk önderi olmasının yanında, mesleği çobanlık olan ve otlattığı koyunlara bile şefkat ve merhametle davranacak derecede hak ve hukuka titiz bir şekilde riayet eden sıra

²² Yıldız, 209; Bayram, 60; Amasya, *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yay., İst., 1981, I, 484.

²³ Ayrıca bkz., Ahmet Taşgın, "İnanç Merkezinin Sosyal Bütünleşmedeki İşlevi: Diyarbakır Örneği", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi*, Tüksev Yayınları, Ank., 2004, s. 1095-1108.

²⁴ *Vefâîlik*, XII. yüzyılın ikinci yarısına doğru Seyyid Ebû'l-Vefâ Bağdâdî (501/1107) tarafından kurulmuş olup, özellikle Anadolu Türkmen çevreleri arasında yayılmış olan Kalenderîlik ve Haydarîlik gibi gayr-i sünnî mahiyetteki tarikatlarla benzer özellikler taşıyan ve XIV. yüzyılda dahi mevcudiyetini sürdüren önemli bir tarikattır. Bkz., Köprülü, "Anadolu'da İslamiyet", *Dârul-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, II/4-5-6, İst., 1338/1922, s. 56-63; Ocak, "Ebû'l-Vefâ el-Bagdâdî", *DİA*, X, İst., 1994, s. 347-348.

²⁵ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye (Baba İlyas'ın Horasanî ve Sülalesinin Menkabevî Tarihi)*, (Nşr. İsmail Erünsal, A. Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1995, s. 30-31.

dışı bir insandır.²⁶ Baba İlyas, her zaman psikolojik yönden hüznünlü olup bu yüzden gözü yaşlı ve zayıf cüsseli biri idi. Konuşurken kısık ve alçak bir sesle konuşurdu; çevresinde de yemek ve içmekten el çekmiş, açlığa ve susuzluğa dayanan biri olarak tanınırdı.²⁷

Kendisine Baba Rasul de denilen Baba İlyas, I. Alaattin Keykubat'tan sonra Anadolu Selçukluları'nın başına geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde, Türkmenler ile Selçuklu yönetimi arasındaki ilişkilerin bozulması sonucunda ortaya çıkan geniş çaplı Babailer Ayaklanması esnasında öldürülmüş ve cesedi de Amasya kalesine asılmıştır (638/1240).²⁸

Baba İlyas'ın ölümünden sonra kendisi için yaptırılan türbesi, Babailer hareketi açısından çok önemli bir tarihsel mekan olan Amasya'nın Merkeze bağlı eski ismiyle Çat, yeni ismiyle İlyas köyündedir. Baba İlyas'ın mezarı, daha sonra en küçük oğlu olan *Muhlis Paşa* (VII/XIII. yüzyıl sonları) tarafından türbeye dönüştürülmüştür. Oldukça sade ve basit bir binanın içerisinde bulunan türbe, yine son derece sade ve gösterişsiz bir sandukaya sahiptir. Sandukanın üzerinde ise, tıpkı Pîri Baba türbesindeki gibi, oldukça eski dönemlere ait olduğu anlaşılan geyik boynuzları vardır. Böylesine önemli bir kişilik olmasına rağmen Baba İlyas'a ait olan bu türbe, halk arasında pek bilinmez. Bu yüzden genel yapısı ve konumu itibarıyla Türk Sanat Tarihi açısından müstesna bir örnektir.²⁹ Yörede tarihsel şahsiyeti unutulmuş olan Baba İlyas'ın Hızır İlyas ile aynı kişi olduğunu inanıldığından dolayı, türbenin halk arasındaki diğer bir ismi, *Hızır-İlyas türbesidir*.³⁰

Baba İlyas'ın türbesine *Sarılık evliyası* ya da *sarılık yatır*ı gibi isimler de verilir. Bu nedenle her yıl Mayıs ayının ilk haftasında türbenin bulunduğu İlyas köyü Sarılık mevkiinde Hıdırellez şenlikleri yapılır. Ayrıca türbenin sarılık hasta-

²⁶ Ebûl-Ferac, *Ebû'l-Ferac Tarihi*, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1987, II, 539; İbn Bibî, *el-Evâmiru'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye*, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1996, II, 49-50; Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, (Nşr. Âli Bey), İst., 1332/1914, s. 199.

²⁷ İbn Bibî, II, 49.

²⁸ Baba İlyas'ın kişiliği ve tasavvufî hüviyeti ile ilgili olarak bkz., Elvan Çelebi, 13-60; Mustafa Vâzih Efendi, *Belâbilü'r-Râsiyye fî Riyâzı Mesâili'l-Âmâsiyye*, Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi, Kayıt No. 813, v. 63-65; Ocak, *Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı)*, Dergâh Yay., İst., 1996, s. 94-105; Claude Cahen, "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri", (Çev. İsmet Kayaoglu), *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII, Ank., 1970, s. 197-198; Ocak, "Baba İlyas", *DİA*, IV, İst., 1991, s. 368.

²⁹ Hüseyin Menç, *Tarih İçinde Amasya*, Net Ofset Matbaacılık, Ank., 2000, s. 68; Muzaffer Doğanbaş, "Baba İlyas Horasanî'nin Bilinmeyen Mezarı", *Cem*, s. 78, İst., 1998, s. 19.

³⁰ Yıldız, 209; Amasya, *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yay., İst., 1981, I, 484.

lığına yakalananlar için faydalı olduğuna inanıldığından dolayı, özellikle sarılık hastaları tarafından da ziyaret edilir.³¹

3. Hamdullah Efendi Türbesi

Amasya içindeki Hamdullah Efendi türbesi de, hem yöredeki hem de çevre illerden gelen Alevî/Bektaşî çevrelerin çok sık ziyaret ettiği inanç merkezlerinden biridir. Alevî/Bektaşî çevreler arasında ismi saygı ile anılan Hamdullah Efendi, Hacı Bektaş Veli dergâhının 23. post-nişini olup 1824 yılında Feyzullah Çelebi'nin Hakk'a yürümesi üzerine Hacı Bektaş Veli Dergâhı'na post-nişin olmuş bir Bektaşî şeyhidir. Önce yeniçeri ocakları, ardından Bektaşî tekkelerinin kapatılması sonucunda 1827 yılında II. Mahmut tarafından çıkarılan bir fermanla Amasya'ya sürgün edilmiştir. Asıl adı Mehmet Hamdi olan Hamdullah Çelebi, burada mecburi ikamete tabi olduğu için Alevî/Bektaşî geleneğine göre, 1836 yılındaki ölümüne kadar, yaşamını burada geçirmiştir.³² Bu süreçte o, Amasya'da halk arasında dinî sohbetler yapmıştır. Yine onun pek çok keramet gösterdiği anlatılır. Aynı zamanda iyi bir şair olan Hamdullah Çelebi'nin Hakk'a yürümesinden sonra bu çevrede yaşayan Alevîler, 1847 yılında mezarının üzerine bir türbe yaptırmışlardır. Sürgüne giderken beraberinde çok sayıda kitap ve belge götürdüğü bilinen Hamdullah Çelebi'nin erkek evladı olmadığı, soyu belki de kız tarafından devam ettiği için götürmüş olduğu kitap ve belgeler zamanımıza kadar korunamamıştır.³³

Halk arasında anlatılan söylentilere göre Hamdullah Çelebi, “öldüğümde benim türbemi yapın, eğer yaptırmazsanız Amasya'yı sel alır” demişti. Ancak Amasya halkı ile vali, bunu önemsemedikleri için türbeyi yapmamışlardı. Bunun üzerine Hamdullah Çelebi'nin ölümünden sonra Amasya'yı büyük bir sel almış ve bu olaydan sonra şimdiki türbe yapılmıştır.³⁴

Yine Hamdullah Çelebi, bir Ramazan ayında bir grup insanla dinî sohbet yaparken “ben size kısa şeyleri öyle uzun anlatırım ki şaşarsınız” demiş, ancak

³¹ Menç, 68; *Amasya 1973 İl Yıllığı*, Ank., 1973, s. 128.

³² A. Celalettin Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevî-Bektaşî Yolu*, Hacibektaş, 1986, s. 92-93; Yunus Koçak, “Hamdullah Çelebi”, *Yol Der.*, VI, Ank., 2000, s. 73; Alevî/Bektaşî geleneğindeki bu bilgilerden farklı olarak Suraiya Faroqhi ve Irene Mélikoff, Hamdullah Çelebi'nin 1833 tarihinde affedilerek Hacı Bektaş'a döndüğünü ve ömrünün geri kalan kısmını burada geçirdiğini söylemektedirler. Bkz., Suraiya Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşilik*, (Çev. Nasuh Barın), Simurg Yay., İst., 2003, s. 173, 176; Mélikoff, “1826'dan sonra Bektaşiler Tarikati”, *Uyur İdik Uyardılar*, (Çev. Turan Alptekin), Cem Yay., İst., 1994, s. 236, 238; ayrıca Hülya Küçük de Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yapmış olduğu bazı çalışmalardan hareketle aynı kanaatte olduğunu belirtmektedir. Bkz., Küçük, *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*, Kitap Yay., İst., 2003, s. 36.

³³ Koçak, 71-77; Doğanbaş, “Amasya Yöresi Alevî Ziyaretgâhları”, s. 105.

³⁴ Rasime Kutanoğlu, *Amasya İli Evliyalari*, Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, OMÜ Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun, 1999, s. 21.

çevresindekiler buna inanmamışlar. Bunun üzerine Hamdullah Çelebi, besmele konusunu üç buçuk gün boyunca anlatmış ve buna rağmen konuyu bitirememiştir.³⁵

Hamdullah Çelebi, duygu yüklü bir dünyaya sahip olduğundan dolayı, yüreği ve kalemi güçlü olan şair ruhlu bir Hak aşığıdır. Onun şiirlerinde insan sevgisi başta olmak üzere, Tevhid, Kur'an, Ehl-i Beyt ve on iki imamlar ön planda yer almaktadır. Amasya'ya sürgüne gelinceye kadar "*Hamdullah*" mahlasını; sürgünden sonra ise, "*Hasreti*" mahlasını kullanmıştır. Bu da, memleketi olan Hacı Bektaş'a hasretinden dolayı olsa gerektir. Şiirlerinden onun iç dünyasının çok geniş ve zengin olduğu anlaşılmaktadır. Hamdullah Çelebi'nin özellikle miraçlama ve tevhid türündeki deyişleri, Alevî/Bektaşî cemlerinde söylenmektedir.³⁶

Amasya ili Mehmet Paşa mahallesinde bulunan Hamdullah Efendi türbesine *Bektaş Baba türbesi* diyenler de vardır. Ancak Bektaş Baba, Hamdullah Çelebi'nin dedesidir. Önceleri sade bir mezar iken 1868 yılında burası türbeye dönüştürülmüştür. Kare planlı tek kubbeli olan türbe, bir avlu duvarıyla çevrili olup kuruluk, ocak ve kesim yeri gibi bölümlere de sahiptir. Türbe içinde üzeri yeşil örtülerle örtülmüş iki tane ahşap sanduka bulunmakta olup bu sandukalardan önde olanın Hamdullah Çelebi'ye; diğerinin ise, eşi Güleser Hanım'a ait olduğu söylenir. Türbe içerisinde dikkati çeken ilk şey, duvarlardaki kalem işi bezemeler olup bu bezemeler, türbenin beden duvarları ve kubbeye geçişi sağlayan tromplarla kubbe içerisine işlenmiştir. Kubbe içerisinde en ortada bir yıldız ve bu yıldızın etrafında dört tane yuvarlak madalyon vardır. Bu madalyonlar içerisinde on iki imamlara ait isimler göze çarpar. Bunlarla birlikte ilk üç halifenin adlarının da bulunması, dikkat çekicidir. Sanat tarihçisi Muzaffer Doğanbaş'a göre Alevî/Bektaşî geleneğine uygun olmayan bu durum, daha sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen onarımlardan dolayı ortaya çıkmış olmalıdır.³⁷ Türbe, gerçekten de değişik zamanlarda orijinal biçiminden uzaklaşacak şekilde tadilatla uğramıştır. Örnek olarak daha önce kuzeydoğu yönünde olan giriş kapısı, tadilatlar sırasında anlaşılmayan bir nedenle türbe içindeki mihrap yıkılarak güneybatı yönüne alınmıştır.³⁸

Hamdullah Efendi türbesi, Amasya'da hem Alevî hem de Sünnîler tarafından ziyaret edilmektedir. Türbede tüm kalbiyle inanan ve samimi bir şekilde dua eden

³⁵ Kutanoğlu, 21; yine benzer olay ve söylentiler için bkz., Koçak, 73-75.

³⁶ Doğanbaş, "Amasya Yöresi Alevî Ziyaretgâhları", s. 108; Koçak, 71; ayrıca şiirlerinden örnek için bkz., Koçak, 75-77.

³⁷ Doğanbaş, "Amasya Yöresi Alevî Ziyaretgâhları", s. 106-107.

³⁸ Menç, 338.

insanların duası ile dileğinin kabul olacağı inancı, halk arasında yaygındır. Burada her tür dilek ve sıkıntı için dua edilir ve adak kurbanları kesilir.³⁹

4. Pîr Ali Bircivan Türbesi

Pîr Ali Bircivan türbesi, Amasya'nın Gümüşhacıköy ilçesinin küçük bir orman köyü olan Sarayözü köyünde bulunmaktadır. Pîr Ali Bircivan'ın hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi sahibi değiliz. Bununla beraber onunla ilgili bilgilerimiz, büyük ölçüde halk arasında anlatılan söylentilere dayanmaktadır. Yöre halkı, onun Horasan erenlerinden olup erken Osmanlı döneminde yaşadığını, aynı zamanda Gümüşhacıköy'de dergâhı bulunan Alevî/Bektaşî erenlerinden Şah Mahmud Velî'nin dört oğlundan en küçüğü olduğunu ve İmam Rıza'nın soyundan geldiğini söylemektedirler. Yine onun Tokat/Erbaa'da türbesi bulunan ve Keçeci Baba olarak da bilinen Ahi Mahmud Velî'nin müridi olduğu da kabul edilmektedir.⁴⁰ Ali Bircivan, genç olmasına rağmen bilgi ve irfanı ile yörede yaşayan büyük bir kitleyi kendisine bağlamış ve talip edinmiştir. Yine anlatıya göre Ali Bircivan, çok kahraman bir insan olduğundan dolayı genç yaşta girdiği bir savaşta bacısı ile birlikte Hakk'a yürümüştür. Bu yüzden ismi de buradan gelmiş, Şah Mahmud Velî, Anadolu'ya insanları irşad etmesi için gönderdiği küçük oğlunun başarılarını duyduğunda "Benim Alim, tek bir civan (şehitliğin son mertebesi, baş tacı) dır" demiş ve böylece küçük oğlu, Pîr Ali Bircivan diye anılır olmuştur. Ali Bircivan'ın talipleri de, onun ve kardeşinin naaşını alarak Sarayözü köyünde defnetmişlerdir.⁴¹ Sarayözü köyünün şu an, neredeyse yarısı ocak-zâde olup Ali Pîr Civan ile aynı soydan gelmektedirler.⁴²

Pîr Ali Bircivan'ın türbesi içindeki sandukaya bakıldığında sandukanın boyunun 8 metreyi bulduğu görülecektir. Bu durum, muhtemelen halkın evliyaı büyük görme duygusundan kaynaklanmakla birlikte, bununla ilgili halk arasında değişik söylentiler de vardır. Bunlardan birine göre, Ali Bircivan, bir gece türbenin mimarının rüyasına girmiş ve bacaklarının dışarıda kalıp üşüdüğünü söylemiş; bunun üzerine mimar, sandukayı uzatmıştır. Bir başka söylentiye

³⁹ Kutanoğlu, 21.

⁴⁰ Keçeci Baba ile ilgili olarak bkz., Ali Yaman, *Kızılbaş Alevi Ocakları*, Elips Yay., Ank., 2006, s. 118; Hamza Aksüt, *Aleviler*, Yurt Kitap-Yayın, Ank., 2009, s. 250-251; Sabri Yücel, *Keçeci Ahi Baba ve Zaviyesinde Yetişen Ünlü Kişiler*, Can Yay., İst., 2003; Doğanay, 71-82; Muhsin Pehlivan, "Anadolu'da Gizli Kalmış Gerçek Bir Er (Bektaşî Ahi Babası) Ahi Mahmut Veli Keçeci Baba", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*, Tüksev Yay., Ank., 2002, s. 733-753; Y. Mustafa Keskin, "Tokat Yöresindeki Sünni ve Alevi Topluluklarında Halk Dindarlığının Bir Boyutunu Oluşturan Ziyaret İnanç ve Uygulamalarındaki Benzer ve Farklılıklar", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, Elazığ, 2000, s. 215-216; Emin Ulu, "Keçeci Baba Ahi Mahmut Veli", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, X, Tokat, 1997, s. 20-22.

⁴¹ Doğanbaş, "Amasya Yöresi Alevî Ziyaretgâhları", s. 111.

⁴² Orhan Türkdoğan, *Alevi Bektaşî Kimliği -Sosyo-Antropolojik Araştırma-*, Timaş Yay., İst., 1995, s. 513-514; İsmail Onarlı, "Ali Pir Civan Ocağı", *Yol Der.*, XIII, Ank., 2001, 60-61.

göre, Ali Bircivan'ın ayakucuna kız kardeşi defnedilmiş, daha sonra bunlar, birleştirildiğinden dolayı sandukanın boyu uzamıştır. Diğer bir söylentiye göre ise, Ali Bircivan'ın sekizinci imam Ali Rıza'nın soyundan gelmiş olması sebebiyle sandukası, 8 metre uzunluğunda yapılmıştır.

Sarayözü köyü içerisinde meyilli bir alanda kurulmuş olan türbeye beton basamaklı bir yoldan gidilir. Mevcut türbe binası, 1320/1902 yılında yapılmıştır. Ahşap tavanlı ve kiremit çatılı bir binası olan türbenin içi, dikdörtgen planlı olup oldukça kasvetlidir. İç mekan, ahşap korkuluklarla ikiye ayrılmış olup sanduka, kuzey kısmında bulunmaktadır. Sandukanın üzeri, betonla sıvanmış ve üzerine yeşil bir örtü serilmiştir. Örtünün üzerinde ise, oldukça eski dönemlere ait olduğu anlaşılan geyik boynuzları bulunmaktadır. Türbenin güneyde kalan bölümü ise, mescit olarak kullanılmaktadır. Burası aynı zamanda köyün camii görevini de yerine getirmektedir. Türbe mimarisi, kayda değer bir özellik taşımamakla birlikte, türbenin iç duvarlarında oldukça yoğun bir şekilde işlenmiş rengârenk üzüm salkımı, karpuz, hurma ve yaprak gibi duvar resimlerinin yanında türbenin beden duvarlarında sancak, keşkül, teber, kılıç, asa, teslim taşı ve on iki terekli külâh gibi Alevî/Bektaşî geleneklerine uygun resimler yer almaktadır. Bu resimler, son devir Osmanlı resim sanatının örneklerinden olması nedeniyle anlamlıdır. Ayrıca bu resimler, Pîrî Baba türbesini hatırlatmakta ve aralarında büyük bir üslup benzerliği bulunmakta olup bu benzerlik, Pîrî Baba'daki resimleri yapan Nakkâş İbrahim'i akla getirmektedir. Yine türbenin içinde on iki imamların isimlerinin yanında ilk üç halifenin isimleri de bulunmaktadır. Bu durum, tıpkı Hamdullah Efendi türbesinde olduğu gibi, türbenin daha sonraki onarımlarında böyle bir şeyin yapılabileceğini akla getirmektedir. Türbenin üst kısmında kurban kesme yeri, cem evi, aş evi ve küçük bir park bulunmaktadır. Ayrıca türbenin hemen aşağısında *Dede Pınarı* isminde hemen üzerinde dilek ağacı da olan bir çeşme bulunmakta olup çeşme suyunun, halk arasında şifa verici olduğuna, zira soğuk algınlığına yakalanan insanları iyileştirdiğine, ayrıca ağacın da kutsallığına inanılmaktadır.⁴³

Pîr Ali Bircivan türbesine hem Amasya içinden, hem de Amasya dışındaki yakın illerden ziyaretçiler gelerek, büyük saygı gösterirler ve değişik dileklerle birlikte adaklarını burada keserler. 1994 yılının Yaz sezonundan bu yana türbenin bulunduğu yerde köy muhtarlığının organizasyonuyla "Pîr Ali Bircivan Şenlikleri" yapılmakta ve her yaz kalabalık bir topluluk eşliğinde geleneksel olarak kutlamalar düzenlenmektedir.

⁴³ Yıldız, 211-212; Pîr Ali Bircivan ile ilgili geniş bilgi için bkz., Türkdogan, 513-515; Onarlı, "Ali Pir Civan Ocağı", s. 60-65; Doğanbaş, "Amasya Yöresi Alevî Ziyaretgâhları", s. 110-112.

5. Ergonaş Baba Türbesi

Ergonaş Baba türbesi, Amasya ilinin şirin bir beldesi olan Yassıçal (Yaylagöl) beldesindedir. Bu türbe, oldukça sade ve basit bir konutun içerisinde yer almakta olup oda biçiminde biraz geniştir. Son derece sade ve gösterişsiz bir sandukaya sahiptir.

Türbede medfun bulunan kişi, aslında Ergonaş Baba'nın kendisi olmayıp Ergonaş Baba'nın oğlu Seyyid Mustafa, türbede bulunmaktadır. Fakat buna rağmen hem resmi kayıtlarda, hem de halk arasında bu türbenin Ergonaş Baba'ya ait olduğu ifade edilmektedir. Oysa Ergonaş Baba denilen ve Horasan erenlerinden olan Ergonaş Seyyid Bâlî'nin türbesi, Taşova ilçesine bağlı Uluköy'de bulunmaktadır. Halk arasındaki söylentilere göre Ergonaş Baba, Horasan'dan buraya geldikten sonra yaşamı boyunca yöre halkını irşad etmiş, bu şekilde yörede yaşayan Hıristiyanların da Müslüman olmasını sağlamıştır.

Ergonaş Baba'nın çocuklarından Seyyid Mehmet, Ordu'nun Ünye ilçesi Alan köyünde, diğer bir oğlu Amasya Merkez Uygur kasabasında, yine bir oğlu ve bir kızı da Sarımeşe (Efte) köyünde medfun bulunmaktadır.⁴⁴

Ergonaş Baba türbesine Amasya içinden ve dışındaki yakın illerden sürekli ziyaretçiler gelerek dua ederler ve değişik dileklerle birlikte adaklarını keserler. Aynı zamanda halk arasında türbenin felç hastaları için iyi olduğu inancı yaygın olduğundan dolayı, genellikle felç geçiren hastalar burayı ziyaret ederek bir gece burada kalırlar.⁴⁵

6. Fedai Baba Türbesi

Fedai Baba türbesi, tıpkı Ergonaş baba gibi, Amasya'nın Yassıçal (Yaylagöl) beldesindedir. Türbe, mekân olarak beldenin hemen hemen ortasında bir yerde bulunmaktadır.

Asıl ismi Hüseyin Gümüş olan Fedai Baba, yörenin yetiştirmiş olduğu önemli bir Alevî/Bektaşî erenidir. Babası Konaş oğlu İsmail; annesi, soylu bir ailenin kızı olan Zehra Bacı'dır. Bu isim, ona Taşova'ya bağlı Uluköy'de türbesi bulunan Horasan erenlerinden Ergonaş Seyyid Bâlî evladı olması sebebiyle verilmiştir. Ailesinin tek oğlu olması nedeniyle babası, onun okumasına çok önem vermiş, bu yüzden Fedai Baba'yı Amasya'nın içinde bulunan Kıpığa medresesine göndermiştir. Fedai Baba, burada iki yıl eğitim gördükten sonra kendini tamamen tasavvufa vermiştir. Bundan sonra Tokat/Erbaa Keçeci Baba evlatlarından olan Derûnî Baba'dan ders almış, onun yanında yetişmiş, böylece asıl eğitimini Keçeci Baba dergâhında almıştır. Fedai Baba, 85 yıllık ömrünü okumak, yazmak ve seyahat etmekle geçirmiştir. Babasının vefatından sonra çiftçi-

⁴⁴ Doğanbaş, "Amasya Yöresi Alevî Ziyaretgâhları", s. 112.

⁴⁵ Silvan Güneş, *Amasya Folkloru*, Amasya Valiliği Kültür Yay., Ank., 2002, s. 47.

likle uğraşmış, özellikle kış aylarında köy kasaba demeden gezmiş ve 26 Ekim 1940 tarihinde Hakk'a yürümüştür. Fedai Baba, aynı zamanda önemli bir halk ozanı olduğundan dolayı, güzel şiir ve deyişleri vardır. Bu şiir ve deyişleri, şu an halen yaşamakta olan Abdullah Çelebi, *Amasya'lı Fedai Baba Divanı* isimyle yayınlamıştır.⁴⁶

Fedai Baba türbesine hem Amasya içinden, hem de Amasya dışındaki yakın illerden sürekli ziyaretçiler gelerek değişik dileklerle birlikte adaklarını burada keserler ve türbeye de büyük saygı gösterirler.

SONUÇ

Sonuç olarak Amasya ilinde bulunan inanç merkezleri, değişik amaçlar doğrultusunda, başta yöre halkı olmak üzere pek çok kişi tarafından kadın-erkek kalabalık gruplar halinde, sık sık ziyaret edilmektedir. Bu mekânları ziyarete gelen Alevî/Bektaşîler'in geleneksel olarak yapmış oldukları bazı ritüeller vardır. Bunun bir gereği olarak ziyaretçiler, mekân içlerine girdikten sonra özel bir dikkat ve hassasiyetle bu ritüelleri yerine getirirler. Yine söz konusu mekânlarda, Hıdrellez ve bahar kutlamaları ile yayla göçleri şenlikleri gibi kutlamalar da yapılmaktadırlar. Tüm bunlarla birlikte bu inanç ve ritüeller üzerinde, İslam kültürü başta olmak üzere Türklerin tarih boyunca tanıdığı ve benimsemiş oldukları değişik din ve kültürler ile Anadolu'daki eski payen kültürlerinin de bir takım etkilerinin olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Aksüt, Hamza, *Aleviler*, Yurt Kitap-Yayın, Ank. , 2009.
- Aktaş, Ali İhsan-Sabri Yücel, *Anadoluda Bir Duru Kaynak Aşık Kul Fakir*, Anadolu Matbaası, İst. , 1991.
- Amasya 1973 İl Yıllığı*, Ank. , 1973.
- Amasya, *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yay. , I-XI, İst. , 1981.
- Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, (Nşr. Âli Bey), İst. , 1332/1914.
- Babinger, Franz, "Koyun Baba", *İA*, VI, İst. , 1988, (ss. 881).
- Başgöz, İlhan, "Türk Toplumunda Dervişin Sosyal Fonksiyonu", *1. Uluslar arası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*, Ank. , 1998, (ss. 1-8).
- Bayram, Sadi, "Hacı Bektaş Veli, Merzifon'da Piri Baba, Budapeşte'de Gül Baba ve Bazı Bektaşî Vakıfları", *1. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ank. , 1999, (ss. 59-62).

⁴⁶ Abdullah Çelebi, *Amasya'lı Fedai Baba Divanı*, Can Yay., İst., 1991, s. 12-25; ayrıca bkz., Doğanay, 133; Pehlivan, 735.

- Cahen, Claude, “Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri”, (Çev. İsmet Kayaoğlu), *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII, Ank. , 1970, (ss. 193-202).
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay. , Ank. , 1997.
- Çelebi, Abdullah, *Amasya’lı Fedayî Baba Divanı*, Can Yay. , İst. , 1991.
- Çıplak, M. Şakir, *Osmancık’ta Erenler Durağı Koyun Baba*, Çorum, 2000.
- Doğanay, Eraslan, *Anadolu’da Yaşayan Dergâhlar*, Can Yay. , İst. , 2000.
- Doğanbaş, Muzaffer, “Pîrî Baba Velayetnamesi”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 41, Ank. , 2007, (ss. 161-181).
- “Amasya Yöresi Alevî Ziyaretgâhları”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Der. , XVII*, Ank. , 2001, (ss. 105-113).
- “Baba İlyas Horasanî’nin Bilinmeyen Mezarı”, *Cem*, s. 78, İst. , 1998, (ss. 18-19).
- Ebûl-Ferac, Gregory, *Ebû’l-Ferac Tarihi*, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yay. , Ank. , 1987.
- Elvan Çelebi, *Menâkıbu’l-Kudsîyye fî Menâsıbu’l-Ünsîyye (Baba İlyas-ı Horasanî ve Sülalesinin Menkabevî Tarihi)*, (Nşr. İsmail Erünsal, A. Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yay. , Ank. , 1995.
- Er, Piri, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, Detay Yay. , İst. , 2006.
- Eröz, Mehmet, *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*, Otağ Matbaası, İst. , 1977.
- Evliya Çelebi, Mehmet Zillioğlu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Sad. Tefik Temel Kuran, Necati Aktaş), Üçdal Neşriyat, I-IV, İst. , 1975.
- Faroqhı, Suraiya, *Anadolu’da Bektaşilik*, (Çev. Nasuh Barın), Simurg Yay. , İst. , 2003.
- “Osmanlı İmparatorluğunda Bir Kent Ereninin Hayat Hikayesi: Merzifonlu Pîrî Baba”, (Çev. Harun Yıldız), *Hacı Bektaş Veli Araştırma Der. , XVIII*, Ank. , 2001, (ss. 119-140).
- Gökbıl, Ahmet, “Yıldızeli Yöresi Alevî Kültüründe İnanç Önderleri”, *Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*, Tüksev Yay. , Ank. , 2002, (ss. 361-376).
- Güneş, Silvan, *Amasya Folkloru*, Amasya Valiliği Kültür Yay. , Ank. , 2002.
- Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi*, İst. , 1328-1330.
- İşık, Caner, “Alevî Bektaşî Geleneğinde Derviş”, *2. Uluslar arası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, II, Ank. , 2007, (ss. 773-790).
- İbn Bibî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Evâmiru’l-Alâiyye fî’l-Umûri’l-Alâiyye*, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay. , Ank. , 1996.

- İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yay. , Ank. , 1995.
- Kalafat, Yaşar, “Anadolu Halk Sufizminde Erenlerin Yeri ve Roller”, *1. Uluslar arası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri*, Ank. , 1998, (ss. 227-235).
- Keskin, Y. Mustafa, “Tokat Yöresindeki Sünni ve Alevi Topluluklarında Halk Dindarlığının Bir Boyutunu Oluşturan Ziyaret İnanç ve Uygulamalarının- daki Benzer ve Farklılıklar”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, Elazığ, 2000, (ss. 209-226).
- Koçak, Yunus, “Hamdullah Çelebi”, *Yol Der.* , VI, Ank. , 2000, (ss. 71-77).
- Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkan- lığı Yay. , Ank. , 1981.
- “Anadolu’da İslamiyet”, *Dârul-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, II/4-5-6, İst. , 1338/1922, (ss. 31-129).
- Kutanoglu, Rasime, *Amasya İli Evliyalari*, Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, OMÜ Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun, 1999.
- Küçük, Hülya, *Kurtuluş Savaşı’nda Bektaşiler*, Kitap Yay. , İst. , 2003.
- Mélikoff, Irene, “1826’dan sonra Bektaşiler Tarikatı”, *Uyur İdik Uyardılar*, (Çev. Turan Alptekin), Cem Yay. , İst. , 1994, (ss. 227-246).
- Menç, Hüseyin, *Tarih İçinde Amasya*, Net Ofset Matbaacılık, Ank. , 2000.
- Mustafa Vâzih Efendi, *Belâbilü’r-Râsiyye fî Riyâzı Mesâilü’l-Âmâsiyye*, Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi, Kayıt No. 813.
- Ocak, A. Yaşar, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Ende- run Kitabevi, İst. , 1983.
- Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı)*, Dergâh Yay. , İst. , 1996.
- “Baba İlyas”, *DİA*, IV, İst. , 1991, (ss. 368).
- “Ebû’l-Vefâ el-Bağdâdî”, *DİA*, X, İst. , 1994, (ss. 347-348).
- Onarlı, İsmail, “Ali Pir Civan Ocağı”, *Yol Der.* , XIII, Ank. , 2001, (ss. 60-65).
- “Piri Baba”, *Cem*, 71 İst. , 1987, (ss. 18-19).
- “Pîrî Baba Tekkesi I”, *Cem*, s. 71, İst. , 1997, (ss. 18-21).
- Pehlivan, Muhsin, “Anadolu’da Gizli Kalmış Gerçek Bir Er (Bektaşî Ahi Baba- sı) Ahi Mahmut Veli Keçeci Baba”, *Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*, Tüksev Yay. , Ank. , 2002, (ss. 733-753).
- Piroğlu, Hüseyin, *Evliyalar Yatağı Anadolu*, Ank. , 1992.
- Savaş, Saim, “Efsanelerin Gölgesinde Tarihi Bir Sima: Koyun Baba”, *Alevilik*, (Haz. İsmail Engin, Havva Engin), Kitap Yay. , İst. , 2004, (ss. 199-217).
- Şahin, Haşim, “Koyun Baba”, *DİA*, XXVI, İst. , 2002 (ss. 229-230).

- Taşgın, Ahmet, “İnanç Merkezinin Sosyal Bütünleşmedeki İşlevi: Diyarbakır Örneği”, *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi*, Tüksev Yayınları, Ank. , 2004, (ss. 1095-1108).
- Tuğcu, Hüseyin, “Alevî-Bektaşî Türk Kültüründe Ölüm ve Mezar kavramları”, *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, İst. , 1999, (ss. 231-238).
- Türkdoğan, Orhan, *Alevî Bektaşî Kimliği -Sosyo-Antropolojik Araştırma-*, Timaş Yay. , İst. , 1995.
- Ulu, Emin, “Keçeci Baba Ahi Mahmut Veli”, *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, X, Tokat, 1997, (ss. 20-22).
- Ulusoy, A. Celalettin, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevî-Bektaşî Yolu*, Hacıbektaş, 1986.
- Yaman, Ali, *Kızılbaş Alevî Ocakları*, Elips Yay. , Ank. , 2006.
- Yıldız, Harun, *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Araştırma Yay. , Ank. , 2004.
- Yücel, Sabri, *Keçeci Ahi Baba ve Zaviyesinde Yetişen Ünlü Kişiler*, Can Yay. , İst. , 2003.

GEÇ DÖNEM BEKTAŞÎ KAYNAKLARINDA HURUFİLİĞE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER VE BUNLARIN BİR DEĞERLENDİRMESİ

Doç. Dr. Hür Mahmut YÜCER

Karabük Üniversitesi
Fen Edebiyat Fak.

ÖZET

Bilindiği gibi bazı kaynaklarda, Bektâşîliğin Hurûfîlik, Cavlâkîlik, Kalenderîlik gibi bazı heteredoks akımlardan beslendiğine dair nakiller, atıflar, işaretler ve rivayetler yer almaktadır. Bazı akademik çalışmalar ise bu zümrelerin tarih içerisinde Bektâşîlik içerisine karıştığı, gizlendiği, eridiği iddia edilmektedir.

Ancak, Ahmed Rıfat Efendi'nin Mir'âtü'l-mekâsıd fî def'i'l-mefâsıd, Ahmed Rifkî'nın Bektâşîlik Sırrı, Mehmed Ali Hilmi Dedebeba'nın Kâşifü'l-esrâr reddiyesi gibi geç dönem Bektâşî kaynaklarında özellikle Hurufîlik eleştirilmekte, Bektâşîyye'nin ne Firişteoğlu, ne Câvidân ne de Hurûfîlerle ilgisi olmadığı kaydedilmektedir. İşte bu makalede bütün bu reddiyeler taranmaya ve değerlendirmeye tabi tutulmuş, Bektâşîlik-Hurûfîlik ilişkisine yeni bir kapı aralanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bektâşîlik, Hurufîlik, Fazlullah Hurufî, Nesîmi

GİRİŞ

A- Kısaca Fazlullâh Hurûfî ve Hurûfîlik

Fazlullah Hurûfî 740/1340 tarihinde İran'ın Esterâbâd kentinde dünyaya geldi. Bâtınî Karmitî metinlerini ve yolunu esas alan Fazlullah, harflere verilen sayı ve manalarla Bâtınî tevilleri pekiştirerek bazen nübüvvetini bazen ilahlığını (ulûhiyetini) ilân etti.¹ 788/1386 yılında inançlarını yaymaya başladı, bir çok halifesini yetiştirdi. Tarikatı İsfahan'dan Bakü'ye kadar geniş bir alanda yayıldı. Ritter'in rivâyetine göre gerek Fazlullah gerekse Hurûfîlerin siyasi hedeflerinin olduğu açıktır. Zira o Tebriz'de Celayir bölgesini ziyaret etmiş (775/1373-4), Altın Orda devletinin reisi Toktamış Han'ın kızıyla evlenmeye niyetlenmiş, Dulkadiroğlu Beyi Nasıruddin'in etrafında etkili olmuştur.² Fazlullâh'ın 796/1394 tarihinde Timur'un oğlu Miran Şah'ın emriyle boynu vuruldu. Mürid ve müntesipleri takibata uğradı. Bundan sonra Hurûfîler siyâsî etkinliklerini artırabilmek için Anadolu'ya yöneldiler.³

Osmanlı tarih kaynaklarında Hurûfîlerin saraya kadar sızdıkları, Fatih'i etkilemeye çalıştıkları Şeyhülislâm Mevlânâ Fahreddin Acemî'nin gayretleriyle bunların tespit edilip Edirne Üç Şerefeli Camii önünde idam ettirildiği kayıtlıdır.⁴ Buna göre birçok Hurûfî kaynağının yazarı olan Aliyyü'l-Alâ Anadolu'ya gel-

¹ Gölpinarlı, *Hurufîlik Metinleri Kataloğu*, 1989, 2-6.

² Helmut Ritter, 'Die Anfänge der Hurufi Sekte', *Orients*, VII, I, (1954), 1-6.

³ Hamit Algar, 'The influence on Bektashisme', *Bektachiyya: Etud sur L'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, 1995, 45.

⁴ Taşköprülüzâde, *Şakâyik-i Numaniyye*, (A. Subhi Furat Neşri) 1985, 60-61.

meden önce Suriye ve Kudüs dolaylarını ziyaret etmiş, bu yolculuklarını anlattığı Farsça Mesnevi tarzında *Kürsinâme* adlı eserini kaleme almıştır. Yanında taşıdığı çok sayıdaki Hurûfî kaynağını İstanbul üzerinden Rumeli'ye taşımıştır. Kendisinin Anadolu'ya seyahati esnasında kardeşi de Karadeniz kıyılarında Laz bölgesine seyahat etmiştir. *Kürsinâme*'den anlaşıldığı kadarıyla Filibe, Varna gibi Rumeli vilayetlerinde özellikle Bektaşîler arasında XVI. yüzyılın başlarına kadar Hurûfîlik propagandası devam etmiştir.

Fazlullah'ın halîfesi Firişteoğlu (ö. 1460)⁵ hocasının eseri *Câvidânnâme*⁶'yi *Işknâme-i İlâhî* adıyla Türkçe'ye çevirir. Daha sonra Seyyid İshak'ın *Hâbnâme*'sini de Türkçeye çevirir. *Âhiretnâme*, *Hutbe-i Duvâzde İmâm ve Hidâyetnâme* gibi Hurûfîlik öğretilerini içeren eserleri Türkçe olarak kaleme alır. Öğretilerini yaymak için büyük gayret sarf eder. Diğer Hurûfî müellifler de *Firaknâme*, *Taatnâme*, *Kıyâmetnâme*, *Faidenâme*, *Vahdetnâme*, *Türabnâme*, *Zübdetü'l-Necât* gibi risaleleri kaleme alır aynı zamanda Türkçeye çevirirler. Bunların bazıları Bektaşîlik perdesi altında bütün bu çalışmaları yaparlar. Bunların en ünlüsü Virânî Baba'dır. Bektaşî Sırrı yazarı Ahmed Rıfkı'ya göre Virânî Baba aslen Nusayrî (Suriye Alevilerinden) olmakla birlikte Hurûfîliğe de meyletmış, yazdığı şiir ve nesirlerle dolu risâlesi *Câvidân*'ın bir özeti şeklindedir.⁷ Virânî Baba gibi *Faziletnâme* sahibi Yeminî Baba, *Uyûnu'l-Hidâye* yazarı Giritli Ali Resmi Baba ve son olarak Zemînî Baba gibi bir takım hurûfîlerin Bektaşî olmadıkları halde Bektaşîler arasına sızdıkları anlaşılmaktadır.⁸

⁵ Firişteoğlu, Abdülmecid (ö. 864/1459-60) İzmir'in Tire kazasında doğdu. Hayat hakkındaki bilgiler oldukça çelişkilidir. Taşköprizâde, İbn Melek'i anlatırken âlim ve fâzıl olan bu zatın kardeşinin "sapık Hurûfî fırkasının reisi Fazlullah'ın ashabından" olduğunu söyler. Bu iki kardeşin meşreplerinin çok farklı olmasına rağmen aralarının gayet iyi olduğunu belirten Mecdî de Hurûfî olan kardeşin adından bahsetmez. İbn Battûta'nın Anadolu'da karşılaştığını söylediği Kadı İzzeddin Firişte muhtemelen bu zattır. Zira Abdüllatif'in ölümü için 794 (1392) ve 885 (1480) gibi farklı tarihler verilmekte olup bu durumda onun Abdülmecid'den sonra vefat etmiş olması dahi mümkündür. Eserleri 1- *Işknâme*. 1288'de (1871) İstanbul'da basılmıştır. Bu eser, Divân-ı Nesîmî'den sonra Hurûfîliğe dair Türkiye'de basılan ilk kitaptır. 2- *Âhiretnâme*. Hurûfîler'in âhiretle ilgili inançlarını anlatan eserin en eski nüshaları Millet Kütüphanesi ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 3- *Tercüme-i Hâbnâme*. Seyyid İshâk-ı Esterâbâdî'nin *Hâbnâme* adlı Farsça eserinin tercümesidir. 4- *Hidâyetnâme*. Fazlullah'ın *Muhabbetnâme* adlı Farsça eserinin tercümesidir. Bk. H. Aksu, Firişteoğlu, 'Abdülmecid', DİA, XIII, 134-5.

⁶ Fazlullâh 1386'da başlayıp sürekli ilâvelerle 1394'de Şirvan zindanlarında tamamladığı en meşhur eseridir. Eser için bk. Gölpinarlı, *a.g.e.*, s.12-14; Fatih Usluer, *Hurûfîlik*, 2009, s. 48-50.

⁷ Ahmed Rıfkı, *a.g.e.*, I, 127.

⁸ Müfid Yüksel, *Bektaşîlik ve Mehmed Ali Hilmi Dede Baba*, İstanbul 2002, s.136.

Kur'ân-ı Kerîm'deki bütün 'Fadl' kelimesi ve müştaklalarının kendisine işaret ettiğini söyleyen Fazlullah, kendi eserine *Câvidânnâme* adını vererek onu da ebedileştirmek istemiştir.

وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ⁹ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ¹⁰

Âyetlerinde geçen 'Fadl' isimlerinin kendisi olduğunu iddia eden Fazlullah Hurûfî'ye göre varlığın aslını, ses (kelâm) oluşturur. Zirâ önce söz vardı. Gizli bir hazine olan Allah, *kendini* kelâm ile gösterdi. Ses ise, gayb âleminde 'ayn' âlemine gelen, taayyün âleminde zuhûr eden her varlıkta mevcut olup, canlılarda fiili, cansızlarda kuvvet şeklindedir. Sesin kemâli de söz ile olur. Söz harflerden mürekkeptir. Hz. Muhammed 28 harfle konuşmuştur. Arapça ve Kur'anda 28 harf vardır. Farsça'da ise 32 harf vardır. Fazlullah, *Câvidânnâme*'sini 32 harf ile kaleme almış, kendisinin dört harf ilave etmekle Hz. Muhammed'den efdal olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan Hurûfîler yollarının esaslarını öğrenen ve uygulayanların seyyid olduğunu, dolayısıyla bütün Hurûfîlerin seyyid olduğunu iddia ederler.¹¹

Hurûfîler kendilerinin Enbiya Sûresi 21/105. Âyetinde; "*Andolsun ki, Tev-rattan sonra Zebur'da da yeryüzüne ancak iyi kullarımın mirasçı olduğunu yazdık*" şeklinde geçen '*mirasçıların*' kendileri olduğunu ileri sürerler.¹² Vâkıa sûresinde zikredilen "*ashâb-ı yemîn*" in ise Kıyâmet günün de 28 ve 32 kitabeti alanlar, 28 ve 32 hattı okuyabilenler yani yine kendileri olduklarını söylerler.¹³ Aynı sûrede zikredilen '*Mukarrebûn*' kavramını da Allah'ın emirlerini ilk önce uygulayanlar şeklinde değil de '*Biz sâbikûnuz ve biz âhirunuz*' hadisinden hareketle önde olan hatları (saç, iki kaş, dörk kiprik, olmak üzere 7 hat) bilenler, yani yine kendileri olduğuna işaret ederler.¹⁴ Hadiste zikredilen Fırka-i Nâciye'nin, Sevâdü'l-Azam'ın (halkın çoğunluğu), 'Âraf erlerinin', 'Mutahherûn ve Muvahhidûn'un, 'ilimde rusuh sahibi olanların' hep kendileri için bir işaret olduğuna inanırlar.¹⁵ Ahmed Rıfıkı Hurûfîlerin Kur'ân-ı Kerîm'i keyiflerine ve mezheplerine göre tevîl ettiklerini, muhkem ve müteşabihleri akla gelmeyecek şahsi tevillerle yorumladıklarını söyler.¹⁶

Hurûfîliğe göre insanlar ve âlem de harflerle yaratılmıştır. Her peygambere inen harfler kademeli nuzul etmiştir. Hz. Adem 9 harfle, Hz. İbrahim 14, Hz. Musa 22, Hz. İsa 24, Hz. Muhammed 28, Fazlullah Hurûfî ise 32 harfle ko-

⁹ Hadîd, 57/29. Lütuf bütünüyle Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir.

¹⁰ Cuma, 62/4. İşte bu Allah'ın fazlıdır.

¹¹ Ahmed Rifât, *Mir'âtü'l-mekâsîd*, İstanbul 1293, s.148.

¹² Usluer, *a.g.e.*, s.128.

¹³ Usluer., *a.g.e.*, 136.

¹⁴ Usluer, *a.g.e.*, 138.

¹⁵ Usluer, *a.g.e.*, 140-47.

¹⁶ A.Rıfıkı, Bektâşî Sırrı, I, 9-11.

nuşmuştur. Harf sayılarında tezahür eden ise uluhiyettir. Hurûfîliğe göre bu peygamberler kendinden sonra gelenleri müjdelemişlerdir. Hz. Muhammed ise Fazlullah Hurûfî'yi müjdelemiştir.

Fazlullah'a göre harfler insan vücudunda tezahür eder. Bilhassa insan yüzünün her bir veçhesi her bir harfi ve ona tekabül eden sayıyı belirtir. Buna binaen, Fazlullah, namaz, oruç, hac, gibi tüm hükümleri sayılar ve harflere tatbik etmiştir. Yani bütün dinî hükümler, bunların harfleri ve sayıları insan suretinde mevcuttur. Hurufiler, cennet ve cehennemi de bu şekilde izah ederler. Hurûfîliğe göre kâinât üç devre üzeredir. Nübüvvet, İmâmet, Uluhiyyet. Nübüvvet Hz. Adem ile başlayıp, Hz. Muhammed ile bitmiştir. İmâmet Hz. Ali ile başlayıp 11. İmam, İmam Askerî ile son bulmuştur. Ulûhiyyet ise Fazlullah Hurûfî ile başlamıştır, ondan evvelki tüm velî ve nebiler onu müjdelemiştir. Fazlullah bu yüzden Hurûfilerce, Fadl-ı Yezdân, Fadl-ı Sübhân, Fadl-ı Feyyâz, Fadl-ı Kerîm, Fadl-ı Lem Yezâl gibi ilâhî isim ve sıfatlarla ilahlaştırılmıştır.

Fazlullah bütün dinî emirleri ve şer'î hükümleri bâtinî tevillere tabi tutmuş, bu tevilleri bilmeyenlerin ibadetlerinin kabul olmayacağını söylemiştir. Ona göre beş vakit namaz, Ademoğlunun veçhini müşahade etmektir. Kısacası Fazlullah'ın yüzünü görmektedir. Ayrıca bütün mukaddes kitaplar Tevrat, İncil, Zebur, Kur'an ve Câvidân (!) insan varlığında yazılmıştır. Cenâb-ı Hak insanın yüzünde tezahür ve tecellî etmiştir. İnsanın yüzünde yedi siyah hat vardır. İki kaş, dört kiprik, bir saç. İnsan bu yedi hatla annesinden doğduğu için bunlara anne hatları (hutût-ı ümmiye) denilir. Bu, hatlar ve yerleri bakımından hesaplanınca 14 eder. Erkekten ergenlik çağında 7 hat daha ortaya çıkar; sağ ve sol yanlarında iki bıyık, iki sakal, bir burun (kılları) hatları. Bunlara baba hatları (Hutût-ı Ebiyye) denilir. Bu hatlar da yerleri ile birlikte 14 eder, her ikisi toplanınca karşımıza 28 rakamı çıkar. *İşknâme*'deki bu tasnif ve rakamsal tarifler devam eder gider. Butün bunların amacı dini emirleri tevil, hurûfilik inancını delillendirmek için kurulmuş bir metottur.

B- Hurûfilik Hakkındaki Görüşler

1- Hurûfilerin Dinleri

İslâm dünyasında Hurûfî inanç ve düşünceleri hoş karşılanmamış, çok sert bir tarzda eleştirilmiştir. Bu eleştiriler arasında onların Müslüman bile olmadığını söyleyenler olduğu gibi kendi fikri dünyalarından yola çıkarak ateist ve devrimci fikirlere sahip olduklarını ileri sürenler, onu 'halîfetullah' olan insan mertebesine çıkaracak bir düşünce akımı olduğunu ifade edenler de olmuştur. Mesela Gölpınarlı'ya göre onlar Nusayrîler, Dürzîler, Yezîdîler gibi inanç esaslarından ayrılmış uydurma bir din sahibidirler. Tam anlamıyla onların bir bâtinî dindir, şerîate uymak hususunda söyledikleri sözler de bir takiyyeden ibarettir. O, Fazlullâh'ın Farsçayı din dili haline getirerek Arap hakimiyeti yeri-

ne İran hakimiyetini kurmaya çalıştığını söyler.¹⁷ Bektâşilik araştırmacısı Besim Atalay ise Hurûfîlerin Hristiyanlığa İslâmiyet kadar önem verdiğini, Hurûfî kaynaklarında Hz. İsa'ya büyük yer ayrıldığını belirtir. Bu tenkitlere katılmayan Hurûfîlik araştırmacısı Usluer, Hurûfî kaynaklarında Hristiyanlığa ve Hz. İsa'ya ancak Kur'an'ın yer verdiği kadar ve bahsettiği konular çerçevesinde yer verildiğini söyler. İki peygamberin bir karşılaştırılmasına ise asla rastlanılmamaktadır.¹⁸ Usluer, Fazlullah'ın hiçbir eserinde Kur'an'daki bir hükmün reddedilmediğini, onun düşüncelerinin İslâm dışında başka bir gelenekle ilişkilendirilemeyeceğini söyler.

2- Hurûfîlerin Mezhebi

Gölpınarlı, Hurûfîlerin sünnîlerin yanında Sünnî, Şîîlerin yanında Şîî gibi hareket ettiklerini, onbir imamı kabul etmekle İsnâ aşeriyye mezhebine, Mehdi'nin doğmasıyla ilgili inançlarında ehl-i sünnete yakın olduklarını söyler.¹⁹

Araştırmacıların çoğunluğu onları Şîî veya Gulat-ı Şîa bir fırka olarak görmelerine rağmen, Hamit Algar, Hurûfîlerin bazı düşüncelerinin İsmâîlîlik ile benzeşmesine rağmen onların aşırı Şîî olarak görülemeyeceğini belirtir. Çünkü Fazlullah'ın yaşadığı bölge ve dönem dikkate alındığında o dönem için bunu söylemek güçtür. En azından o dönemde Esterabâd, İsfahan, Tebriz ve Bakü dolaylarında Şîîler etkin değildir.²⁰

Hurûfîlerin eserlerinden yola çıkarak araştırmalarını yoğunlaştıran Usluer'e göre ise onların Şîî olması asla mümkün değildir. Zira onlar ezanlarında Şîîlerin dediği gibi '*Eşhedü enne aliyyen Veliyyullâh*' cümlesini söylememektedirler. Yine Şîîlerin aksine Sünnîlere benzer şekilde sabah ezanında '*es-Salâtü hayrun mine'n-nevm*' demektedirler. Abdestin alınışını Sünnîler gibi tarif ederler, Şîîler gibi ayakları mesh etmezler, Şîîlerin aksine başı mesh ettikten sonra kulak ardı ve boynunu mesh ederler. Namazın kıyamında ellerini bağlar, namazın sonunda Şîîler gibi elleri kaldırarak değil Sünnîler gibi sağa sola başlarını çevrerek selam verirler. Sünnîler gibi iman altı, İslâmın beş şartı olduğunu kaydederler. Hadis kitapları tercihini Sünnî kaynakları yönünde kullanırlar, Hz. Ebu Bekir ve Ebu Hüreyre'den nakillerde bulunurlar.

Seyyid İshak ve Câvidî gibi bazı Hurûfî hekimlerinin ise İmam Ali'ye ait *Nehcü'l-Belâğâ*'ya bol atıf yaptıkları görülmekte, bazı uygulamaları Şîîlerle ben-

¹⁷ Gölpınarlı, *a.g.e.*, 1989, s. 19-24; Usluer, *a.g.e.*, 152.

¹⁸ Atalay, *Bektâşilik ve Edebiyatı*, 1991, s.52; Usluer, *a.g.e.*, 152.

¹⁹ Gölpınarlı, *a.g.e.*, 1991, 150; a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 1953, 311; Usluer., *a.g.e.*, 162.

²⁰ Hamid Algar, 'The influence on Bektashisme', *Bektachiyya: Etud sur L'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, 1995, s. 52.

zerlik göstermektedir. Bunların sayılarının az olduğu, bazı Hurûfî şairlerinin ise hem Şii hem de Sünnilere eleştiriler yönelttikleri görülmektedir.²¹

Usluer'e göre, Onları ancak heteredoks-bâtınî (ezoterik) olarak nitelendirebiliriz. Onlar namaz, oruç, hac gibi ibadetlerin gerçek anlamlarını bulmayı hedeflemişlerdir. İnançlarına taraftar bulabilmek için bâtınîlerin yöntemlerini kullanmışlardır. Bu yöntemleri şöyle özetleyebiliriz: İnsanlara kendi mezhep ve ekolleri hakkında sorular sorarak inançları hakkında şüpheye sevk etmek (te'nîs), şayet kendisine bir soru sorulursa '*bunun bilgisi imamdadır*' diyerek saha dışına çıkmak. Kişiyi şeriat esaslarını tevil hususunda isteklendirmek, merakta bırakmak (rabt), şeriatin zâhir anlamları hususunda kişiyi şüpheye düşürecek sorular sormak (teşkik). Usluer'e göre Bâtınîlik'te amaç dinî emirlerin hakikatini bilmesi, sonuçta dinsel sorumlulukların kaldırılmasıdır. Bu açıdan Hurûfîler Bâtınîlere de benzememektedir. Zirâ Hurûfîler, dinî vecibelerin maksadının bunların müşahadesi olduğunu söylemekle birlikte hiçbir zaman şeriatin zahirinin önemsiz olduğunu söylememişlerdir. Şeriatin zâhirine verilen önem başta Fazlullâh'ın eserlerinde görülmektedir. O *Nevnâme* isimli eserinde şöyle der: '*Hız. Muhammed'in şeriatinin zâhirini küçük görme, itibar göster, şeriaten bir adım bile dışarı çıkma. Onun şeriatini hakikatin ve hikmetin aynası bil. Onun şeriatinin zahirindeki her işaret, her remiz, hikmetin ve ebedi hayatın aynasıdır.*' *Cavidnâme* isimli eserinde de 'cennete ancak namazla ulaşılabileceğini söylemiştir. *Muhabbetnâme* isimli eserinde Hz. Ahadiyete temiz itikat, Rasûlünün yoluna uyma, farz ve sünnetlere tabi olma tavsiye edilmiştir.²²

Meşhur Hurûfîlerden Seyyid İshak'da 32 harfin ilmine ulaşp, kendi yüzünde ve vücudunda 28 ve 32 ilâhî kelimeyi müşâhede edip onları ilâhî hatlar olarak bilen, ama namaz, hac, tava, gibi salih amelleri yerine getirmeyen kişiye bildiği ve ulaştığı mertebenin faydası olmayacağını söylemiştir, ehl-i ilhad ve İbâhiyeye karşı çıkarak eleştirmiştir. Seyyid İshak bir şiirinde '*Namaz, Oruç ve diğer rukünlerin hepsi, Kelâm'ın alâmetlerindendir. Ey kardeş! Sen de Allah'ın nutkusun eğer böyle olduğunu bilsen, artık efsane ve efsunları okumazsın*'. O, Hakk'ın tecellisine ulaştığını söyleyerek ilâhî tekliflerin üzerinden kalktığını söyleyenlere karşı çıkar, şarabın Allah'ın mazharı olduğu için helal olduğuna, bu hakikate ulaşmayanlar için dinî yükümlülüklerin devam ettiğine inananları tenkit eder.²³

İbadetler konusunda bol miktarda heteredoks yorumlar yapan Işkurt Dede hangi mertebeye ulaşırsa ulaşın şeriate tabi olmayı reddedenleri şiddetle tenkit eder ve onları mülhidler olarak nitelendirir. Mukîmî, şeriat ehlini tenkit etmekle

²¹ Bu etütler için bk. Usluer, a.g.e., s. 162-165.

²² Bu eserlerden alıntılar için bk. Usluer, a.g.e., s.155.

²³ Atıflar için bk. Usluer, a.g.e., s.157.

birlikte namaz kılmayan kişinin Hz. Muhammed'in sırrına ulaşamayacağını söyler.

Bütün bunlara rağmen Emir Gıyaseddin *İstivânâme*'de, Derviş Ali Keyyan, Derviş Sadr-ı Ziyâ ve Derviş Hasan Nâtık gibi Hurûfîler ise *ilâhî tekliflerin kalktıklarını* söylemişlerdir. Hurûfî felsefesinin harflerin sırlarının zuhûru 'Kıyâmetin kopması'dır. Söz konusu kişiler, madem kıyamet kopmuştur, cennette namaz, oruç, hac, gusul, taharet ve haram denilen şeyler yoktur demişlerdir. Emir Gıyaseddin, Derviş Hacı Bitlisî, Mevlânâ Hasan Haydarî, Muhammed Tırgir, Seyyid Taceddin ve Seyyid Muzafeer ile bu konuyu Aladağ'da konuşmuş ancak bir sonuca varamamışlardır. Bunun üzerine tartışmacılar Fazlullah'ın halifesi olan Aliyyü'l-Alâ'nın yanına giderek ona danışmışlardır. Halife-tullah kabul edilen Aliyyü'l-Alâ, ibadetlerin, Allah'a olan aşkın bir göstergesi olduğunu, aşkın da yüzündeki hatlar karşılığında secde etmesi gerektiğini söyleyerek cevap vermiştir. Ayrıca Cennette 'Duydukları söz selam, selam'dır' şeklindeki âyetle geçen, 'selâm' kelimesinin iki defa zikredilmesinin namazdaki selâma işaret olduğunu, dolayısıyla ilâhî tekliflerin kalkmasına karşı olduğunu beyan etmiştir. Bu cevap soru soranları iknaya yetmiştir.²⁴

3- Tarikatları

Hurûfîler genelde tasavvuf ve sûfîlerden çok az bahsetmekle birlikte onlara ve düşüncelerine olumlu yaklaştıklarını söylemek güçtür. Onlara göre zâhid ve âbidler vahdete ulaşamamış, ikilikte kalmış kimselerdir. Onlar ne kadar oruç tutsalar, gece gündüz ibadetle meşgul olsalar da vahdete erememişlerdir. Onlar kendilerinde ve eşyada Hakk'ı müşâhede edememişlerdir. Dünyadan kaçınılamaz, tüm yiyecek ve içecekler insan için yaratılmıştır, onlar insana gıda olmak için can atarlar, zühed ise bir tecerrüdtür. Dünya Allah'ın bir alâmetidir, âlem olmasa Allah bilinmezdi. Hurûfîlikte dünyadan el etek çekmek yoktur.

Hurûfîler Allah'ın zâtının nûru olan Fazlullah'ı kabul etmedikleri için yaşadıkları dönemin Mevlevîlerini de eleştirirler. Mevlevîlerin çilesi, Halvetilerin erbaini yani kırk günlük müstakil ibadete çekilme hali onları Hakk'a ulaştırma-yacaktır. Zira onlar bu kırk günün sırrını, manasını ve amacının bilmemektedirler. Bu sır şudur: 40 gün, 24'er saatten 960 saate eşittir. 960 saat, 16 kez 28 ve 16 kez 32 ilâhî kelimenin hizasındadır. Zamanın ve kendi yüzünün taksimini bu şekilde yapmadan Allah'ın zâtında ve sıfatında fenâ bulunamaz, ölmeden önce ölümez.

Sonuçta Hurûfîlerin belirli ritüelleri, zikirleri, virdleri olmadığı için onların tarikat türü bir yapılanma olduğu söylenemez. Zâhirâne ve münzevî bir hayatı da tasvip etmeyen bu grubu belki mistik (ezoterik) felsefî bir akım olarak değer-

²⁴ Usluer, a.g.e., s. 161.

lendirebiliriz. Onların bilgisi harflerin bilgisine bunun yanında ilâhî emirleri yerine getirerek gerçek vahdete ulaştıkları iddiasına dayanır.²⁵

C- İddialar: Hurûfîlik Bektaşîye'yi etkilemiştir.

Harputlu İshak Hoca'ya²⁶ göre, bütün Bektaşîlerin aynı zamanda Hurûfidir, çünkü hepsi Cavidân'ı okumuş veya okumaktadırlar. O'na göre Ferîştehzâde Abdulmecid'in *Cavidnâme* tercümesi olan "*İşknâme-i İlâhî*"si neşredilince, Bektaşîlerin kâfir oldukları bütününüyle ortaya çıkmıştır. Zira Ali Baba denilen bir Bektaşî babası artık içkinin helal olduğuna dair fetvâ vermiş, Fadlullah Hurûfî'ye inandığını ikrâr etmiştir. Ali Baba'nın günlük uygulamalarında Şeriat-ı İsâ ile delil getirmesi (istidlâl), ancak Müslümanlar arasında İslâm dini-ne sözle bağlılığını bildirmesi, onun dinsiz ve kitapsız olduğuna, herhangi bir şeriate inanmadığına, dininin hevâ-yı nefs ve hayâl-i tiryâkiden ibâret olduğuna güçlü ve açık bir delildir.²⁷

Harîrizâde'nin kaydına göre Aliyyü'l-Alâ, Hacı Bektaş tekkesindeki Hacı Bektaş torunları arasında ortaya çıkan ihtilafları fırsat bilerek tekkeye girer. Bektaşîler arasında bu tarihten sonra Fazlullah'ın eserleri okunmaya ve yaygınlaşmaya, sır denilerek gizem ve kudsiyet verilmeye başlanır.²⁸ Birge, Hurûfîliğin Bektaşîlik içerisine ne kadar sızdığının bilinmemesine rağmen Hurûflilere ait *Kıyâmetnâme*²⁹ ve *Tevhidnâme*³⁰ gibi eserlerin Bektaşîler arasında okuna geldiğine dikkatleri çeker.³¹

²⁵ Usluer, *a. g.e.*, 170-172.

²⁶ Aslen Harputlu olan İshak Hoca, medrese tahsilini müteakiben Dârul-Maarif'te hoca oldu. Bilhare Mekke Mollası ve ardından İstanbul Mollalığı pâyesiyle kırk yıl kadar Evkâf Müfettişliği görevlerinde bulundu. Hristiyanlığa reddiye mahiyetinde Kitâb-ı Mukaddis'in eldeki nüshalarını eleştiren Şemsü'l-Hakika (İstanbul 1278) ve Ziyâu'l-Kulûb (İstanbul 1293) adlı eserleri yayınlandı. Es'ile-i Hikemiyye (İstanbul 1278,1301), Miftâhu'l-Uyûn, Zübde-i İlm-i Kelâm (İstanbul 1283), Es'ile ve Ecvibe (İstanbul 1283) ve Bektaşîlik aleyhindeki ünlü Kâşifü'l-Esrâr Dâfiu'l-Esrâr adlı eserlerini yazdı. İbn Sinâ'nın meşhur Şifâ kitabını İstişfâ adıyla Türkçe'ye çevirmiş ancak basılmamıştır. 1892 tarihinde vefat ederek Fatih camii haziresine defnedilmiştir. Geniş bilgi için bk. "İshak Efendi, Harputlu", DİA, c.22, s.

²⁷ Harputî, *Kâşifü'l-esrâr ve dâfiu'l-esrâr*, 1290, 130-131.

²⁸ Harîrizâde, *Tibyân*, 430-432.

²⁹ Risâle Aliyyü'l-Alâ (ö.822/1419) tarafından kaleme alınmıştır. İstanbul Üniv.Ktp., Farsça, nr.1195, vr.1b-90b. Fazlullah'ın öldürülmesini anlatan ve 814/1411 yılında yazılmış mevnevi tarzında bir risâledir. Bektaşîliğin Hurûfîlik üzerinde etkisini gösteren gülbankı da içermektedir. Fatih Usluer, *Hurufilik*, s.60.

³⁰ Risâle Aliyyü'l-Alâ (ö.822/1419) tarafından kaleme alınmıştır. İstanbul Üniv.Ktp., Farsça, nr.1158, vr.2b-36a. Aliyyü'l-Alâ hurûfîlik hakkındaki bu eserini Şirâzî'nin isteği üzerine kaleme almıştır. Fatih Usluer, *a.g.e.*, s.58.

³¹ John Kingsley Birge, *The Bektashi Order of Derviches*, 1965.

Harputlu İshak Hoca'ya göre de firar sonrası Fazlullah'ın halifeleri İslam ülkesine gelmişlerdir. Aliyyü'l-Alâ gizlice Câvidân'ı okutmaya başlamışlar, 'bu tarikat Hacı Bektaş yoludur' şeklindeki tezviratlarla ilâhî emir ve teklifleri inkâr ile adını 'sır' koymuşlardır.³²

Gerek Harputlu Hoca İshak ve *İzâhu'l-esrâr* müellifi gerekse Harîrizâde'nin Aliyyü'l-Alâ'nın Bektâşiler üzerinde tesirleri olduğunu söyleseler de Köprülü bu görüşlerin tamamen bir Noktavî olan³³ Karakaşzâde'nin *Nûru'l-Hüdâ* adlı eserinden neş'et ettiğini söyler.³⁴ Aynı şekilde Gölpınarlı da bu etkiyi kabul etmez. Gölpınarlı, Aliyyü'l-Alâ'dan ziyade Seyyid Nesîmî'nin Bektâşiler üzerine Hurûfilik tesirini taşıması açısından daha etkili olduğuna işaret eder. Nesîmî Anadolu'da Bursa, Larende (Karaman), Maraş ve Ankara dolaylarını dolaşmıştır. Paul Rycourt ilk baskısı 1664'de yapılan eserinde Nesîmî'ye bir Bektâşi olarak zikreder. Nicholay onu bir Kalenderi dervişi olarak tanımlarken Sofyalı Bali Efendi ışıklardan olarak nakleder.³⁵

Nesîmî'nin şiiirleri Bektâşiler arasında çok yaygın bir tarzda okunmaktadır. Bu durum onun görüşlerinin Bektâşilik içerisine sızmasına neden olmuş olabi-

³² Harputlu, *Kâşîfü'l-esrâr*, s. 4-5

³³ Fazlullah Hurûfî'nin baş halîfesi Mahmud Sincânî bir gece rüyasında üzeri noktalı bir beyaz gömlek giydiğini görür ve bu rüyayı ertesi günü şeyhi Fazlullah'a anlatır. Fazlullah, bu gördüğün gömlek mezhebe işaret etmektedir. Üzerindeki noktalar da ilm-i noktaya işaret etmektedir. Ben kendi halifelerimden Mahmud isminde birinin ortaya koyduğum ilm-i hurûfa (Hurûfiyye) karşı çıkacağını ve karşısına ilm-i nokta (Noktaviyye) mezhebini icad edeceğini biliyordum ama o Mahmud'un sen olacağını bilmiyordum, senden istediğim odur ki görüşlerini ben hayatta iken ortaya koyma. Çünkü sen benim halifemsin, sözüme muhalefet etme. Fakat Mahmud hocasının bu tavsiyelerine rağmen hemen ilmi- noktayı (noktaviyye) açıklayıp yaylaya başladı. Hocasının *Câvidân-ı Kebîr*'ine karşılık *Câvidân-ı Sağîr*'i yazdı. Ahmed Rifat Efendi bu durumu: '*Sellatahu el-kebbe ale'l-hızır*' (Allah köpeği domuzla musallat etti) keskin benzetmeyle özetler. Hurûfiler Noktavilere; sizin şeyhiniz Mahmud, hocası Fazlullah'a küfredmekte, onu ifşa etmekle o şeyhimiz katledildi. Şayet bizim şeyhimiz mel'un'un birisi ise ve o da sizin şeyhinizin şeyhi ise o zaman siz ne oluyorsunuz. Mahmud-ı merdûd aslında görüşlerini felsefe kitaplarından almış ve sahiplenerek onları yaymaktan başka bir şey yapmamıştır. Mahmud bir süre sonra, 'ilm-i noktada benden sonra kim kitap yazarsa öldürülmesi vaciptir' fetvasını vermiş, bunun üzerine iki grup birbirini öldürmeye başlamıştır. Ahmed Rifat, *a.g.e.*, s. 150.

³⁴ *Nûru'l-Hüdâ* isimli kitapta İran bölgesinde Noktavilerin baskın gelmeye başladığı, Anadolu bölgesinde ise Hurûflerin seyyahlar eliyle Kalenderi, Haydarî, Edhemî, Gülşenî, Mevlevî ve Halvetî zümreler içerisine girdiği, birçok kimsenin dalaletle düştüğü kaydedilmektedir. *Nûru'l-Hüdâ* yazarı kendisinin Celvetiyye'den olduğunu, eserini 1038/1628 tarihinde yazdığını söyler. Ancak Hurûflerin Celvetiler arasına karışıp karışmadığından bahsetmez. Ayrıca bundan yüz yıl sonra yaşayan ve yüzlerce kitap kaleme alan Celvetî şeyhi Bursalı İsmail Hakkı ne *Nûru'l-Hüdâ* dan ne de müellifi Karakaşzâde Şeyh Ömer Efendi'den bahsetmez. Hurûfilik ve Hurûflerin bâtl fikirleri hakkında teferruatlı bilgi veren Bursevî'nin Karakaşzâde'den bahsetmemesi, kendisinden sonra geçen üç yüz yıldır ne Celvetilerin ne de adı geçen tarihatların onu sahiplenmemesi bu iddianın doğru olmadığını gösterir.

³⁵ Bütün Bu kayıtlar için bk. Algar, *a.g.e.*, s. 47.

lir. Onun şiirlerinde hurûfî itikadına ait söylemler bulunduğu gibi Hallac-ı Mansur ve Vahdet-i vücûd görüşlerine de rastlanılmaktadır. Yine Nesîmî'nin muhipleri olan Refîi ve Temennâyî'nin de Bektâşîlerle herhangi bir şekilde temasta olduğunu gösteren kanıta henüz rastlanmamıştır.

Latîfî tezkiresinde Seyyid Nesîmî'nin seyyid olduğu yazmaktadır. *Menâkıb-ü'l-Vâsılîn*'de onun hurûfî olmadığı ancak hurûf ilmine vâkıf olduğu kayıtlıdır. Aynı şekilde Mir Ali Şîr Nevâî'de onun Hurûfî olduğunu kabul etmez.³⁶ Aslen Türkmen olan Nesîmî, gizlenmesi gereken şeyleri dile getirdiği için Halep uleması tarafından katline fetva verilmiştir. Ahmed Rıfkı, tasavvufi ıstılahta '*kurb-ı ferâiz olarak söylenen bir berzaha uğrayarak Hallac-ı Mansur ile hem-meşrep olduğunu*', böylece aynı akibete uğradığını yazar. Gerek *Bektâşî Sırrı*'nda gerekse *Mir'atü'l-mekâsıd* da Seyyid Nesîmî'nin bir beytine atıfla onun tezkiye edildiği görülmektedir. Hatta Ahmed Rıfkı son cümle olarak onu tazimle anar ve 'kad-desallahu esrarahum' dua cümlesiyle birlikte zikreder.³⁷

Her ne şekilde olursa olsun Hurûfî inançlarının Bektâşîlik içerisine bir şekilde girdiği veya benzeştiği söylenebilir.³⁸ Bu duruma delil olarak Gölpınarlı

³⁶ Nevâî, *Nesâyimü'l-Muhabbe*, (Haz. Kemal Eraslan) İstanbul 1979, 437.

³⁷ Rivâyete göre Nesîmî'nin derisi yüzülerek öldürüldüğü esnada katline fetva veren müftü onun yok edilmesi gerektiğini mübalağalı bir dille söylerken '*kanının murdar olduğunu, herhangi bir uzva değerse kesilmesi gerektiğini*' dile getirir. Ancak Nesîmî'nin kanı müftünün parmağına sıçar, orada bulunan bir mutasavvıf, müftünün verdiği fetva gereği parmağının kesilmesi gerektiğini hatırlatır, ancak müftü bunun örnekleme esnasında olduğunu bir şey lazım gelmeyeceğini söyler. Bunun üzerine darağacındaki Nesîmî:

*Zâhidin bir parmağın kessen döner Hakk'dan kaçır
Gör bu miskin âşıkı serâpâ soyarlar ağlamaz.*

Cevabını verir. Ahmed Rıfkı, Nesîmî'nin Arapça, Farsça şiirlerinin olduğunu, Tevhîd ve naatlarının bulunduğunu, ehl-i beyt hakkında medhiyeler yazdığından hareketle hakkında aynen Hallac-ı Mansur gibi susmak gerekirken tan edilmesinin nesli-nebevî'ye saygısızlık olacağını halbuki gerçekte 'Kaddesallahu sırrah' denilmesini en uygun olacağını belirtir.

³⁸ Birçok Bektâşî önderinin Hurûfî temayı veya bazı kavramları kullandıkları bilinmektedir. Balım Sultan (ö.922/1516), Osman Baba, Yeminî, Akyazılı Muhyiddin Abdal, Yusuf Sineçak'ın kardeşi Yenicevardarlı Hayretî (ö.1534), Rûhi-i Bağdâdî, Mücerrih Âli, Neyzen Tevfik eserlerinde, istivâ, seb'ul-meşânî, muhakemât gibi Hurûfî temalarını kullanmışlardır. Ağazâde Mehmed Dede, Siyâhî Dede, Esrar Dede, Hüseyin Fahreddin Dede gibi Mevlevî büyükleri de şiirlerinde Hurûfî terimlerine rastlanmaktadır. Hurûfîlikte temel bir konumda olan istivâ hattı teriminin Mevlevîlikte de rastlanmaktadır. Hırkanın güldenstenin yanında ve külahın ortasında n ve üstünden çekilen istivanın Hurûfîliğin etkisi altında olduğu tahmin edilmektedir. Semâhâne'de, şeyh postundan kapıya kadar çekildiği farz edilen ve semâhâneyi iki daireye bölen çizgiye de istivâ hattı denilmektedir. Ancak bütün bunları tamamen Hurûfî etkisi altında oluştuğunu söylemek için yeterli veriler değildir. Gölpınarlı, a.g.e, 1953, 375, 429; a.mlf., Mevlevî Adâb ve Erkânı, 1963, 78. Hurûfîliğin Melâmî, Bayramî, Kalenderî gibi tarikatlar yanında Anadolu ve Rumeli'deki Alevî zümreler üzerinde derin etkisi olduğu kaydedilmektedir. Bunlara

Bektâşî tarikatının ikinci pîri olan Balım Sultan (922/1516)'ın şu şiirini örnek gösterir.

İstivaya özler gözüüm
*Seb'ul-mesânî*dir yüzüüm
Ene'l-Hakk'ı söyler sözüüm
Miracımız dardır bizim
*Haber aldık Muhkemât*tan
Geçmeyiz Zât'tan sıfattan
Balım nihân söyler Hakk'tan
*İrşadımız sırdır bizim*³⁹

Şiirde geçen istiva, muhkemât ve seb'u'l-mesânî kavramları Hurûfilikte üç önemli kelimedir. Hurufilikte istiva hattı, yüzü iki eşit parçaya ayıran dikey çizgiye denilir. Zira Tanrı, insan vücudunu sağ ve sol olarak iki simetrik parçaya ayırmıştır. Saç ve sakal, istiva ile ortadan ikiye ayrılırsa 8'er tane olur ve toplamı 16'dır. Hal ve mahal olarak hesaplanırsa 32 eder. Muhkemât ise Kur'ân-ı Kerîm'deki hurûf-ı mukatta denilen 14 harfin dışında kalan 14 harfe işaret etmektedir. harfin Seb'ul-mesânî ise Fatiha sûresinin diğer adıdır. Hurûfilikte insanın baş kısmına delâlet eder. Başta iki göz, iki kulak, ağız, burun, saç gibi yedi işarete delâlet etmektedir. Bu da Fazlullah'ı göstermektedir.

İdeolojik bakış açısı ve yönlendirmeci tavrıyla tanıdığımız ünlü İngiliz oryantalist ve arkeolog F. W. Hasluck, *Cristianity and Under the Sultan*, adlı eserinde aslında Bektâşilik diye bir tarikatın bulunmadığını söyler. Ona göre bu tarikatı Fazlullah Hurûfî kurmuş, Anadolu'da yaygınlaşmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin tarihî şahsiyetinden şüphe eden müellif, Anadolu'daki birçok alperen veya veli kabrinin Hristiyan azizlere ait mekanlar üzerinde olduğunu, Anadolu halkının eski yerli gelenekleri devam ettirdiklerini ifade eder. On altı yıl gibi uzun bir süre Anadolu'da kazı faaliyetlerinde bulunan Hasluck, çalışmasını bu coğrafyanın Hristiyanlara ait olduğu gibi siyasi bir tezi desteklemek için kaleme almış gözükmektedir.

Melikoff'a göre; 'Türkiye'de Hurufîliği Bektâşilikten ayırmak imkansızdır; her ikisi çözülmez bağlarla birbirlerine bağlanmıştır'.⁴⁰ Bazı yazarlara göre de Bektâşîler İmam Ali, Hacı Bektaş yanında Fazlulah'ı en üst makamda görmek-

ilâveten Azarbeycan'da Şamlu, Ateşbeyli, İsa Beyli gibi tarikatlar üzerinde etkisinin bulunduğu zikredilmektedir. Ahmet Yaşar Ocak, Hurûfilik etkisinin Kalendariler üzerinde ilk olarak Kaygusuz Abdal üzerinde ortaya çıktığını söyler. Buna ilâveten Virânî ve Hayretî gibi Kalendarî şairlerinin şiirlerinde Hurûfî etkisi açıkça görülmektedir. Yazar Şeyh Bedreddin üzerinde de aynı etkinin her ne kadar *Vâridat*'ta görülmesi de bulunduğunu nakleder. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, 1999, 136-137

³⁹ Gölpınarlı, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, İstanbul 1963, 23-24.

⁴⁰ Melikoff, *Uyur İdik Uyurdılar*, 1994, 188.

teydiler. Bektâşilikte *Noktatü'l-Beyân* adıyla bilinen ve çok önemli kabul edilen dua tamamen Hurûfî motiflerini dile getirmektedir. Bektâşiler de Hurûfîler gibi beyaz elbise giyiyor ve özel bir külah takıyorlardı.⁴¹

Hamit Algar'a göre ise bu etkilenme her bölgede aynı oranda değildi. Bal-kanlarda Hurûfî etkilenmesi Anadolu'ya nazaran daha fazladır. Mesela Arnavutluk'taki Bektâşiler Fazlullah'ın Hacı Bektaş müridi olduğunu zannetmektedirler. Bazı Bektâşî babaları ise Fazlullah'ı Macaristan'deki Gül Baba'nın halifesi olduğuna inanmaktadır.⁴²

Alevî inancında da harflerden hareketle bazı dinî-kültürel yorumların yapıldığına rastlanmaktadır. Mesela ebced değeri üç olan 'cim' harfinin; Allah, Muhammed, Ali üçlemesine işaret ettiği zikredilmektedir. Ebced değeri dört olan 'dal' harfi ise şariat, tarikat, hakikat ve marifet olan dört kapıya işaret etmektedir. Hatta bu dört rakamı Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin gibi ehl-i beyte veya dört kitaba, veya dört büyük meleğe işaret etmektedir.⁴³ Bütün bu verileri değerlendiren Usluer, örneklerin Alevîler üzerinde Hurûfî etkisi olduğunu kanıtlayacak yeterlilikte olmadığını zikreder. Zira Hurûfîlikte esas olan, harflerin varlıktaki zuhurunu göstermek için veya vahdet eksenli bir müşahedeye ulaşmak için çabalamadan ibaret iken Alevîlerde diğer harfçilerde olduğu gibi hedefsiz, serbest çağrışımlardan ibaret olduğunu söyler.⁴⁴

D- Reddiyeler: Hurûfiliğin Bektâşiye Üzerinde Bir Etkisi Olamaz

Ahmed Rifat Efendi, *Mir'âtü'l-mekâsıd* adlı kitabında, meşhur ehlullahın harflerin ilmine âşına olduğunu, bu yolla (makâşefe) nice nice anlamlar çıkarttıklarını söyler, sonra bu hususa Bursevi'den örnek getirir. Bursevi'ye göre hurûf-ı tehecci Hz. Adem'e indirilmiştir, her harf bir kelime ve her kelimenin bin manası vardır. Dış dünyada (Afakta) nasıl her harf ve fiilin bir karşılığı varsa insan nefsinde de her harfin bir karşılığı vardır.⁴⁵ Yirmi sekiz harf üzerine, pe, çe, je, kaff gibi dört farsça harf eklenmiş, otuz iki harf elde edilmiştir. Bu ilim kibrit-i ahmer gibi az bulunan bir ilim dalıdır. Hurûfîlerin yerilmesi ve suçlan-

⁴¹ M. Ünver, *Hurûfîlik ve Kur'an: Nesimî Örneği*, Ankara 2003, 78.

⁴² Algar, *a.g.m.*, 2004, 488.

⁴³ Nejat Birdoğan, *Alevî Kaynakları-1*, 1996, s.112.

⁴⁴ Usluer, *a.g.e.*, 182.

⁴⁵ Harflerin dinî referansı olduğuna dair şöyle bir rivâyet aktarılmaktadır: Yahudiler, Bakara sûresinin başındaki mukattaa harfleri olan elif, lâm ve mîm'i iştince Hz. Peygamber'in huzuruna geldiler. 'Elif, lâm ve mîm'e göre senin ümmetinin ömrü ancak 71 yıl olacak derler. Dolaşısıyla kısa ömürlü bir dinin peygamberine tabi olamayacakları söylerler. Ancak Hz. Peygamber diğer sûrelerde de yer alan Hurûf-ı mukattaa'yı sayınca Yahudiler: "Sen bizim aklımızı karıştırdın" diyerek çekip giderler. İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, s.12.

ması bu ilimle iştigal etmelerinden değil, şer'î emirlere muhalefet etmelerinden dolayıdır.⁴⁶

“Hurûfler suçludur, çünkü onlar kelimelerin metin anlamlarını (zâhir) reddedip işârî anlamlarına yöneldiler. Bu ise onları nasıl kelime mananın koruyucu elbisesi ise hakîkatin koruyucu giysisi olan şerîatten çıkmaya götürdü. Bunların her biri bir diğerine bağlıdır, herkim bunlardan birini diğerinden soyutlarsa hakîkatin dışına çıkmış olur.”⁴⁷

Hurûfler, harflere ait ilmin ilk göze çarpan anlamına (zâhirine) takılıp kalmışlar, hakikî anlamına ulaşamamış, onu kavrayamamışlardır. Çünkü onlara göre dünya bu harfler üzerine kurulmuştur, bu harfler çekilip alınsa dünya diye bir şey kalmaz derler. Dört kiprik, iki kaş, bir saçın toplamının yedi olduğundan yola çıkarak bunun Kur'an'ı Kerim'in bir ismi olan “Seb'u'l-mesânî”yi ifade ettiğini, dolayısıyla konuşan Kur'an (Kelâmullah-ı nâtık) biz insanoğluyuz derler. Bu cümle ile dinin emrettiği namaz, oruç, hac gibi zâhiri ibadetlerle yükümlü olmadığımızı söylerler. Gerçekte de insan Allah'ın konuşan kelâmıdır. İnsandan başka da Kur'an-ı Kerim'i sese getiren yoktur. Rifat efendi'ye göre bunların iddiaları şeriatçe nesh edilmiştir. Çünkü bunlar serap gören susuz kimselerdir. İddiaları cismanidir, içinde esrara ait bir şey bulunmamaktadır. Bunlar rüyasında sadece kendini gören kimse gibidirler. Biz bu işi biliyoruz, anladık diyen bu kimseler, başına gül takıp ta kokusunu duymayan, içtiğinin lezzetini almayan, yediğinin içeriğini bilmeyen kimse gibidirler. İşte bu tabiatteki kimseler Câvidân'lara inanıp, yolundan giden kimseler, rahmet-i ilâhiyeden uzakta kalacak olanlardır.⁴⁸

Kur'an-ı Kerim'in en son manasını ancak Allah ve Rasûlünün bilebileceği konusunda bütün âlimler ittifak etmişken bunlar, muhkem âyetlere müteşabih, müteşabih âyetlere muhkem anlamlar vermekte, Kur'an-ı Kerim'i zâhirî anlamlarından çıkarıp anlamsız teviller, uygunsuz örneklemelerle amel etmeleri kendi zanlarına göre ayrı bir din ve mezhep tatmaktan başka bir şey değildir. Çünkü bunların sözleri bir tarîkata ait olmayıp kendilerine mahsus meşru olmayan sözlerden ibarettir.

Rifat Efendi'ye göre Fazlullah Hurûfî, harflerin esrarına vakıf olan velilerin mezheplerini anlamamış, başka bir yola sapmıştır. Onların harflere itibar etmeleri, içindeki nurânî tabakalara dış görünüşüne yorumlamaları, her harfin benzerini insan üzerinde buldukları fasid zanlarınca şer'î hükümlerin kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i o yüzden tastir etmekte ve anlamakta sapıklığa düşmelerine sebep olmuştur.

⁴⁶ Ahmed Rifat Efendi, *Mir'âtü'l-mekâsîd*, s.129-130.

⁴⁷ Bursevî, Rûhu'l-Beyân, İstanbul 1389,IV, 4.

⁴⁸ A. Rifat Efendi, a.g.e., 132-133.

Fazlullah Hurûfî'nin inanç sistemi bundan bin iki yüz sene evvel ortaya çıkan Şii İsmâiliyye'den Hamdân Karmatî'ye bağlanmaktadır. Hamdan Vâsıt şehri Karmat köyündendir.

Aşknâme müellifi Tireli Firişteoğlu Abdulmecid, Fazlullah Hurûfî'nin halifelerinden Şemseddin'in halifesi Bâyezid'in halifesidir. Kardeşi Abdullah b. Firişteoğlu tasavvufa dair birçok kitabı olup büyük mutasavvıflardandır. Hurûfîlerin bu durumundan kalben rahatsız olduğu, hiçbir şekilde onları tasvip etmemekle birlikte kardeşine de itiraz edip tartışmadığı anlaşılmaktadır. Abdulmecid Firişteoğlu'nun hurûfîlik yolunda *Aşknâme*'den başka, *Saadetnâme*, *Muhabbetnâme*⁴⁹ gibi eserleri bulunmaktadır.⁵⁰

Bektâşî Sırrı yazarı Ahmed Rifkî'ya göre Bektâşîler Hurûfî değildir, Hurûfîler de Bektâşî değildir. İkisi ayrı yollardır. Bektâşîlerin kendilerine ait tarikat silisileleri olduğu gibi, Hurûfîlerin de kendilerine ait silsileleri vardır. Bunlardan birisi Hakk'ın 'Hâdî' isminin diğeri 'Mudill' isminin mazharıdır. Bektâşîlerin silsilesi Loman-ı Horasânî, Hacı Bektâş-ı Veli ve Bâyezîd-i Bistâmî yoluyla Hz. Ebu Bekir'e ulaşmaktadır. Hurûfîyye ise ne şeriatle ne de onun kalbi olan ilm-i tevhidle yani tasavvufia alâkası olmayan belki İsmailiyye ve Müşebbihe ile kuvvetli bağı bulunan sapık bir firkadır.

Ahmed Rifat Efendi, Bektâşîler içerisine belki Hurûfîlerin karışmış olabileceğini fakat bunu tesbit etmenin mümkün olmadığını ve kendi döneminde icrâ edilen âyin ve tarikat erkânı içerisinde onlara ait bir iz veya işaret bulunmadığını söyler. Bununla birlikte sonraki dönemde, nefsin yenilmiş bir kısım serserinin şeriate muhalif tevillerle tarikate girdiğinin bilindiğini kaydeder. Ona göre bunların Hacı Bektaş Veli'ye müntesip olmadıkları kesin delillerle açıktır. Akıl ve dinden çıkmış bu türlü insanlar, Hacı Bektaş Veli'ye nasıl mütabaat iddiasında bulunabilirler ki, onların menâkıbnâmelerinde hacca gittikleri, çoğu günlerini oruçlu geçirdikleri, gece gündüz namaz ve ibaretlerine devam ettikleri şer'i şerife uygun yaşadıkları kayıtlıdır. Bunların yoluna tabi olmayanlar, nefs-i emmâre mertebesinde şaşırılmış, serseri bir şekilde enbiyâ ve evliyâ yolundan ayrılmış ilhad içerisindeki gafillerdir.⁵¹

Şu bilinmelidir ki Fazlullah'ın (pe, çe, je, ge) harflerini ben buldum, icad ettim, demesi makul değildir ve yalandan ibarettir. Çünkü bu dört harf Hz. Adem'den beri var olan harflerdir ve Arapça dışındaki bütün dillerde kullanılır.

⁴⁹ Çok sayıda yazma nüshası vardır. Emir Gıyaseddin'e göre bu eserde Allah'ın sevdiği ve Allah'ı seven gruptan olmanın yolları anlatıldığı için ona *Muhabbetnâme* ismi verilmiştir. Usluer, a.g.e., 52.

⁵⁰ A. Rifat Efendi, a.g.e., 134. Zeyl-i Şakâyık'da Abdullatif Firişteoğlu'nun bu durumunun yazılı olduğunu Rifat Efendi zikretmektedir.

⁵¹ Ahmed Rifat, a.g.e., s. 153.

maktadır. Gerçekte ‘pe’ harfî ‘be’ harfinin söylenildiği yerden (mahrec) çıkar. Çe, je ve ge harfleri de aynıdır. Hatta ‘be’ harfinin Farsça söylenilişini ayırt edebilmek için Haccac zamanında altına üç nokta konulmuştur. Bir harf icad etmek demek hem söyleniliş hem de ağızda çıkış yerinin (mahrecinin) tamamen farklı bir yerden olması gerekir. Mesela ‘Dâd’ harfî diğer dillerden tamamen farklı bir yerden çıkar ve Arapça’ya has özgün bir harftir. Bunun gibi özgün bir harf icad edilmiş olsa kabul edilebilirdi. Yoksa tamamen yalan söylenilmiş olur.⁵²

Ahmed Rifat Efendi, beş vakit namazın kırk rekat olduğunu, sadece farzlarını hesap edersek mukim iken on yedi, seferi durumlarda on beş olduğunu söyler. Ancak Firişteoğlu’nun mukim ve seferi haldeki toplam farz rekatları değerlendirmeye tabi tutarak (17+11=28) yirmi sekiz rakamına elde ettiğini bununla hurûf-ı hece’ye ulaşmak niyetinde olduğunu kaydeder. Yine Cuma günleri, öğle namazının dört rekatlık farzı yerine cumanın iki rekat farzının kılınmasıyla elde edilen on beş rekat ile mukim zamanlarda kılınan farz namazları toplayarak elde ettiği (17+15=32) otuz iki rekatla insanın suretinin kastedildiğini ifade eder. Her halükarda Firişteoğlu beş vakit namaz üzerine konuşurken sünnet namazları hiç hesaba katmamakta, farzlar üzerinden yaptığı zoraki tevillerle onu yerine getirilmesi gereken, fiili bir ibadet formu değil otuz iki harfe, yani insanın görünen şekline irca etmektir. İrca edilen bu insan ise sonuçta kendisi olmaktadır. Rifat Efendi, Kur’ân’a işârî manalar veren Necmeddin-i Kübrâ ve İbn Arabî’nin bile bu türlü bir yoruma saptmadığını önce âyet ve hadislerdeki emirlere zahîrî anlamlar verip sonra kendi keşiflerine göre yaptıkları yorumları verdiklerini belirtir. Mesela Mücâdele sûresi 13. âyette geçen ‘Namazı Kılınız’ emri için ‘salât; bilinen erkân ve fiillerle yerine getirilen bir ibadettir’ dedikten sonra ‘o, zikr-i dâimîdir’ gibi bazı inceliklere işâret vardır’ şeklinde ikinci, üçüncü derece anlamlarından bahsetmektedirler. Fakat Hurûflerin hepsi, bütün şer’î hükümleri zâhîrî formlarından ayırarak yanlış bir tevîl metoduyla inkar yolunu seçtikleri görülmektedir.

Rifat Efendi bu genel açıklamayı yaptıktan sonra kendisinin de yıllarca bu fikirlerle dolaştığını Hakk’ın inâyeti ve pirlerin lütfuyla ‘Ey Ahmed, Ya Rifat! nafilere hizmet eyle ve ihvanı nafilere davet eyle’ çağrısının kendisine eriştiğini, bu sebeple bu kitabı kaleme aldığını belirtir. Ona göre farzları yerine getirmek zordur. Nafileler ise sevgi ve muhabbet kaynağıdır. Rifat Efendi bundan sonra müstakîl başlıklar altında İslâm binası, beş vakit namaz, oruç, hac, zekat gibi ibadetleri âyet, hadis ve sünnet geleneğine göre açıklamaya başlar.⁵³ Ona göre Hz. Ali namaz kılarken Şimr aleyhillâne tarafından şehid edilmiştir. Hz. Ali ayağına isabet eden bir oku, namazda iken çıkarttırmıştır. Onun bu namaz-

⁵² Ahmed Rifat, *a.g.e.*, s. 150.

⁵³ Bu açıklamalar için bk. Rifat Efendi, *a.g.e.*, s.166-174.

daki ihlası kendisinden sonra da ehl-i beyt tarafından devam ettirilmiştir. Bütün tarikatlar aynı amaca ve aynı hedefe yönelmişlerdir. Ve tarikatlara göre dervişlikte önemli olan nâfilelere devam etmektir. Nâfileler terk olunmayacağına göre farzlar asla bırakılamaz.

Harputlu İshak Hoca'nın *İşknâme*'yi temele alarak tenkitlerinden oluşturduğu *Kâşîfü'l-esrâr*'a karşılık olarak Merdivenköy Bektaşî Tekkesi postnişini Mehmed Ali Hilmi Dedebaba'nın kaleme aldığı reddiyede⁵⁴, bir kısım Bektaşîlerin Hurûfilîğe meyletmiş olmasının Bektaşîliğin Hurûfilik anlamına gelmeyeceğini vurgular. Her mezhep veya grubun kendi yoluyla övünmek ve kendi inançları açıklamakla iftihar edeceğini, başka inançtaki bir kişinin de o kitabı okumakla onların yoluna gireceği anlamına gelmeyeceğini beyan eden Hilmi Dedebaba, Câvidân'ın kendilerine asla nisbet edilemeyeceğini söyler. Bundan sonra eserine Hacı Bektaş Velî'nin yaşamı tarikatı hakkında bigiler vererek devam eden Hilmi Dedebaba, bazı Bektaşî gençlerinin gençlik hevesiyle içki içmesinin bütün Bektaşîlere ve Hacı Bektaş-ı Velî'ye mal edilemeyeceğini, Bektaşîlerin hankâh ve tekkelerde namaz kıldıklarını, dua ve ilâhî okuduklarını, içki içmediklerini, iddiaların iftira olduğunu söyler.⁵⁵

Mehmed Hilmi Dedebaba, Hurûfilikle ilgili iddialarına “onu Hurûfilere sor-sunlar, bizimle alâkası yok” diyerek sürekli reddeder. Ancak bir yorumda bulunmaz. “Bektaşîlerin haşri inkâr ediyor” iddiasını sert bir şekilde reddeder, haşre dek her Müslüman gibi inandıklarını ifade eder. Tenasuha (Reenkarnasyon) inanmadıklarını, Maturîdî itikadına sahip olduklarını söyler ve örnek olarak Fatih camii müderrislerinden Bektaşî Ruscuklu Hoca Hafız Mustafa Efendi gösterir. ‘Bizim kitabımız Câvidân değil Kelâmullah’tır’ diyen Mehmed Ali Hilmi Dedebaba, İmam Buhârî ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’den tazimle söz eder. Tarikaten Hz. Ali’ye bağlı bulunduklarını ama asla ona ne nübüvvet ne de uluhiyyet isnad etmediklerini söyler. Bektaşîlerin şer’î emirlere (tekâlîf-i şer’iyye) bağlı olduğunu, namaz, oruç, hac gibi ibadetleri yerine getirmeye çalıştıklarını ifade eder. Mehmed Ali Hilmi Dedebaba, Harputlu İshak Hoca'nın Bektaşî babalarının bazı müridlere “sen artık ölmeden önce ölünüz sırrına mazhar oldun, bundan sonra sana artık gusul, namaz gibi şeyler gerekmez diyerek meydan odasına getirdikleri kimseleri oturan mel’un babalara secde ettirdikleri, sonra da Fazl-ı Hurûfî hınzırının emrine bağladıkları” tenkitlerine karşılık şöyle cevap verir:

“Bektaşiler bunca senedir dîn-i mübîn-i Muhammed'nin âdâp ve erkânını bırakıp da Fazullah'ın halîfesi Aliyyü'l-Alâ'nın iğvasıyla bir herife secde eder mi?

⁵⁴ Bu reddiye Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, nr. 1228 numaradadır. Reddiye'nin geniş bir özeti için bk. Müfid Yüksel, *Bektaşîlik*, s.138.

⁵⁵ Mehmed Hilmi Dedebaba, Reddiye, vr.25-28.

Bunca halk mevlâ-yı müteal'den yüz çevirip de öyle herife nasıl secde eder. Bunu kabul etmek için divâne olmak gerekir”⁵⁶

Hurûfîlerle ilgili olarak Şeyh Mehmed Süreyya Baba'nın *Tarîkat-ı Aliyye-i Bektâşîyye* isimli eserinde şöyle bir diyalog geçer:

Tarîkatla (Bektâşilikle) ilgili kitap varmış; bunu herkes görüp okuyabilir mi?

Elbette!

İsmi lütfen söyler misin?

Kur'an, hadisler

Aman, Erenler! Bunlar her inanan kimsenin okunması ve hükümleriyle amel etkisi gerekli olan kitaplardır.

Vay! Sen Bektâşîleri 'Petro' ya mı benzetiyorsun! Doğrusu cahilliğin, kötü zannın bu derecesine hayret! Yüzbin teessüf!

Af buyurunuz Erenler! Gönülünüz incinmesin, Câvidân adında bir kitap varmış; bu da Bektâşilik, daha doğrusu, Bektâşilik inançları hakkında imiş, diye duydum da!

Hayır Kuzum, hayır! Bektâşîlerin Kur'an ile Sünnetten başka amel edip değer verdikleri hiçbir kitap yoktur. Öyle Câvidân imiş, filan imiş, bunlar zavallı Bektâşîlere, her şeye birer eyvallah'dan başka cevap vermediklerinden, giydirilen iftira elbisesidir.

O, *Câvidân* denilen kitap, Bektâşilikle kesin olarak alâka ve bağlantısı olmayan ve o kitap yüzünden kâfir sayılan Timurleng'in oğlu Mirzâ Celâleddin Mirânşah tarafından idam edilen Fazlullah Hurûfî adındaki Horasanlı bir din tanımaz tarafından yazılmış bir kitaptır. Adı geçen kitabıyla ortaya bir mezhep koymuştur ki, insan için en çok kazanılmaya çalışılacak ahlâkî erdemleri ta temelinden alt üst etmiştir. Ne insanlar arasında açıklanmasıyla övünülecek, ne de Alemlerin Rabbi Alah'ın huzuruna çıkılacak yüz bırakmıştır. Bu yol, yani Hurûfîlik mezhebi, bütün ilâhî yükümlülükleri hiçe saydığı gibi dini yasaklardan zevk ve eğlenceye düşkünlük, içki ve benzeri bayağılıkları hâşâ ibâdet yerine koymuştur.⁵⁷

Ahmed Rıfki, Bektâşiliğin diğer tarikatlar gibi Allah vâsıl olmak için çalışan diğer tarikatlar gibi bir tarikat olduğunu, Bektâşîlerin erkân ve irfanlarını mukaddes Nebvî kaynaktan aldıklarını onların sapık ve saptırıcı bir fırka olan Hurûfîlerle herhangi bir bağı bulunmadığını söyler. Nitekim Bektâşî âdâp ve

⁵⁶ Mehmed Hilmi Dedebara, *Reddiye*, vr.28-31; Aynı zamanda bk. Müfid Yüksel, *a.g.e.*, s.141-142.

⁵⁷ Şeyh Mehmed Süreyya Baba, *Tarîkat-ı Aliyye-i Bektâşîyye*, Ankara 1995, s. 16.

erkânı üzerine ufak bir araştırma yapılırsa bu durum ortaya çıkacaktır. Sonuçta Bektaşî âdâp ve erkânının da herhangi bir şekilde Hurûfîlikle ilişkisi yoktur.⁵⁸

Algar, Bektaşîlik üzerindeki Hurûfîlik etkisini araştıran makalesinin sonuç kısmında, onu Şiîliğe değil kaybolmakta olan fantastik bir tasavvufi ekole benzetmek gerektiğini söyler. Her ikisinin de tevil yoluyla şeriatı iptal eden, ahlak kurallarına karşı gelme hususunda birleşen, tanrının insan formunda ortaya çıktığına inanan bir görüşte ortak olduklarını belirtir. Hurûfîler bu sonuca harf-bilimi üzerine çalışarak ulaşırken, Bektaşî-Aleviler Hz. Ali'nin tanrılığı görüşünden çıkarmaktadırlar. Bu çıkarımlarını da onun '*Ben Ba'nın altındaki noktayım*' sözüne atıfla yapmaktadırlar. Zira nokta varlığın aslı, esası ve başlangıcı anlamına gelmektedir.⁵⁹

SONUÇ

Son dönem Bektaşî kaynaklarında - ki bunun 19. Yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında kaleme alınan eserleri kastediyorum- Hurûfî-Bektaşî ilişkisi reddedilmektedir. Bu reddiyeleri üç ana başlık altında özetleyebiliriz.

- 1- Son dönem Bektaşî kaynaklarında Hurûfîlik ile Bektaşîlik ilişkisi reddedilmektedir. Bunun en açık delili olarak da her iki yolun kaynaklarının farklı olduğuna yapılan vurgudur. Buna göre Bektaşîlik diğer tarikatlar gibi bir tarikatdır. Kurucusu bellidir. Hz. Peygamber'e ulaşan tarikat silsilesi açıktır. Bu silsilede herhangi bir Hurûfinin adı bulunmamaktadır.
- 2- Bektaşîlerin okudukları kitaplar başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere hadisler, *Velâyetnâme* ve bazı büyüklerin divanlarıdır. Bunlar içerisinde de Hurûfî kitapları bulunmamaktadır.
- 3- Bir tarikat olan Bektaşîliğin âyin ve erkânında herhangi bir gizem yoktur. Her hareketin belli bir anlamı ve hedefi vardır. Bunlar insanın kemâle ulaşması için tertip edilmiştir.

Bütün bunlara rağmen Kafkasya ve Orta Asya'dan kaçan Hurûfîlerin Anadolu ve Rumeliye geçtikleri sabittir. Kendilerine ait herhangi bir müesseseleri olmamış, büyük bir toplumsal hareket olarak kendilerini göstermemiş veya göstermemişlerdir. Ancak taşıdıkları fikirler ve öğretilerin İslâmî referanslarının olması bu referansların belirli düzeylerde bütün tasavvufi ekollerde yer alması onları diğer ekollerle benzeşme ve bağ kurmada yardımcı unsurlar olmalıdır. İşte bir takım mistik akımları birbirine benzeten bu unsurları birbirinden ayırmak için yazılı eserleri ve bunların müelliflerini tek tek ele almak gerekmektedir. Toptan bir grubu, yolu veya ekolü sloganla, tek bir hükümle tanımlamak, hak-

⁵⁸ A. Rıfkı, *Bektaşî Sırrı*, I, 9-11.

⁵⁹ Algar, *a.g.m.*, 52-53.

kında hüküm vermek oldukça güçtür. Hunûfilik-Bektâşik benzeşmesini sağlayan unsurlar şunlardır.

- 1- Hurûfilik tarîkattan öte ezoterik ve mistik bir akımdır. Buradaki mistik kavramıyla islâm tasavvufundan ap ayrı gizem ve sırlarla örülü, sınır ve sorumlulukları olmayan sadece düşünceye ve zihne has bir akımı kastediyoruz. Yani onların diğer tarikatlarda olan evrâd, ezkâr, âyin ve erkânları yoktur. Kemâle ermek için zihni faaliyet (Fazlullah'ın yüceliğine inanmak) yeterlidir.
- 2- Ortak olan bu referanslar içerisinde insanın, âlemin, Kur'ân'ın çok katmanlı varlık ve mânâ dünyalarının olması birinci sırada gelmektedir. Ancak bütün bu tarikatların mânevî, sırlara dayalı metafizik varlık alanlarından söz etmekle birlikte önceliği en dıştaki, yaşadığımız dünyanın şartları gereği yapılması gerekenlere, kutsal metnin işarî anlamlarından önce zâhirî anlamını incelemeleri onların ayırt edici vasıfları olmuştur. Hatta tarikatları en dışta metnin formel anlamlarından hareketle içeriye doğru kademeli olarak azalan ve sınırlarına vurgu yapanlar önemli addedilmiştir, bu tip eserler kalıcı olmuştur.
- 3- Her iki akımı birbirine benzeştiren tek tutum açıktan dinin zâhirî hükümlerini tahfif etmemekle birlikte nasların ikinci üçüncü derecedeki anlamlarına daha fazla önem vermeleridir. Buna bir Bektâşi şairinin şu dizelerini örnek verebiliriz:

*Gehî nisyan edersem ne var, savm u salâtı
Unuttum ehl-i beytin gamından kâinâtı
Olur elbet müsadif, nigâh-ı iltifâtı
Ali'nin rûz-ı mahşer, Hazîn bir Âşinâ'ya*

diyen Derviş Sâmih Rifat, namaz ve orucu ehl-i beytin çektiği acılar yüzünden unuttuğunu söylerken bu hatasının mahşer gününde Hz. Ali'nin gönül alan bakışıyla tamir edileceğine işaret etmektedir.⁶⁰ İşte tam da burada, ulaşılmak istenen hedefe duyulan arzusunun şiddetinden dolayı o hedef için gerekli olan usulü, metodu kaybetmeye işaret vardır. Hurûfiler genelde eserlerinde şer'î esaslara vurgu yapsalar da bazen velâyet mertebesine ulaştıkları gerekçesiyle dinî yükümlülüklerin üzerlerinden düştüğü konusunu aralarında tartışma meselesi yapabilmişlerdir.

Aslında Hurûfî düşüncesini kolaylıkla Bektâşi-Aleviler arasında kendisine yer bulabilmesinin en önemli sebeplerinden birisi de, Bektâşîlerin ehl-i beyten bahseden ve Ehl-i Beyt sevgisine vurgu yapan her türlü eseri kendilerinin zannetmeleri ve sahiplenmelerinden kaynaklandığı da söylenebilir. Nitekim yukar-

⁶⁰ Şeyh Mehmed Süreyya Baba, *a.g.e.*, s.50.

da ismi zikredilen Hurûfî kaynakları bazı Bektaşîlerce benimsenmiştir. Hatta 16 yüzyıldan itibaren ne sosyal hayatta ne de telif hayatında görülmeyen Hurûfîlerin 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren eserlerinin tekrar gün yüzüne çıkarılmasını, bastırmalarını nasıl izah etmek gerekecektir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Rifkî, *Bektâşî Sırrı I-II*, Dersaadet 1325.
- Ahmet Rifat Efendi, *Mir'âtü'l-Mekâsîd fî Def'i'l-Mefâsîd*, İstanbul 1293.
- Besim Atalay, *Bektaşîlik ve Edebiyatı*, İstanbul 1340.
- Birge, John Kingsley, *The Bektashi Order Of Derviches*, London 1965.
- Fatih Usluer, *Hurûfîlik, İlk elden Kaynaklarla Doğuştan İtibaren*, İstanbul 2009.
- Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 1953.
- _____, *Hurufîlik Metinleri Kataloğu*, 1989.
- _____, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, İstanbul 1992.
- Hamid Algar, 'The influence on Bektashisme', *Bektachiyya: Etud sur L'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, 1995, s. 52.
- Helmuth Ritter, 'Die Anfänge der Hurûfî Sekte', *Orients*, VII, I, (1954).
- İshak Efendi, Harputlu, *Kâşîfî'l-esrâr ve dâfiu'l-eşrâr*, İstanbul 1290.
- Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, (Çev. T. Alptekin) 1994, 188.
- M. Ünver, *Hurûfîlik ve Kur'an: Nesîmî Örneği*, Ankara 2003.
- Müfid Yüksel, *Bektaşîlik ve Mehmed Hilmi Dede Baba*, İstanbul 2002.
- Nejat Birdoğan, *Alevî Kaynakları-1*, 1996, s. 112.
- Şeyh Mehmed Süreyya Baba, *Tarîkat-ı Aliyye-i Bektâşîyye*, Ankara 1995.
- Mehmed Hilmi Dede Baba, *Kâşîfî'l-esrâr Reddiyyesi*, Süleymaniye Ktp, İzmirli, nr. 1228.
- Taşküprülüzâde, *Şakâyyik-i Numaniyye*, (A. Subhi Furat Neşri) 1985, 60

YÜZYILLARDAN GÜNÜMÜZE GELEBİLEN YUNANİSTAN'DAKİ BAYEZİD BABA ASİTANESİ

Öğr. Gör. Neval KONUK

Marmara Üniversitesi
Sanat Tarihi Bölümü

ÖZET

*Bu çalışmada Yunanistan'daki Bayezıd Baba Asitanesi'nin tarihi se-
rüveni ve bugünkü durumu ele alınmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: Yunanistan Bektaşiliği, Yunanistan Türkleri,
Bayazıd Baba, Asitane

Bildirimizde adı geçen Bayezıd Baba Asitanesi, günümüzde Yunanistan'ın Kilkis şehrinde yer almaktadır. Osmanlı döneminde şehrin adı, Kılıkış'tır. Şehir, Selânik kentinin kuzeyinde yer alır. 19. yy. sonlarında, kaza sınırlarında 96 Türk, 31 Bulgar ve 9 Türk-Bulgar karışık ve 5 Yunan Köyü bulunmaktaydı. 1910-1911'de kazada 25. 397 Türk, 17. 766 Bulgar ve 530 Yunanlı yaşamak-
taydı¹. Avrathisar Kazası'nın merkezi de Kılıkış'taydı.

Şehir Balkan Savaşları sırasında Bulgar işgaline uğrar. Bulgar işgali sırasında şehri ziyaret ederek, eski eserleri tespit etme ve bu eserlerin Sofya'ya gönderilme-
si çalışmalarını yürüten Bulgaristan Ulusal Müzesi Müdürü Bogdan Filov, "*Trakya ve Makedonya Günlükleri*" kitabında Avrathisar ve Kılıkış hakkında şu bilgileri verir:

*"13 Mart 1912, Çarşamba. Bugün Tuşe Yanev ile Avrathisar'a gittik. Kalenin
batı tarafında mezarlık bulunurmuş.*

*14 Mart 1912, Perşembe. Önceki gün Edirne'de bazı önemli tabyaların düştü-
ğü haberi geldi, bundan dolayı Kılıkış'ta dün çok top atışı yapıldı. Dün bu haber,
Şükrü Paşa'nın teslim olmasıyla kentin saat 4'te düştüğü anlamında onaylandı.
Bugün saat 2'de ayin düzenlendi, meydanda yürüyüş ve şenlik vardı. Akşam olunca
da sayısız silâh atışı yapıldı. Öğleden önce maliye şefinin yanına gittik. Yanında
sırma işli ve çok güzel Türk giysileri bulduk"².*

Şehirdeki Türkler, Bulgar işgali ve ardından Yunan hâkimiyetine girmesiyle
muhacir olarak yollara dökülürler. 3 Nisan 1917'de Yeni Zağra'da (bugün Bul-
garis- tan/ Novo Zagora) bulunan Kılıkış muhacirlerinden 263 nüfusun kabulü-
nün münasip görüldüğü Sofya sefaretine bildirilir³. Yine 23 Kasım 1922 tarihli
Osmanlıca ve Fransızca olan bir belgede de, Yunanlıların Langaza, Karaferye,
Kılıkış, Karacaabad Müslüman ahalisini bütününüyle katlettikleri ve kurbanların
evlerine de Yunan çetelerinin yerleştirildiği, Selânik Bektaşî Şeyhi Hasan Baba,
İskender Paşazâde Sabri Bey ve diğer ileri gelenlerin öldürüldüğü, bir insanlık

¹ Valsamidis, 1998, s. 365.

² Mevsim, 2010, s.78-79.

³ BOA., EHT.FR. / HR.SYS., 2433/31

meselesi hâlini alan Müslüman katliamının durdurulması için komiserliklerden nüfuzlarını kullanmaları istenmektedir⁴.

Temmuz 1923 tarihli İcrâ Vekilleri Heyeti Kararnamesi'ne göre, Avrathisar mübadilleri, Tekirdağ, Çatalca, Karaman ve Niğde'ye yerleştirildiler⁵. Kılış şehrinin merkezinde, günümüzde ayakta olan eserler; hamam, hükümet konağı ve tren istasyonudur. Ayrıca, Arkeoloji Müzesi'nde Osmanlı dönemine ait birkaç mezar taşı da yer almaktadır.

Kılış'ın ilçeleri olan Avrathisar (Palaio Gynaikokastro)'da surlar ve Evrosos Belediyesi sınırları içerisinde de Bayezid Baba Âsitanesi bulunmaktadır.

Bayezid Baba Âsitanesi'nin, yaklaşık olarak bir yüzyıldır unutilan ismi, vakıf kayıtlarına ve arşiv belgelerine dayanarak ilk defa bu çalışmada bilim dünyasının önüne çıkartılmaktadır⁶. İncelememiz esnasında türbenin bahçesinde, İbrahim Paşa'nın hanımı Kevser Hanım'a ait mezarın baş ve ayak taşı da tespit edilmiştir.

⁴ BOA., HR.İM., 42/4.

⁵ İpek, 2000, s. 42.

⁶ Yunanistan'daki Osmanlı Eserleri ile ilgili gerek yabancı gerekse yerli araştırmacıların eserleri, oldukça eksiktir. Tarafımdan yürütülen ve T.C.Dışişleri Bakanlığı desteğinde gerçekleştirilen **"Yunanistan'daki Osmanlı Mimari Eserleri'nin Envanteri Projesi"** adıyla, 2007 yılında başlayan ve ilk defa olarak ayrıntılı bir envanter çalışması yapılmaktadır. Yapılan arazi çalışmasında daha önce arşiv kaynaklarına ve çeşitli açık kaynaklara dayalı olmak üzere tespit edilen Osmanlı mimari eserleri, aranarak, bulunmuş ve daha çok sayıda eserin envanteri çıkartılmıştır. Bulunan her eserin resmi çekilmiş, ölçüleri alınabilenlerin ölçüleri alınmış, günümüze ulaşmayan eserlerden tespit edilebilenlerin yerleri bulunarak fotoğrafları çekilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Yunanistan'da yer alan yapılarla ilgili belgeler taranarak, tamir, inşa, v.b. çok sayıda bilgiye ulaşılmıştır. Osmanlı Arşivi'nden aldığımız planlardaki Türkçe açıklamalar, tarafımızdan konuya açıklık getirmesi için konulmuştur. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan mübadele sırasında düzenlenen yapıların tasfiye taleplerinden de istifade edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan atik defter kayıtlarından da ilk defa yararlanılarak, çok sayıda yapının ortaya çıkması sağlanmıştır. Vakfiye bilgileri sayesinde de, çok sayıda yapı hakkında ayrıntılı bilgi elde edilebilmiştir. Türkçe kaynaklarının yanı sıra, Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesinden sonra yapıların durumları ve kullanımları hakkında bilgi veren Yunanca literatürde, kütüphane çalışmaları sonrasında tespit edilmiş ve sonrasında Türkçeye çevrilerek faydalanılmıştır.

Yunanistan'ın günümüzdeki şehir dağılımına göre; eserler alfabetik olarak verilmiş, ayakta olan yapıların planları, fotoğrafları, -varsa arşiv fotoğrafları- ile ayakta olmayan eserlerinde bulunabilenlerin fotoğrafları yer almıştır. Her bir şehirde önce merkez, sonra ilçe ve köylerdeki eserler alfabetik olarak ele alınmıştır. Ayakta olan yapıların yer ve adres bilgileri konulmuş, Yunan Hükümeti tarafından tescilli yapılan eserlerin; tescil tarihi, numara ve sayıları da yazılmıştır. Köylerden, Osmanlı dönemindeki isimleri bulunabilenlerinde Türkçe isimleri verilmiştir. Bu çalışmanın ilk cildi de; **"Yunanistan'da Osmanlı Mimarisi I, Ottoman Architecture in Greece / Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα I"** adıyla 2010 Ekim ayında Ankara'da Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi tarafından yayımlanmıştır.

Arazide yaptığımız çalışma esnasında, tarihî bir kişilik olan Bayezid Baba'nın Âsitânesi'nin Kilkiş'a bağlı Evrepos Belediyesi sınırları içerisindeki Mesia'da olduğu tespit edilmiştir. Köyün eski ismi, Baba'dır. Günümüzde bu âsitâneye ait yapılardan iz dahi kalmamıştır. Ancak, Bayezid Baba'nın Türbesi hâlâ ayakta-
dır. Türbe, günümüzde Agios Konstantinos ve Agia Eleni Kilisesi olarak faali-
yet göstermektedir.

Âsitâne terimi bir tarikatın veya tarikat kolunun merkezi durumunda olan bü- yük tekkelere verilen isimlerden birisidir⁷. BOA. , 723 Numaralı TT Defte-
rinin (13 Şaban 976/31 Ocak 1569) 947 ve 948. sayfalarında Âsitâne-i Bayezid
Baba başlığı altında kayda geçirilmiş dervişler yer almaktadır. Bu kayıttan bura-
nın âsitane olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. Sonraki kaynaklarda Bayezid
Baba Âsitânesi, tekke ve daha sonra zaviye olarak yazılıdır. Bunun sebebi; daha
sonra Otman Baba'nın kendisine merkez olarak Hasköy (Bulgaristan'da bugün-
kü Haskovo) yakınlarında bir yeri seçmesiyle ilgilidir. Otman Baba'nın tekke ve
türbesi hâlâ ayakta-
dır.

Bayezid Baba'nın kim olduğuna dair bilgiler, XV. y. y. 'da Anadolu'da ve
ağırlıklı olarak Balkanlar'da faaliyet göstermiş bir heterodoks kalenderî şeyhi
olan Otman Baba'nın Velâyetnamesi'nde (O. B. V. 29b)'da yer almaktadır⁸. Bu
esere dayanarak Bayezid Baba'nın Otman Baba'ya nazaran daha önce Balkan-
larda bulunduğunu ve Bulgaristan sınırları içinde Filibe (Plovdiv) şehrinin ya-
kınlarında yer alan Eski Zağra (Stara Zagora)'da bulunduğunu söyleyebiliriz.
Bayezid Baba, Zağra'daki tekkeyi dervişlerinden Mümin Baba'ya bırakarak,
Selânik yakınlarındaki Vardar'a gelir ve burada yeni tekke kurar⁹. Bayezid Baba,
Hacı Bektaş Veli'yi ziyaret eder. Tekkesine döner. Kısa bir süre sonra da ölür¹⁰.

Velâyetname'de bu olaylarla ilgili bir tarih bulunmamaktadır. Ancak, Bayezid
Baba ile ilgili anlatılan olaylar İstanbul'un fethinden sonra ve Fatih Sultan Meh-
med'in Uzun Hasan ile olan savaşından önce anlatılmaktadır. Dolayısıyla Bayezid
Baba ile ilgili anlatılan olayları, 1453-1473 yılları arasına tarihleyebiliriz¹¹.

Ölümünden sonra Bayezid Baba Vardar'daki Tekkesi'ne gömülmüş ve ona
bağlı dervişler buraya gelerek kırkını burada icrâ etmişlerdir. Bayezid Baba Tür-
besi de, Hacı Bektaş Veli Türbesi gibi kesme taştan kare plânlı, üzeri kubbeli
olarak yapılmıştır. Kubbe, altıgen kasnak üzerinde bulunmaktadır. Burada Hacı
Bektaş Veli Türbesinde olduğu gibi bir külâh çatı bulunmamaktadır. Türbenin
orijinalinde kurşunla kaplı kubbesinin, II. Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı

⁷ Tanman, 1991, s.485.

⁸ Üçüncü 2004, s.24)

⁹ Barkan, 1942, s.338.

¹⁰ Kılıç-Arslan-Bülbül, 2007.

¹¹ Kayapınar, 2009, 108.

mermi yapılmak üzere, köylüler tarafından söküldüğü köyden bir kişi tarafından ifade edilmiştir. Türbenin doğu ve batı cephelerine yeni bölümler ilave edilerek, kiliseye dönüştürülmüştür. Kuzey cephesinde iki sıra hâlinde, ikişer pencere düzeni vardır. Alt sıradaki sivri kemerli pencerelerin kemer içlerinde, sökülmüş çini izleri bulunmaktadır. Sivri kemerin içindeki bu izlerden altıgen ve baklava dilimli formlu çinilerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Geniş bir bahçe içerisinde yer alan türbede, bazı duvar izleri hâlâ görülmektedir.

Bayezid Baba Âsitânesiyle ilgili vakıflar, tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

1-Ali Bey Vakfı: VGMA. , 2 Ra 1104 (11 Kasım 1692) tarihli Değer Nu. : 725, s. 19'da kayıtlıdır. Bu kayıтта da nazırlık ücreti olarak İbrahim Efendi bin Abdullah'a 5 akçe verilmektedir.

2-Bayezid Baba Zaviyesi Vakfı: VGMA. , 25 L 1111 (15 Nisan 1700), tarihli Değer Nu. : 725, s. 19'da kayıtlıdır. Bu kayıтта, Mütevellisi Mehmed bin Mehmed olarak geçmektedir. Günlük yevmiyesi, 20 akçedir. İkinci Mütevellî Elhac Mehmed'dir. Üçüncü mütevellide Mustafa isminde bir kişidir. Mehmed bin Ahmed, müezzin ve kayyumluk yapmaktadır. Günlük yevmiyesi 10 akçedir.

3-Bali Bey bin Malkoç Vakfı: VGMA. , 8 S 1130 (11 Ocak 1718), tarihli Defter Nu. : 725, s. 19'da kayıtlıdır. Bu kayıтта hâtiplik, kayyumluk ve muallim-i sıbyanlık ücreti belirtilmiştir. Muallim-i sıbyan ücreti olarak 15 akçe verilmiştir. Gömü Köyü'nü zaviyenin gelirleri için vakfetmiştir. Ayrıca, vakfın yönetimini de zaviyede şeyh olanların yönetmesini istemiştir. Yenice-i Vardar'a bağlı 5464 akçeyi, Pazar Ayakomî Köyünün 5464 akçelik gelirini zaviyeye bağışlamıştır. Bu köyde birde cami yaptırmıştır. Bu vakfın; VGMA. , 25 C 1137 (11 Mart 1725) tarihli Değer Nu. : 725, s. 20'de ikinci bir kaydı daha bulunmaktadır. Buna göre; mütevellileri vakıf evlatlarından Ali'nin oğulları Halit ve Mustafa Bey'dir. İkinci Mütevellî olarak 21 M 1135 (1 Kasım 1722)'te Ali bin Hüseyin geçmiştir. 5 C 1137 (19 Şubat 1725)'de üçüncü defa tekrar Halit ve Mustafa Bey mütevellî olurlar. Onlardan sonra, 27 Ş 1137 (11 Mayıs 1725)'de vakıf evlâdı Seyyid Hasan ve gene sonra diğer vakıf evlâdı Seyyid Hasan mütevellî olurlar. 28 N 1138 (30 Mayıs 1726)'de de Divân-ı Hümâyûn kâtiplerinden Ahmed Naim Efendi bin Mustafa Efendi geçer. 13 Z 1135 (14 Eylül 1723)'te Nazır görevlisi Hacı İbrahim bin Hacı Hamza atanır. Mehmed bin Ahmed, imam ve hatiplik ile kayyumluk görevini yapmaktadır. Ondan sonra bu görevlere 17 Z 1136 (6 Eylül 1724)'da kardeşi Mahmud Bey atanır. Daha sonra bu göreve 22 Z 1137 (1 Eylül 1725)'de ulemadan Derviş Ali atanmış, kendisi daha sonra görevden alınmıştır. Yerine 25 Za 1138 (25 Temmuz 1726)'de Yusuf bin Ahmed atanır.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması esnasında, Esad Paşa tarafından hazırlanan bir raporda; Bayezid Baba'dan 25 dönümlük tarlaya ve beş dönümlük çayıra sahip bir tekke olarak bahsedilmektedir¹².

İncelememiz esnasında türbe üzerinde kitabe bulunmadığı tespit edilmiştir. Ancak, avlusunda tarafımdan bu bölgede, Osmanlı döneminden günümüze kadar kalabilmiş tek mezar taşı bulunmuştur. Bir hanıma ait olan bu mezar taşının çevirisi şu şekildedir:

*“Ah mine’l-firâk
merhum ve ma’fûr
Selânik valisi Eğribozî
Ömer Paşazâde merhum
İbrahim Paşa halîlesi
Kevser Hanımın
ruhuna fâtîha. Sene 1305”*

Kitabe'den İbrahim Paşa hanımı Kevser Hanım'ın hicrî 1305 (milâdî 1894-1895)'te vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Bugün Yunanistan'da ayakta kalabilen Osmanlı mimari eserleri, geçmişle bugün arasında tarihsel bağlantı halkası ve halkaların yerlerinden edilmesinin üzüntü verici bir tanıklığını oluşturmaktadır.

Yunanistan'daki Bayezid Baba Âsitanesi'nden geriye kalan Türbe'nin günümüzde kilise olarak kullanıldığı, tarafımdan gerçekleştirilen bu çalışmayla tespit edilmiştir. Yunanistan'daki Osmanlı eserlerinin nasıl korunacağı ve nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda, gerekli kültür politikalarının, hukukî ve idarî düzenlemelerin ve uygulamaların yeniden karşılıklı protokoller çerçevesinde ele alınmasının zarurî olduğunun önemi, böylelikle ortaya çıkmaktadır.

¹² (Faroghi, 1986, s.93-94, 96.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: 723 Numaralı TT Defteri (13 Şaban 976/31 Ocak 1569), s. 947 ve 948; EHT. FR. / HR. SYS. , 2433/31; HR. İM. , 42/4.

Bibliyografya:

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 2, 1942, s. 338.

Faroghı, S. , "Agricultural Activities in a Bektashi Center: The tekke of Kızıl Deli 1750-1830", **Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire**, London, Variorum Reprints, 1986, s. 93-94, 96.

İpek, Nedim, **Mübadele ve Samsun**, Türk Tarih Kurumu Yay. , Ankara, 2000.

Kayapınar, "Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı ve Bayezid Baba Asitanesi", **Alevilik ve Bektaşilik Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, 2009, 108.

Kılıç, Filiz-, ARSLAN, Mustafa-BÜLBÜL, Tuncay, **Otman Baba Velâyetnâmesi (Tenkitli Metin)**, Ankara, 2007.

Konuk, Neval, Yunanistan'da Osmanlı Mimarisi I, **Ottoman Architecture in Greece / Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα I**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Mevsim, Hüseyin, **Rumeli'nin Esaret Günleri**, Timaş Yay. , Ankara, 2010, s. 78-79.

Tanman, Baha, "Âsitâne", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 3, İstanbul, 1991, s. 485.

Üçüncü, Kemal, "Sözlü Kültür/ Tarih Bağlamında Edebî Bir Metin Olarak Otman Baba Velâyetnamesi", **Bilig**, Kış-2004, Sayı: 28, s. 24.

Valsamidis, Pashalis, Ta tourkika sholeia sto santzaki Thessalonikis kata to sho-liko etos 1910-1911, **Makedonika**, Tomos 31, 1997-1998, Thessaloniki 1998, s. 365.

RESİMLER

ALTINCI OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Muhit MERT

Doç. Dr. Taner TATAR

Alevilik, Bektaşilikte İnsan ve Toplum Anlayışı

Yrd. Doç. Dr. Beyhan KESİK

Usûlî Divanı'nda Ehl-i Beyt Sevgisi

Yrd. Doç. Dr. M. Mete TAŞLIOVA

Çorum ve Sivas'tan Derlenmiş Halk Şiiri Metinlerinde "Konu" veya
"Amaç" Olarak Hacı Bektaş Veli

Yrd. Doç. Dr. Mehmet EMİN ŞEN

Bektaşî Dergâhı ile Dîvân-ı Hümayun Arasındaki Yazışmalar Üzerine

ALEVÎLİK BEKTAŞİLİKTE İNSAN VE TOPLUM ANLAYIŞI

Doç. Dr. Taner TATAR
İnönü Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.
Öğretim Üyesi

ÖZET

Toplumsal ilişkilerde, insanın nasıl idrak edildiği toplumsal yapının oluşmasına etki etmekte ve nihayet toplumun idrak tarzı da kurumlaşmayı belirlemektedir. İnsan ve topluma yönelik tutumları belirleyen çeşitli etkenler vardır. Bunlar içerisinde dinin ve değerler dünyasının önemli bir yeri söz konusudur. Bu noktada Türk milletinin hem değerler sisteminin oluşmasında hem de İslam dininin idraki ve hayata tatbikinde Alevîlik ve Bektaşîliğin önemi büyüktür. Alevîlik ve Bektaşîliğin gerek insanın tanımlanmasına gerekse toplumun mahiyetine ilişkin bakış açısı, geleneksel olarak bireysel ilişkilerin usullerini belirlemektedir. Bu ilişkiler yumağı ise bir toplum meydana getirmektedir. Söz konusu ilişkilerin ve buna bağlı olarak teşekkül eden toplumun yükseldiği mana zeminine, Hoca Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş Veli'nin şahsında somutlaşmış olan inanç ve değerleri yerleştirmek mümkündür. Bu çerçevede bildirimizde dünü-bugünü ile Alevîlik ve Bektaşîliğin insana ve topluma bakış açısını, kaynakları ve kurumlarını esas almak suretiyle anlamaya çalışacağız. Anlama çabamızda daha doğru tespitler yapabilmek için, Batı düşüncesinde dile getirilmiş ve uygulamalarında şekillenmiş olan farklılıklarla karşılaştırma yapma yoluna gideceğiz.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Toplum, Alevîlik, Hacı Bektaş Veli

GİRİŞ

Toplumsal hayatın kurumsal ve geleneksel usul ve esaslar çerçevesinde yapılanmasında “insan” merkezî bir yere sahiptir. Bütünüyle evren tasavvurunun esasını da insan oluşturmakta ve belirlemektedir. Evren tasavvuru, insanın kendisi hakkında sorduğu sorulara aranan cevaplarla şekillenmiştir. İnsanın, kökeni, hayatı ve ölümü çerçevesinde bir bütün olarak kendisini tanıma çabası, yaşadığı evreni kültürel düzen içinde yeniden kurmasıyla sonuçlanmakta ve bu süreçte evren tasavvuru ortaya çıkmaktadır. Evren tasavvuru, evrenin oluşumu, dünyanın yaşanabilir duruma getirilişi, insanın yaratılışı, insanın bu dünyada hangi ilkelere göre yaşayacağı, öldükten sonra gideceği öte dünyanın özelliklerinin ve bütün bu süreçte Tanrı'nın yerinin ne olduğunu içerir. Evren tasavvurunda ele alınan konuların merkezini genelde insan, özelde ise insanın varoluşu oluşturur.¹

Bir gerçeklik ya da kurgu olarak insanın ne/kim olduğunun tespiti veya tasavvuru toplumların biçimlenmesinde etkili olmaktadır. İnsanın bilinebilirliğinin bilimsel temellerinin zayıflığı onu esrarengiz kılmakta, meçhuliyeti onu efsaneleştirmektedir. Efsanevî bir varlık olarak insan, aklın dışında veya akla

¹ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I; Kökenler*, Dergah Yay., İst., 2009, sh.33.

ilave olarak tasavvurla inşa edilmektedir. Böylece kâinat algısı ve tasavvuru ile bağlantılı olarak da insana dair kabuller alanı oluşmaktadır. Kabuller alanının efsane, din ve bilimden oluşan sacayağı üzerine inşa edildiği görülmektedir. Çoğu durumda efsane ve din iç içe geçmiştir. Bilim de bazen efsanelerden yola çıkarak bazı tez ve teoriler geliştirmekte bazen de bizatihi kendisini efsanevî bir tarzda sunmaktadır.

Efsanelerin etkisinin bu kadar önemli olması sadece insanın bilinmezliğinin bir sonucu değildir. Efsanenin anlamı ve toplumsal işlevi de söz konusu etkiyi ve önemi ortaya çıkarmaktadır. Zira efsane, toplum içinde yaşanan olayların duygusallığının yarattığı bir bütün olup, kendisini kutsallaştırma ile gösterir. Efsane aracılığıyla hayatın bir dram olarak yaşanması mümkün olur. Efsane, insanların nereden geldiklerine dair itibarlı bir başlangıç sunar. Böylece dünyayı algılamada sınıflandırmalar yapan bir bilişsel araç rolü görür. Diğer taraftan efsane, insanların toplum hayatında karşılaştıkları ve kabul etmeleri kendilerine kolay gelmeyen durumları meşrulaştırmanın bir yoludur.² Meşruiyeti, kutsiyeti ve itibarlı oluşu, bir kabuller alanının teşekkül etmesiyle alakalıdır. Bilhassa din ile mürekkep olunca imanî bir teslimiyet ve bağlılık oluşmaktadır. Pozitivist gelişmeler karşısında ise gözden düşmekte ve hatta toplum hayatına nüfuz etmiş olan etkisi göz ardı edilmektedir. Oluşan boşluk ise bilimin bizatihi kendisini efsaneleştirilmesiyle doldurulmaktadır.

Bu çerçevede, Alevîlik-Bektaşilikte insanın ne/kim olduğunun tespiti ve buradan hareketle nasıl bir toplumsal yapının inşa edildiğini anlamaya çalışırken, bahsettiğimiz kaynak ve yaklaşımlardan hiç birini ihmal etmeden, evvela Batıda ortaya çıkmış ve gelişmiş olan yaklaşımların ve tartışmaların nirengi noktalarına temas etme yoluna gidilecektir. Bunu takiben de bir taraftan Alevîlik-Bektaşiliğin inanç temellerini oluşturan aslî kaynaklara müracaat edilerek; diğer taraftan da tarihî süreçte inşa edilmiş olan kurumlar dikkate alınarak, insan ve toplumun nasıl anlamlandırıldığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

İfratla Tefrit Arasında Batıl(I) İnsan

İnsanın ne/kim olduğunu araştırmaya girişenler öncelikle büyük bir “meçhul”le ilgilendiklerinin farkına varmışlardır. Alexis Carrel, “İnsan denen meçhul” hakkında bir cehalet içerisinde bulunduğunu belirtirken, bunun sebebinin, ne lüzumlu bilgi toplama güçlüğünden, ne bu bilginin doğru olmayışından ve ne de az oluşundan kaynaklandığını belirtir. Ona göre tam tersine sorun, insanlığın çağlar boyunca kendi hakkında biriktirdiği bilgilerin son derece bol ve karışık olmasından ileri gelmektedir.³ Antik dönemin efsanelerinden, filozofların düşüncelerine, bunların etki alanında ve içinde şekillenmiş olan Hıristiyanlı-

² Şerif Mardin, *İdeoloji*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982, sh. 113-116.

³ Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, Hayat Yay., İstanbul, 1997, sh. 31.

ğın inanç dünyasına ve bu inancın bilimsel bir kimlik kazanarak yapılmış olan yorumlarına, nihayet kilisenin kabulleriyle ve otoritesiyle mücadele ederek kendisini bir inanç haline getiren “bilimsel” açıklama ve yorumlara kadar insan farklı izahlarla anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılmıştır.

Batı efsanelerinde insan, “ilahlar” ya da “insan-ilahlar” karşısında konumlandırılmıştır. Bu öyle bir konumlanmadır ki insanlarla ilahlar arasında bir iç içe geçmişlik vardır. İlahlar da tıpkı insanlar gibi her türlü olumsuzluklara sahip olup, hem kendi aralarında hem de insanlarla rekabete ve mücadeleye girişmektedirler. İnsanlar arasındaki eşitsizlik ve gayri ahlâkî ilişkiler ilahlar katında daha şiddetli bir şekilde cereyan etmekte, bir anlamda bu ilişkiler yumağı insanlık âlemine Olimpos’dan inmektedir. İlahların insana ait özelliklerle donanımlı olması ve hatta insan-ilahların varlığı, Hristiyanlıkta Hz. İsa’nın İlahlaşmasıyla devam etmiştir. Dinin düşünce dünyasındaki yerinin zayıflamasıyla birlikte insan kutsallaşmaya ve ilahlaşmaya başlamıştır. Canlı olan her şeyin ölümlü olması, akıbetin henüz başlangıçtaki belirleyicisi olmuştur.

Antik dönemin felsefesinde insan farklı değerlendirmelerle karşımıza çıkmaktadır. Hocası Sokrates’den sonra doğruluk ve eğrilik gibi ahlâkî esaslardan hareket eden Platon, erdemli insanı aramakta ve inşa etmeye çalışmaktadır. Ona göre insanın üç yanı vardır: Bilgi edinen, öfkelenen ve isteyen-acıkan insan, bilgisever, ünsever, parasever insan tipleri ile resmedilebilir.⁴

Köle toplumunun üyesi ve kölelik rejiminin tebâsı olan Aristo, sistemin meşruiyetini sağlarcasına insanların doğuştan eşit olmadıklarından hareket etmektedir. Aristo tabiatı hiçbir şeyin amaçsız var olmadığını ve her şeyin insanlar için tabiat tarafından yaratıldığını belirtmektedir. Buna göre –avcılığın da bir parçasını meydana getirdiği- savaş sanatının mülkiyet edinme yollarından biri olması tabiatın tasarısının bir parçasıdır; bu sanatın, gerek vahşi hayvanlara, gerekse tabiatı gereği yönetilmek için yaratılmış oldukları halde boyun eğmeyen insanlara karşı kullanılması gerekir.⁵ Bu şekilde Aristo boyun eğmeyen öldürülmesini haklı bir savaş olarak nitelendirmekte ve köleciliğe meşruiyet sağlamaktadır.

Gerek Antik dönemin efsanelerinden gerekse felsefesinden etkilenecek kurumsallaşmış olan Hristiyanlıkta insan, doğuştan günahkâr olarak kabul edilmiştir. Bu inanç, söz konusu günahkârlığı doğrularcasına insanın doğuştan “kötü” bir varlık olduğunu ifade eden görüşlerle bilimsel olarak da donatılmıştır. Kilise kurumuna güç katan bu inanç ve düşünce karşısına ise insanın tabiatı gereği masum olduğunu iddia eden görüşlerle çıkmıştır.

İnsanların doğuştan itibaren kötü olduklarını ifade eden birçok düşünür ve filozofla karşılaşmaktayız. Bunlardan biri olan Hobbes’a göre insanlar tabiatları

⁴ Eflatun: *Devlet*, (Çev. S. Eyüboğlu-M.A. Cimcoz), Remzi Kitabevi, İst., 1985, sh. 4 vd., 268-269.

⁵ Aristoteles: *Politika*, (Çev. M. Tunçay), Remzi Kitabevi, İst., 1983, sh.18-19.

gereği 'kavgacı'dırlar. Bu kavganın rekabet, güvensizlik ve şan-şeref olmak üzere üç sebebi vardır. Tabiat, insanları, birbirlerine yönelik olarak yağmalamaya ve yok etmeye eğilimli kılmıştır. Bu yıkıcı ve yok edici varlığı tabîi hukukla birbirine bağlamak mümkün değildir. O, ancak bir gücün korkusu ve kılıcın zoru ile bir arada tutulabilir. Böyle bir gücü kurmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir.⁶

Felsefî görüşlerle de muhkem kılınmış inancın yerine aklın konulmaya başlanmasıyla birlikte İlahî müdahaleyi reddeden ve onun yerine tabiatın kendinde var olduğu iddia edilen kanunları ve hukuku ikâme etme mücadelesi verilmiştir. Bunun çerçevesini ilk çizenlerden biri olarak John Locke görülmektedir. O'nun çerçevesini çizdiği tabîi hukukun amacı, öngörü, hesap, hoş duygulardan yararlanma ve acı verenleri uzaklaştırma becerisinden oluşan, bu dünyadaki mutluluktur. Hoşgörü, yeryüzünde mutluluğu elde etmek için en gerekli erdem olarak görülmektedir. Tabîi kanunların ürünü olan insanın eğilimlerinin serbest oyununa izin verilmesi gerekir. Ansiklopedicilerden Rousseau'ya kadar, yüzyıl boyunca gündemdeki slogan, tabiata geri dönüştür.⁷ Nitekim Rousseau, insanların doğuştan özgür, eşit ve masum olduklarından hareket eder. İnsanın doğuştan iyi olması onun tabîi özelliklerinin özgürce gelişmesine izin vermeyi gerektirir. Bu sayede insan iyi bir varlık olacaktır. Ona göre hiçbir insanın, benzeri üzerinde tabîi bir yetkisi yoktur ve kaba güç hak yaratmaz. Bu sebeple de insanlar arasındaki her çeşit haklı yetkenin temeli yalnızca sözleşmelerdir. Toplum üyelerinden her biri, bütün haklarıyla birlikte kendini baştanbaşa topluluğa bağlar; çünkü bir kez, her kişi kendini tümüyle topluma verdiğinden, durum herkes için birdir; durum herkes için bir olunca da bunu başkalarının zararına çevirmekte kimsenin bir çıkarı olamaz. Böylece insanların her biri, bütün varlığını ve bütün gücünü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası kabul eder.⁸

İnsanın masumiyetine yapılan vurgunun aksine, "tabiata dönüş" düşüncesi, insanlar arasındaki rekabeti, mücadeleyi, aç gözlülüğü vs. teşvik ve tahrir etmiştir. İnsanı özgürleştirmek adına, yine insan tarafından inşa edilen tabiat kanunlarına mahkûmiyet ortaya çıkmıştır. Öyle görülmektedir ki güçlü olanın ayakta kalmasının tabîi ayıklama sürecinin bir sonucu ve gereği olduğu düşüncesi/inancı ile Batı toplumu inşa edilmiştir. Darwin'in "Hayat Kavgası" düşüncesi, Onun takipçileri tarafından geliştirilmiş, zamanla teori yaygınlık kazanmıştır.

⁶ Thomas Hobbes, *Leviathan*, (Çev. S. Lim), YKY, İst., 2005, sh. 92-130.

⁷ Regine Pernoud: *Burjuvazi*, (Çev. M.A. Kılıçbay), İletişim Yay., İst., 1991, sh.87.

⁸ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. V. Günyol), Türkiye İş Bankası Yay., İst., 2007, sh. 6-15.

Darwin'in görüşlerinin yaygınlık kazanmasında Harbert Spencer'in görüşleri hayli etkili olmuştur. Zira hayata en iyi uyum sağlayanın hayatta kalması deyişi Spencer tarafından haykırılmıştır. Bir farkla ki, Spencer bu ifadeyle hayvanlar âleminde değil, iktisadî ve sosyal hayatta, yani daha sınıyıcı bir dünyada hayatta kalmaktan söz etmekteydi ve bunu yaparken de, Darwin'in görüşlerini insan ırkına uygulayarak sadece bir adım ileriye götürdüğünü söylüyordu.⁹ Ancak söz konusu adımlar günümüze yaklaştıkça hem büyümüş hem de hızlanmıştır. Öyle ki "Modern milletler kuvvetlilerin gelişmesiyle kendilerini kurtarabilirler, zayıfların korunmasıyla değil"¹⁰ düşüncesi günümüzde de hükmünü icra etmektedir. İnsanların doğuştan eşit olmadığı düşüncesi köleliği, feodalizmi ve akabinde sömürgeciliği inşa ederken, rekabet ortamı içerisinde güçlünün ayakta kalması düşüncesi kapitalizmi inşa etmiştir.

Hıristiyanlığın Tanrısı'nın tasarladığı ve yarattığı varlığa karşılık, on sekizinci yüzyılın özü itibarıyla tabii olarak belirlenmiş, değişmez insan tabiatı anlayışı, bir başka cephenin açılmasıyla eleştiriye maruz kalmıştır. Varoluşçuluk adı ile ortaya çıkan düşünürler, insanın İlahî ya da doğal bir özü olduğuna karşı çıkarak önceliği varoluşa atfetmişlerdir. Bunlardan Sartre'a göre "insan daha önce tanımlanamaz, belirlenemez; hiçbir şey değildir o zaman. Ancak sonradan bir şey olacaktır ve kendini nasıl yaparsa öyle olacaktır... İnsan, nasıl olmayı tasarladığına öyle olacaktır. Olmak isteyeceği şey değil, tasarlayacağı şey yani."¹¹ Böylece insan tasarlamının yolu da açılmış olmaktadır.

Esasında Locke'un insanı boş levha olarak görmesi ve sunması ile insanın insanlar tarafından istenildiği şekilde biçimlendirilebileceği düşüncesi çoktan oluşmuştu. "İnsanlık, kendini bilmek sayesinde, tarihin başlangıcından bu yana ilk defa kendi kaderine hâkim olmuştur. Fakat ilmin sınırsız gücünü kendi yararına kullanabilecek midir? Tekrar büyümek için yenilenmek, kendini yeniden yapmak zorundadır."¹² Böylece insan, bir taraftan bilimsel merkezlerde ele alındı, diğer taraftan da kitle iletim -iletişim değil- araçlarında efsaneler üretilerek biçimlendirilmeye çalışıldı. Evren anlayışına bağlı olarak gerçekleştirilen insan tasarımı, kendisini toplumda ve inşa edilen medeniyette gösterdi. İnsan artık yalıtılmış, tek başına, bireydi.

Evrenin merkezine tek başına birey yerleştirilince maddî-mâlî menfaatlerine erişmek amacıyla müracaat edeceği bütün yollar mubah oldu. "Homo erectus liber" (dikduran serbest insan), kibirlidir ve dünyaya menfaatleri açısından yukarıdan bakar. Antlaşmalar veya ittifaklar, işler ikmâl olunur olunmaz sona

⁹ John K. Galbraith: *Kuşku Çağı; Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, (Çev. R. Aşçıoğlu-N. Himmetoğlu), Altın Kitaplar, İst., 1989, sh.43-44.

¹⁰ Carrel, Alexis: A.g.e., sh. 244.

¹¹ Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, (Çev. A. Bezirci), 13. Basım, Say Yay., İst., 1997, sh.63-64.

¹² Alexis Carrel, A.g.e., sh. 222.

ererler. Bu, ailenin esâsı olan evlilikten tutunuz da toplumun en üst ve karmaşık teşkilatlanışını ifade eden devlet yapısını dek uzanmaktadır. Bu çerçeve F. Nietzsche'nin 'Yeni beşer'e dair tasviri dikkat çekicidir: ¹³

*"Elbette! Biliyorum aslını esâsımı:
Aynen alev, yanmağa doymayan,
Yana yana kendini bitiren.
Neyi tutarsam, ışığa kesiveriyor;
Neyi bırakırsam, kömürleşiyor.
Ben, muhakkak ki, alevim!"*

Nietzsche kendisinin, aslının ve esasının ateşten olduğunu söylüyor. Bu nitelendirme, aslında yaşadıkları hayatı ve temsil ettikleri varlığı yerinde bir sembolle ifade etmektedir. Zira Bektaşilik'te Nefs-i Emmâre, zalim olduğundan ateşe nispet edilmiştir: "Kötü sıfatlar sekiz tanedir ve hepsi de nefs-i emmârenin belirtisidir. Bunlar; ateşsizlik, cimrilik, kibir, hased, şehvet, kahkaha, gıybet ve öfkedir. Bu sıfatların hakiki sıfatlara dönüştürülmesi gerekmektedir. Yani, cömertlik, kanaat, ilim, tevazu, sabır, muhabbet, amel bilgisi. İnsanda basit ve aşkın âlemlerin bulunması buradan çıkmaktadır. Çünkü nefsin rızasını elde edenin taklidi çok olur. Ulvi-sufli, hayat-memat bundan beyan olur. Bundan şeytanın sıfatı zahir olur, Allah saklasın. Böyle bir kişi dergâhtan mahrum olur ve insaniyet hükmünü kaybeder, sadece şeklen insan görünümündedir, ancak gerçekte hayvandır. Çünkü o kişi ateşten yaratılmıştır ve ateşte sekiz sıfat vardır: Lisan ateşi, şehvet ateşi, cehalet ateşi, hırs ateşi, gaflet ateşi, kibir ateşi, nazar ateşi ve zatürre ateşi". ¹⁴ Bektaşiliğin tersine aslını ateşe bağlayan Nietzsche gönlündeki güneşi kararttı, elinde tuttuğu fenerin cılız ışığını yaktı, çarşı-pazar Tanrı'yı aradı. Zerdüş olup, nefsinin mağarasına girip, insanlardan kaçtı. Yapacağı, ellerini göğese açıp, başını kalbine yaslamaktı. Lakin O, hayvanlar âlemine kucak açtı, arıyorum vehmiyle hep Tanrı'dan kaçtı. "Nasıl içip bitirebildik denizi, gökyüzünü silmemiz için elimize süngeri kim verdi?" diyen Nietzsche'nin ıstırapı kelimelelerinden belli. Ne hazin ki denizi içenler karada boğdu Nietzsche'yi. Ve gökyüzünü silen sünger kanını emdi. Nihayet Tanrı buyurdu; ölümü ilan ederken nice-leri gibi Nietzsche de can verdi. Onun canı bedeninden çıkarken, Tanrı'nın yerine konan İnsan'ın da sonu geldi.

Cihanın Şulesi İnsan

Alevîlik Bektaşilik'te evrenin insan için yaratıldığına inanılır. Zira "Cümle mevcûdât insân için vücûda"¹⁵ gelmiştir. İnsan ve bütün diğer yaratılmış-

¹³ Teoman Ş. Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, 3. Baskı, Dergâh Yay., İst., 2006, sh.81-82.

¹⁴ *Erkanname 1*, (Haz. D. Kaplan), TDV Yay., Ankara, 2007, sh. 125-129.

¹⁵ Ahmet Rifat Efendi: *Gerçek Bektaşilik*, (Haz. S. Çift), İz Yay., İst., 2007, sh. 348.

lar Allah'dan gayri değildir. Âlemde çokluk görülse de aslı bir vücuttur.¹⁶ Bu sebeple Kaygusuz Abdal, cümle âlemi kendi vücudun bilmeli der. Ona göre insan ne olduğunu bilir. Çünkü kâinatın yaratılış maksadı insandır.¹⁷ “Zira Âdem asl’ül âlemdir. Cihânın şu’lesi insan ve fânûsu cemî’-i mümkünâtır”.¹⁸ O, Allah’ın yeryüzündeki halifesidir.

Hünkâr, Âdem’in Allah tarafından bir halife olarak topraktan yaratılmış olduğunu anlatırken, onun her bir organının başka başka yerlerden alınan altmış renk topraktan yaratıldığını söyler. Bunun hikmeti ise farklılıklarda gözlenmektedir. Şayet Allah, Âdem’i bir tür topraktan yaratsa idi, insanların hepsi aynı surette olur ve biri diğerini tanıyamazdı.¹⁹ Böylece Hünkâr’ın bu anlayışının, farklılıklara yönelik hoşgöründe önemli bir dayanak oluşturduğu görülmektedir.

Ancak âdem de tek çeşit değildir: “İmdi âdem var âdem hilkatin giyen cümlesine âdem dirler. Âdem var ki hazînedür, gencile ma’mûrdur. Özini bilmez yohsuldur. Âdem var ki sûreti âdem, fi’li dîvdür. Âdem var ki sûreti âdem, sıfatı nûr-ı mutlakdur. Âdem var ki hâsiyyeti, hayvândur, Âdem var ki özini bildi sultândur.”²⁰

Ahmet Rifat Efendi, âdem’i iki kısma ayırır. Birincisi, ‘Âdem-i hakîkî’dir ki bunlar Allah’ın emirlerini yerine getirirler. İkincisi ise ‘Âdem-i tabî’dir ki bunlar nefsanî arzularına boyun eğler ve Hakk’ı anlayıp tevbe etmezler. Bunlar dört ayaklı hayvân gibidir.²¹

Ali Ulvî Baba herkesin Âdem’in oğulları olduğundan bahisle surette değil, hakikatte âdem olabilmek için insanın babasının hakikatine muttali olması gerekir: “Âdem’in cümlesi âdemoğullarıdır. Fe-emmâ âdemoğlu ona derler ki; “Çocuk babasının sırrıdır” ola. Babasının hakikatine muttali olmuş olsa... eğer olmaz ise sûretâ âdemoğlu olur; hakikaten olmaz ve baba mîrasın yemez. Mîras yemek baba sırrına vâkîf olmaktır...”²²

İnsanın yaradılışı ve hangi nesnelerden müteşekkil olduğu Alevî Bektaşî düşünce ve inancında ayrıntıları ile tasvir edilmiştir. “Pes insânın hakîkati dört nes-

¹⁶ “Hemân cümle âlem bir vücûd oldı

Vücûd içinde Allâh mevcûd oldı.”

Kaygusuz Abdal: *Dil-Güşa*, (Haz. A. Güzel), TDV Yay., Ankara, 2009, sh. 127.

¹⁷ Kaygusuz Abdal: Aynı eser, sh. 119, 170.

¹⁸ Ahmet Rifat Efendi: A.g.e., sh. 348.

¹⁹ Hacı Bektaş Veli: *Makâlât*, (Haz. A. Yılmaz ve diğerleri), TDV Yay., Ank., 2009, sh. 110-113.

²⁰ Kaygusuz Abdal: A.g.e., sh. 91-92.

²¹ Ahmet Rifat Efendi: A.g.e., sh. 175-176.

²² Ali Ulvî Baba: *Bektaşîlik Makâlâtı*, (Haz. İ. Kasap-Y.T. Günaydın), Horasan Yay., İstanbul, 2006, sh. 54.

nedir: Nefs ve kalp ve akıl ve ruh”²³ diyen Ahmet Rifat Efendi’de olduğu gibi insan, dört esastan hareketle açıklanmaya çalışılmıştır. Ya da Hacı Bektaş Veli’de olduğu gibi yaratılışında ayrıntılı bir şekilde incelemeye tabi tutulmuştur: ²⁴

- “... Âdem (A. S.) sağ yanına baktı; üç güzel şahıs gördü ve sordu:
- Adınız nedir? Yeriniz nerededir? Birisi cevap verdi:
- Adım akıldır. Yerim baş ile beyin arasındadır.
- Bir diğeri cevap verdi:
- Adım edeb ve hayâdır. Yerim yüz üstündedir.
- Bir diğeri daha cevap verdi:
- Adım ilimdir. Yerim göğüs içindedir.
- Âdem dedi ki:
- Gelin, yerli yerinize girin. Yerli yerine girince Âdem rahatladı. Sonra sol tarafına baktı üç kötü kimse gördü ve dedi:
- Adınız nedir ve makamınız nerededir? Ve “Siz ne uğursuz topluluksunuz. ” Dedi. Birisi cevap verdi:
- Adım öfkedir. Yerim baş ile beyin arasındadır.
- Âdem dedi ki:
- Baş ile beyin arası akıl yeridir. Senin orada yerin yok. Sonra o şahıs dedi ki:
- Ben gelince akıl gider. Bir diğeri dedi ki:
- Adım açgözlülük, yerim yüzün üstündedir. Sonra Âdem der ki:
- Yüz, edeb ve hayâ yeridir. Senin orada yerin yoktur. Bunun üzerine o kimse de şöyle der:
- Ben gelince hayâ gider. Bir başkası da der ki:
- Adım kıskançlıktır. Yerim göğüs içindedir.
- Âdem dedi ki:
- Göğüs, ilim yeridir. Senin orada yerin yoktur. Bunun üzerine o şahıs da şöyle der:
- Ben gelince ilim gider. ”

İnsanı anlayanın ve kendini bilmenin en önemli unsuru nefsdır. Allah’ın nefsi yaratmasında asi bir varlığın külleri yer almıştır. Buna göre Allah melekleri yaratma-

²³ Ahmet Rifat Efendi: A.g.e., sh. 244.

²⁴ Hacı Bektaş Veli: A.g.e., 117-118.

dan önce batı yönünde bir varlık yaratmıştır. Bunların insan gibi bedenleri vardı. Başları göğüslerindeydi. Onlar, kendileri için yaratılmış olan yiyeceklerle yetinmediler, başka varlıklar için yaratılmış yiyecekleri de yemeye başladılar. Bunun üzerine Allah onları batı yönünden aldı doğu yönüne yerleştirdi. Fakat bunlar orada da duramadılar, tekrar batı yönüne yürüdüler. Allah onlara durmalarını emrettiyse de onlar dinlemediler ve Allah'a hakaret ettiler. Bunun üzerine Allah Celâl sıfatını açığa vurdu ve bunlar tutuşup yandılar. Kül haline geldiler. İşte nefsi Allah o külden yaratmıştır.²⁵ Bu yüzden nefsin arzuları dinmemekte ve doymak bilmemektedir.

Vücudu bir şehre benzeten Kaygusuz Abdal'a göre nefis iki nesneden müteşekkildir. Birincisi vücudun bütünü, ikincisi ise Hakk'dan gayri hayaller ki vücud içinde endişe olur: "İmdi bu nefis didükleri bu şehir kendü midür yoksa ol dahi bu şehirde bir nesne midür ki anı bilmiş olur. Nefis iki nesneden ibâretdür. Biri bu ki vücûdun cem'ine nefis dirler, Biri bu ki Hakk'dan gayri hayaller ki vücud içinde endişe olur, ana nefis dirler. bu iki nesnenün ta'yini kangısıdur? Eyitdiler ki vücudun cem'idür. İmdi bu vücûdun aslı dört muhalif nesnedendür âşikâre görünür. Od'dan, su'dan, yel'den, toprak'dandır."²⁶ Nefs-i Mutmainne, topraktır. Allah'ın emriyle cennet onun üzerindedir. Toprak, Hz. Âdem Safiullah'a nispet edilmiştir. Çünkü iki yüzü vardır. Topraktan gelmez ve alleme'l-esmâdır. Nefs-i Mutmainne'nin on özelliği şudur: Fakirlik, sabır, adalet, insaf, rıza, ilim, hakikat, yakın, ahd, vefa.²⁷

Nefsin karşısında konumlandırılan ruh ile ilgili açıklamalar dinî bilgi gereği sınırlı tutulmuştur. "Ruh bir cism-i latif ve safidür. Yimege ve içmege ve şehvete mahal degıldür. Hakk Ta'ala anı Peygamberümüz nurından yaratmışdır."²⁸

Vîrânî Baba, rûhu beş kategoriye ayırmaktadır: Birincisi; bitkisel ruhtur ki şeriât kapısıdır ve suya aittir. Öncelikle şeriât suyunda yıkanmayan Müslüman olamaz. İkincisi; hayvansal ruhtur ki tarikat kapısıdır ve ateşe aittir. Ateşte yanmayan pişmez ve olgunlaşamaz. Üçüncüsü; maddî ruhtur ki ma'rifet kapısıdır ve rüzgâra aittir. Rüzgâr esmeyince, sular akmaz, ateş yanmaz ve çiylik pişmez. Her şey bağlanır. Dördüncüsü; insanî ruhtur ki hakikat kapısıdır ve toprağa aittir. Toprak, üç nesnenin yerine geçmektedir. Eğer yerine geçmezse, insan beşerî sıfatlardan arınamaz. Beşincisi; izâfî ruhtur ki bunlar ahrette kurtuluşa erecek olan zümrelerdir. Eğer bir kimse bu üç ruhla canlı olamazsa ve [canlı] olduğunu bilmezse, insan seviyesine çıkamaz.²⁹

²⁵ Cabbâr Kulu: *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Haz. O. Eğri), TDV Yay., Ankara, 2007, sh. 288-292.

²⁶ Kaygusuz Abdal: Ag.e., sh. 88-91.

²⁷ Erkanname 1, sh.122.

²⁸ Şeyh Safiyyeddin Erdebîlî İshak İbni Cebriîl: *Makâlât, Şeyh Safî Buyruğu*, (Haz. S. Kutlu-N. Parlak), Horasan Yay., İst., 2008, sh. 278.

²⁹ Vîrânî Baba: *İlm-i Câvîdan*, (Haz. O. Eğri), TDV Yay., Ankara, 2008, sh. 143.

İnsanı anlamada akıl önemli bir yere sahiptir. “Çünkü iman akıl üzeredir ve akıl sultandır ve beden içindeki vekili şeytandır. Ne zaman ki sultan gitse vekil durur.”³⁰ Ancak akıl, tek başına değil bütün diğer unsurlarla olan münasebetlerine bağlı olarak bazı sınıflandırmalar yapılarak ele alınmıştır. Ne tamamen dışlanmış ne de ilahlaştırılarak yegane belirleyici kılınmıştır. Farklılık henüz yaratılışta karşımıza çıkmaktadır. Zira Cabbâr Kulu’na göre Allah aklın bir kısmını güzelliğinin (Cemâl’inin), bir kısmını da kudretinin (Celâl’inin) nûrundan yaratmıştır. Allah güzelliğinin nurundan yarattığı akli Peygamberlerine, kendisine dost olanlara ve iyi insanlara vermiştir. Kudretinin nurundan yarattığı akli ise kâfirlere, kendisine ortak koşanlara ve zâlimlere vermiş, Peygamberlerin hiç birisine vermemiştir. Ayrıca parça parça olmak üzere dostlarının ve iyi insanların bazılarını da vermiştir.³¹

Akl, aşk ile birlikte düşünülerek ve bazen de karşılaştırılarak ele alınmaktadır: “Ne kadar ki tâlib mertebe-yi ıška yetişmemiş ola, melâlde ve gamdadur ve akl, çare isteyicidir... Akl, şol yarasa kibidür ki ânun gözi güneş nûrundan mahcûbdur ve gündüz taşra (dışarı) çıkmaz, çünkü ışk güneşi pertev virüb sâye bırağa akl, şol yarasa gibi rüsvâ ola (ve melâmetlig bula) ve ol ışk güneşinün envârını müşâhede itmege tâkati olmaya.”³²

İman açısından önemli olan aşktır. “Çünkü âşıklar Hakkı tanıyan ve doğruyu görenlerdir. Âşıkların dışında kalanlar kördürler. Bunlar dünya için çalışırlar ve âşıklardan başkalarını kendilerine köle ederler”.³³

Alevîliği en iyi anlatan, insana bakışında ve değerlendirmesindeki sevgi merkezli anlayıştır. Alevîlik Bektaşilik yolunda ancak aşk ile yürünebilir.³⁴ Böyle bir anlayışta insana saygı esastır. Çünkü insanda bulunan "gönül, Padişah-ı âlem Tanrı'nın nazargâhıdır". Yine insanın göğsü Padişah-ı Âlem Tanrı'nın ocağıdır.

³⁰ Hacı Bektaş Velî: A.g.e., sh. 68.

³¹ Cabbâr Kulu: A.g.e., sh. 280.

³² Şeyh Safiyeddin Erdebîlî İshak İbni Cebraîl: A.g.e., sh. 299.

³³ Kaygusuz Abdal: A.g.e. sh. 182.

³⁴ “Gel iy cân iklimine azm idenler
Bu ışk yolına kendüsüz gidenler
...

Yolı bilen kişi yoldan ayrılmaz

Zirâ bu menzile yolsuz varılmaz.

Hemân maksûd ol insândur ol insân

Hak kanun vücudunda oldu pinhân”.

Kaygusuz Abdal: A.g.e., sh. 111.

“Mayesi aşk-ı muhabbetle muhammer kemterim.

Ben muhibb-i hânedân-ı hâk-i pâ-yı Hayderim.”

Şeyh Baba Mehmed Süreyya: *Tarikat-ı Aliyye-i Bektaşîyye*, (Sad. A. Gürtaş), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995, sh.65.

Burayı kendi kudretiyle doldurmuştur.³⁵ İnsân câmi-i küll, mecmûa-i kâinâtır. Kalbi beytullâhtır.³⁶ Yani Allah'ın bulunduğu yer insanın kalbidir.³⁷ Öyle ki bir mü'minin kalbi de Hakk'ın cavidân evidir.³⁸ Kalp hazînesinin Allah sevgisi, Rasûlullah sevgisi, Rasûlullah'ın Ehl-i Beyti'nin sevgisi ile dolu olup, başka bir çeşit sevginin o kalbe girecek yer bulamaması kesinlikle lazımdır.³⁹

Bu bakımdan dinî özü gereği, her fert bünyesinde "zerre-i İlahi" taşıdığından, herhangi bir ferdin diğerlerinden ayrı tutulması mümkün değildir. Çünkü ona verilecek herhangi bir tahribat ferde değil "zerre-i İlahi"ye yönelik olacaktır. Bu sebeple ferdin değersiz bir varlık olarak görülmesi mümkün değildir.⁴⁰ Kaldı ki Mü'minler birbirlerinin aynasıdır. Bu sebeple inkârcı kimse, karşısındaki aynaya bakınca kendi durumunu görür.⁴¹

Her insanda potansiyel var oluş aşağı yukarı aynı olmakla birlikte, insan olgunlaşma sürecinde iki boyuttan birine doğru meyleder. Bu iki boyutun ilki, geleneğin İlahi kaynağı ile muhatap olan Ruhtur. Ruh, doğrudan doğruya ilahi olana aittir. Dolayısıyla onun çehresinde ilahi olana ait olan özellikler ışıldar. O'nda olumlu manada, gurur, hayâ, aklı-ı selim ve aşk-ı İlahiye ait ilhamlar zuhur eder. Yukarıda bulunan Ruh'a karşı aşağıda Nefs bulunur. Nefs ise doğrudan doğruya dünyevî olana aittir. Aşk-ı İlahiye ait kalbî alanın dışında kaldığı müddetçe, şeytanın hatırlatma ve uyarılarına açıktır. Nefs, Ruha başkaldırdıkça kendisinde potansiyel olarak var olan kibir, şehvet ve akl-ı zalim ortaya çıkar. Ruhun ve Nefsin merkezinde bulunan akıl, ruha yöneldiğinde akl-ı selim, nefse yöneldiğinde ise akl-ı zalim gelişir. Aklın hangisine yöneleceğini belirleyen iki ana kaynak vardır. Bunlardan ilki, aklı ruha kalbeden "İlahi aşk", diğeri de "Kutsal Bilgi"dir.⁴²

³⁵ Hacı Bektaş Velî: Aynı eser, sh.39, 45.

³⁶ Ali Ulvî Baba: Ag.e., sh. 32.

³⁷ Kaygusuz Abdal: Ag.e., sh. 178.

³⁸ Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim: *Hızırnâme, Alevî Bektaşî Âdab ve Erkânı (Buyruk)*, (Haz. B. Y. Altınok), TDV Yay., Ankara, 2007, sh. 476.

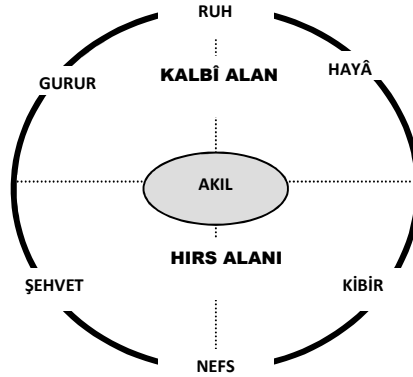
³⁹ Şeyh Baba Mehmed Süreyya: Ag.e., sh. 21.

⁴⁰ Tatar, Taner: *Türk Yönetim Sistemi*, İst. yayınevi, 1997, sh. 67.

⁴¹ Cabbâr Kulu: Ag.e., sh. 97.

⁴² Taner Tatar, "Kutsalın Siyasallaşması ve Alevilik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî yayınevi der.*, S.45, 2008, sh.127-128.

Şekil: Alevîlik-Bektaşilikte İnsan

İnsandaki bütün bu özellikler ve bunların bir kısmını geliştirmeye bir kısmını da törpülemeye yönelik mücadelenin amacı, insanın kendisini bilmesidir. Kendini bilme çabası, insanın dışından gerçekleştirilecek bir “yapma” değil; içerden gerçekleştirilebilecek bir “olmak”tır. “Ne zaman ki kişi kendini bilirse aşk gelip Allah’tan yana çağırır. Bu hususta ne kadar nasibi varsa o kadar ilerler. Şimdi kim bu sözleri anlamadı, kendisini dahi bilmedi. Her ne kadar insan suretinde olsa da insan mertebesinde değildir.”⁴³ İnsan olmanın yolu kendini bilmekten geçer.

Farksız Cem-Cemsiz Fark Toplamlarına Karşı Fark ve Cemin Birliği

“Fark” kâinattaki varlıkların, çokluğunu, ayrılığını ve çeşitliliğini ifade eden bir kavramdır. “Cem” kavramı ise fark âlemindeki bütün bu çokluk, ayrılık ve farklılık özelliklerine rağmen, varlığın tekliğini ifade eder. Tıpkı sosyolojik olarak fert ve toplum arasındaki ayrılık ve birlik gibi, fark ve cem âlemleri de hem ayrı ayrıdır, hem de birdir. Bu noktada cem kavramının iki boyutu ile karşılaşmaktayız. İlk olarak kavramın mevcut olan birliği ifade ediyor olmasıdır. Bizler fark etsek de etmesek de birlik kendisini fiilen ortaya koymaktadır. Meselâ toplum halinde yaşamının bir gereği olarak, kabiliyetleri itibarıyla birbirlerinden farklılık arzeden bireyler, söz konusu farklılığı, birlikte yaşamının bir zorunluluğu olması itibarıyla, birliğe dönüştürürler. Zira burada birbirini tamamlayan bir denge durumu oluşmaktadır. Dengeli durum bizi, cem kavramının ikinci boyutu olan ittihadı götürür. Cem kavramı, statik boyutu ile bir tabii gerçeklik, dinamik boyutu ile de bir tabiat kanunu olarak karşımıza çıkarken, kanunun işleyişinin, maddî ve biyolojik gerçeklikte kendiliğinden vuku bulduğu görülür. Meselâ, vücut dediğimiz organik âlemde, unsurlar arası birliğin bozulup, yeni-

⁴³ Hacı Bektaş Velî: A.g.e., sh.64.

den bir âhenk teşekkül edemediğinde, unsurlarla birlikte vücudun bütünü de vücut olarak varlık âleminden silinip gider. Birliği sağlayan düzenin yok olmasına yol açan işlevsel işleyiş bozulmuşsa, statik görünüşü ile birlik (cem) âlemi olan vücut dağılır. Bu dağılma hem bütünün hem de parçaların yok olması manasına gelmektedir.⁴⁴

Bu çerçevede fark ve cemin birlikte tevhidi oluşturması dışında gerçekleşen durumlar hem birey hem de toplum açısından olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Ayrıca farksız cem ve cemsiz fark, milletler arası alanda da dünyayı hezimetle götürür. Zira cemsiz fark anlayışı, milletlerin ve devletlerin birbirlerini “mahzar-ı Hak” olarak tanımlarını ve milletler arası hukuka saygı duymalarını engeller. Hatta aynı devletin sınırları içinde yaşayan, dinleri, tarihleri ve kültürleri müşterek, buna karşılık dış güçler tarafından ırkî şuurculuk duyguları sunî bir şekilde tahrik edilmiş grupların bile ayrılığa düşmelerine yol açar. Neticede bu gruplar hangi menfaat odakları tarafından tahrik edilmişlerse, o güçlerin peyki durumuna düşmenin ıstırabına maruz kalırlar.⁴⁵ Hâlbuki Alevî Bektaşî düşünce ve inancında birlik⁴⁶ merkezi bir yer işgal ederken, yetmiş iki millete bir göz ile bakmanın gereği üzerinde durulmuştur. Zira “Hakikat kapısına ulaşmış olan kimsenin yetmiş iki millete bir gözle bakması lazımdır.”⁴⁷ Ancak bu bir teslimiyet değildir. Bununla alakalı olarak Cabbâr Kulu, mana âleminde şahit olduğunu söylediği, Hz. Peygamber ile Hz. Ali arsında geçen bir konuşmayı nakleder. Buna göre Hz. Peygamber, Hz. Ali’yi kılıcını bilerken görür ve niçin bilemediğini sorar. Hz. Ali savaş olduğunu söyler. Hz. Peygamber savaştakileri öldürüp öldürmeyeceğini sorunca, Hz. Ali sınırlarını aşan olursa öldüreceğini söyler. Hz. Peygamber, yetmiş iki millete bir göz ile bakmak gerekmez mi? Diye sorunca Hz. Ali, yetmiş iki millete bir göz ile baktığını, ama bunların yetmiş iki milletten daha kötü olan inkârcılar olduğunu söyler.⁴⁸ Mücadelenin gerekmediği durumlarda ise “Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan/ Halka müderris olsa Hak’ka asidir” anlayışı ile bütün insanlığa ve onun teşkilatlanmış şekillerine saygı ve hoşgörü gösterilmesi gerektiği vurgulu bir şekilde dile getirilmiştir. Hatta sadece insanlara yönelik değil bütün âlem için gösterilmesi gereken hassasiyetler belirlenmiş ve düstur haline getirilmiştir. Öyle ki hayvanlara bile eziyet etmek şiddetle yasaklanmıştır. Velâyetname’de geçen bir anlatımda dile geldiği gibi, söz konusu hayvan domuz dahi olsa eziyete reva görülemez.⁴⁹

⁴⁴ Amiran K. Bilgiseven, *İslâmiyetin Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar I*, İst., 1989, sh.135-136.

⁴⁵ Amiran K. Bilgiseven, Aynı eser, sh. 138-139.

⁴⁶ “Kamusi birliğe batdı bir oldu
Birikdi cümlesi acib sır oldu”.
Kaygusuz Abdal: A.g.e., sh. 80.

⁴⁷ Cabbâr Kulu: A.g.e., sh. 83.

⁴⁸ Cabbâr Kulu: Aynı eser, sh. 84-86.

⁴⁹ *Velâyetnâme, Hacı Bektaş-ı Velî*, (Haz. H. Duran), TDV Yay., Ankara, 2007, sh. 413.

Hünkâr'ın yaşadığı dönemde Anadolu kargaşalık içerisindeydi. O, bu yüzden birliği tesis etmenin çabasını verir. Batılı filozofların çabalarında da “devlet” oluşturma ve istikrarlı bir toplum meydana getirme gayesini görmekteyiz. Fakat iki fikir dünyası arasında büyük farklar görülmektedir. Batı dünyası ötekine yaşama hakkı tanımayan “tek” peşindedir ve “birlik”in uzağındadır. Çünkü devleti eşitsizlik ve zorbalık üzerine kurmaya çalışır. Hünkâr ise eşitlikten hareket eder, amacı Bir’e yönelerek birliği oluşturmaktır. İri olmak, diri olmak, Hakkın yolundan gitmek, ancak “bir” olmakla mümkün görülmüştür. İnsanların barış ve huzur içerisinde yaşamaları için birlik içerisinde olmaları gerektiği vurgulanmıştır:

“Dîn-i İslâm içre birlik idelüm
Çün geçer bu dünyâ dirlik idelüm.”⁵⁰

Birliği sağlamanın esasları olarak “zor”, “zorbalık” ve “kılıç gücü” görülmemiş, tersine bütün bunlardan uzak olarak “aşk” ve “adalet” anlayışı ile hareket edilmiştir.

SONUÇ

Batı medeniyetinin insanla ilgili tasavvurları ifratla tefrit arasında gidiş-gelişlerle doludur. Bir tarafta insanın doğuştan günahkâr ya da kötü olduğu inanç ve düşüncesi, diğer tarafta doğuşu itibarıyla masum veya boş bir levha olarak görülen insan anlayışıyla karşılaşılmaktadır. Yine bir tarafta Yaratıcı'nın tasarladığı bir varlık ya da doğanın tasarımı ile kabul edilen “insan doğası”, diğer tarafta varoluşun özden önce geldiğini savunan düşüncelerin yer aldığı bir fikir dünyası görürüz. Bu görüşlerden insan inşa etme projeleri çıkaran Batı dünyası, kendi görüşü istikametinde sistemler teşekkül ettirmiştir. Hâlbuki insanı inşa etme çabası, insanın ne olduğunu belirlemeye yönelik olarak kendisini gösterirken; inşa olma, insanın kim olduğunu anlamaya yönelik bir “kendini bilme”nin yolu olmuştur.

Batı efsanelerinde insanın ilahlaştırılması ya da yarı insan-yarı ilah varlıklarının mevcudiyeti ve böyle bir evren içinde insanlarla ilahlar arasında görülen rekabet ve iktidar mücadelesi, adaletsiz bir toplumsal yapının inşasıyla kendisini göstermiştir. Buna karşılık Alevîlik Bektaşilikte insan, merkezî konumda olmakla birlikte, bu insan Tanrı'yla ya da O'nun yaratmış oldukları ile rekabet eden, bencil bir varlık değildir.

Batıda insan merkezli evren anlayışına geçiş, dünyanın ‘ben’ merkezli görünmesine ve yorumlanmasına yol açmıştır. Ancak Alevîlik Bektaşilikte ‘ben’

⁵⁰ Bedri Noyan, *Hacı Bektaş Veli Manzum Vilâyetnamesi*, 2.Baskı, Can Yay., İst., 1996, sh. 248.

mücadele edilmesi gereken hamlik sembolünün bir ifadesidir. Amaç benliğe karşı galebe çalıp, olgunluğa ermektir.

Batı merkezli insan anlayışının inşa ettiği dünya en çok iktisadî sahada belirgindir. Zira bu anlayışın iktisat tanımını “*kıt olan kaynakların*” diye başlamaktadır. Buna karşılık Bektaşilikte “*Tanrı’nın bahşetmiş olduğu sonsuz nimetler*”den söz edilir. Batılı tanım “*sınırsız ihtiyaçlar*” vurgusu ile devam ederken, Bektaşilikte “*tamahkârlık*” karşısında konumlanmış muazzam bir bilgi ile karşılaşılır.

Batı dünyası hem kendi içinde hem de kendi dışında üstün-aşağı ayrılığı ile kurguladığı dünyada, kölelik ve sömürgecilik uygulamalarıyla, ötekine hayat hakkı tanımayan bir sistem inşa etmiştir. Buna karşılık bütün yaratılmışları Tanrı’ya ait gören Bektaşilik geleneği, ötekileştirmenin olmadığı bir medeniyetin inşasında aslî unsur olmuştur. Bektaşilik, “yetmiş iki millete bir göz ile bakarken”, teslimiyete sürüklenmemiş, vakarlı bir duruşla hoşgörüsünü göstermiş ve bunu da diğerlerine uyarak değil; diğerlerine rağmen kendisine uygun tutum ve davranışlarla sergilemiştir. Aslolanın diğerlerine uymak değil, diğerlerinin karşısında inşa olunmak ve inşa etmek olduğunu, geleneği ile yaşayarak göstermiştir. Bektaşî inancının sekiz asırlık uygulamaları ile görünürlüğü, onun ütöpik bir fikirler manzumesinden ibaret olmadığını göstermektedir. Farkı kabul eden ama farklılık yapmayan, farklılıklarla birliği hedefleyen anlayışı ve uygulamaları ile insanlığın kurtuluşunun yolu olmuştur.

Aslî kaynaklarımızdan hareketle “olmak” mı tercih edilecek, yoksa Batı medeniyetinin inşasının bir malzemesi mi olunacak? Bir başka ifadeyle olmak mı, kaybolmak mı? Bu sorunun cevabını zaman verecek. Ancak ‘asıl’a müracaatla ‘olmak’ bir duruş değildir. Dolayısıyla çözüm ‘korumak’ta değildir. Olmak yol içre bir yürüyüştür. Geçmişten gelen yolda devam ettirilir. Bu manada zamana uymak değil, zamanı inşa etmek söz konusudur. Alevîlik Bektaşiliğin ‘insan’ını zamana uydurmak, onu kendisi olmaktan çıkarmaktır.

Batı medeniyetinin insan ve toplum anlayışı, kendi medeniyetlerini inşa etmede temel teşkil etmiştir. Benzer şekilde bizim medeniyetimizde de aslî ve esaslı bir kaynak olarak Hünkâr’ın yazdıkları ve bıraktığı usullerde ifadesini bulan insan ve toplum anlayışı, geçmişte medeniyetimizin temellerinden birini teşkil etmiştir. Anadolu ve Balkanlarda medeniyet inşa edilirken, büyük medeniyetler karşısında yer almış, onlarla mücadele edebilme gücünü ve kudretini kendi evren ve insan algısı çerçevesine yapabilmiştir. Bugün de Batı Medeniyetinin meydan okumalarının ve kurumsallaşmış uygulamalarının karşısında asli kaynağımız bütün berraklığı ve asırlarca süregelen uygulamalarıyla yapısal görünümü olan kurumsal boyutu ile yanı başımızda bulunmaktadır. Sekiz asır önce yakılan ve şulesi cihanı aydınlatan چراغ uyandırılmayı beklemektedir:

*İsm-i şâh Allah Allah cün چراغ-ı fahri uyardık Hudâ'nın aşkına
İki cihân fahri Muhammed Mustafâ'nın aşkına
Sâki-i Kevser-i Aliyy'l-Murtazâ'nın aşkına
Hem Hatice Fatımâ hayru'n-nisâ'nın aşkına
On iki imâm sadr-ı vilâyet pîşvânın aşkına
On dört ma'sum-i pâk âl-i âbâ'nın aşkına
Hazret-i Hünkâr âlem-i kutb evliyanın aşkına
Haşre dek yansın yakılsın billâhi onun aşkına
Ber cemâl-i Muhammed kemâl-i Huseyn Ali'yi bilene salavât.*

KAYNAKLAR

- Ahmet Rifat Efendi: *Gerçek Bektaşilik*, (Haz. S. Çift), İz Yay. , İst. , 2007.
- Ali Ulvî Baba: *Bektaşilik Makâlâtı*, (Haz. İ. Kasap-Y. T. Günaydın), Horasan Yay. , İstanbul, 2006.
- Aristoteles: *Politika*, (Çev. M. Tunçay), Remzi Kitabevi, İst. , 1983.
- Bıçak, Ayhan: *Türk Düşüncesi I; Kökenler*, Dergah Yay. , İst. , 2009.
- Bilgiseven, Amiran K. : *İslâmiyetin Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar I*, Filiz Ktb. , İst. , 1989.
- Cabbâr Kulu: *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Haz. O. Eğri), TDV Yay. , Ankara, 2007.
- Carrel, Alexis: *İnsan Denen Meçhul*, Hayat Yay. , İstanbul, 1997.
- Duralı, Ş. Teoman: *Çağdaş Küresel Medeniyet*, 3. Baskı, Dergâh Yay. , İstanbul, 2006.
- Eflatun: *Devlet*, (Çev. S. Eyüboğlu-M. A. Cimcoz), Remzi Kitabevi, İst. , 1985.
- Erkanname 1*, (Haz. D. Kaplan), TDV Yay. , Ankara, 2007.
- Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık*, (Haz. M. S. Sarıkaya), Horasan Yay. , İst. , 2008.
- Galbraith, John K. : *Kuşku Çağı, Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, (Çev. R. Aşçıoğlu-N. Himmetoğlu), Altın Kitaplar, İst. , 1989.
- Hacı Bektaş Veli: *Makâlât*, (Haz. A. Yılmaz ve diğ.), TDV Yay. , Ank. , 2009
- Hobbes, Thomas: *Leviathan*, (Çev. S. Lim), YKY, İst. , 2005.
- Kaygusuz Abdal: *Dil-Güşa*, (Haz. A. Güzel), TDV Yay. , Ankara, 2009.
- Mardin, Şerif: *İdeoloji*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982.
- Noyan, Bedri: *Hacı Bektaş Veli Manzum Vilâyetnamesi*, 2. Baskı, Can Yay. , İst. , 1996.
- Pernoud, Regine: *Burjuvazi*, (Çev. M. A. Kılıçbay), İletişim Yay. , İst. , 1991.
- Rousseau, Jean-Jacques: *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. V. Günyol), Türkiye İş Bankası Yay. , İst. , 2007.
- Sartre, Jean-Paul: *Varoluşçuluk*, (Çev. A. Bezirci), 13. Basım, Say Yay. , İst. , 1997.
- Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim: *Hızırnâme*, Alevî Bektaşî Âdab ve Erkânı (Buyruk), (Haz. B. Y. Altınok), TDV Yay. , Ankara, 2007.

- Şeyh Baba Mehmed Süreyya: *Tarikat-ı Aliyye-i Bektâşîyye*, (Sad. A. Gürtaş), TDV Yay. , Ankara, 1995.
- Şeyh Safiyeddin Erdebili İshak İbni Cebrâil: *Makâlât, Şeyh Safî Buyruğu*, (Haz. S. Kutlu-N. Parlak), Horasan Yay. , İst. , 2008.
- Tatar, Taner: “Kutsalın Siyasallaşması ve Alevîlik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli*, S. 45, 2008, ss. 113-134.
- _____, *Türk Yönetim Sistemi*, Turan Yay. , İst. , 1997.
- Velayetnâme, Hacı Bektâş-ı Veli*, (Haz. H. Duran), TDV Yay. , Ankara, 2007.
- Virânî Baba: *İlm-i Câvidan*, (Haz. O. Eğri), TDV Yay. , Ankara, 2008.

USÛLÎ DİVANINDA EHLİBEYT SEVGİSİ

Yrd. Doç. Dr. Beyhan KESİK

Giresun Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Eski Türk Edebiyatı
ABD Öğretim Üyesi

ÖZET

Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in Ehl-i Beytinin fazilet ve üstünlüğüne işaret eden birçok ayet vardır. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'e atfedilen birçok hadiste de Ehl-i Beyte sevgi beslenmesi emredilmiş; bu sevgi, imanın ve Hz. Peygamber'e duyulan sevginin gereği sayılmıştır.

Bu yaklaşım kültürümüzde, dolayısıyla insanlarımızın ve şairlerimizin muhayyilesinde hep canlı tutulmuştur. Bunun bir gereği olarak Türk insanı çocuklarına Ehl-i Beytin isimlerini verirken, şairlerimiz de Ehl-i Beyt hakkında methiyeler ve mersiyeler yazmışlardır.

XVI. yüzyıl Divan şairi Usûlî, bu şairlerden biridir. Şair, Ehl-i Beyti hakikat pirleri, erenler serveri ve manevî rehber olarak görmüş, onlara bağlı olmakla övünmüş ve onların yolundan asla dönmeyeceğini söylemiş ve Ehl-i Beyt ile ilgili birçok unsuru dile getirmiştir.

***Anahtar Kelimeler:** Ehl-i Beyt, Divan şairi, Usûlî, methiye, manevî rehber.*

GİRİŞ

“Ev halkı” anlamına gelen “Ehl-i Beyt” terkibi, ev sahibiyile onun eşini, çocuklarını, torunlarını ve yakın akrabalarını kapsamına alırken, Arap toplumunda kabilenin hâkim ailesini ifade etmek için kullanılmış, İslâmî dönemden itibaren sadece Hz. Peygamber'in soyu ve ailesi manasına gelen bir terim olmuştur. Şii kaynaklarında bunun yerine daha çok “itre” kelimesi kullanılır.

Kur'an'da Ehl-i Beyt terkibi, üç yerde geçmektedir. Bunların birinde Hz. İbrahim'in,¹ birinde Hz. Musa'nın,² birinde de Hz. Peygamber'in ev halkına işaret edilmiştir. Hz. Peygamber'in Ehl-i Beytini gösteren âyet meali şöyledir: “Evlerinizde oturun, eski cahiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûl'üne itaat edin. Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”³

Hadis olarak nakledilen çeşitli rivayetlerde de “Ehl-i Beyt” tabiri yer almaktadır. Bunların bazısında ashabin, birçoğunda ise Hz. Peygamber'in ev halkından bahsedilmiştir. Hz. Peygamber'in ev halkından söz eden rivayetlerin bir kısmında belirtildiğine göre Resûlullah ashaba, Kur'an ile Ehl-i Beytinden ibaret

¹ El-Hud, 11/73.

² El-Kasas, 28/12.

³ El-Ahzâb, 33/33.

olan iki değerli kaynak bıraktığını söylemiş ("sekaleyn" hadisi)⁴ ve onlar hakkında dikkatli olmalarını istemiştir. Ancak daha yaygın olan rivayetlerin bir kısmında -meselâ Veda hutbesinde- sadece Kur'ân zikredilmekte, bazılarında ise onunla birlikte sünnete sarılma hususuna önem verilmektedir.

Hız. Peygamber'in Ehl-i Beytine kimlerin dâhil olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı rivayetlere göre Hız. Peygamber, Zeynep ile evlendiği gün, başta Âişe olmak üzere bütün hanımlarını dolaşmış, her birine "Allah'ın selamı üzerinize olsun ey Ehl-i Beyt!" diye seslenmiş ve onların Ehl-i Beytin asıl mensupları olduğunu vurgulamıştır. Bazı rivayetlere göre ise Ehl-i Beyte ilişkin âyet, Hız. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Seleme'nin odasında iken nâzil olmuş, Resullulâh da orada bulunan veya sonradan gelen Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'i abâsının altına alarak "Allah'ım, bunlar benim Ehl-i Beytimdir, onları günahlarından temizle" diye dua etmiş, bunun üzerine Ümmü Seleme kendisinin Ehl-i Beytten olup olmadığını sormuş, Hız. Peygamber ona "Sen zaten kendi yerindesin, sen hayır üzeresin" şeklinde cevap vermiştir. Diğer bir anlayışa göre sadaka almaları haram kılınan Ebû Tâlib, Akil, Ca'fer ve Abbas'ın ailesine mensup olanlar yanında Abdullah b. Mes'ud ile Selmân-ı Fârisî gibi sahabîler de Ehl-i Beyte dâhildir.

Şii, özellikle İsnâaşerî âlimlerine göre Ehl-i Beyt kapsamına ilk olarak Hız. Peygamber, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin girer; ayrıca imam kabul edilen diğer dokuz kişi de Ehl-i Beyte dâhildir. Hız. Peygamber'in diğer hanımlarıyla Fâtıma dışındaki çocukları, Hasan ve Hüseyin dışında kalan torunları Ehl-i Beyte dâhil değildir. Ali, Hasan ve Hüseyin haricinde dokuz imamın Ehl-i Beyte dâhil olmasına gelince, on ikinci imam olan ve zuhuru beklenen Mehdî'nin Ehl-i Beytten olduğu hadislerle ifade edilmiştir. Onunla Hız. Hüseyin arasında yer alan sekiz imamın Ehl-i Beyt kapsamına girdiği hususuna "sekaleyn" hadisiyle birlikte başka rivayetler işaret etmektedir. Hüseyin'den sonra gelen imamların bizzat yaptıkları açıklamalar da birer delil oluşturur.

Ehlisünnet âlimlerinin bir kısmına göre Ehl-i Beyt kapsamına sadece Hız. Peygamber'in hanımları dâhildir. Diğerlerine göre Allah Resûlü'nün eşleri, çocukları, torunları Hasan ve Hüseyin ile damadı Hız. Ali'dir.

Ehl-i Beyte mensup olanların vasıfları da tartışma konusu olmuştur. Sünnî âlimlere göre Ehl-i Beyt mensupları, Hız. Peygamber'in neslinden gelme şerefini taşımaktadırlar. Ancak hata ve günah işlemekten korunmuş değildirlere. Çünkü ismet sıfatı sadece peygamberlere mahsustur. Gaybı bilmezler. Onlar da diğer insanlar gibi ilâhî emirlere uydukları takdirde, Allah nezdinde değer kazanırlar;

⁴ "Size sekaleyni bırakıyorum ki, onlara sınıksız sarılırsanız asla dalâlete düşmezsiniz. Onlar; Allah'ın kitabı ve Ehl-i Beytimdir", Bkz. Adem Dölek, "Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi", (erişim adresi: <http://www.marife.org/12-dolek.htm>, erişim tarihi: 14 Nisan 2010).

aksi halde Hz. Nuh'un oğlu, Hz. Lut'un hanımı ve Hz. Muhammed'in amcası örneklerinde olduğu gibi peygamber soyundan olmaları kendilerine bir üstünlük sağlamaz.

Şii âlimlerine göre; Ehl-i Beyt mensupları günah işlemekten korunmuştur. Allah, her türlü hatayı onlardan giderip yerine doğruyu ve hakikati ikâme etmiştir. Hz. Ali ve onun soyundan gelen on bir imam Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberlere verilen ilme sahiptir. Onlara itaat eden Hz. Peygamber'e itaat etmiş olur, onları seven Allah'a ibadet etmiş sayılır. Zira dünya ve âhiret onlar için yaratılmıştır.

İslâm tarihinde Hz. Hasan neslinden gelenlere “şerîf”, Hz. Hüseyin soyundan gelenlere “seyyid” adı verilmiş, kendilerine hürmet ve muhabbet göstermek Hz. Peygamber'i sevmenin bir tezahürü kabul edilmiş, halk içinde tanınmaları için farklı kıyafetlerle dolaşmaları sağlanmıştır. İsimleri, şecereleri ve ahlâkî durumlarını tespit eden teşkilatlar kurulmuş, sadaka almaları haram kılındığı için kendilerine beytülmaldan tahsisat bağlanmış, menfaat elde etmek amacıyla Peygamber soyundan geldiklerini iddia eden yalancılar cezalandırılmıştır.⁵

Hz. Peygamber'in şahsına, ailesine sevgi ve saygı duyulması gerektiği, edebî türlerin içerisinde ya da müstakil bir edebî tür olarak doğrudan veya dolaylı bir şekilde⁶, şairlerin önem verdiği bir konu olmuştur. Bu sevgiyi dile getiren şairlerden birisi de XVI. yüzyıl şairi Usûlî'dir.

Usûlî'nin şiirlerinde Vardar'daki tasavvufi havanın etkisi oldukça fazladır. İbrahim-i Gülşenî ile pekişen bu özellik, onun şahsiyetinin en önemli özelliği olarak dikkati çeker. Vardar Yenice'sindeki tasavvufi havanın özelliklerinden biri de “alevî-meşreb” bir özellik taşımasıdır. Hayâlî Bey'de biraz müphem bir şekilde hissedilen bu özellik, Hayretî ve Usûlî'nin şiirlerinde çok net ve kalın çizgilerle karşımıza çıkar. Bu yüzdendir ki yalnız Âlevî-Bektâşî şairlere has bir tür olan “Düvazdeh⁷ imam” övgülerine hem Hayretî'de hem de Usûlî'de rast-

⁵ Bu bölümdeki bilgiler aşağıdaki çalışmalardan derlenmiştir: Fikret Karaman, “Ehl-i Beyt”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (erişim adresi: <http://www.diyaret.gov.tr>, erişim tarihi: 28 Mart 2010); Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 10, İstanbul, 1994, s. 498–501; Ahmet Özel, “Âl”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2, İstanbul, 1989, s. 305–306.

⁶ Ali Çavuşoğlu, “Ehl-i Beyt Sevgisinin Tercümanları”, (erişim adresi: <http://www.marife.org/12-çavuşoğlu.htm>, erişim tarihi: 14 Nisan 2010).

⁷ Farsça on iki anlamına gelir. Alevilerle Bektâşilerde, On İki İmam'ı öven nefeslere “Düvazdeh İmam”, yahut kısaca “Düvazdeh” denir. Daha çok koşma tarzında söylenir. Düvazlarda ehl-i beyt'ten söz edilir, On İki İmam'ın başlarından geçenlere ve çeşitli özelliklerine yer verilir ve onlardan yardım istenir. Doğan Kaya, *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 280; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2004, s. 102.

lanmaktadır.⁸ Latifi (895-990/14901582) ise, şairin şiirlerinin çoğunun tasavvufî ve Nesimî tarzında olduğunu, Fazlullah-ı Hurufî'nin Câvidân'ına uyduğunu ve bu yüzden şaire, zamanında Aleviliğe mütemayil olanlar tarafından "Fazlullah-ı Sâni ve sır-ı Seyyid Nesimî" dendiğini⁹ belirtmektedir.

XVI. yüzyılın önemli tezkirecilerinden Âşık Çelebi (ö. 979/1572) ise, tezkiresinde İbrahim-i Gülşenî¹⁰ mensuplarına isnad edilen ilhad (sapıklık) tohumunu Osmanlı memleketlerinde ilk defa Usûlî'nin ektiğini öfke ve üzüntüyle anlatır:

"Şeyh İbrâhimîlere isnâd olunan ilhâd tohmın evvel ol ekmişdür ve Nesimiyât türrehâtından getürdüğü nihâl-i nihâd-ı dalâli ol dikmişdür. Niçe onup bitmeyecekler gelüp ol tohmı ekmeğe başlamışlar ve nice ber-hordâr olmayacaklar ol nihâle budaklar aşlamışlar. Hak Te'âlâ tohumların çürüde ve köklerin kuruda..."¹¹

Ehlisünnet'ten olan Âşık Çelebi'nin Usûlî'ye yönelttiği bu tenkidin, onun şiirlerinde Nesimî tarzında bir vahdetivücut iddiası görmesinden ileri geldiği anlaşılmaktadır.¹²

Bu çalışmadaki asıl amacımız Usûlî'nin, divanındaki Ehl-i Beyt sevgisi olduğu için şairin hayatı, dinî ve tasavvufî temayülleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmayacağız. Fakat, Divan'dan hareketle, Usûlî'nin, Türk edebiyatındaki edebî ve tasavvufî metinlerin çoğunda olduğu gibi, Ehl-i Beyt sevgisinin temelini siyasî bağıntılardan uzak bir Allah ve Peygamber sevgisini oturtmuş olduğu söylenebilir. "İşte böyle bir yola sâlik olan Usûlî, şiirlerinde şeriat kayıtlarına hiç önem vermemiş, mescit olmazsa meyhane bucağının kâfi olduğunu, kuru sofuluğun beş para etmeyeceğini, aşkın lüzumunu belirtmiş, melâmeti daima ön plana almıştır..."¹³ gibi görüşler ise Adem Ceyhan'ın da belirttiği üzere tarihî gerçekleri tam olarak aksettirmemektedir. Bu düşüncelere dayanak teşkil eden şiirler, başka türlü anlaşılmayı gerektirmektedir¹⁴.

⁸ Mustafa İsen, *Usûlî Divanı*, Akçağ Yay., 1990, s. 14.

⁹ Latifi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, (Haz. Rıdvan Canım), AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 176.

¹⁰ Gülşenilik, Tanrı adlarını anmayı esas tutmakla beraber bilhassa Mevlevilik, Bektaşilik ve Melamilik esaslarını da alan, bu suretle tasavvuf ve melâmet neşelerini birleştiren bir yoldur. Bkz. Abdülhakî Gölpinarlı, *Nesimî, Usûlî, Rubî*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1953, s. 14.

¹¹ Âşık Çelebi, *Meşairü'ş-Şu'ara*, (Haz. Filiz Kılıç), Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1994, 145-146.

¹² Adem Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap Yayınları, Ankara, 2006, s. 190.

¹³ Gölpinarlı, age, s. 14.

¹⁴ Ceyhan, age, s. 190.

1. Usûlî’de Ehl-İ Beyt Kavramı ve Motifleri

Ehl-i Beyt kavramı yerine “âl-i âbâ”, “ser-pençe-i âl-i abâ” terkiplerini kullanan Usûlî, divanında Ehl-i Beyt kültür ve düşüncesini yansıtan pek çok konu ve kavramı ele almaktadır. Şair, öncelikle Ehl-i Beytin kulu olmakla övünmektedir ve “hakikat pîrleri” olarak tavsif ettiği Ehl-i Beytin yolundan asla dönmeyeceğini ifade etmektedir:

Kuliyuz âl-i abânun fakr ile
Fahr idüp tâc u kabâdan geçmişüz (G. 48/4)

Hakikat pîrleri Âl-i abâdur
Hasan Hüseyin cânlara safâdur
Benüm şâhum şehîd-i Kerbelâdur
Dönmezin niye döneyüm pîrümnden (Mus. VI/7)

Benüm gönlüm bir dîvâne delidür
Cân u dilden erenlerün kuludur
Benüm pîrüm Muhammed Alîdür
Dönmezin niye döneyüm pîrümnden (Mus. VI/6)

Şair, Ehl-i Beyte bağlılığını ifade ettikten sonra, onlar için dua etmeyi ihmal etmez:

Âline evlâdına eshâbına
Cümle-i evzâcına ahhâbına

Bin du‘a vü bin senâ
Ben gedâdan olsun anlardan yana (s. 35)

Ehl-i Beyt kültür ve düşüncesini yansıtan ifadeler bunlarla sınırlı değildir. Usûlî’nin şiirlerinde bu anlayışı yansıtan ifadeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. 1. Ali Motifi

Usûlî’nin şiirlerinde, Ehl-i Beyt sevgisi söz konusu olunca, öncelikle ondaki Hz. Ali sevgisi ve övgüsünü hatırlamakta yarar vardır.

Alevî-Bektâşî geleneği içinde sıkça rastladığımız motiflerden biri, Alevilerin bilmekle övündükleri ve çoğu kere sembollerle dile getirdikleri “Ali sırrı”dır. Bu kabul, tasavvufta önemli bir yeri olan “Nûr-ı Muhammediyye” teorisinin Şii geleneği içinde ifade edilen ve Alevîliğe uyarlanan biçimdir. Kısaca Allah’ın ilk yarattığı şeyin ne olduğu hususuyla ilgili bu izahta, Allah’tan ilk tecelli eden şey, Muhammed’in nûrudur; veya bir başka ifadeyle Muhammed-Ali’nin nûrudur. Çünkü Alevîler Kur’an’da geçen “nûr” ve “kandil” ifadelerinden hareketle nûr-ı Muhammedî’nin bir elmanın iki yarısı gibi birbirinden ayrılmayan Muhammed-Ali’nin nûrunun bileşimi olduğunu kabul ederler. Buna göre, nübüvvet

vasfının tezahürü olarak “Hz. Muhammed’i her kemâlin başlangıcı, her güzel hasletin menşei” olarak gören anlayış, Hz. Ali’yi de kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Yani, velâyet vasfının nübüvvetin devamı gibi anlaşıldığı tasavvufî-Şii düşüncenin yansımalarıyla, velâyet sahibi Hz. Ali, Hz. Muhammed’e nispet edilen vasıfları (nübüvvet hariç) kendisinde taşıyan ve onun devamlılığını sağlayan parçadır. Bu itibarla, ikisi birbirinden ayrılmaz ve birlikte zikredilir. Nûr-ı Muhammedî olgusu sadece manevî bir olgu değildir; Hz. Âdem’den itibaren bütün peygamberlerde tezahür ederek Hz. Muhammed’in şahsında tecessüd eder; yani cisimleşir. Alevî gelenekte bu durum, Hz. Peygamber’e isnat edilen “*Ali benden bir parçadır.*”, “*Ben ve Ali bir nûrdanız.*”, “*Etin etimdir, kanın kanımdır, cismim cismimdir.*” gibi sözlerle Hz. Ali’yi de içine alan bir tezahür süreciyle benimsenir.¹⁵ Bu durum, Usûlî’de “*Lahmûke lahmî ‘Ali-yi Murtezâdur sevdiğim (Mus. III/1)*” ifadesiyle yer alır. Bu düşüncenin bir gereği olarak Hz. Ali, tıpkı Hz. Muhammed gibi “pîr/önder” olarak görülür, şefaet her ikisinden istenir:

Ayrıldum yârdan Usûlî meded deli oldum deli
Âh pîrüm Muhammed ‘Alî himmet eylen himmet eylen (G. 65/7)

Çocukluk çağından itibaren yirmi küsur sene müddetince Hz. Muhammed’in yakınında bulunan Hz. Ali’nin en önemli vasıflarından biri de İslâmî ilimlere ait geniş bilgisidir. Sure ve ayetlerin iniş yeri, zamanı, sebepleri tefsiri... gibi, Kur’an bilgilerinden başka, Hz. Peygamber’in hadisleri konusundakiengin vukufu, hükümlerindeki isabeti dolayısıyla “ilim şehrinin kapısı” sayılan Hz. Ali¹⁶, bu yönüyle de Usûlî’nin övgüsüne mazhar olmuştur. Şair, hakikat yolunun yolcularına Hz. Ali muakkibi olmayı tavsiye etmektedir. Ancak, bu şekilde şeytandan uzak durmak mümkün olacaktır:

‘Alî gibi hakikat mâlik oldun mülke billahi
Sıdınsa kuvvet-i lâ-havl ile bâzû-yı şeytânı (G. 127/12)

Hz. Ali, kahramanlığı ile de anılır. Bu nedenle o, Allah’ın aslanı anlamında “Esedullah” ve döne döne hamle yapan aslan anlamına gelen ve annesi tarafından verilen “Haydar-ı Kerrâr” sıfatıyla da anılmıştır:

Kapdı gönlüm Yûsufın gürk-i belâ hânım yetiş
Kurtar anı gel ‘Alîlik eyle arslanum yetiş (G. 52/1)

Mü’minüm Kerrâr hakkı’çün kitâb-ı hüsnüne
Ba’d-ezîn lâzım degül tekrâr senden dönmezem (G. 92/6)

¹⁵ M. Saffet Sarıkaya, “Şah İsmail Hatayî’nin Şiirlerinde Hz. Ali”, (erişim adresi: <http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/Sahismail.pdf>, erişim tarihi: 28 Mart 2010).

¹⁶ Ceyhan, age, s. 11.

Hız. Ali'nin kahramanlığı, Allah için kaniyla, maliyla vs. her türlü fedakârlıkta bulunmasıdır. Bu bağlamda Hız. Ali'nin kahramanlık, şecaat ve cesaretini gösteren ve "Ali'den başka fetâ/yiğit, Zülfikârdan başka kılıç yoktur." ¹⁷ sözü, Alevî-Bektâşî kültüründe önemli bir yere sahiptir. Usûlî'de de bu sözü ifade eden mısralara rastlamak mümkündür:

Gerçi böyle sûretâ dervîş ü 'uryânuz velî
'Âlem-i ma'nâya baksan Zülfikâr-ı Haydaruz (Kıta IV)

Fetâlık/yiğitlik, sadece gazâ meydanındaki yiğitlik anlamında değildir. Fetâlık, yiğitlikle beraber kişiyi toplumda diğerlerinden farklılaştıran, cömertlik, konukseverlik, merhametli ve şefkatli olmak gibi pek çok hasleti de içerir. Alevî kültüründe bunu ifade eden birçok terim vardır. Bunlardan birisi de Hız. Ali'nin "Hel etâ" ile anlatılmasıdır. Bu terim özellikle onun cömertliğinin Kur'an tarafından tasdik edildiğini ifade içindir. Bu durum Musâ er-Rızâ övgüsünde yazılan bir müseddeste; "*Zât-i pâkünde tecellî itdi sırr-ı Hel etâ (Mus. III/2)*" mısraı ile ifade edilmektedir.

Buradaki "Hel etâ" lafzı İnsan/76 suresinin ilk kelimelerinden iktibastır. Rivayete göre Hasan ve Hüseyin hastalanmışlardır. Hastalıktan kurtulmaları için Hız. Ali'ye "bir şeyler adasanız iyi olur" diyenler olmuştur. O da üç gün oruç tutmayı adanmış ve ev halkı da kendisine iştirak etmiştir. Birinci gün yiyeceklerini iftar vakti kapıya gelen bir dilenciye, ikinci gün bir yetime ve üçüncü gün bir esire vermişler, kendileri sadece su ile iftar ve imsak etmişlerdir. Bunun üzerine sûrenin 7-22. âyetleri nâzil olmuştur ¹⁸. "*Onlar, şiddeti her yere yayılmış bir günden korkarak verdikleri sözü yerine getirirler. Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. 'Sizi Allah rızâsı için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz'...*" ¹⁹

1. 2. On İki İmam Motifi

On İki İmam, Şiilere göre, dini korumak ve hükümlerini yerine getirmek için Hız. Peygamber'e halife ve vâris olduklarına inanılan on iki kişidir. Divan şiirinde, bazı imamlar için ayrı ve hepsi için de ortak olmak üzere birçok manzumede On İki İmam'dan bahsedilmiştir. Bu manzumelerde şiirin kendine has yapısı içinde imamların hayat hikâyeleri, faziletleri, ilme ve irfana vukûfları işlenmiştir. Usûlî'nin şiirlerinde de On İki İmam'la doğrudan ilgili olarak -düvazdeh imam övgüsünde- iki manzume dikkati çekmektedir. Bu manzumelerden birincisi "*Müseddes fî Mehd-i İmâm Musâ er-Rızâ*" başlığını taşımaktadır. Bu manzumede şair, Ali Rızâ'ya "Şâh-ı Horasan" diye seslenmekte ve onun Hız.

¹⁷ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992, 100.

¹⁸ M. Saffet Sarıkaya, "Şâh İsmail Hatayî'nin Şiirlerinde Hız. Ali", (erişim adresi: <http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/Sahismail.pdf>, erişim tarihi: 28 Mart 2010).

¹⁹ El-İnsan, 76/7-10.

Ali gibi şah-ı evliya olduğunu ifade etmektedir. Hz. Ali bahsinde ifade ettiğimiz “Hel eta” sırrının Rıza’nın temiz kişiliğinde vücut bulduğunu ifade ettikten sonra, ser-pençe-i Âl-i abânın Rıza ile kuvvet bulduğunu söylemektedir. Rıza, Hz. Peygamber’in ve Hz. Ali’nin nakdidir. Bu övgülerden sonra da diğer imam-lar anılır:

Nâme-i ikbâlde nâmı ‘Alî Mûsa’r-Rızâ
Kendi şah-ı evliyâ ceddi Aliyyü’l-Murtezâ
Oldı lâmi’ safha-i vechinde nûr-ı Mustafâ
Zât-ı pâkünde tecellî itdi sırr-ı Hel Etâ
Buldı kuvvet lâ-cerem ser-pençe-i Âl-i abâ
Esselâm ey hazret-i şah-ı Horâsân esselâm (Mus. III/2)

...

Mustafâ vü Murtazânun nakdisin ey pâk-i dîn
Hem Hüseyin ile Hasan hem Şâh Zeyne’l-Âbidîn
Bâkır u Sâdık hem dahı Kâzım imâm-ı hem-nişîn
Hem Takiyyi bâ-Nâkî hem Askerî sensen
Mehdî-i sâhib-zamânsın hâdî-i rûy-ı zemîn
Esselâm ey hazret-i şah-ı Horâsân esselâm (Mus. III/4)

Şairin yazmış olduğu varsağı da düvazdeh özelliği taşımaktadır. Bu manzu-medde şair, “pir”inin yolunun Hak yolu olduğunu belirttikten sonra, bu yoldan dönmeyeceğini, âl-i abâ olarak ifade ettiği Ehl-i Beytin hakikat pirleri olduğunu belirtir, On İki İmam’ın ismini ayrı ayrı anarak bağlılığını dile getirir:

Benüm gönlüm bir dîvâne delidür
Cân u dilden erenlerün kulıdur
Benüm pîrüm çün Muhammed ‘Alîdür
Dönmezin niye döneyin pîrümnden

Hakikat pîrleri Âl-i abâdur
Hasan Hüseyin cânlara safâdur
Benüm şahum şehîd-i Kerbelâdur
Dönmezin niye döneyin pîrümnden

Zeyne’l-Âbidîndür gönlümde cânum
Muhammed Bâkırâ bakar bu cânum
Câ’fer-i Sâdıkdur dînüm imânum
Dönmezin niye döneyin pîrümnden

Kâzım bize bir ni’metdür Hudâdan
Râzıdur Hak ‘Alî Muse’r-Rızâdan
Muhibbüz Nakîye kâlû belâdan
Dönmezin niye döneyin pîrümnden

Nâkî Hakdan imâm-ı pîşvâdur
‘Askerî düşmene tîg-ı kazâdur
Muhammed Mehdi hod sırr-ı Hudâdur
Dönmezin niye döneyin pîrümnden (Varsağı, 6, 7, 8, 9)

1. 3. Kerbelâ Faciası

Hız. Peygamber’in torunu Hız. Hüseyin’in Emevilerce şehit edildiğı Kerbelâ olayı, Müslümanlar tarafından daima üzüntüyle karşılanmış ve hiçbir zaman unutulmamıştır. Arap ve Fars edebiyatında olduğı gibi, Türk edebiyatında da Hız. Hüseyin’in şehit edilmesini anlatan manzum ve mensur eserlerle -bu konuda yazılmış mersiyeler başta olmak üzere- Kerbelâ adı önemli bir motif olarak yer almıştır²⁰. Türk muhayyilesinde Kerbelâ, Hız. Hüseyin’le ailesinin ve yakınlarının topluca şehit edildiğı bir yerin adı olmanın dışında bu elim vakayı ifadelendiren pek çok şair ve edip tarafından âdeta bir remiz ve mazmuna dönüştürülerek “vak’a-i dil-sûz-i Kerbelâ, haber-i Kerbelâ” gibi adlarla da anılan acıklı bir konunun adı olmuştur²¹. Usûlî ise şiirlerinde Kerbelâ’yı Türk edebiyatındaki genel yaklaşıma uygun olarak anar. Ona göre Kerbelâ, öncelikle Hız. Hüseyin’in şehit edildiğı yerdir:

Yâ Hasan yâhûd Hüseyin-i Kerbelâdur sevdigüm
Lahmûke lahmî ‘Alî-yi Murtezâdur sevdigüm (Mus. II/1)

Bir beyitte de Kerbelâ, sevgilinin bulunduğı yer olarak ifade edilmektedir:

Eşigin toprağının her taşı âdem başıdur
Kûyunun her kûsesi bir Kerbelâdur sevdigüm (G. 86/5)

1. 4. Yezîd

Muaviye’nin oğlu ve Emevî devletinin ikinci halifesi olan Yezid, Hız. Hüseyin’in Emevilerce katledildiğinde halifeydi. Bu yüzden Yezid, Müslümanlarca hep olumsuzluklarla anılmış ve genellikle her türlü kötülüğün sembolü olarak kabul edilmiştir. Usûlî de şiirlerinde Yezid’i olumsuzluklarla anmaktadır. O, sevgili uğrunda can vermekten imtina edenleri Yezid olarak görmektedir:

Semend-i nâz ile itdükce cevân
Yezîd olsun yolında virmeyen cân (s. 53)

Bu hüsn ü cemâl ile güzeller şâhısun şâhum
Yolında cân u baş terkini urmayan Yezîd olsun (G. 99/2)

²⁰ Türk Edebiyatında, Kerbelâ Mersiyeleri hakkında geniş kapsamlı bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada 204 şaire ait 517 manzume bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Arslan ve Mehtap Erdoğan, *Kerbelâ Mersiyeleri*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2008.

²¹ Mustafa Uzun, “Türk Edebiyatında Kerbelâ”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 25, Ankara, 2002, s. 274–275.

1. 5. Mehdî Motifi

Muhammed Mehdî, küçükken Samarra'da kaybolmuştur. Bunun için ona "İmâm-ı Mektûm" denmektedir. İsnâ Âşerîye fırkası onun hâlâ hayatta olduğunu inanır ve tekrar ortaya çıkmasını bekler.²² İslam dünyasında farklı tezahürleri olan Mehdîlik konusu, geleneksel Alevî çevrelerinde on ikinci imâm Muhammed el-Mehdî'nin mağarada sır olduğu ve bir gün mutlaka dünyaya gelerek haksızlıklara son vereceği şeklindeki inançla sahiplenilmektedir.²³ Usûlî de bu motifi benzer şekilde kullanır ve Mehdî'nin sırr-ı Hudâ olduğunu belirtir:

Muhammed Mehdî hod sırr-ı Hudâdur
Dönmezin niye döneyin pîrümünden (Varsağı, 9)

SONUÇ

Sonuç olarak Usûlî, samimi bir Ehl-i Beyt muhibbi ve taraftarıdır. Divanı'nda Ehl-i Beyt kültür ve düşüncesini yansıtan pek çok konu ve kavramı ele almış olan şair, Ehl-i Beyti, "hakikat pîri" olarak vasıflandırmış, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'yi kendine "pîr/önder" olarak seçmiş ve her fırsatta onlara bağlılığını ifade etmiştir. On İki İmâm'ın ismini tek tek anarak yolunun onların yolu olduğunu ve hepsine ayrı ayrı sevgi beslediğini dile getirmiştir.

KAYNAKLAR

- Ceyhan, Adem, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap Yayınları, Ankara, 2006.
- Çavuşoğlu, Ali, "Ehl-i Beyt Sevgisinin Tercümanları", (erişim adresi: <http://www.marife.org/12-cavusoglu.htm>, erişim tarihi: 14 Nisan 2010).
- Dölek, Adem, "Sekaleyn Hadisi ve Değerlendirilmesi", (erişim adresi: <http://www.marife.org/12-dolek.htm>, erişim tarihi: 14 Nisan 2010).
- Filibeli Ahmet Hilmî, *İslâm Tarihi (Hz. Peygamber Zamanından Günümüze Kadar)*, (Çev. Ziya Nur), İstanbul, 1982.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İn-kılâp Yayınları, İstanbul, 2004.
- İsen, Mustafa, *Usûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990.
- Karaman, Fikret, "Ehl-i Beyt", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, (erişim adresi: <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/basiliyayin/dinikavramlaroku.asp?id=378&harf=E>, erişim tarihi: 28 Mart 2010).

²² Filibeli Ahmet Hilmî, *İslâm Tarihi (Hz. Peygamber Zamanından Günümüze Kadar)*, (Çev. Ziya Nur), İstanbul, 1982, s. 273.

²³ Mustafa Ünver, "Nesimî'de Ehl-i Beyt Sevgisi", *I. Uluslararası Seyyid Nesimî Sempozyumu Bildirileri*, (Haz. Gülağ Öz), Ankara, 2005, s. 230.

- Kaya, Doğan, *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.
- Öz, Mustafa, “Ehl-i Beyt”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 10, İstanbul, 1994.
- Latîfî, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ*, (Haz. Rıdvan Canım), AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Öz, Mustafa, “Ehl-i Beyt”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 10, İstanbul, 1994.
- Özel, Ahmet, “Âl”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2, İstanbul, 1989.
- Sarıkaya, M. Saffet, “Şah İsmail Hatayi’nin Şiirlerinde Hz. Ali”, (erişim adresi: <http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/Sahismail.pdf>, erişim tarihi: 28 Mart 2010).
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Uzun, Mustafa, “Türk Edebiyatında Kerbelâ”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 25, Ankara, 2002.
- Ünver, Mustafa, “Nesimî’de Ehl-i Beyt Sevgisi”, I. *Uluslararası Seyyid Nesimi Sempozyumu*, (Haz. Gülağ Öz), Ankara, 2005.
- Yılmaz, Mehmet, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992.

ÇORUM VE SİVAS'TAN DERLENMİŞ HALK ŞİİRİ METİNLERİNDE “KONU” VEYA “AMAÇ” OLARAK HACI BEKTAŞ VELİ

Yrd. Doç. Dr. M. Mete TAŞLIOVA

Hitit Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Halk şiiri sözlü geleneğe dayanmaktadır. Sözellik Türk kültürünün temel özelliğidir ve her türlü tecrübe bu güne kadar sözlü olarak aktarılmıştır. Bu nedenle inanç ve inanç konuları da bu sözlü kültür üzerinden günümüze ulaşmıştır. Çorum ve Sivas komşu iki şehirdir. Benzer tarihi ve kültürel özellikleri vardır. Alevi-Bektaşî inancı bu ortaklıklar arasındadır. Alevi Bektaşî şairler Hacı Bektaş Veli hakkında şiirler yazar. Şiirlerin benzer ve farklı özellikleri vardır. Bu çalışmada benzer ortak ve farklı yönler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sözlü gelenek, âşıklar ve tasavvuf, Çorum ve Sivas âşıkları, yazılı kültür, icra ortamları

GİRİŞ

Halk şiiri, günümüz Türk sözlü kültür geleneğinde, dinî-tasavvufî içeriğe sahip şiirlerin söylendiği <yazıldığı> en güçlü alandır. Âşık, şair veya ozan sıfatlarından hangisinin tercih edildiğine bakılmaksızın, edebî eser niteliğine bağlı olarak üretilen nazım birimleri, şekil ve tür özellikleriyle ortak bir söyleyişe sahiptir. Hâlihazırda çeşitli icra ortamlarında oluşturulan halk şiiri örneklerinde, Hacı Bektaş Veli, bazı metinlerde sadece bir “konu” iken tespit ettiğimiz farklı şiir metinlerde de başlı başına bir “amaç” yönüyle ele alınmaktadır. “Konu” veya “amaç” nitelendirmesini, birbirinden “farklı” bir kavram olarak da ele alabiliriz; bunun yanında amacın üzerinde durulan tema olduğu durumda, dolaylı da olsa “konu” ile bir arada ele alınmış olmaktadır. Ancak, bu tebliğ kapsamında, dolaylı olarak birbirine bağlı bulunan bu iki “nitelemeyi”, şiir örneklerinden hareketle, ayrı başlıklar altında ele alacağız. Doğrudan veya dolaylı olarak Hacı Bektaş Veli’yi işleyen her şiir doğal olarak “konusunu” Hacı Bektaş’tan ve Bektaşilik’ten almaktadır. Ancak, konunun Hacı Bektaş Veli olduğu şiirlerde, genel yapıyla Anadolu tasavvufunun köşe taşlarından “Pîr” anlatılmaktadır. Alevi-Bektaşî inancını ve genel olarak da Hacı Bektaş Veli’yi anlatan şiirlerde birden çok başlığın işlendiği “konu” yaklaşımını görüyoruz. Bu yaklaşımı, Anadolu sahası âşıklık geleneğinin <âşık tarzı> önemli merkezlerinden sayılan Çorum ve Sivas’tan tespit ettiğimiz gelenek temsilcilerinin Hacı Bektaş Veli’yi işleyen şiir örneklerinden hareketle ele alacağız.

Bu çalışma kapsamında incelediğimiz şiir metinleri; antoloji, biyografi kitapları ve dergi gibi yazılı kaynaklar ile görüşme yaptığımız gelenek temsilcilerinden tespit edilmiştir. Tamamına yakını 11’li hece ölçüsüyle oluşturulmuş şiirlerde, Hacı Bektaş Veli genel olarak; din büyüğü ve tarihî kişilik olarak vurgulanarak veli, pîr, hünkâr olarak ele alınmaktadır. Şiir metinlerinde olduğu kadar, yazılı basılı kaynaklarda da hâlihazırda; İslam tarihinin önemli isim ve kaynaklarından olması bakımından Anadolu tasavvuf yapısı içinde, İslam inancının, her

renk ve tonunda, Hacı Bektaş Veli'nin ele alındığını görmekteyiz. Ancak, bu çalışmada yoğun olarak her iki yöreye mensup Alevi-Bektaşî “sözlü kültür muhiti”ne mensup kaynak kişilerin şiirleri esas alınacaktır.

Hacı Bektaş Veli; Orta Asya'da Ahmet Yesevî dergâhında yetişen, sonra görevle Anadolu'ya gelen, özellikle Hristiyan toplumun çok olduğu Ürgüp-Göreme bölgesine yerleşerek orada dergâhını ve ocağını uyandıran, bir yandan Anadolu'nun Türkleşmesi-İslamlaşması konusunda çalışan, diğer yandan merkezden muhite yayılacak ve genişleyecek olan Türk coğrafyası için örnek liderler yetiştiren, Türk toplumunu birlik-beraberlik ülküsünde bütünleştiren gerçek bir mutasavvıf ve toplumun hocasıdır (Güzel 2006: 521). Aslen Horasanlı olan ve Nişâbur şehrinde doğduğu bilinen Hacı Bektaş Veli şeyhinin dergâhında üç yıl hizmet ettikten sonra, şeyhinden emanetleri ve icâzâtı alır (Güzel 2002: 37-38). Sözel bellekte, Hacı Bektaş Veli'yi tanımlamak ve onu Alevi-Bektaşî inanç yapısında konumlandırmak, yazılı kaynaklarda verilen bilgilerle örtüştüğü gibi, bazı yönleriyle çok daha “yüceltilmiş” makamda anlatılmaktadır. Şiir metinlerinde Hacı Bektaş Veli Anadolu İslâm tarihinin temel taşlarından biri olarak görülmekte ve Ahmed Yesevî'nin “hikmet”li sözlerini Türk insanına taşıyan “Pir” olarak gösterilmektedir.

Hece ile oluşturulmuş Türk tasavvuf edebiyatı metinlerinde, “anlatmak-öğretmek” düşüncesine uygun olarak konu, olabildiğince açık bir söyleyişle ifade edilmektedir. Esasen, gerek halk şiirinde gerekse divan tarzında oluşturulmuş eserlerde “kusur” sayılabilen şekil özellikleri, tasavvufî şiirlerde çok da üzerinde durulan bir husus değildir. Bu nedenle, tebliğin de başlığı olan şiir metinlerinden hareketle “konu” veya “amaç” yönleriyle, Hacı Bektaş Veli'nin ele alınış biçimi önem taşımaktadır.

Tebliğimizin temel yaklaşımı “konu” ve “amaç” yönüyle Hacı Bektaş Veli olduğu için elimizdeki şiirlerin oluştuğu “bağlam”ı tespiti dönük bir inceleme yapılmayacaktır. Çorum başta olmak üzere Sivas yöresinde de geçerli olduğu biçimiyle; günümüzde şiir metinlerinin oluşturulma ve icra edilme biçimi; geneli itibarıyla ayin-i cemler, köy ve yaylalarda yapılan şenlikler ile şölenler, şehir ortamında dernek, vakıf ve diğer cemiyet hayatına dair mekânlar, yörenin yetiştirdiği önemli kişilerin ve gelenek temsilcilerinin anıldığı “özel gün ve gece” programları, radyo veya televizyon yayınlarıdır.

Görüştüğümüz gelenek temsilcileri, şiirlerini “düşünerek” yazdıklarını ve metinler üzerinde daha sonra çeşitli düzeltmeler veya değiştirmeler yaptıklarını ifade etmişlerdir¹.

¹ Şiir metinlerinde görülebilecek; hece hataları, kafiye ve redif kusurları, kelime yanlışları, şiiri aldığımız kaynaktaki şekli korunarak aktarılmıştır. Bu nedenle, herhangi bir değiştirme-düzeltilme yapılmadığı için, kelimelerin yazılışı da dahil olmak üzere, görülecek her türlü kusurlar, şiiri alıntıladığımız kaynakla ilgilidir.

Türk tasavvuf düşüncesinin zirve şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen ve adına kurulan Bektaşîlik tarikatıyla Batı Türkleri'nin düşünce dünyasında, siyasî hayatında göz ardı edilmesi mümkün olmayan etkileri olan Hacı Bektaş Veli üzerine, Türkoloji çalışmaları çerçevesinde gerek bizde gerekse Batı'da bir hayli yayın yapılmıştır. "Bektaşî Edebiyatı" veya diğer adlandırılışıyla "Alevi-Bektaşî Edebiyatı" hakkındaki araştırmaların dışında, Hacı Bektaş Veli sevgisiyle ortaya konulmuş çeşitli yazmalara ve daha ziyade sözlü geleneğe dayanan çalışmalar da bulunmaktadır (Oğuz 1996: 88; Oğuz 2000: 88).

İslam inancının farklı yorumlarına gönül vermiş ehli dil kaynak kişilerde olduğu gibi, özellikle Alevi-Bektaşî inanç yapısı içinde; genel kabullere dair konular ve düşünceler, Hacı Bektaş Veli'yi "konu" veya "amaç" bağlamında ele alınarak işlenmektedir. Çorum ile Sivas'ta tarım ve hayvancılığın yoğun olarak şekillendirdiği sosyal hayata paralel olarak, gelenek temsilcilerinin önemli bir kısmı, alt gelir grubundan kişilerdir. Bu yönüyle, duygularını ve çaresizliklerini şiirleriyle dile getirmektedirler.

Bunun yanında, her iki yörenin gelenek temsilcileri; şiir söylemeğe başlangıç ile saz çalmaya ilk adımı öncelikle kendi çevrelerinden etkilenererek başlamışlardır. Farklı illerde olduğu gibi Çorum ve Sivas yöresinde de, Alevi-Bektaşî kültür muhiti mensupları, bu yoldaki ilk eserleri; katıldıkları ayin-i cemlerde, âşık veya ozan sıfatıyla şiir söyleyen gelenek temsilcilerinin çeşitli icra ortamlarında sundukları eserlerinde ve yazılı-basılı malzemeden okuyarak öğrenmektedirler. Buna son yıllarda gördüğümüz, kaset, CD ve Internet ortamında kaydedilmiş olarak pazarlanan sesli görüntülü elektronik materyali de ekleyebiliriz.

Çorum, genel anlamda âşık sanatı veya âşıklık sanatı (âşık edebiyatı) olarak bilinen bu kültür dalının, Orta Karadeniz yöresinde olmasıyla, Doğu Anadolu ve Orta Anadolu bölgeleriyle birlikte önemli tarihî merkezlerindendir. Genel yapısı itibarıyla, geleneksel âşık tarzının yanında, tekke-tasavvuf veya dinî-tasavvufi (Alevi-Bektaşî) Türk şiiri hususiyetleriyle bir arada iki kol hâlinde gelişme gösteren Çorum Halk Şiiri, zenginliğini de bu noktada kazanmış ve sürdürmüştür (Taşlıova 2008: 21).

Görüşme yaptığımız sözlü kaynakların ve elimizdeki şiir metinlerinin içeriğine baktığımızda özelden genele veya genelden öze doğru söyleyişe bağlı olarak; Alevi-Bektaşî inancından başlayıp Hacı Bektaş Veli'yi anlatmak veya bunun simetrisi hâlindeki söyleyişler tercih edilmektedir. Kimi zaman da genel kabuller mısralara dökülmemekte bunu destekleyici mahiyette Hz. Ali veya Hacı Bektaş Veli temel öğe olarak sunulmaktadır. Bazı şiirlerde ise isim verilmeksizin ideal olan veya en azından ortalamanın üstünde bulunması icap eden kişilik özellikleri anlatılmaktadır. Bununla beraber Hacı Bektaş Veli'nin Hz. Ali ile beraber düşünülmesinin, halk şiiri metinlerinde bol miktarda örneği mevcuttur. Ço-

rum'lu Hüseyin Denkli'nin "Hacı Bektaş Veli" isimli şiirinin dördüncü dörtlülüğü şöyledir:

Müminlerin de selisin
Burcu esen çan yelisin
Hem Ali'sin hem velisin
Hünkâr Hacı Bektaş Veli
(Barışcan 2008: 296)

Hacı Bektaş Veli'nin, Ali nesli olduğu konusundaki söyleyişler ortaktır. Hacı Bektaş Veli hem Veli'dir hem Ali. Başka türlü söylenirse Hacı Bektaş Veli yeniden dünyaya gelmiş (don değiştirmiş) Ali'dir. Öyle ki artık Ali Veli'dir, Veli de Ali. Horasan'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli olarak görünen Ali'dir (Bal 1999: 37, 40). Bu kabulü Sivas'lı söz erbabı Ali Metin'in "Pir Hacı Bektaş" isimli şiirinde görmekteyiz:

"Kardeş olun" diye tarikat kurdun	Al bayrağın sen kırmızı kanısın
Hakikat yolunda çok savaş verdin	Âlem bilir ululardan ulusun
Aslanın ağzında hatemi gördün	Allah'ın aslanı Hazret Ali'sin
Ali'sin inancım var Hacı Bektaş	İnancımız sana var Hacı Bektaş
Pir Sultan'a giden yol Hacı Bektaş	Gerçeklere giden yol Hacı Bektaş

(Kaya 2009e: 269-270)

Sivas ve Çorum yöresi âşık ve şairlerinin şiirlerinde Hacı Bektaş Veli; "Pir Hacı Bektaş", "Hacı Bektaş", "Pir" biçimleriyle geçmektedir. Şiirlerde kafiye döner ayak veya tek ayak esasına dayalı olarak yine "Bektaş" "Pir Hacı Bektaş" gibi isim köklü kelimelerle seçilmektedir. Türk tasavvufunda, Hoca Ahmed Yesevî için yaygın olarak kullanılan "pîr" unvanı, asırlardır ilâhî aşk yolculuğunda erişilmesi güç bir zirve, rehber ve önder karşılığındadır (Canım 1996: 10). Şiir metinlerinde bu unvanın, Hacı Bektaş Veli için de, gerek halk arasında gerekse halk şairleri ve âşıkları arasında kullanılması, Hacı Bektaş Veli'nin Yesevî'ye benzetilmesi veya Anadolu'nun Yesevî'si görülüyor olmasıyla ilgilidir. Özellikle, genel kalıp söyleyişlerin dışına çıkmış "söz ustaları" için, "pîr" sıfatıyla Hacı Bektaş'ın bir arada tercih edilmesi tamamen bir şuur, bir tasavvur göstergesidir. Bunun yanında, Hacı Bektaş Veli için yazılmış "amaç" yapılı şiirlerinde yanında, bazı şiirlerde ise Hacı Bektaş Veli, Alevi-Bektaşî inanç sisteminin diğer önemli "değerleri" gibi sadece zikredilen veya ismen değinilerek tek dörtlükte veya tek bir mısra da "ismen" vurgulanan bir "konu" hâlinindedir. Esasen, bir şiirin Hacı Bektaş Veli adıyla veya kafiyesiyle oluşturulması, o şiirin temel "amacının" Hacı Bektaş Veli olduğu sonucunu doğurmamaktadır. Şiir metinlerinde, gerek konu gerekse amaç bağlamında anlatılmak istenen temelde Alevi-Bektaşî sistematigi içinde, genel kabuller veya değerler bütünüdür. Bu düşünce, şiire Hacı Bektaş Veli isminin verilmesiyle ya da mevcut bir şiirin bazı dörtlük-

lerinde Hacı Bektaş Veli'yi anmak biçiminde görülmektedir. Hacı Bektaş Veli'ye yer veren "Rüya Âlemi" isimli şiir bu tarza örnek verilebilir:

Rüya âlemine daldım uykuyla
"Ben gerçeği gördüm deli" dediler
Allah'tan bir ayet inmiş vahiyle
"Hak Muhammet Hakk'ın kulu" dediler

Bir kapıdan girdim pirlər oturmuş
On iki İmam da hizmet yetirmiş
Sanki yüzlerini nura batırmış
"İşte Şah-ı Merdah Ali" dediler

Cemalini gördüm kırklar yolunda
Abası sırtında asa elinde
Yunus'u sağında Tapduk solunda
"Hünkâr Hacı Bektaş Veli" dediler

İmam Hüseyin'i göremez her can
Kerbelâ'da kana bulanmış bican
İki ağaç gördüm bir yağlı urgan
"O da Pir Sultan'ın hali" dediler

Mevlânâ'yı gördüm şehir-i Konya'da
Bir can tazelandı arık bünyede
Özgürce yaşarım yalan dünyada
"O yol Atatürk'ün yolu" dediler

Emanetî der ki uyandım düştən
Olanı biteni anlattım baştan
Bir dolu içmeden geçti iş işten
"Aktı erenlerin seli" dediler
Servet Yıldırım (Emanetî) (Kaya 2009b: 2003)

Bu şekilde "konu" mahiyeti taşıyan Sivas'lı Fezaî'nin "İçinde" isimli şiirinin Alevi-Bektaşî kültürünün tasavvuf düşüncesinde var olan temel düsturlarını ve değerlerini anlattığı önemli hususlar arasında Hacı Bektaş Veli de yer almaktadır:

(...)
Aslın Hak Muhammed Ali'den gelir
Nurun Hacı Bektaş Veli'den gelir
Desturun erenler nutkundan gelir
Canana mihmansın meydan içinde

(...)
Kul Fezaî bu meydanda his aldı
Münkirin gönlünde hâlâ pas kaldı

Erenler bu demde nasibin aldı
İspatta imanım meydan içinde (Kaya 2009b: 361)

Aynı biçimde, genel Alevi-Bektaşî kabullerini anlatan ve bu konu bütünlüğü içinde her biri müstakil anlam taşıyan "değerler" in anlatılmasına bir örneği de yine Sivas'lı Metinî (Ali Metin) dile getirmektedir. Dört kıtalık "Muhammed Ali Çağırır" isimli şiirinin son iki dördlüğü şöyledir:

(...)
Muhammed Mustafa Nebiyullah'tır
Ali, Keremallahu Veliyullah'tır
Üçü birdir biri yine Allah'tır
Yollarım Muhammed Ali çağırır
Metinî bir vücut Muhammed Ali
Biri "Cemal" ıdır biri "Celâl"i
Mürşidimiz Hacı Bektaş Veli
Bellerimiz Muhammed Ali Çağırır (Kaya 2009d: 134)

Allah'ın mağfiretine vesile olması inancıyla başta Hz. Peygamber olmak üzere, din büyüklerinden "şefaat" dilenmektedir. Yalnızca günahların bağışlanmasını dilemekten ibaret olmayan yakarış ifadeleri, İslam tasavvufunun temel şiir "türleri" arasındadır. Elimizdeki şiirler, "didaktik" eda ile beraber "yaratılış gayesine uygun" iman ehli olabilmeyi de içermektedir. Şiirlerde "eşref-i mahlûkat" mertebesinin üstüne çıkan ve bu nedenle halk arasında "kâmil insan" konumunda farklı "sıfatlarla" nitelenen kişilikler birer "vesile" mertebesinde görülmektedir. Özellikle "sözlü kültür" şartları düşünüldüğünde, yazılı kültür ortamının okul <medrese, dergâh, ayin-i cem> gibi eğitim kurumlarından nasiplenmemiş halk arasında, "kemâlat" ehli olarak görülen isimler, yaşadığı dönemde olduğu gibi vefatından sonra da "manevi ilham kaynağı" yönüyle yaşatılmaktadır. Bu konuya Sivas'lı Öksüz'ün ve Çorum'lu Âşık (Kul) Hüseyin'in şiirlerinin son dördlüğü örnek gösterebiliriz:

(...)
Öksüz eydür hizmet eyle uluya
Niyaz eyle Hacı Bektaş Veli'ye
Sıdk ile çağırırım pirim Ali'ye
Elbet bunda meyil dür edenler var (Kaya 2009d: 340-341)

(...)
Kul Hüseyin, Ali, Naki, Askeri
Mehemmed Medhi'nin aşkı eseri
Balım Sultan'dı sahipzaman eri
Nur-u Hacı Bektaş Veli'm var benim (İvgin 2009: 54)

“El yazması” eserlerde görüldüğü gibi (Eğri 2008: 1098) sözlü gelenek ürünü olan şiir metinlerinde de Allah sevgisi, Allah’ın merhametini dilemek, tâliblere nasihatler, dünyanın faniliği, insan sevgisinin önemi, günahattan kaçınmak, cennet ve cehennemin gerçekliği ile beraber yapılması gerekenler, on iki imam, cehalet, bilgi, cimriliğin kötülüğü vurgulanan konulardandır. Ayrıca, “dört kapı kırk makam” da yazılı kaynaklarda üzerinde durulan temel konulardan biri olduğu gibi, sözlü geleneğin işleyişinde de önemle ele alınan hususlar arasındadır. Türk tasavvuf geleneğinde “erkânâme” olarak bilenen türde değerlendirilen söyleyiş, tasavvuf şairlerinin en zengin örneklerini verdiği alanlardandır. Çorum’lu ve Sivas’lı halk şairleri ve âşıkların şiirlerinde, “adâb” ve “usûl” dair birçok örnek metin bulunmaktadır. Buna Çorum’lu Âşık Arabî’nin (Arap Demir) “Pir Hacı Bektaş” isimli beş kıtalık şiirinden örnek verebiliriz:

Seven dostlar bana bir düşman çıktı	Sanma beni kader ile haklaştı
Sargısız yaremin suları aktı	Geldi gitti felek bana daklaştı
Acımadı zalim yüreğim yaktı	İçimdeki dertler bine yaklaştı
Şu dünya başıma dar Hacı Bektaş	İnanmazsan işte gör Hacı Bektaş
Günlerce bekledim darda ölümü	Arabî’yim hasret kaldım o yare
Sam yeli soldurdu gonca gülümü	Acep bulunur mu derdime çare
Bin parça edesin kanlı zalimi	Yönümü çevirip yalvardım pire
Yalvarırım sana Pir Hacı Bektaş	N’olur muradımı ver Hacı Bektaş

(Yaşayan Halk Ozanları, 2008: 41)

Şiirlerini aldığımız gelenek temsilcilerinin önemli bir kısmı ilkokul mezunudur. Şehirde yaşayanlar olmakla birlikte, çoğu köyde yaşamakta; tarım ve hayvancılık ile hayatını kazanmaktadır. Bazı isimlerin şiire yönelmesinde köyündeki sazlı-sözlü ortamın büyük rolü olmuştur. Sık sık katıldıkları ayin-i cemlerde deyişler de önemli katkı sağlamıştır. Bunun yanında, basılı kitapları okumak da yöre âşıkları başta olmak üzere şiire ilgi duyanların kendilerini geliştirmeleri ve ilk şiirlerinde “taklit” etmeğe yöneldikleri kaynaklar arasında sayılabilir. Sivas’lı “âşık” veya “ozan” sıfatı ile şiir söyleyenlerde Âşık Veysel etkisi açık şekilde görülmektedir. Özellikle Şarkışla’lı temsilciler için, Veysel ile tanışmış olmak ve Veysel tarzında şiirler söyleyerek “geleneğe dahil olmak” söz konusudur. Âşık Veysel ile birlikte Ali İzzet Özkan, Pir Sultan, Kul Himmet, Viranî, Ruhsatî, Minhacî ve Sefil Selimî de gelenek temsilcilerinin “usta” konumunda saydıkları isimlerdendir.

Yaygın kullanılışı ile Alevilik-Bektaşilik’in arka planında iki ana damar vardır; Kızılbaşlık ve Bektaşilik. Bektaşiliğin kökeninde Ahmet Yesevi vardır. Lokman Perende ve Hacı Bektaş Veli gibi gönül erlerinin çabalarıyla Türklerin din anlayışlarının ahlak temelli olarak şekillenmesinde etkin bir Türk tasavvuf ekolüdür Bektaşilik. Her şeyiyle Türk kokan, Türklerin şekillendirdiği ve Türkleri şekillendiren bir sufi gelenektir Bektaşilik. Yeniçeriler, pir olarak Hacı Bektaş

Veli'yi kabul ederler (Onat 1087). Alevi-Bektaşî geleneğinde, söze dayalı aktarımın yanı sıra yazılı kaynaklar vasıtasıyla tâlib ve dervişlerin bilgi ihtiyacı karşılanmış ve yolun devamını sağlayan eğitim-öğretim faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Ehl-i Beyt nesli olan pîr ve müridler yolun prensiplerini, kaynağı Kur'an ve Ehl-i Beyt olan inanç, ibadet ve ahlak esaslarını okumuşlar, anlatmışlardır (Eğri 2008: 1097). Hacı Bektaş Veli'yi "konu" alarak, İslam tarihi ve inancı üzerinde duran iki şiir örneği şöyledir:

Hacı Bektaş

Horasan'dan geldin Anadolu'ya
Nice kerametın var Hacı Bektaş
Biz muhtacız senin gibi uluya
Bütün müminleri gör Hacı Bektaş

Asırlardan beri sönmez ışığın
Seven can dostların senin aşığın
Bizlere kabledir pirim eşğin
Yoluna vermişiz ser Hacı Bektaş

Dergahında aşka geldik çağladık
Kerbela'da Şah Hüseyin'e ağladık
Daim özümüzü sana bağladık
Ne olur halimizi sor Hacı Bektaş

Deliktaş'a yakın zezem pınarın
Derdimize deva olur suların
Her tarafın sarmış çamın çınarın
Cümlemin muradın ver Hacı Bektaş

Bektaşlar'da eser pirimin yeli
Yardımcımız olsun ol Kızıldeli
Ozan Balkaymağım goncası gülü
Gel de yaramızı sar Hacı Bektaş
Ozan Balkaymak (Halil Kaymak)
(AN-DER 2007: 178)

Pir Hacı Bektaş

Yol göründü ben sılama giderim
Medet Mürvet senden Pir Hacı Bektaş
Varır müridime niyaz ederim
Medet Mürvet senden Pir Hacı Bektaş

Selman Baba müridimi bulayım
Ayağın tozuna yüzüm süreyim
Kapında kul eyle kurban olayım
Medet Mürvet senden Pir Hacı Bektaş

Bir niyetim Veysel baba'ya varmak
Anam babam orda bunları görmek
Emmime dayıma bir yüzüm sürmek
Medet Mürvet senden Pir Hacı Bektaş

Güldede'yi Beserek'i görürüm
Ulu ziyarete selâm veririm
Eşime dostuma merhaba derim
Medet Mürvet senden Pir Hacı Bektaş

B. Sami'm arzular ana yurdunu
Benim pirim anlar benim derdimi
Bilmem çilelerim sona erdi mi
Medet Mürvet senden Pir Hacı Bektaş
Bekir Sami Bozkurt (Kaya 2009a: 477)

Yaygın bir tabirle hâl ilmi olan tasavvufun, tüm mânâ ve terimleriyle edebî eserlerimize de yansımış olan bir hayat programı vardır. Özünde tefekkürü barındıran ve muhatabını yorucu zihin mesailerini ile karşı karşıya bırakan tasavvufun, bütün bu akla ve bilgiye dayalı yapısına rağmen, pratikteki hedefi gönüldür. Mutasavvıflara göre, dünya hayatı bir dış/iç, madde/mânâ, beyin/gönül mücadelesidir (Ceylan 2005: 31, 39). Hz. Ali, İslamiyet genel çerçevesi içinde hangi mezhep veya tarikat olursa olsun, her kesimden şair tarafından bir iman

ve mücadele adamı olarak işlenmektedir. O'nun hayat tarzı ve davranış yapısı ile şiire konu olması, bizim insanımızın Hz. Ali ile aynileştiğinin de ifadesidir.

Hz. Ali'nin isimlerinden birisi Haydar'dır. Arslan anlamındadır. Rivâyete göre Hz. Fatıma rüyasında Hz. Ali'yi arslan suretinde görmüş ve Ali'ye bu ismi vermiştir. Hz. Muhammed tarafından kendisine 'Aliyü'l-Mürtezâ' ismi verilen Hz. Ali, Ebu Turâb ismi ile de anılmaktadır. Hz. Ali, yiğitlikte Zaloğlu Rüstem'e benzetilir (Çetin 1997: 166, 169, 174). Hünkâr yeni bir yol kurmamış, On İki İmam'ın yolunu sürdürmüştür. Bu nedenle Bektaşilik "Şah-ı Merdan" (Velilerin Şahı) Ali'nin yolunun devamı kabul edilmektedir. Hacı Bektaş Veli de Şah-ı Velayet'in bu demde kendisidir (Bal 1999: 43). Halkın "tasavvurunu" kitabî düşüncenin ötesinde dile getiren âşıklar-halk şairleri, şiirlerinde Hz. Ali hakkında ortak bir söyleyişe sahiptir:

Dinde ilk adımdır gel gör şariat
Ali'nin yoludur dinde tarikat
Marifet içinde olan hakikat
Bir Yesevi, Hacı Bektaş, Atatürk
Çorumlu Âşık Hüseyin Çirkin
(Barışcan 2008: 83)

"Beli" dedik Şah İbrahim Veli'ye
İnşallah götürür bizi Ali'ye
Çavuş ne söylersin kendi kendiyi
Pirim Hünkâr Hacı Bektaş Veli'dir
Sivaslı Mustafa Sarıkaya (Çavuş)
(Kaya 2009b: 10)

Bektaşî ve Alevî kültüründe, İslam'ın özüne bağlı olarak, erkeğin kadından üstün olmadığı üzerinde önemle durulmaktadır (Termen 1999: 322). Hacı Bektaş Veli'nin dinî, fikrî ve sosyal yapısına baktığımız zaman itikad, ibadet, ahlak ve sosyal konularda İslam dininin genel hükümlerini, anlaşılır şekilde işlediği görülür. O, Kur'an-ı Kerim ve hadislerin ışığında tıpkı Hz. Muhammed devri Müslümanlarının yaptığı gibi Türk insanını halka halka birlik-beraberlik ülküsü etrafında toplamaya, eğitmeğe ve lider olarak yetiştirmeye çalışır (Güzel 2006: 522). Hacı Bektaş'ın bu yönünü öne çıkaran şiir metinleri İslam tarihinde köşe taşı kabul edilen isimlerin "örnek" gösterilmesi biçiminde oluşturulmuştur. Diğer bir ifadeyle, ideal olan, ideal kişilikler ile anlatılmaktadır. Bu amaçla Yesevî, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram gibi tasavvufun öncül isimleri ya bir arada kullanılmaktadır ya da mukayese unsuru olarak ele alınmaktadır:

Biri Hacı Bektaş Biri Yunus'ta

Bunlar insanlığı bağrına basar
Birisi hoş görü birisi sevgi
Yüryüzünden kavga savaşı keser
Birisi hoş görü birisi sevgi

(...)

Dövüşe kavgaya boş vereceksin
Sevgi fabrikandan iş vereceksin

Hacı Bektaş

Çok şükür Tanrı'ya bir olduk geldik
Özüm meydandadır ser Hacı Bektaş
Akıl başta iken dilim dönerken
Sor da söyleyeyim Pir Hacı Bektaş

Rum Diyarı'nı er olup da geldin
Doksan bir ereni meydana buldun

İnsanları sevip boş vereceksin
Birisi hoş görü birisi sevgi

(...)

Bu âşık Borani güzele hasta
Sevgiden mektubum güzeller pasta
Biri Hacı Bektaş biri Yunus'ta
Birisi hoş görü birisi sevgi
Âşık Boranî (Halil Çimen)
(Yaşayan Halk Ozanları 2008: 92)

Darı çec üstünde namazın kıldın
Erenler üstünde Pir Hacı Bektaş

(...)

Türkçeyi öğrettin Türk evladına
Kul Bayram'ım âşık oldu adına
İnayet Allah'tan geldim kapına
İsteğim ümmettir ver Hacı Bektaş
Bayram Daldal (Doğan 2008: 58)

Alevi-Bektaşî şiir örneklerinde gördüğümüz genel yaklaşımlardan biri de dinî kimliğiyle bilinen Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Veli'nin, Atatürk ile bir arada ele alınmasıdır. Bu yaklaşım, cumhuriyete duyulan saygı ve sahiplenmenin bir tezahürü biçiminde ifade bulduğu gibi, Atatürk'ün şahsının yüceltilmesi şeklinde de görülmektedir. Sivas ve Çorum gibi komşu iki kültür-inanç muhitinde, Atatürk'ün bu anlamda yüceltilmesi, "sözlü tarih" noktasında da önem taşımaktadır. Zira söylenenlerin bir kısmı ikinci üçüncü kuşak kişilerden duyulan bilgilere dayandığı gibi bazıları da yaşanmış görgü ve tecrübeye dayalıdır. Esasen, yazılı tarihî kaynaklarla birlikte, halkın günlük hayatında olduğu kadar duygu-düşünce dünyasında yansıma bulan değerler, şahsî söyleyişlerde çeşitlenmektedir. Atatürk'ün, Yesevî ve Hacı Bektaş ile bir arada söylendiği şiirler de, Alevi-Bektaşî inancın vurgulandığı birer "konu" durumundadır.

Dinde ilk adımdır gel gör şeriat
Ali'nin yoludur dinde tarikat
Marifet içinde olan hakikat
Bir Yesevî, Hacı Bektaş, Atatürk
Çorumlu Âşık Hasan Hüseyin Çirkin
(Barışcan 2008: 83)

Çırakman vecize söz bırakanlar
Dilimize Türkçe öz bırakanlar
Gerçeğe götüren iz bırakanlar
Biri Hacı Bektaş Biri Atatürk
Çorumlu Âşık Hüseyin Çırakman
(Çırakman 1992: 169)

Horasan'dan tuttu aydınlık yolu
Balım Sultan Kızıl Deli'ydi kolu
Mustafa Kemal'im uludur ulu
Verdi evrensellik bir Hacı Bektaş
Sivaslı Âşık Ali Güç (Kaya 2009a: 283)

Tasavvufî şiirlerde asıl amaç "açık söyleyiş" ile verilmek isteneni anlaşılır kılmaktır. Bu amaçla Türkçe söyleyişe aykırı düşmeyecek Türk duygu ve düşüncesinden kopmamak gerektiği için "sade" dil kullanılması gerekmektedir. Bu "sade"lik bütün tasavvuf şiirlerinde söz konusu değildir elbette. Bazı şiir metinlerinin, "konu" veya "amaç" bağlamında açıklama-izah etme düşüncesi ile söylendiğini <yazıldığını> görmekteyiz.

SONUÇ

Şiir metinlerinde, konu olarak işlenen örneklerde Hacı Bektaş Veli'den “medet-yardım” beklenmesi genel olarak görülen bir söyleyiştir. Bu “medet”e nail olmak için nelerin yapılmış olduğu ve geleceğe dair nelerin de yapılması gerektiğinin anlatılması söz konusudur. “Amaç” başlığı altında toplayabileceğimiz şiir örneklerinde ise Hacı Bektaş Veli'nin merkezde olduğunu görüyoruz. Yesevî'nin öğrencisi olarak Anadolu'ya gelişi, diyar-ı Rum'u ihya yolunda attığı adımları anlatmak esas olarak görülmektedir.

Sözlü kültür ortamında dinleyici huzurunda icra edilen metinlerle birlikte, sözel yapıya uygun yazılı şiir metinleri de Hacı Bektaş Veli'yi bu iki noktada işlemektedir. Hangi icra ortamında oluşmasına bakılmaksızın dinleyicinin veya okuyanın da beklediği aslında budur. Şairin, ozanın veya âşığının dilinde, yeni söyleyişlerin aranmasıyla birlikte; bilinen hususların şairane üslupla işlenmesi, bu noktada şiir metinlerinin beğenilmesinde temel öğedir. Hitap edilen kitlenin de aslında her mısra da veya şiir bütünlüğünde birkaç kelime ile değinilerek “anma” veya sadece O’nu “anlatma”ya dönük metinlerden de Alevi-Bektaşî inanç yapısını okuduğunu (dinlediğini veya öğrendiğini), görüştüğümüz sözlü kaynak kişilerinden öğrenmekteyiz.

Bu nedenle ister sadece değinilen veya örnek verilen bir “konu” olsun ister mihenk olarak merkeze konulan ve mısraların etrafında örüldüğü “amaç” olsun Hacı Bektaş Veli kitabî bilgilerden kopuk olmayan tarzda şiire yansımaktadır. Burada kitabî bilgilerin sözlü kaynaklarla desteklendiği bilgisinden hareketle sözlü ve yazılı kültür yapısının “ortak” bir Hacı Bektaş Veli “kabulü” oluşturduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- An-Der 2007 Şiir Antolojisi, 2007, Haz: Ozan Sinemî, Anadolu Halk Ozanları Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara, s. 178.
- Bal, Hüseyin, 1999, “Alevî-Bektaşî Ozanlara Göre Hacı Bektaş Veli (Sosyolojik Bir Çözümleme)”, I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, G. , Ü. , İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara, s. 35-46.
- Barışcan, Ozan Gazi, 2008, Dünden Bu Güne Ozanların Dilinden, Ezgim Matbaası, Ankara, s. 296.
- Canım, Rıdvan, 1996, “Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî’de Tasavvuf Düşüncesi”, Bilig Bilim ve Kültür Dergisi, Sayı 1, Bahar, Ankara, s. 9-12.
- Ceylan, Ömür, 2005, Böyle Buyurdu Sûfî –Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları-, Kapı Yayınları, Melisa Matbaacılık, İstanbul.

- Çetin, İsmet, 1997, Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Çırakman, Hüseyin, 1992, Çorumlu Halk Ozanları, Alev Yayınları, İstanbul.
- Doğan, Serkan, 2008, Sivas'ın Şarkışla <Emlek> İlçesinde Âşıklar ve Deyişleri, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, (Dan: Yrd. Doç. Dr. Mete Taşlıova), Çorum. (VII+178 S.)
- Eğri, Osman, 2008, "Çorum Bölgesindeki Alevî-Bektaşî El Yazmaları ve Muh-tevâları Üzerine" Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu, (23-25 Kasım 2007), II. Cilt, (Haz: M. M. Söylemez, M. Okumuş, İ. Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Lider Matbaacılık, Çorum, s. 1093-1137.
- Güzel, Abdurrahman, 2002, Hacı Bektaş Veli ve Makâlât, Akçağ Yayını, Burak Matbaası, Ankara.
- _____, 2006, "Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında Görülen İlim, Hoşgörü, İnsan Sevgisi ve Sosyal Barışı Simgeleyen Unsurlar" Prof. Dr. Saim Saka-oğlu'na Armağan, Haz: Ali Berat Alptekin, Kömen Yayınları: 22, Olgun Çelik Ofset Matbaa Tesisleri, Konya, s. 520-535.
- İvgin, Hayrettin, 2009, Geçmişten Günümüze Sungurlu Halk Şairleri, Sungurlu Belediye Başkanlığı Yayını, BRC Basım, Ankara.
- Kaya, Doğan, 2009a, Sivas Halk Şairleri, I. Cilt, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas Valiliği Yayını, Önder Matbaacılık-Gazetecilik, Sivas.
- _____, 2009b, Sivas Halk Şairleri, II. Cilt, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas Valiliği Yayını, Önder Matbaacılık-Gazetecilik, Sivas.
- _____, 2009c, Sivas Halk Şairleri, III. Cilt, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas Valiliği Yayını, Önder Matbaacılık-Gazetecilik, Sivas.
- _____, 2009d, Sivas Halk Şairleri, IV. Cilt, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas Valiliği Yayını, Önder Matbaacılık-Gazetecilik, Sivas.
- _____, 2009e, Sivas Halk Şairleri, V. Cilt, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas Valiliği Yayını, Önder Matbaacılık-Gazetecilik, Sivas.
- Oğuz, Öcal, 1996, "Manzum Hacı Bektaş Velâyetnâmesinin Yeni Bir Nüshası", Folkloristik: Prof. Dr. Umay Günay Armağanı, (Ö. Çobanoğlu-M. Özarslan), Feryal Matbaacılık Ltd. , Ş. , Ankara, s. 88-91.
- _____, 2000, Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları, Akçağ Yayını, Başer Matbaası. (144 S.)
- Onat, Hasan, 2008, "Çorum Aleviliği Üzerine", Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu, (23-25 Kasım 2007), II. Cilt, (Haz: M. M. Söylemez, M. Okumuş, İ. Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Lider Matbaacılık, Çorum, s. 1083-1091.

- Taşlıova, M. Mete, 2008, Sözlü ve Yazılı Kaynaklarla Çorum Halk Şiiri Antolojisi –Âşıklar, Ozanlar, Şairler-, Çorum Valiliği Yayını, Çorum. (634 S.)
- Termen, Belkıs, 1999, “Bektaşî ve Alevî Kültüründe Kadın”, I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, G. , Ü. , İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara, s. 317-322.
- Yaşayan Halk Ozanları, 2008, Editörler: Metin Turan, Nazender Süzer, Gürsel Gökçe, Dilek Bal, Ümit Ofset, Ankara.

ÖRNEK METİNLER

Hünkâr Hacı Bektaş Veli

Âşık oldum güzel sevdim gaziler
Hünkâr Hacı Bektaş Veli diyerek
Gönül hak gördüğü yeri arzular
Hünkâr Hacı Bektaş Veli diyerek
Arzuladım geldim dostun eline
Uğradı yolumuz Malya çölüne
Dâhil olduk muhabbetin gölüne
Hünkâr Hacı Bektaş Veli diyerek
Dilimde tespihim kalbimde virdim
Beytullah üstünde nurunu gördüm
Hacı Bektaş dergâhına sürdüm
Hünkâr Hacı Bektaş Veli diyerek
Kimse bilmez akıl ermez bu hale
Kâmil olanlar da erer kemale
Bir niyazım vardır sultan cemale
Hünkâr Hacı Bektaş Veli diyerek
Hulusî'nin sebakını yazan var
Müminleri bir katara düzen var
Bu dünyada amelini yazan var
Hünkâr Hacı Bektaş Veli diyerek

Sivashlı Abidin (Hulusî Pek) (Kaya 2009c: 193)

Hacı Bektaş

Rüyamda sır oldun geldim kapına
Beni heder etme Pir Hacı Bektaş
Hayran oldum bakakaldım yapına
Olmuşsun âleme yâr Pir Hacı Bektaş
Müminlerin dergâhında yolunda
Balım Sultan postun sermiş solunda
Hürmetler rahmetler dolar elinde
Âlemin niyazı var Pir Hacı Bektaş
Seni söyler erenlerin dilleri
Tipi boran demez aşar yolları
Bahçende kuruyan o al gülleri
Uğrasın ellerin Pir Hacı Bektaş
Veysel sensiz neyler işi ahûzar
Senle olmak ister cihan-ı diyar
İnan ki cesedin odlarda yanar
Yanıp da kül olur kor Pir Hacı Bektaş

Sivaslı Veysel Çakmak (Çakmak) (Kaya 2009e: 396)

Hacı Bektaş

Delikli taşında beni sıkmadı,
Can kurban yoluna Pir Hacı Bektaş.
Her yerde aradım rüyamda buldum,
Bir daha rüyama gir Hacı Bektaş.
Elimde sazımda hep seni andım,
Aşkın dolusunu içtim de kandım,
Her gün yolunuza gelmek muradım,
Bir daha rüyama gir Hacı Bektaş.
Herkes gider iken bakıp kalmıştım,
Dönüp gelenlerden şifan almıştım,
Güzel pirim senden derman bulmuştum,
Bir daha rüyama gir Hacı Bektaş.
Gülsüm der ki, ben de böyle inandım,
Yıllar var ki için için ağladım,
Aşkın ile yüreğimi dağladım,
Bir daha rüyama gir Hacı Bektaş.

Çorumlu Gülsüm Kahraman (Taşlıova 2008: 119)

BEKTAŐI DERGÂHI İLE DÎVÂN-I HÜMAYUN ARASINDAKİ YAZIŞMALAR ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ŞEN

Batman Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakóltesi
Tarih Bölümü Başkanı

ÖZET

İç Anadolu'da genel olarak ortaya çıkan bir otorite boşluğu yüzünden yağma ve çapul olaylarının başlaması bir sosyal sistem olan Bektaşî Dergâhının da büyük zararlar görmesine sebep olmuştur. Bu olaylara benzer bir durumda 10 Safer 1241 (Eylül 1825) yılında Kırşehir'de karşımıza çıkmaktadır.

Bektaşî Dergâhı yağma ve çapul olaylarının başlaması üzerine Osmanlı merkezine, durumu bildiren bir yazı gönderir. Yazı 10 Safer 1241 (Eylül 1825) tarihini taşımaktadır. Belgenin yazıldığı tarih II. Mahmut Dönemi'dir. O yıl Balkanlarda olduğu gibi Anadolu'da da yoğun eşkıyalık olaylarının başladığı bir dönemi anlatması bakımından önemlidir.

Bu sempozyumda da Mucur'da Hacı Bektaş Veli Post-Nişîn es-Seyyid el-Hâc Mehmed Hamdullah Efendi'den babası Feyzullah Efendinin katillerinin yakalanarak cezalandırılmaları ile ilgili Divân-ı Hümayûn'a sunmuş olduğu bir dilekçe ve ona merkezden verilen cevabın değerlendirilmesi yapılacaktır. Ayrıca Bektaşî Dergâhının bu ve buna benzer olaylardan nasıl etkilendiği, merkeze gönderdiği yazıda kullanmış olduğu dil ve üslup, Osmanlı merkezinin Bektaşî Dergâhına verdiği itibar ve onları korumak için almış olduğu tedbirler hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bektaşî Dergâhı, Divân-ı Hümayun, Yazışmalar

GİRİŞ

Yazışmalar, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Cevdet Zaptiye Tasnifi 1548'de iki belgeden (Belge 1 ve Belge 2) oluşmaktadır.

Birinci belgede Dergâha yapılan bir saldırıdan ve bu konuyla ilgili dergâh yetkilisinin 1241 Safer Ayı (Eylül 1825) başlarında merkeze göndermiş olduğu bir şikâyet ve istek yazısı (Yazı 1), bu yazının üst taraflarında Tahrir Defteri kaydını gösteren 9 Muharrem 1841 (24 Ağustos 1825) tarihli siyakat zabtı (Yazı 2), 12 Safer 1241 (26 Eylül 1825) tarihli Sadrazam'ın Derkenarı (Yazı 3), 15 Safer 1841 (29 Eylül 1825) tarihli Defterdarın konuyla ilgili yapılması gerekenleri ihtiva eden buyruldu (Yazı 4) yine bu konuyla ilgili 19 Safer 1841 (3 Ekim 1825) tarihli diğer bir buyruldu (Yazı 5); ikinci belgede ise Mucur naibine konuyla ilgili emirnamelerin (Belge 2) bulunduğu bir cevap yazısı bulunmaktadır.

Birinci Belge

Belge 1: Hacı Bektaş Dergahından merkeze gönderilen belgeler

Yazı 1: Dergah yetkilisinin merkeze gönderdiği şikayet ve istek yazısı

Yazı-1 Okunuşu: Der Devlet-i Mekinet-i Arz-ı Dâi Keminet Budur ki; [1] Ceddi-i âlâmız kutbu'l-arifin ğavsül-vasilin el-Hac Bektaş Veli Kaddese Sirruhu'l-âli hazretlerinin asitânenâ Âliyelerinde bu dâilerden mukaddem seccadenîşin olan pederim es-Seyyid eş-Şeyh Feyzullâh Efendi merhumun biğayri hakkın katline cesaret eden karyemizin ahalisinden [2] Mazlumoğulları Hasan ve Süleyman ve Bozoklu Mustafa'nın oğlu Ahmet ve Harmandalıoğlu Ali nâmun eşkıyanın üzerine madde-i katl şeran sabit olup madde-i mezbure hususunda bâferman Âli şan memur ve mübaşir olan serturna-i dergâhı Âliyye de es-Seyyid [3] Ali Ağa bendeleri merkumun eşkıyayı tutmak kaydında iken bertagrib üze firar edip Mazlumoğulları nâmâ-şakiler Adana sancağından Misis altında kışlanîşin Maraş reayasından Afşar nam aşiretin mir aşiret olan Baltalıoğlu [4] İbrahim Beg ve Lek Ekradi aşiretinden Battallın karındaşı İbrahim Beg çadırlarında mukim ve Bozoklu Mustafa'nın oğlu Ahmet ve Harmandalıoğlu Ali nâmâ şakiler dahi civarımızda kâin Boynu inceli aşiretinden ve kariblerinde sakın kapusuz ve serseri delilândan [5] Kel Hüseyin ve Kara Kullukçu naman delilânın ındlerinde ve hemîşe etrafımıza geç-ü gûzar birle hasarat etmekte olup mübaşiri mümâileyh bendeleri bu tarafta iken dahi merkumun şakiler Afşar aşiretinden yedi sekiz eşkıya ile vakfemizin toprağında Kızılözlü nam mahalle [6] gelip karyemizin ahalisinden onbeş kesanı, kayd ve bend ve elbiselerini yağma ve garet ve yirmi üç re's güzide kısraklarını sürüp gittiler ve andan mâadâ Afşar aşiretinden kapusuz delilândan yirmi kadar atlı eşkıyayı merkumun yanlarına alıp etraf [7] ve eknamızda geç-ü gûzar ve hasarat etmekte olmalarıyla ve şerlerinden ahali-i vakıf karyeden taşraya çıkmağa cesaret edemeyüp ve mahsul-leri mehzalarında telef ve zayı olunup merkum eşkıyanın tuğyanlık şerlerinden cümlemiz havf ve ihtiraz ve hanelerimizde [8] muhasara misüllü tâ-be sabah beklemekte ve bunca fukarayı müslümin kulları dört nefer eşkıyanın tuğyanlığından derbeder iş güçlerinden dur oldukları merkum kital-i eşkıyanın terhibatı layikaları icra olmasına Karaman ve Adana ve Kayseri ve Maraş [9] vali-i izâm

hazıratlarına hitaben fermân-ı âlişâna men'ut ve muhtac ettiği ve yine merkum turnacı Ali Ağa bendeleri bu tarafın serkeşlerini terbiyet ve fîmâbad serkeşlik tavrıyla hareket ederler iseniz de rabt ve nizam verdiği tarafı şer'i şeriften dahi i'lâm [10] ve iki kıta hücceti şeriye verilip mezkur hüccetler baş muhasebeye kayd ve muciblerince bir kıta emri âli i'tası bâbında azl olunan ağayı yeniçeriyân dergâhı âli bendelerini vesâtâtıyla pîşigâhı âlilerine takdim olunduğu ve bu esnada azle ve nasb vukuuyla [11] ve iki kıt'a hücceti şeriye verilip mezkur hüccetler baş muhasebeye kayd ve muciblerince bir kıt'a emri âli i'tası bâbında azil olunan ağayı yeniçeriyân Dergâh-ı âli bendelerini vesâtâtıyla pîşigâhı âlilerine takdim olunduğu ve bu esnada azl ve nasb vukuuyla [12] eşkıyayı merkumunun mazarrat ve hasaratları üzerimizden def ve te'dibat layıkları icra olunması için Karaman ve Adana ve Kayseri'ye ve Maraş eyaletlerinin ve ileyi izân hazıratlarına hitaben müekkid fermânı Âli-şân ısrar ve mezkur olan hüccetle dahi [13] baş muhasebeye kayd ve mucibiyle bir kıt'a emri âli itâ buyrulmak niyazıyla pâye-i seriri âlâya arz olundu baki'l emr hazreti menlehül emrindir. Harrere fî evâil-i şehri safarülhayr sene ihda ve erbain ve mieteyn ve elf.

Efkârü-l verâ hâdimü'l-üsrâ es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Hamidullah Min Evladı ve Hac-ı Bektaş-ı Veli seccade-nîşîn hazretleri.

Yazı 2: Siyakat Zabtı

Yazı 2-Okunuşu: Keyfiyeti baş muhasebeden derkenar ola

[1] Berâ-yı _____ [2] nüzûrât-ı ahâlî-i Hâcî Bektaş ? ki pîş-ezin bazı eşkıya be-Feyzullâh Efendi post-nîşîn-i Hâcî Bektaş Velî kurşun endaht [3] ve katl şode ve hîn-i bahât-ı mezkûr be karye-i mezbur der-hîn-i vurûd ahz ve girift ve be Hâcî (Bektaş) Velî teslim şode ahâlî-i merkûmun ta'ahhud kerde ve fima ba'd eşkıya-i merkûmun [4] der-Mehmed Hamdullâh Efendi post-nîşîn-i hâlâ

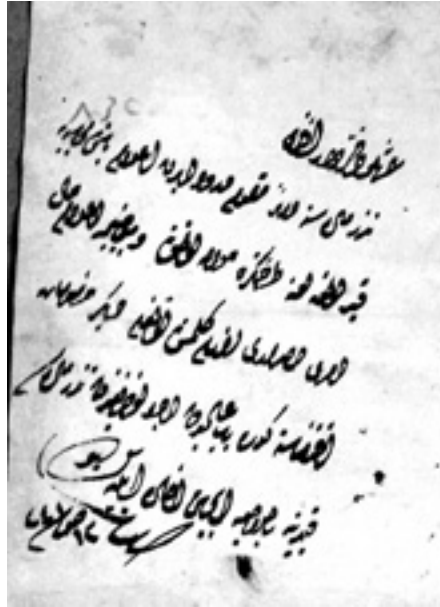
sû-i kast der-hîn-i vukû` be cânib-i mîrî ve ocağ-ı mezbûr in kadar meblağ-ı nezr kat' şode ahâlî-i merkûmun [5] ? ber-mûceb-i hülâsa-i hüccet-i nezr be kalem-i muhâsebe-i evvel kayd şode fî 9 Muharrem Sene 1241

Guruş-i esedi 1500

An cânib-i mîrî guruş 10000

An cânib-i ocağ-ı mezbûr guruş 5000

Yazı 3 Sadrazamın Derkenarı

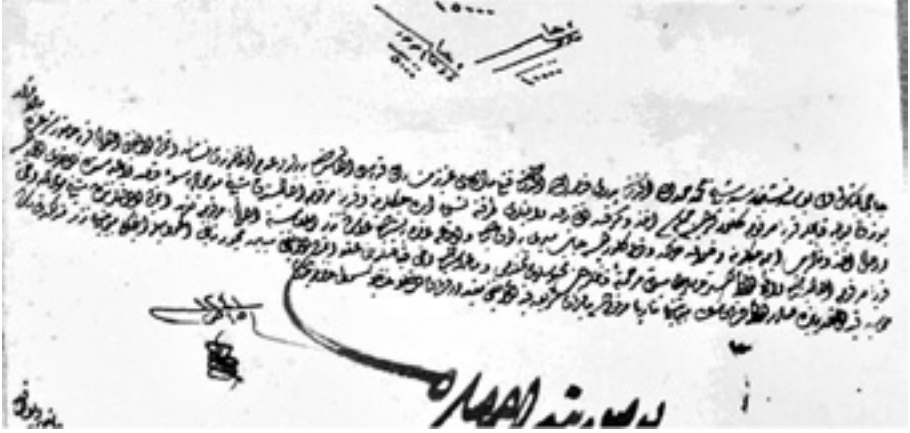

Yazı 3-Okunuşu: [1] İzzetlu Defterdâr Efendi [2] Nezr maddesine dâir mukaddem vurûd iden i'lâmı Başmuhâsebe'ye [3] kayd olunmak üzre tarafınıza havâle olunmak ve mûcebince i'lâm-ı hâl [4] emr-i isdâri lâzım gelmiş olmağla çâker-i merkûmân [5] iktizâsına göre bâb-i âliden icrâ olunmakdan nezr madde-si [6] kaydına bâ serî'a icâbını ifâde eylesun diyü

Emr

Fî 12 Safer sene [1]241 [M. 26 Eylül 1855]

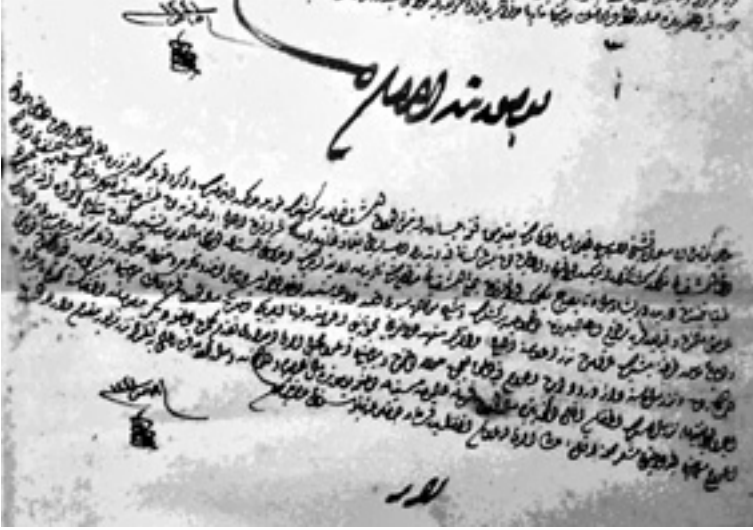
Yazı 4 Defterdarın Buyrulduzu

Yazı 3-Okunuşu: [1] Hacı Bektaşî Velî post-nişîni Seyyid Şeyh Mehmed Hamdullâh Efendi'nin pederi Feyzullâh Efendi'nin katl maddesi Azîz-i müşârun ileyhın karyesi ahâlîsinin birbirleriyle adem-i ittifaklarından neş'et etmiş olduğunu ahâlî-i karye huzûr-i şer' de bi'l-ikrâr [2] Bundan böyle kâtiller karye-i merkûme gelurler ise cümlesi ahz ve girift olunarak vilâyetleri tarafına teslîm ideceklerine ve karye-i merkûme ahâlîsinden Şeyh-i mûmâ ileyhe sû-i kasd dâ'îyesinde olanlar olur ise [3] Derhal ahz ve te'dîb ideceklerine ve hilâf-ı hareket vukû'a gelur ise cânib-i mîrîye on bin ve ocağ-ı âmîreye beş bin gurus nezz i'tâsına ahâlî-i merkûme taahhud itmiş olduklarından Şeyh-i mûmâ ileyh dahi [4] Karye-i merkûm ahâlîsinin vâkı' olan istirhâmlarını mübeyyin merhameten kâtillerden mahbûsleri tahlîs ve ma'adâsının dahi kabâhatlerini afv itmiş olduğunu mübeyyin Mucur nâibini i'lâm itmekle mücebince nezz-i mezkûr maddesi [5] Muhâsebe'ye kayd olunmak bâbında sâdır olan fermân-i âlî mücebince madde-i merkûmede bâ fermân-i şerîfe kayd olunduğu mukayyeddur fermân devletlu inâyetlu Sultân Hazretleri'nindir.

[6] Fî 15 Safer sene 1241[M. 29 Eylül 1825]

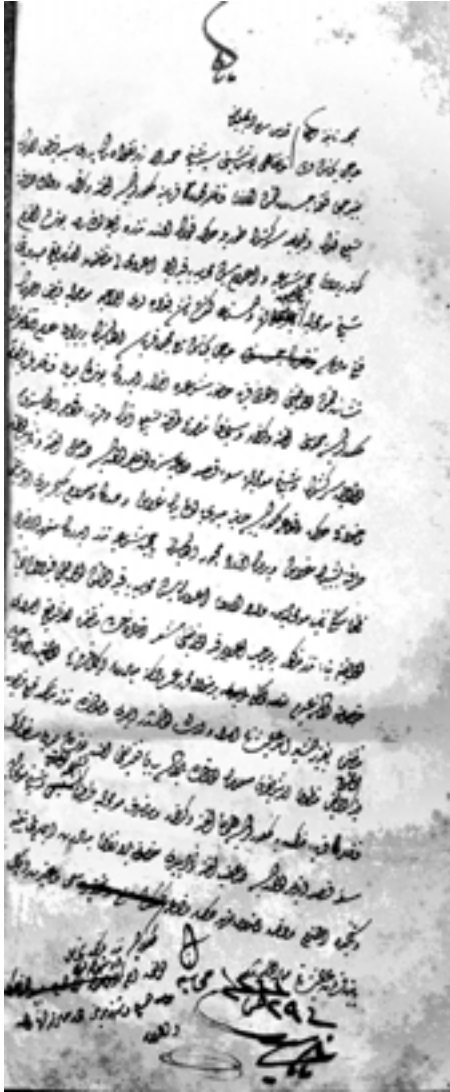
Yazı 5: Buyruldu

Yazı 4-Okunuşu: [1] Hâcî Bektaş Velî seccâde nişini Es-Seyyid Şeyh Feyzullâh Efendi'nin bi gayr-i hak katline cesâret itmiş olan eşkıyâ fimâ ba'd serkeşlik tavrıyla hareket itmemek ve eğer vukû'a gelur ise nezre rabt ve nizâm verilmiş olduğu ol defa [2] Dahi eşkıyâ-i mezkûr geşt u güzâr itmiş oldukda ve ahâliden on beş kesâni kayd ve bend birle elbiselerini yağma ve garet iderek şerlerinden ahâlî-i vefî'a karyeden taşra çıkmadıkları ve fukâra-i müslimîn eşkıyâ-i mezbûrun [3] tuğyânından derbeder ve perişân hâl ve tâb-ı âc beklemekte olduklarından bahisle eşkıyâ-i merkûmenin te'dîbe-i lâıykalarının icrâsını istid'a olduğu hâlde post-nişin olan Seyyid Şeyh Mehmed Hamdullâh Efendi'nin [4] Arz-ı hâlinde ve fimâ ba'd karye-i merkûm ahâlîlerinden ol havâlide serkeşlik ve şeyh-i mûmâ ileyhe sû-i kasd dâ'iyesinde olanlar olur ise derhal ahz ve te'dîbleri ve hilâf-ı hareket vukû'a gelur ise cânib-i mîriye on bin [5] Ve ocağ-ı âmîre tarafına beş bin gurus neyr i'tâsına ahâlî-i merkûmun müte'ahhid olduklarını Mucur nâibi i'lâmında inhâ eylediği ecilden sâdır olan fermân-i âlî mücebine Başmuhâsebe'ye kayd olunmuş olduğu [6] derkenarda ve nezr maddesine dâir vurûd iden i'lâm kayd olunmak için havâle olunmak ve mücebine i'lâm-i hâl emr-i isdârî lâzım gelmiş olmağla diğer husûsât iktizâsına göre bâb-i âlide [7] icrâ olunduğundan nezr maddesinin iktizâsı ifâde olunmak bâbında sâdır olan fermân-i âliden müstebân olmağla bu sûretde hâzine-i âmîre dergâhına ve sâdır olan fermân-i âlilerine nazaran nezr-i mezbûr mukaddem vârid olan [8] i'lâm mücebine kayd olunduğunu müşir mahalline ifâde-i âlî emr ve i'tâsı lâzım-i kayıddır fermân devletlu inâyetlu Sultânım Hazretleri'nindir

[9] Fî 15 Safer sene 1241[M. 29 Eylül 1825]

Belge 2 Mucur Naibine cevap

Belge 2-Okunuşu: [1] Mucur nâibine hükküm ki: [2]Hacı Bektaş Velî kaddese sirruhu'l-celîlin Hângâhı post-nişini Seyyid Şeyh Hamdullâh zîde fazlununun pederi Seyyid Feyzullâhın [3] Bi gayr-i hak katline cesâret itmiş olan kâtiller Mucur karyesine gelurler ise ahz e girift ve Vâlî tarafına [4] teslim etmek ve fimâ ba'd serkeşlik tavrıyla hareket olunmamak üzere nezre rapt olunarak bundan akdem [5] Gönderilen hüccet-i şer'îye ve i'lâm Başmuhâsebe'ye kayd ile i'lâm-i hâli mutazammen emr-i şerîfim sudûrünü [6] Şeyh-i mûmâ ileyh bâ arz-ı inhâ ve istid'â etmekden nâşi kuyûda lede'l-mürâca'a Mûmâ ileyh Feyzullâh'ın [7] Katlı maddesi Hâcî Bektaş Şeyhi Mucur karyesi ahâlîsinin birbirleriyle adem-i intizâmlarından [8] Neş'et olmuş olduğunun ahâlî-i karye huzûr-i şer'ide ihzâr iderek bundan böyle kâtiler karye-i mezbûre [9] Gelurler ise cümlesini ahz ve girift ve sancak mutasarrıfı tarafına teslim etmek ve karye-i merkûm ahâlîsinden [10] Ol havâlîde serkeşlik ve Şeyh-i mûmâ ileyhe sû-i kasd dâ'îyesinde olanlar olur ise derhal ahz ve te'dib olunmak [11] Ve hilâf-ı hareket vukû'a gelur ise cânib-i mîriye on bin gurus ve Dergâh-ı mu'allâm Yeniçerileri Ocağı [12] Tarafına beş bin gurus virmek üzere Mucur ahâlîsinin

bâ hüccet-i şer'îye nezr iderek müteahhid olduklarını [13] Nâlık sen ki nâib-i mûmâ ileyhsin vârid olan i'lâmın Başmuhâsebe'ye kayd olunmuş olduğu kuyûdâtı nümâyân [14] Olduğuna binâen nezr-i mezkûrun ber müceb-i i'lâm kayd olunduğunu müş'ir ifâde-i hâli mutazammen emr-i şerîfim isdârı [15] Husûline ifâde-i aliyem müte'allık olmakla ber minvâl-i muharrer amel ve harekete mübâderet eylemek fermânım olmağın ifâde-i hâli [16] Mutazammen bâ takrîr işbu emr-i âlîşânım isdâr ve ırsâl olunmuşdur imdi vusûlünde nezr-i mezkûr kalem-i mezbûre [17] Kayd

olunmuş olduğu mantûk-ı emr-i şerîfîmenden ma'lûmun oldukda bâlâda beyân kılın-
dığı üzre bundan böyle sâlifü'z-zikr [18] Kâtillerin kayre-i mezkûreye gelurler ise
heman ahz ve girif ve mutasarıf-ı mûmâ ileyh tarafına teslimine ve Şeyh-i mûmâ
ileyhe [19] Sû-i kasd idenler olur ise der'akab ahz ve te'dîbleri husûsına bi'l- iktizâ
mübâderet eylemelerini [20] tenbîh ve te'kîde ihtimâm ve dikkat ve hilâf-ı ta'ahhud
hareket vukû'a gelur ise nezr-i mezkûr mûmâsıl olunmak üzere ol mekûlelerin isim
ve şöhretlerini Der-sa'âdetum'e inhâ ve i'lâma say' ve gayret iylemek [21] Bâbında
ferman-i âlişânî sâdir olmuştur

[22] Fi 29 Safer sene 1241[M. 13 Ekim 1825]

Şikayet Mektubunun Hikayesi

Öldürülen	Seyyid eş-Şeyh Feyzullah Efendi
Öldürenler	(Köyün sakinlerinden) 1) Mazlumoğulları Hasan ve Süleyman 2) Bozoklu Mustafa'nın oğlu Ahmet 3) Harmandalıoğlu Ali
Sürçe	Mahkemece bu kişilerin işledikleri suç onaylanmış, Yakalama emri çıkartılmış Yakalama emrini yerini getirmesi için Başturna (Yeniçeri ocağının yüksek rütbeli subaylarından) Ali Ağa ve bendeleri görevlendirilir. Korkuya kapılan eşkıyalar kaçarlardı.
Eşkıyaların sığınmaları	Mazlumoğulları → Adana sancağı Misis altında kışlayan Maraş reayasından Afşar adlı aşiretten Baltalıoğlu İbrahim Bey ve Lek Kürd Aşiret Battal'ın kardeşi İbrahim Bey'in çadırına sığınırlandı. Bozoklu Mustafa'nın oğlu Ahmet Bey ve Harmandalıoğlu Ali → Mucur'da Boynu inceli Aşireti, Boynu inceli Aşireti ile yakınla- rında bulunan Kapusuz (hiçbir yerde görevli olmayan) serseri delilândan (15. y. y'da oluşturulan hafif süvari) den Kel Hüseyin ve Kara Kollukçu (güvenliği sağlayan Yeniçeriler)'ya sığınırlandı.
	Dergâhın çevresinde zarar vermekte
	Mübaşir bu bölgede iken bile
Eşkıyalar	Afşar aşiretinden 7 – 8 kişi vakıf toprağında Kızılözü mahallesinde 15 kişiyi bağlayarak elbiselerini çalıp, 23 tane iyi kısıraklarını alıp gidiyorlandı. Yine Afşar Aşiretinden Kapusuz delilândan 20 kadar atlı eşkıya vakitli vakitsiz civarımızda dolaştığından bu bölgeye korku salmakta.

İstek	İnsanlar dışarıya çıkamamakta. Tarlalardaki ürün toplanamadığından çürüyüp dökülüp ziyan olmaktadır. İnsanlar hanelerinde sabaha kadar savunma pozisyonunda korkudan teyakkuz halinde beklemektedirler. dört kişilik eşkiyanın yağmasından çaresiz ve işlerinden uzak oldukları, adı geçen eşkiyanın kavgasının layık oldukları şekilde cezalarının icra olunması için Karaman, Adana ve Kayseri ve Maraş valilerine yönelik emr olunan fermanın gereği adı geçen Serturna Ali Ağa'nın bu taraftaki serkeşlerin terbiyesi ve daha sonra dahi devam eden serkeşlikleri ortaya çıkar ise tutuklanmaları ve nizam verilmesine dair Şer-i âlî (yüksek mahkeme) tarafından dahi i'lam edilmesi, ve iki kıt'a da hücceti şeriye verilmesi, Ve adı geçen hüccetlerin Başmuhasebe'ye kayd olunup gereği gibi bir kıta emr-i âlî gönderilmesi konusunda azl olunan Dergâh-ı âlî Yeniçerileri Ağası vasıtasıyla Huzûr-i âlîlerine takdim olunması ve bu esnada azl olunmak ve tayinle, adı geçen hüccetler hususu ve zikr olunan eşkiyanın tuğyanlık hareketleri malumleri olduğu zaman Allah ve resulu için dedem Hacı Bektaş veli hazretlerine hürmeten ve duacılar ve fukara ve halkın merhameti için, eşkiyanın zararları ve ziyanları üzerimizden giderilmesi ve layık oldukları cezaya çarttırılması konusunda, Karaman, Adana, Kayseri, Maraş Eyaletlerinin ve Vâli'lerine hitabeben ferman-i âlî gönderilmesi, zikr olunan hüccetler dahi Muhasebe'ye kayd olunup gerektiği şekilde bir kıta emri âlî'yi dahi birlikte gönderilmesi ricasıyla arz olunur.

Bu şikayet mektubu üzerine keyfiyeti baş muhasebeden derkenar olmak üzere diye başlayan Osmanlı yazı sitillerinden çok karmaşık ve şifreli olan muhasebe kayıtların tutulduğu siyakat yazısıyla şu notlar düşülüyor: Olayın başmuhasebe-ye kaydolduğu, Devlet tarafına 10000 gurus, Yeniçeri Ocağına 5000 gurus verilmesine dair hükmün 9 Muharrem 1241'de kaydedildiğini belirten bir not düşülerek Sadrazam'a ulaştırılıyor.

Yine bu yazının sol tarafına 12 Safer 1241 tarihinde Sadrazam daha önce gerçekleşen nezr maddesine dair yazının başmuhasebeye kaydolunmak üzere

sûratlı bir şekilde gereğince işlem yapılması konusunda Defterdar'a havale ettiğine dair bir derkenar düşer. Aynı sayfanın sağ tarafına bu sefer 15 Safer 1241 tarihli hükmün uygulanması hakkında bilgi veren Defterdar'ın buyrulduğuna ait bir derkenar yine bunun altında Defterdar'a ait ikinci bir derkenar bulunmakta. İkinci derkenar yapılması gerekli işlemlerle ilgili ayrıntılı bilgi verilmekte ve Başmuhassebeye havale edilmekte. Başmuhassebeden de 29 Safer 1241 tarihli bir yazı ile Mucur Naibi'ne konuyla ilgili alması gereken tedbirleri anlatan bir yazı gönderilir.

Kısaca özetlediğimiz belge bundan 185 yıl önce kaleme alınmıştır. 15 Safer 1241 (Eylül 1825) tarihini taşımaktadır. Bu olayı değerlendirirken o dönemi bilmekte büyük fayda var. Nitekim bir tarihi olayı değerlendirirken çok farklı yönlerden bakmak lazım. Bu dönem tarihten de anlaşılacağı gibi II. Mahmut Dönemi'ne isabet etmekte, o yıl Yunan ayaklanması sebebiyle Mısırlı İbrahim Paşa'nın ayaklanmayı bastırmak üzere görevlendirildiği, Balkanlar'da olduğu gibi Anadolu'da da yoğun eşkıyalık olaylarının başladığı bir dönemi anlatması bakımından önemlidir. Görüldüğü gibi İçanadoluda genel olarak ortaya çıkan bir otorite boşluğu yüzünden yağma ve çapul olaylarının başlaması bir sosyal sistem olan Bektaşî Dergâhının da büyük zararlar görmesine sebep olmuştur. İşte bu kargaşa ortamından yararlanmak isteyen bir kaç serserinin hareketi karşımıza çıkmaktadır. Ama olay biraz sonra destekleyeceğimiz bilgi ve belgeyle ekonomik sıkıntıdan kaynaklanan sebeplerden ziyade daha çok Dergâhı yıpratma faaliyeti olarak gözükmektedir.

Dergâhın postnîşinlerinden Seyit Feyzullah haksız yere öldürüldüğüne dair bir rivayet var. Öldürenler de o köyün üç farklı ailesinden birinden iki, diğerlerinden birer kişi olmak üzere üç kişi. Bu kişilerin böyle bir olaya niye cüret ettikleri merak konusu. Bu cürmün niçin işlendiğini ortaya koyacak konunun öncesine dair herhangi bir belge mevcut değil. İşin doğrusu geçmiş karanlık gözükmektedir. Ancak bu hikayenin ilerisinde belirtilen bir kaç husus bu konunun aydınlanması için büyük ipuçları vermekte.

Ona geçmeden önce rivayette bu katillerin sığındıkları yerlere ait bir bilgi mevcut. Suçlular neticede birer kişi gizlendikleri yerleri pekala saklayabilirlerdi. Yeniçeri başturnacının elinden kaçtıkları ortada. Başturnacının bunları takip etmediği hikayeden anlaşılmakta aksi takdirde bunları yakalayabilir veya bu kişilerin saklandıkları yerlerin resmi makamları vasıtasıyla irtibata geçip tutuklama işlemini gerçekleştirebilirdi. Ama bunlar tutuklanmıyor. Katillerden ikisi çok yakınlarında Mucur'da. Şimdi şu soruyu sormak istiyorum bu kaçanlar buraya rastgele mi sığındılar yoksa bunun arka planında bir şey mi arayalım? Bu çok masum bir sığınma gözüküyor. Bu adamların, bu kişilerle önceden görüşmüş olma ihtimali oldukça yüksek ki doğrudan onların yanına gidip kısa bir süre sonra da onlarla hemen aynı yere yağmacılığa geliyorlar. Demek ki; orada

da dergâhın itibarını sarsmak isteyen bazı gönüldaşları var. Bu yüzden bunlar ortak bir girişimde bulunuyorlar. Mümkün mü hem sığınacaksın hem de onlarda 7-8 kişiyi alıp bir kaç gün içinde oraya saldırıya geçeceksin? İşin doğrusu, çok mantıklı gelmiyor. Bu kadar kısa bir süre içinde hemen nasıl anlaştılar? Sorusuna bulamadığımız cevap, katillerin yanında yer alan bu serseri grubun da dergâhın itibarını sarsmak niyetinde olduklarını veya bir itibar kazanma girişiminde olduklarını göstermektedir.

Her aileden bir kişinin olması konunun diğer bir ilginç tarafı. Niye üç farklı aileden? Öncelikle bu kişilerin kaçmaları ailelerinin yanlarında olmadıklarını net bir biçimde ortaya koymakta olduğunu belirtelim. Bu kadar büyük bir olaya giriştiklerine göre, köyde bulunan aileler içinde Dergâhtan rahatsız olan bazı kişiler var. Değişik ailelerden olan bu üç kişi de bu konuda işbirliği yapıp bu suçu işlemişler. Bir kaç aileden olması saldırının tek bir ailenin hedef alınmamasına da ayrı bir katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Bu olayın işlenmesindeki en büyük neden bu kişilerin Dergâhın lideriyle ve Dergâhla bir takım problemlerinin olmasıdır. Belki de Dergâhın bu rahat durumundan, köyde bütün vakıf arazilerinde isteği gibi hareket etmelerinden rahatsız olmuş olabilirler. Beni bu kanaata götüren bir kaç tane sebebi hemen sıralayabilirim. Bu insanların kaçtıktan bir müddet sonra yanlarına bazı kişileri alıp tekrar köylüleri rahatsız etmeleri, onlardan 15 kişiyi bağlayıp onları çıplak hale getirmeleri, onların atlarını almaları, köylüyü korku içinde bırakmaları gibi. Veya bu pozisyonları tersinden söylersek mesele daha da netleşecek. Bağlanan 15 kişiyi öldürmemeleri, köylülerin at dışında mallarına zarar vermemeleri, onların mahsullerine hiçbir şey yapmamaları. Bütün bunlar meselenin doğrudan ekonomik sebeplere dayanmadığını göstermekte. O tarihlerdeki ekonomik bunalımların, ayaklanmaların olması, merkezi otoritenin boşluğu bu durumun gerçekleşmesine elbette zemin hazırlamıştır. Ama mesele Dergâhı yıpratma hareketidir.

Fakat bunlar amaçlarına ulaşamamakta çünkü halk bu ailelere sahip çıkmamıştır. Dergâh da hala saygınlığını devam ettirmekte. Bunların daha sonra kaçması ailelerinin ve köylülerin bu olayı tasvip etmediğini göstermekte. Osmanlı toplumunda hiçbir zaman toplumun karşılıklı mücadelesi olmamıştır. Olaylar grupların kurumlar ve devletle olan mücadelesi şeklinde gerçekleşmiştir.

Burada yapılan hareketler üzerinde biraz daha durmak istiyorum. 15 kişinin bağlanıp elbiselerinin alınması, onların çıplak hale getirilmesi olayın arka planını aydınlatmaktadır. Bu serseri grup köylülere, Dergâh sizi koruyamıyor sizi biz koruruz düşüncesini salgılamakta. At, avrat, silah gibi çok önemli üç unsurdan atın alınması oldukça manidar, bir nevi köylülerin namuslarının alınması anlamına gelmektedir. Böylece bir şekilde şu düşünce halka dayatılmaya çalışılıyor

olabilir: Bakın Dergâh sizin namusunuza dahi sahip çıkamıyor öyleyse gelin beraber olalım Dergâha karşı ortak hareket edelim.

Hikayenin sonuna geldiğimizde şu yorumlarla Dergâhla Divan-ı Hümayun arasındaki ilişkiler hakkında önemli bilgiler bulmaktayız. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Dergâhın postnişini hâlâ merkeze güvenmekte bu olaydan merkezi haberdar etmekte. Oraya gönderilen mektupta yapılması gereken işlemi aslında çok net ortaya koymuş, bu eşkiyanın barınabilmesi ancak çevrenin kayıtsız kalmasıyla mümkün olmuş ki bunların harekete geçmesini istemekte. Burada benim dikkatimi çeken bir diğer husus, 1825 yılı bu olayda merkezden talepte bulunurken Dergâh yetkilisi sırayla Allah, Rasul ve Hacı Bektaş'ı zikretmesi, Dergâh inancının katıksız bir tevhid inancı içinde olduğunu ortaya koyması olmuştur.

Mektubun sonunda “emir sizindir” diyerek Dergâh, hukukun üstünlüğüne inandıklarını ve merkeze olan güvenlerini yitirmediklerini göstermektedir. Merkeze ulaşan habere kayıtsız kalınmamış derhal çok kısa bir süre de işleme geçilmiştir. O günkü ulaşım şartları ve kargaşa sistemini gözününde bulundurduğumuzda olamaz dediğimiz çabuklukta mektup Divan-ı Hümayun’a ulaşıyor. Mektubun üzerine tahrir defterinden olayla ilgili daha önceki hüküm siyakat yazısıyla yazılıyor. Sadrazam’ın mesele hakkında görüşüne başvuruluyor. Bütün bunlar 9 günlük gibi kısa bir süre de gerçekleşiyor. Çünkü mektup Safer ayı başlarında yazılmış Sadrazam’ın mektubun üzerine derkenar düştüğü tarih 9 Safer. Bu, konuya verilen önemi göstermektedir.

Sadrazam, Dergâhın isteklerinin hemen yerine getirilmesini emrederek ayrıca olayı nezir hükmünde icra edilmesini talep ediyor. Nezir, Devlete muhalif hareketlerden dolayı o memleket halkına konulan veya alınan cezai paradır. Böylece köylüleri nezir adı verilen bir sistemle birbirlerinin canlarına kast etmemeleri için borçlandırmakta, bir nevi oto kontrol sistemini harekete geçirmektedir. Sadrazamın havale ettiği Defterdar da verilen emir gereği herhangi bir değişiklik yapmadan hükmü yazar ve nezir uygulamasının gerçekleştirilmesi için daha sonra başmuhasebeye havale eder. Neticede Başmuhasebe, Defterdarın yazdığı emirler doğrultusunda Mucur Nâibinin yapması gereken işleri anlatan yazıyı gönderiyor ve orada naibe bir nevi aba altından sopa gösteriyor. Sen ki, naipsin, bu yüce emrim sana ulaştığında yukarıda sözü edilen buyruklarımı yerine getirmeye gayret göster, sakın ihmalcilik yapma denilmektedir ve böylece mesele çözüme kavuşturuluyor.

Son söz olarak şunları söylemek istiyorum. Bektaşî Dergâhının hizmet ettiği bölgede zaman zaman çürük elmalar çıkmakta; ancak halk bunlara asla destek vermemekte, Devlet de gerekli tedbirleri alarak sorunların üstesinden gelmektedir.

YEDİNCİ OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. M. Saffet SARIKAYA

Prof. Dr. Metin İZETİ

Günümüz Makedonya Bektaşîleri'nin Dinî İnançları ve Yaşayışları

Cemal ŞENER

İdamla Yargılanan Hamdullah Çelebi'nin Savunması

GÜNÜMÜZ MAKEDONYA BEKTAŞİLERİ'NİN DİNİ İNANÇLARI VE YAŞAYIŞLARI

Prof. Dr. Metin İZETİ
Makedonya

ÖZET

Bektaşilik bir tarikat olarak Balkanlar'da en çok Arnavutların arasında yayılmış ve bu millet tarafından kucak açılmıştır. Zamanla birçok Bektaşî büyüğü de Arnavutların arasından çıkmıştır. Bugün bile Arnavut Müslümanların –Bektaşî olsun veya olmasın- dini, sosyal ve kültürel yaşayış tarzını incelediğimizde Bektaşî motiflerin belirgin şekilde bulunması, çoğu ailede bu tarikat anlayış ve geleneğinin devam ettiğini göstermektedir.

Makedonya Bektaşîlerini Arnavutluk ve Kosova Bektaşîlerinden ayrı görmek mümkün değildir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çizilen sun'i devlet sınırları bu topraklarda yaşayan insanların anlayışlarında hiçbir değişme yapmamıştır.

Makedonya'da yaşayan Bektaşîlerin tamamı dini inanç bakımından kendilerini İslâmın bünyesinde ve Muhammed- Ali'nin yolunun takipçileri olarak görmektedirler. Dünyada diğer Bektaşî gruplarda da olduğu gibi en önemli bayramları Aşure (Matem) ve Sultan Nevruz'dur. Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı da bayram olarak kutlanmaktadır.

Sabah ve akşam günde iki defa kendilerine has duaları okuyup ibadet ederler, Cuma akşamlarında tekkede bir araya gelerek sohbet yapılır, nefesler okunur, dua edilir. Birinin çocuğu olduğu zaman tekkede mevlid düzenlenir ve yemek yapılır. Cenaze ile ilgili bütün adetler Sünnîlerde olduğu gibidir ve genelde cenazeler cami imamı tarafından hazırlanır. Aynı şekilde biri Bektaşîliğe girdiği zaman yapılan ayinden (İkrar Ayini) sonra tekkede yemek yapılır ve beraberce yenilir.

Bu tebliğde Makedonya'da yaşayan Bektaşîlerin inanç ve yaşayışları anket ve röportajlar ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Makedonya Bektaşîliği, Aşure, Makedonya Müslümanlığı

Günümüz Makedonya Bektaşîleri'nin Dini İnançları ve Yaşayışları

Dilimize Fransızca'dan geçen, ancak aslı Eski Yunanca olan Makedonya kelimesi "karışık, türlü, muhtelif parçalardan oluşan, yamalı bohça, sebze ya da meyve salatası" manâlarına gelmektedir¹. Makedonya, güneyde Ege denizinin kuzeybatı kıyılarından, kuzeyde Vardar nehrinin orta kısımlarına, doğuda Mar-

¹ Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, TDK Ankara, 1976; Georges Castellani, Histoire des Balkans (XIV-XX siècle). Arnavutçaya tercüme eden: Arben Puto ve Luan Omari, Tirana 1992, s.11.

ta nehrinden batıda Tesalya ve Şar dağına kadar uzanan sahayı kaplar ise de sınırları kesin bir şekilde hiçbir zaman belli olmamıştır. Daha doğrusu bugünkü anlamda Makedonya coğrafi bir bölgeden öte XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış siyasi bir terimdir.

Balkan yarımadasının içinde yer alan, aynı zamanda Asya'dan Avrupa'ya uzanan ana yolun üzerinde bulunan Makedonya, hem doğulu hem batılı çeşitli milletlerin ilgisini çekmiş ve bu milletler tarafından elde edilmeye çalışılmıştır.

Beş asırlık Osmanlı idaresinde Makedonya iyice gelişmiş ve bu bölgeden yetişen eşraf Osmanlı Devletinin çeşitli mevkilerinde vazife görmüştür.

Makedonya 1912 Balkan Savaşlarına kadar Osmanlı idaresi altında kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1919 yılında, Sırp, Hırvat ve Sloven (SHS) krallığı kurulmuş, Makedonya bu münasebetle üç kısma ayrılmıştır. Bir parçası Yunanistan'a (Ege Makedonyası, halen Yunanistan altında), bir parçası Bulgaristan'a (Pirin Makedonyası halen Bulgaristan altında), bir parçası da yukarıda zikredilen yeni kurulmuş krallığa verilmiştir (Vardar Makedonyası)². 1945 yılından 1991 yılına kadar komünist Yugoslavya'nın altı cumhuriyetinden biri olarak yaşamını sürdürmüş, 1991 yılında referandum sonucu bağımsızlığını ilan etmiştir.

İslâm dininin Balkanlar'a girmesinde ve yerleşmesinde tekkelerin ve tarikat şeyhlerinin üstlenmiş oldukları görevlerin ve yaptıkları faaliyetler çok önemli rolü olmuştur. Osmanlı fetihlerinin, Balkanlar'daki öncülleri tarikat şeyhleri olmuştur. Balkanlar, Osmanlı ordusunun gelip askeri açıdan fethetmesinden çok daha önce tarikat akıncıları tarafından bir anlamda fethedilmiş, diğer bir deyişle Osmanlı buraya geldiğinde yerli halkın psikolojik bazda bu fethetmeye hazır hale getirildiğini, son derece elverişli bir ortamla karşılaştığını söyleyebiliriz.

Balkanlar'da Türk-İslâm adına bir gönül fethi gerçekleştirenlerin başında özellikle Bektaşîlerin önemli rol oynadıklarını günümüzde dahi birçok yol kavşaklarında yüzlerce Bektaşî Tekkesinin ve türbesinin mevcudiyeti kanıtlamaktadır.

Balkanlarda yaşayan Müslümanların dini sosyal ve kültürel yaşayış tarzını incelediğimizde tasavvufi motiflerin belirgin şekilde bulunması, çoğu ailede tarikat anlayış ve geleneğinin devam ettiğini göstermektedir.

² Bugün bağımsız olan Makedonya Devleti sadece bu kısımdan ibarettir. Kuzeyinde Sırbistan, güneyinde Yunanistan, batısında Kosova ve Arnavutluk, doğusunda da Bulgaristan yer almaktadır. Başkenti Üsküp diğer büyük şehirleri Manastır, Pirlepe, Tetova'dır. (Kalkandelen). Yüzölçümü 25.713 km², nüfusu 2 milyon 300 bin olan Makedonya'da çeşitli milletler yaşamaktadır. Nüfusun %50 sini gayr-i Müslimler (Ortodoks Kilisesine mensup Makedonlar), diğer %50 sini ise Müslümanlar (Arnavutlar 850.000, Türkler 200.000 ve Pomaklar ile Boşnaklar 100.000) teşkil etmektedir.

Sakinlerinin büyük bir bölümü Hıristiyan olan ve Osmanlı'nın gelişinden önce Balkanların epeyce bir kısmını teşkil eden Makedonya'da İslamiyet'in ilk tohumlarının Bektaşî Tarikatı tarafından atılması, Bektaşîliğin temel ilkelerinden derin insan sevgisi, yüksek hoşgörü ve karşılıksız hizmeti esas almış olması ve bu hususun halkın dikkatini büyük ölçüde çekmiş olmasından ileri gelmektedir. Bektaşîliğin bu özelliği ve mensuplarının bu anlayıştan kaynaklanan tavırları Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında sevgi ve kaynaşma zemininin kurulmasında önemli rol oynamıştır³. Özellikle Bektaşî tekkelerinin iktisadi ve sosyal alana önem vermeleri, din, dil, ırk farkı gözetmemeleri rağbet görmelerine vesile olmuştur. Tekkeler hangi dinin mensubu olursa olsun halkla karışıp kaynaşarak halk kitlelerini yönlendirmede önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır.

Nitekim Osmanlı devlet idarecileri bu tür kolonizatör dervişlere araziler bağışlayarak kendi topraklarında yerleşmelerini sağlamışlardır⁴. Bunun yanı sıra yeni feth edilen topraklarda, Hıristiyan halkın Osmanlı idaresiyle uyum sağlanmasında Bektaşîlerin kaynaştırıcılık yaptıkları da bir gerçektir.

Makedonya veya daha geniş çerçevede düşünecek olursak Balkanlar Bektaşî Tarikatı açısından da birinci derecede önem taşımıştır. Bundan dolayı Balkanlarda yaşayan halkın mensup olduğu mevcut tarikatların arasında, Balkan sakinlerinin kültürel, sosyal ve siyasal yaşantısında Bektaşîliğin özel bir konumu vardır. Özellikle Balkanlarda yaşayan Müslümanların en çok nüfusa sahip olan milleti Arnavutlar arasında Bektaşîlerin tesirleri çoktur ve başlı başına bir araştırma konusudur⁵.

Bektaşîlik bir bakıma İslâm inançları ile yöre halkı inançlarının ortak noktalarını gösteriyor ve hepsinin aynı Allah'ın kulları olduğunu vurguluyordu. Bektaşîler yeni geldikleri bölgedeki yerel halkın inançlarına ve kutsal günlerine saygı duymuşlardır. Daha derinliğine incelendiğinde görülecektir ki; Balkan Bektaşîlerinin uygulamalarında, semavî dinlerin önemli kutsal günlerine denk düşen birer kutsal günü bulunmaktadır.

Böylece geldikleri yerleşim bölgesinde yerel halk hüznünlü bir kutsal gün kutluyorsa, aynı tarihte Bektaşîlerin de bir hüznünlü kutsal günü, sevinçli kutsal

³ Palikruşeva G.-Tomovski K, "Les Tekkes en Macedoine aux XVIII et XIX siecle", *Anti del secondo congres so inter nazionale di orte Turcha*, 26-29 Septembre 1963 Venezia, İstitut Universitario Orientale, Napoli 1965, s.203-211

⁴ F.W. Hasluck, **Bektaşî Tetkikleri**, (çev. Ragıp Hulusi) İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s.85.

⁵ Makedonya'da tarikatların dağılımına bakıldığında şöyle bir gerçekle karşı karşıya kalınmaktadır: Rufai şeyhleri faaliyetlerini genelde şehirde yaşayan Türk zanaatçıları arasında devam ettirmiştir. Halvetiler daha çok Pomakça konuşan ahali (Pomak, Torbeş) ile irtibatla bulunmuş, Bektaşîler ise muhiplerinin büyük bir bölümünü Arnavutların arasında bulmuşlardır.

günü kutluyorsa onların da sevinçli kutsal günü kutlamasına rastlanmaktadır ve genelde kutlamaları ve törenleri paralellik taşımaktadır.

Bektaşîliğin Balkanlar için sunduğu bu güzel metodu değerlendiren yükselme devri Osmanlı Padişahları Bektaşî Babalarını fethetmeyi düşündükleri bu topraklara önceden görevlendirerek göndermişlerdi.

Bektaşîliğin fetih topraklarında yayılmasının nedenlerinin birisi şüphesiz Yeniçeri-Bektaşî ilişkisiydi. Bu ilişki gereği Yeniçerilerin gittiği her yere Bektaşîlik de gitmiş oluyordu⁶.

Makedonya'da yaşayan halkın İslâmlaşmasında yeni gelen idarenin kabul edilmesinde Bektaşîlik, sonsuz hoşgörüsü, insana verdiği değer anlayışıyla çok katkıda bulunmuştur. Bölgede değişik zamanlarda hizmet etmiş çeşitli Bektaşî Büyüklerinin mezarları, daha sonraları yerli halk tarafından ziyaretgâh olarak kullanılmıştır. Makedonya'da yaşayan insanların bu velilere ilişkin anlattıkları muhtelif efsanelere rastlamak mümkündür.

Makedonya'da tarihî vesikalara dayanarak Bektaşîlerin tekke kuruluşları 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlamış, en aktif oldukları dönemler de 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılın ilk yarısı olmuştur.

17. ve 18. yüzyılda Arnavutluk ve Makedonya'da hüküm süren birçok Paşa'nın Bektaşî tarikatına mensup olması Bektaşîlerin bu bölgelerde rahatça faaliyet göstermelerine ve paşaların desteğiyle tekkeler, zaviyeler ve türbeler inşa etmelerine sebep olmuştur. Arnavutlukta belirli bir dönem (1790-1822) Bab-î Ali'den tam bağımsızlık içinde hüküm süren Epir Veziri Tepedelenli Ali Paşa bir Bektaşî'dir ve tarikatın yayılmasına çok yardımda bulunmuştur⁷.

18. yüzyıldan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya yüz tutması, bu bölgelerde devlet otoritesinin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bunu fırsat bilen bazı bölge idarecileri Osmanlı Devletiyle Bektaşî anlaşmazlığını kö-

⁶ Yeniçerilik ile kader ortağı olan Bektaşîliğin ne zaman içiçe girdikleri, bu kaynaşmanın ne zaman olduğu tarihçilerimiz arasında sürekli ve muhtemelen bitmeyecek bir tartışma konusudur.

“ Tarihi rivayetlerin aksini ortaya koymasına rağmen Hacı Bektaş Veli hala daha Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasında doğrudan ilgili imiş gibi gösterilir. Hacı Bektaş Veli'nin doğrudan yeniçerilikle bir ilgisinden ve onlara “Ak börk” giydirmesinden kesinlikle söz edilemez ise de menkıbeler “ak börklü” askerlerin onun tarafından kutlulanmasını ve kendilerine “ yeniçeri” adını vermesini anlatırlar. Bu durum, tarihi gerçeklere uygun düşmezse de yadırgamamak gerekir; çünkü fütüvvet geleneğinin yaygın olduğu bir dönemde her meslek ve san'at kolunun bir pirinin şart olduğu şeklindeki yaygın inanç, yeniçeriliği “erenler serveri ve gaziler serdari” sayılan Hacı Bektaş Veli gibi bir din ulusunun ruh ve “dinamizm” ile şekillendirmek istemiştir. Krş. Ethem Ruhi Fırlalı, **Türkiye’de Alevilik Bektaşîlik**, s.154; Reha Çamuroğlu, **Yeniçerilerin Bektaşîliği ve Vaka-i Şerriyye**, s.30.

⁷ J.K. Birge, a.g.e. s. 83.

rükleyerek Bektaşî tekkelerini kendi siyasi ve şahsi amaçları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmışlardır. Bu gibi hadiselerin en belirgin örneğini Kalkandelen Harabati Baba Bektaşî Tekkesinde görmekteyiz. Zamanın Kalkandelen idarecisi Recep Paşa ile başlayan isyan hareketleri oğlu Abdurrahman Paşa döneminde de devam etmiştir⁸.

17. yüzyılda Kalkandelen kazası -özellikle Recep ve oğlu Abdurrahman Paşa' zamanında- Polog Ova'sında o kadar etkili hale gelmiş ve gelişmiş ki Gostivar ve Kırçova'yı da etkisi altına almıştır. Recep Paşa ve oğlu Abdurrahman Paşa'nın yardımcılarıyla Harabati Baba'nın Sersem Ali Dede'ye inşa ettirdiği türbenin etrafında bir külliye yapılmıştır. İçinde türbe, mescit, semahane gibi dinî yapıların yanında misafir evi, şadırvan, çeşme, derviş evi, Fatıma evi, aşevini barındıran Harabati Baba tekke külliyesi kaza'nın kalkınmasında ve bu statüyü kazanmasında çok etkili olmuştur.

Harabati Baba Tekke'sinde kültür ve sanatın her alanına önem verilmesi, Bektaşîlik adabına göre her dervişin bir sanat ve zanaatla meşgul olmasından ileri gelmektedir. Dervişler yaptıkları işlerle bir yanda Baba'nın takdirini kazanıyor, diğer yandan çalıştığı sanat dalında kendini yetiştirerek çevre halkından rağbet görüyorlardı. Bundan dolayı, Harabati Baba Bektaşî Tekke'sinde tekke edebiyatı, dinî musikî ve resim sanatı gibi kültür dallarına yer verilmiştir.

Harabati Baba Bektaşî Tekke'sinde gelişen bir tekke edebiyatının olduğu, tekke yapılarında ve mezar taşlarındaki kitabelerde yazılan "Nefes" ve "Şiir"'lerden kolayca anlaşılmaktadır. Tekkede yazılmış bütün şiir ve nefeslerde konu olarak Bektaşî Tarikatına ve Hz. Ali'ye medhiyeler yapılmıştır.

Harabati Baba Bektaşî Tekkesi'nin duvarlarında tekkede edebi çalışmaların var olduğunu anlatan panolar içerisine alınmış birçok nefes vardır. Örneğin:

<i>Bahr-ı himmettir Muhammed</i>	<i>İbr-u ihsandır Ali</i>
<i>Fahr-ı âlemdir Muhammed</i>	<i>Şah-ı merdandır Ali</i>
<i>Müht-ü hikmettir Muhammed</i>	<i>Mah-ı irfandır Ali</i>
<i>Cevher-ı candır Muhammed</i>	<i>Nur-u İmandır Ali</i>

Zikirler ve zikirlerin dışında tekkeye gelen ziyaretçilerin ilgisini çekmek amacıyla, Makedonya'daki Bektaşîlerin merkezi olan ve dünyada dört büyük Bektaşî tekkesinin arasında bulunan Harabati Baba Tekkesinde tasavvufi müziğe de önem verilmiştir. Tekke müzesinde musiki aletleri ve mescit yanında zikir yapı-

⁸ Viško Ali, *Harabati Teqe e Tetoves dhe Vepimtaria ne te ne periu dhen e kaluar*, Tetove 1997, s.35

⁹ Arnavutça yazılan literatürde ve onlardan naklen Hasluck' ta bu iki şahısa Paşa unvanını vermişlerdir. Ancak Kalkandelen'in idarecileri olan bu iki zatın paşa olmaları imkânsızdır. Çünkü Kalkandelen Osmanlı döneminde sadece bir Kaza idi, paşalık hiçbir zaman olmadı.

lan “Semâhane” kalıntıları, bizlere açıkça tekkede musîkiye yer verildiğini göstermektedir.

Tekke binalarında mimarî dekorasyona önemli ölçüde yer verildiği, mevcut olan duvar resimlerinden kolayca anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, binaların girişlerinde çok güzel yazılan kitabe örneklerine de rastlıyoruz. Tekkedeki kitabelerin çoğunda sülüs ve nesih yazı şekilleri kullanılmıştır.

Harabati Baba Bektaşî Tekke'sinde yapılan faaliyetlerin genişlemesinde ve halkın irşadında Osmanlı döneminde Harabati Baba'dan sonra en faal olan babalar şunlardır: Mehmet Harabati Baba, Ekmekçi Ahmet Baba, Hacı Emin Baba, Sadık Baba v. b.¹⁰.

Osmanlı döneminde Makedonya'da mevcut olan Bektaşî tekkeleri değişik kültür alanlarında bölge halkını aydınlatmışlardır. Osmanlı İmparatorluğunun değişik kademelerinde görev yapan Balkan menşe'li eşraf, birçok şair, felsefeci, ressam bu tekkelerin rahle-i tedrisinden geçmiştir. Özellikle Harabati Baba Tekkesi, tekke görevinin yanında, okul, yardımlaşma müessesesi, kervansaray v. s. gibi de bölge halkına ve ziyaretçilere hizmet vermiştir.

Bektaşîler ve aynı zamanda Bektaşî tekkeleri kültürel açıdan oynadıkları rolün yanı sıra, Bektaşîliğe en çok kucak açan Arnavutların eğitim, siyasi şuur, 19. yüzyıldan sonra millî şuur kazanmalarında çok etkili olmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında Yeniçeri Ocağı'nın ilgasına ve Tanzimat Fermanı'na karşı çıkan Balkan menşe'li paşalar faaliyetlerini Bektaşî tekkelerinde ve Bektaşîlerin arasında devam ettirmişlerdir¹¹.

14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlı'nın Balkanlara ve özellikle Arnavut topraklarına yerleşmesinde en çok yardımcı olan Bektaşîler, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın Arnavutluk, Kosova ve Makedonya'dan uzaklaştırılması için de çok çaba sarf etmişlerdir. 19. yüzyılın sonlarında birçok yabancı seyahatçi Bektaşî tekkelerini ziyaret ediyor, babalarla aylarca beraber kalıyordu¹². Ancak Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesi Bektaşîler için de pek faydalı olmamıştır. Makedonya'da Bektaşîlerin merkezi olan Harabati Baba Tekkesi 1912 yılında kapatılmış ve küçük aralar hariç tutulursa 80 yıl kapalı kalmıştır.

Büyük karışıklıklarla geçen birkaç on yıldan sonra (Osmanlı İmparatorluğu'nun zor günleri; Jön Türk hareketi; Makedonya Dâhilî İhtilâl Komitesi'ne bağlı Yunan, Sırp ve özellikle Bulgar komitacıların terörist metotlara başvurarak gerçekleştikleri eylemler) Osmanlı orduları 1912 yılından sonra Makedonya'dan çekildi. Osmanlı'nın çekilişinden hemen sonra 1913 yazında II. Balkan Savaşı,

¹⁰ Radovan Samardžić, **Sulejman I Roselana**, Beograd 1976 ,s.17,26.

¹¹ Dzermal Çehajić, **Dervişki Redovi U Jugoslovenskim zemljama**, Sarajevo 1986, s.175.

¹² J.K. Birge, Max Choublier, Stefan Tomić v.s.

daha sonra 1914 yılında I. Dünya Savaşı patlak verdi ve bu bölgenin büyük bir kısmı için talihsiz yıkımlar dönemi başladı.

Bütün bu karışıklıklara rağmen sıkıntılı bir şekilde de olsa Rufailer, Melamiler ve Halvetiler faaliyetlerini devam ettirdi. Osmanlı'nın çekilişi, Balkan savaşları ve I. Dünya Savaşı sıralarında Bektaşî tekkeleri faaliyetlerini tamamen durdurmuştu.

1 Aralık 1919 yılında kurulan S. H. S. (Sırp, Hırvat, Sloven) Krallığı döneminde Makedonya'da bulunan birçok Bektaşî tekkesi kapatılmış veya kiliseye dönüştürülmüştür. Makedonski Brod'ta bulunan Bektaşî Tekkesi Sv. Nikola Kilisesi olmuştur, Üsküp'ün çıkışında, Kumanova ve Üsküp arasında Karacaahmet'in mezarının bulunduğu zannedilen tekke de aynı akıbete uğramıştır.

Makedonya'da iki dünya savaşı arasında resmi olarak bütün Bektaşî tekkeleri kapatılmıştı ve babalar da Arnavutluk'a kaçmıştı. I. Dünya Savaşı sıralarında Büyük Arnavutluk devletini kurmak iddiasına katılan birçok Bektaşî için yeni kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven krallığında yaşama hakkı kalmamıştı. Bektaşî tekkelerinin dini faaliyetleri durdurulduktan sonra vakıfları Makedonya İslâm Birliği Vakıf Dairesinin denetimi altına alınmıştır. Ancak bu dönemlerde Arnavutların arasında 250. 000 Bektaşî bulunmaktaydı.

1925 yılında tekke ve zaviyeler kapatıldığında Türkiye'de olduğu gibi Makedonya, Kosova ve Arnavutlukta bulunan Bektaşîler de başsız kalmıştı.

Arnavut Bektaşîlerinin bağımsızlığı için yapılan çalışmalar 1920 lerden itibaren başlamıştır. Ahmet Zogu'nun yönetimindeki Arnavutluk bağımsızlığını (Ocak 1920) ilan ettikten sonra Lushnja'da yapılan kongrede Arnavut devleti Sünniliği, Bektaşîliği, Ortodoksluğu ve Katolikliği eşit olarak tanımıştı. Bundan hareket ederek Arnavut bölgelerin şöhretli babaları Ahmet Turan ve Hüseyin Priştë 13 Temmuz 1920 tarihinde yeni hükümete büyük bir Bektaşî Kongre'sinin yapılması için müracaat etmiş ve izin istemişlerdi¹³.

17 Ocak 1921 tarihinde Priştë'da ilk büyük Bektaşî Kongre'si yapılmış kongrede Makedonya, Kosova ve Arnavutluk'tan otuz yedi baba hazır bulunmuştur. Kongre'de Arnavut Bektaşîlerinin örgütlenmesini ve faaliyetlerini düzenleyecek 28 maddelik bir tüzük kabul edilmiştir. Aynı zamanda Arnavut Bektaşîleri hakkında son sözü söyleyecek yedi kişilik bir Babalar Komisyonu kurulmuştur¹⁴.

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra dünya Bektaşîlerini başı olan Salih Niyazi Dede'nin Hacı Bektaş'tan 1933 yılında Arnavutluk'a gelmesiyle Kral

¹³ A. Priştë, **Bektashinjte e Shqiperise**, Korçe 1921, s.5.

¹⁴ A Priştë , a.g.e. s.6. Komisyonunda yer alan babalar şunlardır: Ahmet Baba Turani, Süleyman Baba, Elbasanlı Ahmet Baba, Cemal Baba, Mustafa Baba, ve Kamber Baba.

Ahmet Zogu'un da yardımıyla Tirana'da büyük bir bina yaptırıldı ve Dünya Bektaşîlerin merkezi Hacı Bektaş'taki Pir Evi açılınca kadar buraya intikal ettirildi. Salih Niyazi Dede Arnavutluk'ta bulunduğu sürede Makedonya, Kosova ve Arnavutluk'ta 67 tekkede görev yapan dervişlere erkân gösterip babalığa yükseltmiştir. 1941 Ekim'inde Salih Niyazi Dede 30 yıl önce kapatılmış olan Harabati Baba Bektaşî tekkesini faaliyete geçirmek için Makedonya'ya Yakovalı Derviş Kazım Bakalı'yi gönderdi.

Elbasan Cafer Baba tekkesine bağlı olan Derviş Kazım Tekkesi'nin postnişi-ni Mustafa Baba'dan izni aldıktan sonra yanına Elbasanlı Derviş Musa Hinadema'yı da alarak 6 Aralık 1941 yılında Kalkandelen'e gelmiştir.

Birkaç gün yerleştikleri Dr. Cafer'in¹⁵ evinde kaldıktan sonra tekkenin Ambar Evi'ne geçmişler ve 1941/42 kışını çok zor şartlarda orada geçirmişlerdir. Artık babalık makamına yükselen Baba Kazım Bakalı ile Baba Musa Hinadema Makedonya İslâm Birliğinden Makedonya'da bulunan Bektaşî tekkelerinin vakıflarını geri almak için bu müessesenin yetkilileri ile irtibata geçmişlerdir. Uzun süren tartışmalardan sonra tekkelerin vakıfları tekkelere iade edilmiştir. 1942 yazında Baba Kazım'a ve Baba Musa'ya yardımcı olmak üzere Arnavutluk'tan Korçalı Derviş Aziz, Yakovalı Derviş Muharrem ve Derviş Kamil katılmıştır. Baba Kazım yanındaki dervişlerle Makedonya'da Bektaşîliğin yeniden canlanması için çok çaba sarf etmesine rağmen pek de başarılı olamamıştır. Zira iki dünya savaşı arasında kurulan Yugoslavya Krallığı'nda Sünnî Hanefî Mezhebi devletin resmi mezhebiydi ve hocaların çalışmaları -devletin siyasetine karışmadıkça- serbestti ve destekleniyordu.¹⁶ Bu sıralarda birçok hoca efendi İslâm'ın temel prensiplerinden çok uzaklaşmış olan Bektaşîleri namaza, oruca yaklaştırmak, içki ve heterodoks görüşlerden uzaklaştırmak için epeyce çaba sarf etmişlerdir. Yaptıklarının doğru veya yanlışlığı bir yana, özellikle Kalkandelen, Gostivar ve Kırçova'da çok başarılı olmuşlardır¹⁷.

¹⁵ Derviş Kazım Bakkalı ile Derviş Musa Hinadema Kalkandelen'e geldiklerinde şehrin eşrafından, aynı zamanda Bektaşî muhibbi de olan Dr. Cafer Süleymani'nin evine yerleştiler. Dr. Cafer Süleymani Arnavutluğun güneyinde Skrapar şehrinde doğdu. İstanbul'da Tıp Fakültesini tamamladıktan sonra Gostivar'a tayini çıktı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Bulgarlar tarafından esir alındı ve Bulgaristan'ın Stara Zagora şehrinde doktor gibi çalıştırıldı. Savaşın sonu Dr. Cafer Kalkandelen'e gelip oraya yerleşti. İki Dünya Savaşı arasında Kalkandelen halkına çok yardımcı oldu. 1941-1944 İkinci Dünya Savaşı yıllarında Harabati Baba Bektaşî tekke'sinin açılıp faaliyetlerine devam etmesinde de çok çaba sarf etti. 1954 yılında Kalkandelen'de vefat etmiştir.

¹⁶ Yugoslavya Krallığının en meşhur krallarından olan Kral Aleksandar Üsküp'te ismini taşıyan Büyük Aleksander Medresesini kurmuştur.

¹⁷ Kalkandelen'de bu dönemde Bektaşîlerin İslâm'ın prensiplerine dönmeleri için çok uğraşan hoca efendilerin arasında Ali ef. Matlı, Cemil ef Yusuf, Bedaet ef. , Ali ef. Metoşe v.s. Gostivar'da Dukka'lı Hasan ef., Kırçova'da Necmi ef. Berzat v.s.

1941 yılında Derviş Kazım Kalkandelen'e geldiğinde ona karşı birçok hoca efendi kaba kuvvet kullanmayı da düşünmüşlerdir. Ancak Dr. Cafer Süleyman'ın otoritesi ve devlet kademelerinde ki yeri onları bu davranışlarından vazgeçirtmiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra komünist Yugoslavya kurulmuş, onun bünyesinde de Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti yer almıştır. Yeni devlet yetkilileri birçok vakfın yanında Makedonya'da sahipsiz kalan Bektaşî tekkelerinin vakıflarını da gasp etmiştir. Baba Kazım Bakali Baba Musa Hinadema ile birlikte Makedonya'dan uzaklaşarak Yakova Bektaşî Tekkesine yerleşmişlerdir. 15 Şubat 1981 yılında vefatına kadar Baba Kazım Yakova'da kalmıştır¹⁸.

Baba Kazım Makedonya'dan uzaklaşırken Makedonya Bektaşîlerinin sorunları ile ilgilenmek için Baba Tahir Gaşi'yi yerine bırakmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Arnavutluk, Kosova ve Makedonya'da Bektaşî Babaları¹⁹ tamamen komünistlerin karşısında yer alırken, 1950'lerden sonra birçoğu komünistlerle aynı saflarda hareket etmeye başlamıştır. Birçok Arnavut komünist yönetici Bektaşî sıralarından çıkmıştır.

Komünist dönemi Yugoslavyası (1945-1990) anayasasında 1952 yılına kadar tarikat ve tekkelerin faaliyetlerini belirtecek bir madde bulunmamaktadır²⁰. Tarikat ve tekkeler İslâm Birliği Teşkilatına ait bir birim olarak görülmüştür. 1952 yılında ilk olarak tarikat ve tekkelerin faaliyetleri yasaklanır. Bu münasebetle Makedonya'da bütün tekkeler kapatılmıştır. Makedonya'da bulunan Bektaşî tekkelerden kapatılıp ancak günümüze kadar ayakta kalabilen üç tekke vardır. Kalkandelen Harabati Baba Tekkesi²¹, Kırçova Hıdır Baba Tekkesi ve Pirlape'nin Kanatlar köyündeki Dikmen Baba Tekkesi.

¹⁸ 40 yıl Yakova Bektaşî Tekke'sinin postnişinliğini yapan Baba Kazım Bakali, aynı zamanda Balkan Bektaşîlerinin de başıydı. 1941 yılında Salih Niyazi Dede'nin İtalyanlar tarafından öldürülmesi, 1945 yılından sonra Enver Hoca'nın kurduğu komünist yönetim Arnavutluk'ta Bektaşîlerin faaliyetlerini yasaklamasınca, Balkanlar'da tek güçlü tekke olarak Kosova'daki bulunan Yakova Bektaşî Tekkesi kaldı.

¹⁹ 1941 yılında öldürülen Salih Niyazi Dede'nin yerine vekil bıraktığı Dede Abbas'a, komünistlerle beraber hareket eden Baba Faya Martaneshi gelip Bektaşîliği komünizm ile bağdaştırmayı teklif edince Dede Abbas onu mürted sayarak öldürmüştür. Daha sonraları Dede Abbas da komünistler tarafından öldürülmüştür.

²⁰ Begović M, "Organizacija Islamske Vjerske U Kraljevini Jugoslaviji", **arhiv za pravne i društvene nauke**, god XXIII, knj. XXV, 5, Belgrad 1968, s.378.

²¹ Kalkandelen Harabati Baba Bektaşî Tekkesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tamamen kapatılmıştır. Bu tarihten sonra harabeye dönüşmüş olan tekkenin, içindeki yapıların birçoğu yıkılmış ve yok edilmiştir. 1967 yılında tekke avlusundaki bütün yapıları türistik amaçla "Tetek" tekstil fabrikası tarafından eski özelliğine yakın bir şekilde restore edilerek turistlere sunulmuştur. Günümüzde de tekkenin büyük bir kısmı türistik tesis olarak kullanılmaktadır.

Tarikat ve tekkelerin kendi aralarında kurdukları bir organizasyona ilk olarak 1970 yılında rastlıyoruz. Bu tarihte Yugoslavya dervişleri ortaklaşa olarak yaptıkları ilk toplantıda Yugoslavya İslâmî Tarikat Dervişleri Federasyonu'nu kurdular²². Bu teşkilat bütün mevcut tarikat, şeyh ve tekkeleri bir çatı altında toplamayı hedeflemiştir.

Aradan iki yıl geçmeden 1972 yılında bu teşkilat genişletilerek Yugoslavya İslâm Tarikat ve Dervişler Birliği adıyla faaliyetine devam etmiştir. Tarikat ve tekkelerin bir organizasyon altında toplanmaları, faaliyetlerine belirli bir hareketlilik ve canlılık kazandırdı. Nitekim 1978 yılında müstakil olarak "Hu" adında kendi bültenlerini de çıkarmaya başladılar. Yugoslavya Bektaşîlerini bu teşkilatta Baba Kazım Bakali temsil etmekteydi, ancak Makedonya'da Bektaşîlerin temsilcisi olan Baba Tahir Gaşi de birçok toplantıya misafir olarak katılmıştır.

Makedonya bağımsızlığının ardından ve demokrasi hareketlerinden sonra Kırçova Hıdır Baba Tekkesi Ziya Paşoli Baba'nın postnişinliğinde ve Kanatlar'da üç baba Musa Baba, Cafer Baba ve İdris Baba meydan açarak faaliyetlerine başlamışlardır. 1993 bir Nevruz sabahında Kalkandelen'li, Gostivar'lı, Kırçova'lı Bektaşîler bir araya gelip Harabati Baba Bektaşî Tekkesine zorla girivermişler. Bir anda organize edilmiş bir şekilde Meydan Evi'ne postlar serilmiş, gülbanklar çekilmiş, Nevruzîyeler okunup, Hazreti Ali'nin doğum günü kutlanmıştır. Polis çıkartmak isteyince dervişler sonuna kadar direnmişler. On günlük açlık grevi yapan muhipler, on gün boyunca Meydan Evi'nden çıkmamışlar. Böylece Türbe ve Meydan Evi'nin bulunduğu bölümde kalmalarına izin verilmiştir. O günden bu yana tekkenin bir bölümünde Bektaşîler kalmaktadır. 1993 yılında postnişinliğe Baba Tahir Eminî oturmuştur. Onun 2006 yılında vefatından sonra Arnavutluk'tan gelen Baba Edmond Brahımaj postişinlik görevini yürütmektedir.

Anket ve Ropörtaj Işığında Günümüz Makedonya Bektaşîleri'nin Dinî İnançları ve Yaşayışları

Anketler ve Değerlendirilmesi

Anket uygulamasında Makedonya'da Bektaşî tekkelerinin faal olduğu Kalkandelen, Kırçova ve Kanatlar köyünün seçilmesi uygun görülmüştür. Çünkü bu üç yer hem tarih boyunca hem günümüzde Makedonya Bektaşîlerinin yaşadıkları ve faaliyetlerine devam ettikleri en önemli merkezlerdir. Özellikle Kalkandelen'in Arnavutluk'a yakın olması, jeo- politik açıdan da çok önemlidir.

Yapılan ön girişimlerde gerek halkın ankete yabancı olması gerekse bölgedeki mevcut olan önyargılardan dolayı katılımın çok düşük düzeyde olacağını dü-

²² Şukriç Niyaz , İslâmska Zaednica u Bosni I Hercegovini nakon oslobodjenja,İslâm I muslimani u BiH , Sarajevo 1977 ,s.153-168.

şünmüştük, fakat devamlı diyalog kurduğumuz babalara amacımızın bir bilimsel çalışma olduğunu inandırdıktan sonra babalar anket formlarının dağıtılmasında bizzat yardımcı olmuşlar ve halka bunun üniversite’de bir çalışma olduğunu, şüphe duyulacak menfi bir durumun bulunmadığını, soruları dikkatlice okuyarak doğru biçimde cevaplamaları gerektiğini söylemişlerdir. Böylece Kalkandelen’de anket başarıya ulaşmış, katılım %90 nı bulmuştur. Kırçova’da anket’e katılım %70’i geçmiştir. Kanatlar köyünde ise anket’e katılım yüzdesi umulanın altında %45 civarında kalmıştır²³.

Ankette Yer Alan Soruların Değerlendirilmesi

Tablo 1: “Sizce Bektaşilik Nedir”?

İfadeler	f	%
Hız Muhammed’in yolunu takip etmektir.	0	0
Hız. Ali ve imamların yolunu takip etmektir	15	7, 5
Hacı Bektaş Veli’nin kurmuş olduğu bir tarikatır.	117	68, 5
Mürşit olarak Hız. Muhammedi, Rehber olarak Hız. Ali’yi, Pir olarak Hacı Bektaş Veli’yi tanımaktır.	58	39
Farklı düşünüyorsanız lütfen yazınız.	0	0
Cevapsız	10	5
Toplam	200	100

Görüldüğü gibi deneklerin yarıdan fazlası (% 68, 5) Bektaşilik’in “Hacı Bektaş Veli’nin kurmuş olduğu bir tarikat” olduğunu söylemiştir. Bektaşî babaları konuşmalarında, sohbetlerinde ve gazetelere verdikleri demeçlerde her zaman Hacı Bektaş Veli’yi ön planda tutmaktadırlar, bundan dolayı Bektaşiliği çok az bilen Makedonya Bektaşîleri Baba’lardan Hacı Bektaş Veli’nin ismini en çok içittiklerinden dolayı bu cevabı benimsemişlerdir.

Bektaşiliğin “Mürşit olarak Hız. Muhammed’i, Rehber olarak Hız. Ali’yi, Pir olarak Hacı Bektaş Veli’yi tanımak” olduğunu söyleyen deneklerin (%29) genelde Kanatlar Köyünde yaşayan Türk Bektaşîleridir. Çünkü bu köyde yaşayan ahalinin Türkiye’de akrabaları vardır ve Bektaşî Babaları da Türkiye’den el almışlardır, aynı zamanda Doç. Dr. Bedri Noyan Dede Baba’nın *Bektaşilik-Alevilik Nedir?* kitabının da babalar ve bazı muhipler tarafından okunduğunu görmüştük.

²³ Kanatlar köyü Bektaşîleri Türk asıllı Bektaşî’dir. Ankete katılımlarının da düşük olması eğitim seviyelerinin düşük olmasından dolayı olmuştur. Yıllarca bu köyümüz ve civarında bulunan birçok Türk köyü kasıtlı ihmal edilmiş, okul açılmamış, öğretmen gönderilmemiştir. Makedon devleti bununla Doğu Makedonya’nın büyük bir bölümünde olduğu gibi buradaki Türkleri de göçe mecbur etmeye çalışmıştır.

Şiiliğe meyilli ve henüz Bektaşîliğe girmemiş olan genç âşıkların bir bölümü (%7, 5) Bektaşîliğin “Hz. Ali ve imamların yolunu takip etmek” olduğunu söylemişlerdir.

Tablo 2: “Kendinize hangi isimle hitap edilmesini isterdiniz”?

İfadeler	f	%
Alevi	0	0
Kızılbaş	0	0
Rafızı	0	0
Bektaşî	200	100
Farklı düşünüyorsanız lütfen yazınız.	0	0
Cevapsız	0	0
Toplam	200	100

Görüldüğü gibi deneklerin tamamı bu soruyu cevaplandırmış ve tamamı kendilerine “Bektaşî” ismiyle hitap edilmesini istediğini söylemiştir. Makedonya, Kosova ve Arnavutluk’ta yaşayan Bektaşîler kendilerini sadece Bektaşî olarak görmekte ve başka isimlerle karıştırılmasına şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Bu şekilde hareket etmelerinin belki en büyük nedeni Türkiye ile Arnavutluk Bektaşîleri arasında dedebabalık konusunda mevcut olan anlaşmazlıktır. Çünkü bu bölgelerde yaşayan Bektaşî babaları ve muhipleri Bektaşîlik ile Alevilik arasındaki farkı açıklayabilecek durumda değildirler²⁴.

Bektaşîliğin esas silsilesini kendilerinin takip ettiklerini, Türkiye’de ise Bektaşîlik konusunda yanlış yorumlar yapıldığını anlatmak için prensip olarak tamamı kendisine Bektaşî ismiyle hitap edilmesini arzulamaktadır. Ancak şu da bir gerçektir ki Balkanlar’a ve özellikle Makedonya, Kosova ve Arnavutluğa gelen Bektaşî misyonerleri Bektaşîliği herkesin girebileceği, soydan gelmekle hiç ilişkisi olmayan bir tarikat olarak tanıtmışlardır.

Tablo 3: “Alevi Bektaşî Farklılaşması Var mıdır?”

İfadeler	f	%
Yoktur, ikisi de aynı anlayışın değişik isimleridir.	20	10
Alevilik soydan gelir, Bektaşîlik ise herkesin katılabileceği bir tarikattır.	27	13, 5
Alevilik Şiilikten kaynaklanır, Bektaşîlik ise Sünnî bir tarikattır.	46	23
Farklı düşünüyorsanız lütfen yazınız.	95	47, 5
Cevapsız	12	0, 6
Toplam	200	100

²⁴ Bu gerçeği Makedonya Bektaşî babaları ile yaptığımız röportajlarda açıkça tespit ettik. Aynı şeyi Arnavutluk Bektaşî babalarının gazete ve televizyon demeçlerinde de gördük.

Deneklerin yarısına yakını (%47, 5) şıklarda verilen ifadelere değil, farklı düşünceler için bırakılan yerde, “Alevilik Bektaşilikten farklıdır” ifadesini yazmışlardır. İkinci sorunun değerlendirilmesinde de denildiği gibi, Makedonyalı Bektaşilerinin büyük bir kısmı Alevi-Bektaşî farklılığının hangi noktalarda olduğunu bilmemekte, ancak farklı olduklarını babaların birçok sohbetinde işitmişlerdir. Bundan dolayı “Alevilik soydan gelir Bektaşilik ise herkesin katılabileceği bir tarikattır” şikkını değil de boş bırakılan yerde “farklıdır” demişlerdir. %13, 5 ise az çok Alevi-Bektaşî farkını bilen, Baba Kazım Bakalı’nın²⁵ sohbetlerine katılan daha yaşlı Bektaşî muhipleridir. Bunlar Alevilik – Bektaşilik farklılığını Aleviliğin soydan gelmesinde Bektaşiliğe ise herkesin katılabileceğinde görmüşlerdir.

Bektaşîlerin yaşadıkları diğer bölgelerde belki rastlanmayan bir husus, ankete katılanların %23 ‘ün işaret ettiği gibi Makedonya’da yaşayan bir grup Bektaşî Bektaşiliği bir Şii tarikatı olarak değil, Ehl-i Beyte sevgi besleyen bir Sünnî tarikatı gibi görmektedirler.

Kanatlar köyünde yaşayan Bektaşîlerin bir kısmı ise Alevilik ile Bektaşilik arasında fark görmemektedirler. Kanatlılar Bektaşilik hakkındaki bilgileri genelde Türkiye’den aldıklarından dolayı böyle bir ayırımı gitmemişlerdir. Kanatlar köyüne “Cem” ve “Nefes” dergileri devamlı gelmekte ve Bedri Noyan Dede Baba’nın kitabı babaların temel kitabıdır.

Tablo 4: “Sünnilik Hakkında düşünceleriniz nelerdir?”

İfadeler	f	%
Kur’an-I Kerim, Hz. Muhammed ve saahabenin yolundan gidenlere verilen isimdir.	6	3
Yezid’in soyundan gelenlere verilen isimdir.	65	32, 5
Hz. Ali ve evlatlarına düşmanlık besleyen zümredir.	78	39
Bektaşilikle irtibatı olmayan bir düşünce tarzıdır.	41	20, 5
Farklı düşünüyorsanız lütfen yazınız.	0	0
Cevapsız	10	5
Toplam	200	100

“Sünnilik hakkında düşünceleriniz nelerdir “ sorusunda deneklerin %39, Hz. Ali ve evlatlarına düşmanlık besleyen zümredir cevabını benimsemiştir. 1826 senesinde Yeniçeri Ocağı’nın ilgası ve onunla beraber Bektaşî Tekkelerinin de kapatılması ile Makedonya’da yaşayan Bektaşîler zor günler yaşamıştır. Özellikle 1919-1940 yılları arasında Krallık Yugoslavya döneminde Makedonya’da Bektaşîlere Bektaşî gibi yaşamalarına imkân tanınmamıştır. Bundan dolayı

²⁵ Baba Kazım Bakalı hakkında bkz. Vishko Ali, **Harabati Teqe e Tetoves Dhe Veprimtaria Ne Te Ne Periudhen E Kaluar**, Tetove, 1997, s. 47-52.

Makedonya Bektaşîleri aynı bölgede beraberce yaşadıkları Sünnîleri, Hz. Ali ve evlatlarına, onun yolunu takip edenlere baştan itibaren düşmanlık besleyen bir zümre gibi görmüşlerdir. %32, 5 ise Yezid'in soyundan gelenlere verilen isimdir, cevabını benimsemiştir. Makedonya Müslüman halkı arasında – gerek Sünnî gerek Bektaşî-Yezid ismi kötülüğün ve zulmün simgesidir. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da katlini emreden Yezid Bektaşîlere uzun bir müddet hayat hakkı tanımayan bölge hoca efendileriyle özdeşleştirilmiştir. Ancak Hoca efendilerin bu şekilde hareket etmesinde temel sebep Bektaşîlerin dini görevlere karşı fazla liberal ve heterodoks davranmaları, ibadethanelerde içki kullanmaları v. s. olmuştur. Deneklerden % 3 kadar çok az olan bir kısmı Sünnîlik için “Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed ve sahabenin yolundan gidenlere verilen isimdir” ifadesini uygun görmüşlerdir.

Yapmış olduğumuz gözlemlerde, kendilerini şariat merhalesini aşan havastan, camiye gidenlerin ise henüz şariat aşamasında olduklarını söyleyen bazı Bektaşîlerle de karşılaştık. Deneklerin bazıları da Sünnîleri sadece Kur'an ve Hz. Muhammed'in zahir hükümleriyle uğraşan ve batının lezzetini hissedemeyen kesim olarak görmüşlerdir.

Tablo 5: “Bir Sünnî ile Evlenir misiniz?”

İfadeler	f	%
Evet	126	63
Hayır	53	26, 5
Kararsızım	0	0
Cevapsız	21	10, 55
Toplam	200	100

“Bir Sünnî ile evlenir misiniz?” sorusu araştırmanın dinamik bir yönünü temsil etmekte ve aynı zamanda Bektaşîlerin toplumsal hayata katılımlarını, çevrelerinde yaşayan, birçok durumda akrabalık ilişkilerinde oldukları Sünnîler hakkında toplumsal hayat açısından değerlendirmelerini ortaya koymaya çalışan bir sorudur.

Yakın tarihteki uygulamalara bakıldığında, şöyle bir gerçekle karşı karşıya kalmaktayız: Sünnîler Bektaşîlerden kız almışlar amma kız verdikleri çok nadir olmuştur. Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu konuda yeni evlenenlerin Sünnî veya Bektaşî olmaları sorun teşkil etmemiştir. Bektaşîler açısından soruna bakıldığında, Makedonya Bektaşîleri, çevrelerinde yaşayan Sünnîlerden kız alıp vermekten çekinmemişlerdir. Görüldüğü gibi deneklerin % 63 “Bir Sünnî ile evlenir misiniz?” sorusuna “Evet” cevabını vermiştir. Makedonya Bektaşîleri'nin kırılganlığı Sünnî halktan çok, onlara karşı – kendilerinin ifadeleriyle- acımasızca davranan Sünnî hoca efendileridir. Aynı zamanda bu soruya evet demelerinde şüphesiz ki yenedünya düzeninin getirdiği hayat tarzının ve Bektaşîlikteki herkese karşı sevgi, saygı ve hoşgörü prensiplerinin de etkisi olmuştur.

Soruya % 26, 5 “Hayır” cevabını vermişlerdir. Özellikle köylerde –Kanatlar, Rasadişte²⁶ yaşayan Bektaşiler evlenme konusunda daha tutucu davranmaktadırlar. Onlara göre bir Bektaşî genç bekar bir Sünnî kıza evlenemez, ama dul bir Bektaşî erkek Sünnî kadınla evlenebilir. Genç bir Bektaşî kıza Sünnî bir erkekle evlenemez ama dul bir kadın evlenebilir. Çünkü dullar pişkindir ve Bektaşîlikten vazgeçmezler. Bundan dolayı “Bir Sünnî ile evlenir misiniz” sorusuna da “Hayır” cevabını vermişlerdir.

Tablo 6: “Sizce Sünnîlik ve Bektaşîlik Arasında Bir Zıtlaşma Var mıdır?”

İfadeler	f	%
Evet	151	75, 5
Hayır	49	24, 5
Cevapsız	0	0
Toplam	200	100

Görüldüğü gibi anket’e katılanların büyük bir çoğunluğu (%75, 5) Sünnîlik ile Bektaşîlik arasında bir zıtlaşmanın mevcut olduğunu söylemiştir. Komünist dönemi boyunca tekkelerin kapatılmış olması nedeniyle Bektaşiler tarikat faaliyetleri açısından daha arka planda durdukları için potansiyelde mevcut olan bu zıtlaşma pek görünmemiştir. Ancak 90’lı yıllardan sonra, Bektaşiler toparlanmaya başlamış ve komünist yönetiminin gasp ettiği tekke vakıflarını geri istemek için girişimlerde bulunmuştur. Bu nedenle Makedonya İslâm Birliği ile resmi bir müessese olarak kurulması için teşebbüsler yapılan Makedonya Bektaşiler Birliği arasında gazete, televizyon ve değişik diğer platformlarda anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.

Kırçova²⁷ bölgesinde yaşayan Pomak asıllı Bektaşiler ile Gostivar²⁸ etrafından ankete katılanlar “ Sünnîlik ile Bektaşîlik arasında zıtlaşma var mıdır” sorusuna “Hayır” yoktur cevabını vermişlerdir (%24, 5). Kırçova’da birçok tarikat mevcut olduğundan dolayı – Melami, Halveti, Rufai, Bektaşî – bölgede Sünnî halk tarikatları daha müsamahalı bakmaktadır ve aralarında kız alıp vermekte, iyi geçinmektedirler.

²⁶ Rasadişte Köyü Kalkandelen’e bağlı tamamı Bektaşî olan bir köydür.

²⁷ Kırçova Makedonya’dan Arnavutluğa giden yol kenarında Gostivar ile Ustruga arasında bulunan ve değişik tarikatların mevcut olduğu bir şehirdir.

²⁸ Gostivar Kalkandelen’den 25 km uzak Türklerin en yoğun bulundukları Makedonya şehirlerinden biridir.

Tablo 7: “Bu Zıtlaşma Zararlıdır?”

İfadeler	f	%
Evet	151	75, 5
Hayır	0	0
Cevapsız	49	24, 5
Toplam	200	100

“Bu zıtlaşma zararlıdır” sorusuna daha önce zıtlaşma vardır diyenlerin tamamı “evet” cevabını vermişlerdir. Kendilerini İslâm şemsiyesi altında gören ve kendilerini Muhammed-Ali’nin yolunu takip edenler olarak sayan Makedonya Bektaşîleri, Sünnîlerle mevcut olan zıtlaşmanın hem Sünnîler hem de Bektaşîler için zararlı olacağına inanmaktadırlar. Bundan karlı çıkacak tarafın hem Bektaşîlerin hem Sünnîlerin düşmanı olan gayr-i Müslimler olacağını karşılaştığımız bütün Bektaşîler söylemektedir.

Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Müslümanların arasına parçalanmayı sokmak isteyen birçok şahıs aylarca Makedonya Bektaşî tekkelelerinde babaların yanında kalmış ve onlara siyasi planda nasıl hareket edeceklerini söylemişlerdir²⁹.

Günümüzde de Bektaşîlikte mevcut olan heterodoksluk, aşırı hoşgörü, değişik yazarlar tarafından onları İslâm’dan uzaklaştırmak için kullanılmaktadır. Makedonyalı birçok gayr-i Müslim yazar, gazeteci Bektaşîler hakkında konuştukları zaman onları Hristiyanlığa ve Hristiyan geleneğine İslâm’dan çok daha yakın olan bir tarikat olarak sergilemektedirler.

Balkanlar’da asırlarca İslâm’ın bayraktarlığını yapan Bektaşîler için bu durum hiç de objektif değildir, ancak bunun böyle olmasına Bektaşî babalarının Bektaşîliği gerektiği gibi tanınamaları ne kadar yardımcı oluyorsa, Sünnî hoca efendilerin³⁰ de katı davranışı o kadar sebep olmaktadır.

²⁹ Kalkandelen Harabati Baba Bektaşî Tekkesinin postnişinliğini yapan İştîpli Baba Hamza döneminde (1910-1914) tekkede birçok Fransız ve İngiliz kalmıştır. Bu dönemde tekkeyi Max Choublier’de ziyaret etmiş ve “Les Bektachies et La Rumelie” isimli bir makale yazmıştır.

³⁰ Özellikle Suudi Arabistan’dan mezun olan yeni nesil ilahiyatçılar bu konuda çok katı ve hiç toleranssız davranmaktadırlar.

Tablo 8: “Zıtlaşma Sünnîlerin Hoşgörüsüzlüğünden mi Kaynaklanmaktadır”.

İfadeler	f	%
Evet	151	75, 5
Hayır	0	0
Cevapsız	49	24, 5
Toplam	200	100

Tablo 9: “Zıtlaşma Bektaşîlerin İlgisizliğinden mi Kaynaklanmaktadır?”

İfadeler	f	%
Evet	0	0
Hayır	151	75, 5
Cevapsız	49	24, 5
Toplam	200	100

Görüldüğü gibi sekizinci ve dokuzuncu soruda ankete katılan Bektaşîlerin tamamı –zıtlaşma yoktur diyenler hariç (%24, 5) – zıtlaşmanın ve anlaşmazlığın sebebini Sünnîlerin hoşgörüsüz davranmalarına bağlamaktadırlar. Toplumsal ilişkiler açısından bakıldığında bu doğrudur ancak ideolojik bazda Bektaşîlerin İslâm dininin temel kural ve prensiplerinden fazla uzaklaşması Sünnîlerin bu şekilde davranmalarına sebep olmuştur. Diğer taraftan birçok Bektaşî’nin de Sünnîliğin değerlerine karşı tavırlarının çok katı olduğunu gözlemlerimizde tespit etmiştik. Özellikle Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman’a karşı tenkitleri çok aşırı ve acımasızdır.

Tablo 10: “Bektaşîlikle ilgili kitap okudunuz mu?”

İfadeler	f	%
Evet	172	86
Hayır	17	8, 5
Cevapsız	11	5, 5
Toplam	200	100

Bektaşîlikle ilgili herhangi bir kitap okudunuz mu? Sorusuna görüldüğü gibi büyük bir çoğunluğu (%86) “evet” cevabını vermiştir. Kalkandelen ve Kırçova şehirlerinde yaşayan Bektaşîlerin, Bektaşîlikle ilgili okudukları kitapların tamamı Arnavutça yazılmış veya Arnavutçaya tercümelerdir. Gözlemlerimizde tespit edebildiğimiz kadarıyla, ankette de ortaya çıktığı gibi en çok ellerde gezen ve okunan kitaplar şunlardır:

- Amerika Detroit Bektaşî Tekkesinin postnişi Baba Recepi'nin ³¹ İslâm Tasavvufu ve Bektaşîlik hakkında Arnavutça yazmış olduğu *Misticizma İslâme dhe Bektashizma* adlı kitabı;
- Ünlü Arnavut şairi ve aynı zamanda Şemsettin Sami'nin ağabeyi olan Naim Bey Fraşeri'nin, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehid edilmesini nazmen Arnavutça anlattığı *Kerbela* isimli kitabı;
- Meşhur Arnavut Bektaşî babası ve şairi Dalip Fraşiri'nin Fuzuli'den tercüme ettiği *Hadikatu's-Suada* kitabı.

Bunların dışında ropörtaj yaptığımız babalarda ve evlerine girebildiğimiz birçok Bektaşî de Türkiye'de Bektaşîlikle ilgili Bektaşî ve Alevi yazarlar tarafından yayınlanmış literatürün büyük bir kısmı ve "Cem" ve "Nefes" dergileri bulunmaktaydı, ancak birçoğu Türkçeyi bilmediklerinden dolayı okuyamamışlar.

Kanatlar köyünde yaşayan Türk asıllı Bektaşîlerde ise en çok okunan kitap Doç. Dr. Bedri Noyan Dede baba'nın *Bektaşîlik –Alevilik Nedir?* kitabıdır. Bunun yanı sıra "Cem" ve "Nefes" dergileri, bütün tarikatları anlatan ve Bektaşîliğe uzunca bir bölüm ayıran Cemal Çehayic'in Boşnakça yazdığı *Dervişki Redovi u Jugoslaviyi* v. s. adlı yayınlardır.

Gözlemlere de dayanarak genelleme yapılacak olursa denebilir ki Makedonya Bektaşîleri Bektaşîlik hakkında çok az kitap okumakta ve Bektaşîliğin erkânını ve tarihini çok az bilmektedirler.

Tablo 11: "Sünnîlik Hakkında düşünceleriniz nelerdir?"

İfadeler	f	%
Kur'an-I Kerim'in bir kısmı üç halife tarafından kaldırılmıştır.	73	36, 5
Kur'an-I Kerim'de Hz. Ali ile ilgili ayetler halifeler tarafından kaldırılmıştır.	89	44, 5
Kur'an-I Kerim Hz. Muhammed döneminden bugüne kadar eksiklik ve fazlalık olmadan sağlam bir şekilde gelmiştir.	0	0
Farklı düşünüyorsanız lütfen yazınız.	31	15, 5
Cevapsız	7	3, 5
Toplam	200	100

³¹ Baba Recep Ferdi Arnavutlukta komünist rejimi başladıktan sonra Mısır'a kaçmış ve uzun bir müddet Kaygusuz Abdal Tekkesinde hizmet etmiş, 50'lili yıllarda oradan da göç edip Amerika'da Detroit'te bir tekke kurup faaliyetlerine devam etmiştir. Halifelik erkanını Doç. Dr. Bedri Noyan'dan görmüştür. Detroit Tekkesi halen faaldır ve 1995 yılında Recep Ferdi Baba'nın vefatından sonra postnişliğe Baba Flamur oturmuştur.

Makedonya’da yaşayan Bektaşilerle yapılan temaslarda onların Kur’an hakkındaki bilgilerinin çok az olduğunu görmüştük, ancak hepsinde kalıplanmış bir yargı mevcuttur, o da bugünkü mevcut Kur’anın Peygamber efendimize indirilmiş olan Kur’anın tamamı olmadığıdır. Asıl Kur’an’ın Ali’nin elinde bulunan Kur’an olduğunu kabul etmektedirler. Ankete katılanların sorulara verdikleri cevaplardan da anlaşılacağı gibi (%36, 5) Kur’an-ı Kerim’in bir kısmının diğer üç halife tarafından kaldırılmış olduğunu söylemişlerdir. (%44, 5) de kaldırılan ayetlerin Hz. Ali ile ilgili olduğunu söylemiştir. Deneklerden hiçbiri Kur’an-ı Kerim’in Hz. Muhammed döneminden eksiklik ve fazlalık olmadan sağlam bir şekilde günümüze kadar geldiğini kabul etmemektedir. Farklı düşünceler için bırakılan yerde ise %15, 5 değişiklik yapılmış olan ayetlerin zahiri değil batini dünya ile ilgili ayetler olduğunu ifade etmiştir.

Aliye tarikatlarının diğer üç halifeye karşı olan nefreti Kur’an’ın eksiksiz ve fazlalıksız olma konusunda bile kendi etkisini göstermektedir.

Makedonya Bektaşilerinin sohbetlerinde ve bayramlarında hiç Kur’an okunduğunu da görmedik. Kur’an’da belirlenen hükümleri Makedonya Bektaşileri en azından sözle kabul etmekte yalnız bunların dışında manevi hayatla ilgili birçok hükmün daha mevcut olduğunu, Ehl-i Beyt’in üstünlüğünü, onlara karşı sevgiyi ve saygıyı söyleyen ayetlerin de var olduğunu öne sürmektedirler.

Tablo 12: “Hz. Muhammed hakkında aşağıdakilerden hangisi doğrudur?”

İfadeler	f	%
Hız. Muhammed Allah insanlara bir rehber ve bir imam olarak gönderilmiştir.	178	89
Hız. Muhammed Kur’an-ı Kerim’in yazarıdır	0	0
Hız. Muhammed çevresindeki insanlardan menfaat uman ve onları yanlış yönlendiren bir kişidir.	0	0
Farklı düşünüyorsanız lütfen yazınız.	17	8, 5
Cevapsız	5	2, 5
Toplam	200	100

Deneklerin tamamı yakını (%89) Hız. Muhammed hakkında ne düşünüyorsunuz, sorusuna, “Hız. Muhammed Allah tarafından insanlara gönderilmiş bir rehber ve bir imamdır” cevabını vermişlerdir. Makedonya Bektaşilerinin tamamı Muhammed a. s. peygamber olarak kabul etmekte ve kendilerine “Biz Muhammed- Ali’nin yolunu takip edenleriz” demektedirler. Hız. Ali’yi ise imamet ve velayet zincirinin başı, Hız. Peygamber’in dizi dibinde yetişmiş, ilm-i ledün’ü bilen tek şahıs olarak görmektedirler. Hız. Peygamber’in yolunu saptıran, ondan sonra hilafeti ele geçiren Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Emeviler olmuştur, bundan dolayı Peygamber ailesi dışından gelen rivayetler kabul edilmez. Türkiye’de Alevilik- Bektaşilik şemsiyesi altına sokulmaya çalışılan birçok İslâm dışı iddialar, Makedonya Bektaşileri arasında mevcut değildir. İslâmın öngördüğü pren-

sip ve kuralları hayatlarında tamamıyla uygulamasalar bile kendilerini İslâmın içinde ve Muhammed – Ali'nin yolunu takip edenler olarak görmektedirler.

Tablo 13: “Hacı Bektaş Veli hakkında ne düşünüyorsunuz?”

İfadeler	f	%
İnsanlığı kurtarmak için gönderilmiş bir zattır	57	28, 5
Hız. Muhammed ve Hız. Ali'nin yolunda devam eden bir velidir	21	10, 5
İslâmın manevî ve batını yorumunu anlayıp müritlerini yönlendiren bir pirdir.	112	56
Farklı düşünüyorsanız lütfen yazınız.	3	1, 5
Cevapsız	7	3, 5
Toplam	200	100

Makedonya Bektaşîleri daha önceki sorulara verilen cevaplardan da görüldüğü gibi Hacı Bektaş Veli'yi bir din kurucusu olarak telakki etmemektedirler.

“Hacı Bektaş Veli hakkında ne düşünüyorsunuz “? sorusuna ankete katılanların (%56) si “İslâm'ın manevî ve batını yorumunu anlayıp müritlerini yönlendiren bir pirdir” cevabını vermiştir. Yani, Hacı Bektaş Veli'yi İslâm'ın içinde bulunan ve onun batını yorumunu yapan pirlar zincirinin bir halkası olarak görmektedirler. (% 28, 5) Hacı Bektaş Veli'yi “İnsanlığı kurtarmak için gönderilmiş bir zat” olarak görmektedir. Katıldığımız sohbetlerde de Bektaşî babaları Hacı Bektaş Veli'nin hayatını anlatırken onun çok sıkıntılı, her tarafta anarşinin hakim olduğu bir dönemde Horasan'dan kalkıp Anadolu'ya geldiğini ve Anadolu'dan başlayarak Balkanlara, Necef'e, Orta Asya'ya, Haremeyn'e misyoner göndererek bütün insanlığın iki dünyada saadetini hedeflemiş olduğunu söylemişlerdir. Hacı Bektaş Veli ve muhiplerinin hitap ettiği insandı. Din, dil, ırk gözetilmiyor, ancak her milletin kendi değerlerine dikkat ediliyordu.

Hacı Bektaş Veli'yi Hız. Muhammed ve Hız. Ali'nin yolunda devam eden bir veli olarak değerlendirmiştir (%10, 5). Makedonya Bektaşîleri arasında Hız. Muhammed- Hız Ali- Hacı Bektaş Veli üçlüsü hiçbir zaman göz önünden kaçırılmayan bir husustur. Bu üçlü sırayı düşünerek deneklerin bazıları bu cevabı daha uygun gördükleri kanaatindeyiz.

Farklı düşüncelerin belirtilmesi için bırakılan yerde üç denek Hacı Bektaş Veli'yi Anadolu'nun kurtuluşunu ve Osmanlı Devleti'nin yükselişini planlayan siyasi ve manevî bir deha olarak sıfatlandırılmıştır.

Tablo 14: “Gusül abdesti alır mısınız?”

İfadeler	f	%
Evet	189	94, 5
Hayır	0	0
Cevapsız	11	5, 5
Toplam	200	100

Görüldüğü gibi ankete katılan Bektaşîlerin (%94, 5) yani, tamamına yakını, “Gusül abdesti alır mısınız?” sorusuna “Evet” cevabını vermiştir. Nedenini açıklamaları için bırakılan boş yerde birçoğu şu açıklamayı yapmıştır: Ruhun temizliğini, manevi ve batini mükemmelliği öngören, tavsiye eden bir tarikat nasıl olur da bedenin temizliğine önem vermez. Bazıları sıhhat açısından temizliğin faydalarını anlatmış, az da olsa birkaç kişi bunu Allahın bir emri olduğundan dolayı yaptıklarını söylemişlerdir. Ankete katılmayan ancak sohbetlerde veya değişik münasebetlerle karşılaşmış olduğumuz Bektaşî ailelerden gelen bazı gençlerin guslün ve abdestin ne olduğunu bilmediklerini gördük. Daha yaşlılar ise Müslüman – Türk anlayışında ve geleneğinde gusle verilen ehemmiyetin tesiri altında diğer hiçbir ibadeti yerine getirmeseler bile bu noktada hassas davranmaktadırlar. Soruyu cevapsız bırakan bazı Bektaşîler bu sorudan çok rahatsız olduklarını ve bir Müslüman’a böyle bir soru sorulmasının abes olduğunu söylemişlerdir.

Tablo 15: “Namaz kılar mısınız?”

İfadeler	f	%
Evet	47	23, 5
Hayır	139	69, 5
Cevapsız	14	7
Toplam	200	100

Makedonya Bektaşîlerinin birçoğunun namaz kılmadıklarını hem ankette hem de kişisel gözlemlerimizde tespit etmiştik. Deneklerin %69, 5 “Namaz kılar mısınız” sorusuna “Hayır” cevabını vermiştir. Büyük bir kısmı sebebinin Bektaşîlerin namazın sabah ve akşam yapılan dua olduğunu, günlük beş vakit namazın tarikatla olmayan basit insanlara has olduğunu söylemişlerdir. Bazıları sebep olarak şunu ileri sürmüşlerdir: Allahû Teâlâ insanın yatıp kalkmasına muhtaç değildir, insanda önemli olan kalplerin sevgi dolu ve temiz olmalarıdır. Harabati Baba Bektaşî Tekkesinde mescit binası vardır, ancak henüz geri alınmamıştır, geri alınan Meydan Evi kısmında namaz kılınmadığını Baba Tahir Emîni kendisi söylemiştir. Makedonya’da bulunan diğer Bektaşî tekkelerinde namaz kılınmamaktadır³².

³² Diğer tarikatların- Halveti, Rufai – tekkelerinde ise beş vakit namaz kılınmaktadır.

%23, 5 ise namaz kıldıklarını ve kendine Müslüman diyen herkesin namazla mükellef olduğunu söylemişlerdir. Bektaşîlikte sabah ve akşam yapılan özel duaların ise namazı kıldıktan sonra manevi bakımdan yükselme şartıdır. Bektaşîlerin diğer Müslümanlardan farkı namaz kılmamakta değil daha fazla namaz ve ibadet etmekte olmalıdır, demişlerdir. Bu şekilde düşünen Bektaşîlerin bile namaz kıldıklarını görmedik. Prensip olarak Bektaşîler camiye de girmemektedirler.

Tablo 16: “Oruç tutar mısınız?”

İfadeler	f	%
Evet	81	40, 5
Hayır	117	58, 5
Cevapsız	2	1
Toplam	200	100

Görüldüğü gibi deneklerin yarısından fazlası (%58, 5) oruç tutmadıklarını söylemiştir. Neden tutmadıklarını açıklarken, birçoğu orucun sabahdan akşama kadar aç kalmak olmadığını asıl orucun kalpleri kötülüklerden temizlemek ve ruhun derecelerini yükseltmek için duada bulunmak olduğunu söylemişlerdir. Kur'an'da geçen “Savm” kelimesi bu anlamdadır Sünnîlerin tuttıkları oruç şekli ise bu kelimenin yanlış anlaşılmasından ileri geldiğini ifade etmişlerdir.

%40, 5 ise tam tersine, Ramazan'da tutulan orucun Bektaşîler için farz olduğunu bunun dışında Muharrem ayının da ilk on günün de farz olduğunu açıklamalarında ifade etmişlerdir.

İki Ramazan sırayla Bektaşîleri gözetlemek imkânını bulmuştum ve Makedonya'da yaşayan Bektaşîlerin oruç tutmadığını kendim tespit ettim. Babalara neden oruç tutulmadığını sorduğumuzda, onlar Ramazan orucunun Bektaşîler için de farz olduğunu ancak kimseyi buna zorlayamayacaklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 17: “Kendinize has toplantılarınız ve merasimleriniz var mıdır?”

İfadeler	f	%
Evet	191	95, 5
Hayır	0	0
Cevapsız	9	4, 5
Toplam	200	100

“Kendinize has toplantılarınız ve merasimleriniz var mıdır”? sorusuna, soruyu cevaplayanların tamamı (%95, 5) “Evet” cevabını vermiştir. Merasimlerinin de Sultan Nevruz, Aşure, Cuma Akşamı Sohbetleri olduğunu ifade etmişlerdir. Makedonya Bektaşîleri günde iki defa dua ve zikir için toplanmaktadırlar, ancak bu toplantılar zorunlu değil gönüllüdür. Zikirler saz eşliğinde yapılmakta, okunan dualar ve sohbet sırasında verilen bilgiler avam için sırdır. Bunlar Peygam-

ber efendimize Miraç esnasında verilen ve sadece bazı şahıslara açıklanan dualar ve bilgilerdir. Bu nedenle Bektaşî olmayanlar bu zikirle katılamaz ve onlar için bu dualar bir sır gibi kalır.

Her Cuma akşamı tekkelerde sadece Bektaşîlerin katılabileceği sohbetler yapılmaktadır. Bu sohbetlerde saz eşliğinde gazeller, nefesler okunmakta, Bektaşîlik hakkında sorular sorulmakta ve dualar yapılmaktadır.

Yeni biri Bektaşîliğe girmek istediğinde İkrar Töreni yapılır. Bu törene yakın şehirlerde bulunan babalar ve muhipler katılır, yemekler pişirilir ve aday İkrar Ayininde yapılması gereken dua ve merasimle Bektaşîliğe girmiş olur³³.

Makedonya’da Bektaşîler yılda iki defa özel merasimler yapmaktadırlar:

1. Aşure Pişirme – Muharrem ayının birinci gününden onuncu gününe kadar oruç tutulur. Peygamber efendimizin torunu Hz. Hüseyin Kerbelâ’da Muharrem ayının onuncu ve Cuma günü şehit edilmiştir. Aşure bu günde onun ve onunla birlikte Kerbelâ’da şehit düşenlerin ruhu için pişirilir ve dağıtılır. O akşam tekke sabaha kadar açıktır ve sadece Müslüman olanlar değil herkes gelip aşure yer ve evlere de götürürler.
2. Sultan Nevruz – Bektaşîlerin büyük bayramı olan Nevruz Makedonya Bektaşîleri tarafından da kutlanmaktadır. Nevruz sabahı (21 Mart) Nevruz Erkânı icra edilir, Nevruziyeler okunur, nefesler söylenir, yeni biri Bektaşîliğe girerse meydan açılır ve ikrar ayını da yapılır. Bektaşîler Sultan Nevruz’u, Hz. Ali’nin doğum günü olarak kutlamaktadırlar. Bu bayram üç gün sürer.

Bu toplantıların dışında muhiplerden birinin oğlu olursa tekkede kurban keşip yemek pişirir ve bu münasebetle Bektaşîler yine bir araya gelip gazeller, nefesler okurlar. Aynı merasim nikâh kıyıldığında da yapılır.

Bektaşîlerden biri vefat ettiğinde yakınları onun ruhuna tekkede mevlit okuturlar ve yemek pişirirler.

Tablo 18: “Musahibiniz var mıdır?”

İfadeler	f	%
Evet	12	6
Hayır	8	4
Musahibin ne olduğunu bilmiyorum	175	87, 5
Cevapsız	5	2, 5
Toplam	200	100

³³ İkrar Ayini hakkında bkz. Bedri Noyan, A.g.e. s.270; E.R. Fırlalı, A.g.e. 320 ve devamı; Cemal Sofuoğlu-Avni İlhan, A.g.e. s.116-118.

Makedonya Bektaşîleri arasında musahiplik hemen hemen bilinmemektedir. Anketten de anlaşıldığı gibi deneklerin %87, 5 musahibin ne anlama geldiğini bilmemektedir. Toplam olarak “Hayır” ve “Evet” cevabını veren sadece %10’dur.

70-80 yaşlarında olan bazı Bektaşîlerle yaptığımız sohbetlerde onların musahipliğin ne olduğunu bildiklerini gördük. Kendilerinin de musahipleri olduğunu ancak onlardan bazılarının Hakka yürüdüğünü, bazılarının da Türkiye ve Amerika’ya göç ettiklerini ifade ettiler. Baba Tahir Emmini de 40-50 yıl önce aynı törende nasip alanların musahip olduğunu ancak son dönemde –kendisinin ifadesiyle- babaların Bektaşîliği gerektiği gibi bilmediklerinden dolayı bu kuralın uygulanmadığını söyledi. Musahiplik ise Bektaşîlikte çok önemli olan bir kuraldır. Birbiyle musahip olanlar, hayatın her safhasında birbirine yardımcı olurlar.

Bektaşî adetlerinde diyor Baba Emmini, musahiplik iki muhibbin kıyamete kadar süren kardeşliğidir³⁴. Musahiplik hayatta bir defa yapılır. Ölüm, dargınlık ya da ayrılık gibi nedenlerden bu ikrar bozursa da bir daha tekrarlanmaz.

Tablo 19: “Aşure pişirir misiniz?”

İfadeler	f	%
Evet	192	96
Hayır	0	0
Cevapsız	8	4
Toplam	200	100

Görüldüğü gibi deneklerin %96 si Aşure pişirdiklerini. Nasıl pişirdikleri sorusuna ise, tekkede grup halinde pişirdiklerini ve yöre halkından 10 Muharrem gününde tekkeyi ziyaret edenlere dağıttıklarını; bazıları evlerde de ayrıca pişirip komşularına ve akrabalarına dağıttıklarını ifade etmişlerdir³⁵. Aşure’ye buğday, kuru fasulye, mısır, ceviz, kuru kayısı, elma v. s. konulur, büyük bir kazanda tekkede pişirilir. Aşure pişirilirken Mersiyeler okunur, aşçıbaşından başlayarak sırayla bütün muhiban kepçeyi eline alıp aşureyi karıştırırlar. Aşure pişirildiği günden üç gün sırayla tekkelerde şiiir geceleri düzenlenir, nefesler okunur, Bektaşîlikle ilgili konferanslar verilir.

³⁴ Makedonya’da Bektaşî olmayan Sünnî halkta da bu ahret kardeşliği anlayışı mevcuttur. Makedonya’da yaşayan birçok insanın “ahretlik” denilen bir kardeşi vardır.

³⁵ Makedonya Müslümanlarının büyük bir kısmı – ister tarikatta olsun ister olmasın – Muharrem ayında aşure pişirirler ve komşularına, akrabalarına dağıtırlar.

Tablo 20: “Bektaşî babaların görevleri aşağıdakilerden hangileridir?”

İfadeler	f	%
Günahtan korunmuş bir pirdir	37	18, 5
Kendisine bağlı müritlere yol gösteren, belli dini merasimleri idare eden cemaat reisidir.	121	60, 5
Bir grup Bektaşî'nin güvenini kazanmış bilgisi olmayan, yaşça büyük, saygı duyulan şahıslara verilen isimdir.	0	0
Farklı düşünüyorsanız lütfen yazınız	29	14, 5
Cevapsız	13	6, 5
Toplam	200	100

Bektaşîler babalarına aşırı saygı duymakta ve onları kendilerine yol gösterecek reis olarak kabul etmektedirler. Ankete katılan Bektaşîlerin yarısından fazlası (%60, 5) “Bektaşî Babalarının görevleri hangileridir” sorusu için “Kendisine bağlı müritlere yol gösteren, belli dini merasimleri idare eden cemaat reisidir” cevabını benimsemiştir. %18, 5 Bektaşî babalarını günahtan korunmuş bir pir olarak görmüştür. Farklı düşüncelerin belirtilmesi için bırakılan boş yerde (%14, 5) Bektaşî babalarını insanın manevi hayatını yöneltten, muhiplerini manevi hayatın aşamalarına taşıyan gizli ilmi (ilm-i ledün) bilen şahıslar olarak anlatmışlardır. Birçoğuna göre Baba siyasete karışmaz ve hiçbir partiye üye olmaz, onun alanı manevi hayattır. Sohbetlerine katıldığımız veya dışarıdan gözlediğimiz bazı Bektaşîler babalar önünde çok saygılı davranmakta, Baba'dan gelen emrin etrafında hiç düşünmeden uygulamaktadırlar. Bunun en önemli nedenlerinden biri babaların onlara karşı gizli ve dokunulmaz (tabu) konulara devamlı temas etmesinden dolayı olsa gerek. Baba muhibbe bir işi emredeceği anda rüyaya başvurmaktadır. O rüyada Hz. Muhammedi, Hz. Ali'yi, Hacı Bektaş Veli'yi veya Balım Sultan'ı görmüş ve falan dervişin bu işte şu şekilde hareket etmesi gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla dokunulmaz olan bu zatlardan birinin ismi anıldığında tartışılacak konu kalmamaktadır. Bu gibi durumlar özellikle seçimlerde kim için oy kullanılması gerektiği dönemlerde çok fazla mevcuttur. Babalar aynı zamanda cemaatine sohbet sırasında Bektaşîlikten bahsederken erkândan, ibadetlerden bahsetmez, sohbet konuları genelde insanı menfi veya müspet manada heyecanlandıran Hz. Ali'nin kerametleri, katledilmesi, Kerbela hadisesi, Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya gelişi ve diğer menkûbelerdir. Bektaşîlerin sağduyusuna değil hissiyatına hitap edilmekte ve birçok defa hatalı davranışlara sebep olunmaktadır.

Tablo 21: “Sizce İslâm dininde ferdin hareketlerini yönlendiren sırasıyla hangileridir?”

İfadeler	f	%
Kur'an, Sünnet, alimlerin görüşleri	18	9
Hacı Bektaş Veli'nin direktifleri	93	46, 5
Yaşayan ve bağlı olduğumuz Bektaşî babanın direktifleri	51	25, 5
Farklı düşünüyorsanız lütfen yazınız	22	11
Cevapsız	16	8
Toplam	200	100

Bektaşîlerinin büyük bir bölümü Hacı Bektaş Veli'yi Kur'an'ı en iyi anlayan ve batini bir üslupla yorumlayan şahıs olarak görmektedirler. Bundan dolayı “Sizce İslâm dininde ferdin hareketlerini yönlendiren sırasıyla hangileridir?” sorusuna sadece %9 Kur'an, Sünnet ve alimlerin görüşleri cevabını vermiştir. %46, 5 ise soru için Hacı Bektaş Veli'nin direktifleri cevabını uygun görmüştür, çünkü Hacı Bektaş Veli bir İslâm misyoneridir ve her millete, milletin diline, ırkına, gelenek ve törelerine zarar vermeden İslâm'ın prensiplerini aşılarmaya çalışmıştır. %25, 5'i Müslüman'ın hareketlerini yönlendiren zamanın Bektaşî babalarıdır, demiştir. Dönemin sorunlarını ve ne şekilde hareket edilmesi gerektiğini en iyi bilen, yeteneğinin, zahiri ilmin yanında gizli bilgiyle de donatılmış Bektaşîlerin bağlı olduğu Baba'dır. Araştırma sırasında irtibata geçebildiğimiz birçok baba da bu konunun üzerinde çok durmaktaydı. Hacı Bektaş Veli'nin direktiflerini en iyi anlayan onlar oldukları ve hiçbir zaman onun öğretilerinin dışına çıkmadıklarını, bunun için Baba'nın direktiflerinin Hacı Bektaş'ın direktifleri olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Deneklerin bir kısmı (%11 civarında) daha farklı düşünmektedir. Onlara göre Müslüman'ın hareketlerini yönlendiren Kur'an, Sünnet, Hacı Bektaş Veli ve diğer âlimlerin direktiflerinden şahıs tarafından elde edilen sonuçlardır. Bunlar dini bireysel boyuta, toplumla ilişkisi olmayan bir anlayış olarak görmek, bundan dolayı bütün bu zikredilen kaynakların direktiflerini her insan kendi tabiatına uygun şekilde yorumlamalıdır.

Tablo 22: “Makedonya’da dinî hayatın gelişmesinde Bektaşiler ne şekilde katkıda bulunabilirler?”

İfadeler	f	%
Meşihat ³⁶ ile birlikte edilmelidir	0	0
Bektaşiliğin esası olan ve hoşgörü ile kurum dışı çalışmalar yapılmalıdır	61	30, 5
Bektaşiler Birliği kurulmalıdır	95	47, 5
Farklı düşünüyorsanız lütfen yazınız	32	16
Cevapsız	12	6
Toplam	200	100

Kalkandelen şehrinden ankete katılan Bektaşilerin tamamı ve bu tekkeye bağlı Gostivar Bektaşileri (%47, 5) Bektaşî Birliğinin kurulması gerektiğini savunmuştur. Daha önceden de söylenildiği gibi Kalkandelen Harabati Baba Tekkesi büyük bir külliye ve aynı zamanda birçok vâkıfı da vardır. Bu vakıfların tamamı komünist yönetimi tarafından gasp edilmiş, ancak demokrasi hareketleriyle kısım kısım vakıflar iade edilmeye başlamıştır. Bektaşî Birliğinin kurulması için çalışmaları hızlandıran en büyük etkenlerden biri şüphesiz ki; vakıflar iade edildiği zaman onları sahiplenmek arzusudur. Diğer bölgelerde ise (Kırçova, Kanatlar) Bektaşiler bu fikre karşı çıkmaktadırlar ve kurum dışı çalışmak, Bektaşilikte mevcut olan ve ecdadın da metodu olan sevgi, saygı ve hoşgörü ile hareket edilmesi gerektiğini savunmuştur (%30, 5). Deneklerin hiçbiri Meşihat şemsiyesi altında çalışmayı uygun görmemiştir. Bu anlaşmazlık için Bektaşilerin geleneğinde Sünnî kurumlara karşı hissedilen kin ne kadar etkiliyse, Meşihatın diğer anlayışlara karşı olan anlayışsız ve katı davranması da o kadar etkili olmaktadır. Deneklerden %16’sı tekkeleri bir kurum olarak görmekte ve ayrı bir örgüte ihtiyaç olmadığını söylemektedir.

³⁶ Meşihat, devletten bağımsız çalışan Makedonya Müslümanlarının resmî temsilciliğidir.

SONUÇ

Makedonya'da yaşayan Bektaşîlerin tamamı dini inanç bakımından kendilerini İslâm'ın bünyesinde ve Muhammed- Ali'nin yolunun takipçileri olarak görmektedirler. Dünyada diğer Bektaşî gruplarda da olduğu gibi en önemli bayramları Aşure (Matem) ve Sultan Nevruz'dur. Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı da bayram olarak kutlanmaktadır.

Sabah ve akşam günde iki defa kendilerine has duaları okuyup ibadet ederler, Cuma akşamlarında tekkede bir araya gelerek sohbet yapılır, nefesler okunur, dua edilir. Birinin çocuğu olduğu zaman tekke'de mevlit düzenlenir ve yemek yapılır. Cenaze ile ilgili bütün adetler Sünnîlerde olduğu gibidir ve genelde cenazeler cami imamı tarafından hazırlanır. Aynı şekilde biri Bektaşîliğe girdiği zaman yapılan ayinden (İkrar Ayini) sonra tekkede yemek yapılır ve beraberce yenilir.

Makedonya'da Sünnîler ile Bektaşîler gereken toleransı birbirlerine göstermemektedirler, iki tarafta da başta yer alan önderlerin birbirine hoşgörüsüzlüğü vardır.

Kısaca yukarıdan beri sayılan şu sonuçlar itibarıyla bir genel değerlendirme yapılacak olursa Bektaşîler, Makedonya'da yaşayan Müslümanların geçmişinde hem dinî-tasavvufî açıdan hem de sosyal ve kültürel hatta folklorik açılardan, derin izler bırakmışlardır. Ancak 1826'dan sonra Bektaşîlik manevî özünden büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Arnavut asıllı Bektaşîler, bölgede ortaya çıkan değişik siyasî hareketlere katılmış; Arnavut Millî Uyanışını kışkırtan güçlerin de yardımıyla Osmanlı Devleti'nin çökmesi için tüm güçleriyle çaba sarf etmişlerdir. 1919'dan sonra 70 yıl kadar faaliyetleri yasaklanan ve yer altına çekilmek zorunda kalan Bektaşîler, bu dönem zarfında tarihî asıllarından uzaklaşmışlardır. Günümüzde ise tarihte olduğundan çok daha farklı bir yapıda, sadece folklorik cephesiyle varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

İDAMLA YARGILANAN HAMDULLAH ÇELEBİ'NİN SAVUNMASI

Cemal ŞENER
Sosyal Antropolog

ÖZET

Tebliğime konu olan *“İdamla Yargılanan Bir Alevi Dede”* 1826 yılında Osmanlı Padişahı 2. Mahmut’un Hacı Bektaş Veli Dergahı’nı kapatıp dedesinide şeriat mahkemesinde yargıladığı Hamdullah Çelebi’dir.

Hamdullah Çelebi o sırada Hacı Bektaş Veli Dergahı postnişinidir. Kardeşide dahil 8 arkadaşı ile birlikte Kırşehir’de idam ile yargılanmaktadır.

Bu mahkemedeki yargılama sırasında Hamdullah Çelebi kendisine mahkeme heyeti tarafından sorulan sorulara cevaplar vermektedir. Bu cevaplar yargılamanın üstünden 184 yıl geçmesine rağmen tarihi öneme sahip ve günümüzde ılık tutan cevaplardır.

Bu cevaplarda; bugün Aleviler’e dıştan yönelen eleştirilere olduğu gibi içten yönelen eleştirilerde cevaplar bulunuyor. Bu nedenle konu ile ilgilenen herkesin okuması ve düşünüp ibret alması gereken bir yargılamadır.

Hamdullah Çelebi; Şeriat mahkemesinde idam ile yargılanırken örnek alınacak, gıpta edilecek, onurlu bir tavır almaktadır. Adeta; duruşma salonunda yargılanan Hamdullah Çelebi ve 8 arkadaşı değil, şeriat mahkemesini oluşturanlar olmuştur. Bu nedenle yargılama özel öneme sahip tarihsel bir belgedir.

Anahtar Sözcükler: Alevilik, Cem, Hz. Ali, Hacı Bektaş Veli, Hacı Bektaş Dergahı, Hamdullah Çelebi.

GİRİŞ

Tarihimizde Osmanlı-Alevi ilişkilerine bakıldığında iki önemli toplumsal kırılma görülmektedir. **Bunlardan birincisi;** Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail arasındaki 1516 yılında olan Çaldıran Savaşı ve hilafetin Osmanlı’ya gelmesi sırasındaki yaşanan toplumsal kırılmadır. **İkincisi ise;** 2. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı’nın 1826 yılında kaldırılması ile Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu’da bulunan yaklaşık 750 civarındaki Alevi-Bektaşî dergahının yerle bir edilmesi, dedelerinin ve babalarının ya sürgün, ya hapis ya da darağaçlarını boylamalarıdır. Yeniçeri kışlarının topa tutulması yaklaşık 20 bin kişinin katledilmesi olayıdır.

Hacıbektaş dergahı; Alevi-Bektaşî inanç dünyasının serçeşmesidir. En önemli, inanç merkezidir. Bu toplumsal fırtınadan diğer dergahlar gibi Hacıbektaş dergahında nasibine düşeni fazlasıyla almıştır.

1826’da Hacıbektaş dergahında postnişin olarak yani dergahta dinsel önder olarak; efendi, dede olarak HacıBektaş Veli soyunda olduğu kabul edilen Ham-

dullah Çelebi bulunmaktadır. Bu olayda Hamdullah Çelebi'de 8 arkadaşı ile birlikte tutuklanır, dergah kapatılır. Dergaha Nakşibendi dergahından şeyhler atanır. Hatta onların ibadetlerini yapmaları için diğer dergahlarda olduğu gibi HacıBektaş Veli Dergahı avlusuna da hemde Cemevinin (Meydanevinin) karşısına minareli minberli bir Cami dikilir.

Olayın ardından Kırşehir'de padişah fermanı ile bir şeriat mahkemesi kurulur. Hacıbektaş postnişini ve 8 arkadaşı bu mahkemede idam ile yargılanmaya başlar. Günümüzden tam 183 yıl önce yapılan bu yargılama Alevi-Bektaşî tarihi açısından özel öneme sahip bir olaydır. Hacıbektaş postnişini, yani Aleviler'in dinsel önderi Serçeşmenin dedesi idam ile yargılanır. **Bu yargılama sırasında Hamdullah Efendi Aleviliğin İslam ile ilişkileri üstüne tarihi ve teolojik öneme sahip açıklamalar yapmıştır. Aleviliğin inanç tarihi açısından Hamdullah Çelebi'nin savunması önemli bir tarihsel belgedir.**

Aleviliğin, Bektaşîliğin İslam'daki yerini İslam ile ilişkisini iki kesim tartışma konusu yapmıştır. Bunlardan **birisi**, kendilerini adeta İslam'ın temsilcisi, vekili gören günümüzdeki bazı Diyanet İşleri Başkanlığı görevlileri, İlahiyat Fakültelerindeki bazı görevliler ve bu zihniyete yakın bazı kimselerdir. Bunlar **Aleviliği-Bektaşîliği İslam'dan sapmış İslam dışı bir akım olarak görmektedirler**. Gerekçeleri ise; Alevilerin-Bektaşîlerin İslamiyetle ilgili farklı yorumlarının olmasıdır. Örneğin; Beş vakit namaz konusunda, Ramazan orucu konusunda, Cami ve Cemevi konusunda v.s. farklı düşünceleri ve inançlarını öyle ifade etmeleridir.

Aleviliğin İslam ile ilişkisini irdeleyen **ikinci kesim** ise; kendilerinin Alevi olduğunu iddia eden ama Aleviler'in Sünni İslam'ın, İslam olmanın 5 şartı olarak ifade ettikleri; Beş vakit namaz kılmak, Ramazan orucu tutmak, ibadetin Cami'de yapılması v.s. konularında farklı inanmalarını gerekçe göstererek; Aleviler bunları yapmadığına göre, **Aleviliğin İslam dışı farklı bir din olduğunu**, hatta Alisiz bir Aleviliği savunmaları gerektiğini savunanlardır.

Hacıbektaş postnişini Hamdullah Çelebi'nin 183 yıl önce idam ile yargıldığı bu mahkemede konu ile ilgili yaptığı savunmada bu iki kesime de cevaplar bulunuyor. Bu nedenle **ibret ile okunması gereken bir savunma** olduğu düşüncesindeyim.

1. MAHKEME BAŞLIYOR

Mahkeme heyeti şu kişilerden oluşuyor; **Kırşehir Kadısı** Hacı Müfit Efendi baş kadıdır. Yardımcısı **Niğde kadısıdır**. Mevlana İsmail Efendi katip görevindedir. Hacı İlmullah Halim Efendi **müftüdür**. Müşavir Miri Alay Kaymakamı, Abdullah Hüseyin Efendi'dir. Ayrıca; **Konya Kadısı**; Abdul Kayyum Efendi'de heyette bulunuyor.

Kadı, önce mahkemede Hamdullah Çelebi ve 8 arkadaşından kimliklerini sorar: Hamdullah Çelebi; Adım Mehmet Hamdullah, annemin adı; Rahime, babamın adı; Seyit Feyzullah Efendi. Doğumum; 1183 (1768) der. Kendim; **Piri Horasan Hünkar Hacı Bektaş Veli soyundanım** dedikten sonra Halife padişah 3. Selim Han'dan; **Aliy-ül Ala Efendilik payesi** belgeyi Sultaniye aldığını da belirtir.

Daha sonra Hamdullah Çelebi'nin kardeşi İbrahim Selamet Efendi'nin kimlik bilgileri sorulur. O'da dergahta; mütevellilik maaşı, evladiyelik maaşı, aldığını **her türlü vergiden muaf olduğunu**, öşür, hayvan vergisi, arazi vergisi, ev vergisi v.s. vermediğini söyler. Halife 4. Sultan Mustafa Han'dan Efendilik ünvanı aldığını söyler. Bunu; Halil İbrahim İbni Koçer'in, Derviş Hüseyin İbni Resul'un, Hüseyin Balım İbni Durak'ın, Resul oğlu Bektaş'ın, Derviş Yusuf İbni Şahkulu'nun kimliklerinin tesbiti izler. Sonra Hamdullah Efendiye dönüşü sorgulanma başlar. Kadının Hamdullah Efendiye sorduğu ilk soru şöyledir:

“Kanı helal Şeyh, Senin ve mensubuyun kanı helaldir. Sapkın bidat (İslam dışı) mezhebin mensubu olduğuna mahkemeyi Şeriatı Muhammediye'nin önünde pişmanlığını tövbe ederek dile getirdikten sonra sorularına cevap verirsin. Şu anda birkaç saat birkaç dakikalık zamanın var. Tövbe et pişmanlığını dile getir. İslam dininde bu Aleviliği-Bektaşiliği nereden çıkardınız. Ehli Sünnet Vel Cemaat yolundan ayrıldığınıza tövbe et bakıyım. İfadeni ona göre değerlendirceğim”¹.

Kadı, Hamdullah Çelebi'ye her soru sorduğunda O'na **“Kanı helal Şeyh”** diye başlarken Hamdullah Çelebi hiç hakaret etmeden kendine has ağırbaşlılıkla sürekli; **“Efendim Kadı Hazretleri”** diye söze başlar. İlk cevabında Hamdullah Çelebi”;

“Efendim Kadı hazretleri. Senin Ehli Sünnet Vel Cemaat dediğin mezhep sapkın ve bidaddır (İslam dışıdır). Can korkusu olmadan doğruyu söylediğimin tutanaklara geçirilmesini istiyorum. **Mahkemenizin ve şu andaki devletinizin İslam diniyle yakından uzaktan ilginiz alakanız yoktur”².**

Dedikten sonra, Hz. Muhammet'in vefatından sonra hilafetin haksız olarak Hz. Ali'den alındığını, Hz. Fatma ve Hz. Ali ile onların akrabalarına yapılan kötülükleri anlatır. Ardından; Hz. Muhammet ve taraftarlarına camilerde “küfür” edildiğini anlatıyor. İdamla Şeriat mahkemesinde yargılandığı halde asla eğilip bükülmez. Sözüünün sonunda ise; **“Oğuz dilinde Beyti Ali Alevi demek olur.** Abbasiler zamanında da Beyti Ali taraftarları ve Ali evlatları katledilmiştir. **Zorla dine el konularak Sünnilik icat edilmiştir.** Zamanımıza kadar Aleviler

¹ Hamdullah Çelebi'nin Savunması, s.91.

² Hamdullah Çelebi'nin Savunması, s.91.

katledilmiştir. **Benim sizden can için bidat mezhebimize (İslam dışı mezhebini-ze) İslam diyeceğimizi sanıyorsunuz**³ der.

Buna çok sinirlenen Kadı; **“Kes konuşma, kanı helal, Ehli küfür kişi”** diyerek konuşmasını keser. Konuşmanın kesilmesine yargılama heyetinde bulunan Kaymakam Abdullah Hüseyin Efendi itiraz eder. Hamdullah Efendi'nin idamına kadar konuşmasını ister. Bunun üstüne Kadı; **“Kanı Helal Şeyh”** devam et der. Sözü alan Hamdullah Efendi; Abbasilerin; **“ölülerin ardından onların namı hesabına Sünnilik mezhebi kurdular. Siz bu bidat mezhebi din mi zannediyorsunuz?”** deyince Kadı ve Müftüler çok kızarlar. Hamdullah Çelebi'yi hücreye atarlar.

1.1. KANI HELAL ŞEYH

Kadı öğleden sonraki duruşmada da, sorusuna; **“Kanı Helal Şeyh”** diye başlıyor ve **“Kanı Helal Şeyh”** diye bitiriyor. Arada sorduğu soru ise şöyle geçmiş tutanaklara;

“Kanı helal sapık şeyh efendi anladık anlamasına ama öyle önemli bir mevinin başında iken niçin adamların Şeriatı Muhammediye'ye aykırı ve inkara küfür ve kafirlik durumlarına mani olmadın. Ayrıca beldeyi fesada verdin. İslam yolundan çıktın. Müslüman askeri Sekban-ı Cedid-i hazmedemedin. Dini İslam olan bizim adamlarımızın getirdiği şeriat yolunun müdavimlerinin izlerini takdirle karşılıyor musun? Onu anlat. Şeyh Efendi, sen şu mezhebini anlat, Kanı Helal Şeyh”⁴

Burada sözü edilen belde Hacıbektaş beldesidir. Bu soruya karşılık Hamdullah Çelebi, **“Elhamdulillah Müslümanım Ehli-İslam, Cemaat-ı Ali Resul mezhebimdir.”** Der. Buna mahkeme heyeti çok kızar. Sus be dinsiz. Hanifi mezhebi dışındaki olanların dini bidat, kendileri kafir, kanları helaldir, katli vaciptir. Dedikten sonra; **“Sen kanı helal dinsizsin”** derler. Bunun üstüne Hamdullah Çelebi;

“Efendim Kadı Hazretleri, Ehli Sünnet mezhebi yalnız Hanifi mezhebi demek değildir. Maliki mezhebi vardır. Hambeli mezhebi vardır. Şafii mezhebi vardır. Onların kanı helal olmuyor. Katledilmeleri sevap olmuyor da Hazreti Ekrem, Nebi-Muhterem Muhammet Mustafa Peygamber Ali Resul mezhebi mensubu olanların kanı helal katledilmeleri neden gerekli oluyor?”⁵

Dedikten sonra Hacıbektaş postnişini iken beldeyi fesada vermek suçlamasını da reddederek; Beldeyi fesada vermedik. **Adamlarım dediğiniz, Oğuz Türkmenlerimizdir.** Çoluk çocuk konar göçer yaşarlar. Onların Şeriatı Muhammediye'yi inkar diye bir durumları yoktur. Bunu söylemek küfür ve gınahtır diyor.

³ Hamdullah Çelebi'nin Savunması, s.93.

⁴ Hamdullah Çelebi'nin Savunması, s.92.

⁵ Hamdullah Çelebi'nin Savunması, s.94.

Kadı ise; “Bir de durup dururken Ali Resul mezhebi çıkarma. Böyle demekle de dinsiz olduğunı söylüyorsun. Dedikten sonra Yeniçeri ayaklanmasına sebep olduğunı, kasabaya yani Hacıbektaş’a fesadı soktuğunı, küfre girdiğini, küfür ehli olduğunı söyler.

Hamdullah Çelebi ise bu suçlamalara şu cevabı verir:

“Kebiri İslam, Piri Horasan Vakfı Mürşidiyim. Bana küfür yüklemeniz, beldeye fesat soktu demenizi ben kabul etmem. Allah ve Peygamber’de kabul etmez. Bugün dünya var, yarın ahret var bunu bilirsiniz”⁶.

Ardından ise; tarih boyunca padişahlara bağlılıklarını bildirdiklerini; **“Kan dökmeyen, zalim, gaddar olmayan halifelerimizin eteğini öpmüşüz.”** Onların kadılarına, Mahkemeyi Şariatlarına hürmetimizi bildirmişiz der.

1.2. SÜNNİLİK VE DÖRT HAK MEZHEP

Hamdullah Çelebi, Kadının bir sorusuna karşılık Sünnilik ve mezhep konusunda verdiği cevapla bugün de tartışılan bu konudaki sorulara tarihsel bir cevap verdiği sayılır. Sünnilik ile ilgili olarak savunmasının devamında diyor ki;

“Kadı Hazretleri, sizler Sünni ve surette Müslümansınız. Bizler ise, sirette, içten, soydan, sulbten, özden, Muhammet’ten Müslümanız”⁷.

Hamdullah Çelebi; **“Dört Hak Mezhep”** kavramı için ise; Dört Hak mezhebin hepsi hak mezhep olmaz. **Hak birdir. İki de olmaz. Dört de denilmez.** Dedikten sonra şöyle diyor:

“Hz. Muhammet’in bizlere tebliğ ettiği İslam’ın bir tek mezhebi vardır. O’da İslam ve Müslüman ahkamıdır. Hz. Peygamber’in Ali evladına işlenen cinayetlerle kanını döken katilleri asla Müslüman kabul etmeyiz. **Suçsuz yere kan dökenler Müslüman olamaz”⁸.**

Dedikten sonra; Kadıya sizin dört mezhep dediğiniz mezhep imamlarının Hz. Muhammet’in yüzünü dahi görmediklerini, meclisinde bulunmadıklarını, soyundan olmadıklarını, dinimizde bir mezhebin olduğu, O’nun da İslam olduğunu ifade ediyor. Ayrıca, **Ali evladının, Ehlibeytin kanını dökenlere İslam denemeyeceğini** bunlar bu nedenle kendilerine; **“Sünniyiz”** dediklerini söylüyor. Bu ifadeler üstüne sinirlenen Kadı; kes, kes kendi dilin ile idam ipini boyuna takmak mı istiyorsun? demesine karşılık; **“Benim idamdan korkum yoktur. Doğru Müslümanlık yolundayım. Doğruyu söylüyorum”** diyor.

⁶ Hamdullah Çelebi’nin Savunması, s.94.

⁷ Hamdullah Çelebi’nin Savunması, s.94.

⁸ Hamdullah Çelebi’nin Savunması, s.98.

Daha sonra Kadı ile Hamdullah Efendi arasında Selçuklu ve Osmanlı dönemi tartışma konusu oluyor. Bu tartışmalarla ilgili olarak Hamdullah Efendi, **“İslam kanını hükümdar tahtı için bu saydığım devletlerin hükmettiği yerlerde, Güruhu Naci olan biz Müslüman Oğuzlar’ın kanları o topraklarda hiç kurumamıştır. Kan döken zalimler için bana Müslüman dedirtmek mi istiyorsunuz? Bizden hiç kimse bunlara Müslüman diyemez! Sünni diyebiliriz”**⁹.

Hamdullah Efendi’nin bu konuşmalarına da Kadı şiddetle cevap verir. Şu anda idamının kokusunu almıyormusun? Der. Yeniçeri olayı ile ilgili tartışmada ise; Hamdullah Efendi, İstanbul’da Belgrat Ormanlarında, İstinye’de **onbinlerce Oğuz Türkmeni’nin katledildiğini bu öldürenlere nasıl Müslüman denir** diye sorar.

Hamdullah Çelebi, Yeniçeri olayı bahane edilerek dökülen kanlardan hareketle; **kimse Kerbela katillerine ve benzeri olayları meydana getirerek kan dökenlere asla İslam ve Müslüman denilemeyeceğini söyler.**

Kadı, sorularının devamında ise, Hamdullah Çelebi’ye **neden mensuplarının namaz kılmadığını** bu nedenle kendilerinin zındık, dinsiz olduklarını iddia eder. Hamdullah Çelebi ise verdiği cevapta;

“Bizler salatı daimdeyiz. Daima Allahla beraberiz. Salatı inkar etmiyoruz. Cem cemaatimizin toplantısında Türkçe dua ettiğimiz doğrudur... Kuran’ın dua olan kısımlarını okuruz,” der¹⁰.

Namaz ile ilgili tartışmada Hamdullah Efendi verdiği bir cevapta ise;

“Biz Müslümanlar Dergahımıza gelen bacılarla, kardeşlerle Allah’ın birliğine inanan kişileriz. Ecdadım Muhammet’in peygamberliğine inanırız. Kitabullahtan ayrılmayız... Gündüzleri Oğuzlarımız işiyle meşguldür. Geceleri yolumuza erkânımıza katılmaya niyet ederiz. Kıyamda bulunuruz. Nefesler kıraat ederiz. Pir’in Huzuru Meydanı Hak Divanıdır. Rükü ederiz. Duaya durur, sücud ederiz. Edep üzere otururuz. Bütün bu dergah cemlerini ayete, Kuran’a uyarak yaparız”¹¹.

Kadı; Cemlerde neden Yezid’e lanet okuduklarını, kadınları neden ibadete aldıklarını mahkemede Hamdullah Çelebi’ye soruyor. **O’da; Hz. Peygamberimizin, Ali evladının, Ehlibeyt’in kanını dökenlere lanet ettiklerini söylüyor.** Kadınlar için ise, kadınları aile ocağında daha önde muteber gördüklerini ifade ediyor. Alevilik’te kadın boşamanın günah sayıldığını, kadın boşamanın erkekler için düşkün saydıklarını anlatıyor.

Kadı bir sorusunda ise, “Dini sapık bir inancın mensubu olarak yaşıyorsunuz. Küffar olarak öleceksiniz. Ehli Sünnilik dininden çıktığınız kafirliktir,

⁹ Hamdullah Çelebi’nin Savunması, s.96.

¹⁰ Hamdullah Çelebi’nin Savunması, s.98.

¹¹ Hamdullah Çelebi’nin Savunması, s.105.

kafirin katli vaciptir.” dedikten sonra Kadı Hamdullah Çelebi’ye “yaşamaktansa ölmeniz, öldürülmeniz daha hayırlıdır. İtirazın varmı?” diye soruyor. Hamdullah Çelebi ise; **“Ehli Sünnet dini diye bir din yoktur”. Sünnilik asla ve asla din ve mezhep değildir.** “Abbasi sarayını kastederek; “Halifenin sarayında hükümet etme siyasi görüşüdür... Haşimilerden olan Ehlibeyt ailesini idareten ve mahkeme kararlarından, onların fikri fikhını uzaklaştırmak için kurulmuştur... **İslam aleminin Kuran’ında ve Peygamberi’nin kuralında böyle bir Sünni mezhebin yeri yoktur.** Diyor.

Mahkemenin devamında Kadı; Hamdullah Çelebi’ye neden Ayşe’ye saygı duymadıklarını, neden halife Ebubekir, Ömer ve Osman’a saygı göstermediklerini sorar. O’da; **Hız. Ali’yi ilk halifelerden önde sevdiklerini, kendi cem ve cemaatlerinde Ayşe’nin adının geçmediğini söyler.**

Kadının ısrarlı idam sözlerini karşısında ise Hamdullah Çelebi;

“Ben idam edilirim Anadolu’da bin tane Hamdullah doğar, onların da hiçbirini kabul etmez. Kadıların halifelerde insandır. Günah işler.” der¹².

Kadı mahkemenin sonunda; İbrahim Selamet Efendi’ye hitaben; Son sözünü söyle; İslam’ın meşru halifesi Ebubekir’i, Ömer’i, Osman’ı seveceğine, İslam’ın umdelerine bağlı kalacağına, idam edilecek olan Hamdullah’ın kaç gündür mahkemede söylediklerini duydun, dinledin. Onun izinde gitmeyeceğine tövbe-ler olsun mu? der.

İbrahim Selamet Efendi ise cevaben; **“Hamdullah’tan sonra bana bu dünyada yaşamak haram olsun. O’nu darağacında görür sağ dönersem Allah’ın kulu olmayayım. Yaşarsam O’nun izinde, ölürsem O’nun yolunda öleyim. Son sözüm budur.”** der¹³.

Mahkemede yargılanan Hamdullah Çelebi’nin diğer 7 arkadaşı da son söz olarak benzer şeyleri söylerler. **Mahkeme Hamdullah Çelebi ve 8 arkadaşına idam cezası verir.** Ama idam cezası uygulanmadan saraydan idamlarının Amasya’da sürgüne çevrildiği yazısı kadıya gelmiştir. İdam cezası sürgüne çevrilmiştir. Hamdullah Çelebi ve yaklaşık aile mensubu 40 kişi Amasya’da 10 yıl yokluk içinde sürgün hayatı yaşamış. Amasya’da Hakka yürümüştür.

1.3.HAMDULLAH ÇELEBİ’NİN SAVUNMASINDAN ÇIKARILACAK BAZI SONUÇLAR

Hacı Bektaş Veli Dergahı Alevilik-Bektaşilik açısından çok önemli bir inanç merkezidir. Serçeşmedir. **Hacıbektaş Dergahı postnişininin inanca ilişkin savunduğu şeyler her Aleviyi bağlar.** 1826 yılında şeriat mahkemesinde inancın-

¹² Hamdullah Çelebi’nin Savunması, s.107.

¹³Hamdullah Çelebi’nin Savunması, s.108.

dan dolayı idamla yargılanan **Serçeşme'nin dedesinin savunması özel öneme sahip bir durumdur.**

Hamdullah Çelebi'nin savundukları bu açıdan önemlidir. Günümüzdeki tartışmalar düşünüldüğünde ise O'nun savunmasından şunlar çıkarsanabilir. Alevilikle İslam ilişkisine bakıldığında Hamdullah Çelebi; **Aleviliğin gerçek İslam olduğunu ifade ediyor.** Bu konuda günümüzde yapılan tartışmaların bu savdan alacağı önemli bir ders olduğu kabul edilmelidir. **İdamla yargılanan bir Alevi dedesi İslamı savunma konusunda asla taviz vermiyor.** Hamdullah Çelebi; **Sünniliği İslamla özdeş görmüyor.** Hatta **Sünniliği İslam dışı (bidat) görüyor.** Bugün bazı kişilerin yaptığı gibi Aleviliği Sünniliğe benzemediği için Aleviliği İslam dışı saymıyor. Bu konuda; Aleviliği İslam'dan sapmış diyen Diyanet ve bazı İlahiyatçılarda, Aleviliği Sünnilikten ayrı diye İslam dışı sayan hatta ayrı din sayan bazı Alevilerinde çıkarması gereken önemli dersler bulunuyor.

Hamdullah Çelebi; mezhep fikrine de sıcak bakmıyor. Ama illede mezhep denecekse, **Aleviliğe; Hz. Ali mezhebi diyor.** Bu söylemde "Alisiz Aleviliği" savunanlara sanırım önemli bir cevaptır.

Hamdullah Çelebi; 5 vakit namaz, Ramazan orucu, Cami'de yapılan ibadet konusunda da Alevilerin geleneksel tavrını hem de idam sehpasında hiç ödün vermeden savunuyor. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığındaki bazı yöneticilerin, İlahiyat Fakültelerindeki bazı yöneticilerin, Alevilerin; Cemevi, Cem, Muharrem Orucu gibi konularda **idamla yargılanan Hacıbektaş Dergahı Dedesine kulak vermeleri gerekir.**

Hamdullah Çelebi bir de savunmasında sıkça **Türkçe ibadetten ve Oğuz Türkmenleri'nden bahsediyor.** Aleviliğin **Türkçe ibadet yapan özelliğinden, Türkçe konuşması ifadesinden yani Türk vurgusu yapılmasından rahatsız olan bazı Alevilerinde idam sehpasındaki Dede'nin sözlerine kulak vermelerini salık veririm.**

Başka ne denebilir. Son yıllarda yapılan İslam ile Alevilik ilişkisi konusundaki tartışmalara kaynak arıyorsak; bugünden 183 yıl önce 1826'da Osmanlı tarafından kurulan şeriat mahkemesinde idam ile yargılanan bir Alevi dedesinden hemde Hacıbektaş Dergahı dedesinden, Serçeşme'nin dedesinden öğrenilmesi gereken önemli dersler olduğu kanısındayım.

KAYNAKÇA

Özmen İsmail – Koçak Yunus, Hamdullah Çelebi'nin Savunması, Duman Ofset, Ankara, 2008

SEKİZİNCİ OTURUM

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Cemil HAKYEMEZ

Yrd. Doç. Dr. Ömer SAVRAN
Dr. Muhammed İNCE
Menakib-ı Hazret-i Tefik Baba

Dr. Adem EFE
Bir Bektaşî Yazmasına (Mecmûa-ı Fevâid) Göre Bektaşîlik
(Bilgi Sosyolojisi Açısından Bir Deneme)

Dr. Emek ÜŞENMEZ
Yeni Bir Şah İsmail Hatayî Divanı Taşkent/Özbekistan Nüshası

MENKİBE-İ HAZRET-İ TEVFİK BABA

Yrd. Doç. Dr. Ömer SAVRAN

Karabük Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyat Bölümü

Dr. Muhammet İNCE

Karabük Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyat Bölümü

ÖZET

Hemen her inanç ve düşünce mensupları fikir ve öğretilerini daha fazla insana ulaştırmak gayesiyle çeşitli iletişim imkânlarından yararlanmaya çalışmışlardır. İncelememizde ele aldığımız Menkıbe-i Hazret-i Tevfik Baba adlı çalışma da bu manada Bektaşilik düşüncesini anlatmak maksadıyla kaleme alınmış bir menkıbedir. Eserde “dört sütun, devlet, sıhhat-i vücut, marifet, rağbet, baht ve Tevfik Baba” gibi sembolik şahıs ve kavramlar etrafında genelde İslam’da özelde ise Bektaşilikte bir müridin kat etmesi gereken merhaleler kısa bir hikâyeye ile anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Tevfik Baba, Tasavvuf, Bektaşilik, Menkıbe.

GİRİŞ

İslam ve Türk kültüründe insanın hüner ve erdemlerini anlatan birçok eser yazılmıştır. Bunların içinde menâkıbnâmeler dikkat çekicidir. Değişik konularda yazılan ancak tasavvufun gelişmesiyle birlikte yaygınlaşan menkıbeler, ilk başlarda tasavvuf büyükleri ve tarikat önderlerine yazılırken daha sonra bu çerçeveye genişleyip tarikat içindeki ermişlerin hakkında da yazılır olmuştur.¹

Genelde keramet türünde olağanüstü olayları içeren menkıbeler, özellikle halk arasında büyük yer edinmiş ve konu edindikleri şahsiyetler hakkında bilgi vermesi açısından önemli bir kültür kaynağımız olmuştur. Bunun en bariz örneği Alevi-Bektaşî toplumları arasında kutsal olarak bilinen “Velâyetname”dir. Nitekim Velâyetname, Hacı Bektaş Veli’nin hayatı etrafında teşekkül eden menkıbelerden oluşan bir eserdir. Dolayısıyla Hacı Bektaş Veli’nin şahsiyeti ve Bektaşiliğin anlaşılmasında menkıbeler ayrı bir önem arz etmektedir.

İki ana bölümden oluşan “*Menkıbe-i Hazret-i Tevfik Baba*” adlı bu çalışmamızda önce Bektaşilik hakkında kısa bir bilgi verilmiş daha sonra da eserin özeti yapılarak metni ortaya konulmuştur.

1. Bektaşilik

Horasan’dan gelen Hacı Bektaş Veli’nin kurmuş olduğu Bektaşilik,² 13. Asırda Anadolu’da kurulan ve gittikçe geniş halk kitlelerine ulaşan bir tarikattır. Hacı Bektaş Veli, Anadolu’da kurulan ilk halk tarikatı sayılan Babailiğin müritlerinden ve Baba İshak zamanında bu tarikatın büyüklerindendir. Baba İshak,

¹ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ankara 1995, s. 329.

² Ahmet Yaşar Ocak, “Bektaşilik”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.5, s. 373

çıkardığı ihtilal neticesinde idam edilince açıkta kalan Babailer, Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde toplanır ve onu "pir" olarak seçerler.³

Bektaşilik, ahilik teşkilatıyla birleşmesinden sonra büyük rağbet görür. İlk Osmanlı sultanlarının da bu tarikata değer vermelerinin bir sebebi de budur. Osmanlı hükümdarlarının kurdukları yeniçeri ordusunun manevi hayatını ve disiplinini Bektaşiliğe bağlarlar. Yapılan fetihlerde bu tarikatın manevi terbiyesi ve disiplininin büyük bir önemi ve tesiri vardır.⁴

15. yy sonlarında tarikatın büyük şeyhlerinden olan Balım Sultan bazı yeniliklerle Bektaşiliği daha da kuvvetlendirir. Ancak 1826 tarihinde II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmasıyla birlikte Bektaşilikle olan gönül bağlarından dolayı Bektaşiliği de yasaklar. Bunun neticesinde Bektaşî tekkeleri kapatılır, bazı Bektaşilerin önde gelenleri idam edilir, bazıları sürgüne gönderilir, geri kalanlar ise Sünni kılıfına bürünürler. Bu tarihten itibaren Bektaşiler bir süre faaliyetlerini gizlerler.⁵

Bu yasağın ardından 1839'da ilan edilen Tanzimat fermanıyla rahat bir nefes alırlar. 19. yy ortalarına doğru Bektaşilik tekrar yayılmaya başlar ve özellikle yüksek zümrelerde kabul görür.

Sultan Abdülaziz'in iktidarı döneminde ((1839-1861)) yaşanan bu rahat ortamda Bektaşilikle ilgili yayınlarda da dikkate değer bir artış olur.⁶ Aralarında *Menkıbe-i Hazret-i Teyfik Baba*'nın da bulunduğu o dönem eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Haşim Baba Divanı (Üsküdarlı Haşim Mustafa Baba)
2. Nesimi Divanı
3. Hüsnîyye
4. Tahmis-i Derviş Azbi, Divan-ı Mısri Efendi (Azbi Baba)
5. Makalat, Hacı Bektaş Veli
6. Nazm u Nesr-i Virani Baba
7. Türebî Baba Divanı
8. Menkıbe-i Hazret-i Teyfik Baba

³ Nihad Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, MEB., İstanbul, 2001, s. 293-94

⁴ age, 294

⁵ age, 294

⁶ İlber Ortaylı, "Tarikatlar ve Osmanlı Dönemi Yönetimi", OTAM, sayı 6, 1995, s.287.

2. Menkıbe-i Hazret-i Tevfik Baba

1870 tarihinde İstanbul'da basılan *Menkıbe-i Hazret-i Tevfik Baba* adlı bu eser, Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Nuhoglu Bölümünde 159684 numara ile kayıtlıdır.

Eserde, bir müridin kat etmesi gereken merhaleler ile Bektaşilikte pir olabilmenin ve postnişinliğin vasıfları kurgulanan bir hikâye ile anlatılmaya çalışılmıştır.

Yazar, menkıbede birçok tasavvufi kavram ve ifadeye yer vermiştir. Hikâyeye göre iki kişi manevi bir yolculuğa çıkarlar. Bilindiği gibi bu yolculuğa “seyr ü sulûk” denilir. Yolculara sâlik, derviş, mürit gibi isimler verilir.

Yolcuların iki oluşu salikte olması gereken maddî ve ruhî birlikteliği gösterir. Dört sütunlu saray (kasr) ise, dört ana esası yani “şeriat, tarikat, marifet ve hakikat” mertebelerine işaret eder. Bektaşiliğin kırk kapısına bu ana kapılardan girilir:

“Devlet”, şeriat makamı; “sıhhat-ı vücut” tarikat makamı; “marifet” marifet makamı; “rağbet, ve baht” ise hakikat mertebelerinin menzilleridir.

Menkıbedeki “Tevfik Baba” ise sembol bir isim olup her asırda bir tane olan “insan-ı kâmil”i temsil eder. Buna “mürşid-i kâmil”, “kutbu’l-aktâb”, “sâhib-i zaman” gibi adlar da verilir. Bu kişinin Allah’ın izniyle âlemde tasarruf yetkisi vardır.

Menkıbenin iskeletini oluşturan bu temel kavramların yanı sıra, “seyahat, seyyah, zıkr, fikr, ibn-i vakt, tayy-ı merâhil, kat-ı menâzil, çâr sütun, kasr-ı muallâ, mihman, müzayaka, sadr-ı kasr, âlem-i fanî, hayret, iltifat, atıye-i rabbâniye, mazhar-ı feyz, müflis, lezzet, ihsan-ı ilahî, gazap, pîr, rû-şen-zamir, zerre-i âfitab, bi’at, irşâd” gibi tasavvufla ilgili ifade ve terimlere de sıkça yer verilmiştir.

2. 1. Menkıbenin Özeti

Eski zamanlarda **iki abdal**, seyahat amacıyla sefere çıkarlar. Rum diyarından çıkıp İran, Turan ve Hindistan’ı geçip otuz konak mesafesinde bir sahraya varırlar. Bu sahranın ortasında **dört** sütun özerinde büyük bir saray görürler ki insanoğlu böyle bir sarayın daha önce benzerini görmemiştir.

O iki derviş, o gün orada misafir olurlar. Gece olunca acaba bu benzersiz saray hangi padişahın himmetiyle yapılmış, diye düşünürler. Sabah olunca o mekânın doğu tarafından mücevherlerle donatılmış ne insan ne de diğer varlıklara benzeyen kendine mahsus bir şekli olan bir şahıs, sarayın merdivenlerine çıktığında dervişlere yönelip:

“Ey dervişler, benim sarayımda ne işiniz var?” diye sorunca dervişler: “Efendim biz seyyahız şimdi gideriz. Fakat sorun şudur ki siz kimsiniz?” diye sorduklarında o zat, tecelliyat-ı ilahiyeden bize “**devlet**” derler. Kim bizim nazarımıza nail olursa dünya ve âhirette sıkıntı çekmez, der. O sırada sarayın kuzey tarafın-

dan bir zat daha gelir. Saraya çıktığında başta oturan devlete: “Ben varken nasıl başta oturursun?” deyip azarlayınca devlet: “Mekânın şerefi oraya oturanladır” (*şerefü’l-mekân bi’l-mekin*) diye cevap verince aralarında tartışma başlar. Bunun üzerine orada bulunan dervişleri hakem tayin ederler. Dervişler, sonradan gelen şahsa: “Devlet denen bu zatın sözlerini işittin, sen ne dersin?” deyince o zat: “Ona devlet derlerse bana da kerem-i Bârî’den *“sıhhat-i vücud”* derler ki *benim iltifatıma mazhar olamayan bir kimsenin ne dünyada ne de ahirette refaha kavuşması mümkündür.*” der.

Hakemler, bu sözü makbul görüp “*Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi*” ifadelerinde olduğu gibi “*Sıhhat-ı vücud olmadıkça devlet-i dünyaya itibar olunmaz.*” diyerek *sıhhat-ı vücudu, devlet-i dünyanın önüne geçirirler.*

Bu esnada sarayın güney tarafından bir zat çıkar gelir. O da saraya çıktığında başta olan sıhhate, bu makama neden çıktığını buranın kendisine ait olduğunu söyleyince aynı tartışma bunların da arasında başlar. “Sıhhat-ı vücud” bu makamda bulunmanın gerekçesini anlatır.

O zat da kendisinin “*marifet*” olduğunu ve bu makamda olmasının gerekçelerini sıralar. (Benim feyzime mazhar olan müflis, Karun’un malına sahip olur. Hasta olan sıhhatle yüce devletlere kavuşur. . .) hakemler tarafından başa geçmeye layık olduğuna karar verilir ve başa geçirilir.

Tam o esnada “*rağbet*” olduğunu söyleyen bir zat daha gelir. O da saraya çıktığında marifete sert bir edayla neden makamında oturduğunu bu makamın kendisine ait olduğunu gerekçeleriyle anlatır. (Benim iltifatıma nail olmayan marifet, yok gibidir. Her marifetin şanı benimle ancak ortaya çıkar...) der ve başa geçirilir.

Yine bu sırada sarayın batı tarafından bir zat gelir. Bu da “*bahr*” olduğunu söyler. Saraya çıktığında bu makamın kendisinin olduğunu gerekçeleriyle anlatır ve ardından o başa geçirilir.

Son olarak sarayın üst tarafından taç sahibi, parlak yüzlü bir “pir” gelir. Kendinden önce o makama oturan zatların tümüne yönelerek makamın kendisinin olduğunu söyler. İsminin “*Tevfik Baba*” olduğunu söyleyen bu zat “Eğer ben olmazsam sizin sıraladığınız özelliklerden hiçbiri tam anlamıyla gerçekleşemez”, der. Bunun üzerine orada bulunanların hepsi gelip *Tevfik Baba*’ya biat ederler. Sarayda misafir olan dervişler de bu olaydan sonra seferlerinin amacına ulaştığını ve irşat olduklarını söyleyip geri dönerler.

2. 2. Eserin Metni

Zamân-ı sâbıkda gürûh-ı âbdâlandan iki kimesne seyâhât kasdıyla seyyâh olup vardıkları mahalde evvelki gün oldukları mahallin sohbetini zikr degil fikr dahi itmeyüp

Geç gecinden ibn-i vakt ol gözle hâl
Ey gönül ferdâ gamın ferdâya sal

beytiyle hemîşe tayy-ı merâhil ü kat-ı menâzil iderek diyâr-ı Rûm'dan çıkub İrân u Turanı deşt-i Kıpçağı ve ülke-i Hindustânı güzâr idüb nice müddet bu minvâl üzere ahvâl-i 'âlemi seyrân u geşt, deşt-i sahrâyı bî-pâyân iderek, bir mahall-i ferah-fezâya vardılar ki *dâiren mâ-dâre* otuz konak mesafede şecer u semerden eser olmayub ol-mikdâr-ı mahallin çâk-ı kutbı merkezinde "*çâr sî-tun*"üzre bir "*kasr-ı mu'allâ*"ki zîr-i tâk-ı felekde misli çeşm-i beşerden nihân ve tezyîn-i nümâyîşi hâric ez beyân bir mahal-i dil-küşâ gördiler ki medd-i baser ü letâfet hevâsına erbâb-ı hevâ hayrân.

Mezbûrân dahi ol şeb mehtâbda anda mihmân olup âyâ böyle bir kasr-ı matbû'-ı bî-nazîr kangı şâh-ı sâhib tab'ın şeref-i himmetiyle ma'mûrdur fikr iderek sabah olup hurşid-i ziyâ-küster şeref-i nûr ile cihânı münevver eyledikde gördiler ki mahall-i mezkûrun meşrik tarafından mücevhere müstağrik, nev'-i benî âdemden degil ve hayvân-ı sâireden dahi olmayup şekl ü şemâili kendüye mahsûs ve nâtık olarak bir şahs nerdübân-ı kasra müteveccih olup bâlâsına su'ûd eyledik de mezbûrâna: "Bakin dervişler, bu benüm kasr-ı mahsûsamda işiniz nedür?" didikde mezbûrlar dahi "Efendim seyyahüz. İnfi'âl itmen şimdi giderüz. Lakin müşkil oldur ki efendim kimsiniz ecnâd-ı mülkden yahud kerrûbiyândan kangı zât-ı mühteremsüz. " deyü suâl eylediklerinde ol zât-ı semâhat-sıfat dahı hitâb idüb "tecelliyât-ı ilâhiden "*devlet*"didikleri zât biziz ki her kim nazar-ı âtîfatımıza tesâdüf ide ilâ âhirü'l-'ömr devlet ü servet ile demler sürüp bu 'âlemde degil âhiretde dahi müzayaka çekmeye" didikde seyyâh-ı mezbûrlar şûkr idüp esnâ-yı seyâhatda çekdikleri mihneti ferâmûş idüp safâ-yı hâtıra müterakkib iken, yine kasr-ı mezbûrun *şimâl* tarafından bir nev' mahlu-katdan bir zât dahi zuhûra gelüp bâlâ-yı kasrı teşrifinde dervişlere nev'an iltifât ile sadr-ı kasrda olan devlete: "Bak bre herif, benüm kasrım da ben var iken nice tasaddur idebilürsün, kalk!" deyüp âzâr itdikde, mezbûr dahi cevâbında "Ben devletem nice tasaddur itmeyem, '*şerefü'l-mekân-bi'l-mekân*' olup sadr benüm vücûdum ile mevcûddur" deyüp, hulâsa-i kelâm niza'a şurû' eylediklerinde baktılar ki olacak degil bunlar dervişleri hâkim nasb idüp "Niza'ımızı 'adâlet üzre fasl eyleyin!" didiklerinde, dervişler dahi li-ecli'l-murafâ'a sonradan gelen zâta hitâb idüp didiler ki "İşitdin mi, tecelliyât-ı ilâhiden devlet didikleri zâtın kavline ne dersin?" dediklerinde ol-zât-ı sûtûde-sıfât dahi cevâba gelüp didi ki:

"Ana devlet dirler ise kerem-i Bâriden "*sıhhat-ı vücûd*"didikleri zât da benim ki bu 'âlem-i fânide mazhar-ı iltifâtım olmayan zi-rûh refâhiyeti dünyâda degil, kusûr-ı esbâbi sebebiyle âhiretde dahi görmesi meşkûkdur" didikde, tara-feynin cevâpları ba'ze'l-muhâkeme sıhhat-i vücûda didiler ki:

"Sahîh-i kelâmınızı bir vecihle reddin imkânı olmayub '*Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi*' meselince vakı'a sıhhat-ı vücûd olmadıkça devlet-i

dünyâya itibâr olunmaz. ” deyü cevâb verilüp, *sıhhat-i vücûd devlet-i dünyâ’ya* tasaddur eyledikde, bunlar bu hâlin hayretinde iken sahrâ-yı mezbûrun cenûb tarafından bir zât dahi zuhûr idüp bâlâ-yı kasra müteveccih oldukda, gördiler ki bu dahi nev’-i beşerden hâric bir zât ki dervişlere kat’a iltifât eylemeyüp ancak sadırda olan sıhhate “Bak bre oğlan, benüm sadrımda işin nedür ve ne münâsebetle bu makâma tasaddur itmişsin?” deyüp bu dahi nizâa tasaddi idüp sadr-nişin olan sıhhat-ı vücûd dahi iddi’â-yı sâbıkasını ba’del-beyân kemâ fi’l-evvel mürâfa’âya duruldukta, dervişler “Ey zât, sen de ne dersin?” deyü sûâl eyleyüp ol dahi cevâbında didi ki:

“Ana sıhhat-i vücûd deyüp beyân itdiği muhasenâtı zâhir ise bana da ‘atiye-i rabbâniyeden *“ma’rifet”* dirler ki benüm ednâ mazhar-ı feyzim olan müflis, mâl-i Kârûn’a vâsıl ve haste vü hicrâna dahi isâl-ı matlab sıhhat ile yüce devletler hâsıl olur.

Hulasa-ı kelâm feyzimize nâil olmayan devlet ü sıhhatda lezzet olmadığı bî-iştibâhdür. ” didikde bunun dahi kelâmı vâkı’a mutâbık olup “Yalnız devlet ü sıhhat ile ma’rifetsüz adam adam olmayup ma’rifetdür kişiyi adam iden dünyâda” deyüb ma’rifet devlet ve sıhhat üzere tercih olunup tasaddur eyledikde, yine kasr-ı mezbûrun cenûb tarafından bir şahs-ı ‘acibü’l-heykel dahi zuhûra gelüb kasra su’ûd eyledikde sâdırda olan ma’rifete ‘ünfle hitâb edüp “Bre şaşkın herif, benim mahallimde oturmak haddin midir?” deyüp niza’a şurû’ ve kemâ fi’s-sâbık mürâfâ’aya duruldukda müteseddir-i kasr-ı ‘âlî olan ma’rifet iddi’â-yı sâbıkasını ba’del-beyân, dervişler ol zâta dahi: “Ne dersin?” dediklerinde ol zât dahi: “Belî ol devlet ü sıhhat anunla lezzet bulıcak ma’rifet derler ise, bana da ihsân-ı ilâhiye ile *“rağbet”* derler ki benim de nâil-i iltifâtım olmayan ma’rifet *‘ke en lem yekûn şeyen’* kabîlinden olup her ma’rifetin kadr ü şânı benimle nümâyândır. ” dediginde cevâbı tahsîn olup devlet ü sıhhat ü marifet üzere takdim ile rağbet ba’det-tesaddur, yine kasr-ı mezbûrun garb tarafından hoş endâm u serv gibi refât hırâm iderek bir zât-ı mahbûbü’l-kulûb dahi zuhûra gelüp kasra ba’det-su’ûd, baktı ki rağbet sadr-nişîn olmuş.

Hande-i ta’accüb ile “Be ne ahmak adamlarsız ki benim yerime otursunuz. ” dedikde, *rağbet* dahi gazaba gelüp muhasenât-ı ma’lûmesini ba’del-beyân, ol zât-ı hoş hırâma dahi suâl-ı evvelde şu vecihle cevâba âğâz ider ki:

“İhsân-ı ilâhiye ile rağbet dirler ise, bana da ‘atiye-i samedâniyeden *“babı”* derler ki benim ednâ zîr-i sâye-i himâyetimde olan zevât-ı kirâm, her ne kadar bî-kes nâ-kâm ise de anı da nâil-i devlet ü samân-ı bî-pâyân olup ve haste vü miskini dahi o anda vâsıl-ı sıhhat-i câvidân ider. Ve ebleh ü câhil olsa dahi ma’rifet-i gün-a-gün ile Eflâtûn-ı zamân olup hulasa erâzil ü medhûl ü bî-kadri dahi şeref-i himâyetim hasebiyle rağbet ü teveccüh kılup nâs, mekrûhâtını fi’l-hâl muhasenâta tebdil ile kesb-i şöhrat ü şân-ı bî-pâyân ideceği müstağni ‘anî’l-bürhândur. ” dedikde zevât-ı sâmi’în bu kelâmı bir vecihle red idemeyüp derviş-

lerden dahi bir ferd cevâba kâdir olamadıklarından, baht cümleye tefevvük ile tasaddur eyledikten sonra.

Yine sahrâ-yı mezbûrun taraf-ı âsumâniyesinden baktılar ki sâhibût-tâc bir *pîr-i rû-şen-zamîr* ki cebhe-i sa'adetinde nûr-ı imân lem'ân iderek zuhûr idüp gelür. Vakı'a şöyle tasavvur olunur ki zerre-i âfitâb-nigehi nice derd-mendânı ihyâ idecegi yek nazarda 'iyân, ve edna 'akl u 'izân ile nümâyândur. Hemân bâlâ-yı kasrı teşrifinde ol zât-ı mütevcibü'l-berekât cümleye birden hitâb idüb:

“Bre süfehâ-yı rûz-gârlar, benim kasr-ı mahsûsamda tasaddurunuzda kangı kitâbda musâğ, ve bu âlemde bensiz kangınızın yüzi ağ olabilür ki böyle bî-edibâne hareketle cüret idebildiniz. ” didikde evvelâ *devlet*, 'alâ tarîki'l-iştikâ sıhhatdan feryâd idüp, *sıhhat* dahi ma'rifetden; *ma'rifet* dahi rağbetden; *rağbet* dahi bahtdan feryâd eylediklerinde fakat *baht* cüret ü cesâret idüp cevâbında:

“Be hey sultânım, benim bi'l-vücûh cümleye rüchânımda kimin şüphesi vardır.” dedikde ol pîr-i rû-şen zamîr dahi hemân ğazab-âlûd cevâba tasaddi idüb:

“Bre şaşkınlar, 'inâyet-i Hak ile bana da “*Tevfik Baba*” dirler ki bu 'âlem-i mükâfatda ben olmadıkça bir şeyin aslı olmayup *el-'iyâzu billâhi ta'alâ*, mahrûm-ı sâye-i âtûfatum olan nâ-kâm taht-ı Süleymânî'ye mâlik dahi olsa devlet, şevket ü haşmeti ki nakşı ber-âb u mevce sadamât-ı rûz-gâr-ı rûz-gâr ile ber-bâd nâ-yâb olup hulâsa bensiz birinizin iddi'â ve akvâli hâsıl u ahsen-i hitâma vâsıl olmak ihtimâli olmadığı, *ke'-ş-şemsi fi vasati'n-nehâr* idüğü bi'l-cümle ma'lûm-ı kibâr u sığâdur.

Ancak cenâb-ı hakîm-i mutlak bu 'abd-i hâlisini her kimin hem-'inânı iderse cemî'-i 'ilel-i humûm u gumûmdan ma'dûm olup mazhar-ı devlet-i dâreyn idüp vücûdı sıhatda, ve sâhib-i ma'rifet u ma'rifetine 'âlemiyân, rağbetde olduktan mâ 'adâ *beyt-i tali*'i dahi burc-i sa'âdet üzre *ke'l-kameri beyne'n-nücûm* olup mül-tecâ-yı eşraf-ı enâm ve mahall-i hall-i 'ukd-i hâs u 'âm ider. ” didikde sâmi'inden zevât-ı mütekaddimin bu kelâmı hayr encâmı teslim ü kabûl ve kendülere nisbet iderek mukaddimen eyledükleri iddi'âdan nûkûl idüp müşârûn ileyi Tevfik Baba Hazretleri sadr-ı mezkûre bi'l-'iz ve'l-ikbâl te'yîden cülûs eyledikde bunlar dahi **bi'at** eyleyüp dervişler de “İy vallahi 'azîzim bizleri de âğâh ve seyâhatımızı dil-hâh üzere tekmiil eylediniz. ” deyüp yed-i sa'âdet pey-vestün ba'de't-takbîl her birerleri **irşâd** olup mahallerine 'avdet eylediler deyü bu hikâye-i 'ibret-nümâyâ hüsn-i nizâm ve tertîb-i intizâm virildi.

Ümîddir ki mütala'a iden yârân iş bu şifâ-yı derd-mendân u meded-res üftâdegân olan tevfik-i 'illîye-i hakîm-i lem yezelîyi her derde 'ilâc *birrû's-sâ'e* bilüp

İbtidâ-yı 'amelin âhiri der-pîş gerek
Kâr evvelde kişi 'âkibet-endiş gerek

diyerek cenâb-ı vâhibü'l-âmâl hazretlerinden hemvâre isticlâb-ı tevfikin esbâbına kemâl-i sa'y u gûşuş eyleyüp 'avâriizât-ı ekdâr ve tasarrufât-ı 'illet-âmîz-i rûz-gârdan masûn ve me'mûn olmak umurlarında muvaffak bi'l-hayr olalar.

Vesselâm. (1286)

SONUÇ

İncelememizde tanıtmaya çalıştığımız “*Menkıbe-i Hazret-i Tevfik Baba*” adlı eser; “devlet, sıhhat-ı vücut, ma'rifet, rağbet, baht ve Tevfik Baba” gibi altı temel kavram ve bunları açıklayan diğer ifadelerden oluşmuştur.

Tevfik Baba'nın da ifade ettiği üzere menkıbede dile getirilen hususlar, okuyanlar tarafından ibret alınması için yazılmıştır. Yazar, kendince önemli gördüğü tasavvufa ve tarikat anlayışına ait bazı kavram ve hususları bir hikâye çerçevesinde anlatmaya çalışmıştır.

“*Menkıbe-i Hazret-i Tevfik Baba*” adlı çalışmamızda ortaya koyduğumuz dil malzemesinin konuya ilgi duyan araştırmacılara katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Refik. "Osmanlı devrinde Rafizilik ve Bektaşilik", DEFM, IX 1932.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, I-XII, İstanbul 1309.
- Ahmet Rifat Efendi, *Mir'âtü'l-Mekâsid fi Defi'l-Mefâsid*, İstanbul, 1293/1876.
- Atalay, Besim, *Bektaşilik ve Edebiyatı*, İstanbul 1341.
- Baha Said, "Bektaşiler", TY, sy. 28 (1927).
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB. , İstanbul, 2001.
- Bardakçı, Cemal, *Kızılbaşlık Nedir?*, İstanbul 1945.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul, 1243/1933.
- Celalettin Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevî-Bektaşî Yolu*, Hacıbektaş 1980.
- Elvan Çelebi, *Menâkıbü'l-Kudsiyye*, İstanbul 1984.
- Eröz, Mehmet, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, İstanbul 1977.
- F. W. Hasluck. *Bektaşilik Tetkikleri*, İstanbul 1928.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî, *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul 1992.
- Hacı Bektaş Veli, *Makalât*, (Haz. . Esat Coşan, Sad. Hüseyin Özbay) Ankara 1990.
- Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ* I-II, (Nşr. İbrahim Kutluk), Ankara 1989
- Köprülü, Mehmed Fuad, "Anadolu'da İslamiyet", DEFM, sy. 4 (1338)
- _____, "Bektaş", İA, II.

- _____, "Bektaşiliğin Menşe'leri", TY, sy. 8.
- _____, "Mısır'da Bektaşilik", TM, VI (1939).
- _____, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 2004.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Bektaşilik", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c. 5.
- _____, "Kalenderiler ve Bektaşilik", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul 1981.
- _____, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980.
- _____, *Bektaşî Menkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983.
- Ortaylı, İlber, "Tarikatlar ve Osmanlı Dönemi Yönetimi", *OTAM*, 1995.
- Öztelli, Cahit, *Pir Suttan Abdal*, İstanbul 1971.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Tarih Boyunca Bektaşilik*, İstanbul 1990.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995.
- Yıldırım, Dursun, *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar*, Ankara 1976.

**BİR BEKTAŞİ YAZMASINA (*MECMÛA-I FEVÂİD*)
GÖRE BEKTAŞİLİK (BİLGİ SOSYOLOJİSİ
AÇISINDAN BİR DENEME)**

Dr. Adem EFE

Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi ÖÜ

ÖZET

Kültür ve geleneklerin, nesilden nesile aktarılması bir başka deyişle devam edebilmesi için yazılması, metne bağlanması gereklidir. Kültür ve medeniyetimizin özgün bir şubesi olan Alevilik-Bektaşilik tarih boyunca varlığını sözlü kültürle birlikte yazılı kaynaklara dayalı olarak devam ettire gelmiştir. Cenknâmeler, Erkânnâmeler, Velâyetnâmeler, Menâkıbnâmeler, Buyruklar, Makteller, Cönkler, İcâzetnâmeler ve benzeri eserler yüzyıllarca insanlarımızın özel kütüphanelerinde yer almış, büyük bir zevk ve heyecanla okunmuş ve takip edilmişlerdir. Alevi-Bektaşî topluluğuna mensup insanlarımızın din ve dünya görüşlerine önemli ölçüde şekil vermiş, bir başka deyişle başucu kitabı olan bu eserlerin önemli bir kısmı ne yazık ki günümüz insanının istifadesine sunulamamıştır. Bizim bu çalışmadan amacımız Mecmûa-ı Fevâid isimli yazma eseri tanıtarak Bektaşilik'in temelleri hakkındaki bilgilerin artmasına vesile olmaktır.

Anadîtar Kelimeler: Alevilik-Bektaşilik, Sözlü Kültür, Yazılı Kültür, Yazma.

GİRİŞ

Alevi-Bektaşî kültüründe yazılı kaynaklardan *Velâyetnâmeler*, *Erkânnâmeler*, *Buyruklar*, *Cönkler*, *İcâzetnâmeler* ve benzeri eserler önemli bir yer tutmuştur. Bu eserler Alevi-Bektaşî topluluklarının inanış, öğreti ve pratiklerini bir araya getiren dolayısıyla söz konusu toplulukların temel eserleridir. Bu eserlerden biri olan *Mecmûa-ı Fevâid* de bir erkânnâmedir. Bu çalışmada adı geçen eser çeşitli boyutlarıyla ele alındıktan sonra yine bu yazma çerçevesinde Bektaşilik açıklanıp, yorumlanmaya çalışılacaktır.

1. Yazmanın Kısaca Tanıtımı

Mecmûa-ı Fevâid, nesih kırması ve ta'lik yazıyla tertip edilmiş olan Erkânnâmedir. Yazılış tarihi ve yazarı belli olmayan¹ bu erkânnâmede yer alan bazı tarihlerden 19. yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir. 12x19 ebadında, muhtelif satırlardan ve ara ara boş varaklardan oluşan yazma, toplam 102 varaktan müteşekkildir. Yazmanın yazı karakterinden birden fazla yazar tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Cildi siyah olan yazma, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı No: 1 K. 425'de kayıtlıdır. Yazmanın, şimdilik, bir başka nüshası tespit edilememiştir.

¹ Eserin sonunda el yazması eserlerin sahibini ifade etmek üzere yazılan herhangi bir 'istishâb' kaydı bulunmamaktadır.

2. Yazmada Geçen Temel Konular ve Bektaşîlik

Türk tasavvuf kültüründe Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri esas alınarak, daha sonraları ona izafe edilen tarikate, 'Tarikat-ı Âliyye-i Bektaşîyye' veya 'Tarik-i Nazenîn' ya da kısaca Bektaşîlik denmiştir. Türk tasavvuf kültüründe önemli bir yere sahip olan Bektaşîlik, pîr olarak Hazreti Hacı Bektaş Veli'yi kabul eder. Bektaşîler, Hacı Bektaş Veli (606-669/1209-1271) tarafından bizzat yaşanarak uygulanmış olan kuralların, Balım Sultan (ö. 1516) tarafından yazılı hale getirildiğini inanırlar. Bu nedenle de günümüze kadar uygulanarak gelen kurallar manzumesine 'Erkânâme' denmektedir.² Elimizdeki yazma esas itibariyle bir Erkânâmedir. Bu açıklamalardan sonra üçgenin üst noktasından iki alt köşesine kayar gibi konuyu açarak genişletmeye başlayabiliriz.

2. 1. Yazmanın birçok yerinde asıl metnin yanı sıra dipnot diyebileceğimiz vaziyette açıklamalar mevcuttur. Mesela eserin ilk sayfalarında İmam Şafî'ye ait iki söz beyitler halinde yazılıdır. Bunlardan ilki meşhur olan:

*"Eğer Ehl-i Beyt'i sevmek Rafızîlik olsaydı (ki değildir)
Bütün insanlar ve cinler şahit olsun ki, ben de Rafizîyim"* beyti;

Diğeri de:

*"Ehl-i Kehfki onların Kıtmiri kurtuldu ise
Yarın nasıl Hz. Ali'nin köpeği kurtulmasın"* beytidir (2a).

2. 2. Hacı Bektaş Veli'nin Halifeleri Kolu Açık Hacım Sultan Hazretleri; Sarı Saltuk Sultan Hazretleri; Abdal Musa Sultan Hazretleri; Seyyid Ali Sultan Hazretleri; Virani Hazretleri ve Balım Sultan Hazretleri olarak sayılmaktadır (2b).

(3a)'da da lügaz türünden bir beyit mevcuttur.

*"İzzetin seni eğip bükmesin. Aksi taktirde bu kısıklıklar zilletin olur.
Fahiş fiilden sakın. Yoksa hastalanırsın. Bu nasihatle doğruyu bulasın."*³

² Dursun Gümüsoğlu-Rıza Yıldırım, *Bektaşî Erkânâmesi*, Horasan Yay., İstanbul 2006, s. 32.

³ Lügaz türünden olduğu için farklı şekillerde de okunarak tercümesi yapılabilir. Diğer tercüme-leri de şöyle yapılabilir:

"İzzetin seni gururlandırırsa bu noksanlıklar senin zilletin olur.

Fiilin kötüsünden sakın yoksa seni lekeler hasta eder. Bu nasihat seni doğruya sevk eder."

Ya da

"İzzetin seni gururlandırırsa bu kısıklıklar senin zilletin olur.

Kötü fiillerini düşün yoksa seni lekeler hasta eder."

Veya

"İzzetin seni gururlandırırsa senin zilletin olur.

Kötü fiillerini düşün yoksa senin bağın kelepçen olur."

2. 3. Yazmada Bektaşiliğin önde gelen bazı simaların isimleri, doğum ve vefat tarihleri verilmektedir. Bu simalar Sarı Abdullah Efendi'nin vefat tarihi 1071; La'lizâde Hacı Mustafa Efendi'nin irtihali 1152; La'lizâde Abdalbaki Efendi'nin irtihali 1161; La'lizâde Muhammed Vehbi Efendi'nin irtihali 1227; Abdulgani Nablusî irtihal tarihi 1132; Mevlânâ Abdulgani İbn eş-Şeyh İsmail ed-Dımaşkı Nablusî Sadeddin Süleyman vefat tarihi 1202; Muhammed Mısırlı Hazretleri vefat senesi 1105; İsmail Hakkı Hazretlerinin vefat tarihi 1127; Salahi Abdullah Efendi'nin vefat tarihi 1197; Seyyid Seyfullah Efendi'nin intikal tarihi 1010; Şeyh Hamid Efendi'nin rahmet tarihi 1129; Yusuf Efendi'nin intikal tarihi 1165 Cuma gecesi saat 9; Üsküdarî Haşim Efendi'nin vefat tarihi 1197, Şevval, Salı günü; Muhammed Efendi b. Haşim Efendi el-Üsküdarî'nin vefat tarihi 1188, Salı günü; Safiyyuddin b. Muhammed Efendi'nin doğum tarih 1172, vefat tarihi 1222, Manisa'da medfun; El-Hac Galib Efendi'nin doğum tarihi 1170, vefat tarihi 1247, yevm-i Perşembe; Muhammed Muhsin Efendi b. doğum ve vefat tarihleri bilinmiyor; Hüseyin Cevad Efendi b. Muhammed 19 Ramazan 1197 Pazartesi saat 9'da rihlet buyurmuştur; Şeyh Abdurrahim Selamet Efendi b. Safiyyuddin b. Muhammed b. Haşim Efendi Üsküdarî'nin vefat tarihi 21 ramazan 1266, Salı günü; Muhammed Salih Efendi b. Abdürrahim Efendi⁴; Muhammed Fahreddin b. Abdurrahim Efendi ?; Yusuf Safiyyuddin Efendi b. Abdurrahim Efendi?; Muhammed Galib Efendi b. Abdurrahim Efendi ?; Kutbî Hasan Baba ks'nin vefat tarihi 1170; Selim Baba Efendi'nin intikal tarihi 1197 (4a-4b-5b-6a) şeklinde verilmektedir.

2. 4. Bu bağlamda bazı İslam ve tasavvuf ulularının isimleri ile vefat tarihleri zikredilmektedir. Bunlar Hazret-i Resulullah; Hazreti Ali kerremellahu vecchenin intikalleri 40; Hazreti Hasan ?, Habib-i Acemi vefatları 100; Davud Taî irtihalleri 165 Bağdad'da medfun; Maruf Kerhî irtihalleri 200; Serî Sakatî irtihalleri 254; Cüneyd Bağdadî 297 Bağdad'da medfun; Mümşad Dineverî irtihalleri 299; Muhammed Bekrî irtihalleri 250; Vahyeddin irtihalleri 503; Ebu'n-Necib irtihalleri 562 Bağdad'da medfun; Rukneddin irtihalleri 627; Cemaleddin irtihalleri 672; Safiyyuddin irtihalleri 725; Sadreddin irtihalleri ?; Alâaddin irtihalleri ?; Hamid Aksarayî irtihalleri 815; Hacı Bayram Veli irtihalleri 822; Ömer Sikkinî irtihalleri 881? İbn Yeminî irtihalleri 926? Pir Ali Aksarayî irtihalleri 925; İsmail Şehir irtihalleri 925; Serban Ahmed irtihalleri 952; Tıb Tıb Şah Ali irtihalleri ?, Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi irtihalleri ?, Sun'ullah Gaybi irtihalleri ? (7b)'dir.

Bir başka yerde yine Hacı Bektaş Veli'nin halifeleri zikredilmektedir ancak az önce belirtilenden farklıdır. Şöyle ki Hacım Sultan hulefasından Abdal Musa Sultan; Hacım Sultan hulefasından Seyyid Ali Sultan; Seyyid Ali Sultan hulefasından Balım Sultan; Hz. Pirin hulefasından Kolu Açık Hacım Sultan; Abdal

⁴ Metinde vefat tarih verilmeyip boş bırakılmış olan yerlere ? işaretlerini biz koyduk.

Musa hulefasından Kaygusuz Abdal; Hz. Pirin hulefasından Sarı Saltuk Sultan; Seyyid Ali Sultan hulefasından Viranî Hazretleri'dir (9a).⁵

2. 5. *Derbeyan-ı Silsile-i Hünkar Hacı Bektaş Veli Kaddese Sırruhu'l-Celî* başlıklı kısımda "...Hz. Hünkar Pîr Hacı Bektaş Veli Kaddese Sırruhu'l Celî Efendimizin cedd-i a'lâları şâh-ı şehid-i Kerbelâ İmam Hüseyin'e çıkar ki valideleri Hz. Fatıma Zehra b. Resûlullah'dır. Bunu bilmeyen cana pîrlik haramdır, hırkası, tacı tâhir değildir, lokması haramdır, kavli sahih değildir", denilmek suretiyle Hacı Bektaş Veli'nin silsilesi verilmektedir (10a).

2. 6. *Hz. Hünkar Hacı Bektaş Veli Kaddese Sırruhu'l-Celî Efendimizin Kavli Yolu* başlıklı kısımda "Hz. Muhammed Mustafa (sav) Efendimize Cebrâil as'den Hz. Muhammed as'den Hz. İmam Aliyyü'l Murtaza Efendimize, Hz. Muhammed as'den Hz. İmam Ali'den Hz. İmam Hasan Efendimize ve Hz. İmam Hasan Efendimizden Hz. Hüseyin Efendimize ve Hz. İmam Hüseyin Efendimizden Hz. İmam Zeyne'l-abidin Efendimize Hz. İmam Zeyne'l-abidin Efendimizden Hz. İmam Muhammed el-Bakır Efendimize ve Hz. İmam Muhammed el-Bakır Efendimizden Hz. İmam Cafer es-Sadık Efendimize Hz. İmam Cafer es-Sadık Efendimizden Hz. İmam Musa Kazım Efendimize Hz. İmam Musa Kazım Efendimizden Hz. Hoca Ahmed Yesevî'ye ve Hz. Hoca Ahmet Yesevî'den Hz. Hünkar Hacı Bektaş Veli Efendimize ve Hz. Hünkar Hacı Bektaş Veli Efendimizden pîr bizlere mukadder olmuştur. Vesselam bunu bilmek erkândır. Bilmeyen derviş erkânsız, yolunu aramamış, göz yummuş dervişe erkânsız derler, davaya kadir olamaz, ikrar Tercümânını bilmemek gibi fenacardır" denilerek erkân hakkında giriş bilgileri verilmektedir (10b).

2. 7. *Derbeyan-ı Tarih-i Viladet-i Şerifleri ve Tarih-i Vefat-ı Şerifleri* başlıklı kısımda ise Hz. Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin Horasan'ın Nişabur şehrinde hicret-i nebeviyenin altı yüz kırkında doğduğu, ömürlerinin 88 sene olup hicret-i nebeviyenin yedi yüz yirmi sekiz senesinde dar-ı fenadan dar-ı bekaya rıhlet ettiği bazı kavilde yedi yüz yirmi yedi ve bazı rivayette yedi yüz yirmi ikidir derler, kabr-i şerifleri Kırşehir'de Karacahöyükte bulunduğu ifade edilmektedir (10b).

2. 8. Yazmada Hurufiliğin kurucusu Fazlullah hakkında teferruatlı bilgiler verilmektedir. Silsilenâme-i Sahib-i Te'vil adıyla Fazlullah'ın silsilenamesi, Doğum tarihleri (740), Zuhur-ı ilm-i ledünni-i ilahi (772), Müddet-i ömr-i devletleri (56), Daru'l-bekaya intikalleri (796/1394), Kabr-i âlileri Kuhunneceh nam belde-yi mübarekede, Memleketleri Esterabad, "bir başka rivayette Fazl-ı Yezdan'ın şehadet-i şerifleri Tebriz'de vaki olup Senceriyye şehrinde medfundur"

⁵ Burada Seyyid Ali Sultan Hazretleri ile Viranî hazretleri arasında birkaç zât-ı şerif olduğu... yolunda bir açıklama vardır.

diye bir not düşülmüştür (15a). Hz. Fazl'ın Timurlenk'in oğlu Maran Şah elinde şehit edilmiş olduğu yolunda bir bilgi mevcuttur (14b).

Hz. Sahib-i Beyan Fazlullah'ın isim ve lakapları verilmektedir. Buna göre Fazlullah, Fazl-ı Yezdân, Fazlullah-ı Naîmî, Hatt-İstivâ-yı Kamil, Sahib-i Te'vil, Sahib-i Beyân, İnsan-ı Kamil, Adem-i Ma'nâ, Hudabâmâ, Men indehu Ümmu'l-Kitab, Men indehu ilmu'l-Kitab (15b).

Fazlullah Hurufî'nin eserleri şöyle sıralanmaktadır:

Cavidannâme-i Kebir; Cavidannâme-i Sagir; Arşnâme-i İlahi; Muhabbet-nâme-i İlahi; Risâle-i Ruhiye; Nusha-i Nur (15b).

Fazlullah Hurufî'nin halifeleri ise Emir Ali A'lâ, Şeyh Ebu'l Hasan, Seyyid İshak, Seyyid Şemsüddin, Mevlânâ Mecdüddin, Mevlânâ Kemalüddin Hâşimî, Seyyid Şehid-i Şehîr Emir İmadüddin Nesimî olarak belirtilmektedir (15b).

Yazmada, Hurufilik hakkında ayrıntılı bilgilerin mevcut olduğunu, Hurufî yazar ve şairlerden alıntılar yapıldığını görüyoruz. Diğer kaynaklardaki bilgileri de hesaba katarak bütün Bektaşilerin Hurufî olduğunu çıkarsamak doğru değildir, fakat mezkûr topluluğun önemli bir kısmının bu akımdan etkilendiğini söylemek mümkündür.

2. 9. Yazmada Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî Hazretleri, Seyyid Ahmed Rıfâî Hazretleri, Seyyid Ahmed Bedevî Hazretleri, Abdülkadir Geylânî Hazretleri, Sa'düddin Cabbarî Hazretleri, Bayezid Bestâmî Hazretleri, Ömer b. el-Farukî Hazretleri, Sadreddin Konevî Hazretleri, Hz. Mevlânâ, Muhammed Bahaeddin Nakşband, Hz. Mısırî, Eşrefoğlu Rumi Hazretleri, Hz. Mansur, Hz. Şiblî, Tabduk Yunus Hazretleri, Yunus Emre Hazretleri ve Şihabuddin Sühreverdi gibi tasavvuf büyüklerinin bazılarının vefat tarih ve yerleri hakkında da birtakım açıklamalar bulunmaktadır (17b-18a). Bu açıklamalardan Bektaşilik'in eklektik bir yapısının olduğunu, dolayısıyla söz konusu topluluğun yukarıda adı geçen tasavvuf erlerinden etkilendiklerini veya bu gibi şahısları kendilerinden kabul ettiklerini ifade edebiliriz.

Bektaşilik'in tasavvuf kültüründe etkili olan şahıslardan bir diğeri Muhyiddin İbnü'l-Arabî (1165-1240)'dır Yazmada Şeyh Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Endülü's'te Mürsiyye şehrinde 560 tarihinde doğduğu, 78 yaşında iken Şam'ın Salihîyye kentinde vefat ettiği, 400 eserinin olduğu belirtilmektedir (4a). Hurufilik ve vahdet-i vücud hakkındaki görüşleri ile İslam düşüncesinde etki yaratan İbnü'l-Arabî, özellikle vahdet-i vücud görüşüyle Bektaşilik düşüncesinde önemli yer tutmuştur.

Vahdet-i vücud, Tanrıyı zat itibarıyla aşkın, isim ve sıfatlar yönüyle içkin kabul eden, Allah'tan başka hiçbir gerçek vücut tanımayan, bütün varlıkların mutlak varlığın isim ve sıfatlarının tecellisi sayarak hakiki ve mutlak varlığa

nazaran onların ezeli ve ebedi yokluğu, hiçliği ifade ettiğini keşf ve tecrübe yoluyla ortaya koyan tasavvufi bir ekoldür. Tevhidin en son ve en mükemmel bir hâli olan vahdet-i vücud düşüncesi, ilk İslam sufileri tarafından dile getirilmişse de İbnü'l-Arabî tarafından sistemli hale getirilmiştir. İbnü'l-Arabî'ye göre varlık, bir tek hakikatten ibarettir. Bu 'la mevcude illallah' yani 'Allah'tan başka vücut yoktur' sözüyle ifade edilir. Ancak bu panteistlerin dediği gibi her şey tanrıdır anlamına gelmez. Allah mutlak varlıktır. Kendi zatıyla kaîmdir. Onun dışındaki her şey izafidir. Bu düşünceye göre insan ve evren tanrının sıfat ve isimlerinin tecellisidir. Tanrı insanın özündedir.⁶ Öz itibarıyla bu düşünce içinde olan İbnü'l-Arabî, XIII. yüzyıla Selçuklu-Osmanlı kültür evreninde adının anılmadığı fikirlerinin ulaşmadığı hiçbir yer şahıs kalmamıştır dersek herhalde mübalağa yapmış sayılmayız. Öyle ki İbnü'l-Arabî görüşleri Hacı Bektaş Veli'yi değil, Sadreddin Konevî (1210-1274), Evhadüddin Kirmanî, Necmüddin Daye, Sadüddin Ferganî gibi Anadolu'da yaşamış ve etrafında belli bir tasavvufi zümre oluşturmuş sufilerin hemen hepsini etkilemiş ve bu gibi şahıslar Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin mürid ya da taraftarları olmuşlardır. Gerçekten de XIII. yüzyılda bütün Anadolu'da onun tasavvuf felsefesi hâkim olmuş ve yeni gelişmekte olan Türk şiiri de onun etkisi altında kalmıştır.⁷

2. 10. Yazmada Bektaşîlik'in tasavvufi yapılanmasında tesir icra eden bir şahıs olarak Niyazi Mısırî (1618-1694)'yi anmak gerekir. On yedinci yüzyıl Türk düşünürü olup, Malatya'nın Soğanlı köyünde dünyaya gelen ve uzun seyahatlerden sonra Limni'de vefat eden Mısırî, Ümmi Sinan'dan Halvetî tarikini almıştır. Yazmada, Mısırî'nin *Risâle-i Vahdet-i Vücud; Hazret-i Mısırî'nin Eşrât-ı Saati; Divân-ı Hazret-i Mısırî* (Yazma); *Divân-ı Mısırî Tahmis-i Azbî Baba* adlı eserlerinin ismi zikredilmektedir. Buradan adı geçen tarikatın yapısında Halvetîlik'in de yer aldığını söylemek mümkündür.

2. 11. Yazmadan anlaşıldığına göre Bektaşîlik kültürü üzerinde tesir eden önemli zatlardan bir de Celvetî İsmail Hakkı Bursevî (1653-1725)'dir. Yazmada onun eserlerinden ve şiirlerinden sık olarak alıntılar yapılmıştır.

2. 12. Elimizdeki eserde bir adet Nâd-ı Ali örneği bulunmaktadır (19b). Nâd-ı Ali Alevi-Bektaşî topluluklarında şifahi olarak nakledilen ve bazı yazılı kaynaklarda yer alan bir dua nev'idir. Dua ayrıca Alevi-Bektaşîlerde okunan tek Arapça dua olma özelliği de taşımaktadır.⁸ Bektaşîlerin virdi olan bu dua için, Bedri Noyan, Bektaşîlerde sabah ve akşamları münacat, on iki imam adı zikre-

⁶ M. Necmeddin Bardakçı, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2000, s. 117; İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi 1*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s. 22.

⁷ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Sad.:Orhan F. Köprülü-Nermin Pekin, Ötüken Yay., İstanbul 1981, s. 245-246.

⁸ M. Saffet Sarıkaya, "Bektaşî-Alevilerde Bir Dua: Nâd-ı Ali", *SDÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1998, S. 5, s. 17-29.

dilerek salavatnâme okunduktan sonra Nâd-ı Ali'nin okunduğunu, ifade etmektedir.⁹ Tahtacılar üzerine çalışmalarıyla tanınan Yusuf Ziya (Yörükân), söz konusu dua için, "Tahtacılar da bütün dualar Türkçe olduğu halde yalnız Nadî Ali, eski vesikalarda görülen salavâtlar Arapçadır...Ehemmiyetine binaen 'Nadî Ali'yi aynen buraya alıyorum. " diyerek duayı aktarmaktadır.¹⁰

2. 13. *Mecmûa-ı Fevâid* de esasen "bülbül sesi" demek olan tertiplenmiş olan ve yüksek sesle okunan Gülbank ile ibadete, inançla ilgili düzenlenmiş ve çoğu manzum olan ve belirli işler işlenirken okunan dua ve senâ anlamına gelen Tercümân örnekleri mevcuttur. Mesela Gülbank-ı Çerağ, Tercümân-ı Dede Niyazı (Kâşların mihrabına karşı men namazı kılmışım. Kible gördüm anıncün niyazı kılmışım), Tercümân-ı Diğer (Rabbü'l- maşrikayni ve rabbü'l-mağribeyn/ O iki doğunun ve iki batının rabbidir)¹¹. "Velillahi'l-maşrik ve'l-mağrib feeynema tüvellü fesemme vechullah/Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır)¹², Tercümân-ı Hırka, Tercümân-ı Huzur, Tercümân-ı İcâzet, Tercümân-ı Dâr, Tercümân-ı Tac-ı şerif, Tercümân-ı Fenâya, Tercümân-ı Teslim, Fahri Döşekte Okunacak Tercümân (Bismi şâh. Hamdullah Sultan Kaygusuz'dan giydim tacı. Düştüm Mekkeve Medine'ye oldum hacı), Kurban Tığlanırırken Okunacak Gülbank (20b-21a-22a), Tercümân-ı İkrar, Tercümân-ı Terbiye Niyazı, Tercümân-ı Çerağ (22b ila 24a) ile Tercümân-ı Tıraş, Tercümân-ı Dolak, Tercümân-ı Eşik, Tercümân-ı Tığ-ı Bend, Tercümân-ı Saka, Tercümân-ı Sofra örnekleri bunlardan bazılarıdır (62b-63a).

Yazmada nefes başlığıyla muhtemelen Kurban tığlanırırken okunan bir Gülbank örneği verilmiş; biz onu buraya alıyoruz:

Nefes
 "Kurbanlar tığlandı gülbank çekildi
 Gaflet uykusundan uyana geldim.
 Dört kapu sancağı anda dikildi
 Can baş feda edüb meydana geldim.
 Ol eşige koydum başımı
 İçerü aldılar dökdüm yaşımı.
 Erenler yolunda gör şu işimi

⁹ Bedri Noyan, *Bektaşilik-Alevilik Nedir?*, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 293.

¹⁰ Yusuf Ziya Yörükân, "Tahtacılar, Tahtacılar da Sırrı Hayat", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Sene 4, S. 15, 1930, s. 80.

¹¹ 55. Rahman/17.

¹² 2. Bakara/115; Seyyid Nesimi de bu bağlamda şunları dile getirmektedir:

"Her neye kim baktın ise anda sen Allah'ı gör
 Kancuru kim azm kılsan "semme vechullah'ı gör.
 Hacc-ı ekber kılmak istersen gel ey zahid berü
 Aşkın kalbi içinde sen beytullahı gör." Bkz. Özmen, C, 1, s. 256.

Uryân püryân olub kurbana geldim.
Ol demde uryandı bâtın çerağı
Rehberim bu yanıma bend edüb bağı
Üç kadem ilerü basdım ayağı
Koç kurban dediler anane geldim.
Dört kapu selamın verib aldılar
Pîrin huzuruna çıkıp geldiler.
El ele el Hakka olsun dediler
Henüz masum iken cihana geldim.
Bir kulağım tutu eyledi telkin
Şah-ı velâyete olmuşum yakîn.
Mezhebim Ca'fer-i Sadıku'l-metîn
Allah dost eyvallah pîrâne geldim.
Özüm darda yüzüm yerde durmuşum
Muhammed Ali'ye ikrâr vermişim.
Sekâhüm şerbetin anda görmüşüm
İçüb kana kana mestâne olmuşum.
Yolumuz on iki imama çıkar
Mürşidim Ali'dir sâhib-i Zülfikâr
Rehberim Muhammed Ahmed-i Muhtar
Kullukdur şâhiya Divâna geldim" (21b).

2. 14 Yazmada *Mesnevi-yi Şerif* 7. ciltten İsmail Ankaravî'nin şerhinden bir alıntı yapılmaktadır (24b-25a). Alıntının sonunda "Ey Âdem sen ve eşin beraberce cennette yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yeyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz dedik."¹³ Ayeti yorumlanmaktadır. Yazmada bu ayette geçen bazı isim ve kavramlar "Âdem'den murad "Ahsen-i takvîm"; zattan murad "şecere-i akl-ı maaş"; şeytandan murad "tabiattır" şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Bunun yanı sıra "Âdem'den murad ruhdur; Havva'dan murad cisimdir; şeytandan murad tabiattır; tavustan murad şehvettir; yılanın murad gazabdır" şeklinde bir yorumlama da mevcuttur (25b).

2. 15. Bektaşîlerin tasavvuf anlayışını oluşturan en önemli unsurlardan birisi hiç şüphesiz 'Ehl-i Beyt'e duyulan sevgi, saygı ve bağlılıktır. Ehl-i Beyt sevgi ve saygısı, vahdet-i vücud ile birlikte Bektaşî kimliğinin, hatta bütün Alevî tarikatların kimliklerini belirleyen bir unsurdur.¹⁴ Alevî-Bektaşî inancısında Ehl-i Beyt, aynı zamanda kurtuluşa ermiş olan topluluktur.

¹³ 2. Bakara/35.

¹⁴ Yılmaz Soyuer, 19. Yüzyılda Bektaşîlik, Akademi Kitabevi, İzmir 2005, s. 117-126.

2. 16. *Mecmûa-ı Fevâid*’de Ahmed b. Muhammed el-Kastallâni’nin (1448-1517) el-*Mevâhibü Ledünniye bi’-minhi’l-Muhammediyye*¹⁵ adlı önemli bir eserinin Osmanlıcasından çokça alıntılar yapılmıştır (26b-27a-b, 29a). Nukile Min *Mevâhibü Ledünniye* ara başlıklarıyla yapılan alıntılarda Hz. Peygamberin hayatıyla alakalı ve ezvac-ı tahireden Ümmü Seleme’nin hayatı hakkında kısa bilgiler sunulmaktadır. Daha sonraki varaklarda Hz. Peygamber’in sütkardeşleri (Hamza ve Ebu Seleme b. Abdülesed. Bunları Ebu Leheb’in cariyesi Süveybe Resulullah (sav) ile emzirmiştir. Diğeri de amcaoğlu Ebu Süfyan b. Haris’dir ki önce Halime Hatun’dan emmişlerdir. Abdullah, Enis ve Huzafe’dir ki Halime’nin evlatlarıdır. Huzafe dedikleri kızın ismi, yani Şeyma’dır). Hz. Peygamber’e süt verenler (Ebu Leheb’in cariyesi Sevbe Hazretleri, Hazreti Halime) peygamberimizin anne ve babalarının vefat tarihleri (*ML*¹⁶, s. 25’ten alınmıştır şeklinde küçük bir dipnot mevcut), Peygamberimizin oğlan ve kız çocuklarının isimleri, Hz. Hatice’nin ömürlerinin altmış sene olduğu gibi bazı tarihi olaylar da *Şerhü Muhammediye* (s. 152) kaynak gösterilerek anlatılmaktadır.

Ehl-i Beyt’le ilgili olarak Hz. İmam Ali’nin Hz. Fatıma’dan olan kerime-i muhteremleri (Hz. Zeyneb b. Fatıma, Hz. Ümmü Gülsüm, Hz. Rukiye), Hz. Hüseyin’in kerime-i muhteremleri (Hz. Sukeyne, Hz. Fatıma-ı Ekber, Fatıma-ı Asgar, Rukiye hazretleri olduğuna dair not düşülmüştür. Aynı yerde Mısır ulemasına göre Hz. İmam Ali’nin yirmi bir yaşında beş aylık oldukları halde Hz. Fatıma ile evlendiği ve Hz. Fatıma’nın da onbeş yaşında beş aylık olduğu bilgisi vardır. (30a).

Hz. Ali’nin ömürleri, hilafet müddeti, Hz. İmam Ali’nin meşhur olan evladı mükerremleri, Hz. İmam Zeynelabidin’in veladetleri, mahdum-ı mükerremleri; Hz. İmam Muhammed Bakır’ın evlad-ı mükerremleri; Hz. İmam Cafer es-sadık’ın veladetleri, evlad-ı mükerremleri; Hz. Musa Kazım’ın doğumları, çocukları; Hz. İmam Ali Rıza’nın veladetleri ve çocukları; Hz. İmam Muhammed Taki’nin veladetleri ve çocukları; Hz. İmam Ali Naki’nin veladetleri ve çocukları; Hz. İmam Hasan el-Askeri’nin veladetleri ve çocukları; Hz. İmam Mehdi’nin veladetleri ve çocuklarının isimleri tek tek sayılmaktadır (30b-31a-31b-32a-32b-33a)

2. 17. Bektaşilikte On Dört Masum’un büyük önem atfedilmektedir. Bazı kaynaklarda on dört masumu bilmeyenlerin konuştukları sözün sahih olmayacağı, hırka ve tacının Tahir olmayacağı, cezve ve lokmasının haram olacağı belirtilmektedir. Yazmada on dört masumun isimleri sayılmaktadır.

¹⁵ Ahmed b. Muhammed el-Kastallâni, el-*Mevâhibü Ledünniye bi’-minhi’l-Muhammediyye* 1-2, Thk.:Salih Ahmed eş-Şami, Mektebetü’l-İslamiyyi, Beyrut 1991; Türkçesi için bkz. *Mevâhib-i Ledünniye*, Şerheden: Mahmud Abdülbaki, Çev.:İhsan Uzungüngör, Semerkand Yay., İstanbul 1972.

¹⁶ *ML*, *Mevâhibü Ledünniye*’nin kısaltılmışıdır.

14 Masum-ı Pâk

1. Muhammedü'l-Ekber b. Aliyyü'l-Murtaza: Annesi Fatıma'dır. Rukiye ile ikizdir. Dört günlük iken üzerine kapı düşmesiyle şehid olmuştur. Bakîy'de medfundur.
2. Abdullah b. İmam Hasan: Anneleri Fatıma b. Hüseyin'dir. Yedi yaşında iken Talha b. Amir şehid etmiştir. Bir rivayette Mansur halifenin hap-sinde vefat etmiştir. Yaşı 7; şehadetleri 140; Bakîy'de yahud Bağdat'ta medfundur.
3. Abdullah b. İmam Hüseyin: İki yaşında Abid b. Erzak ed-Dımaşki tarafından şehid edilmiştir. Kerbelâ'da medfundur.
4. Kâsım b. İmam Hüseyin: İki yaşında İbn Velim tarafından şehid etmiştir. Kerbelâ'da medfundur.
5. Hüseyin b. İmam Zeyne'l-Abidîn: Altı yıl yaşamıştır. Mansur b. Ahmed Nevfel, Fuzul b Muaviye tarafından şehid edildi. Rey'de medfundur.
6. Kâsım b. Zeyne'l-Abidîn: Üç yaşında iken Said b. Adve b. Yezid b. Mu-aviye tarafından şehid edilmiştir. Basra'da veya Bakîy'de medfundur.
7. Aliyyü'l-Eftar Muhammed Bâkır: Dört veya altı yıl yaşamış, Ahmed b. Mansur tarafından şehid edilmiştir. Semanra'da medfundur.
8. Abdullah b. İmam Caferü's-Sadık: İki yıl yaşamıştır. Bistamla Demgân ortasında Bire yanında iken Mürce tarafından Arabân ilinde şehit edilmiştir. Bistam'da medfundur.
9. Yahyaü'l-Hâdi bi İmam Caferü's-Sadık: Üç ya da on yıl yaşamıştır. Halife katında Abdullah b. Mahmudü'l-Kufi tarafından şehid edilmiştir. Bağdat'ta medfundur.
10. Salih b. İmam Musa Kazım: Üç yıl yaşamıştır. Osman b. Abdullah Kufi tarafından şehid edilmiştir. Şiraz'da medfundur.
11. Tayyib b. İmam Musa Kazım: Yedi yıl yaşamıştır. Yusuf b. İbrahim b. Ahmed Dımişkî tarafından şehid edilmiştir. Rey'de medfundur.
12. Ca'fer b. İmam Muhammed Takî: Ömri şerifleri dört yıldır. Yusuf b. İbrahim b. Ahmed Dımişkî tarafından şehid edilmiştir. Kum'da medfundur.
13. Ca'fer b. İmam Hasanü'l-Askerî: Bir yıl yaşamıştır. Mahmud b. İbrahim Dımişkî tarafından şehid edilmiştir. Rey'de medfundur.

14. Kasım b. İmam Hasanü'l-Askerî: Üç yıl yaşamıştır. Mansur b. Kasım b. İbrahim Dıymışkî tarafından şehid edilmiştir. Cezayir'de medfundur (33b-34a-34b-35a). Bu 14 Masum-ı Pak (59b)'de tekrar edilmektedir.

2. 18. Yazmada Bektaşiler için önem arz eden Kerbelâ Olayı ve Kerbelâ şehitlerinden bahsedilmektedir (36a-36b).

2. 19. Evlad-ı İmam Ali başlığı altında Hz. Ali'nin erkek ve kız çocuklarının isimleri sayılmaktadır. Bu kısım Muhibbiddin et-Taberî'ye ait *Riyazu'n-Nadra fi Fazailu'l Aşeretü'l Mübeşşere*, adlı kitaptan alınarak verilmiştir (38b).

2. 20. Bektaşî kültüründe On İki İmam, velayet sahipleri sıfatıyla son derece önemli bir yer tutar. On iki imam olmadan Bektaşî yolu düşünülemez. Tarikat-taki her şeyin özünde ve üzerinde on iki imamların manevi varlığı mevcuttur. Onların, görüş, düşünce ve uygulamaları esastır. Evren onların yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. On iki imam Muhammed-Ali nurlarının bir parçasıdır, tecelligâhdır.¹⁷ Elimizdeki yazmada çeşitli vesilelerle On İki İmam anılmakta ve onlara mahsus salavat-ı şerife örnekleri sunulmaktadır (81b-82a).

2. 21. *Derbeyân-ı Farz-ı İmam Cafer es-Sadık* başlığı altında İmam Cafer es-Sâdık'ın buyurduğu üç sünnet ve yedi farzın Âl-i Ali'ye ve Evlad-ı Resül'e mütebaat edenlerin bunlara uyması gerektiği; uymayanların yüzünün kara olacağı ifade edilmektedir. Bazı araştırmacılar Bektaşiliğin en önemli yazılı kaynağı olan kaynağı *Buyruk*'ta 'yol'un ana prensipleri olarak sayılan 'üç sünnet-yedi farzın kaynağı itibariyle Cafer es-Sadık'a nispet edilmişse de, onun günümüze kadar intikal eden eserlerinin hiçbirinde böyle bir kaydın mevcut olmadığını söylemektedirler.¹⁸ Biz burada bu tartışmaya girecek değiliz. Ancak şu kısa değerlendirmeyi de ifade etmeden geçemeyeceğiz. "Üç sünnet-yedi farz" adı altında aktarılan erkân ve ilkelerin daha ziyade kapalı bir toplum hayatı için düzenlenmiş olduğunu; bugünkü kent ortamı içinde devre dışı kaldığını, bir başka deyişle sembolikleştiğini söylemek mümkündür. Bu açıklamaları şimdilik paranteze alarak yazmada kaydedilen üç sünnet yedi farzı burada zikredebiliriz. Buna göre Birinci sünnet: 'Dillerin kelimeyi tevhidden ayırma'; İkinci sünnet: 'Kalbinden adâveti gidere' ve Üçüncü sünnet de 'Talip olan kimse Hakk'a ve mürşide teslim' olmaktadır. Yedi farzın birincisi: 'Mürşidin nefsinin kudret-i Hak bile ve sırrını zahir eylemeye. Ehl-i zahir dinini şeytandan nice sakınır ise âşıklar dahi sırrını ve imanını öyle sakınmak gerektir. İkincisi: 'Sırdır. Sırrını zahir eylemeye. Üçüncü farz şudur ki 'Salik mürşidine niyaz eyleye. Zira her fesad Hakkı unutmakla olur, sakınmak gerekir. Dördüncüsü: 'mürebbi Hakk'a kâil ola. ' Beşinci farz: 'Musahip hakkını cem'i ceme getüre, uğrundan dirlik etmekten sakına. " Altıncı farz: 'Halifeden el tutup tevbe kılmaktır. ' Yedinci farz 'Tac urunmaktır.

¹⁷ İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi* 3, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s. 609-610.

¹⁸ İlyas Üzümlü, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, Horasan Yay., İstanbul 2002, s. 150-151.

Sofuluğun şartı budur ki özünü mürşide yetürüp ve üç sünnet ve yedi farz üzere yürüye (43b).

“Amma evvelki sünnetten düşen tâlibe ihtiyaç ile kabul edesin.

İkinci sünnetten düşen tâlibe üç sitem ve üç akçe gazilere Tercümân ver diye buyurasın.

Üçüncü sünnetten düşen tâlibe üç sitem ve üç akçe gazilere Tercümân ve bir akçe halifesine ver diye buyurasın.”

Amma geldik farzların beyanına.

Evvelki farzdan düşen tâlibe üç sitem urub ve üç akçe gazilere Tercümân ve bir akçe halifeye alasız ve beş akçe Hacı Bektaş’a nezir alasız.

İkinci farzdan düşen tâlibe yedi sitem urasın ve yedi akçe gazilere Tercümân ve üç akçe halifeye ve on akçe Hacı Bektaş’a nezir edesin.

Üçüncü farzdan düşen tâlibe dokuz sitem urub on akçe gazilere ve yedi akçe halifeye ve on altı akçe Hacı Bektaş’a nezir alasız.

Dördüncü farzdan düşen tâlibe dokuz sitem urub on yedi akçe gazilere ve on akçe halifeye ve kırk akçe Hacı Bektaş’a nezir alasız.

Üç farzın günahı birdir. Eğer tac almış ola eğer tevbeden düşmüş olan eğer musahip hakkını cem’i ceme buyurmamış ola bunların üçünün günahı birdir. Mezkûrlara kırk yedi sitem urub otuz dört akçe gazilere ve on dokuz akçe halifeye ve yetmiş dokuz akçe Hacı Bektaş’a nezir alasız. Ve dahi bir kimse bu farzlardan düşmüş ola özünü evliyaya yetüre, evliyanın kabul etmediğine derman yoktur. Eğer evliya kabul ider ise evini ve malını miras ideler” (43b-44a).¹⁹

2. 22. Elimizdeki yazmada Bektaşîlerin kıldığı bir namazdan bahsedilmekte ve namazın nasıl kılınacağı tarif edilmektedir Bu namaz diğer çevreler tarafından pek bilinmediği için yazmada geçtiği haliyle aynen buraya alıntılamaı almayı uygun buluyoruz: “İbtida tekbirinden sonra ayet-i “İnnî veccehtü vehhiye lillezi fetares-semâvâtî ve’l-arda hanîfen ve mâ ene minel-müşrikîn/Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben (O’na) ortak koşanlardan değilim!”²⁰ okunacaktır ba’de Fatiha ve ba’dehu Sure-i İhlâs okunacaktır. Ruku’da “Sühbâne rabbiyel azîm ve bihamdihi” üç kere diye secdede de “Sühbâne rabbiyel a’la ve bihamdihi” üç kere diye iki secde arasında “Estağfirullah rabbî ve etübü ileyh” bir kere diye. Evvelki teşehhüdde “Bismillâh. Ya Allah. Velhamdülillâh ve hayra’l-esmâallah. Eşhedü enlâ ilâhe illallah vahdehü

¹⁹ Krş. *Fütüvvetname-i Ca’fer Sâdık*, Haz.: Mehmet Saffet Sarıkaya, Horasan Yay., İstanbul 2008, 285-295.

²⁰ 6. En’am/79.

lâ şerike leh ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resülüh ve ersele bi'l-Hakki beşîran ve nezîran beyne yede-yis'sâatih. Ve eşhedü enneke ni'me'r-rabbi ve enne Muhammeden ni'me'r-resul. Allahümme salli alâ Muhammedin ve âli Muhammedin ve tekabbel şefâatihi kî ümmetihi verfa' derecetihi. " Bundan sonra iki kere yahud üç kere "Elhamdülillahi rabbil alemîn" diye. İkinci teşehhüdde "Bismillahirrahmanirrahim ve hayra'l-esmâallah eşhedü enlâ ilâhe illallah vahdehü lâ şerike leh ve enne Muhammeden abdühü ve resülüh ve ersele bi'l-Hakki beşîran ve nezîran beyne yede-yis'sâatih. Ve eşhedü enneke ni'me'r-rabbi ve enne Muhammeden ni'me'r-resul. Ettehiyyatü lillahi vesselavatü ve t-tâbiratü ve t-tayyibâtü verrâkiyâtü' el-gâdiyâtü er'râiyâtü essâbikâtü en-nâiyâtüllahi mâ tâbe ve zekke ve tahhare ve hallasa ve safaallah. Ve eşhedü enne lâ ilâhe illallahu vahdehu lâ şerike leh. Ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resülühü bi'l-hakki beşîran ve nezîran beyne yede-yi's-saatihi. Ve eşhedü enne rabbî ni'mer'r-rabbi ve enne Muhammeden ni'me'r-resul ve eşhedü enne şefaatihi âteytehü lâ raybe fihe ve enne'llahe yeb'asü men fi'l-kubur. Elhamdülillahillezi hüdenâ lehezâ ve mâ künnâ lenehtedî levlâ enne hüdenâllah. Elhamdülillahi rabbil alemin. Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin ve sellim alâ Muhammedin ve âli Muhammed ve terham alâ Muhammedin ve âli Muhammedin kemâ salleyte ve bârekte ve terhamte alâ İbrâhîm ve âli İbrahim inneke hamîdun mecîd. Allahümme salli alâ Muhammedin ve âli muhammedin vağfir-lenâ ve'l-ihvânina ellezine sebekunâ bi'l-iman ve lâ tec'al fî kulubînâ ğılaeddin. Amenû rabbenâ inneke raûfun rahîm. Allahümme salli alâ Muhammedin ve aminîn alâ bi'l-cenneti ve'l-afiyeti mine'n-nâr. Allahümme salli alâ muhammedin ve âli Muhammedin vağfir li'l-mü'minîne ve'l-mü'minât ve limen dahale beytî mü'minen vel'eazzzü ve'z-zalimîn illâ tebberâ. " Ondan sonra okuya "Es-selamu aleyke eyyühen-nebiyyu ve rahmetullahi ve bereketüh esselâmü alâ enbiyaillahi ve resülüh esselâmu alâ Cibrîle ve'l-Mikaile ve'l-melâiketihî'l-mukarrabîn. Esselâmu alâ Muhammed b. Abdullah hâtimin nebiyyin lâ nebiye ba'deh ves'selâmu aleynâ ve alâ ibâdillahi's-salihîn. " Ondan sonra "Esselâmu aleyke" veya "esselamu aleyküm diyerek namazdan çıka (48b-49a). Bu namazı 'tarikât namazı' veya 'evrad namazı' olarak nitelendiren araştırmacı Haydar Kaya, kendisiyle yaptığımız görüşmede Bektaşîlerin gece yatmadan önce bu şekilde bir namaz kıldıklarını ifade etmiştir.

2. 23. Fazilet-nâme-i İmam Ali başlığı altında (49b ila 51a)'da Hz. Ali'nin faziletleri menâkıb halinde anlatılmaktadır.²¹ Bu başlık altında şöyle bir bahis vardır: "Urve b. Mervan'ın hocası Abdullah Dımışkı ile dört kimesne meşâyih kılub üçer vakit namaz kılınur mescidler bina edüb tarik-i hululiyye misüllü erkân bağladı ve bıyık kırmak sünnet-i seniyye-i resüldür diye erbâb-ı sufiyye

²¹ Burada mensur olarak anlatılan olay (54a-54b ve 55a)'da şiir halinde ifade edilmektedir. Fazilet-i Diğer başlığı altında (56b-57a-57b)'de de bu anlatılar devam etmektedir.

mabeyninde meşhurdur” ifadesinden (51a-51b) Bektaşîlerin (sabah, öğle ve akşam olmak üzere) üç vakit namaz kıldıkları anlaşılmaktadır. Ancak namazların kaçır rekât kılındığı hususunda açık bir bilgi yoktur. Kaya, Bektaşîlerin ‘Şeriat namazı’ olarak da sabah iki, öğlen bir, akşam üç rekât olmak üzere üç vakit namaz kıldıklarını söylemiştir.²²

2. 24. Eserde Kabe veya kible hakkında birtakım yorumlar yapılmaktadır. Bir yerde senin Kabe’n veya kıblen “şol semme vechullah’dır”²³ ifadesi geçerken bir başka yerde de “Eğer sual olursa kible kaçdır cevap vereyim: Beşdir: Biri tenim kiblesi, biri kalbim kiblesi, biri canım kiblesi, biri aklım kiblesi, biri feh-mim kiblesidir. Tenim kiblesi Mekke-i Mükerreme’dir; Kalbim kiblesi Beytü’l-Ma’mur’dur; Aklım kiblesi arşdır; Fehmim kiblesi kürsîdir; Canım kiblesi Cemâl-i Zat-ı Bari’dir”(11a) kaydı geçmektedir.

Yazmada namaz konusunun geçtiği yerde İsmail Hakkı Bursevi’den şöyle bir şiiri yer almaktadır:

“Essalâ ey ârif-i billah olanlar essalâ
Ey salâyı doğru Mevlâ’ya kılanlar essalâ
Daima mihrâb-ı zâta karşı tutub yüzünü
Secdede kendini yoğ edüb Hakk bunlar essalâ
Bu namaz içre giymek karşusuna el bağlayub
Kangı kapuya kul olduğun bilenler essalâ. ” (49a).

2. 25. Yazmada ayrıca çeşitli mektup örnekleri, dervişlerden müridler tarafına yazılacak tesvid, tezkire suretleri, dervişlerden şeyhlere niyaznâme suretleri, toplantı ve evlenme merasimleri için çağrılar dikkat çekicidir (60b-61a-61b).

2. 26. *Müteehhil Olan Canın İkrar Aldığı Evvelde Göreceği Rah-ı Ehlüllahın Şerhidir* başlıklı kısımda bir canın Bektaşîliğe gireceği vakit ne gibi kaidelerin uygulanacağı ayrıntılı olarak anlatılmaktadır (63b’den 73a’ya kadar).

2. 27. *Mevahibu Ledünniye Nam Kitabın İki Yüz Elli Altıncı Sahifesinde Mes-tur Olduğundan Buraya Naklolunmuşdur* başlıklı kısımda çeşitli örneklerle şeyhin müritlerine hırka giydirmesi bahsi konu edilmektedir (74b-75a). Bilindiği gibi bir mürit adayı belli bir deneme ve hazırlık döneminden sonra tarikate ehil ve şeyhe layık görülürse ona tekkede yapılan bir törenle hırka giydirilir. Hırka giyen talip artık bundan sonra şeyhin müridi, tarikat mensubu ve diğer müritle-rin/canların kardeşidir.²⁴

²² Kaya, üç vakit namaz kılma anlayışının Şia’dan Bektaşîlere geçmiş olabileceğini ifade etmiştir 08.05.2010 tarihinde Çorum’da yaptığımız görüşmeden.

²³ Bazı tefsirlerde “vech” kelimesi Allah Teala’nın kiblesi olarak geçmektedir. Bkz. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yay., İstanbul 1990, s. 286.

²⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1991, s. 222.

2. 28. Risâle-i Tenbihu's-Salikin Hz. Mısrî başlıklı kısımda “Nefsini bilen rabbini bilir” hadis-i yorumlanırken Peygamberimizin “Eğer bana Cebrail (as) mürebbi olmayaydı ben Hûda-yı mütealin tarikin bulamazdım” buyurduğu ifade edilmektedir. Buradan hareketle halka müşşidin lazım olduğu, ‘bir kimsenin mürebbisi olmazsa şeytan onun mürebbisi olur’ ifadesi yer almaktadır. Tasavvuf âleminde ‘şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır’ sözünün benzeridir.²⁵ Bu kısımda mürebbinin vasıfları sayılmaktadır. “Evliyanın yolunda hiçbir kusuru olmaya, benim evliya tariki içinde yirmi sekiz sual vardır ki ona cevap vere, benim şeyhin nesebi Hz. Aliyyü'l-Murtaza'ya ve Muhammed Mustafa'ya çıka ve eğer mürebbi ve halife ve hocalara kadar olmasa halifeden imadlık câiz değildir. Yirmi sekiz sual nedir der isen cevap budur ki: Evvel Tevhid; ikincisi Adl; Üçüncüsü Emanet; Dördüncüsü Emr-i maruf; Beşincisi Nehy-i Münker; Altıncısı Tevellâ; Yedincisi Teberrâ; Sekizincisi sorsalar “Kimin oğlusun” cevap verir ki “Yol oğluyum” Dokuzuncusu sorsalar “Yol kimindir? cevap verir ki “Muhammed Mustafa Aliyyü'l-Murtaza” nındır, Onuncu “Muhammed Ali'nin yolu ne şeydir? “Cevap verir ki “Şeriattır, tarikattır, hakikattır”; On birincisi sorsalar “Tac ve hırka evvel kime geldi?” cevap verir ki “Evvel Âdem Safiyyullah ve Nuh Neciyyullah ve İbrahim Halilullah'a geldi”; On ikinci sorsalar “Rengi niceedir?” cevap verir ki “Yeşildir”; On üçüncü sorsalar “Hz. Muhammed Mustafa'ya kisvet nice geldi” cevap verir ki “Ak geldi, Hz. Ali'ye kırmızı geldi”, On dördüncü sorsalar ki “Tacın farzı ne?” cevap verir ki “Sohbet-i pîridir. ”; On beşinci “Tacın sünneti nedir?” cevap verir ki “Hizmet-i pîridir”; On altıncı sorsalar ki “Tacın vâcibi nedir?” cevap verir ki “Tevbe üzere bulunmaktır”, On yedinci “Tacın aslı nedir?” cevap verir ki “İstiğfardır”; On sekizinci “Tacın kırımı nedir?” deseler”, cevap verir ki “Yaman işlerden kesülüp eyü işlere ulaşmaktır”; On dokuzuncu sorsalar “Tacın kapusu nedir?” cevap verir ki “Halifedir”; Yirminci sorsalar “Tacın asbâsı nedir?” cevap verir ki “Pîridir”; Yirmi birinci sorsalar “Tacın içi nedir?” cevap verir ki “Tacın içi nurdur”; “Taşrası nedir?” cevap verir ki “Düvaz imamdır”; Yirmi ikinci sorsalar “Tacın terkleri ne?” cevap verir ki “Zikr-i hakkdir”; Yirmi üçüncü sorsalar “Tacın asbâsı nedir?” cevap verir ki “Terk-i menhiyyedir. Zira yaramaz işlerden Hz. Aliyyü'l-Murtaza men eylemiştir; Yirmi dördüncü sorsalar “Tacın penbesi nedir?” cevap verir ki “Tevekkül-i hakkdir”; Yirmi beşinci sorsalar “Tacın astarı nedir?” cevap verir ki “Kefendir”, Yirmi altıncı sorsalar “Tacın hayatı nedir?” cevap verir ki “Tarik-i hakka baş koymaktır”; Yirmi yedinci sorsalar “Tacın mematı nedir?” cevap verir ki “Niyaza baş eğmemekdir”, Yirmi sekizinci “Tacın yırtılmış olsa ol kimse merduddur?” Amma bu sual ve cevabı bilmek pîrlere ve halifelere ve imadlara ve mürebbilere ve bilcümle erkâna bile deyüp ikrar edenlere farz-ı ayndır. Bu

²⁵ Beyazid Bestamî yahut Cüneyd Bağdadî'ye ait olduğu söylenen bu söz tasavvuf çevrelerinde nefsin terbiyesi için kâmil ve mükemmil bir zatın terbiye eline teslim olmak anlamında kullanılmıştır. Bkz. Mehmet Ali Ayni, *İslam Tasavvuf Tarihi*, Sad.:H. R. Yananlı, Akabe Yay., İstanbul 1985, s. 91-92.

erkânları yerli yerince bile şeyhin nesebi dahi İmam Aliyyu'l-Murtaza'ya çıka. ” Bektaşîlik hiyerarşisinde önemli bir yeri olan pîrlik ve mürebbilik için bu soruların yerli yerinde cevap verilmesi gerekmektedir. Aksi taktirde bir kimsenin pîrlik ve mürebbilik yapması uygun değildir. Şayet bu sualleri “yerli yerinde cevap verirse pîrlik tamam olup ikrarı sahihdir” (77b-78a-78b) denilmektedir. Bu ifadelerden yukarıda arz edilen soru ve cevapların Bektaşîlik için ne gibi bir anlam taşıdığı anlaşılır.

2. 29. Yazmada metin içerisinde birçok hadis kullanılmakla birlikte iki varakta toplam 30 hadise yer verilmiştir (52b-53a). Arapça metin olarak verilen bu hadisler, büyük ölçüde tasavvuf literatüründe yer alan, bir başka deyişle tasavvufî düşüncenin temelini oluşturan metinlerdir. Ve yahut da tasavvuf erbabının hadis ismiyle meşhur olmuş sözlerindendir. Biz burada bazı hadislerin kaynaklarını göstermekle yetinerek sıhhat derecelerini konunun uzmanlarına bırakmayı tercih ettik, kaynaklarda bulamadıklarımızın da yalnızca tercümesini vermeyi yeğledik.²⁶

1. “Kim bir kavme benzerse ondandır.”²⁷
 2. “Hayrı, güzel yüzlülerin yanında isteyiniz.”²⁸
 3. “Fakirlik benim ihtiyarımdır. Ben onunla övünürüm. ” Bu hadis Mesnevi’de zikredilmiştir.²⁹
 4. “Fakirlik az kalsın küfür olacaktı.”³⁰
 5. “Fakirlik iki dünyada da yüz karasıdır. ”
- Fakirlikle ilgili bu üç hadisin yanında İsmail Hakkı’nın
- “Fakr ile fahr eyleyen oldu mu veli
Zahir oldu anda ol sırr-ı Ali. ” beyti not edilmiştir.
6. “Âlimin uykusu ibadettir. İbadette olan uyuyan değildir. ”
 7. “Rabbimi sakalları yeni çıkmaya başlayan bir delikanlı (Şâbbun Emredu) suretinde gördüm.”³¹

²⁶ Tercüme ve bazı kaynaklar hususunda Prof. Dr. Talat Sakallı ile Doç. Dr. Nuri Tuğlu’ya teşekkür ederim.

²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 50; Ebu Davud, *Sünen*, IV, 65, nu:4031; Suhreverdi bu hadisi beyat ve hırka ile ilgili konuları anlatırken zikretmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV. Yay., Ankara 2000, s. 221.

²⁸ Buhârî, *Tarihi’l-Kebir*, I, 52, nu: 106; Taberani, *el-Mu’cemü’l-Kebir*, XI, 67, nu:11110.

²⁹ Mevlânâ, *Mesnevi*, C. 1, s. 189, Beyit 2357; V, s. 673, 715; İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu’-Hafâ*, Beyrut 1351, II, s. 87.

³⁰ Ebu Nuaym, *Hilyet’ül-Evliya*, III, 53, 109; VIII, 253; Beyhâkî, *Şu’abu’l-İman*, V, 267, nu:6612.

8. “Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı.”³²
9. “Velilerim kubbelerimin altındadır. Onları benden başkası göremez.” *Marifetname*’den.³³
10. “Nefsini bilen Rabbini bilir.” Bu dahi.³⁴
11. “Mü’minin firasetinden sakının. Çünkü o baktığında Allah’ın nuru ile bakar.” Bu dahi.³⁵
12. “Ameller niyetlere göredir. Herkes niyetine göre yaptığının karşılığını alır.”³⁶ Bu dahi.
13. “Onun cüzleri iki ağır amele denk gelen Hak cüzlerinden biridir.
14. “Ben Allah’ı en iyi bileninizim. Ve marifet kalbin amelidir.” *Şerhü Muhammediye* İsmail Hakkı.
15. “Rabbini en iyi bileniniz nefsinin de en iyi bilendir.” Bu dahi.³⁷
16. “Allah kullarına merhameti bir annenin çocuğuna merhametinden çok daha fazladır.”³⁸ *Marifetnâme*’den alınmıştır.³⁹
17. “Allah bir kavmi severse onlara belaya uğratar.”⁴⁰ *Marifetnâme*.
18. “Cüz’i hiçbir şey yoktur ki mutlaka külli bir hayrı içine almamış olsun.” *Marifetnâme*.
19. “Ben yere ve göğe sığmam. Mü’min kulunun kalbine sığarım.”⁴¹ *Marifetnâme*’den.

³¹ Ayrıca bkz. Şakir Keçeli, “Bektaşilikte (Alevilikte) Tanrı-Evren İnsanı”, I. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri* (22-24 Ekim 1998, Ankara 1999), s. 201.

³² Buhari, “İsti’zan”, I; Müslim, “Cennet”, 28.

³³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, C. 2, Sad. Turgut Ulusoy, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1972, s. 12.

³⁴ Aclûnî, II, s. 262.

³⁵ Tirmizî, *Sünen*, V, 298, 3127; Buharî, *Tarihü'l-Kebir*, VII, 354, nu:1529; Haris el-Muhasibi, Serrâc ve Ebu Talib Mekki bu hadisi firaset meselesini açıklarken zikretmişlerdir. Bkz. Yıldırım, s. 317.

³⁶ Müslim, *Sahih*, III, 1515, nu:1907; Buhari, *Sahih*, I, 2; I, 20; Ebu Davud, “Talak”, II; Nesai, “Taharet”, 59; Ebu Nuaym, *Hilyet’ül-Evliya*, VIII, 42.

³⁷ Ayrıca bkz. Erzurum Hasankaleli İbrahim Hakkı, *Marifetname*, C. 1, Sad.:Turgut Ulusoy, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1974, s. 153.

³⁸ Hadisi, Buhari ve Müslim rivâyet etmişlerdir. Bkz. *Riyâzu’s-Salihin ve Tercemesi*, Mus.:Muhyiddin-i Nevevî, Çev.:Kivamüddin Burslan-Hasan H. Erdem, DİB. Yay., 10. Baskı, Ankara ty., s. 454.

³⁹ *Marifetname*, C. 1, s. 164.

⁴⁰ Hadisi, Tirmizi rivâyet etmiş ve “hasendir” demiştir. Bkz. *Riyâzu’s-Salihin ve Tercemesi*, s. 73.

20. “Mü’minin kalbi Allah’ın evidir. ” Min *Marifetname*.⁴²
21. “Akıl kalbin içinde nurdur. ” Min *Marifetname*.⁴³
22. “Dünya ahiret ehline haramdır. Ahiret dünya ehline haramdır. Her ikisi Allah ehline haramdır. ”⁴⁴
23. “Beni gören gerçekten Hakk’ı görmüştür. ”⁴⁵ *Şerhü Muhammediyye* İsmail Hakkı.
24. “Beni görene (sahabe), beni görenleri görene (tabiun), onları görenleri görene (tebe-i tabiun) ne mutlu. ” *Şerhü Muhammediyye* İsmail Hakkı.
25. “Ölmeden önce ölünüz. ”⁴⁶ *Şerhü Muhammediyye*.
26. “Sizden hiç biriniz benim getirdiğime (Kur’an-ı Kerim’e) hevası tabi olmadıkça hakiki mü’min olamaz. ” *Şerhü Muhammediyye*.
27. Ümmetimden Lut kavminin amelini işleyenler, yani livata edenler, vefat edince Allah cesetlerini kavm-i mezkûra ilhak edip onlarla beraber haş-reyler. ”⁴⁷ *Şerhü Muhammediyye*, kağıt 400.
28. “Âlimin uykusu ibadettir. İbadette olan uyuyan değildir. ”⁴⁸ *Şerhü Muhammediyye* (6. hadisin tekrarı).
29. “Hüseyin torunlardan torundur. ” *Şerhü Muhammediyye*.
30. “Bilinmeyi muhabbet ettim. O zat olana ait sevgidir. ”⁴⁹ *Şerhü Muhammediyye*, kağıt 125.

⁴¹ Ebu’l-Hayr Sehavi, *El-Mekasidü’l-Hasene*, Tahk: M. O. El-Hist, Beyrut 1985, s. 589-590, Yıldırım, s. 240.

⁴² Erzurumlu İbrahim Hakkı bu rivâyeti Allah bilgi ve sevgisini kazanmanın yeri, insan kalbi olduğunu bildirirken zikretmiştir. Bkz. *Marifetnâme*, C. 1, s. 79.

⁴³ *Marifetname*, C 1, s. 80.

⁴⁴ *Marifetnâme*, C. 2, s. 13.

⁴⁵ İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücut ve İbn Arabî*, Haz.: Mustafa Kara, İstanbul 1991, s. 56.

⁴⁶ Daha çok sufi kelamı olarak şöhrat bulan söz konusu vecize hadis kitaplarında tespit edilememiştir. Ömer Dağıstani bu hadisi rabita-ı mevîti anlatırken zikretmiştir. Bkz. Ömer Ziyaüddin Dağıstanî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, (Terc.: İrfan Gündüz-Yakup Çiçek), İstanbul 1986, s. 149; Aclunî, II, s. 291, no: 2669

⁴⁷ Aclunî, II, nu: 2621.

⁴⁸ Aclunî, II, nu: 329.

⁴⁹ “Ben bir gizli hazine idim, bilinmeyi muhabbet ettim; bilineyim diye mahlukatı yarattım” şeklinde tasavvuf çevrelerinde şöhrat bulan bu rivâyet hiçbir kaynak hadis kitabında bulunmamıştır. Ayrıca rivâyetin devamı olarak ifade edilen kısım da sehven buraya yazılmış olabilir. Bu rivâyet için bkz. Yıldırım, s. 98.

Yukarıda verilen hadisler birçok tasavvufî düşünce ve fikrin temeli konumundadır. Fakat sahih kitaplar olarak kabul edilen *Kütüb-i Sitt'e*'de çok azı mevcuttur. Sufiler bu hadislerden hareketle âlemin yaratılışı, insan-eşya-Allah münasebetlerine, Hakikat-ı Muhammediye konusuna, şeyhlik, dervişlik ve züh-dün diğer unsurlarına geniş boyutlar getirmişlerdir. Tasavvufa eleştirenler ise bu hadislerin doğru olmadığına dolayısıyla bunlar üzerine bina edilen nazariyeleri de tenkit ve reddetmişlerdir.⁵⁰

Tasavvuf düşüncesinde üzerinde en çok durulan meselelerden biri de 'insan-ı kâmil'dir. Bu tabir Kur'an'ı Kerim'de olmadığı gibi ilk sufilerde de yoktur. İlk zamanlarda insan-ı kâmil mü'min-i kâmilin karşılığı olarak kullanılmış, özellikle İbnü'l-Arabî'den sonra bu tabirlere değişik anlamlar yüklenmiş ve gelişme göstermiştir.⁵¹ İnsan-ı kâmil konusu İslam düşüncesinde büyük bir yer tutmuştur. Biz burada diğer düşünceleri dışarıda tutarak yalnızca Bektaşilik'in görüşlerini kısaca ele alacağız. Bektaşilikte insan yaratılmışların en mükemmelidir. Bu konuda Tin Suresi'nin ilk dört ayetinin tefsiri yapılmak suretiyle konuya açıklık getirilmektedir. Adı geçen surenin 1. ve 2. ayetlerinin "hakiki manası incir, zeytin ve beled-i emin ki Mekke şehri hakkı için demektir. Batın manası ise incirden murad hakikattir, zeytinden murad marifettir; Tur-ı Sina'dan murad insan-ı kâmilin gönlüdür o gönül ayn-ı mahbub ve ayn-ı maşuktur ve marifetten murat Bâri-yi Teala'nın sera-yı uluhiyetidir. Onun için Bâri-yi Teala insan-ı kâmilin gönlüne girin" emrini vermiştir" denilmektedir. "Kullarım arasına gir"⁵², "Cennetime gir"⁵³ ve "Bu güvenli şehre andolsun ki"⁵⁴ ayetinde olan belleden murad insan-ı kâmilin gönlü olduğunu aşağıdaki hadis beyan eder "Ben ilim şehriyim Ali de kapısıdır."⁵⁵ Hadiste geçen şehir insan-ı kâmilin gönlüdür ve kapısı Ali'dir demek tarikat pîri Ali'dir demektir. "Biz insanı en güzel bir kıvamda yarattık"⁵⁶ ayeti "Biz insanı kendi suretimiz kendi sıfatımız üzere yarattık demektir." Yine "Allah insanı Rahman suretinde yarattı"⁵⁷ ve İnnâ cealnâ fi'lardi halife"⁵⁸ ayetleri de "biz insanı yeryüzünde kendi halifemiz kılıp zâhir ve bâtın tasarrufumuzu insan yüzünden zuhur ettirdik" demektir. Zâhir tasarrufu ehl-i dünya yüzünden zuhur eder bâtın tasarrufu insan-ı kâmil yüzün-

⁵⁰ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 1990, s. 88.

⁵¹ Kara, s. 141.

⁵² 89. Fecr/19.

⁵³ 89. Fecr/20.

⁵⁴ 95. Tin/3.

⁵⁵ Aclunî, I, 203; Muhammed b. Ali Şevkanî, *Fevaidu'l-Mecmua fî Ehâdisü'l-Mevdûa*, Thk.:A. B. Yahya el-Yemani, Beyrut 1987, s. 348.

⁵⁶ 95. Tin/4.

⁵⁷ Kur'an-ı Kerim'de böyle bir ayet yoktur. Buna benzer bir hadis ayet diye yazılmış olabilir.

⁵⁸ 38. Sâd/26. Burada zikredilen ayet yanlış yazılmıştır. Aslı (Ya Davudu İnnâ cealnâke halifeten fi'l-ard)'dir.

den zuhur eder. Zira hakkın halifesidir. Yoksa zahir manası değildir. ” Yorumu yapıldıktan sonra Peygamberimizden “İlim nokta idi onu cahiller çoğalttı”⁵⁹ hadisi verilmektedir (85b).

2. 30. Yazmada İ. H. Bursevî’nin özellikle *Şerhü Muhammediye* adlı eserinden çokça alıntı yapıldığı görülmektedir. Örneğin mezkûr kitabın 264. sayfasından yapılan bir alıntıda Yunus Emre’nin

*“Keramet vardır diye halka keramet göstermeye
Nefsini Müslüman eyle eğer var ise kerametın”* ve

Hüdayî’nin:

“Nefs ölmek ehl-i İslam hayli keramet ancak” beyit ve ifadelerinden hareketle bu iki kelamda kerametten söz edilmektedir. Harikul-ade manasında olan keramet âlem-i kevnendir âlem-i kevn ile âlem-i nefş şeytandandır. Belki âlem-i ilahda ef’âl ve sıfât mertebesi bile böyledir. Sâlik cümleden küzar edib âlem-i zâta kadem basmadıkça keramet-i uzma sahibi olmaz ve nefsi şeytandan kurtulmaz. ” (87b) diye kaydedilmektedir.

Şerhü Muhammediye’nin 202. sayfasından yapılan bir alıntıda da zikirden bahsedilmektedir. Zikir zelin kesriyle lisanın sıfatıdır mütealliki Kur’an, esmâ, evrâd ve ezkârdır. Zelin zammıyla kalbin sıfatıdır malum ola ki enbiya ve evliyanın göre zikirle murad huzur-ı daimidir, nisyan mukabilinde olan zikir değildir. Zira bu neş’e-i dünyevide Hakk’a vâsıl olan ehl-i dil-i cennet-i âcile-i maneviye içindedir cennette tard-ı gaflet manasına zikir yoktur. ” (88a).

Yazmada zaman zaman tekrarlar görülmektedir. Mesela (94b)’da (52b-53a)’da geçen “Alimin uykusu ibadettir”, “Hüseyin torunlardan torundur” ve “Bilinmeyi muhabbet ettim” hadisleri ile (97b)’de (88a)’da geçen zikir bahsi tekrar edilmiştir.

İsmail Hakkı’nın Nutku

“On iki bin kapıdan girdim bir an içinde
On sekiz bin âlemi gördüm cihan içinde
Yirmi sekiz menzil geçtim iki kademde
Yetmiş bin yerde kevn ü mekan içinde
Altından kalem düzdüm güneşten levha yazdım
Yüz dört kitabı süzdüm bir Kur’an içinde
Dört mushafı okudum bir noktanın yüzünde
Bin bir ismi anladım Âdem can içinde
Allah’ı Muhammed’i, Ebu Bekr ve Ömer’i
Sırla Hakk’ı buldum gayz-ı Osman içinde

⁵⁹ Aclunî, II, s. 67.

Ali ü Hasan Hüseyin sair imamlar dahi
Bir nurdur âlem ü irfân içinde. ” (98a).

3. Meçhul Bir Bektaşî Tekkesi Kitaplığında Bulunan Kitaplar ve Bunların Bilgi Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi

Yazmada meçhul bir Bektaşî tekkesinde bulunan kitaplıkta (kitap dolabında) bulunan eserlerin listesi verilmiştir (98b-102a). Buradaki kitap listesinde tekrarlarla birlikte 130 civarında yazma ve basma kitabın ismi geçmektedir.⁶⁰ Bazı eserlerin yanında ‘Hatt-ı Fakir’ veya ‘Hatt-ı Peder’ kayıtları düşülmüş; bu kayıtlardan, mezkûr listede yer alan kitapların bir kısmının bir baba-oğul tarafından beraber istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Yazmaya göre 19. yüzyıldaki bir Bektaşî tekkesinin kitaplığında şu kitaplar yer almaktadır:

Âhiretnâme-i İlâhî, Yazma.

Amr b. el-Fârid Hazretlerinin Kaside-i Hamriyyesi.

Âsâr-ı İsa'l-Mahvî ve Sahvî.

Aşknâme-i İlâhî.

Avaziyye-i İsmail Hakkı Efendi, Yazma.

Âyet-i Innâ Araznâ' Emânete Tefsir-i Salâhî Efendi. Yazmada Salahi Abdullah Efendi'nin vefat tarihi 1197/1782 olarak geçmektedir.

Âyet-i Nuzülü'l-Kur'an Hakkında Risâle.

Aynu'l Kudat Hemedânî, Yazma, Hatt-ı fakîr.

Biatname-i Sun'ullah Gaybî.

Birgivi, Yazma.

Burhânü'l Arifîn, Yazma, Hatt-ı fakîr.

Câvidannâme-i Sagiri Tercümesi, Yazma.

Cevdet Tarihi, 4 Cild.

Cezire-i Mesnevî, Yazma.

Diğer Hurufdan Bir Risâle.

Diğer Risâle, Yazma.

Divân-ı Abdülehad en-Nurî.

Divân-ı Hafız.

Divân-ı Hazret-i Arşî, Basma.

Divân-ı Hazret-i Fuzûlî, Basma.

Divân-ı Hazret-i Haşim, Basma.

Divân-ı Hazret-i Haşim, Biri yazma.

Divân-ı Hazret-i Mısri, Yazma.

Divân-ı Hazret-i Mısri-î- Tahmis-i Azbî Baba, Basma.

Divân-ı Hazret-i Muhîti, Yazma.

⁶⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Soyger, s. 130-131.

- Divân-ı Hazret-i Nakşî, Yazma, Hatt-ı Peder ve Fakîr.*
Divân-ı Hazret-i Nesîmî, Basma.
Divân-ı Hazret-i Seyfullah, Yazma.
Divân-ı Hazret-i Sezayî, Basma.
Divân-ı Hazret-i Virânî, Yazma.
Divân-ı İbrahim Efendi, Yazma.
Divân-ı Mahmud Paşa, Yazma.
Divân-ı Salâhîzade ve Bazı Risâleler.
Ebced ve İlim Hakkında Risâle.
Eşrât-ı Saatnâme Hakkında Risâle.
Faziletname-i Hazret-i İmam Ali, Yazma.
Ferruh Efendi Tefsiri, Basma.
Fütüvvet, Yazma.
Gavrâ-i Hazret-i Nakşî, Yazma.
Gazel-i Hazret-i Mısri Şerh-i Salâhi Efendi.
Gülşen-i Râz, Yazma, Manzûm.
Habnâme-i Hazret-i Fazl, Yazma.
Hadikatü's-Süeda, Basma.
Hazret-i Mısri'nin Eşrât-ı Saat.
Hazret-i Mısri'nin Vahdeti'î-Vücudu, Yazma.
Hazret-i Muhyiddin'in Leb ü Mağâr Risâlesi, Yazma.
Hazret-i Salâhi'nin Mektûbâtı, Hatt-ı fakîr, Yazma.
Hidayetname-i İlahî.
Hoca Tarihi.
Hoca Tarihi.
Hurufdan Farisi Küçük Risâle, Yazma.
Hurufdan Nehcu'l Fazlullah.
Hüsniye Risâleleri.
Hüsniyye, Basma.
İbn Haldun, 2 Cild.
İbn Haldun, 2 Cild.
İbrahim Hakkı Hazretlerinin Marifetnâmesinden Alınmış Devr-i Hukema Hakkında Bir Risâle.
İlm-i Cifr Beyânında Risâle.
Kâmus, 1 Cild.
Kamus, Basma, 2. Cild.
Kasâid-i İmru'l-Kays.
Kaside-i Abdülkadir el-Geylânî.
Kaside-i Şeyh Abdulgani ed-Dimaşkî.
Kaside-i Yunus eş-Şeybânî
Kasidetü Tarafe b. Abdülkerim.

- Kasidetü Zübeyübni Ebi Sülemi.*
Kasidetü'l Egâre.
Kasidetül Gâre Lişseyh İbn Acîli'l-Yemnî.
Keşfnâme.
Kismetnâme-i Hazret-i Muhîti, Yazma.
Kimya-yı Saâdet İmam Gazali, Basma.
Marifetnâme-i İbrahim Hakkı Efendi.
Mes'ele-i Bist ü Heşt Kelime.
Mesnevi Şerh-i Ankarâvi, 2 Cild.
Mesnevi Şerh-i Sarı Abdullah Efendi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1288.
Minhâcü'l Fukara İsmail Ankaravi, Basma.
Muhammediye Şerhi İsmail Hakkı Efendi, 2 Cild.
Muhammediye Şerhi İsmail Hakkı, 2 Cild.
Muhyi' Kulûb Ataullah.
Mukaddime-i Hazret-i Nesîmî, Yazma, Hatt-ı fakîr.
Naîmâ Cild 4, 5 var, Noksandır.
Namaz Hesabı Hakkında Risâle.
Nasihatü'l-Mülûk Sarı Abdullah Efendi, Yazma.
Nefehât, 1. Cild.
Nefehât, Basma.
Noktatü'l-Beyan, Yazma.
Nutk-i Aşık Şerh-i Salâhi Efendi.
Nutk-i Aşık Şerh-i Salâhi Efendi.
Nutk-i Hazret-i Nasûhî Şerh-i Salâhi Efendi.
Râhatü'l-Ervâh, Yazma.
Ravzatu'l-Ahbâb. 1. Cild.
Ravzatü'l-Ahibba, Yazma
Reşahât, Basma.
Risâle-i Anka-yı Maşrık Haşim Üsküdârî, Yazma.
Risâle-i Ashab-ı Kehf.
Risâle-i Bayezid'in Hikâyâtı.
Risâle-i Beyt-i Mısri.
Risâle-i Çarhnümâ, Yazma.
Risâle-i Diğer Şerh-i Beyt.
Risâle-i Diğer Tasavvuf.
Risâle-i Diğer Vahdet-i Vücut.
Risâle-i Diğer.
Risâle-i Esmâ.
Risâle-i Feyzü'l-Fezail, Yazma.
Risâle-i Girîdi Ali Aziz Efendi, Hatt-ı fakîr.
Risâle-i Hakikat-i Adem Şarihin Nazmı, Hatt-ı fakîr.
Risâle-i Hakikat-i Adem.

Risâle-i Hulûl ve İttihâd-ı bî-Hal, Yazma.
Risâle-i Hüsniyye.
Risâle-i İbtida-i Tasavvuf.
Risâle-i Kaygusuz Abdal, Basma.
Risâle-i Lübbü'l-Hakayık, Cümlesi bir yerde, Yazma.
Risâle-i Mebde' ve Meâd, Yazma.
Risâle-i Sirâcu'l-Kulûb, Yazma.
Risâle-i Sirâcu'l-Kulûb Yetmiş Mes'ele, Yazma.
Risâle-i Tarik-i Tevhid ve Murâkabe, Yazma, Hatt-ı fakîr.
Risâle-i Tasavvuf ve Risâle-i Çâr Anâsır ve Çâr Tabiat, Yazma.
Risâle-i Virâni Baba.
Ruhu'l-Hakika.
Şerh-i Dibâce-i Mesnevî.
Şerh-i Mesnevi-i Şerif, 2 Cild.
Şerh-i Salât-ı Meşîşîyye-i İsmail Hakkı Hazretleri, Basma.
Tarih-i Cevdet (Noksan).
Tarih-i Nâimâ (Noksan).
Tarih-i Şakâyık, 2 Cild.
Tefsir-i Şerif-i Ferruh Efendi, Yazma.
Tezkiyetü'n Nefs, Muhtasar Yazma.
Türâbi Baba Risâlesi, Manzum.
Uyûnü'l-Hidâye Resmî Ali Efendi, Yazma.

Bu listede yer alan kitap listesine baktığımızda Bilgi Sosyolojisi açısından, bir başka deyişle Bektaşîliğin bilgisel (kognitif) yönünü oluşturmaları veya etkilemesi yönünden burada yer alan kitapları birkaç gruba ayırarak değerlendirmek uygun düşecektir.

1. Grup eserler ünlü tarih kitapları ve ansiklopedik eserlerdir. Özellikle Nâima'nın *Tarih*'i ile İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinin buradaki listede yer alması ve muhtemelen okunuyor olması tekkeye devam eden insanların entelektüel seviyelerini göstermesi açısından önem arz etmektedir.
2. Gruba ait eserler Arapça ve Farsça sözlüklerdir. Buradan tekkeye mensup insanların din dili olarak kabul edilebilecek Arapçayı ve Farsçayı bildikleri söylenebilir.
3. Grupta ise edebî içeriğe sahip olan eserler bulunmaktadır.
4. Grup eserler fıkha ait kitaplardır. Osmanlı toplumunda uygulanan fıkıh ve itikatla ilgili pratik ve inanışların salt bir mezhebe bağlamak doğru değildir. Zira Osmanlı usul ve kelimelerinde bütün mezheplerin görüşleri memzûc haldedir. Bununla birlikte merkezde Hanefî fıkının diğerlerine nazaran daha çok uygulanı geldiği söylenebilir. Namazla ilgili

olan bu kitaplara bakarak Bektaşilerin bazı temel ibadetleri yerine getirirken Hanefiliği takip ettikleri söylenebilir.

5. Grup kitaplar ise Hurufilikle ilgili olanlardır. İslam dünyasında harflerin bazı gizli özelliklere sahip olduğu düşüncesi hayli eskidir. Örneğin II/VIII. yüzyılda aşırı Şiîler'den Mugire b. Said el-İclî, Allah'ı harflere benzetmişti. Daha sonra hurufî anlayış ve yorumlar, başta mutasavvıflar olmak üzere çeşitli İslami gruplar arasında ilgi görmüş, özellikle İbn Arabî'nin katkılarıyla bu ilgi daha da artmış, İbn Haldun ve Kâtib Çelebi gibi bilginler dahi bu anlayışın etkisine kapılmışlardır. İslam dünyasında Batınî düşüncelerin ışığında Hurufiliği bir sistem haline getiren ve fırka halinde yayan kişi Fazlullah Hurufî olmuştur. Hurufiliği kurarken Batınîlerin te'vil usûllerini başarılı bir şekilde kullanan Fazlullah rüya yoluyla gerçeği bulduğunu, bazı sırların kendisine bu yolla bildirildiğini ileri sürerek Arapçadaki 28 ve bunlara ilaveten Farsçadaki 4 harf ile sayılar arasında çeşitli ilişkiler kurmak suretiyle Hurufilik sistemini yerleştirmiştir.⁶¹ Bu inanışa göre kelam suretinde tecelli eden Hakk harflerle taayyun bulmuş ve bu harflerin cümlesi insan-ı kâmilin yüzünde tecelli etmiştir. Binaenaleyh bütün mevcudatın unsur-ı âlâsı olan 28 harfî insanın yüzünde görmek mümkündür.⁶²

Bir Bektaşî kaynağı, "Senürîhim ayâtine fî'l-âfâki ve fî enfüsihim/Biz onlara ufuklarda ve kendi canlarında ayetlerimizi göstereceğiz"⁶³ ayetini Hurufilikle ilgili kısmın başına koyduktan sonra konuya giriş yapmaktadır. Buna göre "Âdem'in cemalinde yirmi sekiz harf mevcut olup o harfler mukabelesinde yirmi sekiz Âl ve Evlad-ı Muhammed ve cehar-ı pîr olan nebiler mesturdur. Talibe bunları bilmek gerekdir. Ta ki Âdem'e olan secde ubudiyeti bilip aşkla secde ede. İmdi Âdem'in cemalinde dört kapı; dört ruh, dört alem; dört melek, dört kitap; dört harf var. Bunların cümlesi yirmi sekiz ider ve dahi Âdem'in cemalinde yedi kara hat ve on dört beyaz hat vardır. Ve yedi ez Halil mevî ki yirmi sekiz harf oldu. Balada beyan olunan dört kapı ki istivâdır kelime-i ilahiyedir. İki sultana işaret ider. Muhammed Ali'dir. Ve dahi dünyada her ne kadar muhabbetlü ve letafetlü şey var ise yirmi sekiz harf ile söylenür. Ve dahi on sekiz bin âlemin içinde her ne var ise cümlesi yirmi sekiz harf ile bilinür."⁶⁴

⁶¹ Hüsamettin Aksu, "Hurufilik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 408-412-

⁶² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yay., İstanbul 1983, s. 856-858.

⁶³ 41. Fussilet/53.

⁶⁴ Ahmet Rifat, *Mir'atü'l-Mekâsîd fî Def'il-Mefâsîd*, İstanbul 1293, s. 228-229; Ayrıca elimizdeki yazmada (52a-52b)'de 28 harfin insanın hangi uzvuna ve Kelam-ı kadim'de hangi rakama denk geldiği açıklanmaktadır.

Anadolu'da Hurufîlik, Fazlullah Hurufî'nin önde gelen halifelerinden damadı Ali el-A'lâ vasıtasıyla girmiştir. Bu şahıs genç yaşta Fazlullah'a bağlanmış, onun idamından sonra Timurlular tarafından Hurufîler'e uygulanan baskılardan kaçarak kardeşiyle birlikte Suriye'ye gitmiş, burada ve Anadolu'da çeşitli yerleri dolaşarak Hurufî inançlarını yaymış, Fazlullah'ın *Cavidânnâme*'sini esas alarak *Tevhidnâme* ve *Kıyametnâme* gibi çeşitli kitaplar yazmıştır.

XVI ve XVII. yüzyıllarda Hurufîlik Osmanlı toplumunu etkilemeye devam etmiş, bir yandan Bektaşîliğin temel inançları arasına girerken Bektaşîlikten bağımsız temsilciler yetiştirmiştir. Anadolu ve Balkanlarda Hurufîliğin yayılıp yaşamasında Abdülmecid Feriştioğlu ile Nesimi gibi şairlerin büyük etkisi olmuştur. Hurufîler inançlarını yaymak için pek çok eser yazmışlardır. Ana kaynakları *Cavidânnâme*'dir. Fazlullah'ın Esterabad lehçesiyle yazdığı *Cavidânnâme*'ye *Cavidânnâme-i Kebir*, buna göre daha kısa olanına da *Cavidânnâme-i Sagir* denilmektedir. Derviş Murtaza adlı bir Bektaşî *Cavidânnâme-i Sagir*'i esas alarak 1048'de (1863) eseri *Dürr-i Yetim* adıyla Türkçeye çevirmiş, Seyyid Kemal Haşimî de *Cavidânnâme*'yi şerhetmiştir.

Osmanlı, kültürü, sanatı, toplumsal ve siyasi hayatı üzerinde Hurufîlerin büyük tesiri olmuştur. Hurufîlik inançları bir yandan Bektaşîler aracılığıyla yeniçeriler üzerinde etkili olmuş, diğer yandan Kalenderiler ve Bektaşîler aracılığıyla halk arasında yayılma imkânı bulmuştur. Özellikle Balkanlarda çok sayıda taraftar bulmuştur. Bazı Osmanlı devlet adamları ile şairlerin bu hareketten etkilendikleri, özellikle Seyyid Nesimî'nin (1369-1417) pek çok Bektaşî ve Alevî şaire tesir ettiği bilinmektedir. Yazmada bu cümleden olarak Nesimî Hazretleri, Refîî Hazretleri, Muhîttî Hazretleri, Misâlî Hazretleri, Arşî Hazretleri, Ahmedî Hazretleri ile Azbî Hazretlerinin ismi geçmektedir (13a).

6. Grup kitaplar da listeden de anlaşılacağı üzere tasavvufî kitaplardır. Tekke kütüphanesinde Bektaşîliğe ait kitapların yanı sıra Mevlevî, Celvetî, Halvetî, Uşşâkîlere ait kitapların mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Mevlânâ Celeddin Rumî'nin başat eseri *Mesnevî*'nin birçok tercüme ve şerhlerinin listede olduğu ve bunlardan örnekler verildiği görülmektedir. II. başlık altında işlediğimiz kısımda İsmail Hakkî Bursevi'nin *Ruhu'l-Mesnevî* adlı eserinden bazı alıntılar yapılmıştır.⁶⁵

Buraya kadar anlatılanlara bakarak Bektaşîliğin, bilgiye ulaşmada pek çok kaynaktan faydalandığını ve Bektaşîliğin 19. yüzyılda Alevî bir tarikat olduğunu ve diğer Sünnî tarikatlarla benzeştiğini söylemek mümkündür.

Bilgi sosyolojisi açısından değerlendirmek gerekirse MacCarty'nin dediği gibi bilgi sosyolojisini, bütün bilgi biçimlerinin, insana dayalı kökenlere sahiptir;

⁶⁵ Bu eser Mevlânâ Celeddin Rumî'nin *Mesnevî*'sinin ilk 738 beytinin şerhidir. (I. Cild, Matbaa-i Amire, Zilhicce 1287/1870-71; II. Cild, Zilkade 1287).

grupların ilgi ve ihtiyaçlarını besleyip geliştiren bir gerçeklik olduğundan hareketle⁶⁶, söz konusu yazmanın bu gerçekliğe sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Yazmada Hasan Dede, Kaygusuz Abdal (1341/1342/1444), Yunus Emre, Fazlullah İlahi, Şeyh Kastallanî ile İsmail Hakkı Bursevî ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'dan pek çok alıntılar yapıldığını görüyoruz. Buradan hareketle Bektaşiliğin Anadolu'daki birçok tasavvufi hareketle iç içe olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

Anadolu'nun umumî tarihinde “Buhran ve İntikal” asrı olarak adlandırılan XIII. yüzyıl Anadolu'sunda yayılmaya başlayan, Kutbuddin Haydar, Lokman Serahsî ve Ahmed Yesevî gibi Türk sufilerinin silsilesine bağlı bir tarikat olan Bektaşilik, muhtelif unsurlarla karışmış bir mahiyettedir.⁶⁷ Bir başka ifadeyle Yesevîlik, Vefâîlik, Kalenderîlik, ve Haydarîlik gibi sufi kalıplar içinde şekillenmiş, Anadolu'ya gelip yayıldığında buradaki bazı eski kültürlerden etkilenmiş, bilahare Hurufîlik, uçlardaki gaza çevrelerinde Batinîlik ile karşılaşmış, Safevîlik hareketi ile birlikte yüzeysel biçimde On İki İmam Şiîliği ile tanışıp ondan bazı telakkiler alarak karma bir kültürel yapıya sahiptir denebilir.⁶⁸ Bu kültürel yapının içerisine Rifâîlik, Mevlevîlik, Celvetîlik, Halvetîlik gibi birçok tasavvufî ekolün izleri de girmiş böylece Bektaşilik birçok tarikatın özelliklerini bünyesinde toplamıştır.

Yazmada kullanılan şeriat, tarikat, hakikat, marifet, talip, sâlik, derviş, zikir, şeyh, mürebbi, pir, mürid, sohbet, yol-erkân, tac, post, hırka, ilim, hilm, irşad, tevekkül, tefekkür, fakir, akıl, amel, arş, , nefis, niyet, teslimiyet, keramet, velayet, melamet, mahabbet, veli, evliya, vücud, zahir, batın, zuhur, şükür vb. kavramlar İslam tasavvufundaki bütün tarikatlerde görebileceğimiz tasavvufî ve ahlâkî kavramlardandır. Ancak yazmada ve diğer Bektaşî kaynaklarında söz konusu edilen Muhammed Ali'nin yolu, “Üç sünnet yedi farz”, on iki imamlar, on dört masum-ı pâk ve “Ehl-i Beyt'e duyulan aşırı sevgi ve saygı (Tevella ve Teberra) gibi bazı kavram ve anlayışlar Bektaşiliği diğer tasavvufî ekollerden ayıran yanlardır.

Çeşitli tasavvufî bir yapılanmaya sahip olan Bektaşiliğin, İslamî ilimlere ve tasavvufun esaslarına layıkıyla vâkıf bir âlim olan Pir Hacı Bektaş Veli sayesinde Kur'an ve Sünnetten beslenen bir tarikat olduğunu söyleyebiliriz. Yazmada ayet ve hadislerin bolca kullanılması, İslamî yazılı kültüründe gelenek olan Besmele,

⁶⁶ E. Doyle McCarty, *Bilgi Kültürü (Yeni Bilgi Sosyolojisi)*, Çev.:Figen Yılmaz, Çivi Yazıları, İstanbul 2002, s. 13-20.

⁶⁷ Köprülü, s. 249.

⁶⁸ Üzümlü, s. 11; Nevzat Kösoğlu, “Onüçüncü Yüzyıl Türk Moğol İmparatorluğu”, *Büyük Türk Klasikleri*, C. 1, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 1985, s. 196-198.

(Hamdele ve Salvele)'den sonra konuya, girilmesi Bektaşîlik'in, İslam kültür evreninde olduğunun göstergelerinden biri olarak kabul edilmesine imkân sağlar. Söz buraya gelmişken bir iki hususu vurgulamakta fayda var. Yazmadan da anlaşıldığına göre Bektaşîlikte ayetlerin zahiri yorumlarından ziyade batını yorumlarına önem verildiği görülmektedir. Ayrıca yazmada kullanılan hadislerin bir kısmının tasavvufî düşüncenin temelini oluşturan hadislerden müteşekkil olduğunu, bir kısmının da daha ziyade tasavvuf ve ahlak kitaplarında görülen ahlâkî içerikli hadisler olduğunu söylemek mümkündür. Son olarak yazmada bilgi yanlışlıklarının da olduğunu burada ifade etmek gerekir. Mesela hadis olarak bilinen bir kelim bazen ayet olarak kaydedilmiş, çok bilinen hadislerin sonuna aslından olmayan birtakım sözler eklenmiştir. Bunun gibi birtakım yanlışlıklara metinde işaret edilmiştir.

Yazmadan anlaşıldığına göre Bektaşîlik bilgi kaynaklarına erişmede, kendi mensuplarını bilgilendirmede öz kaynaklarının yanı sıra pek çok Sünnî kaynaktan faydalanmayı da ihmal etmemiştir.

Oğuz töresiyle Kur'an ve Sünnet öğretilerini birleştirerek, İslam'ın, Türkler arasında yayılmasını ve yaşanmasını sağlayan Hacı Bektaş Veli'nin yolu olan Bektaşîlik kendine özgü kültürel unsurları içinde taşımaktadır. Örneğin Nâd-ı Ali ve birkaç salavat hariç çoğu duaların Türkçe yapılması Bektaşîlik'in özelliklerinden birisidir.

Bir Bektaşî Erkânâme'si olan *Mecmûa-ı Fevâid*, bize göre söz konusu topluluğun önemli yazılı kaynaklarından biri olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

- Aclunî, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbas amme'stehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nas, I-II, Beyrut 1351.
- Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, Thk. : Abdullah Muhammed ed-Dervîş, I-X+I-II Fihristi, Beyrut 1991.
- Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, el-Mevâhibü Ledünniye bi'-minhi'l-Muhammediyye 1-2, Thk. : Salih Ahmed eş-Şami, Mektebetü'l-İslamiyyi, Beyrut 1991.
- Ahmet Rif'at, Mir'âtü'l-Mekâsîd fi Def'il-Mefâsid, İstanbul 1293.
- Aksu, Hüsamettin, "Hurufilik", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 18, İstanbul 1998.
- Ayni, Mehmet Ali, İslam Tasavvuf Tarihi, Sad. : H. R. Yananlı, Akabe Yay. , İstanbul 1985.
- Bardakçı, M. Necmeddin, Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf, Fakülte Kitabevi, Isparta 2000.

- Beyhakî, Ebubekr Ahmed b. Hüseyin, Şu'abu'l-İman, Thk. : Muhammed es-Said b. Besyonî Zağlol, I-XII, Daru'Fikr, Beyrut 1990.
- Buharî, İsmail b. İbrahim, Kitabu't-Tarihi'l-Kebir, I-XII, Daru'l-Fikr, Beyrut tsz.
- Dağistanî, Ömer Ziyaüddin, Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar, (Terc. : İrfan Gündüz-Yakup Çiçek), İstanbul 1986.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'âs, Sünenü Ebu Davud, Haz. : Kemal Yusuf el-Hût, I-II+Fihrist, Beyrut 1988.
- Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-Esbehanî, Hilyet'ul-Evliya ve Tabakatu'l-Asfiya, I-X+Fihrist, Daru'r-Reyhan li't-Turas, Kahire tsz.
- Ebu'l-Hayr El-Sehavi, , Mekasidü'l-Hasene, Tahk: M. O. El-Hist, Beyrut 1985.
- Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, Marifet Yay. , İstanbul 1990, s. 286.
- Ertuğrul, İsmail Fenni, Vahdet-i Vücut ve İbn Arabî, Haz. : Mustafa Kara, İstanbul 1991.
- Erzurum Hasankaleli İbrahim Hakkı, Marifetname, C. 1, Sad. : Turgut Ulusoy, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1974.
- Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık, Haz. : Mehmet Saffet Sarıkaya, Horasan Yay. , İstanbul 2008, 285-295.⁶⁹
- Gümüsoğlu, Dursun -Rıza Yıldırım, Bektaşî Erkânâme, Horasan Yay. , İstanbul 2006.
- Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergah Yay. , İstanbul 1990.
- Keçeli, Şakir, "Bektaşilikte (Alevilikte) Tanrı-Evren İnsan", I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998, Ankara 1999.
- Köprülü, M. Fuat, Türk Edebiyatı Tarihi, Sad. : Orhan F. Köprülü-Nermin Pekin, Ötüken Yay. , İstanbul 1981.
- Kösoğlu, Nevzat, "Onüçüncü Yüzyıl Türk Moğol İmparatorluğu", Büyük Türk Klasikleri, C. 1, Ötüken-Söğüt Yay. , İstanbul 1985. Kur'anı Kerim.
- McCarty E. , Doyle, Bilgi Kültürü (Yeni Bilgi Sosyolojisi), Çev. : Figen Yılmaz, Çivi Yazıları, İstanbul 2002.
- Mevâhib-i Ledünniye, Şerheden: Mahmud Abdülbaki, Çev. : İhsan Uzungün-gör, Semerkand Yay. , İstanbul 1972.
- Mevlânâ Celaleddin Rumi, Mesnevi, Çev. : Veled İzbudak, I-VI, İstanbul 1991.
- Muhammed b. Ali Şevkanî, Fevaidu'l-Mecmua fi Ehâdisü'l-Mevdûa, Thk. : A. B. Yahya el-Yemanî, Beyrut 1987. s. 348.

⁶⁹ Sadeddin Nüzhet Ergun, Hatayî Divanı-Şah İsmaili Safevi Hayatı ve Nefesleri, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul.

- Müslim, Ebu'l-Hayr el-Kuşeyri, Sahihu Müslim, Thk. : Muhammed Fuad Abdalbaki, I-IV, Beyrut 1983.
- Nesaî, Ahmed b. Şuayb, Sünenü'n-Nesaî, Thk. : Mektebu Tahkiki't-Turasi'l-Arabi, I-VIII+Fihrist, Beyrut 1992.
- Noyan, Bedri, Bektaşîlik-Alevilik Nedir?, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Özmen, İsmail, Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi 1, Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara 1982.
- Özmen, İsmail, Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi 3, Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara 1998.
- Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB. Yay. , İstanbul 1983.
- Riyâzu's-Salihin ve Tercemesi, Mus. : Muhyiddin-i Nevevî, Çev. : Kıvamüddin Burslan-Hasan H. Erdem, DİB. Yay. , 10. Baskı, Ankara tsz.
- Sarıkaya M. , Saffet, "Bektaşî-Alevilerde Bir Dua: Nadı Ali", SDÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 1998, S. 5.
- Soyyer, A. Yılmaz, 19. Yüzyılda Bektaşîlik, Akademi Kitabevi, İzmir 2005.
- Taberani, Süleyman b. Ahmed, el-Mu'cemü'l-Kebir, Th. : Hamdi Abdulmecid Ebu'l-Fadl İbrahim, I-XXV, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut tsz.
- Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, marifet Yay. , İstanbul 1991.
- Üzüm, İlyas, Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik, Horasan Yay. , İstanbul 2002.
- Yıldırım, Ahmet, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, TDV. Yay. , Ankara 2000.
- Yörükân, Yusuf Ziya, "Tahtacılar, Tahtacılar Sırrî Hayat", Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Sene 4, S. 15, 1930.

YENİ BİR ŞAH İSMAİL HATAYÎ DİVANI TAŞKENT/ÖZBEKİSTAN NÜSHASI

Dr. Emek ÜŞENMEZ

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Kısa ömrüne birçok şiir ve deyiş sığdıran Şah İsmail Hatâyî, Oğuz-Türkmen edebî dilinin gelişmesine katkı sağlayan önemli isimlerdendir. Onun şiir ve deyişleri geniş bir coğrafya üzerinde okunmaktadır. Şeyh Safiyüddin Erdebili torunlarından olan Şah İsmail Hatâyî Türkçe söylem ve ifadeleri ile öne çıkmış bir şairdir.

Şah İsmail Hatâyî'nin şiirlerinden oluşan bir divanı da bugünkü Özbekistan Cumhuriyeti'nin başkenti Taşkent'teki Ebu Reyhan Birûnî adlı Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesinde saklanmaktadır. Bu yazıda bu divanın tanıtımı ve tavsifi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şah İsmail Hatâyî, Özbekistan, Hatâyî Divanı, Özbekistan Nüshası

GİRİŞ

Şah İsmail, 1487 yılında Erdebil'de doğmuştur. Babası Safevi tarikatı şeyhi Haydar, annesi Ak-koyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm idi. İsmail, bir yaşındayken babası Şeyh Haydar savaşta öldürülmüş, tarikatın başına önce ağabeyi Sultan Ali daha sonra da kendisi geçmiştir. Akkoyunlularca 4 yıl İstahr kalesinde hapiste tutulmuş, kurtulunca Lâhicân'a sığınmıştır. Sırasıyla Şirvanşahlar ve Akkoyunluları ortadan kaldırarak 1502 yılında 14 yaşında tahta oturmuştur. Şah İsmail 3 yıl içinde Aran, Şirvan, Doğu Anadolu, Azerbaycan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Kirman, Fars ve Horasan'ı ele geçirerek Ortadoğu'da yeni bir Türk devletini kurmuştur. 1510 yılında Türkistan Şibanlıları'nı yenilgiye uğratmış, 1514 yılında ise Çaldıran savaşında Osmanlı'ya yenilmiştir. 1524 yılında 38 yaşındayken geçirdiği iç kanama sonucu ölmüştür.

Şah İsmail, Türkçeye büyük önem vermiş ve devlet genelinde Türk kesimi egemen kılmıştır. Safevilerin dayandığı Türk kesiminin çoğunluğunu Anadolu'dan İran'a göç etmiş Türk boyları oluşturmuştu. Şah İsmail, Abbasiler döneminde doruğa ulaşan Türk Mevalî kimliği ile Horasan kökenli Türk Halk İslam'ını sentezleyen ilk hükümdardır. Onun Hatâyî mahlasıyla Türkçe yazdığı şiirleri, halk ve divan edebiyatı arasında bir köprü oluşturmaktadır. Bıraktığı etki bakımından, onun adı Nesimî, Nevâî, Fuzûlî ve Sâib Tebrizî gibi Genel Türk Edebiyatı'nın büyük şairleri ile bir arada anılmaktadır.

¹Özbekistan Ebu Reyhan El Birûnî Adlı Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi

Adına Özbekistan'da Doğu Bilimi çalışmaları enstitüsü kurulan Ebu Reyhan El Birûnî X. yüzyılın sonları ile XI. Yüzyılın başlarında yaşamış Harezimli meşhur âlimlerdendir. Otuzdan fazla ilim sahasında çalışma yapmış 150'den fazla eser vücuda getirmiştir. Arapça, Farsça, Yunanca, Türkçe, İbranice gibi pek çok dil bilen Ebu Reyhan El Birûnî ve çalışmaları bugün bütün dünyaca kabul görmüş ve onun bazı fikirleri bilim dünyasında kural olarak benimsenmiştir.

Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te bulunan Ebu Reyhan El Birûnî Yazma Eserler Kütüphanesi *Akademik şehir* denilen bölgede bulunmaktadır. Kütüphaneye Ali Şir Nevayi Dil ve Edebiyat Enstitüsü ile aynı yerleşke içerisinde yer almaktadır. Bu enstitü de Özbekistan İlimler Akademisine bağlıdır.

Özbekistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Ebu Reyhan El Birûnî Yazma Eserler Kütüphanesi² 1943 yılında kurulan Özbekistan Devlet Halk Kütüphanesinin³ Doğu Bölümü temelinde kurulmuştur. El Birûnî Yazma Eserler Kütüphanesi 1950 yılına kadar Doğu Elyazmalarını Öğrenme Enstitüsü adı altında bilim dünyasına hizmet etmiştir. 1950 yılından sonra da burada yapılan ilmi çalışmalar-sahalar ve burada bulunan eserler göz önünde tutularak kütüphane Doğu Çalışmaları Enstitüsü adıyla yeniden adlandırılmıştır.

İlk yıllarda enstitüde sadece bir bölüm bulunuyordu. Bu bölümde Doğu elyazmaları hakkında çalışmalar yapılabilirdi. İlerleyen zamanlarda enstitünün bölüm sayısı artırılmıştır. Bu bölümler arasında Tasnifleme, İlmî Öğreniş ve Tasnifleme, Tetkik, Yayına Hazırlayış ve Doğu milletlerinin siyasi, iktisadi ve medeni durumlarını öğrenme, inceleme gibi uzmanlık alanlarını içeren yeni dallar kurulmuştur. Bir başka ifadeyle kütüphanede bulunan yazma eserlerin en iyi şekilde işlenmesi için değişik uzmanlık dalları kurulmuş ve bu yönde çalışmalar başlatılmıştır.

Ebu Reyhan El Birûnî Yazma Eserler Kütüphanesinin asıl bilimsel faaliyeti buradaki elyazmaların⁴ katalog kayıtlarıyla ilgilidir. Çünkü kütüphane katalogunda yer alan yazmalardan anlaşıldığına göre buradaki yazmalar dünyadaki

¹ Kütüphanenin Özbek Türkçesiyle orijinal adı: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik Instituti.

² Bu kütüphane şu anda Ali Şir Nevayi Kütüphanesi adı altında faaliyet göstermekte olup normal bir kütüphanedir. Çok sayıda kitabı -bilhassa Rus dilinde yazılmış olanlar ekseriyettedir- bünyesinde barındıran bu kütüphane, Ali Şir Nevayi Dil ve Edebiyat Enstitüsü ile Ebu Reyhan El Birûnî Yazma Eserler Kütüphanesinin arasında yer alır.

³ Özbek Türkçesinde elyazma "ko'lyazma" olarak adlandırılmaktadır.

⁴ Burada verilen bilgiler kütüphane yönetiminin hazırlamış olduğu tanıtım yaprağından alınmıştır. Eserler hakkında herhangi bir malumat verilmemiştir.

sayılı yazmalar arasında yer almaktadır. Ebu Reyhan El Birûnî Yazma Eserler Kütüphanesinde çalışanlar buranın hazine olduğunu ileri sürmektedirler. Burada saklanan yazmalardan en eski tarihlisi Miladî 9. yüzyıla aittir.⁵ En yeni tarihli yazmalar ise 20. yüzyılın birinci çeyreğine dâhil edilmektedir. Fakat bu bilgiler hiçbir zaman için bilim dünyası için bağlayıcı olmamalıdır. Çünkü kütüphanede bulunan yazmaların çoğunun istinsah kaydı yoktur. Bazı yazmaların kütüphane kayıt bilgilerinde de birçok hata olduğu saptanmıştır. Veya bazı yazmaların kayıt bilgilerinde istinsah tarihleri tahminî olarak verilmiştir.

Ebu Reyhan El Birûnî Yazma Eserler Kütüphanesinde yer alan yazma eserler değişik dillerdedir. Bu diller arasında Türkçe, Özbek Türkçesi, Arapça, Farsça, Tacikçe, Uygur Türkçesi, Urduca, Peştuca, Tatarca, Türkmen Türkçesi, Azeri Türkçesi ve bazı yerel halk dillerini sayabiliriz. Burada Türkçe sözü ile kastedilen Anadolu sahasında yazılmış eserlerin dili, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesidir. Bu dillerde yazılan eserler Orta Çağ ve sonrası dönemlere ait olup, yazmalar muhteva olarak tarih, edebiyat, dil, felsefe, coğrafya, tıp, astronomi, halk hekimliği, müzik, matematik, madencilik ve benzeri bilim dallarını içermektedir.

Ebu Reyhan El Birûnî Yazma Eserler Kütüphanesinde bugün için 25621 cilt yazma eser bulunmaktadır. Bazı risaleler tek cilt altında toplanmıştır. Taş basma ve diğer ciltli yazmalar dâhil Kütüphanede toplam 39300 cilt eser bulunmaktadır. Bu eserler Orta Asya ve Doğu memleketleri “Türkiye, İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Çin ve Arap” memleketlerinin hem kendi hem de birbirleriyle olan münasebetleri hakkında siyasi, iktisadi medeni, diplomatik vs. bilgiler vermektedir.

Şah İsmail Külliyyatı’nın Yazmaları

Bugüne kadar Şah İsmail eserlerinin ele geçmiş en eski nüshası şairin ölümünden 11 yıl sonra hattat Mahmud Nişâburî tarafından kopya edilen yazmasıdır. Yani Şah İsmail’in bizzat kendi döneminde toplanmış tam bir külliyyatına rastlanmamıştır. Bu eserlerinin şairin kendi döneminde düzenlenmedi anlamında değil, kaybolduğu anlamına gelmektedir. Hazırda dünyanın 10’dan fazla kütüphanesinde yazmaları bulunan Şah İsmail eserlerinin kendince bazı yazım ve tarih farkları bulunmaktadır. Yine çeşitli ülkelerde şairin eserlerinin defalarca yayınlanmış olmasına rağmen en güvenilir baskısı aslen İran Türklerinden olan Turhan Genceî tarafından gerçekleştirilmiştir. Ama Turhan Genceî’nin hazırladığı metin de en eski yazmaya dayanmamaktadır. Şah İsmail Hatâyî’nin yazmaları yazılış tarihine göre aşağıdaki kütüphanelerde korunmaktadır:

⁵ Şah İsmail Hataî Külliyyatı, (hazl. Babek Cavanşir, Ekber N. Necef), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.

1. Özbekistan Bilimler Akademisi Doğubilimleri Enstitüsü Yazması: Şah İsmail eserlerinin en eski nüshası burada korunmaktadır. Yazma, Safevî saray hattatlarından Şah Mahmud el-Nişâburî tarafından h. 942'de (1535) kopya edilmiştir. Yazma nesihle yazılmış olup 86 varaktan oluşmaktadır. Buraya mü-nacat, naât, mehdiye, 12 kaside, 248 gazel ve 1 rubâî dâhil edilmiştir. Yazmadan anlaşılan şu ki Nişâburî bunu aslına sadık kalarak gerçekleştirmiştir.⁶

Bu yazmanın en önemli özelliği dönemin Türkçesinin yapısını aydınlatılması bakımından bazı hususlar içermektedir. Bu yazmadan anlaşılan şu ki Şah İsmail döneminde İran ve Azerbaycan sahasının Türkçesi ile Anadolu Türkçesi arasında henüz kesin farklılaşmalar oluşmamıştır. Nitekim bu yazmada Türkçedeki “k” – “g” dönüşümünün henüz gerçekleşmediği görülürken bazı kelimelerde birincil özelliklerini korumuşlardır. Bu şu anlama gelmektedir, eğer ileride bir Şah İsmail Hatâyî yapıtlarının dilbilgisel incelenmesi yapılacaksa kesinlikle Taşkent Nüshası ölçü alınmalıdır.

2. Paris Millet Kütüphanesi Yazması (I):

Kayıt Numarası: 1357/83

Varak: 84/11

Tarih: 1541

Yazı tipi: Nestalik

3. Paris Millet Kütüphanesi Yazması (II):

Kayıt Numarası: 995/64

Varak: 64/13

Tarih: XVII. asır başları

Yazma içerisinde 205 gazel ve 1 adet Farsça gazelin yanı sıra Nasihatnâme yer almaktadır.

4. Britanya Müzesi Yazması:

Kayıt Numarası: 3380

Varak: 86

Tarih: -

Yazma içerisinde 225 gazel, 10 rubâî ve Nasihatnâme yer almaktadır.

5. İran Millî Müzesi Yazması:

Kayıt Numarası: ---

Varak:

Tarih: 1613

Yazı tipi: Nestalik

Müstenih: Eyşi

⁶ Mustafa Tatcı, Cemal Kurnaz, *Tasavvufî Gelenekte Miyârlar ve Karabaş-ı Velî'nin Miyârı*, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001, s. 15, 16.

6. Erdebil Darü'l-İrşâd Yazması:

Kayıt Numarası:

Varak: 86

Tarih: 1245 H

Müstenih: Murtazakulu

Yazma içerisinde 289 gazel ve Nasihatnâme yer almaktadır.

7. Vatikan Apostol Kütüphanesi Yazması:

Kayıt Numarası: 221

Varak: ---

Tarih: XVII. yüzyıl

Yazma içerisinde 16 kaside ve 160 gazel bulunmaktadır.

8. Mezar-i Şerif Bahtar Müzesi Yazması:

Kayıt Numarası: ---

Varak: 101

Tarih: 17. Yüzyıl başları

Müstensih: Mir İmadeddin Kazvinî

Hatâyî Divanlarının en kapsamlısı olarak bilinmektedir.

9. İstanbul Millet Kütüphanesi Yazması:

Kayıt Numarası: 131

Varak: 33

Tarih: ---

10. Berlin Kitaplığı Doğu Yazmaları Bölümü Nüshası:

Kayıt Numarası: 209

Varak: ---

Tarih: 1077 H

Yazma toplam 34 gazelden müteşekkildir.

11. Tahran Yazması:

Kayıt Numarası:

Varak:

Tarih: 1088 H

Müstensih: Hattat Nurettin İsfahanî

12. Tebriz Sultan el-Gura-yi Kitaplığı Yazması:

Kayıt Numarası: ---

Varak: ---

Tarih: 1545

Bu nüsha diğer nüshalarda yer almayan şiirlere yer vermesi bakımından önemlidir. Dehname ve Nasihatnâme de yazma içinde yer almaktadır.

13. Tebriz Millî Kütüphanesi Yazması:

Kayıt Numarası:

Varak: 99/18

Tarih: 1237 H

Yazı tipi: Nestalik

14. Azerbaycan Yazmalar Fonu:

Kayıt Numarası:

Varak:

Tarih: 17. yüzyıl

Azerbaycan'da (Bakü) yapılan Hatâyî divanı çalışmaları bu nüshaya dayanmaktadır.

Hüsn-i ruh-sârun kim oldı cân u dil hayrân ana,
Vade-yi dör-i kemerni tapşurur dörân ana.

Çün senün hüsnün misâli Yûsuf-i Kenânî'dür,
Yüzünü her kim ki sevmez yokdurur î mân ana.

Âteş-i eşkünde ey hûn-hâre gözlü dil-berüm,
Öyle yanmışdur bu bagrum yokdurur dermân ana.

Gül yanagun dil-berâ bes tâze terdür her zamân,
Kanlu yaşımdan töker her dem gözüm bârân ana.

Zülmet-i zülfünde könli bu Hetâ'i hastanun,
Hızr'a benzer kim görünmez çeşme-yi hayvân ana.

5

Cânâ könülde hem-dem olan gamdurur mana,
Gör kim, ferâg evinde ne hem-demdurur mana.

Ancak yüzün görende senün cân degül melûl,
Zülfün kimi könül dakı ber-hemdurur mana.

Dil teşne bolsa vâdî-yi hicründe gam yemen,
Lalün zulâlî, çeşme-yi Zemzem'durur mana.

Neyçün severdi hasta-dil, ey bî-vefâ seni,
Bu çok belâ ki, hicrün eder kemdurur mana.

Miskîn Hatâî vasl ile yüz il yaşar mudâm,
Ol ömr kim zamânede bir demdurur mana.

9

Ruşen yüzün ki zülfün olupdur nikâb ana,
Nisbetdür ebr içinde meh ü âftâb ana.

Eşkûn senün ki mahzen-i genc-i ilâhîdür,
Andandurur ki mesken olupdur herâb ana.

Eşkûn nedür cahânda senün ey perî sıfat!
Hayrândurur felekde gezen mâh-itâb ana.

Uyhuda gözlerim nece görsün cemâlinı,
Eşkünde çünkü gelmedi bir zerre hâb ana

Âşıkdurur yanagına zülfün Hatâ'î tek
Andan düşer bu vech ile bu pîç ü tâb ana

18

Cân olmaz ise, sen teki cânân yeter mana,
Vaslun bu hasta könlüme dermân yeter mana.

Hicrûn cefâsı eyle yahupdur bu könlümi,
Her şeb kapunda, nâle vü efgân yeter mana.

Zülmât içinde âb-i hayât istemez könül,
Lalün, zulâlî çeşme-yi hayvân yeter mana.

Zâhid! Kovar isen meni mey-hâneden bu gün!
Rûz-i ezelde yâr ile peymân yeter mana.

Gerçi, Hatâî getdi elünden vusâl-i dost,
Her dem hayâl-i dîdede mehmân yeter mana.

19

Dünyâ yüzünde ol yüzi mâhum yeter mana,
Her dem gaminde nâle vü âhum yeter mana.

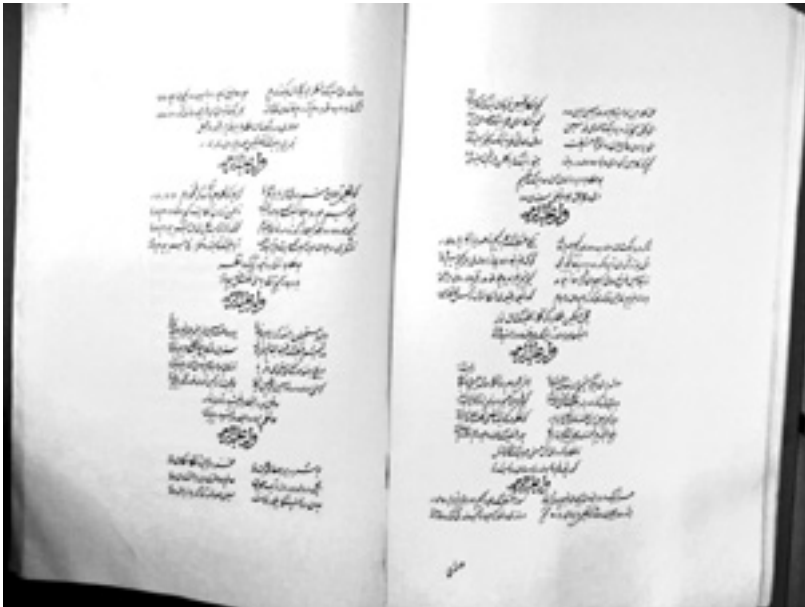
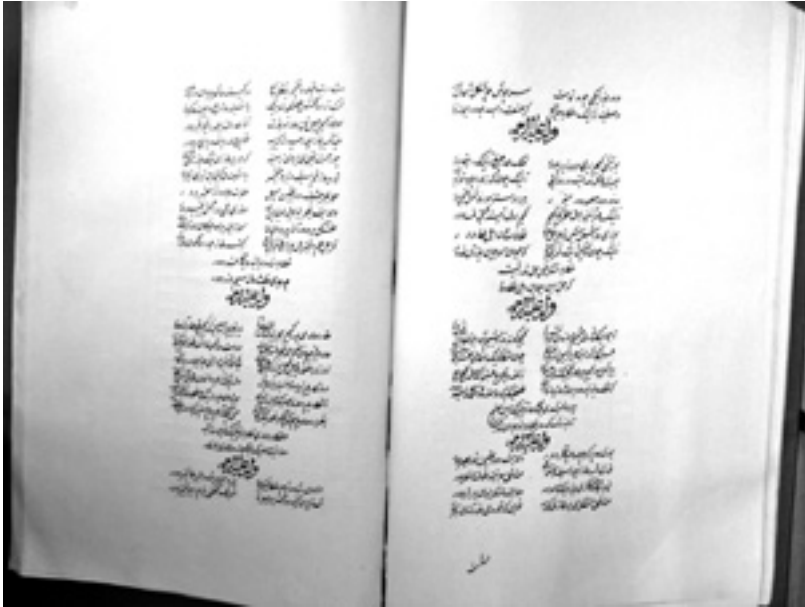
İsbât kılmışam ruh-i zerd, eşk-i surhumı,
Devî-yi eşke böyle guvâhum yeter mana.

Âlem halâ'iki mana cümle hasûd ola,
Ol âstânun iti penâhum yeter mana.

Zâhid ögünme tâle i sedem deyüp yüküş
Sen var işüne, beht-i siyâhum yeter mana.

Kesme ümîd, rahmet-i hakdan Hatâ'î sen,
Cümle hatâda, lütf-i ilâhum yeter mana.

KAYNAKÇA

- Doerfer G, “İran’daki Türk Dilleri” TDAYB, 1969, s. 8.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, Hatayî Divanı-Şah İsmaili Safevi Hayatı ve Nefesleri, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul.
- GENCEİ, Turhan, Şah İsmail Hatai, Napoli 1959.
- HİNZ, Walter, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, çev. T. Bıyıkoglu, Ankara 1992.
- Semenov, A. A. (1957), Sobranie vostochnih rukopisey, Akademi Nauuk Uzbekskoy, SSSR, IV, Taşkent.
- Sümer, Faruk, Safevi Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1992.
- Şah İsmail Hata’î Külliyyatı, (hazl. Babek Cavanşir, Ekber N. Necef), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.

DOKUZUNCU OTURUM

Oturum Başkanı: Yrd. Doç. Dr. Habib AKDOĞAN

Doç. Dr. Hüseyin ÖZCAN

Hacı Bektaş Veli'de Dervişin Nitelikleri

Dr. Mark SOILEAU

Vilayetname'nin Dünyası, Hacı Bektaş'ın Mirası

Öğr. Gör. Salih GÜLERER

Kolu Açık Hacım Sultan ve Hacım Sultan Menâkıbnâmesindeki
Tasavvufî Unsurlar

HACI BEKTAŞ VELİ'DE DERVİŞİN NİTELİKLERİ

Doç. Dr. Hüseyin ÖZCAN

Fatih Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Öğretim Üyesi

ÖZET

Hacı Bektaş Veli, 13. Yüzyılda bir takım siyasi ve sosyal çalkantıların hüküm sürdüğü Anadolu'da "gelin canlar bir olalım", "bir olalım, iri olalım, diri olalım" çağrılarıyla ayrılıkların getireceği olumsuzluklara dikkat çekerek herkesi birlik ve beraberliğe davet etmiş, "ilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" mesajıyla cehaletin kötülüğüne vurgu yapmış, "eline, diline, beline sahip ol" nasihatleriyle toplumda huzur, güven ve barış ortamı oluşmasına katkı sağlamıştır.

Hacı Bektaş Veli'yi daha iyi anlamak için öncelikle onun eserlerini incelemek gerekir. Tasavvuf kültüründe yaygın olan, müşşidin müridleriyle yaptığı sohbetlerden oluşturulan eserleri, onun fikirlerini doğrudan yansıtan asıl kaynaklardır. Daha sonra oluşturulan âdâb ve erkân kitapları da tarikatın uygulamaları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Çalışmada elimizdeki iki erkânâmeden hareketle dervişe yüklenen mana, dervişin nitelikleri, derviş özelinde insanda beklenen tavır ve davranışlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Hacı Bektaş Veli'nin İngiltere'de tespit ettiğimiz kayıp kitabı Hadis-i Erbaîn Şerhi'nde dervişin özellikleri ile ilgili seçilmiş hadisler önemli ve orijinal bir kaynak olması açısından öncelikle ele alınacaktır. Sonuçta Hacı Bektaş Veli'nin beklentileri ve sufilik yoluyla eğitimini tamamlayacak ideal insan tipolojisi üzerine tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Derviş, Bektâşîlik, Erkân, Hacı Bektaş Veli

GİRİŞ

Tasavvuf istılahında 'sûfilerin uydukları ve uyguladıkları kurallara "âdâb-ı sofıyye", tarikât ehlinin gözetdiği ve dikkate aldığı kurallara 'âdâb-ı tarikât', 'erkân', 'erkânâme' veya âdâb' denir. Tasavvufta her müridin yol haritasını belirleyen farklı hallerde uyması gereken bir takım kurallar -erkân- vardır.

Sûfiler, bağılı bulundukları tarikâtın kurallarına uygun olarak yaşarlar. Bu kurallar bütünü o tarikâtın âdâb ve erkânını oluşturur. "İslâm mistiklerinin toplum içinde uygulamaları ile ilgili hususlar "âdâb-ı sûfiyye, erkânâme yahut mi'yar-ı tarikât" denilen eserlerle anlatıla gelmiştir. "Âdâbu'l-mürîdîn, İrşâdü'l-mürîdîn, Âdâbu's-seniyye, Sünen-i meşâyihü Halvetiyye, Behçetü's-seniyye, Dürretü'l-esrar ve Kenzü'l-feyz gibi sûfi literatürde örnekleri olan âdâb kitaplarında yer alan konular tasavvuf klasiklerinde de ele alınıp işlendiği gibi yine tasavvuf klasiği kabul edilen Risale-i Kuşeyri, Keşfu'l-Mahcûb, el-Lumâ, Cevâmîü Âdâbi's-Sûfiyye, Avârifü'l-Maarif, Taarruf gibi daha ziyade istılahât-ı sûfiyye veya Tabakât-ı sûfiyye denilen eserlerin bünyesinde de belli başlıklar altında kısmen veya geniş olarak ele alınmaktadır. Âdâba dair hususlar daha

sonraki dönemlerde bilhassa Türk sûfileri tarafından mi'yar-ı tarîkât, âdâb-ı tarîkât, hurde-i tarîkât, tarîkât-nâme, usul-i tarîkât, erkân-nâme gibi isimlerle çeşitli manzum veya mensur eserlerde toplanmıştır. Tarîkât pîrleri, sonra gelen müceddit, mürşit veya halifeler tarafından yazılan, yazdırılan veya derlettirilen bu gibi eserlerin, tasavvuf tarihi incelendiğinde sayı itibarıyla hayli çok olduğu görülecektir. "¹

Bu şekilde Bektâşî Âdâb ve Erkânıyla doğrudan ilgili olarak te'lif edilmiş yazma eserler bulunmaktadır. Eserlerden dokuz tanesi Hacıbektaş İlçe Kütüphanesi'ndedir. Tespit edebildiğimiz âdâb ve erkâna ait eserlere şu isimler verilmiştir: Âdâb ve Erkân-ı Bektâşîyye, Âdâb-ı Tarîkât-ı Bektâşîyye, Bektaşî İnancına Ait Bir Risale, Bektâşî Tarîkâtine Ait Usûl, Âdâb, Âyinler Mecmuası, Bektâşî Tarîkâtinin Erkânı hakkında Risale, Erkân-ı Bektâşîyye Risalesi, Erkânı Bektâşîyyeye Aid Mecmua, Silsilenâme-i Tarîkât-nâme-i Bektâşîyye.

Bektâşî tarikatında tarikatın pîri Hacı Bektaş Velî'dir. Tarikatın alt yapısını o oluşturmuştur. Onun "Dört Kapı Kırk Makam" adıyla oluşturduğu bu sistem tarikatın seyr-i sülûkudur.

"Kaygusuz Abdâl Bektâşî erkân-nâmesi üzerinde düzenlemeler yapar. Bektâşîliğin ilk erkân-nâmesini yazan o olur. Böylece Bektâşî tarikatının ilk tüzük yapıcısı Kaygusuz Abdâl'dır. Balım Sultan ise bu erkân-nâmeyi sonradan geliştirmiştir ve kurumlaştırmıştır. "²

Tarîkâtın erkânı, tarîkâtın sistemini oluşturan düzeni sağlayan kurallardır. "Erkân-nâmeler çeşitli toplumsal olaylar sırasında (doğum, ölüm, sünnet, evlenme, vb. gibi) kurum mensuplarının "nasip alma" (kuruma kabul edilme), "dervişlik, babalık, halifebabalık, dedebabalık" gibi görev alma durumlarında bireylerin görev ve yükümlülüklerini göstermenin yanı sıra bazı akitleşme (söz verme)leri de içererek bireyin davranışlarına yön verecektir. "³

Erkân-nâmelerin muhtevasıyla ilgili olarak Gölpınarlı'nın tespitleri şu şekildedir:

"Bektâşîliğe giriş törenini anlatan, muayyen işlerin yapılmasında okunması adet olan tercemanları, çekilmesi icap eden gülbankları ihtiva eden ve "Erkân-nâme" denen mecmuaların bazılarında, Şia-yı İmamîyye (Câferîyye) göre "Usûlî'd-dîn, Furûu'd-dîn" denen inanç ve ibadet, bazı eksikleri olmakla beraber izah edilmekte "muhabbet meclisi"nden, "dem"den hiç bahsolunmamaktadır." ⁴

¹ Belkıs Temren, *Bektâşîliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 67.

² Temren: a.g.e., s. 109.

³ Ali Alparslan, *Abdülbaki Gölpınarlı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 104.

⁴ Sırrı Rıfâî Alevî, Şeyh Ahmed Bedreddin Bektâşî Tarikatına Aid usûl Âdâb ve Âyinler Mecmuası, h.1244, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ. Hakkı, Nu:1243,v.28b.

Bektâşî âdâb ve erkân mecmualarında tarikatla ilgili konuyla doğrudan ilgili kavramlar ayet ve hadislerle açıklanır. Zaman zaman manzum bölümlerin de yer aldığı erkânâmelerde yer yer edebî söyleyişler görülür. Ayrıca tarikatın ulularının şiir ve sözlerinden örnekler verilir. Zaman zaman diğer tasavvuf büyüklerinin sözleri de erkânâmelerde yer alır.

Erkânâmelerde muhatap yol ehli olan dervişlerdir. Bazen doğrudan ‘derviş’ hitabıyla bazen de benzer ifadelerle tarikat mensuplarına tavsiye ve telkinlerde bulunmaktadır. Kökeni Farsça olan derviş kelimesinin sözlük anlamı ‘fakir’dir. Tasavvuf ehlinin maddiyattan uzak sade bir hayat tercih etmesi sebebiyle derviş ismi bu zümre için kullanılmaya başlanmıştır.

Tasavvuf, mensuplarını Allah’a yaklaştırmayı gaye edinen bir anlayıştır. Bu anlayışın kurumsallaşmış şekli olan tarikatlar ise bir mektep hüviyetindedir. Tarikata ait erkânâmeler ise mensupların tabi olacağı eğitim programları, müfredat konumundadır.

Erkânâmelerde dervişlerin uyacağı kurallar; tavsiyeler, yasaklar, telkinler yer almaktadır. Özelde derviş için yapılan bu tavsiyeler genelde herkesin uyması gereken ideal insan olmanın reçetesidir.

Çalışmamızda iki ayrı erkânâmeden seçtiğimiz bazı bölümlerle Bektâşî anlayışında dervişin olması gereken bazı niteliklerini göstermeye çalışacağız. Erkânâmede dervişin nitelikleri ‘derviş kimdir?’ sorusunun ardından şu şekilde sıralanmaktadır:

“Derviş kimdir? Derviş oldur ki varlığından yok ola, eğer cümle âlem garka var, hiç vecihle derdi olmaya. Derviş kimdir? Cevap: Varlığından geçip yok menziline gire ve bir anda cümle âlem yok olsa zerre kadar derdi olmaya ve derûnunu depretmeye.”⁵ Dervişliğin esası kelimenin de anlamına uygun olarak varlıktan yokluğa geçiştir. Benliğin eritilmesi, dünyevi dertlerden etkilenmemesi tam teslim halidir. Erkânâmenin devamında dervişin nitelikleri şu şekilde sayılmaya devam edilmektedir:

“Dervişliğin başı nedir ve ayağı nedir? Cevap: İhlâstır yani her nefis üzerine bend ise ve her ne hizmet edersen varlık getirmeyerek ve imtinan etmeyerek ol nefsi ve hizmeti sırrına getirmektir. Ayağı, varlığı terk edip, yokluk ile dâima makam hizmetinde olmaktır.”⁶ (30a)

Burada varlıktan, benlikten arınmaya vurgu yapılarak işlenen amelin ihlasla değer kazanacağına işaret edilmektedir.

⁵ a.g.e.,v.30a.

⁶ a.g.e.,v.31b.

Derviş kelimesini oluşturan Arap harflerine değişik anlamlar yüklenerek de dervişin nitelikleri özetlenmiştir:

"Derviş lafzı beş harftir. Mânâsı ve rumuzu nedir? Cevap: Dervişin dalı, dert ehli olup cismi Hudâ korkusundan zaif ve yüzü sarı olmaya işaretler. Ve, râ'sı, her ne işlersen Allah için işleyip riya etmemeye işaretler. Vav'ı ve râ'sı yani akra-baları ve dostları terk edip Hak kelâmından gayri kelâm söylemeyip ve düşün-meyip daima Allah'ı zikretmektir. Ve ya'sı, cümle halka yaman sanmamaya işaretler. Ve şın'ı aşk-ı Hak'la daima şâd olmaya işaretler. ⁷"

Tarikata girişte dervişin nitelikleri aday kişiye (tâlib) aktarılarak onun psikolo-jik hazırlığı yapılmaktadır. Bir sonraki aşamada derviş, adım adım ilerleyerek ideal insan olma (insan-ı kamil) olma yolunun merdivenlerini tırmanmaya başlar:

"İmdi tâcın terkleri on iki olmak oldu ki tâc sahibi olan kimse ol on iki yara-maz huyları terk edip onun mukâbili her birinin yerine melekîyet sıfatlarından birini getirip tahsil-i kemâl etmesine işaretler. İbtida evvel, on iki yaramaz sıfattan biri cehildir. Bir sâlikin lazımdır ki cahillîğe sebep olan nesneleri terk eyleyip ol sıfat-ı hamîdeden, cahillik mukâbili 'ilimdir, yerine onu tahsil eyleyip getire kâle'llâhü Teâlâ şehida'llâhu ennehû lâ ilâhe illâ hüve ve'l-melâiketü ve ulü'l-ilmi kâimen bi'l- kısı⁸ ve kâle'llâhü Teâlâ Hel yestevî'llezîne ya'lemûne ve'llezîne lâ ya'lemûn⁹ ve kale Resulu'llahi aleyhisselam Te'alleme'l ilme mine'l mehdî ile'llahdi¹⁰ ve kezâ kâle aleyhi'sselam utlubü'l ilme velev bissîn¹¹ ve keza" kâle aleyhi'sselam El ulemâû verasetü'l-enbiya. ¹² İkincisi ma'siyettir yani Allahû Teâlâ'ya ve Resûl'üne âsi olmaktır ne'üzü bi'llâh-i Teâlâ her sâlike lazımdır ki günahları terk edip onun mukâbili sıfat-ı hamîdeden (28b) tâatdır. Onu tahsil edip Hak Teâlâ ve Resûl'üne mutî ve munkâd olmaktır. Kâle'llâhü Teâlâ Etü'llahe ve etü'r-resûle ve ulül emri minküm. ¹³ Üçüncüsü Hevâ-yı nefstir. Her sâlike lazımdır ki nefsi öldürüp hevâları kesip terk eyleye. Onun mukâbili tevbe-i istiğfardır. Ve kale'llâhü Teâlâ ve emmâ men hâfe makâme Rabbihi ve

⁷ "Allah'tan başka tanrı bulunmadığına şahit bizzat Allah'tır. Bütün melekler, Hak ve adalatten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, Azîz ve Hakîm Allah'tan başka tanrı olmadığına şahittir-ler" Ali İmran, 3/18.

⁸ "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu " Zümer, 39/9.

⁹ Metnin anlamı şu şekildedir: İlmi, beşikten mezara kadar tahsil ediniz. Ancak kaynaklarda geçen rivayet ve anlamı aşağıdaki gibidir: Beşikten mezara kadar ilim talep ediniz.

¹⁰ Metnin anlamı şu şekildedir: İlim, Çin'de de olsa, tahsil et(mek için yollar aray)ınız. Ancak kaynaklarda geçen rivayetin anlamı aşağıdaki gibidir: İlim, Çin'de de olsa, tahsil et(mek için yollar arayınız).

¹¹ Metnin anlamı şu şekildedir: Alimler, Peygamberlerin vârisleridir. Ancak kaynaklarda geçen rivayetin anlamı aşağıdaki gibidir: Alimler, Peygamberlerin vârisleridir.

¹² "Allah'a itaat edin Resûl'üne ve sizden olan ulü'l-emre de itaat edin "Nisâ, 4/59.

¹³ "Ama kim Rabbinin divanında durmaktan korkarsa ve nefsini hevâ ve hevese uymaktan dizgin-lerse onun varacağı yerde cennettir olsa olsa. "Nâziât, 79/40, 41.

nehen Nefse ani'l-hevâ feinne'l-cennete hiye'l-me'vâ¹⁴ Dördüncüsü gaflettir. Bir sâlik lazımdır ki cümle halinde gafletlerini terk eyleye onun mukâbili zikru'llahtır. Daima Hak Teâlâ hazretlerini zikretmektir. Kale'llahü Teâlâ üzkuru'llahe zikren kesîra¹⁵ Beşincisi tamâdır. Onun mukâbili kanaattir. Kâle Resûlullah Salla'llahü aleyhi vese'llem El kanaatü kenzün lâ yefnâ" bir dahi "azze men kânaa zelle men tamaa¹⁶ Altıncısı, muhabbet-i dünyadır. Yani ehl-i dünya kapısına dünya için varmaktır. Onun mukâbili tevekküldür. Dünya muhabbetini terk edip yerine muhabbetu'llah ve muhabbet-i Resûl'ü getirip Hakk'a tevekküldür. Kale'llahü teâlâ ve men yetevakkel ale'llâhi fe hüve hasbühü.¹⁷ Yedincisi arzu ve hevestir yani dünya mertebelerinden yüce mertebe istemektir. Onun mukâbili zühddür. Lazımdır ki büyüklük muhabbetini zâhidlik eyleye. Kale aleyhisselam ahiru ma harace mines-sıddıkîne hubbu'l-câh¹⁸ Sekizincisi şehvettir. Onun mukâbili takvâdır. Kalellahü Teâlâ İnne ekremeküm inda'llâhi etkâküm.¹⁹ Dokuzuncusu kibirdir, onun mukâbili tevâzudur. Kibri terk edip tevâzu sahibi ola. Onuncusu cevrdır. Yani ehl-i imâna cevri ü cefâ ve zarar etmektir. Onun mukâbili nefydir. Kalellahü Teâlâ Ve'l kâzımîne'l gayze ve'l âfine ani'nnâsi²⁰ ve kale aleyhi'sselam Hayrûnnâsi men yenfau'nnase şerru'n-nâsi men yefirra'nnâse²¹ ve kâle men lâ yerhamü'nnase lâ yerhamühüllâhu²² Onbirinci bahl ve aceledir, Onun mukâbili cömertliktir. Hasisliği ve acele etmeği terk edip cömertlik (ede) ve sabreyleye. El musavvir kale'llâhu Teâlâ: İnnemâ yüveffe's-sâbirüne ecrahüm bigayri hisâb²³ ve

¹⁴ "Allah'ı çok zikredin O'nu sık sık anın." Ahzâb, 33/41.

¹⁵ Metnin anlamı şu şekildedir: Kanaat, tükenmez bir hazinedir. Ancak kaynaklarda geçen rivayet ve anlamı aşağıdaki gibidir: Kanaat, tükenmez bir hazinedir.

¹⁶ "Allah'a dayanıp güvenene Allah kâfidir." Talâk, 65/3

¹⁷ Metnin anlamı şu şekildedir: (Peygamberlikten sonra gelen) Sıddikiyet makamını ihraz edenlerden bile en son silinecek duygu, makam sevgisidir. Ancak kaynaklarda geçen rivayet ve anlamı aşağıdaki gibidir: (Peygamberlikten sonra gelen) Sıddikiyet makamını ihraz edenlerin gönlünden bile en son silinecek duygu, makam sevgisidir. Bu söz, hadis olarak nakledilmemektedir.

¹⁸ "Allah'ın nazarında en değerli en üstün olanınız içinizden takvâda (Allah'ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olanıdır. Hucurat, 49/13.

¹⁹ "O müttakiler ki kızdıklarında öfkelerini yutar insanların kusurlarını affederler." Ali İmran, 3/134.

²⁰ Metnin anlamı şu şekildedir: İnsanların en hayırlısı, onlara bir faydası dokunandır. İnsanların en şerlisi de, onlardan kaçmak suretiyle aralarına karışmayan ve onlara bir faydası dokunmayan kimsedir. Ancak kaynaklarda geçen rivayet ve anlamı aşağıdaki gibidir: İnsanların en hayırlısı, onlara bir faydası dokunan kimse (onlar için faydalı olan)dir. Belirtilen metin şu şekilde de nakledilmektedir. İnsanların en hayırlısı, onlara en fazla faydalı olan kimsedir.

²¹ İnsanlara merhamet etmeye Allah da merhamet etmez.

²² "Hak yolunda sabredenlerdir ki ücretleri hesapsız bir tarzda ödenir." Zümer, 39/10.

²³ Metnin anlamı şu şekildedir: İman, iki kısımdan müteşekkildir: Birinci kısım 'sabır', ikinci kısım ise 'şükür'dür. Ancak kaynaklarda geçen rivayet ve anlamı aşağıdaki gibidir: İman, iki yarım'dan müteşekkildir. Bir yarısı 'şükür', diğer yarısı ise 'sabır'dır. Bazı kaynaklarda da şu şekilde: İman, iki yarım'dan müteşekkildir. Bir yarısı 'sabretme' duygusunda, diğer yarısı ise 'şükretme'de gizlidir.

kâle aleyhi'sselam "el'imânü nisfün nısfün es-sabru ve nısfün eş-şükrü."²⁴ Ve kâle aleyhisselam Lâ yectemeu'shah el imânu fi kalbi'l-mü'minine ebeden zikren²⁵ kale's-sabru miftahül ferec²⁶ Onikinci kazâullahdan yüz çevirmektir. Onun mukâbili teslimdir. Lazımdır ki kazâullah geldikçe yüzünü çevirmeyip vesveseleri terk eyleye, kazaya rıza (göstere), belâya sabr (ede) ve nimete şükr eyleye. Kâle'llâhü Teâlâ "Radiya'llahü anhüm ve radû anh"²⁷ ve kale'llâhü Teâlâ veş-kürûli velâ tekfurûn²⁸ ve kâle'llâhü Teâlâ vele neblüve'nneküm bişey'in mine'l havfi ve'l cûi ve naksin mine'l emvâli ve'l enfüsi ve's semerât. Vebe'sşiri's-sâbirîn. Ellezine izê esâbethüm musîbetü'n kâlû innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn²⁹

³⁰Erkânâmede geçen oniki yaramaz sıfat ve onun yerine dervişlerin sahip olması gereken oniki haslet ayet ve hadisler referans verilerek sunulmuştur. Burada dikkat çeken metot kişilerdeki olumsuz hasletlerin, hangi olumlu huylar kazanılarak giderileceği belirtilmiş, dervişin motivasyonunu sağlaması açısından konuyla ilgili ayet ve hadislerden seçmeler verilmiştir.

Tarikata giren derviş burada ifade edilen olumsuz duygulardan arındıktan sonra tarikata girmenin ve bir mertebenin sembolü olarak tac giymeye hak kazanacaktır. Kişinin aşama kaydetmesiyle birlikte sorumlulukları da paralel olarak artmaktadır:

"İmdi mâlum ola ki bu on iki yaramaz sıfatları terk edip ve on iki güzel sıfatları tahsil eyleye. (O zaman) Tâc giymeye müstehak olur: Velâ ilahe illâ'llah kelimesi on iki huruftur. Muhammedün Resulu'llah kelimesi dahi on ikidir. Tâc giyen kimsenin üzerine lazımdır ki kelime-i tevhidi dilinden düşürmeye. Daima zikru'llahtan hâlî olmaya. Hakk'ın zikri, dilinden ve kalbinden yol bulup zikri-

²⁴ Metnin anlamı şu şekildedir: Bir mü'minin gönlünde, cimrilik ile iman kesinlikle bir arada bulunmaz. Ancak kaynaklarda geçen rivayet ve anlamı aşağıdaki gibidir: Bir mü'minin gönlünde, cimrilik ile iman kesinlikle bir arada bulunmaz. (Biri varsa, diğeri yoktur.) Bazı rivayetlerde ise az bir farklılıkla şu şekildedir: Bir kulun gönlünde, cimrilik ile iman kesinlikle bir arada bulunmaz. (Biri varsa, diğeri yoktur.)

²⁵ Sabretmek, sıkıntıdan kurtulmanın anahtarıdır. Ancak kaynaklarda geçen rivayet ve anlamı aşağıdaki gibidir Sabretmek, sıkıntıdan kurtulmanın anahtarıdır.

²⁶ "Allah onlardan razı onlar da Allah'tan razı oldular." Tevbe, 9/100.

²⁷ "Şükredin bana sakın nankörlük etmeyin " Bakara, 2/152.

²⁸ "Biz mutlaka sizi biraz korku ile biraz açlık ile yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz. Sen sabredenleri müjdele ! Sabırlılar o kimselerdir ki başlarına musibet geldiğinde " biz Allah'a aidiz ve vakti geldiğinde elbette O'na döneceğiz" derler." Bakara, 2/155, 156.

²⁹ Sırrî Rifâi Alevî, Şeyh Ahmed Bedreddin Bektâşî Tarikatına Aid usûl Âdâb ve Âyinler Mecmuası, h.1244, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ. Hakkı, Nu:1243, v.28a-29b.

³⁰ Sırrî Rifâi Alevî, Şeyh Ahmed Bedreddin, a.g.e., v. 29b.

kalbî makamına vasıl olasın. Tâca kemâliyle müstehak ola ve on iki terkli tâc giyenlerin sırrı Hakk'ın zikr-i kalbî makamına erişip vâsıl olduklarına işarettir. ”³¹

Erkânname'de bir başka aşamada tarikatın hükümleri olarak dervişten beklenenler şöyle sıralanmaktadır:

“Sual; tarikat ahkâmı kaçır? Altıdır; Tevbe, Teslim, Pâk olmak, Bâtını ma'mûr olmak, Kânaat, İzzet. Sual: Yine tarikatın ahkâmı kaçır? Cevap: Altıdır; Mârifet, Cömertlik Bağlanmak. Yani gerek dervişlikte ve gerek hizmette sıdk ile o hizmeti yerine getirmek. Sıdk. Yani yalân söymeyip sâdık olmak. Tefekkürdür. Yani her işte fikri ziyade ola Tevekküldür. Erkân-ı tarikat altıdır: İlimdir, Sabırdır, Kanaattır, Rızâdır, Tefekkürdür Tevekküldür. İhlas-ı tarikat altıdır: Birincisi; Hayırdır. Yani hayır iş işlemeye sa'y etmeli. İkincisi; Zikirdir. Yani daima Allah Zü'l-Celâl'i zikretmektir. Üçüncüsü; Terk-i arzudur. Yani dünya arzularını terk etmektir. Dördüncüsü; Terk-i hevâdır. Yani nefsin haz ettiği şeyleri terk etmektir. Beşincisi; Korkudur. Yani daima Allah Teâlâ'nın rızası olmadığı nesnelerden korkmaktır. Altıncısı; Şevktir. Yani daima Allah Teâlâ ve Resul'ü ile İmam Ali şevkinde olmaktır. ”³²

Dervişin nitelikleriyle ilgili hususlar sayılırken tavsiye ya da yasakların oniki sayısınca olması dikkat çekmektedir. Bu formel sayı muhtemelen Bektaşî tarikatınca da kutsal kabul edilen oniki imama izafeten tercih edilmektedir. Erkânname'deki şu ifadelerde dervişin oniki şeye bağlı olması tavsiye edilmektedir:

“Ol kim bağlı gerek, evvel gözü namahremden, ikinci kulağı yaramaz haberdan, üçüncü dili bağlı gerek şer kelimadan, şirkten ve dördüncü, hatardan, kinden bağlı gerek, beşinci mekri, altıncı buhlu, yedinci hırsı bağlı gerek. Sekizinci, kuvvet bendi bağlı gerek, dokuzuncusu ayıbı, onuncu, eli bağlı gerektir, uğurluktur. On birinci, ayağı yaramaz işlerden on ikinci Hak'tân gayrıya gönül bağlı gerek”³³

Erkânname'de geçen bir anektotta; “Günlerden bir gün Ammar ibn-i Yâsîr Hz. Ali'nin huzuruna gelir ve kendisinden sonra onun yolunun kimler aracılığı ile ve nasıl devam edeceğini sorar. Bu bölümde Hz. Şah; tarikat silsilesinde kimlerin hak olduğunu, yolu kimlerin devam ettireceğini, onların ve onlara tabi olanların özelliklerini, bu kişilerin neye göre hak oldukları uzun uzun anlatır. “*Ya Ammâr müridlerim (7b) muhiblerim tevellâ ve teberrâmı gözeteler. Hâriciyle ihtilât etmeyeler. Elsizin eteksizin eğrisin doğrultmayalar ve üstâd hakkına riâyet edeler ve üstâddan cân dahi sakınmayalar. Böyle itaat edip yolların arayalar. Yol*

³¹ a.g.e,v. 30b.

³² Sırrî Rifâî Alevî, Şeyh Ahmed Bedreddin: a.g.e.,v.32a.

³³ Âdâb u Erkân-ı Bektaşîyye: Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, No.7/2, v. 7b.

*bilen müridlerime ta'zim edip üstad gözüyle görelersin ve tarîkata ve erkân-ı evliyâdan bir harf öğretmenin önüne geçmeyeler...*³⁴

Eserde “bin bir makam” ı bilmeyen bir dervişin “kırk dört” makamı” bilmesi, onu da bilmeyenin mutlaka sekiz makamı bilmesi gerektiği ifade edilir Sekiz makamın bilinmesi dervişlik için farz-ı ayn (olmazsa olmaz)dır. Sekiz makam şöyledir: “*Su’âl etseler ki sekiz makâm, ne makâmıdır ? Cevâb gör kim evvel, makâm-ı tayyibândır. İkinci, makâm-ı âbidândır. Üçüncü, makâm-ı zâhidândır. Dördüncü, makâm-ı sâdikândır. Beşinci, makâm-ı râziyândır. Altıncı, makâm-ı şâkirândır. Yedinci, makâm-ı muhibbândır. Sekizinci, makâm-ı ârifândır.*”³⁵

Sekiz makam verildikten sonra sırasıyla bu makamların temsilcisi olan peygamberler ve onların bu makamlarla olan münasebetleri açıklanır: “*Tayyib, Âdem’dir. Âbid, İdris’tir. Zâhid, İsmâ’îldir. Sâdik, Mûsâ’dır. Râzî, Eyyûb’tür. Şâkir, Nûh’tur. Muhabbet, İbrâhîm’dir. Ârif Muhammed Ali’dir.*”³⁶

Sekiz makam ile ilgili bölümün sonunda, tarikat erenlerinin buyurduğu dört makamdan daha bahsedilir. Bu makamlar ile ilgili olan meleklerin isimleri verilir: “*Ve dahi tarîkat erenleri dört makâm buyurmuştur: Evvel, makâm-ı ceberût, ikinci, makâm-ı melekûtur. Üçüncü makâm-ı lâhûtur. Dördüncü makâm-ı nâsûtur. Ceberût, şerî’attır. Ona, Cebrâîl mütealliktir Melekût, tarîkattır. Ona Mikâîl mütealliktir. Lâhût, ma’rifettir. Ona İsrâîl mütealliktir. Nâsût, hakikattir. Ona Azrâîl mütealliktir.*”³⁷

Kuşağın bağlanması ve açılması ile ilgili şartlar eserde şu şekilde ifade edilmiştir: “*Eğer su’âl etseler şed kaç nesne ile bağlanır ve kaç nesne ile sakınır? Cevâb: Dört nesne ile evvel göz ile nâ-mahreme bakmamak, ikinci kulağıyla fuhşiyân (11a) ve buhtân işitmek üçüncü diliyle herze hezeyân ve gayb söylememek ve dördüncü arzû-yu hevâ vü heves ve nefisten sakınmaktır. Eğer su’âl etseler şed kaç nesne ile açılır? Cevâb üç nesne ile. Evvel irâdetin ayağını Hak yolunda açmak. İkinci bend-i fevtünün açmak, üçüncü nâ-mahreme meyl etmemek. Ve bir kardeşin hakkına tama’ etmemek.*”³⁸ Bu örneklerde verilen şartların içindeki kavramların anlamı detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Kuşak ile ilgili en önemli üç kavram: Ahd (söz, yemin), bîat (bağlılık) ve vasiyet kavramlarıdır. Pir, dervişin beline kuşak bağlayıp, ahd ettirerek Hak Teâlâ’ya, biat ettirerek şaha, vasiyet ile de pire bağlar: “*Su’âl: Ahd kimin içindir ? Cevâb ahd Hak Teâlâ içindir. Su’âl bî’at kimin içindir ? Cevâb: Şâh-ı yârın rûz-ı kıyâmette dest-i rızâ ile el ala, bir el Hak huzur-ı Hak’ta, şarâb-ı kevseri sîr-âb etse*

³⁴ a.g.e, v. 4b.

³⁵ a.g.e, v. 4b.

³⁶ a.g.e, v. 5a.

³⁷ a.g.e, v. 11a.

³⁸ a.g.e, v. 11b.

gerek. Su'âl: Vasiyet kimin içindir? Cevâb: Pîr-i tarikat-ı hakikat içindir kim va'de-i dalâlette bulup bend ü nasîhat ve nur-ı ma'rîfet ile hâdî ve delîl olup râh-ı müstakîme irşâd ede. ³⁹ Kuşağın üç nişanı vardır: Muhabbet, vefa, teslimiyet: "Şed nedir ve kaç nişanı vardır ? Cevâb üç nişanı vardır. Evvel muhabbettir. İkinci vefâdır. Üçüncü teslimliktir. " ⁴⁰

Mürşit, dervîşin kulağına değişik dualar okur. Bu duada kulluk ile ilgili hususlar ve manevi hatırlatmalar vardır: "Ey tâlib yalan söyleme, gıybet etme, şehvet-perest olma, kibir ve kin tutma, based eyleme, gördüğün ört görmediğin söyleme, (16a) elinle komadığın şeye yapışma, elin ermediği yere el sunma, sözün geçmediği yere söz söyleme, ibret ile bak, hilm ile söyle, küçüğe izzet, büyüğe hürmet eyle, ikrârını sâf eyle, Hakk'ı özünde mevcut bil, her esrâr erenlerde âgâh ol, özünü tarîkâtta sâbit kadem eyle, rehberin Muhammed, mürşidin Ali, mezhebin Câferî, gürûhun nâcî, pîrin, Hacı Bektaş Velî'dir. " ⁴¹

Bektâşî erkânânâmesi'nde geçen şu ifadeler Bektâşî dervîşinden beklenenleri özetlemektedir: "Cenk cidal ehli olma, küçüğe izzet et, büyüğe hizmet, ölüye hürmet eyle. Bir kimsenin kusurunu görme, görürsen ört, iyilik eyle, örtemesen eksik eyle dilin ile kalbin ile ört. . . Su gibi pâk ol, her dem alçağa ak. Eline, beline, diline pâk ol" ⁴² Bektâşî talibi, Ayin-i cem'de mürşidinin önüne diz çökmüş ve eteğine yapışmış niyaz durumunda şu telkinleri alır:

"Baba ol vakit tığ-ı bendi eline alıp ve o cân yed-i mürşide sağ eliyle kemâl-i hulûs-i ihlasla ve teveccüh-i tamm ile tutup sol eliyle mürşidinin eteğini tutup yap. Ol vakit kulağına üç kere estağfirullah cemi günahlarımıza yalan söylemeyelim, haram yemeyelim, zinâ etmeyelim elimizle komadığımız nesneyi almayalım". ⁴³

Hacı Bektaş Velî, *Fevâid* adlı eserinde dervîşliği üç özelliği ile tanımlamaktadır:

"Dervîşlik üç şeydir: Aç gözlülüğü, iyi bir şeyi yapmaktan kaçınmayı, mal ve para biriktirmeyi terk etmektir. Yani kimsenin hiçbir şeyine tamah etmeyesin, eğer sana bir şey verilerse almaktan kaçınmayasın ve aldığın şeyi de saklayıp biriktirmeyesin. " ⁴⁴ buyurmaktadır.

Eserde, Hacı Bektaş Velî, dervîşlere şu nasihatlerde bulunmaktadır:

"Dervîşlere lazımdır ki daima zikrullah (Tanrı'yı anma) ile meşgul olsun ve zikrullahın gayrisinden hariç olsun. Halvet, uzlet ve halktan uzaklaşmayı seçsin.

³⁹ a.g.e, v. 11b.

⁴⁰ a.g.e, v. 15b.

⁴¹ Sırrî Rifâî Alevî, Şeyh Ahmed Bedreddin: a.g.e.,v. 6a.

⁴² a.g.e.,v.4a.

⁴³ Mehmet Yaman, *Fevâid*, Ayyıldız yayınları, Ankara ?,s.45.

⁴⁴ a.g.e.,s.93.

Ta ki zikrullahta istikamet meydana gelsin ve dünyaya meyli azalsın...Zikrullahın ve muhabbetullahın lezzetine”⁴⁵

Hacı Bektaş Velî'nin bir başka eseri olan *Kırk Hadis*'te de dervişlikle ilgili hadislerden seçmeler bulunmaktadır. Bizleri bu eserden haberdar eden ilk araştırmacı Abdalbaki Gölpınarlı'dır.⁴⁶ Eseri kendisinin özel bir kitaplıkta bularak transkribe ettiğini bildiren Gölpınarlı'nın böyle bir çalışması yayımlanmadığı gibi *Kırk Hadis* adlı eserin herhangi bir nüshasına da kütüphanelerimizde rastlanılamamıştır. Hacı Bektaş Velî'nin bu eserinin bir nüshası daha sonra bir başka kayıp eseri *Fâtîha Tefsiri* ile birlikte tarafımızdan İngiltere'de British Museum Library'de bulunmuştur.⁴⁷

Kırk Hadis'in bulunduğu yazma eserin başında: “*Sultân el-Hacı Bektâşu'l-Horasânî rahmetullâhi aleyh ol dîn çerağı, îmân nurunun bağı, erenleriün turağı, şöyle beyan kılur kim*” ifadeleri yer almaktadır.

Yazma eserin sonunda ise: “...*Bâkî mübârek haberler hayırlı sözler Kur'an tefsirinde peygâmbere hadisinde ve tezkiretü'l-evliyâda isterler ise ma'lûm olına inşaallâhu teâlâ likin Allah teâlânun rahmeti ve peygamberiün şefâati ol kişilere olsun kim bunu yazan zaîf, biçâre cânîçün bir fâtihatu'l-kitâb üç kerre ihlas kulhüvallahü ehad okuya üç kere peygambere salavât vire her kim bu vasıyyeti yerine getüre Muhammed Mustafa andan hoşnûd ola âmin yâ Rabbe'l-âlemîn*”⁴⁸ ifadeleri bulunmaktadır.

Hacı Bektaş Velî'nin *Kırk Hadis* adlı eserindeki Hadisler dervişliğin ve fakirliğin fazileti ile dervişlere nasıl davranılması gerektiği hakkındadır. Hadislerin içinden dervişin nitelikleriyle ilgili olanlar şunlardır:

Resûl aleyhisselam buyurur; her şeyin bir kilidi vardır. Cennetin kilidi de sabır ve miskinler ile dervişlerin sevgisidir. (Çünkü) onlar (dervişler) kıyamet gününde Hak Teâlâ'nın dostudur.⁴⁹

Resûl (as) buyurur; dervişlerin gülüşleri ibadettir, sözleri ve latifeleri doğru olduğu sürece tesbihtir ve uykuları sadakadır. Hak Teâlâ fakirlere günde üç kez rahmeti ile nazar eder.⁵⁰

Hazret-i Resûl şöyle buyurur; siz dervişlere herhangi bir iyilik yapın. Kıyamet günü geldiğinde o (iyilik) size rahmet olacaktır. (Ey dervişler): Her kim ki dünyada size güleryüzle bir lokma yedirir bir dirhem su içirir, bir hırka giydirir

⁴⁵ Abdalbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre*, İkbâl Kitabevi, İstanbul 1936,s.302

⁴⁶ Hüseyin Özcan, *Hacı Bektaş Velî, Hayatı Eserleri ve Sufilik Yolu*, Akademik Eksen Yayınları, İstanbul 2009,s.69.

⁴⁷ Hüseyin Özcan, *Fâtîha Tefsiri*, Fatih Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009,s.64-65.

⁴⁸ Nurgül Özcan, *Kırk Hadis (Hadis-i Erbaîn)*, Fatih Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010,s.159.

⁴⁹ Özcan,a.g.e.,s.160.

⁵⁰ Özcan,a.g.e.,s.160.

ve kaybınızı buldurursa (ihtiyacınızı giderirse) siz (dervişler) de onların elinden tutup Cennet'e iletin.⁵¹

Hazret-i Resûl şöyle buyurur; eğer bir derviş dervişliğine razı olursa (Hak katında) ondan daha faziletli kimse olmaz.⁵²

İlmi ile amel eden alime ve fakirliğine sabreden fakire Hak Teâlâ nazar eder. Alim peygamberin ümmetidir, derviş ise Allah'ın dostudur.⁵³

Hazret-i Resûl şöyle buyurur; dervişler Allah Teâlâ'nın vekilleridir. Her kim ki dünyada onlara hor bakarsa (kötü davranırsa) Allah'ı hor görmüş gibidir. Her kim ki Allah'a hizmet etse Hak Teâlâ (onların) cennete gireceklerine kefildir.⁵⁴

Hazret-i Resûl şöyle buyurur; (dünyadaki) işlerin en hayırlısı şu üç iştir: dervişlik, alimlik ve dünyayı terk etmek.⁵⁵

Hazret-i Resûl şöyle buyurur; Musa Aleyhisselam celal sahibi yüce Allah'a sordu; (ya Rabbi) senin sevdiğilerin kimlerdir (bana söyle ben de onları) senin için seveyim. Allah Teâlâ da: Benim sevdiğilerim (benim yolumdan çıkmayan) sadıklar ve (kullukta) sabır gösteren dervişlerdir, diye cevap verdi.⁵⁶

Hazret-i Resûl şöyle buyurdu; Allah Teâlâ beş kimseyle meleklerine karşı övünür; Hak yolunda savaşıp gazi, kanaat sahibi (olan) derviş, ibadetle meşgul olan genç, fakirlere ikramda bulunan zengin ve yalnız kaldığında Allah korkusundan ağlayan kişi.⁵⁷

Hazret-i Resûl şöyle buyurur; Allah Teâlâ'nın melekleri vardır. Bunlar dervişler için dua ederler ve kıyamet gününde de onlara şefaathçi olurlar.⁵⁸

Hazret-i Resûl şöyle buyurur; hayır üçtür: dervişlik, ilim ve dünyayı terk etmektir.⁵⁹

“Bektâşî tarikâtına ait âdâb ve erkânı oluşturan kavramlar Bektâşî şairlerince sıkça işlenmiştir. Bu şekilde erkâna ait kavramlar şairlerce yorumlanarak zamanımıza taşınmıştır. Yazılı belgelerin yaygın ve yeterli olmaması sebebiyle şairlerin değeri ön plana çıkmıştır. Zaman içindeki sosyal problemlerinden dolayı yazılı

⁵¹ Özcan,a.g.e.,s.161.

⁵² Özcan,a.g.e.,s.162.

⁵³ Özcan,a.g.e.,s.162.

⁵⁴ Özcan,a.g.e.,s.163.

⁵⁵ Özcan,a.g.e.,s.164.

⁵⁶ Özcan,a.g.e.,s.167.

⁵⁷ Özcan,a.g.e.,s.171.

⁵⁸ Özcan,a.g.e.,s.171.

⁵⁹ Hüseyin Özcan, *Alevi Bektâşî İnancına Bakışlar*, Fatih Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007,s.42.

kültürü zayıf kalan Bektaşîler bu yolla da âdâb ve erkânlarını nesillerden nesillere aktarma imkanı elde etmişlerdir. Tarikâtın temel erkânını oluşturan bu kavramların şiirlerde nasıl yorumlandıkları, Bektâşi şairinin dünyasında ne şekilde hayal edildiği, şiir örnekleri incelendiğinde görülmektedir. Bu şekilde Bektâşi tarikâtının âdâb ve erkânına ait unsurların şiirleştirilmiş şekli elde edilecektir. Bu sonuçlar Alevî-Bektâşi toplumu için temeli en eski zamanlara dayanan edebî manzum bir âdâb ve erkânâme örneği olacaktır.⁶⁰

‘Dört Kapı Kırk Makam’ anlayışının Hacı Bektaş Velinin eseri olarak genel kabul gören *Makalât*’ta bulunması da önemlidir. Bu sistemle Hacı Bektaş Veli, tarikâtının temel değerlerini ve tercihlerini belirlemiştir. Bu adeta tarikâtın anayasasıdır. Sonradan düzenlenen erkânâmeler bu sistemle ilgili herhangi bir değişikliğe gitmemiştir. Onların yaptıkları pratikleri sistemleştirme ve kurumsallaştırmalarla sınırlıdır.

Hacı Bektaş Veli tarafından düzenlenen bu sistemin Bektâşi şairlerince ele alınması öğretinin benimsenmesinin ispatıdır. Çünkü şair, halkın duygu, düşünce ve inanışının seslendiricisi durumundadır. Özellikle halk şairleri bu özellikleriyle bilinir. Şiirlerin sözlü kültürle dilden dile aktarılacak kadar gelmesi halkın kabulünü ve şiirlerin onlar üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Erkânâmeler tarandığında bir dervişten beklenen ideal insan olma yolundaki nitelikler ortaya çıkacaktır. Hacı Bektaş Veli’nin eserlerinde ve erkânâmelerde dile getirilen bu niteliklerin aynı zamanda bütün insanlar için geçerli olan tavsiyeler olduğu görülmektedir. Buradaki nasihat ve tavsiyelerin toplumun her kesiminden insanlara aktarılması halinde halk eğitimi anlamında olumlu sonuçlar alınabilecektir.

Bu çalışma ile erkânâmeler ve Hacı Bektaş Veli’nin derviş özelinde insanlardan beklediklerine dikkat çekerek tarikatların eğitim fonksiyonunu nazara vermeyi planladık. Eğitim, ‘kişilerin davranışlarında, istenilen yönde değişme meydana getirme süreci’ olarak tanımlanmaktadır. Tasavvufun gayesi de ‘insanı kâmil’ yetiştirmektedir. Başlangıcı itibarıyla de bu sistem yüzyıllar boyu devam eden bir birikime sahiptir. Başta eğitimle uğraşan araştırmacılarımız olmak üzere ilgililer, insan eğitimiyle ilgili programlarını oluştururken tarihimizin ve kültürümüzün önemli yapı taşlarını oluşturan bu şahsiyetlerin eserlerini, metotlarını ve tarikatlar bünyesinde okunan erkâna dair eserleri gözardı etmemelidir.

⁶⁰ *Velâyetnâme*. Haz. Hamiye Duran. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2007, s. 52a. Bu çalışmadaki bütün *Vilâyet-nâme* atıfları bu edisyona göre olup bundan sonra sadece sayfa numarası ile belirtilecektir.

KAYNAKÇA

- Âdâb u Erkân-ı Bektâşîyye: Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, No. 7/2, İstanbul
- Alparslan, Ali, *Abdulgazi Gölpinarlı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Gölpinarlı, Abdulgazi, *Yunus Emre*, İktal Kitabevi, İstanbul 1936.
- Özcan, Hüseyin, *Hacı Bektaş Veli, Hayatı Eserleri ve Sufilik Yolu*, Akademik Eksen Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, *Fâtıha Tefsiri*, İstanbul 2009.
- _____, *Alevi Bektâşî İnancına Bakışlar*, Fatih Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007
- Özcan, Nurgül, *Kırk Hadis(Hadis-i Erbaîn)*, Fatih Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Sırrî Rıfâî Alevî, Şeyh Ahmed Bedreddin Bektâşî Tarikatına Aid usûl Âdâb ve Âyinler Mecmuası, h. 1244, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ. Hakkı, Nu: 1243.
- Tatçı, Mustafa, Kurnaz, Cemal, *Tasavvufî Gelenekte Miyârlar ve Karabaş-ı Veli'nin Miyârı*, Bizim Büro Yay. , Ankara 2001
- Temren, Belkıs: *Bektâşîliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, **Kültür** Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995
- Yaman, Mehmet, Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin Vasiyyetnamesi (*Fevaid*), Ay-yıldız Yay., Ankara 1994.

VİLÂYET-NÂME’NİN DÜNYASI, HACI BEKTAŞ’IN MİRASI

Dr. Mark SOILEAU

Albion College Din Çalışmaları Bölümü
Öğretim Üyesi

ÖZET

Vilâyet-nâme, Hacı Bektaş'ın vilâyetini kanıtlamaya amaçlayan bir eserdir; dolayısıyla, velinin kerâmetlerini anlatır. Bunu yaparken de Hacı Bektaş'ın yaşadığı dünyayı ve etrafında yaşayan insanları canlı bir şekilde betimler. Metnin çizdiği dünya okuyucuların yaşadığı dünyaya benzediği için, Hacı Bektaş'ın vilâyetini gerçekleştirir. O dünyadaki insanlar da Hacı Bektaş'ın kerâmetlerine şahit olur; şehâdetleri de okuyanlara Hacı Bektaş'ın vilâyetini kabul etmeleri için bir model sunar. Vilâyet-nâme, Hacı Bektaş'ın vilâyetini bu şekilde insanî bir dünyaya yerleştirirken mirasının aktarılmasında önemli bir rol oynar.

Anahtar Kelimeler: Vilâyet-nâme, Hacı Bektaş, vilâyet, kerâmet

GİRİŞ

Râviyân-ı ahbârdan mervîdür kim, bir gün Hacı Bektaş el-Horâsânî (kaddesa'llâhu sırrahu'l-'azîz) Sulıca Karayük'ün şarkî tarafına seyrâna çıkmışdı. Gördi bir kimse karyeden taşra kerpiç eylemeğe balçık idüp ayaklardı. Erenler dahi şevka gelüp ol balçığa girdi, ayaklamağa başladı. Ol şahs eyitdi: “Derviş, bu balçığı gördün, ben dahi ayaklarım. Hâl eri oldur ki, şol kayanun üzerine çıka, anı balçık gibi ayaklıya. Biz dahi görüp ana muhibb olavuz” didi. Meğer kim, ol kerpiç karduğı yirün üsti yanında bir ‘azîm yirli kaya var idi. Hacı Bektaş Veli (kaddesa'llâhu sırrahu'l-'azîz) hemândem “Bismillâh” diyüp ol kayanun üzerine kadem basdı. Fi'l-hâl, hamıra gömülür gibi mübarek ayakları ol kayaya gömülüp balçık misâlinde anı ayaklamağa başladı ve mübarek dizleriyle dahi dizledi. Ol şahs, erenlerden bu vilâyeti göricek bî-huş olup kademine baş kodı. Ve köy halkına dahi bu hâli i'âm eyledi. Cümlesi gelüp gördiler. Erenlerün mübarek ayağına yüzlerin sürdiler. Hâlâ dahi bu deme değin ma'lûm ve mu'ayyendür kim Hamur Kaya demekle meşhûrdur. Ve's-selâm.¹

Hacı Bektaş *Vilâyet-nâmesi*'nde bulunan bu hikâye, Hacı Bektaş'ın mirasının nasıl oluştuğunu anlamamız için özellikle mânalı bir örnek sunuyor. Hacı Bektaş'ın mübarek ayakları hamura gömülür gibi katı taşta gömülürken onun yaşadığı yerin çevresine damga vurduğunu görüyoruz; ondan öte de fiziksel olarak hissediyoruz. Bizim için gerçek oluyor. Ve metin, ayak bastığı yerin hâlâ bugüne kadar Hamur Kaya ismini taşıdığı ve dolayısıyla o kerâmetin iziyle işaretlendiğini hatırladığı için, Hacı Bektaş'ın mirasının devamlılığını da sezebiliriz. Hacıbektaş'a ziyaret edip hâlâ Hamur Kaya olarak tanınan bu kayayı görmüş olanlara, mirası daha da gerçek ve devamlı oluyor.

¹ 2a.

Bunu yaparken de hikâye, Anadolu'nun kırsal hayatını gösteren bir resim çiziyor: bir adam, köyün yakınında kerpiç yapmak için balçık ayaklayıp karıyor. Hacı Bektaş'ın kayaya ayak basması da hamur yoğurmaya benzetiliyor. Bu tablo, kendi bildiğimiz kırsal hayatı ne kadar andırıyorsa, hikâye bize o kadar gerçek ve devamlı oluyor; dolayısıyla, Hacı Bektaş'ın mirası daha da göze çarpıyor.

Bunların yanında bu hikâye, metnin diğer pek çok hikâyesi gibi, Hacı Bektaş'ın mirasının oluşumu ve gelişimini anlatan dikkate değer bir süreç sunuyor:

- Hacı Bektaş'ın vilâyetini ispat etmesi gerekiyor;
- kerâmet gösteriyor;
- bir şahit kerâmeti görüyor;
- şahit etkileniyor (burada bî-huş oluyor);
- şahit, Hacı Bektaş'ın vilâyetini tasdik ediyor (ayağına baş koyarak);
- şahit, haberi bir toplulukla paylaşıyor;
- topluluk ta kerâmeti görüyor;
- topluluk ta Hacı Bektaş'ın vilâyetini tasdik ediyor (ayağına yüz sürerek);
- ve Hacı Bektaş'ın mirası bugüne kadar devam ediyor (Hamır Kaya ile).

Bu sürecin en çok göze çarpan unsuru tabii ki Hacı Bektaş'ın kerâmet göstermesidir: zaten *Vilâyet-nâme* kerâmetlerle dolu ve en çok onlar biliniyor ve hatırlanıyor. Fakat süreç, kerâmetten sonra devam ediyor; çünkü, bir velinin kerâmeti etkileyici olacaksa etkilenecek şahidi olması gerekiyor. *Vilâyet-nâme*'de Hacı Bektaş'ın onlarca kerâmeti vardır ve neredeyse hepsinin hemen ardında “görmek” fiili geçiyor – “Nureddin Hoca gördi kim. . .”, “halifeler bu hali göricek. . .” gibi. Örnek hikâyemizde “görmek” fiili beş kere geçiyor: önemli olanları, balçık karan adamın ve köy halkının kerâmeti görmeleridir. Kerâmeti gördükten sonra da Hacı Bektaş'ın vilâyetini tasdik ediyorlar ve mirası bu şekilde sağlamlaştırılıyor.

Metinde sunulan bu süreç, genel olarak toplumsal anma sürecini yansıtır. Bir topluluk, ortak bir anıya nasıl sahip oluyor? Önce biri veya birileri bir olay yaşayacak; süreç, daha anlamlı bir tabirle *görgü* ile başlıyor. Görgü anından sonra zamanla anıya dönüşüyor. Şimdiye kadar kişisel anıdır. Ama gören kişi bu olayın anısını bir toplulukla paylaşırsa ve olay topluluk için anlamlı ise, paylaşan anı toplumsal olur. Olayı anan topluluk, doğrudan yaşayan bireyden daha geniş ve karmaşık olduğu için, paylaşan anının anlamı az da olsa değişir. Değişik bireylerin ortak anısının sabitleşmesi için topluluk, anıyı toplu olarak yorumlar

– en basit şekilde, topluluk olay hakkında konuşur, görüşür. Bu görüşme/yorumlaşma sürecinden çıkan ortakça kabul edilen yorum tekrarlanırsa/anılırsa, topluluğun toplumsal anısı oluşur. Bu toplumsal anı bir şekilde kurumsallaşırsa da sağlamlaşır ve belli bir şekilde geleceğe aktarılabilir. Kurumsallaşma sürecinin önemli bir etkeni de hikâyenin yazıya geçirilmesidir.

Hacı Bektaş'ın mirasının oluşması ve gelişmesi böyle bir süreçten geçmiştir. *Vilâyet-nâme* de bu sürecin dönüm noktasıdır. Bu çalışmada *Vilâyet-nâme* ve oluşturduğu dünyanın bu süreçteki rolünü irdeleyeceğim.

***Vilâyet-nâme* ve Hacı Bektaş'ın Mirası**

Hacı Bektaş'ın mirasının *Vilâyet-nâme* ile teşekkül edildiği muhakkaktır. Onun ne zaman, nerede ve nasıl hayatını yaşadığını anlatan başka yazılı metin yoktur. Bu eser yazılmasaydı yine hikâyeler ağızdan ağza yayılıp dağınık bir şekilde bugüne kadar aktarılırdı, ama varolan hikâyeler bu metinde derlendiğinde, Hacı Bektaş'ın hayatı bir birlik kazanmıştır. Bu kitap yazılmasaydı Hacı Bektaş'ın öğretilerini ona atfedilen *Makâlât* adlı eserden anlardık, ama sadece *Makâlât*'a bakarak onun hayatı hakkında hiçbir bilgiye sahip olmazdık. Hacı Bektaş'ın öğretileri, mirasının önemli bir unsurudur fakat hayatı, mirasını anlamak için daha önemlidir. Çünkü Hacı Bektaş Veli ilk önce bir düşünür değil, bir velidir. Vilâyeti de *Vilâyet-nâme*'de anlatılıyor.

Vilâyet-nâme, Hacı Bektaş'ın veli olduğunu ispat ediyor. Veli – Allah'ın yakını olarak – Allah (veya Hakk)'ın bu dünya ve halk ile arasında bir bağlantıdır. *Vilâyet-nâme* bu bağlantıyı ispat etmek için Hacı Bektaş'ın bir dünya içinde yaşadığını ama aynı zamanda o dünyanın ötesine vardığını gösteriyor. Kitabın giriş kısmına göre Hacı Bektaş: “‘âlem-i bâtından bu ‘âlem-i zâhire remz ü rumûzların”² gösteriyor. Metnin etkililiği, ‘âlem-i zâhir olarak çizdiği dünyanın, metni okuyan veya dinleyen halkın gerçekten yaşadığı dünyaya çok benzemesinden kaynaklanıyor: kendilerini metnin dünyası içinde tasavvur edebilirler. Metnin dünyası ile kendi yaşadıkları dünya aynı olduğu için göze çarpan şey, Hacı Bektaş Veli'dir. Onun vilâyetini kanıtlayan ve aynı zamanda dikkatimizi çeken şey de gösterdiği kerâmetlerdir. Metinde vilâyet ve kerâmet terimleri sürekli yanyana, birbirini tamamlayan kavramlar olarak kullanılır.

Hacı Bektaş Veli, bu dünyaya remz ü rumûz gösterecekse, görenler olmalı. Metnin içinde halk kerâmetleri görecek, ve metnin dışında okuyan/dinleyenler mirasını anıp yaşatacak. Metnin içindeki şahitler ne kadar etkileniyorsa biz de o kadar etkileniyoruz. Zaten kitabın amacı girişte bu şekilde anlatılıyor:

² 2a.

Bu kenz-i vilâyet-nâme-i sa'âdet zuhûra gelüp evliyâu'llâha i'tikâdı dürüst olan muhibb-i sâdiklar bu 'ışk deryâsından zuhûra gelen gevherlerinden cân kulaklarına irişüp gönülleri sürûr ve cânları pür-nûr ola.³

Hacı Bektaş'ın mirası böyle başlar ve bir topluluk tarafından sürdürülecektir. Bu süreci anlamak için *Vilâyet-nâme*'nin oluşturduğu dünyaya bakmak lâzımdır.

Vilâyet-nâme'nin Dünyası

Vilâyet-nâme'nin dünyası, metinde geçen olayların arkaplanıdır. Hacı Bektaş figürünün, yaşadığı çevre, çevresindeki insanlar ve o dönemde geçen tarihî olaylar ve durumlarla arasındaki ilişkiler ağıdır. *Vilâyet-nâme*'nin dünyası, bizim bakış açımızdan, kutsal bir geçmişe ait bir tablodur. Bu dünyada olağanüstü olaylar olabilir: erenler hayvan şekline girebilir, yerden su çıkartabilir, ayakları kayaya hamur gibi gömülebilir. Ama bunlar, erenlerin yapacağı işler; bunların arkaplanı olan dünya gerçek bir dünyadır. Birkaç ejderha masalı dışında, o dünya bizim bildiğimiz dünyadır. Metnin sunduğu bu dünya, metnin yazıya geçirildiği dönem ve kültürel çevrenin hayat tarzı, değerleri, beklentileri ve hassasiyetlerini yansıtıyor. Metinde kullanılan basit dil ve üslup te bu çevreyi yansıtıyor.

Vilâyet-nâme'nin dünyası, toplumsal, kültürel, siyasî, tarihî ve doğal bir dünyadır. Metinden bu dünyanın siyasî yapılarını görebiliriz: Selçuklu hakimiyetinden beyliklere, Moğollara ve sonunda Osmanlılara geçiş, göçebelerin yerleştirilmesi ve Moğolların İslamlaştırılmasını görebiliriz. Mollalar, fakihler gibi din adamlarının Rum erenleriyle ilişkilerini görebiliriz, türbe ziyaretinin önemini anlayabiliriz. Aşiret sistemi, köy toplumsal yapıları ve hatta aile ilişkilerini de görebiliriz: örneğin, kaynana ile gelin arasındaki gerginliği sezebiliriz. Metin özellikle güncel hayat hakkında önemli bilgiler veriyor: mesela, bir muhib Hacı Bektaş'a sadece çörek getirmiyor, “beyaz buğday unundan a'lâ yağlı za'ferânlu badamlı nefis çörekler”⁴ getiriyor. Kısaca, halkın bu ortamda nasıl yaşadığını görebiliriz.

Buna ilaveten, *Vilâyet-nâme*'nin çizdiği dünyayı özellikle gerçek yapan bir unsur, hikâyelerin yerleştirilmesidir. Hacı Bektaş'ın kerâmetleri: Konya, Kayseri, Kırşehir, Ürgüp gibi şehirlerde; Kızılırmak gibi nehirlerin kenarlarında; ve Erciyes gibi dağların yakınlarında gerçekleşiyor. Kerâmetleri özellikle Suluca Karahöyük içinde ve civarında oluyor ve oradaki bilinen yerlerden bahsediliyor: Üçpınar ve köyün ismini veren höyük, böyle yerlerin sadece iki örneğidir. Bu dünyayı oluşturan ve Hacı Bektaş'ın mirasını sağlayan özellikle etkili bir unsur da velinin kerâmetleriyle anılan yerlerden bahsedilmesidir. Hacı Bektaş, suyun yerden akmasını sağlıyor, o pınar Akpınar adıyla anılıyor. Beş tane taşın

³ 93a.

⁴ 6b.

konuşup şahit etmesini gerçekleştiriyor, o yer Beştaş adını alıyor. Bir dağın üstünde hırkasını ateşe atıyor, küllerin savrulduğu yerden odun bitiyor, o yüzden o dağa Hırkadağı deniyor. Metin bu şekilde yer isimlerini velinin kerâmetleriyle açıklarken, köye ve etrafına Hacı Bektaş'ın izini bırakıyor. Böylece *Vilâyet-nâme*'nin dünyası gerçekleşiyor ve okuyan/dinleyenlerin yaşadığı dünyaya uyuyor. Hacı Bektaş-ışaretli dünya hâlâ var olduğu için, Hacı Bektaş'ın izinin devamlılığı seziliyor; dolayısıyla onun mirasının gelişmesine katkı sağlıyor.

Şehâdet-i Vilâyet

Velinin rolü Hakk'la insan arasında bir bağlantı olmak olduğu ve Hacı Bektaş'ın mirası insanların tasavvurunda taşındığı için, *Vilâyet-nâme*'nin dünyasının en canlı unsuru Hacı Bektaş'ın etrafında bulunan insanlardır. Bazıları yüksek makamlı siyasîler, bazıları köylü veya çobanlar. Bazıları Hacı Bektaş'ın veliliğini meşrulaştıran büyük pirler, bazıları da ona meydan okuyan rakip erenler. Ama hepsi sonuçta onun vilâyetini görüyor, şahid oluyor. Hacı Bektaş'ın her kerâmetinin şahidi var ve şahidlerin hepsi etkileniyor. Veli'nin vilâyeti bu şahidlerin aracılığıyla ispat ediliyor. Kerâmetlerin şahidi sadece biz okuyanlar olabilirdi, film seyrediyormuş gibi. Fakat hikâyelerde her kerâmete diğer karakterler şahid oluyor ve bir şekilde vilâyetini kabul ediyor. Böylece okuyanların kendi kabulleri için model oluyorlar. Onlar nasıl kabul ediyorsa, biz de tasavvurda öyle kabul ediyoruz.

Hacı Bektaş'ın kerâmetleri ve şahidlerin şehâdetleri, velinin doğumundan hemen sonra başlıyor. Annesi bebeğin dudaklarının hareket ettiğini görüp, kulağını bebeğin ağzına koyar ve dinler: kelime-i tevhidi duyar. Çocuğun babasına haber verir ve o, vilâyetin işareti olarak yorumlar.⁵ Süreç: kerâmet, şehâdet, etki, paylaşma ve yorumlaşma aşamalarından ibarettir. Böyle bir süreç hemen hemen her hikâyede tekrarlanıyor, ta ki metnin en son kerâmetine kadar. Hacı Bektaş öldükten sonra, türbesini yapan kâfir mi'mar Yanko Madiyan türbeden düşerken "Tut ya Bektaş" diye çağırır. Tabii sağ salim ayak üstünde yere iner, elindeki bardaktan bir damla bile dökülmeden. Metnin nazmına göre:

Çün ki Yanko Madiyan-ı mi'mar pes
Gördi Hünkar'dan vilâyet ol nefes⁶

Ve Yanko Madiyan, mü'min olup Sadık Derviş ismini alır ve türbede hizmet eder. Velinin vilâyetinin etkisi böyledir.

⁵ 147b.

⁶ 93a.

Hacı Bektaş'ın kerâmetlerini gören şahitler tabii ki etkilenip onun vilâyetini ve üstünlüğünü tasdik eder. Fakat gösterilen etkiler kişiye göre değişir: meydan okuyan erenler, siyasîler ve halk özür dileyip üstünlüğünü kabul eder; müridleri bulunan pirlar, Hacı Bektaş'a mürid verir; bazı insanlar da ona muhib olur. *Vilâyet-nâme*'nin oluşturduğu dünyayı nüfuslandıran insanların Hacı Bektaş'a bakışları, metnin seyrindeki yere göre de değişir.

Vilâyet-Şehâdetin Bölümleri

Vilâyet-nâme nushaları genellikle onlarca ayrı başlıklı hikâyelere bölünmüş bulunuyor. Fakat hikâyeler, Hacı Bektaş'ın kerâmetlerinin amaç ve mahiyetleri, şahitlerin durumları, dünyanın değişimi gibi etkenlere göre tasnif edilebilir. Kitabın genel amacı Hacı Bektaş'ın vilâyetini Anadolu'da gerçekleştirmek olduğu için bu sürecin aşamalarına göre de bölümlere ayrılabilir. Böylece dört bölüm görünür:

1. Vilâyetin Horasan'da ortaya çıkışı
2. Vilâyetin Rum'da kökleşmesi
3. Vilâyetin pekişmesi
4. Vilâyetin halifelere aktarılması

Bu bölümler her zaman birbirinden net bir şekilde ayrılamaz, fakat genel olarak metnin akışı bu değişimleri gösterir.

Birinci bölüm Horasan'da geçer ve Hacı Bektaş'ın vilâyetinin ortaya çıkışını gösterir. Velinin mirasının asıl önemli olan mekânı türbesinin bulunduğu Rum olduğu için bu bölüm onu meşrulaştıran bir arkaplanıdır. Nesebiyle meşrulaştırdıktan sonra, mu'cizevî doğumunu anlatıp hocası Lokman-ı Perende'yi etkilemesi ve "hacı" sıfatını kazanmasını beyan eder. Bu bölüm, Hacı Bektaş'ın Ahmed Yesevî'nin has halifesi olarak gösterilmesi ile sonuçlanır. Bu sürecin dahilinde Hacı Bektaş'ın Ahmed Yesevî'nin diğer halifelerinden takdir kazanması vardır ve tabii ki darı çeçi üzerinde namaz kılması gibi kerâmetlerle gerçekleşir. Hacı Bektaş böylece Ahmed Yesevî ile bağlanır. Horasan ve Ahmed Yesevî, Rum'dakiler için ne kadar ma'nevî yetki çağrıştırırsa, Hacı Bektaş'ın onun tarafından Rum'a gönderilmiş olması, meşrulaştırılması için o kadar etkili olur.

İkinci bölüm, Horasan'dan Rum'a gelişini anlatan geçiş kısmından sonra başlar ve Hacı Bektaş'ın vilâyetinin Rum'da kökleşmesini beyan eder. Velinin ilk işi, Rum'da ma'nevî yetkiye sahip olan erenlerin tasdiklerini kazanmaktır. Metin sadece gücünü değil, törel model olduğunu da vurgular: önce Rum Erenleri'ne selam gönderir ve ma'sum bir güvercin şeklinde iner. Buna rağmen Rum Erenleri, Hacı Bektaş'ın gücünden korkarak yolunu önlemek için uğraşır. Tabii ki Hacı Bektaş gücünü gösterip teslimlerini sağlar ve Rum'da en büyük pir olarak kabul görür. Bundan sonra, Suluca Karahöyük ve civarına yerleşmesi, oradaki halk ve

siyasî yapılarına vilâyetini ispat etmesi gerekir. Burası onun mirasını nesillere taşıyacağı için vilâyetini göstermesi özellikle önemlidir; dolayısıyla *Vilâyet-nâme*'nin en meşhur ve çarpıcı kerâmetleri bu bölümde gerçekleşir: Nureddin Hoca'nın abdest suyunu kana dönüştürmesi, Beştaş'ı konuşturması ve aslana binmiş Mahmud Hayranî'ye karşı kaya yürütmesi bu bölümde geçer. İnkâr edenler, meydan okuyanlar çoktur; vilâyetin gösterilmesinin gereği de çoktur. Tabii ki Hacı Bektaş Veli hepsine üstünlüğünü gösterir.

Üçüncü bölüm Hacı Bektaş'ın olgunluk çağını anlatıp vilâyetinin pekişmesini sağlar. Önceki bölümden bu bölüme net bir geçiş yoktur. (Zaten nushalarda hikâyelerin sırası değişiktir.) Ama Kadıncık Ana'ya nefes evladı edilişinden sonra, Hacı Bektaş'ın kendi gösterdiği kerâmetler yavaşlar, çünkü onun vaziyeti kurulmuş bulunur. Şimdi kabul görmüş büyük bir veli olarak daha karmaşık ilişkiler kurması gerekir. Bu bölümde görünen insanlar arasında, Mevlana ve Ahi Evran gibi Hacı Bektaş'ın seviyesinde olan büyük pirlere vardır; Hacı Bektaş'ın onlarla ilişkisi rekâbet mahiyetli değil, samimi ve saygılıdır. Bazı erenler ve dervişler Hacı Bektaş'tan el alıp kendi kerâmetli maceralarını yaşar: Sarı Saltık, Güvenç Abdal ve Karadonlu Can Baba gibi. Yunus Emre'nin Hacı Bektaş'tan nasib istemesi de bu bölüme dahil edilebilir. Bu zatlar herhalde *Vilâyet-nâme*'nin yazıya geçirildiği dönemde meşhur idi; metin onları Hacı Bektaş'a bağlayıp onun üstünlüğünü pekiştirir. Gemi kurtarma hikâyeleri de bu bölümde geçer; bunlarda Hacı Bektaş'ın vilâyeti uzaktan etkilidir ve sadece büyük bir veli onu gerçekleştirebilir. Ayrıca, bu kerâmetler sonucunda sadece büyük velilere lâıyk maddî kazançlar gelir. Bu bölümde Hacı Bektaş, dönemin siyasî güçlerinin en yüksek derecedeki temsilcileri ile ilişki kurar: Selçuklu padişahlar, Tatarlar ve en sonunda Osmanlı beylerle. Bu ilişkilerle de Hacı Bektaş'ın vilâyeti pekiştirilir. Bu bölümün birkaç hikâyesinde Hacı Bektaş'ın büyüklüğünü pekiştiren anlatımsal bir yöntem de gözüktür: hikâyenin ilk başında vilâyetinin yayılma süreci açıklanır. “Çörek getiren” hikâyesinde şu şekilde açıklanır:

Râviyân-ı ahbârdan menkûldür kim Hünkâr Hacı Bektaş Veli (kaddesa'llahu sırrahu'l-'aziz) çün kim Horâsândan Ruma geldi. Sulıca Karayük'de karâr eyleyüp nice dürlü vilâyet kerâmet izhâr eyledi. İşiden muhibbler her taraftan erenleri görmeğe gelürlerdi. Hayr du'âsın safâ-nazar himmetin alurlardı. . . .⁷

Benzer tabirlerle Yunus Emre, Ahi Evran, “elma getiren” ve Karadonlu Can Baba hikâyeleri de başlar. Önceki bölümlerde bu süreç anlatılmaz, canlanır; ama bu bölümde açıkça ifade edilir. Süreç zaten önceki bölümlerde gösterilmiş, *Vilâyet-nâme* şimdi özetlemek görevini üstlenir.

Dördüncü ve son bölüm, Hacı Bektaş'ın vilâyetini ve mirasını halifelerine aktarmasıyla ilgilidir. Bu bölümün başlangıcı metinden belli oluyor: “Hacı

⁷ 126a.

Bektaş Veli Hazretleri Halifelerinin her birin bir vilâyete nasib itdüğüdür”⁸ başlıklı kısım ile başlar. Bu ilk kısım, bölümün girişidir ve vilâyetinin yayılma sürecini çok kapsamlı bir şekilde anlatır. Bundan sonra beş halifenin kendi hikâyeleri anlatılır. Hacı Bektaş onlara birer yurt ta'yin eder ve böylece Hacı Bektaş'la başlayan yerleşme olayı yeni nesillere aktarılır. Ve Hacı Bektaş'ın kendi hikâyelerinde olduğu gibi, şimdi halifelerinin hikâyelerinde miras oluşum süreci açıklanır: Pir Ab Sultan'ın maceraları şu ifadelerle biter:

Nice dürlü vilâyet ve kerâmet izhâr idüp nice kimesneleri kendüye mürid ve muhibb eyledi.⁹

Ve Seyyid Cemal, Sarı İsmail, Kolu Açık Hacim Sultan ve Baba Resul'un maceraları hemen hemen aynı ifadelerle biter. Hacı Bektaş'ın mirası, onlarla devam edecektir.

SONUÇ

Bahsettiğim dört bölümde aynı süreci görebiliriz: kerâmet – şehâdet – etki – paylaşma – yorumlaşma. Bu sürecin sonucu da Hacı Bektaş'ın vilâyetinin tanınmasıdır. Hikâyeler derlendiğinde Hacı Bektaş'ın hayatı bir birlik kazanır ve yazıya geçirildiğinde mirasının yayılması için etkili bir araç olur. Şimdi kitap olarak okuyoruz ve metindeki şahitler bizim Hacı Bektaş'ı anlamamız için model olurlar. Şimdiki okuyanlar kendilerini Hacı Bektaş'ın şahitlerinin yerine koyar. Bu sürecin önemli bir aracı, metnin oluşturduğu gerçek dünyadır. *Vilâyet-nâme*'nin dünyası, Hacı Bektaş'ın anısına bir mekân-zaman verir, veliyi gerçek, somut yapar. Böylece Hacı Bektaş'ın vilâyeti yorumlanabilir ve mirası aktarılabilir.

KAYNAKÇA

Velâyetnâme. Haz. Hamiyi Duran. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2007.

⁸ 140b (Pir Ab Sultan). Diğerler: 127b (Seyyid Cemal); 129b (Sarı İsmail); 136b, 137b-138a (Kolu Açık Hacim Sultan); 139b (Baba Resul).

⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi, Ankara, 2005.

KOLU AÇIK HACIM SULTAN VE HACIM SULTAN MENÂKİBNÂMESİNDEKİ TASAVVUFÎ UNSURLAR

Öğr. Gör. Salih GÜLERER

Uşak Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Halkbilimi Bölümü

ÖZET

İslâmiyet'in kabûlünden sonra, Türkler arasında tasavvufî düşünce-
nin ve buna bağlı olarak da tarikatların hızla yayıldığı görülmekte-
dir. Doğu Roma'ya karşı kazanılan Malazgirt Şavaşı'ndan sonra, çe-
şitli Türk boyları büyük kitleler halinde Diyâr- Rûm'a göç etmeye
başladılar. Yeni yurt edinme hadisesi gerek konar-göçer gerekse şehirli
topluluklar tarafından XIV. Yüzyılın sonlarına kadar devam etti.
Değişik tarikat mensuplarının, özellikle 'Horasan Erenleri' de denilen
Yesevî dervişlerinin, bu göçlere katıldıklarını görüyoruz. XIII. Yüzyıl-
ın sonlarına doğru Moğol baskısı Anadolu'da hem siyâsî hem ekono-
mik hem de sosyal durumun bozulmasına sebep olmuştur. Bu buhran-
lı dönemde artık 'Abdalan-ı Rûm' denilmeye başlanan erenlerin özel-
likle konar-göçer Türkmen topluluklarına kuvvetli etkileri olmuştur.
Anadolu'da bu konar-göçer toplulukları derinden etkileyen derviş ve
şeyhlerin etrafında önceleri sözlü rivayetlere dayanan evliya kültü
oluşmaya başlamıştır. Nesilden nesile aktarılmaya başlayan bu riva-
yetler zamanla tasavvufa dayalı bir 'menâkıbnâme edebiyatı'nın
doğmasına yol açmıştır. Bu edebiyatın içerisinde XV. Yüzyıldan itiba-
ren yazıya geçirilmeye başlanan "Bektaşî Menâkıbnâmeleri" önemli
bir yer tutmaktadır. İşte Bektaşî Menâkıbnâmeleri arasında, ilk yazı-
lanlardan birisi de, 'Hacım Sultan Menâkıbnâmesi'dir. Hacım Sul-
tan, Hacı Bektaş Veli'nin, hakkında menâkıbnâme yazılmış en
önemli halifelerindendir. Hacım Sultan'ın tarihî hayatı hakkında
kaynaklarda fazla bir malûmât bulunmamaktadır. Bu tebliğde Ha-
cım Sultan'ın kendi adını taşıyan vilâyetnâme ile Hacı Bektaş Veli
Vilâyetnâmesi'ndeki bilgilerden hareketle menkıbevi hayatı ele alaca-
ğız. Ayrıca menâkıbnâme nüshaları hakkında bilgiler verildikten son-
ra menâkıbnâmedeki tasavvufî unsurlar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hacım Sultan, menkıbe, tasavvuf, veli

GİRİŞ

Menkabe: Çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş hikâyelerin ahvaline ait fıkralar,
hikâyeler. Menkabenin çoğulu olan menâkıb: Menkabeler, övülecek vasıflar
anlamına gelmiş olmakla beraber IX. Yüzyıldan başlayarak velilere atfedilen
olağanüstü olaylardan bahseden kısa anlatılar olarak geçmektedir¹. Belli bir tari-
katın temsilcisi bir velinin göstermiş olduğu kerâmetlerin anlatıldığı eserlere de
"menâkıbnâme" denilmektedir. Eski Türk dininden gelen birçok halk inancı,
masal, efsane, destanla birlikte Budist, Maniheizt, İranî etkilerle gelişmiş olan

¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*,
Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 17-36.

velî kültü etrafında söylenmiş ve yazıya geçirilmiş olan evliya menkıbelerinin özellikle konar-göçer Türkmen toplulukları esaslı etkileri olmuştur.² Bu kuvvetli etkilerin devamında velî şahsiyetler etrafında düzenlenmeye başlayan menâkıbnâmeler zamanla menâkıbnâmelere dayanan bir edebiyatın da teşekkülünü sağlamıştır. Bu dinî-tasavvufî edebiyatın içinde XV. yüzyıldan itibaren yazıya geçirilmeye başlanan “*Bektâşî Menâkıbnâmeleri*” de önemli bir yer tutmaktadır.

Bu tebliğde, Bektâşî Menâkıbnâmeleri arasında tahminen ilk yazıya geçirilenlerden biri olan “*Hacım Sultan Menâkıbnâmesi*” tanıtılacaktır. Tebliğin giriş kısmında, Hacı Bektaş Veli’nin hakkında menâkıbnâme yazılmış önemli halifelerinden biri olan Hacım Sultan’ın menâkıbnâmesinde ve Hacı Bektaş Veli’nin Vilâyetnâmesi’ndeki bilgilerden hareketle menkıbevi hayatını ele alacağız. Tebliğin diğer kısmında ise Hacım Sultan Menâkıbnâmesinin nüshaları hakkında bilgi verilerek menâkıbnâmedeki tasavvufî unsurlar incelenmeye çalışılacaktır.

2. Hacım Sultan’ın Menkıbevi Hayatı Hakkında Genel Bilgiler

Hacım Sultan’ın tarihî hayatı hakkında kaynaklarda fazla bir malûmat bulunmamaktadır. Menkıbevi hayatı hakkındaki bilgilerimiz ise kendi adını taşıyan vilâyetnâme nüshaları ile Hacı Bektaş Veli Vilâyetnâmesinde anlatılanlarla sınırlıdır. Menâkıbnâme nüshalarında yazılan silsileye göre, Hacım Sultan’ın nesebi on iki imamdan biri olan İmam Nakî’ye dayandırılmaktadır. Buna göre Hacım Sultan, İmam Nakî’nin oğlu Şâhzâde Hüseyin’in üçüncü oğlu ve gerçek adı da ‘*Recep*’tir. (*HKN: 13b... pes imdi imâmzâde hüseyinin üç evlâdı kaldı birine seyyid cihân dirler birine seyyid sultânî dirler birine seyyid hâcî dirler bir manâda recep dirler...*) Menâkıbnâmede yazılanlara göre, Hacım Sultan’ın soyu Hz. Peygambere dayanmaktadır. Halk arasında velîlere duyulan sevgi ve saygının bir tezahürü olarak bu kişilerin atalarını peygamber torunu olarak göstermek anane haline gelmiştir. Hacım Sultan, gerçekten peygamber soyundan mı gelmektedir, yoksa anane icabı olarak mı menâkıbnâmede böyle gösterilmiştir? Bu hususu tespit etmek için elimizdeki bilgiler yetersiz kalmaktadır. Menâkıbnâmenin birkaç yerinde daha bizzat Hacım Sultan kendi ağzından peygamber soyundan geldiğini beyan etmektedir.

Çeşitli kaynaklarda, Hacım Sultan’ın Hacı Bektaş Veli’nin amcasının oğlu olduğu yazılıdır.³ Hacım Sultan Menâkıbnâmesi’nde de bu teyit edilmektedir. Hacı Bektaş Veli’nin, kendi adını taşıyan vilâyetnâmesinde, Hacı Bektaş Veli’nin, Horasân’dan Anadolu’ya gelişi ve Rûm erenleriyle karşılaşması esnasında meydana gelen hadiseler hep Hacı Bektaş tek başına olarak anlatılmıştır. Hacım

² Bedri Noyan, *Bektaşilik Alevilik Nedir*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1985, s. 306.

³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Vilâyetnâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 81-82.

Sultan Menâkıbnâmesi'nde ise bu geliş süreci farklı ele alınmıştır. Hacım Sultan Menâkıbnâmesi'ne göre: Hoca Ahmet Yesevî'nin Hacı Bektaş Veli'ye hürmet gösterip değer vermesine karşı çıkarlar ve Hacı Bektaş Veli'nin veliliğini sınarlar. Hacı Bektaş, onlara bir kerâmet gösterir. Hoca Ahmet Yesevî de onun başka kerâmetlerinden bahseder. Bu durum karşısında müritler hatalarını anlayıp, Hacı Bektaş Veli'ye yoldaş olmak isterler. Hacı Bektaş Veli, sadece Hacım Sultan'ın yoldaşlığını kabul eder. (HKN: 19b, ...*pes haâcım Sultân hazretleri yirinden kalkup kabûl idersenüz biz yoldaş olalum didi hazret-i hünkâr ayıtdı nice yoldaş olursız didi sulân hâcım hazret ayıtdı öyle yoldaş olurum ki yoldan çıkarsan ururum yola degin didi böyle dıcek hacı bektâş veli ayıtdı ey ammü sen benim yoldaşımsın dedi...*) Böylece iki veli yoldaş olurlar. Hoca Ahmet Yesevî, Rûm ilini irşâd etme görevini Hacı Bektaş Veli'ye verir. Hacı Bektaş'la Hacım Sultan önce Mekke ve Medine'ye gidip, kırk gün riyâzetle meşgul olduktan sonra, tek gövdeli iki başlı güvercin şekline girerek Rûm iline vasil olurlar. Hacım Sultan'ın kaynaklarda geçen lakabı “*Kolu Açık*”tır. Cellât bir zat olarak Hak yoluna gitmeyenleri eğiten ve yola getiren kişi olarak bilinir. Aynı zamanda “*Erenlerin Bâtın Cellâtı*” olarak da bilinir. Ona bu lakâbın verilmesi kendisine Hacı Bektaş Veli tarafından kuşatılan ‘*ağaç kılıç*’ (bâtın kılıcı) la alakalı gösterilmiştir. Bu ağaç kılıç, büyük bir ihtimalle Hacı Bektaş Veli, Rûm iline gelmeden Hoca Ahmet Yesevî tarafından verilen kılıç olması gerekir. (HKN: 20a...*pes sultân hoca ahmed yesevî hazret bir ağaç kılıç var idi getirüp sultân hâcı bektâşun tekbîr idüp beline kuşatdı...*) Hacı Bektaş vilâyetnâmesinde şu şekilde anlatılır: Hacı Bektaş, bâtin kılıcını Hacım Sultan'a verir. “Erenler meydânının cellâtlığını sana verdik. Fakat haksız iş yapma yoksa zararımız sana dokunur.” der. Hacım Sultan kendisine verilen bâtin kılıcının ne işe yarayacağını anlamak için, meydân sakasının merkebinde dener. Merkebe kılıcı vurmasıyla, merkebi ikiye böler. Hünkâr bunu duyunca: “Kolları tutulsun.” der. Hacım Sultan çolak olur. Hacım Sultan, Hacı Bektaş'ın diğer halifelerine başvurup yalvarır. Hünkâra ricada bulunmalarını ister. Hacı Bektaş ricaları kabul eder: “Kolu açık olsun!” der. Hacım Sultan'ın kolları açılır.⁴ Hacım Sultan Menâkıbnâme nüshalarında ise bu olay aşağı yukarı benzer ifadelerle anlatılmıştır; yalnız merkebin ve mermerin ikiye bölünmesinden sonraki kısımda, Hacı Bektaş'ın kolu tutulsun diye bir bedduası yoktur. “Kolu Açık” lakabının verilmesi başka bir sebebe bağlanmıştır. Bu sebep menâkıbnâmede şöyle ifade edilmiştir: (HKN: 27b, ...*hünkâr hâcı bektâş ayıtdı ya hâcım rûmda hâcım adlu ir çok olsa gerekdür senin adın kolu açık hâcım sultân olsun didi...*) Hacım Sultan'a verilen bu ağaç kılıç ona verilen değeri göstermektedir; çünkü her derviş ağaç kılıç taşıyamaz. Ağaç kılıç (bâtın kılıcı) taşımak büyük şeyhlere ait özelliktir.⁵ Hacı Bektaş Veli'nin halifelerinden biri olarak

⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 132.

⁵ Noyan, age, s. 110-111-304.

kabul edilen Hacım Sultan'ın XV. yüzyıldan itibaren bir tarikat olarak kurumlaşmaya başlayan Bektâşîliğin adap ve erkânının teşekkülünde önemli etkisi olmuştur. Bektaşî erkânında, aynü'l-cem yapılan yere 'meydân' denir. Meydân odasına ibadet meydânı, erenler meydânı veya kırklar meydânı adı da verilir. Bu meydânda, çerağ tahtı veya taht-ı Muhammedî denilen tahtın önünde, yani girişin solunda beyaz örtü üzerinde 'meydân taşı' vardır. Bu taş; kızıl eşik, niyaz taşı, mürüvvet taşı da denir. Taşın bulunduğu yer ceza makamıdır. Ve Hacım Sultan'ın makamı olarak kabul edilir. Doğru yolda bulunmayan ve bir suç işleyen kişi bâtin kılıcıyla terbiye edilir. Hacı Bektaş Veli tarafından bu vazifenin Hacım Sultan'a verildiği söylenmektedir. Hacım Sultan cellât bir zat olarak bilinir. Bu sebeptendir ki, Bektaşîler ondan çekinir ve korkarlar.⁶ Bektaşî meydânında bulunan on iki postun altıncısı olan 'kilerci' veya 'türbedâr' postunun Hacım Sultan'ın makamı olduğu söylenmektedir.⁷ Çeşitli kaynaklarda da, buna benzer bilgiler bulunmaktadır. Ancak böyle bir postun olmadığı da söylenmektedir.⁸

Bektaşîliğin, Hacım Sultan'dan sonraki yüzyıllarda ortaya çıktığı düşünüldüğünde Hacım Sultan'ın yaşadığı dönemde hangi zümreyle ilişkili olduğu sorusunun cevabını bulmak için menâkıbnâme nüshalarını bu açıdan da tahlil ve tespit etmek gerekmektedir.

Kılık-kıyafet: Menâkıbnâmede Hacım Sultan'ın kılık kıyafeti hakkında yeterli açıklama yoktur. Üzerinde sadece –tahminen büyükçe- bir hırkadan bahsedilmektedir. Hacım Sultan seyahatleri esnasında yerleşim yerlerine geldiğinde bu yerlerin yakınında kalarak insanların arasına karışmıyor ve yerleşim yerine yakın bir yerde hırkasına bürünüp uzun müddet zikirle meşgul oluyor. (HKN: 35a...*fa lan kayanın dibinde bir dervîş kırk gündür yimez içmez anda hırkasına bürinüp yatur...*)

Asâ taşıma: Hacım Sultan elinde bir asâ ile dolaşmaktadır. Birçok asâyı kerâmet göstermek için kullanır. Bugün türbesinde Hacım Sultan'a ait olduğu söylenen yarısı yanmış bir asâ mevcuttur. (HKN: 31b...*ve dahı bir asâsı var idi igde agacından dikekodı manâya bitdi...*)

Çihar darb olma: Menâkıbnâmede, Hacı Bektaş Veli, Hacım Sultan'dan başını tıraş etmesini istiyor; ancak Hacım Sultan'ın da tıraş olup olmadığı ifade edilmemiştir. (HKN: 26a...*gel benüm başımı tıraş iyle pes sultân hâcım hazretleri yirinden kalkup su getirüp nazarında kodı eline su alup sultânın başın ısladı tig alup tıraş itmek istedi...*)

⁶ Ahmet yaşar Ocak, "Hacım Sultân Maddesi" *MEB Yayınları*, İstanbul, 1983, cit:6, s.284.

⁷ Noyan, age, s.111.

⁸ Mustafa Murat Öntuğ, "Hacım Sultân Zaviyesi", *Balıkesir Üniversitesi Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu*, Balıkesir, 2005, s. 191-195.

Seyahat etme: Hacım Sultan, kendi makamına gelene kadar büyük bir kara öküzle, makamına geldikten sonra da, bazen Derviş Burhan'la bazen de diğer halife ve dervişleriyle seyahat etmektedir. Bu seyahatler genellikle Germiyan Beyliği içerisinde (Öyük, Karahisar, Uşak, Şeyhli, Banaz, Geyikler vs) olmaktadır. Hacım Sultan kendi zaviyesini kurduktan sonra, dervişleriyle her yıl Kurban (Hacılar) Bayramında Seyyid Gazi Türbesi'ni ziyarette gitmektedir. (HKN: 61a...pes sultân hâcım hazretleri gelün imdi dervişler seyyid gâzinün üzerine mübeyyâ idelüm didi...)

Şeri ibadetler: Hacım Sultan, abdest almak ve namaz kılmak gibi şeri ibadetlerde titiz davranmakta, dervişlerinin de ibadetlerini kontrol etmektedir. (HKN: 65b...sultân hazret makâmına revâne oldı gelüp bir yirde karâr idüp öyle namâzın edâ itdiler...)

Mücerredlik: Hacım Sultan, mücerred bir hayat yaşamıştır. Sadece evlenmekle kalmamış *terk ü tecrîd* prensibine de sadık kalmıştır. Menâkıbnâmede dervişleri Hacım Sultan'dan evlenmesini ve soyunun devamı için evlât sahibi olmasını isterler. Hacım Sultan'ın yaşlı bir kadından '*nefes evlâdı*' olur. (HKN: 67a...bana gelir müşün didi hatun ayıtdı karavaşun olayum sultânım didi üç kere böyle didi hatun kabûl itdim didi burhan dervîş duâ itdi sandılar ki dervîşler hatunu alır gider hâcım sultân hazret ol hatuna cevâb itdi kıbleden yana tur didi hatun dahı kıbleden yana turdı hazret-i sultân üç kere üzerinden sıçradı agzı yârin azgına bırakdı üç kere arkasın sıgadı... bu hatundan benim sag köprücegi delük otmanım gelse gerek...)

Zaviye kurma: Hacım Sultan 'Susuz'da kendi adıyla anılan bir zaviye kurmuş, zamanla burası gezgin dervişlerle dolarak kalabalık bir hal almıştır. Günümüzde Bektaşî olarak anılan zaviyelerden bir tanesi de 'Hacım Sultan Zaviyesi'dir. Uşak'ta tarihi bilinen en eski zaviyedir. Bu zaviye Germiyan Beyliği dönemine aittir. Germiyanoglu I. Yakûb Bey H. 721/m: 1321 tarihinde Germiyan Beyliği içersinde "*Susuz*" diye isimlendirilen mevkiine yaptırılmıştır. Bu bölge bugün Uşak ili, Sivaslı ilçesinin, Hacım Köyü'nün bulunduğu bölgedir.⁹

Buraya kadar tespit ettiklerimizden anlaşıldığı gibi, Hacım Sultan; üzerinde büyükçe bir hırka, elinde asâ ile devamlı seyahat eden ve kendi zaviyesini kurarak etrafına birçok derviş toplayan bir şeyhtir. Hayatı boyunca bekâr kalmış, şeri ibadetlere ve riyazete titizlikle uymuştur. Menâkıbnâmede '*Bektaşî*' tabirine rastlanmamaktadır. En dikkati çeken ibare '*ışık*' tabiridir. Hacım Sultan seyahatleri sırasında yerleşim merkezlerindeki ahali tarafından hoş karşılanmamıştır. '*divane, biat ışık, ışık*' diye hor görülür. Halk bu dervişlerin kendilerine yakın olmasını pek istememektedir. Hacım Sultan ve dervişlerini kovmak için bir

⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfilik: Kalenderiler (XIV_XVII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 134-136.

takım tertip ve tehditlere başvurulur. Bu durum büyük bir ihtimalle dervişlerin kılık kıyafetlerindeki farklılıktan ve onların halk arasına karışmak istememelerinden kaynaklanmaktadır denilebilir. (HKN: 38b...*pes imdi bir gün ol kişiler cem oldılar ayıtdılar ol biat ışığa söz faide itmez varalum dögelüm didiler...*) ‘ışıklar’ Kalenderîliğe bağlı bir kolun ismi olarak geçmektedir. Hacım Sultan’ın yaşadığı yüzyıldaki kayıtlarda kalenderî zümreler arasında, *ışık* tabirine rastlanmamıştır. Menâkıbnâmede Hacım Sultan, uzun süreli ibadetlerle meşgul olarak gösterilir. İnsanlara sürekli olarak yardımcı olmaktadır. Belki de onun dış görünüşü, gezgin bir dervîş olması, şehirli insanları tedirgin etmektedir. XVI. yüzyıla ait arşiv kayıtları, Kalenderî grupların birçok kanun dışı faaliyetin içerisinde olduğunu şehirli insanlar arasında kötü intibaların oluşmasını hazırlayan bir sürü olay yaşanmıştır. XIV. Yüzyıldan itibaren Kalenderî zümrelerde tasavvuf düşüncesi yozlaşmaya başlamış, nitelsiz bir görüntü almıştır.¹⁰ XVI. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Vekayinâme ve belgelerinde *ışık* kelimesine tesadüf edilmeye başlanmıştır. Bu yüzyıldan itibaren Seyyid Gazi Türbesi çevresindeki bu Kalenderî gruba ‘*Seyyid Gâzi Işıkları*’ denilmeye başlanmıştır. Hacım Sultan’ın Bektaşî ananesindeki yeri ve tesiri sonucu olarak bu Kalenderî grup Hacım Sultan’ın hatırasını devam ettirmiştir, denilebilir. Menâkıbnâmenin yazıldığı dönemde faaliyet içerisinde olan ‘*ışık zümresi*’ tarafından *ışık* tabiri Hacım Sultan’a izafe edilmiş olmalıdır. Kanaatimizce, gösterdiği özellikler bakımından kendisi bir Kalenderî dervîşi olan Hacım Sultan’ın daha sonraki yüzyılda ortaya çıkmış olan-bir Kalenderî zümresi- *Seyyid Gâzi Işıkları* tarafından sahiplenilmiştir. Hacım Sultan, yukarıda da zikredildiği gibi sürekli seyahat eden Germiyan ili içerisinde Türkmenler arasında dolaşarak birçok mürit edinmiştir. Bu seyahatlerde gayri Müslimlerden daha çok beylik içerisinde kendisinden hoşlanmayan veya tavır olan Müslüman Türklere, kendisi kabul ettirecek faaliyetlerde bulunmuş, Susuz’daki zaviyesinin bulunduğu yerde vefat etmiştir. Hacım Sultan vakfiyesinin tarihi H. 721/M. 1321 olup bu sırada Hacım Köyü mevcuttur. Germiyanoglu I. Yakûb Bey bir zaviye bina ettirerek bu zaviyeye zengin vakıflar ayırmıştır. Zaviyeye de eş-şeyh Dede Balı’yi şeyh olarak atamıştır. Bu kayıttan çıkan sonuç, Hacım Sultan’ın XIII. yüzyılda yaşamış, vakfiye tarihi olan M. 1321’den çok önce de vefat etmiş olmalıdır. XV. Yüzyılda yaşamış bir Kalenderî şeyhi olan Otman Baba’dan Menâkıbnâmede Hacım Sultan’ın nefes evladı olarak bahsedilmesi Bektaşî ananesinden kaynaklanmaktadır diyebiliriz. Menâkıbnâmede Hacım Sultan’dan doğrudan Hoca Ahmet Yesevî’nin dervîşi olarak bahsedilmektedir. Bektaşî ananesinin teşekkülünde Hoca Ahmet Yesevî’nin ve dervişlerinin önemli bir yeri vardır. Bektaşîler halk arasında rivayet edilmeye başlanmış bu menkıbelerin içinde hem Hacı Bektaş Veli hem de Ha-

¹⁰ Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 57-58.

cım Sultan'ı göstererek Hoca Ahmet Yesevî ile irtibatını ve benzer menkıbelerin teşekkülü sağlamışlardır.¹¹

3. Hacım Sultan Menâkıbnâmesinin Nüshaları

Hacım Sultan Menâkıbnâmesinin bilinen nüshaları üç tanedir. Bunlardan iki tanesi İstanbul Millet Kütüphanesi'nde (Ali Emiri ktb) kayıtlıdır. Birinci nüsha *Velâyetnâme-i Hacım Sultan* adıyla kayıtlı H. 1309/ M. 1891-92 istinsah tarihli *Ali Emirî Nüşhasıdır*. Varak sayısı 22, satır sayısı 17 olup rika ile yazılmıştır. Millet Kütüphanesindeki ikinci nüsha, *Hacım Sultân Velâyet-nâmesi* adıyla kayıtlı H. 1319/ M. 1901-2 istinsah tarihli'dir. Varak sayısı 70, satır sayısı 17 olup sülüs yazıyla yazılmıştır. Bu nüsha diğer nüshalardan muhteva açısından değil ama anlatım yönünden farklıdır. Büyük bir ihtimalle diğer nüshalardan farklı bir koldan istinsah edilmiştir. Üçüncü nüsha ise Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Bu nüsha 29 varak olup satır sayısı 17 olup sülüsle yazılmıştır. Bu nüsha Ali Emirî Nüşhasıyla benzer özellikler taşımaktadır. Hacım Sultan Menâkıbnâmesinin ilk yayını Dr. Rudolf Tschudi tarafından Almanca olarak yapılmıştır. Bu kitabın giriş kısmında Dr. Georg Jacop'la birlikte giriş kısmını yazmıştır. Metin kısmında Hacım Sultan Menâkıbnâmesinin iki nüshasının edisyon-kritiği yapılmıştır. Bir nüsha esas alınarak nüsha farklara dipnotta gösterilmiş esas kabul edilen metne parantez içinde diğer nüshadan ilave yönüne gidilmiştir. Metin matbû olarak verilmiştir.¹² Hacım Köyünde bulunan bir başka nüsha ise H. 1200/ M. 1785/86 istinsah tarihli'dir. Bilinen nüshalardan daha kapsamlıdır. Varak sayısı 73'tür. Satır sayısı düzensizdir. 10-12-13 olarak değişmektedir. Talik yazısıyla yazılmıştır. Hacım Köyü Nüşhasının ilk on varakı diğer nüshaların hiç birinde yoktur. Bu kısımda Allah'ın yeri, göğü, kürsî, levhî, kalemi, ay, günü, melaikayı yaratması ve Hz. Adem'i yaratması teferruatlı bir şekilde anlatılmıştır. Devamında Hz. Peygamberden ve neslinden gelecek evliyalardan söz açılır. Menâkıbnâmenin birçok yerinde Hz. Peygamberden bahsedilmekte ona selam ve salavat getirilmektedir. Ayrıca yeri geldikçe Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetler ve hadislerden de örnekler verilmiştir.

4. Hacım Sultan Menâkıbnâmesinde Tasavvufî Unsurlar

Sûfî çevrelerin tarihi, sadece tarikat ve tekkelerle sınırlı olmayıp neredeyse geçmişteki toplumsal kesimlerin tamamını ilgilendiren bir olgudur. Çünkü tasavvuf geçmiş kültür hayatımızdaki toplumsal kesimlerin her birinin sıradan yaşantılarından belli olaylar karşısındaki tavır alışlarına kadar her alanda etkisi olan bir faktördür denilebilir. Devrin sosyal kurumları olan tekkeler etrafında oluşmuş grupları irşat eden zühdi bir hayat sürdüğüne olağanüstü/kutsal güçlere sahip

¹¹ Rudolf Tschudi, *Das Vilâjet-nâme des Hâdschim Sultan*, Mayer&Müler, Berlin, 1914, s. I-XV.

¹² Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, s. 109.

olduklarına inanılarak ‘velî’ şahsiyetler adına düzenlenmiş menâkıbnâmeler tasavvufî unsurları barındırmaktadır.

4. 1. *Halvet-uzlet*

İnsanlardan ayrı yaşamak, mümkün olduğunca yalnız kalmak Hacım Sultan’da sık rastlanan bir durumdur. (HKN: 60b...*pes sultan hazret halvet-hânesine girip ibadete riyazete tevekküle kâim oldu...*)

4. 2. *Riyazet-Mücabede*

Nefsin isteklerine karşı savaşmak, nefse karşı yeme, içme, uyuma gibi doğal ihtiyaçları en aza indirmektir.¹³ Hacım Sultan gittiği yerlerde insanların arasına karışmaz uzun süren riyazetlerde bulunur. (HKN: 34a...*karahisarda bir beg var idi adına tugrul dirler idi birkaç kişiler gelüp buna söylediler falan kayanın dibinde bir dervîş kırk gündür yemez içmez anda hırkasına bürünüp yatur...*)

4. 3. *Sabr-tevekkül*

Kimseden bir şey istememek ele geçirilenleri biriktirmemektir.¹⁴ Hacım Sultan kendisine yapılan kötü davranışlara karşı sabırlı ve tevekkül içindedir. (HKN: 34b...*pes imdi hacım sultan hazretleri gelüp kara hisar kurbunda bir büyük kaya var idi anun yanına gelüp birkaç gün anda sâkin oldu bade kırk gün riyazet çeküp tevekkül-i hak oldu...*)

4. 4. *Vera*

Günahlardan ısrarla kaçınmak ve korkmak, haramdan şüpheli şeylerden boş heveslerden uzaklaşmaktır.¹⁵ (HKN: 14b...*sultanü’l-evliyâ hocâ ahmed yasevî kutbu’l-ekrem rûma göndermezden ileri kırk yıl tamam sâ’imü’d-dehr ve kâ’imü’l-leyl leylân ve nehârân ibâdet riyâzet takvâya vera a’mâl-i sâlihya meşgûl oldılar...*)

4. 5. *Rüya*

Sûfîlerin en önemli bilgi alma yollarından birisi de rüyadır. Sûfîler sürekli olarak Hz. Peygamberi rüyalarında görerek sıkıntılarını giderirler.¹⁶ Menâkıbnâmede *rüya* sık başvurulan bilgi alma yolu olarak işlenmiştir. Karaca Ahmet, Dervîş Burhan, Hâcî isimli dervîş gibi Hacım Sultan’ın dışındaki sûfîler de rüya yoluyla bilgi alıp sıkıntıları giderirler. (HKN: 36b... *ol vakt sandukluda bir azîz kişi var idi ismine hâcî dirler idi bir gice rûyâsında sultân-ı enbiyâyı sallallâhü ‘aleyhi vessellem müşâhade iyledi cemi sabâbe-i Rıdvân-allâhü ‘aleyhim ecmâin belâsınca otururlar idi pes Muhammed Mustafâ sallallâhü ‘aleyhi ve seleme ayıtdı ya hâcî bizim evlâdımız*

¹³ Kara, age, s. 110.

¹⁴ Kara, age, s. 110.

¹⁵ Kara, age, s. 135.

¹⁶ Kara, age, s. 141-147.

dan bir kişi vardur ismine hâcım dirler var anunla yâr ol didi gine kıbleden yanundadur didi pes dervîş hâcî uyandı...) Hacım Sultan da sık sık rüyada Hz. Peygamberi görüp ondan bilgi alır. (HKN: 42b/43a...sultân hâcım bir gice rûyâsında seyyid kevneyn resûlü's-sakilin Muhammed Mustafâ 'aleyü's-selâm müşâhede iyledi pes sultân hâcım ileri varup Muhammed mustafânun mübarek elin ve ayagın öpdi yüz yire sürdi ricâ-ı hâcet diledi pes sultân-ı enbiyâ salavâtullâhi 'aleyhim ayutdı ciger-güşem hâcım senün makâmın buradadur bunda karâr iyle didi allâhü te'âlâ canibinden bu makâm size virülmişdür burada sâkin olup âhir ömrin bunda geçersen gerekdür didi yöri imdi allâhü te'âlâyâ ibâdet riyâzet tevekkül hak ol didi nasihât iyledi sultân hâcım sırrum uyanı geldi...)

4. 6. İnsan-ı Kâmil

Tasavvufî düşünce tarihinde önemli konulardan birisi de insan-ı kâmil. Özellikle İbn Arabî'nin yaklaşımından sonra bu kavrama birçok anlamlar yüklenerek bir gelişme göstermiştir. İnsan-ı kâmil genel anlamda Hz. Adem, özel anlamda Hz. Muhammed'i işaret etmektedir. Buna 'Hakikat-ı Muhammediye' denir.¹⁷

Hacım Köyü Nüshasında diğer nüshalardan farklı olarak bu konu menâkıbnâmenin giriş kısmında ele alınmıştır. (HKN: 4a/5b...âdemin yüzün medîne topragından yaratdı başını beytü'l-mukaddes topragından yaratdı gözün beytü'l-harâm topragından yaratdı...gönlünü tevhîd nûrıyla bezedi ve hem gönlünü îman nûrıyla bezedi ve ta'zîm nûrıyla düzdi...) Sûfilere göre Allâh önce Hz. Muhammed'in nurunu o nurdan da kâinatı yarattı. Bu düşünce sûfilerce, Kur'an-ı Kerîmde "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." Enbiyâ Suresi, 107. ayete dayandırılmıştır. Bu konu Menâkıbnâmede Hz. Peygambere atfen bir hadisle ele alınmıştır. (HKN: 9b...pes imdi allâhü te'âlâ celle celâle habîbine hitâp itdi kâllallâhü te'âlâ levlâke levlâke lemâ halakau'l-eflâk ve dahı halakatüke lâcel halkatüke il ekvân lâceldür yani ya muhammed maksud sensin eger sen olmayaydın yirleri ve gökleri ma-fihâyı yaratmayaydum seni benüm için âlemi senün için halk iyledüm...)

4. 7. Velayet

Hacım Sultan'ın göstermiş olduğu birçok kerâmet velayetinin bir delili olarak menâkıbnâmesinde anlatılmıştır. Hacım Sultan sadece kendi velayeti değil başkalarını da velayet sahibi yapmıştır.

4. 8. Kerâmet

Hacım Sultan Menâkıbnâmesi, Hacım Sultan'ın göstermiş olduğu kevnî (maddi-suri) kerâmetlerden müteşekkildir, diyebiliriz. Hacım Sultan'ın kendi

¹⁷ Salih Gülerer, "Hacı Bektâş Velî'nin Halifelerinden Kolu Açık Hacım Sultan", *AKÜ Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1996, sayı 1, c. 1, s. 93-105.

göstermiş olduğu kerâmetlerin dışında Hacı Bektaş Veli'nin, Bekçe Sultân'ın, Yağlı Baba'nın gösterdiği Kerâmetler de mevcuttur. Hacım Sultan'da görülen kerâmet motiflerinden bir kaçını şöyle sıralayabiliriz:

4. 8. 1. Hacım Sultan'ın kendi vücudunda cereyan eden kerâmet motifleri

Silahtan etkilenmeme: Hacım Sultan, müritleriyle Seyit Gazi Zaviyesi'ne giderken aralarına yeni katılmış bir derviş Hacım Sultan'ı öldürmek niyetiyle hücum eder. Alca atlı bu kişi üç kez kılıcıyla vurduğu halde kılıç Hacım Sultan'a etki etmez.

4. 8. 2. Hacım Sultan'ın tabiat varlıkları ve eşyalar üzerinde meydana getirdiği kerâmet motifleri

Irmağı yarıp karşıya geçme: Hacım Sultan ve dervişleri Seyit Gazi Zaviyesi'ne kurban için giderken yollarında bulunan Banaz Irmağı'nın taşıdığını ve geçecek yer olmadığını görürler. Hacım Sultan ırmağa karşı bir konuşma yapar. Bu hitap üzerine ırmak ikiye ayrılır, yarısı akar gider diğer yarısı olduğu yerde kalır. Kafil e karşıya geçer.

4. 8. 3. Hacım Sultan'ın hayvanlar üzerinde cereyan eden kerâmet motifleri

Yabanî hayvanları hizmetinde kullanma: Hacım Sultan, Öyük Köyü'ndeki sığırları kara bir boğaya güttürür. Boğa kurban edilene kadar sultânın hizmetinden ayrılmaz.

4. 8. 4. Hacım Sultan'ın gizli şeyler üzerine cereyan eden kerâmet motifleri

Akıldan geçenleri bilme: Hacım Sultan, dünya ile ilişkisini kesip riyazetle uğraşırken Tuğrul Bey ve adamlarının susadıklarını bilir.

4. 8. 5. Hacım Sultan'ın mukaddes, insanüstü ve gizli güçleri üzerinde cereyan eden kerâmet motifleri

H z. Peygamberi rüyada görme: Hacım Sultan iki defa rüyasında Hz. Peygamberi görür. Ondan kendisinin yapması gereken şeyler hakkında malumat alır.

4. 8. 6. Hacım Sultan'ın biyolojik mahiyetteki kerâmet motifleri

Cinsiyet değiştirme: Mentеше ilinde bir beyin kız çocuğu vardır. Fakat bey oğlan çocuğunun olmasını çok arzu etmektedir. Hacım Sultan, beyin kızının kendisine yaptığı hizmeti ve hürmeti beğenir ve onu erkek yapar.

4. 8. 7. Hacım Sultan'ın velîliğini kabul edenlere yönelik kerâmet motifleri

Başkalarını ermişliğ e kavuşturma: Genç bir kızken erkeğe dönüştürdüğü kişiye Hacım Sultan kendi adını verir. Oğlum dediği bu genç, Hacım Sultan'ın duasıyla velâyet sahibi olur.

4. 8. 8. Hacım Sultan'ın velîliğini kabul etmeyenlere yönelik kerâmet motifleri

Başka bir velîye kerâmet kuvvetiyle üstün gelme: Hacım Sultan, Seyit Gazi Zaviyesi'nin şeyhi Kara İbrahim'i yıldırımla çarparak üstün gelir.¹⁸

SONUÇ

Hacım Sultan Menâkıbnâmesi incelendiğinde, görüldüğü üzere; Hacım Sultan sık sık Zikrullah ile meşgul olmakta ve erbain çıkarmaktadır. Seyahatleri esnasında bir yerleşim yerine geldiğinde halkın arasına karışmayarak ibadet, riyazet ve tefekkürle meşgul olmaktadır. Menâkıbnâmenin birçok yerinde Kur'an ayetlerinden delil getirilmekte, Hacım Sultan'ın davranışlarının temelini ayetler oluşturmaktadır. Ayrıca menâkıbnâmede, Hacım Sultan namaz ibadeti-ne titizlikle uyduğu ve yeri geldikçe Kur'an'dan birçok ayeti ezberden okuduğu da geçmektedir.

Hacım Sultan, Hacı Bektaş Veli'nin en önemli halifelerinden biri olarak Bektaşî ananesinde önemli etkileri olmuştur. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Hacım Sultan Zaviyesi'nde görev alan şeyhler Hacı Bektaş Dergâhı şeyhi tarafından atanmıştır. Menâkıbnâmesi tasavvufi unsurlar bakımından zengin olmakla birlikte tam olarak değerlendirildiği söylenemez. Bugün Hacım Sultan Türbesi hâlâ işlevselliğini muhafaza etmektedir. Türbe ziyaretleri genellikle doğan çocuğun yaşaması, çocukların kazaya belâya uğramaması ve hayırlı evlât olması dileğiyledir. Bu amaçla kurban adağı yapılmakta ve kurban etleri ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi, Ankara, 2005.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Vilayetname*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1990.
- Gülerer, Salih, "Hacı Bektaş Veli'nin Halifelerinden Kolu Açık Hacım Sultan", *AKÜ AnadoluDil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Afyon, 1996, Sayı: 1, s. 93-105.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.
- Köprülü, Mehmet Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasâvvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- Noyan, Bedri, *Alevilik Bektaşilik Nedir*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1985.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.

¹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih*, Ankara, 1967, I, 87-94.

- _____, “Hacım Sultan Maddesi”, Türk Ansiklopedisi, MEB, İstanbul, 1983.
- _____, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Öntuğ, Mustafa Murat, “Hacım Sultan Zaviyesi”, *Balıkesir Üniversitesi, Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu*, 18-20 Ekim, Balıkesir, 2005, s. 191-195.
- Tschdi, Rschudi, *Das Vilâjet-nâme des Hadschim Sultân*, Mayer&Müler, Berlin, 1914.

ONUNCU OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Metin İZETİ

Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK
Haririzade, Tibyanü Vesaili'l-Hakaik fi Beyani Selasili't-Taraik'a Göre Bektaşilik

Doç. Dr. Kadir GÜRLER
"Sekaleyn" Hadisi ve "Ehl-i Beyt" Kavramı Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Yrd. Doç. Dr. Rıza YILDIRIM
Rum'da Öksöğüyü Tutan Kimdi? Saltukname ve Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi'nde Yer Alan Bir "Menkibe"ye Göre Rum Erenleri

HARİRİZADE, TİBYANÜ VESAILİ'L-HAKAİK Fİ BEYANİ SELASİLİ'T-TARAİK'A GÖRE BEKTAŞİLİK

Prof.Dr. Yakup ÇİÇEK
Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

ÖZET

XIII. yüzyılda Kalenderîlik içinde teşekküle başlayıp XV. yüzyılın sonlarında Hacı Bektaş Veli an'aneleri etrafında Anadolu'da ortaya çıkan Bektaşilik, özellikle arzettiği farklı dinî inanç ve telakkileri birleştirici (syncretique) yapısı sebebiyle çok ilgi çekmiş, başta Tıbyan gibi eserler olmak üzere birçok kitapta anlatılmıştır.

Tıbyânı Vesaili'l-Hakaik fî Beyani Selasili't-Traik'in müellifi Harîrîzade Muhammed Kemaleddin, XIX. asrın ikinci yarısında İstanbul'da 1850 tarihinde dünyaya gelmiş ve 1882 yılında yine orada vefat etmiştir. Şeyh Ahmed er-Rifâî (v. 578/1182)'in neslinden olup tasavvuf, fıkıh, tefsir ve hadîs gibi dini ilimleri tahsil etmiştir.

Harîrîzade, Şeyh Seyyid Muhammed Nuru'l-'Arabî 'den İbn Fârîz, (v. 576/1180)'in Kasîdetü't-Tâiyye'sini, Şeyhu'l-Ekber Muhyiddin b. 'Arabi (v. 638/1240)'nin "Risâletü'l-ehadiyye"sinive "Fususul-hikem"ini okumuş ve ondan "melâmî hilâfetnâmesi" almıştır.

Kırk civarında eser veren Harîrîzâde'nin Tıbyân adlı pek meşhur yazma eseri üç büyük ciltten meydana gelmektedir. Tek nüsha olup, Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır. Hâkim lisanı Arapça olmakla birlikte yer yer Türkçe ve Farsça metinlere de rastlanır. İslam'ın doğuşundan, XIX. asra gelinceye kadar yaşamış ikiyüze yakın ana tarikatı, hurûfu'l-hecâ denilen alfabetik bir sıra ile tanıtır. .

Kaynaklarda Bektaşiliğin Sünnî bir tarikat olarak teşekkül ettiği, Balım Sultan'dan sonra bu niteliğini değiştirdiği, faaliyetlerini Yunanistan, Arnavutluk, Romanya ve Bulgaristan'da sürdürdüğü, Hurufîlik, kurucusu Fazlullah-ı Hurûfî'den sonra Anadolu'ya da nüfuz ettiği ve "Hak-Muhammed-Ali" tarzında bir ulûhiyyet mefhumunu ve Vahdet-i vücûd anlayışını benimsediği anlatılan Bektaşilik, Tıbyan'da II/128a-130b varaklar arasında anlatılır.

Tıbyan'da, Bektaşiliğin Yeseviyye'nin bir şubesi olduğu, Hacı Bektaş soyunun Hz. Ali'ye ulaştığı, keramet sahibi ve velayet erbabı olduğu, 738/1337 tarihinde vafet ettiği ve kabri başında yapılan duaların müstecab olduğu anlatılır.

Hacı Bektaş Veli hayatında kimseyi yerine halife bırakmadığı halde, Hurufiyye'ye mensup biri ortaya çıkıp ondan hilafet aldığı iddiasında bulunmuştur.

Ruhaniyet yoluyla alınması bakımından Bektaşilik, munkarız değildir. Nitekim aralarında Şeyh Muhammed Nuru'l-Arabi ve Harîrîzade'nin de bulunduğu kimi kamil meşayih onu ruhaniyet yoluyla almıştır.

Bu tarikatın mebnası "ikrar, teslim ve rıza" veya "hubbi al-i beyt-i Nebi"dir.

Netice olarak denilebilir ki, Bektaşilik, özellikle muhtevasının genişliği bakımından alanında dünyada tek eser kabul edilen Tıbyanü Vesail'de kurucusu, mebnası, sisilesi vb. konularda fazla ayrıntılara girmeden ama yeterli bir şekilde tanıtılmıştır.

Anadîtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Harîrîzade, Tıbyanü Vesail, Bektaşilik, Hurufilik, Ehl-i beyt.

A. Harîrîzâde Muhammed Kemaleddin

XIX. asırda Osmanlı Devleti, kendisini tarih sahnesine çıkaran maddî ve manevî amillerin değişmesiyle; askerî, siyasî, ilmî, içtimâî, iktisadî ve hukukî sistemleri, düzenli seyrini büyük oranda kaybetmişti.

İmparatorluğun çeşitli din, milliyet ve mezhebe mensup unsurları, muhtelif tesirler sebebiyle devletten ayrılma temayülüne kapılmışlardı. Ayrıca muhtariyet ve istiklâl isteyen hareketler de hız kazanmıştı.

Eğitim düzeni ve medreseler yol gösterici ve yön verici alimler yetiştiremez duruma düşmüş, ¹ tekkeler de eriyen diğer müesseseler gibi inkıraza yönelmiş, eski seviyelerini yer yer kaybetmişlerdi. ²

İşte Harîrîzâde, böylesi bir ortamda İstanbul'da doğdu, orada yaşadı ve başta *Tıbyanü Vesail* olmak üzere, birçok eser bırakarak otuz iki yaşında yine İstanbul'da vefat etmiştir.

1. Hayatı

Osmanlı tasavvuf tarihinin meşhur eseri, *Tıbyânü Vesail*'in müellifi Harîrîzade, XIX. asrın ikinci yarısında İstanbul'da yaşamış meşhur mutasavvıflardandır. Cema-ziyelâhir 1267/Mart 1850 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. ³

Halep'te bulunan *Harîrîzadeler* diye mâruf sülâleden olup *Şeyh Ahmed er-Rifâî* (v. 578/1182)'in neslindendir. ⁴

¹ *Ceride-i Süfiyye*, s. 82-358.

² Harîrîzade Muhammed Kemaleddin, *Tıbyânü vesaili'l-hakaik fî beyani selasili't-tarâik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nu.,430-432, III, vr. 304a; M. Sadık Vîcdânî, *Tomar-ı turuk-ı alîyye*, İstanbul, 1338, s.86; Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefînetü'l-evliya şerh-ı esmar-ı esrar*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, no. 2303-2309, III, vr. 84a; Bursalı Mehmed Tahir, *Kıbar-i meşayih ve ulemeden on iki zatın teracim-i ahvali*, İstanbul, 1314,s.52.

³ a.g.e., Seyyid İsmâil Sadık b. Vecihî Paşa'nın takrîzinden.

⁴ a.g.e., III, 304b.

Harîrîzâde'nin babası *Şeyh Abdurrahman* da, meşâyih'ten bir zât idi. 1284/1867'de babası öldüğü zaman, henüz on yedi yaşlarında bulunan Harîrîzâde, bir müddet ticaretle uğraştı ise de, tekrar ilim tahsiline yönelmiştir.⁵

Harîrîzâde'nin, tasavvufi ve dinî bilgisini artırmak ve bazı meşâyihle görüşmek için kısa süreli bazı seyahatleri de olmuştur. Receb 1286/1869 tarihinde akrabalarını ziyaret etmek ve oradaki meşâyihle görüşmek için Haleb'e gitmiş, orada dört ay kadar kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüştür.⁶

1289/1872'de İstanbul'da görüştüğü *Şeyh Seyyid Muhammed Nûru'l-'Arabî el-Hüseynî*'yi ziyaret için, bir yıl sonra 1290/1873'de Üsküb'e gitmiştir. Bu yolculuğu esnasında Selânik'e uğrayarak, orada bulunan *Şeyh Ali Rızâ Efendi* ve *Şeyh Edîb Sâlih Lutfî* Efendilerle görüşmüştür.⁷

Özellikle meşhur evliyâyı ziyaret etmek için 1291/1874 tarihinde Mısır'a,⁸ ertesi sene de aynı maksatla Edirne'ye gitmiştir.⁹

Netice olarak merhum Haririzade'nin, ömrünü, seyahatleri hariç tutulursa, İstanbul'da geçirdiğini söyleyebiliriz.

Beş yaşında iken okumaya başlayan Harîrîzâde'nin tahsil hayatı da İstanbul'da geçmiştir. Önce *Hâfız Osman Efendi*'den bir müddet Kur'an-ı Kerim dersleri almış, sonra Rüşdiyede sarf, nahiv, mantık ve âdâb gibi mukaddemât ilimlerini, iki kardeş olan *Ali* ve *Mevlâ Emîn Ankaravî* Efendiler'den okumuştur.¹⁰

Hadîs âlimlerinden *Allâme Şakir Efendi'nin Sahîh-i Buhârî* derslerine devam ettiği gibi,¹¹ 1286/1869'da Halep yolculuğundan *Şeyh Abdüllatîf el-Buhârî* ile İstanbul'a avdet ettikten sonra, onu evinde misafir ederek, kendisinden Hanefî Fıkhnı dair bazı metinler ve müsel¹²lel¹³ hadîsler okumuştur.

⁵ *Tibyân*, III, vr. 304a; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul, 1931, s. 326; *Tomar-ı Turuk*, s. 86.

⁶ *Tibyân*, III, vr. 304; *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 326.

⁷ *Tibyân*, III, vr. 304b; *Sefîne*, III, vr. 84a; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, I, 155.

⁸ *Tibyân*, II, vr. 129a..

⁹ *a.g.e.*, III, vr. 304a; *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 326.

¹⁰ *Tibyân*, göst. yer.

¹¹ *Müsel¹²lel Hadis*, rivayetinde râvilerden her biri tarafından *dinledim* veya *bize tahdis etti* veya *bize bildirdi* vb. ifadeler kullanılan veya râvilerin, rivâyet esnasında aynı söz ve fiilleri tekrar ederek rivayet ettikleri hadislerdir. Teselsül şeklindeki rivâyetler, *tedlîs* ve *inkıtâdan* uzak olurlar. bk. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Baîsu'l-hâşîs şerhu ihtisârî 'ulûmî'l-hadis*, Mısır 1958, s. 168; Talat Koçyigit, *Hadis İstılahları*, Ankara 1980, s. 310.

¹² Muallim Vahyi, *Bursalı Tâhir Bey*, İstanbul, 1335, s. 23; *Tibyân*, III, vr. 304a; *Kibâr-i Meşâyih*, s. 52.

¹³ *Tibyân*, III, vr. 304a; *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 326; *Tomar-ı Turuk*, s. 86; *Kibar-i Meşâyih*, s. 52.

Şeyh Kâsım el-Mağribî (v. 1298/1880)'nin *Câmi'u's-Sahih* derslerine de devam etmiş, ayrıca *Allâme İbn 'Akile el-Mekkî*'nin *Müselâlat*'ını da ondan okumuştur.¹⁴

Harîrîzâde'nin, derinleşip meşhur olduğu saha her ne kadar tasavvuf ise de, kendisini fıkıh, tefsir ve hadîs gibi diğer dini ilimlerde de yetiştirmiştir.

Tasavvuf ilmini kendisinden tahsil ettiği Şeyh Seyyid Muhammed Nuru'l-'Arabî ile karşılaşmasını, Allah'ın bir lütfu olarak niteleyen Harîrîzâde,¹⁵ *Nûru'l-'Arabî* 1289/1872'de İstanbul'a geldiğinde, onu Boyacı köyündeki yalısında misafir etmiş ve ondan, *İbn Fâriz*, (v. 576/1180)'in *Kasidetü't-Tâiyye*'sini,¹⁶ Şeyhu'l-Ekber Muhyiddin b. 'Arabî (v. 638/1240)'nin *Risâletü'l-ehadiyye*'sini¹⁷ ve *Fususul-hikem*'ini¹⁸ okumuş ve ayrıca "melâmî hilâfetnâmesi" almıştır.¹⁹

¹⁴ a.g.e., III, 304a.

¹⁵ Şeyh Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Farız el-Hamevî (v.576/1180), *et-Tâiyye fi't-tasavvuf*. Rivayet edilir ki, İbn Fâriz, bu eserini bitirince Resûlullah'ı rüyasında görmüş ve Peygamberimiz ondan, bu esere " *Nazmu's-sülûk* " ismini vermesini istemiştir. bk. K.Z., I, s. 365 vd. Bu eserin Davud b. Mahmud er-Rûmî el-Kayserî (v.751/1350) tarafından *Şerhu'l-kasidetü'l-tâiyye* adında bir şerhi yapılmıştır. bk. T.S.A.Y., III, . 133; Br. Supp., II, s. 323; K.Z., I, s. 266.

¹⁶ Muhyiddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed b. el-'Arabî (v.638/1240), *Risâletü'l-ehadiyye*, bk. Supp. s. 792.

¹⁷ Şeyhu'l-Ekber, *Fususul-hikem*, adlı bu eserin ön sözünde der ki, "Muharrem ayı sonlarında Şam'da Resûlullah'ı rüyamda gördüm. Elinde bu kitap vardı. Bana, " *Bu kitaba Fususu'l-hikem ismini ver ve onu neşret, insanlar istifade etsin* ", buyurdu. Ben de, peki dedim. " bk. Br. Supp., I, 793; K.Z., I, 1263; O.M., II, 142; T.S.A.Y., III, s. 137.

¹⁸ Üçüncü dönem Melâmîliğinin kurucusu olan Muhammed Nuru'l-Arabî, Mısır'dan gelip Rumeli'ye yerleştiğinden " *Arap Hoca* ", Hz. Ali'nin *Noktatü'l-beyân*'ını şerhettiği için " *Noktacı Hoca* " diye tanınır. Hz. Hüseyin soyundan Kudüs'e gelip yerleşmiş bir aileye mensuptur. Dört yaşında babası vefat edince dayısı tarafından himaye edilmiştir.

Küçüklüğünden itibaren başladığı tahsil hayatını *Ezher*'in meşhur âlimlerden ilim alarak devam ettirmiştir.

" *Fena makamları* " olarak bilinen " *tevhid-i ef'âl, tevhid-i sıfat, tevhid-i zât* " makamlarını rüyasında bizzat Hz. Peygamber'in kendisine öğrettiğini söyler.

Muhammed Nûrî'l-Arabî, Anadolu'nun bazı şehirlerini dolaşarak Gelibolu'ya, oradan Selânik'e ve ardından Serez'e gitti. 1289/1872 yılında İstanbul'da bulunurken, Harîrîzâde ondan bir takım tarikat kitapları okumuştur.

Muhammed Nûru'l-'Arabî, rûhaniyet yoluyla ve Hz. Ali'nin delâletiyle *Hacı Bektaş-i Velî*'den *Bektaşîyye* tarikatını aldığı gib, *Harîrîzâde* de aynı vasıtasıyla Bektaşîyye Tarikatına intisap etmiştir."¹⁸ Böylece onun rûhaniyet yoluyla da intisabının olduğunu görüyoruz.

Çoğunluğu Türkçe olan otuzdan fazla eser telif eden Muhammed Nûrî'l-Arabî 29 Cemâziyelâhîr 1305/1887'te Ustrumca'daki evinde vefat etti ve vefat eylediği odada defnolunarak orası türbe şekline ifrağ edilmiştir. (bk. *Tibyan*, III, 215, 304, 317; *Tomar-ı turuk*, s 89.)

¹⁹ *Tibyan*, III, vr. 304a.

Mühim eserleri tetkik maksadıyla bir ara Fatih Câmii dahilinde bulunan kütüphanenin hâfız-ı kütüplüğü vazifesinde bulunan Harîrîzâde'nin bu görevi hariç tutulursa, resmî bir görevi olmadığını, ömrü boyunca yoğun bir şekilde tasavvuf, tahsil-i ilim ve te'lif ile meşgul olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim hayatını anlatırken kullandığı; “*Bu kitap (Tibyân) kırkbirinci eserimdir. Şimdi İstanbul'da bulunmakta, ilim tahsili, tasavvufî eserler müzakeresi ve lââyık olmadığım halde tarikat vermekle meşgul olmuştum. Aynı zamanda maîşet teminiyle de iştiğal ediyorum. Bedenî bazı rahatsızlıklarla mübtelâyım*” gibi ifadeleri, resmî bir görevinin olmadığını, geçimini memuriyet dışı işlerle temin ettiğini göstermektedir.²⁰

“*Zâhir ve bâtın ulemaya hizmet etmeyi bana nasib kılan yüce Allah, bununla bana nimetini ihsan buyurmuştur*” diyerek istifâde ve istifâze edilen ulema ve meşâyih arasında bulunmanın değerine ve önemine işaret eden Harîrîzade, hayır ile yâd edilmesine vesîle olan meşhur eseri *Tibyân*'ın önsözünde, “*Zâhir ve bâtın ilimlerinden icâzet aldım. İlim meclislerinde yetiştim. Temiz sûfîlerin feyizleriyle gerçek diriliği buldum*” demiştir.²¹

“Hırka-ı Şerîf civârındaki hâne-i âlilerinde mütalaa ve telif ile meşgul oldukları gibi, müracaât eden tâlib-i râh-ı irfânı dahi Rabbânî ma'rifetlerden mahrûm bırakmazlardı”.²²

Tibyân'ın telîfi esnasında, bulunduğunu ifade ettiği bedenî rahatsızlıklarının ölümüne sebep olduğu düşünülebilir. Çok verimli, fakat kısa sayılabilecek bir ömür yaşayan²³ Harîrîzâde Muhammed Kemaleddin, “2 Zilka'de Cuma günü 1299/15 Eylül 1882 tarihinde dâr-i fânîden dâr-i cemâle irtihal etmiştir. Nâş-i şerîfleri ihtifâlât-ı lâyika ile kaldırılarak Eyüb'de Şeyh Hasib Efendi Dergâhına nakl ile, burada makbere-i mahsûsasına vedî'a-i Rahmân kılındı. Kabr-i şerîflerinin üzeri açıktır Haririzade'nin kabri, Eyüp Sultan Camii'nin yakınında bulunan Saçlı Abdurrahman Mescidi'nin bahçesindeir.

2. Eserleri

Otuz iki yaşında vefat eden Haririzâde Muhammed Kemaleddin Efendi, telif veya tercüme olarak kırk bir eser vermiştir. Örnek olarak bir kaç şunlardır:

1. *Tibyânü vesâilî'l-hakâik fî beyânî selâsilit'-tarâik*, Süleymaniye Ktp. , İbrâhim Ef. 430-432, Arşiv numarası 61, fotokopi No: 119. Üç büyük ciltten meydana gelmektedir. Tarikatlar ansiklopedisi durumunda olan bu eser, konusunda tek ve pek kıymetlidir.

²⁰ a.g.e., I, Müellifin önsözü.

²¹ *Osmanlı Müellifleri*, I, 156; *Kibâr-i Meşâyih*, s. 53.

²² Adı geçen bütün kaynaklar.

²³ *Tibyânü Vesâil*, tarafımızdan Türkçeye tercüme edilmektedir.

2. جواهر ملوك العلية في بواهر سلوك الشاذلية²⁴ *Cevâhiru mülûki'l-aliyye fi bevâhiri sülûk's-şâzeliyye*. Süleymaniye Ktp. , Unkapanı Şâzeli Tekyesi No: 57'de kayıtlı olup, 66 yaprak, güzel mukavva ciltli olup yazısı müellif hattıdır.
 3. أسرار المعين في شرح أسماء الأربعين *Esrâru'l-ma'in fi şerhi esmâi'l-erba'in*. Süleymaniye Ktp. , H. Mahmûd Ef. , No: 3034'de olan bu kitabın ilk sayfasında "Hacı Mahmûd Efendi Beşiktaş Vakıf kütüphaneleri ve T. C. Süleymaniye Kütüphanesi" damgaları bulunmaktadır.
 4. فجر الأسماء و صبح المسمى *Fecru'l-esmâ ve subhu'l-müsemma*. Süleymaniye Ktp. , H. Mahmûd Ef. , No: 3159'da kayıtlı olup, yirmi varaktan meydana gelen Türkçe tasavvufi bir şerhdir.
 5. فصح در الأعلی شرح دور الأعلى *Fashu dürrî'l-ağlâ şerhu devri'l-a'lâ*. Süleymaniye Ktp. , Tırnovalı No: 964. 38 varak olup Osmanlıcadır. Muhyiddin b. Arabî'nin "*Dürrü'l-ağlâ devru'l-a'la*" adındaki Arapça hizbinin Osmanlıca şerhidir.
 6. عرفان العشقين على برهان السالكين *İrfânü'l-âşikin 'alâ burhânü's-sâlikîn*. Süleymaniye Ktp. , H. Mahmûd Ef. , 2706. 29 varaktan meydana gelen bu risâle, Şeyh Muhammed Nuru'l-Arabî'nin "*Nazaru't-tâlibîn burhânü's-sâlikîn*" adlı Arapça eserinin tercümesidir.
 7. كنز الفيض *Kenzü'l-feyz*. Süleymaniye Ktp. , H. Mahmûd Ef. , 2631. 104 varaktan meydana gelen bu kitabın hattı, rika olup müellifine aittir.
 8. المورد الخاص بالخواص في تفسير سورة الإخلاص *el-Mevridü'l-hâss bi'l-havass fi tefsîri sûreti'l-ihlâs*. Süleymaniye Ktp. , H. Mahmûd Ef. , 293, 13st. , 200 x 127, 127 x 70 mm. Tek nüsha olup, yazısı nesih, cildi sağlamdır.
- Bu eser, *İhlas Suresi Tefsiri* ismiyle tarafımdan neşre hazırlanmış ve 1996 yılında, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları tarafından yayınlanmıştır.
9. سير الأسماء و سر المسمى *Seyru'l-esmâ ve sirru'l-müsemma*. Süleymaniye Ktp. , Tırnovalı, 898/1, 185 x 115, 128 x 68 mm, 1-6 yk. , 17 st. Müellif hattı olup Türkçedir.
 10. شرح ورد الستار فتح الأسرار شرح ورد الستار *Şerhü viridi's-settâr (Fethü'l-esrâr şerhü viridi's-settâr)*. Harîrîzâde'nin matbu olan bir eseridir. Âmire matbaasında 15 Zilkâde 1287/1870'de tabedilmiştir. Türkçe olup, 207 sayfadır.

²⁴ Köprülü Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976, s.409.

B- Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik Fî Beyanî Selasili't-Taraik

a) Kısaca Tavsîf

Harîrîzâde'nin *Tibyân* adlı yazma eseri üç büyük ciltten meydana gelmektedir. Tek nüsha olup, Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır. Fatih kütüphanesine vakfedilmiş, daha sonra bu kütüphaneye getirilmiştir. İbrâhim Ef. kısmı, nu. 430-432'de kayıtlı olup, yazısının Şeyh Bekir Sıddîki tarafından, 1297/1879 tarihinde tamamlandığı, üçüncü cildin son varakındaki kayıttan anlaşılmaktadır. Kağıt ve yazı ölçüleri 215x144, 164x81 mm. , 21 st'tır.

Tibyan'ın birinci cildi, Mukaddimededen *hatm-i bâceğân*'ın sonuna kadar; ikinci cildi, *dâl* harfinden *Hizbu'd-dâî* nin sonuna kadar ve üçüncü cildi, *ğayn* harfinden *Kemâliyye* tarikatının sonuna kadar olup, toplam varak sayısı 1016'dır.

Tibyân'da hâkim lisan *Arapça* olmakla birlikte yer yer *Türkçe* ve *Farsça* metinlere de rastlanır.

Tibyân'ın birinci cildinin başında, iki takriz yazısından sonra, Müellifin takdîm yazısı ve tarikat esaslarının ve beş ana tarikatın anlatıldığı *Mukaddimesi* yer almaktadır.

Bundan sonra Harîrîzâde, İslam'ın doğuşundan, kendisinin yaşadığı XIX. asra gelinceye kadar kurulmuş olan tarikatları, *hurûfu'l-hecâ* denilen alfabetik bir sıra ile verir. Her tarikatı anlatırken önce, kol bir tarikat ise hangi tarikatın şûbesi olduğunu, nisbet edilen şeyhinin tam isim ve künyesini ve çoğunlukla hicri vefat tarihini kaydeder. Mebnâsını yazdıktan sonra, tarikatın nisbet edildiği şeyhinin hayatını, tasavvufî hayatını, menâkıb, kerâmet ve bazı görüşlerini verir. Tarikatın sened ismiyle silsilesini de kaydeden müellif, bu arada o tarikatla ilgili daha geniş malûmatın bulunduğu kaynaklara da genelde işâret eder.

Tibyân'da vesîle düştükçe bazı tasavvufî konular ve kavramlar hakkında kısa veya uzun bilgi verilir.

Tibyân'ın kaynakları arasında, ana kaynak kitapların yanında, bazı tarikatların tanıtılmasında bir takım mektûb veya risâlenin yer alması, ona kaynakları bakımından da ayrı bir özellik kazandırmaktadır.

İlk tab'i 1919 yılında yapılan *İlk Mutasavvıflar* isimli eserinde merhûm *Fuad Köprülü*, *Tibyân* hakkında şunları söylemiştir: . . . üç büyük ciltten mürekebdir. Yüz elli kadar tarikat-ı sûfiyye pîrlerinin hâl tercemeleri ile kurdukları tarikatların mâhiyetlerinden bahseden cidden çok kıymetli bir eserdir. Basıldığı takdirde, tasavvuf tarihi ile uğraşanlar içine aslı bir kaynak vazifesini görebilir.²⁵ Aynı konuda Dr. *Mustafa Tahralı* görüşünü şöyle açıklamıştır: *Tibyân*; *Kemâleddîn*

²⁵ Tahralı Dr. Mustafa, *Ahmed al-Rifâ'i, sa vie, son oeuvre et sa Tariqa*, (Doktora tezi), Paris 1973.

*Harîrîzâde tarafından yazılmış bir tarikatlar ansiklopedisidir. (. . .) Zannediyorum ki, tarikatlar hakkında yazılmış en komple bir eserdir. İtinalı bir neşre pek lâyıktır.*²⁶

Şu ifadeler de Tibyan hakkında dile getirilmiştir:

*“Tarikatlar hakkında en değerli bir mufassal Arapça üç cild bir eser vardır. Bu eserin yazarı Harîrîzâde Kemâleddin Efendi, Tibyânü vesâili'l-hakâik fî beyânî selâsili't-tarâik'tır. Tarikatlar hakkında en geniş malûmat bu eserde mevcuttur. Malesef henüz tercüme edilmemiştir”.*²⁷

*Son melâmî piri Seyyid Muhammed Nûr'un halîfesi olan Harîrîzâde'nin bu eseri (Tibyân) üç cild olup 171 tarikattan bâhistir. Tasavvuf Tarihi ve Edebiyatı ile meşgul olanlara kıymettâr bir me'haz olabilir.”*²⁸

Görüldüğü gibi kanaatlar, *Tibyân*'ın pek değerli bir eser olduğu ve neşredilmesinin pek faydalı olacağı konusunda birleşmektedir.

Bu büyük eser tarafımdan tahkik edilerek, fihrisleri hazırlanarak, her biri ortalama altı yüz sayfa olmak üzere yedi cild halinde, Arapça olarak neşre hazırlanmış ve Türk Tarih Kurumu tarafından basımı kararlaştırılmıştır. Ardından Türkçeye tercümesini de tarafımdan gerçekleştirilecektir.

b. Tibyanu Vesail'de Anlatılan Tarikatlar Listesi

Tibyan'ın birinci cildinin başında yer alan Mukaddime'de, Zikir Telkini, (I, 3a); Zikir Telkini ile ilgili hadisler, (I 3a-4a.); Bey'at etme ahid alma, (5a-6b.); Hırka giyme, (7a-9a); İzin icazet ve hilafet, (9b-11a). gibi konular işlenir.

Ana Tarikatlar olarak, *Muhammediyye*, (I 11b-13a). *Sıddıkıyye*, (I 13a-18b). *Ömeriyye*, (I 19a-21a). *Osmaniyye*, (I 21a-23a). *Aleviyye*, (I 23a-32b). tanıtılır.

Bundan sonra Asri saadetten XIX. asra gelinceye kadar ortaya çıkmış tarikatların hepsi, hurufu'l-heca denilen alfabetik bir sıra ile anlatılır.

Bu vesile ile Tibyan'da geçen tarikatları, hangi cild ve hangi varaklar arasında anlatıldıklarını kaydederek, alfabetik bir sıra ile liste halinde vererek *Tibyan*'ın muhtevasını sunmak istiyorum:

²⁶ Şapalyo Enver Behnam, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, s.477.

²⁷ Gölpinarlı Abdülbâkî, *Melâmilik ve Melâmiler*, s.28.

²⁸ Sönmez Kutlu, “Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi”, *İslâmiyât*, Ankara, 2003, c. 6, sayı: 3, s. 50.

(A)

Abbasiyye: Şeyh Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahman b. Ebi Bekr el-Ensârî el-Endülüsi (v. 623/1225)'ye nisbet edilmiştir. Medyeniy-ye'nin bir koludur. II 268b-270a.

Adiliye: Şeyh Bedreddin el-Adili'ye nisbet edilmiştir. Bk. Bedriye. II 268a.

Afifiyye: Şeyh Abdulvehhab b. Abdusselam el-Afifi el-Merzukî (v. 1180/1766)'ye nisbet edilmiştir. Şazeliyye'nin bir koludur. II 294ab.

Ahmediyye: Dört kutuptan biri Şeyh Seyyid Ahmed el-Kebîr er-Rifai'ye nisbet edilmiştir. Bk. Rifaiyye, I 41a.

_____, Dört kutuptan biri Ebu Ferhat Ahmed b. Ali b. İbrahim el-Hüseynî (v. 675/1276)'ye nisbet edilmiştir. I 41a-52b; Şubeleri, 51b.

_____, Şeyh Muhammed Şemseddin b. İsa Marmaravî Saruhanî (v. 910/1504)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'nin bir koludur. I 52b-65a. Şubeleri, I 64b.

_____, İmami Rabbanî Şeyh Şihabuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdullah el-Farûkî'ye nisbet edilmiştir. Nakşibendiyye'den Ahrariyye'nin bir koludur. Bk. Müceddidiyye. I 65a.

Ahrariyye: Hoca Ubeydullah b. Hoca Mahmûd b. Şihabuddin el-Hüseynî (v. 895/1490)'ye nisbet edilmiştir. Şubeleri, I 34a-40a.

Alemiyye: Şeyh Ebu Muhammed Abdullah Şerif b. İbrahim Alemî'ye nisbet edilmiştir. Şazeliyye'den Cezuliyye'nin bir koludur. II 299b-302a.

_____, Hz. Ali'ye nisbet edilmiştir. Bk. Ana Tarikatlar. II 302a.

Amudiye: Şeyh Said b. İsa Amudî'ye nisbet edilmiştir. Medyeniy-ye'nin bir koludur. II 302b-303a.

Arifiyye: Şeyh Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ataullah el-Endelûsî (v. 536/1141)'ye nisbet edilmiştir. II 272b-273b.

_____, Şeyh Ebu'l-Abbas Ahmed b. Arus'a nisbet edilmiştir. II 272ab.

Assâliyye: Şeyh Ahmed b. Ali Harirî Assalî Halvetî (v. 1048/1639)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'den Cemaliyye'nin bir koludur. II 279a-289b.

Aşuriyye: Şeyh Salih Aşur Mağribî'ye nisbet edilmiştir. Burhaniyye'nin bir koludur. II 268a.

Ayderusiyye: Şeyh Ebu Muhammed Afifuddin Seyyid Abdullah Ayderûs (v. 865/1461)'a nisbet edilmiştir. Aleviyye'nin bir koludur. II 303a-314a).

A'zamiye: İmamı Azam Ebu Hanife Numan b. Sabit (v. 150/767)'e nisbet edilmiştir. I 79a-81b.

Azizan: Azizan lakabıyla tanınan Hoca Ali Ramaytanî'ye nisbet edilmiştir. Bk. Hacegân. II 273b.

Aziziye: Şeyh İzzeddin Abdulaziz b. Ahmed Dirînî Demirî Rifaî (v. 694/1296)'ye nisbet edilmiştir. Rifaiyye'nin bir koludur. II 273b-279b.

(B)

Bahaiyye: Şeyh Muhammed Bahaüddin Şah Nakşibend Buharî'ye nisbet edilmiştir. Bk. Nakşibendiyye. I 171b.

Bahşiyye: Muhammed b. Muhammd b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Bahşî el-Halebî (v. 1098/1686)'ye nisbet edilmiştir. I 108ab.

Bayramiyye: Kutbu'l-muhakkikîn Şeyh Hacı Bayram Veli (v. 833/1429)'ye nisbet edilmiştir. I 172a-194b. Şubeleri, I 173b.

Bedeviye: Bk. Ahmediyye, I 110a.

Bedriye: Şeyh Bedreddin Muhammed b. İsrail (Kadı Sehavend) (v. 820/1417)'e nisbet edilmiştir. I 109a.

_____, Bedreddin Ebu Ömer Muhammed b. Ömer Adilî Mekki'ye nisbet edilmiştir. Sühreverdiyye'nin bir koludur. I 109a-110a.

Bekriye: Şeyh Muhammed Ebu'l-Mekârim Bekrî (v. 994/1585)'ye nisbet edilmiştir. Şazeliyye'den Vekaiyye'nin bir koludur. I 131a.

_____, Şeyh Şemseddin Mustafa b. Kemaleddin b. Ali b. Kemaleddin Sıddikî (v. 1162/1748)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'den Karabaşıyye'nin bir koludur. I 140b-170a. Şubeleri, 171b.

Bektaşîyye: Muhammed b. Bayram Hacı Bektaş Veli Nisaburî (v. 738/1337)'ye nisbet edilmiştir. I 128a-130b.

Betaihîyye: Bk. Rifaiyye, I 128a.

Beyaniyye: Seyyid Ebu'l-Beyan Muhammed b. Mahfuz Kuraşî Dimeşki İbn Havranî (v. 551/1156)'ye nisbet edilmiştir.

Bistamiyye: İmam Ebu Yezid Tayfur Bistamî'ye nisbet edilmiştir. Bk. Tayfuriyye, I 128a.

Beyyumiyye: Şeyh Ali Nureddin b. Şeyh Hicazî Beyyumî (v. 1182/1768)'ye nisbet edilmiştir. Ahmeddiyye'den Halebiyye'nin bir koludur. I 194b-197b.

Buhuriyye: Şeyh Muhammed Buhurî Edirnevî'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'den Ramazaniyye'nin bir koludur. I 109a.

Burhaniye: Dört kutuptan biri olan Burhaneddin b. İbrahim b. Ebu'l-mecd Dusukî (v. 676/1277)'ye nisbet edilmiştir. I 110a-127b. Şubeleri, 126b.

Büzürkân: Bk. Nakşibendiyye, I 128a.

(C)

Cebertiyye: Şeyh Şerafeddin Ebu'l-Marûf İsmail b. İbrahim b. Abdussamed Cebertî (v. 806/1403)'ye nisbet edilmiştir. Ekberîyye'nin bir koludur. I 211a-212b.

Celvetiyye: Şeyh Aziz Mahmud Hüdayî Üsküdarî (v. 1038/1628)'ye nisbet edilmiştir. I 227a-245b.

Cemaliyye: Şeyh Muhammed Hamidullah Cemalî Bekrî (Cemal Halvetî Çelebî) (v. 876/1462)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'nin bir koludur. I 245b-254b; Şubeleri, I 254a.

_____, Şeyh Ebu Nizameddin Muhammed Cemaleddin Edirnevî (v. 1164/1750)'ye nisbet edilmiştir. Uşşakiyye'nin bir koludur. I 255a-268a; Şubeleri, I 255a.

Cerrahiye: Şeyh Nureddin Muhammed b. Abdullah İstanbulî (Cerrahî) (v. 1133/1720)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'den Ramazaniyye'nin bir koludur. I 212b-213b.

Cüneydiyye: Şeyh Ebu'l-Kasım Cüneyd Muhammed Harraz (v. 299/911)'ye nisbet edilmiştir. I 268a-272b.

Cüzûliyye: Şeyh Abdullah Muhammed b. Süleyman Cüzûlî (v. 870/1465)'ye nisbet edilmiştir. Şazeliyye'den Bedeviyye'nin bir koludur. I 217b-222a; Şubeleri, I 218b.

Çiştîyye: Kudvetuddin Şeyh Seyyid Ebu Ahmed Çiştî (v. 633/1235)'ye nisbet edilmiştir. I 220a-226b; Şubeleri, 226a.

(D)

Demirdaşıyye: Şeyh Muhammed Halvetî Muhammedî (Demirbaş) (v. 935/1529)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'den Rûşeniyye'nin bir koludur. II 27b-43a.

Derdîriyye: Şeyh Ebu'l-berekat Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Derdîr Adevî Mısrî (v. 1201/1786)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyyeden Hafneviyye'nin bir koludur. II 6b-26a; Şubeleri, II 7a.

Desûkiyye: Bk. Burhaniyye, II 26a.

Dibiyye: Şeyh Salih Ebu'l-Hasan Ali b. Hızır Dîbî Hazrecî (v. 719/1319)'ye nisbet edilmiştir. II 43a.

Dücaniyye: Şeyh Şihabuddin Seyyid Ahmed Dücanî'ye nisbet edilmiştir. Medeniyye'den Meymûniyye'nin bir koludur. II 2a-6b.

(E)

Ebheriyye: Şeyh İmam Ebu Reşîd Kutbuddin Ebu Bekir Ebherî (v. 572/1177)'ye nisbet edilmiştir. I 32b-33b; Şubeleri, 33a.

Edhemiyye: Şeyh Ebu İshak İbrahim b. Edhem b. Süleyman b. Mansûr'a nisbet edilmiştir. I 69b-71a.

Ehdeliyye: Şeyh Seyyid Ebu'l-Hasan Ali Ehdel Hüseyinî (v. 1013/1604)'ye nisbet edilmiştir. Kadiriyye'nin bir koludur. I 106a-108a; Şubeleri, I 107b.

Ekberiyye: Şeyhi Ekber Seyyid Ebu Abdillâh Muhammed Muhyiddin b. Ali b. Arabî Endelüsî Mekki (v. 637/1239)'ye nisbet edilmiştir. I 86b-101b; Şubeleri, I 97b.

Enesiyye: Hz. Enes b. Malik b. Nadir Neccar Ensarî (v. 93/711)'ye nisbet edilmiştir. I 101b-103b; Şubeleri, 102b.

Ensariyye: Hereviyye tarikatıdır. I 104a.

Erdebiliyye: Şeyh Seyyid Safiyyuddin Erdebilî'ye nisbet edilmiştir. Ebheriyye'nin bir koludur. Bk. Safeviyye, I 71ab.

Esediyye: Şeyh Seyyid Ebu Muhammed Abdullah b. Ali Esedî'ye nisbet edilmiştir. Kadiriyye'nin bir koludur. I 72b-76b.

Eşrefiyye: Şeyh Seyyid Abdullah b. Eşref b. Muhammed Mısıri Hüseyinî (v. 874/1469)'ye nisbet edilmiştir. I 76b-79a.

Ezheriyye: Şeyh Abdullah Muhammed b. Abdurrahman Ezherî'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'den Hafneviyye'nin bir koludur. I 71b.

(F)

Fazliyye: Şeyh Seyyid Cemaleddin Muhammed b. Fazlullah Hindî (v. 1029/1619)'ye nisbet edilmiştir. III 32a-38a.

Feyziyye: Bk. Hülvetiyye, III 38a.

Firdevsiyye: Şeyh Rükneddin Firdevsî (v. 724/1323)'ye nisbet edilmiştir. Kübreviyye'nin bir koludur. III 31b-32a.

Fütüvvetiyye: Seyyid Ali Hemedanî'ye nisbet edilmiştir. Kübreviyye'nin bir koludur. III 22a-31b.

(G)

Garibiyye: Şeyh Muhammed Garibullah Hindî'ye nisbet edilmiştir. Kadiriyye'nin bir koludur. III 1a-3a.

Gavsiyye: Şeyh Hamidullah (Gavs) Hüseyinî Seyyid Muhammed (v. 970/1562)'e nisbet edilmiştir. Şuttariyye'nin bir koludur. III 12b-19a.

Gaysiyye: Şeyh Kebir Seyyid Ebu'l-Gays b. Cemil (v. 651/1253)'ye nisbet edilmiştir. Ehdeliyye'nin bir koludur. III 19b-23a.

Gaziyye: Şeyh Ebu'l-Kasım el-Gazî (v. 981/1573)'ye nisbet edilmiştir. Şazeliyye'den Raşidiyye'nin bir koludur. Bk. Kasımıyye, III 1ab; Şubeleri, III 1a.

Gazzaliyye: Hüccetu'l-İslam Ebu Hamid Zeynuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tusî el-Gazzalî (v. 505/1111)'ye nisbet edilmiştir. III 3a-12a.

Gülşeniyye: Şeyh İbrahim Gülşenî b. Şeyh Fakih Mevlana Muhammed b. Mevlana Hacı İbrahim b. Şeyh Şihabeddin'e nisbet edilmiştir. III 87a-90b; Şubeleri III 90b.

(H)

- Haccaciyye*: Şeyh Salih Ebu'l-Haccac Yusuf b. Abdurrahîm Mağribî (v. 642/1244)'ye nisbet edilmiştir. Medyeniyye'nin bir koludur. I 273a-274b.
- Hacegâh*: Hoca Abdulllh b. İmam Abdulcemil Gucduvanî (v. 575/1179)'ye nisbet edilmiştir. I 377b-391a; Şubeleri, I 390b.
- Haddadiyye*: Seyyid Şeyh Abdullah b. Alevî Haddad'a nisbet edilmiştir. (v. 1132/1719). Aleviyye'nin bir koludur. I 274b-289a.
- Hafifiyye*: Şeyh Ebu Abdillah Muhammed b. Hafif Şirazî (v. 371/981)'ye nisbet edilmiştir. I 339b-343a.
- Hakîmiyye*: Şeyh Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Hüseyin Tirmizî el-Hakîm (v. 255/869)'e nisbet edilmiştir. I 303a-304b.
- Halebiye*: Şeyh Ahmedî Halebî'ye nisbet edilmiştir. I 306ab.
- Halidiyye*: Şemsu'l-mearif Ebu'l-Baha Şeyh Ziauddin Mevlana Halid b. Ahmed b. Hüseyin Osmanî (v. 1242/1826)'ye nisbet edilmiştir. Mazhariyye'nin bir koludur. I 328a-329b.
- Halvetiyye*: Şeyh Ebu Abdullah Siracuddin Ömer b. Şeyh Ekmeluddin Halvetî (v. 750/1349)'ye nisbet edilmiştir. Ebheriyye'den Zahidiyye'nin bir koludur. I 343a-377a; Şubeleri, 345b.
- _____, Şeyh Arif Muhammed Cemaleddin Halvetî'ye nisbet edilmiştir. Kübreviyye'nin bir koludur. I 377a.
- Harfiyye*: Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed Necîb Harranî (v. 637/1240)'ye nisbet edilmiştir. I 289a.
- Haririyye*: Burhaneddin Ebu'l-Hasan Ali Harirî (v. 654/1248)'ye nisbet edilmiştir. I 289a-293b.
- Harraziyye*: Şeyh Ebu Said Ahmed b. İsa Harraz Bağdadî (v. 279/892)'ye nisbet edilmiştir. I 329b-332b; Şubeleri, 332a.
- Hafneviyye*: Şeyh Seyyid Şemseddin Muhammed b. Salim Hafnî Halvetî (v. 1181/1767)'ye nisbet edilmiştir. I 293b-301a; Şubeleri, 299b.
- Hemedaniyye*: Şeyh Seyyid Şemseddin Muhammed b. Salim Hafnî Halvetî (v. 1181/1767)'ye nisbet edilmiştir. I 293b-301a; Şubeleri, 299b.
- _____, Şeyh Seyyid Ali b. Şihabuddin Hemedanî (v. 786/1385)'ye nisbet edilmiştir. III 255a-263a; Şubeleri, III 257a.
- Hereviyye*: Şeyhu'l-İslâm Ebu İsmail Abdullah b. Ebu Mansur Muhammed Ensarî Herevî (v. 481/1088)'ye nisbet edilmiştir. Bk. Ensariyye, III 247b-252a.
- Hevvariyye*: Şeyh Ebu Bekir b. Hevvarî Betayihî'ye nisbet edilmiştir. III 263ab; Şubeleri, III 263a.

Hızırîyye: Hz. Mevlana Ebu'l-Abbas Hızır'a nisbet edilmiştir. I 332b-339b.

Hikemiyye: Şeyh Muhammed b. Ebu Bekir Hikemî'ye nisbet edilmiştir. Kadi-riyye'nin bir koludur. I 301a-302b.

Hilaliyye: Şeyh Arif Muhammed Hilal b. Ömer Hemedânî Kadirî (v. 1147/1734)'ye nisbet edilmiştir. Kadi-riyye'nin bir koludur. III 252a-255a.

Hurufîyye: Şeyh Fazlullah Hurufî (v. 696/1296)'ye nisbet edilmiştir. I 289a.

Hüdaîyye: Bk. Celvetiyye, III 247a.

Hülvetiyye: Şeyh alim Seyyid Feyzuddin Hüseyin Ebu'l-Feyz Hüseyinî (v. 1309/1891)'ye nisbet edilmiştir. I 306b-310b.

(İ)

İbadiyye: Şeyh Abdullah b. Muhammed b. İbad Yemenî'ye nisbet edilmiştir. Aleviyye'nin bir koludur. II 268b.

İdrisiyye: Şeyh Gavsü'l-azam Ahmed el-Fasî (v. 1253/1837)'ye nisbet edilmiştir. I 65b-69b.

İkaniyye: Şeyh Kemal İkanî'ye nisbet edilmiştir. Yeseviyye'nin bir koludur. I 108a.

İlmiye: Şeyh Ebu Muhammed Mevla Abdullah Şerif b. İbrahim İlmi'ye nisbet edilmiştir. Şazeliyye'den Cezuliyye'nin bir koludur. II 299b-302a.

İseviyye: Şeyh Muhammed b. İsa Meknasî Mağribî'ye nisbet edilmiştir. Şazeliyye'den Cezuliyye'nin bir koludur. II 314a-319b.

İshakiyye: Şeyh Ebu İshak İbrahim b. Şehriyar Kazerûnî (v. 426/1035)'ye nisbet edilmiştir. Afifiyye'nin bir koludur. I 71b-72b; Şubeleri, I 72a.

İşkîyye: Şeyh Ebu Yezid İşkî'ye nisbet edilmiştir. II 292b-293b.

(K)

Kadi-riyye: Dört kutuptan biri Gavs es-Samedânî Sultani evliya Ebu Salih Seyyid Şeyh Muhyiddin Abdulkadir Gîlânî (v. 490/1096)'ye nisbet edilmiştir. III 38a-57b; Şubeleri, III 48b.

Kalenderiyye: Şeyh Sultan Muhammed Semaî Divanî (v. 936/1529)'ye nisbet edilmiştir. Mevleviyye'nin bir koludur. III 75a-77b; Şubeleri, III 77b.

Karabaşıyye: Şeyh Seyyid Alaaddin Ali b. Seyyid Şeyh Muhammed Nakşibendî Hüseyinî (v. 1097/1685)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'den Şabaniyye'nin bir koludur. III 58a-71a; Şubeleri, III 61a.

Kasaniyye: Şeyh Şemseddin Ahmed Kasanî'ye nisbet edilmiştir. Nakşibendiyye'den Ahrariyye'nin bir koludur. III 78a-80a.

Kasımîyye: Bk. Gaziyye, III 57a.

Kassariyye: Şeyh Ebu Salih Hamdûn b. Ahmed Kassar Nisaburî'ye nisbet edilmiştir. III 74a.

Katnaniyye: Şeyh Hasan Katnanî (v. 747/1346)'ye nisbet edilmiştir. Rifaiyye'nin bir koludur. III 74a-7a.

Kazerûniyye: Bk. İshakiyye, III 78a.

Keyyaliyye: Şeyh İsmail'e nisbet edilmiştir (v. 656/1268). Rifaiyye'nin bir koludur. III 94a-95b.

Kuşeyriyye: İmam Alim Şeyh Ebu'l-Kasım Abdulkерim b. Hevazin Kuşeyrî (v. 467/1072)'ye nisbet edilmiştir. III 71b-74a.

Kübreviyye: Şeyh Ebu'l-Cenâb Ahmed b. Ömer Necmeddi Kübra'ya nisbet edilmiştir. III 80a-87a; Şubeleri, III 83b.

Kümevliyye: Kümevî b. Ziyad (v. 82/701)'a nisbet edilmiştir.

(M)

Mazhariyye: Şeyh Şah Şemseddin Habibullah Cana Canan Mazhar Devhlevî (v. 1195/1780)'ye nisbet edilmiştir. Nakşibendiyye'den Müceddidiyye'nin bir koludur. III 136b-139b; Şubeleri, III 139b.

Medariyye: Şeyh Bediuddin Şah Medar (v. 840/1438)'a nisbet edilmiştir. III 110b-112b.

Medeniyye: Şeyh Muhammed Hasan b. Zafir Medenî'ye nisbet edilmiştir. Şaze-lyiyye'den Zerrukiyye'nin bir koludur. III 113a-118a.

Medyeniyye: Şeyh Ebu Medyen Şuayb b. Hüseyin Mağribî (v. 590/1193)'ye nisbet edilmiştir. Şuaybiyye de denir. III 118a-121b; Şubeleri, III 120a.

Mehdeviyye: Şeyh Muhammed b. Abdulaziz'e nisbet edilmiştir. Medyeniyye'nin bir koludur. III 169ab.

Melamiyye: Şeyh Ebu Salih Hamdun Kassar (v. 271/885)'a nisbet edilmiştir. III 140/148a).

Meşîşîyye: Şeyh Ebu Muhammed Abdussela b. Meşîş b. Mansur b. İbrahim Mağribî (v. 622/1226)'ye nisbet edilmiştir.

Metbuliyye: Şeyh İbrahim Metbulî (v. 880/1475)'ye nisbet edilmiştir. III 95b-98b.

Mevleviyye: Şeyh Mevlana Celaleddin Muhammed b. Bahauddin Sıddıkî (v. 712/1313)'ye nisbet edilmiştir. III 148a-169b; Şubeleri, III 148b.

Meymuniyye: Şeyh Seyyid Ebu'l-Hasan Ali b. Meymun Mağribî (v. 917/1511)'ye nisbet edilmiştir. Medyeniyye'nin bir koludur. III 170b-178b; Şubeleri, III 177a.

Mısrîyye: Mürşid-i kamil Şeyh Muhammed Niyazı Mısrî Halvetî (v. 1105/1693)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'den Ahmediyye'nin bir koludur. III 129b-134b.

Muhammediyye: Bk. Ana Tarikatlar.

Muhasibiyye: Şeyh Haris b. Esed Muhasibî (v. 243/857)'ye nisbet edilmiştir. III 108a-110b.

Muhyeviyye: Ekberiyye'nin bir adıdır. III 121b.

Muradiye: Şeyh Seyyid Muhammed b. Murad b. Ali Davud b. Kemaleddin Hüseyinî Nakşibendî (v. 1132/1719)'ye nisbet edilmiştir. Nakşibendiyye'den Müceddidiyye'nin bir koludur. III 121b-124b.

Muslihiyye: Şeyh Muslihuddin Mustafa Tekfurdağî Halvetî (v. 1099/1688)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'den Sinaniyye'nin bir koludur. III 136ab; şubeleri, III 136b.

Müceddidiyye: İmami Rabbanî Şeyh Ahmed b. Abdulehad Farukî (v. 971/1564)'ye nisbet edilmiştir. Nakşibendiyye'den Ahrariyye'nin bir koludur. III 98a-108a; Şubeleri, III 101a.

Mustariyye: Şeyh Muhammed b. Ahmed Meknasî Mağribî Mustar'a nisbet edilmiştir. Şazeliyye'den Cezüliyye'nin bir koludur. III 135a-136a.

(N)

Nakşibendiyye: Şeyh Bahauddin Muhammed b. Muhammed Buharî (v. 791/1389)'ye nisbet edilmiştir. III 195b-205a; Şubeleri, III 201b.

Nasiriyye: İmam Şeyh Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Nasır (v. 1085/1674)'a nisbet edilmiştir. III 178b-180a; Şubeleri, III 179b.

Nasubiyye: Şeyh Ebu'l-â'lâ Muhammed Nasuhî Üsküdarî (v. 1130/1718)'ye nisbet edilmiştir. III 180a-195a.

Neveviyye: Şeyh İmam Muhyiddin Ebu Zekerriyya Yahya b. Şerafeddin Nevevî (v. 670/1271)'ye nisbet edilmiştir. III 217a-221a.

Nizamiye: Şeyh Muhammed b. Ahmed Halidî (Nizamu'l-Evliya) (v. 725/1325)'ye nisbet edilmiştir. Çiştîyye'nin bir koludur. III 195ab.

Nurbahşiyye: Şeyh Muhammed Nurbahş Buharî'ye nisbet edilmiştir. Kübreviyye'den Hemedaniyye'nin bir koludur. III 205a-208a.

Nuriye: Şeyh Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed Nurî (v. 286/899)'ye nisbet edilmiştir. III 208a-210b.

_____, Şeyh Nureddin Abdurrahman İsferanî (v. 639/1241)'ye nisbet edilmiştir. Kübreviyye'nin bir koludur. III 210b-212b; Şubeleri, III 211b.

_____, Şeyh Nureddin Habibullah'a nisbet edilmiştir. Rifaiyye'nin bir koludur. III 212b-214b.

_____, Bk. Cerrahiyye III 214b.

_____, Şeyh Seyyid Muhammed Nuru'l-Arabî Hüseyinî Nakşibendî Halvetî Melamî (v. 1305/1887)'ye nisbet edilmiştir. III 214b-217a.

(R)

- Ramazaniyye*: Şeyh Ramazan Karahisarî Halveti (v. 1025/1616)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'den Ahmediyye'nin bir koludur. II 66a-68a; Şubeleri, II 67a.
- Raşidiyye*: Şeyh Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yusuf Raşidî (v. 927/1521)'ye nisbet edilmiştir. Şazeliyye'den Zerrukiyye'nin bir koludur. II 43b-44a; Şubeleri, II 44a.
- Reslaniyye*: Şeyh Reslan b. Yakub b. Abdurrahman b. Abdullah Dimeşki (v. 695/1296)'ye nisbet edilmiştir. Ukayliyye'nin bir koludur. II 44a-52a; Şubeleri, II 47a.
- Rifaiyye*: Seyyid Mevlana Şihabuddin Ebu'l-Abbas Şeyh Ahmed Rifaî (v. 500/1106)'ye nisbet edilmiştir. II 52a-62a; Şubeleri, II 59a.
- Rumiyye*: Şeyh İsmail b. Şeyh Ali Tosyavî (v. 1053/1643)'ye nisbet edilmiştir. Kadiriyye'nin bir koludur. II 69b-70b.
- Rüşeniyye*: Şeyh Ömer Dede Aydınî Ruşenî (v. 892/1487)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'nin bir koludur. II 68a-69b; Şubeleri, II 69b.
- Rükniyye*: Şeyh Ebu'l-Mekarim Rüknüddin Alauddevle Ahmed b. Muhammed (v. 736/1336)'e nisbet edilmiştir. Kübreviyye'den Nuriyye'nin bir koludur. II 62a-66a; Şubeleri, II 65a.

(S)

- Sabiriyye*: Şeyh Hoca Alauddin Ali Ahmed Sâbır (v. 690/1292)'a nisbet edilmiştir. Çiştîyye'nin bir koludur. II 219a.
- Sa'diyye*: Şeyh Ebu'l-Futûh Sadeddin Muhammed Cibavî b. Şeyh Yunus Şeybanî (v. 700/1300)'ye nisbet edilmiştir. Şeybaniyye'nin bir koludur. II 129b-139a; Şubeleri, II 131a.
- Safeviyye*: Şeyh Seyyid İshak Safiyyuddin Hüseyinî (v. 735/1334)'ye nisbet edilmiştir. Ebheriyye'den Zahidiyye'nin bir koludur. II 222a-225b; Şubeleri, II 222b.
- Salahiyye*: Şeyh Salahuddin Balıkesirî Uşşakî (v. 1197/1782)'ye nisbet edilmiştir. Uşşakiyye'den Halvetiyye'nin bir koludur. II 225b-240b.
- Sanhaciyye*: Şeyh Ebu'l-Abbas Ahmed'e nisbet edilmiştir. Bk. Arifiyye. II 240b.
- Saviyye*: Şeyh Ahmed b. Muhammed Malikî Savî (v. 1241/1825)'ye nisbet edilmiştir. II 219a-222a.
- Sayyadiyye*: Şeyh Seyyid İzzeddin Ahmed Sayyadî (v. 670/1271)'ye nisbet edilmiştir. Rifaiyye'nin bir koludur II 262a-263b.
- Sehliyye*: Şeyh Ebu Muhammed Şehl b. Abdullah Tüsterî (v. 283/896)'ye nisbet edilmiştir. II 160b-164b; Şubeleri, II 163b.

Semmaniyye: Şeyh Ebu Abdulkерim Medenî (v. 1189/1775)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'den Bekriyye'nin bir koludur. II 140b-142b.

Seyyariyye: Şeyh Ebu'l-Abbas Kasım b. Kasım Mehdî Seyyarî (v. 342/953)'ye nisbet edilmiştir. II 164b-167a.

Sezaiyye: Şeyh Hasan b. Ali Moravî (v. 1151/1738)'ye nisbet edilmiştir. II 126b-129a.

Sinaniyye: Şeyh İbrahim b. Abdurrahman Halvetî (Ümmi Sinan) (v. 976/15568)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'den Ahmediyye'nin bir koludur. II 142b-144a; Şubeleri, II 144a.

Sufiyye: Şeyh Ebu Haşim Sufî (v. 155/772)'ye nisbet edilmiştir. II 240b-262a.

Sühreverdîyye: Şeh Şihabuddin Ebu Hafs Sühreverdî Bekrî (v. 632/1234)'ye nisbet edilmiştir. II 149a-160b; Şubeleri, II 150b.

Sünbülüyye: Şeyh Yusuf Sinanuddin (Sünbül Sinan) b. Kaya Bey (v. 936/1630)'e nisbet edilmiştir. II 144a-149a.

Sütûhiyye: Şeyh Abdurrahman Kebir Sütûhî'ye nisbet edilmiştir. Bk. Ahmediyye. II 129ab.

Suudiyye: Şeyh Salih Ebu Suud b. Şaban Kureşî (v. 644/1246)'ye nisbet edilmiştir.

(Ş)

Şa'banîyye: Seyyid Şeyh Şaban Veli Kastamonî (v. 976/1568)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'den Cemaliyye'nin bir koludur. II 192a-209b; Şubeleri, II 204a.

Şa'raniyye: Şeyh İmam Seyyid Abdulvehhab Şa'ranî (v. 964/1556)'ye nisbet edilmiştir. II 204a-209b.

Şattariyye: Şeyh Seyyid Abdullah Şattarî'ye nisbet edilmiştir. Işıkiyyenin bir koludur II 185a-192a.

Şazeliyye: Şeyh Seyyid Takıyyuddin Ali b. Abdullah Şazelî Hüseyinî'ye nisbet edilmiştir. II 167a-180a.

Şah alemiyye: Şeyh Şah Alem Mahdumi Cihaniyan b. Ebu Muhammed (v. 880/1475)'e nisbet edilmiştir. Ebheriyye'nin bir koludur. II 180b-181a.

Şemsiyye: Seyyid Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Arif Hasan Zilî (v. 1006/1597)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'nin bir koludur. II 209b-216b.

Şernûbiyye: Şeyh Seyyid Şihabuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Osman Şernûbî Burhanî'ye nisbet edilmiştir. II 181b-185a.

Şeybaniyye: Şeyh Seyyid Ebu Muhammed Yusuf b. Yusuf Şeybanî (v. 616/1219)'ye nisbet edilmiştir. II 218a-219a; Şubeleri, II 219a.

Şinnaviyye: Şeyh Seyyid Ömer Şinnavî'ye nisbet edilmiştir. Ahmediyye'nin bir koludur. II 217a.

Şu'aybiyye: Şeyh Seyyid Ebu Medyen Şu'ayb Mağribî Tilemsanî'ye nisbet edilmiştir. Bk. Medyenîyye. II 209b.

(T)

Taciyye: Şeyh Tacuddin b. Zekerîyya b. Osman Nakşibendî Haneî (v. 1050/1640)'ye nisbet edilmiştir. Nakşibendiyye'den Ahrariyye'nin bir koludur. I 197a-209a.

Tağlibiyye: Şeyh Arif Muhammed Ebu Tağlib b. Salim Şeybanî'ye nisbet edilmiştir. Sa'diyye'nin bir koludur. I 210b-211a.

Tayfuriyye: Ebu Yezîd Tayfûr b. İsa Bistamî (v. 261/874)'ye nisbet edilmiştir. II 263b-268a; Şubeleri, II 267a.

Taziye: Şeyh Ebu Salim İbrahim Tazî'ye nisbet edilmiştir. Medyenîyye'nin koludur. I 209a-210b.

(U)

Ukayliyye: Şeyh 'Ukayl Menbecî b. Şihabuddin Ahmet Betayihî'ye nisbet edilmiştir. Harraziyye'nin bir koludur. II 294b-299b; Şubeleri, II 298a.

Uşşakiyye: Şeyh Hüsameddin Hasan Buharî 'Uşşakî (v. 1000/1592)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'nin bir koludur. II 290b-292b; Şubeleri, 292b.

Uceyliyye: Şeyh Arif Gavs Ahmed b. Musa b. Ali b. Ömer 'Uceyl b. Muhammed'e nisbet edilmiştir. Hikemiyye'nin bir koludur. II 270b-272a.

Üveysiyye: Üveys b. Malik Karanî Yemenî (v. 25/645)'ye nisbet edilmiştir. I 104a-106a; Şubeleri, I 106a.

(V)

Vefaiyye: Şeyh Seyyid Ebu'l-Vefa Muhammed Kürdî'ye nisbe edilmiştir. Hevaziyye'nin bir koludur. III 221a-225a; Şubeleri III 224a.

Vefaiyye: Şeyh Muhammed Vefâ b. Muhammed b. Necmeddin Mağribî'ye nisbet edilmiştir. III 225a-247a; Şubeleri, III 246b.

(Y)

Yafi'îyye: Şeyh İmam Abdullah b. Esad b. Ali Yafi'î Kadirî'ye nisbet edilmiştir. Kadirîyye'den Ekberiyye'nin bir koludur. III. 263b-265a.

Ya'izzîyye: Şeyh Ebu Ya'izz b. Meymun Henkûrî'yi nisbet edilmiştir.

Yemeniyye: Bk. Esediyye. III 269b.

Yeseviyye: Şeyh Hoca Ahmed Yesevî (v. 562/1166)'ye nisbet edilmiştir. III 265a-267a; Şubeleri, III 266a.

Yunusiyye: Bk. Şeybaniyye. III 269b.

(Z)

Zahidiyye: Şeyh Tacuddin İbrahim Zahid Geylanî (v. 690/1291)'ye nisbet edilmiştir. Ebheriyye'nin bir koludur. II 70a-72a; Şubeleri, II 71b.

Zerrukiyye: Şeyh Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. İsa Zerrûk (v. 899/1493)'ye nisbet edilmiştir. Şazeliyye'den Vefaiyye'nin bir koludur. II 72a-101a; Şubeleri, II 77a.

Zeyle'iyye: Şeyh Safiyyuddin Ahmed b. Ömer Zeyla'î'ye nisbet edilmiştir. II 102ab.

Zeyniyye: Şeyh Zeynuddin Ebu Bekir Haffî (v. 838/1435)'ye nisbet edilmiştir. Sühreverdiyye'nin bir koludur. II 102b-126b; Şubeleri, II 106b.

Zühriyye: Şeyh Ahmed Zührî Kayserî (v. 1157/1744)'ye nisbet edilmiştir. Halvetiyye'den Muslihiyye'nin bir koludur. II 101a-102a.

C) Tibyanü Vesaili'l-Hakaik Fi Beyani Selasili't-Taraik'a Göre Bektaşilik

Burada mukayese etmeye imkan versin diye, önce DİA'daki bilgileri esas alarak genel kaynaklara göre Bektaşilik, ardından da Tibyanü Vesail'e göre Bektaşilik başlıkları altında bilgiler sunmak istiyorum.

a) Genel/Umumi kaynaklara göre Bektaşilik

XIII. yüzyılda Kalenderilik içinde teşekküle başlayıp XV. yüzyılın sonlarında Hacı Bektaş Veli an'aneleri etrafında Anadolu'da ortaya çıkan Bektaşilik, Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşundaki rolü dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca nüfuzunu korumuştur.

Bektaşilik, özellikle arzettiği farklı dinî inanç ve telakkileri birleştirici (syncretique) yapı sebebiyle eskiden beri çok ilgi çeken ve çok araştırılan bir tarikat olmuştur.

Tâcü'l-ârifin Seyyid Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî'nin (v. 501/1107) kurduğu Vefâiyye tarikatı, Anadolu'daki Kalenderiyye, Haydariyye, Yeseviyye zümrelerince de benimsendi. Bunlar, daha çok Kalenderi, Haydarî ve Vefâî dervişleri vasıtasıyla Orta ve Batı Anadolu'da ve sonra da Rumeli'de faaliyetlerini devam ettirdiler.

Hacı Bektaş'ın yakını olup onun vefatından sonra zaviyenin başına geçen Abdal Musa, Hacı Bektaş menkıbelerinin gaziler arasında yayılmasını sağladı. Hacı Bektaş'ın bir Vefâî şeyhi olan Baba İlyas'ın halifesi ve aynı zamanda bir Haydarî şeyhi bulunduğu malumdur.

Bektaşiliğin Sünnî bir tarikat olarak teşekkül ettiğini, fakat Balım Sultan'dan sonra bu niteliğini değiştirdiğini kabul edenler vardır.

Osmanlılar'ın Rumeli'deki fetihlerine paralel olarak Bektaşî dervişleri çalışmalarını Yunanistan, Arnavutluk, Romanya ve Bulgaristan'da sürdürmüşlerdir.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan'da doğan ve yayılan Hurufîlik, kurucusu Fazlullah-ı Hurûfî'den sonra Anadolu'ya da nüfuz ederek XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rumeli topraklarına geçti. Fazlullah, Kalenderîler aracılığıyla en yüksek Bektaşî evliyası arasına girdi.

XV. yüzyılın özellikle son çeyreğinde, muhtemelen 907/1501 yılında Dime-toka'daki meşhur Kızıldeli Dergâhı'ndan alınıp Anadolu'da Hacı Bektaş Dergâhı'nın başına getirilen Balım Sultan, "Hak-Muhammed-Ali" tarzında ifade edilen ulûhiyyet mefhumunu ve on iki İmam kültünü Bektaşîliğin esasları arasında en baş yere yerleştirdi.

Vahdet-i vücûd anlayışını benimseyen Bektaşîliğin bütün âyin ve erkânı, "dört kapı-kırk makam" şeklinde ifade edilen meşhur tasavvufî telakkiye dayandırılır. Kul ancak şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını ve her kapıdaki on makamı geçerek Hakk'a ulaşır. Bütün âyin ve erkân kulun bu yolculuğunu temsil eder.

Bektaşîliğin ibadet anlayışı, en eski ve temel âyin olan âyin-i Cem'de kendini gösterir. En az bunun kadar önemli bir temel âyin de "ikrar âyini" denilen tarikata giriş merasimidir. Bu iki büyük âyinin dışında muharrem matemi, baş okutma ve düşkünlük gibi muhtelif vesilelerle icra edilen daha başka âyin ve erkânlar da vardır. Bütün bu âyinler sırasında saz refakatinde nefes denilen ilâhiler söylenir. Ayrıca kurban kesme, dolu içme, lokma yeme vb. birtakım erkânlarla mahsus "terceman" ve "gülbank" adı verilen seçili dualar okunur. Meşhur "eline, diline, beline sahip olma" düsturu da Bektaşîliğin ayırıcı bir niteliğidir.

Bektaşîler Millî Mücadele yıllarında Anadolu hükûmetinin yanında yer almışlar, başta Hacı Bektaş Tekkesi şeyhi Çelebi Cemâleddin Efendi olmak üzere diğer tarikat mensupları gibi onlar da Millî Mücadele'yi desteklemişlerdir.

Bektaşîlikte resim sanatı da kendine mahsus bir gelişme göstermiştir.

XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, Bektaşî zaviyelerinin o zaman faaliyette olan pek çoğu hakkında verdiği bilgilerle tarikatın o devirde Anadolu ve Rumeli topraklarındaki yayılış sahalarını belirlemektedir. Anadolu dışındaki dağılımına gelince bunun başlıca Irak, Mısır, Balkanlar gibi sahaları içine aldığı görülür:

b) Tıbyanü Vesail'e göre Bektaşîlik

Bektaşîlik, Tıbyan'da I/128a-130b varaklar arasında anlatılmaktadır.

1) Bektaşîyye tarikatı, Hacı Bektaş Veli'ye nisbet edilir

Bektaşîyye Tarikatı Yeseviyye'nin bir şubesidir. Bektaşîlik, şeyh seyyid Muhammed b. Seyyid İbrahim el-Hüseyni Hacı Bektaş Veli diye meşhurdur- el-Horasani en-Nisaburi'ye mensuptur. –Diyar-i Rum'a-Anadoluya gelip yerleşmiştir.

Nesebi/soyu bazı kitaplarda şöyle geçer:

Seyyid Muhammed b. Seyyid İbrahim b. Seyyid Musa b. Seyyid İshak b. Seyyid Muhammed b Seyyid İbrahim b. Seyyid Hasan b. Seyyid Mehdi b. Seyyid Ebu'l-Kasım Muhammed b. Seyyid Hüseyin b. Seyyid İbrahim b. Seyyid Muhammed b. Seyyid İmam Musa Kazım b. Seyyid el-İmam Ca'fer es-Sadık b Seyyid el-İmam Muhammed el-Bakır b. Seyyid el-İmam Zeynuddin b. Seyyid el-İmam el-Hüseyin b. Seyyid el-İmam Ali (k. v).

Onun terceme-i halini, Taşköprizade, eş-Şekaik'te şöyle anlatmıştır: " Zamanının meşayihinden biri olan Şeyh Arif billah Hacı Bektaş, keramet sahiplerinden ve velayet erbabından idi. Kabr-i şerifleri Türkmen beldesindedir. Kabrinin üzerinde bir kubbe vardır. Yanında bir zaviye bulunur. Kabrinin ziyaretleriyle bereket/hayır umulur ve yanında yapılan dualar müstecab/kabul olur.

Zamanımızda bazı mühlidler, bu tarikata kazib bir nisbetle intisap etmişlerdir. Oysa o, bunlardan beridir".

Mevla Lamii, onu Nefehat'ın tercümesinde zikrederek benzeri bilgileri söyler.

Hacı Bektaş Veli 738/1337 tarihinde vafet etmiştir.

Rivayet olunur ki, Hacı Bektaş Veli, tarikatı Hoca Ahmed Yesevi'den almıştır. Fakat aralarında muasırılık tahakkuk etmemiştir. Çünkü Hoca Ahmed Yesevi'nin vefatı 590/1193 senesi olduğuna göre aralarında 148 yıl var demektir. Buna göre aralarında başka vasıtalarda olmalı veya Ahmed Yesevi uzun süre yaşamış olmalıdır.

Şeyh Ahmed Lutfi el-Bursevi el-Halveti el-Hafnevi, *Tomari-Selasil* adlı eserinde zikretti ki, Hacı Bektaş Veli, tarikatı şu silsile ile almıştır: O, Şeyh Lokman Perdevi'den, o Hoca Ahmed Yesevi'den, o Şeyh Nasrullah Hasn es-Senceri'den, o Şeyh Rüknuddin Ebu Muhammed el-Cürcani'den, o şeyh Kubuddin es-Seenabadi'den, o Kadı Muhammed Buhari'den, o Ebu Bekir Muhammed Haili'den, o Şeyh Abdullah el-Vasiti'den, o Ebu Ca'fer Şerif Tahir el-Mıştehiir'den, o Şeyh Muhammed Elsem et-Tusi'den, o İmam Ali Rıza, o babası İmam Muhammed el-Bakır'dan, o o babası İmam Zeynuabidin'de o babası İmam Hüseyin'den, o babası İmam Ali b Ebu Talib'den almışlardır.

Selanikli Mevla Muhammed b. Osman'ın, şeyhi Şeyh Ahmed ez-Zühri'nin emriyle telif ettiği "*Tomari's-Selasil*" adlı eserde der ki, Hacı Bektaş Veli, tarikatı Osman Sirin'den, o Hoca Ahmed Bedev'den, o Şeyh Kubuddin Ecder'den, o Hoca Abdrrab'danü o Hoca Yusuf el-Hemedani'den almıştır.

Şu halde ilkinine göre Hoca Ahmed Yesevi'nin senedi, Yeseviyye'de gelecek olan senedin aynı değildir. O Hoca Yusuf el-Hemedani'dendir. İkincisine göre Bektaşîyye tarikatı, Ahmediyye/Bedeviye tarikatının bir şubesi demektir. Ancak senedi, Ahmediyye'de maruf olan sededden ayrıdır.

Şeyh Mahmud Hüdai'nin "el-Vakıat el-Hüdaiyye" isimli eserinde şeyhi Şeyh Muhammed Üftade'den naklen verdiği "Hacı Bektaş, Ahmed Bedevi ile sohbet-te bulunmuştur." ifadesi bunu te'yid eder.

Bektaşîyye tarikatı, inkıraz etmiştir. Onu mühlid ve zenadıkı kuşattığından ehli, zahiren gizli kalmıştır. Denildi ki, Hacı Bektaş Veli hayatında kimseyi yerine halife olarak bırakmamıştır. Ama bir müddet sonra Ali el-A'la isminde Hurufiyye mensubu biri ortaya çıkıp ondan hilafet aldığı iddiasında bulundu. Ondan tarikat alan kimseler hem dalaletle düştüler hem de kendilerine uyanları dalaletle düşürdüler. Onların hepsi namazı terk etmeyi ve haramları işlemeyi munah gören zenadikadır.

Ruhaniyet yoluyla alınması bakımından Bektaşilik, munkarız değildir. Çünkü kamil evliya onu bu yolla alıyor ve istifaze ediyorlar. Bunlardan biri de Şeyh Muhammed Nuru'l-Arabi'dir. O, Hacı Bektaş Veli'den bu tarikatı, Hz. Ali'nin delaletiyle almıştır. Nuru'l-Arabi şöyle demiştir: "Resulullah'ı bir mübeşşerde/müjde veren bir rüyada gördüm. Dört halife etrafında bulunuyordu. Bana Hz. Ebu Bekir-i Sıddık'ın yanında oturmamı işaret buyurdu. Teddüben oturamadım. Sonra Hz. Ali oturmamı işaret etti, ben yanına gidip meclisin sonunda oturdum. Sonra Hz. Ebu Bekir "niçin tarafımızda oturmadın?" dedi. Benim adıma Hz. Ali "bu mecliste taraf yoktur" diye cevap verdi. Ardından beni alarak Hacı Bektaş Veli'nin yanına getirdi. Ona "teveccüh et" diye emredince bana teveccüh etti. Sonra bana bir şerbet içirdi ki, Allah üzerime bereketini saçtı."

Aynı şekilde Harirzade'nin ona intisap etmesi, bu şeyhi vasıtasıyla gerçekleşti. Cerrahiyye'den Abdurrahim er-Rahmani diye bilinen Şeyh Ali Köstendili, batın cihetiyle Hacı Bektaş Veli'den tarikat almıştır. Nitekim büyük halifesi Şeyh Muhammed Şuhudi er-Rumi bunu, "el-Telvihat es-Sübhaniyye"de tasrih etmiştir.

Harirzade'nin bu tarikatla, onu erbabından alan Şeyh Salahi yoluyla ittisali vardır.

Şeyhzade diye meşhur Şeyh Halim'in bu tarikatla ilgili "Esraru'n-Nukati fi sülûki hazihi't-tarikati'l-aliyye" isimli Türkçe bir risalesi vardır.

2) Bektaşîyye'nin Mebnası

Bu tarikatın mebnası "ikrar, teslim ve rıza"dır. Şeyh İbrahim Halveti bunu "Sefinetü'l-muhtasar"da manzum olarak şöyle ifade etmiştir:

Gel hakikat sıdk ile Bektaş ol,
Sıdk rehber eyleyüben hakkı bul.
Herki bektaşidir üç şey onda var,
Ki eylemişlerdir bu üç şeyle karar.
Sıdk ile ikrar ve teslim ve rıza,
Eylemişler bu üç işi rehnüma.

Bektaşiliğin mebnasının “*hubbi al-i beyt-i Nebi*” olduğu da söylenmiştir. Çünkü kim, hubbi al-i Muhammed içinde iken vefat ederse şehid olarak ve imanını istikmal etmiş olarak vefat etmiş olur. Nitekim Hadis-i şerifte de böyle varid olmuştur.

Ancak bu muhabbet, bazı cahillerin iddia ettikleri gibi olmamalıdır. Şiirde şöyle denir:

“Sen ilah olan Allah’a ısyân ederken muhabbetini izhar ediyorsun,
Bu gerçekten kıyasen muhaldır, eşi olmayan bir iddiadır.
Şayet senin sevgin doğru olsaydı, O’na itaat ederdin,
Çünkü muhabbet sahibi sevdiğine itaat eder”.
Muhabbet iki kısımdır: Kalbi muhabbet ve akli muhabbet.

“Kalbi muhabbet” kalbin, gönlün bir şeye karşı güçlü bir meyil/egilim içinde olmasıdır. Çocuğa, eşe karşı olan sevgi bu tür muhabbetlerdendir.

“Akli muhabbet” ise sevilen şeye ittiba etmekten ibarettir. Bu sevgi şer’an/dinen matlub olan muhabbetir. Ayette şöyle buyurulmaktadır: “*Eğer Allah’ı seviyorsanız bana ittiba edin ki, Allah da sizi sevsin*” (Ali İmran 3/31).

Ebu Said el-Harraz der ki, “Nebi (a. s)’li gördüm ve beni mazur görünüz; çünkü Allah muhabbeti sana muhabbetten beni engellemiştir” dedim. “*Allah’ı seven beni sevmiş olur*” buyurdu.

Sehl şöyle demiştir: “Gerçekten Allah’ı seven kimse; iş, söz ve hallerinde Nebi (a. s)’a iktida eden kimsedir”.

Hakimlerden biri bir kardeşine dedi ki, “eğer Allah’ı seviyorsan o’nun farz kıldıklarına uyman nerede, eğer Nebi (a. a)’ı seviyorsan sünnetine uyman nerede, eğer Salih insanları seviyorsan onların işlerine iktida etmen nerede, eğer nefsini/kendini seviyorsan onu ateşten halas etmen nerede?”

Netice olarak denilebilir ki, Bektaşilik, özellikle muhtevasının genişliği bakımından alanında dünyada tek eser kabul edilen Tıbyanü Vesail’de kurucusu, mebnası, sisilesi vb. konularda fazla ayrıntılara girmeden verilen bilgilerle özet ama yeterli bir şekilde tanıtılmaktadır.

KAYNAKÇA

Atatürk Kitaplığı, *Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Katalogu* (haz. Nail Bayraktar), İstanbul 1993-2001.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Menâkıb-ı şeyh Hâce Muhammed Nürü'l-Arabî ve beyân-ı melâmet ve ahvâl-i melâmiyye* [Küllüyyât içinde], İSAM Ktp., nr. 82588.

_____, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333.

- Çiçek Yakup, *Haririzade Muhammed Kemaleddin Hayatı-Eserleri ve Tibyânü Vesaili'l-Hakaik fî Beyani Selasili't-Taraik, Muhtevası-Kaynakları*, Doktora tezi, İstanbul 1982.
- _____, *Haririzade Muhammed Kemaleddin Efendi*, MÜİFD, s 7-10, 1995.
- _____, *İhlas Suresi Tefsiri, Haririzâde Muhammed Kemaleddin, el-Mevridü'l-hass bi'l-havass fî tefsiri sureti'l-ihlas*, nşr. İstanbul, 1996.
- Dölen Hasan Sabri, *Yedi Durak Risalesi*, İstanbul 1968.
- Ergin Osman Nuri, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul 1937.
- _____, *Balıkesirli Abdülazîz Mecdi Tolun: Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul, 1942.
- Gölpınarlı Abdülbâki, *Melâmîlik ve Melâmiler*, İstanbul 1931.
- _____, *Mevlana Müzesi Abdülbâkî Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar Katalogu*, Ankara 2003.
- Harîrîzâde Muhammed Kemaleddin, *Tibyânü vesaili'l-hakaik fî beyani selasili't-taraik*, Süleymaniye Ktp. , İbrahim Efendi, nu. 430-432.
- İnan Yusuf Ziya, *20. Asırda Bir Vahdet-i Vücûd Öğretisi: Melâmet ve Tarikatlar*, İstanbul, 2000.
- İsfehânî Ebû Nuaym Ahmed İbn Abdillâh el-İsfehânî (v. 430/1038), *Hilyetu'l-evliyâ*, Mısır 1933.
- İslam Ansiklopedisi, DİA, Bektaşilik.
- Karatay Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1966.
- Kerimof Fatih, *İstanbul Mektupları*, Orenburg 1913.
- Kumanlıoğlu Hasan Fehmi, Hz. *Pir Seyyid Muhammed Nûr el-Melâmî el-Arabî*, İzmir 2001.
- Kuşeyrî Abdülkerim İbn Hevâzin (v. 465/1072), *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*, Mısır, 1957.
- Muhammed Nûrül-Arabî, *Menbau'n-nûr fî rü'yeti'r-Resûl*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 1548.
- _____, *er-Risâletü'l-ismâliyye ve'l-atıyyelü'd-dürriye*[Külliyât içinde), İSAM Ktp., nr. 82588.
- Nûreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Abdulmecid el-Magribî eş-Şâzelî (v. 656/1258), *Hizbu'l-bahr. (Keşfü'z-Zunûn, Z. , I. , 661)*.
- Şapolyo Enver Behnam, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1964.
- Tahrâlı Mustafa, *Ahmed al-Rifa'i, sa vie, son oeuvre et sa Tariqe*, Paris, 1973.
- Vassaf Osmanzade Hüseyin, *Sefinetü'l-evliya*, Süleymaniye Ktp. , Yazma Bağışlar Bölümü, 235-239.
- Vicdani Sadık, *Tomar-ı turuk-ı aliyye*, İstanbul, 1338.

“SEKALEYN” HADİSİ VE “EHL-İ BEYT” KAVRAMI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Kadir GÜRLER

Hittit Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Hiz. Peygamber'in ümmetine bıraktığı rehberlerin neler olduğuna ilişkin hadislere bakıldığında, bunların şu üç noktada toplandığı görülecektir: Sadece Kur'an'a uymak; Kur'an'a ve Hiz. Peygamber'in sünnetine uymak; Kur'an'a ve Ehl-i Beyt'e (İtre) uymak. Sekaleyn rivâyeti başlığı altında toplanan bu hadislere, hem sünnî hem de şii kaynaklarda yer verilmiştir. İşte bu açıdan, sekaleyn rivâyetlerinin incelenmesi oldukça önemlidir. Biz de bu çalışmamızda, sözkonusu rivâyetleri hadis tekniği yönünden ele aldık ve bir değerlendirme yaptık. Ayrıca yine bu çalışmamızda, sekaleyn meselesiyle yakından ilgili olan ehl-i beyt kavramına yoğunlaştık ve özellikle de ilgili âyetler çerçevesinde bir değerlendirmeye tâbi tuttuk.

Anahtar Kelimeler: Sekaleyn, ehl-i beyt, itre, tathîr.

GİRİŞ

Alevî-Bektaşîler arasında etkili olan bazı Fütüvvetnâmeler, Hiz. Ali'nin imametinde delil getirilen Gadîr-i Hum, Kırtâs hâdisesi ve *sekaleyn* gibi şii-imâmî unsurlara eserlerinde geniş yer vermektedirler.¹ Sekaleyn hadisi, ehl-i sünnet ve şia kaynaklarında yer alan, şia tarafından kendi düşünce ve anlayışları için temel olarak gösterilen rivâyetlerden birisidir. Bu yönüyle, hadisin değerlendirilip anlaşılması oldukça önemlidir. Şii düşüncesinde son derece önemli bir yer işgal eden bu hadisin esas dikkat çeken yönü, ehl-i sünnet hadis literatürünün temel kaynaklarında da yer almasıdır.²

Şia'nın doğuşuyla ilgili olarak gösterilen ve şii literatürde mühim bir yer işgal eden *sekaleyn* hadisi, Şia'nın Kur'an'dan delil olarak gösterdiği bazı âyetlerden sonra ileri sürdüğü en büyük dayanaklardan birisidir. Şii literatürde de çok önem kazanmasının sebebi, hadisi hem sünnî/muhâlif hem de şii kaynakların bazı farklılıklara rağmen müştereken rivâyet etmeleridir. Bilhassa sünnîlerin nazarında en sahih kitaplar olarak kabul edilen *Kütüb-i Sitte*'de yer alması, şia'nın iddialarına ciddiyet kazandırmaktadır.³ Daha da ötesi bu hadis; şii ulemânın, imamların, Hiz. Peygamber'in ilminin vârisleri olduklarını ve bunun neticesi olarak onların ahbârının peygamberin sünneti gibi delil olduğunu ispat-

¹ Adil Yavuz, "Ehl-i Sünnete Göre Ehl-i Beytin Konumu -Sekaleyn Hadisi Üzerine Bir Değerlendirme-", *Marife*, Konya, 2005, sayı: 3, s. 333.

² Cemal Sofuoğlu, "Gadîr-i Hum Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1983, c. XXVI, s. 468. Krş. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha*, Riyad, 1987, IV, 359; Mazlum Uyar, *İmâmîyye Şîası'nda Düşünce Ekolleri: Ahbârilik*, İstanbul, 2000, s. 53.

³ Bkz. Mazlum Uyar, *Ahbârilik*, s. 52.

layabilmek için, kendi tezlerini destekleyecek bir çok kanıttan birisi olarak ileri sürmüş oldukları bir rivâyettir. ⁴

Hz. Peygamber'in ümmetine bıraktığı ya da sıkıca tutunulmasını tavsiye ettiği rehber(ler)in *neliği* hususunda gelen rivâyetlere baktığımızda, bunları üç noktada toplamak mümkündür:

- Sadece Kur'an'a uymak.
- Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine uymak.
- Kur'an'a ve Ehl-i Beyt'e (İtre) uymak.

I. Sadece Kur'an'a Uymak

Sadece Kur'an'a uyulması tavsiyesi, İbn Ebî Şeybe, Muslim, Ebû Dâvud ve İbn Mâce'nin rivâyetlerinde geçmektedir. ⁵ Sadece sahâbî Câbir b. Abdullah'dan gelen, "... size, sıkıca tutunduğunuz takdirde asla sapkınlığa düşmeyeceğiniz bir şey bıraktım; (işte o) Allah'ın kitabıdır..." rivâyeti, Veda Hutbesi'nde ifade edilmiştir.

1. İbn Ebî Şeybe < Hâtim b. İsmâil < Ca'fer b. Muhammed < Muhammed el-Bâkır < Câbir b. Abdullah. ⁶
2. Muslim < İbn Ebî Şeybe / İshak b. İbrahim < Hâtim b. İsmâil el-Medenî < Ca'fer b. Muhammed < Muhammed el-Bâkır < Câbir b. Abdullah. ⁷
3. Ebû Dâvud < Abdullah b. Muhammed en-Nufeylî / Osman b. Ebî Şeybe / Hişâm b. Ammâr / Suleyman b. Abdurrahman ed-Dımaşkî (dördü de aynı tabakadadır) < Hâtim b. İsmâil < Ca'fer b. Muhammed < Muhammed el-Bâkır < Câbir b. Abdullah. ⁸
4. İbn Mâce < Hişâm b. Ammâr < Hâtim b. İsmâil < Ca'fer b. Muhammed < Muhammed el-Bâkır < Câbir b. Abdullah. ⁹

⁴ Ebu'l-Huseyin Muslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul, 1992, 15.Hacc, 147 (I, 890); Ebû Dâvud Suleyman b. el-Eş'as, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, 11.Menâsik, 56 (II, 462); İbn Mâce Muhammed b. Yezîd, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, 25.Menâsik, 84 (II, 1025).

⁵ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, tahk. Said Lehhâm, Beyrut, 1989, X, 505.

⁶ Muslim, 15.Hacc, 147 (I, 886-892).

⁷ Ebû Dâvud, 11.Menâsik, 56 (II, 455-464).

⁸ İbn Mâce, 25.Menâsik, 84 (II, 1022-1027).

⁹ Hişâm b. Ammâr'ın, münker hadis rivâyet ettiği, telkine mâruz kaldığı ve ihtilâta (hafıza bozukluğu) uğradığı belirtilmiş; Ebû Dâvud da, Hişâm'ın, aslı olmayan (400) hadis rivâyet ettiğini söylemiştir. Bk. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-Muğni fi'd-Dua'fâ*, tahk. Nûreddin İtr, Halep, 1971, II, 711; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, tahk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut, t.y., IV, 302; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzibu'r-Tehzib*, Beyrut, 1993, VI, 37-38.

“Sadece Kur’ân’a Uymak” rivâyetinin senedine bakıldığında; Hişâm b. Ammâr b. Nusayr ed-Dımaşkî (245/859)¹⁰ dışında problemlili başka bir râvi görülmemektedir. Sadece sahâbî Câbir b. Abdullah’tan gelen ve metninde “ehl-i beyt” ifadesinin bulunmadığı bu rivâyetin senedinde, ehl-i beyt soyundan gelen Muhammed el-Bâkır ve Ca’fer b. Muhammed’in bulunmaları da ayrıca dikkat çeken bir noktadır.

Hz. Peygamber tarafından sadece Kur’ân’ın tavsiye edildiği bu rivâyeti destekleyen bir haber de şudur: Abdullah b. Ebî Evfâ’ya Hz. Peygamber’in herhangisi bir şeyi vasiyet edip etmediği sorulduğunda, Abdullah “Allah’ın kitabı” ifadesini kullanmıştır.¹¹

II. Kur’ân’a ve Hz. Peygamber’in Sünnetine Uymak

İmam Mâlik’e ulaştığına (belağahû)¹² göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Size, sarıldığınız takdirde ebediyyen sapıtmayacağınız iki şey bıraktım: Allah’ın kitabı ve peygamberinin sünneti”.¹³

Kur’ân’la birlikte sünnete de uyulmasını tavsiye eden bu rivâyet, sadece İmam Mâlik’in *el-Muvatta’* adlı eserinde geçmektedir. Mâlik bu rivâyeti “belağahû” ifadesiyle senedsiz olarak nakletmekte ve Mâlik’in bu şekildeki rivâyetlerinin de sahih olduğu belirtilmektedir.¹⁴ Ancak, “belağani” ya da “belağanâ” sîgaları genellikle râvinin mülâkî olmadığı (görüşmediği) şeyhlerden rivâyet ettiği hadislerde kullanıldığı için, inkıtâyâ delâlet eden bir anlamı vardır.¹⁵ Hatta İbnu’s-Salâh’ın naklettğine göre Ebû Nasr es-Siczî, bir râvinin “belağani” kul-

¹⁰ Bkz. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahih*, İstanbul, 1992, 64.Mağâzî, 83 (V, 144); 55.Vasâyâ, 1 (III, 186); 66.Fedâilu’l-Kur’ân, 18 (VI, 107); Muslim, 25.Vasiyye, 16 (II, 12569); Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, 28.Vasâyâ, 4 (IV, 432); Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Neseî, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, 30.Vasâyâ, 2 (VI, 240); İbn Mâce, 22.Vasâyâ, 1 (II, 900); Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, 22.Vasâyâ, 3 (II, 688-689); Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Musned*, İstanbul, 1992, IV, 354, 355, 381. Bu rivâyet hakkında bir değerlendirme için bkz. Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf ez-Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, çev. Kâmil Miras, Ankara, 1975, VIII, 208-210.

¹¹ Bu konuda yapılmış bir çalışma için bk. Bünyamin Erul, “Hz. Peygamber’in Bize Bıraktığı Miras: Kitap ve Sünnet Bırakıldığını İfade Eden Rivâyetlerin Tedkiki”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, 2007, c. VII, sayı: 1, s. 9-33.

¹² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, İstanbul, 1992, 46.Kader, 3 (II, 899).

¹³ Bkz. Muhammed b. Abdulkâkî ez-Zurkânî, *Şerhu’z-Zurkânî alâ Muvatta’i’l-İmâm Mâlik*, Beyrut, 1990, IV, 307.

¹⁴ Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 58.

¹⁵ Bkz. Osman b. Abdurrahman b. Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu’l-Hadis*, tahk. Nûrettin İtr, Beyrut, 1986, s. 60. Ebû Nasr es-Siczî (444/1052), Sicistanlı bir hadis hâfızıdır. Bkz. Ali Osman Koçkuzu, “Ebû Nasr es-Siczî” mad., *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, X, 200.

lanarak isnadsız rivâyet ettiği hadisin *mu'dal* (isnadında birbirini takip eden iki ve daha fazla râvîsi düşmüş olan hadisler) olduğunu ileri sürmüştür.¹⁶

İmam Mâlik'ten sonra gelen kaynaklar da bu rivâyet için güvenilir bir sened verememektedir.¹⁷

İbn Abdilberr, Mâlik b. Enes'in senedsiz olarak naklettiği bu rivâyeti,

Sâid b. Osman < Ahmed b. Duhaym < Muhammed b. İbrahim ed-Deybulluyi < Ali b. Zeyd el-Ferâiduyi < İshak b. İbrahim el-Hanîni < Kesîr b. Abdullah b. Amr b. Avf < Abdullah b. Amr b. Avf < Amr b. Avf

senediyle vermiştir. Fakat bu senedin, el-Hanîni ve Kesîr b. Abdullah'tan dolayı zayıf olduğu söylenmiştir. Ayrıca bu hadisin, sahâbeden bir çok kimse tarafından sahih senedlerle rivâyet edildiği, ancak *hadisin meşhûr olmasının varyantları sunmaktan müstağni kıldığı* da belirtilmiştir.¹⁸

et-Tebrizî *Mişkâtü'l-Mesâbih* adlı hadis derlemesi çalışmasında, *el-Muvatta*'da senedsiz olarak geçen bu rivâyeti "mürsel" ifadesiyle nakletmiş ve hiçbir değerlendirme yapmamıştır. Ancak eserin muhakkiki vermiş olduğu dipnot bilgisinde, sözkonusu rivâyetin *el-Muvatta*'da bulunan (11) mu'dal hadisten birisi olduğunu ve bunun da çeşitli şahitleri (şevâhid) bulunduğunu bildirmiştir.¹⁹ Ali el-Kârî de *Mişkât* üzerine yapmış olduğu *Mirkâtü'l-Mefâtih* adlı şerh çalışmasında, "... *Kur'an ve sünnetim*..." rivâyeti üzerine farklı bir değerlendirme yapmamıştır.²⁰

Hız. Peygamber'in vefat etmesinden sonra geriye Kur'an'la beraber sünnetin kaldığı, elbette inkar edilemeyecek bir gerçektir. Fakat bu gerçeğin, Mâlik rivâyetinde olduğu gibi senedsiz ya da diğer rivâyetlerde olduğu gibi problemli senedlerle nakledilmesi, rivâyetin subûtnu tartışmalı bir konuma getirmektedir. Nitekim bu rivâyet olmadan da, Hız. Peygamber'den sonra geriye Kur'an'la birlikte sünnetin kaldığını söylemek mümkündür.

¹⁶ Bk. Erul, "Hız. Peygamber'in Bize Bıraktığı Miras".

¹⁷ Yûsuf b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlihî ve mâ Yenbağî fî Rivâyetihî ve Hamlihî*, tahk. Ebu'l-Eşbâl ez-Zuheyri, Riyad, 1994 I, 755; İbn Abdilberr, *et-Temhîd li mâ fî'l-Muvattai mine'l-Maânî ve'l-Esânîd*, tahk. Muhammed Fellâh, y.y., 1980, 24/331.

¹⁸ Ebû Abdillâh Velîyuddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tebrizî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, tahk. Sâid Muhammed Lehhâm, Beyrut, 1991, I, 100, nr. 186. *Mişkâtü'l-Mesâbih* adlı çalışmanın muhakkikinin vermiş olduğu mu'dal hadis bilgisi, yukarıda geçen Ebû Nasr es-Siczî'den nakledilen mu'dal hadis değerlendirmesiyle tamamen örtüşmektedir.

¹⁹ Bkz. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, Kahire, ty., I, 210; V, 600.

²⁰ Erul, "Hız. Peygamber'in Bize Bıraktığı Miras", s. 12.

Şimdi de, kaynakları ve hadis tekniği bakımından “Allah’ın kitabı ve Peygamberin sünneti” rivâyetinden daha zayıf olmayan²¹ ve tebliğimizin de asıl omurgasını teşkil eden “Allah’ın kitabı ve Ehl-i Beyt” rivâyetini ele alalım.

Nitekim levha veya tablo haline getirilerek evlerimizde bulunan Veda Hutbelerine bakıldığında, genellikle iki farklı metin görülür. Bazılarında sadece “Allah’ın Kitabı”, bazılarında ise “Allah’ın Kitabı ve Peygamberinin sünneti” ifadesi yer alır. Oysa aynı bağlamda kaynaklarımızda çeşitli isnadlarla bulunmasına rağmen, pek göremediğimiz üçüncü bir versiyon daha vardır. Bu versiyonda ise, Hz. Peygamber’in geriye “Allah’ın Kitabı’nı ve Ehl-i Beyt’i” bıraktığı ifade edilmektedir.²²

III. Kur’ân’a ve Ehl-i Beyte (İtre) Uymak

Kur’ân’ın yanısıra ehl-i beyte de uymayı salık veren rivâyet, sahâbîler Zeyd b. Erkam, Zeyd b. Sâbit, Ebû Saîd el-Hudrî ve Câbir b. Abdullah tarafından nakledilmiştir:

III. 1. Zeyd b. Erkam rivâyeti

1. Ahmed b. Hanbel < İsmâil b. İbrâhim < Ebû Hayyân et-Temîmî < Yezîd b. Hayyân en-Nemîmî < Zeyd b. Erkam.

Tâbüllerden Yezîd b. Hayyân en-Nemîmî anlatıyor: Ben, Husayn b. Sebre ve Ömer b. Muslim, Zeyd b. Erkam’a gittik ve yanına oturduk. Husayn: “Ey Zeyd! Sen çok hayırla karşılaştın, Allah’ın elçisini gördün, onun sözlerini işittin, onunla beraber savaştın ve onun arkasında namaz kıldın. Gerçekten de Zeyd, sen çok hayırla karşılaştın. Ey Zeyd, bize Allah’ın elçisinden duyduğun sözleri anlat” dedi. Bunun üzerine Zeyd şöyle dedi: “Kardeşimin oğlu! Vallâhi yaşımla ilerledim ve aradan da çok zaman geçti. Allah’ın elçisinden bellediğim şeylerin bir kısmını unuttum. Söylediklerimi kabul edin; söylemediklerimden ötürü de beni sorumlu tutmayın (hoş görün). Rasûlullah bir gün Mekke ile Medine arasında Humm denilen su başında bize hutbe okumak amacıyla ayağa kalktı; Allah’a hamd ve övgüde bulundu; sonra da bize şöyle nasihat etti”:

“Ey insanlar! Ben de bir beşerim. Kim bilir belki Rabbimin elçisi gelir de ben de ona icâbet ederim. Size iki şekal (paha biçilmez/önemli şey) bırakıyorum: Birincisi Allah’ın kitabıdır; onda hidayet ve nûr vardır. Allah’ın kitabını alınız, ona tutununuz”. Zeyd, Rasûlullah’ın Allah’ın kitabına tutunmayı teşvik ettikten sonra şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Bir de ehl-i beytim. Ehl-i beytim konusunda size Allah’ı hatırlatırım; ehl-i beytim konusunda size Allah’ı hatırlatırım; ehl-i beytim konusunda size Allah’ı hatırlatırım”.

²¹ Erul, “Hz. Peygamber’in Bize Bıraktığı Miras”, s. 11.

²² Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IV, 366-367.

Husayn b. Sebre peygamberin ehl-i beytinin kimler olduğunu sorarak; “Ey Zeyd! Onun hanımları ehl-i beyti değil mi?” demiş ve Zeyd de bu soruyu şöyle yanıtlamıştır: “Hanımları da onun ehl-i beytidir. Ama onun (asıl) ehl-i beyti, sadaka almaları kendilerine haram olan Ali evladı, Akıl evladı, Cafer evladı ve Abbâs evladıdır”. Husayn: “Bunların hepsine sadaka haram mıdır?” deyince de, Zeyd: “Evet” cevabını vermiştir.²³

2. ed-Dârimî < Ca’fer b. Avn < Ebû Hayyân < Yezîd b. Hayyân < Zeyd b. Erkam.

Zeyd b. Erkam anlatıyor: Rasûlullah bir gün hutbe okumak amacıyla ayağa kalktı; Allah’a hamd ve övgüde bulundu; sonra da şöyle dedi: “*“Ey insanlar! Ben de bir beşerim. Kim bilir belki Rabbimin elçisi gelir de, ben de ona icâbet ederim. Size iki sekal (önemli şey) bırakıyorum: Birincisi Allah’ın kitabıdır; onda hidayet ve nûr vardır. Allah’ın kitabına tutununuz ve onu alınız”.* Zeyd, Rasûlullah’ın Allah’ın kitabına tutunmayı teşvik ettikten sonra şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “*Bir de ehl-i beytim. Ehl-i beytim konusunda size Allah’ı hatırlatırım*”. Rasûlullah bu ifadeyi üç defa tekrarlamıştır.²⁴

3. Muslim < Zuheyr b. Harb / Şucâ’ b. Mahled (ikisi aynı tabakada) < İbn Uleyye < İsmâil b. İbrâhim < Ebû Hayyân < Yezîd b. Hayyân < Zeyd b. Erkam.

- a) Bu rivâyet, yukarıda geçen (1) numaralı varyantın aynısıdır.²⁵

4. Muslim < Ebû Bekr b. Ebî Şeybe < Muhammed b. Fudayl (diğer varyant İshak b. İbrahim) < Cerîr < Ebû Hayyân < Yezîd b. Hayyân < Zeyd b. Erkam.

Bu rivâyet te (1) numaralı varyantın aynısı olup, fazlalık şu ifadelerdedir: “...*Birisi Allah’ın kitabıdır ki, onda hidayet ve nûr vardır. Kim buna tutunur ve bunu alırsa hidayet üzere olur; kim de böyle yapmazsa sapkınlık içinde olur...*”.²⁶

5. Muslim < Muhammed b. Bekkâr b. er-Reyyân < Hassân b. İbrâhim < Saîd b. Mesrûk < Yezîd b. Hayyân < Zeyd b. Erkam.

Bu rivâyet te (1) numaralı varyantın aynısı olup, şu fazlalıklar vardır: “... *Bi-risi Allah’ın kitabıdır ki, o Allah’ın ipidir. Kim ona uyarsa hidayet üzere olur; kim*

²³ ed-Dârimî, 23.Fedâilu’l-Kur’ân, 1 (II, 708).

²⁴ Muslim, 44.Fedâilu’s-Sahâbe, 36 (II, 1873).

²⁵ Muslim, 44.Fedâilu’s-Sahâbe, 36 (II, 1874). Zeyd b. Erkam’ın İbn Ebî Şeybe tarafından kaydedilen, Affân < Hassân b. İbrâhim < Saîd b. Mesrûk < Yezîd b. Hayyân < Zeyd b. Erkam senedli diğer bir rivâyetinde ise, “... *Ben size Allah’ın kitabını bırakıyorum. O, Allah’ın (hakka ulaştırın) ipidir. Kim ona tutunursa hidayet üzere olur; kim de onu terkederse dalâlet üzere olur*” ifadeleri mevcuttur. Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, X, 505.

²⁶ Muslim, 44.Fedâilu’s-Sahâbe, 36-37 (II, 1874).

de onu terkederse sapkınlık içinde olur...”. Ayrıca bu rivâyette, “onun hanımları ehl-i beyti değil midir?” sorusuna Zeyd şöyle cevap vermiştir: “Peygamberin ehl-i beyti, onun aslıdır ve kendisinden sonra sadaka almaları haram kılınmış olan asabesidir (akrabalarıdır)”.²⁷

6. et-Tirmizî < Ali b. el-Munzir el-Kûfî < Muhammed b. Fudayl < el-A'meş < Atıyye < Ebû Saîd < (diğer bir sened) < A'meş < Habîb b. Ebî Sâbit < Zeyd b. Erkam.

“Size, benden sonra sıkıca tutunduğunuz sürece sapıtmayacağınız, biri diğerinden daha büyük iki şey bıraktım: Birisi *Allah'ın kitabıdır ki, (bu kitap) gökyüzünden yeryüzüne uzatılmış bir ip (gibi) tir; diğeri de ıttetim, ehli- beytimdir. Havuzun başında bana ulaşıncaya kadar bu ikisi birbirinden ayrılmayacaktır. Siz de, bunlar hakkında bana nasıl halef (ardıllar) olacağınız hususunda dikkatli olunuz!*”.²⁸

Ahmed b. Hanbel ve et-Tahâvî'den gelen bir rivâyette de, Ali b. Rabîa Zeyd b. Erkam'a, bu rivâyeti Hz. Peygamber'den duyup duymadığı yönünde bir soru yöneltmiş, Zeyd de duyduğunu ifade etmiştir.²⁹

Zeyd b. Erkam vefat ettiği zaman (68/687) İslam dünyasındaki siyâsî hava oldukça karışık idi. Hilâfet meseleleriyle ilgili olarak çeşitli görüşler ortaya atılıyordu. Ali ile ilgili olarak bir çok hadisin uydurulması da bu dönemlerde başlamış bulunuyordu. Böyle bir ortamda râvinin daha açıklayıcı sorularla duruma vuzûhiyet kazandırması çok faydalı olurdu. Öyle anlaşıyor ki, o günün müslümanları böyle bir hadisten hilâfetin ehl-i beyte ait olduğunu anlamıyorlardı.³⁰

III. 2. Zeyd b. Sâbit rivâyeti

1. Ahmed b. Hanbel < Esved b. Âmir < Şerîk < er-Rekîn (er-Rukeyn) < Kâsım b. Hassân < Zeyd b. Sâbit.

“Ben size iki *halife* bıraktım: Birisi *Allah'ın kitabıdır ki, (bu kitap) gökyüzü ile yeryüzü arasında uzatılmış bir ipdir; diğeri de ıttetim, ehli- beytimdir. Havuzun başında bana ulaşıncaya kadar bu ikisi birbirinden ayrılmayacaktır*”.³¹

2. Ahmed b. Hanbel < Ebû Ahmed ez-Zubeyrî < Şerîk < er-Rekîn (er-Rukeyn) < Kâsım b. Hassân < Zeyd b. Sâbit.

²⁷ et-Tirmizî, 46. Menâkib, 31 (V, 663).

²⁸ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IV, 371; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâmet el-Ezdî et-Tahâvî, *Muşkilü'l-Âsâr*, Beyrut, ty., IV, 368.

²⁹ Sofuoğlu, “Gadîr-i Hum Meselesi”, s. 469.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, V, 182.

³¹ Ahmed b. Hanbel, V, 189-190.

“Ben size iki halife bıraktım: Birisi Allah’ın kitabı; diğeri de ehl-i beytimdir. Havuzun başında bana ulaşınca kadar bu ikisi birbirinden ayrılmayacaktır”.³² Bu rivâyetteki tek fark, hadisin sonunda “cemîan” ifadesinin bulunmasıdır.

III. 3. Ebû Saîd el-Hudrî rivâyeti

1. Ahmed b. Hanbel < Esved b. Âmir < Ebû İsrâîl (İsmâîl b. Ebî İshak) < Atıyye < Ebû Saîd el-Hudrî.

“Size, birisi diğlerinden daha büyük iki sekaleyn bıraktım: Birisi Allah’ın kitabıdır ki, (bu kitap) gökyüzünden yeryüzüne uzatılmış bir ip (gibi)dir; diğeri de ehl-i beytimdir. Havuzun başında bana ulaşınca kadar bu ikisi birbirinden ayrılmayacaktır”.³³

2. Ahmed b. Hanbel < İbn Nemîr (Numeyr) < Abdumelik b. Ebî Süleymân < Atıyye el-Avfî < Ebû Saîd el-Hudrî.

Bu rivâyet (1) numaralı varyantın aynısıdır.

3. Ahmed b. Hanbel < Ebu’n-Nadr < Muhammed b. Talha < el-A’miş < Atıyye el-Avfî < Ebû Saîd el-Hudrî.

“Çağrılmam ve benim de bu çağrıya icabet etmem yakındır. Size iki sekaleyn bıraktım: Birisi Allah’ın kitabı; diğeri de itretimdir. Allah’ın kitabı ki, gökyüzünden yeryüzüne uzatılmış bir ip (gibi) dir. Itretim ise ehl-i beytimdir. Latîf ve habîr olan (Allah) bana bildirdi ki, havuzun başında bana ulaşınca kadar bu ikisi birbirinden ayrılmayacaktır. Siz de, bunlar hakkında bana nasıl halef (ardıllar) olacağınız hususunda dikkatli olunuz!”.³⁴

4. et-Tirmizî < Ali b. el-Munzir el-Kûfî < Muhammed b. Fudayl < el-A’miş < Atıyye < Ebû Saîd el-Hudrî.

III. 4. Câbir b. Abdullah rivâyeti

1. et-Tirmizî < Nasr b. Abdurrahman el-Kûfî < Zeyd b. Hasan el-Enmâtî < Ca’fer b. Muhammed < Muhammed el-Bâkır < Câbir b. Abdullah.

Câbir anlatıyor: Rasûlullah’ı bir haccı esnasında arefe günü Kasvâ adlı deve-sinin üzerinde iken, şöyle hitap ettiğini duydum: “Ey insanlar! Size, sıkıca tutun-duğunuz sürece asla sapkınlığa düşmeyeceğiniz (iki) şey bıraktım: Birisi Allah’ın kitabı, diğeri de itretim, ehl-i beytimdir”.³⁵

³² Ahmed b. Hanbel, III, 14.

³³ Ahmed b. Hanbel, III, 17.

³⁴ et-Tirmizî, 46.Menâkib, 31 (V, 662).

³⁵ İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, XII, 65-66; XIV, 508.

Hız. Peygamber'in *itretine* vurgu yapan diğer bir rivâyeti de İbn Ebî Şeybe şöyle nakletmiştir:

Ubeydullah b. Mûsa < Talha b. Cbr < el-Muttalib b. Abdullah < Mus'ab b. Abdurrahman < Abdurrahman b. Avf.

“... *İtretim konusunda iyi davranmanızı tavsiye ederim...*”.³⁶

“Kur'ân'a ve Ehl-i Beyte (İtre) Uymak” rivâyetlerinin senedlerine bakıldığında; problemliler olarak görülen iki râvi vardır: Atıyye b. Sa'd b. Cunâde el-Avfî el-Kûfî (111/729)³⁷ ve Muhammed b. Talha.³⁸

Kısacası; Sünnî alimler “Kitap-Sünnet” versiyonunu nasıl sünnetin teşrî'de delil oluşu hakkında kullanıyorlarsa, Şîî alimler de “Kitap-Ehl-i Beyt” versiyonunu kendi imamlarının fıkıh ve hadisde otoriteler oldukları hususunda delil olarak kullanmaktadırlar.³⁹

Sekaleyn hadisi ile ilgili dile getirilip incelenen rivâyetler, tek bir konuşmayı ya da olayı nakletmemektedir. Bazı rivâyetler, Hız. Peygamber'in Veda Haccı'nda yaptığı konuşma ile ilgili hadisleri naklederken, diğer rivâyetler ise Hız. Peygamber'in Veda Haccı'ndan dönerken, daha çok Medineli'lerin bulunduğu bir topluluğa hitâben yaptığı konuşmayı aktarmaktadır. Bu ikinci konuşmada, önceki rivâyetlerden farklı olarak ehl-i beytle ilgili tavsiyeler dile getirilmiştir. Bu sebeple, sekaleyn hadisinin, temel hadis kaynaklarında yer alan sahîh rivâyetleri arasında herhangi bir teâruz/çelişki yoktur.⁴⁰

IV. “Kur'ân'a ve Ehl-i Beyte (İtre) Uymak” Rivâyetlerinin Lafız ve Sened Farklılıklarının Değerlendirilmesi

IV. 1. Rivâyetlerin Sened Farklılıkları

Bir ön bilgi vermek açısından kısa da olsa *sekaleyn* rivâyetinin isnad yapısı hakkında şunları söyleyebiliriz.

³⁶ Atıyye b. Sa'd b. Cunâde hakkında, “zaifu'l-hadîs”, “leyyin” gibi ifadeler kullanılmıştır. Bk. Yûsuf b. Zeki el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ'ir-Ricâl*, tahk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, 1992, XX, 147-148; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fî'l-Kütûbi's-Sitte*, tahk. Muhammed Avvâme, Cidde, 1992, II, 27; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 144.

³⁷ Muhammed b. Talha'nın hata ettiği, münker hadis rivâyet ettiği belirtilmiş; ayrıca hakkında “zayıf”, “leyse bi'l-kavî” gibi ifadeler de kullanılmıştır. Bk. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve'r-Ta'dîl*, Beyrut, 1952, VII, 292; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, Beyrut, 1988, VII, 367; İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, V, 154-155.

³⁸ Erul, “Hız. Peygamber'in Bize Bıraktığı Miras”, s. 29.

³⁹ Yavuz, “Ehl-i Sünnete Göre Ehl-i Beytin Konumu”, s. 360.

⁴⁰ et-Tahâvî, *Muşkilu'l-Âsâr*, IV, 368.

Zeyd b. Erkam'dan gelen rivâyetlerin isnadlarına baktığımızda, et-Tirmizî dışındaki varyantlarda Yezîd b. Hayyân ve Ebû Hayyân isimlerinin ortak olduğunu görmekteyiz (sadece Muslim'in bir varyantında Ebû Hayyân yoktur). et-Tirmizî varyantının isnadı ise tamamen farklıdır.

Zeyd b. Sâbit'ten gelen iki rivâyetin isnadında, Kâsım b. Hassân, er-Rekîn (er-Rukeyn) ve Şerik isimleri ortaktır.

Ebû Saîd el-Hudrî'ye ait dört varyantın tümünün senedinde sadece Atiyye el-Avfî ismi ortak olmakla birlikte, iki varyantta Atiyye el-Avfî ile el-A'meş ismi beraber geçmektedir.

Câbir b. Abdullah'a ait ise sadece bir rivâyet vardır. Şia'nın oniki imamından olan Ca'fer b. Muhammed ile Muhammed el-Bâkır, yalnızca Câbir b. Abdullah'ın varyantındaki senedde bulunmaktadır; diğer rivâyetlerde bu iki şahıs yoktur.

IV. 2. Rivâyetlerin Lafız Farklılıkları

Sahâbî Zeyd b. Erkam'ın nakletmiş olduğu varyantı Ahmed b. Hanbel, ed-Dârimî, Muslim ve et-Tirmizî rivâyet etmişlerdir. Muslim'in naklettiği rivâyetin üç ayrı varyantı vardır. Ahmed b. Hanbel ile Muslim, rivâyetin tam metnini vermişlerdir. "*Sekaleyn*" ifadesi et-Tirmizî hariç bütün rivâyetlerde mevcuttur; "*Allah'ın kitabı ve ehl-i beytim*" ifadesi de bütün varyantlarda olup, sadece et-Tirmizî'nin naklinde "*itretim*" kelimesi fazladan yer almaktadır. "*Ehl-i beyt*" kavramının ne olduğuna ilişkin bilgi ise Ahmed b. Hanbel ve Muslim'in rivâyetlerinde görülmekte olup, Muslim'in bir varyantında ehl-i beyt kavramına farklı bir yaklaşım vardır. "*Havuzun başında buluşma...*" ifadesi ise sadece et-Tirmizî'de nakledilmiştir. Hemen hemen bütün rivâyetlerde "*Allah'ın kitabına tutunma*" tavsiyesi mevcutken, sadece et-Tirmizî'nin naklinde Allah'ın kitabı gökten yere uzanan bir ipe benzetilmiştir.

Sahâbî Zeyd b. Sâbit'in nakletmiş olduğu varyantı, iki ayrı senedle sadece Ahmed b. Hanbel rivâyet etmiştir. Bu rivâyette "*sekaleyn*" ifadesinin yerine "*halîfe*" kelimesi kullanılmıştır. Rivâyetin birisinde "*ehl-i beyt*" kelimesinin yanında "*itret*" ifadesi varken, diğerinde yalnız "*ehl-i beyt*" vardır. Yine bir rivâyette Allah'ın kitabı gökten yere uzanan bir ipe benzetilirken, diğer rivâyette böyle bir fazlalık yoktur.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiği rivâyeti de, üç ayrı senedle Ahmed b. Hanbel ve bir senedle de et-Tirmizî nakletmiştir. "*Sekaleyn*" ifadesi Ahmed b. Hanbel'in üç rivâyetinde de mevcut olup, et-Tirmizî'nin kaydında yoktur. Yine Ahmed b. Hanbel'in iki rivâyetiyle et-Tirmizî varyantında "*ehl-i beyt*" in yanısıra "*itret*" kelimesi de vardır. "*Havuzun başında buluşma*" vurgusu ise dört rivâyette

olmakla beraber, sadece Ahmed b. Hanbel'in bir rivâyetinde bu buluşmaya ilâhî iradenin işaret ettiğine de değinilmiştir.

Câbir b. Abdullah rivâyetini ise sadece et-Tirmizî nakletmiştir. Câbir'in bildirmiş olduğu bu rivâyette, diğer rivâyetlerden farklı olarak hacc mevsimine ve arafe gününe işaret edilmiştir. Ayrıca bu rivâyette “*sekaleyn*” ifadesi yer almayıp, “*ehl-i beyt*”in yanısıra “*ıtre*” kavramına da yer verilmiştir.

Yukarıda anlatılanlara genel olarak bakacak olursak; sözkonusu *sekaleyn* rivâyetinin tam metni, sadece Zeyd b. Erkam'ın nakletmiş olduğu Ahmed b. Hanbel ve Muslim'in varyantlarında görülmektedir. Diğer bütün rivâyetlerde tam metin olmayıp, sadece “*Allah'ın kitabı ve ehl-i beytim/ıtre*” ifadeleri yer almaktadır. Rivâyetin vârid olduğu yer ve zamana ilişkin bilgi ise, Zeyd b. Erkam ve Câbir b. Abdullah varyantında mevcuttur. Ahmed b. Hanbel'in Zeyd b. Erkam'dan nakletmiş olduğuna göre, Mekke ile Medine arasında Humm (et-Tahâvî “Ğadırhumm” şeklinde nakletmiştir⁴¹) denilen bir su başından söz edilmektedir. et-Tirmizî'nin Câbir b. Abdullah'tan bildirdiğine göre de rivâyet, bir hacc mevsiminde (sözü geçen haccın, vedâ haccı olduğu belirtilmiştir⁴²) arefe günü vârid olmuştur.⁴³ Ehl-i beytin kimler olduğuna yönelik açıklama da, sadece Ahmed b. Hanbel ile Muslim'in Zeyd b. Erkam'dan yapmış oldukları rivâyette görülmekte olup, Muslim'in bir varyantında ehl-i beyt kavramı farklı yorumlanmıştır. “*Havuzun başında buluşma...*” ibaresi ise Zeyd b. Erkam'ın sadece et-Tirmizî varyantında, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetlerinin bütün varyantlarında vardır. Câbir b. Abdullah rivâyetinde de böyle bir fazlalık yoktur. İbn Teymiye (728/1328)'nin naklettiğine göre kimileri bu “...*havuzun başında buluşma...*” ifadesini eleştirmişler ve bunun hadisin aslından olmadığını (ziyâde olduğunu) belirtmişlerdir. Bu ibarenin hadisin bir parçası olduğunu söyleyen (Kâdî Ebû Ya'lâ ve başkaları gibi) bir grup ehl-i sünnet (yani sahih olduğunu kabul edenler) ise, bunu, Hâşim oğullarından müteşekkil olan *ıtre*tin dalâlet üzerine birleşmeyeceklerine delil olduğu yönünde yorumlamışlardır.⁴⁴

Ayrıca, her ne kadar varyantlar arasında diğer bir takım eksiklikler ve fazlalıklar varsa da (örneğin, Kur'ân'ın gökten yere uzatılmış bir ip olduğuna yönelik nitelemeler gibi), bunlar rivâyetin ana temasına etki eden ya da ana temayı değiştiren nitelikte değildir.

⁴¹ Ebû Ali Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerh-i Câmi'i't-Tirmizî*, Beyrut, 1990, X, 195.

⁴² İbn Hacer el-Heytemî veda haccının arefe gününde, Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında odasının sahâbîleri tarafından dolu olduğu bir anda, Ğadırhum'da ve Tâif'ten ayrıldıktan sonra gibi tespitlerde bulunmuştur. Bkz. İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâiku'l-Muhrika*, Kahire, 1307, s. 92.

⁴³ Bkz. Ebu'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm b. Teymiye, *Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye*, tahk. Muhammed Reşâd Sâlim, Kahire, 1989, VII, 318, 394-395.

⁴⁴ Hikmet Zeyveli, *Kur'ân ve Sünnet Üzerine (Makaleler)*, Ankara, 1996, s. 22.

Bu rivâyete yöneltilmiş üç eleştiriyi sunarak bu bölümü kapatalım:

Bu rivâyette Kur'an'ın yol göstericiliğine dikkat çekilerek uyulması gerektiği ve ehl-i beytin de haklarının gözetilmesi ön plana çık(arıl)makla birlikte; ehl-i beytin Kur'an gibi hidayet gücüne ve rehberlik özelliğine sahip oldukları iddiasına mesned olacak hiçbir ipucu bulunmamaktadır.⁴⁵ "Aynı şekilde, Hz. Peygamber'den geriye, her türlü hürmet ve muhabbete layık güzide şahsiyetler olarak ehl-i beytin kaldığı da bir gerçektir. Ancak -sahih sayılması halinde bile- buradaki ifadeden, ehl-i beytin hukûkî, siyâsî ve itikadî anlamda birer otorite olduğu neticesini çıkarmamız doğru değildir".⁴⁶

Süleyman Ateş de, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Allah'ın kitabını ve ehl-i beytini bıraktığını bildiren hadisin, başka rivâyetlerinde bıraktığını söylediği şeyin Allah'ın kitabı ile kendisinin sünneti olduğunun zikredildiğini belirttikten sonra şöyle demiştir: "Biz bu hadisin her iki varyantının da sağlığından şüpheliyiz. Bunlardan birinin, Kur'an'dan sonra Ali evlâdını otorite yapmak; ötekini de Kur'an'dan sonra peygamberin sözleri olarak rivâyet edilen şeyleri İslam'ın kaynağı yapmak amacıyla ortaya atılmış olduğu hatıra geliyor. Gerçeği Allah bilir".⁴⁷

Bu rivâyetlerde dikkati çeken bir önemli nokta da, bir çok rivâyette, "*size bir şey bıraktım; ona sarıldığınız sürece sapıtmazsınız*" ifadesinden, bırakılan şeyin tek olduğu anlaşılırken, aynı rivâyetlerin sonunda ise iki ayrı şey zikredilmektedir. Oysa, Hz. Peygamber'in ya iki şey bıraktığını söylemesi, ya da bırakılan şeyin çift değil tek olması gerekirdi. Şu halde Hz. Peygamber bir şey bıraktığını söylemiş ve ona sarılmayı tavsiye etmiş te, ibarenin sonunda iki farklı şey ifade edilmişse, bu durumda, ikinci hususun râvilerce metne *idrâc edilme* ihtimali ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla; Bünyamin Erul da bu üç rivâyet içerisinde (Kur'an ve sünnet, Kur'an ve ehl-i beyt, sadece Kur'an), gerek sened ve gerekse metin itibarıyla, görünür bir problemi olmadığı için, sadece Kur'an'ı tavsiye eden haberlerin daha sıhhatli olacağını ve şüphesiz diğerleri üzerine rüchâniyetlerinin bulunacağını belirtmiş; sonra da şu ifadeleri kullanmıştır: "Özellikle ziyâde edilmeye oldukça müsait olan böyle bir haberin ehl-i sünnet ve ehl-i beyt olmak üzere iki itikadî mezhebe mensup bazı mutaassıpların mezhepleri lehine metne *idrâc yapmış olmaları* hiç te uzak bir ihtimal değildir".⁴⁸

⁴⁵ Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 1999, s. 32.

⁴⁶ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1990, VII, 165.

⁴⁷ Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 29, 31.

⁴⁸ İbn el-Esir, *en-Nihâye fî Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, tahk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Beyrut, 1979, I, 216; Ebû Zekerîyyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Sahîbu Muslim bi Şerh'n-Nevevî*, Beyrut, ty., XV, 180; Abdurraûf el-Munâvî, *Feydu'l-Kadir Şerhu'l-Câmii's-Sağîr*, Beyrut, t.y., III, 14. Ayrıca bk. Yavuz, "Ehl-i Sünnete Göre Ehl-i Beytin Konumu", s. 357.

V. Sekaleyn, İtrat ve Ehl-i Beyt Kavramları

Arapça’da *sekaleyn* kelimesi, (s-k-l) mastarından türetilen tesniye (ikili yapma) bir isimdir. Bu fiilin kökü, bir işi ağırdan almak, bir şey kendine ağır gelmek anlamlarını taşımaktadır. Hz. Peygamber, “*ben size sekaleyni bırakıyorum*” hadisinde, *Allah’ın kitabı* ile *ehl-i beytini* sekaleyn olarak adlandırmıştır. Çünkü onlara bağlanıp gereğince davranmak zor bir iştir. Her güzel şeye de *sakîl*, *sekal* denir. *Allah’ın kitabı* ile *ehl-i beyte* sekaleyn denilmesi, onların konumunu yükseltmek ve değerini artırmak içindir.⁴⁹

İtrat kelimesi ise, bir kökten çıkan dallar, kişinin nesli/aşireti gibi anlamlara gelmektedir. et-Tûrbuşî “itratu’r-racul” kavramının, kişinin ev halkı ve kendisinin⁵⁰ en yakın olan topluluk anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Bu anlamdan olmak üzere; Hz. Peygamber⁵¹’r de “ehl-i beytim” derken, kendisine en yakın olan topluluğu ve eşlerini kasetmiştir. “İtrat” kelimesinden sonra gelen “ehl-i beyt” ifadesi, “itrât” için bir *beyân* konumundadır. el-Mâturîdî’nin naklettiğine göre de “itrât”, “ehl-i beyt” olarak açıklanmıştır.⁵²

İbn Teymiye’ye göre, bu hadisi gerçekten Hz. Peygamber söylemişse, bunda ancak Allah’ın⁵³ kitabına ittibâ’ (izleme ve uyma) tavsiye edilmiştir. Bu da, daha önceleri vedâ⁵⁴ haccında geçen vasiyyet durumudur. Yoksa Hz. Peygamber *itrata* uymayı vasiyet etmemiştir. O’nun “...*ehli beytim hakkında size Allah’ı hatırlatırım...*” ifadesi de şöyle anlaşılmalıdır: Ümmetin, ehl-i beyti, daha önce verilmesi gereken atıyyeleri, hakları ve onlara karşı zulümden kaçınılması hususun-

⁴⁹ Yavuz, “Ehl-i Sünnete Göre Ehl-i Beytin Konumu”, s. 357.

* Bu konuda klasik ve modern döneme ilişkin bazı değerlendirmeler ve tartışmalar için ayrıca bkz. en-Nevevî, *Sahîbu Muslim bi Şerh’n-Nevevî*, XV, 180; İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâiku’l-Muhrika*, s. 86-92; Faruk Ömer Fevzi, “Ehl-i Beyt Kavramı Üzerine”, çev. M. Bahaüddin Varol, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 1999, sayı: 9, s. 397-404; M. Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, Konya, 2004, s. 154-156; *Hilâfet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli*, Konya, 2004, s. 13-15; Sönmez Kutlu, “Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçinde Semerelendirilmesi”, *İslâmiyât*, Ankara, 2000, c. 3, sayı: 3, s. 103-108; Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt: İslam Tarihinde Ali-Fâtıma Evladı*, İstanbul, 2008.

⁵⁰ el-Munâvî, *Feydu’l-Kadîr*, III, 14-15; el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu’l-Ahvezi*, X, 196; el-Elbânî, *Silsiletü’l-Ehâdisi’s-Sahîha*, IV, 359-360.

⁵¹ el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu’l-Ahvezi*, X, 197.

⁵² İbn Teymiye, *Minhâcu’s-Sunne*, VII, 318.

⁵³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, tahk. Ali Haydar Ulusoy, İstanbul, 2007, XI, 343.

⁵⁴ İbn Teymiye, *age.*, VII, 394.

* Ehl-i Beyt sevgisi hakkında bk. M. Bahaüddin Varol, “Ehl-i Beyt Sevgisi Nedir ? Nasıl Olmalıdır ?”, *İSTEM*, Konya, 2003, yıl: 1, sayı: 2, s. 109-128.

daki bir hatırlamasıdır. Bu ise zaten, Ğadîr-i Hum'dan önce açıklanmış bir durumdur. Bir başka yerde de İbn Teymiye, sadece Kur'ân'a uymayı salık veren hadisi ileri sürerek, sekaleyn hadisinde tutunulması gereken şeyin Kur'ân olduğunu belirtmiştir.

Hadiste⁵⁵ geçen ehl-i beyte sarılmak, ehl-i beyte karşı muhabbet beslemek, onlara saygılı olmak (hurmet), rivâyetleriyle amel etmek ve onların sözlerine güvenmek şekli⁵⁶e yorumlanmıştır. Ancak onların rivâyetleriyle amelde bulunmak, sünneti ehl-i beyt dışındaki bazı kimselerden almakla da çatışmaz. Ehl-i beyte karşı duyulacak olan bu sevgi ve saygı, "dine aykırı olmamak" şartıyla kayıt altına alınmıştır. Diğer bir deyişle, "dine aykırı olmadıkları" müddetçe ehl-i beyte sevgi ve saygı gösterilecektir.

Kur'ân ile ehl-i beyt arasındaki ilişki de, "birbirini izleyen ikiz"⁵⁷ konumunda oldukları biçiminde nitelendirilmiştir.

İbnu'l-A'rabi (543/1148) et-Tirmizî'ye yönelik yapmış olduğu şerh çalışmasında bu rivâyet hakkında hiçbir yorum ve değerlendirmede bulunmamıştır.

el-Elbâni de bu hususta şu açıklamaları dile getirmiştir: "İtret" kavramı içine ehl-i beytin tümü girmektedir. Diğer bir deyişle, "İtret" ile "ehl-i beyt" kavramları⁵⁹örtüşmektedir. Zaten, kimi rivâyetlerde görülen "İtret" kavramından sonra "ehl-i beyt" ifadesinin gelmesi de bu örtüşmenin açık bir delilidir. Ehl-i beyt aslında, Hz. Âişe de içlerinde bulunmak şartıyla Hz. Peygamber'in eşlerinin tamamıdır. Buna delil olarak da, 33. Ahzab sûresinin 32. ve 33. âyeti ileri sürülmektedir: "*Ey peygamber kadınları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer (Allah'ın buyruğuna karşı gelmekten) korunuyorsanız, sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki, kalbinde hastalık bulunan kimse tamah etmesin; güzel söz söyleyin. Evlerinizde oturun, ilk câhiliyye (çağı kadınları) nın yaptığı gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekatı verin, Allah'a ve rasûlüne itaat edin. Ey ehl-i beyt (ey peygamberin ev halkı)! Allah sizden, kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor*". Fakat şîa âyetinde geçen "ehl-i beyt" ifadesini, Hz. Peygamber'in hanımlarını saymaksızın sadece Ali, Fâtıma, Hasan ve Huseyin'e tahsis etmiştir. Bu durum da, kendi hevâ ve arzularını üstün görmek uğruna Allah'ın âyetlerini tahrif etmekle aynı anlama gelmektedir.

⁵⁵ Bkz. el-Mubârekfûri, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, X, 196.

⁵⁶ el-Mubârekfûri, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, X, 197.

⁵⁷ Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. el-A'rabi, *Ârizatu'l-Ahvezî bi Şerh-i Câmi'i't-Tirmizî*, Beyrut, 1995, VII, 177-178.

⁵⁸ el-Elbâni, *Silsiletu'l-Ehâdisi's-Sahîha*, IV, 359. Bu konuda ayrıca bkz. Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî el-Musemmâ Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut, 1988, II, 245.

⁵⁹ et-Tahâvî, *Muşkilu'l-Âsâr*, IV, 368.

Diğer taraftan el-Elbânî, hadiste geçen “ehl-i beyt”ten kastın “ulemâ” ve “kitap ve sünnete tutunanlar” olabileceği yönüne de değinmiştir. Bu bağlamda et-Tahâvî’den şu⁶⁰ nakli yapmıştır: “İtret, nebînin dini üzerine olan ve nebînin emrine tutunan ehl-i beytidir”. et-Tahâvî sekaleyn rivâyetini de bu ifadesine örnek olarak vermiştir. Yine el-Elbânî, Ali el-Kârî’den de kendisini destekleyen bazı ifadeleri almıştır. Sonuç olarak el-Elbânî ehl-i beytten kastın, Hz. Peygamber’in sünnetine tutunanlar ol61duğunu ve hadiste kastedilenlerin de bizzat bu kimseler olacağını belirtmiştir. Ayrıca, Kur’ân’ın yanında ehl-i beytin anılması da, peygamberin sünnetiyle râşid halifelerin sünnetlerinin anılmasıyla aynı konumda değerlendirilmiştir.

Ehl-i beyt kavramı; sünnîler, şîîler ve alevî-bektâşîler arasında en fazla ihtilaf edilen, istismar edilen ve siyasallaştırılan* Kur’ânî kavramlardan birisidir. Bazıları⁶² ehl-i beytin, Hz. Peygamber’le hanımlarından; bazıları Hz. Peygamber, hanımları, kızı Fâtıma, Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Selmân-ı Fârisî’den; bazıları Hz. Peygamber, Fâtıma, Ali, Hasan ve Hüseyin’den; diğer bazıları Hz. Peygamber, Fâtıma ve on iki imamdan; bir kısmı, peygambere akraba olan bütün Hâşimîlerden; diğer bir kısmı ise, Hz. Peygamber’in bütün ümmetinden ibaret olduğu kanaatindedir. Neticede şîîler ve sünnîler arasında siyasal iktidarı ele geçirmek ve mevcut iktidarlarını meşrûlaştırmak, insanlar arasında ayrıcalıklı bir statü elde etmek veya menfaat temin etmek için ehl-i beyti kullanan pek çok kimse, grup, mezhep ve tarikat ortaya çıkmış, hâlâ da çıkmaya devam etmektedir. İslâm’ın daha ilk asırlarında peygambere nesebî yakınlık unsuru, siyâsî ve ictimâî çatışmalarda bütün ağırlığıyla gün yüzüne çıkmıştır. Peygambere nesebî yakınlığa sahip⁶³ olmaklık, bilhassa iktidar mücadelelerinde haklı olmanın gerekçelerinden sayılmış, bu çerçevede seyyid, şerif gibi sayılı kimselere mahsus yeni sosyal sınıflar icat edilmiş, Kur’ân’da geçen ehl-i beyt kavramı aslından farklı mecralara çekilmiştir.

Müfessirler ve dilbilimciler de ehl-i beytin tanımlanması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı müfessirler bunu sadece Rasûlullah’ın hanımlarına hasrederlerken; dilbilimciler⁶⁴ ise Rasûlullah’ın evlatlarını, hanımlarını ve akrabaları olan tüm erkekleri içine alacak şekilde tanımlı genişletmişlerdir. Diğer bir görüş ise, Rasûlullah’ın evlatları, hanımları, kızlarının kocaları, torunları ve akrabaları şeklindedir. Ehl-i beytle kim kastedilirse edilsin, herhangi bir “siyâsî, dinî ve

⁶⁰ el-Elbânî, *Silsiletü’l-Ehâdisi’s-Sahîha*, IV, 360-361.

* Ehl-i beyt kavramının siyasallaşma süreci için bk. Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, s. 156-163; *Hilâfât Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli*, s. 15-18.

⁶² Kutlu, “Ehl-i Beyt”, *İslâmîyât*, s. 99-100.

⁶³ Mehmet S. Hatiboğlu, “Hz. Peygamber’e Nesebî Yakınlığının Değeri”, *İslâmîyât*, Ankara, 2003, c. 6, sayı: 3, s. 12.

⁶⁴ Faruk Ömer Fevzi, “Ehl-i Beyt Kavramı Üzerine”, s. 402.

hukukî ayrıcalık” sözkonusu değildir. Çünkü Kur’ân âyetleri dikkatli bir şekilde okunduğunda, peygamberin⁶⁵ vefatından sonra müslümanların kim veya kimler tarafından ve nasıl yönetileceği konusunda dolaylı ya da doğrudan bağlayıcı bir hüküm olmadığı görülecektir.

VI. Tathîr Âyeti Bağlamında “Ehl-i Beyt” Kavramına Bakış

“Ey peygamber kadınları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer (Allah’ın buyruğuna karşı⁶⁶ gelmekten) korunuyorsanız, sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin⁶⁷ ki, kalbinde hastalık bulunan kimse tamah etmesin; güzel söz söyleyin. Evlerinizde oturun, ilk câhiliyye (çağı kadınları) nın yaptığı gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekatı verin, Allah’a ve rasûlüne itaat edin. Ey ehl-i beyt (ey peygamberin ev halkı)! Allah sizden, kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor”. (el-Ahzâb, 33/32-33).

Bu âyet bağlamında “ehl-i beyt” kavramı tefsirlerde şu şekillerde ele alınmış ve anlandırılmıştır:

el-Hasan el-Basrî (110/728), Abdurrazzâk (211/826) ve es-Semerkandî (375/985) tefsirlerinde bu âyete hiç değinmemişlerdir.

en-Nesefî (308/1114) Hz. Peygamber’in hanımlarının ehl-i beytten olduğunu söylemiştir.

et-Taberî (310/922) sebab-i nüzûlden dolayı peygamber hanımları demekle beraber⁶⁸, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin olduğuna da işaret eder.

Bu âyetin, bütün Hâşimoğulları⁶⁹ ve Muttaliboğulları şeklinde yorumlandığı da nakledilmiştir.

İbn Hazm (456/1064) bu âyetin şüpheleri giderdiğini ve ehl-i beyti⁷⁰ sadece Hz. Peygamber’in hanımları olarak açıkladığını belirtmiştir.

el-Mâverdî (458/1065) Hz. Peygamber’in⁷¹ hanımları ile birlikte Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’i saymıştır.

⁶⁵ Kutlu, “Ehl-i Beyt”, s. 107.

⁶⁶ Adil Yavuz, “Kisâ Hadisi Rivâyetleri ve Ehl-i Beyt Kimliği”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2005, sayı: 19, s. 155-158.

⁶⁷ el-Hasan el-Basrî, *Tefsîru’l-Hasan el-Basrî*, Kahire, ty., II, 210; Abdurrazzâk es-San’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, tahk. Mustafa Muslim Muhammed, Riyad, 1989, II, 116; Ebu’l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîr*, Beyrut, 1993, III, 50.

⁶⁸ Ebu’l-Berekât Hafızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Tefsîru’n-Nesefî*, Beyrut, 1989, III, 1372.

⁶⁹ Ebû Ca’fer b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kurân*, Beyrut, 1992, X, 296-298.

⁷⁰ İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâiku’l-Mubrika*, s. 88-89; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, Beyrut, 1992, IV, 322.

el-Vâhidî (468/1076) evde bulundukları için peygamber hanımları⁷² olduğunu belirtir; bunun yanı sıra Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'in isimlerini de verir.

el-Bağavî⁷³ (516/) Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin demiştir.

ez-Zemahşerî (538/1144) bu âyetle, peygamber hanımlarının da ehl-i beytten olduğuna yönelik açık bir delil⁷⁴ olduğunu söylemiştir.

İbn Atıyye (541/1147) Hz. Peygamber'in⁷⁵ hanımlarını da ehl-i beyte katmış ve cumhûrun Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin şeklinde bir tasnifte bulunduğunu bildirmiştir.⁷⁶

İbnu'l-Cevzî (597/) peygamberin hanımları ile birlikte Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'i saymıştır.

el-Kurtubî (671/1273) Hz. Peygamber'in hanımları ile Ali, Fâtıma,⁷⁷ Hasan ve Hüseyin'i ehl-i beytten saymıştır.

el-Beydâvî (685/1286)'ye göre, şianın bir takım⁷⁸ rivâyetlerden dolayı ehl-i beyti sadece Fâtıma, Ali ve iki oğluna (Hasan ve Hüseyin) tahsis etmesi, bu rivâyetlerle onların⁷⁹ mâsumiyetlerine delil getirmesi ve onların icmâ'larını hüccet sayması zayıf bir iddiadır. Çünkü böyle bir tahsis, âyetin bağlamı çerçevesinde düşünüldüğünde uygun olmamaktadır. Rivâyet edilen hadisler ise, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'in ehl-i beytten olmasını gerektirmekle birlikte, diğerlerinin (burada peygamber hanımlarının) ehl-i beytin dışında olması anlamına gelmemektedir.

Ebû Hayyân (745/1344) ise, âyetteki tahsisin peygamber hanımları olmasına ihtiyatla yaklaşmaktadır. Zira ona göre âyetle kastedilen ehl-i beytin peygamber hanımları⁸⁰ olduğu yönündeki bilgi, İbn Abbas'a nisbet edilerek nakledilmiş sahih olmama ihtimali bulunan bir rivâyetten kaynaklanmaktadır. Böyle demekle sanki Ebû Hayyân, ehl-i beytin Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin olabilece-

⁷¹ Ali b. Ahmed b. Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Kahire, 1992, I, 79.

⁷² Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn Tefsîri'l-Mâverdî*, Beyrut, 1992, IV, 401.

⁷³ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasit fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, tahk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut, 1994, III, 469-470.

⁷⁴ Ebû Muhammed Huseyin b. Mes'ûd el-Bağavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, Riyad, 1993, VI, 350.

⁷⁵ Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Kahire, 1977, V, 43.

⁷⁶ İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharraru'l-Vecîz*, y.y., 1991., XIII, 72-73.

⁷⁷ Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, 1987, VI, 381.

⁷⁸ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, y.y., t.y., XIV, 182-184.

⁷⁹ el-Beydâvî, *Tefsîr*, II, 245.

⁸⁰ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhîr*, Beyrut, 1992, VIII, 479.

ğini benimser gibidir. Ancak bu ihtiyat ve benimseyiş, peygamber hanımlarının peygambere yakın olmalarından dolayı ehl-i beytin dışında olmasını gerektiren bir durum da değildir.

İbn Kesîr (774/1372) ve es-Suyûtî (911/1505) Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'i saymakla birlikte, sebab-i nüzûlleri dikkate alarak bu âyetin, Hz. Peygamber'in hanımlarının⁸¹ da ehl-i beytten olduğuna delil teşkil ettiğini söylemişlerdir.

eş-Şevkânî (1250/1834) peygamberin hanımları, ev halkı, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin demiştir. Âyetin bağlamına bakılarak peygamber hanımları olduğunun söylenebileceğini;⁸² rivâyetler bazında düşünüldüğünde de Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin diyenlerin, neseb yakınlığını göz önünde bulundurdıklarından dolayı böyle bir kategori oluşturduklarını da dile getirmiştir.

eş-Şinkitî'ye göre de sebab-i nüzûlden dolayı, âyetteki ehl-i beytten kasıt kesinlikle peygamber hanımlarıdır ve hatta bu hususta icmâ' olduğundan bile söz edilmiştir⁸³. Ehl-i beytin Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin olduğu ise bir kısım rivâyetlerden çıkarılmaktadır.

et-Tantâvî Cevherî ise, bu âyetten dolayı ehl-i beytin Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'e tahsis edilmesinin herhangi bir delili olmadığını söyler. Bu konuda ileri sürülen⁸⁴ hadislerin de tahsis anlamı ifade etmeyeceğini belirtir.

el-Kâsımî'nin naklettiğine göre; İmam Muhammed ve İmam Mâlik'in ekolünden olan bir grup, ehl-i beyt kavramının peygamberin bütün ümmetini kapsadığı görüşünü benimsemiş⁸⁵; el-Hallâl (uydurma) bir hadise dayanarak kavram için "ümmetinin muttakîleri" açıklamasını yapmıştır. Ahmed b. Hanbel'in ekolüne mensup kimileri ve başkaları da el-Hallâl'in anlamlandırması yönünde eğilim göstermişlerdir. el-Hakîm et-Tirmizî gibi bir kısım sûfî de ehl-i beytin, havâssu'l-evliyâ olduğunu belirtmişlerdir. Aslında ehl-i beyt, eş-Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'den nakledildiği üzere âlu Muhammed'dir. Bu açıklamalardan sonra Hz. Peygamber'in hanımlarının ehl-i beytten olup olmadığı tartışmasına giren el-Kâsımî, sonuç olarak Hz. Peygamber'in hanımlarının da onun ehl-i beytinden olacağı neticesine varmıştır.

⁸¹ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut, 1990, III, 465-468; Celâluddin Ebu'l-Fadl Abdurrahman es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fî t-Tefsîri'l-Me'sûr*, Beyrut, 1993, VI, 603-606.

⁸² eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, IV, 320-322.

⁸³ Muhammed b. Emin b. Muhammed eş-Şinkitî, *Edvâu'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Beyrut, ty., VI, 577-579.

⁸⁴ et-Tantâvî Cevherî el-Mısırî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, ty., VIII, 28 (16. cüz).

⁸⁵ Cemâluddin Muhammed b. Muhammed el-Kâsımî, *Mahâsinu'l-Te'vil*, Kahire, ty., XIII, 4853-4854.

İmâmîyye şîasından olan et-Tabersî (548/1153) de, ehl-i beyt hakkında “muttakiler” değerlendirmesini yaptıktan sonra, o da diğer sünî müfessirler gibi sebeb-i nüzûl⁸⁶ gerekçesinden dolayı âyetle kastedilenlerin peygamber hanımları olacaklarını, ancak bununla beraber Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’in de ehl-i beytten olacağı değerlendirmelerine yer vermiştir. Ayrıca şîanın da bu âyeti kendisine delil olarak aldığını belirtmiştir.

Yine aynı geleneğe mensup olan et-Tabâtabâî de, ehl-i beyt kavramı çerçevesindeki ihtilaflara işaret edercesine, ehl-i beytin, beyt-i haramın müttakileri, peygamber⁸⁷ mescidinin ehli, peygamber hanımları ve Abbas, Akîl, Ca’fer, Ali ailesi gibi akrabaları türünden peygamber evinin ehli gibi anlamlara gelebileceğini belirtmiştir. Önceki değerlendirmelerden farklı olarak da, âyetin nüzûl sebebini gösteren rivâyetlerin, âyetin peygamber hanımlarından daha çok Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’i kasdettiğini belirtmiştir. Sonuç olarak da, ehl-i beyt kavramının Kur’ân’daki kullanımıyla, Hz. Peygamber, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin için özel bir isim olduğunu ve bu adlandırmanın da başkaları için kullanılamayacağını ifade etmiştir.

İlgili âyet çerçevesinde hemen hemen bütün tefsir çalışmalarında dikkati çeken noktalardan *birisî*; ehl-i beytin kim olduğu hususunda ihtilaf edildiği gerçektir; *diğeri*⁸⁸ de ehl-i beyti Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin şeklinde kategorize edenlerin, neseb yakınlığını dikkate alarak böyle bir sonuca varmış olmalarıdır. Yine görüldüğü üzere, ilk dönemlere ait bazı tefsir çalışmalarında ilgili âyetlere yönelik hiçbir yorumlama ve değerlendirme yapılmamıştır. Genel olarak yapılan yorumlara bakıldığında da, âyetle kastedilen -âyetin bağlamından ötürü- ehl-i beytin Hz. Peygamber’in hanımları olduğudur. Ehl-i beytin Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’den müteşekkil olduğunu ise kimi rivâyetler göstermektedir. Bu ihtilaflar da bizi, dar ve geniş anlam ayırımına götürmektedir ki, dar anlamıyla ehl-i beyt, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin dörtlüsünden oluşmaktayken; geniş anlamıyla da Hz. Peygamber’in hanımlarını ve diğer akrabalarını içermektedir.

VII. Düzeltmesi Gereken Dört Nokta

Bu başlık altında, Muhammed et-Tîcânî es-Semâvî’nin ileri sürmüş olduğu dört iddianın kısaca tashîhi hedeflenmektedir.

Bunlardan birisi; ehl-i sünnetin bu hadisi çok iyi bildiği halde, gerçeği söylemekten çekindiği, işlerine uygun düşmediği ve bu hadis için “aleviler uyduruyor” demeleridir. Yine ehl-i sünnetin bu hadisi saptırmak istemelerinden dolayı, onu, “Allah’ın kitabı ve sünnetlerim” diye değiştirmeleridir.

⁸⁶ Ebû Ali Fadl b. Hasan et-Tabersî, *Mecmau’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Beyrut, 1994, VIII, 137-138.

⁸⁷ Muhammed Huseyin et-Tabâtabâî, *el-Mizân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Kum, ty., VXi, 310-312.

⁸⁸ Bkz. Muhammed et-Tîcânî es-Semâvî, *Alevilik Ehl-i Beytin Yolu*, çev. Zeki Özkaya, İstanbul, 1999, s. 100.

İlk önce şunu kesinlikle belirtmek gerekir ki, ehl-i sünnet “*sekaleyn*” hadisi hususundaki gerçekliği, ilgili kaynaklar çerçevesinde yeterince ortaya koymuş; hiçbir zaman⁸⁹ ve hiçbir yerde de bu hadis için, “bunu aleviler uyduruyor” dememiştir. Nitekim “*sekaleyn*” hadisine ilişkin olarak yapmış olduğumuz kaynak taramasında da görüldüğü üzere, Ahmed b. Hanbel, ed-Dârimî, Muslim ve et-Tirmizî gibi ehl-i sünnet olan hadis müellifleri bu hadisi eserlerinde detaylı bir şekilde naklederek ele almışlardır. Nakledilen bu rivâyetlerin pek çoğunda, hem “ehl-i beyt” hem de “itre” ifadeleri muhafaza edilmiş, herhangi bir tahrifatta bulunulmamıştır. Hatta şianın oniki imamından olan Ca’fer b. Muhammed ve Muhammed el-Bâkır varyantları bile ehl-i sünnetin bu muhaddislerinin kaynaklarında yerlerini rahatlıkla alabilmişlerdir.

Bu hadisin, “Allah’ın kitabı ve sünnetlerim” şeklindeki değiştirme iddiasına gelince: “Allah’ın kitabı ve sünnetlerim” rivâyeti sadece Mâlik b. Enes’in *el-Muvatta’* adlı eserinde senedsiz bir biçimde geçmekte olup, bu rivâyet hakkında ihtiyatlı yaklaşımlar olduğu da gözden kaçmayacak türdendir. Nitekim bu rivâyet, gerek sened ve gerekse metin itibarıyla “problemsiz” olarak kabul edilememiş, itikâdî mezheplere (ehl-i sünnet ve ehl-i beyt) mensup bazı mutaassıpların mezhepleri lehine metne bir takım idrâc yapmış olmaları ihtimalinin bulunduğu da belirtilmiştir.

İleri sürülen bir diğer iddia da, el-Buhârî, Muslim, et-Tirmizî ve İbn Mâce’nin kitaplarında bu hadis ile ilgili bir kayıt bulunamadığıdır.

“Pes doğrusu” dedirtecek bir⁹⁰ ifade. Muslim ve et-Tirmizî’nin üçer farklı senedle nakletmiş oldukları bu rivâyetler canlı birer tanık iken, böyle bir iddiayı ileri sürmenin⁹¹ cehâletten ve de taassuptan başka bir göstergesi olamaz. Evet; el-Buhârî ve İbn Mâce bu hadisi kitaplarına almamışlardır. Eğer her bir müellif, birbirlerinin nakletmiş oldukları hadisleri kendi eserlerine almış olsalardı, o zaman ayrı birer eser te’lif etmenin ne anlamı olacaktı? Çünkü herbirinin metodu ve hadis alma kriteri farklıdır. Birisinin aldığı hadisi diğeri kendi şartlarına uymadığı için almayabilir. Bu bir eksiklik değildir; aksine bir içtihat meselesidir. Böyle bir durum, sadece ehl-i beytle ilgili rivâyetlere ilişkin özel bir husus değildir. Hadis âlimlerinin, birbirlerinin rivâyet etmiş oldukları hadisleri almadıklarına yönelik pek çok örnek mevcuttur.

Daha sonra et-Ticânî bir takım mantık oyunlarına (ya da tartışmalarına) başvurarak, “Allah’ın kitabı ve sünnetlerim” rivâyetinin sahih olmadığını ispatlamaya çalışırken, şu ifadeleri kullanmaktadır: “Tarihçiler ve muhaddisler birbirleriyle anlaşmış gibi, yaşadığı sürece Hz. Peygamber’in nebevî hadislerin

⁸⁹ Bkz. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 31. Krş. Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, VII, 165.

⁹⁰ et-Ticânî, *Alevilik Ehl-i Beytin Yolu*, s. 100-101.

⁹¹ Bkz. et-Ticânî, *Alevilik Ehl-i Beytin Yolu*, s. 101-105; *Kur’an’daki Sünnet Ehl-i Beyte Gönül Verenlerin Yoludur*, çev. Zeki Özkaya, İstanbul, 1998 (üçüncü baskı), s. 90-95.

yazımını engellediğini söylerler.⁹² Bu dönemde hiç kimse, ‘sünnetler yazıldı/sünnetler kayda geçti’ diyemez. Bu durumda, Hz. Peygamber’in yazılmamış olan bir sünnet için, onu ‘size bırakıyorum’ demesi akla uyar mı? Uymaz”.

Tam bir oryantalist söylem! Hadislerin yazımının* engellendiğini söyleyenler tarihçiler ve muhaddisler değil, sürekli olarak islâmî meselelere “parçacı” yaklaşıp, bir türlü “bütüncül” yaklaşım sergilemeyi beceremeyen kimi oryantalistlerdir.

et-Ticânî sonra da, çözümün ne olacağına yönelik bir değerlendirme yapmıştır.⁹³ Şöyle ki:

Hergün peygamberin aynı usulle tekrarladığı bir işlevde, sünnî cemaatin düştüğü hataları ibretle seyrediyoruz. Bir usûlü önce peygambere uyarak öğrenmeleri gerekir. Uymuyorlar ve arapça dilinin özelliğinden yararlanarak iki anlama çekiyorlar, bile bile çelişkiye düşüyorlar. Kur’ân açıklıyor; ama çözüm gelmiyor. Dört mezhep imamına mı başvuralım? Ama hepsi bir çok konuda aynı görüşte değillerdir. Çünkü kimi mezhebe göre namazda besmeleye gerek yoktur; kimine göre de besmelesiz namaz geçerli olamaz. Bu mezheplerin, dönem hükümdarlarının çıkarları doğrultusunda, peygamberlikten uzak bir biçimde geliştiklerini görüyoruz. Bu durumda çözüm için başvuracak tek merci’ kalıyor; ikincisi de yoktur. O da, peygamberin ehl-i beytidir. Bunlar; tertip, düzme ve yalan bilmezler. Bilgileri, irfanları ve takvalarıyla çağları doldurmuş bulunuyorlar. Yüce Allah bunlara verâsetle kitabın bilgisini bağışlamıştır. Peygamber de, “ehl-i beytim Nuh gemisine benzer, ona binenler kurtulacak, aldrımayanlar batacak”⁹⁴ diye buyurmaktadır. Bununla bir daha anlaşılıyor ki aleviler, İslam’ın asıl sünnet sahipleridir. Gerçekler bunu göstermektedir. Aleviler, peygamberin sünnet ehlidir.

Çözüm mü (!) yoksa çözümsüzlük mü ? Belli değil.

* Hadislerin yazılması ya da teknik ifadesiyle, “kitâbetu’l-hadis” meselesi hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Accâc el-Hatib, *es-Sunne Kable’t-Tedvin*, Beyrut, 1993, s. 295-321; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, Ankara, 1997, s. 259-275; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 2003, s. 29-38; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Samsun, 2001, s. 55-62; Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, 1996, s. 33-38; *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü*, İstanbul, 2009, s. 28-35.

⁹³ Bkz. et-Ticânî, *Alevilik Ehl-i Beytin Yolu*, s. 101-105; *Kur’ân’daki Sünnet Ehl-i Beyte Gönül Verenlerin Yoludur*, s. 90-95.

⁹⁴ Bkz. İbn Teymiye, *Minhâcu’s-Sunne*, VII, 395. “İsnadı da bilinmiyor, sahih olduğu da. Güvenilir hadis kitaplarında mevcut değildir”. Şeyh Sadûk da, “onlar, bu ümmet içinde Nuh’un gemisine benzetilebilir” diyerek, bu sözü bir hadis olarak değil de, normal bir sözmüş gibi kullanmaktadır. Bkz. Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Bâbevehy el-Kummî “Şeyh Sadûk”, *Risâletu’l-İtikâdâtı’l-İmâmiyye (Şîit İmâmiyye’nin İnanç Esasları)*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1978, s. 110.

SONUÇ

Ehl-i sünnet ve şîa kaynaklarında yer alan, şîa tarafından kendi düşünce ve anlayışları için temel olarak gösterilen rivâyetlerden olan “sekaleyn” hadisi, Zeyd b. Erkam, Zeyd b. Sâbit, Ebû Saîd el-Hudrî ve Câbir b. Abdullah gibi birden fazla sahâbî tarafından rivâyet edilmiştir. Sekaleyn hadisini nakleden râvîlere bakıldığında, ciddî anlamda hadisin sahihliğini etkileyecek derecede problemli olarak görülen herhangi bir kişi bulunmamaktadır. Bu rivâyetler arasında, meselelerin özünde değişikliklere yol açmayacak düzeyde bir takım lafız ve mânâ farklılıkları bulunmaktadır.

Sekaleyn hadisi bağlamında gelen rivâyetler incelendiğinde, tek bir konuşma ya da olaydan bahsedilmediği görülmektedir. Bu noktada; bazı rivâyetler, Hz. Peygamber’in Veda Haccı’nda yaptığı konuşma ile ilgili hadisleri naklederken, diğer rivâyetler ise Hz. Peygamber’in Veda Haccı’ndan dönerken, daha çok Medinelî’lerin bulunduğu bir topluluğa hitâben yaptığı konuşmayı aktarmaktadır.

Ehl-i beytin ne olduğu ve kimlerden oluştuğu meselesine gelince; bu, şu ya da bu şekilde gündemi meşgul eden bir sorun olagelmistir. Kavramın; bütün müslümanları kapsadığı, bütün Kureyş toplumunu içerdiği, sadece Hâşimoğulları’nı ifade ettiği gibi anlamlara geldiği belirtilmiştir. Bununla birlikte; kavramın anlam çerçevesi kimi zaman oldukça daraltılarak, sadece Hz. Peygamber’in eşleri, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’e; kimi zaman da eşleri istisna tutularak sadece Hz. Peygamber, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’le sınırlandırıldığı görülmüştür. Bu yaklaşım tarzı da bizi; tarihsel süreç içerisinde müslüman kitle arasında, bazen birbirine benzeyen bazen de birbirinden farklılaşan “ehl-i beyt” tasavvurlarının varlığına götürmektedir. Bu tasavvurlar, toplumsal bir takım olaylarla da ilişkilendirilerek, zaman zaman temel ihtilafların nedeni oluvermişlerdir.

Kanaatimiz odur ki, “ehl-i beyt, itrat” vb. kavramlarla ifade edilmeye ya da işaret edilmeye çalışılan asıl husus, Hz. Peygamber’in sünneti ve bu sünnete yakışır bir şekilde yaşayabilme arzusu ve isteğidir.

KAYNAKÇA

- Accâc el-Hatîb, Muhammed, *es-Sunne Kable’t-Tedvîn*, Beyrut, 1993.
Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Musned*, İstanbul, 1992.
Ali el-Kârî, *Mirkâtu’l-Mefâtiḥ*, Kahire, ty.
Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1990.
el-Bağavî, Ebû Muhammed Huseyin b. Mes’ûd, *Meâlimu’t-Tenzîl*, Riyad, 1993.
el-Beydâvî, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Tefsîru’l-Beydâvî el-Musemmâ Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, Beyrut, 1988.
el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-Sahîh*, İstanbul, 1992.

- Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 2003.
- ed-Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sunen*, İstanbul, 1992.
- Ebû Dâvud, Suleyman b. el-Eş'as, *es-Sunen*, İstanbul, 1992.
- Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut, 1992.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletu'l-Ehâdisi's-Sahîha*, Riyad, 1987.
- Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 1999.
- , “Hz. Peygamber’in Bize Bıraktığı Miras: Kitap ve Sünnet Bırakıldığını İfade Eden Rivâyetlerin Tedkiki”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, 2007, c. VII, sayı: 1.
- el-Hasan el-Basrî, *Tefsîru'l-Hasan el-Basrî*, Kahire, ty.
- Hatiboğlu, Mehmet S. “Hz. Peygamber’e Nesebî Yakınlığın Değeri”, *İslâmiyât*, Ankara, 2003, c. 6, sayı: 3.
- İbn Abdilberr, Yûsuf en-Nemerî, *Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlihî ve mâ Yenbağî fi Rivâyetihî ve Hamlihî*, tahk. Ebu'l-Eşbâl ez-Zuheyri, Riyad, 1994.
- , *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvattai mine'l-Maânî ve'l-Esânîd*, tahk. Muhammed Fellâh, y. y. , 1980.
- İbnu'l-A'râbî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *Ârizatu'l-Ahvezâ bi Şerh-i Câmiî't-Tirmizî*, Beyrut, 1995.
- İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharraru'l-Vecîz*, y. y. , 1991.
- İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut, 1952.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, tahk. Saîd Lehhâm, Beyrut, 1989.
- İbn el-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, 1987.
- İbn el-Esîr, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, tahk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Beyrut, 1979.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, Beyrut, 1988.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut, 1993.
- İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâiku'l-Muhrika*, Kahire, 1307.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Kahire, 1992.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut, 1990.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *es-Sunen*, İstanbul, 1992.
- İbnu's-Salâh, Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis*, tahk. Nûrettin İtr, Beyrut, 1986.

- İbn Teymiye, Ebu'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm, *Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye*, tahk. Muhammed Reşâd Sâlim, Kahire, 1989.
- el-Kâsimî, Cemâluddîn Muhammed b. Muhammed, *Mahâsinu't-Te'vîl*, Kahire, ty.
- Koçkuzu, Ali Osman, "Ebû Nasr es-Sicî" mad. , *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992.
- _____, *Hadis Usûlü*, Ankara, 1997.
- el-Kummî, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh "Şeyh Sadûk", *Risâletu'l-İtikâdâtî'l-İmâmiyye (Şiî İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1978.
- el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, y. y. , t. y.
- Kutlu, Sönmez, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihî Süreç İçinde Semerelendirilmesi", *İslâmiyât*, Ankara, 2000, c. 3, sayı: 3.
- _____, "Alevîliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi", *İslâmiyât*, Ankara, 2003, c. 6, sayı: 3.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, İstanbul, 1992.
- el-Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, tahk. Ali Haydar Ulusoy, İstanbul, 2007.
- el-Mâveridî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nuket ve'l-Uyûn Tefsiri'l-Mâveridî*, Beyrut, 1992.
- el-Mizzî, Yûsuf b. Zeki, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, tahk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, 1992.
- el-Mubârekfûrî, Ali Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerh-i Câmiî't-Tirmizî*, Beyrut, 1990.
- el-Munâvî, Abdurraûf, *Feydu'l-Kadir Şerhu'l-Câmiî's-Sağîr*, Beyrut, t. y. ,
- Muslim, Ebu'l-Huseyin b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, 1992.
- en-Neseî, Ebu'l-Berekât Hafızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'n-Neseî*, Beyrut, 1989.
- en-Neseî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sunen*, İstanbul, 1992.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *Sahîhu Muslim bi Şerh'n-Nevevî*, Beyrut, ty.
- Ömer Fevzi, Faruk, "Ehl-i Beyt Kavramı Üzerine", çev. M. Bahaüddin Varol, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 1999, sayı: 9.
- es-San'ânî, Abdurrazzâk, *Tefsîru'l-Kur'ân*, tahk. Mustafa Muslim Muhammed, Riyad, 1989.
- es-Semerkindî, Ebu'l-Leys, *Tefsir*, Beyrut, 1993.
- Sofuoğlu, Cemal, "Gadîr-i Hum Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1983, c. XXVI.

- es-Suyûtî, Celâluddin Ebu'l-Fadl Abdurrahman, *ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Beyrut, 1993.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut, 1992.
- eş-Şinkîtî, Muhammed b. Emin b. Muhammed, *Edvâu'l-Beyân fî Îzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Beyrut, ty.
- et-Tabâtabâî, Muhammed Huseyin, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Kum, ty.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kurân*, Beyrut, 1992.
- et-Tabersî, Ebû Ali Fadl b. Hasan, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1994.
- et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâmet el-Ezdî, *Muşkilu'l-Âsâr*, Beyrut, ty.
- et-Tantâvî Cevherî el-Misrî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, ty.
- et-Tebrizî, Ebû Abdillâh Veliyyuddîn Muhammed b. Abdillâh, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, tahk. Saîd Muhammed Lehhâm, Beyrut, 1991.
- et-Ticânî, Muhammed es-Semâvî, *Alevilik Ehl-i Beytin Yolu*, çev. Zeki Özkaya, İstanbul, 1999.
- _____, *Kur'ân'daki Sünnet Ehl-i Beyte Gönül Verenlerin Yoludur*, çev. Zeki Özkaya, İstanbul, 1998 (üçüncü baskı).
- et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, *es-Sunen*, İstanbul, 1992.
- Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt: İslam Tarihinde Ali-Fâtıma Evladı*, İstanbul, 2008.
- Uyar, Mazlum, *İmâmîyye Şîası'nda Düşünce Ekolleri: Ahbârilik*, İstanbul, 2000.
- Ünal, Yavuz, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Samsun, 2001.
- el-Vâhıdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, tahk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut, 1994.
- Varol, M. Bahaüddin, *Hilâfet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli*, Konya, 2004.
- _____, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, Konya, 2004.
- _____, “Ehl-i Beyt Sevgisi Nedir ? Nasıl Olmalıdır ?”, *İSTEM*, Konya, 2003, yıl: 1, sayı: 2.
- Yavuz, Adil, “Ehl-i Sünnete Göre Ehl-i Beytin Konumu -Sekaleyn Hadisi Üzerine Bir Değerlendirme-”, *Marife*, Konya, 2005, sayı: 3.
- _____, “Kisâ Hadisi Rivâyetleri ve Ehl-i Beyt Kimliği”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2005, sayı: 19.
- Yücel, Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, 1996.
- _____, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü*, İstanbul, 2009.
- ez-Zebîdî, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, çev. Kâmil Miras, Ankara, 1975.

- ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fî'l-Kütübi's-Sitte*, tahk. Muhammed Avvâme, Cidde, 1992.
- _____, *Mizânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, tahk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut, t. y.
- _____, *el-Muğnî fî'd-Duafâ*, tahk. Nüreddîn Itr, Haleb, 1971.
- ez-Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Kahire, 1977.
- Zeyveli, Hikmet, *Kur'ân ve Sünnet Üzerine (Makaleler)*, Ankara, 1996.
- ez-Zurkânî, Muhammed b. Abdalbâkî, *Şerhu'z-Zurkânî alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, Beyrut, 1990.

SEMPOZYUM RESİMLERİ

Prof. Dr. Osman EĞRİ
Hüham Müdürü

Muzaffer KÜLCÜ
Çorum Belediye Başkanı

Mustafa TOPRAK
Çorum Valisi

Agah KAFKAS
Çorum Milletvekili

Mahmut EVKURAN

Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürü

Faruk ÇELİK

Devlet Bakanı

Hacı Dede Reshat BARDHI
Arnavutluk Bektaşî Lideri

Açılış'tan Bir Görüntü

Açılış'tan Bir Görüntü

Açılış'tan Bir Görüntü

Semah Ekibi

Semah'tan Bir Görüntü

Semah'tan Bir Görüntü

Semah'tan Bir Görüntü

Açılış Oturumu

Birinci Oturum

İkinci Oturum

Üçüncü Oturum

Dördüncü Oturum

Beşinci Oturum

Altıncı Oturum

Yedinci Oturum

Sekizinci Oturum

Dokuzuncu Oturum

Onuncu Oturum